

Pages 1-212, were issued on 17 Sept 1958 as Fascicule 32 A ,

the rest as Fascicule 32 B in 1960

All rights reserved

Printed and Published by Dr R N Dandekar, Hon Secretary B O R Institute,
at the Institute Press, Poona-4

CONTENTS OF VOLUME XVIII

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS	VIII
INTRODUCTION	IX-XLVI
TEXT AND CRITICAL APPARATUS OF THE ĀŚVAMEDHIKAPARVAN	1-366
APPENDIX I (No 1-4)	367-462
NOTES	463-471
CONCORDANCE	I-XXXVI
ERRATA	XXXVII-XXXIX

ILLUSTRATION

ULŪPĪ-CITRĀÑGADĀ SAMVĀDA

Facing Page 296

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add. = adding
 addl = additional
 adhy = adhyāya(s)
 App = Appendix
 Arj = Arjunamīśra
 B = Bombay edition of the Mbh
 (Śaka 1799)
 BG = Bhagavadgītā
 C = Calcutta ed of the Mbh
 chap = chapter(s)
 comm = commentary(aries)
 cont = continue(s)
 corr = corrected, correction
 Crit App = Critical Apparatus
 Dev = Devabodha
 ed = edition
 fig = figure(s)
 fol = folio(s)
 foll = following
 fragm = fragment(ary)
 hapl = haplographic(ally)
 illeg = illegible
inf lin = *infra lineam* (below the line)
 ins = insert(s)
int lin = *inter lineas* (between the lines)
 interp = interpolate(s)
 introd = introduction, introductory
 K = Kumbhakonam ed of the Mbh
 L = Line
 M = Madras edition of the Mbh (by
 P P S Sastri, 1931-1936)
 m or marg = marginal(ly)
 Mañj = Bhāratamañjarī (Kāvya-mālā 64)
 Manu = Manusmṛti (ed N S P)
 Mbh = Mahābhārata
 Nil. = Nilakaṇṭha
 O-J = Old-Javanese
 om = omit(s), omitting
 orig = original(ly)
 post. = posterior

pr m = *propria manu* (by own hand).
 prob = probably
 r = repeat(s), repeated
 Rām = Rāmāyaṇa (ed N S P)
 ref = refer(ence)
 resp = respective(ly)
sec m = *secunda manu* (by another hand).
 st = stanza(s)
 supp = supplementary
sup lin = *supra lineam* (above the line).
 transp = transpose(s), transposition
 v = verse
 (var) = with variation(s)
 v l = *varia(e) lectio(nes)*

☞ ☞ (in the critical footnotes) enclose
 citations from commentators
 [] besides their normal uses, enclose
additions to MS readings
 () besides their normal uses, enclose
 superfluous letters, which should
 be *omitted* from MS readings
 * (superior star) in the text indicates
 an *emendation*
 * * (in the MS readings) indicate
 syllables lost through injury to MS
 — printed below (or along the side-
 margin of) any part of the con-
 stituted text indicates that the
 reading of it is less than certain
 C denotes a "Commentary", prefixed
 to the abbreviation of the name of a
 commentator , thus, Cd = Comm of
 Devabodha, Ca n p s v = Comm
 of Arjunamīśra, Nilakaṇṭha, Para-
 mānanda, Vidyāsāgara and Vādi-
 rāja A "p" is added on to denote
 a "pāṭha" or variant, thus, Cnp =
 a pāṭha mentioned in the Comm,
 of Nilakaṇṭha

INTRODUCTION

The constituted text of the *Āśvamedhikaparvan* is based upon the following
28 MSS —

THE CRITICAL APPARATUS

1 N(ORTHERN) RECENSION (19 MSS)

(a) *North-western Group*

Śāradā Version [Ś]

Ś₁ = Oxford, University Library, No 152 (Stein's Collection)

Kaśmiri Version [K]

K₁ = Poona, Bombay Government Collection (deposited at the BORI), No
537 of Viśrāmbāg (I) Undated.

K₂ = Kamat Collection (deposited at the BORI) Dated Samvat 1736, Śaka
1601 (A D 1679)

K₃ = Bhor, State Library Undated

K₄ = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East
Panjab), No 4704 Undated

K₅ = Tanjore, Palace Library, No 11858 Undated

(b) *Central Group*

Bangali Version [B]

B₁ = Dacca, University Library, No 481 Dated Śaka 1709 (A D 1787).

B₂ = Dacca, University Library, No 1067 (1) Undated

B₃ = Dacca, University Library, No 482 Dated Śaka 1660 (A D 1738)

B₄ = Dacca, University Library, No 604 (a) Dated Śaka 1667 (A D 1745)

B₅ = Dacca, University Library, No 1892 Undated

Devanāgarī Version [D] sub-divided into

(i) Devanāgarī Version of Caturbhujā (Dc)

Dc₁ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 540 of Viśrāmbāg (I). Undated.

(ii) Devanāgarī Version of Nilakanṭha (Dn)

Dn₁ = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No 273 of Viśrāmbāg (II) Undated

(iii) Devanāgarī Composite Version (D)

D₁ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 223 of 1887-91 Dated Samvat 1795 (A D 1738)

D₂ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 203 of 1891-95 Undated

D₃ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 29 c of A 1879-80 Undated

D₄ = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 6731 Dated Śaka 1726, Samvat 1589 (A D 1804).

D₅ = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 55 Dated Samvat 1833 (A D. 1776)

D₆ = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 2841 Undated

II S(OUTHERN) RECENSION (9 MSS.)

Telugu Version [T]

T₁ = Melkote, Yaduguni Yatiraj Math Library Undated.

T₂ = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No 5615 Undated

Grantha Version [G]

G₁ = Mysore, Private Library of Sreenivas Iyengar Undated

G₂ = Pudukotah, State Library, No 322 Undated.

G₃ = Adyar Library, No 29 E21 Undated

Malayālam Version [M]

M₁ = Calicut, Library of Padiññare Kovilakam, No 144 Undated

M₂ = Poomulli Mana Library, No 306 Dated Kollam 1016 (Ca A D 1841)

M₃ = Calicut, Library of Padiññare Kovilakam Undated

M₄ = Cochun, State Library, No 43 Undated

TESTIMONIA

C_n = Commentary of Nilakantha, as printed in the "Vulgate" edition

C_v = Commentary of Vādirāja, on the evidence of a transcript procured from Madras

DETAILED ACCOUNT OF THE MANUSCRIPTS

Ś₁

Oxford, University Library, No 152 Śīradā characters Written on paper, 14" × 10", 26-28 lines to a page It is a fragment of what was originally a complete manuscript of the Mbh Stein has given a very interesting account of the manuscript in JRAS 1900, pp 187-194 The MS once contained (in two volumes) the entire Mahābhārata, which (it is recorded) was sold by one Kashmirian owner to another in Saptarṣi Samvat [47] 58 = A H 1093 = A D 1682, for 45,000 Dīnāras The available portion consists of the Gadā, Sauptika, Strī, Āśvamedhika parvans, and a portion of the Āśramavāsin From the paper and the script, the MS has been assigned by Stein to the end of the sixteenth or the beginning of the seventeenth century

This MS is a less reliable representative of the Śīradā version and has greater affinities with the B and D versions — Amongst additional passages, Ś₁ gives 136* which is peculiar to it, and 36* which it shares with K₁ & S It also gives 12*, 48*, 115*-117*, 135* and 168*, which are restricted to the entire Northern recension (with or without T₂) of a few sporadic MSS The passages 5* and 31* have sharers from N (minus B) Amongst omitted passages, Ś₁ is peculiar in omitting 57 3^r-4^b, 6^{ad} (both hapl), 93 6^{ar}, 8^{ad} and 94 27^r-30^b Following are the omissions in Ś₁, shared by the MSS mentioned 6 32, 20 6^d-7° (hapl), 35 29^r-30^b (? hapl), 42 35-36 (hapl) 42 38^b-39° (hapl), 43 28 (hapl), 45 3^r-4^b, 45 14^r-15^b (both hapl), 48 16^{ad} (hapl), 48 20^{ab}, 50 23^b-24° (hapl), 56 28 and 57 32 (all, with K₁), 5 1^{aa}, 8 29^r-30^b, 11 7^r-8^b, 13 14^r-15^b, 17 20^d-21^o (all hapl), 43 18^{ar}, 49 30, 49 40-42, 51 33 (last two hapl), 57 24^{ad} and 59 23 (hapl) (all, with K₁ &), 15 2^{ar}, 24 18^{ad}, 84, 18^b (? hapl) and 87 3^{aa} (all, with K₁), 43 30 and 86 15^r-16^b (both hapl with K₁),

30 23 (with $K_1 T$), 36 19 (hapl., with $K_1 T_2$), 66 14^d-15^a (hapl., with $K_4 D_1$), 75 7^c-8^d (hapl., with K_2 & D_1), 79 2^d (with D_2), 80 7^d-8^c, 81 6^d-7^a (both hapl., with D_1), 87 4^a-5^b (with $K_2 G_1$) and 95 29^c-30^b (hapl., with G_1)

K_1

Poona, Bombay Government Collection (deposited at the Bhandarkar Oriental Research Institute), No 537 of the old Viśrāmbāg Collection I Written in Devanāgarī characters on thin glazed country paper about $5\frac{1}{2}'' \times 12\frac{3}{4}''$, with 10-11 lines to a page Total number of folios 110 Up to the end of folio 70, the writing is like that in Devanāgarī copies from Kashmir MSS, but from folio 71 to the end, the handwriting is quite different The MS is undated

K_1 has, in the Āśvamedhika, only one star, 184* peculiar to it The following stars are shared by K_1 with the group of MSS — B D (except $D_{n1} D_1$) T_2 , the instances being 158*, 161*, 171*, 173*, 176*, 178* Solitary departures from the group are illustrated by 151*, 194*, 196*

Turning to omissions in K_1 , the MS offers no less than eleven solitary non-haplographical omissions, viz 45 5^a, 50. 24^{cd}, 51 55^d-56^d, 72 8^c-13^b, 72 15^c-17^d, 73 13^d-15^c, 80 13-15, 82 4^{ab}, 94 19^{cd}, 95 9^a-10^b and 95. 28-29, while solitary haplographical omissions are five, viz. 10 3^a-4^d, 26. 3^c-5^b, 48 19^c-20^b, 74 16^c-19^b and 89. 4^c-5^b.

K_2

Poona, the Kamat collection of MSS belonging to the B. O R I, dated Samvat 1736, Śaka 1601 (A D 1679) Written on country paper in Devanāgarī characters Folios 80 Size $6\frac{1}{2}'' \times 14''$, with 13 lines to a page The margins are ruled with three or four close vertical lines in black The MSS in the collection were acquired by Shri D B Kamat, in the Marathi District of Hyderabad (now Marāthavādā), and presented to the Institute

The star-passages found in K_2 alone are five only 63*, 118*, 129*, 144* and 180*, while 181*, 186*, 197* and 199* are shared by K_4 alone

Solitary non-haplographical omissions in K_2 are the following 8 21^c, 8 23^{cd}, 11 12^{cd}, 19 8, 25 5^{cd}, 32 5, 32 10, 35 25^d-26^b, 48 28^{cd}, 49 21^a-22^b, 50. 17^{ab}, 50. 37^a-38^b, 51 37^b, 39^{cd}, 53 2^{cd}, 55 34^{ab}, 57 40^d-41^c, 58 10^d-12^a, 58 16^{cd}, 61 17, 62. 7, 63 7^c-9^a, 66 18^c-19^b, 67. 8^c-10^b, 73 20, 29^{cd}, 74 6^d, 11^{cd}, 75 4^{cd}, 75 8^c-9^d, 11. 22^{cd}, 76 14^{cd}, 76 17^d-18^c, 76 19, 76 31^{ab}, 77 37^{ab}, 78 19^{ab}, 82 4, 85 18^{cd}, 86 15^d-16^a, 92 4-93 11, 93 43^c-45^d and 94 33 Of solitary haplographical omission K_2 presents the following examples 17 36^{cd}, 18 30^c-32^d, 22 9-11, 24 3-4, 26 2^c-4^b, 32 13^{ab}, 32 17-18, 36 31^{ab}, 37. 15^b-16^a, 42 8^b-9^a, 48 15^b-16^a, 48 19^c-20^d, 49 16^a-17^b,

49 18^b-20^a, 49 35^b^c, 51 43^c-44^b, 52 4^d-6^c, 53 11^a^b, 53 12^b-13^c, 53. 19^a-20^d, 67. 6^a^b, 69 5^c-7^d, 75 1^c-2^d, 75 14^c-16^b and 90 36^a^c

Of solitary associates of K₁, K₄ is of frequent occurrence 22. 12^a^b, 78. 39^b-79 1^c, 80 8^a^b, 80 16^b^c (hapl), 81 13^a^b^c, 14^b, 82 30^a-31^b, 83 26^a^c, 87. 4^a^c, 90. 17^a^c, 93. 48^c-49^d, 93 50^a^b, 67^a^c, 79^a^b, 93 81^a^b, 89^a^b, 94 6^a^c, 95 9^a^c (hapl.), 95 10^c^d and 96 12^a^d, 15^a^d

K₁

Bhor, State Library Written on thin country paper in Devanāgarī characters, with legible and careful hand Size 7 $\frac{1}{4}$ " x 14", with 17 lines to a page. Total number of folios 50

K₁ gives 152* as the only solitary star-passage, while K₄ S are added as the sharers in 174* Turning to omissions in K₁, it presents the following solitary non-haplographical omissions 18 7^a^c^d, 19 4, 19 22^a^c, 23^d, 19 60^a^b, 20 5^c-6^c, 35. 5^c-6^b, 36 21^c-28^d, 39 15^a^b, 46 23^d, 47 13^a^b, 15^a^c, 48 6-7, 50 26^a^b, 51. 45, 55 14^c-17^b, 57 38^c-39^b, 61 11^c-16^d, 76 32^a^c and 94 9^a^b The solitary haplographical omissions in K₁ are 4 4, 5 12^a-13^b, 9 37^c-10 1^b, 11 14-15, 12 2^b^c, 12 4^c-5^b, 12 11^c-12^c, 13. 12^c-14^a, 18 18^a^c, 20 15^c-16^c, 21 2^c-4^b, 25 5-7, 30 23-25, 35. 29^c-30^c, 42 23, 42 24^c-25^c, 43 5^a^c, 43 28-29, 46 21^c-22^b, 51 16^b^c, 51 27^a^c and 52 1^b-2^a. The following omissions are shared by K₁ with the one or more MSS given in brackets : 16. 35^a^b (hapl, with G₁), 24 15 (hapl, with K₂ D₁), 36 19-20 (hapl, with D₁ G₁), 43. 20 (hapl, with D₂), 48 15^a^c (hapl, with K₄ D₁), 54. 27^c-28^c (with D₁), 57 52^c-54^b (hapl, with G₂), 72 18^a^b (hapl, with B₂ G₁), 92 11^a^c (hapl., with T₁) and 95 17^c-18^b (hapl, with M₄)

K₄

Lahore, D A V College, Lalchand Library (now transferred to Sadhu Ashram, Hoshiarpur, East Panjab) No 4704 The MS is written on country paper in Devanāgarī characters, with 14 lines to a page Total number of folios 66 The MS. is in good condition It is undated

The additional passages given by K₄ alone are 33* and 122* while star-passages 2*, 16*, 69*, 109*, 112*, 141* and 153* share with D₁

Turning to omissions, K₄ records a large number of solitary non-haplographical as well as haplographical ones The former are 11 16^c-17^d, 24. 19, 27 8^c-13^d, 32. 4, 32 6^c-7^b, 39 21^c^d^e, 48 19^c-49 6^d, 77 14^c-15^b, 85 21^c-22^b, 90. 3^c^d, 90. 25^a^c, 92 17, 19-20, 93 7^c, 93 34, 93 43^a^c and 45 and 94 26^a-28^b The latter are · 5. 8^c-9^b, 19 16-17, 42 34^c-35^b, 46 44^a^c, 49 48^c-50^b, 50 4^c-6^b, 53 19^c-20^b, 57. 3, 77. 42^b-43^a, 90. 6^a-7^b, 93 7^a^b, 93 10 and 95 20^a-22^b The following omissions in K₄, shared by D₁, are haplographical 3 15, 4 7^a^b, 11 12-15, 12 1^b-2^c, 19. 52-53, 20. 25^c-26^d, 24. 13-16,

28 2^c, 28 5^d, 31. 11^{ab}, 32 11^{cd}, 34 5^c-6^b, 35 10^{bcd}, 46 8^{cd}, 49 9de, 49 10^{cd}, 49 21^b-22^a, 50 41-42, 51 29, 54 1^c-3^b, 68 21-22 and 70 2-4, while non-haplographical omissions in K₄ D₁ are 20 2^a-3^c, 20 18^{ab}, 21 7^{ab}, 22 19^{bc}, 26 2^{cd}, 32 13-15, 36 35^{bc}, 37 5^c-6^b, 40 7^{bc}, 45 13^b-14^a, 46 29^{cd}, 49 43^{ab}, 50 21-36, 50 38, 55 34, 56 27, 57 21^{ab}, 57 47^{ab}, 68 11, 74 17^{bc} and 78 32^c-34^b

K₅

Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 11858 Written in Telugu characters on palm leaves Size 18" × 1", with 6 lines to a page Total number of folios 150 The MS is undated — Amongst additional passages, K₅ gives 77*, which is peculiar to it The MS has greater affinities with B and D versions and through them with the T₂ MS of S recension It also gives stas 67* (shared with K₅ & D₁ S) and 177* (with K₅ T G₁ & M)

No less than fourteen cases of omission in K₅ are solitary and non-haplographical, and another thirteen solitary and haplographical The instances of the former are 11 19^c-20^d, 32 9^c-10^b, 32 15^a-16^b, 37 11^{cd}, 42 27^a-30^b, 46 26^{cd}, 46 49^{ab}, 48 27^{ab}, 51 14^c-15^b, 51 32^a-33^b, 60 23, 72 5^b-6^a, 78 20^{cd} and 79 3^{cd} The instances of the latter are 8 14^c-15^b, 22 22^b-23^c, 24 7^b-9^a, 25 6-7, 26 14^c-16^d, 42 19^a-20^b, 46 10^{ab}, 48. 22^a-23^b, 49 43^{cd}, 51 3^c-4^d, 58 11^b-12^a, 60 18-20 and 90 33^{ab} The following omissions are shared by K₅ with one or more MSS given in brackets 8 18^{ab} (hapl, with K₅ D₄), 15 2 (hapl, with K₁ G₁), 23 12-14 (hapl, with K₅ B₅), 24 4 (with D₅), 27 11-12 (hapl, with K₅ D₅), 50 29^{cd} (hapl, with K₅), 85 5^{ab} (hapl, with M₁) and 86 13-15 (hapl, with D₁) K₅ om adhy 41

B₁

Dacca, University Library, No 481 Written on paper in Bangali characters. Size 16" × 3⁷/₈", with 6 lines to a page Total number of folios 160 The MS is in good condition It bears the date Śaka 1709 It contains the Āśvamedhika and all the four concluding parvans

Of the star-passages in B₁, there is only one, which is peculiar to the B version alone, viz 23* Stars 81* and 95* which it shares with B₂, 32* with B₂ &, 51* with B₂ T₂ and 55* with B version and D₀₁ Amongst omitted passages, B₁ is peculiar in omitting 11 16-17 (hapl), 84 8^{ab} and 89 12^{cd} The following omissions are shared by B₁ with B₂ alone 19 4-5, 22 7-8, 42 32-33, 43 20^a-21^b (all hapl), 46 14^{ab} and 59 23-24 (hapl) B₁ also omits 23 22^{cd} (with B₂ M₁ &, hapl), 26 1^b (with B₂-5 D₀₁), 77 35 (with B₂-4) and 87 2^{ab} (with B₂-5 D₀₁)

B₃

Dacca, University Library, No 1061 (1) Written on paper in Bangali characters Size 21" × 4", with 6 to 7 lines to a page Total number of folios 146, The MS

is in good condition. The copyist of the MS is Shri Rāmakamala Sarma. The MS contains all the last five parvans. It is undated. — For the description of the additional passages in B₂, refer to the description under B₁. Amongst omitted passages, B₂ is peculiar in omitting 8 20^c-21^c, 11 15^{cd}, 13 20^c-21^b (hapl), 18 21^c, 23 9-11 (hapl), 30 12-14 (hapl), 39 2^b, 48 7^d-9^c, 56 11-12 (hapl) and 76 16-19. The portion of the text of this parvan from *तन्महम्* in 60 25^d up to 69 9^d is lost on missing folios. B₂ is not collated from adhy 83 to the end of this parvan.

B₃

Dacca, University Library, No 482. Written on palm-leaves in Bangali characters. Size 24" × 1½", with 4 to 5 lines to a page. Total number of folios 115. The MS. is in good condition. It bears the date Śaka 1660 (= A. D. 1738). It contains all the five concluding parvans. For the description of the additional passages in B₃, refer to the description under B₁. — Amongst omitted passages, B₃ is peculiar in omitting 27. 11 (hapl), 36 16^{cd} (hapl), 48 1^{cd} (hapl.), 52 12^{cd}, 69 8de (hapl), 85 8^b, 89 7^{ab} and 93 29^{cd}. The following omissions are shared by B₃ with the MSS mentioned: 22 8 (hapl, with T₁), 42 59^{ab} (hapl, with B₄) and 87. 2^{ab} (with B₁ & Dc₁).

B₄

Dacca, University Library, No 604 A. Written on paper in Bangali characters. Size 16" × 3½", with 8 lines to a page. Total number of folios 111. The copyist of the MS is Shri Rāmanātha Sarma. The MS is in good condition. It bears the date Śaka 1667 (= A. D. 1745). It contains all the five concluding parvans. Amongst additional passages B₄ gives 64* and 72* which are peculiar to it, and 44*, which it shares with B₃ Dc₁. — Amongst omitted passages, B₄ is peculiar in omitting 30 10-11, 30 23^c-24^b, 32 17 (hapl), 36 26^{ab}, 50 3^{ab} (hapl) and 89 5^{ab}.

B₅

Dacca, University Library, No 1892. Written on paper in Bangali characters. Size 19" × 5½", with 10 lines to a page. Total number of folios 181. The MS is not in good condition. It is undated. — Amongst additional passages, B₅ gives 32* which is shared by B₁ & 74* by Dc₁ alone. — Amongst omitted passages, B₅ is peculiar in omitting 11 13^b-17^c (hapl), 22 10^{cd}, 30 15-17 (hapl), 34 10-11 (hapl), 67 15-69 1, 72 8-16, 72 21^b-24^c (hapl), 77 2^d, 77 22^b, 87 15^c-16^b and 93 49^{cd}. The following omissions are shared by B₅ with the MSS given in brackets: 7 26^d-27^c (hapl, with K₁), 24 15-16 (hapl, with B₂ T₂ G₂), 36 13^{cd} (hapl, with B₃ & Dc₁), 39 8 (hapl, with K₂ D₂) and 72 18^{ab} (hapl, with K₃ G₁).

Dc₁

Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the B O R. I.), No 540 of

Viśrāmbāg I. Written on glazed country paper in Devanāgarī characters Size $6\frac{3}{4}'' \times 16''$, with 10 lines to a page Total number of folios 128 The MS contains the commentary of Caturbhuja Miśra The text is in the middle, and the commentary runs above and below the text It is undated Dc₁ has only two stars peculiar to it 187* and 189*, while it shares 44* with B₃, 55* with B, 74* with B₂ and 85* with B₁

Turning to omissions in Dc₁, the solitary non-haplographical ones are 4 21^a, 5 3^{ab}, 7 4-5, 10 9^a, 16 25^{ab}, 17 17^c-18^a, 18 10^a, 27 19^b, 45. 9^a-10^a, 46 6, 46 52^c-53^b, 48 10, 48 25, 49 45^b, 50 44, 60 37^d-38^d, 65 12^b-13^b, 77 29^b-30^b, 82 from धीमत् (in 25^a) up to द्विजातिपरि (in 26^a) and 93 56^{ab} The solitary haplographical omissions are 20 25^a, 45 22^a-23^a, 47 10-11, 51 27^{abcd} and 57 46ⁱ-47^d The following omissions are shared by Dc₁ with the MSS mentioned 8 16 (with K₃), 24 15 (hapl, with K₃), 26 15^a (with K₄ D₁), 36 18^{cd} (hapl, with B₂-s), 39 7 (hapl, with B₂ G₂), 54 27^e-28^d (with K₃) and 95 30^{cd} (hapl., with K₃ B₂ G₂)

Dn₁

Poona, Bombay Government Collection (deposited at the Bhandarkar Oriental Research Institute), No. 278 of Viśrāmbāg II Written on glazed country paper in Devanāgarī characters Size $6\frac{3}{4}'' \times 15\frac{1}{2}''$, with 11 lines to a page Total number of folios 146 The text is written in the centre and the commentary of Nilakantha above and below the text. The MS is undated

As regards the star-passages, while there are no solitary passages in Dn₁, those sporadically shared are 79* with B Dc₁ D₂ and 91* with D₂-s. Amongst omitted passages, Dn₁ is peculiar in omitting 12 2^{ad} (hapl) The following omissions are shared by Dn₁ with the MSS mentioned 26 14^{bc} (hapl, with G₁), 72 16 and 90 39^{ab} (both, with D₂-s, but the latter [?]hapl.) and 92. 19^{cd} (with D₂ : T₁)

Owing to missing folios, the portion of the text from 10 5-11, 16. 20^a-17 15^a 19 44-60, 20 17-26, 21 21-22. 29, 24 12-25 3, 27 15-27 end, 44. 9-45 20, 48 8-49 26, 76. 19-78 15, 82. 19^c-86 16^a, 89 6-90 27 and 93. 22^c-96. 3^d is lost in Dn₁

D₁

Poona, Bombay Government Collection of MSS (deposited at the Bhandarkar Oriental Research Institute), No. 223 of 1887-91. Written on glazed country paper in Devanāgarī characters Size $6\frac{1}{2}'' \times 14\frac{3}{4}''$, with 15 lines to a page Total number of folios 59 It is dated A. D 1795, Samvat Wednesday the 15th of the bright half of Kārtika

D₁ gives only five solitary star-passages, 106*, 164*, 172*, 183* and 188* In the following cases, amongst the several N Recension sharers, the MS D₁ is conspicuous by its absence 9*, 22*, 35*, 39*, 47*, 61*, 66*, 68*, 71*, 75*, 76*, 80*, 83*, 90*, 105*, 117*, 146*, 151*, 168*, 170*, 178*, 190*, 192* and 194* .

Turning to omissions in D₁, the MS offers no less than nineteen solitary non-haplographical omissions (viz, 6 23, 19 23^c, 23 6^c-10^b, 28 10^c-11^b, 30 30^b, 35. 29^d, 39 9^c-10^b, 48 21-49 6, 53 17^{cd}, 80 22, 82 30^a, 85 3^c-4^e, 88 12^c-15^d, 90 1^b-2^e, 3, 16^{cd}, 90 36^x-37^b, 92 20 and 95 25^{ade'}), while solitary haplographical omissions are nineteen (viz, 8 28, 10 3^{bcd}, 13 3^{cd}, 22 7, 22 10-11, 23 3^{bc}, 23 24^{cd}, 24 19-20, 27 8^c-13^b, 36 21^c-22^b, 45 25^b-46 1^c, 56 24^e-25^b, 57 41^b-42^a, 59 25^e-26^b, 80 10^c-12^b, 83 6^d-7^e, 93 4^{cd}, 93 39^b-40^a and 93 74^e-75^b)

D₂

Poona, Bombay Government Collection of MSS (deposited at the Bhandarkar Oriental Research Institute), No 203 of 1891-95 Written on thin glazed country paper in Devanāgarī characters Size 6 $\frac{3}{4}$ " × 15 $\frac{3}{4}$ ", with 11 lines to a page Total number of folios 70 The MS bears no date

There are no star-passages exclusively limited to D₂.

Turning to omissions in D₂, it presents the following solitary omissions 40 3^e-4^b, 51 23 and 60 30^a-31^b The following omissions are shared by D₂, with the MSS given in brackets 10 27^c-28^b (hapl, with D₃), 24 4 (with K₃), 27 10-12 (hapl., with B₂), 70 22 (hapl, with G₃) and 91 31^d-32^c (with K₁ D₄)

D₃

Poona, Bombay Government Collection of MSS (deposited at the Bhandarkar Oriental Research Institute), No 29c of A. 1879-80 Written on country paper in Devanāgarī characters Size 8 $\frac{1}{4}$ " × 12", with 18 lines to a page Total number of folios 71 The MS contains all the parvans of the Mahābhārata At the end of the Mokṣadharmā we read शके १६८० बहुधान्यनामसंवत्सरे आषाढशुद्धे षष्ठी चन्द्रवासरे लेखकमगवानभट्टेन लिखितोय पुस्तक (1) The handwriting of the concluding Books differs from that of the Rāja and the Mokṣa sub-sections The MS Āśvamedhukaparvan is undated.

D₃ has 40* as its only solitary star-passage, while 79* it shares with B D₁ D₂

Coming to omissions in D₃, we encounter a number of solitary omissions, out of which the following are due to haplography 3 14^c-15^d, 6 23^b-24^e, 11 11^c-13^b, 13. 1^{bc}, 20 25, 23 4^b-5^x, 24 13-18, 27 20^b-21^a, 43 3^c-5^b, 45 21^c-22^b, 49 8^{ab}, 51. 55^c-56^b, 54 20^{ab}, 59 18, 76 16^c-17^b and 79 6-9 The non-haplographical omissions in D₃ are 4 2^c-3^a, 8 28^a-29^b, 10 27^b-28^a, 11 18^{cd}, 15 29^c-33^b, 23 2^c-3^b, 23 10^c-11^d, 23 14^d, 42 42^c-43^x, 54 6^c-7^b, 56 4, 59 7^d, 71 6^{cd}, 74 1, 77 9^{abc} and 81. 16 — The following omissions are shared by D₃ with the MSS mentioned 10 2 (hapl., with D₄), 11 15^c-17^b and 32 19-21 (both hapl, with G₃), 15 1^b-2^a (hapl., with K₂ B₁), 36 20 (hapl, with G₁) and 43. 20 (hapl, with K₃). — D₃ om adhyāyas 90, 91 and 96.

G₁

Poona, the B O. R I MS Collection, No. 27 This belonged to Shri Shree nivas Aiyangar, Mysore and was received as a present to the Bhandarkar Oriental Research Institute through the good offices of the Yatriāj Mutt, Melkote The MS is written on palm-leaves (size 15 2" × 2 1") in Grantha characters Total number of folios 532, with 16-22 lines to a page and 65-75 letters in a line The MS. contains parvans 12-18 and is undated For the description of stars in G₁, see the description of stars under T₁. Amongst omitted passages, G₁ is peculiar in omitting 10. 2^a-5^b, 11 9^a-11^d (hapl), 11 14-17 (hapl.), 12 11^a, 13 1^a, 17 23^a (hapl), 22 9^a-10^b, 23 1-2, 24 6^a (hapl), 28 22^a-24^b (hapl), 30. 8^a-10^a (hapl), 30 17-23, 31 8^a-10^a, 32 20-22 (hapl), 35 30 (hapl), 35 36^a-39^b (hapl), 42. 22^a, 42 29^a-31^b (hapl), 42 35-39, 44 18^a-19^b, 54 28^a-29^a, 56 4^a-5^b (hapl), 60 7^a-10^a (hapl.), 61. 18^a-62 1^a (hapl), 62 16^a (hapl), 65 17^a-19^b, 67. 20 (hapl), 70 13^a-15^a, 72 15^a-16^b, 72 26^a-27^a, 76 17^a-29^b (hapl), 78 3^a-7^a (hapl), 79 3^b-6^a (hapl), 80. 1^a-2^a, 86 2^a-6^a, 93 86^a-87^b (hapl) and 93 92-93 The following omissions are shared by G₁, with the MSS given in brackets 3 12^a-14^b (hapl.), 4. 18-19 (both, with G₂), 8 14^a (hapl, with K₂), 11 12^a-13^b (with T₁ G₂), 15. 2 (hapl, with K₁), 16. 25^a-26^b (hapl, with K₄ D₁), 20 22^a (with T₁ G₂), 24 13-17 (hapl, with G₂), 26 14^a (hapl, with D₁), 30 14^a (with G₂ M₂), 32 18 (hapl, with Ś₁ K₁), 36 20 (hapl, with D₂), 42 47^a-48^a (hapl, with K₄), 44 6^a (hapl, with T₁ G₂), 50 23-24 (hapl, with T₂), 50 32^a-33^d (with T), 72 18^a (hapl, with K₂ B₂), 84 11-12 (with T₁ G₂), 87 4^a-5^b (hapl, Ś₁ K₂), 95 29^a-30^b (hapl, with Ś₁) and 95 35^a (with T₂).

G₂

Pudukkottah, State Library, No 322 Written in Grantha characters on palm-leaves Size 19" × 2 1/8", with 10-14 lines to a page, and 75-85 letters in a line The MS contains parvan 3 as well as parvans 14-18 Total number of folios 306 The MS is undated — Amongst additional passages, G₂ gives 3^a and 138^a which are peculiar to it, 52^a which it shares with T, 139^a with T G₁ and 155^a with T₁ G₂. For the detailed description of other stars in G₂, see the same under T₁. Amongst omitted passages, G₂ exclusively omits 11. 14^a-16^b, 15 28^a, 43 31^a, 44 12^a (hapl), 49 26^a-28^a, 58 11^a-12^a, 59 14-15, 69 7^a, 69 16^a, 69 17^a, 76 22^a-24^b and 91 19^a. The following omissions are shared by G₂ with the MSS given in brackets 3 12^a-14^b, 4 18-19 (both, with G₁, former hapl), 23 18^a-22^a, 56 5^a (both, with T₂), 26 4^a (with T₂ M₂) and 84 11-12 (with T₁ G₁).

G₃

Madras, Adyar Library, No 29 E 21 Written in Grantha script on palm-leaves The MS contains parvans 10, 11, 14-18 The MS is undated. Amongst

additional passages, G₃ gives 89*, 92*, 101*, 113*, 126* and 165* which are peculiar to it, while the star 60* which it shares with M₁ : 4. For the description of stars in G₃, see the same under T₁. The solitary haplographical omissions in G₃ are 17. 11^c-13^d, 19 16^c-18^b, 20 14^c-16^d, 20 23-24, 22 6^c-8^b, 22 10, 25 6, 43 20^a-22^b, 55 29^c-31^d, 59 28-29, 66 12^d-15^a, 70 20^a-21^b, 77 37^a-39^b, 91 10^d and 93 4^{b-d}. The solitary non-haplographical omissions are 5 9^{c-d}, 6 16^a-20^a, 8 19^{ab}, 16 25^d, 18 12, 30 10^c-16^d, 35 34^a-36^b, 44 11^c-12^b, 50 5^c-7^b, 54 15^c-17^b, 55 10^{ab}, 58 14^c-15^b, 64 1^{ab}, 68 7^{ab}, 69 19-20, 72 9^c-11^b, 83 7^a, 83 10^d, 86 17^a-19^b, 93 15^{ab}, 93 91^a-93^b, 94 32^c-34^b and 95 8^{ab}. The following omissions are shared by G₃ with the MSS mentioned 4 1 (with K₄ D₁), 11 15^c-17^b, 32 19-21 (both hapl, with D₃), 18 3^{ab} (hapl, with Ś₁ K₁ :), 24. 13-17 (hapl, with G₁), 36 19-20 (hapl, with K₃ D₁), 39 7 (hapl, with B₂ D_{c1}), 48 19^{cd} (hapl., with K₄ B₄), 57 52^c-54^b (hapl, with K₃), 70 22 (hapl, with D₂), 81 19^{cd} (hapl, with K₂) and 84 17^{ab} (hapl, with D₁).

M₁

Calicut, Padiññāre Kovilakam Collection Not numbered Written in Malayālam characters on palm-leaves, with 7-8 lines to a page, and 57 letters in a line. The MS contains parvans from Āśvamedhika to Svargārohana. Total number of folios 198. — Amongst additional passages, M₁ gives 58*, 59* and 125* which are shared by M₂ alone and star-passages 98* and 127* are shared by M₂ : 3. For the description of other star-passages in M₁, see under T₁. Amongst omitted passages M₁ is peculiar in omitting 77 46, 84 16^{bc} (hapl) and 90 19^c-20^b (hapl). The following omissions are shared by M₁ with M₂ alone 14 5^{cd}, 19 6-9, 19 27, 24 20^{cd}, 28 27-28, 30 10^{cd}, 30 11^c-14^d, 35 23-24, 35 30^c-31^d, 37 16^{bc} (hapl), 41 4, 42 22^{cd}, 43 29 (hapl), 48 16^{cd} (hapl), 49 14^c-15^d (hapl), 50 29^{bc} (hapl), 57 6^d, 59 26^d-29^c, 60 21^c-22^d, 67 8 (hapl) and 73 31^b-32^c (hapl). The entire M version omits 30 16^{cd}, 30 19^{cd}, 46 27^a-28^b (hapl), 65 14-15, 88 18-20 (? hapl), 89 25-26 and 90 1-10. The following omissions are shared by M₁ with the MSS given in brackets 23 22^{cd} (hapl, with B₂ : M₂), 32 25^{cd} (with K₂ M₂), 44 3^{cd}, 49 39^{cd}, 84 10^c-12^d and 91 33 (last four, with M₂ :), 54 19^c-22^d (hapl, with K₄ D₁ M₂), 85 5^{ab} (hapl, with K₃) and 93 78^{cd} (hapl, with D₂). M₁ omits adhyāyas 78-80.

M₂

Malabar, Poomulli Mana Library, No 306 Written in Malayālam characters on palm-leaves, with 10-11 lines to a page and 50-60 letters in a line. The MS contains parvans from Āśvamedhika to Svargārohana. Total number of folios 216. The MS is dated Kollam 1016 (A. D. 1841). Amongst additional passages, M₂ gives 167* and 169* which it shares with M₃ alone. For the description of other star-passages and omissions in M₂, see the same under T₁ and M₁. Amongst omitted passages, M₂ exclusively omits 19 12^d-14^c (? hapl).

M₃

Calcut, Padiññāre Kovilakam Collection Not numbered Written in Malayālam script on palm-leaves, with 7-8 lines to a page and about 57 letters in a line The MS contains parvans from Āśvamedhika to Svargārohana Total number of folios 170 The MS is undated

Amongst additional passages, M₃ gives 13*, 17*, 29* and 30*, which are peculiar to it Also the star 88* which it shares with M₄ alone For the detailed description of other star-passages in M₃, see the same under T₁ Amongst omitted passages, M₃ is peculiar in omitting 30 9'-11^d and 49 17'^d (hapl) The following omissions are shared by M₃ with the MSS given in brackets 26 4' (with T₂ G₂), 27. 4'^d (hapl, with B₂ : T G M₄), 30. 14'^d (with G₁ : M₄), 30 20'^d (with T G₂ : M₄), 44. 3', 49 39'^d and 91 33 (last three, with M₁ :).

M₄

Cochin, State Library, No. 43 Written in Malayālam characters on palm-leaves Size 14" x 2", with 8-12 lines to a page, and about 44 letters in a line The MS contains parvans from Āśvamedhika to Svargārohana Total number of folios 207. The MS is undated

Amongst additional passages, M₄ gives 99*, which is peculiar to it, the additional passage 88*, which it shares with M₃ alone It also gives 42*, 93* and 97*, which it shares with T G and 111* with T G M₃ Amongst omitted passages, M₄ is peculiar in omitting 5 16-17, 23 18'^d, 24 13-14 (hapl), 84 12'^d (hapl) and 95 17'-18' (hapl) M₄ also omits 27 12 (hapl, with T₁)

EPITOME

The *Bhāratamañjarī* practically enumerates all the important episodes described in our text and in the same order — (1) The Samvarta-Marutta, (2) the Anugītās containing the Siddha-Brahmana samvāda, the Brāhmana-Brāhmaṇī samvāda, and the Guru-Śiṣya samvāda, (3) The Uttanka-episode and Viśvarūpa darśana, (4) the birth of Parikṣit, (5) the itinerary of the sacrificial horse, the battles with the Trigartas, Vajradatta, the Saindhavas, Babhrurāhana of Manipura (Arjuna's death and his revival by Ulūpī), the Magadha king, the Vangas, Puṇḍras, Kirātas, Southern kings, Gāndhāras etc (6) the description of the sacrifice, and (7) the Nakula episode.

THE EXTENT OF THE ĀŚVAMEDHIKA

The Parvasamgrahaparvan contains the following description of the Āśvamedhika (the fourteenth) Parvan —

ततोऽश्वमेधिकं पर्वं सर्वपापप्रणाशनम् ।
 अनुगीता तत पर्वं ह्येयमप्यात्मवाचकम् ॥ (आदि १ २ ६६)
 ततोऽश्वमेधिकं नाम पर्वं प्रोक्तं चतुर्दशम् ।
 तत्सर्वतमहतीयं यत्राख्यानमनुत्तमम् ॥
 सुवर्गंकोमसप्राप्तिर्जन्म चोक्तं परिक्षितं ।
 दग्धस्यास्त्राग्निना पूर्वं कृष्णात्सजीवनं पुनः ॥
 चर्याया ह्यमुत्सृष्टं पाण्डवस्यानुगच्छत ।
 तत्र तत्र च युद्धानि राजपुत्रैरमर्षणैः ॥
 चित्राङ्गदाया पुत्रेण पुत्रिकाया धनजय ।
 सप्रामे वल्लवाहेन सशयं चात्र दर्शितं ।
 अश्वमेधे महायज्ञे नकुलाख्यानमेव च ॥
 इत्याश्वमेधिकं पर्वं प्रोक्तमेतन्महाद्भुतम् ।
 अत्राप्यायशतं त्रिंशन्नयोऽप्यायाश्च शक्तिता ॥
 त्रीणि श्लोकमहर्षाणि तावन्त्येव शतानि च ।
 विंशतिश्च तथा श्लोकाः सत्यातास्त्ववदर्शिता ॥ (आदि १ २ २०६-२११)

—That is, the Parvasamgrahaparvan mentions only four episodes— (1) The Marutta-Samvarta, and the acquisition of gold, (2) the still birth and revival of Parikṣit, (3) the 'killing' of Arjuna by his son Babhruvāhana during the journey of the sacrificial horse, and (4) the episode of the Mongoose (Nakula)

The most surprising thing is that it makes no mention of the Anugītā in the detailed description. Ādīparvan I 2 66 seems to suggest that Anugītāparvan followed the Āśvamedhikaparvan

According to the Parvasamgrahaparvan, the Āśvamedhika contains 133 adhyāyas and 3320 ślokas

Dr. Sukthankar in his paper (Epic Questions II *The Parvasamgraha Figures*, pp 549-557, Annals, B O R I, Silver Jubilee Volume) has pointed out that the number of Adhyāyas, in the Āśvamedhika is exactly 133, according to the Southern Recension, Javanese Recension and the Critical Edition (and the number of ślokas is 4420, 4420 and 3320 respectively) and opines that 133 may therefore be accepted as the correct figure. The number of Adhyāyas as arrived at after a critical examination of the MSS material in accordance with the general principles laid down by Dr. Sukthankar himself, has been found out to be only ninety-six. The number of ślokas (if the

four-line śloka is counted as two ślokas) would be about 2862 (as against the 3320 in the Parvasamgraha) and with the Vaiṣṇavadharma interpolation, 1724

Both the Parvasamgrahaparvan and the *Bhāratamañjarī* do not seem to be aware of the long Vaiṣṇavaite interpolation.

CONTENTS OF THE ĀŚVAMEDHIKAPARVAN

The Āśvamedhikaparvan lends itself easily for a distinct division into three parts —

(1) The first 15 Adhyāyas are introductory leading to the decision to perform the Āśvamedha sacrifice

(2) Adhyāyas 16-50 contain the episode of the Anugītā (containing the Anugītā proper, the Brāhmaṇagītā and the Guru Śiṣya-samvāda) which has nothing to do with the main subject, and comes in quite awkwardly in between

(3) The itinerary of the horse and the description of some important battles fought, and that of the sacrifice proper, with the famous 'Nakula' episode at the end where sacrifices as a whole are condemned

The Parvan though named Āśvamedhika actually does not say much about the Āśvamedha. There is another work called the 'Jaimini-Āśvamedha', supposed to have been written by Jaimini, one of the pupils of Vyāsa himself. Tradition also says that Jaimini wrote a Mahābhārata (all the five pupils of Vyāsa, Paṇḍita etc are also credited with having written the Mahābhārata independently) but as the Pāṇḍavas were there shown in an unfavourable light, it was never published, only the Āśvamedha portion of it has survived, where, however, the Pāṇḍavas and Kṛṣṇa do cut a sorry figure throughout. It would be interesting to compare the accounts in the two works. The 'Jaimini-Āśvamedha' is obviously a later work, completed possibly before or about the beginning of the Christian era.

(A) EVENTS PRIOR TO THE LETTING LOOSE OF THE HORSE

Mahābhārata

After the funeral obsequies of Bhīṣma were duly performed, Dharmarāja was extremely overwhelmed with grief and was on the point of fainting on the bank of the Ganges itself. Dhrtarāṣṭra consoles Yudhiṣṭhira by pointing out to him that it was really he (Dhrtarāṣṭra) who had lost his hundred sons, who ought to be shown

Jaimini-Āśvamedha

Yudhiṣṭhira tells Vyāsa who had come there accidentally that he does not want to rule over the kingdom, especially in the absence of Bhīṣma and Karṇa. Vyāsa assures him that as the kingdom was obtained by him with the help of Kṛṣṇa, there could be no sin attached to it, and that he should perform the Āśvamedha

Mahābhārata

greater sympathy, and that the best thing for Yudhiṣṭhira to do was to rule over the kingdom which he had conquered in accordance with the code of conduct for the Kṣatriyas

Kṛṣṇa also advises Yudhiṣṭhira to give up his grief, as the Kṣatriyas killed in battle had all secured heaven

Yudhiṣṭhira says that it is impossible for him to forget that Bhīṣma and Karna had been killed unjustly

Vyāsa upbraids Yudhiṣṭhira for not seeing things in the proper perspective and tells him that the best way to get rid of any sin was to perform sacrifices 'Yajña', 'Tapas' and 'Dāna' enable a person to get rid of any sin Yudhiṣṭhira should, therefore, perform the Rājasūya and Aśvamedha, or even Sarvamedha and Naramedha To start with, he should perform the Aśvamedha, following the foot steps of Rāma or Bharata (son of Duh-śanta)

On Yudhiṣṭhira pointing out that the Aśvamedha would require a lot of money for its due observance, while the recent war had made the whole earth poor, Vyāsa advises him to get hold of the enormous store of surplus gold left behind on the Himalayas by the Brāhmaṇas, on the completion of the sacrifice by Marutta

Then follows the story of Marutta —

[King Marutta was born in the dynasty of Manu His father Kāramdhama (so called because he could raise a big army by merely clapping his hands) Avikṣit had performed a hundred Aśvamedha sacrifices where Brhaspati (Indra's Purohita) himself was the sacrificial priest

Jaimini-Aśvamedha

Rāma also had performed as many as three Aśvamedhas before

There is no objection to take the gold left on the Hīmalayas, as it was the surplus gold freely abandoned by the Brāhmaṇas, because they were unable to carry the whole of it

A detailed statement about the number of Brāhmaṇas, the Dakṣiṇā to be given to them and the characteristics of the horse is given as follows —

(1) Twenty-two thousand Brāhmaṇas should take part in the sacrifice

(2) Each one of them should be given Dakṣiṇā consisting of an elephant, a chariot, a horse with gold, a thousand cows, a 'prastha' of jewels with gold and a 'Bhāra' of gold.

(3) The colour of the horse should be white like cow's milk or like the Kunda flower or snow Its tail should be yellow and ears dark—A black horse also may be

Mahābhārata

Siddha-Kāśyapa samvāda, (2) Nārada-Devamata samvāda, (3) Adhvaryu-Yati samvāda, (4) Bīhṃmaṇa-Janaka samvāda etc. [Adhyāyas 16-51]

The topics dealt with are — The destruction of the body, securing another body, freedom from Samsāra, Dharma and Adharma and the fruits thereof, the behaviour of good people and the Jñānins, Yogaśāstra, the description of the Vīdhāna — Daśahotr, Pañcahotr, Cāturhotr — the description of Brahma-forest, the story of Alaiika to inculcate the doctrine of Ahimsā, the Jīvanmukta state, the description of the three Guṇas, Ātman, Ahamkāra, the great elements, Indriyas, Vibhūtis, Kāla-cakra, the four Āśramas, different theories about Brahman, the importance of Jñāna-mārga, Brahma-chariot, creation etc

Śrīkrṣṇa returns to Dvārakā. On the way, he meets Uttanka who denounced Krṣṇa for not being able to avoid the Kaurava-Pāṇḍava war and became ready to curse him. Krṣṇa then described his Vibhūtis, and pointed out how Sat-Asat, Vyakta-Avyakta, Kṣara-Akṣara are all dependent upon him. Krṣṇa then showed his Viśvarūpa (the same that had been seen by Arjuna, when the *Gītā* was told to him) and gave the boon to Uttanka that he would secure water in the desert region by meditating upon him.

One day, Uttanka meditating upon Krṣṇa was desirous of securing water. A Mātanga (Cāṇḍāla) offered him water but Uttanka refused to take the same from the hands of the Cāṇḍāla (who was really Indra and the water offered was Amṛta) and the Mātanga disappeared. Uttanka

Jarmini-Aśvamedha

Bhīma with Vṛṣaketu and Meghavarṇa starts for Yauvanāśva's capital (here follows a statement about Kuntī giving Bhīma ' sweets ' and provender for the journey!).

Bhīma assures Arjuna that he would certainly bring the horse along with Yauvanāśva through the grace of Keśava.

On reaching the capital, the three warriors saw the beautiful adjoining gardens and hundreds of horses going to the lovely tanks to drink water. They, after some time, located the horse they wanted to catch.

Meghavarṇa offered to go first to capture the horse and to tie the same to a tree on the hill.

Meghavarṇa by his Māyā enveloped the sky with darkness and strange sights (Indra was also perplexed, but became at ease when he came to know the reason of Meghavarṇa's action) Meghavarṇa caught hold of the horse and flew up in the

Mahābhārata

thought that Kṛṣṇa had deceived him, but Kṛṣṇa himself appeared there in his divine form and told him about the real state of things and ultimately put him at ease by the boon that the Uttanka-clouds would shower forth water on the Maru desert, whenever required

Then follows the earlier account of Uttanka (—This has been given with some variation in the Ādi-parvan, it is not clear why it has been again put down here) Uttanka stayed with his teacher Gautama till he became quite old. Then it occurred to Uttanka to ask permission of his teacher to leave him. Uttanka asked Gautama what 'Gurudakṣiṇā' should be given to him. Gautama converted Uttanka into a sixteen-year old handsome youth and offered his daughter to him in marriage, he wanted no 'dakṣiṇā' from him. Then Uttanka approached Ahalyā, the wife of Gautama, who asked Uttanka to bring the ear-rings of the queen of king Saudāsa. As Saudāsa had been cursed to be a cannibal, Gautama was rather uneasy about Uttanka's mission. Uttanka approached Saudāsa who was ready to eat him. Uttanka told him that he was on a sacred mission of securing Gurudakṣiṇā and that he would return after having offered the Gurudakṣiṇā, and Saudāsa can then do with him as he liked. Uttanka then approached Saudāsa's wife Madayantī, and repeated the 'token' verse to her to convince her of his bonafides, as advised by Saudāsa. Madayantī gave him the ear-rings, asking him to guard them properly and never to place them on the ground, as the serpents who wanted them badly would take them to the Pātāla

Jaimini-Aśvamedha

sky. Yauvanāśva was extremely angry and ordered four thousand warriors to attack the flying Meghavarna who however easily vanquished them. Meghavarna safely approached Bhīma and Vṛṣaketu. Vṛṣaketu then attacked Yauvanāśva's army. Yauvanāśva himself was vanquished later in 'Astra-yuddha'. Vṛṣaketu however fell into a swoon. Bhīma went to his rescue, but was confronted by Suvega, Yauvanāśva's son. Both Suvega and Bhīma fell into a swoon. Vṛṣaketu regaining consciousness again attacked Yauvanāśva and made him unconscious. Soon after Yauvanāśva admitted defeat and peace was restored. Bhīma was feted by Yauvanāśva and Queen Prabhāvatī who agreed to attend Yudhiṣṭhira's sacrifice. Bhīma with the King and his party went to Hastināpura (Yauvanāśva's capital was twenty Yojanas distant) and were duly received by the Pāṇavas. Vṛṣaketu was congratulated by all upon his bravery. Kṛṣṇa after a stay for one month at Hastināpura, was permitted to return to Dvārakā.

Before leaving Hastināpura Kṛṣṇa wainded Arjuna to guard the horse very carefully, with Yauvanāśva to help him, and promised Arjuna that he would, with all the invited persons, attend the Aśvamedha sacrifice without fail,

Mahābhārata

While returning to Gautama, Uttanka ascended the Bilva tree for plucking the fruit, when some Bilva fruits fell on the bag containing the ear-rings, which was left hanging on a branch, and the bag fell down on the ground. A serpent saw it and carried it off to Pātāla. Uttanka began to dig the earth with his staff, when Indra appeared and made the staff strong like Vajra. Uttanka reached the Nāgaloka, where Agni in the form of a black horse came there and advised Uttanka to blow into the body of the horse. Huge columns of smoke arose and enveloped the whole Nāga world. The Nāgas presented the ear-rings to Uttanka who safely brought them to his teacher Gautama and thus kept his promise.)

Kṛṣṇa, with Sātyaki reached Dvārakā when festivities in honour of the Raivataka mountain were going on. Kṛṣṇa then briefly narrated the story of the Mahābhārata war, when asked by his father Vasudeva.

Kauravas

Pāndavas

- 1) For the first ten days Bhīṣma was the C -in- C of 11 Akṣauhīnīs

Śikhandin (with Arjuna to guard him) was the C -in- C of 7 Akṣauhīnīs

After Bhīṣma was struck down by Śikhandin

- 2) Drona became the C -in- C of 9 Akṣauhīnīs for five days

Dhishṭadyumna was the C -in- C of 5 Akṣauhīnīs

Jaimini-Āsvamedha

After Kṛṣṇa had left for Dvārakā, Yudhiṣṭhira ordered for the construction of a big Sabhā and Pandal. He was specially interested in knowing how Marutta conducted himself generally and wanted to know from Vyāsa the details about Marutta's sacrifice.

Vyāsa told him that Marutta originally wanted to have human beings for the sacrificial victims. But Indra asked Marutta to desist from that. Marutta's Preceptor Samvarta, with the consent of Indra and Agni, completed the sacrifice and Marutta attained to heaven.

Yudhiṣṭhira then asked Vyāsa to describe to him in detail how people disgusted with Samsāra should behave, so that they would be happy both in this world and in the other world, and how they would be deserving the favour of Vāsudeva.

Mahābhārata

3) After Drona's death

Karṇa was the	Arjuna was the
C -in- C of	C -in- C of
5 Akṣauhīnīs for	3 Akṣauhīnīs
two days	

4) Śalya, C -in- C	Yudhiṣṭhira was
of 3 Akṣauhīnīs	the C -in- C with
for one day	1 Akṣauhīnī

Yudhiṣṭhira killed Śalya, and Sahadeva Śakuni, Bhīma with his mace smashed Duryodhana who had taken refuge in the Dvāpāyana lake, with his mace

Only the five Pāndavas, Kṛṣṇa and Yuyudhāna survived

Kṛṣṇa had purposely avoided any reference to Abhimanyu's tragic end, but on being specifically asked about it Kṛṣṇa narrated the incident and consoled Vasudeva

Kṛṣṇa then performed the funeral Śrāddha for Abhimanyu on a lavish scale. At Hastināpura, Vyāsa consoled Kuntī and Uttarā and gave a blessing that Uttarā's son would be a Cakravartin and Yudhiṣṭhira was asked to go on with his preparations for the Asvamedha

Yudhiṣṭhira then decided to secure the huge store of gold etc left by Marutta, after the completion of his sacrifice. He first worshipped Śankara, in whose jurisdiction the gold lay, and then left Hastināpura with a big army. On reaching the mountain, he arranged for a suitable site for camping the army, and on an auspicious day, with due ceremony, offered oblations to Śiva, Kubera and Maṇibhadra, and the

Jaimini-Asvamedha

Vyāsa says that, Brāhmanas who follow the rules laid down in the Dharma-sāstra and lead a blameless life, performing auspicious deeds become happy both here and hereafter. So also become happy Kṣatriyas who are great givers and who die fighting on the battle-field, and Vaiśyas who amass wealth and honour the guests and cows, looking after the welfare of all, and the Śūdras who render faithful service to the Vīpras. Widows given to enjoyment and persons associating with them fall into hell. On the other hand, ladies devoted to their husbands and who duly honour the members of the family become happy. Women are not meant for living independently. A woman is protected by the father, the husband and the son, respectively during the period of childhood, youth and old age.

It is the duty of the king to protect the subjects, with the subjects lost, the king is also lost.

Vyāsa then narrates how Lakṣmī can be made to stay in one's house for all time, along with Govinda. Due honour to the elders, a sense of gratitude for favours done, giving gifts in charity, refraining from drinking wine, gambling, theft etc. ensure the stability of prosperity. Gambling should be avoided at all costs.

Mahābhārata

hosts of Rudra The gold found, required to carry it, 60,000 camels, 1,20,000 horses, one hundred thousand elephants, one hundred thousand carts, chariots and female elephants, and innumerable mules and porters ! (Every camel carried 8,000 gold mudias, every cart 16,000, every elephant 24,000) After worshipping Śiva once more Yudhiṣṭhira left for Hastināpura

In the meanwhile, Kṛṣṇa with Subhadriā and the Yādava warriors arrived at Hastināpura and were received duly by Dhṛtarāṣṭra and Vidura At the same time Uttarā was delivered of a dead son Subhadriā and Uttarā implored Kṛṣṇa to revive the child Kṛṣṇa consoled Uttarā and restored the child to life and named it ' Parīkṣit ' (as the child was born when the Bharata race had become *Parīkṣina*) After a month, Yudhiṣṭhira returned to Hastināpura with the gold

The Pāṇdavās were given a great ovation as they entered Hastināpura Kṛṣṇa and Vyāsa then permitted Yudhiṣṭhira to commence the sacrifice

Yudhiṣṭhira humbly suggested that Kṛṣṇa himself should be consecrated for the sacrifice Kṛṣṇa declined to accept the suggestion but promised all help

All the materials required for the sacrifice were made of gold and Arjuna was nominated the Guardian of the horse Bhīma and Nakula were to act as ministers of Defence and Sahadeva was the Master of ceremonies and Minister of home affairs

Arjuna was given a ceremonial send off as he set out to follow the horse

Jaimini-Āśvamedha

Yudhiṣṭhira with due ceremony let loose the sacrificial horse Arjuna, Pradyumna, Vṛṣaketu and others were in charge of the horse On seeing the horse gone out of Hastināpura, Kṛṣṇa, Bhīma and others returned to the capital Yudhiṣṭhira repeatedly told Arjuna not to kill warriors who surrendered to him

[The Jaimini-Āśvamedha thus omits completely the Marutta-Samvarta episode, making only a brief reference to it The whole of the Anugītā is likewise ignored On the other hand, the search for the sacrificial horse is described elaborately, which is certainly relevant to the matter in hand Here again, the writer is mainly concerned with boosting the importance of Kṛṣṇa, and the prowess of the younger warriors, Vṛṣaketu and Meghavarṇa Bhīma, Yudhiṣṭhira and others again and again dwell upon the divine character of Kṛṣṇa, and appeal to him for help when they are in difficulty]

(B) THE ITINERARY OF THE SACRIFICIAL HORSE

Mahābhārata

(1) *Trigarta*— King Sūryavarman resisted but was defeated by Arjuna. Sūryavarman's brother Ketuvarman was killed. Dhrtavarman, however, made Arjuna drop down his Gāndīva bow, by wounding his hand. But Arjuna easily vanquished all the Trigartas who ultimately surrendered.

(2) *Prāgyotisā*—King Vajradatta captured the horse, but Arjuna made him run away to his capital. Vajradatta seated on an elephant returned to fight with Arjuna. For three days the battle continued. Ultimately Arjuna killed the huge elephant and Vajradatta duly surrendered and was invited to attend Yudhiṣṭhira's sacrifice.

(3) *Saindhava*—(Jayadratha's territory Arjuna had killed Jayadratha in the MBh war) The Saindhava warriors fought bravely and Arjuna dropped down his Gāndīva and hand-guard (The gods, sages, Saptarṣis, Brahmarṣis began to pray for Arjuna's victory) Arjuna completely vanquished the enemy. Jayadratha's wife Duhśalā (whose son Suratha died the moment he heard that Arjuna had come there to fight) with her grandson came to the battle-field and implored Arjuna to take pity upon her and stop the fight. Arjuna agreed and invited Duhśalā to attend the sacrifice.

Jaimini-Aśvamedha

(1) *Māhismati*—The horse first reached King Niladhvaja's territory with Mahismati as the capital. Niladhvaja's son Pravira saw the horse, and was asked by his wife Madanamañjarī to capture it. Pravira became ready to fight with Arjuna. Pravira vanquished Vṛṣaketu, but was himself thrown down by Anuśālva, and was rescued by Niladhvaja who came there with his son-in-law (Agni, who had married Svāhā, the daughter of Niladhvaja who had become very powerful as he could always count upon Agni's help). Niladhvaja fixed Agni on his bow and the army of Arjuna unable to resist the flames, ran away in confusion.

Arjuna then discharged the 'Water-missile', but in vain. Arjuna then prayed to Agni to treat him as his friend, as Agni himself had given him the Gāndīva bow and chariot (Here follows a detailed account of the circumstances in which Agni married Svāhā). Arjuna then thought of discharging the 'Nārāyaṇa-missile' when Agni became pacified and declared that only those who believed in Nārāyaṇa would secure salvation. Agni advised Niladhvaja to make peace with Arjuna, but Niladhvaja incited by his wife Jvālā, ignored that advice, but finding that his sons, brothers etc. were killed by Arjuna, ultimately he surrendered to him, and agreed to follow the horse to guard it (Jvālā in the meanwhile went to her brother Ulmuka, in the Patacara country and urged upon him to fight with Arjuna, but Ulmuka refused and drove her away from his territory. Then Jvālā

Mahābhārata

(4) *Manpūr*—(Here Babhruvāhana, Arjuna's son from Citrāngadā, was ruling Aṅgira had also married Ulūpi the Nāga princess there.) Babhruvāhana on hearing of the arrival of his father went to receive him. But Arjuna told him that, as a Kṣatriya, his duty was to fight even with his own father. Ulūpi also advised Babhruvāhana to fight with Arjuna. He arranged to carry away the horse and pierced Arjuna's shoulder with his arrow (Arjuna had almost died at this stage) After a while Babhruvāhana discharged an arrow at Arjuna, which killed Arjuna. Babhruvāhana also fell down exhausted. Both Citrāngadā and Ulūpi lamented over Arjuna's death, Babhruvāhana also, when he came back to consciousness, decided to fast unto death, to expiate the sin in killing one's father.

Then Ulūpi meditated upon the ' Reviving gem ' in Pātāla, and Arjuna came back to life (Ulūpi then narrated how Arjuna had to die, apparently because, the Vasus, with the approval of their mother, the Ganges, had given a curse to that effect, as Arjuna had killed Bhīṣma unjustly in the Mahābhārata war, and that curse effect would cease after his death at the hands of his own son Babhruvāhana) Arjuna then invited Babhruvāhana with

Jaimini-Āśvamedha

went to the bank of the Ganges, and began to abuse the Ganges for having killed her own seven sons, the Vasus, and allowed the eighth son Bhīṣma to be unjustly killed by Arjuna. Then Gangā uttered the curse that Arjuna's head would fall down within six months. Jvālā then entered the quiver of Babhruvāhana, in the form of an arrow that later on cut off Arjuna's head and thus the curse became effective)

(2) The horse then reached the Vin-dhya mountain, where it rubbed against a big slab, and was transformed into a stone-figure. The sage Saubhari explained to Aṅgira that the transformation was due to Hari's *Māyā*, and expressed his surprise that Arjuna was unable to spot it, although he had heard the *Gītā* directly from Hari's lips (Then follows the story of the Śilā — The sage Uddālaka had a wife called Caṇḍī who always, to his great annoyance, did exactly the opposite of what he had asked her to do. Another sage Kauṇḍinya advised Uddālaka to make it a point to ask Caṇḍī *not* to do something which he really wanted her to do. The remedy proved quite successful and Uddālaka was very happy for some time. On one occasion when the śrāddha ceremony was being performed by Uddālaka, for his dead father, Uddālaka forgot the instructions of Kauṇḍinya and asked Caṇḍī to throw the Piṇḍas offered to the Pitrs into the holy waters of the Ganges, with the result that Caṇḍī threw them on the dirty cow-dung heap. Uddālaka then cursed Caṇḍī that she would become a stone-slab) On Arjuna's touching that slab, the horse

Mahābhārata

his mothers and ministers to attend the sacrifice Arjuna declined the invitation by his son to stay in his capital, on the ground that he had been consecrated to guard the horse and that there could be no change in the routine fixed

(5) *Magadha*—The horse then reached the capital Rājagṛha of Magadha Meghasandhi, son of Sahadeva, and grandson of Jarāsandha offered to fight with Arjuna, but Arjuna easily vanquished him

(6, 7, 8, 9) The horse then travelled through the *Vāṅga*, *Pundra* and *Kerala* territories along the sea-shore Arjuna succeeded in defeating the vast army of the *Mlecchas* in various regions

(10) *Cedī*—(The capital of Cedī was Śukti, ruled over by Śarabha, Śisupāla's son) Śarabha was quite easily conquered

(11-14) The horse thereafter traversed the *Kāśī*, *Kosala*, *Kirāta* and *Tāṅgana* countries.

(15) *Daśārṇa*—King Citrāṅgada offered very stiff resistance but could not stand up to Arjuna

Jaimini-Aśvamedha

assumed its normal form (Candī also became free from the curse and gave up her perverse propensities)

(3) The horse then reached Campakapuri closely guarded by Hamsadhvaja, who had a big army (71,000 elephants, 71,000 chariots, 100,000 horses and 2,430,000 infantry), and five sons of whom Sudhanvan was the bravest Hamsadhvaja ordered every Kṣatriya to get ready for battle, failing which the defaulter was to be thrown into a boiling cauldron Sudhanvan, while on his way to join the army, was detained by his wife Prabhāvatī Hamsadhvaja, finding that Sudhanvan was not present, ordered him to be thrown into the boiling oil for breach of discipline The boiling oil, however, became cool and did no harm to Sudhanvan who had prayed to Kṛṣṇa to save him Hamsadhvaja's Purohita Śankha—in order to assure himself of the oil having become cool—threw a coconut into it, with the result that the coconut burst into two pieces, one piece hitting Śankha on the forehead and the other falling on the head of Lakhita, another Purohita Sudhanvan and his brothers captured Arjuna's horse Sudhanvan vanquished Vṛṣaketu and Pradyumna in battle and forced them to retire from the battle-field Anuśālva and Sātyaki met the same fate at the hands of Sudhanvan Then Arjuna himself began to fight with Sudhanvan, and had been almost vanquished when Kṛṣṇa himself took his usual seat as the chariot-driver, and Arjuna succeeded in cutting off Sudhanvan's head, which fell on Kṛṣṇa's feet The head-less

Mahābhārata

(16) *Niṣāda* — Arjuna defeated the son of Ekalavya in a very fierce battle

(17-21) *Dravida, Andhra, Raudra, Māhīśika* and *Kollagiri* These regions were overrun without much trouble.

(22-24) *Gokarna, Prabhāsa* and *Dvārakā* The Yādavas wanted to fight, but Ugrasena persuaded them to receive Arjuna as a friend.

(25-26) *Pañcanada* and *Gāndhāra*. Śakuni's son fought desperately but in vain Many of his warriors were killed by Arjuna The Dowager Queen-mother then appeared on the scene, and Arjuna at her request stopped the battle

Arjuna consoled Śakuni's son, assuring him that he (Arjuna) looked upon him as his brother, and that it was out of consideration for Gāndhārī and Dhrtarāṣṭra that his life had been spared Śakuni's son was cordially invited by Arjuna to attend Yudhiṣṭhira's sacrifice

Jarmanī-Aśvamedha

trunk of Sudhanvan killed many warriors on Arjuna's side. Kṛṣṇa threw Sudhanvan's head up into the sky, which was carried off by Śiva's hosts to Śiva who added it to his neck-garland Sudhanvan's brother Suratha continued the fight, but Arjuna and Kṛṣṇa chose to retire from the battle, Suratha pursued them, and pushed back Arjuna's chariot which, however, was not overturned, thanks to the efforts of Hanumat. Arjuna cut off Suratha's head which fell on the head of Arjuna, and Arjuna fainted away (while Garuda as instructed by Kṛṣṇa was taking the head for being thrown into the Ganges at Prayāga, Śiva's hosts snatched it away and Śiva added that to his neck-garland) Hamsadhvaja then became ready to fight, but Kṛṣṇa pacified him, and Hamsadhvaja returned the horse and agreed to join Arjuna's escort to guard the horse Kṛṣṇa stayed at Hamsadhvaja's capital for five days and returned to Hastināpura to inform Yudhiṣṭhira of the whole episode.

(4) Then the horse reached the *Bhayānaka* country As the horse entered a lake there to drink water, it was transformed into a mare and on entering into another lake, it was further changed into a tigress (The transformation into a mare was due to the curse of Umā who was confronted by a demon when she was practising penance to secure Śiva for her husband, to the effect that any one entering that forest or the lake within would be transformed into a female of the species The transformation into a tigress was due to a curse of the Brāhmana Akrtavarṇa who was grasped

Mahābhārata

The horse turned back and started for Hastināpura. On hearing that Arjuna was on his way to Hastināpura, Yudhisthira asked Bhīmasena and the other brothers to hurry up the preparations for the sacrifice. Under Bhīma's charge, the sacrificial campus was prepared and decorated with gold all over, houses were also constructed to accommodate the invited kings along with their numerous followers, stables for the elephants and horses were also built up, plenty of food and drink of different kinds was also stored and the learned Brāhmanas were all ceremoniously received.

Messengers were sent to various kings, to give personal invitations, by Bhīma, as directed by Yudhisthira. The kings promptly arrived in large numbers and were suitably accommodated in the camp. Many sages and Brahmavādins with their pupils also arrived, and Yudhisthira personally escorted them to their respective quarters.

Yudhisthira was overjoyed to see that everything had been duly carried out, as planned.

Jaimini-Aśvamedha

by the foot by a crocodile). The horse assumed its natural form, when Arjuna meditated upon Kṛṣṇa.

(5) The horse then reached the *Strī-rājya* where no male person was allowed to live. Arjuna, when he entered the region with his five warriors, was surrounded by three lacs of women, and Queen Pramīlā became ready to fight with him (her ladies had already carried off the sacrificial horse). But a 'voice from the air' advised Arjuna to marry Pramīlā and to take her with him. Pramīlā returned the horse and went to Hastināpura as Arjuna's wife.

(6) Then the horse reached the *Vṛkṣa* country where the trees had men, women, cattle, elephants etc. in place of fruit (they all lived only for a day).

(7) Thence to various regions where men had long ears, serving them as a covering for the body, and many eyes, feet, horns, horse's and donkey's heads.

(8) The horse then reached the capital of the demon Bhīṣaṇa (son of Baka killed by Bhīma), who had three crores of man-eating Rākṣasas under him, and a Brahma-rākṣasa Medahan for his Puohita. Medahan advised Bhīṣaṇa to capture Arjuna and to offer him as a victim in the human sacrifice. One of the female demons, however, recognised Hanūmat, sitting on Arjuna's chariot, as one who had talked to Sītā in the Aśoka forest, and she with her party took to her heels. Arjuna killed Bhīṣaṇa and secured huge amounts of riches there.

(9) The horse then reached *Manipūra*, the capital of Babhruvāhana (Arjuna's

Mahābhārata

All the sacrificial utensils were made of gold, various animals (including the aquatic ones) were there. Lacs of Brāhmanas were fed every day and dishes fit for kings were served to them.

Bhīmasena, along with Nakula and Sahadeva, treated all the kings suitably, as enjoined specially by Yudhiṣṭhira. Kṛṣṇa with his Vṛṣṇi warriors, Yuyudhāna, Pradyumna, Gada, Niśatha, Sāmba and Kṛta-varman, came there, headed by Balarāma, and was enthusiastically received.

Kṛṣṇa told Dharmarāja that while at Dvārakā he had heard from a Brāhmana, that Arjuna had become very much emaciated owing to constant travel and worry,

Jaimini-Āśvamedha

son). Babhruvāhana captured the horse, but on knowing that it belonged to his own father, approached Arjuna and offered the horse to him in all humility. Arjuna, however, called Babhruvāhana a coward and kicked him, saying that he was behaving like a Vaiśya, and that Abhimanyu was far superior to him, adding that as Babhruvāhana's mother was a mere dancer in the Gandharvaloka, it was no wonder that like his mother, he was lacking in self-respect! Babhruvāhana then became ready for fight, and easily vanquished Anuśālva, Pradyumna, Nilaketu, Yauvanāśva, Hamsadhvaja and his sons, and Meghavarṇa. (Here follows a long description of Kuśa's fight with his father Rāma on a similar occasion. All the incidents in Rāma's life after his entry into Ayodhyā as king, on the death of Rāvaṇa are also described.) Babhruvāhana killed Vṛṣaketu and cut off Arjuna's head. He mourned Arjuna's death, so also did Citrāngadā and Ulūpi (the Nāga lady), the two wives of Arjuna. Babhruvāhana went to Pātāla, defeated Śeṣa and received from him the reviving gem, but on returning he found that Arjuna's head had disappeared. Then Kṛṣṇa came to the battle-field and on the strength of merit secured by observing Brahmacharya (?) revived Arjuna and Vṛṣaketu. Bhīma and Kuntī also arrived there and they all stayed at the palace of Babhruvāhana for five nights.

(10) On leaving Manipūra, the horse was confronted by another horse let loose by Barhiketu (Mayūradhvaja, father of Tāmradhvaja). Arjuna's horse was captured by Tāmradhvaja, and a fierce battle

Mahābhārata

but he was hale and hearty. He had sent a special message that care should be taken to see that there was no cause for dissatisfaction on the part of kings, in the matter of treatment meted out to them, and that Babhruvāhana should be specially honoured.

Yudhiṣṭhira confided to Kṛṣṇa that while he was quite glad that Arjuna had been able to accomplish his allotted task successfully and had won many battles, he was pained to find that Arjuna had to sacrifice ease and comfort on his account time and again.

He asked Kṛṣṇa how it came about that Arjuna — though possessing all the auspicious marks — was miserable. Kṛṣṇa told him that there was nothing wrong with Arjuna excepting that he had rather too long thighs or Pīṇḍikās, which indicated constant travel. Draupadī fiercely looked at Kṛṣṇa when this defect was pointed out by him.

Jaimini-Aśvamedha

ensued. Tāmradhvaja vanquished Babhruvāhana and Aniruddha. Kṛṣṇa destroyed a hundred Aksauhīnis of Tāmradhvaja with his discus Sudarśana. But Tāmradhvaja succeeded in taking both the horses in his possession. Mayūradhvaja, however, denounced his son's action in fighting with Kṛṣṇa and Arjuna. Disguised as Brāhmanas Kṛṣṇa and Arjuna saw Mayūradhvaja who received them with due honours. Kṛṣṇa told Mayūradhvaja that while he and his son (who was to be soon married) were travelling, a lion attacked his son and would spare him only if he had half of Mayūradhvaja's body. Mayūradhvaja readily agreed to give half of his body, but his wife Kumudvatī insisted on offering herself as she too was (the left) half of the body of Mayūradhvaja. But as the Brāhmaṇa (Kṛṣṇa) refused to have the left half, Mayūradhvaja asked his wife and son to cut him into two. The queen cut off Mayūradhvaja's head, but Kṛṣṇa immediately revealed himself. Mayūradhvaja was restored to his original form, and he agreed to join Arjuna's party to guard the horses.

(11) The horses then reached Sārasvatapurī. King Viravarman with his five sons and son-in-law Yama (the God of death, who had married Samyamīnī, Viravarman's daughter) vanquished Arjuna's army. Kṛṣṇa asked Hanumat to stop the rot, but he was unable to do anything. Ultimately Viravarman was pacified and he agreed to guard both the horses. Viravarman safely escorted Arjuna's army in boats across the

Mahābhārata

Then Arjuna duly entered Hastināpura and was very affectionately received by Dhrtarāṣṭra, Yudhiṣṭhira with his ministers and Kṛṣṇa. Babhūvāhana also arrived just then, with his mothers, and was duly honoured by Kṛṣṇa and the Pāṇdavas. Kuntī herself offered valuable gems to Citrāṅgadā and Ulūpi.

Then on the third day, Vyāsa approached Yudhiṣṭhira and told him that the auspicious moment for the commencement of the sacrifice had arrived and that the sacrifice should be started without any delay.

(The MBh. version contains more or less some really historical accounts, and does not mention the episodes of the transformation of the horse into a mare and a tigress, trees having as fruit men and animals, the Niladhvaṅga, Caṇḍī and Candrahāsa stories, the writer of the Jaimini-Āśvamedha on the other hand, goes all out to invent incredible events and indulges in outrageous exaggerations. The reference to the *Strīrājya* is perhaps based upon rumours current in the post-Alexander period.)

Jaimini-Āśvamedha

(12) Then the horse reached Kuntalaka, the capital of Candrahāsa, who had succeeded king Kuntalaka who had offered him his Kuntala kingdom. Arjuna found that the horses had mysteriously disappeared when Nārada made his appearance and informed Arjuna that the horses had entered Kuntalaka (Here follows a detailed account as to how Candrahāsa who had six fingers to his left foot, was left an orphan, and had survived several attempts to murder him on the part of Minister Dhr̥ṣṭabuddhi whose daughter Viṣayā by changing the wording in the sealed letter by her father to her brother — विपयस्मै प्रदातव्यम् into विपयास्मै प्रदातव्या etc.— got herself married to Candrahāsa. Candrahāsa was a great devotee of Hari and daily worshipped Śāligrāma.) Candrahāsa saw Kṛṣṇa and worshipped him and restored the sacrificial horses to Arjuna. Kṛṣṇa stayed with Candrahāsa for three days.

(13) The two horses then repaired to the northern ocean and entered the waters. Arjuna saw there the sage Bakadālbhya who had been practising penance for an incredibly long time (he had seen twenty Brahmadevas, with eight, sixteen, thirty-two and sixty-four faces).

(14) The horses then came to Jayadratha's territory ruled over by the son of Jayadratha and Duḥśalā. The moment the son heard that Arjuna who had killed Jayadratha, had come there, he expired through sheer fright. Implored by Duḥśalā, Kṛṣṇa revived the dead son, and Duḥśalā agreed to go to Hastināpura to attend Yudhiṣṭhira's sacrifice.

(C) THE SACRIFICE AND ITS AFTERMATH

Mahābhārata

The various preliminaries for the sacrifice were duly gone through Six Yūpas each of Khādīra and Bilva and two of Devadāru, and one of Śleṣmātaka were erected Golden bricks were made for the Cayana rite Citis of the form of Garuda and other birds were also constructed

The Brāhmanas then killed the horse and made Draupadī to lie down by its side The sixteen Rtviks offered the different cut-off portions from the body of the horse into the fire Yudhiṣṭhira gave one thousand crores of Niṣkas to the invitees, and the earth to sage Vyāsa who returned the same to Yudhiṣṭhira Thrice the usual amount of Dakṣiṇā, and gold utensils etc were given away to the Brāhmanas, gems, horses, elephants etc were given to the kings Plenty of food and drink (wine) was provided for all, day and night

When the Aśvamedha sacrifice was just being concluded, with showers of flowers falling on the head of Yudhiṣṭhira, a great sensation was created by a Nakula with a part of his body made of gold issuing out of a crevice and declaring in a human voice — 'This your sacrifice is not worth a Prastha of the Saktu (corn)'. All were stunned by that statement The Brāhmanas gathered round the Nakula, and

Jaimini-Aśvamedha

Yudhiṣṭhira, duly consecrated for the sacrifice, performed the 'Iṣṭikācayana' of 400 bricks Then was constructed the 'Garudapañcaka' Citi The Suparṇa and Hamsa Citis consisted of 144 altars each as the right wing and the left wing, the tail and the beak were made up respectively of 100 bricks and 21 bricks The second Śyena Citi was twice as big, the third, fourth and fifth were twice as big as the preceding one The sacrificial pandal had 8 doors, 23 Yūpas (six made of Khādīra, seven of Palāśa, five of Bilva and five of Śleṣmātaka), three altars, a hundred ladles, etc Vyāsa was named the Ācārya, and Bakadālbhya, the Brahman priest The sixteen Rtviks, were Vāmadeva, Vasiṣṭha, and others, while Viśvāmitra, Pulaha and others, the door-keepers Sixty-four couples (including sage Vasiṣṭha and Arundhatī, Kṛṣṇa and Rukmī, Arjuna and Subhadrā) brought the holy water from the Ganges

The horse was then taken to the Yūpa (Nakula explained that the horse, by looking to Kṛṣṇa, indicated that Svarga was far inferior to the association with Kṛṣṇa) Dhaumya squeezed the left ear of the horse, and milk flowed in place of blood Bhīma cut off the head of the horse, which, instead of falling down, entered the Sun Kṛṣṇa pierced the chest of the horse with a Bilva thorn, and again there was a flow of milk, testifying to the absolute purity of the horse Immediately the horse's body fell down as a camphor-heap, with its *tejas* entering into Kṛṣṇa's mouth

Mahābhārata

requested him to explain what he meant by the denunciation of the sacrifice which had been performed strictly according to the injunction in the Śāstras, at great cost. The Nakula said that he did not make his statement in a light-hearted manner, but had enough justification for the same, from his personal knowledge as to how a Brāhmaṇa from Kurukṣetra, living only on a handful of grain gathered from the fields, succeeded in securing heaven, along with his wife, son and daughter-in-law, half of his own body became golden as a result of the same incident (The Nakula then narrated the following story of the Brāhmaṇa) —

‘ There was a Brāhmaṇa in Kurukṣetra who used to maintain himself and his family on the grains of corn dropped down by the pigeons. Once there was a famine and the Brāhmaṇa had often to go without food, living upon only water. One day the Brāhmaṇa managed to secure a Prastha of Yava, and the same was divided into four Kudavas, each member of the family getting one Kudava. While the family was about to partake of the Saktus, a guest arrived, and the Brāhmaṇa gladly offered his Kudava-share to him. Finding the guest to be still hungry, the Brāhmaṇa’s wife offered her own Kudava-share to him, the son and the daughter-in-law did the same. The guest, who was really Dharma in disguise, was amazed at this self-sacrifice and blessed them that they would all reach Heaven

Jaimini-Āśvamedha

Then king Yudhiṣṭhira went through the Avabhṛta ceremony with great pomp, and offered the whole earth to Vyāsa, who courteously returned the same.

Bahadālbhya received a golden ball. Each Rtvik received one chariot, one elephant, ten horses, a hundred cows adorned with gold, pearls weighing a Prastha, and four servants, each door-keeper was given one half of the above as well. Every king was given a thousand horses, a hundred elephants and one crore of gold coins.

The Brāhmaṇas were sumptuously fed, the food consisted of many sweet dishes; Bhīma acted as a waiter. At the conclusion of the sacrifice, two Brāhmaṇas came there, quarreling about the ownership of the treasure, unearthed in a field, which was gifted away. Both declined to accept the treasure, each one arguing that the treasure belonged to the other. Kṛṣṇa advised Yudhiṣṭhira to wait for three months, after which the Kaliyuga would commence, which would make the Brāhmaṇas forget their purer propensities, and they would be only too glad to grab whatever is given to them. (Then follows how the Kaliyuga would make people irreligious, while hatred and want of respect for the parents and elders would reign supreme.)

The episode of the Nakula is described practically in the same way as in the Mahābhārata. It is pointed out to Yudhiṣṭhira, that the performance of sacrifices is not the only way to secure heaven. Many sages have secured heaven by virtue of their Śraddhā (faith). Non-hatred towards all creatures, truth, straightforward behavi-

Mahābhārata

and Brahmāloka, as the fruit of their penance was equal to what can be secured by performing many Aśvamedha and Rājasūya sacrifices. After the Brāhmana-family went up to heaven, I found my head to be formed of gold by the fragrance of the Saktus and water used in making the gift, and half of my body also became golden as a result of the sacrifice of the Brāhmana. I came here to this great sacrifice, expecting to see the remaining part of my body also made of gold. But nothing of the kind has happened. Hence my declaration, that this sacrifice is inferior to the Saktu-sacrifice of the Brāhmana' —

(Yudhiṣṭhira is asked not to wonder at this, as penance, gifts, truth, etc are on the same level)

Then follows an account of the discussion between Indra and the sacrificial priests, as to whether the sacrifice should be performed involving the slaughter of animals, or with inanimate corn-grains and the like. Vasu, the king of the Cedis, gave a non-committal verdict, that the sacrifice should be performed with whatever material was available. Vasu had to go down to Pātāla for this prevarication. The fact is, that all-Brāhmaṇas, Kṣatriyas, Vaiśyas and Śūdras—could secure Heaven, without committing any Himsā, by having recourse just to Satya and Dāna.

Formerly, when Agastya, with many well-known priests, was performing a great sacrifice, Indra did not send down rain. Agastya said that if no food was available,

Jaimini-Aśvamedha

our, control of the sense-organs, non-excitement and penance are the means of securing Heaven.

* * *

The Jaimini-Aśvamedha, it would be found, appears to be conceived in a different spirit altogether. It is composed to glorify Kṛṣṇa, and is intended in every way to cater to the taste of the ordinary public for the bizarre and the miraculous, regardless of the probability of the several incidents here narrated. It invents the Bhayānaka and Vr̥kṣa countries and the regions inhabited by people having many hands, eyes, feet, etc., and feels no compunction in making one Rākṣasī, who had talked to Sītā in the Aśoka forest, live long enough to take part in the period after the Mahābhārata War. The transformation of the horse into a male and a tigress, the reference to Brahmādevas as having eight to sixty-four faces, as narrated by Bakadālbhya, bear ample testimony to the very fertile imagination of the writer.

The central figure in the Jaimini-Aśvamedha is Kṛṣṇa who is made to take part in almost every incident connected with the Aśvamedha, right from the very choice of the horse. He occasionally acts as the chariot-driver of Arjuna, takes part in the conflicts, and is vanquished by the enemy more than once. Ultimately, however, Kṛṣṇa triumphs and is able to restore back to life the chief opponents as well as the important personages on his

Mahābhārata

he would perform the Bija-yajña or the Cintā-yajña (meditation-sacrifice) and would command the entire wealth in the three worlds, and compel the semi-divine beings to attend the sacrifice. Then the priests were convinced by the penance-power of Agastya that Himsā of any kind was not necessary for a sacrifice. Indra then sent plenty of rain and personally pacified Agastya.

The reason why the Nakula openly condemned the sacrifice is stated as follows. Once, Jamadagni planned the Śrāddha ceremony, and placed the milk of the Homadhenu (sacrificial cow) in a clean vessel. Krodha (personified) spoilt the milk, just to find out what the sage would do when angry. But the sage remained quite calm. Krodha then admitted himself to be conquered by the sage, and requested him to forgive him. Jamadagni replied that the matter rested with his Pitrs who were offended by Krodha. The Pitrs cursed him to be a Nakula, and the curse was to terminate when he as Nakula would condemn the sacrifice of Yudhiṣṭhira.

Jaimini-Aśvamedha

own side! Viṣaketu, Ghatotkaca, Pradyumna, Annuddha and others accompany Arjuna and have the mortification of being worsted in the battle. What the writer is actually aiming at it is difficult to surmise.

The Jaimini-Aśvamedha gives a more detailed account of the Aśvamedha proper, of the Dakṣiṇā disbursed, and of the various dishes served to the Brāhmanas.

It is noticeable that the Jaimini-Aśvamedha makes no reference to the lying of the chief Queen by the side of the horse. It describes Bhīma as cutting off the head of the horse (in the Rāmāyaṇa Kausalyā does that job). It altogether omits the Anugītā episode.

Both the MBh and the Jaimini-Aśvamedha describe the Nakula-episode at the end of the sacrifice much in the same way. The Aśvamedha is almost condemned there, and is held to be far inferior and less effective as compared to the penance of a poor person who gives away with faith and fervour, whatever little belongs to him, to the needy. It is creditable to the writers, both of the MBh and of Jaimini-Aśvamedha, that they did not suppress this episode altogether, which they could have easily done. The popular attitude seen in the Nakula episode seems to reflect public opinion in the Aśoka period, and this does not come into conflict with the theory that the MBh was completed about the beginning of the Christian era.

* * * *

I feel a great sense of relief, now that the work of editing the *Āśvamedhikaparvan* in the Critical Edition of the *Mahābhārata*, which was entrusted to me nearly twelve years ago, has been finished

Although I have been serving as a member of the *Mahābhārata* Editorial Committee, ever since its inception forty years ago, and had the privilege of looking after the collation work as a member of the smaller *ad hoc* Editorial Committee prior to the appointment of Dr V S Sukthankar as the General Editor in 1925, it was only in 1948 that I was able to devote my whole attention to the *Mahābhārata* work, after my retirement from the Sir Parashurambhau College. Dr S K Belvalkar who was then working as the General Editor, in succession to Dr Sukthankar, very kindly asked me if I would undertake the work of editing the *Āśvamedhikaparvan*. At the suggestion of Dr Belvalkar, I first edited the commentary of Devabodha on the *Sabhāparvan*, to make myself more familiar with the editorial technique. In 1949, I seriously began my work on the *Āśvamedhikaparvan*.

I gladly acknowledge the valuable help rendered to me by the late Shri S N Tadpatrikar M A, who had been working for a long time in the *Mahābhārata* Department, in the matter of the difficult task of selection of the MSS written in the several Provincial scripts of India. Dr Belvalkar did not spare himself in going over the whole text with me and discussing matters regarding the choice of the final text. In spite of his own exhausting work as General Editor, Dr Belvalkar was ever willing to help me in and out of office-hours whenever I requested him to do so. Dr Belvalkar with his usual meticulous care, went also through the tedious task of correcting the proofs. I gratefully acknowledge the special kindness shown to me by Dr Belvalkar.

In a way, the *Āśvamedhikaparvan* does not bring forth many out-of-the-way problems of text-constitution. The splitting of the text into *Adhyāyas* has been somewhat confusing. A remarkable feature about this *parvan* is that there is a very long interpolation (the *Vaiṣṇava-Dharma*) containing more than 1700 *ślokas*. This *Vaiṣṇava-Dharma* section is omitted altogether in the Northern MSS, and appears to have been added later in the interests of *Vaiṣṇavism*. At the end of the *Āśvamedha* sacrifice, *Kṛṣṇa* is made to reply to *Yudhiṣṭhira*'s questions regarding the *Vaiṣṇava* ritual, tenets etc, which appears quite irrelevant.

The *Āśvamedhikaparvan* could be normally expected to describe the *Āśvamedha* sacrifice in all its details. But actually such a description is disappointing in the extreme. One would naturally expect here what the 'Revolving legends' (*Pāriplavas*) recited during the year the horse was wandering about were, but not a word is said about them, though we have the conventional description of the *Dakṣiṇā*, and of the food served to the *Brāhmanas*. Two-thirds of the *Parvan* is devoted to matters not directly

connected with the sacrifice The itinerary of the horse covers many countries, only a few battles are described as having been fought in some of the countries.

The Jaimini-Aśvamedha which is ascribed to Jaimini, devotes itself completely to the description of matters directly concerning the horse and the sacrifice A comparative statement of the contents of the Mahābhārata and the Jaimini-Aśvamedha, given above, is expected to be instructive

Before concluding, I must express my thanks to Dr R. N. Dandekar, Joint General Editor of the Mahābhārata, for many a valuable suggestion Thanks are also due to Shrimati Dr Shilavati Oka M A , PhD for helping me in the work on the Anugītā

Shri G G Soman and Shri N M Khuperkar of the Mahābhārata staff, who looked after the Critical Apparatus and proof-correcting, gave their whole-hearted co-operation to me and I feel great pleasure in offering my best thanks to them. Shri S B Mahableshwarkar, Head of the Mahābhārata Press Department, also deserves thanks for the great care with which the printing has been carried out.

27th August 1960

Ṛṣipañcamī,
Poona.

R. D. KARMARKAR

॥ आश्वमेधिकपर्व ॥

वैशंपायन उवाच ।

कृतोदकं तु राजानं धृतराष्ट्रं युधिष्ठिरः ।

पुरस्कृत्य महाबाहुरुत्तताराकुलेन्द्रियः ॥ १

उत्तीर्य च महीपालो वाष्पव्याकुललोचनः ।

पपात तीरे गङ्गाया व्याधविद्ध इव द्विपः ॥ २

तं सीदमानं जग्राह भीमः कृष्णेन चोदितः ।

मैवमित्यत्रवीचैनं कृष्णः परवलार्दनः ॥ ३

तमार्तं पतितं भूमौ निश्वसन्तं पुनः पुनः ।

ददृशुः पाण्डवा राजन्धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ॥ ४

तं दृष्ट्वा दीनमनसं गतसत्त्वं जनेश्वरम् ।

भूयः शोकसमाविष्टाः पाण्डवाः समुपाविशन् ॥ ५

राजा च धृतराष्ट्रस्तमुपासीनो महाभुजः ।

C 14
B 14
K 14

The introductory mantra

1* नारायण नमस्कृत्य नर चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वती चैव ततो जयमुदीरयेत् ।

is found only in N (except K₂ s) Ś₁ K₈ & D₁ s
read व्यासं (for चैव) in the second line

Before the introductory mantra, Ś₁ 1ns ॐ स्वस्ति
अस्तु प्रजाया । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॐ, K₁ ॐ
नमो भगवते वासुदेवाय ॐ, K₃ श्री नमो भगवते वासुदेवाय ।
श्रीगणेशाय नम ।, K₄ D₁ ॐ नमः श्रीपरमात्मने नम ।
(D₁ श्रीगणेशाय नम ।)

2* वैशंपायनोष्ठपुटनि सूतमप्रमेय

पुण्यं पवित्रमथ पापहर शिव च ।

यो भारत समधिगच्छति वाच्यमानं

किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ।

B₁ 2 (B₁ ॐ) नमो भगवते वासुदेवाय, B₂ ॐ नमो गणे
शाय, B₁ ॐ नमो गणपतये, Dc₁ D₂ श्रीगणेशाय नम ।,
Dn₁ श्रीकृष्णाय नम ।, D₃ श्रीगणेशाय नम । श्रीमरस्वत्यै
नम ।, D₄ ॐ स्वस्ति । श्रीगणेशाय नम । श्रीपरमशुरदे
नम । श्रीकृष्णाय नम । श्रीमरस्वत्यै नम । श्रीगणेशाय नम ।
रेणुकायै नम ।, D₅ ॐ नमो गणपतये । श्रीगुरुभ्यो नम ।,
D₆ ॐ श्रीगणेशाय नम । ॐ

1 Before the ref, K₂ 1ns नमो विनायकाय । गणेशाय
नम ।, K₃ श्रीकुंडिराजाय नम ।, B₃ ॐ नमः सवित्रे ।;
T₁ श्रीलक्ष्मीनारासिहाय नम ।; G₂

3* शुक्रान्तरधर विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रमत्तवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ।,

M₁ हरि श्रीगणपतये नम । अविघ्नमस्तु श्रीगुरुभ्यो नम ।,
M₃ हरि स्वस्ति श्रीवेदव्यासाय नमः । श्रीगणाधिपतये नम ।
अविघ्नमस्तु । Before 1, M₂ s (which both om the
ref) 1ns हरि श्रीगणपतये नम । अविघ्नमस्तु । —^a)
Ś₁ कृत्वोदक, D₁ कृत्यो^o K₃ स (for तु) —^c)
K₈ महाबाहोर

2 ^a) B₈ D (except D₁) तु (for च) K₂ B
(except B₈) D (except Dc₁ D₁) M₁-s महाबाहुर
(M₁-s 'हो), K₂ महीपाल, M₄ जलौघादि (for मही
पालो) —^b) K₆ धृतराष्ट्र युधिष्ठिर (= 1^b), T वाष्पपर्या
कुलेक्षण —^c) Ś₁ K₁ s कूले (for तीरे) Ś₁ K₁ &
G₈ गंगाया —^d) Dc₁ व्याधाविद्ध G₈ द्विज (for
द्विप)

3 ^a) Ś₁ lacuna for तं सीदमान K₃ पतत तु,
G₁ 2 पीड्यमान (for सीद^a) —^b) K₂ & s D₁ s s
नोदित —^c) K₄ चैव, Dc₁ चैव, T G₈ पार्थ (for
चैतं) —^d) Ś₁ K₁ s कृष्ण परमधर्मवित्, T G₈ कृष्ण
कमललोचन

4 ^a) Ś₁ K₈ दृष्ट्वा (for भूमौ) —^b) K₈ lacuna
D₆ s श्वसत च (for निश्वसन्त) B₁ 2 & Dc₁ श्वसंत च
सुहुसुहु —^c) K₂ & B₁ 2 & (marg as in text)
Dc₁ Dn₁ D₁ s s पार्थिवा (for पाण्डवा) —^d) K₂ &
B Dc₁ Dn₁ D₁ s s S धर्मपुत्र (M₄ 'राज) (for
धर्मात्मानं)

5 ^a) K₄ D₁ सीदमनसं (for दीन) —^b) Ś₁ K₁ s
अचेतसं, B₂ (marg) s s D₂ & अचेतनं; Dn₁ D₆ s
नरेश्वर (for जनेश्वरम्) —^c) Ś₁ K₁ s शोकेन महता-
विष्टा

6 ^a) B Dn₁ D₆ s राजा तु, G₁ 2 राजान B₁ 2
[s] पि, B₁ Dn₁ D₆ s च (for तम्) —^b) K₈ उप

C 14 6
B 14 1 7
K 14 1 7

वाक्यमाह महाप्राज्ञो महाशोकप्रपीडितम् ॥ ६
उत्तिष्ठ कुरुशार्दूल कुरु कार्यमनन्तरम् ।
क्षत्रधर्मेण कौरव्य जितेयमवनिस्त्वया ॥ ७
तां शृङ्ख आतृभिः सार्धं सुहृद्भिश्च जनेश्वर ।
न शोचितव्यं पश्यामि त्वया धर्मभृतां वर ॥ ८
शोचितव्यं मया चैव गान्धार्या च विशां पते ।
पुत्रैर्विहीनो राज्येन स्वमल्लब्धधनो यथा ॥ ९
अश्रुत्वा हितकामस्य विदुरस्य महात्मनः ।
वाक्यानि सुमहार्थानि परितप्यामि दुर्मतिः ॥ १०
उक्तवानेष मां पूर्वं धर्मात्मा दिव्यदर्शनः ।

दुर्योधनापराधेन कुलं ते विनशिष्यति ॥ ११
स्वस्ति चेदिच्छसे राजन्कुलस्यात्मन एव च ।
वध्यतामेप दुष्टात्मा मन्दो राजा सुयोधनः ॥ १२
कर्णश्च शकुनिश्चैव मेनं पश्यतु कर्हिचित् ।
घृतसंपातमप्येषामप्रमत्तो निवारय ॥ १३
अमिपेचय राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
स पालयिष्यति वशी धर्मेण पृथिवीमिमाम् ॥ १४
अथ नेच्छसि राजानं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
मेढीभूतः स्वयं राज्यं प्रतिगृहीष्व पार्थिव ॥ १५
समं सर्वेषु भूतेषु वर्तमानं नराधिप ।

गम्य, G₁ २ तथा दीनो (for उपासीनो) K₈ सहा
सुज, T G₁ २ महाभुजं B D (except D₁) पुत्रशोका
भिपीडित —^०) K₂ ४ B D S महाबुद्धिर (for 'प्राज्ञो')
—^d) K₂ ४ D₁ S महाबुद्धिं जनेश्वर; K₈ 'युद्धिजनेश्वर',
B₁₋₄ D₀₁ D₁ D₁₋₆ प्रज्ञाचक्षुर्जने (D₁ D₁₋₆ 'नेरे')श्वरं,
B₈ D₂ ३ प्रज्ञाचक्षुर्बुधिष्ठिर.

7 Before 7, M ins एतराष्ट उवाच —^a) K₁ D₁
राजशार्दूल, K₈ नर —^b) G₈ वाक्यम् (for कार्यम्).
—^०) K₂₋₄ B D कौरव्य (for कौरव्य) —^d) B
D₈ ० श्वनी K₄ च या (for त्वया)

8 ^a) D₁ D₈ ० भुंक्ष्व भोगान्भ्रातृभिश्च —^b) B
(except B₈) D₀₁ तथैव च, D₁ D₈ ० मनोनुगान,
G₈ नरेश्वर (for जने) —^०) D₁ शोचितव्यं न (by
transp) —^d) Ś₁ K₁ ३ ३ स्वयि (for त्वया)

9 ^a) K₈ राजन् (for चैव). —^b) K₂ ४ D₁ महा
युते; K₈ विशेषत, B₁₋₃ S महाप्रते, D₁ D₈ ० मही-
पते (for विशां पते) —^०) K₂ ४ ३ B D S ययो
(K₂ ३ D₁ 'स्य) पुत्रशक्त नष्ट; K₈ पुत्रं विहीनो राज्येन
(sio) —^d) K₁ G₁ २ M₁ लब्धधनं (K₁ 'नेर'); K₂₋₅
B₈ D₁ ३ ४ T G₈ M₂₋₄ ल (M₂ ३ लु) लब्धं धन (K₈
'नो) B₁₋₄ D₀₁ D₁ D₈ ३ ० स्वमल्लब्धं यथा धनं

10 ^a) T G₈ हितकार्यस्य, G₂ 'कान्यस्य; M₄ 'म
स्याश्च —^०) K₄ च (for सु) —^d) G₁ M परि
तप्तोसि K₈ परितप्ये सुदुर्मति

11 Ś₁ reads 11 on marg —^a) T स हि मे (for
एष मां) K₁ ३ मा, B₈ D₀₁ यत् (for मां) K₄ D₁
पूर्वं मां (by transp), D₈ मा सर्वं D₁ D₈ ० उक्त
वान्विदुरो यन्मा —^b) T दीर्घ (for दिव्य) —^d)

Ś₁ K₁ ३ न भविष्यति; K₈ हि नशिष्यति, D₈ ० विन
शिष्यति

12 ^a) D₈ इच्छसि T G काम (for राजन्) K₂ ४
D₁ इच्छसि स्वस्ति चेद्राजन् —^b) B D (except D₁)
S कुलस्य कुरु मे व (B₁ २ मद) च —^०) K₈ B₁ ४ D₂₋₆
त्यज्य (D₈ 'ज) ताम् (for यच्च) M बुद्धिर् (for
दुष्टात्मा) —^d) D₈ युधिष्ठिर (for सुयोधन)

13 ^a) K₂ कर्णश्च शकुनैश्चैव —^b) K₁ D₀₁ मे न;
K₂ ४ B₁ ३ ३ (marg) ३ D₁ ३ D₁ G₂ नैनं, B₁ (orig)
मैव Ś₁ K₁ B₈₋₅ T पश्यतु; K₂ G₁ २ पश्यति, K₈
पश्य हि, G₈ M₁₋₃ पश्यत —^०) G₁ घृत K₁ D₁
सतापम्; B₈ D₁ D₈ ० संघातम् B₈ D₂ ३ पृतेपाम्,
T अप्येकम् K₈ वृतमस्यातमप्येषाम् (sio); M दू (M₄
पू) तसंवादादमप्येषाम् —^d) D₈ ० अप्रसादे, G₈ मंत्रमत्तो
(for अप्र) K₂ निरमया (for निवारय) D₀₁ D₁
M अप्रमादेन वारय

14 ^a) K₂ राजान कुरु धर्मज्ञ —^b) K₂ ४ D₁ धर्म
राजं, D₂₋₄ धर्मपुत्र (for धर्मात्मान) —^c) Ś₁ K (except
K₈) om (hapl) 14^०-15^b —^०) M₈ महीं (for वशी)
—^b) T G₈ घसुघाम् (for पृथिवीम्)

15 Ś₁ K₁₋₄ om 15^{ab} (of v 1 14) —^०) M₁₋₃
च (for न) —^b) K₈ धर्मपुत्र, B₈ ३ D₁₋₄ धर्मात्मानं
(for कुन्तीपुत्र). — After 15^{ab}, S ins

4* विनाशमुपयास्यन्ति तव पुत्रा न सशय ।
—^०) Ś₁ मेधी (before corr 'धी) भूत्वा; K₁ मेधी**;
B₁ ३ T₁ G₂ मेधीभूतं, B₂₋₃ T₂ M₄ मेधीभूत; D₀₁
मेधि; D₈ मेढा; M₁₋₃ मेधीभूत G₈ मेधीभूतस्त्वमा
राजन् —^d) Ś₁ K₁ परिगृहीष्व, D₀₁ प्रतिगृहीष्व Ś₁

अनुजीवन्तु सर्वे त्वां ज्ञातयो ज्ञातिवर्धन ॥ १६
एवं श्रुवति कौन्तेय विदुरे दीर्घदर्शिनि ।
दुर्योधनमहं पापमन्ववर्तं वृथामतिः ॥ १७
अश्रुत्वा ह्यस्य वीरस्य वाक्यानि मधुराण्यहम् ।

फलं प्राप्य महदुःखं निमग्नः शोकसागरे ॥ १८
वृद्धौ हि ते स्वः पितरौ पश्यावां दुःखितौ नृप ।
न शोचितव्यं भवता पश्यामीह जनाधिप ॥ १९

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि प्रथमोऽध्याय ॥ १ ॥

२

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तु राजा स धृतराष्ट्रेण धीमता ।
तूष्णीं बभूव मेधावी तमुवाचाथ केशवः ॥ १

अतीव मनसा शोकः क्रियमाणो जनाधिप ।
संतापयति वैतस्य पूर्वप्रेतापितामहान् ॥ २
यजस्व विविधैर्यज्ञैर्वहुभिः स्वाप्तदक्षिणैः ।

C 14 22
B 14 2. 3
K 14 2. 3

K₂ पार्थिव , K₃ D₂₋₄ M₁₋₃ भारत , T G₈ भूमिप

16 °) G₈ सम K₅ D₁ पुत्रेषु (for भूते) —^δ)
K₂ T G₈ वर्तमानो D₀₁ D₂₋₄ M₁ नराधिप , M₈ धिप
—^ο) K₅ अनुरज्यंतु , G₂ जीवति D₅ सर्वे त्वा , M₁₋₃
सर्वेषां —^δ) K₃ ज्ञातिवर्दिनि , K₄ & D₁ & G₃ M₄
वर्धन (G₂ ने) , B₂ (marg) ३ & भि सह , D_{n1} D₅ &
आवृत्ति मह

17 °) B₂ वदति K₄ D₁ घर्मज्ञे (for कौन्तेय)
—^δ) K₂ G₂ M₁₋₃ दीर्घदर्शने , T G₈ घर्मदर्शने (T₁
'नि) —^ο) B₂ पार्थ (for पापम्) —^δ) D₂₋₆ अर्थ
वत् , T₁ अन्ववर्ते , T₂ G₁ & M अनुवृत्तो (T₂ ते)
K₃ न्ययामति (sio) , G₁ महामते (for वृथामति)

18 °) D₁ अश्रुत्वा K₂ & D₁ [ए]वानि , D₀₁ तस्य ,
M₁₋₃ [ए]वास्व (for ह्यस्य) K₅ B D_{n1} D₅ & अश्रुत्वा
वस्य वीरस्य , D₂₋₄ 'त्वा हितकामस्य , T G₈ अश्रु (G₈ स
श्रु) त्वैव तु वाक्यानि ; G₁ & M₄ 'स्वैवास्व वीरस्य —^δ)
T G₈ हितानि (for वाक्यानि) S (except M₅) च (for
[अ]हम्) —^ο) K₃ सदु खानि , B₄ & D₀₁ D₁ G₁
महादु खं (D₀₁ 'खे) —^δ) K₁ निमग्नं G₁ शोकसागरे
K₅ मग्न कोशसागरे (sio)

19 °) D₀₁ च , G₁ om. (for हि) K₁ corrupt ,
K₂ तौघ (sic) , K₃ ते इवद् , K₅ D₀₁ D₁ M₁ & तैव ,
B₁ & D_{n1} D₂₋₆ तेष्य , T G₁ & M₅ & तैवा , G₂ तौ
वा (for ते स्व) —^δ) G₁ & पाल्यौ वै , G₃ प्रेक्ष्य
वै (for पश्यावा) K₂ & वा , B₁ & & D_{n1} D₂ & &
नौ , B₂ D₀₁ D₃ तौ (for [आ]वा) B₄ D₂ & &
दु खिनौ K₁ पश्य वां दु खितौ नृप , B₅ पश्य नौ पितरौ

तव , M₁₋₃ पुत्रदुःखेन दु खितौ —^ο) K₁ भरत , K₃
B₁ & भवत , K₅ भवतां —^δ) B₂ D₀₁ हि , D₁ ह
(for [ह]ह) B₁ & (marg as in text) जनेश्वर , T
G₈ नराधिप

Colophon — Adhy name Ś₁ K₁₋₃ & T G₈ धृत्
राष्ट्रवाक्य , K₄ D₁ युधिष्ठिरसांखनं , M₁₋₃ युधिष्ठिरसमा-
श्रासन — Adhy no (figures, words or both) Ś₁
K₄ B₂ & D₁ S 1 (as in text) — Śloka no D_{n1}
20 , D₅ 18

2

1 °) K₅ B₁ D (except D₀₁ D₁) G₁ M राजा
(for राजा) T [अ]थ , G₂ [अ]सौ (for स) B₁
धृतराष्ट्रेण —^δ) D₂ तूष्णीं (sic) , D₁ तूष्णि Ś₁
K₁ & नृपतिस् (for मेधावी) —^δ) K₄ केशव

2 Before 2, M₁₋₃ ins भगवान् —^ο) Ś₁ B₁ D₅
T₂ G₈ मनस , M मानस G₁ & अधीतमा (G₂ तीता
मा) नसा शोक (G₂ का) —^δ) Ś₁ K₁ & क्रियमाणो ;
K₂ & D₁ G₈ M भि (G₂ धी) यमाणो (M₂ & 'णे) , D₀₁
ध्यायमानो , T₂ G₂ द्वियमाणो (G₂ णा) , G₁ लीयमाण
(for क्रियमाणो) B (except B₅) D₀₁ T G M₄
नराधिप (T₁ 'प) (for जना) —^ο) B₅ सपातयति ,
D₁ स ताप B₁ & & D_{n1} D₅ T₂ च (for वा) G₁ &
अश्रुभिल्लर्पयंत्यस्य — After 2, Ś₁ K₁ & & D₁ & read
4^{ab} (K₄ D₁ repeating it in its proper place)

3 °) D₀₁ याजस्व , G₁ & यजस्व Ś₁ K₁ & & D₁
M बहुभिर् ; K₃ B₅ & D₂₋₄ विधिवद् (for विविधैर्)

देवांस्तर्पय सोमेन स्त्रधया च पिद्वनपि ॥ ३
 त्वद्विधस्य महाशुद्धे नैतदद्योपपद्यते ।
 विदितं वेदितव्यं ते कर्तव्यमपि ते कृतम् ॥ ४
 श्रुताश्च राजधर्मास्ते भीष्माद्भागीरथीसुतात् ।
 कृष्णद्वैपायनाच्चैव नारदाद्विदुरात्तथा ॥ ५
 नेमामर्हसि मूढानां वृत्तिं त्रमनुवर्तितुम् ।
 पितृपैतामहीं वृत्तिमास्थाय धुरमुडह ॥ ६
 युक्तं हि यशसा क्षत्रं स्वर्गं प्राप्तुमसंशयम् ।
 न हि कश्चन शूराणां निहतोऽत्र पराञ्छुखः ॥ ७

—^६) Ś1 K1 ३ ६ विधिवत्, G2 विद्वित् (for बहुभि)
 K5 B1 D2 T चाप्त, B1 ३ भूरि (for स्वाप्त) K2 4
 B2 ६ D1-4 G1 ३ M विविधैरा (K2 G2 'श्चा'सदक्षिणै-
 —^७) D2 वेदांस (by metathesis) (for देवास) —^८)
 K4 D1 तथा; B1 ३ ६ M1-3 अय (for अपि) — After
 3, Ś1 K D (except D2) ins

5* अतिथीनक्षपानेन कामैरन्यैराकिंचनान् ।

[Ś1 K1 ३ 4 D1 ३ानेन (for पानेन)]

4 K2 ३ B Dn1 D2-3 om 4^{ab} Ś1 K1 ६ D2 read
 4^{ab} after 2, K4 D1 read the same for the first
 time after 2 —^७) K4 (first time) ६ स्वद्विधेषु,
 G2 'धश्च B T G1 ३ M3 महाशुद्धे, D2 'राज, G2
 बुद्धिर् —^६) B1 ६ G1 ३ स्वयि (for अय) —^८)
 B1-3 अपि वा, B1 इति वा, G M च स्वया (for
 अपि ते)

5^a) K1 D2 श्रुत्वा, D2 शुभा (for श्रुताश्) Ś1
 K1 ३ B2 D2-4 हि, T ते (for च) T1 च (for ते)
 —^६) K1 भीमाद् (for भीष्माद्) —^७) K2 ६ चापि,
 K4 वापि (for चैव) D1 कृष्णद्वैपायनाद्वापि

6 K1 partly damaged —^७) G1 ३ स त्व नार्हसि
 (for नेमाम) —^६) K2 कृत्ति, G2 मतिं (for वृत्तिं)
 B1 ३ D2 ६ समतु (for त्वमतु) —^७) K2 ६ पैतामह
 T M वृत्तम् (for वृत्तिम्) K1 ३ B1 ३ 4 D (except
 D1 4) पितृपैतामह वृत्तम्

7^a) Ś1 (sup line) पृत्ति; K4 सयुक्तं; G2 युद्धं हि
 (for युक्तं हि) M1-3 यशसा Ś1 K1 ३ क्षेत्रं, D2 ६
 G2 क्षात्रं —^६) B1 ३ प्राप्नु स्वर्गम् (by transp),
 B2 4 D2 प्राप्त स्वर्गम्; G1 ३ गंतुं स्वर्गम् Ś1 K1 4 ६
 D1-4 M प्राप्तम् K2 असदय; 8 न सदाय —^७)

त्यज शोकं महाराज भवितव्यं हि तत्तथा ।
 न शक्यास्ते पुनर्द्रष्टुं त्वया ह्यस्मिन्नणे हताः ॥ ८
 एतावदुक्त्वा गोविन्दो धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
 विरराम महातेजास्तमुवाच युधिष्ठिरः ॥ ९
 गोविन्द मयि या प्रीतिस्तत्र सा विदिता मम ।
 सौहृदेन तथा प्रेम्णा सदा मामनुकम्पसे ॥ १०
 प्रियं तु मे स्यात्सुमहत्कृतं चक्रगदाधर ।
 श्रीमन्प्रीतेन मनसा सर्वं यादवमन्दन ॥ ११
 यदि मामनुजानीयाद्भवान्गन्तुं तपोवनम् ।

K2 कश्चिन्न, B Dc1 D2 (marg sec m) कश्चिद्धि (for
 कश्चन) M1-3 वीराणा (for यू) —^८) Ś1 निहतो,
 K4 D1 आहतो, D2 न हतो (for निहतो) K5 न
 (for अत्र)

8^६) B1 त; D1 यत् (for तत्) —^७) K4 च
 शक्या (for शक्यास्ते) —^८) K2 4 ६ B D ये (D2
 य) स्मिन् (for ह्यस्मिन्) Ś1 K1 ३ ये स्वया निहता रणे

9^६) Ś1 धर्मास्मान, K2 स धर्मास्मा (for धर्मराजं)
 —^८) M2 ३ उक्त्वाद्य (for उवाच) T G2 त राजा
 प्रत्यभापत

10 Before 9, B (except B1) D (except D1) T2
 ins युधिष्ठिर उवाच —^७) D1 गोविन्दे Ś1 मम या,
 K1 ३ मया (for मयि या) —^६) T1 त्वया (for
 तव) T G2 मया (for मम) —^७) Ś1 K1 सौहृदे
 ये (for 'देन) Ś1 (by corr) तथा, T1 मयि, G2
 मया (for तथा) —^८) B1 यथा, Dc1 तथा, G1
 सह (for सदा) B1 4 Dc1 Dn1 T2 मययतु (for
 मामतु)

11^a) B2 D2-3 मम (for तु मे) —^६) D2 चक्रं
 (for चक्र) —^७) K2 G2 श्रीमत् —^८) Ś1 K1 ३
 मम, K2 स्वया, K4 D1 G2 तव; K2 मया, Dn1
 D2 ३ G1 ३ M सर्वं (for सर्वं)

12^६) B2 तपोवन (for 'वनम्) — After 12^{ab}, S
 ins

6* कृतकृत्यो भविष्यामि इति मे निश्चिन्ना मति ।
 —^७) K4 D1 नार्हं (for न हि) K1 प्रपत्स्यामि; D2
 च पदयामि —^८) K2 Dn1 T G2 M1-3 पातयिस्वा;
 G1 ३ सूदं (for घातं) K4 D1 M1-3 पितामहान्
 —^७) G1 नृसिंह, G2 नृशंस (for कर्णं च) B2 Dc1

न हि शान्तिं प्रपश्यामि घातयित्वा पितामहम् ।
 कर्णं च पुरुषव्याघ्रं संग्रामेष्वपलायिनम् ॥ १२
 कर्मणा येन मुच्येयमस्मात्कूरादरिंदम ।
 कर्मणस्तद्विधत्स्वेह येन शुध्यति मे मनः ॥ १३
 तमेवंवादिनं व्यासस्ततः प्रोवाच धर्मवित् ।
 सान्त्वयन्सुमहातेजाः शुभं वचनमर्थवत् ॥ १४
 अकृता ते मतिस्तात पुनर्वात्येन मुह्यसे ।
 किमाकाशे वयं सर्वे प्रलपाम् मुहुर्मुहुः ॥ १५

विदिताः क्षत्रधर्मास्ते येषां युद्धेन जीविका ।
 यथा प्रवृत्तो नृपतिर्नाधिवन्द्येन युज्यते ॥ १६
 मोक्षधर्माश्च निखिला याथातथ्येन ते श्रुताः ।
 असकृच्चैव संदेहाश्छिन्नास्ते कामजा मया ॥ १७
 अश्रद्धानो दुर्मेधा लुप्तस्मृतिरसि ध्रुवम् ।
 मैवं भव न ते युक्तमिदमज्ञानमीदृशम् ॥ १८
 प्रायश्चित्तानि सर्वाणि विदितानि च तेऽनघ ।
 युद्धधर्माश्च ते सर्वे दानधर्माश्च ते श्रुताः ॥ १९

C 14 29
B 14 2 0
K 14 2 21

T₂ पुरुषव्याघ्र (T₂ 'घ्र), D₅ ० पुरुषेष्वघ्र — १) S₁
 K₁ [न]पलायन, Dc₁ 'यिने G₁ २ गुरु वीर्यबलान्वित

13 ^a) K₃ B₁ कर्मणो K₄ D₁ T₂ G₃ केन (for
 येन) B₄ तप्येयम्, G₂ M₂ मुच्येत — ^b) S₁ K D₁
 S (except T₂) तस्मात्, Dn₁ यस्मात् Dc₁ क्लेशाद्,
 T M₁₋₂ पापाद् (for कूराद्) B (except B₁) D₂₋₄
 जनादन (for अरिंदम) — ^c) S₁ K₂ ३ B (B₃ damaged)
 D (except D₁) T₂ कर्मणा तद्, T₁ G कर्म तत्त्व (for
 कर्मणस्तद्) S₁ K₁ ३ ३ D₁ M₄ विधत्स्वेह (K₂ 'ह),
 K₃ विधात्स्वेह, D₅ ० विधत्स्वेह (for 'स्वेह) — ^d)
 S₁ K D₁ T₁ G M₁₋₂ न हि, M₁ न वि (for येन)
 K₃ मे शुध्यते (for शुध्यति मे)

14 ^a) B₁₋₄ Dc₁ Dn₁ T₂ पार्यं (for व्यासत्)
 — ^b) K₅ B₃ D₂₋₅ तत्र, B₁₋₄ Dc₁ Dn₁ T₂ व्यास
 (for तत) S₁ K₁ ३ D₁ धर्मज्ञ (for 'वित्) — ^c) B₄
 शास्त्रयन् (sic) B₄ M₁₋₂ ३ स, M₂ हि (for सु) B₁ २
 सान्त्वयन्लक्ष्म्या वाचा — ^d) B₁ T₂ शुद्ध, Dc₁ इदं
 (for शुभ) Dn₁ D₁ अश्ववीद् (for अर्थवत्) G₁ २
 M वेदवेदागतस्ववित्

15 Before 15, M₁₋₂ 1ns व्यास — ^a) S₁
 आख्याता, S सुकृता (for अ) G₃ मे (for ते) S₁
 K₁ ३ पुनस् (for मतिस्) — ^b) K₅ कालेन, D₅ वाल्येन,
 D₂ ना येन (for वाल्येन) G M₁ मुह्यसि K₂ ४ D₁
 मुह्यमे बालवत्पुन — ^c) K₃ हिमाकाशे (sic), Dn₁ D₂ ०
 हिमाकारा (for 'काशे) B D तात (for सर्वे) G₃
 क्रियु को वाशय सर्वे — ^d) B₂ ४ ० D₅ ० S प्रल (G₃
 'लो)पामो

16 ^a) K₁ विदित, K₄ Dc₁ विदिता. D₃ ० च
 (for ते) T₁ G₃ विदित क्षत्रधर्मस्ते — ^b) K₅ D₃
 तेषां (for येषां) K₁ युद्धेन, D₁ युध्येन K₁ D₅
 M₁ जीविका — T₁ G₃ repeat 16^{ad} after 7*

— ^c) B₁ T₁ G₃ (last two second time) तथा (for
 यया) T₁ (second time) G₁ २ ३ (second time)
 M₁ तु कुर्वन् (for प्रवृत्तो) and नाजु- (for नाधि)
 B₂ ५ D₅ युज्यसे S₁ K₁₋₄ D₁ यथा च वर्तन्तु (K₁ च
 न तु नृ, K₂ वृत्तेन नृ)पतिर्न पापा (K₂ ३ 'प'शेन युज्यते,
 T₁ G₃ (both first time) यथा च वै स्व नृपते शोकत्र (T₁
 'वा'घाघ्रमोक्ष्यसे, M₁₋₂ यथा वै स्व तु नृपते शोकमोहो
 विमोक्ष्यसे

17 ^a) G₃ यथाश्च (for धर्माश्च) — ^b) S₁ K₃ D₅
 T₂ यथातथ्येन K₃ D₁ मे (for ते) K₁ तथा तथ्येन
 चेतस, G₁ ३ M यथावत्स (G₁ 'स्तु)श्रुतास्त्वया (M₁
 'भव), G₃ यथातथ्येन मे शृणु — After 16^{ad}, S
 1ns

7* यथा वै कामजा माया परित्यक्तु स्वमहंसि ।

[T₁ शोकजां (for कामजां)]

— After the above, T₁ G₃ repeat 16^{ad} — ^c) K₁
 D (except Dc₁) चापि (for चैव) — ^d) D₁ छन्नास्
 (for छिन्नास्) K₄ कामया मया, G₁ २ कर्मजास्त्वया
 (for कामजा मया)

18 ^b) S₁ K₁ B₃ M₂ ३ अपि (for असि) G₃ लुप्त
 वृत्तोलि च ध्रुव — ^c) D₃ न (for मा) G M भूस्त्व
 (for भव) K₃ न चैवं भवतो युक्तम् — ^d) T₁ एवम्
 (for इदम्)

19 ^b) K₃ तव, M₁₋₂ ३ मम (for च ते) T₁ G₃ नृप
 (for जनव) — ^c) S₁ K Dn₁ D₁ ५ ० T₂ राज, G₁ ३
 युद्धे (for युद्ध) K₃ धर्मश्च S₁ K₁ ३ तथा (for च
 ते) D₂₋₄ भद्र ते (for ते सर्वे) — ^d) K₃ दानधर्मश्च
 K₂ ४ D₁ वै, K₅ त्रि (for ते) Dc₁ स्मृता, D₂
 श्रुत, G₃ [s]नव (for श्रुता)

20 ^a) K₁ ४ ५ D₁ G₃ M सर्वधर्मश्च — ^b) K₅ D₁

स कथं सर्वधर्मज्ञः सर्वांगमविशारदः ।

परिमृह्यसि भूयस्त्वमज्ञानादिव भारत ॥ २०

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

३

न्यास उवाच ।

युधिष्ठिर तत्र प्रजा न सम्यगिति मे मतिः ।
न हि कश्चित्स्वयं मर्त्यः स्वयशः कुरुते क्रियाः ॥ १
ईश्वरेण नियुक्तोऽयं साध्वसाधु च मानवः ।
करोति पुरुषः कर्म तत्र का परिदेवना ॥ २
आत्मानं मन्यसे चाथ पापकर्माणमन्ततः ।

शृणु तत्र यथा पापमपकृष्येत भारत ॥ ३
तपोभिः ऋतुभिश्चैव दानेन च युधिष्ठिर ।
तरन्ति नित्यं पुरुषा ये स्म पापानि कुर्वते ॥ ४
यज्ञेन तपसा चैव दानेन च नराधिप ।
पूयन्ते राजशार्दूल नरा दुष्कृतकर्मिणः ॥ ५
असुराश्च सुराश्चैव पुण्यहेतोर्मखक्रियाम् ।

M विशारद — °) Ds परिसुहृन्व Ks D1 मूढस् (for
(for भूयस्) — °) B1 G2 पृव, T1 G2 इह (for
हव)

Colophon — Adhy name Ś1 K1 s 4 D1 न्यास
वाक्यं, T1 भगवन्माहात्म्य — Adhy no (figures,
words or both) Ś1 B1 Dn1 D1 2 (as in text)
— Śloka no Dn1 Ds 20

3

1 G1 श्रीवेदस्याम (for न्याम) — °) Ś1 K1 3
महायाहो, Ks D1 न ते युक्तम्, G1 3 भवत्प्रजा (for
तव प्रजा) — °) Ks D1 अजरत्वम् (for न सम्यग्)
Dn1 मन (for मति) — °) T स्वधर्मस्य, M1-3 स्वय
मान्य (for स्वय मर्त्य) — °) Ks 4 s B1-4 Dc1 Dn1
D1 s c क्रिया G M स्ववशात्कु (G1 2 'श कु)रुते क्रियां

2 °) B1 4 हि, Dn1 च; Ds प्र (for नि-) Ds
प्रयोक्तव्य (for नियुक्तोऽयं) — °) B2 8 Dc1 मानद (for
मानव) K1 साधु साधु च मानवा, Ks 4 s D1 T
G2 पुरुष (T G2 कुरुते) साध्वसाधु वा — °) Ks 4
विविधा, Ks D1 विवधा, G1 [अ]सुकृत, G2 M1-3 4
(an/ in as in text) [अ]सुकर (for पुरुष) — °)
Ks Dn तत्काम (for तत्र का) Ks D1 Ms परिदेवना
(by metathesis)

3 °) K1 सन्यमेव (for मन्यसे च) B1-4 Dn1

वाथ, B2 Dc1 S पार्थ (for चाथ) — °) Ś1 K1 3
-कारिणम्, T1 -कर्मिणम् Ks पापकर्माणसंमत (sic),
Ds 'कर्मणि संमत — °) T G2 तत्र (for शृणु) Ds
यत्र (for तत्र) K1 यथाकामम्, Ks त्वया पापम्,
Dc1 यथाप्रज्ञम्; G1 'वासम् Ks शृणुष्व स्व यथार्थाय
— °) Ks अपकृत्येन, G2 अनुकृष्येत (for अप°)

4 °) Ś1 K1-3 चापि, Ks D1 वापि (for चैव)
— °) Ks D1 [अ]पि (for च) — After 4^{ab}, Ks 4
(marg) D1 ins

8* पूयन्ते तु नरा राजस्रसाधज्ञा परायणम् ।

[Cf 5^{ad} Ks तदेतस्मात् (for तस्मात्सा)]

— °) Dc1 चरति Ds नित्ये B1 (marg) Dc1 विबुधा
(for पुरुषा) — °) B2 M1-3 [S]स्मिन् (for स्म)
D1 कुरुते, D2-3 भारत (for कुर्वते)

5 °) Ś1 K1-4 वापि (for चैव) — °) Ks 4 D1
त्यागेन (for दानेन) Ks-4 B2 D1-4 T1 Ms युधिष्ठिर
(for नराधिप) — °) Ks पूयन्ते, G1 प्रीयन्ते Ks
3 s B2 5 D (except Dc1 D1) T G2 नरशार्दूल — °)
Ds G2 दुष्कृति- Ks कर्मिण, Ks B1 Dc1 D1 -कर्मिण,
B2 8 s Dn1 D2-8 G1 2 M -कारिण

6 °) G2 [अ]मराश्च (for सुराश्च) — °) Ś1 Ks
B1 Gs मन्वक्रिया — °) Dc1 प्रययेत्, T G प्रवर्तते
Ks 4 D1 महाराज — °) D2 अस्माद् K (except

प्रयतन्ते महात्मानस्तस्माद्यज्ञाः परायणम् ॥ ६
 यज्ञैरेव महात्मानो बभूवुरधिकाः सुराः ।
 ततो देवाः क्रियावन्तो दानवान्म्यधर्षयन् ॥ ७
 राजसूयाश्वमेधौ च सर्वमेधं च भारत ।
 नरमेधं च नृपते त्वमाहर युधिष्ठिर ॥ ८
 यजस्व वाजिमेधेन विधिवद्दक्षिणावता ।
 बहुकामान्नवित्तेन रामो दाशरथिर्यथा ॥ ९
 यथा च भरतो राजा दौःपन्तिः पृथिवीपतिः ।
 शाकुन्तलो महावीर्यस्तव पूर्वपितामहः ॥ १०
 युधिष्ठिर उवाच ।
 असंशयं वाजिमेधः पावयेत्पृथिवीमपि ।

अभिप्रायस्तु मे कथितं त्वं श्रोतुमिहार्हसि ॥ ११
 इमं जातिवधं कृत्वा सुमहान्तं द्विजोत्तम ।
 दानमल्पं न शक्यामि दातुं वित्तं च नास्ति मे ॥ १२
 न च बालानिमान्दीनानुत्सहे वसु याचितुम् ।
 तथैवार्द्रवणान्कृच्छ्रे वर्तमानान्नृपात्मजान् ॥ १३
 स्वयं विनाश्य पृथिवीं यज्ञार्थं द्विजसत्तम ।
 करमाहारयिष्यामि कथं शोकपरायणान् ॥ १४
 दुर्योधनापराधेन वसुधा वसुधाधिपाः ।
 प्रनष्टा योजयित्वास्मानकीर्त्या मुनिसत्तम ॥ १५
 दुर्योधनेन पृथिवी क्षयिता वित्तकारणात् ।
 कोऽपि विशीर्णोऽसौ धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ॥ १६

C 14 56
 B 14 3 16
 K. 14 3 16

K.) B D (except Dn1) T G1 2 M3 यज्ञ, M1-2
 यज्ञ B3 परायण

7 °) K2 यज्ञैरेव, B1-3 G1 यज्ञैरेव, M1 यज्ञा
 देव — °) Ś1 K1 देवात् (for देवा) — °) D2 6
 देवे (D2 'त्ये)यान् (for दानवान्) K1 3 अस्व (K1
 'त्य)दर्शयन्, Dc1 अत्यधर्षयन्, D1 अत्य', T2 अत्य',
 G1 अत्र', M2 3 (before corr as in text) अत्यधर्षयन्

8 °) G2 नरमेधाश्च T G2 हि (for च) — °)
 K2 3 D1 नरमेध, K2 सर्वमेधा, T1 ऋतुसुख्यो — °)
 K2 4 D1 सर्वमेध, T1 हय' (for नर') — °) M2 3
 एव माहर (for त्वमा)

9 °) K2 D2-4 युक्तेन, B1 2 3 वृत्तेन (for वित्तेन)
 Ś1 K1-4 B2 (marg) 3 3 (marg) D1 बह्वेव महाबाहो
 (K2 3 D1 'राज) — °) D2 यदा (for यथा)

10 °) D2 3 भारतो T श्रीमान्, G2 धीमान् (for
 राजा) D2 यथा भरतराजासौ — °) Ś1 दौष्वति,
 K1 दौष्विति, K2 3 Dc1 D1-3 3 3 दौष्वं (D2 'त्कु)ति,
 K. दौष्वत्, B1 2 3 Dn1 D4 T G2 दौष्वति, B2 4
 दौष्वति Ś1 K1 3 B1 पृथिवीपते, T G2 पुरुषोत्तम,
 G1 2 तु (G2 च) महीपति — °) Some S MSS
 शाकुन्तलो — °) G1 2 यस्ते (for तव)

11 °) K2 4 D1 वाजिमेध — °) K4 D1 याचेय,
 Dc1 पावय, G2 पारयेत् K2 B1 (marg) ?
 वीपति, T G2 'पतीन् — °) K4
 B1 2 [5] स्ति (for तु) — °) Ś1 K1

K2 3 5 D1 तं श्रु (D1 तच्छ्रु)युक्त्वा महामुने, S तव मे
 (M1 त त्व मे, M1 तत्र त्व) श्रोतुमर्हसि

12 °) M1 2 इदं — After 12^{ab}, T G2 read
 14^c-15^d and M reads 14^{cd}, repeating it in its proper
 place G1 2 om (hapl) 12^c-14^d — °) T G2 दातुम्
 (for दानम्) Dc1 अत्यं, G2 अल्पान् K1 2 3 D2-4
 M2 4 दाक्ष्यामि, K4 D1 वक्ष्यामि, Dn1 D2 6 T G2
 शक्नोमि — °) Ś1 K1 न च (by transp)

13 G1 2 om. 13 (cf v l 12) — °) B1 2 हि,
 B2-5 Dc1 Dn1 D1 3 6 तु (for च) G2 न चापलात्तदा
 दीनान् — °) B2 4 D2 6 द्रविणान्, D2 द्राह्म' (for
 [आ]द्रव') T G2 तथैव द्रविणान्द्रो (G2 'णाल्लो)के

14 G1 2 om 14^{ab} (cf v l 12) — °) T2 तु
 राजा (for पृथिवी) — °) Ś1 K1 यज्ञाय, K2 3 Dn1
 D2 6 यथार्थं, T G2 M4 राज्यार्थं (G2 'र्थं) (for यज्ञार्थं)
 — D2 om (hapl) 14^c-15^d, T G2 read the same
 after 12^{ab} M reads 14^{cd} for the first time after
 12^{ab} — °) T G2 कथम् (for करम्) Ś1 K1 करवाम
 हनिष्यामि (s10), G1 2 अहमाराधयिष्यामि — °) Ś1
 K1 परायणं, D (except D1, D3 om) G 'यण

15 For the sequence in T G2, cf. v l 14 D2
 om 15 (cf. v l 14) K4 D1 om (hapl) 15
 — °) K1 Dc1 दुर्योधनपराधेन (s10) — °) T G2 M
 वसुधा G1 2 वसुधायां नराधिपा — °) K2 3 T G2
 M प्रविष्टा, B2 5 D2 4 विनष्टा, G1 2 प्रतिष्टा (for
 प्रनष्टा) T G योधयित्वा — °) T निमग्ना (for अकीर्त्या)
 Ś1 K1 3 B2 D2 M2 द्विजसत्तम, Dc1 मनुजसत्तम

पृथिवी दक्षिणा चात्र विधिः प्रथमकल्पिकः ।
 विद्वद्भिः परिदृष्टोऽयं शिष्टो विधिविपर्ययः ॥ १७
 न च प्रतिनिधिं कर्तुं चिकीर्षामि तपोधन ।
 अत्र मे भगवन्सम्यक्साचिव्यं कर्तुमर्हसि ॥ १८
 वैशांपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्तु पार्थेन कृष्णद्वैपायनस्तदा ।
 मुहूर्तमनुसंचिन्त्य धर्मराजानमब्रवीत् ॥ १९
 विद्यते द्रविणं पार्थ गिरौ हिमवति स्थितम् ।

उत्सृष्टं ब्राह्मणैर्यज्ञे मरुत्तस्य महीपतेः ।
 तदानयस्व कौन्तेय पर्याप्तं तद्भविष्यति ॥ २०
 युधिष्ठिर उवाच ।
 कथं यज्ञे मरुत्तस्य द्रविणं तत्समाचितम् ।
 कस्मिंश्च काले स नृपो बभूव वदतां वर ॥ २१
 व्यास उवाच ।
 यदि शुश्रूपसे पार्थ शृणु कारधमं नृपम् ।
 यस्मिन्काले महावीर्यः स राजासीन्महाधनः ॥ २२

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

(hypermetric) G₈ इमानात्मनि सत्तम

16 ^a) D₆ क्षपिता (for पृथिवी) — ^b) K₁ D₀₁
 D₁ 2 T₂ G₂ 8 M₄ क्षपिता, D₆ पृथिवी (for क्षपिता)
 K₁ विभु, G₂ 8 जय- (for वित्त) — ^c) K₄ शोकश्,
 B D₀₁ D₂ कोपश्, T₁ पाशश्, M₁ 2 कोवश् (sio)
 (for कोशश्) T₁ G₈ M₁₋₈ चिकीर्षो K₈₋₅ D₁ S [s]य
 (for सौ)

17 ^b) B (except B₂) प्राथम K₂ 4 D₁ -कल्पक,
 D_{n1} D₂₋₄ कल्पित D_r 6 विधि प्रथमकल्पित, S
 वालिमेधे म (M₄ धम)हाक्तो — ^c) K₈ D₆ तुष्टोय, T
 G₂ वृष्टोय, G₁ M₄ पृष्टोय, G₈ मृष्टाय (for दृष्टोय)
 — ^d) K₆ D₂ 4-6 शिष्टे Ś₁ K₃ विपर्ययात् K₁ 2 4
 B₂ 3 D₁ S विशिष्टो विधिविपर्यय (K₁ 2 4 B₃ D₁ र्ययात्,
 M₁ 2 र्यया)

18 ^a) G₁ 2 हि (for च) K₄ D₁ प्रतिक्रिया, D₀₁
 D_{n1} विधि, D_r 6 निधी, M₂ निधि D₃ गतु
 (for कर्तु) — ^b) K₄ चिकीर्षामि (for चिकीर्षामि)
 G₁ 2 [इ]ह मानद (for तपोधन) — ^c) G₁ आश्रमे
 (for अत्र मे) D₃ G₃ भगवान् — ^d) Ś₁ K₁ 8
 साक्षिभ्य (for साचिव्य)

19 MSS om the ref — ^b) K₄ D₁ कृष्णद्वैपाय
 नस् B₁ T₁ G₂ तथा — ^c) B₁ (marg) M₁ 2 इव,
 G₁ M₁ आभि, G₂ M₈ अपि (for अत्रु) T G₂ स
 मुहुषं तु साचिव्य — ^d) Ś₁ K₈ राजानमिदमब्रवीत्, M₁₋₈
 धर्मराजमया — After 19, K₅ D (except D₀₁ D₁)
 ins

9* कोशश्चापि विदीर्णोऽय परिपूर्णो भविष्यति ।
 [Cf. 16° for the prior half. Some MSS कोपश्]

20 Before 20, B₆ D₀₁ M₁ ins व्यास उवाच
 — ^b) G₁ 2 मेरोर्, M शीर्षे (for गिरौ) K₄ हिम-
 वता, G₂ वत, M₁ 2 वत, M₈ वते, M₄ हैम
 वते M₁ 2 स्मृत, M₄ चित्तं (for स्थितम्) — ^d)
 K₄ D₁ मर (D₁ रु)तस्य K₈ 4 महीपते, K₆ B₁ 5 D
 (except D₁) T G₈ महात्मन (D₃ ना) — ^e) G₂
 क्षानय त्वं (for यस्व) — ^f) K₄ D₁ G₁ 2 M ते
 (for तद्)

21 ^a) K₄ D₁ मरुत्तस्य — ^b) K₂ 4 5 D (except
 D₀₁ D_{n1}) उपार्जित, S (except T₁ G₁) समाहित (for
 चित्तम्) — ^c) G₂ कस्मिंश्चित् D₆ 6 नृपतिर् (for स
 नृपो) — ^d) K₁ वर K₈ बभूव मुनिसत्तम

22 ^a) D₄ शुश्रूपते G₈ शुश्रूपा यदि ते पार्थ — ^b)
 K₂ कारत्रस (for कारधम) D₂ G₁ नृप G₈ शृणुष्व
 सकल नृप, M₁ (inf lin as in text) शृणु कारधमो
 नृप — ^c) K₄ कस्मिन् T₂ कुले (for काले) K₂
 महावीर्य K₄ D₁₋₄ महावल, T₁ G₈ र्य; G₁ 2
 घनाधिक (for महाधन) Ś₁ K₁ 8 B₂ (also as in
 text) कथयिष्यामि ते सर्वं यथा राजा महाधन

Colophon om. in G₁ 2 M — Adhy name K₄
 D₁ महंताख्यानं, B₁₋₄ D₀₁ D_{n1} D₂ 4 सर्वतमरुत्तीयं,
 D₈ मरुतीय — Adhy no (figures, words or both)
 Ś₁ K₄ B₁ D_{n1} D₁ 4-6 T G₈ 3 (as in text) — Śloka
 no D_{n1} D₈ 23

४

युधिष्ठिर उवाच ।

शुश्रूषे तस्य धर्मज्ञ राजर्षेः परिकीर्तनम् ।

द्वैपायन मरुत्तस्य कथां प्रवृहि मेऽनघ ॥ १

व्यास उवाच ।

आसीत्कृतयुगे पूर्वं मनुर्दण्डधरः प्रभुः ।

तस्य पुत्रो महेश्वासः प्रजातिरिति विश्रुतः ॥ २

प्रजातेरभवत्पुत्रः क्षुप इत्यमिश्रितः ।

क्षुपस्य पुत्रस्त्रिदशान्कुर्महीपालोऽभवत्प्रभुः ॥ ३

तस्य पुत्रशतं राजन्नासीन्परमधार्मिकम् ।

तांस्तु सर्वान्महीपालानिदशान्कुरकगोत्प्रभुः ॥ ४

तेषां ज्येष्ठस्तु विंशोऽभूत्प्रतिमानं धनुष्मताम् ।

विंशस्य पुत्रः कल्याणो विविंशो नाम भारत ॥ ५

विविंशस्य सुता गजन्वभूर्बुर्दग पञ्च च ।

सर्वे धनुषि विक्रान्ता ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ॥ ६

दानधर्मरताः सन्तः सततं प्रियवादिनः ।

तेषां ज्येष्ठः खनीनेत्रः स तान्सर्वानपीडयत् ॥ ७

खनीनेत्रस्तु विक्रान्तो जित्वा राज्यमकण्टकम् ।

नागक्रोद्धक्षितुं राज्यं नान्वरज्यन्त तं प्रजाः ॥ ८

तमपास्य च तद्राष्ट्रं तस्य पुत्रं सुवर्चसम् ।

अभ्यपिञ्चत् राजेन्द्र मुदितं चाभवत्तदा ॥ ९

C 14 72
B 14 4 9
K 14 4 9

4

1 K₁ D₁ G₂ om 1 —^a) G₁ शुश्रूषोस् T₁ सर्वं (for तस्य) K₂ धर्मस्य —^b) K₁ राजर्षेः, K₂ राजर्षिं B₂ अनु (for परि) Ś₁ K₁ ३ कल्पन (K₂ क), B₂ D₂ ४ M₁ २ क्रीर्तितं (for क्रीर्तनम्) —^c) K₂ मरुत्तस्य —^d) Ś₁ K₂ कथ G₂ मा (for मे)

2 ^a) B₁₋₄ D₁ D₂ ६ T₂ तात (for पूर्व) —^b) D₁ om (hapl) 2^c-3^d —^e) D₁ D₂ ६ T₂ महाबाहु (for महेश्वास) —^f) D₂ om 2^d-3^e —^g) B₁ २ ३ (marg as in text) ४ D₁ D₁ D₂ ६ ६ प्रमधिर (for प्रजातिर) K₂ ४ D₁ इति वीर्यवान्, K₂ B D₁ D₂ S अमवदृष्य (for इति विश्रुत)

3 D₂ om 3^a, D₁ om 3 (cf. v 1 2) —^a) Ś₁ K₂ ३ B₂ ४ प्रजानेर् K₂ B₁ २ २ D₁ D₁ D₂ ६ ६ G₁ प्रमधेर् (for प्रजातेर) —^b) K₁ क्षुपा, K₂ जप, G₁ क्षुप, G₂ क्षुत, G₃ क्षुम (for क्षुप) B₂ D₂ [अ]भिमज्जित, D₁ सस्थित, D₃ [उ]पसज्जित (for [अ]भिविश्रुत) —^c) K₂ ६ D₁ D₁-६ T₂ G₂ M₁ इक्ष्वाकुर, B₂ damaged (for त्रिदशान्) —^d) Ś₁ K₁ ३ धर्मपालो (for मही) G₁ [उ]द्वित (for अमवत्) K₁ पुरा (for प्रभु)

4 K₂ om (hapl) 4 —^b) G₂ आसन्परमधार्मिका —^c) G₂ तान (for तु)

5 ^a) K₂ transp ज्येष्ठस् and तु K₁ विवशो

(hypermetric), D₁ विंशो (for विंशो) —^b) Ś₁ वपुष्मता (for धनु) —^c) K₂ वदाम्य —^d) G₁ om (hapl) 5^d —^e) Ś₁ K₂ D₁ D₁ ३ विविंशो, K₁ विवशो B₂ धार्मिक (for भारत)

6 ^a) K₂ विविंशस्य —^b) K₁ D₁ ब्रह्मण्य K₂ D₂ -संगरा, G₁ २ विक्रमा (for चादिन)

7 K₁ D₁ om (!hapl) 7^{ab} —^a) K₂ ६ धर्मपरा, D₁ रता, T₁ G₂ -कर्मरता (for -धर्म) K₂ सम्या, B D (D₁ om) शता (for सन्त) —^b) D₂ ब्रह्म- (for प्रिय) S (except T₂) प्रजाहितचिकीर्षव —^c) D₁ शिखीनेत्र, D₂ खनी, M सुरी (for खनी) —^d) Ś₁ K₁ ३ B₂ (marg) ३ चातुर्वर्ण्यम् (for स तान्सर्वान्)

8 ^a) K₂ मखीनेत्रस्, K₂ खने, M सुरी (for खनी) G₂ विभ्रान्तो, M₁ (sup lin) विख्यातो (for विक्रान्तो) —^b) K₂ D₁ राष्ट्रम् (for राज्यम्) T G₂ वसूनि च (for अकण्टकम्) —^c) K₂ ४ ६ D₁ M न शको, B₂ D₁ D₂-६ नाशकद्, T₁ G₁ २ अशक्तो (for नाशक्रोद्) B₁ राजा (for राज्य) —^d) B₂ ३ D₂-४ नानुरज्यत्, T₁ G₂ नानुरजति, M₁-३ नान्वरज्यत् K₂ प्रभु (for प्रजा) K₂ D₂ ६ नानुरज्यस्तत् प्रजा

9 ^a) T₁ G ततो (G₁ २ *म)पहाय, M सस्यापय- (M₂ ३ *य)ति (for तमपास्य च) Ś₁ K₁-३ B₂ D₁ [अ]य (for च) T₁ G₂ M₁ त (for तद्) K₂ B

स पितृविक्रियां दृष्ट्वा राज्यान्निरसनं तथा ।
 नियतो वर्तयामास प्रजाहितचिकीर्षया ॥ १०
 ब्रह्मण्यः सत्यवादी च शुचिः शमदमान्वितः ।
 प्रजास्तं चान्त्ररज्यन्त धर्मनित्यं मनस्विनम् ॥ ११
 तस्य धर्मप्रवृत्तस्य व्यशीर्यत्कोशवाहनम् ।
 तं क्षीणकोशं सामन्ताः समन्तात्पर्यपीडयन् ॥ १२
 स पीड्यमानो बहुभिः क्षीणकोशस्त्ववाहनः ।
 आर्तिमार्छत्परां राजा सह भृत्यैः पुरेण च ॥ १३

न चैनं परिहर्तुं तेऽशक्रुवन्परिसंक्षये ।
 सम्यग्वृत्तो हि राजा स धर्मनित्यो युधिष्ठिर ॥ १४
 यदा तु परमामार्तिं गतोऽसौ सपुरो नृपः ।
 ततः प्रदध्मौ स करं प्रादुरासीत्ततो बलम् ॥ १५
 ततस्तानजयत्सर्वान्प्रातिसीमानराधिपान् ।
 एतस्मात्कारणाद्राजन्विश्रुतः स करंधमः ॥ १६
 तस्य कारंधमः पुत्रस्त्रेतायुगमुखेऽभवत् ।
 इन्द्रादनवरः श्रीमान्देवैरपि सुदुर्जयः ॥ १७

Dn1 D1 2 4-6 G2 M4 राज्ये, K6 G8 राष्ट्रात्; T1 राष्ट्रे
 K4 तमयास्याश्च तद्राज्ये, Do1 T2 *पासार्यं तद्राज्ये, D8
 तमुपास्य च तद्राज्यं —⁸) T1 G8 सुवर्चलं (for *सम्)
 —⁰) K4 5 B1 2 4 5 Dn1 D1 5 T G अभ्यापिचत, B3
 *पिच्यत, M अभिपिके तु D2 T1 G1 राजेंद्र —^d)
 All MSS (except Ś1 K1 8) मुदिता (K6 *तश्) (for
 मुदित) D2-8 हि (for च) K2 तथा, D2-8 तत,
 T1 M प्रजा (for तदा)

10 ^a) G विपयान् (G8 *य) (for विक्रियां) —^b)
 K2 4 5 B1 2 4 Do1 Dn1 D1 5 6 T2 च तत्; K8 D4
 G8 तदा (for तथा) —^c) G1 नियता, G2 नियतौ
 Ś1 K8 नियतो मा (K8 म)नयामास, K1 *तो नि*यां

11 ^a) D1 ब्रह्मण —⁸) Ś1 दम, M1 2 क्षम
 (for शम) Ś1 K1 8 *शमान्वित (for दमा*) K2 4
 D1 शूरो दमसमान्वित (K2 *त), K6 शूरो दाक्षिण्य-
 सयुत, G1 2 M8 4 गुणवान्क्षमयान्वित —⁰) K5 T1
 M1 2 om च Do1 तस्य, D5 तत्र (for त च) B3
 Do1 D2 4 [क्ष]नुरज्यत (for [क्ष]न्व*) —^d) B1 2 D1
 यशस्विनं, B1 (marg) T1 मनस्विन, B6 D2-4 मनीषिणं

12 ^a) G [क्ष]तिधर्म- (for धर्मप्र-) Do1 प्रवर्तस्य
 Ś1 K1 8 तस्य सदमनित्यस्य, K2 4 5 तस्य प्रवृत्तधर्मस्य
 —⁸) K4 व्यनशीत् (for व्यशीर्यत्) B Dn1 D2 4
 कोप (for कोश) D8 [क्ष]शीर्यत्कोपस्य वाहनं —⁰)
 B1-4 Do1 D2 क्षीणकोप —^d) K4 B1 2 4 (marg as
 in text) 5 Do1 D1 M1-8 पर्यवारयन् (for *पीडयन्)

13 ^a) K2 D8 सं (for स) —⁸) B2-5 कोपस्
 B1 2 [5]ल्पवाहन, T1 G2 8 सवा* (for स्ववा*) K4
 D2 क्षीणकोपश्च वाहन; K5 Do1 Dn1 D2 5 6 क्षीणको
 शाश्व (Do1 *पस्)वाहन —⁰) T1 ऋच्छत् (for आछत्)
 Ś1 K1 T1 पर (for परा) K2 4 5 D1 राजन् (for
 राजा) —^d) K2 राजा (for सह) M3 [क्ष]मात्यै (for

भृत्यै) Do1 परेण K4 D1 भृत्यैश्च परेण च

14 ^a) Ś1 K1 निशि तं (Ś1 [by corr] न शत); K8
 न च त, Dn1 न चैवम् D (except D1) अभिहतु (for
 परिहर्तुं) K8 मे (for ते) —⁸) Ś1 K1 परिशि (K1
 श)क्षये, K8 *पथिन, B Do1 D2 8 इति लक्षये, T
 G8 परिसक्षयात् —⁰) Ś1 K1 सम्यग्वृत्तिर् B1 2 G1
 राजासौ, B5 G2 राजान —^d) B2 धर्मनिष्ठो, D8
 *नित्ये; G2 *नित्यं K1 2 4 D1 युधिष्ठिर

15 ^a) K4 D1 तदा वै (for यदा तु) —⁸) Ś1
 K1 8 वै स, G1 2 [5]शासत् (for ससौ स) K2 4 5
 D1 गतो वै स नरोत्तम (K4 *म), B8 गतो वै नृप
 सत्तम, M गतोसौ सपुरोहित —⁰) B1 2 तदा (for
 तत) Ś1 T1 प्रदध्मौ M4 स्व (for स) K6 प्रदध्मौ
 स कर तस्य —^d) D6 तपोबल (for ततो ब*)

16 ^a) K2 D2 अजयन् —⁸) K8 5 Dn1 D1 प्रति-
 सीमान्, T2 G2 8 स (G2 आ) सीमांतान्, G1 प्रभीतास्तान्
 (for प्रातिसीमान्) —⁰) K8 राजा (for राजन्)
 —^d) Ś1 करधय

17 ^a) Do1 om तस्य कारधम T1 श्रीमान् (for
 पुत्रस्) G1 आवीक्षितस्य पुत्रोभूत् —⁸) G1 पुरा (for
 ऽभवत्) T1 G2 सुमुखी (T1 खो) धर्मवत्सल —⁰) T1
 1ns after 17^{ab} T2 G8 subst for 17^{ab}

10* पुत्रस्त्रेतायुगमुखेऽभवदाविक्षसञ्जक ।

[T2 मुखो G8 आविक्षि]

T1 cont

11* कारधम इति ख्यातो बभूव जगतीपति ।

—⁰) K2 अनुचरा (sio), D6 अवरज, S (except
 M2) अनवम (for *वर) M4 (sup 1ns) मरुत्
 परम श्रीमान् —^d) K5 विक्रमेणारिदुर्जय

तस्य सर्वे महीपाला वर्तन्ते स्म वशे तदा ।
 स हि सत्रादभूत्तेषां वृत्तेन च ब्रलेन च ॥ १८
 अविधिनाम धर्मात्मा शौर्येणेन्द्रसमोऽभवत् ।
 यज्ञशीलः कर्मरतिर्दृष्टिमान्संयतेन्द्रियः ॥ १९
 तेजसादित्यसदृशः क्षमया पृथिवीसमः ।
 बुद्ध्या हिमवानिव सुस्थिरः ॥ २०
 कर्मणा मनसा वाचा धमेन प्रथमेन च ।
 मनांस्त्रागधयामास प्रजानां स महीपतिः ॥ २१
 य ईजे ह्यमेधानां शतेन विधिवत्प्रभुः ।
 याजयामास यं विद्वान्स्वयमेवाद्भिराः प्रभुः ॥ २२
 तस्य पुत्रोऽतिचक्राम पितरं गुणवत्तया ।

मरुतो नाम धर्मज्ञश्चक्रवर्ती महायज्ञाः ॥ २३
 नागायुतसमप्राणः साक्षाद्विष्णुरिवापरः ।
 स यक्ष्यमाणो धर्मात्मा शतकुम्भमयान्युत ।
 कारयामास शुभ्राणि भाजनानि सहस्रशः ॥ २४
 मेरुं पर्वतमासाद्य हिमवत्पार्श्वं उत्तरे ।
 काञ्चनः सुमहान्यादस्तत्र कर्म चकार सः ॥ २५
 ततः कुण्डानि पात्रीश्च पिठराण्यासनानि च ।
 चक्रुः सुवर्णाकर्तारो येषां संख्या न विद्यते ॥ २६
 तस्यैव च समीपे स यज्ञवाटो बभूव ह ।
 ईजे तत्र स धर्मात्मा विधिवत्पृथिवीपतिः ।
 मरुतः सहितैः सर्वैः प्रजापालैर्नराधिपः ॥ २७

C 14 91
 B 14 4 28
 K 14 4 27

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि चतुर्थोऽध्याय ॥ ४ ॥

18 G₁: om 18-19 —^a) B₁: सर्वे तस्य (by transp) —^b) Ś₁ K₁ om from स up to शौर्येणे (in 19^b) K₂ मही, K₄ यदात् (for वने) T₁ तथा (for तदा)

19 G₁: om 19, Ś₁ K₁ om up to शौर्येणे (in 19^b) (cf v 1 18) —^a) B₁: M₁ आवीक्षन्, Dc₁ अविस्त्रिन्, D₁: ६ 'क्षन्, D₂: 'क्षिन् T G₂ आविस्त्रिदेव (G₂: 'व) धर्मात्मा —^b) D₂: ४ वीर्येण (for शौ) —^c) K₂: ६ G₂ M कर्मरतो, B₂ (marg) : ६ Dn₁ D₂: ६ धर्मरतिर्; D₁ मर्वरतो (for कर्मरतिर्) —^d) K₁ G₂ बुद्धिमान्, T वृत्त (for श्रुति) K₂ Dc₁ मजितेन्द्रिय, B₂: ६ स नि (for मय)

20 ^a) G₁ M₁: २ -मकाद (for -सदृश) —^c) D₂ भ्रुवा (for बुद्ध्या) —^d) K₁: ६ D₁ T₂ G₂ M सु- (G₂ मं) न्वित (for सुस्थिर)

21 ^b) Ś₁ K₁ प्रथमेण, B₁: २ T G₂ यदामेन (for प्रथमेन) — Dc₁ om 21^{cd} —^c) K₄ मनसा, D₁ मनसि B₁ [जा]हारयामास, B₂: ३ हारं, B₃: [जा]-द्वाद (for [जा]राध)

22 ^a) Ś₁ (before corr) यजते, G₂ बहूना (for य ईजे) M₁: २ ह्यमेधेन K₂: ६ D₁ ईजे स (K₆ इयाज) आश्वमेधानां (D₁: 'धेन) —^b) K₅ पुन (for प्रभु) —^c) K₂: ६ D₁ त (for यं) —^d) K₁: ६ [जा]गिर,

Dc₁ D₂: ६ [जा]गिरा

23 ^a) Ś₁ K₁: २ [स] धि, Dc₁ [स] मि (for स्ति-) —^c) Dc₁ Dn₁ D₁ मरुतो, D₂: ३ मरुतो K₂: ६ D₁ M₁ धर्मात्मा —^d) K₃ महायज्ञा

24 ^a) K₂ नगायुत —^b) Ś₁ K₁: ३ मरुत् (for विष्णुत्) —^c) Ś₁ K₂ D₂: ४ यक्षमाणो —^d) Ś₁ K₁: २: ६ D₂: ६ कौम्भमयानि B₁ [जा]य, T₁ तु, G₂ च (for [ट]त) D₂: ६ शतकुम्भमयान्वित —^e) G₂ शुभ्राणि (for शु)

25 ^a) Ś₁ K₁: ६ श्वेत, B₁ Dc₁ D₂: ४: ६ T₂ G₂ M₁ मेरु (for मेरु) G₁: २ देव तत्र समासाद्य —^b) K₄ उत्तर; G₂ दत्तम —^c) G₂ सुमहत्, M₂: ६ सुमहा Ś₁ K₁: ३ काचन सुमहच्छृंगं, K₂: ६: ६ D₁ काचनै स महो त्साहत्, T₁ काचन सुमहत्पार्यं —^d) K₂ सूत्र-, K₄ सर्वं (for कर्म) K₂: ६: ६ D₁ ह (for स)

26 ^a) K₄ B₂ Dc₁ D₁ तत्र (for तत्) K₂ कुण्डानि, D₂ कुण्डांश्च, D₃ कुटीश्च Ś₁ पात्र च, K₃ G₁ पात्र्यश्च, K₄ D₁: ६ T पात्राणि, Dc₁ पार्श्वं च, D₂: ६ पात्राश्च —^b) Ś₁ K₂ पिठराणि, K₄ D₁ पितराणि, Dc₁ पीठ-राणि, D₂: ६ पि (D₂: पी) ठराश्च; T फलकानि —^d) T₁ तेषां (for येषां)

27 ^a) T₁ M तु (for च) K₃ B₂ च, T ह (for स) G तस्यैव तु समीपेन —^b) B₁: ३ महानभूत्

५

C 14 92
B 14 5 1
K 14 5 1

युधिष्ठिर उवाच ।

कथंवीर्यः समभवत्स राजा वदतां वरः ।

कथं च जातरूपेण समयुज्यत स द्विज ॥ १

क च तत्संप्रतं द्रव्यं भगवन्नवतिष्ठते ।

कथं च शक्यमस्माभिस्तदवाप्तुं तपोधन ॥ २

अथास उवाच ।

असुराश्चैव देवाश्च दक्षस्यासन्नजापतेः ।

अपत्यं बहुलं तात तेऽस्पर्धन्त परस्परम् ॥ ३

तथैवाङ्गिरसः पुत्रौ व्रततुल्यौ बभूवतुः ।

वृहस्पतिर्वृहतेजाः संवर्तश्च तपोधनः ॥ ४

तावपि स्पर्धिनौ राजन्पृथगास्तां परस्परम् ।

वृहस्पतिश्च संवर्तं वाधते स्म पुनः पुनः ॥ ५

स वाध्यमानः सततं भ्रात्रा ज्येष्ठेन भारत ।

अर्थानुत्सृज्य दिग्वासा वनवासमरोचयत् ॥ ६

वासवोऽप्यसुरान्सर्वानिर्जित्य च निहत्य च ।

इन्द्रत्वं प्राप्य लोकेषु ततो वने पुरोहितम् ।

पुत्रमङ्गिरसो ज्येष्ठं विप्रश्रेष्ठं वृहस्पतिम् ॥ ७

याज्यस्त्वङ्गिरसः पूर्वमासीद्राजा करंधमः ।

(for बभूव ह) — °) Ś1 रेजे (for ईजे) Ks T
G2 स तत्र (by transp), B1 यत्र स — °) K4
Do1 D1 मरुत , Ks मरुतै , Ds मरुत Ś1 K2 B1
Do1 D2 3 सह तै , T1 G1 M4 सहित G2 मरुत्तस्य
हि तत्सर्वं — °) K1 2 B1-3 D2-5 T1 G2 नराधिप

Colophon — Adhy name Ś1 K2 3 B2 Do1 Dn1
D2 4-5 संवर्तमरुतीयः ; K4 D1 मरुतयज्ञसभार , M1-3
यज्ञप्रोत्साहन — Adhy no (figures, words or both)
Ś1 K4 Dn1 D1 5 4 (as in text), G1 M 3 — Śloka
no K2 Dn1 28 , D1 24

5

1 Ś1 K1 2 om (hapl) 1^{ab} — °) D2-4 transp
स and राजा B1 2 4 Do1 M ददतां , G2 दमता (for
वदता) Dn1 D2 6 6 वर T G2 स राजा पृथिवीपति
— °) Ks कटा (for कथ) B2 वा (for च) Gs
जातरूपाणा — °) Ks G1 M समायुज्यत K1 2
D1-5 स द्विज , T G M3 वै नृप

2 °) T सर्वं (for द्रव्य) Ś1 K1 3 द्रव्य च तत्कुत
प्राप्त — °) Ks D1 क च (for अत्र) Ds तिष्ठति ,
M1-3 दिव्यते (for तिष्ठते) Ś1 K1 भगवन्क च तिष्ठति
— °) Ś1 K1 ततो (for तद्) K1 2 तपोधन , Ds
धन

3 Do1 om 3^{ab} — °) K2 5 B2-5 Dn1 सुराश्चैव
(for [ए]व देवाश्च) — °) K4 D3 प्रजापते , B2 Ds
पति — °) K4 Dn1 अपत्य (for त्य) K4 D1
तातद् (for तात) D2 अपत्य बहु तातस्य — °) K4 5

D1 om ते Ks D2 4-5 सस्पर्धं (Ds 'धं'त , Do1
तत्स्प , Ds स्पर्धयत , T1 ते स्पर्धति

4 °) T1 G2 च (for [ए]व) D2 [आ]गीरस
M1-3 तथैवांगिरसावेतौ — °) K2 4 5 D1 4 (marg)
G1 2 M वित्तुल्यौ , Dn1 ब्रह्म , Ds 6 वत्तुल्यौ वा ,
T वृत्तुल्यौ (for व्रत) — °) Do1 om वृहस्पतिर्
G1 महा (for वृहत्) — °) K1 सवृत्श्च (for संव
र्तश्च) Ś1 तपोधना

5 °) K4 B2-4 Dn1 D1 तावति , Do1 तान्प्रति
(for तावपि) K2 स्पर्धितौ , D1 स्पर्धिनौ — °) K4
D1 ब्राह्मणावजितेन्द्रियौ — °) K2 3 Do1 Dn1 Ds 6 T2
G2 Ms स , Ks B T1 G1 3 M1 2 4 तु (for च)
— °) K1 स , T1 तु (for स) M1 2 स नित्यश्च
(for पुन पुन)

6 °) K1 राष्यमान (for वाध्य) — °) T1 भ्रात्रा
— °) M4 दिग्वाश्च (for दिग्वासा) — °) K1 2-5 B4
Do1 D2 G1 M वने (for वन) B1 2 अरोचत

7 T1 om 7^{a-8} — °) K2 B1-4 Dn1 Ds 6 विजित्य
(for निर्जित्य) K1 निहत्य , Ks हनित्य (by metathesis) ,
Ks B1 2 4 Dn1 Ds 6 T2 G2 निपात्य , Do1 निशाम्य
(for निहत्य) — °) K2 T2 ज्येष्ठम् (for पुत्रम्)
Do1 आगिरसो ; D1 अगिरसां K1 5 श्रेष्ठ , K4 D1 श्रेष्ठ
(sic) , T2 पुत्र (for ज्येष्ठं) — °) Ks B2 5 Do1 Gs
M विप्रज्येष्ठ D1 वृहस्पति

8 T1 om 8^{ab} (of v 1 7) — °) D2 यज्यस्
K4 D1 M1-3 [आ]गिरस , D1 Gs [आ]गी — °)

वीर्येणाप्रतिभो लोके वृत्तेन च बलेन च ।
 शतक्रतुरिवौजस्वी धर्मात्मा संशितव्रतः ॥ ८
 वाहनं यस्य योधाश्च द्रव्याणि विविधानि च ।
 ध्यानादेवाभवद्वाजन्मुखवातेन सर्वगः ॥ ९
 स गुणैः पार्थिवान्सर्वान्वशे चक्रे नराधिपः ।
 संजीव्य कालमिष्टं च मशरीरो दिवं गतः ॥ १०
 बभूव तस्य पुत्रस्तु ययातिरिव धर्मवित् ।
 अविशिन्नाम शत्रुक्षित्स्व वशे कृतवान्महीम् ।
 विक्रमेण गुणैश्चैव पितेवासीत्स पार्थिवः ॥ ११
 तस्य वासवतुल्योऽभूमरुतो नाम वीर्यवान् ।

पुत्रस्तमनुरक्ताभूत्पृथिवी सागराम्बरा ॥ १२
 स्पर्धते सततं स स्म देवराजेन पार्थिवः ।
 वासवोऽपि मरुत्तेन स्पर्धते पाण्डुनन्दन ॥ १३
 शुचिः स गुणवानासीन्मरुत्तः पृथिवीपतिः ।
 यतमानोऽपि यं शक्रो न विगेषयति स्म ह ॥ १४
 सोऽशक्रुवन्विशेषाय समाहूय बृहस्पतिम् ।
 उवाचेदं वचो देवैः सहितो हरिवाहनः ॥ १५
 बृहस्पते मरुत्तस्य मा स्म कार्पाः कथंचन ।
 देवं कर्माथ वा पित्र्यं कर्तासि मम चेत्प्रियम् ॥ १६
 अहं हि त्रिषु लोकेषु सुराणां च बृहस्पते ।

C 14 110
 B 14 5 19
 K 14 5 19

B: वीर्यं च (for वीर्येण) D: वीर्येणाप्रतिभोकेन —^d)
 D: ८ वृत्तेन, T वृत्तेन, M₁₋₃ व्रतेन (for वृत्तेन)
 — After 8^{cd}, K₁ ins 12^b K₁ om (hapl) 8^{c-9^b}
 —^e) G₁ २ ज्यायान् (for [ओ]जस्वी) —^f) B₂ स
 युधिष्ठिर, K₂ D₁ ३ शमितव्रत, K- शदि

9 K₁ om. 9^{ab} (cf v 1 8) —^a) B₂ तस्य,
 D₂ पश्य, G₁ मन्व, G₂ मन्व्य (for यस्य) M₁₋₃
 यथायान् —^b) D (except D₂) मित्राणि (for द्रव्याणि)
 —^c) S₁ K₁₋₃ B D ins after 9^{ab} K₁ after 8^{cd} K₂
 after 9

12^a शयनादि च सुग्यानि महाहाणि च सर्वदा ।

[S₁ K₁ ३ तु (for the first च) D₂ ३ ० महाहाणि]
 — G₃ om 9^{cd}, D₁ reads it on marg —^e)
 M₁ २ ३ (inf lin as in text) नादेनै (M₁ ने)व, M₂
 प्सावादेव (for ध्याना) K₂ D₁ D₃ भवान् (for [ज]
 भवद्) S₁ सर्वं (for राजन्) —^d) S₁ सुग्यं वातेन,
 B₂ D₁₋₃ सुग्यवात्श्च D₁ मयुगे (for सर्वदा)

10 ^a) K₂ D₁ राजन् (for सर्वान्) —^b) S₁ नरा
 धिप, K₂ धिपान् —^c) S₁ K₁ २ ० समीक्ष्य, D₁
 मजीय, D₁ ३ ० स जीच्य (sic), T स जीचन् (for
 सजीच्य) K₂ कालसिष्ट (sic), K₃ दिष्ट, K₄ D₁
 दिष्ट (for मिष्ट) K₂ D₁ तु (for च) —^d) S₁
 K₃ स च वीरो, K₁ सर्ववीरो (for मशरीरो)

11 ^a) D₁ om. पुत्रस्तु B₂ D₂ ३ [5]पि, D₁ om
 (for तु) —^b) K₁ D₁ धर्मराट् (for वित्) D₂
 ययारिव स धर्मवित् —^c) D₁ अविक्षन्, D₂ अविच्छिन्,
 T G₁ ३ अविक्षिन्, G₂ अवीक्ष्यो, M₄ आवीक्षिन् K₁
 २ ० D₁₋₄ शत्रुजित्, K₄ सर्वजित्, D₁ D₂ ३ शत्रुजित्,

S (G₂ damaged) शत्रुघ्नो (for क्षित्) —^d) S (G₂
 damaged) यो (for स) S₁ K₂ वशी (for वशे)
 —^e) M₁ विक्रमैश्च (for मेण) S₁ K₁ ३ वापि, K₂
 T G₂ चापि (for चैव) —^f) T₁ पितैव B- D₂₋₄
 नराधिप (for स पार्थिव)

12 K₁ om (hapl) 12^{a-13^b} —^b) K₂ D₂ मरुतो,
 D₁ D₁ मरुतो —^c) G₂ तद् (for तम्) K₄ D₁
 T₁ G अनुरक्तो

13 K₃ om 13^{ab} (cf v 1 12) —^a) B₁ २ ३ ३
 D₁ D₂ ३ ३ ३ स स्म सतत (by transp), B₂ हि
 सदा यस्तु K₂ तस्माद्, K₁ D₁ तस्य; T G₂ यस्तु,
 G₁ २ यस्माद् (for स स्म) —^b) K₂ D₁ पार्थिव, B D₁
 D₁ D₂ ० नित्यदा (for पार्थिव) —^c) K₁ वामे वापि,
 D₁ स वामवो (for वासवोऽपि) K₂ ३ D₁ D₁ मरु
 (D₁ रु)तेन —^d) K₂ D₂ पाण्डुनन्दन

14 ^a) K₁ नाशुचि (for शुचि स) T G₂ सद्,
 M₁₋₃ म्ब (for स) —^b) K₂ ३ D₁ D₁ मरु (D₁
 रु)त T स महीपति (for पृथिवी) —^c) K₁
 यातमानो, D₁ G₁ यज् (for यत्) B₁ २ त,
 D₂ ३ वै (for यं) —^d) M₁ हि (for ह) T G₁ ३
 निर्विशेषयति स्म ह

15 ^a) M₁ २ न शक्रुवन् (for सोऽश) —^d) K₁
 हरिवाहना

16 M₁ om 16-17 —^a) K₂ ३ D₁ D₁ मरु (D₁
 रु)तस्य —^b) G₂ मा (for स्म) G₁ M₂ कदाचन
 (for कथं) —^c) G₂ कारयथा (for कर्माथ वा)
 K₂ B D₁ D₁ D₂ ३ T G₁ २ पि (B₁ २ पै)थ्यं वा (by
 transp), D₂ पित्र्यं —^d) B₁ २ (marg as in

C 14 110
B 14 5 19
K 14 5 19

इन्द्रत्वं प्राप्तवानेको मरुत्तस्तु महीपतिः ॥ १७
कथं ह्यमर्त्यं ब्रह्मंस्त्वं याजयित्वा सुराधिपम् ।
याजयेर्मृत्युसंयुक्तं मरुत्तमविशङ्कया ॥ १८
मां वा वृणीष्व भद्रं ते मरुत्तं वा महीपतिम् ।
परित्यज्य मरुत्तं वा यथाजोषं भजस्व माम् ॥ १९
एवमुक्तः स कौरव्य देवराज्ञा बृहस्पतिः ।
मुहूर्तमिव संचिन्त्य देवराजानमब्रवीत् ॥ २०
त्वं भूतानामधिपतिस्त्वयि लोकाः प्रतिष्ठिताः ।

नमुचेर्विश्वरूपस्य निहन्ता त्वं बलस्य च ॥ २१
त्वमाजहर्थं देवानामेको वीर श्रियं पराम् ।
त्वं विभर्षिं भुवं द्यां च सदैव बलसूदन ॥ २२
पौरौहित्यं कथं कृत्वा तव देवगणेश्वर ।
याजयेयमहं मर्त्यं मरुत्तं पाकशासन ॥ २३
समाश्वसिहि देवेश नाहं मर्त्याय कर्हिचित् ।
ग्रहीष्यामि स्रुवं यज्ञे शृणु चेदं वचो मम ॥ २४
हिरण्यरेतसोऽम्भः स्यात्परिवर्तेत मेदिनी ।

text) मम चेदिच्छसि प्रिय

17 M4 om 17 (of v 1 16) —^a) Ś1 K1 3
तु, K2 4 3 D1 T G8 च (for हि) —^b) K2 4 D1
बृहस्पते (K2 'ति) —^c) K4 Do1 D1 मरुत्तं T स
(for तु) G8 बृहस्पते (for महीपति)

18 Before 18, M4 ins शक्र. —^a) Do1 corrupt
G1 2 हि मर्त्यं (for ह्यमर्त्यं) T1 G8 पूर्वं (for ब्रह्मं)
K2 D1 अमर्त्यं त्वं कथं ब्रह्मन्, B1 3 कथं ह्यमर्त्यं ब्रह्मन्
—^b) K4 यापयित्वा, D1 पायं (for याजं) K8
नराधिप (for सुरां) —^c) K (except K8) D8
G2 8 M1-3 याजयेन् (for येत्) D8 जयन्मृत्यु स संयुक्त
—^d) K4 Do1 D1 मरुत् (Do1 'रु) तम् M1-3 मरुत्
पृथिवीपति

19 ^a) D8 वृणीष्व —^b) K1 Do1 D1 मरुत्तं T2
मरुत्तमपि वा नृप —^c) K4 Do1 D1 मरुत्तं —^d)
D8 यथायोष D2 यजस्व (for भं) Ś1 K1 3 वा
(for माम्)

20 ^a) K2-4 D1 T G1 3 M8 4 तु (for स) —^b)
K2 4 शक्रेणाय, T G8 देवेन्द्रेण (for देवराज्ञा) —^c)
G8 मरुत्तम् (for मुहूर्तम्) Ś1 G1 3 अपि, K1 अथ;
K4 D1 इति (for ह्य) —^d) K2 4 T G8 देवराजम
धात्रवीत्, K8 राजन्वचनमत्र

21 Before 21, T G8 ins बृहस्पति —^a) T2
लोकानाम् (for भूतां) —^b) D8 6 G1 2 सनातना
(for प्रतिष्ठिता) —^c) Ś1 K1 विहता, Dn1 *हता
(for निहन्ता) Do1 तुमुलस्य; M त्वं बलस्य G2 वा
(for च) T हता त्वं बलसूदन

22 ^a) K2 D1 6 स्वमाजहर्थं; K8 समागमार्थं; K8
समाजहार, B1-4 Do1 स्वमा (B8 'या) जहिय, T G8
स्वमाहर्ता च, G1 2 स्वमाजहार्थी (for 'हर्थं) B1 2

भूतानाम्, T G8 दैत्यानाम् (for देवां) —^a) K1
B1 2 M4 एकवीर, K2 3 D1 M1-3 एकवीर, K8 3
Do1 D2 एको वीर K1 3 D2 श्रियं परं, B1 2 परा
श्रियं (by transp) T G8 एक श्रीमाननुत्तम, G1 एक
वीर्यश्रियं परा —^b) K1 3 D8 तु वंश्यां (K8 'वं) च,
G8 महीं चैव (for भुव द्या च) —^c) G1 तथैव (for
सदैव) K2 बलसूदन, K8 'वाहन, G1 M बल
सूदन

23 ^a) T1 अह (for कथं) K4 D1 स्यस्त्वा, K8
हिस्त्वा (for कृत्वा) T2 पौरौहित्यं ते कृत्वा, G8 'स्य
हि कृत्वा तु —^b) K8 कथं (for तव) B2 3 G1 2
M सुरेश्वर (for 'गणे) —^c) D8 याजये ह (for
'येयम्) Ś1 K1-3 B8 पुनर्, K4 3 T G M1 2 कथ
(for अहं) —^d) K4 मरुत्तं; D8 मरुत्तं K4 D1
पाकशासन

24 ^a) K2 4 B1 D1 देव त्व, K8 B1-3 3 D (except
D1) देवेन्द्र (for देवेश) —^b) K2 मर्त्याय, B1 Do1
Dn1 D2 4-6 मर्त्यस्य, D8 सत्यस्य, G8 अर्थाय (for
मर्त्याय) K8 D2-4 कस्यचित् (for कर्हि) —^c) K4
B8 D1 4 6 गृही (D4 'हि) ष्यामि, D2 3 ग्रही (for
ग्रही) K2 D1 श्रुचं, K4 श्रुत, B (except B4)
D2 श्रुचं, Dn1 M4 ध्रुव, D8 श्रुच (for श्रुव) Dn1
यज्ञ, D2 जज्ञे (810) (for यज्ञे) —^d) K8 शृणुष्व
(for शृणु च) K4 D8 वेदं, G2 M4 (inf / in as in
text) देव (for चेद)

25 ^a) K8 हिरण्यरेता K2 4 B D S हिरण्यरेता
नो (K2 'ता कृ, T1 'तनो) ण स्यात् —^b) Do1
परिवर्तेत K2 D8 G2 मेदिनी —^c) T1 भाम, G1
भासा (for भास) K2 Dn1 D8 6 तु; B8 T G8 न
(for च) B8 च, T G8 तु, G1 3 नो (for न)
K4 [अ]धिक (for रवि) —^d) K8 सत्त्वं च (for

भासं च न रविः कुर्यान्मत्सत्यं विचलेद्यदि ॥ २५
वृहस्पतिवचः श्रुत्वा शक्रो विगतमत्सरः ।

प्रशस्येनं विवेशाथ स्वमेव भवनं तदा ॥ २६

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पञ्चमोऽध्याय ॥ ५ ॥

६

व्यास उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीमितिहासं पुरातनम् ।
वृहस्पतेश्च संवादं मरुत्स्य च भारत ॥ १
देवराजस्य समयं कृतमाङ्गिसेन ह ।
श्रुत्वा मरुतो नृपतिर्मन्युमाहारयत्तदा ॥ २
संरुप्य मनसा यज्ञ परवमनुनात्मजः ।
वृहस्पतिष्टुपागम्य वाग्मी उचनमब्रवीत् ॥ ३

भगवन्न्यन्मया पूर्वमभिगम्य तपोधन ।
कृतोऽभिसंधिर्यज्ञाय भवतो वचनाद्गुरो ॥ ४
तमहं यष्टुमिच्छामि संभाराः संभृताश्च मे ।
याज्योऽस्मि भवतः साधो तत्प्राप्नुहि विधत्स्व च ॥ ५
वृहस्पतिरुवाच ।
न कामये याजयितुं त्वामहं पृथिवीपते ।
वृत्तोऽस्मि देवराजेन प्रतिज्ञातं च तस्य मे ॥ ६

C 14 125
B 14 6 6
K 14 6 6

नरमत्य) K: D1 न चलेद्, G1 2 निपलेद् (for विच) B Dc1 Dn1 D - T2 न तु मत्य चलेन्मयि (T2 'द्यदि)

26 Before 26, K2 3 5 D1 2 T G M1 ins व्यास उवाच, B Dc1 D2 6 M2 3 देवराजस्य उवाच - °) K2 3 5 B2 T2 वृहस्पतेर् - °) G2 M1 [s]पि (for वि) - °) S1 प्रदास्येन, K1 प्रदास्येन, K2 प्रदास्येन (sic), K2 प्रदान्येव, B1 5 प्रदास्येन, D2 प्रदास्येन (sic), T G2 विवेक्ष्य (for प्रदास्येन) S1 K1 2 6 [प्रा]प्नु (for [ज]य) - °) D2 स्वयम् (hypermetric) (for स्वम्) K2 तत, T1 G2 तथा (for तदा)

Colophon — Adhy name S1 K2 6 B (except B2) Dn1 M1 स्वर्गमरुती (K2 'ती)य, K1 Dc1 सवृत् (Dc1 'वात्)मन्तीय, K1 D1 सवर्गी (D1 'र्ग)य, M1-2 शक्रवृहस्पतिमया — Adhy no (figures, words or both) S1 K2 Dn1 D1 6 5 (as in text), G1 2 M 4 — Śloka no K2 Dn1 28

6

1 °) Dc1 तु (for च) D2 सवादे - °) K1 D1 3 मरु (D2 ऋ)तस्य B D (except D1) G1 च धीमत, T महात्मन (for च भारत)

2 °) K2 B1 देवराजेन M1 समय - °) B2

3

अगिरसेन, D1 T2 आर्मी B1 त, B2 3 5 D2-4 च, T तु (for ह) M1-3 कृतमागिरस नृप - °) K1 D1 मरुतो - °) S1 B Dc1 Dn1 D-5 यज्ञम्, K1-4 D1 सत्रम्, K2 क्रतुम्, T1 यत्नम् (for मन्युम्) B D (except D1) T पर (for तदा)

3 °) T G2 सस्मृत्य (for सक्त्स्य) - °) K2 सुनात्मज - °) K2 G1 समागम्य (for उपा)

4 °) K2 T G2 M1-3 त्या, D1 om (for यन्) - °) K2 Dc1 D1 G1 2 अधिगम्य (for अभि) B1 तपोधन, M2 धन बहु K2 आगतस्य तपोधन - °) Dn1 T1 G1 कृता, D2 कृत्वा (for कृतो) K2 [s]स्ति, D2 [s]पि, M1-3 हि (for र्भि) S1 Dn1 D2 यज्ञस्य; M2 यागाय (for यज्ञाय) - °) K2 D2 T2 G1 गुरो K1 D1 भवनो वचनाय च

5 °) K2 T G1 2 M2 तद् (for तम्) K4 D2 4 द्रष्टुम् (for यष्टुम्) G2 तदहं सप्रयच्छाशु - °) K4 D1 मया, K5 तु मे, D2-4 च ये (for च मे) - °) K2 4 D1 M2 भवता, K5 भगवन्, T विधिवत् (for भवत) - °) G1 मा (for तद्) B1 2 प्राप्नोहि S1 K1 3 न (for च) T G2 तद्गृहि विधिवत् (T1 'स) त्तम

6 °) S1 वृत्तो, K1 वृत्तो (for वृत्तो) K2 देवेन (for राजेन) - °) T1 यस्य (for तस्य)

मरुत्त उवाच ।

पित्र्यमस्मि तत्र क्षेत्रं बहु मन्ये च ते भृगुम् ।
न चास्म्ययाज्यता प्राप्तो भजमानं भजस्व माम् ॥ ७

बृहस्पतिरुवाच ।

अमर्त्यं याजयित्वाहं याजयिष्ये न मानुषम् ।
मरुत्त गच्छ वा मा वा निवृत्तोऽस्म्यद्य याजनात् ॥ ८
न त्वां याजयितास्म्यद्य वृणु त्वं यमिहेच्छसि ।
उपाध्यायं महाराहो यस्ते यज्ञं करिष्यति ॥ ९

व्यास उवाच ।

एवमुक्तस्तु नृपतिर्मरुत्तो व्रीडितोऽभवत् ।

प्रत्यागच्छच्च संविशो ददर्श पथि नारदम् ॥ १०

देवर्षिणा समागम्य नारदेन स पार्थिवः ।

विविधत्प्राञ्जलिस्तस्यावर्धनं नारदोऽब्रवीत् ॥ ११

राजर्षे नातिहृष्टोऽसि क्वचित्क्षेमं तवानघ ।

क्व गतोऽसि कुतो वेदमप्रीतिस्थानमागतम् ॥ १२

श्रोतव्यं चेन्मया राजन्ब्रूहि मे पार्थिवर्षभ ।

व्यपनेष्यामि ते मन्युं सर्वयत्नैर्नराधिप ॥ १३

एवमुक्तो मरुत्तस्तु नारदेन महर्षिणा ।

विप्रलम्भमुपाध्यायात्सर्वमेव न्यवेदयत् ॥ १४

गतोऽस्म्यङ्गिरसः पुत्रं देवाचार्यं बृहस्पतिम् ।

7 K₁ मरुत्, D₂ मरुत् (for मरुत्) —^a) B₂ पित्रम् B Dc1 Dn1 भवत् (for तव) B₂ 4 (marg) क्षेम, T₂ G₂ क्षत्र Cv as in text —^b) M₁ मान्य (for मन्ये) —^c) K₂ 4 B D1-5 T₂ तव (for न च) K₁ [ञ]स्व, G₂ [ञ]पि (for [ञ]स्मि) K₁ 4 B D T₂ M1-3 याज्यतां (for [ञ]या') T₁ न चात्ययावसंप्राप्तो (sic) —^d) M₁ 2 विघत्स्व (for भजस्व)

8 ^a) K₂ ह, K₃ हि, T G₂ तु (for [ञ]हं) —^b) K₄ B D कथ नर (for न मानुषम्) K₂ याजयिष्यामि मानुष —^c) K₄ D1.3 मरु (D₂ 'रु)त Ś1 K₃ वा मा गा, K₁ मा गा वा (for वा मा वा) —^d) K₂ 4 D1 मर्त्य, B Dc1 Dn1 D2-4 T₂ [5]स्म्यन्य, G₁ 2 याज्य- (for स्म्यद्य) G₂ त्व निवृत्तोद्य याजनात्

9 ^a) K₂ D₂ M1-3 स्वा, K₃ स्व, T G₂ तु (for स्वा) K₆ चास्मि, T₁ मय्यग् (for [ञ]स्म्यद्य) —^b) G₂ 2 वृणु (for वृणु) K₃ B₁ Dc1 Dn1 यं त्वम् (by transp), G₁ 2 M₁ चान्यम् G₁ 2 यद्, M1-3 यम् (for इह) —^c) T G₁ महाभाग (for 'बाहो) G₂ स वाच्योर्व महाभाग —^d) D₁ यज्ञ यन्ने (by transp)

10 B₁ 2 4 om the ref —^a) Ś1 K (except K₂) D₁ स (for तु) —^b) K₄ D₁ 2 मरु (D₁ 'र)तो S (except G₁) व्रीडितो (for व्रीडितो) D₂ भवेत् (for अभवत्) —^c) K₁-3 B₂ 5 Dc1 D₂ 5 प्रत्या (B₂ 'त्य)गच्छत् B₁ 2 ममुद्धिशो, B₁ Dn1 Dc G₁ M₁ सुमविशो, 'T₂ च त दीनो (for च सविशो) G₂ प्रत्यागच्छत् दीनोय —^d) K₂ दृशयन् (for ददर्श) K₃ यति (for पथि)

11 ^a) Ś1 K₁ यथैन, K₂ T G₂ तयधं; B₁ 2 अर्थव,

G₁ 2 तद्व (for अर्थैन)

12 Before 12, K₂ 4 5 D₁ M 1ns नारद —^a) Ś1 (before corr) देवये (for राजर्षे) K₁ नाभिहृष्टो, K₂ 4 D₁ न प्र', B₂ नातिहृष्टो (for 'हृष्टो) —^b) K₁ 2 कश्चिन्, K₂ D₁ क्वचित्, D₁ केचित् (sic) —^c) K₁ न कुतो (for क्व गतो) K₂ स्व, Dc1 [5]स्मि, T [5]स्व (for ऽसि) T [ञ]गतो (for कुतो) D₂ चेदम्, M₁ वापि (for वेदम्) —^d) T G M₃ मयी ति (for अप्रीति-) T G₂ आगत M₁ न प्रीतिस्त्वमिहागत

13 ^a) Ś1 तन् D₂ T₂ च (for चेन्) K₂ महाराज (for मया राजन्) — After 13^a, G₂ reads 20^{cd} and om 13^b —^b) B₁ 2 ब्रूहि पार्थिवमत्तम —^c) K₄ दैन्य, D₁ 4 (marg as in text) 6 मृत्यु (for मन्यु) —^d) G₂ संप्रयत्नान् (for सर्वयत्नैर्) — After 13, Ś1 K₃ 1ns an addl colophon [Adhy name K₂ संवत्तमरुतीय — Adhy no Ś1 6]

14 Before 14, MSS 1ns च्याम —^a) K₄ D₁ मरुत्स B₁ [5]य, Dn1 D₂ 6 स (for तु) T नारदेन तत पृष्ट —^b) T कारण तन् (for नारदेन) K₁ 3.5 सुरर्षिणा (for मह') —^c) G₁ उपाध्यायं, G₂ 'ध्याये —^d) T M एतन् (for एव)

15 Before 15, Ś1 K₂ 3 5 B Dc1 D₂ 4-6 G M₁ 1ns मरुत्, K₄ D₁ मरुत्, D₂ मरुत् —^a) K₁ ततो (for गतो) —^b) B₁ Dc1 देवान्प्रति (for देवाचार्य) —^c) G प्रष्टु (for द्रष्टु) —^d) K₂ Dc M₁ 2 मा D₂ सो (for न) K₃ [ञ]म्यपद्यत, G₁ ह्यमन्यत; G₂ 2

यज्ञार्थमृत्विजं द्रष्टुं स च मां नाम्यनन्दत ॥ १५
 प्रत्याख्यातश्च तेनाहं जीवितुं नाद्य कामये ।
 परित्यक्तश्च गुरुणा दूषितश्चास्मि नारद ॥ १६
 एवमुक्तस्तु राजा स नारदः प्रत्युवाच ह ।
 आविक्षितं महाराज वाचा संजीवयन्निव ॥ १७
 राजन्नङ्गिरसः पुत्रः संवर्तो नाम धार्मिकः ।
 चङ्कमीति दिगः सर्वा दिग्वासा मोहयन्त्रजाः ॥ १८
 तं गच्छ यदि याज्यं त्वां न वाञ्छति वृहस्पतिः ।
 प्रसन्नस्त्वां महाराज संवर्तो याजयिष्यति ॥ १९

[अ]भ्यनन्दत (for 'नन्दत) D₂ ३ M₁ न च मा सो (M₁ माम)भ्यनन्दत

16 G₂ om 16^a-20^a —^a) K₅ तु (for च) B₁ तेनाद्य, G₂ येनाह —^b) K₁ - B (except B₁) D₂-4 G₁ २ M₁ जीवित —^c) D₁ तु (for च) —^d) Ś₁ K_{1, 2} दीक्षितश्च, D₆ उषि (for दूषि) K₂ [अ]पि (for [अ]स्ति)

17 G₂ om. 17 (cf. v l. 16) Before 17, MSS ins ज्याम उवाच —^a) M₁-8 स (for तु) K₂ राजा (for राज्ञा) —^b) B₅ D₂ ४ नारद प्रत्यभाषत —^c) K₄ D₂ M₁ जावीक्षित, D₆ 1 D₆ अविक्षि (D₆ 'क्षी)त, D₃ जाविक्षत T₁ G₁ २ M₁ महाराज —^d) T चृप (for इव) K₅ सवर्तो याजयिष्यति (= 19^d)

18 G₂ om 18 (cf v l 16) Before 18, MSS ins नारद उवाच —^b) K₂ सवर्तो D₆ धारिक (for धार्मिक) —^c) K₁ २ ४ D₃ चक्रमीति, D₆ 1 चक्रा मति, D₆ चक्रमेति, M₁ २ चक्रवर्ती (for चङ्कमीति) —^d) Ś₁ दिग्वासा

19 G₂ om 19 (cf v l. 16) —^a) K₁ त्वं, B₁ (marg as in text) तद् (for तं) K₁ राज्य (for याज्यं) K₂ त्वा (for स्वा) —^c) K₂ ४ D₁ प्रसन्नं K₁ २ M त्वा (for स्वा) B₁ २ ५ D (except D₁) महातेजा (for 'राज)

20 G₂ om. 20^a (cf v l 16) K₂ मरुत्, K₄ D₁ मरुत्; D₃ मरुत् —^a) D₆ 1 स (for स) K₃ ह, D₂ हो (for इ) —^b) G₂ reads 20^b after 13^a —^c) B₂ पश्यामि B₁-1 D₆ कुत्र, B₅ D₂-4 क च (for क जु) —^d) K₃ वद (for शंस) T त्वं (for मे) G₂ वचो मे वदत शृणु

मरुत् उवाच ।

संजीवितोऽहं भवता वाक्येनानेन नारद ।
 पश्येयं क जु संवर्तं शंस मे वदतां वर ॥ २०
 कथं च तस्मै वर्तेयं कथं मां न परित्यजेत् ।
 प्रत्याख्यातश्च तेनापि नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ २१
 नारद उवाच ।

उन्मत्तचेपं विभ्रत्स चङ्कमीति यथासुखम् ।
 वाराणसीं तु नगरीममीक्षणमुपसेवते ॥ २२
 तस्या द्वारं समासाद्य न्यसेथाः कुणपं क्वचित् ।

C 14 142
B 14 6 23
K 14 6 23

21 ^a) K₂ ४ B₁ २ D₁ तस्मिन्, T G₂ तत्र (for तस्मै) K₁ D₃ वर्तेय, D₁ वर्तेय —^b) K₄ D₆ 1 D₆ M₁ मा (for मा) M₁ २ कथ मा सोपि याजयेत् —^c) Ś₁ K₁ [स]स्ति, K₂-5 D₁ G₁ M₁ २ हि, T G₂ ३ M₃ ४ [स]पि (for च) D₆ ६ G₂ [अ]ह (for [अ]पि) —^d) D₅ ६ नापि (for नाह) K₁ उद्वेदे (for उद्वेदे) B₅ जीवितु नाहमुत्सहे

22 ^a) Ś₁ K₁ B₁-8 D₂ ४ वेशं, K₃ वेग, B₁ ३ रूप (for -चेप) D₆ विभ्रत् —^b) K₁ D₆ चक्र मीति, G₂ चक्रामति (for चङ्कमीति) B₁ २ ५ D₆ 1 D₂-4 यथागत, B₁ दिशो दश (for यथासुखम्) M₁ २ चक्रवर्ती महापद्मा —^c) Ś₁ K₃ D₆ 1 (marg sec m as in text) D₁ क्षमि (for उप) K₂ B D₆ 1 D₂-6 वाराणस्या महाराज (B₃ तेजा) दशनेप्सुर्महेश्वर — After 22, M₃ ins

13* यत्र साक्षान्महादेवो देहान्ते परमेश्वर ।

व्याचष्टे तारकज्ञान जन्तूनामपवर्गदम् ।

23 D₁ om. 23 —^a) Ś₁ K₁ T₂ तस्य, D₆ तस्माद् (for तस्या) T उपागम्य (for समासाद्य) —^b) D₃ om (hapl) 23^b-24^c —^c) K₂ पश्येया, B₅ न्यपेया, G₁ निषेधा (sio), M₁-3 न्यपेया, M₁ (inf ltn as in text) न्यासस्य (for न्यपेया) —^d) G₂ [अ]सौ (for यो) M₁ (inf ltn as in text) त तु दृष्ट्वा पला येत —^e) K₂ B₃ ३ D₆ 1 D₂-6 transp स and सवर्त D₆ महीपते

24 D₃ om 24^a (cf v l 23) D₁ reads 24^a on marg —^a) B₂ पृच्छतो (for पृच्छते) —^c) D₃ तस्याद्वारं (for तमेकान्ते) —^d) K₂ ५ D₁ T G M₃ ४ प्रज; M₂ प्रजेत्

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that proper record-keeping is essential for the integrity of the financial system and for the ability to detect and prevent fraud.

2. The second part of the document outlines the specific requirements for record-keeping, including the need to maintain original documents and to ensure that all records are properly indexed and filed. It also discusses the importance of regular audits and the need to keep records for a sufficient period of time.

3. The third part of the document discusses the consequences of failing to comply with the record-keeping requirements. It notes that failure to maintain accurate records can result in the loss of tax benefits and may also lead to penalties and fines.

4. The fourth part of the document provides a summary of the key points discussed in the document and offers some practical advice for ensuring compliance with the record-keeping requirements.

5. The fifth part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that proper record-keeping is essential for the integrity of the financial system and for the ability to detect and prevent fraud.

6. The sixth part of the document outlines the specific requirements for record-keeping, including the need to maintain original documents and to ensure that all records are properly indexed and filed. It also discusses the importance of regular audits and the need to keep records for a sufficient period of time.

7. The seventh part of the document discusses the consequences of failing to comply with the record-keeping requirements. It notes that failure to maintain accurate records can result in the loss of tax benefits and may also lead to penalties and fines.

8. The eighth part of the document provides a summary of the key points discussed in the document and offers some practical advice for ensuring compliance with the record-keeping requirements.

9. The ninth part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that proper record-keeping is essential for the integrity of the financial system and for the ability to detect and prevent fraud.

10. The tenth part of the document outlines the specific requirements for record-keeping, including the need to maintain original documents and to ensure that all records are properly indexed and filed. It also discusses the importance of regular audits and the need to keep records for a sufficient period of time.

ततो निवृत्य संवर्तः परिश्रान्त उपाविशत् ।

शीतलच्छायमासाद्य न्यग्रोधं बहुशाखिनम् ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पष्ठोऽध्याय ॥ ६ ॥

७

संवर्त उवाच ।

कथमस्मि त्वया ज्ञातः केन वा कथितोऽस्मि ते ।

एतदाचक्ष्व मे तच्चमिच्छसे चेन्प्रियं मम ॥ ?

सत्य ते ब्रुवतः सर्वं सपत्स्यन्ते मनोरथाः ।

मिथ्या तु ब्रुवतो मूर्धा मस्रधा ते फलिष्यति ॥ २

मरुत्त उवाच ।

नारदेन भवान्महामाख्यातो ह्यटता पथि ।

गुरुपुत्रो ममेति त्वं ततो मे प्रीतिरुत्तमा ॥ ३

संवर्त उवाच ।

सत्यमेतद्भवानाह स मां जानाति सत्रिणम् ।

कथयस्वैतदेकं मे क्व नु संप्रति नारदः ॥ ४

मरुत्त उवाच ।

भयन्तं कथयित्वा तु मम देवर्षिसत्तमः ।

ततो मामभ्यनुजाय प्रविष्टो हव्यवाहनम् ॥ ५

C 14 117
B 14 7 5
K 14 7 5

Colophon — *Adhy name* K₂ संवर्तिकमरुत्तीय, D₁ मवर्ते, G₂ मरुत्तमवर्तमनागम, M₂ युधि हरनारद मवाद — *Adhy no* (figure, words or both) S₁ 7, K₁ D₁ G₁ 2 M 5, D₁ D₂ 6 T₂ G₂ 6 (as in text) — *Sloka no* D₁ 23

7

1 K₁ om the ref. —^a) D₂ 6 इत्य (for अस्मि) —^a) K₂ 2 5 S मे सत्यम्, B (except B₂) D₁ मे सर्वम्, D₂ 6 तत्त्वेन (for मे तत्त्वम्) —^a) K₁ 2 B D₂ 2 इन्पमे; T G₂ M इन्पित (for इच्छमे) B₂ D₁ D₂ 6 मम प्रिय (by transp), M₂ मतो मम K₂ 4 D₁ इन्पमे मप्रिय यदि, K₂ इन्पित मे प्रिय प्रति, B₁ मम चेदच्छमि प्रियं, G₁ 2 जीवित चेप्रिय तव

2 ^a) G₂ मे (for ते) —^b) K₂ 4 सपश्यते, B₂ G₁ 2 चते, B₁ D₁ प्रपश्यते (for सप) —^c) K₂ 6 ते, D₁ D₂ 6 च, G₁ 2 प्र (for तु) B₂ मूर्धा —^d) T G₂ मविव्यति (for फलि) K₁ B D (except D₁) शकधा ते स्फुटिन्यति (D₂ स्फुटिन्यति [hypermetric])

3 K₁ D₁ मरुत्त, D₂ मरुत्त —^b) T [s]भ्यटता, G₂ 2 ह्यटत (for ह्यटता) T₁ भुवि (for पथि) —^c)

B₁ 2 [अ]मि त्व, G₂ पितुस् (for [इ]ति त्व) —^a) K₁ D₁ प्रीतिसत्तमा

4 D₁ om 4-5 —^b) K₁ D₂ M स मा, T₁ G₂ भवाम् (for स मा) K₁ मत्रिण, T G सत्तम (G₁ 2 म) (for सत्रिणम्) छे G₂ सत्रिणं, कपटवेपच्छन्नम् । छे —^c) B₂ G₂ कथयतु (for यस्व) D₂ 4 T₂ तद् (for [ए]तद्) K₂ D₂ 2 6 G₁ M₁ 4 एतन् (for एक) S₁ K₁ कथयाशु (K₁ 2 यस्ते) तदेकं मे —^d) D₂ किं (for क)

5 D₁ om 5 (of v l 4) B₂ om the ref K₁ D₁ मरुत्त, D₂ मरुत्त —^a) M एव ता (M₂ ते, M₂ त्वा) (for भवन्त) S₁ K₁ 2 B₂ D₁ 2 स, K₂ च, M (except M₂) [अ]सौ (for तु) —^b) G₁ 2 स मे (for मम) D₁ देवर्षिसत्तम —^c) B₁ 2 ममेत्यनु- (for मामभ्यनु-) D₁ ज्ञाप्य, M₂ ज्ञात्वा —^d) D₂ प्रतिष्टो, G₁ प्राविशद् (for प्रविष्टो) B₁ 2 प्रविष्टो जातवेध (B₂ 2 साध्व)स — After 5, T₁ G₂ ins

14* योजनायोऽहमधुना भवता मुनिसत्तम ।

6 K₂ D₁ om the ref —^a) S₁ K₂ [ए]व, K₁ [ए]वं (for [ए]तत्) —^b) B D (except D₁) सर्वतः प्रमुदं (B₂ D₁ 2 क्षम) गत —^c) K₁ B D₁ D₂ 2

व्यास उवाच ।

श्रुत्या तु पार्थिवस्यैतत्संपर्तः परया मुदा ।
एतावदहमप्येनं कुर्यामिति तदाब्रवीत् ॥ ६
ततो मरुत्सुन्मत्तो वाचा निर्भर्त्सयन्नि ।
रुक्षया ब्राह्मणो राजन्पुनः पुनरथाब्रवीत् ॥ ७
वातप्रधानेन मया स्वचित्तवशवर्तिना ।
एवं विकृतरूपेण कथं याजितुमिच्छसि ॥ ८
भ्राता मम समर्थश्च वासवेन च सत्कृतः ।
वर्तते याजने चैव तेन कर्माणि कारय ॥ ९
गृहं स्वं चैव याज्याश्च सर्वा गृह्याश्च देवताः ।

पूर्वजेन ममाक्षिप्तं शरीरं वर्जितं त्रिदम् ॥ १०
नाहं तेनाननुज्ञातस्त्वामाविक्षितं कर्हिचित् ।
याजयेयं कथंचिद्वै स हि पूज्यतमो मम ॥ ११
स त्वं बृहस्पतिं गच्छ तमनुज्ञाप्य चाब्रज ।
ततोऽहं याजयिष्ये त्वां यदि यष्टुमिहेच्छसि ॥ १२

मरुत् उवाच ।

बृहस्पतिं गतः पूर्वमहं संवर्तं तच्छृणु ।
न मां कामयते याज्यमसौ वासववारितः ॥ १३
अमरं याज्यमामाद्य मामृषे मा स मानुषम् ।
याजयेथा मरुत्तं त्वं मर्त्यधर्माणामातुरम् ॥ १४

T₂ G₄ [ए]न (for [ए]न) D₅ ० इत्याय इवमप्येव (sic) —^a) K₂₋₄ B Dc1 D₂ ३ G₁ २ M तम्, D₂ तद्, T G₈ वचो (for तदा) D₁ च मे मति (for तदाब्रवीत्) Dn₁ D₅ ० शक्यामिति सोब्रवीत् — After 6, Ś₁ K₁ ins an addl colophon [Adhy no Ś₁ 8]

7 Before 7, Ś₁ K₁ ins व्यास D₅ reads 7 on marg —^a) K₂ D₁ मरुत् K₂ ४ ० D₁ सवर्त (for उन्मत्तो) G₁ ३ M₃ ३ तत् सवर्त उन्मत्तो —^o) Dc1 D₅ ० रुक्षया M गृह्यो (for ब्राह्मणो) K₁ राजा (for राजन)

8 Before 8, K₁ ins व्यास, M₁ सवर्त —^a) B₁ (marg) वाद्, T₁ G₂ M मद्- (for वात्) Ś₁ K₁ ३ वाद्प्रदानेन मया, T₂ G₈ पाद् (G₈ जीर्ण)यानेन तु मया, G₁ मधुप्रयोगदानेन —^b) T₂ म्बवित्; G₁ स चित्त T₁ G₁ परि (for चत्) —^d) B₁ Dn₁ M₁ याजितुम्, D₁ G₂ याचितुम् B₅ इच्छते, T G₈ अर्हसि (for इच्छति)

9 ^a) G₁ ३ स श्रुत्वा (for समर्थश्च). Ś₁ K₁ ३ हि (for च) —^b) Dn₁ D₅ च संगत; D₅ समागत (for च सत्कृत) —^o) Ś₁ यजने —^d) D₂ कर्मणि

10 ^a) Ś₁ T₁ गृह्य स्व, K₂ रदस्व, K₃ गृह्य स्व (sic), B D (except D₁) गार्हस्थ्य; T₂ गृह्य, G₁ गृहास्व (for गृह्य स्व) K₂ ४ ० D₁ यज्ञाय, K₃ याज्यश्च, B₂₋₄ Dc1 T याज्य (for याज्याश्च) T₂ तु (for च) —^b) K₂ मर्त्यायाश्च, K₄ D₁ सर्वा याज्याश्च, K₅ मर्त्यायाश्च, T G₈ सर्वगृह्याश्च, G₁ सर्वा ब्राह्म्याश्च M ब्राह्म्याश्च (for गृह्याश्च) D₂ सर्वगृह्याश्च देवता —^o) Dc1 पूर्वमेव, T G₈ पूर्ं तेन (for पूर्वजेन) Ś₁ K (except

K₂) B₁ Dc1 D₁₋₃ G₈ समाक्षित (B₁ Dc1 'सा), B₁ ० समाक्षिता, T मम क्षित, G₁ ममाक्षित —^d) K₄ शरीरो T₁ वदत, G₈ वर्जितु (for वर्जितं) B₁ ३ (marg as in text) शरीरं द्वेकमुक्षित

11 ^a) Dc1 न हि, T सोह (for नाह) Ś₁ K₁ ३ M₃ [अ]ननुज्ञात —^b) K₄ आवक्षित, D₅ ० आविक्षित, M आवीक्षित —^o) K₃ याजयेय K₂ हि, B₁ तु (for वै) —^d) G₁ वै, G₂ M मे (for हि) D₅ ० मत, G₁ ३ M गुर (for मम)

12 ^b) M₁ तद् (for तम्) B₁ G₂ ३ चाब्रज, T मा ब्रज, G₁ चाब्रज (for चाब्रज) —^o) K₂ [s]ह, M₁ स्वा (for त्वा) —^d) G₁ ३ श्रुत्वा (for यदि) K₅ यज्ञमिह, T G₈ वा यष्टुम् (for यष्टुमिह)

13 D₁ मरुत्, D₅ मरुत् —^b) K₃ त (for तत्) K₄ D₁ तस्मवर्तं शृणु च मे, B₃ संवर्तं तच्छृणुन्व मा —^o) G₁ M (except M₁) मा (for मा) K₂ ३ रोचयते, B₃ कारं (for कामं) —^d) G₁ ३ मुनिर् (for असौ) K₁ २ D₁ चारिन (K₂ 'त्तं), B₁ ३ (marg as in text) ४ ३ Dc1 Dn₁ D₂₋₃ काम्यया (for वारित)

14 ^a) G₂ वामव (for अमरं) G₁ ३ अमर वासवं याज्य —^b) Ś₁ K₁ ३ ह (for मा) K₄ B D याज यित्ये न मानुष — K₄ D₁ read 14° after 16* —^o) T G₂ याजयेन K₅ M₁₋₃ च; G₂ ३ त (for स्व) —^d) K₅ G₁ २ ह्युत् (for आतुरम्) — B Dc1 Dn₁ D₂₋₃ subst for 14° K₄ D₁ ins after 14°

15* शक्रेण प्रतिपिद्योऽहं मरुत् मा स याजये ।

स्पर्धते च मया विप्र मदा वै स हि पार्थिवः ।
 एवमस्तिवति चाप्युक्तो भ्रात्रा ते बलवृत्रहा ॥ १५
 स मामभिगतं प्रेम्णा याज्यवन्न बुभूषति ।
 देवराजमुपाश्रित्य तद्विद्वि मुनिपुंगव ॥ १६
 सोऽहमिच्छामि भवता सर्वस्वेनापि याजितुम् ।
 कामये ममतिक्रान्तुं वासवं त्वत्कृतैर्गुणैः ॥ १७
 न हि मे वर्तते बुद्धिर्गन्तुं ब्रह्मन्वृहस्पतिम् ।
 प्रत्याख्यातो हि तेनास्मि तश्चानपकृते सति ॥ १८
 संवर्न उवाच ।
 चिकीर्षसि यथाकामं सर्वमेतत्तपयि ध्रुम् ।

यदि सर्वानभिप्रायान्कर्तासि मम पार्थिव ॥ १९
 याज्यमानं मया हि त्वां बृहस्पतिपुरंदरौ ।
 द्विपेता समभिक्रुद्वावेतदेकं समर्थय ॥ २०
 स्थैर्यमत्र कथं ते स्यात्स त्वं निःसंशयं कुरु ।
 कुपितस्त्वां न हीदानीं मस्म कुर्यां सप्रान्वयम् ॥ २१
 मरुत्त उवाच ।
 यावत्तपेत्सहस्रांशुस्तिष्ठेत्प्रेरंश्चापि पर्वताः ।
 तावच्छोक्वान्न लभेयं त्यजेयं संगतं यदि ॥ २२
 मा चापि शुभवृद्धित्वं लभेयमिह कर्हिचित् ।
 सम्प्रज्ञाने वैषये वा त्यजेयं संगतं यदि ॥ २३

C 14 175
B 14 7 23
K 14 7 23

[K: B. Dn1 D1-2 : ० याज्य (Dn1 'य', Ds ० 'दे') (for यान्दे)]

K: D1 cont.

16* न मा रोचयते राज्यमयाज्य नाममाजुषम् ।

[D1 याज्यन् (for राज्यम्)]

15 ^a) K₂₋₃ B₂₋₃ D (except D₂ ३) G₁ २ M हि, B₁ २ स (for च) D₅ ० सदा (for मया) —^b) D₆ ० मया (for सदा) K. च, B₂ ४ Dc₁ Dn₁ D ० हि, T G₁ ३ M [ए]व (for वै) G₂ स देय (for सदा वै) K₁ B₂₋₃ D स तु, G₂ M₂ ४ सह, M₁ २ त्व (for स हि) K₂ ० पार्थिव, T₂ G₃ मानव, G₂ वामव (for पार्थिव) B₁ २ मदा पार्थिवसत्तम (B₂ 'म) —^c) G₂ वा (for च) G₁ [उ]क्त —^d) K₁ यावा, G₂ भ्रात्रा B₁₋₄ Dc₁ Dn₁ बलवृत्रहा, ६ बलवृत्रहा

16 ^a) K₁ B₁ ३ Dn₁ D₂ ३ ३ ३ T G अधिगत, B₁ अपा, B₂ उपा (for अमि) Dc₁ प्रेक्ष्य, D ० प्रेम्णा (sic) —^b) K₁ २ याज्यत्व न, K₁ B D 'रवेन, G₁ याज्य तु न, G₂ याज्यवत (for वन्न) ६₁ K₁₋₃ Dc₁ D₁ बुभूषते, D₆ विभूषिते —^c) K₂ B. Dn₁ D₁₋₂ G₁ २ म समाश्रित्य, B₂ ४ Dc₁ अपा —^d) K₂ मुनिपुंगव

17 ^a) G₂ गच्छामि (for ह) —^b) K₂ मयाँन ६₁ K₂ [इ]ह (for [अ]पि) K₁ याचितु K₁ सर्वसु ते हि योजित (corrupt) —^c) ६₁ कामयेहमतिक्रान्तु, K₁ २ B₂ ३ ३ Dc₁ 'ये समनि (K₂ 'प'क्रात, ६₃ 'योग-मतिक्रान्तु, ९ (except T₁) त (M₂ क) कामयेद्विभ्रमितुं —^d) K₁ स्वर्तैर, B₂ दुःकर्तैर, B₃ (margin)

तत्कृते

18 ^a) D₂ ३ बुद्धि —^b) K₂ ४ ५ B₁ २ D₁ G₂ M₁₋₃ ब्रह्मन्नातु (by transp), M₁ पुनर्गंतु —^c) K₂ [s]स्ति, D₁₋₄ च (for हि) K₂ [अ]पि, T G₂ [अ]ह (for [अ]स्ति) —^d) G₁ ३ तदा (for तथा) ६₁ नापकृते, G₁ [अ]नुप (for [अ]नप)

19 K₁ सवृत्त (for संवर्त) —^a) ६₁ B₂₋₄ Dc₁ चिकीर्षामि, G₁ 'र्षति —^b) D₅ ० सत्यम् (for सर्वम्) K. अपि ध्रुव, T G₂ ध्रुव स्वयि (by transp) —^c) B₁ (margin as in text) D₁ (before corr) कर्तासि B₂ यदि (for मम) D₅ ० मम कतामि पार्थिव

20 ^a) K₂ वाद्यमान, M₁ याज्यमानो T₁ G₂ त्वा (for त्वा) —^c) ६₂ G₃ द्विपेता, K₂ द्विपेता, D₃ द्वेपता, D₁ द्वेपेता, M₁ द्विपेथा ६₁ K₂ समतिक्रुद्वाच् —^d) ६₁ K₁ ० B₁ ३ D₁₋₄ G₂ एव, K₂ B₁ T एव (for एक) D₅ ० समर्थये, T G₂ विहितय (T₁ 'ये), G₁ ३ समर्थये M एतावेक समर्थये (M₁ 'र्थये)

21 ^a) K₂ ४ ५ D₁ एतत्, M₂ ४ मम (for अत्र) D (except Dc₁ D₁) मे, M₁ तत् (for ते) K₂ तेषा (for ते स्यात्) —^b) K₁ B₂ ४ D₁ M सर्वं, K₂ सर्वा, D₁ सत्र (for स त्व) D₂₋₆ निश्रेयस, T₁ M₁ नि-मशय Dc₁ om कुरु —^c) ६₁ M₂ ४ त्वा (for त्वा) K₂ D₃ मही, B₂ न तु, D₅ स हि —^d) ६₁ K₂ भस्मीकुर्यात्, B₁ D₁ T G M₂ भस् कुर्यात्

22 D₆ om the ref D₁ मरुत् —^a) Dn₁ D₅ ० T₁ नप्येत् —^b) Dc₁ देवता (for पर्वता) T तिष्ठे-

संवर्त उवाच ।

आविक्षित शुभा बुद्धिर्धीयतां तव कर्मसु ।
याजनं हि ममाप्येवं वर्तते त्वयि पार्थिव ॥ २४
संविधास्ये च ते राजन्नक्षयं द्रव्यमुत्तमम् ।
येन देवान्सगन्धर्वाञ्छक्रं चाभिभविष्यसि ॥ २५

न तु मे वर्तते बुद्धिर्धने याज्येषु वा पुनः ।
विप्रियं तु चिकीर्षामि भ्रातृश्रेन्द्रस्य चोभयोः ॥ २६
गमयिष्यामि चेन्द्रेण समतामपि ते ध्रुवम् ।
प्रियं च ते करिष्यामि सत्यमेतद्भवीमि ते ॥ २७

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

युर्वापि पर्वतान् (sic), Gs सिपेवे चात्र पर्वतान् (sic)
— °) G1 स्वेका (for लोकान्) Ś1 K1 M2 आलमेय,
K1 s मा ल, D2 Gs न लभ्येय, G1 न लब्धेय, M2
नालमेय — °) G1 समार्ति, G2 र B (except B5)
Dc1 त्वजेय यदि सगत

23 Ds o (hapl) om 23 — °) Ks मम, K4
D1 G2 मा च, B (except B5) G1 s मा वा, T1
मया, T2 मा या; M2 मा वा (for मा च) T G
शुद्ध (G1 'द्वि') (for शुभ) D2 G2 बुद्धिस्व, M2
बुद्धि च, M2 बुद्धि स्वा — °) T Gs द्विज (for इह)
— T2 om 23^a — °) K2 s D1 विपयेषु च ज्ञानेह
(K2 तथा ज्ञाने), K6 B Dc1 Dn1 D2-4 विपर्ये सगत
चा (Ks मा, B1-4 Dc1 D2 वा) स्तु, T1 G1 s M2
भोगेषु सम्यग्भोगाश्च, Gs भोगेवदस्यगजनात्, M1 s
विपयेषु सम्यग्जानीहि (hypermetric), M2 भोगेषु सम्य
ग्ज्ञाने वा, M2 विपयेषु न जानीहि, Cv भोगेषु सम्यग
ज्ञानम् — °) Ks सगते, G2 सगर K6 त्वजेय यदि
सगत

24 Ds om the ref — °) K4 M2 आविक्षित,
D3 अवि° M4 (inf lin as in text) आविक्षितैतद्विद्यतां
— °) Ś1 Ks धीयते, K1 धीयते, K2 हीयते, K4
D1 यतते, B1 s s दीप्यता, B4 (marg) वर्धता,
Dn1 T1 वर्तता, D2 M2 धीयतां, Ds o ध्रुयता, T2
G2 s धियता, G1 प्रयतां (for धीयता) B1 s (marg
as in text) G2 M1-2 शुभ, D1 वात, T1 सुवि (for
त्व) M2 शुभकर्मसु याजन — °) K2 योजन, M1
(inf lin as in text) वितर्कं (for याजन) D1 च
(for हि) K1 B2 समाप्येवं Ks Ds [ए]व, M1 s

[ए]तद् (for [ए]व) T Gs याजन (T2 'जितुं) सम
चाप्ये (Gs 'चै)व — °) K2 s D1 तव, K4 B Dc1
Dn1 D2-8 हृदि (for स्वयि)

25 °) B1-3 s (marg) Dc1 Dn1 अभिधास्ये च,
T Gs संविधास्यामि M2 राज्यम् (for राजन्) — °)
Ś1 B5 D1 अक्षर, G1 नक्षत्र — °) G1 चाधि (for
चामि) Dc1 Ds -भविष्यति T1 Gs शक्र वापि (Gs
'भि) गमिष्यसि, T2 शक्र वातिक्रमि°

26 °) Ś1 वने, Dn1 धन, G1 नेयं, Gs मयि
(for धने) B2 राज्ये च, B3 राज्येय, B4 राज्येषु,
T1 G2 याज्ये च, Gs वान्येषु (for याज्येषु) — °)
M1-3 च (for तु) K4 B D करिष्यामि, Gs न कुर्यामि
(for चिकीर्षामि) G1 s धमं चिकीर्षे विप्रिय — K1
B5 om (hapl) 26^a-27^a, Ś1 reads the same on
marg — °) M1-3 इन्द्रस्य (for चेन्द्रस्य) T Gs
चाभिभो (for चोभयो)

27 K1 B5 om. 27^a (cf. v 1 26), Ś1 reads
the same on marg Ds o om 27 — °) K2 स
गमिष्यामि, M4 तस्करि° (for गमयि) Dn1 D2-4
शक्रेण, T Gs चन्द्रस्य M1 s गमिष्यामि सहद्रेण — °)
Ks तु (for च) Ś1 K2-5 D1 चिकीर्षामि (for करि-
ष्यामि) — °) K3 [अ]ह (for ते)

Colophon om in Ds — Adhy name K2-5 B
Dc1 Dn1 M2 s सवर्तं (Dc1 'तक) मरुत्तीय (Ks 'रत्त्वत्तीय),
M1 s सवतमरुत्सवाद — Adhy no (figures, words
or both) Ś1 9, Dn1 T G1 s 7 (as in text),
D4 G2 M 6 — Śloka no Dn1 27

C

संचर्त उवाच ।

गिरेर्हिमवतः पृष्ठे मुञ्जवान्नाम पर्वतः ।

तप्यते यत्र भगवांस्तपो नित्यमुमापतिः ॥ १

वनस्पतीनां मूलेषु टङ्केषु शिखरेषु च ।

गुहासु शैलराजस्य यथाकामं यथासुखम् ॥ २

उमासहायो भगवान्यत्र नित्यं महेश्वरः ।

आस्ते शूली महातेजा नानाभूतगणावृतः ॥ ३

तत्र रुद्राश्च साध्याश्च विश्वेऽथ वसवस्तथा ।

यमश्च वरुणश्चैव कुबेरश्च सहानुगः ॥ ४

भूतानि च पिशाचाश्च नासत्यावश्विनावपि ।

गन्धर्वाप्सरमश्चैव यक्षा देवर्षयस्तथा ॥ ५

आदित्या मरुतश्चैव यातुधानाश्च सर्वशः ।

उपासन्ते महात्मानं बहुरूपमुमापतिम् ॥ ६

रमते भगवांस्तत्र कुबेरानुचरैः सह ।

विकृतैर्विकृताकारैः क्रीडद्भिः पृथिवीपते ।

श्रिया ज्वलन्दृश्यते वै बालादित्यसमद्युतिः ॥ ७

न रूपं दृश्यते तस्य संस्थानं वा कथंचन ।

निर्देष्टुं प्राणिभिः कैश्चित्प्राकृतैर्मासलोचनैः ॥ ८

नोष्णं न शिशिरं तत्र न वायुर्न च भास्करः ।

न जरा क्षुत्पिपासे वा न मृत्युर्न भयं नृप ॥ ९

तस्य शैलस्य पार्श्वेषु सर्वेषु जयतां वर ।

घातवो जातरूपस्य रश्मयः सवितुर्यथा ॥ १०

C. 14 190
B 14 e 11
K 14 e 10

8

1 D₁ ६ om the ref. —^a) B₁ २ ५ (marg as in text) D₁ D₂— T₁ G₁ २ M₁ नेरोर् (for गिरेर्) —^c) D₂ तपते D₁ T G₂ तत्र (for यत्र) —^d) G₂ क्षास्ते (for तपो)

2 ^b) K₁ D₂ कटके, D₁ D₂ ६ T G₂ शृगेषु, D₁ कटकेषु (hypermetric), G₁ गृहेषु, G₂ भंगेषु, M₂ ऋषेणु (for टङ्केषु) K₁ B D T G₂ विषमेषु (for शिखरेषु) —^c) T₁ शुमेषु (sic) (for गुहासु)

3 ^a) G₁ -सखा यो (for महायो) —^b) G₂ तत्र (for यत्र) —^d) K₂ -शर्वैर्युत, B₂ D₁ G₁ २ M -समावृत, D₁ T गर्णवृत

4 ^a) K₁ ततो, B₁ २ यत्र (for तत्र) M₁ ३ विश्वे (for रुद्राश्च) —^b) M₁ २ रुद्राश्च (for विश्वे) K₂ स, B₁ २ D₂ ६ S (except M₂ १) च (for ऽथ) — D₁ reads 4^a-6^a twice —^d) K₁ D₁ (both times) सहानुगै, D₂ ६ 'यवान (for 'नुग) K₂ कुबेरश्च महाभुज

5 For the repetition in D₁, cf v 1 4 —^a) D₁ om the first च D₂ ६ विशेषाश्च (for पिशाचाश्च) —^b) K₂ B₁ T तथा (for अपि) K₂ ४ ५ B₁ २ D₁ D₁ D₁ (both times) G₁ २ M नामत्यावपि

चाश्विनौ —^a) Ś₁ K₁ यक्ष (for यक्षा)

6 For the repetition in D₁, of v 1 4 —^a) K₁ आदित्य K₂ मरुताश्च —^b) G₂ सहस्रश (for च सर्वश) — After 6^{ab}, M₂ ins

17* ब्रह्मादयश्च मरुतो मुनयोऽध्यात्मचिन्तका ।

—^c) K₂ ४ ५ D₁ उमापति, B D₁ D₂ T₁ G M₂ ४ उपासते, D₂ सतो (for 'सन्ते) —^d) K₂ ४ ५ D₁ उपासते (for उमापतिम्)

7 ^b) K₁ B₂ D₁ D₂ ४ कुबेरोनुचरै सह — K₁ D₁ om. 7^{ef} —^c) K₂ न दृश्यते (sic), K₂ मृषते वै (for दृश्यते वै) —^d) B₂ प्रभ (for 'द्युति)

8 ^a) K₂ तद् (for न) K₁ B₁ (marg as in text) २ (marg) ४ ५ D (except D₁) शक्यते, K₂ विषते (for दृश्यते) M₁ २ तत्र (for तस्य) —^b) B D₁ D₁ D₂ ६ कटाचन (for कथ) —^c) Ś₁ K₁ निर्देष्टु, K₁ D₁ निर्दिष्टं, M₁ न द्रष्टु (for निर्देष्टु) G₁ transp प्राणिभि and प्राकृतै K₁ D₁ केचित् D₂ भोजनै (for लोचनै)

9 ^a) G₁ नौष्य च (for नोष्य न) M₁ २ शिशिरस् —^b) G₁ घाति (for न च) —^c) D₁ M₁ क्षुत्पिपासा, M₂ पासो K₁ D₁ च, D₂ न (for वा) —^d) Ś₁ K₁ B₁ (marg) D₂— च मृत्युर, D₂ मृत्युर्वा (for मृत्युर्न)

C 14 190
B 14 8 11
K 14 8 11

रक्ष्यन्ते ते कुबेरस्य सहायैरुद्यतायुधैः ।
चिकीर्षद्भिः प्रियं राजन्कुबेरस्य महात्मनः ॥ ११
तस्मै भगवते कृत्वा नमः शर्वाय वेधसे ।
रुद्राय शितिकण्ठाय सुरूपाय सुवर्चसे ॥ १२
कर्पदिने करालाय हर्यक्षणे वरदाय च ।
त्र्यक्षणे पूष्णो दन्तमिदे वामनाय शिवाय च ॥ १३
याम्यायाव्यक्तकेशाय सदृत्ते शंकराय च ।

क्षेम्याय हरिनेत्राय स्थाणवे पुरुषाय च ॥ १४
हरिकेशाय मुण्डाय कृशायोत्तरणाय च ।
भास्कराय सुतीर्थाय देवदेवाय रहसे ॥ १५
उष्णीपिणे सुवक्त्राय सहस्राक्षाय मीढुपे ।
गिरिशाय प्रशान्ताय यतये चीरवाससे ॥ १६
विल्वदण्डाय सिद्धाय सर्वदण्डधराय च ।
मृगव्याधाय महते धन्विनेऽथ भवाय च ॥ १७

10 ⁶) Ś1 K1 समेषु, K2 राजते (for सर्वेषु) —^o)
D1 धावते (by metathesis) (for धातवो)

11 ^a) Ś1 K2 D0 रक्षते, K3 रक्षते, M1 2 रक्ष्यते
K2 3 5 D1 G1 2 तु (for ते) G2 रक्षिष्यते कुबेरस्य
—^o) M1 चिकीर्षुभिः Ś1 K1 3 5 B2 D2-4 कुबे (K3
'वी') रस्य प्रिय राजन् (by transp) K4 D1 वित्तेशस्य
चिकीर्षद्भिः प्रिय राजन्महात्मन — After 11, S ins

18* तत्र गत्वा स्वमन्वास्य महायोगेश्वर शिवम् ।

कुरु प्रणाम राजर्षे भक्त्या परमया युत ।

[(L 1) T G3 भन्वास्य]

12 ^a) K4 तस्मिन् (for तस्मै) —^b) K1 B3 मन
(for नम) K2 4 B (except B2) D^o 3 6 सर्वाय (for
शर्वाय) — After 12^{ab}, T G ins

19* एभिस्त्व नामभिर्देव सर्वविद्याधिप स्तुहि ।

[G1 सर्वविद्याधर]

—^o) K4 D1 सित, K5 [क्ष]सित, D^o दित (for
शिति) —^a) Ś1 D3 स्व (D3 स) रूपाय, K4 B1-4
D01 Dn1 D1-6 M3 पुरुषाय, M1 2 विरूपाय (for
सुरू^o)

13 D2 om 13 —^a) K4 D1 कपालाय, B1
(marg as in text) D01 कपादाय, T G1 2 M1 कपा
दाय (for करालाय) —^b) K1 5 D2 8 हर्यक्षे, M1
अर्यम्णे, C^v हर्यक्ष (for हर्यक्षणे) B1 3 (marg) D2 6
धनदाय (for वर^o) —^o) D2 8 त्र्यक्षे; D^o अक्षणे
(for त्र्यक्षणे) K2 T G3 पूष्णो (G3 'ष्ण') दन्तमिदे तस्मै
(K2 त्र्यक्षे), K4 6 D1 पूष्णो दन्तविनाशाय, G1 त्र्यक्षणे
दन्तमिदे पूष्णो —^a) K5 तामसाय, G1 damaged
(for वामनाय)

14 K2 G1 om (hapl) 14^{ab} —^a) K3 T2 व्यक्त
(for [क्ष]व्यक्त) K3 B2 6 (marg) D (except D1)
T2 रूपाय (for केशाय) —^b) K4 तदृत्ते, K5 महत्ते;

B1 (marg) सरवते, D1 मयूत्ते (sic), D2 महत्ते (sic),
D3 सदृत्ताय (hypermetric), M4 सविदे (for सदृत्ते)
G2 शंकराय स्थिराय च — D1 om 14°-15° K5 om
(hapl) 14°-15° —^o) Ś1 K2 3 काम्याय, K2 B1 D01
क्षेम्याय, K4 D1 क्षताय (for क्षेम्याय) K4 B1 4 5 D
(except D1, D1 om) -केशाय (for नेत्राय) —^a)
K1 2 स्यान्वे

15 D2 om 15, K5 om 15^{ab} (cf v 1 14)
—^a) B1 (marg as in text) 2 (marg) 3 D2 3 6
-नेत्राय (for -केशाय) K4 D1 मुजाय, B2 (marg
as in text) मुक्ताय, D2 मुन्दाय (sic) (for मुण्डाय)
—^b) Ś1 K1 3 B2 कृपाय, D01 Dn1 D2 6 कुन्दाय,
G1 2 क्रोधाय, M1-2 क्रपाय (sic), M3 क्रपाय (for
कृशाय) K2 [उ]त्तरणाय, K4 B (except B2) D1-3
S [उ]त्तर^o —^o) K1 B2 D2 भावराय, K3 G भासु^o
(for भास्कु^o) Ś1 स्वतीर्थाय; T G3 च तीर्थाय (for
सुतीर्थाय) — After 15, K2 4 B2-1 D01 D1 ins

20^a चदुरूपाय शर्वाय प्रियाय प्रियवाससे ।

[K4 शर्वाय (for श^o) — After the prior half,
K4 D1 read 16^{ab} (transp)]

16 K5 D01 om 16 K2 transp 16 and 17 K2
D1 read 16^{ab} (transp) after the prior half of 20^a
—^a) K2 सुनेत्राय (for सुवक्त्राय) — D2 om 16°-
17° —^o) K1 3 4 D2 3 S (except G1) गिरिशाय
—^a) Ś1 K1 2 Dn1 D2 6 T2 G1 3 M4 पतये (for
य^o) G3 दार (for चीर)

17 D2 om 17^{ab} (cf v 1 16) K2 transp 16
and 17 —^a) G2 काल (for बिल्व) G1 शिष्टाय
(for सिद्धाय) —^o) G1 गृहमेधाय महते —^a)
Ś1 K1 3 B (except B2) D2-3 G2 M3 च (for स्य)
K3 B (except B1) D01 D2-3 भगाय, M2 [क्ष]भवाय
K4 D1 भार्गवाय च धन्विने, T1 G1 3 M1 2 4 धन्विने
भार्गवाय च — After 17, K3 3 ins 21^a

वराय सौम्यवक्त्राय पशुहस्ताय वर्षिणे ।

हिरण्यवाहवे राजञ्जुग्राय पतये दिशाम् ॥ १८

पशूनां पतये चैव भूताना पतये तथा ।

वृषाय मातृभक्ताय सेनान्ये मध्यमाय च ॥ १९

सुवहस्ताय पतये घन्दिने भार्गवाय च ।

अजाय कृष्णनेत्राय विरूपाक्षाय चैव ह ॥ २०

तीक्ष्णदंष्ट्राय तीक्ष्णाय वैश्वानरमुखाय च ।

महाद्युतयेऽनङ्गाय सर्वाङ्गाय प्रजावते ॥ २१

तथा शुक्राधिपतये पृथवे कृत्तिवाससे ।

कपालमालिने नित्यं सुवर्णमुकुटाय च ॥ २२

महादेवाय कृष्णाय त्र्यम्बकायानघाय च ।

क्रोधनाय नृशंसाय मृदवे बाहुशालिने ॥ २३

C 14 203
B 14 8 23
K 14 8 26

18 K₂ & D₁ om (hapl) 18^{ab} —^a) K₂ & D₁ नराय, B₃ वराह, T G₁ पराय (for व^a) B (except B₃) D (D₁ om) सोम (for सौम्य) —^b) K₁ श्रुवहस्ताय, B₁ : 4 (marg) & Dn₁ D₂ : 3 & 3 मिद्र (D. 'दि')मत्राय, B₁ (marg) & D₁ श्रुवहस्ताय, B₃ Dc₁ S (except G₁) स्रुव^a (for पशु^a) B₁-1 M₃ चपये, B₃ Dc₁ Dn₁ D₂ : 3 & 3 चधुये, T₂ G₃ चन्दिने (for वर्षिणे) —^c) K₁ वामने (for वाहवे) —B₁ : D₂-3 ins after 18 Ś₁ K₁ after 18^{ab} K₂ & after 17 K₄ D₁ after 19

21* लेलिहानाय गोत्राय मिद्रमत्राय वृष्णये ।

[Ś₁ (before corr) K₃ रेहिहानाय (for लेलि) Ś₁ K₁ & 3 D₁ गोत्रे 7, K₃ गोत्रे च, B₁ : गोत्राय, D & गोत्राय K₃ मत्र, B₁ : मत्र (for मिद्र) K₃ & चपये, K₄ D₁ नालिने, B₁ : वृष्णवे (for वृष्णये) Ś₁ K₁ मिद्रमित्राय चपये (for the post half)]

19 G₂ om 19^{ab} —^b) K₂ B₃ D (except Dc₁ D₁) T G₁ : नम (for तथा) —D₁ om 19^{cd} —^c) K₂ & 3 D₁ वृष्णाय, M₁ : यमाय (for वृषाय) K₅ रक्षाय (sic), M₁ मक्षाय (for भक्ताय) Ś₁ K₁ & वृक्षे (Ś₁ 'के')रावृतकायाय —^d) T₁ सेनान्ये K₅ चाच्ययाय (for मध्यमाय) —After 19, K₄ D₁ ins 21*

20 K₁ B₃ D₁ om (hapl) 20^{ab} —^a) K₂ शूल, B₁ : D₃ श्रुव (for स्रुव) K₅ सर्वेपा, B₁ : यतये (for प^a) S अग्नि (M 'दि')त्रत्राय पतये —^b) K₅ देवाना पतये नम, T G₁ : सर्वदेवमयाय च —After 20^{ab}, B₁ ins 22* and om 20^c-21^c —^c) Ś₁ K₁ मिवाय; K₂ श्वेताय, B₁ शिताय (sic), B₃ D₂ : मिद्राय (for अजाय) Dc₁ मम्म (for कृष्ण-) —^d) T G₂ महन्नाङ्गाय (for विरूपा^a) K₃ D₂ च, B₃ & D₂-3 T G₂ M₁-3 हि (for ह) K₂ & 3 D₁ विश्व रूपाय चैव हि

21 B₂ om. 21^{abc} (cf v I 20) —^a) T कृष्ण (for तीक्ष्ण) T₂ G₃ दक्षाय, M₁ : कृष्णाय (for

तीक्ष्णाय) Ś₁ K₁ & 3 तीक्ष्णता (Ś₁ K₁ 'क्ष्णत)पाय तीक्ष्णाय —After 21^{ab}, K₂ reads 22^a and B₁ reads 23^{cd} K₂ om 21^c B₁ D₂-4 om 21^{cd} B₄ Dc₁ read 21^c and Dn₁ D₂ & repeat it after 22 —^c) Ś₁ K₁ & B₁ (marg) महाद्युते अन (B₁ [orig] 'ते तर) गाय, K₁ 'मखमुपायाय, K₅ B₃ Dc₁ Dn₁ (second time) M 'द्युतेरनगा (Dn₁ 'ता)य, D₁ 'देवाय सर्वाय, T G₂ द्युतेरनगस्य, G₁ : त्मने चानगाय —B₁ Dc₁ om 21^d B₁ : read 21^d after 23^b —^d) Ś₁ सर्व जाय, T G₂ सर्वकाय-, M₁ सर्वांशाय (for सर्वाङ्गाय) Ś₁ K₁ & M₁ : प्रजापते, K₂ : प्रभू (K₅ 'सू')तये, K₄ D₁ च भूतये, T G प्रमाधिने (for प्रजावते) B₃ Dn₁ D₂ : द्वा (B₃ स)र्वाय पतये दि (D₂ वि)शा —Dn₁ D₂ & ins after 21 B₁ : Dc₁ D₂ : 3 (B₁ D₂ : 3 repeating after 24) ins after 21^{ab} B₂ (repeating after 24) ins after 20^{ab} B₃ D₁ after 24

22* विलोहिताय दीप्ताय दीप्ताक्षाय महोजने ।

22 B₁ : 2 & D₁ read 22^{ab} twice K₂ reads 22^a after 21^{ab} —^a) T₂ G₃ शुभ्राधि, G₁ रुद्राधि (for शुक्राधि) B₁ : (both first time) & 4 (marg as in text) & (first time) Dc₁ Dn₁ D₂ : 3 वसुरेत सुवपुषे —^b) K₂ वृषये (sic), B₁ : (both first time) D₂ : 4 (second time) पशवे, T G₃ प्रभवे (for पृथवे) K₄ D₁ कृत् (for कृत्ति) B₁ : (both second time) D₁ (first time) अनताय महाद्युते, G₂ सर्वदेवमयाय च —D₁ om 22^{cd} —^c) G₃ भूपणे (for मालिने) B₁ : 4 Dc₁ Dn₁ D₂ : 3 G₁ चैव (for नित्य) D₃ कपालमालिनि नित्ये —^d) T कटकाय, G M मकुटाय —After 22, B₁ Dc₁ read and Dn₁ D₂ & repeat 21^c

23 K₂ om 23^{ab} B₄ Dc₁ Dn₁ D₂ : 3 om 23^a —^b) K₄ D₁ सुखाय, K₅ [अ]न्ययाय (for [अ]नघाय) —After 23^b, B₁ : read 21^d D₁ om 23^c-24^b B₃ (partly damaged) reads 23^{cd} after 21^{ab} —^c) K₁ : 3 B₃ : 4 D (D₁ om) G₂ : 3 M₁-3 [अ]नृशंसाय —^d) T₁ G₁ M₃ : 4 मृत्यवे; G₂ मृदाय (for मृदवे)

C 14 204
B 14 8 25
K 14 8 25

दण्डिने तप्ततपसे तथैव क्रूरकर्मणे ।
सहस्रशिरसे चैव सहस्रचरणाय च ।
नमः स्वधास्वरूपाय बहुरूपाय दंष्ट्रिणे ॥ २४
पिनाकिनं महादेवं महायोगिनमव्ययम् ।
त्रिशूलपाणिं वरदं त्र्यम्बकं भुवनेश्वरम् ॥ २५
त्रिपुरघ्नं त्रिनयनं त्रिलोकेशं महौजसम् ।
प्रभवं सर्वभूतानां धारणं धरणीधरम् ॥ २६

ईशानं शंकरं सर्वं शिवं विश्वेश्वरं भवम् ।
उमापतिं पशुपतिं विश्वरूपं महेश्वरम् ॥ २७
विरूपाक्षं दशभुजं त्रिव्यगोवृषभध्वजम् ।
उग्रं स्थाणुं शिवं घोरं शर्वं गौरीशमीश्वरम् ॥ २८
शितिकण्ठमजं शुक्रं पृथुं पृथुहरं हरम् ।
विश्वरूपं विरूपाक्षं बहुरूपमुमापतिम् ॥ २९
प्रणम्य शिरसा देवमनङ्गाद्गहरं हरम् ।

24 Ds om 24^{ab} (cf v 1 23) —^a) Śi Ks
s s Ds s मुदिने (for दण्डिने) Gs दप्त (for तप्त)
—^b) Ks T Gs कृत-, Dc1 [अ]द्रुत (for क्रूर) Śi
Ks Ms s कर्मणे (for -कर्मणे) —^d) T Gs सहस्र
किरणाय च —^e) Śi Ks T1 तथा स्व; Ks-s तथा
सु, Gs तस्मै सु (for स्वधास्व) Gs s M विरूपाय
सुरूपाय —^f) Gs s M महा (for बहु) —After
24, B1 s Ds s repeat while Bs Ds ins 22*

25 ^a) Śi Ks महाभोग; Ks भागं, B1-s त्मान,
M1 s योगि (for देव) —^b) Gs भोगिनम् (for
योगि) M1 s महादेव तमीश्वर —^c) D (except D1)
हस्त (for -पाणि) —^d) Śi (before oorr as in text)
वरदेश्वर, Gs परमे (for भुवने)

26 Ds om 26^{ab} —^a) Gs त्रिनयन —^b) Gs
त्रिकेश च (for त्रिलोकेश) —^c) Gs प्रसव (for प्रभवं)
Ks देवानां (for -भूताना) —^d) Bs कारण; T G
धातार (for धारण)

27 Ds om 27^{ab} —^a) Ks s Bs Dc1 Dn1 D1 s
S (except T1 G1) द्रवं (for सर्व) —^b) Ks सर्व
(for शिव) Ks G1 विभु, B1 s हर, T प्रभुं (for
भवम्) —^d) Gs विरूपाक्षं (for विश्वरूप)

28 Ds om 28^a-29^b D1 om (hapl) 28 —^a) B1
Dc1 विरूपाख्य —^b) Śi Bs Dc1 त्रिव्यं, Dn1 Ds s-
दिव्य, M1 स्यक्ष (for त्रिव्य) B1-s s (marg as
in text) त्रिव्यंग गोवृषध्वजं, T G त्रिव्यं (T1 त्रियक्ष,
G1 त्रिव्यद, Gs वृषदं) गोवृषध्वजं, M1-s सीघ्रकोप वृष
ध्वज —After 28^{ab}, B ins

23* अनन्त शाश्वत देव त्रिशूद्र वृषभेक्षणम् ।
—Ds om 28^{cd} —^e) Śi Ks B1 s रुद्र; Ks Bs-s
Dc1 Dn1 Ds s रौद्र (for घोर) —^d) Śi Ks s
शसु; Ks s Bs s T1 सर्वं (for शर्व)

29 Ds om 29^{ab} (cf v 1 28). —^a) Ds s शित
(for शिति). B1-s शुक्रं; Gs s M शुक्रं (for शुक्रं)

—^b) Ks s वृषं (for वृषुं) Ks सुरं, Ks B Dn1
Ds s घर, Ks रिपु, D1 घरं, Ds s धिर, T परं,
Gs विभु (for हरम्) —Śi Ks s om (hapl) 29^c-30^b
—^c) D1 विरूपाख्य —^d) K. भरूपकं (for उमाप
तिम्)

30 Śi Ks s om 30^{ab} (cf v.1 22) —^a) B1 s
(marg) Dc1 त्रिव, T शुभं (for हरम्). Gs तं गगा-
गद्गरं हर —Ms om 30^{cd} —^e) Ks D1 G1 s Ms यामि,
B1 s गच्छ (for याहि) —^f) B1 सचुभुंज, T Gs
शुंग (for मुंजम्). —T G M1 s s ins after 30
Ms after 30^{ab}

24* विरोचमान यपुषा दिव्याभरणभूषितम् ।
अनाद्यन्मज शशु सर्वभ्यापिनमीश्वरम् ।
निखंशुष्य निरद्वेग निर्मल निधिमोजसाम् ।
प्रणम्य प्राङ्गलि शर्वं प्रयामि शरण हरम् ।
मामान्यं निश्चल नित्यमकारणमलेपनम् । [5]
अध्यामवेदमायाय प्रयामि शरण सुहु ।
यस्य नित्य विदु स्थान मोक्षमध्यात्मचिन्तका ।
योगिनस्तत्त्वमार्गस्या कैवल्यं पदमक्षरम् ।
य विदु मद्गनिमुंका सामान्यं ममदादिन ।
तं प्रपद्ये जगद्योनिमयोर्नि निगुणात्मकम् । [10]
असृजद्यस्तु भूतादीन्सत लोकान्सनातनाम् ।
स्थित मत्योपरि स्थाणुश्च प्रपद्ये सनातनम् ।
भक्ताना सुलभ त हि दुर्लभ दूरपातिनाम् ।
अवूरस्थमज देय प्रकृते परत स्थितम् ।
नमामि सर्वलोकस्थं मजामि शरण शिवम् । [15]

[(L 2) Ms शुभ (for शुभ) —(L 3) T1 Gs s
निरवोग (for 'द्वेग) M निर्मल (for निर्मल) —(L 4)
T सम्यक्, Ms सर्वं (for शर्व) —(L 5) Ms ममानं
Gs निर्मल, M1 s निश्चर (for निश्चल) Gs करणा चाप
लेपक (sio), M अकर्मण्यमलेप (Ms 'नुलोम) क. (for the post.

शरण्यं शरणं याहि महादेवं चतुर्मुखम् ॥ ३०
 एवं कृत्वा नमस्तस्मै महादेवाय रंहसे ।
 महात्मने क्षितिपते तत्सुवर्णमवाप्ससि ।
 सुवर्णमाहरिष्यन्तस्तत्र गच्छन्तु ते नराः ॥ ३१
 व्यास उवाच ।

इत्युक्तः स वचस्तस्य चक्रे कारंधमात्मजः ।
 ततोऽतिमानुषं सर्वं चक्रे यज्ञस्य संविधिम् ।

सौवर्णानि च भाण्डानि संचक्रुस्तत्र शिल्पिनः ॥ ३२
 बृहस्पतिस्तु तां श्रुत्वा मरुत्तस्य महिपतेः ।
 समृद्धिमति देवेभ्यः संतापमकरोद्भृशम् ॥ ३३
 स तप्यमानो वैवर्ष्यं कृशत्वं चागमत्परम् ।
 भविष्यति हि मे शत्रुः संवर्तो वसुमानिति ॥ ३४
 तं श्रुत्वा भृशसंतप्तं देवराजो बृहस्पतिम् ।
 अभिगम्यामरवृतः प्रोवाचेदं वचस्तदा ॥ ३५

C 14 218
 B 14 6 28
 K 14 8 49

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वेणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

half) — (L 6) T बुद्ध्यात्मभेदेन् — (L 8) G₁
 सत्त्वं (for तत्त्वं) G₂ M₃ ३ वैचल्य T G₃ परम पद
 (for पदमक्षरम्) — (L 9) T₁ मद्रनिमुक्ता, G₁ सगिन
 मुक्ता, G₂ सगति मुक्ता G₂ ३ M₃ ३-शिन — (L 10)
 T त्वा (for त) — (L 11) G₁ भूरादीन् (for भूता°)
 M₁₋₃ अवाप्य तेजसा लोकान् (M₂ °क), M₄ ब्रह्मा भूत्वा
 समजादौ (for the prior half) — (L 12) T₁ G₃
 स्थिर (for स्थिन) M₃ व्याणु — (L 13) T G₁ ३
 दूरपातिन — (L 14) G₁ अमु (for अत्र) — (L 15)
 Om. in M G₃ लोकेश ननामि (for लोकस्य ब्रजामि)]

31 ^δ Ś₁ K D₁ धीमते, G₂ शमवे (for रहमे)
 —^α Ś₁ K₁ ३ महारमान (for °धने) —^d K₁ त,
 G₃ स्व (for त्त्वं) K₁ D₁ D₁ अवाप्ससि, B₁
 (marg as in text) ३ अवाप्स्यते (B₂ ति) — After
 31^d, S ins

25* लभन्ते गाणपत्य च तदेकाग्रं हि मानवा ।

किं पुन स्वर्णभाण्डानि तस्माद्ब गच्छ मा चिरम् ।
 महत्तर हि ते लाभं हस्त्यश्वोद्गादिभि सह ।

[(L 1) T G₃ मानसा (for मानवा) — (L 2)
 M₁₋₃ स्वर्णशौ त (M₂ °नेन, M₃ °शौ ते), M₄ °लामाय
 (for °भाण्डानि)]

—^α K₂ ३ ३ D₁ ३ आहरिव्यति G₂ M₄ स्वर्णमाहारयि
 व्यंतु (G₂ °ति) —^γ Ś₁ (before corr) K₁ ते हरा,
 K₄ D₁ ते सुरा, G₂ तेनुया (sic), M₃ कौरवा (for
 ते नरा)

32 MSS om the ref —^α B₁ ३ D₁ D₁
 D₃ ६ इत्युक्त B (except B₃) D₁ D₁ D₂-६ तेन;

M तच्च (for तस्य) K₂ ३ D₁ इत्युक्तवचनं तत्र —^δ
 T G₂ चक्रे कारधमो वच — After 32^{ab}, S ins

26* गङ्गाधर नमस्कृत्य लब्धवान्धनमुत्तमम् ।

कुवेर इव तस्याप्य महादेवप्रसादत ।

[(L 2) G₁ कुले रूतरे प्राप्य (for the prior half)]

—^d Ś₁ K₁ ३ B₂ ३ सविच (K₃ त), D₂ सनिधि
 (for सविधिम्) —^e M₂ वि- (for च) —^γ G₁
 त (for स) D₃ T G₂ ३ तस्य (for तत्र) — After
 32, S ins

27* शालाश्रु सर्वसभारान्कृतो सवर्तशासनात् ।

[G₁ तत (for कृतो)]

33 ^α B₁ ३ तु त, G₁ तथा (for तु ता) —^δ
 K₁ D₁ मरुत्तस्य K₂ महीपते, B₁ D₁ महामते (D₁
 ते) (for महीपते) —^α M₃ यामृद्धिम् (for समृद्धिम्)
 K₁ ३ सत्य, B₂ ३ D₃ ६ इति, T₁ अधि (for अति)
 K₄ T G₃ देवस्य (for देवेभ्य) —^d B₁ ३ (marg
 as in text) अगमद् (for अकरोद्)

34 ^α K₂ ३ D₁ D₁ ३ S सत (M₁ ३ °ता) प्यमानो
 (for स त°) K₃ सतप्य मानवो वर्ण —^δ K₂ कृष्णत्व
 वा (for कृशत्व च) B₁ ३ मृश (for परम्) —^α
 D₁ om, T₁ न, T₂ स (for हि) —^d G₁ इव
 (for इति)

35 ^α B₃ M₁₋₃ दृष्टा (for श्रुत्वा) G₂ बहु- (for
 मृश) D (except D₁ D₁)-सतप्तो G₁ त श्रुत्वा
 सुमृश तप्त —^α D₁ अधिगम्य, D₃ अन्य° (for
 अभि) Ś₁ K₁ ३ वर- (for चृत) —^d K₁ ३ ३

९

इन्द्र उवाच ।

कच्चित्सुखं स्वपिपि त्वं बृहस्पते
कच्चिन्मनोज्ञाः परिचारकास्ते ।
कच्चिद्देवानां सुखकामोऽसि विप्र
कच्चिद्देवास्त्वां परिपालयन्ति ॥ १

बृहस्पतिरुवाच ।

सुखं शयेऽहं शयने महेन्द्र
तथा मनोज्ञाः परिचारका मे ।
तथा देवानां सुखकामोऽस्मि शक्र
देवाश्च मां सुभृशं पालयन्ति ॥ २

इन्द्र उवाच ।

कृतो दुःखं मानसं देहजं वा

पाण्डुर्विघर्णश्च कृतस्त्वमद्य ।

आचक्ष्व मे तद्विज यावदेता-
न्निहन्मि सर्वास्तव दुःखकर्तृन् ॥ ३

बृहस्पतिरुवाच ।

मरुत्तमाहुर्मघवन्यक्ष्यमाणं
महायज्ञेनोत्तमदक्षिणेन ।
तं संवर्तो याजयितेति मे श्रुतं
तदिच्छामि न स तं याजयेत् ॥ ४

इन्द्र उवाच ।

सर्वान्कामाननुजातोऽसि विप्र
यस्त्वं देवाना मन्त्रयसे पुरोधः ।
उभौ च ते जन्ममृत्यू व्यतीर्ता

T₁ तथा (for तदा)

Colophon — *Adhy name* K₂ मरुत्तीय, K₂ B₁
2 4 5 Dc₁ G₁ M₂ 4 संवर्तं (Dc₁ 'तंक' मरुत्तीय; T ईश्वर
रस्तुति, M₁ 2 निधिलाम — *Adhy no* (figures,
words or both) Ś₁ 10, K₁ D₁ G₁ 2 M 7, Dn₁
D₂ T G₂ 8 (as in text) — *Śloka no* K₂ 37,
Dn₁ 38

9

1 ^a) D₂ कश्चित् (for कच्चित्) Ś₁ K₁ स्वपिपि
K₂ 4 D₁ transp स्व and बृहस्पते — ^b) Dc₁ D₁ 6
परिचारकास्व M₂ 3 तव (for ते) D₂ कच्चिन्मनोज्ञ
परिचारकस्ते — ^c) M₁ 2 नित्य (for विप्र) — ^d)
K₁ 2 Dc₁ स्वा (for स्वां) S (except M₁ 2) सुभृशं
पालयति (T₂ 'ते') (for परिपाल')

2 ^a) D₁ नरेन्द्र, T सुरेन्द्र (for महेन्द्र) B Dc₁
Dn₁ D₂-6 सुखं शये (B₁-4 स्वपे) शयने देवराज — ^b)
K₂ मनोज्ञ K₂ T₂ परिचारिका मे; D₁ 'चारका मे,
D₂ 'चारयति (for 'चारका मे) — D₂ om (hapl)
2^{cd} — ^e) K₁ D₁ यदा (for सुख) Dc₁ Dn₁
D₂-5 नित्य (for शक्र) — ^d) K₁ M₂ मा (for मां)

3 ^a) D₂ मुख (for दुरां) Ś₁ K₁ 2 2 D. transp
मानसं and देहजं — ^b) D₂ विक्कणं (sic) (for विष')
K₁ 2 D₁ कथं (for कृतम्) K₂ Dn₁ स्वमाद्य — ^c)
K₁ D₁ तद्विप्र, B Dc₁ Dn₁ D₂-6 प्राहण, M तान्द्विज
(for तद्विज) K₂ यावदेव; T G चर्यं यावन् (for
यावदेतान्) — ^d) K₂ मम (for दुरा) T₁ G₂
-दायन् (for कर्तृन्)

4 D₂ 6 गुरर् (for बृहस्पतिर्) — ^a) K₁ D₁ मरं
तम् B₂ आह (for आहुर) K₂ B₂ D₁ 6 भगवन्,
G₁ मघवान् K₁-1 D₁-1 T₁ यक्षमाण (K₂ 'णे' — ^c)
B₁-2 2 Dc₁ D₂ याजयति (for 'यिता) B₂ न (for
मे) K₂ त संवर्तं याजयते श्रुत मे; B₁ Dn₁ D₁-3 2 6
T₂ G₂ M संवर्तो याजयती (D₁ M₂ 'यिते' ति मे श्रुतं (B₁
श्रुत मे) — ^d) M₂ तम् (for तद्) K₂ T G M₁ 2
याजयती; M₂ 'यितु (for 'यत्)

5 ^a) Ś₁ ज्ञातोमि; Ś₁ (sup in) B₂ 2 Dn₁
D₂-6 यातोसि, K₂ यातेनासि (sic), K₁ B₂ D₁ T
G₂ 2 M -जानासि, K₂ जानामि, G₁ -जानथ (for
जातोऽसि) — ^b) B₂ T₂ G₁ 2 M om यस्. K₂
मन्त्रवित्वा (sic), B₂ Dn₁ D₂ 6 'वित्तु; D₁ 'विद्
(for 'यसे) D₂ यस्व देवानां मन्त्रवित्सपुरोधी — ^c)
D₂ उमे. G₂ om च Dc₁ G₂ M₂ तौ (for ते)

किं संवर्तस्त्व कर्ताद्य विप्र ॥ ५

वृहस्पतिरुवाच ।

देवैः सह त्वमसुरान्तंप्रणुद्य

जिघांससेऽद्याप्युत सानुवन्धान् ।

यं यं समृद्धं पश्यसि तत्र तत्र

दुःखं सपत्नेषु समृद्धभावः ॥ ६

अतोऽस्मि देवेन्द्र विवर्णरूपः

सपत्नो मे वर्धते तन्निशम्य ।

सर्वोपायैर्मघवन्संनियच्छ

संवर्त वा पार्थिवं वा मरुत्तम् ॥ ७

इन्द्र उवाच ।

एहि गच्छ प्रहितो जातवेदो

वृहस्पतिं परिदातु मरुचे ।

अयं वै त्वा याजयिता वृहस्पति-

स्तथामरं चैव करिष्यतीति ॥ ८

अग्निरुवाच ।

अयं गच्छामि तव शक्राद्य दूतो

वृहस्पतिं परिदातुं मरुचे

वाचं सत्यां पुरुहूतस्य कर्तुं

वृहस्पतेश्चापचितिं चिकीर्षुः ॥ ९

व्यास उवाच ।

ततः प्रायाद्भूमकेतुर्महात्मा

वनस्पतीन्वीरुधश्चावमृद्मन् ।

कामाद्विमान्ते परिवर्तमानः

Ś1 K1: B Dn1 D2-6 जरा (for जन्म) M1 2 व्यपेतौ (for व्यतीतौ) K2: 1 5 D1: 2 उमे (K5 'मौ) च ते मृत्युजरे (D2 'रा) व्यतीते —^d) M3 ते च (for तव) K8 D8 कर्तादि (sic), D3 कीर्त्याद्य M3 4 विप्र

6 K5 transp 6^{ab} and 6^{cd} —^a) B1 2 द्वितिजान् (for असुरान्) Ś1 संप्रोद्य, K2 सप्रणुद्य, K3 सप देद्य, K4 B D (except D1) G2 3 प्रणुद्य (for संप्र) —^b) K2 om, K4 D1 ये, B1 2 D1 वा, D2 2 6 M3 च, M4 हि (for ऽद्य) K4 D1 सानुवधा —^c) D1 यासा (for य य) K1 B3 D1 समृद्धि D5 यशमि (sic), T1 G3 पश्यसे, M1 2 पश्यति Ś1 K1 2 4 D1 G2 3 यत्र यत्र, K5 T G1 M यत्र तत्र (for तत्र तत्र) —^d) K3 दुःखे K2 4 5 Dn1 D1 2 4 6 समृद्धि- (for 'द्ध-) D3 दुःखोपपक्षेषु समृद्धिभावः

7 ^a) K2 4 D1 G1 ततो (for अतो) K2 om, B5 देवेश (for देवेन्द्र) Ś1 K1 3 विवर्णवर्ण, D1 विकीर्णरूप —^b) K2 4 D1 3 सपत्नो, T G1 2 सपत्न (G2 'स्य) ता, G3 सपत्नको T वर्तते (for वर्धते) K2 B2 त (for तन्) —^c) Dn1 सर्वा पायैर् T G2 2 M1-3 त, G1 त्व, M3 तन् (for सं) K5 निवर्तय (for सनियच्छ) —^d) T1 तं (for the second वा) Dc1 मरुत Ś1 K D1 संवर्तमद्यैव तथा मरु (K4 D1 'रु) तं

8 ^a) T1 G2 M1 जातवेदा —^b) K4 Dc1 D1

मरुते —^c) Ś1 K8 स्वय, T1 यद्वै (sic), G8 अहं (for अय) B2 स्वत्, G1 तैस् (for वै) K2-5 B3-5 D (except D5) T G3 त्वा, B1 2 त्व (for त्वा) K3 2 D1 2 याजयित्वा —^d) G8 तदा (for तथा) Ś1 K1 2 पर, G3 [अ]मरैश्, M3 3 [अ]मरश् (for [अ]मर) K3 [इ]ह (for [इ]ति)

9 G1 जातवेदा (for अग्निर्) —^a) K4 5 B (except B1) D (except Dc1) S (except M4) अह (for अय) D5 6 गच्छन्, G3 गच्छे (for गच्छामि) K8 4 त्वाद्य दूतो, B1 2-5 D (except D1) मघ (B8 4 Dc1 D2 3 6 भग) वन्दूतोद्य, B2 मघवन्नद्य दूतो, Cnp तव शक्राद्य दूतो (as in text) —^b) Dc1 om. from मरुते up to 10^a K4 D1 मरुते —^c) K1 पुरुहूताद्य, K2 4 D1 तव पुरुहूताद्य, K5 T1 G1 3 M तव (K5 G1 ते) पुरुहूत (for पुरुहूतस्य) —^d) K8 G1 वृहस्पतिश् K5 [उ]प चितिं (for [अ]प) S (except M1 2) चिकीर्षुं (for चिकीर्षु)

10 Dc1 om 10^a (cf v 1 9) MSS om the ref —^a) T प्रयातो (for प्रायाद्) —^b) B5 Dn1 D2-6 बलानि सर्वाणि, Cnp वनस्पतीन् (as in text) K1 2 B1 Dn1 D2 3 चाप्यमृद्मन् (K1 'मृ) न्, K3 चावमृद्मन्, K5 चोपमृद्मन्, B2 T1 M1 2 चापमृद्मन् (B2 'द्य) न्, B3 चावमृद्मन्, D4-6 G2 चापि मृद्मन् (for चावमृद्मन्) —^c) G1 2 क्रमाद् (for का) T वनाते, G3 हिमार्ते (for न्ते) G1 2 परिवर्धमान —^d) Ś1 K1 3 *छातिगो, D5 काष्ठादिगो, T G3 'न्यघो, G1

काष्ठातिगो मातरिक्षेव नर्दन् ॥ १०

मरुत्त उवाच ।

आश्चर्यमद्य पश्यामि रूपिणं वह्निमागतम् ।

आसनं सलिलं पाद्यं गां चोपानय वै मुने ॥ ११

अग्निरुवाच ।

आसनं सलिलं पाद्यं प्रतिनन्दामि तेऽनघ ।

इन्द्रेण तु समादिष्टं विद्धि मां दूतमागतम् ॥ १२

मरुत्त उवाच ।

कच्चिच्छ्रीमान्देवराजः सुखी च

कच्चिच्चास्मान्प्रीयते धूमकेतो ।

कच्चिद्देवाश्चास्य वज्रो यथान-

त्तद्ब्रूहि त्वं मम कात्स्न्येन देव ॥ १३

अग्निरुवाच ।

शक्रो भृशं सुसुरी पार्थिवेन्द्र

प्रीतिं चेच्छत्यजरां वै त्वया सः ।

देवाश्च सर्वे वशगास्तस्य राज-

न्सदेशं त्वं शृणु मे देवराजः ॥ १४

यदर्थं मां प्राहिणोच्चत्मकाशं

वृहस्पतिं परिदातुं मरुत्ते ।

अयं गुरुर्याजयिता नृप त्वां

मर्त्यं सन्तममरं त्वां करोतु ॥ १५

मरुत्त उवाच ।

संवर्तोऽयं याजयिता द्विजो मे

वृहस्पतेरञ्जलिरेप तस्य ।

कृष्णान्यथो, G₂ उष्णाण्यथा (sic), M काष्ठात्यतो (M₁ [*inf ltn*] 'था) (for 'तिगो) K₁ ३ [अ]यत्तचन्द, B₁ ३ [अ]वमूर्च्छन्, T G₃ M₁ २ ४ [ह]व मृद्वन्, G₁ ३ [अ]वनर्दन् (for [ह]व न°)

11 K₄ D₁ मरुत्त —^a) G₂ आचार्यम् (for आश्र्व°) B₁ अनु (for अद्य) —^b) D₁ कपिलं (for रूपिणं) —^d) G₂ गाश्र् (for गा) T₁ G M₃ ४ चैवानय (for चोपा°) K₂ प्रतिगृह्णन्व मे कवे, B D₁ दीयतामघ वह्नये, M₁ ३ गा चादायाप्रये ददौ

12 K₃ D₁ वह्निर (for अग्निर) —^a) K₂ D₁ सद्य (for पाद्य) —^b) K₂ ३ D₁ T₁ गृह्णामि (for नन्दामि)

13 K₁ D₁ मरुत्त, D₂ मरुत्त (for मरुत्त) —^a) K₆ कच्चिद्, D₁ कश्चिद् (for कच्चिद्) T सुप्त (for सुखी) Ś₁ K₁ ३ T G₃ चा, G₁ न, G₂ स्याद् (for च) —^b) K₆ कच्चिष् (for कच्चिष्) S (except M₁ २) [अ]स्मामि (for [अ]स्मान्) —^c) K₂ B₁ D (except D₁) om च K₂ ३ ३ D₁ स सर्वे (for यथा घत्) —^d) K₁ G₁ ३ om, B D₁ D₁ D₂-३ प्र (for तद्) K₂ ३ ३ D₁ तथा शंस (for तद्ब्रूहि त्वं) G₁ त ब्रूहि, G₃ त्वं ब्रूहि (by transp) B₁ ३ वह्ने (for देव)

14 ^a) K₂ D₂ सुसुरी, K₄ D₁ सुखी, G₂ सुग्य सुखी (sic) (for सुसुखी) —^b) K₂ चेच्छत्य, D₁ वाञ्छति (for चेच्छति) T₁ [अ]जत्त (for [अ]जरा)

T G₃ M₁ देवराज (for वै शया स) K₃ [अ]रा (for स) —^c) K₃ M₁ om च K₂ transp देवा and सर्वे D₁ यस्य (for तस्य) —^d) K₁ T मे, K₁ D₁ तु, K₃ म, G₂ वै, M₁ च (for त्वं) T₁ तद् (for मे) K₂ T₁ देवराज, M₁ 'मर्त्यं (for 'राज) Ś₁ सदेशमेव शृणु देवराजस्य राजन्, K₃ 'शमेव शृणु देवराज, D₂ ३ 'त मे त्वं शृणु दे°

15 ^a) K₂ मा; T G M₁ (*inf ltn* as in text) वै (for मा) —^b) G₁ वृहस्पती Ś₁ K₂ ३ B₁ D₁ D₂ ३ मरुत्त (D₂ र)त्त, K₁ मरुत्त, K₃ मरुत्त, D₂ नमस्ते (for मरुत्ते) —^c) K₂ पुनर् (for पुनर्) Ś₁ K₂ ३ D₁ यानधिरजा, B D₁ D₁ D₂-३ 'यतां K₂ तथा, K₁ om, D₂ नृप (for नृप) K₁ M₂ ३ स्वा, K₄ नु यन्, D₁ त्वं (for त्वा) —^d) om (hapl) 15^d-16^c —^d) K₂ ३ ३ स स्वाम् (for मन्तम्) K₁ स्वा, K₂ ३ वै, M₁ ३ त्व (for त्वा) D₁ S (except M₁ २) करोति D₁ मर्त्यं मत्वा मम वै करोतु

16 D₁ om 16^{ab} (cf v l 15) K₄ D₁ मरुत्त, D₃ मरुत्त —^a) Ś₁ T G M₁ वै, D₃ मा, M₁ मे (for स्य) K₁ याजयति, K₁ धिरवा, D₂ ३ 'यता K₄ हि मेघ, B D₁ D₁ D₂-३ द्विजो मा, D₁ T G M₁ द्विजोत्तमो (D₁ 'मर्त्त), D₂ द्विजोर्यं (for द्विजो मे) —^b) K₂ ३ ३ D₁ तम्यै (for तस्य) —^c) B₁ २ ४ [अ]सौ स, D₁ [अ]सौ त वै, D₁ D₂ ३ ३ चैवासी (for [अ]सौ देव) K₄ D₁ याजयिता —^d) K₃ M₁ २ नाद्य शोभेत्, K₄ अयशोभार, K₃ तेष

नासाँ देवं याजयित्वा महेन्द्रं

मर्त्यं सन्तं याजयन्नद्य गोमेत् ॥ १६

अग्निरुवाच ।

ये वै लोका देवलोकं महान्तः

संप्राप्स्यसे तान्देवराजप्रमादात् ।

त्वां चेदसाँ याजयेद्दं वृहस्पति-

नूनं स्वर्गं त्वं जयेः कीर्तियुक्तः ॥ १७

तथा लोका मानुषा ये च दिव्याः

प्रजापतेश्चापि ये वै महान्तः ।

ते ते जिता देवराज्यं च कृन्सं

वृहस्पतिश्चेद्याजयेत्त्वां नरेन्द्र ॥ १८

संवर्न उवाच ।

माम्मानेवं त्वं पुनर्गगाः कथंचि-

वृहस्पतिं परिदातुं मरुत्ते ।

मा त्वां धक्ष्ये चक्षुषा दारुणेन

संकुद्धोऽहं पावक तन्निगोध ॥ १९

व्यास उवाच ।

ततो देवानगमद्भूमकेतु-

र्दाहाङ्गीतो व्यथितोऽश्वत्यपर्णवत् ।

तं वै दृष्ट्वा प्राह शक्रो महात्मा

वृहस्पतेः संनिर्धा हव्यवाहम् ॥ २०

यत्त्वं गतः प्रहितो जातवेदो

वृहस्पतिं परिदातुं मरुत्ते ।

तर्कि प्राह स नृपो यक्ष्यमाणः

रुचिद्वचः प्रतिगृह्णाति तच्च ॥ २१

अग्निरुवाच ।

न ते वाचं रोचयते मरुत्तो

वृहस्पतेरङ्गलिं प्रादिणोन्मः ।

C 14 43
B 14 0 22
P 14 9 22

शोष्य, D₁ नाद्य नामेत T₁ नाद्य भवं, G अद्य शोवेत् (for अद्य शोमेत्)

17 D₁ om the ref —^a) T₁ G ये (for धै) T₁ लोके T₂ G₁ देवलोका (for 'लोके) K₁ D₁ भवत्, B₁ (marg as in text) महेंद्र (for महान्त) —^b) G₁ K₁ : : D₁ तान् (for स) D M : : तया प्तमे, T G मत्प्यसे, M₁ मयस्यसे (for मयाप्यसे) B₁ : द्य, D₁ तान् (for तान्) —^c) K काम (for कर्म) —^d) G₁ K₁ : : विजयेत्, K₂ D₁ : विजये (D₁ य), K₁ D₁ विजयी, B₁ (marg as in text) ख यत्, D₁ जये (for ए जये) M₁ कीर्तियुक्त

18 ^a) T G₁ : M₁ यथा (for तया) —^b) K₁ D₁ [ज]र (for [ज]रि) D₁ ने (for ये) K₂ महत् —^c) T G₁ : एते, G₂ एतच्च (for ते ते) G₁ K₁ जागा, B₂ जिता, T G च ते (for जिता) G₁ देव राज्य (for 'राज्यं च) —^d) K₁ : M₁ : om चद् B₁ : : स्वा याजयेद्दं (B₁ transp), D₁ : याजयेच्चेंद (D₁ : धेत्ते)

19 B om the ref and reads 19-20 after 22 —^a) K₂ : : D₁ M₁ सा मय (K₁ 'य), B₁ : : T₂ G₂ M₂ : सा मय, B₂ D₁ D₁ D₁ : सा मय (for माम्मानेव) —^b) K₁ D₁ D₁ महत् —^c) G₁ D

T₁ G₁ M₁ त्वा (for त्वा) —^d) D₁ T₂ पावक K (except K₂) B D त्त् (for तत्) — After 19, G₁ K₁ : ins an addl colophon [Adhy namo K₂ मयमन्तीय — Adhy no G₁ 11]

20 For the sequence in B, cf. v 1 19 T G om the ref —^a) K₁ देवानागमद्, D₁ : देवो भगवत्, G₁ : नाहमगमद् (for देवानागमद्) K₁ चर्म केतुः (sic) (for चर्म) B₁ : : D₁ ततोगाद्दे वेप मानो मूनकेतुः (B₁ : दृष्टानु) —^b) K₁ महा, K₂ नयाद्, B₁ तम्माद् (for दाहाद्) K₁ G₁ व्याथितो (for व्यथितो) G₁ मुद्धवर्ग (for अश्वत्यपर्णवत्) —^c) D₁ त्त् वै, G₂ स न (for त वै)

21 Before 21, MSS ins इन्द्र उवाच —^a) F₂ : B₁ D (except D₁) यत्, T M₁ : स (for यत्) M₂ प्रितो (for प्रहितो) K₂ मूनकेतो (for जातवेदो) —^b) K₁ D₁ मरुत्ते —^c) B₂ तत्त्, M₁ : त (for तत्) K₁ : D₁ : यक्ष्यमाण —^d) K₁ रुचिद्वच, K रुचिद्वच G₁ गृह्णाति (for गृह्णाति) B₁ : तन्मे, G₂ तच्च (for तच्च)

22 K₂ वह्निः (for अग्निः) —^a) K₂ T G वाच्य, B₁ वाचो, D₁ वचो (for वाचं) K₂ रोचयते K₁ D₁ मरुत्तो —^b) K₁ प्रादिणोन्मः (sic), G₁ 'गाद्य

C 14 240
B 14 9 22
K 14 9 22

संवर्तो मां याजयितेत्यभीक्षणं
पुनः पुनः स मया प्रोच्यमानः ॥ २२
उवाचेदं मानुषा ये च दिव्याः
प्रजापतेर्ये च लोका महान्तः ।
तांश्चेष्टमेयं संविदं तेन कृत्वा
तथापि नेच्छेयमिति प्रतीतः ॥ २३
इन्द्र उवाच ।
पुनर्भवान्पार्थिवं तं समेत्य
वाक्यं मदीयं प्रापय स्वार्थयुक्तम् ।
पुनर्ययुक्तो न करिष्यते वच-
स्ततो वज्रं संप्रहर्तासि तस्मै ॥ २४
अग्निरुवाच ।
गन्धर्वराड्यात्वयं तत्र दूतो
विभेस्यहं वासव तत्र गन्तुम् ।

संरन्ध्रो मामग्रवीचीक्षणरोपः
संवर्तो वाक्यं चरितम्रक्षचर्यः ॥ २५
यथागच्छेः पुनरेवं कथंचि-
द्वृहस्पतिं परिदातुं मरुते ।
दहेयं त्वां चक्षुषा दारुणेन
संकुद्र इत्येतद्वैहि शक्र ॥ २६
इन्द्र उवाच ।
त्वमेवान्यान्दहसे जातवेदो
न हि त्वदन्यो विप्रते भम्मकर्ता ।
त्वत्संस्पर्शात्सर्वलोको विभे-
त्यश्रद्धेयं वदसे हृष्यवाह ॥ २७
अग्निरुवाच ।
दिवं देवेन्द्र पृथिवीं चैव सर्वां
संवेष्टयेस्त्वं स्वयलेनैव शक्र ।

—^c) G₂ M₂ १ स संवर्तो (for संवर्तो मा) M₁ २ मा (for मा) K₅ D₁ G₁ २ याजयता (for 'यिता) K₁ B₅ D (except D₀₁) [उ]वाच (for [अ]भीक्षण) —^d) D₀₁ om one पुन K₂ ६ D₀₁ याच्यमान (for प्रोच्य) —After 22, B₅ reads 19-20

23 Before 23, B₅ ins इन्द्र उवाच —^a) G₁ ये ते (for [इ]द) D₀ मनुष्या (for मानुषा) —^c) B₁ ये च लोके, B₂₋₄ D₀₁ D₅ १ देवलोका (B₂ 'के) K₂ महत् —^c) Ś₁ K₁ लभेय, K₅ लभे (for लभेय) —^d) B₁ २ प्रतीहि (for प्रतीत)

24 ^a) B D (except D₁) गत्वा; G₂ पुन (for भवान्) D₀₁ D₁₋₅ त्व (for त) —^b) Ś₁ K₂ प्रार्थय, K₁ प्रापयेत् G₁ ३ प्रापयितार्थयुक्त Ś₁ K₁ ३ T₁ G₂ M त्वर्थयुक्त (K₁ 'क्ता), D₀ स्वार्थयुक्ते (for 'युक्तम्) —^c) K₁ D₅ ० S (except M₂ १) यदुक्तो, K₂ ६ हि युक्तो, K₄ D₁ यज्ञो, B₁ युक्तो (for ययुक्तो) K₁ D₁ च, D₂ ३ ते वचस्, D₄ वच, M₁ चैत् (for वचस्) D₀₁ पुनर्युक्तो न करिष्ये वचश्चेत् —^d) D₀₁ स्वतो (for ततो) D₁ ० तस्मिन् (for तस्मै)

25 ^a) M₁ गधर्वराजो, M₂ 'राजा, M₃ 'राज (for 'राद्) M₄ वद् (for यात्वय) Ś₁ K₁ तेच, K₅ त्व (for तत्र) K₀ दूत्ये, M₄ दूत् —^b) M₁ ३ [अ]ह

वा (for [अ]ह) M₂ पापक (for वामप) Ś₁ K₁ तेच (for तत्र) K₁ हुन्तु (for गन्तुम्) —^c) Ś₁ K₁ ३ इद च, G₂ सरमात् (for सरन्ध्रो) D₁ om from चीक्षणरोप up to 26^b Ś₁ K₁₋₄ आह म (K₀ १ सु), K₅ अहयत्, S उक्तं (for अमयीत्) T G₁ तत्र तीक्ष्ण (for तीक्ष्णरोप) —^d) K₅ transp संवर्त and वाक्यं Ś₁ K₁ वै, D₀₁ वा (for वाक्य) G₁ त्वरितं प्राणणायं (for चरितम्रक्षचर्यं)

26 D₁ om 26^b (cf v 1 25) —^a) K₂ D₁ यथागच्छे (K₂ 'च्छेत्), K₁ ३ M₂ यथागच्छेत्; B₁ प्रत्यागच्छे T G₂ कदाचिद् (for कथं) —^b) K₁ मरुते —^c) Ś₁ T₁ M त्वा, G₁ च (for त्वां) —^d) T G₂ ३ [पु]म् (for [पु]तद्) B₁ ३ D₀₁ T₂ M₂ (by corr) १ अवेहि (for अवेहि) G₂ चक्षे (for शक्र)

27 K₂ om 27^b D₁ K₁ ३ B D₀₁ D₀₁ D₁₋₄ शक्र (for इन्द्र) —^a) G₂ [अ]न्य (for [अ]न्यान्) K₅ M₂ जातवेदा —^b) T च; G₁ स्म, M₁₋₃ om (for हि) M₁ (sup in) चरते (for विरते) —^c) K₁ D₁ सपर्कात् (for संस्पर्शात्) —^d) K₁ B₁ ३ T G₂ ह्य (T₁ स)श्रद्धेय, B₅ आत्मज्ञेय (sic), G₁ ३ M₁ न श्रद्धेयं (for अत्र) T₁ G₁ ३ M₂ १ भापसे (for वदसे)

28 ^a) K₂ दिवे, K₁ देव, D₁ ३ ० द्विवि, D₂

एवंविधस्येह सतस्तत्रासौ

कथं वृत्रस्त्रिदिवं प्राग्जहार ॥ २८

इन्द्र उवाच ।

न चाण्डिका जङ्गमा नो करेषु-

र्न वारिमोमं प्रपिवामि वह् ।

न दुर्बले वै विसृजामि वज्रं

को मेऽसुखाय प्रहरेन्मनुष्यः ॥ २९

प्रवाजयेयं कालकेयानृथिव्या-

मपाकर्षं दानमानन्तरिक्षात् ।

दिवः प्रहादमवसानमानयं

को मेऽसुखाय प्रहरेत मर्त्यः ॥ ३०

अग्निरुवाच ।

यत्र शर्यातिं च्यवनो याजयिष्य-

न्सहाश्विभ्यां सोममगृह्णदेकः ।

तं त्वं क्रुद्धः प्रत्यपेधीः पुरस्ता-

च्छर्यातियज्ञं स्मर तं महेन्द्र ॥ ३१

वज्रं गृहीत्वा च पुरदर त्वं

संप्राहापार्श्व्यवनस्यातिघोरम् ।

C 14 250
B 14 9 22
K 14 9 22

देव, T G: दिव च (for दिव) G: देवेद्र देवेषु (for दिव देवेन्द्र) S: K: ष्वेद्र, G: ष्वेद्र (for देवेन्द्र) K: B: De: Dn: G: om. [ष्वे B D: c [ज]नरिद्धं (for [ष्वे] मवां) —^b) K: वेष्टेस्, T विचेष्ट (for मवे) K: मु, D: हि, G: म (for म्) S: K D: T om [ष्वे K: शक्र —^c) K: वृत्तम्य (for विष्टम्य) D: [ष्वे (for [ष्ट]इ) K: [ज]म्रे (for [ज]मो) —^d) D: वृत्रघ्न दिवं (for वृत्रस्त्रिदिव) B: २ मं, T G: वै (for प्राग्)

29 M: २ read 29^{ab} twice. —^a) K: न पडित्तां जगमो नो करेण, K: न षडिका जगमानो करे मा, K: नापडित्वा जगमो ना करेषु, K: नामदिकाजिकमनो न कलिंगान्, B: D: न पडिका जगमो लोत्रेणुर (sic), B: १ नापडित्वाजिकमनो न कलिंगान् (B: १ 'जिकमलिंगानुर, B: २ 'जिकमलोमलिंगान्), B: Dn: D c न गदिकाकार योग करेषु (B: १ 'कारजोगाधकरणे), De: D: ३ न (D: नो) पडिका जगमो नो करेषु, D: नापडित्वा जगमो ना करेषु T G M: २ (both second time) ३ न दृष्टमा श (G: १ 'शार) कादो कलिंगान्, M: २ (both first time) ३ न दृष्टि (M: मड-, M: मडि) का नजमान करेण, Cnp न दृष्टिका जगमो नो करेषु, Cv नादृष्टो दृष्टयानोम्भ्य-ङ्गिगान् —^b) K: B: De: Dn: D: ० च (for चा) D: ४ चा (D: चा) पि, Cv कार, T G M: २ (both second time) ३ काश्यान् (for वारि) —^c) G M: ३ दुर्बलाय, Bom ed क्षीणदाक्ता (for दुर्बले वै) K: [s]ह, B (except B: De: D: [s]पि (for वै) K: B: २ प्रहियोमि, B: ३ D (except D: १) प्रहरामि, T G M: २ अवसृजामि (for विसृ) —^d) G: २ सुखी य (for सुखाय) K: B (B: marg) D (except D: १) प्रहरे (B: ३ [orig] D: ३ 'भवे) त मर्त्यं (for 'रेन्म नुष्य) ३ Cv को मे प्रहरेदित्यत्र — असुखायेति पद

च्छेद्र । ३१

30 S: K: १ ४ D: om (hapl) 30 —^a) K: प्रादानयेय, K: T G: ३ M: ३ प्रवाजयन्, De: Dn: D: २ प्र (Dn: प्रा) वाजय, G: १ 'जये, M: ३ 'ज्य तान् (for जयेय) D: कालिकेयान् —^b) K: B: De: Dn: D: ३ ० T G: २ M: ३ अपाकर्षन्, K: 'चक्रन् (sic), G: उपाकर्षं, M: ३ महाकश्यपान्, M: ३ महार्यान् (sic) (for अपाकर्षं) B (except B.) D: ३ अतरीक्षात्, M: ३ 'रिक्ष, M: ३ 'रिक्ष —^c) M: ३ देव (for दिव) Some MSS प्रहादम्, T: G: २ प्रभावाद् (for प्रहादम्) K: अवर तम्, B: २ अपमानम्, B: ३ अवनीं तम्, De: ३ अघर तम्, T: G: २ अयमतम्, M: ३ अघमत्तात्तम् (for अयमानम्) K: अघरन्वपतेय, D: ३ असुर सधित वै (D: ३ 'धिता) (for अयमानमानय) Cv दिव प्रहाद व्यधमान नयेत —^d) G: २ सुखी य (for सुखाय) K: ३ Dn: G: ३ प्रहरेन्, B: ३ D: ३ प्रभवेत (for प्रहरेत) K: ३ मनुष्य, De: Dn: D: ३ मानव, T G: २ [ज]च मर्त्यं, G: ३ अमर्त्यं (for मर्त्यं)

31 —^a) B: G: om, De: ३ यद्वा (for यत्र) B: २ शर्यातिं, G: ३ M: ३ शर्यातिं, G: २ शर्यातिं, M: ३ याजय (for शर्यातिं) K: ३ ध्रुवणो, M: ३ च्यवनं (for च्यवनो) K: B: D: १ याजयिष्यत्, D: ३ ० 'यित्वा (for 'यिष्यन्) —^b) B: G: १ अगृह्णदेक, D: ३ ० अगृह्णदेक (D: ३ 'क), G: ३ M: ३ एकोप्य (G: ३ 'न्व, M: ३ 'भ्य) गृह्णात् (for अगृह्णदेक) D: ३ एक (for एक) —^c) K: G न स्व, K: ४ स्व त (by transp), K: B: ३ De: ३ पुन्वन्, T: M: ३ ३ म स्व De: ३ कोप, M: ३ क्रुद्ध S: ३ प्रतिपेध, D: ३ G: ३ प्रतिपेधी, M: ३ प्रत्य पेधी —^d) G: ३ corrupt B: ३ शर्याति, G: ३ M: ३ शर्याति (for शर्याति) D: ३ त्व (for त) M: ३ शर्यातियज्ञे मतत महेंद्र

स ते विप्रः सह वज्रेण बाहु-
 मपागृह्णात्तपसा जातमन्युः ॥ ३२
 ततो रोपात्सर्वतो घोररूपं
 सपत्नं ते जनयामास भूयः ।
 मढं नामासुरं विश्वरूपं
 यं त्वं दृष्ट्वा चक्षुषी संन्यमीलः ॥ ३३
 हनुरेका जगतीत्या तथैका
 दिवं गता महतो दानवस्य ।
 सहस्रं दन्तानां शतयोजनानां
 सुतीक्ष्णानां घोररूपं बभूव ॥ ३४
 वृत्ताः स्थूला रजतस्तम्भपर्णा

दंष्ट्राश्वतस्रो द्वे शते योजनानाम् ।
 स त्वां दन्तान्विदशन्नभ्यधाव-
 ख्निघांमया शूलमुद्यम्य घोरम् ॥ ३५
 अपश्यस्त्वं तं तदा घोररूपं
 सर्वे त्वन्ये ददृशुर्दर्शनीयम् ।
 यस्माद्धीतः प्राञ्जलिन्त्वं महर्षि-
 मागच्छेथाः शरणं दानवम् ॥ ३६
 क्षत्रादेवं ब्रह्मवलं गरीयो
 न ब्रह्मतः किञ्चिदन्यद्गरीयः ।
 सोऽहं जानन्नब्रह्मतेजो यथाव-
 न्न संवर्तं गन्तुमिच्छामि शक्र ॥ ३७

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

32 ^a) T Gs [क्ष]थ (for च) — ^b) Ks सप्राहर्षे
 (sic), Ks s B3-s Dn1 D1-s T2 G2 s M1 सप्रहर्षीश्र,
 B1 s प्राहर्षीश्र, Ds s समप्रहर्षीश्र (for यप्रा^a) S1
 च्यचनं च (for 'न्यम्) — ^c) G1 s M2 s वै (for ते)
 K2 सवज्रेण, M1 s सह वज्र च (for सह वज्रेण) D2
 वायुम् (for बाहुम्) — ^d) S1 K1 s s D1 अवागृह्णात्,
 K2 अवागृह्ण, D2-s अवागृह्णा (D1 'ह्णा)त्, Ds अपा
 गृह्णात् (sic), M1 s तथागृह्णात् (for अपागृ^a) S1 K1
 तरसा (for तपसा) M4 जातरोप (for 'मन्यु)

33 After 33^a, D1 reads 34^d-35^b S1 K1 s D1
 om (hapl) 33^b — ^b) Ds om from यामास up to
 मह (in 34^b) K2 s s G Ms s विप्र (for भूय) M1 s
 सपत्नतेज कारमास विप्र ॥ Cv सवर्तं ते जनयामासेत्यत्र
 — संवर्तं प्रलयमानम् । मढ नामासुरमिति सचन्ध । ॥ — ^c)
 D2 नाशाय, Ds भद्र, T G2 मधु, G1 मघ, Gs
 वसु, M1 s समद, M4 प्रमद (for मद्र) K2 नामेघ
 सुर, K4 नामेत्यसुर; Ks B1 D1 T G नामानमसुर,
 D2 चैवासुर (for नामासुर) — ^d) M1 यत् (for य)
 M4 त (for त्व) Gs चक्षुषा K2 सनिमील्यात् (sic),
 Ks सन्यमीलत्, Dn1 Ds Gs सनिमील, T1 सन्यमील्य,
 T2 M1 s सनिमील्य (for सन्यमील)

34 Ds om up to मह (in 34^b) (cf v l 33)
 — ^a) D2-s हनु (D1 वृत्तो)रेको जगतीस्थस्तथैको — ^b)

B2 D2-s गतो, M1 s गथा (for गता) K1 सा
 महती, Ks अपरा, D1 T G2 महती (for 'तो)
 — ^c) B2 Gs M1 s महत्त्र (for 'त्र) K2 शक्रतेजो
 मयानां (for शतयोजनाना) — D1 reads 34^d-35^b
 after 33^a

35 For the sequence in D1, of v l 34 — ^a)
 S1 K1 s B1-s T2 G2 M राजत्, Ks राजत्त् (for
 रजत) S1 ताम्रपर्णाश्र, Ks तत्र चणैर्; B1 स्तम्भर्णा
 (for स्तम्भपर्णा) — ^b) S1 transp दंष्ट्रा and चतस्र
 — ^c) S1 K1 T G स रवा, M सर्वान् (for स रवा)
 K2 दैतैर् (for दन्तान्) Gs दशकन् (for विददान)
 Ks आभ्यधावञ् D1 विदशान्म त्वां दंतानभ्यधावञ् — ^d)
 T उद्भूत्य (for उद्यम्य)

36 ^a) Ks D2 s s अपश्यस्त्वं, T G M2 स्वं (G त)
 नापश्यत्, M1 s तज्ञापश्यत् (for अपश्यस्त्वं) K2 न,
 D1 Ms om, Ds च, Ds तत्, T G M1 s s त्व
 (for त्) S1 K1 s Gs तथा (for तदा) — Ds om
 36^b — ^b) K1 s s D1 T Gs त्वदन्ये, Ks चान्ये, B1
 s s Ds1 रवा वै; Dn1 D2-s वै त्वां (for त्वन्ये) — ^c)
 S1 K1 s s B1 s D1-s T M1 s तस्माद् (for य^a) Ks
 Gs महर्षेर् (for 'र्षिम्) — ^d) T गच्छन्दीघ्र, Gs
 गच्छे शीघ्र, M अगच्छेया (for अग^a)

37 ^a) K1 s s B1-s D (except Ds) G2 क्षत्राद्,

१०

इन्द्र उवाच ।

एवमेतद्ब्रह्मवलं गरीयो

न ब्रह्मतः किञ्चिदन्यद्गरीयः ।

आविक्षितस्य तु बलं न मृष्ये

वज्रमस्मै प्रहरिष्यामि घोरम् ॥ १

धृतराष्ट्र प्रहितो गच्छ मरुत्तं

संवर्तेन सहितं तं वदस्व ।

बृहस्पतिं त्वमुपशिक्षस्व राज-

न्वज्रं वा ते प्रहरिष्यामि घोरम् ॥ २

व्यास उवाच ।

ततो गत्वा धृतराष्ट्रो नरेन्द्रं

प्रोवाचेदं वचनं वासवस्य ।

गन्धर्वं मा धृतराष्ट्रं निबोध

त्वामागतं वक्तुकामं नरेन्द्र ॥ ३

ऐन्द्रं वाक्यं शृणु मे राजसिंह

यत्प्राह लोकाधिपतिर्महात्मा ।

बृहस्पतिं याजकं त्वं वृणीष्व

वज्रं वा ते प्रहरिष्यामि घोरम् ।

वचश्चेदेतन्न करिष्यसे मे

प्राहैतदेतावदचिन्त्यकर्मा ॥ ४

मरुत्त उवाच ।

त्वं चैवैतद्वेत्थ पुरंदरश्च

C 14 261
B 14 10 6
F 14 10 6

Ks S एव, Ks s B D बलाद् (for एव) Bz Dc1
प्राहणत् —^b) Gz वलीय (for गरीय) — Ks om.
(hapl) from 37^a to 14 10 1^b —^c) M1 s यदाश्च
(for यथावत्) —^d) Dn1 D ० जेतुम्, Mz हतुम्
(for गन्तुम्)

Colophon om in Ks — Adhy nam^c Ks B
Mz संवर्तमन्तीय, M1 इन्द्रादिमवाट, Mz अर्द्धादिमवाट
— Adhy no (figures, words or both) Ś1 12, Dn1
9 (as in text), D1 G1 s Mz s 8 — Sloka no
Ks 18, Dn1 37

10

1 Ks om 1^{ab} (cf v 1 14 9 37) —^a) B1 s
एव च, Gs क्षत्राट् (for एवम्) —^b) Bs Dn1 D2-c
प्राहणत् (for प्राहण) Bs कश्चिद् (for किञ्चिद्)
—^c) Ds Mz आवीक्षितस्य, Gs अवे (for आवि^c) Kz
[अ]य, Ks [अ]ति, B1 s om, T Gs [इ]ह (for
तु) Ds आवर्षद्वयस्य तु वक्ता न नृप्ये (sic) —^d)
Kz s D1 चास्मै, B1 s तस्मै, Ds चाति- (for अस्मै)
B1 Dc1 प्रहरामि (for प्रहरिष्यामि) Ds घोर

2 Ds s om (hapl.) 2 —^a) K1 s s B (except
B1) Dc1 D1 s c S transp प्रहितो and गच्छ Ks s
D1 मरुत्त Ks गच्छ त्व गधर्वं प्रहितो मरुत्त —^b)
Dn1 D2 s c संगत (for सहित) Ś1 D1 त्वं (for त)
— G1 om 2^c-3^b —^c) B1 s समुप (for स्वमुप-)

Ks s Bs Ds s c T1 Gz M1-3 अनु (for उप-) Ks
शिक्षयस्व, Ks गच्छ, Ds c शिष्यम्, T1 Gz M1-3
तिष्ठन्, Tz पद्यम् (for -शिक्षम्) —^d) T1 हि (for
वा)

3 G1 om 3^{ab} (cf v 1 2) K1 om (hapl)
3^a-4^d Ś1 Kz s s D1 om the ref —^a) Kz s
Dc1 Dn1 D1 s नरेन्द्र — D1 om (hapl) 3^b s
—^b) Ś1 Kz-s Gs वचनाद् (for वचन) — Before 3^{cd},
Ks B D (D1 om) ins धृतराष्ट्र उवाच —^c) Bz Dc1 Dn1
Ds c धृतराष्ट्र मा (Dc1 मा) (by transp) Ks Ms
मा, Ds वै (for मा) Mz नरेन्द्र (for निबोध) —^d)
Ds त्वम् (for स्वाम्) Bz वक्तुकामो

4 K1 om 4^{abcd} (cf v 1 3) Before 4, G1 ins
धृतराष्ट्र उवाच —^a) Ds इदं (for ऐन्द्र) Ś1 K
(K1 om) D1 G1 s M वै, Gz वा (for मे) —^b)
D1 यदाह, Ds यश्चाह (for यत्प्राह) —^c) Ks s त
(for त्व) Ś1 वृणीष्व, B1 हि (for त्व) —^d)
Ś1 न चेद्वज्र (for वज्र वा ते) Ds नून (for घोरम्)
—^e) Ks तु मे त्व, Ds T Gs चेदं तन् (for चेदेतन्)
—^f) Kz s s D1 एव (for एतद्) Gs प्राहैकदात् वदत
च कर्म — After 4, T G ins

28* बृहस्पतिं याजयितुं न चेच्छे
वज्रं तस्मै प्रहरिष्यामि घोरम् ।

5 The portion of the text from 5 up to the

विश्वेदेवा वसवश्चाश्विनौ च ।
 मित्रद्रोहे निष्कृतिर्वै यथैव
 नास्तीति लोकेषु सदैव वादः ॥ ५
 बृहस्पतिर्याजयिता महेन्द्रं
 देवश्रेष्ठं वज्रभृतां वरिष्ठम् ।
 संवर्तो मां याजयिताद्य राज-
 न्न ते वाक्यं तस्य वा रोचयामि ॥ ६
 गन्धर्व उवाच ।
 घोरो नादः श्रूयते वासवस्य
 नभस्तले गर्जतो राजसिंह ।
 व्यक्तं वज्रं मोक्षयते ते महेन्द्रः

क्षेमं राजंश्चिन्त्यतामेप कालः ॥ ७
 इत्येवमुक्तो धृतराष्ट्रेण राजा
 श्रुत्वा नादं नदतो वासवस्य ।
 तपोनित्यं धर्मविदां वरिष्ठं
 संवर्तं तं ज्ञापयामास कार्यम् ॥ ८
 मरुत्त उवाच ।
 इममश्मानं प्लवमानमारा-
 दध्वा दूरं तेन न दृश्यतेऽद्य ।
 प्रपद्येऽहं शर्म विप्रेन्द्र त्वचः
 प्रयच्छ तस्मादभयं विप्रमुख्य ॥ ९
 अयमायाति वै वज्री दिशो विद्योतयन्दश ।

end of the next adhy is lost in Dn1 on a missing folio K₂ & D₁ मरुत्त, K₈ D₈ मरुत्त —^a) Ś₁ M₂ [ए]तद्, K₄ & D₀₁ G₁ & M₄ [ए]व तद् (for [ए]वैतद्) K₂ पुरदरस्य D₈ & तत्रैव त्व गच्छ पुरदर च, T G₈ त्व चैतद्वैत्य पुरुदरश्च साध्या —^b) B₂ विश्वे च देवा (for विश्वेदेवा) K₂ & D₁ मरुत्तश्च (for वसवश्च) —^c) K₈ D₄ T₁ मित्रद्रोहो K₁ निवृत्तिर्, K₈ & D₈ M₁₋₈ निष्कृतिर् (for निष्कृ^०) K₁₋₄ D₁ G₁ & M₈ & वै (K₈ नो) यथेह, K₅ B D₀₁ D₂₋₈ नास्ति लोके, T वा हृद्वैव, G₈ वै त्विहैव, M₁ & वै यथाहं (for वै यथैव) —^d) K₈ [ह]ह (for [ह]ति) K₄ D₁ M₁₋₈ तथा (for सदा) B D₀₁ D₂₋₈ महस्पाप ब्रह्महत्यासम तत्

6 Dn1 missing (of v 1 5) Before 6, T₂ 108 मरुत्त —^a) Ś₁ याजयिताद्य, B D₀₁ D₂₋₈ G₁ याज यता, M₁ & यते (for यिता) K₁ D₀ महेंद्र, T₁ G₈ सुरेन्द्र —^b) B₂₋₄ T₂ ज्येष्ठ (for श्रेष्ठ) B₂ & धर्मभृतां, T₁ G₈ शस्त्रं, M₁ & वज्रभृतां (for भृतां) —^c) Ś₁ K₂ M मा (for मां) D₂₋₄ & याजयेत् (for यिता) K₆ B₈ विप्रो (for राजन्) —^d) K₂ च तद् (for ते) G₂ च (for वा)

7 Dn1 missing (of v 1 5) G₁ & M धृतराष्ट्र (for गन्धर्व) —^a) K₅ B D₀₁ D₂₋₈ श्रूयतां —^b) K₅ T G₁ & नभस्तले —^c) K₈ (also as in text) मोह (for व्यक्त) K₄ & D₁₋₈ मोक्षते, D₈ & प्रोज्झते K₁ महेंद्र, G₈ M₄ नरेन्द्र —^d) K₁ & & G₁ & M क्षम, K₂ काम; T G₈ क्षमस्व (for क्षेम) D₀₁ राज्य (for राजश्) T₂ एव (for एव) — After

7, Ś₁ K₁₋₄ D₁ ins an addl colophon [Adhy name K₂₋₄ D₁ सवर्तमरुत्तीय — Adhy no Ś₁ 13]

8 Dn1 missing (of v 1 5) —^a) K₅ D₈ & T₁ राजन् (for राजा) —^b) K₅ [आ]राव, M₁ & वाच (for नादं) D₄ वदतो (for नं) —^c) B₁ & तपोनिष्ठ (for 'नित्य) K₂₋₈ B₁ S (except G₂) ब्रह्मविदा, B₁ & ब्रह्मभृता, B₈ D₈ & धर्मभृता (for 'विदा) —^d) K₂ सं (for त) G₈ सर्वं (for कार्यम्)

9 Dn1 missing (of v 1 5) K₂ & D₁ मरुत्त, D₈ मरुत्त —^a) T G पश्य, M₁₋₈ इमाम् (for इमम्) Ś₁ K₁ अस्मान (sic), K₂ B₁ अस्मान्, K₄ & B₈ D (Dn1 missing) T G M₄ आस्मान (for अस्मान) D₈ तु प्लवमानम्, D₈ तुत्यवमर्णम् (for प्लवमानम्) G₁ त्वमाराद्, M₁ & तमा (for आराद्) —^b) K₄ D₁ & यस्माद्, G₈ यद्वा (for अध्वा) M₄ (inf lin) पश्याम पार (for अध्वा दूर) Ś₁ K₄ D₁ दूरात्, D₈ दूरेन (for दूर) B₈ & [ह]य (for श्य) K₈ अध्वा नमत ननु दृश्यतेऽद्य, G₁ अदूरतो देवराजं स्वमद्य — D₀₁ om 9^{ad} —^c) D₁ कर्म (for शर्म) T G₈ भूय; M₄ (inf lin) तत्त्व (for त्वत्त) —^d) K₄ D₁ विप्र वर्यं (for 'मुख्य)

10 Dn1 missing (of v 1 5) —^a) T G₈ योयम् (for अयम्) D₈ अयमायाति (sic), G₂ अयायास्यति. —^b) T₁ G₂ दिशो (for दिशो) D₈ विद्योतये K₂ & D₁ T G₈ इव, G₁ & दिश (for दश) K₅ विदिशो द्योत

अमानुषेण घोरेण सदस्यात्सासिता हि नः ॥ १०

संवर्त उवाच ।

भयं शक्राद्येतु ते राजसिंह

प्रणोत्स्येऽहं भयमेतत्सुघोरम् ।

संस्तम्भिन्व्या विद्यया क्षिप्रमेव

मा भैस्त्वमस्माद्भव चापि प्रतीतः ॥ ११

अहं संस्तम्भयिष्यामि मा भैस्त्वं शक्रतो नृप ।

सर्वेषामेव देवानां क्षपितान्वायुधानि मे ॥ १२

दिशो वज्रं व्रजतां वायुरेतु

वर्षं भूत्वा निपततु काननेषु ।

आपः पुवन्त्वन्तरिक्षे वृथा च

सौदामिनी दृश्यतां मा विभस्त्वम् ॥ १३

अथो वह्निस्त्रातु वा सर्वतस्ते

कामं वर्षं वर्षतु वासवो वा ।

वज्रं तथा स्थापयतां च वायु-

र्महाघोरं पुवमानं जलौघैः ॥ १४

मरुत्त उवाच ।

घोरः शब्दः श्रूयते वै महास्वने

C 14 271
B 14 10 16
K 14 10 16

यन्दिना — °) K₂ : - D₁ रूपेण, K₃ घोषेण, G₁ : M नादेन (for घोरेण) T G₃ त(G₃ क्ष)स्य सेनानि नादेन — °) K₁ सद्रव्यात् S₁ K मे, D₃ : ० ते (for न) B₂ : 3 D₁ : 3 मदस्या (B₂ D₁ 'त्या'न्वासयन्दि न (D₁ मे), G₁ : M मदन्व्यान्मीपयन्निव

11 Dn₁ missing (cf v 1 5) — °) K₂ : 4 D₁ transp भय and शक्रात् K₁ D₃ वेतु, T₁ नैव, G₃ वै तु, M₂ : 3 च्येतु (for च्येतु) — °) S₁ प्रणु ल्येह, K₂ : 3 D₀ प्राणोत्स्येह, T प्रणोत्स्यामि, G₃ प्रचेत्स्यामि (for प्राणोत्स्येऽहं) D₃ M₁ : 2 एव, D₃ एन (for एतत्) — °) K₂ संस्तम्भयिष्ये, K₄ D₁ संस्त भिन्ये, M संस्तस्य त (M₁ : 3 स्व) (for संस्तम्भिन्व्या) G₁ : M वज्रम् (for क्षिप्रम्) S₁ एव B₁ : 2 संस्तभ यिष्याम्यस्य वाहु मवज्र — °) B₁ तव (for भव) K₃ B₁ : om, K₃ [क्ष]ति (for [क्ष]पि) D₃ : ० G₁ त्वम स्याभिसवात्, T तस्मान्मववाद्दि (for त्वमस्माद्भव चापि)

12 Dn₁ missing (cf v 1 5) — °) Dc₁ D₃ न, T G₃ वै, G₁ सु (for सं) — °) T G₃ मृताना (for देवाना) — °) S₁ K₁ : 3 संस्तितानि, K₂ Dc₁ D₃ क्षयि, B₁ : 2 प्रक्षेप्तासि (for क्षपितानि) B₃ M₂ च (for मे)

13 Dn₁ missing (cf v 1 5) — °) K₄ : D₁ वज्रता (sic), B₁ : 5 D₂-1 भज, T गच्छतु, G₁ : 2 व्रजताद् (for व्रजता) B₂ D₁ एतद् (for एतु) — °) K₃ T₁ निपतत्, B₁-3 D₂-० वर्षता, B₁ : 5 Dc₁ G₂ M वर्षतु, D₁ न्यपततु, G₁ damaged (for निपततु) G₁ कानने तु (for 'नेषु) — °) K₂ : 4 G₂ पुवश्च K₃ [क्ष]तवृक्षे, B (except B₁) D₁-3 [क्ष]नरीक्षे K₄ D₁ वृषा च, T₁ सुददा वृष्ट्या, G₃ ददा च, M₁ : 2 मदा तु (for वृषा च) — °) S₁ K₁ : 5 B₂ : 4 : 5 T₂ G₁ : 2

सौदामिनी, D₀ तस्मै दामिनी K₄ B (except B₃ : 5) Dc₁ D₁-० G₁ : 3 M₁ : 2 : 4 दृश्यते, T विद्यते, G₁ पश्यते (sic) (for दृश्यता) K₅ T₁ G₁ त्रिमेस, B₁ : 2 च मैस, B₃ D₁-० [क्ष]पि मैस, B₁ Dc₁ T₂ G₃ M त्रिमेस, B₃ रम मैस (for विभस्)

14 Dn₁ missing (cf v 1 5) B₃ : 4 read 14^{ab} twice — °) K₂ : 4 D₁ T₁ G₁ M₁ : 2 जतो, K₅ ततो, T₂ G₃ जघो (for जयो) B₃ D₂-० वह्निर्देवस् (for जयो वह्निस्) K₂ : 5 D₁ त्रायता, G₁ M₁ : 2 : 4 स्थातु वा, G₂ स्थास्यति (for त्रातु वा) K₅ S (except G₁) सर्वशस्ते (K₅ 'स्त्वा, G₃ 'स्त्रै) (for सर्वतस्ते) B₁ : 2 : 4 (last two second time) वह्निर्देव (B₁ 'घोर) सर्व- तस्त्रायतु (B₃ : 4 'तु च)त्वा — °) K₃ : 5 D₁ T₁ G₁ : 2 M कामाद्वर्षं, B₃ : 4 (both first time) : Dc₁ D₂-1 ० T₂ कामान्मवान्, D₃ सर्वान्कामान् (for काम वर्षं) B₁ : 2 वर्षता, D₀ वर्षति (for वर्षतु) S (except T₂) कामतो (for वासवो) K₂ कामाद्वर्षंतु वामवो वासव वा — °) T₁ जीव, G₁ : 2 M₁ जव (M₁ : inf luv ल), M₁ : 2 एवं (for वज्रं) B₃ transp वज्र and तथा G₁ तदा (for तथा) K₂ संभयता, D₃ : ० स्थापयती (sic), T₁ स्थास्यता, T₂ G₃ स्थापयिता, G₁ : 2 M स्थापयता (for स्थापयता) Dc₁ D₂ : 3 ० वधाय, D₃ T₁ G₁ : 2 M चैव वायुर (for च वायुर) — °) K₂ D₁ पुवन्नेर, D₀ तपमान, G₁ पाव (for पुव) S₁ K₃ जलौघे

15 Dn₁ missing (cf v 1 5) K₂ : 4 D₁ मरुत्, D₃ मरुत् — °) K₄ D₁ वा (for वै) K₂ स्वरो (for स्वने) B₁-3 घोरो नाद श्रूयते दारुणो वै — °) B₁-3 [क्ष]मौ, B₅ M₁ [ए]व (for [ए]प) K₁ : 3 सहवो, K₂ संहितो, G₂ मततो (for सहितो) K₃ मरुत्तेन — °) G₁ M₁-3 [क्ष]पि मे, G₂ विप्र (for हि मे) B₂ प्रमुक्तो, D₂ : 4 व्ययते, M₁ व्यथिते (for प्रव्ययते) B₁

वज्रस्यैप सहितो मारुतेन ।
 आत्मा हि मे प्रव्यथते मुहुर्मुहु-
 र्न मे स्वास्थ्यं जायते चाद्य विप्र ॥ १५
 संवर्त उवाच ।
 वज्रादुग्राञ्चेतु भयं तवाद्य
 वातो भूत्वा हन्मि नरेन्द्र वज्रम् ।
 भयं त्यक्त्वा वरमन्यं वृणीष्व
 कं ते कामं तपसा साधयामि ॥ १६
 मरुत्त उवाच ।
 इन्द्रः साक्षात्सहसाम्येतु विप्र
 हविर्यज्ञे प्रतिगृह्णातु चैव ।
 स्वं स्वं धिष्यं चैव जुपन्तु देवाः

सुतं सोमं प्रतिगृह्णन्तु चैव ॥ १७
 संवर्त उवाच ।
 अयमिन्द्रो हरिभिरायाति राज-
 न्देवैः सर्वैः सहितः सोमपीथी ।
 मन्त्राहूतो यज्ञमिमं मयाद्य
 पश्यस्वैनं मन्त्रवित्तस्तकायम् ॥ १८
 व्यास उवाच ।
 ततो देवैः सहितो देवराजो
 रथे युक्त्वा तान्हरीन्वाजिमुख्यान् ।
 आयाद्यज्ञमधि राज्ञः पिपासु-
 राविक्षितस्याप्रमेयस्य सोमम् ॥ १९
 तमायान्तं सहितं देवसंघैः

om मुहुर्मुहुर् T Gs आत्मा भीतो व्यथितोस्मिन्मुहुर्ते
 —^a) G₁ मन स्वास्थ्य (for मे स्वास्थ्य) B₁ २ विद्यते
 (for जायते) D₅ ० न, G₁ M हि, G₂ मे (for च)
 B₅ D₁ ३ ४ transp चाद्य and विप्र

16 Dn₁ missing (cf v 1 5) —^a) T₁ M₂₋₄
 व्येतु, G₂ यातु (for व्येतु) B₅ भयं तत्, D₃ भये
 (for भय) —^b) K₂ B₁ २ वायुर्, D₃ ततो (for
 वातो) D₅ हसि (for हन्मि) S₁ K₁ ३ उवाच (for
 नरेन्द्र) B₁₋₃ transp नरेन्द्र and वज्रम् —^c) B₁ २
 (marg as in text) कामम् (for वरम्) K₃ हृष्ट,
 D₁ अन्यद् (for अन्यं) —^d) T₁ तत्, M₂₋₄ किं
 (for कं) M₃ कार्यं (for काम) B₁₋₃ पार्थिव, D
 (Dn₁ missing) T₂ मनसा, G₂ तव (for तपसा) S₁
 सादयामि (for साधं)

17 Dn₁ missing (cf v 1 5) K₂ ४ D₁ मरुत्,
 D₂ मरुत् K₂ om 17 and the ref preceding the next
 st. —^a) K₁ ३ M₃ [अ]द्येतु, B₁ २ [अ]भ्येत्य, D₅ ० [अ]
 भ्येत्य, T [अ]गत्य; G₃ [अ]गन्त्य (for [अ]भ्येतु) B₁
 T₁ G₃ यजे, D₅ ० वज्री (for विप्र) —^b) M₃ ४ हवींषि
 (for हविर्) T G₃ विद्वन्, G₁ राज्यं, G₂ M₁ २ ४
 याज्यं (for यजे) B₁ २ विप्र (for चैव) —^c) K₁
 धिष्यु (sic), G₁ २ M हविश् (for धिष्य) K₄ D₁ वै,
 T तेषि (for चैव) D₁ वसतु (for जुपन्तु) —^d) D₁
 सुते, D₂₋₅ हुतं, T₁ सुत; G₁ २ स्वत, M इम
 (for सुत) K₃ D₁ हुत सोम, K₅ सोमं हुत (for
 सुत सोम) D₅ ० गृह्णीष्व (for गृह्णन्तु) K₅ देवा

(for चैव)

18 Dn₁ missing (cf v 1 5) K₂ om the ref
 —^a) B₁ D₁ T₂ G M₃ याति, M₁ यातु (for आयाति)
 —^b) K₂ ४ D₁ transp देवै and सर्वै K₅ om (hapl)
 from सहित up to देवै (in 19^a) M सोपि (M₃ सो
 हि) धीमान् (for सोमपीथी) B (except B₂) D₁
 D₂₋₅ देवै सर्वैस्वरितै स्तयमान —^c) K₂ ३ मन्त्राहूतो,
 D₁ हुतो K₂ B₃ D₁ D₂₋₄ T₁ मम (for मया)
 —^d) D₅ ० पश्यस्वैनं, T G₃ पश्यतस्व (T₂ न त्व)
 (for पश्यस्वैनं) K₂ T₁ G₁ २ विप्रस्त, K₁ D₃ ४
 विप्रं, B₁ २ विप्रस्त, D₅ ० विस्तद्य (for विस्त) T₁
 G₃ कार्यं (for -कायम्)

19 Dn₁ missing (cf v 1 5) K₅ om up to
 देवै (in 19^a) (cf v 1 18) MSS om the ref
 —^a) D₅ देवराजा —^b) S₁ D₃ रयो (sic) S₁ K₂ ३
 युक्त्वा, K₁ B₅ D₅ युक्त्वा, B₂ D₁ ३ ४ T G₃ युक्त्वा;
 B₃ युक्त्वा (sic) (for युक्त्वा) M₁ ३ हरितो (for
 हरीन्) M₃ (inf lin as in text) देव (for वाजि)
 —^c) K₅ आयाति; G₃ आयात (for आयाद्) B
 D (except D₁, Dn₁ missing) T G₂ ३ अय, G₁ M₁ २
 अपि (for अपि) K₅ D₁ राज, G₁ सोम (for राज)
 —^d) D₅ ० आविक्षितस्य, T₂ G₂ M₁ आवीक्षि B₃
 अप्रतिमस्य (for मेयस्य) G₁ काम (for सोमम्)

20 Dn₁ missing (cf v 1 5) —^a) K₃ देवसंगै,
 B₁ मुखै, D₂ वेदसंघै —^b) D₅ ० अभ्युद्यौ (for

प्रत्युद्ययौ सपुरोधा मरुतः ।

चक्रे पूजां देवराजाय चाग्र्यां

यथाशास्त्रं विधिवत्प्रीयमाणः ॥ २०

संवर्त उवाच ।

खागतं ते पुरुहूतेह विद्व-

न्यजोऽद्यायं संनिहिते त्वयीन्द्र ।

गोशुभ्यते बलवृत्रघ्न भूयः

पिवस्व सोमं सुतमुद्यतं मया ॥ २१

मरुत उवाच ।

शिवेन मां पश्य नमश्च तेऽस्तु

प्राप्तो यज्ञः सफलं जीवितं मे ।

अयं यज्ञं कुरुते मे सुरेन्द्र

बृहस्पतेरवरो जन्मना यः ॥ २२

इन्द्र उवाच ।

जानामि ते गुरुमेनं तपोधनं

बृहस्पतेरनुजं तिग्मतेजसम् ।

यस्याह्वानादागतोऽहं नरेन्द्र

प्रीतिर्मेऽद्य त्वयि मन्युः प्रनष्टः ॥ २३

संवर्त उवाच ।

यदि प्रीतस्त्वमसि वै देवराज

तस्मात्स्वयं शाधि यज्ञे विधानम् ।

स्वयं सर्गान्कुरु मार्गान्सुरेन्द्र

जानात्वयं सर्वलोकश्च देव ॥ २४

व्यास उवाच ।

एवमुक्तस्त्वाङ्गिरसेन शक्रः

समादिदेश स्वयमेव देवान् ।

C 14 281
B 14 10 26
K 14 10 26

प्रत्यु) K₃ मरुत, K₄ D₁ मरुत —^o B₁ 2 राजन्य (for राजाय) K₁ चाग्र्या, B₂ चोग्र्या, T₁ चाग्रो, T₂ चाग्रा Dc₁ चक्रे पूजा देवराजो यथाग्र्या —^a T₁ यथा चाग्र्यं, G₃ यथा राजा, M₂ तथा शास्त्रं (for यथाशास्त्रं) D₁ 5 प्रियमाण

21 Dn₁ missing (cf. v 1 5) —^a G₁ 2 सुगत (for स्वागत) B₁ T G₃ [अ]द्य (for [इ]ह) K₂ D₂ विद्वान् —^b K₄ B₂-3 D (except D₁, Dn₁ missing) [s]पि, B₁ T हि, G₃ तु, M च (for ऽत्) K₂ [ए]व (for [अ]य) D₁ मनिहितस् D₂ 6 [ह]न्ते, T G₃ [इ]न्द्र (for [इ]न्द्र) G₁ 2 यज्ञश्चाप स्वन्ति हि ते खड्गि (G₂ ष इ) —^o K₃ श्वस्तन्यते, D 6 T G₂ 3 गोशुच्यते (for 'भ्यते) Some MSS बलवृत्रघ्न, Ś₁ K₁ बलवृत्राय —^a K₅ इमम्, D₂ 6 इवम्, T₁ सुतम्, M₁ लुयम्, M₂ सुवम् (for सुतम्) M₂ 4 सुरसुन्योद्यत (for सुतमुद्यत)

22 Dn₁ missing (cf. v 1 5) K₂ D₃ मरुत, D₁ मरुत —^a K₃ S (except G₂ M₁) मा (for मा) B₁-3 [s]स्तु तुभ्य (for च तेऽस्तु) —^b K₂ D₁ यज्ञ —^o Ś₁ K₁-4 D₁ इम (for अय) B₁ 2 मे यज्ञ कुरुते (by transp) B₃ यज्ञ D₂ 6 ते, M₁ 2 om (for मे) K₂ 4 D₁ M महेंद्र, B₁ (margin as in text) 3 विधान (for सुरेन्द्र) —^a K₂ B₁ 4 3 D₁-3 अवरजो, B₂ 3 Dc₁ अनुजो, M₂ अपरो (for

अवरो) K₄ B D (Dn₁ missing) M₂ विप्र (B₄ Dc₁ ब्रह्म)सुख्य, T G जन्मना च, M₃ जन्मनाय M₁ 2 बृहस्पतिस्त्वव राजन्मनाय (M₂ 'खाय)

23 Dn₁ missing (cf. v 1 5) B₁ 3 शक्र (for इन्द्र) —^a G₁ त (for ते) B₁ 2 गुरुमेत ते (for ते गुरुमेन) Ś₁ K₁ 8 6 B₃ 4 G₁ 2 M₂ 4 एत (for एत) D₂ तपोधन मे (for तपोधन) M₁ 2 जानाम्यह ते गुरुदीप्तिमत —^b K₁ 8 T G₂ अवर (for अनुजं) K₅ बृहस्पतेरवरो जन्मना य (= 22^d), M₁ 2 बृहस्पतेर्भातर यद्वैर —^o G₁ [अ]भ्यादाद् (for [अ]ह्वानाद्) G₁ मे (for ऽह) —^a Ś₁ K₁ 8 T₁ G₁ 2 M₁ 2 प्रणष्ट (M₁ 2 'ष्टा), D₂ 6 विनष्टा (for प्रनष्ट)

24 Dn₁ missing (cf. v 1 5) —^a B₁ प्रीतिस् B₃ अपि, G₁ अस्यै (for असि) Ś₁ K₃ B₃ S (except T₂) om, K₅ वैद् (for वै) —^b K₃ चाद्य, B₁ D₃ साधि (sic), G₂ शक्र, G₃ शासि (for शाधि) —^o K₅ स्वार्थ (for स्वयं) K₅ B₆ D₂ 8 transp सर्वान् and मार्गान् K₄ D₁ स्वर्गान् (for सर्वान्) B₂ T₁ भागान्, G₁ मूर्तान् (for मार्गान्) Cv cites स्वयं सर्वान्कुरु मार्गान् (as in text) K₁ 6 G₁ नरेन्द्र, K₂ 4 D₁ T G₂ 3 M₂-4 नरेन्द्रे, K₃ M₁ महेंद्रे (for सुरेन्द्र) —^a G₁ जानात्वयं Ś₁ K₁ 8 G M₄ लोकाश्च, K₆ लोकस्य Ś₁ देवा, K₆ G₁ देव.

सभाः क्रियन्तामावसथाश्च मुख्याः
 सहस्रशस्त्रिभौमाः समृद्धाः ॥ २५
 कृत्स्नस्थूणाः कुरुतारोहणानि
 गन्धर्वाणामप्सरसां च शीघ्रम् ।
 येषु नृत्येरन्मप्सरसः सहस्रशः
 स्वर्गोद्देशः क्रियतां यज्ञवाटः ॥ २६
 इत्युक्तास्ते चक्रुराशु प्रतीता
 दिवौकसः शक्रवाक्यान् नरेन्द्र ।
 ततो वाक्यं प्राह राजानमिन्द्रः

प्रीतो राजन्पूजयानो मरुचम् ॥ २७
 एष त्वयाहमिह राजन्समेत्य
 ये चाप्यन्ये तव पूर्वे नरेन्द्राः ।
 सर्वाश्चान्या देवताः प्रीयमाना
 हविस्तुभ्यं प्रतिशृङ्खन्तु राजन् ॥ २८
 आयेयं वै लोहितमालभन्ता
 वैश्वदेवं बहुरूपं विराजन् ।
 नीलं चोक्षाणं मेध्यमभ्यालभन्तां
 चलच्छिश्रं मत्प्रदिष्टं द्विजेन्द्राः ॥ २९

25 Dn1 missing (of v 1 5) —^a) B1 तत्
 सार्द्धम्, B2 ततश्च स सार्द्धम् (for एवमुक्तस्तु) K6
 [अ]गिरसेन —^b) G8 इव (for एव) G2 देवदेवान्
 (by dittography) —^c) K5 शतशः, B8 भावस
 ताश्, D3 ० अवसथाश् K2 4 D1 दिव्या (for मुख्या)
 —^d) D1 8 सहस्रशः (for सशः) K2 4 D1 भौमा,
 K3 B8 D2-4 भास, D01 भूपा, D5 ० मृत, T2
 भूता, G1 भौमान् (for भौमा) T2 समृद्ध, G1
 दान्

26 Dn1 missing (of v 1 5) —^a) K4 तत्-
 स्थूणा (sic), B2 D3 कृत्स्नस्थूणा; B5 D3 कृत्सा स्थूणा,
 T G8 चित्रस्थूणा, G1 कृत्स्नस्थूणान्, G2 गुत्स्नस्थूणा,
 M2 कृत्स्नस्थूणा Ś1 K1 D01 कुरुता रोहणानि, K3 कृत्स
 रोहणाश्च, B1 2 कुरुतारोहणार्थं —^b) K2 3 अप्सर
 साश्, M3 रणां —^c) B D2-0 T G2 चत्र, G2
 M1 एषु, M1 पृष्ठे (for येषु) T G3 नृत्यन्ति (G3
 'तु), G2 M1 8 4 नृत्येयुर् (for 'रन्) D2-1 स्वप्सरस
 B1 2 5 D2-4 प्रहृष्टा, D5 ० M1 समस्ता (for सह
 सदा) —^d) Ś1 T1 स्वर्गा देशा, B1 2 स्वर्गोद्देश,
 D01 D2-0 पम (for 'हेरा.) G1 यज्ञपाल, G8 वाट
 K3 स्वर्गा देशा यज्ञवाटे क्रियत

27 Dn1 missing (of v 1 5) —^a) D0 इत्युक्त्वा
 — D8 om 27^b-28^a —^b) G1 दीसाकारा (for दिवौ-
 कस) D01 T1 M4 शक्रवाक्य (for 'वाक्यान्) K5
 प्रहृष्ट, K4 D0 नरेन्द्र (D0 'न्ना) — K4 B5 M1 2
 om (hapl) 27^c D2 ० om. (hapl) 27^c-28^b —^c)
 K5 तु स (for वाक्य) — M2 reads 27^d twice —^d)
 T M1 2 (first time) ततो (for प्रीतो) K5 B6 प्रीय
 माणो, B8 स्मयमान, D1 5 T1 G1 पूजयमानो, G2
 M1 2 (both times) 4 प्रीयमाण, M3 हूयमानो (for
 पूजयानो) K4 D1 मर्हं (D1 'रु)त; B1-8 नरेन्द्र

28 Dn1 missing (of v 1 5) D2 ० om 28^a,
 D3 om 28^a (cf v 1 27) —^a) K1 2 G2 3 M
 त्वा, K4 D1 तु (for त्वया) K2 [अ]हमिद्, K5
 D01 सह (for [अ]हमिद्) K4 om (hapl) from
 समेत्य up to राजन् (in 28^d) K2 T G2 समेतो
 (for समेत्य) —^b) D5 om [अ]पि D01 पूर्व K1 3
 नरेन्द्र, K2 B (except B1) D01 D3 4 T2 G1 2 M2
 नरेन्द्र —^c) M1 2 चान्ये —^d) S (except M1 2)
 त्वत् (for तुभ्य)

29 Dn1 missing (of v 1 5) —^a) K3 आग्नेये,
 G8 राजायं (for आग्नेय) K2 वा (for वै) K1 M4
 आरभता, K2 आलभता, K5 भत, M1 2 आरभते
 (for आलभन्तां) Cv as in text —^b) K8 विश्वे
 देवा, M1 (sup lin) वैश्वरूप, Cv वैश्वदेव (as
 in text) K8 om बहुरूप K4 B1 2 D (Dn1
 missing) T G8 M1 हि राजन्, B1-8 G1 2 M2-4
 च रा' (for विरा') —^c) B2 [उ]क्षमाण (sic),
 D2 [उ]च्छाण, D5 ० [उ]क्षण, T1 G1 2 [उ]ष्ण, Cv
 [उ]क्षाण (as in text) K1 T1 G1 3 अध्यालभता,
 K2 3 B3 5 G2 M3 4 अद्या', K5 अया', D1 3 5 T2
 अप्या', M1 2 अद्या (M2 'भ्या)रभते; Cv आलभता
 (for अभ्यालभन्तां) —^d) Ś1 K1-3 B8 4 D01 चल
 च्छिष्टं, K4 D1 च्छिष्टं; K5 चर्हं जिग्ध, D5 ० चल
 च्छि (D0 'द्वि)ष्ण, T1 दिमलेभ्यं छिष्वा (sic), T2 G1 2
 विलोम्य छिष्वा; G8 मध्ये छिष्वा, M यलभिच्छिष्वा;
 M1 (sup lin) विलोम्य भिष्वा (for चलच्छिष्ट) Ś1
 मत्प्रदिष्ट, K1-3 T G1 2 M3 मत्प्रति (K2 M3 'दि)ष्टा
 (T2 G1 'ष्टा), K4 B D (except D01, Dn1 missing)
 मत्प्रि (D3 द्वि)ष्ट; K5 मत्प्रदिष्टा, G3 तत्प्रदिष्टा, M3
 मत्प्रदिष्टं, M4 मत्प्रदिष्टा (for मत्प्रदिष्ट) K8 M1 2
 द्विजेन्द्र, K4 B D (Dn1 missing) द्विजाभ्या (D0 'मा),
 G8 द्विजेन्द्र

ततो यज्ञो ववृधे तस्य राज्ञो
 यत्र देवाः स्वयमन्त्रानि जहुः ।
 यस्मिंश्शक्रो ब्राह्मणैः पूज्यमानः
 सदस्योऽभृद्धरिमान्देवराजः ॥ ३०
 ततः संवर्तथित्यगतो महात्मा
 यथा वह्निः प्रज्वलितो द्वितीयः ।
 हवींष्युर्चैराह्वयन्देवसंवा-
 ञ्जुहावाग्नौ मन्त्रवत्सुप्रतीतः ॥ ३१
 ततः पीत्वा बलमित्थोममथ्यं
 ये चाप्यन्ये सोमपा वै दिवोकसः ।
 सर्वेऽनुज्ञाताः प्रययुः पार्थिवेन
 यथाजोषं तर्पिताः प्रीतिमन्तः ॥ ३२
 ततो राजा जातरूपस्य राशी-

न्यदे पदे कारयामास हृष्टः ।
 द्विजातिभ्यो विसृजन्भूरि वित्तं
 रराज वित्तेश इवारिहन्ता ॥ ३३
 ततो वित्तं विविधं संनिधाय
 यथोत्साहं कारयित्वा च क्रोशम् ।
 अनुज्ञातो गुरुणा संनिवृत्य
 शशास गामखिलां सागरान्ताम् ॥ ३४
 एवंगुणः संवभूवेह राजा
 यस्य क्रतौ तत्सुवर्णं प्रभूतम् ।
 तत्त्वं समादाय नरेन्द्र वित्तं
 यजस्य देवांस्तर्पयानो विधानैः ॥ ३५
 वैशंपायन उवाच ।
 ततो राजा पाण्डवो हृष्टरूपः

G 14 292
 B 14 10 37
 K 14 10 37

30 Dn1 missing (cf v 1 5) Before 30, T G2 ins व्याम उवाच —^a) K1 4 B2 Dc1 D1 ववृधे (for ववृधे) B2 यत्र (for तस्य) K4 B D (except D1, Dn1 missing) राजन् (for राज्ञो) —^b) K6 एवान्वसुजन् (for अयानि जहु) —^c) K2 यज्ञे, M2 स शक्रो (for शक्रो) K3 3 ब्राह्मणं —^d) B1-3 विधि वद्, T2 G2 3 M हविवान् (for मान)

31 Dn1 missing (cf v 1 5) —^a) Ś1 तथा (for तत) D1 स्वर्विश्व (for तंश्च) Ś1 D4 चित्य-गतो, K2 G2 चेत्य, K4 चिति, K6 D5 M1 चित्त गतो (D5 ना), B1 D2 5 M2 चित्रं, D1 चित्रिं, T C v चेत्यगतो (T2 गता) (for चित्य) —^b) K4 D1 स्पृन्वितो, B2 D2-3 चि (D2 चि) त्यगतो (for प्रज्व लितो). B1 वै द्वितीय —^c) T2 G2 आह्वयद् M2 एव यजाथ (for देवसवाथ) —^d) B4 वह्नौ (for अग्नौ) Ś1 मन्त्रवित् B1 4 सप्रतीते (for सुप्रतीत)

32 Dn1 missing (cf v 1 5) —^a) Ś1 K1 यन्मि, K4 ब्रह्मवद् (for मिद्) —^b) B D (except D1, Dn1 missing) देवसवा (for वै दिवोकस) Ś1 K (except K4) दिवोकस सोमपा ये तथान्ये —^c) K6 ते (for सर्वे) K3 पार्थिवेन्द्र (for वेन) —^d) K2 तथा ज्येष्ठ (s10), D2 यथाजोष (s10) (for जोष) G1 3 M प्रीयमाणा (for प्रीतिमन्त)

33 Dn1 missing (cf v 1 5) —^a) K4 D4

रूपस्य K5 राशी, G1 2 राशिं, G3 राजन् (for राशीन्) —^b) Dc1 om one पदे K5 रम्या (for हृष्ट) —^c) K2 Dc1 द्विजातिभ्या, D5 तेभ्यो, G1 तीना K6 व्यसृजद्, G2 विसृजद्, M1 2 विधिवद् (for विसृजन्) D5 6 भूतिवित्त

34 Dn1 missing (cf v 1 5) —^a) K4 D1 घन (for वित्तं) S (except T2 G2) विधिवद् (for विविध) K4 D1 सनिधाय (for सनिं) —^b) Ś1 (sup lin as in text) T G1 M4 ग्राहयित्वा (for कारं) Ś1 K1 3 [स]य (for च) M1-3 द्विलेभ्य (for च क्रोशम्) Some MSS कोष K4 D1 यथोत्साह ग्राह यामास क्रोश, G2 ह ग्राहयित्वा चावकाश —^c) K4 D1 सनिवृत्त —^d) G1 [पु]नाम् (for गाम्)

35 Dn1 missing (cf v 1 5) Before 35, B4 Dc1 ins व्याम उवाच —^a) D5 एवरूप (for गुण) Ś1 K1-3 5 B2 Dc1 D5 स, T G2 5 वै स (for स) —^b) M1 क्रनोस् —^c) K2 स स्व (for तत्त्व) K2 8 G2 8 M1 (sup lin as in text) समादाय (for दाय) —^d) Dc1 D5 देव (for देवाथ) T1 G2 8 तर्पयन्त्रै, T2 M तर्पय वै, G1 तपनीयैर् (for तर्पयानो) B5 D2-5 निवापै, Dc1 विज्ञै (for विधानै)

36 Dn1 missing (cf v 1 5) K2 4 D1 om the ref —^a) D5 हृष्टभूय (for रूप) —^b) K8

श्रुत्वा वाक्यं सत्यवत्याः सुतस्य ।
मनश्चक्रे तेन वित्तेन यष्टुं

ततोऽमात्यैर्मन्त्रयामास भूयः ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

११

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्ते नृपतौ तस्मिन्व्यासेनाद्भुतकर्मणा ।
वासुदेवो महातेजास्ततो वचनमाददे ॥ १
तं नृपं दीनमनसं निहतजातिवान्धवम् ।
उपप्लुतमिवादित्यं सधूममिव पावकम् ॥ २
निर्विण्णमनसं पार्थ ज्ञात्वा वृष्णिकुलोद्ग्रहः ।
आश्वासयन्धर्मसुतं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ३

वासुदेव उवाच ।

सर्वं जिह्वं मृत्युपदमार्जवं ब्रह्मणः पदम् ।
एतावाञ्ज्ञानविषयः किं प्रलापः करिष्यति ॥ ४
नैव ते निष्ठितं कर्म नैव ते शत्रवो जिताः ।
कथं शत्रुं शरीरस्थमात्मानं नावबुध्यसे ॥ ५
अत्र ते वर्तयिष्यामि यथाधर्मं यथाश्रुतम् ।
इन्द्रस्य सह वृत्रेण यथा युद्धमवर्तत ॥ ६

वाच (for वाक्य) —^o D₆ नमश् (by metathesis)
(for मनश्) D₆ om वित्तेन G₁ यष्टु ततो वा (for
वित्तेन यष्टु) —^d D₆ o [s]मर्त्यैर् (for ऽमात्यैर्)

Colophon missing in D_{n1} — Adhy name Ś₁
K₁ s s B₁ s s D_{o1} D₂₋₆ M सवर्तमरुत्तीय नमास, K₄
D₁ मरुतयज्ञसमासि, B₂ मरुत्संवर्तीय, M₁ s (both,
also) मरुत्संकीर्तनं — Adhy no (figures, words
or both) Ś₁ 14, B₁ 10 (as in text), D₂ G₁ s
M 9

II

☞ This adhy is missing in D_{n1} (of v l 14
10 5)

1 ^a) B₁ राजन् (for तस्मिन्) D₂ इत्युक्तौ नृपते
तस्मिन् —^d Ś₁ आददौ, K₂ आदधे, K₃ अववीत्
(for आददे)

2 ^b) D₂ s निहत —^o) C_v as in text —^d)
D₁ अधूमम् (for सधुं)

3 ^a) D₂ o निर्वाण, G₂ M₂ s विषण्ण (for नि

र्विण्ण) —^b) K₁ D₁ दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा) D₂ s वृष्ण
(for वृष्णि-) D₁₋₆ G₂ कुलोद्भव —^o) K₅ आश्वा-
सयद् —^d) T G₂ ततो वचनमप्रवीत्

4 G₁ s om the ref K₂ s श्रीकृष्ण, K₃ D₁
कृष्ण, T G₂ श्रीभगवान् (for वासुदेव) —^a) D_{c1}
सर्वजिह्व C_v as in text —^b) D₂ आर्जवो D₂
ब्रह्मण पदमार्जव, G₁ अर्जुन ब्रह्मण सद —^o) G₂ एत
दास्थाय हृदये —^d) K₂ B D_{c1} D₂₋₄ M₁ s प्रलाप
किं (by transp) T₁ प्रलापै, G₂ प्रलोप

5 ^a) G₂ चैते (for [ए]व ते) B₁ s निश्चय, B₂
निश्चित, D₅ o धिष्ठित, T G₂ [s]नुष्ठित, G₂ नोपित
(for निष्ठित) K₂ न कृत नैष्टिक कर्म —^b) G₂ त्व
यैते (for नैव ते) G₁ s M शत्रवा —^o) K₂
स्वयं; K₃ काम, G₁ तत (for कथ) T₂ कथं शत्रू
श्शरीरस्थान् —^a) K₁ s B D (D_{n1} missing) S
आत्मनो K₂ T G₂ नैव (for नाव-)

6 ^a) T₂ अमृषे, G₂ तत्र ते Ś₁ K₂ D₂ o वर्ण
यिष्यामि, K₄ D₁ कथं (for वर्तं) —^b) Ś₁ K₂ s
यथायज्ञ, K₁ राज, K₂ D₁ प्रज्ञं, D_{o1} om (hapl)
(for यथाधर्मं) K₂ यथाश्रुति K₃ यथा प्रजा तथा श्रुति

वृत्रेण पृथिवी व्याप्ता पुरा किल नराधिप ।
 दृष्ट्वा स पृथिवीं व्याप्तां गन्धस्य विषये हृते ।
 धराहरणदुर्गन्धो विषयः समपद्यत ॥ ७
 शतक्रतुश्चकोपाथ गन्धस्य विषये हृते ।
 वृत्रस्य स ततः क्रुद्धो वज्रं घोरमवासृजत् ॥ ८
 स वध्यमानो वज्रेण पृथिव्यां भूरितेजसा ।
 विवेश सहस्रैवापो जग्राह विषयं ततः ॥ ९
 *व्याप्तास्त्रयासु वृत्रेण रसे च विषये हृते ।

शतक्रतुरभिकुद्धस्तासु वज्रमवासृजत् ॥ १०
 स वध्यमानो वज्रेण सलिले भूरितेजसा ।
 विवेश सहसा ज्योतिर्जग्राह विषयं ततः ॥ ११
 व्याप्ते ज्योतिषि वृत्रेण रूपेऽथ विषये हृते ।
 शतक्रतुरभिकुद्धस्तत्र वज्रमवासृजत् ॥ १२
 स वध्यमानो वज्रेण सुभृशं भूरितेजसा ।
 विवेश सहसा वायुं जग्राह विषयं ततः ॥ १३
 व्याप्ते वायौ तु वृत्रेण स्पर्शेऽथ विषये हृते ।

C 14 १०A
 B 14 11 14
 K 14 11 14

— °) T₁ [हृ]ह च (for सह) — °) K₃ यवायुद्धम्
 (for यवा युद्धम्)

7 °) G₂ M₂ प्राप्ता (for व्याप्ता) — °) B (except
 B₃) D₁ D₂ २ नरोत्तम, D₁ नृपोत्तम (for नराधिप)
 — °) B D₁ D₂-1 स दृष्ट्वा (by transp) T G₂ C_v
 च (for स) — °) K₁ ३ गधेय, K₁ D₁ गधेषु B₁
 हृता D₁ गधस्य त्रिपय कृते, C_v as in text — °) S₁
 K₁ २ om (hapl) 7^c-8^b — °) B₁ घराधरण T G₂
 C_v निर्गवो, G₁ नि नारो (for दुर्गन्धो) — °) K₁
 D₂-1 विषम D₃ समपद्यते

8 °) S₁ K₁ ३ om 8^{ab} (cf v 1 7) — °) K₃ तस्य
 कोपाद्, T₂ G₂ च चुक्रोद (G₃ 'घ) (for चुकोपाय)
 — °) K₂ ३ B₁ ३ (marg as in text) M₂ ३ सतत, D₁
 D₂ G₁ च तत, D₁ तु तत, T G₂ यतत (for स तत)
 M₁ ३ शतक्रतुरभिकुद्धस्य — °) K₁ B D (except D₁,
 D_{n1} missing) घोर वज्रम् (by transp), M₁ ३ तत्र
 वज्रम् D₂-1 क्षयासृजत्, G₁ ह्वासृ, G₂ टपासृ

9 °) S₁ K₁ ३ विध्यमानो (K₁ जो) — °) K₃
 पृथिवीं, B D (except D₁, D_{n1} missing) T G₂
 सुभृशं (D₂ 'श्रे), G₂ मलिलाद् (for पृथिव्या) — G₁
 om (hapl) 9^c-11^a — °) K₂ ३ B₂ (marg) ३-५
 D (D_{n1} missing) T M तोय, K₁ वृत्रो, B₂ (orig)
 ज्योतिर्, G₃ [अ]भामि (for [अ]त्रापो) — °) D₁
 जगाह — After 9, D₂ T₁ G₂ ३ read 12^{ab}, D₃ repeat
 ing it in its proper place

10 G₁ om 10 (cf v 1 9) B₁ D₃ T₁ G₂ ३ om.
 (hapl) 10^{ab} — °) S₁ K₁ व्याप्तान्ध्यासु वृत्रेण, K₂ ३
 B₁-५ D (D₃ om, D_{n1} missing) T₂ M अस्सु वृत्रगु
 हीवासु, K₃ व्याप्त्यासु वृत्रेण, K₃ व्याप्ते वारिणि वृ
 — °) S₁ K₁ B₂ (marg) D₁ रसेय, K₂ ३ B₂ D₁ रसेषु,
 K₃ सरये, M₃ ३ रसस्य (for रसे च) B₃ (marg as

in text) कृते (for हृते) — °) S₁ B₂-1 D₁ D₃ ३
 क्षति, K₁ ३ क्षय, K₂ corrupt, K₁ D₁ ह्व (for
 क्षमि) — °) K₂ corrupt, K₁ ३ B D (D_{n1} missing)
 S (G₁ om) तत्र (for तासु)

11 G₁ om 11 (cf v 1 9) K₂ om 11^{ab} — °)
 K₃ विध्यमानो — °) K₃ B D₂-1 सुभृश, M सलि
 लाद् (for सलिले) K₃ D₁ D₁ ५ तस्मिन्नमितेजसा
 — D₃ om (hapl) 11^c-13^b T₁ G₂ om 11^{cd} — °)
 K₁ D₁ ० [अ]क्रान्त (for ज्योतिर्) K₂ ३ ज्योति समभि
 दुद्राव — °) K₂ विषये — After 11, B₁ reads 14^{ab},
 repeating it in its proper place

12 D₃ om 12 (cf v 1 11) K₃ D₁ om (hapl)
 12-15 D₃ (for the first time) T₁ G₂ ३ read 12^{ab}
 after 9 — °) D₃ (second time) नभसि (for ज्यो
 तिषि) B₁ ३ वज्रेण (for वृत्रेण) K₃ अश्रो वृत्रेण
 व्याप्तेन — °) K₂ ३ तेजसा, B₃ D₃ (first time)
 M₁ ३ रूपे च, B₁ T₂ रूपे स, D₃ (second time)
 शब्दे च, G₃ M₃ ३ रूपस्य (for रूपेऽथ) — K₂ om
 12^{cd} T₁ G om 12^c-13^b — °) S₁ K₃ B₂-५ D₁
 D₁-० क्षति (for क्षमि) — °) K₃ ततो (for तत्र)

13 D₂ T₁ G om 13^{ab} (cf v 1 11, 12) K₁
 D₁ om 13 (cf v 1 12) — °) K₃ विध्यमाणो (sic)
 — B₃ om (hapl) 13^b-17^a — °) B₁ ३ (marg as
 in text) ३ D₁ D₃ M₃ तस्मिन्न (M₃ रमाद्)मितेजसा,
 M₁ ज्योतिषोमित — K₂ D₃ om (hapl) 13^c-17^b
 — °) D₁ वास्तु (for वायुं)

14 K₁ D₁ om 14 (cf v 1 12) K₂ B₃ D₃ om
 14 (cf v 1 13) K₃ om (hapl) 14-15 G₁ om
 (hapl) 14-17 G₂ om 14^c-16^b T₂ om 14^{ab} B₁
 reads 14^{ab} for the first time after 11 — °) M₃ व्याप्त-

C 14 205
B 14 11 15
K 14 11 14

शतक्रतुरभिक्रुद्धस्तत्र वज्रमवाप्तुजत् ॥ १४
स वध्यमानो वज्रेण तस्मिन्नमिततेजसा ।
आकाशमभिदुद्राव जग्राह विषयं ततः ॥ १५
आकाशे वृत्रभूते च शब्दे च विषये हृते ।
शतक्रतुरभिक्रुद्धस्तत्र वज्रमवाप्तुजत् ॥ १६
स वध्यमानो वज्रेण तस्मिन्नमिततेजसा ।
विवेश सहसा शक्रं जग्राह विषयं ततः ॥ १७

तस्य वृत्रगृहीतस्य मोहः समभवनमहान् ।
रथंतरेण तं तात वसिष्ठः प्रत्यबोधयत् ॥ १८
ततो वृत्रं शरीरस्थं जघान भरतर्षभ ।
शतक्रतुरदृश्येन वज्रेणेतीह नः श्रुतम् ॥ १९
इदं धर्मरहस्यं च शक्रेणोक्तं महर्षिषु ।
ऋषिभिश्च मम प्रोक्तं तन्निबोध नराधिप ॥ २०

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

मात्रे (for न्यासे वायौ) Ś1 च वायौ (for वायौ तु) K1 D5 G8 M1-3 च (for तु) K5 वायौ तु वृत्रभूते तु —^b) T1 G8 M4 स्पर्शस्य (for स्पर्शस्य) K5 D5 M1-3 च; B4 स (for स्य) —^c) Ś1 B2-4 Dc1 D5 T2 अति (for अति) —^d) K5 ततो (for तत्र)

15 K4 D1 om 15 (of v 1 12) K2 B5 D5 om 15 (of v 1 13) K2 G1 2 om 15 (of v 1 14) T1 om 15^{ab} —^b) M4 तस्माद् (for तस्मिन्) — B2 om 15^{ad} D2 G2 om (hapl) 15^c-17^b —^c) T2 M4 विवेश सहसाकाश

16 K2 B5 D5 om 16 (of v 1 13) G1 om 16, G2 om 16^{ab} (of v 1 14) D3 G2 om 16 (of v 1 15) B1 om (hapl) 16-17 —^a) K2 4 B2 D1 M4 तु, B1 D2 4 [s]य (for च) D5 न्यासे नमसि वृत्रेण —^b) T1 G2 M4 शब्दस्य (for शब्दे च) B4 स, T2 [s]य (for च) D4 कृते (for हृते) — K4 om 16^c-17^d —^c) K2 B2 4 Dc1 D4 T1 अति, T2 अपि (for अति) —^d) D4 ततो (for तत्र)

17 K2 D3 6 G2 om. 17^{ab}, B5 om 17^a (of v 1 13, 15) G1 om 17 (of v 1 14) K4 B1 om 17 (of v 1 16) —^b) T1 G2 M2 4 तस्माद् (for तस्मिन्) —^c) G2 Cv अभिदुद्राव तं शक्र —^d) K5 जग्राह विषयेषु च

18 ^a) D2-4 G2 तत्र (for तस्य) —^b) T2 मोह (for मोह) T1 तथा, T2 G2 तदा (for महान्) — D2 om 18^{cd} —^c) K2 4 D1 6 रथातरेण B2 राजन्, D5 6 जातु, T1 G1 2 M2 4 साक्षा (for तात) M1 2 अयातरेण त ता (M2 तत्ता)वद् —^d) Ś1 K2 B (except B2) Dc1 D1-6 वसिष्ठ K1 D5 प्रतिबोधयत्

19 ^a) T2 G2 तत्र (for ततो) —^b) G1 जयाय (for जघान) K2 4 5 D1 पुरुषर्षभ — K5 om 19^c-20^d —^c) K4 D1 अदृश्येण, G1 3 इत्येन, Cv इत्येन (as in text) —^d) Ś1 K1 [ह]ति, K2 4 D1 5 6 G2 हि, M1 2 च (for [ह]ह)

20 K5 om 20 (of v 1 19) —^a) K4 D1 इम, B1 2 (marg as in text) इति (for इद्) Ś1 D2 4 G2 धर्म्यं (for धर्म) K1-4 D1 G1 M तु, B (except B5) वै (for च) D5 6 इद् धर्म्यं यशस्य वै —^b) D5 इद्रेण (for शक्रेण) M1 2 महर्षिसि —^c) D2-4 तु (for च) Ś1 K1 3 समाख्यात, Dc1 D4 मया प्रोक्त (for मम प्रोक्त) —^d) K2-4 B2-5 Dc1 D1 4-5 T G2 M2 4 जनाधिप (for नरा)

Colophon missing in Dn1 — Adhy name Ś1 K1 3 वृत्रवधवर्णन, K4 D1 वासुदेववाक्य — Adhy no (figures, words or both) Ś1 15, B1 T1 G2 11 (as in text), D4 G1 M 10

१२

वासुदेव उवाच ।

द्विविधो जायते व्याधिः शरीरो मानसस्तथा ।

परस्परं तयोर्जन्म निर्द्वंद्वं नोपलभ्यते ॥ १

शरीरे जायते व्याधिः शरीरो नात्र संशयः ।

मानसो जायते व्याधिर्मनस्येवेति निश्चयः ॥ २

शीतोष्णो चैव वायुश्च गुणा राजञ्जरीरजाः ।

तेषां गुणानां साम्यं चेत्तदाहुः स्वस्थलक्षणम् ।

उष्णो वाध्यते शीतं शीतेनोष्णं च वाध्यते ॥ ३

सत्त्वं रजस्तमथेति त्रयस्त्वात्मगुणाः स्मृताः ।

तेषां गुणानां साम्यं चेत्तदाहुः स्वस्थलक्षणम् ।

तेषामन्यतमोत्सेके विधानमुपदिश्यते ॥ ४

हर्षेण वाध्यते शोको हर्षः शोकेन वाध्यते ।

कश्चिदुःखे वर्तमानः सुखस्य स्मर्तुमिच्छति ।

कश्चित्सुखे वर्तमानो दुःखस्य स्मर्तुमिच्छति ॥ ५

C 14 320
B 14 12. 6
K 14 12 7

12

1 = 12 16 8 T₂ G₁ om the ref K₂ G₂ श्रीवृष्ण,
G₂ श्रीभगवान् (for वासुदेव) —^a) G₁ M₁ द्विविधो
(for द्वि^०) — K₄ D₁ om (hapl) 1^b-2^a —^b)
D₂ शरीरो K₂ मनसा —^d) Ś₁ K₁ निर्द्वंद्वे, K₂
D₂ निर्द्वंद्वो, K₂ निर्द्वंद्वे, D₂ निर्द्वंद्वो, C₂ निर्द्वंद्वं (as
in text) B D (D₁ om) पद्यते, G₂ लभ्यते (for
लभ्यते)

2 = (var) 12 16 9 K₄ D₁ om 2^a (cf v 1
1) —^a) T₁ G₁ 8 M श (M₁ श) शरीराञ् — K₂
om (hapl) 2^b —^b) Ś₁ K₁ D₂ शरीरो, K₄ D₁
शरीरे D₂ D₂ शरीरो (D₂ शरीरे) स निगद्यते
— D₂ om (hapl) 2^c —^c) B (except B₁) D₂
D₂ 8 G₁ मनसो, D₂ 8 T₂ मानसे T₂ व्याधि —^d)
K₂ 8 D₁ न मदाय, T [इ]ति निश्चित (T₁ 'त'),
M₁ [इ]ह निश्चय B D₂ D₂ 8 मानस स (B₁ D₂ 8
मस्तु, B₁ 8 'म स) निगद्यते, G₁ मानसश्च स निश्चय

3 3^a = (var) 12 16 11 —^a) Ś₁ K₁ 8 D₂
शीतोष्णं, D₂ ञ्जरी, D₁ ञ्जा, G₂ ञ्जरी K₂
वातस्य, K₄ D₁ वातश्च, G₂ वायोश्च —^b) K₁ 8
शरीरञ् —^c) K₂ 8 D₁ तु, K₂ M₂ च, D₁ वै,
T G₂ यत् (for चेत्) —^d) K₃ स्थूल, B₁ 2 सुख्य
(for स्वस्थ) — After 3^a, M reads 4^a repeating
it in its proper place 3^a = (var) 12. 16 12^a
D₂ T₂ G₂ om (hapl) 3^a-4^a —^c) M (except M₁)
वध्यते (for वाध्यते) D₂ शीते —^d) D₁ शीतेन K₂
[श्री]ण्यं M₂-4 वध्यते (for वा^०) K₂ शीतं चोष्णो
वाध्यते — After 3, M₂ ins

29* उभाभ्यां वध्यते वायुर्विधानमिदमुच्यते ।

[= 12 18*]

4 4^a = (var) 12 16 13^a D₂ T₂ G₂ om 4^a
(cf. v 1 3) K₂ om. (hapl) 4^a-5^b —^a) Ś₁ K₁ 2
B₁ 2 8 D₂-4 चैव, G₁ इति (for चेति) —^b) D₂ रूप
(for त्रयस्) K₂ स्वात्मगुणा, B₁ 2 8 D₂ 8 आत्म
(D₂ 'त्मा) गुणा, M चात्म (M₁ 'त्मा) गुणा K₁ 2 स्मृत,
G₁ मता (for स्मृता) — 4^a = 3^a = (var) 12 16
11^a — K₂ 8 D₁ om 4^a —^c) T₁ यत्, M₁ 2 च
(for चेत्) —^d) B₁ सुखलक्षण — 4^a = 12 16 12^a
M reads 4^a for the first time after 3^a —^e)
K₂ D₁ एकतमोत्सेके, D₂ अन्यतमो ह्येके, D₁ 'तोत्येके
—^f) D₂ विधिनाम् (for विधानम्) Ś₁ K₁ G₁ 2 M
(both times) पद्यते, D₁ दिश्यति, T₁ दृश्यते

5 5^a = 12 16 13^a K₂ om. 5^a (cf v 1 4)
—^a) T M₂-4 C₂ वध्यते, G₂ वर्धते —^b) D₁
(marg as in text) वाध्यते, T M वध्यते, G₂ वर्धते
— After 5^a, M₂ ins

30* उभाभ्यां वध्यते मोहो विधानमिदमुच्यते ।

— 5^a = 12 16 14^a —^c) K₂ कश्चिदोपे वर्तमान
—^d) D₂ सुख स्वं (for सुखस्य) K₁ सतुम् (sic),
K₂ वक्तुम्, T₁ [श्री]प्तुमिह (for स्मर्तुम्) G₁ M₁
(inf ltn) 2 अर्हसि, G₂ M₁ 8 अर्हति (for इच्छति)
— 5^a = 12 16 14^a B₁-4 D₂ T G M₁ om (hapl)
5^a —^f) K₄ D₂ 8 M₂ अर्हति, B₂ M₁ 2 अर्हसि
(for इच्छति)

6 6^a = (var) 12 16 15^a —^a) K₂ कश्चिद्,
G₂ सर्वं, C₂ स ख (as in text) Ś₁ K₁ दुःखेन,
K₂ G₁ 2 M दुःखी न (by transp) —^b) K₂ स,
K₄ D₁ तु, B₁ 2 न, D₂ स्त, T G₂ च, G₁ 2 M₁
ख (for सु) B₁ 2 8 D₂ D₁ 8 T G₂ 8 M₂
(also as in text) च (for वा) — 6^a = (var) 12

C 14 320
D 14 12 7
K 14 12 8

स त्वं न दुःखी दुःखस्य न सुखी सुखस्य वा ।
स्मर्तुमिच्छसि कौन्तेय दिष्टं हि बलवत्तरम् ॥ ६
अथ वा ते स्वभावोऽयं येन पार्थीवकृष्यसे ।
दृष्ट्वा सभागतां कृष्णामेकस्त्रां रजस्रलाम् ।
मिपता पाण्डवेयानां न तत्संस्मर्तुमिच्छसि ॥ ७
प्रव्राजनं च नगरादजिनैश्च विवासनम् ।
महारण्यनिवासश्च न तस्य स्मर्तुमिच्छसि ॥ ८
जटासुरात्परिक्लेशश्चित्रसेनेन चाहवः ।

16 16^{ab} D. ० om 6^c-7^f — °) K₁ D₁ दृच्छति,
D₁-1 G₁ २ M अहंसि (G₁ 'नि) (for दृच्छति) — °)
K₂ यद्विष्ट, G₁ द्वैवं हि (for दिष्ट हि) K₃ बलवत्तरम्
B Dc₁ Dn₁ D₂-1 किमन्वदुःखविभ्रमात्

7 With 7, cf 12 16 16^c-17^d D ० om 7 (cf
v 1 6) — °) Dn₁ तेन (for येन). K₁-२ २ Dn₁
D₁-1 नि, G₂ M₂ [अ]प (for [अ]व) G₂ तुष्यसे
(for कृष्यसे) K₁ T G₂ M₂ २ येन पार्थिव कृष्यसे
(T₁ क्रिश्यसे, T₂ क्रिश्यसि, G₂ कृष्यसि) — After
7^d, T₁ reads 11^c-12^b, and om 7^e-8^d — °) G₂
महता (for मिपता) D₂-1 मिपता पाण्डुपुत्राणां — °)
Śi न च तत्, K₁ D₁ न ता म, K₂ सभा सं, Dn₁
तत्परं, Bom ed न तस्य (for न तरम) K₂ २ २
Dc₁ D₁-1 G₂ M अहंसि (for दृच्छति) K₂ तरम
स्मर्तुमिच्छसि, G₁ स्मर्तुं तत्त्वमिहाहंसि

8 = (var) 12 16 18 T₁ om 8 (cf v 1 7)
K₁ reads (without var) 8-9 twice — °) D. ०
om च — °) K₂ अजिनै, Dc₁ अजिनैश्च; D₀ अज
नैश्च, G₂ अहिनैश्च (for अजिनैश्च) Śi K₁-२ प्रति, B₁
Dc₁ G₁ M च नि — °) K₂ २ M निवासं च, K₂
'सस्य (for 'सश्च) Śi K₁ २ महारण्ये निवासं च — °)
B₁ Dc₁ G₂ न तरस, M₁ २ गतस्य (for न तस्य) K₂
२ २ B₁ Dc₁ D₁-1 G₁ २ M अहंसि (for दृच्छति)
— After 8, G₁ reads 11^{ab}, repeating it in its
proper place while G₂ reads 11^a-12^b

9 = (var) 12 16 19^{abd} For the repetition
in K₁, cf v 1 8 G₂ M₂ २ om (hapl) 9-10
— °) K₁ जटासुरात्, Dc₁ Dn₁ जटासुरा (Dn₁ 'ता)त्;
T₁ यत्र चैतत् (for जटासुरात्) Śi K₁ २ G₁ M₂ २
परिक्लेशं, B₂ अपि क्लेशश्च K₂ जटासुराद्वसे क्लेश (sio),
K₄ D₁ जटासुरपरिक्लेशं — °) Śi चाहन, K₂ २ २ D₁
T₁ G₁ M₂ २ चाहयं; G₂ चावह K₁ २ मित्रसेनेन

सैन्धवाच्च परिक्लेशो न तस्य स्मर्तुमिच्छसि ॥ ९
पुनरज्ञानचर्याया कीचकेन पदा वधः ।
यात्रसेन्यास्तदा पार्थ न तस्य स्मर्तुमिच्छसि ॥ १०
यच्च ते द्रोणमीष्माभ्यां वृद्धमासीदरिन्दम ।
मनसैकेन योद्धव्यं तत्ते वृद्धमृपथितम् ।
तस्मादभ्युपगन्तव्यं युद्धाय भरतर्षभ ॥ ११
परमव्यक्तरूपस्य परं मुञ्चन्वा स्वकर्मभिः ।
यत्र नैव शरैः कार्यं न भूत्येनं च बन्धुभिः ।

चाहने — °) K₁ २ सैन्धवाच्च Śi K₁ G₁ M₂ २ परिक्लेश
— °) Śi K₁ २ २ D₁ T₁ (G₁ तस्य, K₂ तस्य, G₁
तस्य, M₂ च तत् (for तस्य) K₂ २ २ B₁ D₁-1 T₁
G₁ २ M₂ २ अहसि (for दृच्छति)

10 10^{ab} = (var) 12 16 19^{cd} G₂ M₂ २ om 10 (cf
v 1 9) — °) M₂ पुर च (for पुनर्) G₂ चर्या च
(for चर्याया) — °) K₁ २ २ T₁ G₁ M₂ २ पदा वधं,
G₁ परामवं — °) B₁ . Dc₁ Dn₁ D₁ २ T₁ G₂ तथा
(for तदा). — °) Śi K₂ २ २ Dc₁ G₁ M₂ तस्य (for
तस्य) K₁ २ B₁ D₁-1 G₁ २ M₂ २ अहसि (for दृच्छति)

11 11^{ab} = (var) 12 16 20^{ab} T₁ om 11^{ab}
G₁ reads 11^{ab} for the first time and G₂ 11^a-15^b
after 8 — °) K₁ यारत् (for यच्च) — °) G₁
(first time) (inf for in text) मन्वेह धेन योद्धव्यं
— °) D₂ तत्तु, G₁ (first time) न ते, M₁ ततो
(for तत्ते) Śi समुत्थित, K₂ अवर्षत; D₁ अवर्षत,
G₂ अवन्थित — After 11^c, G₂ reads 13, repea-
ring it in its proper place K₂ om (hapl) 11^c-12^c
G₁ om 11^c — °) G₂ अभ्यच (for अभ्युप) — °)
T₁ G₂ उर्याय (for युद्धाय)

12 = (var) 12 16 21. For the sequence in
G₂, cf v 1 11 K₂ om 12 (cf v 1 11) — °)
Śi K₁ G₂ M G₂ पारम (for प^०) G₂ व्यक्ति (for
व्यक्त) — °) K₁ Dc₁ Dn₁ पर युक्त्वा, K₂ पर
युक्त्वा, K₁ D₁ पार युक्त्वा (D₁ 'क्त्वा), K₂ D₁-०
पारयुक्त्वा (D₂ 'क्त्वा); M₁-२ परमुक्त्वा G₁ मुक्त्वा
(for मुक्त्वा) D₀ सु (for न्व) T₂ पर मुच्येत तत्र
च — °) K₂ २ [अ]पि, K₂ [अ]पि (for [प]व)
T₂ धनं (for द्रैरं) T₁ G₂ यत्र (G₂ 'च) ते यदा
कार्यं C₂ oites यत्र नरैः कार्यं च — °) K₁ मित्र,
K₂ २ २ D₁ S (except G₂) मित्रैर (for भृत्यैर) K₂

आत्मनैकैः योद्धव्यं तत्ते युद्धमुपस्थितम् ॥ १२

तस्मिन्ननिर्जिते युद्धे कामवस्थां गमिष्यसि ।

एतज्जात्वा तु कौन्तेय कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ १३

एतां बुद्धिं विनिश्चित्य भूतानामागतिं गतिम् ।

पितृपैतामहे वृत्ते शाधि राज्यं यथोचितम् ॥ १४

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

१३

वासुदेव उवाच ।

न बाह्यं द्रव्यमुत्सृज्य सिद्धिर्भवति भारत ।

शारीरं द्रव्यमुत्सृज्य सिद्धिर्भवति वा न वा ॥ १

बाह्यद्रव्यविमुक्तस्य शारीरेषु च गृह्यतः ।

यो धर्मो यत्सुखं चैव द्विपतामस्तु तत्तथा ॥ २

द्व्यक्षरस्तु भवेन्मृत्युस्वयक्षर ब्रह्म शाश्वतम् ।

ममेति द्व्यक्षरो मृत्युर्न ममेति च शाश्वतम् ॥ ३

ब्रह्म मृत्युश्च तौ राजन्नात्मन्येव व्यवस्थितौ ।

अदृश्यमानौ भूतानि योधयेतामसंगयम् ॥ ४

अविनागोऽस्य सत्त्वस्य नियतो यदि भारत ।

C 14 335
B 14 13 5
K 14 13 5

बाधवै, G₁ 2 मैत्रिके, M पत्तिमि (for वन्धुमि) —') D₁ उदन्धित (for उपस्थितम्) K₁ D₁ यत्ते युद्धमवतं (D₁ 'धं') त

13 13as = 12 23^a (L 2) G₂ reads 13 for the first time after 11^{ed} —^a) K₂ : D₁ अस्मिन् D₁ अविजिते (for अनिजिते) —^b) K₁ D₁ गमिष्यति — 13^{ed} = (var) 12 16 23^{ed} B₃ om (hapl) 13^{ed} —^c) D₃ पृव (for पृत्ज्) K₁ ध्रुत्वा, M₁ जित्वा (for ज्ञात्वा) K₁ D₁ T₁ G₂ च (for तु) —^d) K₂ भविष्यति

14 = 12 16 24 —^a) K₂ समाश्रित्य (for विनिश्चित्य) —^b) K₂ om from नामागतिं up to महे (in 14^c) —^c) Ś₁ K₁ 3 पितृपैतामह वृत्त —^d) K₃ अपिराज्य तयोचित

Colophon — Adhy name Ś₁ K₁ 3 वासुदेववाक्यं, M₁ वासुदेववचनं — Adhy no (figures, words or both) Ś₁ 16, G₁ 3 M 11 — Śloka no D₁ D. 17

13

1 K₂ G₂ श्रीकृष्ण, T₁ श्रीहरिर, T₂ G₃ श्रीमगवान् (for वासुदेव) —^a) G₂ [अ]याह्य- (for बाह्य) K₃

द्वयिम् (sic) (for द्रव्यम्) C_v as in text — D₃ om (hapl) 1^{ed} G₁ om 1^{ed} —^d) K₁ D₂ मानव, G₃ पार्थिव (for वा न वा) C_v as in text

2 ^a) K₁ बाह्य (for बाह्य-) Ś₁ K₃ B₁ 2 T G वियुक्तस्य (for विमु^a) K₃ बाह्यद्रव्येण मुक्तस्य —^b) Ś₁ K₁ D₁ M₁ 2 शरीरेषु M₁ 2 प्र (for च) K₁ गृह्यत, K₃ गृह्यत, D₃ गृह्यत, T₁ विश्रुत —^d) K₂ नत् (for तत्) B₁ 2 D₁ D₁ S तव (for तथा)

3 ^a) K B D (except D₃) G₁ व्यक्षरस् (for ह्य^a) —^b) M₁ 2 द्व्यक्षर (for द्व्य^a) T₁ धर्म- (for ब्रह्म) — D₁ om (hapl) 3^{ed} —^c) K₃ ममेत्य (for 'ति) B D (D₁ om.) T₂ M₁ च भवेन् (for द्व्यक्षरो) —^d) K₂ मामति च, K₁ धर्मस्त्वव, T₁ ममेवेति (for 'ति च)

4 ^a) G₁ M जन्म (for ब्रह्म) K₃ B D₁ D₂ 8 5 S मृत्यु, D₁ मृत्यौ (for मृत्युश्) K₂ 4 D₁ 8 उभौ, K₃ D₁ D₁ D₂ 4 G₂ तु तौ, B (except B₂) D₂ 6 T₁ ततो, T₂ तु ते, G₃ च ते (for च तौ) M₃ 4 राजस्त्वौ (by transp) —^b) D₃ आत्मन्नेव K₃ व्यवस्थिते, M₁-3 तदास्थितौ (for व्यवस्थितौ) —^c) K₂ 4 5 D₁ अदृश्यमानौ (K₃ जे) K₃ om (hapl.) from भूतानि up to शरीर (in 5^c) —^d) K₁ योधये म्याम् (for 'ताम्) B₁ अहर्निशा, D₁ असशय

मित्रा शरीरं भूतानामहिंसां प्रतिपद्यते ॥ ५
 लब्ध्वापि पृथिवीं सर्वां सहस्रावरजङ्गमाम् ।
 ममत्वं यस्य नैव स्यात्किं तथा स करिष्यति ॥ ६
 अथ वा वसतः पार्थ वने वन्येन जीवतः ।
 ममता यस्य द्रव्येषु मृत्योरास्ये स वर्तते ॥ ७
 बाह्यान्तराणां शत्रूणां स्वभावं पश्य भारत ।
 यन्न पश्यति तद्भूतं मुच्यते स महाभयात् ॥ ८
 कामात्मानं न प्रशंसन्ति लोके

न चाक्रामात्काचिदस्ति प्रवृत्तिः ।
 दानं हि वेदाध्ययनं तपश्च
 कामेन कर्माणि च वैदिकानि ॥ ९
 व्रतं यत्तान्त्रियमान्ध्यानयोगा-
 न्कामेन यो नारभते विदित्वा ।
 यद्यद्भयं कामयते स धर्मो
 न यो धर्मो नियमस्तस्य मूलम् ॥ १०
 अत्र गाथाः कामगीताः कीर्तयन्ति पुराविदः ।

5 K₂ om up to शरीर (in 5°) (cf v 1 4)
 —^a) D₁ om (hapl), T G तपस्य (for सत्त्वस्य)
 K₂ अग्निनाशान् सत्त्वस्य (sic) —^b) T₁ नियमो (for
 'तो) —^c) K₄ D₁ भीत्वा (sic), T₁ G₂ जित्वा,
 G₁ हत्वा, M हिस्वा (for मित्रा) —^d) Ś₁ K₁ २ ३
 B₁ D₁ २ ३ M अहिंसा Ś₁ K₁-३ ३ -परस्यते (K₂ 'नि),
 G₂ -रुच्यते (for -पद्यते)

6 ^a) K₄ लब्ध्वा, G₂ विद्वास् (for लब्ध्वा) Ś₁
 K₁ ३ वा, D₁ ३ हि, T G₂ तु (for [अ]पि) D₂
 पृथिवी B₂-३ D (except D₁) T₁ कृत्वा (for सर्वां)
 G₂ लब्ध्वापि पृथ्वीं विपुलां —^b) K₁ ३ -जगाम —^c)
 K₁ समस्व (for म^a) B₁ transp यस्य and नैव G₁
 न स्यात्किं, G₂ M₂ ३ वै न स्यात् (for नैव स्यात्) —^d)
 K₂ transp किं and स M₁ स्व याति (for तथा स)
 D₁ करिष्यति

7 ^a) Ś₁ K₁ ३ T G₂ सतत (for वसत). —^b)
 K₁ जीवित —^c) K₂ ३ ३ D₁ S (except M₁ ३)
 वित्तेषु, K₄ वित्ते तु (for द्रव्येषु) Ś₁ K₁ ३ द्रव्येषु
 ममता यस्य —^d) K₂ आसे, G₂ आस्ये (for आस्ये)
 D₂ समप्र (for आस्ये स)

8 ^a) K₂ बाह्यतराणां, D₁ बाह्यैतं D₁ (marg
 as in text) शत्रूणां (for शत्रूणां) —^c) Ś₁ K₁ २ ३
 B₁ T G M₁-३ यो न, K₄ B (B₁ marg) D₁ D₁ २ ३
 M₁ यो न, D₂ यो नि (for यत्न) B₁ (marg) हिंसति
 (for पश्यति) K₂ ३ B₂ D₁ यद्भूत, K₅ D ३ यद्भूत
 (for तद्भूत) —^d) K₂ ३ ३ D₁ बाधते, D₂ ३ मुच्यते,
 D₃ मुच्यते; G₁ मुच्येत (for मुच्यते) Ś₁ K₁ ३ T₂
 महतो (for स महा-)

9 ^a) D₁ ये, D₁ ३ T₁ G₂ om (for न) Ś₁
 प्रदासास्ति, K₁ 'सा च (for 'सन्ति) G₁ ३ M सर्वे
 (for लोके) —^b) K₂ ३ वा, B D (except D₁)

[इ]द् (for च) B (except B₁ ३) D (except D₁) T
 G₂ ३ [अ]क्रामा (for [अ]क्रामात्) C^c cites अक्रामात्
 K₁ एविद् T₁ G₁ आस्य (for अस्ति). — After 9^a,
 Ś₁ K D (except D₁) in

31^a सर्वे कामा मनसोऽद्राध्यमृता

यान्पण्डित महरो विचिन्त्य ।

भूयो भूयो जन्मनोऽभ्यासयोगा

घोषी योग मारमाणं विचिन्त्य ।

[L 1) K₂ ताना जगत्पुत्र, K₁ D₁ D₁ ३ ३ 'भोग
 प्रयत्न, K₂ D₂-३ 'भोगरूप — (L 2) K₂ नान्
 (for यान्) K₂ एविद् D₁ ३ महरो — Ś₁ K₁ ३
 om (hapl) lines 3-4 — (L 3) K₂ उन्नेर
 (sic) (for नो) — (L 4) K₂ ३ 'भोग गेवा (by
 transp)]

—^a) B₂ ३ ३ D (except D₁) च (for हि) D₁ ३
 जपत् (for तपत्) —^b) K₁ D₁ कालेन, B D₁
 D₁ D₂-३ काम्यानि (for कामेन) D₁ सर्मानि (for
 कर्माणि). M₁ ३ वैदिकानि (for वैदि)

10 ^a) Ś₁ K व्रतानि (for व्रत) K₁ B D₂-३ यत्न
 K₂ ३ यज्ञ (for यज्ञात्) K₁ नियमा Ś₁ K₁ ३ च्छान
 योग; K₂ 'योगा, G₁ ३ ज्ञानयोगान —^b) K₁ ये,
 K₂ ३ या (for यो) K₂ नारभते, M₁ ३ नारभते (for
 'भते) G₂ विधीत्वा (sic) (for विदित्वा) —^c) Ś₁
 K₂ B₂ ३ ३ यत्तस्य, K₁ यत्तस्ययं, K₂ यत्तस्यक, K₄
 यत्तस्यय, K₅ D₂ ३ यदेवाय, B₁ D₁ D₁ ३ यत्तस्ययं;
 B₂ यत्तस्ययं (sic); D₁ सत्तस्य, D₁ यत्तस्ययं, D₂ यं
 देवाय, T G₂ M₁ यत्तस्यय, G₁ यदि स्यय, M₁-३
 यत्तस्यय (for यत्तस्ययं) K₂ न (for स) G₂ धर्मो;
 M₁ ३ धर्मो (for धर्मो) —^d) B₂ om (hapl) न यो
 धर्मो K₂-३ D₁ नाय; K₂ D₂-३ ज्ञेयो, T₂ G M₂ ३
 योय (for न यो) K₂ D₁ M₂ ३ धर्मो B₁-३ G₁ ३ M₂

शृणु संकीर्त्यमानास्ता निखिलेन युधिष्ठिर ॥ ११
नाहं शक्योऽनुपायेन हन्तुं भूतेन केनचित् ।
यो मां प्रयतते हन्तुं ज्ञात्वा प्रहरणे बलम् ।
तस्य तस्मिन्प्रहरणे पुनः प्रादुर्भवाम्यहम् ॥ १२
यो मां प्रयतते हन्तुं यज्ञैर्विविधदक्षिणैः ।
जङ्गमेष्विव कर्मात्मा पुनः प्रादुर्भवाम्यहम् ॥ १३
यो मां प्रयतते हन्तुं वेदैर्वेदान्तसाधनैः ।
श्यावरेष्विव शान्तात्मा तस्य प्रादुर्भवाम्यहम् ॥ १४
यो मा प्रयतते हन्तुं धृत्या सत्यपराक्रमः ।

भावो भवामि तस्याहं स च मां नावबुध्यते ॥ १५
यो मां प्रयतते हन्तुं तपसा संशितव्रतः ।
ततस्तपसि तस्याथ पुनः प्रादुर्भवाम्यहम् ॥ १६
यो मां प्रयतते हन्तुं मोक्षमास्थाय पण्डितः ।
तस्य मोक्षरतिस्थस्य नृत्यामि च हसामि च ।
अवध्यः सर्वभूतानामहमेकः सनातनः ॥ १७
तस्माच्चमपि तं कामं यज्ञैर्विविधदक्षिणैः ।
धर्मं कुरु महाराज तत्र ते स भविष्यति ॥ १८
यजस्व वाजिमेधेन विधिवदक्षिणावता ।

C 14 351
B 14 13 20
K 14 13 20

नियवत्, B 'तेत्, Dc1 निव (for मत्)

11 ^a) D. अथ, T₂ तत्र (for अत्र) Dc1 कामकाता (s c), D₁ यति (for 'गीता) K₁ अत्र गायाम काम गीता — ^b) B₁ कथयति (for कीर्त) — ^c) T नित्य (for शृणु) G₁ : तान (for ता) K₂ शृणु सकीर्ति नान्त्या, B₁ : शृणु ता कीर्त्यमाना वै, G₃ M₄ शृणु (G₂ नित्य) सकीर्त्यमानान्ता — ^d) B₁ Dc1 Dn₁ D₃ : कभिलेन G₁ : नराधिप (for युधिष्ठिर)

12 Before 12, G₁ ins काम — ^a) K₁ उपायेन — ^b) Ś₁ तनुं, K₁ त नु (for हन्तु) D₂ भूमेन, D^c मूलेन (for भूतेन) G₁ कर्द्विचिद (for केन) — D₁ reads 12^c twice. — ^c) K₁ : यो मा, D₁ (second time) ज्ञान्वा (for यो मा) Ś₁ K₁ : प्रार्थ यते, K₂ प्रपठते, D₂ स यततो (for प्रयतते) — K₂ om. (hapl) 12^d-14^a — ^d) D₅ यज्ञ द्या (hypermetric) (for ज्ञात्वा) D₁ T₂ G₃ प्रहरणैर् (D₁ 'ते) G₂ M₁₋₃ ज्ञान (G₂ 'त) प्रहरणैर्वली (G₂ 'त्)

13 K₃ om 13 (cf. v l 12) Ś₁ K₁ D₁ G₁ : om (hapl) 13 T₁ om. (hapl) 13-16 — ^a) B₃ [अ]पि (for [इ]व) K₂ : शान्तात्मा, K₅ Dn₁ D₂₋₃ M₁ : धर्मात्मा, B₁ : (marg as in text) कामात्मा, B₂ (also on marg) मूतात्मा (for कर्मात्मा)

14 K₃ om 14^a (cf v l 12) T₁ om 14 (cf v l 13) K₁ D₁ transp 14 and 15 — ^a) Ś₁ प्रहरत (sup lin 'यते), K₁ प्रहरते (for प्रयतते) Dn₁ D₁₋₄ नित्य (for हन्तु) — M₁ om (hapl) 14^b-15^a — ^b) Ś₁ B₁ : वेद, Dc1 वेदैर्, D₁ G₂ देवैर् (for वेदैर्) Ś₁ (sup lin) G₂ वेदाग (for वेदान्त) K₁ : s Dc1 M₁₋₃ C_v साधकं (K₁ 'वै), G₂ साधकं (for साधन) — Ś₁ K₁ : om (hapl)

14^c-15^b — ^c) B₃ G₂ अपि, Dc1 [ए]व (for [इ]व) B₃ Dc1 D₃ : धर्मात्मा, Bom ed मूतात्मा, C_v शान्तात्मा (as in text) — ^d) D₅ : G₁ M₁₋₃ पुन (for तस्य)

15 T₁ om 15 (cf v l 13) Ś₁ K₁ : om. 15^{ab}, M₁ om 15^c (cf v l 14) K₃ D₁ transp. 14 and 15 — ^b) K₂ G₁ पराक्रमे C_v as in text — ^c) Ś₁ K₁ : भवो, K₂ ततो, M₁₋₃ मावे (for भावो) B₂ (marg) : शालोभयामि तस्याह — ^d) M₃ : मा (for मा) G₁ [अ]वबुध्यति K₁ न च मान च बुध्यते

16 T₁ om 16 (cf v l 13) — ^a) K₁ : मा (for मा) K₁ प्रहरते, D₃ प्रयतते, T₂ प्रार्थयते (for प्रयतते) K₂ यो मा हतु प्रयतते — ^b) Ś₁ सश्रि तव्रत, K₂ Dn₁ D₁₋₄ संशितव्रत (K₂ 'त), D₅ शशि तव्रत — ^c) K₁ Dc1 D₂ G₁ तपस् (for ततस्) K₁ तस्याह, G₁ तस्याधि

17 ^a) K₁ : मा (for मा) K₁ पूयते, T₂ पार्थ यते (for प्रयतते) — ^b) B₃ M₁ : s (also as in text) आनाय (for आस्थाय) — ^c) D₁ मोक्षम्य (hypermetric) (for मोक्ष-) B₃ रतिस्त्रस्य, G₁ : C_v मतिस्त्रस्य (for रति) — ^d) K₂ नदामि (for नृत्यामि) K₄ D₁ : नृत्यामि[मी]व हसामि[मी]व — ^e) M₁ : एव (for एक)

18 ^a) K₄ संकाशं, Dc1 सकामं, D₂ काम त (by transp), D₃ तं कामैर् — ^b) Ś₁ K₁ : विपुल- (for विविध) — ^c) K₁ a. 4 B (B₁ marg) D (except D₅) M₃ C_v धर्मं (for धर्म) B₁ Dc1 महाभाग (for 'राज) — ^d) K₅ B₂₋₄ स, T₁ G₁ न (for स)

19 G₁ om 19 — ^b) D₃ दक्षिणावता — ^c) G₂ तु (for च) — ^d) K₅ समृद्ध, Dc1 समृद्धैर्

अन्यैश्च विविधैर्यज्ञैः समृद्धैराप्तदक्षिणैः ॥ १९
मा ते व्यथास्तु निहतान्वन्धन्वीक्ष्य पुनः पुनः ।
न शक्यास्ते पुनर्द्रष्टुं ये हतास्मिन्नणाजिरे ॥ २०

स त्वमिष्टा महायज्ञः समृद्धैराप्तदक्षिणैः ।
लोके कीर्तिं परां प्राप्य गतिमर्ष्यां गमिष्यसि ॥ २१

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि त्रयोदशोऽध्याय ॥ १३ ॥

१४

वैशंपायन उवाच ।
एवं बहुविवैर्वाक्यैर्मुनिमिस्तैस्तपोधनैः ।
*समाश्रस्यत राजर्षिर्हृतान्धुर्युधिष्ठिरः ॥ १
सोऽनुनीतो भगवता विष्टरश्रवसा स्वयम् ।
द्वैपायनेन कृष्णेन देवस्थानेन चामिभूः ॥ २

नारदेनाथ भीमेन नगुलेन च पार्थिवः ।
कृष्णया सहदेवेन विजयेन च धीमता ॥ ३
अन्यैश्च पुरुषव्याघ्रैर्ब्राह्मणैः शास्त्रदृष्टिभिः ।
व्यजहाच्छोकजं दुःखं संतापं चैव मानसम् ॥ ४
अर्चयामास देवांश्च ब्राह्मणांश्च युधिष्ठिरः ।

(hypermetric) T₁ क्षपि, T₂ सह (for क्षात)

20 B₂ om (hapl) 20^a-21^b —^a) D₂ मे (for मा) B₂ D₂-4 S [क्ष]मृन् (for [क्ष]स्तु) —^b) B₁ प्रति (for वीक्ष्य) K₂ D₂-4 जनाधिप (for पुन पुन) —^c) T₂ शक्यते; G₂ शक्यते D₂ २ परिद्रष्टुं (for पुनर्द्रष्टुं) —^d) T G₁ २ M हता ये (by transp), G₂ निहतांस् S₁ K₁ २ B₁ २ 4 D₂ १ स्म, G₂ तान् (for [क्ष]स्मिन्) K₄ D₁ ये हता रणमूर्धनि

21 B₂ om 21^{ab} (of v l 20) —^b) T G₁ विवि धैर् (for समृद्धैर्) —^c) B₂ २ D₂ १ D₂ २ कीर्तिं लोके (by transp), D₁ लोके कीर्तिं D₂ १ परा (for परा) —^d) K₄ D₁ सता (for गतिम्) K₂ D₁ मार्गं, D₂ अर्ष्य (for अर्ष्या) G₁ गमिष्यसे

Colophon — Adhy name D₂ वासुदेववाक्य; T कामविवरण, G₂ कामगाथा, M₁ क्रतुप्रोत्साहन; M₂ २ क्रतुरणे (M₂ 'ण) प्रोत्साहन — Adhy no (figures, words or both) S₁ 17, B₁ G₁ २ M 12, D₂ 1 D₁ T G₂ 13 (as in text) — Śloka no, D₂ 23

14

1 ^b) T₂ G₂ महात्मनि (for तपोधने) —^c) S₁ D₂ समाश्रसत, K₁-4 B₂-5 D₂ 1 D₁-3 २ M₂ २ श्वास्यत; K₂ D₂ १ श्वास्य च, B₁ २ M₁-3 श्वास्य च, D₂ २ श्वा

मित, T G 'श्रन्मत्तु (for 'समाश्रस्यत) B₁ (marg) राजद्र, D₁ राजर्षेर् (for 'र्षेर्) —^c) D₂ हायधु, M₁ २ 'बुद्धिर् (for 'बन्धुर)

2 ^a) K₂ D₁ [s]नुगीतो (for 'नीतो) —^b) D₂ १ धायमा (for ध्र') —^c) D₁ द्वीपायनेन (for द्व') T G₁ २ व्यासेन (for कृष्णेन) —^d) D₂ १ देवस्थानेन, G₂ देव' (as in text) S₁ K₁ चामिभो, K₂ वा पितु, K₂ २ B₁ २ D T₂ M₂ २ वा (K₂ च) विभु, B₁ २ चर्षिणा; B₂ (marg) २ वा विभो; T₁ (२) चामिभो, G₂ २ चैव हि (for चामिभू)

3 ^a) K₂ D₁ [क्ष]पि; D₂ २ च (for [क्ष]प) —^b) K₄ D₁ [क्ष]पि; T [क्ष]प (for च) S₁ K₂ २ B₁ २ 4 D₂ १ D₁ २ T₂ पार्थिव —^c) D₂ १ कृष्णाय (for कृष्णया) —^d) G₂ सजयेन (for वि) K₁ D₁ [क्ष]पि (for च) K₂ धीमत

4 ^a) K₂ परपण्याधैर्, K₂ G₂ M₂ पुरुषव्याघ्र- —^b) K₂ पुरपै, D₂ १ महर्षे (for प्रा') D₂ १ दक्ष (for शास्त्र) —^c) S₁ १ व्यजहास; D₂ १ २ व्याज हाव —^d) K₂ चाति, D₁ चापि (for चैव)

5 ^a) K₁ २ देवाश्च (for देवांश्च) M स (for च) —^b) M₁ २ ऋषींश्चापि (for ब्राह्मणांश्च) — M₁ २ om. 5^{ab} —^c) K₂ स, B₁ T₁ G₁ २ M₂ २ च; B₁ २ सु (for [क्ष]प) K₁ कृत्वाय पीत्वा कायानि (sic) —^d) K₄ D₁ च (for स) K₂ तदा (for पुनर्) K₂ D₁ २

कृत्वाथ प्रेतकार्याणि वन्तूनां स पुनर्नृपः ।
 अन्वशासत धर्मात्मा पृथिवीं मागराम्बराम् ॥ ५
 प्रशान्तचेताः कौरव्यः स्वराज्यं प्राप्य केवलम् ।
 व्यासं च नारदं चैव तांश्चान्यानत्रवीच्युपः ॥ ६
 आश्वासितोऽहं प्राग्वृद्धैर्भवद्भिर्मुनिपुंगवैः ।
 न सूक्ष्ममपि मे किञ्चिद्वलीकमिह विद्यते ॥ ७
 अर्थश्च सुमहान्प्राप्तो येन यस्यामि देवताः ।
 पुरस्कृत्येह भवतः समानेष्यामहे मखम् ॥ ८
 हिमवन्तं त्वया गुप्ता गमिष्यामः पितामह ।
 ब्रह्माश्रयो हि देशः स श्रूयते द्विजसत्तम ॥ ९
 तथा भगवता चित्रं कल्याणं बहु भाषितम् ।

देवर्षिणा नारदेन देवस्थानेन चैव ह ॥ १०
 नाभागधेयः पुरुषः कश्चिदेवंविधान्गुरुन् ।
 लभते व्यसनं प्राप्य सुहृदः साधुसंमतान् ॥ ११
 एवमुक्तास्तु ते राजा सर्व एव महर्षयः ।
 अभ्यनुजाप्य राजानं तथोभौ कृष्णफल्गुनौ ।
 पश्यतामेव सर्वेषां तत्रैवादर्शनं ययुः ॥ १२
 ततो धर्मसुतो राजा तत्रैवोपाविशत्प्रभुः ।
 एवं नातिमहान्कालः स तेषामभ्यवर्तत ॥ १३
 कुर्वतां शौचकर्माणि भीष्मस्य निधने तदा ।
 महादानानि विप्रेभ्यो ददतामौर्ध्वदैहिकम् ॥ १४
 भीष्मकर्णपुरोगाणा कुरूणां कुरुनन्दन ।

C 14 369
B 14 14 15
K 14 14 15

नृप (for नृप) S (M₁ 2 om) मर्वेषा कुरुनन्दन —^a)
 K₂ अनुशामत, B₁ 5 Dn₁ D₁ 6 T G₂ अन्वशामच
 (B₂ शास, T G₂ मत्स), B₁₋₄ Dc₁ अनुशान्ति स्म
 (B₃ च, Dc₁ स), D₂ अन्वशाद्दे म, D₃ शासद्
 (submetric) (for शासत) —^f) K₂ D₂ पृथिवी
 K₂ पृथिवी मस्यमालिनी

6 ^a) K₂ प्रदातश्चापि (for चेता) B₁ D₂ M₁
 कौरव्य —^b) Ś₁ K₂ न्बराष्ट्र, K₁ सुराष्ट्र, K₂ D₁
 स्वराज्य (for न्बराज्य) —^c) M₂ 3 व्यासश्च नारद
 श्रव —^d) K₂ D₂ नृप, B₁₋₄ Dc₁ T₂ G₂ वच (for
 नृप)

7 ^a) Ś₁ K₁₋₂ 5 प्रा(K₂ वा)ग्वृद्धैर्, K₄ D₁ प्रवर्द्ध,
 S भगवन् (for प्राग्वृद्धैर्) —^b) S पूर्ववृत्तैर्महापिं(G₂
 हात्म)मि —^c) D₂ सूक्ष्माम्, S श्लोकम् (for
 सूक्ष्मम्) D₂ इति, T₂ इव (for अपि) G₂ न (for
 मे) K₂ कश्चिद् (for किञ्चिद्) —^d) G₁ अपि (for
 इह) D₂₋₄ दृश्यते, T₂ पीठ्यते (for विद्यते)

8 ^a) G₂ तु (for च) K₂ सुमहत् —^b) Dn₁
 D₁₋₆ [अ]य, D₂ स, M₂ [अ]य (for [इ]ह) D₂
 भवता (for त) —^c) Ś₁ K₁ 3 M₁ (inf lin as in
 text) वय, K₂ B₁ 2 Dc₁ Dn₁ सुख (for मखम्) K₂
 तत्रमिव्यामहे सुख, B₂₋₅ D₂ T₁ G₂ समानेष्याम्यह (D₂
 मह, T₁ म्यतो, G₂ म्ययो) मख

9 ^a) Ś₁ गुप्त, Dn₁ गुप्त्वा (for गुप्ता) — After
 9^{ab}, B₁ 2 5 ins

32* तथा विद्यस्व विप्रैर्ष्वय्यायत्त स मे ऋत्त ।

—^c) D₂ ब्रह्माश्रया K₁ देशा, K₂ देशे T₂ च
 (for स)

10 ^a) K₁ भागवता, D₂ च भवता B₂ सत्य (for
 चित्र) T₁ यया बहुविधा चित्र —^b) K₂ 5 B₂ 5 5
 D₁₋₆ G हि (for ह)

11 ^a) Ś₁ K₂ D₂ 6 नाभागधेय (Ś₁ देय), K₂ Dc₁
 T₁ न भागधेय K₁ नाभागधीय पुरुषा (sio) —^b)
 K₁ 2 कश्चिद् G₁ M₂ 3 वहून्, M₂ गुरु (for गुरुन्)
 —^c) T लभते (for लभते) —^d) K₁ सुहृत् (for
 सुहृद) T₁ G₂ सत्तमान्, G₂ समितान् (for सम-
 वान्)

12 Before 12, T G₁ 2 M₂ 4 ins वैशपायन
 —^a) K₁ 3 युक्तस् (for उक्तास्) K₂ G₁ ततो (for
 तु ते) —^b) K₁ अद्यानु (for अम्यनु) —^c) K₂
 तावुभौ, D₂ 4 तथा तौ (for तयोभौ) Ś₁ (before
 corr) -मगलौ, K₁ 2 4 5 B Dc₁ Dn₁ D₁ 5 6 T₁
 फाल्गुनां, D₂ 4 T₂ G₂ M₁₋₃ पाठवौ D₂ तथा कृष्णश्च
 फाल्गुनां —^e) Dc₁ पश्येताम् —^f) D₂ तथा (for
 तत्र) G₁ च (for [ए]व) K₂ ययौ (for ययु)

13 ^b) K₂ तथा (for तत्र) —^c) B₂ D₂₋₄ तथा
 (for तेषाम्) K₂ G अत्यवर्तत, K₄ B₂ D₂ सन्य*,
 D₂ 8 स न्य*, M₁ 2 अष्य* (for अष्य*) B₁ 2 (marg
 as in text) स चेत्कामश्च वर्तते

14 ^a) D₂ कुर्वत Dn₁ D₂ 6 कार्याणि (for कर्मा
 णि) —^b) B₁ 2 T₁ G₁ 3 तथा (for तदा) —^c)
 D₂ नादानि (by metathesis) (for दानानि) —^d) D₂

सहितो धृतराष्ट्रेण प्रददावौर्ध्वदैहिकम् ॥ १५
ततो दत्त्वा बहु धनं विप्रेभ्यः पाण्डवर्षभः ।
धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य विवेश गजसाहयम् ॥ १६

स समाश्वास्य पितरं प्रजाचक्षुपमीश्वरम् ।
अन्यशाहं न धर्मात्मा पृथिवीं भ्रातृभिः सह ॥ १७

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि चतुर्दशोऽध्याय ॥ १४ ॥

१५

जनमेजय उवाच ।
विजिते पाण्डवैस्तु प्रशान्ते च द्विजोत्तम ।
राष्ट्रे किं चक्रतुर्वीरौ वासुदेवधनंजयौ ॥ १
वैशंपायन उवाच ।
विजिते पाण्डवैस्तु प्रशान्ते च विशां पते ।

राष्ट्रे बभूवतुर्हृष्टौ वासुदेवधनंजयौ ॥ २
विजहाते मुदा युक्तौ दिवि देवेश्वराविव ।
तौ वनेषु विचित्रेषु पर्वतानां च मानुषु ॥ ३
शैलेषु गमणीयेषु पत्तलेषु नदीषु च ।
चक्रम्यमाणौ संहृष्टावखिनाविव नन्दने ॥ ४

ददत्तम् Ks और्ध्वदैहिकीं, Ks D1 ऊर्ध्वदैहिक, Ks B
Dc1 Dn1 D2 s s M1-3 और्ध्वं(Dc1 'धं)दैहिक, D2 औ
र्ध्वदैहिक Ks प्रददां चौर्ध्वदैहिक

15 ^a) Ks भीष्मकर्म, D2 'कर्मा; M2 'कृष्ण (for
'कर्ण) Ś1 Ks Ds पुरोगानां —^b) Ś1 K1 M वरु
नदन, Ks 'वर्धन, Ks B D 'सत्तम (B1 Dn1 'म);
T1 यमनदन (for कुर') —^c) T यमतो, Gs संमिता
(for सहितो) —^d) Ks s B2-3 Dn1 D1-4 Gs s M
स ददात्, G2 सोददात् (for प्रददात्) Ks चौर्ध्वदै
हिकि; Ks B D2 s T2 G M1-3 और्ध्वदैहिक K1 s प्र
(K2 स)ददौ चौर्ध्वदै(K2 'दे)हिक

16 ^a) Ks D1-4 T Gs बहुविधं (D1 'धि) (for
बहु धन) —^b) B1 s T G पादुनंदन (for पाण्डवर्षभ)
— After 16, S ins an addl colophon

17 Before 17, S ins वैशंपायन —^b) Ds हृश्वर
—^c) B1 अनुदात् (for अन्व') Ks s D1 अथ; D2
हि स (for वै स) D2 s om स Ks T G M1 s
अन्वशासत्स (G1 M1 'त्) धर्मात्मा — After 17, S ins
a passage given in App I (No 1)

Colophon — Adhy name Ś1 K1 s पुरप्रवेश,
Ks D1 युधिष्ठिरसमाश्रान्त; M1-3 हस्तिनपुरप्रवेश
— Adhy no (figures, words or both) Ś1 18,

Dn1 D1 T1 G2 s 14 (as in text), T2 G1 M 13
— Śloka no Dn1 18

15

1 ^a) Gs पादवेदे — Ks B2 D2 om (hapl)
1^a-2^a —^b) G1 M संप्रशान्ते (for प्रशान्ते च) D1
प्रशाते द्विजमत्तम —^c) Gs राष्ट्रे (for राष्ट्र)

2 Ks B2 D2 om 2^a (cf v 1 1) K1 s G1 om
(hapl) 2 K1 om the ref —^a) K1 D1 निर्विते
(for विजिते) B (B2 om) Dn1 D2 s S (G1 om.)
विजिते पांडवै (B1 Gs 'वै) राजन् — Ś1 Ks om 2^b
—^b) Ks प्रशातौ च; Dc1 प्रशातैश्च, M1 s प्रशासंतौ
(for प्रशान्ते च) D प्रजापते, D2 प्रजापते, T Gs
जनाधिप (for विशा पते) —^c) Gs राष्ट्रे (for राष्ट्र)
B1 राष्ट्रे किं चागुर्वीरौ

3 ^a) D2 सदा (for मुदा) K1 विजहाते मुदा युक्तौ
—^b) D1 देवेश्वरात् —^c) G1 M2 s च रम्येषु, M1 s
च चित्रेषु (for विचि') —^d) B2 Dn1 D2 s s s
पर्वतेषु ससानुषु, D1 समानुषु गिरीषु च

4 ^a) B1 s तीर्थेषु (for शैलेषु) B2-3 Dc1 Dn1
D2-3 तीर्थेषु चैव पुण्येषु, D1 शैलेषु महनीयेषु, G1 s M
'षु गह्वरारण्ये —^b) Ks 'लीषु; T Gs पर्वतेषु (for
पत्तलेषु) —^c) D2 चक्रम्यमाणौ Ś1 चक्रमाणौ सप्र
हृष्टात्; Ks क्रम्यमाणौ च संहृष्टात् (for °) K1 नदिने

इन्द्रप्रस्थे महात्मानौ रेमाते कृष्णपाण्डवौ ।
 प्रविश्य तां सभां रम्या विजहते च भारत ॥ ५
 तत्र युद्धकथाश्चित्राः परिक्लेशश्च पार्थिव ।
 कथायोगे कथायोगे ऋययामासतुस्तदा ॥ ६
 ऋषीणां देवतानां च वंशास्तावाहतुस्तदा ।
 प्रीयमाणौ महात्मानौ पुराणावृषिसत्तमौ ॥ ७
 मधुरास्तु कथाश्चित्राश्चित्रार्थपदनित्ययाः ।
 निश्चयज्ञः स पार्थाय ऋययामास केशवः ॥ ८
 पुत्रशोकाभिसंतप्तं ज्ञातीनां च सहस्रशः ।

कथामिः शमयामास पार्थ शौरिर्जनार्दनः ॥ ९
 स तमाश्वस्य विधिप्रद्विधानज्ञो महातपाः ।
 अपहृत्यात्मनो भारं विशश्रामेव सात्वतः ॥ १०
 ततः कथान्ते गोविन्दो गुडाकेशमुवाच ह ।
 सान्त्वयञ्छ्लक्षणा वाचा हेतुयुक्तमिदं वचः ॥ ११
 विजितेयं धरा कृत्स्ना सव्यसाचिन्परतप ।
 त्वद्वाहुत्रलमाश्रित्य राजा धर्मसुतेन ह ॥ १२
 असपत्नां महीं भुङ्क्ते धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 भीमसेनप्रभावेन यमयोश्च नरोत्तम ॥ १३

C 14 354
 B 14 15 13
 K 14 16 13

D ६ चक्रम्यमाणौ सहस्रव्यनाणौ दन्तौ यथा द्विवि (sic)

5 ^a) K₂ D₂ महात्मानो — D₂ om. (hapl) 5^b-7^c
 —^b) K₂ रेमाते, K₂ रोमाने, K₄ ३ B D (D₂ om)
 रे (D₂ र) नतु, M₂ २ रेजनु (for रेमाते) Ś₁ K₁-३
 कृष्णफल्गुणौ (K₃ 'ना') (for 'पाण्डवौ') —^c) G₁ आ
 विश्य ता, G₂ मप्रविश्य, G₂ विनित्यान्त्रा (for प्रविश्य
 ता) K₄ D₁ द्विव्या (for रम्या) —^d) K₄ D₁-4
 [s] नराविद्व (for च भारत)

6 D₂ om 6 (cf v 1 5) —^b) Ś₁ K₁ परिक्लेशां,
 K₂ B₂ D₁ M₁ २ 'श्राय K₄ B₃ ३ D₂ D₁ S (except
 G₂) भारत, B₁ २ कृष्ण (for पार्थिव) —^c) K₄
 (marg sec m) कथाश्रान्या, B₃ श्रित्रा (for the
 second कथायोगे) Ś₁ K₁-4 D₁ रथ (K₂ D₁ 'या') योगे
 कथाश्रान्या, K₂ ऋययाम्य योगेन —^d) K₄ B₁ २ ६
 D (except D₁, D₂ om.) सदा, B₃ सुदा, T₁ तथा
 (for तदा) — After 6, K₄ ins

33* कथयामास योगेन ऋययामनुपूर्वश ।

7 D₂ om 7^a (cf v 1 5) —^a) G₂ दानवाना
 (for देवताना) Ś₁ K₁ ३ देवतानासृषीणा च —^b)
 K₂ विशास, K₄ D₂ D₁ ६ M₃ वशास B₂ (marg)
 D₂-4 धर्मास (for वशास) K₄ तावाहतस, D₃ नस,
 T₁ आहरतुस, G₁ M₁ ३ व्याहरता (G₁ ण), G₂
 तानाहतस (for तावा) K₂ T तथा, Dn₁ D₂ सदा
 (for तदा) Ś₁ K₁ ३ वदो स्यात् (K₃ 'ता') तदाच्युतौ,
 G₂ वदान्याहरता तदा —^c) D₂ Dn₁ मि (Dn₁ प्री)
 यमाणो Ś₁ K₁ ३ कथामि (K₂ म्य) श्र, G₃ तदान्योन्य
 (for महात्मानौ) —^d) Ś₁ K₁ ३ वृष्णिपाण्डवसत्तमौ

8 ^a) K₁ ३ ४ B (except B₁) D₂ D₁-3 T G₂ ३ च
 (for तु) K₁ कथा चित्रा, Dn₁ कथा*# —^b) K₂

चित्रार्था, D₁ चित्रार्थे K₁ ३ पदनित्यय —^c) K₂
 च (for स) K₃ निश्चयज्ञा शमार्थाय

9 ^b) Ś₁ K₁ ३ ज्ञातिहीन (for ज्ञातीना च) — K₄
 reads 9^c-10^b on marg —^d) K₂ ६ D₁ उदारधी
 (for जनार्दन)

10 K₄ reads 10^a on marg —^a) T₁ तथाश्वस्य
 (for तमा) Ś₁ K₁ तमाश्वस्य च विधिवद् —^b) K₁
 B (B₃ marg) D₂ ३ ४ (sup lin sec m as in text)
 ६ ६ विज्ञानज्ञो, T₁ विनयज्ञो (for विधानज्ञो) Ś₁ K₁ ३
 महायज्ञ (Ś₁ 'शा'), K₂ ४ ६ D₁ तु केशव, B₁ २
 (marg as in text) G₃ महामना, D₂ 'तप —^c)
 K₂ आत्मना K₂ D₂ ४ भाव (for मार) D₂ हत्या
 समारमनो भाव, D₃ आपहृत्यात्मो भाव —^d) K₂ विप्र
 शाम्यत, B₁ २ T G₂ ३ M विशश्राम स (G₃ च), G₁
 'मास (for 'मेव) T G₃ भारत (for सात्वत)

11 ^b) T₁ om from केश up to युधिष्ठिर (in 13^b)
 —^c) B₁ ३ ४ ६ शास्व (B₂ 'त') यञ्, B₃ शानेन (for
 सान्त्वयञ्)

12 T₁ om 12 (cf v 1 11) Before 12, MSS
 ins वासुदेव उवाच, G₃ श्रीभगवान् —^a) K₄ कृष्णा
 (for कृत्स्ना) —^d) K₁ धर्मसुते च (for सुतेन) Ś₁
 K₄ B₁ ३ ६ D₁ M₁ ३ च, K₂ D₂ ६ वै, B₄ G₃ हि
 (for ह) B₃ धर्मराजेन भारत

13 T₁ om 13^a (cf v 1 11) Dn₁ reads 13
 after 15 —^a) K₂ ६ असपत्नो, B₁ २ नि सपत्ना G₃
 पाति (for भुङ्क्ते) D₂ असपत्ना महीं भुङ्क्ते (sic) —^c)
 Dn₁ D₂ ६ भीमसेनानुभावेन, G₁ ३ 'नप्रसापेन —^d)
 K₂ नराधिप, B₃ T नरोत्तम K₄ D₁ यमयोस्तु बलेन
 च

धर्मेण राज्ञा धर्मज्ञ प्राप्तं राज्यमकण्ठकम् ।
 धर्मेण निहतः संख्ये स च राजा सुयोधनः ॥ १४
 अधर्मरुचयो लुब्धाः सदा चाप्रियवादिनः ।
 धार्तराष्ट्रा दुरात्मानः सान्नुवन्धा निपातिताः ॥ १५
 प्रशान्तामखिलां पार्थं पृथिवीं पृथिवीपतिः ।
 भुङ्क्ते धर्मसुतो राजा त्वया गुप्तः कुरुद्वह ॥ १६
 रमे चाहं त्वया सार्धमरण्येष्वपि पाण्डव ।
 किमु यत्र जनोऽयं वै पृथा चामित्रकर्षण ॥ १७
 यत्र धर्मसुतो राजा यत्र मीमो महाबलः ।
 यत्र माद्रवतीपुत्रौ रतिस्तत्र परा मम ॥ १८

14 Dn1 transp 14^a and 14^b —^a) Ks : D1 राजा, Ks राज (for राजा) —^b) Dc1 प्राप्ता राज्यम्, T Gs राज्य प्राप्तम् (by transp) —^c) B1 (marg as in text) सहित (for निहत) Ds Tz G1 Ms 2 संख्ये (for संख्ये) —^d) Dc1 सुयोधन

15 ^a) Bz मदा (for लुब्धा) Ks * * * मार्धश्च ते लुब्धा, D2-4 अधर्मनिच (D1 *श्च)या पापा —^b) Tz संदेव प्रियवादिन —^d) K1 3 निपातित — After 15, Dn1 reads 13

16 ^a) T1 प्रशातम् Dc1 Ds 3 अखिल T प्राप्ता (for पार्थ) —^d) K1 गुप्ता, D2-4 G1 गुप्ता (for गुप्त) Kz Tz कुरुद्वह; Bz D2-4 युधिष्ठिर (for कुरु द्वह)

17 ^a) S1 Ks-4 Ds 0 रेमे, Dc1 वने (for रमे) S1 [अ]पि (for [अ]ह) Cv केन वाहं स्वया सार्धम् —^b) D1 [ह]व, G1 [ह]ह (for [अ]पि) Bz 3 D1 Tz पादय — Kz 4 D1 om 17^{cd} —^c) Kz तत्र (for यत्र) —^d) S1 K1 3 Tz वृथा, Ds 4 तथा, T1 यथा (for पृथा) Some MSS [अ]मित्रकर्षण

18 ^a) Ms 3 मद्रवती K1 D1 0 -पुत्रो B1 2 यत्र माद्रीसुतौ वीरौ —^d) Gz तु परमा (for तत्र परा)

19 ^a) T1 तदा, Gs सदा (for तथा) Ds स्वार्थ (for स्वर्ग) G1 -लोकेषु (for -कल्पेषु) —^b) T वनो देशेषु, G1 सल्लोकेषु च, Gs समुद्देशेषु (for समो) K1 B Dc1 Dn1 D2-4 कौरव, Ds 0 पाण्डव (for भारत) —^c) M1 2 [अ]रण्येषु (for पुण्येषु) —^d) Dc1 सहित स (for *तस्य)

तथैव स्वर्गकल्पेषु समोद्देशेषु भारत ।
 रमणीयेषु पुण्येषु सहितस्य त्वयानघ ॥ १९
 कालो महांस्त्वतीतो मे शूरपुत्रमपश्यतः ।
 बलदेवं च कौरव्य तथा न्यान्वृष्णिपुंगवान् ॥ २०
 सोऽहं गन्तुममीप्सामि पुरीं द्वारवतीं प्रति ।
 रोचतां गमनं मयां तत्रापि पुरुपर्यभ ॥ २१
 उक्तो नहुविधं राजा तत्र तत्र युधिष्ठिरः ।
 स ह मीप्सेण यद्युक्तमस्माभिः शोकरकारिते ॥ २२
 शिष्टो युधिष्ठिरोऽस्माभिः ग्रास्ता नत्रापि पाण्डवः ।
 तेन तच्च वचः सम्यग्गृहीतं सुमहात्मना ॥ २३

20 ^a) Bz D1 0 व्यतीतो (for स्व) Ks कालो व्यतीतो मेत्यर्थ, D1 कालेष्व* * * भीतो (sic) —^b) Ks D1 शूर (for शूर) K1 B Dc1 Dn1 D2-4 Tz -सुनुम् (for पुत्रम्) —^c) Dn1 च कौरव्य, Ds कौरव्य च

21 ^b) Kz रम्या, Dc1 पुर (sic) (for पुरी) S1 Ks Dc1 D1 द्वारावती Kz पुरी (for प्रति) —^c) Kz सत्य; Dc1 मेघ; T G Ms 4 सुम्य (for मद्य) —^d) Kz * * * D1 M1 तथा, T G Ms 4 मन (for तर), Ds [अ]भि (for [अ]पि) Ks - B (except Bz) D1-4 T G1 3 भरतपर्यभ (for पुरुपर्य)

22 ^a) Ds 0 चक्रे (for उक्तो) Ks D1 यदुविधो, Ds च विविधं (for यदु) Ds पार्थ (for राजा) —^b) Ds राजा (for the first तत्र) Dc1 D1 om (hapl) one तत्र —^c) Ds 0 Gz हि (for ह) Ds शिष्येण (for भीष्मेण) Ks संयुक्तम्, Dn1 Ds 0 प्रयुक्तम्, T1 सकुटुम् (for ययुक्तम्) —^d) K1 D1 -कारित, S -कारित (Tz Gz 'है') (for कारिते)

23 ^b) G1 द्वह, M1 2 क्षति (for अवि) D2-3 Tz पादय; Gz पार्थिव (for पाण्डव) S1 K Ds शास्त्रे स (Kz शास्त्रो, Ks शास्त्रा स; Ks प्रशास्त्रो, D1 शास्त्र स) नृपसत्तम (S1 Kz 3 *म) —^c) S1 K1 3 : देव वच् (for तेन तच्) Dn1 Ds तनु, D1 तस्य; Ds तरय (for तद्य) —^d) Ds गृहत्त (sic), G1 गृहीतुं, Gz मूहि त (for गृहीतं)

24 ^a) S1 यज्ञे च, K1 य* * *, Ks यज्ञेन; D1 3 धर्मज्ञः (Dz *ज्ञ) (for *ज्ञे) —^b) K1 हतज्ञे, Ds कृतज्ञ (for *ज्ञे) Bz (marg as in text) Ds 0 धर्मवादिनि (for सत्य) Gz सत्यधर्मव्यवस्थिते —^c) S1 सती धर्म,

धर्मपुत्रे हि धर्मते कृतज्ञे सत्यवादिनि ।
 सत्यं धर्मो मतिश्चाग्र्या स्थितिश्च सततं स्थिरा ॥ २४
 तद्रत्वा तं महात्मानं यदि ते रोचतेऽर्जुन ।
 अस्मद्मनसंयुक्तं वचो ब्रूहि जनाधिपम् ॥ २५
 न हि तस्याप्रियं कुर्या प्राणत्यागेऽप्युपस्थिते ।
 कुतो गन्तुं महाराहो पुरीं द्वारवतीं प्रति ॥ २६
 सर्वं त्विदमहं पार्थ त्वत्प्रीतिहितकाम्यया ।
 ब्रवीमि सत्यं कौरव्य न मिथ्यैतत्कर्यंचन ॥ २७
 प्रयोजनं च निर्वृत्तमिह वासे ममार्जुन ।
 धार्तराष्ट्रो हतो राजा सवलः सपदानुगः ॥ २८

पृथिवी च वगे तात धर्मपुत्रस्य धीमतः ।
 स्थिता समुद्रवसना सशैलवनकानना ।
 चिता रत्नैर्बहुविधैः कुरुराजस्य पाण्डव ॥ २९
 धर्मेण राजा धर्मज्ञः पातु सर्वा वसुंधराम् ।
 उपास्यमानो बहुभिः सिद्धैश्चापि महात्मभिः ।
 स्तूयमानश्च सततं वन्दिभिर्भरतर्षभ ॥ ३०
 तन्मया सह गत्वाद्य राजानं कुरुवर्धनम् ।
 आपृच्छ कुरुशार्दूल गमनं द्वारकां प्रति ॥ ३१
 इदं गरीर वसु यच्च मे गृहे
 निवेदितं पार्थ सदा युधिष्ठिरे ।

C 14 404
 B 14 15 33
 K 14 16 33

K₁ १ B₂ ३ सत्य (K₅ B₂ 'त्ये' धर्मे, K₃ D₃ T₂ G₃ M₁ २ सत्यधर्मो (K₃ 'मं, T₂ 'मौं, G₃ 'र्मा), G₂ मत्त्व धर्मो (for मय धर्मो) G₃ मनश् (for मतिश्) K₂ १ D₁ न्वास्य, D₂ ३ चार्यं (for चाग्र्या) —^d D₂-4 क्षितिश्, G₂ छतिश् (for स्थितिश्) G₃ सतता K₂ स्थित, K₄ D₁ T₂ G₂ ३ M स्थिता (for स्थिरा) T₁ छतिश्चाग्र्या तत् स्थिता

25 ^a) K₂ ३ D₁ त गत्वा च; B₂ तद्रत्वा स्व, Dc₁ स्व गत्वा त, Dn₁ D₅ ६ तत्र गत्वा, D₃ बहु त्वा त (for तद्रत्वा त) K₅ एतास्मान (for महा) —^b) K₅ वै (for ते) K₂ [s]र्जुन, B, D₂-4 [s]नच, T G₃ मन (for ऽर्जुन) —^c) K₂ अस्माद्, K₅ तस्माद् (for अस्माद्) B₁ २ सवद् (for मयुक्त) —^d) K₁ वने (for वचो) S₁ K₁ T₁ जनाधिप

26 ^a) K₁ वा ह (for न हि) D₁ om हि K₁ तस्या (for तस्य) D₅ [अ]प्रिया S₁ कुर्वे, K₄ D₁ G₂ कार्यं, G₁ कुर्वन् (for कुर्या) —^c) B₁ M₁ २ इतो, G₃ ततो (for कुतो) D₅ ६ महाराज (for 'बाहो) —^d) D₃ पुरा (for पुरीं) K₅ Dn₁ द्वारावती

27 ^a) K₅ om, D₃ ससत् (for सर्वं तु) T G₃ स्वहमिद (G₃ 'म), G₁ २ M₃ एतद्दह, M₁ २ त्विद महद्; M₄ दद्यामह (for त्विद) —^b) S₁ K₁ B₁ ३ स्वर्षीतिर् —^d) T [ए]वं, M₁ २ तत् (for [ए]तत्)

28 G₂ om 28^{ab} —^a) S₁ प्रयोजने K₅ ते (for च) K₁ च निर्वृत्तुम्, K₃ च निर्वृत्तम्, K₄ D₁ निर्वृत्त च (by transp), D₂ च निर्वृत्तम् —^b) K₂ जनार्दन, B₅ ममार्जुने, Dc₁ 'जय, G₁ न मेर्जुन (for ममा) D₃ इह वा शंस अर्जुन — G₁ repeats 28^{ad} after 29^{ad}

—^c) B₂ धनराष्ट्रो (for धार्ते) S₁ K₁ ३ महातेजा (for हतो राजा) G₁ (both times) धर्मेण राजा धर्मज्ञ (= 30^a) —^d) S₁ निहत, K₁ स रत्, K₂ ३ D₁ सवसु (for सवल) K₁ D₂ सपदानुगा K₃ हत स वलवाहन

29 ^a) T₁ तु, G₃ ते (for च) K₄ D₁ सकला (for च वशे) D₂-4 पार्थ (for तात) —^b) D₄ धर्मराजस्य (for 'पुत्रस्य) — D₃ om 29^c-33^b —^c) B₂ D₅ ६ वलया, Dn₁ -लवणा (for वसना) — After 29^{ad}, G₁ repeats 28^{ad} —^e) K₃ चिता, T G₃ चित्र-, M₁-३ चित्रा (for चिता)

30 D₃ om 30 (cf v l 29) —^a) K₄ ६ D₁ ४ राज, M₁ राजा (for राजा) K₁ D₅ G₃ M₂-4 धर्मज्ञ, —^b) K D₁ T₂ G₃ पाति (for पातु) Dc₁ सर्वं, D₁ सर्वा (for सर्वा) —^c) K₁ उपास्यमान, K₄ 'माने, D₁ 'मानौ (for 'मानो) B₅ T G मुनिभि (for बहुभि) —^d) K₅ सर्वेश (for सिद्धेश) —^e) K₄ स्तूयमानस्य सतत, G₁ २ M₁ २ ४ सस्तूयमान स' —^f) K₄ भरतर्षभ

31 D₃ om 31 (cf v l 29) —^a) Dn₁ D₂ ४-५ त, T₁ G₁ २ M स्व (for तन्) S₁ च (for [अ]द्य) —^b) B₂ D₂ ४ ५ कुरुनदन (D₅ 'न), D₅ कुलवर्धन —^c) K₅ त पृच्छ, T₁ G₃ अ (G₃ आ) पृच्छे, G₁ अपृच्छ, M₁-३ आपृच्छे G₁ २ कुरुशार्दूल B₁ २ (marg as in text) आपृच्छस्त महाबाहो —^d) G₁ गमने,

32 D₂ om 32 (cf v l 29) —^a) Dc₁ शारीर —^b) K₃ T₁ G₃ निवेदितं (for 'दित) T₁ om पार्थ K₂ ३ मया (for सदा) K₃ युधिष्ठिर —^c) T₁ सदा

C 14 404
D 14 15 32
K 14 16 32

प्रियश्च मान्यश्च हि मे युधिष्ठिरः
सदा कुरुणामधिपो महामतिः ॥ ३२
प्रयोजनं चापि निरासकारणे
न विद्यते मे त्वद्वते महाभुज ।
स्थिता हि पृथ्वी तव पार्थ शासने

गुरोः सुवृत्तस्य युधिष्ठिरस्य ह ॥ ३२
इतीदमुक्तं स तदा महात्मना
जनार्दनेनामितविक्रमोऽर्जुनः ।
तथेति कृच्छ्रादिषु वाचमीरय-
जनार्दनं संप्रतिपूज्य पार्थिव ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

१६

जनमेजय उवाच ।
सभायां वसतोस्तस्यां निहत्यारीन्महात्मनोः ।
केशवार्जुनयोः का नु कथा समभवद्विज ॥ १
वैशंपायन उवाच ।
कृष्णेन सहितः पार्थः खराज्यं प्राप्य केवलम् ।

तस्यां सभायां रम्याया विजहार मुदा युतः ॥ २
ततः कंचित्समोद्देशं स्वर्गोद्देशसमं नृप ।
यदृच्छया तौ मुदितौ जग्मतुः स्वजनावृतौ ॥ ३
ततः प्रतीतः कृष्णेन सहितः पाण्डवोऽर्जुनः ।
निरीक्ष्य तां सभां रम्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४

(for हि मे) B₁ २ युधिष्ठिरस्तु मे (for हि मे युधिष्ठिर)
—^d) K₄ D₁ सद्य (for सदा) K₂ ४ D₁ ऋषभो (for
अधिपो)

33 D₈ om 33^{ab} (cf v 1 29) —^a) B₁ २
चात्र, M₈ ४ चापि (for चापि) T G विवास- (for
नि) Dn₁ कारणैर् —^b) K₈ निवेद्यते, M₈ मे न
विद्यते (for न विद्यते) B D (except D₁, D₈ om)
नृपात्मज (for महाभुज) —^c) D₈ वे (for स्थिता) K₈
च (for हि) K₂ D₈ पृथिवी, G₁ भूमिस् (for पृथ्वी)
K₁ पातु (for पार्थ) B₁ शासने गुरोर् (for पार्थ शासने)
—^d) K₁ गुरु, B₁ २ प्रुषा (for गुरो) M₁ २ प्रवृ-
त्तस्य (for सु) K₂ ४ ५ B D₁₋₈ ५ ६ G₂ M om,
D₀₁ Dn₁ D₈ च, T G₁ ३ हि (for ह)

34 ^a) K₄ D₁ उक्त (for उक्तं) K₈ ततो (for
तदा) —^b) K₂ ३ [अ]ति- (for [अ]मित) K₄ D₁
विक्रमेर्जुने —^c) G₂ [ए]व (for [ह]ति) K₄ D₁
M₁ २ इति (for इव) Ś₁ K₁ B D₂₋₄ M₄ पुरयन्;
K₄ ५ D₀₁ D₁ T₂ G₂ M₁₋₈ ईरयन् Dn₁ D₈ ६
तथेति दुःखादिषु वाक्यमैरयन् —^d) D₀₁ संप्रतिगृह्य (for
पूज्य) K₈ B₁ २ पादव, K₄ ५ B₈ D₀₁ D₁ ३ ४ T
G₁ ३ पार्थिव, D₈ ६ पार्थ (for पार्थिव)

Colophon — *Adhy nama* Ś₁ K₁ कृष्णवाक्यं, K₈

वासुदेववाक्य, K₄ D₁ श्रीकृष्णद्वारवती(D₁ 'ष्णद्वारका)म
मनार्थं वाक्य — *Adhy no* (figures, words or both)
Ś₁ 19, B₁ २ Dn₁ D₈ T₂ G₁ २ M 15 (as in text),
T₁ G₂ 16 — *Śloka no* Dn₁ 35

16

1 ^a) B₈ D₂ ६ वसतस् (for 'तोस्) B D (except
D₁) तत्र (for तस्या) —^b) D₈ निहत्य —^c) Ś₁ K₈
काम, K₈ काश्च; D₈ का नु (for का नु) —^d) Ś₁
K₈ कथमेतदभूद्विज, K₄ D₁ कथा समभवद्विज

2 ^a) K₄ सहित K₁ B₈ D₈ पार्थ, K₈ om (for
पार्थ) —^b) K₄ ५ B₂ ५ D₁₋₈ T₂ स्तं, D₀₁ Dn₁
स; T₁ सर्व (hypermetric) (for स्व) D₁ केवल
(for केवलम्) —^c) B D (except D₁) दिव्याया (for
रम्यायां). —^d) K₈ B₁ २ [अ]नियत (for युत)

3 ^a) K₄ Dn₁ D₁ ५ ६ G₂ तत्र (for तत) K₁ २
B₁ २ ४ D₁ ६ T₁ किंचित्, D₁ कदाचित् (hypermetric),
G₈ कश्चित् (for कचित्) D₁ M₄ समोद्देशे —^b)
D₈ -समो (for -सम) K₄ ४ D₀₁ D₁ ५ ६ स्वर्गदे (K₈
D₀₁ D₁ 'र्गो दे) शसम नृप; G₁ २ M₈ ४ स्वर्गोदे (M₄
'र्गदे) शोपम नृप —^c) K₁ [आ]दौ, D₈ नो (for

विदितं ते महाबाहो संग्रामे समुपस्थिते ।
 माहात्म्यं देवकीमातस्तच्च ते रूपमैश्वरम् ॥ ५
 यत्तु तद्भवता प्रोक्तं तदा केशव मौहृदात् ।
 तत्सर्वं पुरुषव्याघ्र नष्टं मे नष्टचेतसः ॥ ६
 मम कौतूहलं त्वस्ति तेष्वर्थेषु पुनः प्रभो ।
 भवाश्च द्वारकां गन्ता नचिरादित्र माधव ॥ ७
 एवमुक्तस्ततः कृष्णः फल्गुनं प्रत्यभाषत ।

परिष्वज्य महातेजा वचनं वदतां वरः ॥ ८
 श्रावितस्त्वं मया गुह्यं ज्ञापितश्च सनातनम् ।
 धर्मं स्वरूपिणं पार्थ सर्वलोकांश्च शाश्वतान् ॥ ९
 अनुद्धा यन्न गृह्णीथास्तन्मे सुमहदप्रियम् ।
 नूनमश्रद्धधानोऽसि दुर्मेधाश्चासि पाण्डव ॥ १०
 स हि धर्मः सुपर्याप्तो ब्रह्मणः पदवेदने ।
 न शक्यं तन्मया भूयस्तथा वक्तुमशेषतः ॥ ११

C 14 418
 B 14 16 12
 K 14 17 12

तौ) M₁ २ तं देस (for मुदितौ) K₂ ४ यदृच्छया जग्म
 तुष्टौ, D₁ यदवाजग्मतुष्टौ तु —^d) K₂ मुदितौ,
 G₂ चरत (for जग्मतु) G₃ स (for स्व) K₄ D₁
 मुदितौ स्वसमा तदा

4 ^a) B₁ ५ S (except G₂) तत्र (for तत) D₂ ६
 प्रोत म (for प्रतीत) —^b) K₁ पार्थिवो (for पाण्डवो)
 K₄ D₁ तदा (for सुनुन) —^c) K₁ ममा Ś₁ K₁ ५ G₁
 दिव्याम् (for रम्याम्) —^d) B₁ अर्जुन (for अत्रवीत्)

5 Before 5, K₂ ४ D₁ T G₂ 1ns अर्जुन उवाच
 —^a) D₂ विदिते K (except K₂) B (except B₂) D
 (except D₁ २) S (except T₂ G₂) मे (for ते) —^b) B₂
 मदाये (for सम्रामे) K₁ ५ ५ प्रत्युपस्थिते (for समु)
 —^c) K₂ D₁ D₁ माहात्म्यं, B₂ माहात्मा, D₂ महात्वं
 (for माहात्म्य) Ś₁ देवकीजात, K₁ जातस्, K₅ G₁
 पुत्र (G₁ त्रस्), D₂ ६ मातुस् (for मातस्) —^d)
 K₄ मे (for ते) M₁ २ पूर्वम् (for रूपम्)

6 ^a) K₂ यच्च तद्, B₁ तत्रैतद्, B. यास्वेतद्,
 T₁ यच्च ते (for यत्तु तद्) K₄ D₁ यत्तद्भवता प्रोक्त
 —^b) N T₂ पुरा (for तदा) D₂ सैधवात् (for
 सौहृदात्) —^c) Ś₁ K (except K₄) तस्सर्वं पुढरीकाक्ष
 —^d) Ś₁ K₂ ५ अष्टं, K₁ २ अष्ट (sic) (for नष्टं) B
 D (except D₁) अष्टचेत (B₂ तेज)स, G₁ २ M व्यग्र
 (for नष्ट) T नष्ट मे त (T₂ ष्टमेत)दचेतस

7 ^a) K₂ ५ ५ D₁ स्वद्य, T चास्ति, M₂ स्वस्मिन्
 (for स्वस्मि) —^b) D₁ च*, T मनः (for पुन) D₁
 om, D₁ D₂-६ G₁ २ M पुन (for प्रभो) —^c) K₄
 D₁ तु (for च) B₁ २ (marg as in text) G₂ गत्वा
 (for गन्ता) G₁ भवाश्च द्वारहीनांगं —^d) D₁ वै
 च, D₁ corrupt (for इव) K₂ ४ D₁ बाधव, D₁
 om, T G M₁ केशव, M₂-४ भारत (for माधव)

8 Before 8, MSS 1ns वैशंपायन उवाच —^a)

K₂ ह्यत, D₁ D₂ ६ G₂ तु त, G₂ स्थित (for तत)
 —^b) Some MSS फाल्गुन, Ś₁ K₁ ५ फल्गुनं, G₂
 प्रीत्या त (for फल्गुन) —^c) K₅ परिश्रुत्य (for प्वज्य)
 K₂ महातेजो —^d) Ś₁ K₁ वर, T₁ वर

9 Before 9, MSS 1ns वासुदेव उवाच, G₂
 श्रीकृष्ण, G₂ श्रीभगवान् —^a) G₂ श्रावित (for
 तस्) D₂ G₂ M₁ (sup 1n) च (for स्व) K₄ D₁
 महाबाहो (for मया गुह्य) Ś₁ K₁ ५ तत्त्व, B₂-४ D₁
 T पूर्व, B₂ सर्वं (for गुह्य) —^b) G₂ ज्ञापित —^c)
 K₅ B₁ ५ G₂ M₁-३ धर्म, T₂ सर्वं (for धर्म) G₂
 स्वरूपिण —^d) K₁ शाश्वत, K₄ सास्त्वान्; D₁
 साश्व, D₂-४ साश्व (for शाश्व) K₅ सर्वं लोकश्च
 शाश्वत, M₁ २ सर्वलोकांसनातनान्

10 ^a) Ś₁ गृह्णीयात्, M₁ २ यास् (for थास्)
 K₂ ५ ५ B D₁ D₁-५ अनुद्धा नाम्नीर्यस्व (K₂ ५
 यंत्तु, K₄ D₁ स्पार्थ, B₂ ५ D₂ ५ ५ यंत्वं), K₂
 अनुध्यायान्न गृहीत (sic), D₁ D₂ अनुद्धा नाम्नीर्यस्व
 —^b) K₄ ततो मे, M₁ २ तच्च मे (for तन्मे सु) D₁
 ततो मे सुमहधिय — After 10^{ab}, K₅ B D (except
 D₁ ५) T 1ns

34* न च साद्य पुनर्मूयं स्मृतिर्मे सभविष्यति ।

[D₂ ६ transp पुनर् and स्मृतिर् B₁ २ (marg as
 above) पार्थ (for भूय) T₂ सभविष्यति]

— D₂ om. 10^{ad} —^c) T₁ स अश्रदानो, T₂ न अ
 (for अश्र) B₂ D₂ [s]पि (for सति) —^d) K₂ ४
 B₁ २ D₁ T₁ चापि, B₂-५ D₁ D₁ D₂ ४-६ ह्यसि, T₂
 ह्य च (sic), G₂ असि (for चासि) K₂ ५ D₁ पाहव
 — After 10, B D (except D₁) 1ns

35* न च शक्यं पुनर्वक्तुमशेषेण धनजय ।

[D₁ D₁-६ शक्य D₂ ६ वाक्त्र (for वक्तुम्) D₂ ६
 वक्तुमेव (D₂ व) (for अशेषेण)]

11 ^a) K₂ तु, D₁ च, D₁ ६ स (for सु) —^b)

परं हि ब्रह्म कथितं योगयुक्तेन तन्मया ।
 इतिहासं तु वक्ष्यामि तस्मिन्नर्थे पुरातनम् ॥ १२
 यथा तां बुद्धिमास्थाय गतिमग्र्यां गमिष्यसि ।
 शृणु धर्मभृतां श्रेष्ठ गदतः सर्वमेव मे ॥ १३
 आगच्छद्ब्राह्मणः कश्चित्सर्गलोकादरिंदम ।
 ब्रह्मलोकाच्च दुर्धर्षः सोऽस्माभिः पूजितोऽभवत् ॥ १४
 अस्माभिः परिपृष्टश्च यदाह भरतर्षभ ।
 दिव्येन विधिना पार्थ तच्छृणुष्याविचारयन् ॥ १५
 ब्राह्मण उवाच ।
 मोक्षधर्मं समाश्रित्य कृष्ण यन्मानुपृच्छसि ।

भूतानामनुकम्पार्थं यन्मोहच्छेदनं प्रभो ॥ १६
 तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि यथाऽन्मधुसूदन ।
 शृणुष्यावहितो भूत्वा गदतो मम माधव ॥ १७
 कश्चिद्विप्रस्तपोयुक्तः काश्यपो धर्मवित्तमः ।
 आससाढ द्विजं कंचिद्दर्माणामागतागमम् ॥ १८
 गतागते सुवहृशो ज्ञानविज्ञानपागमम् ।
 लोकतत्त्वार्थकृगलं ज्ञातारं सुखदुःखयोः ॥ १९
 जातीमरणतत्त्वज्ञं क्रोविदं पुण्यपापयोः ।
 द्रष्टारमुचनीचानां कर्मभिर्देहिनां गतिम् ॥ २०
 चरन्तं मुक्तवत्सिद्धं प्रशान्तं संयतेन्द्रियम् ।

Do1 परवेदने — °) M1 ३ शक्य D2 न; M1 ३ स
 (for तन्) — °) K2 विदोपत (for अज्ञे)

12 °) B1 ३ M2 यत् (for तन्) — °) Ś1 K1 ३ ३
 प्र (for तु) — °) D2 अर्थं (for अर्थे) K2 सनातन
 (for पुरा)

13 °) K2 [पु]ता, D2-३ त्व (for तां) G2 या
 तां बुद्धिं समान्याय — °) D2 ० अग्र्य — °) B1 धर्म
 विदां (for भृता) — °) K1 गदता; K2 D1 वदत;
 B (B1 marg) Do1 Dn1 D2 ३ ३ ० गदित, B1
 विदित (for गदत) G2 सर्वं D2 ते, D2 च
 (for मे)

14 °) M1-2 आगतो (for आगच्छद्) Ś1 K1 ३
 Do1 D2 ब्रह्मण — °) K2 अरिंदम K1 (marg)
 ज्वलितो ब्रह्मतेजसा — °) K1 ३ ब्रह्मलोकाच्च — °) D2
 पूज्यतो (for पूजितो) Ś1 K1 ३ वदतात्, ३ [स]वसत्
 (T2 'न') (for ऽभवत्) — S1 K1 ३ ins after 14
 8 subst. for 15^a

30* परिपृष्टश्च स तदा यदाह द्विजसत्तम ।

[Ś1 K2 परं (K2 'वं') पृच्छश्च (for 'पृष्टश्च') S1 K1 ३
 G2 यथावद् (for यदाह)]

15 For 15^{ab} in 8, cf 36* — °) B1 ३ [स]य
 (for च) Ś1 K1 ३ सोऽस्माभि परि (K1 'यं') पृष्ट सन् (Ś1
 'या स) — °) Ś1 K1 ३ नाह चेद धनजय (K2 'यं').
 — °) Ś1 K1 ३ B1-2 [अ]विचारयन् (B1 'य'); D2
 [अ]विचारयत्; D2 विचारयन्; M1 ३ [अ]विधारय (M2
 'य') (for [अ]विचारयन्)

16 °) D2 समाश्रित्य (for 'श्रित्य) — °) B1 ३

मां च पृच्छसि (B2 [marg] 'या); B2-3 Do1
 Dn1 D2-3 मामपृच्छया (D2 'च्छय); G2 मां विपृ-
 च्छसि (for ज्ञानुपृ) K2 ३ ३ D1 यन्मा पृष्णानु
 पृच्छसि; M1 ३ प्रश्नं मामनु — °) K2 ३ D1 नर्या
 नाम् (for भूतानाम्) — °) Ś1 K1 सृष्टोह (sic), K2
 दुर्मोह, M1-2 नृमोह, M2 तन्मोह (for यन्मोह-)
 K2 B1 ३ Dn1 D1-2 विभो (for प्रभो) K2 D1 मोहस्यो
 रमादनं विभो, K2 मोहन्योच्छादन विभो; Do1 यन्मो
 होच्छेदनं प्रभो, T G2 यन्मोहच्छेदकारक, G1 ३ यन्मो
 हावेदनं प्रभो

17 °) D2 मधुसूदन B1 ३ याथातथ्येन माधव — °)
 T1 G2 एव (G2 तत्त्वं) शृणुष्यावहितो

18 °) G2 द्विजस्व (for विप्रस्व) G2 तपोयज्ञ (for
 'युक्त) — °) Ś1 K1 धर्ममाहित, K2 B2 'सत्तम,
 Do1 'वित्तमं; G2 ३ M2 नाम धर्मविद् (for धर्म
 वित्तम) — °) M1 ३ द्विज कश्चिद् — °) K2 भूता
 नाम् (for धर्माणाम्) K2 D2 आगतागत, D1 इष्ट
 मागत; T1 G1 आगतागम (G1 'त), G2 M1 ३ आगति
 गति (G2 'त) (for 'तागमम्)

19 °) B2-3 D2-4 T G2 M1 गतागत, M1 ३ सप
 स्तस, M2 lacuna (for गतागते) Ś1 K1 ३ ३ D1 ग
 (K1 न) तागतेषु बहुशो, B1 ३ Do1 गतागताना द्रष्टार
 (Do1 बहुशो); G2 गतानामस्य बहुशो — °) T1 ट्ट
 चान् (for ज्ञानवि) — °) K2 लोकदुस्वान्यकुशलं — °)
 B2 दातारं, Dn1 D2 ० ज्ञानार्थं (for ज्ञातार)

20 The portion from 20^a up to 14 17 15^d is
 lost in Dn1 on a missing folio — °) K2 जन्म;
 M1 ३ जन्म; M2 ३ (before corr) जाती- (for जाती)

दीप्यमानं श्रिया ब्राह्म्या क्रममाणं च सर्वशः ॥ २१
 अन्तर्धानगतिज्ञं च श्रुत्वा तच्चेन काश्यपः ।
 तथैवान्तर्हितैः सिद्धैर्यान्तं चक्रधरैः सह ॥ २२
 संभाषमाणमेकान्ते समासीनं च तैः सह ।
 यदृच्छया च गच्छन्तमसक्तं पवनं यथा ॥ २३
 तं समासाद्य मेधावी स तदा द्विजसत्तमः ।
 चरणौ धर्मकामो वै तपस्वी सुसमाहितः ।
 प्रतिपेदे यथान्यार्यं भक्त्या परमया युतः ॥ २४

विस्मितश्चाद्भुतं दृष्ट्वा काश्यपस्तं द्विजोत्तमम् ।
 परिचारेण महता गुरुं वैद्यमतोपयत् ॥ २५
 प्रीतात्मा चोपपन्नश्च श्रुतचारिन्त्र्यसंयुतः ।
 भावेन तोषयच्चैनं गुरुवृत्त्या परंतपः ॥ २६
 तस्मै तुष्टः स शिष्याय प्रसन्नोऽथात्रवीद्गुरुः ।
 सिद्धिं परामभिप्रेक्ष्य शृणु तन्मे जनार्दन ॥ २७
 विविधैः कर्मभिस्तात पुण्ययोगैश्च केवलैः ।
 गच्छन्तीह गतिं मर्त्या देवलोकेऽपि च स्थितिम् २८

C 14 458
B 14 18 29
K 14 17 29

T G जा(T२ जा)विस्मरणतस्वज्ञ —^b) B1-4 D5 पाप
 पुण्ययो, B5 पुण्यपादयो, G1 'कर्मणा (for 'पापयो)
 —^d) Ś1 K1 ३ गतीना कर्म (K3 'वृ')भिर्गुणा

21 Dn1 missing (cf v l 20) —^a) B1 2 (marg
 as in text) युक्तवद्, M1-3 मत्त (for सुक्त) K1 4
 मिद्धि, K5 विप्र (for मिद्ध) —^b) Ś1 K1 प्रयात,
 Dc1 प्रयात- (for प्रशान्त) K2 प्रयात सर्जितेन्द्रियं, K3
 प्रियात नियतेन्द्रियं —^c) K1 ३ ब्रह्मा, B1 ब्राह्म, D1
 ब्राह्मा (for ब्राह्म्या) —^d) D5 om च B1 सर्वत
 (for 'श)

22 Dn1 missing (cf v l 20) —^a) D5 अत
 ज्ञान- (for 'धान-) B2 4 D5 6 -गतिज्ञश्च (for 'ज्ञ)
 —^b) K3 कश्यप, K4 D1 कश्यप —^c) B1 2 अय
 (for तया) T2 G2 ३ [अ]र्हित —^d) K4 D1 ३ ३
 G1 यात, T G2 ३ युत, C7 यातश्च (for यान्त) K1 5
 T2 G M1-3 चक्रचरै, T1 चानुचरै (for चक्रधरै)

23 Dn1 missing (cf v l 20) K5 om (hapl)
 23^{ab} —^a) K1 D3 सम्भाषमाणमेकांते, K3 सामाष्य-
 मानं, B2 मतोपमाणं —^b) K2 समानीत (for 'सीन)
 —^d) K1 ममयं, K2 B1 2 4 अशक्त (for असक्तं)
 B3 परमं; D4 (before corr) ६ ६ M1 पावन, T2 वदन
 (for पवन) B5 ययौ (for यया)

24 Dn1 missing (cf v l 20) K3 om 24^{abc}
 —^b) D5 ६ सदा हि (for स तदा) K2 D3 द्विजसत्तम
 —^c) K2 Dc1 चरणैर् Ś1 K1 संस्, K2 4 5 D1 स,
 B2 ३ 5 Dc1 D2 4 ६ T [S]ख्य (for वै) B1 4 D3 5
 चरणौ धर्मकामस्य —^d) G1 ३ M3 स तस्य, M1 2 4
 स तस्मै (for तपस्वी) K2 स समाहित, D1 M1 3 सुस
 माहितौ —^e) B1 2 4 प्रपेदे स (B2 marg 'देति), Dc1
 प्रपेदे*, T1 प्रतिपेदे, T2 'पद्य (for 'पेदे) —^f)
 B1 (marg as in text) Dc1 D5 ६ दृष्ट्वा तन्महदद्भुतं

25 Dn1 missing (cf v l 20) K3 D1 G1 om
 (hapl) 25^a-26^b Dc1 om 25^{ab} —^a) B2 विस्मृतश्,
 T1 विस्मितं K3 ६ स्वद्भुत, K3 चाशुभं, B2 चामवद्
 (for चाद्भुत) B2 ३ चारात् (for दृष्ट्वा) —^b) Ś1 K1
 तु, B4 [S]य, T2 तद् (for त) Ś1 K1 ३ B4 द्विजो-
 त्तम — G3 om 25^{ac} —^c) D5 ६ उपचारेण (for
 परि*) Dc1 विस्मित परिचारेण —^d) Ś1 गुरु वै*न्य
 तोषयन्, K1 ३ गुरु तं (K3 ते) वै स्य*, K3 गुरुभक्त्या
 ह्य*, K5 गुरुवृत्त्या ह्य*, B1 D2 4 गुरु त वै ह्य, B2
 D5 ६ T2 गुरुं त (B2 वै) पर्यं, Dc1 महता पर्यं, D3
 गुरु चेत ह्य*

26 Dn1 missing (cf v l 20) K4 D1 G1 om.
 26^{ab} (cf v l 25) —^a) K2 [ट]पसगश्च, K5 'शां
 तश्च (for 'पन्नश्च) B1-4 Dc1 T1 G2 ३ M उपप (M3 4
 'स)द्वय धर्मा (T1 दुष्टा, G2 तुष्टा, M1 2 प्रीता)स्मा,
 B5 D2-6 T2 उपपन्नश्च (D5 ६ 'पन्न च, T2 'सन्नश्च) त
 स्सर्वं —^b) K2 श्रुत, K3 D6 श्रुत्वा, B D4 श्रुति,
 Dc1 स्मृति (for श्रुत-) K2 D5 ६ T2 सयुतं (for
 'त) —^c) G1 भौमेन (for भावेन) K1-3 B4 Dc1
 D1-3 G1 ३ M3 [अ]तोपयच्चैनं (K3 श्रैवं, G1 ३ M3
 'त्त वै), T G2 M1 2 4 तोषयत वै (for तोषयच्चैनं)
 —^d) Ś1 K1-3 ६ B3 4 Dc1 D1 5 ६ परतप S गुरुवृत्ति
 समास्थित

27 Dn1 missing (cf v l 20) —^a) D8 M1
 सुशिक्ष्या (D8 'ख्या)य (for स शिक्ष्याय) —^b) T1
 प्रपन्नो (for प्रसन्नो) K4 ६ B2-5 D (Dn1 missing)
 प्रसन्नो वाक्यमद्यवीत्, B1 2 प्रपन्न्याय वचोद्यवीत्, G1 3
 M3 4 यत्प्र (G2 य प्र)सन्नोद्यवीद्गुरु, M1 2 प्रसन्नोय द्यवी
 द्गुरु —^c) Ś1 K1 ३ ३ भक्ति (for सिद्धिं) D2 परम्
 (for पराम्) K2 सिद्धिपरामपि प्रेक्ष्य; K4 D1 सिद्ध
 परा (D1 'र)मपि प्रेक्ष्यं —^d) K2 तच्च, K4 5 D1
 यत्तज्, B1-4 यत्तो, Dc1 D2-6 मत्तो (for तन्मे)

न क्वचित्सुखमत्यन्तं न क्वचिच्छाश्वती स्थितिः ।
 स्थानाच्च महतो अंशो दुःखलब्धात्पुनः पुनः ॥ २९
 अशुभा गतयः प्राप्ताः कष्टा मे पापसेवनात् ।
 काममन्युपरीतेन तृष्णया मोहितेन च ॥ ३०
 पुनः पुनश्च मरणं जन्म चैव पुनः पुनः ।
 आहारा विविधा युक्ताः पीता नानाविधाः स्तनाः ॥ ३१
 मातरो विविधा दृष्टाः पितरश्च पृथग्विधाः ।
 सुखानि च विचित्राणि दुःखानि च मयानघ ॥ ३२
 प्रियैर्विवासो बहुशः संवासश्चाप्रियैः सह ।

धननाशश्च संप्राप्तो लब्ध्वा दुःखेन तद्धनम् ॥ ३३
 अवमानाः सुकष्टाश्च परतः स्वजनात्तथा ।
 शारीरा मानसाश्चापि वेदना भृशदारुणाः ॥ ३४
 प्राप्ता विमाननाश्वोग्रा वधवन्धाश्च दारुणाः ।
 पतनं निरये चैव यातनाश्च यमक्षये ॥ ३५
 जरा रोगाश्च सततं वासनानि च भूरिशः ।
 लोकेऽस्मिन्ननुभूतानि द्वंद्वजानि भृशं मया ॥ ३६
 ततः कदाचिन्निर्वेदान्निकारान्निकृतेन च ।
 लोकतत्रं परित्यक्तं दुःखार्तेन भृशं मया ।

28 Dn1 missing (cf. v 1 20) Before 28, B2 D2 6 T1 G1 2 M4 ins मिद्व उवाच —^a) B2 विविधं काममिच्छत्र —^b) M1 2 केवलं —^c) G2 हि (for [द्]ह) D2 पर भक्त्या (for गतिं मर्त्या) —^d) T2 G2 इहलोके (for देव) K2 4 5 B D (Dn1 missing) च स, G1 2 M च वा (for अपि च) K2 4 D2 स्थितं, B2 D2 स्थिति

29 Dn1 missing (cf v 1 20) —^a) K2 D1 किंचित् —^b) K2 5 B (B2 marg) Dc1 D1-4 गति (for स्थिति) —^c) D1 महता —^d) K2 D1 T2 दुःखं, T1 दुःखी K2 D1 T2 लब्धा, G2 लब्धा. —After 29, M2 reads 31^{ad}

30 Dn1 missing (cf v 1 20) B2 om (hapl) 30^a-31^b —^a) D2 असुमा (sic) (for अशुभा) G2 च गती (for गतय) T2 पार्थं (for प्राप्ता) —^b) Ś1 K2 T2 दृष्टा, G2 दृष्टा (for कष्टा) D2 6 कथ्यमे, M1 2 कष्टं वै (for कष्टा मे) —^d) D1 कृष्णया, D2 तृष्णया, G1 om (for तृष्णया)

31 Dn1 missing (cf v 1. 20) B2 om 31^{ab} (cf v 1 30) —^a) Dc1 om. second पुन K2 मरणे —^b) G2 मम (for जन्म) K2 चैव Dc1 om one पुन —M2 reads 31^{ad} after 29 —^c) K2 युक्त (for युक्ता) —^d) K1 Dc1 D2 3 नानाविधा, M2 विध D1 सभा, T2 तथा (for स्तना)

32 Dn1 missing (cf v 1 20) —^a) K1 दृष्टा —^b) K1 पितरान् (sic) —^d) K4 D1 दुःखानि विविधानि च, K2 नि यमजानि च

33 Dn1 missing (cf v 1. 20) —^a) K2 D1 G1 बहुभि (for बहुदा) —^b) K2 सवामाश्च K2

D2 5 6 प्रियै (for [क्]प्रियै) —^c) M1 2 धननाशाश्च संप्राप्ता —^d) B1 M1 2 4 लब्धं, D2 लब्धा, G1 M2 लब्ध- (for लब्ध्वा)

34 Dn1 missing (cf. v 1 20) —^a) D1 अ-साना B1 2 (marg as in text) Dc1 सुकृच्छ्राश्च, T1 च कष्टाश्च (for सुकृ) —^b) B Dc1 D2-3 राजत, G2 परित (for परत) B2 (marg as in text) तत, G2 तदा (for तथा) —^c) K2 मानसश्च, D2 मान माश्च (for 'माश्च) D 6 T2 G2 वा (for च) —^d) K1 दशधा गुरु, K2 भृशदारुण, D2 'रुणा; D4 भृपदारुणा, G2 बहु (for भृश)

35 Dn1 missing (cf v 1 20) K2 G1 om (hapl) 35^{ab} —^a) D2 6 विमानिताश्च (for 'ननाश्च) K4 D1 चापि, D2 चोग्री (for चोग्रा) G2 प्राप्ते-वमानाश्वोग्राश्च, G2 प्राप्तावमाननास्ते चोग्रा (hypermetric) —^b) K1 वधवन्धाश्च दारुण —T2 om 35^{cd} —^c) Dc1 पातन, D2 तपन, G2 पतंति (for पतन) B1 विपये, D2 निरयेश्च (for निरये) B2 (marg as in text) पतन विपये घोरे

36 Dn1 missing (cf. v 1. 20) —^a) D2 6 जरा-रोगी (for 'रोगाश्च) B2 (marg as in text) बहुला (for सततं) —^b) D2 सर्वदा (for भूरिश) —K2 reads 36^{cd} after 37^{cd} —^c) G2 वृत्तानि (for भूतानि) —^d) G2 पूर्वजानि (for द्वंद्व) —After 36, K2 ins 37^a

37 Dn1 missing (cf. v 1 20) D1 repeats 37^a after 37^{cd} —^a) Ś1 K1 2 M1 2 निर्वेदा (for 'दान्) D2 तत काचिन्न निर्वेदा —^b) Ś1 K2 5 M2 विकारान्, K2 निकार, G2 निवरा (for निकारान्) K2 निकृ-तेन, Dc1 भाश्रितेन (for निकृतेन) K1 4 M1 निर्वि-

ततः सिद्धिरियं प्राप्ता प्रसादादात्मनो मया ॥ ३७
 नाहं पुनरिहागन्ता लोकानालोकयाम्यहम् ।
 आ सिद्धेरा प्रजासर्गादात्मनो मे गतिः शुभा ॥ ३८
 उपलब्धा द्विजश्रेष्ठ तथेयं सिद्धिरुत्तमा ।
 इतःपरं गमिष्यामि ततः परतरं पुनः ।
 ब्रह्मणः पदमव्यग्रं मा तेऽभृदत्र संशयः ॥ ३९
 नाहं पुनरिहागन्ता मर्त्यलोकं परंतप ।
 प्रीतोऽस्मि ते महाप्राज्ञ ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ ४०

यदीप्सुरूपपन्नस्त्वं तस्य कालोऽयमागतः ।
 अभिजाने च तदहं यदर्थं मा त्वमागतः ।
 अचिरात्तु गमिष्यामि येनाहं त्वामचूचुदम् ॥ ४१
 भृशं प्रीऽतोस्मि भवतश्चारित्र्येण विचक्षण ।
 परिपृच्छ यावद्भवते भापेयं यत्तवेप्सितम् ॥ ४२
 बहु मन्ये च ते बुद्धिं भृशं संपूजयामि च ।
 येनाहं भवता बुद्धो मेधावी ह्यसि काश्यप ॥ ४३

C 14 459
 B 14 16 46
 K 14 17 46

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

कारं (K₁ विकाराति-, M₁ विकाराणि) कृतेन च, B
 Dc₁ D₂-६ निराकाराश्रितेन च (B₁ ३ वै, B₃-३ वा)
 —^०) K₁ Dc₁ लोकत्र- K₃ इदं त्यक्त, D₁ परित्यज्य
 (for 'त्यक्त' —^d) K₄ D₅ दुःखाते तु, M₁ ३ दुःख
 तेन (for 'दुःखार्तेन') — After 37^{cd}, K₈ reads 36^{cd}
 Ś₁ K₁ B Dc₁ D₅ ६ ins after 37^{cd} K₃ after 36^{cd}

37* लोकेऽस्मिन्ननुभूयाहमिमं मार्गमुचिषत ।

[K₈ बहुयत्तु न न्योह (for the prior half) B₄ ६
 अनुचिषत (hypermetric) (for अनुचिषत)]

—^f) D₃ प्रसादान्, M₁ ३ प्रासादाद्

38 Dn₁ missing (cf v l 20) —^a) G₁ क्षागल्य
 (for क्षागन्ता) —^b) Ś₁ D₅ T₁ M₂ लोकाना लोकया
 म्यह —^c) K₁ B₂ ४ ६ D₃ क्षमिद्वेर्, K₈ क्षष्टेर् (for
 क्षा मिद्वेर्) D₂ ४ क्षा प्रजासर्गाद् (for 'सर्गाद्') —^d)
 B₁ ३-३ D (except D₁, Dn₁ missing) T₁ [s] पि,
 B₂ च (for मे) D₃ ६ G₂ गती (for गति) M₁ ३
 वशीकृता (for गति शुभा) K₅ B. D₅ ६ G₂ शुभा
 (for शुभा)

39 Dn₁ missing (cf v l 20) —^a) K₂ उपलब्धा
 —^b) T₁ तथैव (for तथेय) K₁ ३ B₁ (marg) तथाय
 विधिरुत्तम, M₁ ३ यथाहं सिद्धिमुत्तमा (M₂ 'मा' —^c)
 Dc₁ D₂ M₂ इत पर (M₂ परा), D₃ T₂ G₈ त (D₃
 अ) तपर (for इत पर) —^d) D₃ परात् (for तत)
 M₁ ३ परतरा B₅ D₂-४ तत, G₂ महत् (for पुन)
 —^e) Dc₁ अव्यक्त (for अव्यग्र) —^f) Dc₁ D₃ G₈
 तत्र (for अत्र)

40 Dn₁ missing (cf v l 20) —^b) D₂ ४ मर्त्यं

लोके, D₂ मृत्युलोक (for मर्त्यं) K₂ ४ परंतप, G₁ ३
 द्विजोत्तम, M₁ भयाकुल (for परंतप) —^c) D₁
 प्रीतास्मि ते, M₁ सुप्रीतोस्मि K₁ B₂ महाप्राज्ञ, B₂ ६
 D₂-४ 'भाग, G₁ ३ M₈ ४ 'ब्रह्मन् (for 'प्राज्ञ')

41 Dn₁ missing (cf v l 20) —^a) K₄ D₁
 G₂ उपसपन्नस्, T₂ G₁ इव (G₁ इह) सपन्नस्, M₄ उप
 सन्नस्त्वं B₈ त, Dc₁ त्वा (for त्व) —^b) B₂ लोको
 (for कालो) — K₄ ६ D₁ om. (hapl) 41^{cd} —^c)
 K₂ अनु-, B₁ क्षपि, G₈ क्षधि- (for क्षमि) Ś₁ वै,
 T₂ इ (for च) —^d) K₈ सा, T G मा (for मा)
 B Dc₁ D₂-६ यदर्थं मासुपागत —^e) Ś₁ K₁ ३ नचिरात्
 (for क्षधि) G₈ न (for तु) T₁ G₈ गमिष्येह
 (for 'प्यामि) — T₁ om 41^f-43^b —^f) B₁ ४ ६
 Dc₁ D₅ ६ तेन (for येन) K₂ क्षय (for अहं) K₁
 अशुशुद, K₂ ४ ६ D₁ अननुदं (for अचूचुदम्) B₂ ते
 नन्वहमचूचुद

42 Dn₁ missing (cf v l 20) T₁ om 42 (of
 v l 41) —^b) K₁ चरित्रेण, K₈ चरित्र्येण K₁
 ३ ६ Dc₁ D₁-६ T₂ विचक्षण (K₃ 'ण), K₂ M₁ विच-
 (M₁ 'ल) क्षण (for विच) —^c) Hypermetric
 K₅ G₂ ३ M₃ भवतो (for भवते) K₈ पर्यपृच्छाद्य भवते,
 K₄ B D (Dn₁ missing) T₂ परिपृच्छस्व कल्याण (D₅ ६
 कुशल, T₂ भवतो); M₁ 'पृच्छेय भवते, M₂ ३ 'पृच्छ
 तेष भवते —^d) D₃ corrupt. D₅ ६ भापित (for
 भापेय) B₁ तत् (for यत्) K₅ तव च (for यत्तव)
 Ś₁ G M भापे यद्यत्तवेप्सि (Ś₁ 'स्मि [s₁₀] तं, K₁ D₁
 भापे (D₁ 'प्ये) यद्य यत्तवेप्सित (hypermetric), K₈
 भाप्ये यत्तु तवेप्सित

वासुदेव उवाच ।

ततस्तस्योपसंगृह्य पादौ प्रश्नान्मुदुर्वचान् ।

पप्रच्छ तांश्च सर्वान्स प्राह धर्मभृतां वरः ॥ १

काश्यप उवाच ।

कथं शरीरं च्यवते कथं चैवोपपद्यते ।

कथं कष्टाच्च संसारात्संसरन्परिमुच्यते ॥ २

आत्मानं वा कथं युक्त्वा तच्छरीरं विमुञ्चति ।

शरीरतश्च निर्मुक्तः कथमन्यत्प्रपद्यते ॥ ३

कथं शुभाशुभे चायं कर्मणी स्वकृते नरः ।

उपशुद्धे क वा कर्म विदेहस्योपतिष्ठति ॥ ४

ब्राह्मण उवाच ।

एवं संचोदितः सिद्धः प्रश्नांस्तान्प्रत्यभापत ।

43 Dn1 missing (of v 1 20) T1 om 43^{ab} (of v 1 41) —^a) Do1 मने (for मन्ये) Ś1 K1 न (for च) S (T1 om) बु(G1 वृ)द्धिं ते (by transp) —^b) Ś1 वै (for च) K2 असकृत्य जवामि वा (sic), K4 D1 नमस्कृत्य च यामि च (D1 वा), B1 2 4 Do1 सुभृश पूजयामि च —^c) G1 8 भवतो K1 बुद्धः B1 वृद्धो, B5 वद्धो (for बुद्धो) —^d) K3 कश्यप, D1 विक्रम, M2 पांडव (for काश्यप)

Colophon missing in Dn1 — Sub parvan Ś1 K1-3 B Do1 D2-6 T G3 M4 अनुगीता — Adhy name T G3 ब्राह्मणकाश्यपसंवाद — Adhy no (figures, words or both) Ś1 20, B1 D1 T2 G1 2 M 16 (as in text), Do1 1, T1 G3 17

17

1 Dn1 missing up to 15 (of v 1 14 16 20). B4 T G M3 4 ब्राह्मण (for वासुदेव) —^a) Do1 [औ]पसंगृह्य, T2 [इ]व सं (for उपसं) —^b) K2 4 5 B1 (marg) 2 (marg as in text) 3 D1 सुदुर्लभान्, B1 2 (also both on marg) सुदुर्विदान् (for सुदुर्वचान्) G1 2 M3 4 पादौ स द्विजसत्तम, M1 2 पादौ प्रश्नं सुदुर्वच —^c) B4 D1-6 T1 धर्मान्, D1 om (for सर्वान्) B3 तान्सर्वान् (for सर्वान्स) K5 स, T2 G3 वै (for स) G1 2 M4 (inf lin as in text) प्रश्नाश्चैता (M3 'श्च ता)न्स धर्मात्मा, M1 2 पप्रच्छ त सर्वमिद —^d) K5 D5 वर (for वर)

2 Dn1 missing (of v 1 1) —^a) S शरीराच्च (for शरीर) K1 इयवते (sic) (for च्यवते) —^b) Ś1 K1 8 B5 6 Do1 D2-4 जायते (for पद्यते) —^c) Ś1 K1 8 च कष्टात् (by transp), K4 D1 कष्टात्स, D1 G2 कष्टाश्च (G2 'स्त्व) K3 कथं च कष्टान्ससारात्

—^d) Ś1 K1 8 जगमात्, B1 2 (marg as in text) सगमात्, D2 M1 2 संसारात्, T1 G ससारी (for सम र्न्) K2 4 5 B1-4 Do1 D1 प्रतिमुच्यते (for परि')

3 Dn1 missing (of v 1 1) G3 om (1 hapl) 3^{ab} —^a) B1 2 स (for वा) K1 4 B1 2 D2 4 G2 युक्त्वा, K2 स्यक्त्वा, D1 युक्त्वा (for युक्त्वा) B1 2 (both marg) 3-5 Do1 D5 6 T आत्मा च प्रकृतिं युक्त्वा —^b) K4 D1 G1 2 M विमुच्यते, B5 D2 8 च सुचति (for विमुञ्चति) —^c) K5 शुचियुक्त (for च निर्मुक्त) G1 शरीरे च विनियुक्ते

4 Dn1 missing (of v 1 1) —^a) Do1 शुभा शुभेन (for 'शुभे च) M1 2 यायात् (for चायं) Ś1 K1 8 कथं च सुकृतं वा (K1 चा)य —^b) B1 5 कर्मणा (for कर्मणी) B1 2 सुकृते, T G3 कुरुते (for स्वकृते) M3 नरा Ś1 K1 8 तथा वै (Ś1 'यैव) दुष्कृतं नर, Do1 कर्मणा *कृतेन य, M2 कर्मणी स्वनेरे कृता —^c) K2 [s]थ (for फ) D5 6 तत् (for वा) —^d) B Do1 D5 6 [अ]व- (for [उ]प) K3 दिष्टति, K4 5 D1-4 T2 तिष्ठते (for -तिष्ठति)

5 Dn1 missing (of v 1 1) Ś1 K1 8 T G3 8 om. the ref —^a) K2 4 D1 प्रचो (D1 'नो)दित, D2 सनोदित, D5 6 संदेशित, T2 स चोदित (for सचो') —^b) Do1 प्रश्नात्, D5 6 प्रण्यात् (sic) (for प्रश्नांस) K3 श्रीन् (for तान्) D2-4 अन्यभापत (for प्रत्य') —^c) K1 8 4 Do1 D1 4 5 वातु (K1 4 D1 अनु)पूर्वेण, D3 6 अनुपूर्वेण (Do 'नेन) (for वातु') —^d) B D (except D1, Dn1 missing) तन्मे निगद (Do 'दि)त शृणु, T G3 यथावन्मे तथा शृणु — After 5, T G ins

38*

सिद्ध ।

असिद्धेवाशुभफला आयुष्यास्तु क्रिया स्मृता ।

आनुपूर्व्येण वाष्णेय यथा तन्मे वचः शृणु ॥ ५

सिद्ध उवाच ।

आयुःकीर्तिकराणीह यानि कर्माणि सेवते ।

शरीरग्रहणेऽन्यस्मिंस्तेषु क्षीणेषु सर्वशः ॥ ६

आयुःक्षयपरीतात्मा विपरीतानि सेवते ।

बुद्धिर्व्यावर्तते चास्य विनाशे प्रत्युपस्थिते ॥ ७

सत्त्वं बलं च कालं चाप्यविदित्वात्मनस्तथा ।

अतिवेलमुपाश्नाति तैर्विरुद्धान्यनात्मवान् ॥ ८

यदायमतिऋष्टानि सर्वाण्युपनिषेवते ।

अत्यर्थमपि वा भुङ्क्ते न वा भुङ्क्ते कदाचन ॥ ९

दुष्टान्नं विपमानं च सोऽन्योन्येन विरोधि च ।

गुरु वापि समं भुङ्क्ते नातिजीर्णेऽपि वा पुनः ॥ १०

व्यायाममतिमात्रं वा व्यव्वायं चोपसेवते ।

सततं कर्मलोभाद्वा प्राप्तं वेगविधारणम् ॥ ११

रसातियुक्तमन्नं वा दिवास्वप्न निषेवते ।

अपक्वानागते काले स्वयं दोषान्प्रकोपयन् ॥ १२

C 14 465
B 14 17 12
K 14 16 12

[G₁ om. the ref. G₂ [अ]शु कृत्य (for [अ]शुनकृत्य)
G₃ आयुष्यन्त्रिया मृता (for the post half)]

6 D₁ missing (cf v 1 1) T G om the ref
—^a) Ś₁ आयुर्ह्यकराणीह (sic), Ś₁ (before corr) K₁ ३
आयुर्मेग*, K₂ आयु कृत्तरीणीह (sic), K₃ ३ B₁ G₂
M₃ आयुर्ह्यकराणीह, D₁ आयु कर्म*, M₁ ३ आहु कृत्य*
—^b) B Dc₁ D₂₋₃ कृत्यानि (for कर्माणि) —^c) Dc₁
-मृहणान् (sic) (for -ग्रहणे) B₅ D₁₋₆ यस्मिंस्, T
वासिस् (for ऽन्यास्मिंस्)

7 D₁ missing (cf v 1 1) —^a) K₁ D₃ आयु
क्षय, G₁ आयु क्षय (for 'य') —^c) K₁ वर्तते ते,
Dc₁ वा वर्तते, T₁ व्यावर्तते (for 'र्तते') K₂ वा (for
च) —^d) B₁ ३ चाप्युपस्थिते, D₃ प्रत्यय* (for प्रत्यु-
प*)

8 D₁ missing (cf v 1 1) K₄ om (1 hapl)
8^{a-9^b} —^a) T₁ काल्य, T₂ G₃ कार्य (for काल)
—^b) K₅ हि (for [अ]पि) B Dc₁ D₂₋₆ T₂ विदित्वा
च, D₁ अविदित्वा (for [अ]प्यविदित्वा) T₁ च
नन्वथा, M₁ २ मनस्वदा (for [अ]मनस्वथा) K₂ ३
D₁ प्रिय (for तथा) G₂ [अ]विदित्वा त्वात्मनस्त्वथा
—^c) M₁ अवाश्नाति (for उपा*) —^d) K₂ सं,
K₅ D₂₋₃ स्, D₁ स (for तैर्) Dc₁ विरुद्धानि (for
'द्धानि') T₂ G₃ M₁ २ ४ (1mf 1n) तैर्विरुद्धान्यनात्म
(T₂ 'ननात्म, G₃ 'स्मनोर्थ, M₁ स्मनात्म)वान

9 D₁ missing (cf v 1 1) K₄ om 9^{a,b} (cf
v 1 8) —^a) D₃ यदि (for यदा) K₅ इति
(for अति) Ś₁ (sup 1n) तुष्टानि, T₂ निष्टानि
(for ऋष्टानि) —^b) G₂ मत्त्वानि (for सर्वाणि) K₂
D₁ [अ]प, D₃ अति (for उप) Ś₁ निषेवति —^c)
G₁ अन्यार्थम् (for अत्य) K₅ अति (sic) (for अपि)
—^d) D₃ नासुक्ते वा कदाचन

10 D₁ missing (cf v 1 1) —^a) B₅ corrupt
G M₃ वा (for च) B₁₋₄ D₂₋₆ दुष्टान्नामिपपान च
(D₂ वा), Dc₁ 'ज्ञानि च यानि* —^b) K₅ सोऽन्येन
च, B Dc₁ D₂₋₆ यद् (D₂₋₄ यदा) न्योन्य, T G₁ २ M₃ ३
सा (T₁ सा) त्वेन, G₃ शतेन्येन (for सोऽन्योन्येन) B₂₋₅
Dc₁ वा (for च) —^c) Dc₁ गुरु (for गुरु) K₂ ३
D₁ चा (D₁ वा) प्यशन, K₅ D₂₋₆ चाप्यमितं, B₅ T
चापि सम Dc₁ G₂ गुरुणा (G₂ 'ता) पि सम सुक्ते,
G₁ ३ M गुरु चा (M₃ ३ वा) पि स (M₃ च) समुक्ते
—^d) K₄ D₁ [अ]तिजीर्णेति, B₂ ३ D₂₋₄ G₁ णेन,
G₃ 'र्णेपि, M₁ ३ णीय

11 D₁ missing (cf v 1 1) —^a) K₂ ३ ३ B₅
D₁₋₆ च (for वा) —^b) K₃ वायव्य, K₅ व्यवयश्च,
K₅ विहार, D₃ व्यायाम (for व्यवय) B₃ G₂ M₃ ३
वा (for च) G₃ व्यवयानुपसेव्यते —^c) G₃ om (hapl)
11^c-13^d —^c) D₁ कर्मलोभाद् —^d) D₁ G₂ ३ M₄
(1mf 1n) प्राप्तवेग, M₄ प्राप्तकर्म (for प्राप्त वेग-)
Ś₁ K₁ ३ प्राप्नोति गतिवारण, K₂ ३ G₁ प्राप्तवेगविचारण
(K₄ 'धारिण, G₁ 'धारण), B Dc₁ D₂₋₆ T प्राप्त वेग
(D₅ कर्म) विधारयेत्

12 D₁ missing (cf v 1 1) G₃ om. 12 (cf v 1
11) —^a) K₃ B₁₋₃ D₂₋₆ रसातियुक्तम्, K₅ 'तिरि-
क्तम्, B₁ 'दियुक्तम्, Dc₁ 'समिर्युक्तम्, G₁ २ M₁ (1mf
1n) रसानुयुक्तम्, M₁₋₃ 'दियुक्तम् (sic) (for 'ति
युक्तम्) Ś₁ अपक्वं (for अन्न वा) T रसानुयुक्तं जग्ध्वाञ्च
—^b) B D (except D₁, D₁ missing) च सेवते (for
निषे*) —^c) K₁ कर्णे (sic) (for काले) Ś₁ T G₂
अपक्वान्न (Ś₁ 'न्ना) गते काले, K₂ ३ ३ D₁ 'ध्यान्न गते
काले, B₁₋₃ 'क्षेना (B₁ २ 'क्षमा) गते काले, D₅ ६ M₁ ३
'क्षाना गते काले, G₁ 'क्षशकते काले (sic) —^d) Ś₁
K D₁ उदीरयन् (K₅ येत्), D₂₋₆ T प्रकोपयेत् (for
'यन्) G₁ २ M स्वय दोषप्रकोपन

C 14 466
B 14 17 13
K 14 18 13

स्वदोषकोपनाद्रोगं लभते मरणान्तिकम् ।
अथ चोद्धन्धनादीनि परीतानि व्यवस्यति ॥ १३
तस्य तैः कारणैर्जन्तोः शरीराच्यवते यथा ।
जीवितं प्रोच्यमानं तद्यथावदुपधारय ॥ १४
ऊष्मा प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमीरितः ।
शरीरमनुपर्येति सर्वान्प्राणाश्रुणद्धि वै ॥ १५
अत्यर्थं बलानूष्मा शरीरे परिकोपितः ।
भिनत्ति जीमस्थानानि तानि मर्माणि विद्धि च ॥ १६

ततः सवेदनः सद्यो जीमः प्रच्यवते क्षरन् ।
शरीर त्यजते जन्तुश्छिद्यमानेषु मर्मसु ।
वेदनाभिः परीतात्मा तद्विद्धि द्विजसत्तम ॥ १७
जातीमरणसंविद्याः सततं सर्वजन्तवः ।
दृश्यन्ते संत्यजन्तश्च शरीराणि द्विजर्षभ ॥ १८
गर्भसंक्रमणे चापि मर्मणामतिसर्षणे ।
तादृशीमेव लभते वेदनां मानवः पुनः ॥ १९
भिन्नसंधिरथ क्लेदमद्भिः स लभते नरः ।

13 Dn1 missing (of v 1 1) Gs om 13 (of v 1 11) —^a) K2 4 5 D1 स (for स्व) Ks रोप (for रोग) —^b) Ś1 K1 3 प्राप्नोति (for लभते) M4 मरणान्तिक (for 'न्तिकम्) —^c) B1 2 4 5 Dc1 D2-6 अपि (for अथ) K2 5 B1 5 D1 2 4-5 T G2 M4 चेद्धन्धनादीनि —^d) K1 2 5 परीतात्मा, Dc1 D1 3 परिवानि (sic) T G1 M व्यवस्यते

14 Dn1 missing (of v 1 1) —^a) K2 4 T2 Gs ततश्च; Ks अथ, B1 2 (marg as in text) अस्य (for तस्य) T2 ते, Gs तत् (for तै) G2 जतु (for जन्तो) —^b) K2 5 B1 2 D (Dn1 missing) Gs M (M3 inf l1n as in text) शरीर, K4 शरीरे (for शरीराच्) K2 4 D1 सदा, K5 B1 2 D2-6 तदा, B2 5 तथा (for यथा) G1 शरीरस्य बधो यथा —^c) K2 जीविते, Gs विजित (for जीवित) K5 प्रोज्झमान, D1 पच्य (for प्रोच्य) K5 च (for तद्) —^d) M1 2 अथ (for उप)

15 Dn1 missing (of v 1 1) —^a) B5 अपस्मा (hypermetrio) (for ऊष्मा) K4 प्रकुपिते (for 'पित) K5 कायस् (for काये) —^b) K5 वायु (for 'वायु-) Dc1 समारित, D5 समीरित (for 'रित) —^c) K5 अथ (for अनु) K2 4 5 B1 4 5 D2-6 G1 2 M पर्येत्स (for पर्येति) Ś1 (sup l1n as in text) K1 3 शरीर मनु (K1 'न) पायेति (K5 न), D1 'मप्यपायिन्व —^d) K4 M4 (inf l1n as in text) स तान्, T1 Gs सर्व (for सर्वान्) Ś1 K1 3 निरुध्य वै, M1 2 नियध्यति (for रुणद्धि वै) T G च, M5 4 ह (for वै)

16 Dn1 resumes —^a) K1 2 Dc1 D1 अत्यर्थ- —^b) K2 परिकोपिन, D4 पिते (for पित) —^c) G1 भिनत्ति (for भिनत्ति) Ś1 जीवे; G2 कोप (for जीव-) G2 भिनत्ति जीवनस्थानि —^d) K2 4 D1 T

G2 M1 2 4 (inf l1n as in text) कर्माणि; K5 चर्माणि G2 विष्यति (for विद्धि च) B1 2 2 (marg) 4 Dc1 Dn1 D2-6 म (B3 [orig] क) मर्माणि विद्धि सत्त्व (B1 तानि हि), B. विद्धि मर्माणि तानि ह

17 ^a) K2 सवेदन, D2 सवेदना —^b) K3 प्रद्य वते (sic), K5 प्रच्यवती, G2 प्रवपते, M1 2 प्राच्यवते (for प्रच्य) Ś1 K5 पुन, K1 2 4 Dn1 D1-2 क्षरात्, K5 D1-6 T1 क्षणात्, M5 क्षरन् (for क्षरन्) —^c) T1 Gs शरीरात् (for 'र) Dc1 T Gs च्यवते (for त्यजते) K2 D5 जतुं —^d) K2 4 5 D1 T G2 M4 मिद्यमानेषु, G1 छाद्य (for छिद्य) B D2 3 M2 कर्मसु (for मर्मसु) — Dc1 om 17^e-18^d —^e) K1 B2 4 वेदनाभि, K4 D1 'नाति, K5 'नाति, T2 'नाधि, M1 2 'नाच्च (for 'नाभि) G2 M4 वेदनाभि-परीतत्वात्

18 Dc1 om 18 (of v 1 17) —^a) T G जाति स्मरणसंविद्या —^b) B2 सद्यंदा (for सतत) Ś1 K1 3 -जंतुषु (for जन्तव) —^c) K2 B1 दृश्यते M1 2 सच्यवतश्च (for सत्यजन्तश्च) —^d) Ś1 K1 3 B3 द्विजो चम

19 ^a) D5 संक्रमण, G3 -संग्रहणे (for -सक्रमणे) Ś1 K1-3 G2 2 M चैव, K4 D1 काले, K5 T2 चापि (for चापि) —^b) Ś1 K1 3 मरणात्, Ś1 (sup l1n) K4 5 D (except Dc1) कर्मणाम्, S गर्भ (for मर्म) K1 इति, K4 B2 D1 G1 2 M उप-, B1 2 4 Dc1 T Gs अप, B5 अपि (for अति-)

20 ^a) T2 सिद्धि (for संधि) D5 श्लेदम् (sic), G2 स्वेदम् (for क्लेदम्) B2 D5 भिन्नसंधिरथाक्लेदम्, M 'संधिरस (M5 'यं) क्लेदम् —^b) Ś1 B Dc1 सलीयते, T2 सलभते (for स ल) —^c) Ś1 K1-4 D1 यदा (for यथा) B4 पचत्व, G5 सर्वेषु (for पचसु) —^d)

यथा पञ्चसु भूतेषु संश्रितत्वं निगच्छति ।
 शैत्यात्प्रकुपितः काये तीव्रायुसमीरितः ॥ २०
 यः स पञ्चसु भूतेषु प्राणापाने व्यवस्थितः ।
 म गच्छत्यूर्ध्वगो वायुः कृच्छ्रान्मुक्त्वा शरीरिणम् २१
 शरीरं च जहात्येव निरुच्छ्वासश्च दृश्यते ।
 निरुष्मा स निरुच्छ्वासो निःश्रीको गतचेतनः ॥ २२
 ब्रह्मणा संपरित्यक्तो मृत इत्युच्यते नरः ।

स्रोतोभिर्यैर्विजानाति इन्द्रियार्थांश्शरीरभृत् ।
 तैरेव न विजानाति प्राणमाहारसंभवम् ॥ २३
 तत्रैव कुरुते काये यः स जीवः सनातनः ।
 तेषां यद्यद्भवेद्युक्तं संनिपाते क्वचित्क्वचित् ।
 तत्तन्मर्म विजानीहि शास्त्रदृष्टं हि तत्तथा ॥ २४
 तेषु मर्मसु भिन्नेषु ततः स समुदीरयन् ।
 आविश्य हृदयं जन्तोः सत्त्वं चाशु रूपाद्धि वै ।

C 14 450
 B 14 17 27
 K 14 16 27

K1 s om (hapl) 20²-21^a —^a) K1 s D1 मृदात्त्व, B s Dn1 D-5 ममृत्त्व, G2 सश्रित स, G3 मोक्षित्त्व, M (M1 inf lin as in text) सश्रितत्वं (for संश्रितत्वं) K4 D1 न गच्छति, B (except B1) Dc1 Dn1 D2-5 M1-3 नियच्छति (D. 'मि), D6 च नेच्छति (for निग) —^a) K2 ऊष्मात्, B1 मत्यात् (sic), T G M1 (inf lin) श्रेष्मात् (for शैत्यात्) D1 प्रकुपितात्, D2 'पिते (for पित) D3 c काम, M कायस् (for काये)

21 Ś1 K1 s om 21^a (cf. v 1 20) —^a) D5 च (for स) —^b) K2 प्राणापानो, K5 'व्याने, D3 G1 M1 'पान-, G3 प्राणोपानो (for प्राणापाने) B2 (marg as in text) व्यवसायस्थित पुन, M1-3 प्राणापानौ व्यवस्थिता —^c) K1 s सगच्छद् (for स गच्छति) G3 उच्छ्वासो (for ऊर्ध्वगो) D3 स गच्छेत्पूर्वगो वायु —^d) K1 कृच्छ्रान्मुक्त्वा, D2 कृच्छ्रान्मुक्त्वा, D5 c मुक्त्वा कृच्छ्रात् (by transp) Ś1 K1 s कलेवर, K2 B1 s Dn1 D1 c T1 शरीरिण, Dc1 D5 G2 'रिणा

22 ^a) K2 म्शरीर (for शरीर च) K1 [ह]ति च, K5 B (except B1) Dn1 D1-1 M1-3 एव (for एव) —^b) G1 [s]म्य (for च) K5 जायते (for दृश्यते) —^c) K2 निरुष्मा च, B Dn1 D2 4-5 स निरुष्मा (by transp), T1 G1 M1 2 4 निरुष्मा सन् (M1 2 वा), T2 स रूपा म D3 निरुष्मामो (for रूपांमो) K4 D1 निरुष्मामो निरुष्मा च, G3 निरुच्छ्वासा निरुष्माणो —^d) K1 D1 2 4 T1 G1 s M1 निश्रीको (sic) B5 D (except Dc1 D1) हत (for गत)

23 ^a) K2 ब्रह्मणे, T2 G कर्मणा, M1 (inf lin) ब्रह्मण (for ब्रह्मणा) K2 च, K3 स (for स) —^b) D1 [s]मर (for नर) —^c) K2 4 B1-1 Dc1 D1-3 c श्रोतोभिर् (for स्नातो) K2 s B1 2 Dc1 G1 M1 2 4 (inf lin) यो (for यर्) T G2 s M2 4 हि, M1 2 [s]मि (for वि) —^d) G1 om (hapl) 23^d —^e) K1 2 4 Dc1 द्विद्वयार्थं (Dc1 'र्या), M2 s द्विद्वयार्थाच्च

(for इन्द्रि) M1 शरीरैर् (for 'भृत्) —^e) B4 एव (for एव) Dn1 D2-5 च (for न) G2 M [क्ष]मि (for वि) —^f) G1 संभृत (for समवम्) K1 s प्राणस (K5 स तदा)दारसमवत्, B (B1 marg as in text) D (except D1) G3 प्राणानाहारसमवान् (G3 'भव)

24 ^a) T G3 तैरेव (for तत्रैव) M1 कुपिते (for कुरुते) —^b) D2 यं स, D5 c स यो (by transp), T G3 यत्र, G1 यस्य G1 2 M3 जीवन् (for जीव) M2 s स नामत (for सनातन) —^c) Ś1 Dn1 D2-5 तथा, K1 तपो, K3 तयोर् (for तेषा) K4 D1 अद्य, T G3 स्थान (for यद्यद्) Ś1 (marg as in text) K3 T G M1 मुक्तं, D6 युक्त B1 2 येषा भवेदयंयुक्त, B3 येषा वा यद्भवेन्मुक्त —^d) Dc1 om one क्वचित् —^e) K2 तत्र (for तत्तन्) K3 T1 G2 s M1 2 4 (inf lin) कर्म, K4 D1 प्रह (for मर्म) —^f) T G3 तु, M1 2 च (for हि)

25 ^a) K2 4 D1 M2 4 (inf lin as in text) कर्मसु, B2 मर्म वि (for मर्मसु) —^b) Ś1 K1 s तत्त् (for तत) D5 T1 om स Dc1 समुदारयन्, D3 'दीरयत् K2 4 5 D1 त (K4 जा)तो वायुरुदीरयत् (K2 येत्), M4 ततश्च स (inf lin 'त सर्व)सुदीरयन् —^c) Ś1 K1 आविष्य, K3 'शन् (for आविश्य) Ś1 हृदये —^d) M2 4 सर्वं (for सत्त्व) Ś1 K1 s क्षिप्र सत्त्व निरुध्य च, M1 2 सत्त्व (M2 'त्य)च शरणाद्धि वै —^e) K2 वेदनो (for चेतनो) Ś1 K1 2 4 5 D1 घातुर, K3 M1 घातु, M2 मातुर (for जन्तुर) D5 c स चेतनस्ततो जंतुर; G2 s M1 तत स चेतना धा (M1 मा)तुर —^f) B2 (marg) M1 2 कचन (for किंचन)

26 ^a) M1 (inf lin as in text) मनसा (for तमसा) D2 संभृत (for सवृत) T2 G तमसा सवृत जानं —^b) G3 सभूतेषु (for संवृ) K3 4 B D [पु]व (for [क्ष]य) K4 D1 2 कर्मसु, M1-3 मर्मणा —^c)

C 14 481
B 14 17 27
K 14 16 28

ततः स चेतनो जन्तुर्नाभिजानाति किंचन ॥ २५
तमसा संवृतज्ञानः संवृतेष्वथ मर्मसु ।
स जीवो निरधिष्ठानश्चाव्यते मातरिश्चना ॥ २६
ततः स तं महोच्छ्वासं भृशमुच्छ्वास्य दारुणम् ।
निष्क्रामन्कम्पयत्याशु तच्छरीरमचेतनम् ॥ २७
स जीवः प्रच्युतः कायात्कर्मभिः स्वैः समावृतः ।
अङ्कितः स्वैः शुभैः पुण्यैः पापैर्वाप्युपपद्यते ॥ २८
ब्राह्मणा ज्ञानसंपन्ना यथावच्छ्रुतनिश्चयाः ।
इतरं कृतपुण्यं वा तं विजानन्ति लक्षणैः ॥ २९
यथान्धकारे खद्योतं लीयमानं ततस्ततः ।

चक्षुष्मन्तः प्रपश्यन्ति तथा तं ज्ञानचक्षुषः ॥ ३० -
पश्यन्त्येवंविधाः सिद्धा जीवं दिव्येन चक्षुषा ।
च्यवन्तं जायमानं च योनिं चानुप्रवेशितम् ॥ ३१
तस्य स्थानानि दृष्टानि त्रिविधानीह शास्त्रतः ।
कर्मभूमिरियं भूमिर्यत्र तिष्ठन्ति जन्तवः ॥ ३२
ततः शुभाशुभं कृत्वा लभन्ते सर्वदेहिनः ।
इहैवोच्चावचान्भोगान्प्राप्नुवन्ति स्वकर्मभिः ॥ ३३
इहैवाशुभकर्मा तु कर्मभिर्निरयं गतः ।
अवाक्स निरये पापो मानवः पच्यते भृशम् ।
तस्मात्सुदुर्लभो मोक्ष आत्मा रक्ष्यो भृशं ततः ॥ ३४

Ś1 च्यवते, K1 श्यावृते (sic), K3 B6 Dn1 D2-6 T
G2 3 चावृते, B1 चोद्धतो, B2 3 4 (marg) चावृते,
B4 Dc1 चोद्धतो, G1 व्ययते, M1-3 या (M3 चा) प्यते,
M4 च्याप्यते (for चाव्यते)

27 ^a) T2 G1 तु (for त) Ś1 K1 2 पुन श्वास,
D3 6 महेश्वास, G3 महात्मान, M1 2 समाश्वास, M4
महच्छ्वास (for महो) —^b) Ś1 K3 उत्सृज्य, K1
दृष्टंज्य (sic), K5 T2 G1 2 उच्छ्वास्य, B5 M1.2 उत्क्रम्य,
D4 उच्छ्वास (for उच्छ्वास) B1 दारुण, M1 2 जि
—^c) K2 निष्क्रामयन् (hypermetric), B4 Dc1 G2
निष्क्रमन्, D1 4 निष्क्रमन्, D3 निष्क्रमन्

28 ^b) G2 तै (for स्वै) —^c) B Dc1 Dn1 D2-6
अमित, T1 अकित (for अङ्कित) Ś1 K1 3 तैस्तत,
K6 स्वै स्तत (for स्वै शुभै) K2 4 D1 आवे (K4 'चे)-
दितस्तत पुण्यं

29 ^a) Dc1 ब्रह्मणा —^b) K2 भृश, K4 Dn1
D1 G3 कृत, T1 G1 2 M श्रुति (for श्रुत) —^d)
B1 तत्त्वं, B2 G2 तद्वि- (for त वि-) D3 G3
जानाति

30 ^a) D3 [ख]धकारं D5 6 स्वद्योते, M2 विद्योत
M4 (inf lin as in text) यथाधकारं खद्योतैर् —^b)
Ś1 K1 3 पीड्यमान, Ś1 (by corr) चेष्ट, B3 Dc1
नीय, B4 (marg) 8 टीप्य, D5 6 लीयमाने (for
'मान) B1 हृतस्तत, G2 ततस्तथा —^d) K5 M1 2
यया (for तथा) Ś1 K1-3 [ग]व, K4 D1 ते, B1 3
वि, B3 [ख]भि, B4 हि, Dn1 D2-6 च (for त)
D5 6 -निश्चया, G3 चक्षुषा (for 'प)

31 ^a) Ś1 K1 3 विविधा, K4 5 D (except Dc1)
[ग]वविध (for 'विधा) K2 पश्यतो विविध सिद्धा
—^b) K4 D1 यात (for जीव) —^c) S (except
M1 2) क्षरत (for च्यवन्त) M4 (inf lin as in
text) जीवमान (for जाय) Ś1 K3 B1 2 वा (for
च) —^d) Ś1 K3 G2 वानु, K2 4 D1 चैव, Dc1
चात्र, G3 चापि (for चानु-) B (except B3) T1
प्रवेशिनं (T1 'त) (for 'तम्)

32 ^a) K4 ज्ञानानि (for स्थानानि) —^b) K4 च
(for [इ]ह) —^c) K2 विद्विर (sic) (for भूमिर)
Dc1 om (hapl) रिय भूमि

33 ^a) K2 4 5 D1 S इत (for तत) B3 कर्म
(for कृत्वा) —^b) D3 G1 2 M3 4 कर्म (for सर्व)
K4 D1 -जन्तव (for देहिन) K5 लभते चैव योगिन
—^c) G3 जग्धा (for इह) —^d) K4 D1 न सशय,
B3 स्वकर्मण (for 'र्मभि)

34 ^a) K2 कर्मा तु, B D (except D1) -कर्माण,
T G2 3 -कर्वा तु (for -कर्मा तु) —^b) Dc1 नियता
(for निरय) B Dn1 D2-6 गता, Dc1 गति —^c)
T उवाच, M3 अथ वा, M4 अवाक्स (for अवाक्स)
Ś1 K3 4 D1 G2 पापे (for पापो) M3 2 अथ वा निरये
घोरे —^d) Ś1 K1 3 पश्यति (K3 'ते), T G3 च्यवते,
G2 पाव्यते (for पच्यते) — For 34^{cd}, B Dc1 Dn1
D2-6 subst

39* अवागतिरिय कष्टा यत्र पच्यन्ति मानवा ।

[B Dc1 D2-4 अवागतिर B3 (marg as above)
गंता (for कष्टा) B5 पश्यति]

ऊर्ध्वं तु जन्तवो गत्वा येषु स्थानेष्ववस्थिताः ।
कीर्त्यमानानि तानीह तच्चतः संनिबोध मे ।
तच्छ्रुत्वा नैष्टिकीं बुद्धिं बुद्ध्येथाः कर्मनिश्चयात् ॥ ३५
तारारूपाणि सर्वाणि यच्चैतच्चन्द्रमण्डलम् ।
यच्च विश्राजते लोके स्वभासा सूर्यमण्डलम् ।
स्थानान्येतानि जानीहि नराणां पुण्यकर्मणाम् ॥ ३६

कर्मक्षयाच्च ते सर्वे च्यवन्ते वै पुनः पुनः ।
तत्रापि च विशेषोऽस्ति दिवि नीचोच्चमध्यमः ॥ ३७
न तत्राप्यस्ति संतोपो दृष्ट्वा दीप्ततरां श्रियम् ।
इत्येता गतयः सर्वाः पृथक्त्वे समुदीरिताः ॥ ३८
उपपत्तिं तु गर्भस्य वक्ष्याम्यहमतः परम् ।
यथावत्तां निगदतः शृणुष्यावहितो द्विज ॥ ३९

C 14 495
B 14 17 42
K 14 16 42

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

—^e) K₂ G₃ M₃ य (for सु) M₁ २ तस्मान्सुदुर्लभे
मोक्षे —^f) K₅ G₁ आत्मरक्षा (for आत्मा रक्ष्यो) B
D (except D₁) रक्ष्यश्चात्मा ततो भृश

35 ^a) G₁ ऊर्ध्वं (for ऊर्ध्वं) B₁ येषु (for गत्वा)
—^b) K₁ [अ]वस्थित, K₂ [अ]व्यवस्थिता (hyper-
metric), K₃ वा स्थित (for [अ]वस्थिता) —^c)
M₁ २ स्वच्छते (for तत्त्वत) Ś₁ K₁ M₁ २ तन्, K₂
त्व, B₁ वि- (for स) —^e) B₂ om तच्छ्रुत्वा नैष्टिकीं
G₁ गत्वा (for श्रुत्वा) K₅ बुद्धिं (for बुद्धिं) M₁ २
तच्छ्रुत्वा तस्य वाक्य तु —^f) K₂ काम (for कर्म)
K₂ T₂ G₁ M₁ निश्चयान् K₄ D₁ विश्रुता, B₂₋₅ D₁
D₂₋₅ T₁ ३ निश्चय B₁ २ D₁ बुद्ध्येया कर्मभि स्वकै
(D₁ सृती)

36 ^a) D₁ तानि, T₂ G₃ नाना (for तारा)
—^b) Ś₁ K₁ ३ यश्च, K₅ यथा, B₅ D (except D₁)
यत्र (for यच्च) B₂ [ए]व, M तच् (for [ए]-
तच्) —^c) K₂ om (hapl) 36^{ed} —^e) K₅ D₁ D₅
यत्र (for यच्च) —^d) B₁ २ विमाम्बद्, G₁ स्वभावाद्
(for स्वमाया) D₁ मदले M₁ २ स्वभाव सूर्यमदले
—^e) K₁ स्थानादेवानि, G₁ नि तानि (for न्येतानि)
K₄ D₁ जानीष्व —^f) D (except D₁ D₁) जनाना
(for नराणा) M₅ कर्मिणा

37 ^a) D₁ क्षये (for क्षयाच्) Ś₁ K₁ ३ तु (for
च) D₁ om सर्वे K₂ ४ D₁ M तेभ्योपि, T G
नेभ्यो हि (for ते सर्वे) —^b) D₁ om च्यवन्ते Ś₁
च, K₁ [इ]व, K₂ om, K₄ D₁ G M ते, T [ए]-

ते (for वै) —^c) D₁ दिवे, D₃ दिवा (for दिवि)
D₁ नीचोय (for 'च्च) K₄ D₁ मध्यत, K₅ B D₂ ३
T₂ G₁ २ M₃ ४ मध्यमा D₅ दिवि नीचास्वमध्यमा (sic),
T₁ दिवि नीचोत्तमाधमा

38 ^a) K₄ D₁ अस्ति च (for अप्यस्ति) K₅ सतापो
(for सतोपो) K₃ तत्रापि नास्ति सतोपो, B₅ D₁
D₂₋₅ न च तत्रापि संतोपो —^b) K₄ D₁ दृष्ट्वा दीप्ततरा
श्रिय, B₁ २ दृष्ट्वान्यस्य श्रिय परा, G₁ २ M₃ ४ (inf lsn)
दृष्ट्वा दीप्ता प (M₃ व) श्रिय, M₁ २ ४ दृष्ट्वा दिवि प (M₂
व) श्रिय (M₄ 'य) —^c) K₅ ५ B₃₋₅ D₁ D₁₋₃ ५ ६
पृथक्ते, T₂ पृथक्ते K₂ ४ B₁ D₁ समुदाहृता B₁ २
पृथक्तेन समीरिता, G₁ गेव समीरिता, M₂ (inf lsn)
गेव समुदीरिता (hypermetric)

39 ^a) K₄ D₁ समुपपत्ति (for उपपत्ति) D₅ ६ T
च (for तु) B D (except D₁) T transp गर्भस्य
and वक्ष्यामि B₁ २ परा, D₅ ६ तव (for परम्) —^e)
K₂ यथा च ता, B D (except D₁) त (B₂₋₅ D₁ य) या
तन्मे (for यथावत्ता) K₅ स्वा, D₁ तन् (for ता)
D₅ निगदित, T G₃ 'दत (for 'दत) —^d) K₄
एव हितो (for अवहितो) T₁ त शृण्ववाहितो मम,
T₂ स्व शृण्वभिमतो मम, G₃ स्व शृणुष्याभितो मम

Colophon — Sub-parvan Ś₁ K₁₋₃ ५ B₁ २ ४ ५
D₁ D₂₋₅ T₁ G₁ २ अनुगीता, M₁ २ उपगीता — Adhy
name T₁ जीवगति, G₃ जीवगतिविशेषण, M₁ २
पृथग्गतित्व — Adhy no (figures, words or both)
Ś₁ 21, B₁ D₁ D₄ T₂ G₁ २ M 17 (as in text),
T₁ G₃ 18 — Śloka no D₁ 43

१८

ब्राह्मण उवाच ।

शुभानामशुभानां च नेह नाशोऽस्ति कर्मणाम् ।
प्राप्य प्राप्य तु पच्यन्ते क्षेत्रं क्षेत्रं तथा तथा ॥ १
यथा प्रसूयमानस्तु फली दद्यात्फलं बहु ।
तथा स्याद्विपुलं पुष्पं शुद्धेन मनसा कृतम् ॥ २
पापं चापि तथैव स्यात्पापेन मनसा कृतम् ।
पुरोधाय मनो हीह कर्मण्यात्मा प्रवर्तते ॥ ३
यथा कर्मसमादिष्टं काममन्युसमावृतः ।

नरो गर्भं प्रविशति तच्चापि शृणु चोत्तरम् ॥ ४
शुक्रं शोणितसंसृष्टं स्त्रिया गर्भाशयं गतम् ।
क्षेत्रं कर्मजमाप्नोति शुभं वा यदि वाशुभम् ॥ ५
सौक्ष्म्यादव्यक्तभावाच्च न स क्वचन सज्जते ।
संप्राप्य ब्रह्मणः कायं तस्मात्तद्ब्रह्म शाश्वतम् ।
तद्बीजं सर्वभूतानां तेन जीवन्ति जन्तवः ॥ ६
स जीवः सर्वगात्राणि गर्भस्याविश्य भागशः ।
दधाति चेतसा सद्यः प्राणस्थानेष्ववस्थितः ।

18

1 Do1 om the ref D5 ० द्विज (for ब्राह्मण)
—^० B1 ० Do1 Dn1 D4-० [अ]नु (for तु) K8
पश्यते, B1 २ मुच्यते, G1 M4 (inf ltn) पश्यति
(for पच्यन्ते) —^d B (B1 marg as in text) D
(except D1) G1 M4 (inf ltn) क्षेत्रे क्षेत्रे T यथा
तथा, M1 २ यथा यथा

2 ^a) K2 च पूर्यमानास्, T2 प्रस्तूयमानस् (for
प्रसूय) G2 M4 प्रसूयमानस्तु फली —^b) Dc1 काले,
T फल, G2 प्रसूय (for फली) G1 २ समादद्यात्,
M4 दद्यात्तत्तत् (for फली दद्यात्) K8 बल (for फल)
—^० M1 २ [अ]स्व (for स्याद्) B1 २ बहुल, D1 ३
विफल, M1 २ द्विगुण (for विपुल) —^d) D ०
M1-३ शुभेन (for शुद्धेन)

3 Ś1 K1 ३ G8 om (hapl) 3^{ab} —^a) M1 २
पापिष्टव (for पाप चापि) K2 ४ ० D1 M4 त्विति,
B2 D8 चैव, G1 त्वयि (for चापि) K8 तथैव
K2 ४ D1 [अ]स्व (for स्याद्) —^b) B1 (marg as
in text) घृत (for कृतम्) —^०) T G2 M1 २ [s]पि
(for हि) K4 B (except B5) Dc1 D1 [इ]द (for
[इ]ह) K2 पुरोधाय मनोदेह, G1 २ धाय मनोहिंसा
(sic) —^d) Dc1 [ए]त्र (for [आ]त्मा) B8 प्रहीयते
(for प्रवर्तते) M1 २ कर्मण्यन्यत्प्रवर्तित

4 ^a) Dc1 तथा (for यथा) K8 मन्यु- (for
कर्म) K2-० B D T G2 ३ समादिष्ट (for दिष्ट)
—^b) K2 ४ ० D1 ममरित (K4 'त'), M1-३ समावृत
—^०) G2 ततो (for नरो) K8 प्रविश्यति, B1 २ G1
M8 ४ शते —^d) D5 ० T2 G1 ३ M2 ४ तत्र, G2

तस्य (for तच्च) K1 B2-० Dc1 सोत्तर K2 ४ D1 तथा
चापि शृणुष्व मे

5 ^a) K2 ० शुक्र, S शुक्ल (T1 G1 'कुं) Ś1 K1
संसृष्ट, K2 ४ D1 -सयुक्त, K8 -सस्पशं (for -सष्ट)
—^b) K8 D8 स्त्रियो, G1 प्रिया (sic) (for स्त्रिया)
K2 ० गर्भाशये, D8 गर्भेशये (sic) K2 ० स्थितं, T1
M1 कृतं, M8 ४ गत —^०) M क्षेत्र धर्ममवाप्नोति

6 ^a) K4 D1 सौख्याद्, G2 सौक्ष्माद्, G8 सूक्ष्माद्
M1 २ अन्यत्र (for अन्यक्त) K1 -भावाश्, K8
भावांश् (for भावाच्) —^b) B D च (for
स) B D (except D1) सज्जति, G2 M2 सज्यते
T G3 न (T2 स) क्वचिन्न (G8 'हस) प्रसज्यते —^०)
K1 ० स (for स-) K2 ० B1 ३.४ Dn1 D2 ० ० T G
M1 २ ४ ब्राह्मण, M8 कर्मण B1 २ ० स्थान, Dn1
D2-० काम, G2 M4 कायाद् (for काय) K4 D1
तस्मात्तद्ब्राह्मण कार्य —^d) K1 तस्मान्नु, M1 तत्तस्माद्
(by transp) T G2 तस्माद्ब्रह्म च शाश्वतं (T1 'त')
—^०) B8 ० G1 M4 जंतूना (for -भूतानां)

7 ^a) K4 D1 G8 जीवन् (for जीव) G1 २ M
-भूताना (for गात्राणि) —^b) G1 M4 (inf ltn) गर्भम्
(for गर्भस्य) G2 ३ सर्वत (G8 'श') (for भागश)
T गर्भं स्वाविश्य सर्वश, M1 २ गर्भं स्याद्विश्वभावन
—K8 om ^{7odes} —^०) Ś1 K1 B2 G8 ददाति, T G2
स याति, G1 तयापि (sic) (for दधाति) K2 ४
D1 ० T चेतनां (D8 'स), G M तेजसा (for चेतसा)
G1 २ M सम्यक् (for सद्य) —^d) M तेषु (for
प्राण) M1 -स्थितं Ś1 K (K8 om.) B1 प्राणस्थाने
व्यवस्थित —^०) Dn1 D3 स्पद्यते, M1 स न (for
स्पन्द) —^०) M1 २ स गर्भं सप्रवर्तते

ततः स्पन्दयतेऽङ्गानि स गर्भश्चेतनान्वितः ॥ ७
 यथा हि लोहनिष्यन्दो निपिक्तो विम्बविग्रहम् ।
 उपैति तद्वज्जानीहि गर्भे जीवप्रवेशनम् ॥ ८
 लोहपिण्डं यथा वह्निः प्रविशत्यभितापयन् ।
 तथा त्वमपि जानीहि गर्भे जीवोपपादनम् ॥ ९
 यथा च दीपः शरणं दीप्यमानः प्रकाशयेत् ।
 एवमेव शरीराणि प्रकाशयति चेतना ॥ १०
 यद्यच्च कुस्ते कर्म शुभं वा यदि वाशुभम् ।
 पूर्वदेहकृतं सर्वमवश्यमुपभुज्यते ॥ ११

ततस्तत्क्षीयते चैव पुनश्चान्यत्प्रचीयते ।
 यावत्तन्मोक्षयोगस्थं धर्मं नैवावबुध्यते ॥ १२
 तत्र धर्मं प्रवक्ष्यामि सुखी भवति येन वै ।
 आवर्तमानो जातीषु तथान्योन्यासु सत्तम ॥ १३
 दानं व्रतं ब्रह्मचर्यं यथोक्तव्रतधारणम् ।
 दमः प्रशान्तता चैव भूतानां चानुकम्पनम् ॥ १४
 संयमश्चानृशंस्यं च परस्वादानवर्जनम् ।
 व्यलीकानामकरणं भूतानां यत्र सा भुवि ॥ १५
 मातापित्रोश्च शुश्रूषा देवतातिथिपूजनम् ।

C 14 518
B 14 18 17
K 14 18 17

8 °) T₁ वा (for हि) K₂ 4 B₁ 2 Dn₁ निस्पदो,
 Dc₁ T₁ -विस्पदो (T₁ दे), D₁₋₃ T₂ निस्पदो (T₂
 दे), G₃ M₁ 2 4 विष्यदो (for निष्यन्दो) K₂ B₂ 5
 D₁₋₃ यथा लोहस्य नि(B₃ वि)स्पदो —^b) Ś₁ K₃ D₅
 G₁ निपक्ते K₁ 3 M₄ (inf ltn as in text) विंभ,
 B₁ T विश्व- (for विम्ब) M₄ निग्रह (for विग्रहम्)
 G₃ निपिक्तोऽग्निपरिग्रहं —^c) Ś₁ K₁ उपैति, G₁ तयैव,
 M₁ 2 उपैहि (sic) (for उपैति) K₃ 4 G₁ 3 M तद्वि
 (for तद्वज्) M₄ (inf ltn) तयैवेतद्विजानीहि —^d)
 D₅ G₁ M₁ 2 गर्भं (for गर्भे)

9 °) K₂ दशापिण्ड, -D₁ हिंसा पिण्ड (sic) —^b)
 Ś₁ प्रविश्यति K₃ प्रविष्टोऽभितापयेत्, B D T प्रविश्य
 ह्यति (D₅ हि नि, T ह्यभि)तापयेत् —^c) G₁ क्षभि
 (for क्षपि) —^d) Dn₁ G₁ गर्भं, D₅ गर्भं (for
 गर्भे) G₂ पातन Ś₁ K₁ 3 5 B₃ गर्भे जीवप्रवेशनं,
 M₁ 2 गर्भं जीवो य वाटन (sic)

10 M₄ partly damaged —^a) T G₃ हि (for
 च) G₃ दीप D शरणे, M₁ 2 शरणान —^b) B
 D (except D₁) प्रकाशते (for 'येत्' —^c) K₄
 आत्मा (for एव) —Dc₁ om 10^d —^d) T₁ चेतम,
 M₁ 2 चेतदा (sic)

11 ^d) Ś₁ K₁ 3 5 पद्यते, B₁ 2 D₃ -भुज (D₃ 'ज्य)ते

12 G₃ om 12 —^a) D₅ 6 पुनस् (for ततस्)
 Ś₁ Dn₁ D₁ M₁ 2 तु, D₂ त, D₅ 6 M₃ च (for
 तत्) K₂ 4 D₁ T [क्ष]पि (for [ए]व) —^b) K₄
 D₁ ततद् (for पुनद्) K₁ 3 6 प्रदीयते (for प्रची*)
 D₅ 6 ततस्त्रान्प्रेत्य चीयते —^c) Dc₁ M₃ 4 यावत्
 (for यावत्तन्) K₁ T G₁ तु, K₂ न, K₄ B₃ M₁ 2
 त, K₅ च (for तन्) K₂ B₃ Dc₁ धर्मस्य, B₁ 2
 -सर्गस्य, G₁ -योगाना (for योगस्य) —^d) K₁

घन, M₄ कर्म (for घर्म) K₂ चैवानु, T₁ G₁ 2 M
 वै नाव (for नैवाव-)

13 °) D₃ T₁ G₁ M तत्ते (for तत्र) K₃ transp
 तत्र and घर्म Dn₁ D₂₋₃ कर्म (for घर्म) —^c) Dn₁
 D₄ आवर्तमाना B Dc₁ योनी (B₂ 4 *नि)षु (for जातीषु)
 —^d) Dn₁ D₂ 4-5 T₁ यथा (for तथा) Ś₁ K₁ 3 Dn₁
 [क्ष]न्योन्यस्य, K₄ D₁ [क्ष]न्यान्यासु (for अन्यो*) K₂
 M₄ सत्तम K₅ अन्योन्यस्येति सत्तम, D₃ यथान्योन्या
 सुरोत्तम, G₁ तथान्योन्य नृसत्तम, G₃ तथान्येन समतत
 — After 13, D₃ ins

40* शुभप्रदानि यान्याहुस्त्रानि कुर्याच्च बुद्धिमान् ।

14 °) Ś₁ K₁₋₃ 5 तपो (for व्रत) —^b) K₄ D₁
 यथोक्त, B₁ 2 यथोक्ते, T यथार्थं (for यथोक्त-) G₃
 -प्राण (for -व्रत-) B₁ 2 6 Dc₁ -धारणा, G₂ -चारण
 (for -धारणम्) Dn₁ D₂₋₃ यथोक्त ब्रह्मधारण, M₁ 2
 *क्त व्रतपारणा —^d) Ś₁ K₁₋₃ om च K₂ [क्ष]नुकपया
 K₅ सर्वभूतानुकपन

15 °) K₃ सदायद् (sic), K₅ T G₃ सयमं K₅
 वा, T तु (for the first च) K₂ [क्ष]ानृशंस —^c) D₃
 T₂ G M व्यलीकानाम्, T₁ वशी* (for व्यली*) —^d)
 K₂ 5 D₁ 4 यत्नवान्, K₃ क्षत्र सा, K₄ B₁₋₃ Dc₁ Dn₁
 D₁ 3 5 मनसा, B₂ (marg) 5 क्षमय, B₁ 2 येत्र सा
 (for यत्र सा) D₃ मुखे (for भुवि) S भूतानामनुकंप
 (M₄ *पाल)न (cf 14^d)

16 °) The portion from श्रूपा up to वर्धमानस्य (in
 14 19 38°) is lost in Ś₁, on missing folios —^c)
 G₁ तथा (for घृणा) K₄ D₁ प्रमाण च (for घृणा शौच)
 K₁ 3 5 B₂ 4 M₁ 2 नित्य, K₂ T₁ चैव (for शौचं)
 —^d) K₃ 6 दाक्ष्य, T G₃ सत्यम् (for नित्यम्) K₄ 5

C 14 513
B 14 18 17
K 14 19 17

गुरुपूजा घृणा शौचं नित्यमिन्द्रियसंयमः ॥ १६
प्रवर्तनं शुभानां च तत्सतां वृत्तमुच्यते ।
ततो धर्मः प्रभवति यः प्रजाः पाति शाश्वतीः ॥ १७
एवं सत्सु सदा पश्येत्त्र ह्येषा ध्रुवा स्थितिः ।
आचारो धर्ममाचष्टे यस्मिन्सन्तो व्यवस्थिताः ॥ १८
तेषु तद्धर्मनिक्षिप्तं यः स धर्मः सनातनः ।
यस्तं समभिपद्येत न स दुर्गतिमाप्नुयात् ॥ १९
अतो नियम्यते लोकः प्रमुह्य धर्मवर्त्मसु ।
यस्तु योगी च मुक्तश्च स एतेभ्यो विशिष्यते ॥ २०

वर्तमानस्य धर्मेण पुरुषस्य यथा तथा ।
संसारतारणं ह्यस्य कालेन महता भवेत् ॥ २१
एवं पूर्वकृतं कर्म सर्वो जन्तुर्निपेयते ।
सर्वं तत्कारणं येन निकृतोऽयमिहागतः ॥ २२
शरीरग्रहणं चास्य केन पूर्वं प्रकल्पितम् ।
इत्येवं संशयो लोके तच्च वक्ष्याम्यतः परम् ॥ २३
शरीरमात्मनः कृत्वा सर्वभूतपितामहः ।
त्रैलोक्यमसृजद्रक्षा कृत्स्नं स्यावरजद्गमम् ॥ २४
ततः प्रधानमसृजच्चेतना सा शरीरिणाम् ।

Bs s Do1 D1 G1 s M चेंद्रिय (for इन्द्रिय) Ks
सग्रह , B1 s T निग्रह (B2 'ह'), Do1 सत्तम , M1 s
सयम

17 Ś1 missing (of v 1 16) —^a M1 s वर्त-
मान (for प्रवर्तन) —^b T Gs सर्वं (for सतां) K4
D1 G व्रतम् , T भूतम् (for वृत्तम्) — After 17^{ab},
T G1 s Ms ins

41* सन्निराचरितो धर्म सदाचारे प्रतिष्ठित ।
उभयाथो भवत्येव स्वर्गाथो मोक्षदस्तथा ।

—^a G1 ततो धर्मप्रभृतयो —^d Ds या K1 पातु
(for पाति) K1 s S शाश्वत (K1 T2 Gs 'त'), Ks s
D1 सर्वश K2 य प्रजा पाति शाश्वत

18 Ś1 missing (of v 1 16) —^a Ks प्रजा,
G2 तदा (for सदा) K1-s G2 M1 पश्य, K4 D1 G1
पश्यस् (for पश्येत्) —^b G2 यत्र, M1 s सत्या
(for तत्र) K1 s s D (except Do1 D1) [अ]पि,
B1 s तु (for हि) Ks Bs [ए]व, T1 [ए]व (for
[ए]वा) K Bs Do1 Dn1 G2 ध्रुव , G1 [अ]थ वा,
M1 शुभा (for ध्रुवा) K1-s B1 s Do1 स्थिता (for
स्थिति) — Ks om (1 hapl) 18^{cd} —^d Dn1
D2-s शाता (for सन्तो) T यत्र धर्मो व्यवस्थित

19 Ś1 missing (of v 1 16) —^a K1 s वर्म ;
K2 B1-s Dn1 D2-s कर्म (for धर्म) K1 s s निर्दिष्ट,
G1 Ms निक्षिप्तो (for स) K4 D1 तेषु तद्धर्ममाचष्टे,
Ds s तेषु तत्कर्मभि क्षिप्र —^b K2 यस्मिन् ; Ks यत्र,
B1 येषु, G1 सर्वं (for य स) —^c K2 समभि-
पद्यते —^d K1 G1 s स (K1 न) दुर्गतिमाप्नुयात्

20 Ś1 missing (of v 1 16) —^a B1 s D2

Gs ततो, Ds अतो (for अतो) Ds नियमते
Ds s लोका —^b K1 s M1 प्रमुच्येद्, Ks
मोक्षार्थो, B Dn1 D2-s प्रच्यवन्, B1 (marg)
प्रत्यवद्, Do1 प्रयुजन् (for प्रमुह्य) K1-s s कर्म (for
धर्म) K1 D1 मुह्यतं ध्रुवकर्मसु —^c K2 s B
(except Bs) D (except Do1) च (for तु) B1 Ds
Ms च युक्तश्च, B1 Do1 वियुक्तश्च (for च युक्तश्च) T2
तु (for the second च) —^d B2 s Do1 पृथेभ्य स
(by transp), Ds सघातेभ्यो, T Gs सदा तेभ्यो,
G1 M1 s स च (G1 वै) तेभ्यो K2 [s]व (for वि)

21 Ś1 missing (of v 1 16) —^a K1 D1 M1
वर्तमानश्च M1 s वर्तमान च धर्मोऽस्ति —^b K4 D
शुभ यत्र (for पुरुषस्य) T Gs M1 यथातथ, G1
मृपा यथा ; M2 यथा यथा — B2 om 21^c —^c
K2 s तरण, Bs s Do1 -धारण, T2 Gs Ms s -चारण,
G1 तारणा K2 कस्मात्, Gs यस्य (for ह्यस्य) K4
D1 s ससारोत्तारण यस्मात् (Ds 'स्य'), M1 s 'र ह्यस्य
काले तु —^d M1 s महतो K1 s Dn1 [अ]भवत् (for
भवेत्)

22 Ś1 missing (of v 1 16) —^a Ds पूर्वं (for
पूर्वं) —^b K2 s D1 सर्वं (for सर्वो) B Do1 Dn1
D2-s नित्य जतु प्रपद्यते —^d K2 s Dn1 D2-s विकृतो,
B2 s (marg as in text) Do1 मानितो (for निकृतो)
B (except B1) Do1 T Gs [s]हम् (for स्यम्)

23 Ś1 missing (of v 1 16) —^a Ds शरीर
—^b D1 पूर्वं T Gs प्रवर्तित (for प्रकल्पितम्) —^c
K1 Gs सदाय, Ks s Do1 'ये, M1 s सदाय (for
सशयो) —^d B1 s [अ]शेषत (for [अ]त परम्)
M1 s तच्च वीक्षास्युपायत

24 Ś1 missing (of v 1 16) —^b K4 D1 तथा

यया सर्वमिदं व्याप्तं यां लोके परमां विदुः ॥ २५

इह तत्क्षरमित्युक्तं परं त्वमृतमक्षरम् ।

त्रयाणां मिथुनं सर्वमेकैकस्य पृथक्पृथक् ॥ २६

असृजत्सर्वभूतानि पूर्वसृष्टः प्रजापतिः ।

स्यावराणि च भूतानि इत्येषा पौर्विकी श्रुतिः ॥ २७

तस्य कालपरीमाणमकरोत्स पितामहः ।

भूतेषु परिशुद्धिं च पुनरावृत्तिमेव च ॥ २८

यथात्र कश्चिन्मेधावी दृष्टात्मा पूर्वजन्मनि ।

यत्प्रवक्ष्यामि तत्सर्वं यथावदुपपद्यते ॥ २९

सुखदुःखे सदा सम्यगनित्ये यः प्रपश्यति ।

कार्यं चाभेद्यसंघातं विनाशं कर्मसंहितम् ॥ ३०

यच्च किञ्चित्सुखं तच्च सर्वं दुःखमिति स्मरन् ।

संसारसागरं घोर तरिष्यति सुदुस्तरम् ॥ ३१

जातीमरणरोगैश्च समाविष्टः प्रधानवित् ।

चेतनावत्सु चैतन्यं समं भूतेषु पश्यति ॥ ३२

निर्विद्यते ततः कृत्स्नं मार्गमाणः परं पदम् ।

C 14 530
B 14 18 34
H 14 19 33

पूर्वं, K₂ B₁ D₁ D₂ → T G₂ सर्वलोके (for 'भूत')
—^d) K₂ न ह, M₁ २ सर्वं (for कृत्स्न)

25 Ś₁ missing (cf v 1 16) —^b) K₄ D₁ चेतना
चे, B Dc₁ D₁ D → T प्रपूर्वो म (T १), G₁ चेत
नाना, G₂ २ ना च, M ना म (for 'ना मा') K₂
D₂ शरीरिण —^c) Dc₁ D₁ M₂ यया, D₁ तथा
(for यया) K₄ D₁ ३ G₁ २ प्राप्त (for व्याप्त) —^d)
M₂ ३ चरना (for पं)

26 Ś₁ missing (cf v 1 16) Dc₁ om 26^{ab}
—^a) B D (except D₁, Dc₁ om) T G₂ इष्ट, G₂
इति (for इष्ट) —^b) K₂ ४ D₁ परत्रा (K₂ 'म) मित
मक्षर, M₁ २ चर त्वमृत क्षर —^c) K₁ ४ B₁ → Dc₁
D₁ M₂ २ प्रमाना, M₂ जव्ना (for त्रयाणा) G₁ सर्वं,
G₂ ज्ञेवत् (for सर्वम्)

27 Ś₁ missing (cf v 1 16) —^a) B₁ ३ ४ G
M₁ लोकाना, Dc₁ लोकान्म (for भूतानि) —^b)
K₁ ३ पूर्वं सृष्टा, B₁ (marg) - D (except Dc₁ D₁)
पूर्वदष्ट, T₂ पूर्वं दष्टा, G₁ सर्वसृष्टि, G₂ ३ M₂ ४ पूर्वं
सृष्टि (G₂ 'ष्टि, G₃ 'ष्ट), M₁ २ सर्वसृष्टा (for पूर्वं
सृष्ट) G₂ पितामह (for प्रजापति) —^c) K₂
न्यावराणा K D₁ T G₂ M₂ ४ बीजानि (for भूतानि)
—^d) K₂ ४ D₁ वैदिकी, M₁ २ पूर्विका (for पौर्विकी)
D₁ न्योत (for श्रुति)

28 Ś₁ missing (cf v 1 16) —^a) B काले
(for काल) K₁ Dc₁ D₁ परिमाणम्, G₂ परिणामम्
—^b) K₂ प्रजापति (for पितामह) —^c) K₂ परिवर्ते,
K₂ G₂ 'वर्ते, K₁ 'वार्ता (for 'वृत्ति) —^d) K₂
पुनरावृत्तम्

29 Ś₁ missing (cf v 1 16) —^a) K₂ B₁ G₁
नु, K₂ ६ D₁ च (for [ञ]प्र) K₁ कश्चिन् (for

कश्चिन्) —^c) K₁ D₁ तद्य, G₂ यत्र (for यद्य)
K₂ ३ B₁ वक्ष्यति (for वक्ष्यामि) K₁ ते (for तत्)
K₁ सर्वं, G₂ M₁ २ पूर्वं (for सर्वं)

30 Ś₁ missing (cf v 1 16) —^a) K₂ ४ B₁
D₁ D₁ T G₁ यया, B₁ D₂ → यदा (for सदा) M₁ २
सुखदुःखे समागच्छ —^b) T₂ G₂ अनित्य G₂ [s]य, G₂
सं (for य) — K₂ om (hapl) 30^c-32^d —^c)
D₁ वामेद्य, T M₁ २ च मेद्य G₁ सख्यान (for
सघात) —^d) Dc₁ विनाशी K₄ D₁ कार्यं (for
कर्म) K₁ ६ B₁ → Dc₁ सञ्जित, K₃ सक्षयात्, K₄
महत्, D₁ सघात (sic), G₂ सश्रितं (for सहितम्)

31 Ś₁ missing (cf v 1 16) K₂ om 31 (cf
v 1 30) —^a) K₄ D₁ यत् (for च) K₄ D₁ G
M रष्ट, K₂ पूर्वं (for तद्य) —^b) K₄ D₁ G M तद्य
दुस्तरम्, K₁ D₁ D₂ → दुग्य सर्वम् (by transp)
—^c) G₂ चैव (for घोर) —^d) D (except D₁)
भविष्यति (for तरि) G₂ [ञ]ति- (for सु) B₁ ३
न तरिष्यति दुस्तर

32 Ś₁ missing (cf v 1 16) —^a) D (except
Dc₁ D₁) जरा, G₂ जात (for जाती) K₁ ३ M
योगैश्च, K₂ दुसैश्च (for रोगैश्च) —^b) K₄ D₁
ममादिष्ट, G₁ २ M₂ ४ 'दिष्ट (for 'विष्ट) B₁ G₂ ३
M₂ ४ प्रधानवत् —^c) K₄ D₁ चेतना च सुचैतन्य, K₂
चेतनावान्म चै, G₂ वेदनावत्सु चै —^d) M₂ (sup
lin) नित्यश्च (for पश्यति) M₁ २ संभूतेषु च पश्यति

33 Ś₁ missing (cf v 1 16) —^a) B₁ न विद्यते
D₂ ६ यत्; T स्वत्, G₂ स्वयं, M₁ २ पर (for तत्)
T G₁ ३ कश्चिन् (for कृत्स्न) K₁ ३ यस्मिन्निर्विशते कृत्स्न,
G₂ नियर्वते कथं कश्चिन् — After 33^{ab}, B₁ reads 19
8^c-9^d repeating it in its proper place —^d) K₁ ३
D₁ ६ T G₂ ३ M₂ ययातिष्येन

तस्योपदेशं वक्ष्यामि याथातथ्येन सत्तम ॥ ३३
शाश्वतस्याव्ययस्याथ पदस्य ज्ञानमुत्तमम् ।

प्रोच्यमानं मया विप्र निबोधेदमशेषतः ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

१९

ब्राह्मण उवाच ।

यः स्यादेकायने लीनस्तूर्णो किञ्चिदचिन्तयन् ।
पूर्वं पूर्वं परित्यज्य स निरारम्भको भवेत् ॥ १
सर्वमित्रः सर्वसहः समरक्तो जितेन्द्रियः ।
व्यपेतभयमन्युश्च कामहा मुच्यते नरः ॥ २
आत्मवत्सर्वभूतेषु यश्चरेन्नियतः शुचिः ।

अमानी निरभीमानः सर्वतो मुक्त एव सः ॥ ३
जीवितं मरणं चोभे सुखदुःखे तथैव च ।
लाभालाभे प्रियद्वेष्ये यः समः स च मुच्यते ॥ ४
न कस्यचित्स्पृहयते नावजानाति किञ्चन ।
निर्द्वन्द्वो वीतरागात्मा सर्वतो मुक्त एव सः ॥ ५
अनमित्रोऽथ निर्बन्धुरनपत्यश्च यः क्वचित् ।

34 Ś1 missing (cf. v 1 16) —^a) D₅ 6 [अ]स्य
(for [अ]य) —^b) Dn1 D₂ 4-5 यदस्य (for पदस्य)
—^c) K₁ 8 यथा (for मया) —^d) K₄ D₁ [ए]वद्
(for [इ]दम्) K₁ 8 वचो मम (for अशेषतः) K₅
निबोधेनं विशेषतः (sic)

Colophon missing in Ś1 — *Sub-parvan* K B
Dc1 D₁ 4-5 T₁ G₁ M₈ 4 अनुगीता — *Adhy name*
T G₃ गर्भविवरण, M₁ 2 गर्भोत्पत्तिकथनं — *Adhy*
no ((figures, words or both) B₁ Dn1 D₂ 18 (as
in text), T G₃ 19 — *Śloka no* Dn1 35

19

1 Ś1 missing up to 38° (cf v 1 14 18 16)
—^a) K₂ 4 B D₁ एकासने (for यने) T G M₄
(*inf lin*) यस्मा (G₁ 2 य स्या) देकातमासीनस् (T₂ G₃
*नं), M₁ 2 य स्यादेकामनासीनस् —^c) Dc1 D₁ om
one पूर्वं —^d) K₁ 2 5 T G₃ निरालंबनो, K₂ *रभणो,
K₄ D₁ *लचविद् (for *रम्भको) B Dc1 Dn1 D₂-6
स तीर्णो यधनाद्भवेत्

2 Ś1 missing (of v 1 1) —^a) G₂ -सख,
M₁ 2 सुख (for सह) —^b) K₂ 4 शमयुक्तो, K₅
शमरक्तो, B₁ 2-5 D (except D₁ 2) दा (B₂-5 स) मे
रक्तो, G₁ M₄ (*inf lin*) सम एको, M₅ समचेता (for
*रक्तो) K₄ D₁ यत्तेन्द्रिय —^c) K₅ भयमन्युश्च, G₁
यदुमान्यश्च —^d) B D (except D₁) T₂ आत्मवान्

(for कामहा) K₄ D₁ प्रोच्यते (for मु°)

3 Ś1 missing (cf v 1 1) —^a) D₂ आत्मेव,
D₅ आत्मवान् —^b) M₁ नियत G₁ यश्चरेन्नियतेन्द्रिय
(of post half of 42*) — After 3^b, T G M₁ ins

42* नित्यमेव यथान्यायं यश्चरेन्नियतेन्द्रिय ।

—^c) K₂ निरहंकार, D₃ 4 G₂ निरभीमान G₂ अमा
निरभीमानश्च, M₁ 2 अवमानोभिमानश्च —^d) D₅ 6
च (for स) — After 3, the sequence in K₅
is 6, 8, 7, 5, 9, 10, 12, 11, 13 B₁ 2 ins 43*
after 3

4 Ś1 missing (cf v 1 1) K₂ om 4 B₁ 2
om (hapl) 4-5 —^a) M₁ 2 चोर्भा K (K₃ om)
D₁ जीविते (K₄ D₁ *वने) मरणे चैव —^b) K₁ सुखे
दुखे, M₁ 2 सुखदुःख K₄ D₁ लाभालाभे प्रिये द्विषि
—^c) D₅ प्रियद्वेष्यौ K₄ D₁ घनेघने रिपौ मित्रे, S
(except T₂) लाभालाभौ (G₃ *भे) प्रियद्वेष्यौ (T₁ *पौ,
G₁ *द्वे) —^d) K₂ 4 स वि, B₅ परि (for स च)
T₁ G₃ M₅ य समत्वे तु (M₃ *स्वेन) वर्तते, T₂ G₁ 2
M₄ (*inf lin*) यस्य साम्येन वर्तते; M₁ 3 य स वै सम
उच्यते, M₄ य समस्य च वर्तते

5 For the sequence in K₂, cf v 1 3 Ś1 miss
ing (of v 1 1) B₁ 2 om 5 (cf v 1 4) —^a)
T₁ G किञ्चिन्ननु (G₁ *ज्ञानु) स्पृहा येन, M₁ 2 यस्तस्य न
स्पृहयते, M₂ न मस्पृहयते किञ्चिन्, M₃ संगानि न स्पृह
यते (sic) —^b) D₅ च, T₁ G M₂ 4 [अ]भि; M₁ 2

त्यक्तधर्मार्थकामश्च निराकाङ्क्षी स मुच्यते ॥ ६
 नैव धर्मी न चाधर्मी पूर्वोपचितहा च यः ।
 घातुक्षयप्रशान्तात्मा निर्द्वन्द्वः स विमुच्यते ॥ ७
 अकर्मा चाविकाङ्क्षश्च पश्यञ्जगदशाश्वतम् ।
 अस्वस्थमवशं नित्यं जन्मसंसारमोहितम् ॥ ८
 वैराग्यबुद्धिः सततं तापदोषव्यपेक्षकः ।
 आत्मबन्धविनिर्माक्षं स करोत्यचिरादिव ॥ ९

अगन्धरसमस्पर्शमगब्दमपरिग्रहम् ।
 अरूपमनभिज्ञेयं दृष्टात्मानं विमुच्यते ॥ १०
 पञ्चभूतगुणैर्हीनममूर्तिमदलेपकम् ।
 अगुणं गुणभोक्तारं यः पश्यति स मुच्यते ॥ ११
 विहाय सर्वसंकल्पान्बुद्ध्या शारीरमानसान् ।
 शनैर्निर्वाणमाप्नोति निरिन्धन इवानलः ॥ १२
 विमुक्तः सर्वसंस्कारैस्ततो ब्रह्म सनातनम् ।

C 14 545
 B. 14 19 14
 K 14 20 14

om. (for [अ]त्र) Ks ६ B₁ Dc₁ Dn₁ कचन (for किं-
 चन) —^o) K₂ -रागश्च, M₂ -रोगात्मा (for रागात्मा)
 —^a) K₅ सर्वदा, Dn₁ D₂₋₆ T₁ सर्वथा B₁ D₃ च
 (for स)

6 For the sequence in K₃, cf. v 1 3 Ś₁ miss-
 ing (cf. v 1 1) M_{1 2} om 6-9 —^a) K₅ न
 मित्रोपि (for अनमित्रो) K₁ T₁ [s]निबधश्च, K₂ 4.5
 D₁ [s]निकेतश्च, B₅ Dn₁ D₂₋₆ च निर्वसुर, G_{1 2}
 M_{2 4} निर्वसुश्च (for स्य निर्वसुर) K₈ अनिमित्त निव-
 द्दश्च, G₃ अनुमित्रो निबोधश्च (sic) —^b) K₂ 4 B₄
 D₁ अनिव(B₁ 'वै)दृश, K₅ न निवदृश, G₁ अनमित्रश्च
 (for 'पत्यश्च) K₁ ६ यत्, K₄ D₁ वै (for य)
 —^d) K_{1 8} B_{1 2} निराकाक्ष K₂ वि, B_{1 2 3 5} Dc₁
 Dn₁ D_{1-3 5 6} च, B₃ T₂ G₁ M_{2 4} प्र- (for स)
 K₈ उच्यते (for सु)

7 For the sequence in K₂, cf. v 1 3 Ś₁ miss-
 ing (cf. v 1 1) M_{1 2} om 7 (cf. v 1 6) G₂
 om 7^{ab} —^a) K₂ corrupt T₁ वै (for [ए]त्र)
 K₄ D₁ धर्मी च, Dn₁ वाधर्म (for चाधर्मी) —^b)
 B_{1 2} पूर्वोपचितघातक, B₂ (marg) D (except Dc₁
 D₁) 'हायक —^c) B_{1 2} घातुक्षयात्, B. ऋतुक्षय-
 T₂ G_{1 2} क्षीणघातु (for घातुक्षय) K₃ 4 T G M₄
 प्रशातश्च (for प्रशान्तात्मा) —^d) B_{1 2} च (for स)

8 For the sequence in K₂, cf. v 1 3 Ś₁ miss-
 ing (cf. v 1 1) M_{1 2} om 8 (cf. v 1 6) K₂
 om 8 D₄ om. 8-9 —^a) K₄ M₃ वा (for च)
 K₂ [अ]निबधश्च, Dc₁ विकाक्षश्च, G₃ [अ]विकारश्च
 Dn₁ D_{2 3 5 6} अकर्मवान्विकाक्षश्च —^b) Dc₁ Dn₁ D₂
 ६ ६ पश्येत् — B₁ reads 8°-9^d for the first time
 after 18 33^{ab} —^c) B₁ (both times) 2-5 Dc₁ मूर्ध
 (for नित्यं) K₄ Dn₁ D_{2 3 5 6} अश्वस्थसदृश (K₄
 'मवस) नित्य —^d) K₄ D₁ मोहित B₁ (both
 times) 2-5 Dc₁ Dn₁ D_{2 3 5 6} जन्ममृत्यु (B₁₋₃ मृत्यु

जन्म)जरायु (B₁ [first time] 'क्ष'तं

9 For the sequence in K₂, cf. v 1 3 For the
 repetition in B₁, cf. v 1 8 Ś₁ missing (cf. v 1 1)
 M_{1 2} om 9 (cf. v 1 6) D₄ om. 9 (cf. v 1 8)
 —^a) B₅ (marg as in text) युक्त (for बुद्धि)
 —^b) K₄ आत्मबुद्ध्या, K₅ B₂ Dn₁ D_{1-2 5 6} आत्म
 दोष, B₁ (both times) 2-5 Dc₁ T₂ आपहोय G_{1 2}
 M₃ -व्यपेक्षक —^d) K₂ इह (for इव)

10 For the sequence in K₂, cf. v 1 3 Ś₁ miss-
 ing (cf. v 1 1) —^a) K₅ B D (except D₁) G₂
 अगधमरसस्प (D₅ 'स स्प'संम् —^b) M_{1 2} अशब्दपरि
 विग्रह —^c) K₃ 4 B₅ D₁ G_{1 2} अपरि- (for अनमि-)
 T अनुरूपमभिज्ञेय

11 For the sequence in K₂, cf. v 1 3 Ś₁
 missing (cf. v 1 1) —^a) K₈ पंचमूर्ति-, D₄ एव
 पच (for पञ्चभूत-) K_{1 2} M_{2 3} गणैर् M (M₃ 'mf
 in as in text) भिन्नम् (for हीनम्) —^b) K₁ ले-
 पन, K₂ 4 -लोमक, B Dc₁ Dn₁ D₂₋₆ हेतुकं, D₁
 लामक (for लेपकम्) T मुहूर्तमनुलेपकं, G₃ मुहूर्तकम्,
 M_{1 2} अमूर्तमनलोपम —^c) K₅ अगुणे —^d) K₂ 4
 B_{1 2 4} D₁ पश्यति (for मुच्यते)

12 For the sequence in K₂, cf. v 1 3 Ś₁
 missing (cf. v 1 1) —^a) K₄ D₁ -संस्कारान् (for
 -सकल्पान्) —^b) K₄ D₁ सर्वाण् (for बुद्ध्या) — M₂
 om (? hapl) 12^d-14° B₅ 4 Dn₁ D₅ 6 ins after
 12 B_{1 2} after 3

43* सर्वसंस्थाननिर्मुक्तो निर्ममो निष्परिग्रह ।
 उपशान्त्येन्द्रियग्राम यश्चरेन्मुक्त एव स ।

[(L 1) Dn₁ D₅ 6 -संस्कार- (for -मन्थान) Dn₁
 D₅ 6 निर्दो (for निर्ममो) — (L 2) Dn₁ D₅ 6 तपसा
 (for उपशान्त्य)]

13 For the sequence in K₂, cf. v 1 3 Ś₁

परमाप्नोति संशान्तमचलं दिव्यमक्षरम् ॥ १३
 अतः परं प्रवक्ष्यामि योगशास्त्रमनुत्तमम् ।
 यज्ज्ञात्वा सिद्धमात्मानं लोके पश्यन्ति योगिनः ॥ १४
 तस्योपदेशं पश्यामि यथावत्तन्निबोध मे ।
 यैर्द्वारैश्चारयन्नित्यं पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥ १५
 इन्द्रियाणि तु संहृत्य मन आत्मनि धारयेत् ।
 तीव्रं तप्त्वा तपः पूर्वं ततो योक्तुमुपक्रमेत् ॥ १६
 तपस्वी त्यक्तसंक्रल्पो दम्भाहंकारवर्जितः ।

मनीषी मनसा विप्रः पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥ १७
 स चेच्छक्रोन्वयं साधुर्योक्तुमात्मानमात्मनि ।
 तत एकान्तशीलः स पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥ १८
 संयतः सततं युक्त आत्मवान्विजितेन्द्रियः ।
 तथायमात्मनात्मानं साधु युक्तः प्रपश्यति ॥ १९
 यथा हि पुरुषः स्वमे दृष्ट्वा पश्यत्यमाविति ।
 तथारूपमिमात्मानं साधु युक्तः प्रपश्यति ॥ २०
 इपीकां वा यथा मुञ्जात्कश्चिन्निर्हृत्य दर्शयेत् ।

missing (cf v 1 1) M₂ om 13 (cf v 1 12) —^a) T₁ G₂ M₄ ससारैश् (for सस्कारैश्) —^o) M₁ हरिम् (for परम्) K^a s s D₁ श्रातो वै, D^e e य श्रातो, G₁ वै श्रातो, G₂ त श्रातो; G₃ M₂ s संशान्तो (for सशान्तम्) —^d) K₃ अमलं, K₄ D₁ अयन; T₂ G₁ M₂ s ह्यचल (for अ^o). B (except B₃) D₁ D₂ D₃ s s s नित्यम् (for दिव्यम्) K₄ D₁ s अक्षयं K₁ अमलं दिव्यचक्षुषं

14 Ś₁ missing (cf v 1 1) M₂ om 14^{ab} (cf v 1 12) —^o) K₂ s G₁ s M₁ य ज्ञात्वा; B D (except D₁) युजत (for यज्ज्ञात्वा) B₁ s D₁-s सिद्धिम्, G₂ शुद्धम् (for सिद्धम्) M₁ य ज्ञात्वा सिद्धिमाप्नोति —^d) K₄ D₁ M₂ s (inf ltn as in text) योने, B D₁ D₂ D₃-s यथा, M₁ s योग (for लोके)

15 Ś₁ missing (cf v 1 1) —^a) D₁ s चक्ष्यामि (for पश्यामि) —^b) K₄ D₁ यथावत्त (for 'वत्तन्) —^o) T G M₁ s s (inf ltn) यैर्वो (T₁ G₁ 'भो') नैर्भावय (M₁ s 'ये) नित्यं

16 Ś₁ missing (cf v 1 1) K₄ om (hapl) 16-17 —^a) K₁ s s G₁ M₁ [उ]प, T₁ सु, M₁-s [अ]पि (for तु) K₁ s संयस्य (for सहस्य) —^b) T G₁ s M₂ धारयन् K₁ मनोत्तमि निधाय च, K₂ s मनो हृदि विधा (K₂ 'चा) रयन्; K₃ मनस्वस्मिन्निधाय च; D₁ मनो हृदि विधारयेत्; G₂ M₁ s मनोरमनि विधारयन् —^c) G₂ om (hapl) 16^c-18^b D₁ om 16^{cd} —^d) G₂ यातुम् (for योक्तुम्) K₃ अनु (for उप) K₂ B D (except D₁, D₂ om) मोक्षयोग समाचरेत्; T मोक्षयोगमुपाविशत्

17 Ś₁ missing (cf. v 1 1) K₄ G₂ om 17 (of v 1 16) —^{ab}) G₁ s नित्य (for त्यक्त) B D

(except D₁) तपस्वी सतत युक्तो योगशास्त्रमया (D₁ s 'सं समा)चरेत् —^o) T₂ मनस्वी (for मनीषी) K (K₄ om) B₂ s D₁ T₁ G₁ विप्र —^d) B₂ D₂-s M₂ s पश्यन् (for पश्यति)

18 Ś₁ missing (cf v 1 1) G₂ om 15^{ab} (cf v 1 16) K₁ s M₂ om (hapl) 18 —^o) D₁ s तप, T₁ G₁ न (for स) D₁ वै (for चेत्) K₄ [अ]र्हं (for [अ]य) —^b) K₂ s s D₁ क्षामना (for 'नि) D₂ e योक्तुमात्मनि मानय —^c) D₁ om (hapl) 18^{cd} —^o) T G₂ सन्, G₁ सु (for स) D₁ सप्र एकान्तशीलस्य —^d) K₄ D₁ क्षामना (for 'मा र्मनि)

19 Ś₁ missing (cf v 1 1) G₁ om 16-20 —^a) K₄ D₁ सधेतक्षेपनायुक्त —^b) G₂ M₁ नियते द्विय (for विजि^o) —^o) M₁ s यथा (for तथा) B₁ s D (except D₁ D₂) T G₂ य, M₁ s यथा (for [अ]यम्) T₂ G₂ क्षारमनि (for 'ना) —^d) K₃ lacuna, K₂ D₁ साधु युक्त, B₁ s D₂ D₃-s संप्रयुक्तः (for साधु युक्त)

20 Ś₁ missing (cf v 1 1) G₁ om 20 (cf v 1 19) K₁ s s D₁ om (hapl) 20 —^b) K₂ दृष्टं (for दृष्ट्वा) T₁ M₁ s दृष्टमन्यम् (T₁ 'स्व)साविति; G₂ M₂ s दृष्टं मन्यत्य^o —^o) K₃ महारमान (for ह्या^o) —^d) K₄ साधु युक्त, D₂ e सप्रयुक्तः (for साधु युक्त)

21 Ś₁ missing (cf v 1 1) —^a) K₂ G₂ हपी काया; B D₁ D₂ D₃ s s 'कां च, G₂ हपीकाताद् (for 'का वा) K₂ s D₁ मुजा; T G₂ मौर्जी (for मुञ्जात्) —^b) K₂ कश्चिन्, M₂ किंचिन् (for कश्चिन्) K₃ निर्जित्य; B₁-s निष्काम्य, B₁ s D (except D₁) निष्कृत्य (for निर्हृत्य) —^c) B₁ s s (marg as in text) योगाद् (for योगी) K₄ वितृष्णम्; B₁-s D₁ निष्क

योगी निष्कृष्टमात्मानं तथा संपश्यते तनौ ॥ २१
 मुखं शरीरं तस्याहुरिपीकामात्मनि श्रिताम् ।
 एतन्निदर्शनं प्रोक्तं योगविद्धिरनुत्तमम् ॥ २२
 यदा हि युक्तमात्मानं सम्यक्पश्यति देहभृत् ।
 तदास्य नेशते ऋश्चिन्नैलोक्यस्यापि यः प्रभुः ॥ २३
 अन्योन्याश्चैव तनवो यथेष्टं प्रतिपद्यते ।
 विनिवृत्त्य जगामृत्यू न हृष्यति न शोचति ॥ २४
 देवानामपि देवत्वं युक्तः कारयते वशी ।

ब्रह्म चाव्ययमामोति हित्वा देहमशाश्वतम् ॥ २५
 विनश्यत्स्वपि लोकेषु न भयं तस्य जायते ।
 क्लिश्यमानेषु भूतेषु न स क्लिश्यति केनचित् ॥ २६
 दुःखशोकमयैर्घोरैः सङ्ग्लेहसमुद्भवैः ।
 न विचाल्येत युक्तात्मा निस्पृहः शान्तमानसः ॥ २७
 नैनं शस्त्राणि विध्यन्ते न मृत्युश्चास्य विद्यते ।
 नातः सुखतरं किञ्चिल्लोके कचन विद्यते ॥ २८
 सम्यग्युक्त्वा यदात्मानमात्मन्येव प्रपश्यति ।

C 14 563
B 14 19 32
K 14 20 32

(B₁ २ प्रा)म्य, D₁ D₂-६ निष्कृष्टम्, D₁ विकृष्टम्,
 T M निष्कृष्टम्, G₁ निस्पृष्टम् (sic), G₂ निविष्टम् (for
 निष्कृष्टम्) B D (except D₁) चात्मान (for आ)
 —^a) K₂ M₁-३ यया (for तथा) M₃ तत् (for तनौ)
 B D (except D₁) तथा प(D₃ सम्यक्प)श्यति देहत

22 Ś₁ missing (cf v l 1) —^a) B₁ २ ३ D₁
 D₂-६ M इति, G₁ त च (for तस्य) —^b) K B₁
 D₁ D₂ १-६ M₁-३ चात्मानि (for आ) B₁ २ T G₂ M₂
 स्थिता (for श्रिताम्) —K₃ om. 22^{cd} —^d) M₁-३
 अनतर (for अनुत्तमम्)

23 Ś₁ missing (cf v l 1) —^a) K₂ ३ D₁ ६
 T₁ M₁-२ ४ यथा (for यदा) K₂ ३ D₁ तु, D₃ ह,
 T₁ [अ]भि (for हि) G₁ यथाह्युक्तमात्मान —^b)
 T₁ पश्यन् (for सम्यक्) K₂ D₁ पश्येच्च (for पश्यति)
 K₃ सायुरूप प्रपश्यति —K₃ om 23^{cd} D₁ om. 23^c
 D₂ om. 23^b-24^b —^c) G₁ तथा (for तदा) G₂
 नेहते, G₃ नेशते (for नेशते) B D₁ D₂ ३ ३ ६
 न तस्नेहेश्वर ऋश्चित्, T₁ M₁ (inf lin) तदास्य केदावे
 मस्मिन् —^d) M₁ त्रैलोक्य च M₂ यत् (for य)
 D₂ त्रैलोक्येपि च य प्रभु

24 Ś₁ missing (cf v l 1) D₂ om 24^{ab} (cf
 v l 23) —^a) B₁ D₁ D₂ ६ T₂ अन्यान्याश्, G₂
 M₁-३ अन्योन्य K₂ ३ G₂ अन्या अन्याश्च तनवो (K₂ हि
 तनुर), K₂ D₁ अन्योन्यश्चैव विहितो, G₁ अन्या अन्यैश्च
 तनवो —B₂ ३ ins after 24^b D₁ after 24

44* सम्यग्युक्त्वा स आत्मानमात्मन्येवावविष्टते ।

—^a) B₁ विनिवर्त्य, D₃ कृत्य, T इत्य, G₁ भिद्य,
 G₂ मृद्ध (for मृत्य) K₂ D₂ ३ जरा, B₂ यथा (for
 जरा) K₁-३ ३ D₁ मृत्युर् (sio), K₂ B₂ D₁ D₂-६
 M₁ ३ मृत्युं G₂ विनिवृत्त्य निरावृत्त्य —^d) B D
 (except D₁) न शोचति न हृष्यति

25 Ś₁ missing (of v l 1) —^a) The portion
 of the text from वत्त्व up to तदापि हि र (in 50^d) is
 lost in K₁, on a missing folio D₁ G₂ देहत्त्व,
 D₂ ६ युक्तत्व (for देवत्व) —^b) K₂ ३ D₁ G₂ युक्तं
 K₃ ४ D₁ ३ ६ वशे (for वशी) —^d) T₂ भित्वा (for
 हित्वा)

26 Ś₁ missing (cf v l 1) K₁ missing (of v
 l 25) D₂ om 26 —^a) M₁ २ विनिश्चसस्तु (hyper-
 metric), M₂ ४ विनशस्तु B₂ D₁ D₂ ३ ३ ६ T₁ च
 भूतेषु (for [अ]पि लोकेषु) —^b) K₂-३ D₁ भय तस्य न
 जायते —^c) M₁ २ क्लिश्यमानेषु (for क्लिश्य) D₂ ६
 देहेषु (for भूतेषु) —^d) K₂ ४ B₂ D₁ transp न and
 स K₃ स क्लिश्येत, B₁ क्लिश्यति स (by transp), T₂
 G₂ सक्लिश्यति K₂ ४ ३ B₁-४ D₁ किञ्चित् (for केन)

27 Ś₁ missing (of v l 1) K₁ missing (of
 v l 25) M₁ २ om 27 —^a) K₂ भयैर्, G₁ मलैर्,
 G₂ गतैर् (for मयैर्) T₁ G₂ स्नेहै (for घोरै)
 —^b) T₁ सम्यक्नेह-, M₁ (inf. lin) सगदोप (for
 'स्नेह-) G₂ समाजंवे (for -समुद्भव) —^c) K₂ ३ ३
 D₁ चाल्यते हि, K₃ B₂-३ D₁ D₂-६ विचाल्यति
 —After 27, B₁ २ ३ D₁ ins 46* and B₂ ३ ins 46*
 and 47*

28 With 21^{ab}, of 6 24 23^{ab} Ś₁ missing (of
 v l 1) K₁ missing (cf. v l. 25) —^a) K₂ ३ ३
 D₁ भिदति, B₁-३ T₂ G₁ २ M₂ ४ विध्यति, D₁ D₂
 वध्यते, D₂ ६ वाध्यते, G₂ M₂ वध्यति —^b) K₃
 चापि (for चास्य) G₂ जायते (for विद्यते) B₂ ३ D₁
 T₂ G₁ M मृत्युश्चास्य न विद्यते —^c) T G₂ तत्, G₁
 अत (for नात) K₂ परतर (for सुख) —^d) G₁
 कुत्र च (for कचन) K₂ D₁ D₂-४ ६ G₁ M इश्यते
 (for विद्यते) T G₂ तस्य लोके न विद्यते —After
 28, K₂ ३ ३ D₁ ins

C 14 563
B 14 19 32
K 14 20 32

तदैव न स्पृहयते साक्षादपि शतक्रतोः ॥ २९
निर्वेदस्तु न गन्तव्यो युञ्जानेन कथंचन ।
योगमेकान्तशीलस्तु यथा युञ्जीत तच्छृणु ॥ ३०
दृष्टपूर्वा दिशं चिन्त्य यस्मिन्संनिवसेत्पुरे ।
पुरस्याभ्यन्तरे तस्य मनश्चार्यं न वाह्यतः ॥ ३१
पुरस्याभ्यन्तरे तिष्ठन् यस्मिन्नावसथे वसेत् ।
तस्मिन्नावसथे धार्यं सवाह्याभ्यन्तरं मनः ॥ ३२

45* सदैव युक्तससारो भवत्यात्मनि योगत ।

[K₄ यदैव, D₁ पादैवि (for सदैव)]

29 Ś₁ missing (cf v 1 1) K₁ missing (cf v 1 25) K₂ 4 D₁ om 29^{ab} B₁ 5 D₁ repeat 29^{ab} after 47* and D₁ D₂ 8 8 8 do so after 30^b —^a) B₁ (second time) युक्तो, B₁ D₁ (second time) युक्त, D₁ (second time) युक्ता, D₃ (first time) युक्त्वा, G₈ उक्तो, M₁ 2 उक्त्वा (for युक्त्वा) B₁ 2 D₂-8 (B₁ D₂ 8 8 8 first time) स, D₁ (first time) T₁ G₁ M यथा, G₂ [आ]त्मना (for यथा) —^b) B₁ D₂-8 (B₁ D₂ 8 8 8 first time) प्रतिष्ठते (for प्रपश्यति) — D₃-8 ins after 29^b B D₁ after 27

46* विनिवृत्तजरादुखं सुखं स्वयिति चापि स ।

[B₂ मृत्यु, B₁ दुख (for दुःख) B₁ विनिवृत्तो जरादुःखात्, D₁ वृत्त जरादुःख (for the prior half)]

— B₂ 4 D₂-8 cont B₁ 5 D₁ ins after the first occurrence of 29^b B₂ D₁ D₂ after 29^b

47* देहान्यथेष्टमभ्येति हित्वेमा मानुषीं तनुम् ।

— B₁ 5 D₁ D₁ D₂ 8 8 8 read 29^{cd} after the second occurrence of 29^{ab} —^a) D₁ तदैव, T G तथैव, M₁ 2 स चैन (for तदैव) D₁ [ए]न (for न) D₁ G₁ 2 स्पृहयति D₃ 8 तथैव नश्यते विद्या, M₂ 4 तथैव निस्पृहयति —^d) T G M₂ 4 मरुत्पते (for शतक्रतो)

30 Ś₁ missing (cf v 1 1) K₁ missing (cf v 1 25) —^a) M₁ 2 सर्वेद (for निर्वेदस) K₄ B₁ D₁ च (for तु) K₂ B D कर्तव्यो (for गन्तव्यो) —^b) D (except D₁ D₁) युञ्जानेन (for युञ्जा) K₂ कदाचन (for कथं) — After 30^b, D₁ D₂ 8 8 8 read 29 (29^{ab} repeated) —^c) K₂ शीलश्च, K₄ D₁ M₁ 2 शीलस्य —^d) B₂ 5 D (except D₁ D₁) विंदति (for युञ्जीत)

प्रचिन्त्यावसथं कृत्स्नं यस्मिन्कायेऽवतिष्ठते ।
तस्मिन्काये मनश्चार्यं न कथंचन वाह्यतः ॥ ३३
संनियम्येन्द्रियग्रामं निर्घोषे निर्जने वने ।
कायमभ्यन्तरं कृत्स्नमेकाग्रः परिचिन्तयेत् ॥ ३४
दन्तांस्तालु च जिह्वां च गलं ग्रीवां तथैव च ।
हृदयं चिन्तयेचापि तथा हृदयवन्धनम् ॥ ३५
इत्युक्तः स मया शिष्यो मेधावी मधुसूदन ।

31 Ś₁ missing (cf v 1 1) K₁ missing (cf v 1 25) —^a) K₂ 5 जात्वा, K₄ D₁ जाय, S (except M₁ 2) घ्यात्वा (for चिन्त्य) —^b) D₁ M₂ स, G₂ न (for स) K₂ 4 5 -निविशेत् (for 'वसेत्') K₂ परे, T₂ M₁ 2 पुरा, G₂ पुरीं (for पुरे) —^c) G₂ पुनश्च (for पुरस्य) K₄ D₁ [अ]भ्यतर B₁-3 चापि, B₁ चास्य (for तस्य) —^d) K₄ D₁ समाश्चर्यं, K₂ न चाश्चर्यं, B D₁ D₁ D₂-8 T₁ मन स्वाप्य, G₂ मन श्रात्यं (for 'श्रायं')

32 Ś₁ missing (cf v 1 1) K₁ missing (cf v 1 25) —^a) G₂ पुनश्च (for पुरस्य) M तिष्ठेद् (for तिष्ठन्) —^c) K₂ 4 B₂ 4 T₁ G M₁ 2 4 चार्यं, T₂ कार्यं, M₂ चास्य (for धार्यं) —^d) G₂ न (for स) B₂ 5 D (except D₁ D₁) G₁ 2 M₂ 6 सवाह्याभ्यन्तरे मन

33 Ś₁ missing (cf v 1 1) K₁ missing (cf v 1 25) D₁ om 33 —^a) M₁ 2 प्रयाति (for प्रचिन्त्य) K₂ B D (except D₁, D₂ om) [आ]वसथे, T₁ च तथा (for [आ]वसथं) —^b) K₄ अस्मिन् B₁ 2 5 D₁ D₂ 8 8 8 T G₂ काले (for कार्ये) K₂ च, D₁ D₂ 8 8 8 स (for स्र) B₂ D₁ D₂ 8 8 8 T₁ G₂ -तिष्ठति —^c) D₂ T यस्मिन् (for तं) K₄ M₂ (19/14n as in text) कार्यं, B₁ 5 D₁ D₂ 8 8 8 T₂ G₂ 2 काले (for कार्ये) K₂ मन कार्यं, K₄ D₁ यमाश्चर्यं, K₂ मनो धार्यं, B₂ D₁ D₂ 8 8 8 मनश्चास्य (for 'श्रायं') —^d) Bom ed च किंचन (for कथंचन) K₂ विकिरोति न वाह्यत (sio)

34 Ś₁ missing (cf v 1 1) K₁ missing (cf v 1 25) —^a) D₁ तन् (for स) —^b) K₂ D₁ D₂ निर्घोषं, K₂ निर्घोष K₂-5 D₁ T₁ G₂ 8 M₁ 2 शुभे (for वने) —^c) K₂ 2 B₂ कायस्याभ्यन्तरं (B₂ 'रे'), M₂ कायमाभ्यं —^d) K₂ G₂ एकात्, G₁ M₁ 2 एकाग्रम् (for 'ग्र) M₁ 2 अपि (for परि)

35 Ś₁ missing (cf v 1 1) K₁ missing (cf v 1

पप्रच्छ पुनरेवेमं मोक्षधर्मं सुदुर्वचम् ॥ ३६
 भुक्तं भुक्तं कथमिदमन्नं कोष्टे विपच्यते ।
 कथं रसत्वं व्रजति शोणितं जायते कथम् ।
 तथा मांसं च मेदश्च स्नाय्वस्थीनि च पोषति ॥ ३७
 कथमेतानि सर्वाणि शरीराणि शरीरिणाम् ।
 वर्धन्ते वर्धमानस्य वर्धते च कथं बलम् ।
 निरोजसां निष्क्रमणं मलानां च पृथक् पृथक् ॥ ३८
 कुतो वायं प्रश्वसिति उच्छ्वसित्यपि वा पुनः ।

कं च देशमधिष्ठाय तिष्ठत्यात्मायमात्मनि ॥ ३९
 जीवः कायं वहति चेच्छेष्टयानः कलेवरम् ।
 क्विर्णं कीदृशं चैव निवेशयति वै मनः ।
 याथातथ्येन भगवन्वक्तुमर्हसि मेऽनघ ॥ ४०
 इति संपरिपृष्टोऽहं तेन विप्रेण माधव ।
 प्रत्यनुवं महाबाहो यथाश्रुतमरिदम ॥ ४१
 यथा स्वकोष्टे प्रक्षिप्य कोष्ठं भाण्डमना भवेत् ।
 तथा स्वकाये प्रक्षिप्य मनो द्वारैरनिश्र्वलैः ।

C 14 577
 B 14 19 46
 K 14 20 46

25) D₁ om 35 —^a) D₁ D₁ D₁ T तालुं
 —^b) T₁ G₁ गळ, G₃ M₃ ४ गळ, M₁ २ तल (for
 गळ) —^c) K₁ ४ D₁ [ए]त्र (for [अ]पि) —^d)
 T₂ तदा, M₁ २ यथा (for तथा)

36 Ś₁ missing (cf v l 1) K₁ missing (cf v l
 25) —^a) K₂ B (except B₁) D₁ तदा, K₄ D₁
 तत्, K₂ तथा (for मया) —^c) K₃ T G₁ २ एवेदं,
 B₁ २ ४ एवेन, D₁ ६ अप्येव, G₂ एव स (for एवेम)
 K₂ ४ ६ D₁ लघुच्छपुनरेवाशु (K₄ D₁ 'य) —^d) B₂
 योग (for मोक्ष) K₂ D₁ सुदुर्वचं, K₃ M 'विद,
 K₄ D₁ 'धर (for 'वचम्)

37 Ś₁ missing (cf v l 1) K₁ missing (cf v l
 25) Before 37, K₄ D₁ ins शिष्य उवाच —^{ab})
 K₂ सुक्ते (for अन्न) T₂ कष्टे, G₃ काये (for कोष्टे)
 M₁ २ अन्न कष्टे विचर्यते (for 37^b) B₁ D₁ D₂-६ सुक्त
 सुक्तमिद कोष्टे कथमन्न विपच्यते —^c) K₄ D₁ च सख
 (for रसत्वं) K₄ सृजति (for व्रजति) —^d) B D₁
 D₁ D₂-६ शोणितव च कथं पुन (B₁ २ हि वा), D₁ शोणित
 च जायते क्वचित् (hypermetric) — D₁ reads 37^e-39^b
 after 40^d —^e) K₂ ३ B₃ D₁ T G M₄ कथ, D₁
 ततो (for तथा) T₁ G M₄ (inf lin as in text)
 मामशु (for माम) M₁ २ मामं च मेदो मजा च —^f)
 K₃ पश्यति, D (except D₁) योपि (D₁ 'य)ति; T₁
 G₁ २ पोषयेत्, T₂ G₃ शोषयेत् (for पोषति)

38 For the sequence in D₁, cf v l 37 Ś₁
 missing up to 38^c (cf v l 1) K₁ missing (cf v l
 25) —^b) K₂ ४ B₁ २ D₁ D₁ शरीरिण (for 'णाम्)
 K₂ प्रभवति शरीरिण —^c) D₂ ६ T₁ G₂ वर्धते —^d)
 Ś₁ D₂ M₂ वर्धते D₂ वा, G₂ तद् (for च) K₃
 तदा बल, K₄ कथं फलं, D₁ ६ यत् कथं (by transp)
 —^e) K₂ D₂ ६ निरोधन, K₃ D₁ D₂-४ 'धाना; G₁
 निरासन, M₁ निरोधसां (for 'जसा) B₂-६ D (except

D₁) T निर्गमन, G₁ M निष्कसनं (for निष्क्रमण) B₁ २
 उच्चारणा मलाना च —^f) G₁ कथ (for the second पुष्यक्)

39 For the sequence in D₁, cf v l 37 K₁
 missing (cf v l 25) —^a) Ś₁ K₂ वायु, G वायु
 (for वाय) Ś₁ T₁ G प्रश्वसति, K₂ ४ ६ D₁ २ निश्वस
 (K₂ D₂ सि)ति, K₃ उच्छ्वसिति, B₁ २ प्रश्वसिति (for
 प्रश्वसिति) —^b) Ś₁ K₂ D₂ T₂ G उच्छ्वसति, K₃ D₂
 निश्वसति, D₁ न श्वसिति (for उच्छ्व) K₄ D₁ [अ]थ
 (for [अ]पि) K₄ D₁ कथ, K₃ कुत (for पुन)
 —^c) S कथ देहम् (for क च देशम्) —^d) D₁ D₁
 T₂ G₂ ३ M [आ]त्मानम् (for [आ]त्मायम्)

40 K₁ missing (cf v l 25) —^a) K₂ B₁ G₁
 कथ, M₁ २ कोय (for काय) K₂ ४ ६ च वहति, B₁ ६
 G₁ वहति च (for वहति चेच) Ś₁ जीव कथ चरेत्काये
 —^b) K₂ B D (except D₁) T₁ G चेष्टमान, T₂
 शोषयान (for चेष्ट) S कलेवर —^c) Ś₁ K₂ किं
 वर्ण (for किंवरण) B₂ D₁ कीदृशश्च, G₁ कीदृशी K₃
 चैव —^d) Ś₁ K₂ खे, K₂ T₁ G₂ M₁ २ भे, B₁ २
 वां (for वै) K₂ ४ B D (except D₁) T₁ पुन (for
 मन) — After 40^d, D₁ reads 37^e-39^b —^e) Ś₁
 K₂ D₁ D₂-६ T₁ G₂ M₂ यथातथ्येन —^f) D₂ कर्तुम्
 (for वक्तुम्) B₂ अर्हति D₂ ६ भवान् (for सनघ)

41 K₁ missing (cf v l 25) —^a) K₄ D₁ इत्यु-
 कोह परिजाने —^b) K₂ ३ M₃ प्रत्यग्रवं; K₃ 'द्रवीन्
 (sic) (for 'दुव) T G₃ प्राज्ञ (for बाहो)

42 K₁ missing (cf v l 25) —^a) K₂ ४ T G
 M₄ स्वगोष्ठे; T₁ प्रकोष्टे Ś₁ K₂ निक्षिप्य M₁ २ तथा
 कोष्टेऽवक्षिप्य —^b) Ś₁ K₂-६ D₁ D₁-६ भाट,
 B₂ ६ D₁ कोय, T G M₄ ४ गोष्ठे (for कोष्ट) M₁ २
 भाट विना (for भाण्डमना) —^c) D₂ स्वकाले, G₁
 स्वय च, G₂ M₄ स्वकायं, M₁ २ स्वकोष्टे Ś₁ K₂

आत्मानं तत्र मार्गेत प्रमादं परिवर्जयेत् ॥ ४२
 एवं सततमुद्युक्तः प्रीतात्मा नचिरादिव ।
 आसादयति तद्ब्रह्म यद्दृष्ट्वा स्यात्प्रधानवित् ॥ ४३
 न त्वसौ चक्षुषा ग्राह्यो न च सर्वैरपीन्द्रियैः ।
 मनसैव प्रदीपेन महानात्मनि दृश्यते ॥ ४४
 सर्वतःपाणिपादं तं सर्वतोक्षिशिरोमुखम् ।
 जीमो निष्क्रान्तमात्मानं शरीरात्संप्रपश्यति ॥ ४५
 स तदुत्सृज्य देहं खं धारयन्ब्रह्म केवलम् ।
 आत्मानमालोकयति मनसा प्रहसन्निव ॥ ४६

निक्षिप्य, K₂ 4 5 D₁ सक्षिप्य D₂ 6 स्वकाये च तथा
 क्षिप्य —^d) Ś₁ K₂ अनिश्रले, K₂ B₂ च निश्रले,
 K₄ D₁ असयमै, G₂ अनिश्रये (for 'श्रले') —^e)
 K₂ 5 मार्गे तु, G₁ M₁ 2 मार्गेण (for मार्गेत) —^f)
 Ś₁ M₁ वर्जयन्, B₂ -मार्जयेत् (for वर्जं) G₁ 2
 प्रमादमप (G₂ च)मार्जयन्

43 K₁ missing (cf. v 1 25) —^b) G₂ अचिराद्
 (for नचि) T G₂ स च (for इव) —^c) Ś₁ K₂
 आवेदयति (for आसाद) M₂ आमादयत त प्रल (sic)
 —^d) D₂ G₂ द्रष्टा (for दृष्ट्वा) G₂ प्रसादवान्, M₁
 (inf lin as in text) प्रधानवान्

44 K₁ missing (cf. v 1 25) The portion of
 the text from 44 up to the end of this adhy is
 lost in Dn₁, on a missing folio —^a) K₁ च (for
 तु) —^b) K₂ भव (sic) (for न च) —^c) K₁ 5 D₁
 M₁ 2 मानसेन; T G M₂ 4 मनसा तु (for 'सैव) D₂
 G₁ 3 M₁ 2 प्रदीपेन —^d) B Dc₁ D₂-5 T G M₁ 2
 आत्मा प्र (B₁-3 Dc₁ स) (for आत्मनि)

45 K₁ missing (cf. v 1 25) Dn₁ missing (cf
 v 1 44) 45^{ab} = (var) 6 35 13^{ab} —^a) Ś₁ K₂
 B पादांत (Ś₁ 'ता), K₂ 4 Dc₁ D₁-3 पादोय, K₂
 पादौ च; D₂ 6 T G₂ M₄ पाद तत्, G₂ पादं तु,
 M₁-3 पादांतं (for पाद त) —^b) Ś₁ शिरोमुखा,
 K₂-4 B Dc₁ D₁-4 6 मुख — After 45^{ab}, N (K₁
 Dn₁ missing) T₂ ins

48* सर्वतं श्रुतिमाल्लोके सर्वमापृष्य तिष्ठति ।

[= (var 6 35 13^{ab}) Ś₁ K₄ D₂ श्रुतिमल्ले D₂
 आत्मनि (for आपृष्य)]

—^c) M₂ 3 जीवन् (for जीवो) —^d) D₂ संप्रदृश्यते

46 K₁ missing (cf. v 1 25) Dn₁ missing (cf
 v 1 44) —^a) B₂ पुनम् (for स तद्) B₁ D₂ 6

इदं सर्वैरहस्यं ते मयोक्तं द्विजसत्तम ।
 आपृच्छे साधयिष्यामि गच्छ क्षिप्य यथासुसुम् ॥ ४७
 इत्युक्तः स तदा कृष्ण मया क्षिप्यो महातपाः ।
 अगच्छत यथाकामं ब्राह्मणश्चिन्तसंशयः ॥ ४८
 वासुदेव उवाच ।
 इत्युक्त्वा स तदा वाक्यं मा पार्थ द्विजपुंगवः ।
 मोक्षधर्माश्रितः सम्यक्तत्रैयान्तर्गधीयत ॥ ४९
 कश्चिदेतच्चया पार्थ श्रुतमेकाग्रचेतसा ।
 तदापि हि ग्यग्यस्तं श्रुत्वानेतदेव हि ॥ ५०

देहे T तः; G₂ तद् (for त्वं) —^a) D₂ धारयेद्,
 T₂ धारयेत्, G₁ पारयेद् (for धारयन्) —^d) K₂ 5
 D₁ च पियन् (for प्रहसन) — After 47, K₂ 5 D₂-2 ins

49* तदेवमाधय कृष्ण मोक्ष याति तपो मयि ।

[D₂ तदेव मयन् कृष्ण (for the prior half) K₂
 मोक्षायैण सर्वयिद् (for the post half)]

47 K₁ missing (cf. v 1 25) Dn₁ missing (cf
 v 1 44) —^a) Ś₁ (sup lin) प्रभ, K₂ D₂ M₁
 मयं (for मयं) K₂ D₁ च (for ते) T G₂ एवं सर्वं
 मयोक्तं ते —^b) T G₂ रहस्यं (for मयोक्तं) B D
 (except D₁, Dn₁ missing) मया प्रोक्तं द्विजोत्तम
 —^c) M₁ 2 आपृच्छ्य G₂ आपृच्छेय गमिष्यामि —^d)
 Ś₁ K₂ B₁ 2 5 D₂-6 विप्र (for क्षिप्य)

48 K₁ missing (cf. v 1 25) Dn₁ missing (cf
 v 1 44) —^b) K₂ - तदा; K₁ D₁ तथा (for मया)
 —^c) K₂ 5 5 B₂ D₁ अ (K₂ 4 आ)गच्छय, K₂ D₁-5
 आगच्छत, B₁ 2 G₂ M अगच्छत्, T₂ G₂ 'च्छद्, G₁
 'च्छतु (for 'च्छत) —^d) B Dc₁ D₂-5 M₁ ब्राह्मण
 सति (D₂ 4 M₁ श्मि)तप्रत — After 48, Ś₁ K₂ M₁
 ins an addl colophon [Sub parvan Ś₁ K₂ M₁
 अनुगीता — Adhy no Ś₁ 21, M₁ 19]

49 K₁ missing (cf. v 1 25) Dn₁ missing (cf
 v 1 44) G₂ M₁-3 om the ref T G₁ 3 M₁
 श्रीभगवान् (for वासुदेव) —^a) G₂ इत्युक्तः D₁ T
 G₂ M₁ (inf lin) पार्थ (for वाक्य) —^b) K₂
 आमप्य, K₂ D₁ मा वाक्य; T G₂ M₁ (inf lin)
 वाक्य मां; G₂ M₂ 4 महार्थं (for मा पार्थ) K₂ B₁ 2 5
 D₁ G₁ 2 -सत्तम; K₂ D₂ 5 5 6 सत्तम (for -पुगय)
 —^c) K₂ 5 5 D₁ धर्मावृत्, K₂ B₂ 4 T G M₁ 'श्रित

50 Dn₁ missing (cf. v 1 44). K₁ missing up

नैतत्पार्थ सुविज्ञेयं व्यामिश्रेणेति मे मतिः ।
 नरेणाकृतसंज्ञेन विदग्धेनाकृतात्मना ॥ ५१
 सुरहस्यमिदं प्रोक्तं देवानां भरतर्षभ ।
 कश्चिन्नेदं श्रुतं पार्थ मर्त्येनान्येन केनचित् ॥ ५२
 न ह्येतच्छ्रोतुमर्होऽन्यो मनुष्यस्त्वामृतेऽनघ ।
 नैतदद्य सुविज्ञेयं व्यामिश्रेणान्तरात्मना ॥ ५३
 क्रियावद्भिर्हि कौन्तेय देवलोकः समावृतः ।
 न चैतदिष्टं देवानां मर्त्यै रूपनिवर्तनम् ॥ ५४
 परा हि सा गतिः पार्थ यत्तद्ब्रह्म सनातनम् ।

यत्रामृतत्वं प्राप्नोति त्यक्त्वा दुःखं सदा सुखी ॥ ५५
 एवं हि धर्ममास्थाय येऽपि स्युः पापयोनयः ।
 स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ५६
 किं पुनर्ब्राह्मणाः पार्थ क्षत्रिया वा बहुश्रुताः ।
 स्वधर्मरतयो नित्यं ब्रह्मलोकपरायणाः ॥ ५७
 हेतुमच्चैतदुद्दिष्टमुपायाश्चास्य साधने ।
 सिद्धेः फलं च मोक्षश्च दुःखस्य च विनिर्णयः ।
 अतः परं सुखं त्वन्यत्किं नु स्याद्भरतर्षभ ॥ ५८
 श्रुतवाञ्छ्रद्धानश्च पराक्रान्तश्च पाण्डव ।

C 14 596
 B 14 19 64
 K 14 20 64

to तत्रापि हि र (10 50°) (cf v l 25) —^a) G₂
 कश्चिद् (for कश्चिद्) G₁ एव (for एतत्) —^b)
 T G₂ ३ एकात् (for एकाग्र-) —^c) T₂ G₁ ३ M
 तथा (for तदा) K₂ ४ ५ D₁ च, G₁ यो (for हि)
 K₂ ४ ५ D₁ रणस्यस् (for रय^o) D₁ हि (for स्व)
 —^d) T₁ स्मृतवान् (for श्रुत^o) B₂ ४ ह (for हि)

51 Dn₁ missing (cf v l 44) —^a) G₂ पार्थम्य
 (for पार्थ सु-) G₁ न तत्त्वार्थमिति ज्ञेय —^o) G₁
 सगेन (for संज्ञेन) G₂ न वेनाक्षरसंज्ञेन, M₂₋₄ नरेण
 कृत्सगेन —^a) Ś₁ विज्ञितेन, Ś₁ (marg) D₂₋₆
 T₂ G₂ विद्युद्देन, K₂ ४ ५ D₁ कृतज्ञेन, B₂₋₄ विमुग्धेन
 (for विदग्धेन) Ś₁ K₁₋₃ ५ B D (Dn₁ missing) T₁
 [अं]तरारमना (for [अ]कृता^o)

52 Dn₁ missing (cf v l 44) K₄ D₁ om
 (hapl.) 52-53 —^a) K₂ D. ६ स (for सु) K₆
 चोक्तं (for प्रोक्तं) G₁ २ M₂ ४ रहस्य खल्विदं प्रोक्तं, M₁ २
 न तदहमिदं प्रोक्तं —^b) B₂ देवानामपि भारत —^o)
 G₁ २ M (M₂ inf lin as in text) किंचिद् (for
 कश्चिद्) G₁ तु (for न) Ś₁ K₁ ३ [ए]तत् (for [ह]द्)
 —^d) T₂ M₂ ४ मन्ये न, G₁ मम न, G₂ मान्येन (for
 मर्त्येन) K₅ न मनुष्येण कर्हिचित्, B D₂₋₆ मनुष्येणे
 (D₂ व्यैरि)ह कर्हिचित्

53 Dn₁ missing (cf v l 44) K₄ D₁ om 53
 (cf v l 52) —^a) T G₂ तु (for हि) T ज्ञातुम्
 (for श्रोतुम्) D₅ ६ अन्योर्हो (by transp) —^b)
 G₂ मानुषस् (for मनुष्यस्) S स्वरते K₃ स्वामृते
 मानुषो नव —^o) K₂ ५ हि (for [ए]तद्) K₂ ५ चैतत्,
 T₁ पार्थ, M₂₋₄ अन्यत् (for अद्य) T₂ G₂ ३ अन्यस्य
 (for अद्य सु-) D₀₁ किं तदद्य स्वविज्ञेयं —^d) T G₂
 व्यामिश्रेणेति मे मति (= 51^b)

54 Dn₁ missing (cf v l 44) —^a) K₅ G₂
 M₂ क्रियाविद्धिद् —^o) K₅ तच् (for न) Ś₁ K₁ ३
 [ए]व न (K₂ ह)ष्ट (for [ए]तदिष्ट) M₁ २ न चेदनिष्ट
 लोकानां —^d) K₂ ५ B D (Dn₁ missing) G₂ मर्त्य-
 रूप K₃ -निवर्तिन, K₄ निवेदन T G₁ ३ M₁ २ ४
 (inf lin) मर्त्यैरुपरि वर्तन (M₁ २ तित), M₂ ४ अन्य
 रुपरि वर्तन

55 Dn₁ missing (cf v l 44) —^o) K₂ ५ D₁
 तत्र (for यत्र) —^d) K₂ ४ ५ D₁ त्यक्त्वा दुःखं, D₂₋₆
 त्यक्त्वा देह (for त्यक्त्वा दुःखं) K₄ D₁ G₂ सुख (for
 सुखी)

56 Dn₁ missing (cf v l 44) —^a) Ś₁ K₁ ३
 B D (except D₁, Dn₁ missing) इमं (Ś₁ K₁ ३ एत,
 D₀₁ इद्) धर्मं समास्थाय —^b) 56^{bcd} = 6 31 32^{bcd}
 —^b) G₁ हि (for अपि) —^d) B₂ ते याति परमा गतिं

57 Dn₁ missing (cf v l 44) 57^{ab} = (var)
 6 31 33^{ab} —^a) G₁ ब्राह्मण Ś₁ K₁₋₃ D₁ पुण्या
 (for पार्थ) —^b) G₁ क्षत्रियो M₁ २ च (for वा)

58 Dn₁ missing (cf v l 44) K₃ om. 58^{ab}
 —^o) G₁ हेतुमद्वा, M₄ हेतुमपि (for 'मद्य) D₅ ६
 हेतुसुचैस्त्वदुद्दिष्टम् —^b) Ś₁ K₁ ५ B₂ D₀₁ D₂ ६ T₂
 G₂ M₁ (inf lin) उपायश्च, K₂ तथा यच्च, K₂ D₁
 उपायस्य (for 'याश्च) K₂ T₁ G₁ २ M₄ साधन —^o)
 K₂ ५ D₁ G₂ M₂ ३ सिद्धे, D₀₁ D₂₋₆ सिद्धिं, G₁ २
 सिद्धौ (for सिद्धे) K₃ ४ D₁ T₁ G₂ मोक्षं, K₅
 मोक्षाच् (for मोक्षश्) —^d) Ś₁ K₁ ३ मोक्षस्य, T₂
 G₂ M₁ (inf lin) सुखस्य (for दुःखस्य) —^b) K₃ om
 58^{cd} —^c) B₂ (marg) ३-३ D (except D₁, Dn₁
 missing) नात पर T च (for तु) B₂ नात परतर
 किंचित् —^f) K₂ ५ D₄ T G₁ M किं न (K₅ T तु;
 D₄ च), B₁ २ सुख, D₀₁ D₂ ३ ५ ६ किंचित् (for

C 14 597
B 14 19 65
K 14 20 65

यः परित्यजते मर्त्यो लोकतन्त्रमसारवत् ।
एतैरुपायैः स क्षिप्रं परां गतिमवाप्नुयात् ॥ ५९

एतापदेव वक्तव्यं नातो भूयोऽस्ति किंचन ।
पण्मामान्नित्ययुक्तस्य योगः पार्थ प्रवर्तते ॥ ६०

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि षष्ठीनविंशोऽध्यायः ॥ १० ॥

२०

वासुदेव उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीमितिहासं पुरातनम् ।
दंपत्योः पार्थ संवादमभयं नाम नामतः ॥ १
ब्राह्मणी ब्राह्मणं कंचिज्ज्ञानविज्ञानपारगम् ।
दृष्ट्वा विविक्त आसीनं भार्या भर्तारमब्रवीत् ॥ २
कं नु लोकं गमिष्यामि त्वामहं पतिमाश्रिता ।

न्यस्तऋमांणमासीनं कीनाशमविचक्षणम् ॥ ३
भार्याः पतिकृताल्लोकानामुवन्तीति नः श्रुतम् ।
त्वामहं पतिमासाद्य का गमिष्यामि वै गतिम् ॥ ४
एवमुक्तः स शान्तात्मा तामुवाच हसन्निव ।
सुभगे नाभ्यमुयामि वाक्यस्यास्य तजानघे ॥ ५
ब्राह्मं दृश्यं च श्राव्यं च यदिदं कर्म विद्यते ।

किं नु) .

59 Dn1 missing (of v 1 44) —^a) Ś1 K1 4
D1 श्रद्धावाच, Ks B1 बुद्धिमाच; B1-2 2 Dc1 D2-5
बुद्धिमाच (for श्रुतवाच) —^b) Ds G1 भारत (for
पाण्डव) K4 पराक्रातस्य पाण्डव, G2 पारगता च भारत
—^c) K3 partly damaged K1 3 B D1-4 परित्यज्यते
(sic), Ds 'त्वज्जते —^d) B2 लोके (for लोक) Ś1
Ks B (except B2) Dc1 D2 5 6 सारम् (for तप्रम्)
K4 D1 समाचरन् (for असारवत्) D4 मर्त्यो धै लोक
सारवत् —^e) D2-6 8 अवाप्नुते

60 Dn1 missing (cf v 1 44) Ks om 60^{ab}
—^a) Ś1 K1 G1 2 M एतद् (for एव) —^b) B1
and Bom ed नातो, M1 2 जितो (for नातो)
M1 2 केचन (for किंचन) —^c) Gs पाण्मासान; M4
पण्मास —^d) Ks 4 5 D1 पार्थ योग (Ks 'न') (by
transp)

Colophon missing in Dn1 — Sub-parvan Ś1
K1 3 5 B Dc1 D2-6 M4 अनुगीता, M1 2 उपगीता
— Adhy name Ks 4 ब्राह्मणसिद्ध (Ks सिद्धब्राह्मण)
प्रोक्ता गीता; D1 ब्राह्मणप्रोक्ता गीता; Ds 6 श्रीभगवद्
सुंनसवाद, T मोक्षविवरण, Gs मोक्षधर्मविवरण, M1 2
योगरहस्य — Adhy no (figures, words or both)
Ś1 22, D4 T2 G1 2 M 19 (as in text), T1
Gs 20

20

1 T G श्रीभगवान् (for वासुदेव) —^a) B D
(except D1) सवादे —^d) Ś1 M1-2 अभयं (for
अभयं) B D (except D1) योभयद्भरतपंभ; T1 अभयं
कामकामित, G2 'य कामनामत

2 —^a) Ś1 कश्चिन्, Ks G2 काचिन् (sic) —^c) Ks 3
D1 G1 M1 2 विविक्तम् — Ks D1 om (hapl) 2^d-3^c
—^d) Ks 3 भर्तारमिदमवधीत्; B1 2 Dc1 भर्तार सा न
ए (Dc1 सानुष्ट)च्छति, B1 रमनुष्टच्छति

3 Ks D1 om. 3^{ad} (cf v 1 2) Before 3, M1-3
ins ब्राह्मणी —^a) B2 Dc1 T Gs M1 3 किं, M4
(inf / in as in text) क (for क) D2 3 G1 नु (for
नु) K1 लोके, Gs लोकान्

4 —^a) G1 पतिगताल्ल —^b) T1 G1 2 M1 3 4 प्राप्नु
यति Ks B1 2 D1 [इ]ह (for [इ]ति) Gs निश्चय
(for न श्रुतम्) —^c) Ks-3 D1 आश्रित्य (for
आसाद्य)

5 Before 5, T Gs ins श्रीभगवान्, Ms वासुदेव
—^a) Ks D1 3 प्र, G1 3 नु (for स) —^b) G1
प्रयुवाच (for तामु) — Before 5^c, T Gs ins श्री
भगवान्; M1 2 ब्राह्मण; M4 वासुदेव Ks om 5^c-6^d
—^c) K1 नात्यसूयामि —^d) Ks [ए]तस्य वा (for
[अ]स्य तस्य) T1 M वाक्यमेतत्तत्त्वा (M1 2 'त्वया) नघे.

एतदेव व्यवस्यन्ति कर्म कर्मेति कर्मिणः ॥ ६
मोहमेव नियच्छन्ति कर्मणा ज्ञानवर्जिताः ।
नैष्कर्म्यं न च लोकेऽस्मिन्मौर्तिभित्युपलभ्यते ॥ ७
कर्मणा मनसा वाचा शुभं वा यदि वाशुभम् ।
जन्मादिमूर्तिभेदानां कर्म भूतेषु वर्तते ॥ ८
रक्षोभिर्वध्यमानेषु दृश्यद्रव्येषु कर्मसु ।
आत्मस्थमात्मना तेन दृष्टमायतनं मया ॥ ९
यत्र तद्ब्रह्म निर्द्वंद्वं यत्र सोमः सहाग्निना ।

व्यवायं कुरुते नित्यं धीरो भूतानि धारयन् ॥ १०
यत्र ब्रह्मादयो युक्तास्तदक्षरमुपासते ।
विद्वांसः सुत्रता यत्र शान्तात्मानो जितेन्द्रियाः ॥ ११
घ्राणेन न तदाघ्रेयं न तदाद्यं च जिह्वया ।
स्पर्शेन च न तत्स्पृश्यं मनसा त्वेव गम्यते ॥ १२
चक्षुषा न विपद्यं च यत्किञ्चिच्छ्रवणात्परम् ।
अगन्धमरसस्पर्शमरूपाशब्दमव्ययम् ॥ १३
यतः प्रवर्तते तत्रं यत्र च प्रतितिष्ठति ।

C 14 612
B 14 20 14
K 14 21 13

6 K₂ om 6 (cf. v 1 5) —^a) D₂ ६ श्राव्य (for
ग्राह्य) M₁ २ द्रव्य (for दृश्य) Ś₁ K₁ च द्रव्य च,
K₂ ४ B₁ D₁ च श्राव्य च D₂ D_{2-६} च मय वा, T
G M₃ ४ त (G₁ य)था श्राव्य (for च श्राव्य च) —^o)
K₅ एतदेव — Ś₁ K₁ om (hapl) 6²-7^a —^d) D₂
कार्यं (for कर्म) K₂ T₁ [अ]कर्मेति

7 Ś₁ K₁ om. 7^a (cf. v 1 6) —^a) T₂ एवं
K₂ G₁ २ M निगच्छति K₃ पर पार न गच्छति —^b)
K₂-३ कर्मिणो, M₄ कर्मणो G₃ कर्मणो ज्ञानमार्जिता
—^o) D₂ नैष्कर्म्ये B₂ D₂ ३ च न (by transp)
—^d) Ś₁ वृत्तम्, K₃ पूर्वम्, T छन्नम्, G M₄ मौर्त्यम्
(for मौर्वम्) M₃ [पु]त्र (for [उ]प) K₂ मूर्ति
मद्यापि विद्यते, K₄ D₁ मूर्तिर्नापि च विद्यते, K₅ B D₂
D₂ D_{2-६} मुहूर्तमपि लभ्य (K₅ D₂ *मुपलभ्य, D₂ ६
*मपि विद्य)ते, M₁ २ * * * नैव गम्यते

8 ^o) Ś₁ K₁ २ ३ B₂ (marg) D₂ D₂ ६
-भेदात्, K₂ -भूतात्, K₄ D₁ -भूताना (for भेदाना)
D₁ G₂ जन्मादिमूर्तिभेदात् (G₃ *दाना), D₂ *मतिना भेद
—^d) T कर्म भेदेन दृश्यते

9 ^a) G₁ रक्षिभिर् D₂ वध्यमानेषु, T₁ विध्यं, C_v
वध्यं (as in text) —^b) K₂ दृश्य सर्वेषु, K₃
corrupt, K₄ D₁ दृश्यते सर्वं, K₅ D₂ ६ T G₂ दृश्य
मानेषु, D₂ D₂ C_v दृश्यादृश्येषु, G₁ २ M₄ दृश्यश्रा-
व्येषु K₅ कर्मिणु, D₂ D_{2-६} वर्त्मसु, C_v कर्मसु (as
in text) —^o) Bom. ed तेष्यो (for तेन) D₂
आत्मस्थमदनातेन —^d) G₁ २ M₃ ४ (inf lin as in
text) महत् (for मया) K₅ दृष्टमात्रतम मया, D₂
दृष्टमायतने मया, C_v as in text

10 ^a) K₁ तत्र, C_v यत्र (as in text) D₂ नि
द्वंद्वो, C_v निर्द्वंद्व (as in text) —^b) K₄ D₁ यत्,
K₅ यत् (for यत्र) —^o) Ś₁ K₁ (before corr) न्य

(K₁ वृ)घाय, C_v व्यवाय (as in text) K₄ D₁ M₁ २
व्यवसाय प्रकु (M₁ २ हि कु)रुते —^d) B₂ नरो (for धीरो)
D₂ धारयेत् K₁ धीरो भूत * * जयन्, K₄ D₁ नित्य
धीर उ (K₄ *रसु)धीरयन्, M (M₄ inf lin as in text)
धी (M₃ शि)रो भूत्वा निधारयन्

11 ^a) D₂ देवास्, M युक्तास् (for युक्तास्)
—^o) B₂ सयता, D₂ सत्रता (for सु*) —^d) K₄
D₁ यतेंद्रिया

12 ^a) G₁ २ ब्राह्मणेन (sic), M₄ न घ्राणेन (by
transp) B₂ M₁ २ च, T₁ G₃ तु (for न) K₅
तदा गर्ध, G₃ तदानेय (for तदाघ्रेयं) K₄ D₁ ब्राह्मेन
न यदाघ्रेय —^b) B₂ ३ तद्ब्रह्म, T G₃ M₄ (inf lin)
चात्वाद्य, G₁ २ M₁-३ तदद्य K₂ ४ ५ D (except D₂)
नाम्ना (K₄ D₁ न न्वा)द्य चैव जिह्वया —^o) G₁ वा
(for च) B₂ ३ T₁ तदस्पृश्य (for न तत्स्पृश्य) Ś₁
K₁ ३ न स्पृश्ये (K₁ *शे)न हि तत्स्पृश्य (Ś₁ ए), K₂ ६
B₂ D₂ स्पर्शनेन च तत्स्पृश्यं (K₅ स्पर्शं), K₄ D₁ स्पर्शं
नैव च (D₁ स्पर्शने चैव) सस्पर्शं, B₂ D₂ D_{2-६} स्पर्श-
नेन तदस्पृश्य —^d) Ś₁ B₂ (marg) ३ ४ नैव, K₂
नाव, K₅ B₁ २ ६ D₂ D₂ D_{2-६} T G₃ त्वव-, D₁
त्वेप (for त्वेव)

13 ^a) D₂ T चक्षुषा G₁ सुविपद्य, G₂ अपि
सद्य, M₄ अविलम्बं (for न विपद्य) K₂ ४ ५ B D₂
D₁-६ M₄ चक्षुषामविप (D₂-६ *स)द्य च —^o) K
(except K₁) D₁ ४ G₂ M अगंधरसमस्पर्शम्, C_v as
in text —^d) K₁ M₃ ४ (inf lin) अ (K₁ स)रूप
शब्दम् B₂ (marg) ३ D₂ D_{2-६} अरूपा (B₂ D₂ ६ प-
शब्दलक्षण, T₁ G₃ अरूप (G₃ *शब्द) चैव शाश्वतं,
G₁ २ M₄ अरूपं शब्दवर्जित

14 G₁ M₃ ४ read 14^{ab} twice —^a) K₂ G₁ M₃ ४
(last three second time) तत्, K₄ D₁ यत्र (for

C 14 612
B 14 20 14
K 14 21 14

प्राणोऽपानः समानश्च व्यानश्चोदान एव च ॥ १४
तत एव प्रवर्तन्ते तमेव प्रविशन्ति च ।
समानव्यानयोर्मध्ये प्राणापानौ विचेरतुः ॥ १५
तस्मिन्सुप्ते प्रलीयेते समानो व्यान एव च ।
अपानप्राणयोर्मध्ये उदानो व्याप्य तिष्ठति ।
तस्माच्छयानं पुरुषं प्राणापानौ न मुञ्चतः ॥ १६
प्राणानायम्यते येन तमुदानं प्रचक्षते ।
तस्मात्तपो व्यवस्थान्ति तद्भवं ब्रह्मवादिनः ॥ १७
तेषामन्योन्यभक्षाणां सर्वेषां देहचारिणाम् ।

अग्निवैश्वानरो मध्ये सप्तधा विहितोऽन्तरा ॥ १८
प्राणं जिह्वा च चक्षुश्च त्वक्च श्रोत्रं च पञ्चमम् ।
मनो बुद्धिश्च सप्तैता जिह्वा वैश्वानरार्चिषः ॥ १९
ध्रैयं पेयं च दृश्यं च स्पृश्यं श्रव्यं तथैव च ।
मन्तव्यमथ वोद्ध्यं ताः सप्त समिधो मम ॥ २०
घ्राता भक्षयिता द्रष्टा स्पृष्टा श्रोता च पञ्चमः ।
मन्ता वोद्धा च सप्तैते भवन्ति परमर्दिजः ॥ २१
ध्रैये पेये च दृश्ये च स्पृश्ये श्रव्ये तथैव च ।
हवींष्यग्निषु होतारः सप्तधा सप्त सप्तसु ।

यत्) K₂ s D₃ तत्र, M₄ (*inf lin* as in text) मत्र,
Cv तत्र (as in text) —^b) T M₁ 2 4 (second time)
तत्र, G₁ (second time) s M₈ (second time) नात्र
(for यत्र) G₁ (first time) यत्र चैतद्व्यतिष्ठित — G₃
om (hapl) 14^a-16^d —^d) B₁₋₃ D₆ उदानो घ्या
(B₂ s 'नव्या)न एव च

15 G₈ om 15 (cf v l 14) D₆ om (hapl)
15^a-16^b —^a) Ś₁ K₁₋₄ तत एते, K₅ एते सर्वे (for
तत एव) —^b) K₂ s 5 तत्रैव; B D (D₆ om) T₂
तदेव (for तमेव) —^c) M₄ (*inf lin* as in text)
प्राणयोर् (for 'व्यान') — K₈ om (hapl) 15^a-16^c
—^d) Ś₁ M₂ विचेरत, Cnp विसुचत

16 G₈ om 16^{abd} (cf v l 14) K₈ om 16^{ab},
D₆ om. 16^{ab} (for both, cf v l 15) —^a) D₁ श्रोते,
Bom ed लीने (for सुप्ते) Ś₁ K₁ नि(K₁ वि)लीयेते,
K₂ s G₁ s M₁₋₃ प्रलीयेते, K₅ D₆ D₁ D₂₋₅ 'येत
—^d) M₁ s ह्युदानो —^e) M₁ s तस्माच्छयान पुरुष
—^f) M₁ s वि (for न)

17 The portion from 17 up to 26 is lost in D₁,
on a missing folio —^a) K₁ s आयमते K₅ D₂ s 5
प्राणानामायतत्वेन, B D₆ 'ना(B₂ s D₆ 'ना)मयते येन,
D₈ 'पानायतत्वेन, D₆ 'ना पावने तत्त्वे, T₁ G₁ s प्राणे
नोपहते यत्तु, T₂ प्राणमागच्छति हीय, G₈ प्राणानायम्यति
हीय, M प्राणेनावहते यत्तु (M₄ *sup lin* 'स्तु) —^b)
G₈ अपान (for उदान) B₁ s D₁ प्रचक्ष्यते —^c)
B₂ s (marg) s तयोर्, B₃ ततो (for तपो) —^d)
Ś₁ K₁ s 5 तद्भवं; B₅ G₁ s तद्भय; D₆ उत्तर, D₂
s 5 महत्, T तत्परं, M₁ तद्भावं, M₂ तद्भावो K₂
ब्रह्मवादिन

18 D₁ missing (cf. v l 17) K₄ D₁ om 18^{ab}

—^a) Ś₁ K₈ D₂ T भक्ष्याणा, G₁ s सकाना, G₃
क्षिष्टानां, M₈ s भक्षाना —^b) T₁ कष्टाना (for स
र्वेषा) K₈ देहधारिणा —^c) T₁ मन्त्रे (for मध्ये)
—^d) Ś₁ K₁ s B₁₋₃ निहितोतरा, K₂ s s D₁ T₁ विह
तोतरे (K₂ 'र), B₃ दीप्यतेतरा, D₃ दिव्यतेतरा, D₁
वीर्यतेतरा, D₅ दिव्यते तदा, G₈ M₂ विहितोतर, M₁ s
भवितातरा D₆ सप्तधा व्यमते यदा

19 D₁ missing (cf v l 17) —^a) D₂ T₁
प्राण, G₁ M (M₄ *inf lin* as in text) प्राणो K₂
D₆ जिह्वाश् D₆ प्राणो जिह्वा रसश्चक्षुश्च —^b) K₂ s
D₁ T₂ M₈ त्वक्श्रोत्र चैव पंचम —^c) G₂ M₁ s तु
सप्तैते (G₂ 'व) (for च सप्तैता)

20 D₁ missing (cf. v l 17) D₂ reads 20 on
marg —^a) D₃ प्राणं (for ध्रैयं) D₂ s 5 ध्रैय द (D₂
प)श्य च पेयं च —^b) K₂ स्वाद्य, K₁ D₁ स्पृशं (for
स्पृश्यं) K₅ द्रव्य, D₈ s G M श्रान्य, T ब्राह्म (for
श्रव्य) —^c) K₄ D₁ इति, K₅ T₁ G₁ s इव (for
अय) —^d) B₁ s T G M₄ (*inf lin*) मता (for
मम)

21 D₁ missing (cf v l 17) —^a) K₂ ततो
(for घ्राता) B₁ s G₃ स्पृष्टा (for द्रष्टा) —^b) K₂ s
D₆ स्पृष्टा श्रोता, K₈ श्रोता प्रष्टा, B₁ s G₃ द्रष्टा श्रोता
K₄ M₂ s पंचम —^c) D₆ मता घोष्य च सप्तैव —^d)
K₁ B₅ परमर्दिज (for 'मर्दिज)

22 D₁ missing (cf v l 17) T₁ G₁ s om.
22^{ab} —^a) K₁ ध्रैय पेयं, Cv ध्रैये पेये (as in text)
K₈ मध्ये, D₂ दृश्य D₂ ते (for च) M (M₄ *inf
lin* as in text) ध्रैयं पेयं च दृश्य च —^b) K₁ s स्पृश्ये
द्रव्ये, K₈ दृश्ये श्रव्ये, D₈ स्पृश्यश्रव्ये, D₆ स्पृशं श्रव्ये,
T₂ स्पृश्ये गृह्ये, G₈ M₄ (*inf lin*) स्पृश्ये श्रव्ये, M

सम्यक्प्रक्षिप्य विद्वांसो जनयन्ति स्वयोनिषु ॥ २२
 पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
 मनो बुद्धिश्च सप्तैते योनिरित्येव शब्दिताः ॥ २३
 हविर्भूता गुणाः सर्वे प्रविगन्त्यग्निं मुखम् ।
 अन्तर्वासमुपित्वा च जायन्ते स्वासु योनिषु ।
 तत्रैव च निरुच्यन्ते प्रलये भूतभाषणे ॥ २४

ततः संजायते गन्धस्ततः संजायते रसः ।
 ततः संजायते रूपं ततः स्पर्शोऽभिजायते ॥ २५
 ततः संजायते शब्दः संशयस्तत्र जायते ।
 ततः संजायते निष्ठा जन्मैतत्सप्तधा विदुः ॥ २६
 अनेनैव प्रकारेण प्रगृहीतं पुरातनैः ।
 पूर्णाहुतिभिरापूर्णास्तेऽभिपूर्यन्ति तेजसा ॥ २७

C 14 627
 B 14 20 28
 K 14 21 28

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वेण विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

स्पृश्यं श्राव्य — After 22^b, Ś1 K D1-s ins

50* मन्तव्येऽप्यय बोद्धव्ये सुमगे पश्य सर्वदा ।

[K₂ 4 D1 चैव (for स्वथ)]

— K₃ om. 22^a —^a) K₄ D1 सप्त वा, B₁ 2 4 (marg)
 समिध (for सप्तधा) —^c) Dc1 स; D₃ सु (for
 स्व-) — After 22, B₁ 2 T₂ ins

51* करण कर्म कर्ता च मोक्षमित्येव वादिन ।

[T₂ मोक्ष इत्येव वा फल (for the post half)]

23 Dn1 missing (cf. v l 17) G₃ om (hapl)
 23-24 —^c) B Dc1 D₂-s सप्तैता —^a) D₃ अतेव
 (for इत्येव)

24 Dn1 missing (cf. v l 17) G₃ om. 24
 (cf. v l 23) —^a) Ś1 K₃ B₃ 5 Dc1 हविर्भूत,
 D₃ हव्यभूता, T₁ G₁ 2 M₃ हविर्भूत्वा D₂ G₁ गणा
 —^b) K₁ B₃ Dc1 सुख, K₄ 5 D₂-4 गुण, G₁ मुखे
 D₃ 6 प्रविशति गुणेभिः (D₃ 'अ')जे — D₁ om (1 hapl)
 24^a-26^a —^c) K₁ 3 अग्निवासम्, K₄ D₁ अतर्धानम्,
 K₅ B₂ अनुवासम् K₃ उपागम्य (for उपित्वा च)
 —^a) D₂ 2 5 6 G₁ जायते K₂ वासु, D₃ स्वांश,
 G₁ हि सु (for स्वासु) —^c) D₃ तत्रैव Ś1 (inf
 lin) K₁ निरुच्यते, K₅ निरुह्यते (for 'च्यन्ते) —^c)
 Some MSS प्रलये K₅ पूत (for भूत)

25 Dn1 missing (cf. v l 17) D₄ om 25 (cf

v l 24) D₃ om (hapl) 25 Dc1 om (hapl)
 25^a D₃ reads 25 on marg Ś1 reads 25^{ab} twice
 —^a) D₃ शब्द (for गन्धस्) —^b) D₃ स्पर्शं सजायते
 तत — K₄ D₁ om (hapl) 25^c-26^b —^c) M₃
 रसस् (for रूप) —^a) K₃ [s]पि, M₁ 2 हि, M₃
 वि (for ऽभि) D₃ 6 रस सजायते तन (of 25^b)

26 Dn1 missing (cf. v l 17) D₄ om 26 (cf
 v l 24) K₄ D₁ om 26^{ab} (cf. v l 25) —^a)
 D₃ 6 गंध (for शब्द) —^b) M₁-3 सन्नयस् B₁ 2
 (marg) स्वय, B₂ स्वत्र (for तत्र) —^c) D₃ अत
 D₃ ततो निष्ठा स्वभूत्तत्र —^a) G₁ शर्मैतत्, M₁ 2 जतो
 सत् (for जन्मैतत्)

27 ^b) K₂ प्रगृहीत, K₃ T₁ 'हीता, G₃ M₁ (inf
 lin) 'हीता G₁ 2 पुरातन —^c) M₁ 2 आकीर्णास्
 (for आपू) —^a) K₃ B₂ तेषि, B₁ 5 Dn1 D₂-s
 त्रिभि, G₁ ते हि, M₄ सामि (for तेषमि) D₃
 तप्यंति, G₂ पूयंत, M₁ 2 -पूजयति (for -पूर्यन्ति) D₁
 G₁ M₁ 2 तेजसा K₂ ते पूजयति तेजसा, T G₃ ते पूयंते
 हि (G₃ ह) तेजसा

Colophon — Sub-parvan Ś1 K₁-3 T₁ G₁ M₄
 अनुगीता, T₂ M₁-3 उपगीता — Adhy name K₂
 4 5 B D ब्राह्मणगीता, T G₃ ब्राह्मणब्राह्मणीसवाद,
 M₁-3 दृपतीसवाद — Adhy no (figures, words
 or both) Ś1 23, Dn1 D₁ T₂ G₁ 2 M₁-3 20
 (as in text), T₁ G₃ M₄ 21

ब्राह्मण उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

निबोध दशहोतृणां विधानमिह यादृशम् ॥ १

सर्वमेवात्र विज्ञेयं चित्तं ज्ञानमवेक्षते ।

रेतः शरीरभृत्काये विज्ञाता तु शरीरभृत् ॥ २

शरीरभृद्गार्हपत्यस्तस्मादन्यः प्रणीयते ।

21

1 K₄ D₁ श्री (K₄ om) वासुदेव (for ब्राह्मण)
— After 1^b, T G₂ ins

52* हृन्दिद्याणा च संवाद मनश्चैव भामिनि ।
— °) K₃ D₆ होत्राणा —^d) G₂ निदानम् (for विधा)
D (except D₆ D₁) अथ (for हृह) —^h) K₁ 2 5
B₁ 2 D (except D₆) T₂ ins after 1 K₂ 4 after
2^b

53* श्रोत्र त्वचक्षुषी जिह्वा नासिका चरणौ करौ ।
उपस्थ पायुरेतानि होतृणि दश भामिनि ।
शब्दस्पर्शौ रूपसौ गन्धो चाप्य क्रिया गति ।
रेतोमूत्रपुरीषाणा त्यागो दश हवींषि च ।
दिशो वायू रविश्चन्द्र पृथ्वीमि विष्णुरेव च । [5]
इन्द्र प्रजापतिर्मित्रमग्नयो दश भामिनि ।
दशेन्द्रियाणि होतृणि हवींषि दश भामिनि ।
विषया नाम समिधो ह्यन्ते तु दशामिषु ।

[(L 1) ^h) K₁ B₁ 2 D₅ 6 नामा वाक् (for नामिका)
T₂ नामिका श्रोत्र जिह्वा च चक्षुस्त्वक्शरीरौ पद्भौ — (L 2)
K₁ 5 D₁ D₂-6 उपस्थ K₆ D₁ 5 वायु (for वायु)
K₅ इति वाग्, D₁ D₂ 4-6 इति वा, D₃ अथ वाग्, T₂
इतीह (for एतानि) K₂ D₁ वायुपस्थ पायुमिनि (for the
prior half) D₃ दश होतृणि (by transp) — D₁
om (hapl) lines 3-6 — (L 3) K₂ 4 B₁ 2 T₂
शब्द' स्पर्शौ रमो रूप (for the prior half) T₂ om
from क्य क्रिया up to मग्नयो (in line 6) ^h) K₃ गति
क्रिया (by transp) — (L 5) K₂ 4 च शतक्रतु (for
विष्णुरेव च) B₁ 2 रसो विद्युदधिश्वदो विधयोमि' शतक्रतु
— (L 6) K₂ 4 विष्णु, B₁ 2 पायु (for इन्द्र) — K₃
D₃ om (hapl) line 7 — (L 7) ^h) K₁ होतृणां K₁ 2
D₁ D₂ भावनि, B₁ 2 तानिह (for भामिनि) — (L
8) ^h) K₁-4 B₁ 2 D₁ विषया (K₄ D₁ 'श्रेया) समिधोदो
(for the prior half) K₁ 2 4 D₁ च दश, K₃ दश
वा, T₂ दश च (for तु दश)]

B₁ 2 D₁ D₅ 6 T₂ cont ' B₂-5 D₆ T₁ ins after 1

54* चित्तं सूत्र च वित्त च पत्रिज ज्ञानमुत्तमम् ।
सुविभक्तमिदं सर्वं जगदार्मादिति श्रुतम् ।
ततो विविक्ता चिन्तामीमा चित्त पर्यवेक्षते ।

[(L 1) B₁ 2 सूत्र (for सूत्र) D₆ च वित्त च,
T विनाहित (T₂ 'चित्) (for च वित्त च) — T₁ om
lines 2-3 — (L 2) D₆ अविभक्तम् — D₁ D₁ 5
om line 3 — (L 3) B₁ 2 4 (also as above) न
क्षित्तिविभक्तानीत (for the prior half) B₂ 4 प्रत्यवेक्षते]

B D₆ cont

55* श्रुत्वा चित्तं सुगिर्येव मनश्चित्तं तदुच्यते ।
तयोर्विभक्ता नागासीदचला दृग्दृक्क्षणा ।
नमेव योषा मवीढा सा चाप्य पर्यवेक्षते ।
तस्मात्सज्जिरे वर्णा स्वरा मन्त्रास्त्रयैव च ।
पृथक् न सरस्वत्या प्रजापतिरयाद्रवीत् । [5]

[(L 1) B₂ 5 श्रुत्वा (for श्रुत्वा) B₁ 2 श्रुत्वा चित्तं
श्रुत्वाश्चैव (for the prior half) — (L 2) B₁ 2 विभक्ता
— (L 4) B₁ 2 5 सर्वं (for स्वरा) — (L 5) B₂
चैव, B₅ चल (for च न)]

2 D₄ om 2^a K₂ 4 repeat 2^b after 53*
— °) T₂ G₂ M₄ (inf lin) सत्वम् (for सर्वम्) K₂ 4
(both first time) [अ]नु, K₃ D₁ D₂ 2 5 6 [अ]थ
(for [अ]त्र) —^b) K₄ (second time) D₁ चिन्ता,
T₁ G₂ M₄ चित्तं, G₁ चित्ते (for चित्त) K₃ B₁ 2
अवेक्ष्यते, B₂ 4 M₂ अवेक्षते, T G M₄ (inf lin)
अवेक्षता K₂ 4 (both first time) चित्तं विज्ञानमीक्षते
— K₃ om (hapl) 2^a-4^b — After 2^b, K₂ 4 ins
53* — °) B (except B₁) D₆ G₂ M₄ (inf lin)
Cv चेत, D₅ तत, M₄ हृजे (for रेत) K₅ पृक्काये,
G₂ M₄ Cv भोक्ता च (for -भृत्काये) —^d) ^h) K₁
B₁ 2 विज्ञातात्र, B₂ 4 D₆ T₂ G₁ M₁-2 'नातु, B₅
'नाहु (sic), D₁ D₁ 'ता तु, T₁ 'यात्म, G₂ 'त तु,
G₂ यो विज्ञाता (for विज्ञाता तु)

3 K₃ om. 3 (cf. v 1 2) —^b) T G अग्नि, M
अन्यत्, Cv अन्य (as in text) D₁ M₁ 2 प्रलीयते
— After 3^b, T G M₄ read 4^a, repeating it in its

तत्त्वाहवनीयस्तु तस्मिन्संक्षिप्यते हविः ॥ ३

ततो वाचस्पतिर्जज्ञे समानः पर्यवेक्षते ।

रूपं भवति वै व्यक्तं तदनुद्रवते मनः ॥ ४

ब्राह्मण्युवाच ।

कस्माद्वागभवत्पूर्वं कस्मात्पश्चान्मनोऽभवत् ।

मनसा चिन्तितं वाक्यं यदा समभिपद्यते ॥ ५

केन विज्ञानयोगेन मतिश्चित्तं समास्थिता ।

समुन्नीता नाध्यगच्छत्को वैनां प्रतिपेद्यति ॥ ६

ब्राह्मण उवाच ।

तामपानः पतिर्भूत्वा तस्मात्प्रेष्यत्यपानताम् ।

तां मतिं मनसः प्राहुर्मनस्तस्मादवेक्षते ॥ ७

प्रशं तु वाङ्मनसोर्मा यस्माच्चमनुपृच्छसि ।

तस्मात्ते वर्तयिष्यामि तयोरेव समाह्वयम् ॥ ८

उभे वाङ्मनसी गत्वा भूतात्मानमपृच्छताम् ।

आवयोः श्रेष्ठमाचक्ष्व छिन्धि नौ संशयं विभो ॥ ९

मन इत्येव भगवांस्तदा प्राह सरस्वतीम् ।

C 14 642
B 14 21 15
K 14 22. 15

proper place — °) Dn1 D2-6 मनश् (for तदश्)
K2 4 तु (for च) K5 D3 च (for तु) D1 नम-
स्वाहाश्वाहुतयो — °) Ś1 K1 तत्, K2.4 5 D1 G2 M
यस्मिन्, T G1 तस्मात् (for तस्मिन्) K5 B D
(except D1) G8 प्रक्षिप्यते (for सक्षि)

4 K3 om 4^{ab} (of v 1 2) — °) K2 4 Dc1
D1-3 5 6 यज्ञे, D4 यज्ञं, M1 2 अभूत् (for जज्ञे)
— °) K1 B2 3 4 (marg as in text) Dc1 समान,
B1.5 Dn1 D1-6 त मन, G8 Cv मनसा (for समान)
K2 T1 G1 पर्युपेक्षते, D1 M1 2 पर्यवेक्षते M4 (inf
lin) मनसा यदवेक्षते — T G M4 read (without
var) 4^{ab} for the first time after 3^b — °) K5
B1.2 (marg as in text) 4 (marg) पूर्वं, Cv रूप
(as in text) K5 D3 च (for वै) Ś1 वाक्त, K1
वाक्तु, K2 4 D1 चक्षुस्, K3 T G1 2 वक्त्र, K6 [ए]पा
वाक्, B1.4 (marg) D2 वाक्च, B2 (marg as in
text) 3-5 Dc1 M1.2 वक्तु, Dn1 D1 5 वर्ण, D5
[ए]वाय, D6 चैव, M8 मर्तुस्, M4 (inf lin as in
text) कर्तुं (for व्यक्तं) — °) Ś1 K1-4 M4 (inf lin)
वमनु, K5 B1 4 (marg) D2 तामनु, B2-5 Dc1 Dn1
D2-6 समनु (for तदनु) M1 2 मनोय दधते महान्
ॐ Cv तन्, मन अनुद्रवते । ॐ

5 D5 om. 5 M1 2 om 5-6 together with the
ref. D1 om the ref D5 6 ब्राह्मण — °) T2 G1
यदा (for कस्माद्) D1 भगवत्, D2 3 6 G2 M3 4
(inf lin) वा भगव (M8 'वा)न् — °) K5 अमूनमन,
D1-4 मनो भवेत् — °) K5 कार्यं, K6 वाचा, T
G1.2 M4 4 पूर्वं (for वाक्यं) — °) K2 यथा, T
G1.2 M4 4 वाक्यं, G8 सदा (for यदा) K5 गृह्यते
(for पद्यते)

6 M1 2 om 6 (cf. v 1 5) — °) K4 D1

तेन (for केन) — °) G8 मनश्चास (for मतिश्चित्त)
K2 B2 Dc1 M3 4 समाहुता, K4 D1 समश्रुते, B1 2
(marg) 3-5 T2 समाभुयात्, D8 समन्विता, T1 समा-
वृता, G1 अवाहुत, G8 समाहुत (for स्थिता) G2
मतिवित्तसमामुता — °) K4 D1 6 समतीता (D5 'ता)
(for समुन्नीता) Ś1 K5 5 चाभ्यगच्छत्, K1 चाति, D2 4
चाध्यं, 8 नाधिगच्छेत् — °) B Dc1 वैना, Dn1
D1-6 वै ता (for वैना) K5 G8 प्रतिपेद्यते, B D
(except D1) 'वाच (D4 बोध्य) ते

7 M1-3 om the ref K4 D1 om 7^{ab} — °) K2
Cv तामुदान, T G M4 (inf lin) स म (T2 तां
म-, G2 तन्म)नस्य (for तामपान) M1 2 तमपान
गतिर्भूत्वा, M8 तमपानो व्रतीर्भूत्वा — °) K5 कस्माद्,
K5 5 B D (except Dc1, D1 om) प्रेषति, G2 M1.2
प्रेक्षति Ś1 (marg) B [अ]पातनीं, K1-3 नती, Dc1
[अ]पातनी, Dn1 व्रता, M1 2 'नती (for नताम्)
T1 तस्मात्प्रेष्यास्त्रिबोधति, T2 छेष्याथ जानतीं, G1
'छेष्विवायति (sic), G2 'छेष्यति बोधति, M8 'प्रेष्य
महानिति, M4 'छेष्यमपानती (inf lin 'वैक्षतमानत्)
— °) Dn1 गतिं, Cnp मतिं (as in text) K1 3
मनसा, D6 तमस — °) B D (except D1) T1
अपेक्षते

8 °) B1 प्रशस् Ś1 K1 3 4 B3 4 Dc1 D1 G2 M4
मा (Ś1 M4 मा, K1 वा, B3 G3 वै) वाङ्मनसोर् (by
transp), D1 T G1 2 वाङ्मनसयोर् M1.2 प्रेष्यमानस्तु
मनसा (sic) — °) K4 B2 3 D1 यन्मां (for यस्माद्)
K4 D1 परि- (for अनु-) — °) D3 त (for ते) K2
दर्शयिष्यामि, K5 D5-6 वर्णं (for वर्तं) — °) K4
एत्, D1 एव (for एव) Ś1 K1 समाह्वयत्, B4 T2
समागमं (for 'ह्वयम्)

9 °) B1 2 उभये (hypermetric) (for उभे) K5

अहं वै कामधुक्तुभ्यमिति तं प्राह वागथ ॥ १०
 स्थावरं जङ्गमं चैव विद्ध्युभे मनसी मम ।
 स्थावरं मत्सकाशे वै जङ्गमं विपये तव ॥ ११
 यस्तु ते विपयं गच्छेन्मन्त्रो वर्णः खरोऽपि वा ।
 तन्मनो जङ्गमं नाम तस्मादसि गरीयसी ॥ १२
 यस्मादसि च मा वोचः खयमभ्येत्य शोभने ।
 तस्मादुच्छ्वासमासाद्य न वक्ष्यसि सरस्वति ॥ १३
 प्राणापानान्तरे देवी वाग्वै नित्यं स्म तिष्ठति ।

प्रेर्यमाणा महाभागे विना प्राणमपानती ।
 प्रजापतिमुपाधावत्प्रसीद भगवन्निति ॥ १४
 ततः प्राणः प्रादुरभूद्वाचमाप्याययन्पुनः ।
 तस्मादुच्छ्वासमासाद्य न वाग्वदति कर्हिचित् ॥ १५
 घोषिणी जातनिर्घोषा नित्यमेव प्रवर्तते ।
 तयोरपि च घोषिण्योर्निर्घोषैव गरीयसी ॥ १६
 गौरिव प्रस्रवत्येपा रसमुत्तमशालिनी ।
 सततं स्यन्दते ह्येपा शाश्वतं ब्रह्मवादिनी ॥ १७

Gs वाङ्मनसे, Do1 वाङ्मानसा B2 (marg) ३ (marg as in text) ३ च्यास्वा (for गत्वा) T1 उभेव मनसी भूत्वा —^b) B5 अपृच्छती (sic), D1 *च्छत —^c) T1 अनयो (for आवयो) —^d) Ks B5 4 Do1 न (for नौ) B1 ३ शृशं (for विनो)

10 ^a) M1 ३ तत् (for मन) Gs [आ]ह (for [ए]-व) —^b) K4 D1 तथा, T G1 M तत् (for तदा) K4 B1 Ds सरस्वती. —^c) Ks अयं (for अहं) D1 च (for वै) Ś1 K1 ३ अह कामदुघा तुभ्यम् —Do1 om 10^d —^d) Ks अथ (for इति) K1 ते, Gs [इ]द (for त) K4 D1 चानघ, Gs वाग्विधिं (for वागथ)

11 Before 11, Ś1 ins ब्रह्मा, Ks 4 5 B5 D (except Do1) ब्राह्मण उवाच, Gs M4 प्रजापति G1 om 11⁶⁰ —^b) B4 T2 विद्येते, B5 विद्ध्येते, Ds विद्युमे (for विद्ध्युमे) Ds स्थित (for मम) —^d) K1 Ds विशते (for विपये) ३ Cv जङ्गम तव विपये वर्तते । ३

12 ^a) K1 ३ Gs मत्तु (for यस्तु) K4 5 D (except Do1 D1) त (for ते) T G Ms 4 विपये G1 ३ M गच्छन् —^b) Ś1 K1 4 5 D1 Gs M वर्णो मंत्र (by transp), K2 घर्मो मंत्र —^c) B4 (marg as in text) त मोक्ष, Do1 तन्मोक्ष, M4 तस्मान्नो (for तन्मनो) —^d) Ś1 Ds Gs ३ M1 ३ अपि (for असि)

13 ^a) Ks 4 B5 D1 अपि, Ks अति, Gs M4 (inf ltn) Cv हृद (for असि) Ks 4 5 Gs M4 (inf ltn) तु; Cv त्वं (for च) K4 मां वोच, Ks मे वाच . B1 ३ ३ (marg) 4 5 Do1 Dn1 D2-6 च (Do1 त, Ds ० अ) स्मादपि समाधिस्ते, T G1 ३ Ms 4 त (Ms 4 य) स्माद्वितुमर्हामि, M1 ३ यस्मान्नवितु मामि च्छेत् —^b) Ks Ms अभ्येति; Dn1 अपेत्य; D1

अभ्येतु, G1 अभ्येत्य —^d) Ś1 प्रवक्ष्यसि, B (except B1) Dn1 D2-6 प्रवक्ष्यामि, M1 ३ ख वक्ष्यसि B1-3 Gs सरस्वती (Gs 'ती) Ks 4 5 D1 न वाग्वदति कर्हिचित्, Ks T G1 ३ Ms 4 प्रव (Ks ते व) क्ष्यामि सरस्वती, Ms (inf ltn) न वक्ष्यति सरस्वती

14 ^a) Ś1 K1 ३ निर्या; Ks 4 5 D1 M1 ३ नित्य, Gs ३ Ms 4 यस्माद् (for देवी) B2 प्राणा प्राणातरे देवी; T G1 प्राणापानावतरे यद् —^b) T1 वाचे, G2 अह; M1 ३ वाक्ये (for वाग्वै) Gs यत्र (for नित्य) S (except M1 ३) प्रतिष्ठिता (for स्म तिष्ठति) Ks 4 5 D1 वाग्वै सम्यक्प्रतिष्ठिता, Ds ० वागेवे (Ds 'वै) ति प्रतिष्ठिता —^c) Ś1 (by corr) K1 ३ ३ पर्यमाणा; K4 D1 प्रेक्ष्य; Gs M4 प्रेर्यमाण (M4 'णो) (for 'माणा) T1 G1 प्रीय माणो महाभागे (T1 'नैर्) —^d) Ks corrupt Ks 5 Dn1 D2-6 प्राणान्, B1 (marg) 5 पानम् (for प्राणम्) B2-5 D2 अपानती, M1-3 4 (inf ltn as in text) अमानिनी (for अपानती) T1 G1 ३ विना प्राणाश्च (G2 'ण च) मामपि —K4 reads 14⁶⁰ on marg

15 ^a) Ś1 om तत् Ś1 K1 ३ प्राणा; K4 D1 प्राणात् M1 ३ पुनर् (for प्रादुर) Ks आमन् (for अभूद्) —^b) Gs प्राणम् (for वाचम्) Ś1 K2-5 Ds आप्याययत्, Gs M1 ३ आप्याययत् T G1 ३ Ms 4 इव (for पुन) —^d) Ds ० विदति (for व)

16 ^a) K1 D1 T M घोषिणी, Cv घोषिणी (as in text) —^b) Ś1 K D1 Gs M4 (inf ltn) एषा, M4 एव (for एव) —^c) G2 सु (for च) K1-4 D1 M1-3 घोषिण्यो, Ks Dn1 D2-6 घोषेण; B T2 घोषिण्या, Do1 घोषीयं, T1 G1 घोषिण्यां —^d) Do1 om, D2 निर्घोषेण, G1 निर्मोहैव Ks गरीयसे

17 ^a) B1 Do1 Ds 4 T2 गौरिव Ks D1 5 T G1 ३

दिव्यादिव्यप्रभावेन भारती गौः शुचिस्मिते ।
 एतयोरन्तरं पश्य सूक्ष्मयोः स्खन्दमानयोः ॥ १८
 अनुत्पन्नेषु वाक्येषु चोद्यमाना सिद्धक्षया ।
 किं नु पूर्वं ततो देवी व्याजहार सरस्वती ॥ १९
 प्राणेन या संभवते शरीरे
 प्राणादपानं प्रतिपद्यते च ।

उदानभूता च विसृज्य देहं
 व्यानेन सर्वं दिवमावृणोति ॥ २०
 ततः समाने प्रतितिष्ठतीह
 इत्येव पूर्वं प्रजजल्प चापि ।
 तस्मान्मनः स्यावरत्वाद्विशिष्टं
 तथा देवी जङ्गमत्वाद्विशिष्टा ॥ २१

C 14 654
 B 14 21 25
 K 14 22. 26

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

प्रसवति, Ks स्रवतीति, B1 2 5 Ds प्रसवति B6 D
 (except Dc1 D1) [स]र्यान् (for [स]या) —^δ T
 वासम्, G1 मामम्, Cv रसम् (as in text) K4
 उत्तर- (for उत्तम) Cv पाळिनी (for -शालिनी)
 —^ο K2 T2 G1 2 M1-3 स्पदति, Ds तस्य ते, Gs
 M4 स्पदिनी —^ε K5 D2 M1 2 शाश्वती, Ds
 शाश्वत- Ś1 K1 माविनी, D2 शाश्वतीं ब्रह्मवादिनीं

18 ^α) K2 4 D1 प्रकारेण, Dc1 प्रघानेन (for
 प्रभावेन) —^δ Gs M4 (inf ltn) शुचिस्मिता —^ο
 Ds ० लक्ष्य (for पदय) —^ε K2 स्पर्धमानयो, Dc1
 Dn1 D2 3 5 स्पद*, S (except Gs, M4 inf ltn
 as in text) यतमानयो

19 ^α) S (M4 inf ltn as in text) चान्येषु (for
 वाक्येषु) —^δ K2 4 D1 नोद्यमाना Ks D (except
 Dc1 D1) विवक्षया, B1 2 हि सूक्ष्मया (for सिद्धक्षया)
 B2 चोद्यमानानि सूक्ष्मया —^ο K2 अनु, K4 D1 कं नु,
 K5 कं नु, T2 G1 2 M किं तत् (for किं नु) Ds ०
 सर्वं (for पूर्वं) Ś1 K1 3 4 B. D (except Dc1) तदा
 (for ततो)

20 ^α) D1 T2 G1 2 M प्राणेन (for प्राणेन) B1-3 4
 (marg as in text) 5 Dc1 य, Gs सा (for या)
 Ś1 K1-3 Gs संश्रि (Gs 'श्र)यते, K4 5 B4 (marg)
 D1 समृ (Ks 'ह)यते, Ds संभरते, Ds समवेसे, T
 G1 2 M सन्नमते (for संभवते) K1 3 शरीरं, Ds ०

शरीरी —^δ) K4 प्रतिपद्य पूर्व, T G 'द्यते नु (for
 'द्यते च) —^ο) K4 B Dc1 T G1 M2 4 -भूतश्च (for
 भूता च) Ś1 K1 3 उदानभूतादविसृ (Ks 'रा)ज्य देह
 —^δ) K1 M1-3 सर्वं, B1 2 4 (marg) Dc1 T1 G2
 सर्वां, B4 दिव्य (for सर्वं) Ś1 (by corr) B1 4
 (marg) Dc1 T1 G2 दिव्यम् (for दिवम्) M4 (inf
 ltn) आतनोति (for आवृणोति)

21 The portion from 21 up to the end of the
 adhy 22 is lost in Dn1, on missing folios —^α)
 K2 4 समान K1 2 प्रति (for प्रति) T G1 M [ह]
 यम्, Gs स्वयम् (for [ह]ह) —^δ) K4 D1 इत्येषु
 K2 स पूर्वं, Ds पूर्वेषु, Cv सर्वं प्र- (for पूर्वं प्र) T
 प्रतिजल्प (for प्रज*) K5 D2-5 वाणी, Bs काले, D1
 चापि, T1 G1 चागपि, T2 चागध, Gs यापि (for
 चापि) —^ο) Ks ततो (for तस्मान्) Cv विशिष्टम्
 (for 'ष्ट) —^ε) G1 तदा (for तथा) Ds ० देही
 (for देवी) K5 विशिष्ट, G2 ष्ट, Cv ष्ट (as
 in text)

Colophon missing in Dn1 — Sub-parvan Ś1
 K1-3 T G1 3 M4 अनुगीता, K5 B Dc1 D1 5 ब्राह्मण
 गीता, M1-3 उपगीता — Adhy name Gs आत्म-
 यज्ञविधान — Adhy no (figures, words or both)
 Ś1 24, B1 D1 T2 G2 M 21 (as in text), T1 Gs
 M4 (by corr) 22, G1 19

ब्राह्मण उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
सुभगे सप्तहोतृणां विधानमिह यादृशम् ॥ १
घ्राणं चक्षुश्च जिह्वा च त्वक्श्रोत्रं चैव पञ्चमम् ।
मनो बुद्धिश्च सप्तैते होतारः पृथगाश्रिताः ॥ २
सूक्ष्मेऽवकाशे सन्तस्ते न पश्यन्तीतरेतरम् ।
एतान्यै सप्तहोतृस्त्वं स्वभावाद्विद्धि शोभने ॥ ३
ब्राह्मण्युवाच ।
सूक्ष्मेऽवकाशे सन्तस्ते कथं नान्योन्यदर्शिनः ।

22

☞ This adhy is missing in Dn1 (of v 1 12 21 21)

1 ^a) Ks. 4 D1 [ए]व (for [अ]पि) — ^d) T1 विनाशम् (sio), G2 निधानम् (for विधा) G1 इव (for इह)

2 ^a) K2 D1 6 M1 2 प्राणश्च, K4 B2 5 D2-5 G2 घ्राणश्च (for घ्राण) D01 जिह्वाश्च — ^b) K3 जिह्वा स्वक् (for स्वक्श्रोत्र) B2 स्वक्च श्रोत्र च पचम — ^d) K5 सुखम्, D6 6 पथम् (for पृथग्) S1 K1-3 T G1 2 आश्रया; B1 2 आहता (for आश्रिता)

3 ^a) S1 K1-3 5 T2 G2 सूक्ष्मावकाशे K2 4 शक्तास्ते, B D01 D2-6 T2 G2 विष्टतो (T2 G2 'ति), T1 G2 सप्राप्ते; M1 सतप्ते (for सन्तस्ते) G1 सूक्ष्माकाशे सम प्राप्ते — ^b) D3 द्वि (for न) K3 कथ नान्योन्यदर्शित (of 4^b) — ^c) T G1 2 M पृतङ्गे (M1 2 'त्ते) सप्त होतृस्व; G2 पृतांश्च सप्तहोतृणां — ^d) M1 2 स्वभावं G2 भावानसाध्वी च शोभने

4 ^a) K1-3 G2 सूक्ष्मावकाशे D3 M1 सतप्ते, G2 संप्राप्ते (for सन्तस्ते) T G1 सूक्ष्माकाशे सम प्रा (G1 तु सप्रा)प्ते — ^b) T1 च (for न) K3 कथा नान्योन्यदर्शित (sio) — ^c) K4 5 D01 D1 T G M2 स्वभावाद् — ^d) K2 B D01 D2-6 मे प्रभो; K4 D1 विस्तराद् (for मे विभो)

कथंस्वभावा भगवन्नेतदाचक्ष्व मे विभो ॥ ४

ब्राह्मण उवाच ।

गुणाज्ञानमविज्ञानं गुणिज्ञानमभिज्ञता ।
परस्परगुणानेते न विज्ञानन्ति कर्हिचित् ॥ ५
जिह्वा चक्षुस्तथा श्रोत्रं त्वद्भानो बुद्धिरेव च ।
न गन्धानधिगच्छन्ति घ्राणस्तानधिगच्छति ॥ ६
घ्राणं चक्षुस्तथा श्रोत्रं त्वद्भानो बुद्धिरेव च ।
न रसानधिगच्छन्ति जिह्वा तानधिगच्छति ॥ ७
घ्राणं जिह्वा तथा श्रोत्रं त्वद्भानो बुद्धिरेव च ।

5 D1 om the ref — ^a) K1 3 4 B (except B1) D01 D1 G2.8 Cv गुणज्ञानम् (for गुणा^a) K4 अति ज्ञानं, B1-3 4 (marg as in text) 5 D01 M2 4 Cv अभि^a (for अवि^a) K2 मनोज्ञान गुणज्ञान; T1 G1 गुणाज्ञानेषु विज्ञानं — ^b) K4 D1 पुण्य; K5 B2 4 5 D2-6 T2 G2 M गुण; D01 गुणे (for गुणि) K4 D1 3 अवि ज्ञता (for अभि^a) K2 मतिज्ञानं प्रतिज्ञाया (sio) — ^c) K5 B1 D2-6 T2 G2 परस्पर K4 स्वेते, B2 4 (marg as in text) 5 पृतान्, B3 एव, D1 ह्येते; G3 एति (for एते) — ^d) B D (except D1, Dn1 missing) G2 [अ]भिज्ञानन्ति, G3 विज्ञानाति B4 केचन (for कर्हिचित्)

6 ^a) B2 च श्रोत्र च, G2 तथा श्रोत्रे — ^b) K5 B2 5 D5 6 G2 M1-3 4 (marg as in text) वाद्यानो (for स्वद्भानो) — After 6^b, G1 reads 10^a K1 3 D2 5 6 G1 M4 om (hapl) 6^c-7^b G2 om (hapl) 6^c-8^b — ^c) G2 शब्दम् (for गन्धान्) K2 अभि, M1 2 अपि (for अधि-) — ^d) K4 5 B3 D01 घ्राण, B1 2 (marg as in text) चक्षुस् (for घ्राणस्) — After 6, D01 reads 9 for the first time, repeating it after 11, while T G2 read 9-10

7 G2 om 7, K1 3 D2 5 6 G1 M4 om. 7^a (for all, of v 1 6) B1 2 om (hapl) 7-8 D1 om (hapl) 7 — ^a) M1 2 घ्राणश्च K4 जिह्वा (for चक्षुस्) — ^b) K5 B3 वाद्यानो (for स्वद्भानो). — K2 reads 7^a after 8 — ^c) B2 विष्टति (for गच्छति)

न रूपाण्यधिगच्छन्ति चक्षुस्तान्यधिगच्छति ॥ ८
 घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च श्रोत्रं बुद्धिर्मनस्तथा ।
 न स्पर्शानधिगच्छन्ति त्वक्च तानधिगच्छति ॥ ९
 घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च त्वद्भ्रानो बुद्धिरेव च ।
 न शब्दानधिगच्छन्ति श्रोत्रं तानधिगच्छति ॥ १०
 घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च त्वक्श्रोत्रं बुद्धिरेव च ।
 संशयान्नाधिगच्छन्ति मनस्तानधिगच्छति ॥ ११
 घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च त्वक्श्रोत्रं मन एव च ।

न निष्ठामधिगच्छन्ति बुद्धिस्तामधिगच्छति ॥ १२
 अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 इन्द्रियाणां च संवादं मनसश्चैव भामिनि ॥ १३
 मन उवाच ।
 न घ्राति मामृते घ्राणं रसं जिह्वा न बुध्यते ।
 रूपं चक्षुर्न गृह्णाति त्वक्स्पर्शं नावबुध्यते ॥ १४
 न श्रोत्रं बुध्यते शब्दं मया हीनं कथंचन ।
 प्रवरं सर्वभूतानामहमस्मि सनातनम् ॥ १५

C 14 669
 B 14 22 15
 K 14 23 15

8 G₂ om. 8^{ab} (cf. v 1. 6) B_{1,2} om 8 (cf v 1 7) B₃ T₁ om (hapl.) 8 —^a) B₄ s Dc₁ नासा, S (T₁ G₂ om) घ्राणो (for घ्राण) T₂ G₂ जिह्वास् S₁ च चक्षुश्च (for तथा श्रोत्र) —^b) S₁ श्रोत्र स्वर्, K₅ D₂₋₆ वाद्यनो —^c) K₂ D₁ रूपेण, M_{1,2} रूपान् (for रूपाणि) —^d) D₁ रूप (for चक्षुस्) K₂ s B₅ D_{1,2} s M₁₋₃ तान् (for तानि) — After 8, K₂ reads 7^{cd}

9 K₂ om (hapl) 9-11 G₁ om. 9^a-10^b Dc₁ reads 9 for the first time after 6, repeating it after 11 T G₂ read 9-10 after 6 K₄ reads 9^{ab} after 10 —^a) M₁ घ्राणो S₁ K₅ D₂ s s c ततश्चक्षुः, K₄ D₁ रसश्चक्षुः (for च चक्षुश्च) T घ्राणं चक्षुश्च जिह्वा च — D₄ om (hapl) 9^b-10^a —^b) B Dc₁ (both times) बुद्धि श्रोत्रं (by transp) K₁ स्वद्भ्रानो बुद्धिरेव च — K₄ om 9^{cd} —^c) K₁ शब्दान्, T G₂ स्पर्शम् (for स्पर्शान्) M स्पर्शान्च नाधिगच्छति —^d) Dc₁ (second time) बुद्धिस्, G₂ श्रोत्र, M स्वक्च (for स्वक्च) T G₂ एतद् (for च तान्)

10 For the sequence in T G₂, cf v 1 9 K₂ om 10, D₄ om. 10^a, G₁ om. 10^{ab} (for all, cf v 1 9) D₁ om (hapl.) 10-11 G₂ om (hapl) 10 K₂ repeats 10^{ab} after 10^{cd} —^a) M घ्राणो B₅ श्रोत्र (for चक्षुश्च) T G₂ transp जिह्वा and चक्षुश्च K₄ घ्राण जिह्वास्तया चक्षुस् —^b) K₃ (second time) B₅ श्रोत्र स्वर्, B₁ वाद्यनो — After 10^b, B₅ reads 11^{cd} for the first time, repeating it in its proper place. B₅ om 10^{cd} G₁ reads 10^{cd} after 6^b —^c) T G₁ s शब्दम् (for शब्दान्) —^d) T G₁ तम्, G₂ तद् (for तान्) — After 10, K₄ reads 9^{ab}, while B₁₋₄ ins after 10

56* घ्राण चक्षुश्च श्रोत्र च स्वजिह्वा बुद्धिरेव च ।

[B₃ s घ्राण चक्षुस्तया श्रोत्र (for the prior half) B₂ s जिह्वा त्वर् (by transp)]

— B₁₋₄ read 11^{cd} for the first time after the above

11 K₂ om 11 (cf v 1 9) D₁ om. 11 (cf v 1 10) T₁ om. (hapl.) 11-12 K₄ B₅ om. 11^{ab} B₄ reads 11 twice —^a) T₂ G₁ s M₁ s s घ्राणो —^b) S₁ श्रोत्रं स्वर् (by transp) K₂ मन (for बुद्धिर्) B₁ s s (first time) स्वक्च (B₂ बुद्धिः) श्रोत्र मनस्तया, B₄ (second time) स्वक्श्रोत्रं च मनस्तया — B₁₋₄ read 11^{cd} for the first time after 56^a, B₅ after 10^b —^c) K₄ न स्पर्शम्, K₅ B (first time) D₂₋₆ T₂ G₁ s सशयम्, Dc₁ सकल्पान् (for सशयान्) —^d) K₄ स्वक्च, B (first time) बुद्धिस् (for मनस्) D₅ s तम् (for तान्) — After 11, Dc₁ repeats 9

12 T₁ om 12 (cf v 1 11) D₄ om. (hapl.) 12 K₂ s om. 12^{ab} —^a) T₂ G₁ M घ्राणो —^b) G₂ श्रोत्र स्वर् (by transp) —^c) B₁ s s Dc₁ D₁ M₁₋₃ तान् (for तान्) D₅ अनु (for अघि) — After 12, M₄ ins an addl. colophon [Sub-parvan अनुगीता — Adhy no 13]

13 Before 13, M₄ ins ब्राह्मण —^a) B Dc₁ भामिनि

14 ^a) K₅ B D₄ s नाघ्राति, G₂ न घ्राणं G₂ s मद्यते (for मामृते) K₂ घ्राण, T G₁ s M₁ s s (inf l: n as in text) घ्राणो, M₂ घ्राणो —^b) K₂ s B₁ s D₁ रमास् B D (except D₁, Dm₁ missing) वेत्ति च (for बुध्यते) —^c) B₁ s चक्षु रूप (by transp) —^d) T G₁ s स्पर्शं स्वर् (by transp) S₁ K₁ s B₃ s च, T₂ वि- (for [अ]व-) B₁ बुध्यति B₂ G₂ स्वक्च स्पर्शं न बुध्यते (B₂ *ति)

अगाराणीव शून्यानि शान्ताचिष इवाग्रयः ।

इन्द्रियाणि न भासन्ते मया हीनानि नित्यशः ॥ १६

काष्ठानीवार्द्रशुष्काणि यतमानैरपीन्द्रियैः ।

गुणार्थान्नाधिगच्छन्ति मामृते सर्वजन्तवः ॥ १७

इन्द्रियाण्यूचुः ।

एवमेतद्भवेत्सत्यं यथैतन्मन्यते भवान् ।

ऋतेऽस्मान्मसदर्थस्तु भोगान्भुङ्क्ते भवान्यदि ॥ १८

यद्यस्मासु प्रलीनेषु तर्पणं प्राणधारणम् ।

भोगान्भुङ्क्ते रसान्भुङ्क्ते यथैतन्मन्यते तथा ॥ १९

अथ वास्मासु लीनेषु तिष्ठत्सु विपयेषु च ।

यदि संकल्पमात्रेण भुङ्क्ते भोगान्प्रथार्थवत् ॥ २०

अथ चेन्मन्यसे सिद्धिमस्मदर्थेषु नित्यदा ।

घ्राणेन रूपमादत्स्व रसमादत्स्व चक्षुषा ॥ २१

श्रोत्रेण गन्धमादत्स्व निष्ठामादत्स्व जिह्वया ।

त्वचा च शब्दमादत्स्व बुद्ध्या स्पर्शमथापि च ॥ २२

बलवन्तो ह्यनियमा नियमा दुर्वलीयसाम् ।

भोगानपूर्वानादत्स्व नोच्छिष्टं भोक्तुमर्हसि ॥ २३

यथा हि शिष्यः शास्तरं श्रुत्यर्थमभिधावति ।

15 ^a) S शृणुयात् (for बुध्यते) — ^b) Ś1 D1 G3 M4 (inf lsn) कदाचन — ^d) Ś1 K1 3 एकं (for अस्मि) B1 सनातन

16 ^a) K2 B1 D2 3 0 आगराणि, M1 2 नगराणि K3 [ए]व (for [ह]व) — Do1 om (1 hapl) 16^b-17^a — ^c) D2-4 भापते (for भासन्ते) — ^d) Ś1 हीना न (for हीनानि) B1 2 5 सर्वश (for नित्यश)

17 Do1 om 17^a (of v 1 16) — ^a) K3 G1 2 M [ऊ]र्ध्व, G3 [अ]य (for [आ]र्द्र) K1-3 D3 M3 शुष्कानि — ^b) D3 अर्तीन्द्रियै — ^d) S मृते

18 D3 om. the ref — ^a) D3 एवमेव सत्य भवेद्, D3 इन्द्रियाणामेव तत्सत्य (hypermetrio) — ^b) K4 M1 2 मन्यसे, D3 मनुते — ^c) Ś1 K1 2 4 5 D (except Do1, Dn1 missing) G1 स्व, K3 T1 G2 3 वै (for तु) — ^d) Ś1 K1 2 4 5 D1 भुज्याद्; K3 भुञ्जन्; M3 भुजेद् (for भुङ्क्ते) K3 अपि (for यदि) G3 भोगान्भुञ्जीत चेद्भवेत्

19 ^a) K3 च लीनेषु; M1 2 प्रणष्टेषु (for प्रलीनेषु) K3 इन्द्रियेषु च लीनेषु — K4 D1 om 19^b — ^c) K3 भुक्त्व, B D (D1 om, Dn1 missing) T G1 2 M1 2 भुक्ते (for भुङ्क्ते) B Do1 D2-3 T2 भवान् (for रसान्) K3 भुक्त्व, B D (D1 om, Dn1 missing) T2 सत्य, T1 G1 2 वेत्ति, G3 M4 (inf lsn) वेत्सि, M1 2 भुक्ते (for भुङ्क्ते) — ^d) K4 Do1 D1 तथा (for यथा) K B1 Do1 D1 G3 M1 2 मन्यसे K3 यथा, S (except G3) भवान् (for तथा)

20 ^a) Ś1 K1 3 G3 विप्र-, K2 4 D1 संप्र-, K3 ससु-, T1 [अ]स्य प्र, T2 G1 2 M [अ]प्यप्र- (for [अ]स्मासु) — ^c) Ś1 K1 मात्रेषु (for -मात्रेण) — ^d)

Ś1 K1 3 भुक्त्वे, K3 5 भुक्त्व, G3 भुक्त, M3 4 भुक्ते Do1 T2 यथार्थवित्, T1 G M तदार्यव (T1 'वि)त्

21 ^a) G2 अय वा, M1 2 यथा च (for अय चेत्) K3 सिद्धम्, M4 (inf lsn) बुद्धिम् — ^b) Ś1 K3 अस्मदर्थेन D3 तानि स, G3 सर्वदा (for नित्यदा) — ^c) K3 T G आधत्स्व — ^d) K B1 D1-3 6 G3 रसान् D3 6 आहर, G3 आधत्स्व T G1 2 M चक्षुषा शब्द (M1 2 रूप)माददा

22 ^a) K2 4 5 B1-4 D (Dn1 missing) गंधान्, M1 2 शब्दम् K3 T G1 2 आधत्स्व — K3 om (hapl) 22^b-23^c K3 om (hapl) 22^b — ^b) B Do1 D2 3 T2 स्पर्शान् (for निष्ठाम्) K2 4 D1 नोच्छिष्ट भोक्तुमर्हसि (=23^d), D3 जिह्वया रसमेव च — ^c) G1 2 M2-3 वा (for च) K2 4 D1 श्रोत्रम् B2-3 D2-3 शब्दान् T2 G3 आधत्स्व — ^d) M1 2 जिह्वा (for बुद्ध्या) G3 वा (for च) D3 सयुद्ध्या स्पर्शयापि च

23 K3 om 23^{ab} (of v 1 22) — ^a) M1 2 [स]पि (for हि) G3 नीयमाना (for ह्यनियमा) G1 यलीयस्त्वोहानीस यद् (s10) — ^b) K2 4 D1 नियमो B1 2 दुर्वलीयस T G1 2 दुर्वलाश्च अ (G1 'श्चाव, G2 'स्त्वव)-लीयसां — ^c) T2 G3 आधत्स्व Ś1 K1 3 भोगेन सर्वा ना (K3 'र्वमा)दत्स्व, T1 G1 2 भोगानाधत्स्व नोच्छिष्ट (G1 नित्यं वै) — ^d) T1 G3 मनस्त्व (for नोच्छिष्ट)

24 ^a) M4 (inf lsn as in text) शिष्ट K3 यथा शिष्योरशास्त्रश्चेत् (sic), G3 शायितानि यथा शिष्य — ^b) K3 शिष्यार्थम् (for श्रुत्य) T1 G1 2 M अनु, G3 अपि (for अभि-) — ^c) Ś1 तत् श्रुतिम्, G3 तच्छ्रुत्वा तम् — ^d) K3 श्रुत्यर्थे, B3 D2-3 श्रुत्यर्थम् K3 अधि (for उप) B (except B3) -तिष्ठते, D3

ततः श्रुतमुपादाय श्रुतार्थमुपतिष्ठति ॥ २४
 विषयानेवमस्माभिर्दर्शितानभिमन्यसे ।
 अनागतानतीतांश्च स्वप्ने जागरणे तथा ॥ २५
 वैमनस्यं गतानां च जन्तूनामल्पचेतसाम् ।
 अस्मदर्थे कृते कार्ये दृश्यते प्राणधारणम् ॥ २६
 बहूनपि हि संकल्पान्मत्वा स्वमानुपास्य च ।
 बुभुक्षया पीड्यमानो विषयानेव धावसि ॥ २७
 अगारमद्वारमिव प्रविश्य

संकल्पभोगो विषयानविन्दन् ।
 प्राणक्षये शान्तिमुपैति नित्यं
 दारुक्षयेऽग्निर्ज्वलितो यथैव ॥ २८
 कामं तु नः स्वेषु गुणेषु संगः
 काम च नान्योन्यगुणोपलब्धिः ।
 अस्मानृते नास्ति तपोपलब्धि-
 स्वामप्यृतेऽस्मान् भजेत हर्षः ॥ २९

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि द्वाविंशोऽध्याय ॥ २२ ॥

२३

ब्राह्मण उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

सुभगे पञ्चहोदृणां विधानमिह यादृशम् ॥ १

प्राणापानाबुदानश्च समानो व्यान एव च ।

C 14 685
B 14 29 2
K 14 24 2

धावति

25 ^४) T₂ जय, M₁ २ जव (for जमि-) —^०)
 K₄ D₁ आगताश् (for अती) —^४) G₁ तदा (for
 तथा)

26 ^५) K₂₋₃ B₁₋₄ D₁ D₁ २-६ वैमनस्य —^६) G₃
 अपि (for अल्प) K₃ D₁ चेतसा (for चेतसाम्)
 —^०) G₁ अस्मदर्थं K₁ ३ न ते (for कृते) Ś₁ K₁₋₂
 कार्यं

27 ^५) B₂ च, G₃ न (for हि) —^६) K₂ ४ ५
 D₁ ज्ञात्वा, T₂ G M₁ (inf ltn) कृत्वा (for मत्वा)
 M₁ २ इ (for च) —^०) Ś₁ K₁ ३ G₃ भिद्यमानो (G₃
 'नं') (for पीड्य) —^४) K₂ जमि (for एव) K₄
 B D₁₋₆ T G₁ २ धावति

28 ^५) K₃ D₂₋₆ आगारम् D₁ अपि (for इव)
 —^६) K₂ B₁ २ D₁ T G₂ M₄ संकल्पभोगान् (T₁ G₂
 'भोगे, M₄ 'भोगौ), K₃ संतप्यमानो B₄ विनि
 दन्, M₁ २ अविद, M₄ अविदत् (for 'दन्) K₄ D₁
 संकल्पभोगान्विषयान् विदति, B₂ ५ D₂₋₆ 'भोगान्विषये
 निबद्धान् —^०) D₂₋₄ प्राणक्षय, G₁ प्राणक्षये K₂ ३
 M₁₋₂ उपैति —^४) K₁ दानक्षये, D₃ घातु' (for
 दार') M₁ २ यथावत् (for यथैव)

29 ^५) B₁ २ कामस् K₂ नु (for तु) K₃ त्रिवेषु,

D₁ नष्टेषु (for न स्वेषु) Ś₁ K₁ ३ काम तु (K₃ च)
 सत्स्वेषु गुणेषु संग —^६) B₁ २ काम, D₂ सम (for
 काम) B₁ T G₁ M तु, B₂ [s]स्तु (for च)
 —^०) B₁₋₂ D₃ अस्माद्दिना, D₁ D₂ ४-६ अस्मान्विना,
 G₃ ऋते स्वस्मान् K₂ ४ B₁ D₄ तपोपलब्धिस्, T₁
 तदोप'; G₁ तयोप' —^४) Ś₁ K₁ ४ D₁ स्वामप्यृते,
 B₂ ४ D₁ तावस्कृते, B₂ D₂₋₆ तावदते, G₁ स्वामप्यृते
 (for स्वामप्यृते) D₂₋₅ खां, D₆ खा (for उस्मान्)
 D₂₋₆ भजेत्य, G₁ भवेत्, G₃ भजेत् च (for भजेत्)
 M₁ हर्षं

Colophon missing in D₁. — Sub parvan K₂ ३
 D₂ T M₃ ४ अनुगीता, K₂ (also) ५ B D₁ D₁₋₅ ६
 (also) ब्राह्मणगीता; M₁ २ उपगीता — Adhy name
 G₂ मनसोद्वियाणां च सवाद — Adhy no (figures,
 words or both) Ś₁ 25, B₁ D₄ M₄ 22 (as in
 text), T₁ G₂ 23, M₃ (marg) 24

23

1 G₁ om. 1-2 (with the ref) K₄ ब्रह्मा (for
 ब्राह्मण) —^०) K₃ D₃ 'होत्राणा Ś₁ सुखभोगांश्च
 होदृणा —^४) T₁ विभागम् B₁ २ इति (for इह)
 G₃ यद्दश

पञ्चहोतृनथैतान्वै परं भावं विदुर्बुधाः ॥ २

ब्राह्मण्युवाच ।

स्वभावात्सप्त होतार इति ते पूर्विका मतिः ।

यथा वै पञ्च होतारः परो भावस्तथोच्यताम् ॥ ३

ब्राह्मण उवाच ।

प्राणेन संभृतो वायुरपानो जायते ततः ।

अपाने संभृतो वायुस्ततो व्यानः प्रवर्तते ॥ ४

व्यानेन संभृतो वायुस्ततोदानः प्रवर्तते ।

उदाने संभृतो वायुः समानः संप्रवर्तते ॥ ५

तेऽपृच्छन्त पुरा गत्वा पूर्वजातं प्रजापतिम् ।

यो नो ज्येष्ठस्तमाचक्ष्व स नः श्रेष्ठो भविष्यति ॥ ६

ब्रह्मोवाच ।

यस्मिन्प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति

सर्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे ।

यस्मिन्प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति

स वै श्रेष्ठो गच्छत यत्र कामः ॥ ७

प्राण उवाच ।

मयि प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति

सर्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे ।

मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति

2 G₁ om. 2 (of v 1 1) —^a) K₁ corrupt K₅ T₂ G₂ प्राणोपान (for प्राणापानाद्) —^b) D₁ समान — D₈ om 2^a-3^b —^c) K₂ s s Do₁ D₂ 4-6 T₂ तथा (for अथ) K₄ D₁ [ए]वानि, M₁ [ए]कान्वै (for [ए]कान्वै) —^d) D₁ परे भाव

3 D₈ om 3^{ab} (of. v 1 2) —^a) T₂ भास्वत, M₁ सभावाद् (for स्वभा) — D₁ om. (hapl) 3^{bc} —^b) K₄ B₁ s D₂ 4-6 T₁ G₂ ते (for ते) S (except G₂) पौर्विकी T G₁ M₁ s श्रुति (for मति) —^c) K₂ 4 तथा (for यथा) K₄ G₂ [ए]व (for वै) —^d) T G₂ यथा, M₁ s परे (for परो) K₁ भावात् K₂ s B Do₁ Dn₁ D₂-6 तद्, K₄ D₁ स (for तथा)

4 ^a) Ś₁ K₁ s संश्रितो, K₂ D₁ ससृतो, B₂ Do₁ ससृतो, M₈ ससृतो (for ससृतो) — D₈ om (hapl) 4^d-5^a —^b) K₂ B₂ Do₁ D₂ 4-6 अपाने K₂ s D₁ अपानो नाम जायते; K₂ ततोपान प्रवर्तते —^c) K₂ अपान; M₁-s समान-; M₄ अपान Ś₁ K₁ s संश्रितो; B₂ s Do₁ संसृतो; D₂ संसृतो, M₈ ससृतो — K₄ om (hapl) 4^d-5^a Ś₁ reads 4^d on marg —^d) D₁ तयोदान, D₈ s व्यानस्वत (by transp)

5 K₄ om 5^{abc}, D₈ om 5^a (for both, cf. v 1 4) B Do₁ Dn₁ S (except T₂) om (hapl) 5 —^a) Ś₁ K₁ s संश्रितो (for ससृतो) D₁ उदाने ससृतो वायुस् —^b) Ś₁ K₂ तयोदान; D₁ ततो व्यान, D₈ s तयोदान (for ततो) —^c) D₁ व्यानेन (for उदाने) Ś₁ K₁ s संश्रितो (for ससृतो) —^d) K₂ D₁-6 T₂ समानो नाम जायते

6 ^a) Do₁ om ते B₁ s अ(B₁ आ)पृच्छत, D₂ तं पृच्छति, G₂ ते ह्यपृच्छन् K₂ पुनर्, T G₁ s M₄ पुरो (for पुरा) B D (except D₁) सत् (for गत्वा) —^b) K₂ D₁ G₁ पूर्वं जाति (K₂ त) Dn₁ D₂-6 पितामह (for प्रजापतिम्) — D₁ om. 6^a-10^b —^c) B₂ D (except Do₁, D₁ om) श्रेष्ठस् —^d) K₁ मत्त (for स न) K₄ ज्येष्ठो, D₂ श्रेयो, S (except G₂) श्रेयान् (for श्रेष्ठो)

7 D₁ om. 7 (of v 1 6) G₁ om 7 M₄ ब्राह्मण (for ब्रह्मा) —^a) Some MSS प्रलीने, G₂ शरीरे (for प्रलीने) —^b) Ś₁ K₁ प्राणभृत — Ś₁ K₁-s B₂ om. (hapl) 7^a-8^b —^c) D₂ प्रवीणे, S (G₁ om) प्रवृत्ते (for प्रचीर्णे) Do₁ तु (for च) — D₁ om (hapl) 7^d-8^a —^d) K₄ सर्वो ज्येष्ठो, K₅ स व श्रेष्ठो, T G₂ M स व (T₁ M₄ वै) श्रेयान्; G₂ समा श्रयान् K₄ गच्छतां, K₅ तु M₁ कामं

8 D₁ om 8 (of v 1 6) Ś₁ K₁-s B₂ om 8^{ab}, D₄ om 8^{bc} (for all, of v 1 7) —^a) G₂ प्रलीने Do₁ om (hapl) from प्रलय up to पश्यत मां (in 8^d) T G M₁ प्रलय —^c) K₂ प्रकीर्णे, S (except T₁) प्रवृत्ते (for प्रचीर्णे) —^d) B₂ ज्येष्ठो B₅ ह्यय, D₆ M₁ [s]स्वयह (for ह्यहं) Ś₁ K₁ G₂ M मा (for मा) T₁ तेन श्रेष्ठोह त्वय्यत मा प्रलीन

9 D₁ om. 9 (of v 1 6) B₂ om (hapl) 9-11 —^a) M₁-s प्राणान् Ś₁ प्रलीय च, K₅ B₁ s s Dn₁ D₈ G₂ प्रालीयत, Do₁ प्रणीयत, D₂ G₁ प्रलीयते, T₂ G₂ M₄ (mf lzn) नक्ष, M चेत G₁ तत्र (for सत्) —^b) T₁ स (for ह) —^c) T₂ अपानश्च ततो

श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रलीनम् ॥ ८

ब्राह्मण उवाच ।

प्राणः प्रलीयत ततः पुनश्च प्रचचार ह ।

समानश्चाप्युदानश्च वचोऽब्रूतां ततः शुभे ॥ ९

न त्वं सर्वमिदं व्याप्य तिष्ठसीह यथा वयम् ।

न त्वं श्रेष्ठोऽसि नः प्राण अपानो हि वशे तव ।

प्रचचार पुनः प्राणस्तमपानोऽभ्यभाषत ॥ १०

मयि प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति

सर्वे प्राणाः प्राणभृता शरीरे ।

मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति

श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रलीनम् ॥ ११

व्यानश्च तमुदानश्च भाषमाणमथोचतुः ।

अपान न त्वं श्रेष्ठोऽसि प्राणो हि वशगस्तव ॥ १२

अपानः प्रचचाराथ व्यानस्तं पुनरब्रवीत् ।

श्रेष्ठोऽहमस्मि सर्वेषां श्रूयतां येन हेतुना ॥ १३

मयि प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति

सर्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे ।

मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति

श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रलीनम् ॥ १४

प्रालीयत ततो व्यानः पुनश्च प्रचचार ह ।

प्राणापानाबुदानश्च समानश्च तमब्रुवन् ।

न त्वं श्रेष्ठोऽसि नो व्यान समानो हि वशे तव ॥ १५

C 14 700
B 14 23 16
K 14 24 16

व्यानो —^d) Ks वाच (for वचो) Ks तदा, Bs Dn1 D2-6 T1 G2 2 M पुन (for तत)

10 D1 om. 10^{ab} (cf. v l. 6) B2 om 10 (cf. v l. 9) —^a) T2 G1 तत्, Gs स (for न) M त्वा (for स्व) B1 (marg as in text) इम (for इद्) K2 2 Ds T G1 2 प्राप्य, B1 (marg as in text) Dc1 मिथ्या, M1-3 व्याप्तं (for व्याप्य) —^b) K2 2 Dc1 Gs तिष्ठस्युत्, Ks ल्युत्, T1 G1 'से ह (for 'सीह) —^c) Ks 2 Dn1 D2-6 T G1 2 M4 श्रेष्ठो हि, K4 D1 ज्येष्ठोसि, M4 (inf l/n as in text) श्रेष्ठोसि Ś1 K1 2 वै, D1 मे, G2 य (for न) —^d) Ds अयनो, Ds शयानो, G1 ह्यपानो (for अ) D1 ह्यचरत्, Ds ह्यवशे (for हि वशे) —^e) Ds om 10^e-11^d —^e) Ks स (for प्र) K4 D1 Gs M1 2 तत (for पुन) —^f) T G M3 4 ततो (for तम्) D1 -चावत् (for -आपत्)

11 B2 om 11 (cf v l 9) Ds om. 11 (cf. v l 10) Before 11, Ks B1 2 3 D (except D1, Ds om) S ins अपान —After अपान, T2 ins

57* श्रेष्ठोऽहमस्मि सर्वेषां श्रूयता येन हेतुना ।

—^a) T1 G1 M1-3 प्रलय —^b) K2 सर्व (for सर्वे) D1 शरीरिणा (for शरीरे) —^c) S (except M1 2) प्रवृत्ते (for प्रचीर्णे) —^d) M1 2 [s]स्मि (for हि) Ś1 K1 2 G2 2 M मा (for मा)

12 K2 2 B3 om. (hapl) 12-14 Before 12, MSS ins ब्राह्मण —^e) S न (for ससि) K4 D1

अपान त्व हि न (D1 न) श्रेष्ठ —^d) D1 प्रवरत्, Ds वरगत् (sic) (for वश)

13 K2 2 B3 om 13 (cf v l 12) —^b) Ś1 K1 2 B1 Dc1 तु, K4 D1 च; T G तान् (for त) —^c) K4 D1 वै सर्वे (for सर्वेषा) —^d) Gs श्रूयते D1 हेतुत्

14 K2 2 B3 om 14 (cf. v l 12) Before 14, S (except M1 2) ins व्यान —^a) T G M1 प्रलय B1 2 प्रयाति (for व्रजन्ति) —^b) K1 पुन (for प्राणा) —^c) T1 om. 14^e-16^b —^c) T2 G M3 4 प्रवृत्ते (for प्रचीर्णे) D2 न; G1 तु (for च) Ds चरत् —^d) Ds om. 14^d —^d) M1 2 [s]स्मि (for हि) Ś1 K1 2 G2 2 M मा (for मा)

15 T1 om. 15 (cf. v l. 14) Before 15, MSS ins ब्राह्मण T2 G M om. 15^{ab} K2 reads 15-17 twice. —^a) Ds corrupt Ś1 K2 (both times) तत् स व्यान प्रा (K2 प्र)लीय, K1 2 4 D1 तत समान (K1 स व्यान) प्रा (K4 D1 प्र)लीयत् (hypermetric) —^c) T2 G प्राणोपान (for प्राणापानात्) Ds उचौ चैव (for उदानश्च) —^d) T2 न्यानश्चैव (for समानश्च) G1 अत्रवीत् (for अब्रुवन्) K2 (both times) 2 4 D1 समा नस्त (Ks 'न त)मथाब्रुवन् —^e) Ś1 K1 2 Gs om (hapl) 15^e-18^d —^e) Ds समो, G1 M1 2 हि नो (for ससि नो) T2 न त्वं [समान] समानश्च (by dittography) —^f) T2 व्यान एव (for समानो हि) B1 2 3 Dn1 D2-4 तु, Ds 2 च (for हि)

C 14 700
D 14 23 16
K 14 24 16

प्रचचार पुनर्व्यानिः समानः पुनरव्रवीत् ।
श्रेष्ठोऽहमास्मि सर्वेषां श्रूयतां येन हेतुना ॥ १६

मयि प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति
सर्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे ।

मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति
श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रलीनम् ॥ १७

ततः समानः प्रालिल्ये पुनश्च प्रचचार ह ।
प्राणापानाबुदानश्च व्यानश्चैव तमद्युवन् ।
समान न त्वं श्रेष्ठोऽसि व्यान एव वशे तव ॥ १८
समानः प्रचचाराथ उदानस्तद्युवाच ह ।
श्रेष्ठोऽहमास्मि सर्वेषां श्रूयतां येन हेतुना ॥ १९

मयि प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति

सर्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे ।

मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति

श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रलीनम् ॥ २०

ततः प्रालीयतोदानः पुनश्च प्रचचार ह ।
प्राणापानौ समानश्च व्यानश्चैव तमद्युवन् ।
उदान न त्वं श्रेष्ठोऽसि व्यान एव वशे तव ॥ २१
ततस्तानव्रवीद्ब्रह्मा समवेतान्प्रजापतिः ।
सर्वे श्रेष्ठा न वा श्रेष्ठाः सर्वे चान्योन्यधर्मिणः ।
सर्वे स्वविपये श्रेष्ठाः सर्वे चान्योन्यरक्षिणः ॥ २२
एकः स्थिरश्चास्थिरश्च विशेषात्पञ्चवायवः ।

16 1/2 For the repetition in K₂, of v l 15 T₁ om 16^{ab} (of v l 14) S₁ K₁ s G₈ om 16 (of v l 15) —^a) M₄ ततो (for पुनर्) —^b) G₁ s M तमथ (for पुनर्) K₄ D₁ प्रलीनस्तमथाव्रवीत् —^c) G₂ केन (for येन)

17 For the repetition in K₂, of v l 15 S₁ K₁ s G₈ om 17 (of v l 15) Before 17, T₁ G₁ s M₄ ins समान —^a) T₁ G₁ M₁ s 4 प्रलय —^b) T₁ G₁ M₈ s प्रवृत्ते (for प्रचीर्णे) —^c) M₁ s [s]स्मि (for हि) G₂ M मा (for मा)

18 Cf 20 S₁ K₁ s G₈ om 18^{abc} (of v l 15) B₈ D om 18 T₂ G₂ om 18^{a-22} M₄ om 18^b Before 18, K₂ B₁ s 4 s M₁ s ins ब्राह्मण —^a) K₂ प्रलीय, K₄ M₁-s प्रलय; B₄ सलीय (for प्रालिल्ये) K₆ तत प्रालीयतोदान, B₁ s s तत प्रालीयत तदा (B₈ व्यान) — After 18^b, M₁ s ins

58* ततो व्यान समान तु प्राणापानौ तयोचतु ।
—^a) K₆ प्राणापानसमानश्च, T₁ G₁ प्राणा (G₁ णो) पान उदानश्च, M₁ s 4 प्राणापानश्च व्यानश्च —^b) B₄ व्यान श्रापि; B₈ समानश्च (for व्यानश्चैव) K₂ व्यानश्च तम थाव्रवीत्, K₄ मानश्च तमथाव्रवन्, B₁ s समानं तमथाव्रवन्, M₁ s समानो ह्यद्युवन्वच —^c) K₄ समान एव हि न श्रेष्ठो, B₈ न एव श्रेष्ठोसि नो व्यान, T₁ G₁ M₁-s न एव समान श्रेष्ठोसि —^d) K₁ व्यान एव; G₈ M₄ समानो हि (for व्यान एव) B₄ s M₁ s उदा (B₆ समा) नो वदागस्तव — After 18, M₁ s ins

59* श्रेष्ठोऽहमास्मि सर्वेषां श्रूयता केन हेतुना ।
M₁ s cont. G₈ M₄ ins after 18

60* ततोदान प्रलीयाद्यु समान पुनरव्रवीत् ।

[G₈ व्यान (for [उ]दान) M₁ s ततोदान प्रलीयेत (for the prior half)]

19 T₂ G₂ om 19 (of v l 18) S₁ K T₁ G₁ s M om (hapl) 19-21 —^a) D₈ श्रूयते (for 'तां')

20 Cf 18 T₂ G₂ om. 20 (of v l 16) S₁ K T₁ G₁ s M om 21 (of v l 19)

21 T₂ G₂ om 21 (of v l 18) S₁ K T₁ G₁ s M om 21 (of v l 19) —^a) D₁ D₂-s 6 प्रली यत D₁ तत. समान प्रलीय —^b) D₁ प्राणापानाबुदानश्च —^c) D₁ समानस्तमथाव्रवन् —^d) D₁ समान एव हि न श्रेष्ठो —^e) D₁ एव (for एव)

22 T₂ G₂ om 22^a (of v l 18) K₂ D₁ read and K₄ D_{n1} D₂-s repeat 22^{ab} after 22^c Before 22, MSS ins ब्राह्मण उवाच —^a) B₁-4 D₁ ऋथ (for ततस्) K₈ B₈ सर्वान्, M₂ om (for ब्रह्मा) S₁ K₄ (second time) s D_{n1} D₂-s (last six second time) इति तानव्रवीत्सर्वान् —^b) K₈ समेतान्वै, T G M₈ s समयमान, M₁ s समये स (for 'वेतान्' —^c) B₈ s वै; T₁ G₂ M₈ s (inf lin as in text) च (for चा) G₂ सर्वे ज्येष्ठाश्च श्रेष्ठाश्च —^d) K₁-s. s स सह; D₁ हि सह; G₈ च सह (for चान्योन्य-) T G₁ कांक्षिण, M रक्षिण (for धर्मिण) — B₁ s M₁ s

एक एव ममैवात्मा बहुधाप्सुपचीयते ॥ २३
परस्परस्य सुहृदो भावयन्तः परस्परम् ।

स्वस्ति व्रजत भद्रं वो धारयध्वं परस्परम् ॥ २४

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

२४

ब्राह्मण उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
नारदस्य च संवादमृषेर्देवमतस्य च ॥ १

देवमत उवाच ।

जन्तोः संजायमानस्य किं नु पूर्वं प्रवर्तते ।
प्राणोऽपानः समानो वा व्यानो वोदान एव च ॥ २

नारद उवाच ।

येनायं सृज्यते जन्तुस्ततोऽन्यः पूर्वमेति तम् ।
प्राणद्वंद्वं च विज्ञेयं तिर्यगं चोर्ध्वगं च यत् ॥ ३

देवमत उवाच ।

केनायं सृज्यते जन्तुः कश्चान्यः पूर्वमेति तम् ।
प्राणद्वंद्वं च मे ब्रूहि तिर्यगूर्ध्वं च निश्चयात् ॥ ४

C 14 714
B 14 24 4
K 14 25 4

om. (? hapl.) 22^{ef} —^c) Ds ० T₂ G₁ M₂ ४ स्वदि
पय- —^f) K₂ D₁ -रक्षणे, Dn₁ D₂ ४ ० ० -धर्मिण,
D₁ -दर्शिन, T G₁ M₂ ४ चारिण (for -रक्षण)

23 Before 23, K₁ ४ ५ T G₁ २ M (M₁ inf lin)
1ns ब्रह्मा, K₂ ४ D₁ M₁ ब्राह्मण —^a) M₁ (inf
lin as in text) एव (for एक) K₂-५ D₁ चला
श्रान्ये, B₁ ५ Dc₁ M₂ ४ चरश्रान्यो, T G चरा-
श्रान्ये, M₁ २ च कश्चान्ये (s₁₀) (for चास्त्रिश्च) B₁ २
एकश्चर स्त्रिश्चान्यो —^b) B₂ S विद्रोपा —^c) K₂ ५
Dc₁ M₁ २ एष (for एव) T G₁ M₂ ४ च सर्वात्मा,
G₂ ममेहात्मा, M₁ २ स्वमेवात्मा (s₁₀) —^d) K₂ B₂ ४
Dc₁ M₁ २ ४ हि (for [अ]पि) K₁ दीयते, K₂ ५ M
-धीयते, T₁ G₁ २ लीयते, G₂ गीयते K₂ बहुधाप्सु
पधीयते, K₁ D₁ बहुत्वादुपची (D₁ 'धी)यते

24 ^b) K₁ D₁ भावयन्ति — D₁ om (hapl) 24^{cd}
—^d) K₂ धारयत, M₁ २ तारयध्वं

Colophon — Sub parvan K₂ ३ T G₁ ३ M₂ ४
अनुगीता, K₂ (also) ४ ५ B Dn₁ D₁-३ ५ ० ब्राह्मणगीता,
Dc₁ ब्रह्मगीता — Adhy name G₂ प्राणादीना संवाद
— Adhy no (figures, words or both) Ś₁ 26, Dn₁
D₁ M₁ 23 (as in text), T₁ G₂ 24, M₁ (inf
lin) 25

24

1 ^a) G₂ मुनेर (for ऋषेर) K₂ देविमतस्य, B₁
T₁ G₁ ३ देवतमस्य K₁ D₁ ह (for च)

2 K₁ D₁ om the ref B₁ २ (both marg) देव
सम, T₁ G₂ देवतम, G₁ देवमत —^a) D₂ सवाय-
मानस्य, T₁ सज्ञान, T₂ सजात —^b) K₂ को (for
किं) —^c) K₂ Dc₁ D₂ प्राणापान-, B₁ प्राणोपान
—^d) G₁ च (for चा) K₂ ५ B₁ ५ D₂ G₂ M₂ ४ वा
(for च) D₁ व्यानोदानश्च एव च, G₂ उदानो व्यान
एव च

3 K₂ om. (hapl.) 3-4 —^a) D₁ यतो (for येन)
K₁ ३ Dc₁ D₂ ४ M₁-३ सृजते, G₁ पूज्यते —^b)
G₁ पूर्वं, M₁ २ पुवम् (for पूर्वम्) T G₁ ईरित, G₂
एति किं D₁ ततोऽन्य सप्रवर्तते —^c) Ś₁ K₁ ३ द्वद्वेन,
K₁ ५ B₁ २ Dc₁ Dn₁ D₂ द्वद्वे च (K₁ Dn₁ हि); B₂ ५
-द्वद्वे च, D₁ द्वद्वेति, D₁-० T₂ G₂ द्वद्व हि (G₂ प्र),
G₁ -द्वद्वश्च, G₂ -द्वय च (for -द्वद्व च) K₂ D₂ ३ मे
ब्रूहि (for विज्ञेय) B₁ प्राणद्वद्वैरविज्ञेय —^d) Ś₁
M₁ २ ४ प्राणग, K₁ भवाग (for तिर्यग) K₁ प्राणगं
चोर्ध्वं च यत्, K₂ D₁ प्राणगचोर्ध्वगंधवत्, K₂ यत्पूर्वं
च विनिश्चय, B Dc₁ Dn₁ D₂-० तिर्यगूर्ध्वमच (D₂ त)-
श्च यत्, T G₁ २ M₂ 'ध्वं (T₂ G₁ 'ध्वं ग)त च यत्,
M₁ (inf lin) तिर्यगूर्ध्वं च निश्चयात् (= 4^d)

4 K₂ om 4 (of v l 3) K₂ D₂ om 4 Dc₁
देवमन, T₁ G₂ 'तम (for 'मत) —^a) K₂ D₁ ० T₁
M₁-३ सृजते, K₁ स्वज्यते —^b) M₁ २ पुवम् (for
पूर्वम्) T G₁ ईरित, G₂ एति क (for एति तम्)
—^c) Ś₁ K₁ ४ B₁ Dc₁ D₂ प्राणद्वद्वे G₁ स (for च)
Dc₁ वै (for मे) D₁ प्राणद्वद्वेति च ब्रूहि —^d) Ś₁
K₂ ४ D₁ G₁ च निश्चय, B Dc₁ Dn₁ D₂-० अश्च यत्,

नारद उवाच ।

संकल्पाज्जायते हर्षः शब्दादपि च जायते ।
रसात्संजायते चापि रूपादपि च जायते ॥ ५
स्पर्शात्संजायते चापि गन्धादपि च जायते ।
एतद्रूपमुदानस्य हर्षो मिथुनसंभवः ॥ ६
कामात्संजायते शुक्रं कामात्संजायते रसः ।
समानव्यानजनिते सामान्ये शुक्रशोणिते ॥ ७
शुक्राच्छोणितसंसृष्टात्पूर्वं प्राणः प्रवर्तते ।
प्राणेन विकृते शुक्रे ततोऽपानः प्रवर्तते ॥ ८

G⁸ सनिश्चितं

5 °) T₂ स्पर्शात् (for रसात्) — After 5, B₄ D (except D₁) read 8, while B₁₋₃ & read 8 after 5, for the first time, repeating it in its proper place.

6 G₁ om (hapl) 6^a — °) B D₀₁ D₀₁ D₁₋₄ शुक्रात् (for स्पर्शात्) D₀₁ om (hapl) from चापि up to संजायते (in 7^a) D₂ & शुक्रादपि च सजातो — °) B D (except D₁, D₀₁ om) रसाद् (for गन्धाद्) — °) D₂ रसम् (for रूपम्) K₂ क्षपानस्य (for उदा°) — °) G₂ M₁ हर्षान् M₁ & सभव D₀₁ D₂ & & हर्षो मिथुनमत्तर

7 D₀₁ om up to संजायते (in 7^a) (cf v 1 6) — °) S शुक्रं (for शुक्र) — K₂ om (hapl) 7^b-9^a — °) B (B₄ marg as in text) D₀₁ D₂ शुक्रात् (for कामात्) Ś₁ D (except D₀₁ D₁) G₁ & रज (for रस) — °) D₀ मनसा, M₁ & समानो (for समान) — °) S समाने शुक्रशोणिते

8 K₂ om 8 (cf. v 1 7) B₄ D (except D₁) read 8 after 5, B₁₋₃ & read 8 for the first time after 5 — °) Ś₁ K₁ & D₂ शुक्र, T₁ M₂ शुक्र, T₂ G M₁₋₃ शुक्रात् Ś₁ K₁ & & संस्पृष्ट, D₀₁ -संपूर्णात्; D₁ -संसृष्टात् (for -संसृ°) B₁₋₃ & (all second time) शुक्रशोणितसंयुक्त — °) Ś₁ K₁ पूर्व व्यान, K₂ पूर्व म्यात् (sic), D₀ & प्राण पूर्व (by transp), M₁ पूर्व प्राण — °) K₂ विहते, K₄ D₁ विहते; B₁ & (both first time) & (marg as in text) D₀₁ विहते, B₁₋₃ & (all second time) T G₁ M₂ विहते, G₂ [अ]पि विहते; G₂ [अ]पि हते; M₁₋₃ विहते (for विकृते) S शुक्रं K₁ प्राणैरविहते शुक्रे — °) D₀₁ D₂-& तथा (for ततो)

प्राणापानाविदं द्वंद्वमवाचचोर्ध्वं च गच्छतः ।
व्यानः समानश्चैवोर्ध्वं तिर्यग्द्वंद्वत्वमुच्यते ॥ ९
अग्निर्वै देवताः सर्वा इति वेदस्य शामनम् ।
संजायते ब्राह्मणेषु ज्ञानं बुद्धिसमन्वितम् ॥ १०
तस्य धूमस्तमोरूपं रजो भस्म सुरेतसः ।
सत्त्वं संजायते तस्य यत्र प्रक्षिप्यते हविः ॥ ११
*आधारौ समानो व्यानश्च इति यज्ञविदो विदुः ।
प्राणापानावाज्यभागौ तयोर्मध्ये हुताशनः ।
एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणा विदुः ॥ १२

9 K₂ om 9^a (cf v 1 7) — °) G₂ प्राणापान द्वंद्वमिदम् — °) K₂ अर्वाक, K₂ D₂ & अथ (for अवाक्) K₂ & D₁ 4-0 om च K₄ D₁ गच्छति Ś₁ K₁ अर्वागूर्ध्वं च गच्छति, K₂ कामात्मनं च गच्छति — °) M₂ [उ]भे (for [उ]भौ) — °) Ś₁ K₁ & B₂ तिर्यग् (B₂ °रज) द्वंद्वम्, K₂ तिर्यक्च द्वंद्वम्, K₄ D₁ तत्तिर्यग्द्वंद्वम्, B₂ & M₂ तिर्यग्द्वंद्वम्, D₀₁ °गूर्ध्वं तद्, M₁ & °र्द्धा द्वंद्वम् K₂ M₂ तिर्यग्द्वंद्वं वि (M₂ स)मुच्यते, T G M₁ (inf lin) वाहिश्रैव प्रवर्तते

10 °) K₂ G₁ देवस्य, T₁ वेदानु (for वेदस्य) K₂ T₂ G₁ & M शासनात् — °) T₁ G₂ corrupt B₂ & D₀₁ D₂-4 ब्राह्मणस्य G₁ संजायते हि प्राणेषु — °) D₀ M₁ & विद्धि (for बुद्धि) K₂ & ज्ञानबुद्धिसमन्वित

11 °) T तस्य, G₁ & सर्वं, G₂ सत्त्वं (for तस्य) D₁ T G M₁ रूप (T₁ °पस्), M₁ & धूम (for धूमस्) B₁ & M₁ & ततो (for तमो-) K₂ तस्य नूनं तमो धूम — °) K (except K₂) D₀₁ D₁₋₃ & & सु (D₀ स्व)ठे जस, D₀₁ स्वरेतस, D₁ समन्वित, C_v सुरेतस (as in text) T₂ रजो हस्तसुतेजस — °) Ś₁ B D (except D₁ &) सर्वं, T₁ तत्त्वं, M₁ & मस्य (for सत्त्वं) D₁ T₁ G₂ यस्य; G₂ M₁ (inf lin) तनु (for तस्य) — °) D₁ तस्य, T₁ G₁ & M₁ & तत्र, M₁ (inf lin as in text) यस्य, C_v यत्र (as in text) M₁₋₃ वि क्षिप्यते, C_v प्र° (as in text) M₁ (inf lin as in text) स्रवां (for हवि)

12 The portion from 12 up to 14 25 3 is lost in D₀₁ on a missing folio — °) Hypermetric. Ś₁ K₁ & परौ, K₂ D₁ अत, K₄ & D₂-& सत्त्वाद्, B₁ & (both marg) &-& अग्नौ, T G M₂ & हवि, M₁ & अपरौ (for *आधारौ) G₂ शुदानो (for समानो) B₁ &

निर्द्वंद्वमिति यच्चेतत्तन्मे निगदतः शृणु ॥ १३
 अहोरात्रमिदं द्वंद्वं तयोर्मध्ये हुताशनः ।
 एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणा विदुः ॥ १४
 उभे चैवायने द्वंद्वं तयोर्मध्ये हुताशनः ।
 एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणा विदुः ॥ १५
 उभे सत्यानृते द्वंद्वं तयोर्मध्ये हुताशनः ।
 एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणा विदुः ॥ १६
 उभे शुभाशुभे द्वंद्वं तयोर्मध्ये हुताशनः ।

एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणा विदुः ॥ १७
 सच्चासच्चैव तद्वंद्वं तयोर्मध्ये हुताशनः ।
 एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणा विदुः ॥ १८
 प्रथमं समानो व्यानो व्यस्यते कर्म तेन तत् ।
 तृतीयं तु समानेन पुनरेव व्यवस्यते ॥ १९
 शान्त्यर्थं वामदेवं च शान्तिर्ब्रह्म सनातनम् ।
 एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणा विदुः ॥ २०

C 14 727
 B 14 24 17
 K 14 25 19

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

समानव्यानावाचारात्, D₀₁ अस्वरौ समानौ व्यानश्च —^b)
 D₂ चेद् (for यज्) — After 12^b, K₃ reads 16
 K₃ om 12^{cd} —^c) K₄ D₁ वापसागौ, K₅ वाज्य-
 मागे —^f) D₅ पर च (for परम) — After 12,
 Ś₁ K₁ read 16

13 D₀₁ missing (cf v l 12) D₈ om (hapl)
 13-18 K₄ D₁ om (hapl) 13-16 G₁ s om
 (hapl.) 13-17 M₁ om (hapl) 13-14 Ś₁ K₁
 repeat 13 after 18^{ab} —^a) B₁ s T₂ [पु]क् (for
 [पु]वत्)

14 D₀₁ missing (cf v l 12) K₄ D₁ s G₁ s
 M₁ om. 14 (cf v l 13) —^a) T₂ हृत्ति (for हृट्)
 —^d) K₁ D₀₁ ब्रह्मणा

15 D₀₁ missing (cf v l 12) K₄ D₁ s G₁ s
 om 15 (cf v l 13) K₃ s D₀₁ om (hapl) 15
 B₃ s T₂ G₂ om (hapl) 15-16 K₅ B₁ s 4 D₂ 4-5
 om (hapl.) 15-17

16 D₀₁ missing (cf v l 12) K₄ D₁ s G₁ s
 om 16 (cf v l 13) K₃ B D₂ 4-5 T₂ G₂ om 16
 (cf. v l 15) Ś₁ K₁ read 16 after 12, K₂ D₀₁
 read it after 18 and K₃ after 12^b

17 D₀₁ missing (cf. v l 12) D₈ G₁ s om
 17 (cf v l 13) K₅ B₁ s 4 D₂ 4-5 om. 17 (cf
 v l 15) T₁ M₂ om. (hapl) 17 B₃ s T₂ transp
 17 and 18 —^a) B₃ चैवापरे (for शुभाशुभे) —^d)

B₃ ब्राह्मणो (for णा)

18 D₀₁ missing (cf v l 12) D₈ om 18 (cf
 v l 13) B₃ s T₂ transp 17 and 18 K₁ s
 transp 18^{ab} and 18^{cd} — After 18^b, Ś₁ K₁
 repeat 13 Ś₁ K₃ om 18^{cd} —^d) K₁ D₀₁ ब्रह्मणा
 — After 18, K₂ D₀₁ read 16

19 D₀₁ missing (cf. v l 12) D₁ om. (hapl)
 19-20 K₄ om. 19 —^a) Ś₁ शयने, K₃ s M₁ s
 सवन, B₂ सवल, M₁ समान T₁ M₄ व्यानोय, G₂
 व्यानश्च, M₃ व्यानोपि (all hypermetric) (for व्यानो)
 B₃-5 D₀₁ D₂-5 उच्चं (B₃ 4 D₀₁ पूर्व) समानो व्यानश्च
 —^b) K₃ न्यस्यते, T₂ G₁ दह्यते, G₃ ह्यस्यते, M₁ s
 यस्य ते (for व्यस्यते) K₅ M₄ तेन कर्मणा, T₁ तेन
 कर्म तत्, T₂ G तेन कर्मकृत्, M₁-3 तेन कर्मत् —^c)
 Ś₁ K₁-3 द्वितीय B₁ s G₂ द्वितीयस् (for तृतीय)
 K₅ समानस्य —^d) Ś₁ K₁ s s M₁ s व्यवस्यति

20 D₀₁ missing (cf. v l 12) D₁ om 20 (cf
 v l 19) —^a) K₂ s B₁-4 D₀₁ G₂ s M₃ s वामदेव्यं,
 K₄ B₃ D₂-5 वयाममेक, C_v वामदेवश् (for वामदेव)
 —^b) Ś₁ K₁ B₁ D₄ शक्ति, B₃ शक्ति, G₃ शास्त्रं,
 M₁ s शक्त — M₁ s om. 20^{cd} —^c) M₃ समानस्य
 (for उदा) — After 20, K₂ ins a passage given
 in App I (No 2)

Colophon missing in D₀₁, om in S (except G₃)
 — Sub-parvan K₂ s अनुगीता, K₂ (also) B D₂ 4
 ब्राह्मणगीता — Adhy name K₅ G₃ देवमत(G₃ तम)

२५

ब्राह्मण उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
चातुर्होत्रविधानस्य विधानमिह यादृशम् ॥ १
तस्य सर्वस्य विधिवद्विधानमुपदेक्ष्यते ।
शृणु मे गदतो भद्रे रहस्यमिदमुत्तमम् ॥ २
करणं कर्म कर्ता च मोक्ष इत्येव भामिनि ।
चत्वार एते होतारो यैरिदं जगदावृतम् ॥ ३
होतृणां साधनं चैव शृणु सर्वमशेषतः ।
घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च त्वक्च श्रोत्रं च पञ्चमम् ।

मनो बुद्धिश्च सप्तैते विज्ञेया गुणहेतवः ॥ ४
गन्धो रसश्च रूपं च शब्दः स्पर्शश्च पञ्चमः ।
मन्तव्यमथ बोद्धव्यं सप्तैते कर्महेतवः ॥ ५
घ्राता भक्षयिता द्रष्टा स्पर्ष्टा श्रोता च पञ्चमः ।
मन्ता बोद्धा च सप्तैते विज्ञेयाः कर्तृहेतवः ॥ ६
स्वगुणं भक्षयन्त्येते गुणवन्तः शुभाशुभम् ।
अहं च निर्गुणोऽत्रेति सप्तैते मोक्षहेतवः ॥ ७
विदुषां बुध्यमानानां स्वं स्वं स्थानं यथाविधि ।
गुणास्ते देवताभूताः सततं भुञ्जते हविः ॥ ८

नारदसवाद — Adhy no (figures, words or both)
Ś1 27, D1 24 (as in text), G1 25, M1 (inf
lin) 26.

25

D1 om (hapl) this adhy

1 Dn1 missing up to 3 (cf v 1 14 24 12)
T G1 1 M1 om the ref K1 Dn1 ब्रह्मण —^a)
B1 1 Dn1 [एव (for [अ]पि) —^o) D1 G1 1 M1 1
चातुर्होत्र —^d) K1 D1 सुभग (D1 'गे) कर्म यादृशं

2 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) M1 1 धर्मस्य
(for सर्वस्य) K1 D1 समानसर्वस्य विधिर् —^b) Ś1
K1 -दिश्यते, K1 B Dn1 D1 1 1 1 G1 M1 1 -दिश्यते
—^d) D1 इह (for इदम्) Ś1 B1 D1 1 अद्भुत (for
उत्तमम्)

3 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) D1 T1 G1 1
M1 1 कारणं D1 [अ]सौ (for च) B1 कर्म कर्ता च
करण —^b) B Dn1 D1 1 1 1 भामिनि —^c) Ś1 K1
एव (for एते) —^d) Ś1 K1 1 आदृत, D1 आकृतं
(for आवृतम्)

4 ^a) Ś1 K1 B1 (marg) Dn1 D1 1 M1 (inf lin
as in text) हेतुना (for होतृणां). K1 D1 साधने
—^b) D1 विशेषत, G1 M1 (inf lin) समासत (for
अशेषत) —^c) S (except G1) घ्राणो —^d) K1 1
D1 om. (hapl) the first च K1 त्वक्चक्षु श्रोत्रपञ्चम,
G1 1 M1 1 (inf lin) त्वक्श्रोत्र चैव पञ्चम —^e) G1

सप्तैव, G1 सर्वे ते —^f) K1 D1 विज्ञान (for विज्ञेया)
K1 ऋतु (for गुण) T G M1 1 C1 ज्ञेया का (T1
M1 C1 क)रणहेतव

5 K1 om (hapl) 5-7 —^a) D1 M1 रूपश्च (for
रूप) —^b) K1 स्पर्श Ś1 K1 [स]थ (for च) K1
D1 1 पञ्चम —^c) Dn1 om 5°-6° K1 om 5° —^d)
D1 गतव्यम् T G1 अथ, G1 एव (for अथ) —^e)
Ś1 सप्त ते

6 K1 om 6, Dn1 om 6° (for both, cf. v 1 5)
K1 om. (hapl) 6-7 G1 om (hapl) 6 —^a) D1
om (hapl) from भक्ष up to स्वगुण (in 7°) —^b)
Ś1 K1 1 1 B (B1 marg) Dn1 D1 1 1 1 वक्ता (for
स्पर्ष्टा) D1 पञ्चम —^c) K1 D1 मन्तव्यमथ बोद्धव्य
(for 6°) K1 विज्ञेया सप्तैते (by transp) B1 कर्म,
Dn1 सप्त- (for कर्तृ)

7 K1 om. 7 (cf. v 1 5) K1 om 7, D1 om स्वगुण
(for both, cf v 1 6) —^a) S C1 स्वगुणान् (M1 1 'गे)
D1 भक्षयन्त्येते, D1 यते ते —^b) D1 M1 1 गुणवत्
T G1 1 शुभाशुभान् —^c) Ś1 K1 1 1 D1 G1 M1 1
अहं तु (K1 1 D1 हि, M1 न), T G1 1 M1 1 अनतो
(M1 1 'तं) (for अहं च) Dn1 D1 1 [स]न्त, G1
नेति; G1 [स]न्ते —^d) G1 सप्तैके

8 ^a) Ś1 K1 1 विदुषा —^b) K1-1 D1 यथा विधि
—^c) K1 रूपा, Dn1 S (except T1) C1 भूत्वा (for
भूत्वा) Ś1 K1 1 गुणास्ते देवभूतास्तु —^d) D1 भुञ्जते

9 ^a) K1 1 D1 corrupt B1-1 Dn1 om हि K1

अदन्धविद्वानन्नानि ममत्वेनोपपद्यते ।
 आत्मार्यं पाचयन्नित्यं ममत्वेनोपहन्यते ॥ ९
 अभक्ष्यभक्षणं चैव मद्यपानं च हन्ति तम् ।
 स चान्नं हन्ति तच्चान्नं स हत्वा हन्यते बुधः ॥ १०
 अत्ता ह्यन्नमिदं विद्वान्पुनर्जनयतीश्वरः ।
 स चान्नाजायते तस्मिन्सूक्ष्मो नाम व्यतिक्रमः ॥ ११
 मनसा गम्यते यच्च यच्च वाचा निरुद्यते ।

श्रोत्रेण श्रूयते यच्च चक्षुषा यच्च दृश्यते ॥ १२
 स्पर्शेन स्पृश्यते यच्च घ्राणेन घ्रायते च यत् ।
 मनःपष्ठानि संयम्य हवींष्येतानि सर्वशः ॥ १३
 गुणवत्पावको मह्यं दीप्यते हव्यवाहनः ।
 योगयज्ञः प्रवृत्तो मे ज्ञानब्रह्ममनोद्भवः ।
 प्राणस्तोत्रोऽपानशस्त्रः सर्वत्यागसुदक्षिणः ॥ १४
 कर्मानुमन्ता ब्रह्मा मे कर्ताध्वर्युः कृतस्तुतिः ।

B 14 743
 B 14 25 15
 K 14 25 15

अदन्धनिशमन्नानि, B₁ अदन्नन्नान्ययो विद्वान्, D₁ ३ ५ ६
 T अदन्धिविद्वानयान्नानि, G₁ अय विद्वानम, G₂ ३ अद-
 न्धविश्च (G₂ "न्हवीपि) चा" —^६) T G₁ वि, M₂
 [अ]व- (for [उ]प) K₂ -लभ्यते, K₅ T G M₁
 २ ४ (inf l_{1n}) -हन्यते (for -पद्यते) — K₃ T₁ G₁ २
 om (hapL) 9²² —^०) Ś₁ K₄ Dn₁ D₁₋₃ T₂ आत्मार्यं,
 K₁ B₅ Dc₁ आत्मान K₂ याचयन्, D₂ पाययन्, M₁
 वाच (for पाच) B D (except D₁) अन्न (for नित्य)
 —^d) D₅ समत्वेन B₁ (marg as in text) M₄ पद्यते,
 B₁ २ (both marg as in text) -गृह्यते (for -हन्यते)
 K₂ ४ D₁ ममत्वं (D₁ "स्वे) चोपपद्यते

10 ^a) K₁ ५ B₂ Dn₁ D₂ अभक्ष- —^६) G₂ अन्न
 पान (sic) (for मद्यपान) Ś₁ K₁ ३ D₅ ६ नि- (for च)
 B Dc₁ हति तत् (Dc₁ ते), M₄ नित्य, M₄ (inf
 l_{1n}) गार्हित (for हन्ति तम्) —^०) Dc₁ यच्च (for
 स) T₁ om. (hapL) हन्ति तच्चान्न K₂ ४ D (except
 Dc₁, D₄ om.) G₁ M₂ ४ त (for तच्च) M₁ २ [अ]न्य
 (for [अ]न्न) —^d) K₄ D₁ महत्वाद्, B₁ ५ स हतो,
 G₁ समत्वा, G₂ स बुद्ध्या (for स हत्वा) K₂ बुध्यते
 (for हन्यते) Ś₁ K (except K₂) Dn₁ D₂ ३ ५ ६
 पुन (for बुध)

11 ^a) K₁ corrupt B₁ २ ४ ५ Dc₁ D₂ ३ ५ ६ हता,
 B₃ हर्ता (for अत्ता) Ś₁ [अ]न्नपद, M₄ "मदाद् (for
 "मिद) K₄ D₁ अन्नादन्नमिद विद्वान्, K₅ अन्नाद्यन्नमदन्धि,
 G₂ आद्यमन्नमविद्वान्धि, C_v माद्यमन्नमिद विद्वान् —^६)
 K₄ पुमान्, C_v पुनर् (as in text) T₁ G₁ पुनर्जन
 यदीश्वर —^०) K₂ ४ D₁ तच्च, Dn₁ D₂ २ ५ ६ न,
 C_v स (as in text) G₂ प्राणाज्, C_v चात्राज् (as
 in text) M₂ ज्ञायते T₂ C_v तस्मान् —^d) K₄ D₁
 शून्यो, C_v सूक्ष्मो (as in text) M₂ ४ (inf l_{1n})
 नाति (for नाम) B₃ सुविक्रम, B₃ (marg) ४ व्यति
 क्रमाद्, C_v "क्रम (as in text) T G₁ २ सूक्ष्मो ना
 (G₁ "क्ष्मे ना, G₂ "क्ष्मात्ता)तिव्यतिक्रमाद्

12 ^a) K₂ ४ D₁ S गम्यते (for गम्यते) K₁ ३ यश्च,

D₅ यत्तु (for यच्च) —^६) K₄ D₁ तच्च (for यच्च)
 G₂ बुद्ध्या (for वाचा) K₂ ५ B₂ ४ Dc₁ G₂ ३ M₂ ४
 निरुच्यते, B₂ (marg) ५ Dn₁ D₂ ३ ५ ६ निगद्यते, T G₁
 [अ]तिरुच्य (T₂ "ध्य)ते (for निरुद्यते) —^d) K₄ D₁
 तच्च

13 ^a) K₁ ३ यश्च —^६) Ś₁ द्वेयते, K₂ M₁ २
 [अ]ग्रायते (for ग्रा) —^०) T₁ G₁ मनस्वेतानि, C_v
 मन पष्ठानि (as in text) M₁ २ ४ (inf l_{1n} as in
 text) संयम्य, C_v संयम्य (as in text) —^d) T₁ G₁
 सवीक्ष्य (for हवीपि) M₁ २ सर्वत

14 ^a) K₁ ३ ५ C_v गुणवित्, K₂ ४ D₁ गुणवान् (for
 "वत्) T G M₂ ४ इव (for मह्यं) —^६) T₂ दीन्यते
 (for दीप्यते) B Dc₁ Dn₁ D₂ ५ दीन्य (B₁ ५ Dc₁
 "प्य)तैतशरीरग (D₂ "रिण), C_v as in text
 —^०) T G₁ २ भोगयज्ञ, C_v योग (as in text)
 K₅ प्रवृत्तो वा, B₃ प्रवर्ता मे, D₃ प्रवृत्तेन, C_v "त्तो
 मे (as in text) —^d) B₄ T G M₂ ज्ञान (for
 ज्ञान) K₄ D₁ -समुद्भव, K₅ B₂ (marg) ३ T₁ G
 M₂ -मनोभव (G₂ M₂ "व), B₁ २ ४ Dc₁ -स (Dc₁
 म)उद्भव K₂ ज्ञानयज्ञसमुद्भव, B₅ Dn₁ D₂ ३ ५ ६
 "वह्निप्रदोद्भव, M₁ २ ज्ञानाब्रह्ममनोदम, M₄ मज्जान
 ब्रह्मणोद्भव —^०) K₂ प्राणस्ततो (for "स्तोत्रो) B
 (except B₅) D₃ सत्र, Dc₁ मंत्र (for शस्त्र)
 K₄ D₁ प्राणस्तोत्रेनपानश, T₁ G₁ २ "स्तोत्रापान शंसन्,
 M₁ २ "स्तोत्रा अपान सन् —^०) K₅ Dc₁ M₁ २ सर्व (K₅
 प्राण)त्याग (for "स्याग-) B₁ २ ५ स, Dc₁ च (for
 सु) K₂ सर्वत्यागोस्य दक्षिण, T G M₂ ४ संगत्यागो
 (G₂ M₂ "स्यागा-; M₄ "स्यागो)सुदक्षिण

15 ^a) T₂ G कर्माणि (for "नु) M₁ २ ब्रह्माद्यै
 (for ब्रह्मा मे) B D (except D₁) कर्तानुमंता ब्रह्मात्मा
 —^६) B Dc₁ होता, Dn₁ D₂ ३ सतो, D₅ ६ सतो
 (for कर्ता) K₁ ४ ५ B₄ D (except D₁, D₅ om) T₁
 [अ]ध्वर्यु K₂ कृतस्त्रिभि, D₂ ५ ६ -कृता स्तुति, T

कृतप्रशास्ता तच्छ्रास्त्रमपवर्गोऽस्य दक्षिणा ॥ १५
ऋचश्चाप्यत्र शंसन्ति नारायणविदो जनाः ।
नारायणाय देवाय यदवध्नन्पशून्पुरा ॥ १६

तत्र सामानि गायन्ति तानि चाहुर्निर्दर्शनम् ।
देवं नारायणं भीरु सर्वात्मानं निबोध मे ॥ १७

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

२६

ब्राह्मण उवाच ।

एकः शास्ता न द्वितीयोऽस्ति शास्ता
यथा नियुक्तोऽस्मि तथा चरामि ।
हृद्येष तिष्ठन्पुरुषः शास्ति शास्ता
तेनैव युक्तः प्रवणादिवोदकम् ॥ १

एको गुरुर्नास्ति ततो द्वितीयो
यो हृच्छयस्तमहमनुब्रवीमि ।
तेनानुशिष्या गुरुणा सदैव
पराभूता दानवाः सर्व एव ॥ २
एको बन्धुर्नास्ति ततो द्वितीयो

G₂ क्रतु (T₁ -क्रम)स्तुति — °) K₂ B₁ कृत, K₅
Dn₁ D₂ ३ क्रत, B₅ क्रत; D₅ ० क्रतु, T G कृत,
Cv कृत (as in text) K₁ ३ D₁ ३ ० M₁-३ प्रशास्ता;
B₁ २ प्रशा (B₂ 'श'स्त Ś₁ K₄ ३ B₃ Dn₁ D₁ T G
M₄ शास्त्रम्, Cv शास्त्रम् (as in text) — ^d) G₃
[s]त्र, M₁ २ [s]स्तु; Cv स्य (as in text). K₁
B₅ D₃ M₁ २ दक्षिण, K₅ दारुणा; Cv दक्षिणा (as in
text) K₄ D₁ T₁ अपामा (T₁ 'पव')र्गस्य दक्षिणे

16 ^a) K₂ ऋषयो, K₃ ऋतश्च, M₃ ब्रह्म च (for
ऋचश्च) K₄ D₁ वा संति; M₁ २ गायति (for शसन्ति)
— ^d) Ś₁ यत्र, M₂ यदि (for यद्) Ś₁ K₁ २ ३
अयधन्, B Do₁ Dn₁ D₂ अविदन्, T₁ G₁ अयध्नात्,
M₁ २ अविद्यन् (for अयधन्) K₄ D₁ देवचक्षुष
आत्मने, D₃ यदि विदम्बिशिशून्पुरा, D₅ ० यदविद्वानृप
पुरा, G₂ यज्ञवद्वान्पशून्पुरा

17 ^a) B₁ Do₁ गीयते — ^b) K₄ D₁-३ नाति, K₅
Do₁ Dn₁ D₁-० तत्र (for तानि) K₂ ४ D₁-३ चाहुर
(for चाहुर) — °) Ś₁ नारायण च देवेश; K₁ नारा
यण देवदेव, K₃ त वै नारायण देव, M₁ २ एव नारायणे
भीरु — ^d) B₁ ३ D (except D₁, D₃ om) त;
M₁ २ तत्; M₄ (inf lin as in text) मा (for मे).

Colophon om in K₂ ४ D₁ ४ — Sub parvan
K₅ B Do₁ Dn₁ D₂ ३ ० ० ब्राह्मणगीता; T G M₃ ४
अनुगीता, M₁ २ उपगीता — Adhy name T G₁
परमरदस्य, G₃ चतुर्दशविधान — Adhy no (figures,

words or both) Ś₁ 28, T₁ 25 (as in text), T₂
G₁ २ M₃ ४ 24, G₃ 26, M₁ २ 23, M₄ (inf lin)
27

26

1 K₂ ४ D₁ om the ref B₃ repeats 1^a after
3 — ^a) G₃ कचिद् (for the second शास्ता)
— After 1^a, B D (except D₁) ins

61* यो हृच्छयस्तमहमनुब्रवीमि ।

[Of. 2^b, 3^b etc]

— After the above, the sequence in D₄ is 3^{ad},
4^{ab}, 2^{ad}, 2^{ab}, 1^d, 1^b, 5^{ab}, 4^{ad} B Do₁ om 1^b K₁
२ ४ ३ Dn₁ D₁-० read 1^b after 1^d — ^b) K₅ D
(except D₁, Do₁ om) वहामि, T₂ G₃ करोमि (for
चरामि) — Dn₁ D₂-० om 1° — °) Ś₁ (sup lin
as in text) K₃ यदि (for हृदि) K₃ B₂ [ए]व (for
[ए]व) M₄ प्रशास्ति (for शास्ति शास्ता) — ^d)
Ś₁ K₁ Cv तेनैति, K₂ ४ ३ D₁ तेनामि, B₁ २ ३ तेनैव,
B₂ (marg) ३ ४ Do₁ तेनैप; T G₂ M₁-३ तेनानु;
G₁ तेनानि (sic), M₄ शास्तानु (for तेनैव) B₂
(marg as in text) Dn₁ D₃ ४ मुक्त D₁ २ ४ प्रणवाद्
(by metathesis)

2 For the sequence in D₄, of v 1 1 — ^a)
B₁ गुरुर, D₁ भूतो (for ततो) — ^b) K₄ D₁ om
यो D₂ दूषणस्, M हृच्छयस् — K₂ om (hapl)

यो हृच्छयस्तमहमनुव्रवीमि ।
 तेनानुशिष्टा बान्धवा बन्धुमन्तः
 सप्तर्षयः सप्त दिवि प्रभान्ति ॥ ३
 एकः श्रोता नास्ति ततो द्वितीयो
 यो हृच्छयस्तमहमनुव्रवीमि ।
 तस्मिन्गुरौ गुरुवासं निरूप्य
 शक्रो गतः सर्वलोकांमरत्वम् ॥ ४
 एको द्वेष्टा नास्ति ततो द्वितीयो
 यो हृच्छयस्तमहमनुव्रवीमि ।
 तेनानुशिष्टा गुरुणा सदैव

लोकद्विष्टाः पन्नगाः सर्व एव ॥ ५
 अत्राप्युदाहरन्तीमितिहासं पुरातनम् ।
 प्रजापतौ पन्नगानां देवर्षीणां च संविदम् ॥ ६
 देवर्षयश्च नागाश्च असुराश्च प्रजापतिम् ।
 पर्यपृच्छन्नुपासीनाः श्रेयो नः प्रोच्यतामिति ॥ ७
 तेषां प्रोवाच भगवाञ्श्रेयः समनुपृच्छताम् ।
 ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म ते श्रुत्वा प्राद्रवन्दिशः ॥ ८
 तेषां प्राद्रवमाणानामुपदेशार्थमात्मनः ।
 सर्पाणां दशने भावः प्रवृत्तः पूर्वमेव तु ॥ ९
 असुराणां प्रवृत्तस्तु दम्भभावः स्वभावजः ।

C 14 775
B 14 26 10
K 14 27 10

2°-4^b Ks Dn1 D2 s s c om. (hapl) 2°-3^b K4
D1 om 2^a — °) Cv येन (for तेन) G2 तथैव
(for सदैव) — °) Ś1 K1 s घराभूता, B Dc1 D4
G1 लोके (B1 s 'क' द्वि(Bs शि)ष्टा, T G2 s पुरा
भू(G2 ह)ता (for पराम्भवा) B5 G2 M1 मानवा,
Dc1 D4 D1 पन्नगा (for दानवा)

3 For the sequence in D4, cf v l 1 K2 om
3, Ks Dn1 D2 s s c om. 3^a (for all, cf v l 2)
D4 om 3^a — °) K4 D1 दूपयस् (for हृच्छयस्) T1
ते (for तम्) — Ś1 K2 B2 om (hapl.) 3°-4^b K1
om. (hapl.) 3°-5^b — °) Ks [अ]नुष्टा, T1 G1
[अ]वशिष्टा K4 D1 वधुवत् M1 तेनानुशिष्टो गुरुणा
प्रमत्त — °) B (B2 om) D (except D1) पार्य,
G2 चैव (for सप्त) B1 s प्रयाति (for प्रभान्ति)
— After 3, B2 repeats 1^a

4 For the sequence in D4, cf v l 1 K2 om
4^a (cf v l 2) K1 om 4, Ś1 K2 B2 om 4^a (for
all, cf v l 3) G1 om 4 B3 om 4^a — °) B6
शास्त्रा, G3 श्रेयो (for श्रोता) — After 4^b, T2 G2
M2-4 read 5°, repeating it in its proper place K4
D1 T1 M1 s om (hapl.) 4°-5^b T2 G2 M3 om 4°
— °) Ks om. गुरौ B1 s गुरुता सं, Cv गुरुवास
(as in text) — °) Ś1 वडिर्गत, Ks वडिर्षया (for
शक्रो गत) M3 सर्वलोकाधिपत्य

5 For the sequence in D4, cf v l 1 K1 om
5^a (cf v l 3) K4 D1 T1 M1 s om 5^a (cf v l
4) — °) G1 कल्पिता (for द्वेष्टा) — °) K5 हृच्छो-
घस्, M4 हृच्छयस् — D4 om 5^a T2 G2 M2-4
read 5° for the first time after 4^b — °) T1 [ए]व;

G1 [अ]व (for [अ]नु) K5 सृष्टा, M1 s (both
times) शिष्टो K4 D1 तेनाविष्टा बहव ऋषयुक्ता
— °) Ś1 Dn1 D2 s s c लोके द्विष्टा, K1 G2 लोकाद्वि
शिष्टा, T1 G2 लोके (G2 'का' विशिष्टा, G1 लोकाविष्टा,
M1 s लोकेपीष्टा

6 Before 6, T G1 s M1 s ins ब्राह्मण — °)
K2 s D1 T G M3 (inf lit) प्रजापते M1 s प्रलये
पन्नगाना च (for 6°) Ś1 K1 s देवर्षीणा पन्नगाना (by
transp)

7 °) Ś1 K1 s B5 D2-6 [अ]प्यसुराश्च, B1 s दान-
वाश्च, M1 s ह्यसुराश्च (for असु) — °) K8 B1 s s
Dc1 त(K8 ठ)दासीन, B8 Dn1 D6 M8 उपासीन G8
पर्यपृच्छत आसीन — °) D6 श्रेष्ठो (for श्रेयो) D6 c
कथ्यताम् (for प्रोच्य°)

8 °) K8 transp तेषा and प्रोवाच — °) M1 s
पश्यतां (M2 'त' (for पृच्छताम्) — °) M4 मत्र
(for ब्रह्म) — °) Ś1 K1 s transp ते and श्रुत्वा

9 °) K2 s B D (except D8) M8 s प्रद्रवमाणानाम्,
K6 प्रयतमानानाम्; G8 Cv प्रद्रवतामेव — °) Ś1 K1 s
आत्मना, K2 s D1 आत्मवान्, B4 Dc1 M1 s आत्मना
G8 उपदेश च शृण्वता, Cv as in text — °) K4
D1 सर्पाय, Cv सर्पाणा (as in text) B (except
B4) D (except D1) M8 Cv दर्शने, T G दर्शने (for
दर्शने) D6 c पूर्व, Cv भाव (as in text) — °)
B8 प्रस्युक्त, M1 s प्रवृत्त B1 s हि (for तु) D6 c
मतिरासीदत् शुभे

10 °) B2 G2 प्रवृत्तिस् — °) Ś1 K1 s भेदो, B8
M दमे, T1 G2 दर्पो, G1 s दर्प (for दम्भ) D6 c

दानं देवा व्यवसिता दममेव महर्षयः ॥ १०
 एकं शास्त्रारमासाद्य शब्देनैकेन संस्कृताः ।
 नाना व्यवसिताः सर्वे सर्पदेवर्षिदानवाः ॥ ११
 शृणोत्ययं प्रोच्यमानं गृह्णाति च यथातथम् ।
 पृच्छतस्तावतो भूयो गुरुरन्योऽनुमन्यते ॥ १२
 तस्य चानुमते कर्म ततः पश्चात्प्रवर्तते ।
 गुरुर्वोद्वा च शत्रुश्च द्वेषा च हृदि संश्रितः ॥ १३
 पापेन विचरल्लोके पापचारी भवत्ययम् ।
 शुभेन विचरल्लोके शुभचारी भवत्युत ॥ १४

कामचारी तु कामेन य इन्द्रियसुखे रतः ।
 व्रतचारी सदैवैव य इन्द्रियजये रतः ॥ १५
 अपेतव्रतकर्मा तु केवलं ब्रह्मणि श्रितः ।
 ब्रह्मभूतश्चरल्लोके ब्रह्मचारी भवत्ययम् ॥ १६
 ब्रह्मैव समिधस्तस्य ब्रह्माग्निर्ब्रह्मसंस्तरः ।
 आपो ब्रह्म गुरुर्ब्रह्म स ब्रह्मणि समाहितः ॥ १७
 एतदेतादृशं सूक्ष्मं ब्रह्मचर्यं विदुर्बुधाः ।
 विदित्वा चान्वपद्यन्त क्षेत्रज्ञेनानुदर्शिनः ॥ १८

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पार्ष्णिशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सनातन (for स्वभावज) —^o K₂ दाने K₄ D₁
 व्यवसति (for 'सिता) —^d G₁ दधुर् (for दमम्)

11 K₄ om 11 —^a B₃ एव (for एक) G₃
 C_v वकारम् (for शास्त्रारम्) —^b Ś₁ K₁₋₃ संस्थिता,
 B (except B₃) D₀ सश्रिता, B₅ (marg) सस्तुता,
 C_v संस्कृता (for संस्कृता) —^o M₁ २ एव (for
 नाना) G₁ व्यवसिता (for 'सिता) D₅ ६ पूर्वे (D₅
 'वं) (for सर्वे) D₀ 1 नाना सर्वे व्यवसिता, D₁ नान्य
 ध्यवसिता सर्वे (sic), C_v एव धर्मं व्यवसिता —^d Ś₁
 सर्पा, K₃ सप्त, D₀ 1 सर्वे, T₁ G₁ सर्व, G₃ धर्मं
 (for सर्प) D₁ सर्व एव महर्षय

12 ^a G₂ शृणोतु G₃ [ए]व (for [अ]य) —^b
 T G₁ [ह]ह (for च) B₁ यथायथ —^o K₄ D
 (except D₀ D₁) तदतो, B₂ ४ स्तुवतो; S तु ततो
 (T 'दा, G₃ 'या) (for तावतो) —^d K₂ B₂ D₀
 D₁ G₃ M₁ C_v गुरोर् (for गुरुर) T एको (for अन्यो)
 K₂ D₀ 1 तु, B₁ २ ६ D₁ न (for ऽनु) K₃ न शाम्यते
 (sic), K₄ D₀ 1 D₂₋₃ न विद्यते, C_v ऽनुमन्यते (as
 in text) Ś₁ K₁ गुरुरन्येन शस्य (K₁ 'न्य) ते, M₁ २
 गुरुमन्योय मान्यते

13 ^a M₁ ३ कस्य (for तस्य) —^b K₄ D₁ तप
 (for तत) D₂ प्रचक्षते (for प्रवर्तते) —^o K₁₋₃
 D₀ 1 गुरोर्, C_v गुरुर (as in text) Ś₁ K₁₋₃ ६ D₀
 D₂₋₃ श्रोता, K₄ D₁ द्वेषा, B₃ शक्रम् (for शत्रुम्)
 S गुरुर्बुधश्च शास्ता च (M₁ २ शत्रुश्च) —^d K₁ द्वेषा
 च, K₄ D₁ सदैव (for द्वेषा च) Some MSS निस्तुत;
 Ś₁ K₁ निश्रित; K₂ M₁ २ संस्थित, K₃ निष्ठित, K₄
 D₀ 1 D₁ निस्तुत, B₁ २ य स्थित (for संश्रित) K₅

द्वेषा चादूरनित्यश (sic), G₃ ज्येष्ठश्च हृदये स्थित

14 ^a K₂ M₁ ३ विचरेत् — D₀ 1 G₁ om (hapl)
 14⁶⁰ —^b K₂ ब्रह्मचारी (for पाप) M₁ ३ om.
 (hapl) from भवत्यय up to शुभचारी (in 14^d) K₄
 D₁ पुन श्रुत (for भवत्ययम्) — K₂ om (hapl)
 14²-16^d —^o B₂ D₀ 1 लोकात् —^d G₂ ब्रह्मचारी
 (for शुभ) S (except G₃) [अ]यं (for [उ]त)

15 K₂ om. 15 (of v 1 14) —^a T₂ G₁ ३
 [इ]ति (for तु) —^b D₁ ६ T₂ G₂ स (for य)
 M₁ (inf / in as in text) -वशे (for सुखे) — K₂
 D₀ 1 D₁ om (hapl) 15^{cd} —^o K₂ ३ B D (D₀
 D₁ om) T G ब्रह्मचारी (for व्रत) Ś₁ K₁ ३ स चैव,
 T₁ G₁ च एव (for सदैव) —^d G₂ इन्द्रियस्य जये रत,
 M₁ ३ यो ह्येन्द्रियसुखे रत

16 K₂ om 16 (of v 1 14) —^a G₃ -कृतकर्मा
 (for व्रत) B₂ ३ ६ D₀ च, D₀ 1 तु, T₁ वै, T₂
 G₁ २ M [अ]पि (for तु) K₄ D₁ अपेतव्रतकामस्तु —^b
 D₀ केवले B₄ ब्रह्मनिस्तुत, T G₁ 'निष्ठितं (G₁ 'त),
 G₂ वृत्तिमाश्रित, M₁ ब्रह्मनिश्रित (for 'णि श्रित)
 D₀ 1 D₂₋₃ स्थित; G₃ श्रुत, M₁ ३ श्रितं —^o D₂
 घत- (for ब्रह्म-) K₂ ब्रह्मभूतभवलोके —^d B₁ ३ ४
 [उ]त (for [अ]यम्)

17 ^a G₃ C_v समिधस्तस्य ब्रह्माग्निर् —^b B D
 (except D₁) समव (for सस्तर) G₃ ब्रह्म च ब्रह्म
 सस्तव (sic) —^o T₁ अह (for आपो) —^d D₂
 ब्रह्मणि स (by transp) K₂ ४ D₀ 1 D₁ समाश्रित,
 K₃ समतत (for समाहित)

२७

ब्राह्मण उवाच ।

संकल्पदंशमशकं शोकहर्षहिमातपम् ।

मोहान्धकारतिमिर लोमव्यालसरीसृपम् ॥ १

विषयैकात्ययाध्वानं कामक्रोधविरोधकम् ।

तदतीत्य महादुर्गं प्रविष्टोऽस्मि महद्वनम् ॥ २

ब्राह्मण्युवाच ।

क तद्वनं महाप्राज्ञ के वृक्षाः सरितश्च काः ।

गिरयः पर्वताश्चैव कियत्यध्वनि तद्वनम् ॥ ३

ब्राह्मण उवाच ।

न तदस्ति पृथग्भावे किञ्चिदन्यत्ततः समम् ।

न तदस्त्यपृथग्भावे किञ्चिदूरतरं ततः ॥ ४

तस्माद्भ्रुखतरं नास्ति न ततोऽस्ति बृहत्तरम् ।

नास्ति तस्माद्दुःखतरं नास्त्यन्यत्तत्समं सुखम् ॥ ५

न तत्प्रविश्य शोचन्ति न प्रहृष्यन्ति च द्विजाः ।

C 14 769
B 14 27 6
K 14 28 6

18 °) K₁ D₁ एव मृश, B₁ D₁ D₂₋₆ एवेद्दश (for एता) M₁ २ सर्व (for सूक्ष्म) — °) Ś₁ K₂ G₂ चान् (K₂ 'नु' पद्यते, K₄ खन्वपद्यते G₂ यदि वाचान्वबुध्यते — °) B₁ क्षेत्रजेन, C_v 'जेन (as in text) Ś₁ K₁ ३ B₁ २ D₁ D₁ D₂₋₄ दक्षिता (K₁ ३ 'त'), K₂ M₁ २ दर्शित, K₄ D₁ दर्शन, B₂ D₁ ० G₂ C_v दर्शिता (for दर्शिन) T₂ G₂ M₂ ४ क्षेत्रज्ञानानुदर्शिन

Colophon om in T G₁ २ M₁₋₂ — Sub-parvan K₂ ३ अनुगीता, K₂ (also) ३ B D (except D₁) ब्राह्मणगीता — Adhy name G₂ प्रणवदर्शनमाहात्म्य — Adhy no (figures, words or both) Ś₁ 29, D₁ D₁ 25, G₂ 27, M₂ 28 — Śloka no M₂ 17

27

1 T₁ G₁ २ om the ref — °) M₁ २ सकल्पाद् (for सकल्प-) K₂ मपर्क, K₄ D₁ मशक, G₂ मकर — °) K₄ D₁ हिमातप, D₂ समातर, M₁ २ समातप, M₂ (inf lin as in text) दमा (for हिमा) D₁ शोकहर्षमिहातप — °) K₄ D₁ मोहान्धकारतिमिरो — °) K₂ लाम, D₂ (also as in text) काम- (for लोम) Ś₁ K₂ व्याड, K₂ B (except B₂) D₁ D₂₋₅ व्याधि, B₂ (marg) S व्याड- (for व्याल-)

2 °) D₂ T G₂ विषयैकाल (T₁ 'त' याध्वान, G₁ कातयवस, G₂ विषये कार्यमध्वानं, M₁ २ विषयैकालयाध्वान, C_v विषयैकालयाध्वान — °) Ś₁ (before corr) K₁ G₂ विरोधिकं, K₂ विरोधित, T G₁ २ M₂ ४ निरोधक — °) K₄ D₁ सरितश्च (for तदतीत्य) K₂ महादुर्गं — °) D₂ विष्टोसि स, D₂ प्रविष्टोसि Ś₁ K₁ ३ G₂ महावन

14

3 °) K₁ न (s₁₀), K₂ किं (for क) K₁ महाप्राज्ञ — °) K₂ वृक्षाश्च (for के वृक्षा) M₂ परितश् (for स) — °) T G₁ २ कियत, M₁ २ ऋपय (for गिरय) D₁ विरुधश् (for पर्वताश्) B₂ के वा (for चैव) G₂ पर्वताश्चैव गिरय — °) Ś₁ (before corr) K₁ ३ वद (for वनम्) G₂ कीर्त्यध्व तन्महद्वन

4 °) K₂ ततोस्ति, B₁₋₂ D₁ D₂₋₅ [ए]तदास्ति, G₂ मंदस्य (for तदस्ति) K₂ D₁ D₂₋₆ पृथग्भाव, D₁ पुनस्त्वावत्, M₂ ४ [अ]पृथग्भावे K₄ D₁ न ततोस्तिन्यपृथग्भाव, T₁ G₁ २ न तदस्य पृथग्भावे — B₂ ३ T G M₂ ४ om. (hapl) 4^{6c} — °) D₂ ४ अन्व (for अन्वत्) K₂ B₁ २ ४ (marg) अत्, M₁ २ न तत् (for तत्) B₁ २ ४ D₁ D₁ D₂₋₆ सुख, B₁ (marg) पर (for समम्) K₂ ४ D₁ किञ्चिदस्ति च तत्सम — B₂ reads 4^{6d} twice here and for the third time after 8 — °) K B₁ २ (all times) ४ M₁ २ पृथग्भावे (for [अ]पृथग्भावे) D (except D₁ D₁) नैतदस्त्यपृथग्भाव, C_v as in text — °) B₁ २ (all times) ३ ३ D (except D₁) दुःखतर, B₁ (marg as in text) सुख, M₁₋₂ ४ (inf lin as in text) ऊन, C_v दूर (as in text)

5 °) D₂ दुःखतरं (for ह्रस्व) — °) B₁₋₂ D₁ D₂ ० तस्मान्न, D₂ T G₁ २ ततो न (by transp) G₂ M₂ (inf lin) [स]न्यद् (for ऽस्ति) B D (except D₁) महत्तर, C_v बृहत्तरम् (as in text) — °) G₁ नाच्य (for नास्ति) B D₁ D₂₋₅ सूक्ष्मतर, D₁ सुख, C_v दुःख (as in text) — °) K₁ परम सुख, B₁ तत्सुख सम (for तत्सम सुखम्) K₄ D₁ नास्त्यस्मात्परतर सुख (hypermetric)

6 °) B D (except D₁) तत्राविश्य, T G₁ २ तत्स विश्य (for तत्प्रविश्य) — °) D₁ ते (for न) D₂ ० वा, T₁ G₁ न (for च) K₂ ४ ३ D₁ तद्विद (for च

[105]

न च विभ्यति केपांचित्तेभ्यो विभ्यति के च न ॥ ६

तस्मिन्वने सप्त महाद्रुमाश्च

फलानि सप्तातिथयश्च सप्त ।

सप्ताश्रमाः सप्त समाधयश्च

दीक्षाश्च सप्तैतदरण्यरूपम् ॥ ७

पञ्चवर्णानि दिव्यानि पुष्पाणि च फलानि च ।

सृजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तद्वनम् ॥ ८

सुवर्णानि द्विवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च ।

सृजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तद्वनम् ॥ ९

चतुर्वर्णानि दिव्यानि पुष्पाणि च फलानि च ।

सृजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तद्वनम् ॥ १०

शंकराणि त्रिवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च ।

सृजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तद्वनम् ॥ ११

सुरभीण्येकवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च ।

सृजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तद्वनम् ॥ १२

वहून्यव्यक्तवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च ।

विसृजन्तौ महावृक्षौ तद्वनं व्याप्य तिष्ठतः ॥ १३

एको ह्यग्निः सुमना ब्राह्मणोऽत्र

पञ्चेन्द्रियाणि समिधश्चात्र सन्ति ।

तेभ्यो मोक्षाः सप्त भवन्ति दीक्षा

द्विजा) — °) M₁₋₃ विभ्यति, Cv विभ्यति (as in text) K₁ केपा च, T G₁₋₃ ते (G₃ के)भ्यश्च, G₂ M केभ्यश्चिद् (for केपांचित्) — °) K₄ D₁ नास्, T G₁₋₂ M₃ तेभ्यो (for तेभ्यो) K₅ M₁₋₂ किंचन, B₂ के न च (for के च न)

7 °) Ś₁ K₁₋₃ द्रुमा चै, T G₁₋₂ M₄ (inf lin) द्रुमा हि, M द्रुमाणि (for द्रुमाश्च) — °) T G₁₋₂ M₃ ४ तथै (M₃ ४ चैवै)धनानि, G₃ समुद्रगा नदी, M₁₋₂ सप्तियो चै (for समाधयश्च) — °) T₁ दीक्षाश्च, G₂ वृक्षाश्च, G₃ इमा चैव, M₁₋₂ दीक्षा (for दीक्षाश्च)

8 °) D₂ बहु- (for पञ्च) K₄ D₁ द्विवर्णानि (hypermetric) (for दिव्यानि) — K₅ om 8°-13^d D₁ om (hapl.) 8°-13^b — °) K₅ G₂ त्रि (G₂ प्र) सृजन्तौ महावृक्षा (cf. 13°) — °) Dc₁ तिष्ठति — After 8, B₂ reads 4^{ad} for the third time

9 K₄ D₁ om 9 (cf v 1 8) Ś₁ K₁₋₃ B₁ D₁ om. (hapl.) 9-12 K₂₋₅ M₃ om (hapl.) 9 B₃ transp 9 and 10 B₂ Dc₁ D₂ T G read 9 after 11 B₂ after 62* — °) B₂ द्विवर्णानि, D₂ सुगधीनि, T₂ G₂ M₄ सौवर्णानि D₃ M₁₋₂ त्रि (for द्वि)

10 K₄ D₁ om 10 (cf v 1 8) Ś₁ K₁₋₃ B₁ D₁ om 10 (cf v 1 9) B₂ D₂ om (hapl.) 10-12 G₁₋₃ M₁₋₂₋₄ om (hapl.) 10 K₂ reads 10 twice B₃ transp 9 and 10 — After 10, T₁ reads 13

11 K₄ D₁ om 11 (cf v 1 8) Ś₁ K₁₋₃ B₁ D₁ om 11 (cf v 1 9) B₂ D₂ om 11 (cf v 1 10) K₂₋₅ D₂ om (hapl.) 11-12 B₃ om (hapl.) 11 — °) G₂ शंकराणि (for शक) G₃ द्वि- (for त्रि)

Dn₁ D₆ सुरभीणि द्विवर्णानि, D₃ वहून्यव्यक्तवर्णानि (= 13^a) — After 11, B₁ Dc₁ D₂ T G read 9

12 K₄ D₁ om 12 (cf v 1 8) Ś₁ K₁₋₃ B₁ D₁ om 12 (cf v 1 9) B₂ D₂ om 12 (cf v 1 10) K₂₋₅ D₂ om 12 (cf v 1 11) T₁ M₄ om (hapl.) 12 — °) T₂ त्रि- (for [पृ]क्) D₂ वहून्यव्यक्त-रूपाणि (cf 13^a), Cv सुरभीण्येव पर्वाणि — °) Dc₁ सृजति

13 K₄ om 13, D₁ om 13^{ab} (for both, cf v 1 8) T₂ G om 13 T₁ reads 13 after 10 — °) K₃ B₁₋₂₋₅ D₂ M₃₋₄ -रूपाणि (for -वर्णानि) — F.r 13^{ad}, K₂₋₅ B₂₋₅ D₁ T₁ M subst

62* विसृजन्तौ महावृक्षा व्याप्य तिष्ठन्ति तद्वनम् ।

[T₁ M₁₋₂ सृजन पादपास्तत्र (for the prior half)]

— After the above, B₂ reads 9

14 °) T G₁₋₂ M₂ om हि B₁₋₄ Dc₁ एको-प्यग्नि, B₂ Dn₁ D₂₋₆ एको वह्नि, M₁₋₂ एकाग्नि (for एको ह्यग्नि) B₃₋₄ Dc₁ सुमनसो, Cv सुमहान् (for सुमना) B₂ [s]प्यत्र (for स्य) — °) Cv सप्त (for पञ्च) Ś₁ K₁₋₃ तत्र (for चात्र) — °) Ś₁ K₁₋₃ एभ्यो, Cv तेभ्यो (as in text) T G वृक्षा, Cv मोक्षात् (for मोक्षा) Dc₁ Dn₁ स (for सप्त) B D (except Dc₁ D₁) फलति (for भवन्ति) — °) D₆ फलति, T G₁ स्थलानि, M₁₋₃ फला हि (for फलानि) M₁₋₂ [अ]तिशया (for 'थय) K₁₋₃₋₅ B₂ D₂₋₃ T G₂ पलाशा (K₁₋₃ 'श), G₁ फल वा, Cv फलाशा (as in text)

15 The portion from 15 up to the end of this

गुणाः फलान्यतिथयः फलाशाः ॥ १४

आतिथ्यं प्रतिगृह्णन्ति तत्र सप्त महर्षयः ।

अर्चितेषु प्रलीनेषु तेष्वन्यद्गोचरे वनम् ॥ १५

प्रतिज्ञावृक्षमफलं शान्तिच्छायासमन्वितम् ।

जानाश्रयं वृत्तितोयमन्तःक्षेत्रज्ञभास्करम् ॥ १६

येऽधिगच्छन्ति तत्सन्तस्तेषां नास्ति भयं पुनः ।

ऊर्ध्वं चावाक्च तिर्यक्च तस्य नान्तोऽधिगम्यते ॥ १७

सप्त स्त्रियस्तत्र वसन्ति सद्यो

अवाञ्छुखा भानुमत्यो जनित्र्यः ।

ऊर्ध्वं रसानां ददते प्रजाभ्यः

सर्वान्यथा सर्वमनित्यतां च ॥ १८

तत्रैव प्रतितिष्ठन्ति पुनस्तत्रोदयन्ति च ।

सप्त सप्तर्षयः सिद्धा वसिष्ठप्रमुखाः सह ॥ १९

यशो वचो भगश्चैव विजयः सिद्धितेजसी ।

एवमेवानुवर्तन्ते सप्त ज्योतीषि भास्करम् ॥ २०

गिरयः पर्वताश्चैव सन्ति तत्र समासतः ।

नद्यश्च सरितो वारि वहन्त्यो ब्रह्मसंभवम् ॥ २१

नदीनां संगमस्तत्र वैतानः समुपह्वरे ।

adhy 15 lost in Dn1 on a missing folio —^a) Dc1 D5 अतिथ्य, G2 आदित्य (for आतिथ्य) K4 D1 परि- (for प्रति-) —^b) B D (except D1, Dn1 missing) तत्र (for सप्त) —^c) Cv व्यतीतेषु (for प्रलीनेषु) —^d) K4 D1 [ए]नद्, Cv [अ]न्यद् (as in text) K5 प्राप्यते, Cv रोचने (as in text) D6 धन, Cv वनम् (as in text)

16 Dn1 missing (cf v 1 15) —^a) Ś1 (before corr as in text) प्रज्ञान (for प्रतिज्ञा) B3 शक्तिम् (for वृक्षम्) M1 2 4 मफल (for अफल) B1 2 4 D (except D1, Dn1 missing) प्रजावृक्षमोक्षफल, M2 तेष्वनावृक्षमफल, Cv as in text —^c) D2 जानाश्रित (for श्रय) K4 D1 वृत्तितोयम्, B3 वृत्तिमयम् (for 'तोयम्) —^d) B5 मन-, Cv तम (for अन्त-) D1 G2 (marg) भास्वर G2 अक्षेत्रज्ञ महाकृत्

17 Dn1 missing (cf v 1 15) —^a) Ś1 येद्य, T1 G1 यद्रि, Cv येऽधि (as in text) Ś1 K5 तस्य घस्, K5 D5 0 ते संतम्, B1 2 भास्वर, D2-4 त संतम् (for तसन्तम्) —^b) K3 मय तत, K4 D1 ततो मय, G3 Cv पुनर्मव (for मय पुन) —^c) D2 ऊर्ध्वं Ś1 [अ]वाक्च, K2 4 D1 [ए]वाय, K3 5 D2-6 [अ]धश्च (for [अ]वाक्च) B (except B3) Dc1 ऊर्ध्वं चार्वागतिर्यत्र —^d) K2 न वनातो, B3 यस्य नातो, T1 G1 तस्य दातो, M3 तस्यानतो B1 2 4 Dc1 G3 तत्र (Dc1 G2 'स्व) चांतो न विद्य (G2 गम्य) हे

18 Dn1 missing (cf v 1 15) —^a) G3 तत, M4 (inf lin as in text) तत्र, Cv सप्त (as in text) G3 सप्त (for तत्र) K2 सर्वे, K5 सम्यस् (sic), K6 T1 M सत्यस्, B Dc1 नित्यम् (for सद्यस्) K4 D1 G1 सप्त स्त्रियस्तस्य (G1 य सप्त) वहति सत्यस् —^b)

Ś1 K3 अ (K3 त्व)वाञ्छुख्यो, K1 5 B2 4 Dc1 D2-6 S त्ववाञ्छुखा K4 D1 भानुमतो, G3 मानवत्यो (for भानुमत्यो) K1 M1 2 जन (K1 'नि)न्य, D3 जनेश, D5 6 तनिथ्य, T1 G1 जनित्यश (sic), G3 जरित्य (for जनिथ्य) —^c) N (except Ś1 K1, Dn1 missing) T1 G1 8 रसानाददते —^d) K5 सर्वाणि, M1 2 सर्वं (for सर्वान) G3 ह्यध (for यथा) B1 D5 6 सत्यम्, T1 G1 [अ]न्यच्च (G1 'श्च), T2 सत्त्वम् (for सर्वम्) B D (except Dc1, Dn1 missing) T1 अनित्यता, T2 G अती (G2 'नि)त्य ताद्, M1 2 अतीत्य ता M3 सर्वान्यथा समतीनित्यताश्च (sic)

19 Dn1 missing (cf v 1 15) —^a) K5 तत्रैव, M3 अत्रैव T1 G1 M1-3 तिष्ठते M4 नित्यमत्रैव तिष्ठते — Dc1 om 19^b —^b) D1-6 [ठ]पयति —^c) S (except G2) ते च (for सप्त) —^d) K4 B वसिष्ठ- (for वसिष्ठ) Ś1 K1 सदा, K2 4 तदा, K3 सिद्धा (sic), K5 B3 D1 तथा, T G त्विह (for सह). Dc1 D2-6 वशि (Dc1 'सि)ष्ठप्रमुखै सह

20 Dn1 missing (cf v 1 15) —^a) Ś1 K1 D2-6 वर्चा, M3 4 (inf lin) वशो (for वर्चो) K2 D1 तुष्टिर्, B5 भर्गो, M3 चौजो (for चैव) K5 यशो वाचा भगवत्स, M1 2 यशोत्यश्चाभवश्चैव — D5 om (hapl) 20^b-21^a —^b) Ś1 K1 3 B1 5 D6 T G2 मिद्, G3 शुचि (for सिद्धि-) D1 T G1 तेजस, G2 3 तेजसि K5 तुष्टिर्विजयतेजसि —^c) K5 एकम्, K5 B3 T1 M3 एतम् (for एवम्) —^d) D1 भास्वर (for भास्करम्)

21 Dn1 missing (cf v 1 15) D3 om 21^a (of v 1 20) —^a) T1 M4 ऋषय (for गिरय) D5 6 पर्वता गिरयश्चैव, M1 2 ऋषय सर्वदा चैव —^b) K2 4

C 14 764
B 14 27 21
K 14 28 23

स्वात्मवृत्ता यतो यान्ति साक्षाद्दान्ताः पितामहम् ॥ २२
 कृशाशाः सुव्रताशाश्च तपसा दग्धकिल्बिषाः ।
 आत्मन्यात्मानमावेक्ष्य ब्रह्माणं समुपासते ॥ २३
 ऋचमप्यत्र शंसन्ति विद्यारण्यविदो जनाः ।

तदरण्यमभिप्रेत्य यथाधीरमजायत ॥ २४
 एतदेतादृशं दिव्यमरण्यं ब्राह्मणा विदुः ।
 विदित्वा चान्वतिष्ठन्त क्षेत्रज्ञेनानुदर्शितम् ॥ २५

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

२८

ब्राह्मण उवाच ।
 गन्धान जिघ्रामि रसान् वेद्मि
 रूपं न पश्यामि न च स्पृशामि ।

न चापि शब्दान्विविधान्शृणोमि
 न चापि संकल्पमुपैमि किञ्चित् ॥ १
 अर्थानिष्टान्कामयते स्वभावः

D₁ वसत्यत्र, M₁ २ संतस्त्र (for सन्ति तत्र) —^०
 K₂ ६ नदाश्च, K₄ D₁ वेदाश्च (for नद्यश्च) T G₁ २
 तु (for च) T₁ G₁ परितो (for सरितो) K₅ वायुर,
 D₆ ० वाति (for वारि) —^d M₁₋₃ ४ (*inf lsn* as
 in text) हरि (for ब्रह्म-)

22 D_{n1} missing (of v 1 15) —^a D₀₁ सगम
 B₁ २ ४ D₀₁ तासां, B₃ ६ D₁₋₆ चैव (for तत्र) —^b
 K (except K₂) B₄ D₁ M₁ २ वैतान, B_{1,2} ६ D₂₋₆
 T₁ वैताने; B₃ ४ (marg) वैतान, D₀₁ वैपान (for
 वैतान) B₁ २ समुपस्करे, C_v समुपह्वरे (as in text)
 —^० Ś₁ K₁ ६ स्वात्मवृत्ता, K₂ B₃ ४ आत्मन्यात्मा,
 K₃
 T₁ G₁ स्वात्मवृत्ता (T₁ 'सिद्' G₁ 'सो'), T₂ G₂ स्वाद्
 वृत्ता, M स्वमे वृत्ता K₄ D₁ आत्मनस्त्वृत्तये याति,
 D₀₁ स्वात्मवृत्तो यतो याति —^d K₂ ४ D₁ शाता,
 D₀₁ साख्याद् (for साक्षाद्) K₅ एते, B₁ २ ६ D₂₋₆
 एव, B₃ ४ D₀₁ एव (for दान्ता) B₁ २ पितामहा

23 D_{n1} missing (of v 1 15) —^a B₃ ४
 कृशागा; M₁ २ कृशाशा T G₁ २ कृशागा (T₂ 'शाशा')
 सुव्रता शाताश्च, G₃ M₂ ४ कृशागा सुव्रतागाश्च —^० Ś₁
 K₁₋₃ ६ D₂₋₆ G₃ आविश्य B₁ २ आत्मानमात्मन्यावेक्ष्य.
 —^d K₁ D₁ ब्राह्मण D₁ समुपाश्रयेत्, S (except
 G₂) समुपासते

24 D_{n1} missing (of v 1 15) —^a B₁ २ ४
 (marg) वाचम्, B₃ त्विरम्, B₄ ६ D₀₁ आद्यम्, D₂₋₆
 शमम् (for ऋचम्) D₀₁ शंसते, T₂ G₁ पश्यति
 —^b D₀₁ om (? hapl) from विद्यारण्य up to ब्राह्मणा
 (in 25^b) —^० Ś₁ K₅ D₅ M₃ ४ तदारण्यम् K₄
 D₁ अपि (for अभि) G₃ मीत्या, M₄ प्रेक्ष्य (for

प्रेत्य) —^d Ś₁ यद्यारण्यम्, K₁ ६ 'वीरम्, T G₁
 यथा स्वेकम्, G₂ ६ M₁ यथातथम्, M₁₋₃ 'धीतम् (for
 'धीरम्) K₄ D₁ धीरस्व हृत्ति जायते

25 D_{n1} missing (of v 1 15) D₀₁ om up to
 ब्राह्मणा (in 25^b) (cf v 1 24) —^a Ś₁ K D₁ M₁ २
 एवम् (for एतद्) B D₂₋₆ G₂ एवेदश (for एता^०)
 B D₂ ३ ६ ० पुण्यम्, M₁ २ नित्यम् (for दिव्यम्)
 —^b G₂ अरण्ये K₂ ब्रह्मणा, K₃ ब्राह्मण —^०
 Ś₁ K₁ ६ ६ B₁ ३ ४ D₀₁ D₂₋₆ G₂ ३ M₂ ४ (*inf lsn*)
 विदित्वा चा (D₀ ना)नुतिष्ठति (B₁ 'त, G₂ 'ते) —^d
 B₂ ४ ६ आत्म (for अनु) K₃ तिष्ठत, B₂ ४ ६ D₀₁
 D₂₋₆ G₂ दर्शिता (for 'दर्शितम्) K₄ D₁ क्षेत्रज्ञानानु
 वर्तितुं, B₁ ३ T G₁ २ M 'ज्ञानानुदर्शन

Colophon missing in D_{n1}, om in K₂ ४ D₁ T
 G₁ २ M₁₋₇ — *Adhy name* K₅ B D₃ ६ ० ब्राह्मण
 गीता, G₃ वेदारण्यलक्षण — *Adhy no* (figures,
 words or both) Ś₁ 30, D₁ 27 (as in text), G₂
 28, M₄ 29

28

1 T₂ G₁ om the ref —^a T G₁ २ M₃ ४ (*inf*
lsn as in text) चासि (for वेद्मि) —^b D₁ चा
 (for च) —^d Ś₁ (before corr) K₁ ४ G₂ ३ उपैति
 (for उपैमि) Ś₁ K₁ ३ B₁ D_{n1} D₂₋₆ G₃ M₄ कचित्,
 D₀₁ केनचित्

2 ^a D₂ कामयेत K₄ D₁ स्वभावान् —^b D₃
 सर्वान्देवान्; T₁ G₁ 'न्येषा Ś₁ K₁₋₃ प्रदिपसि, K₄

सर्वान्द्वेष्यान्प्रद्विपते स्वभावः ।
 कामद्वेषावुद्भवतः स्वभावा-
 त्प्राणापानौ जन्तुदेहान्निवेश्य ॥ २
 तेभ्यश्चान्यांस्तेष्वनित्यांश्च भावा-
 न्भृतात्मानं लक्षयेयं शरीरे ।
 तस्मिंस्तिष्ठन्नास्मि शक्यः कथंचि-
 त्कामक्रोधाभ्यां जरया मृत्युना च ॥ ३
 अकामयानस्य च सर्वकामा-
 नविद्विषाणस्य च सर्वदोषान् ।
 न मे स्वभावेषु भवन्ति लेपा-

स्तोयस्य विन्दोरिव पुष्करेषु ॥ ४
 नित्यस्य चैतस्य भवन्ति नित्या
 निरीक्षमाणस्य बहुस्वभावान् ।
 न सज्जते कर्मसु भोगजालं
 दिवीव धूर्यस्य मयूखजालम् ॥ ५
 अत्राप्युदाहरन्तीमभितिहासं पुरातनम् ।
 अध्वर्युयतिसंवादं तं निबोध यशस्विनि ॥ ६
 प्रोक्ष्यमाणं पशुं दृष्ट्वा यज्ञकर्मण्यथाव्रवीत् ।
 यतिरध्वर्युमासीनो हिंसेयमिति कुत्सयन् ॥ ७
 तमध्वर्युः प्रत्युवाच नायं छागो विनश्यति ।

C 14 795
 B 14 28 1
 K 14 28 1

D₁ द्विपते वा, D₅ ६ प्रतिद्विपते, T G₁ २ Ms. ४ द्वेष्टि चैव (for प्रद्विपते) K₄ D₁ स्वभावान् G₃ सर्वद्वेष्यो द्वेष्टि चैव स्वभाव — K₄ D₁ om (1 hapl) 2° —^o) B₃ D (except D₀₁, D₁ om) T₁ -द्वेषान्, T₂ द्विषान्, M₁ २ द्वेषाद् (for -द्वेषाव्) S₁ K₁ ३ उत्प तत्, D₀₁-उत्तरत, T₂ उद्भवति (for उद्भवत) G₁ कामद्वेषावुत्पतत स्वभावाद् —^d) G₃ प्राणा हि नौ (sic) (for प्राणापानौ) S₁ K₂ ३ B₄ देहाद्विर्व (K₃ B₄ 'वे) स, K₄ -देहा विवेश्य, B₃ देहाद्विवेश्य, D₀₁ 'तिवैत्य, D₁ देहाद्विवैत्य, D₅ ६ देहाद्विवेश्य (D₅ 'शा), T₂ G₁ २ देहानि चैत्य (sic), G₃ M₄ (inf lin) देहादि चैत्य, M₁ २ -देह निवेश्य, M₃ ४ -देहानि तेभ्य (for 'द्विवेश्य)

3 K₂ repeats 3 and 4 (without var) after 63* —^a) K₁ चाय (for चान्यास) K₂ ४ B₃-5 D T G₁ नित्यांश्च (K₄ D₁ 'त्यान्स्व-), K₃ [अ]नित्य स्व, K₅ नित्यस्व, G₃ M₄ (inf lin) [अ]नन्याश्च (for [अ]-नित्यांश्च) —^b) B D (except D₁, D₁ marg) लक्षयेर्य, S (except G₁) 'ये (M₁ २ 'णे)ह —^o) M₁ २ तस्माद् (for तस्मिन्) K₃ D₀ अस्मि, B₃ T₂ G₂ ३ M₁-३ नास्ति; M₄ (inf lin as in text) नाति (for नास्ति) K₂ T G₁ शक्य, B₁ २ D₀₁ D₂ ४ सक्त, B₃ D₀₁ D₃ ६ G₃ शक्त, M₁ २ शंक (for शक्य) —^d) B₃ D₂-६ वा (for च)

4 For the repetition in K₂, cf v l. 3 —^b) K₂ ६ न विद्विषाणस्य, K₃ D₀₁ G₃ अविद्विषाणस्य, K₄ D₁ न (D₁ अ) विद्विषेणास्य M₁ २ सर्वदोषा — K₄ D₁ om 4° —^o) K₂ दोषास्य, K₃ T₁ G₁ लोभास्य, D₃ लोपास्य (for लेपास्य) — After 4°, K₂ ins

63* नौजं तु देहानि तथा समेत्य ।

—^d) K₁ २ विद्वन्निच

5 —^a) G₃ नित्य हि (for नित्यस्य) K₂ स नैव, K₅ मे नैव, B₃ च स्याद्, M₁ २ चैतस्य (for चैतस्य) K₁ B (except B₁) T₂ G₂ M₁-३ ४ (inf lin) [अ]नित्या (T₂ G₂ 'त्य), D₀₁ T₁ G₁ नित्य K₄ D₁ नित्यं ममै ताव भवति नित्या —^b) S₁ K₁ निरीक्ष (K₁ 'क्ष्य)मानस्य, K₂-5 B₁-३ ६ D T₂ G₁ २ Ms निरीक्षमाणस्य, C_v निरीक्ष* (as in text) K₁ ४ B₂ ६ D₁ ६ (sup lin) G₃ बहुस्वभावान्, K₅ D₀₁ D₂-६ बहुस्वभाव, C_v बहुस्व भावं —^o) D₀ सु (for न) T₁ G₂ त्यज्यते, T₂ G₁ रज्यते, M₂ सज्यते, C_v सज्जते (as in text) M₂ कर्म स, C_v कर्मसु (as in text) K₃ जाले, C_v जाल (as in text) — K₄ D₁ om (hapl) 5^d —^d) K₂ ६ D₂ ३ मयूख, T मरीचि (for मयूख)

6 Before 6, G₃ M₄ ins द्राह्मण —^o) K₅ -सवादे —^d) K₁ ४ D₄ T₁ G यशस्विनी

7 —^a) K₂ ४ B₁ D₄ प्रोक्षमाण; K₃ D₀₁ D₃ प्रोक्ष्य मानं M₁-३ प्रोक्ष्यमाणान्पशून्दृष्ट्वा —^b) K₅ यज्ञे (for यज्ञ) —^o) K₂ ४ ६ D₁ आसीन —^d) K₄ D₁ हिंसै नम् K₃ ६ भरसैयन् (for कुत्स*)

8 —^b) T₁ यज्ञादौर्न, G₁ सज्जयन्गौर, M₄ (inf lin as in text) न यज्ञांगो (for नायं छागो) G₂ यज्ञादौर्हि न नश्यति —^o) S₁ श्रेयसां K₅ योज्यते, B₂ युज्यते (for योज्यते) M₁ २ जानो (sic) (for जन्तुर्) —^d) G₁ यज्ञाव्, G₃ M₃ यज्ञ, M₁ २ यति, M₄ यज्ञ- (for यदि) K₃ तदा, G₂ M₁ २ ४ यथा (for तथा)

श्रेयसा योक्ष्यते जन्तुर्यदि श्रुतिरियं तथा ॥ ८
 यो ह्यस्य पार्थिवो भागः पृथिवीं स गमिष्यति ।
 यदस्य वारिजं किञ्चिदपस्तत्प्रतिपद्यते ॥ ९
 सूर्यं चक्षुर्दिशः श्रोत्रे प्राणोऽस्य दिवमेव च ।
 आगमे वर्तमानस्य न मे दोषोऽस्ति कश्चन ॥ १०
 यतिरुवाच ।

प्राणैर्वियोगे छागस्य यदि श्रेयः प्रपश्यसि ।
 छागार्थे वर्तते यज्ञो भवतः किं प्रयोजनम् ॥ ११
 अनु त्वा मन्यतां माता पिता भ्राता मत्पापि च ।

मन्त्रयस्मै नमुनीय परवन्तं विशेषतः ॥ १२
 य एवमनुमन्येरस्तान्मन्त्रान्प्रष्टुमर्हति ।
 तेषामनुमतं श्रुत्वा शक्या ऋतुं विचारणा ॥ १३
 प्राणा अप्यस्य छागस्य प्रापितास्ते स्वयोनिषु ।
 शरीरं केवलं शिष्टं निश्चेष्टमिति मे मतिः ॥ १४
 इन्धनस्य तु तुल्येन शरीरेण विचेतया ।
 हिंसा निर्दुष्कामानामिन्धनं पशुसंज्ञितम् ॥ १५
 अहिंसा सर्वधर्माणामिति वृद्धानुशासनम् ।
 यदहिंसं भवेत्कर्म तत्कार्यमिति विप्रहे ॥ १६

9 ^a) K₂ ४ ६ D₁ T₁ G₁ M भाव (for भाग) —^b) T G₂ M₂ २ स (for स) —^c) G₂ [क्ष]रिजयं (for वारिज) —^d) T₁ तपय, T₂ G₁ २ M₂ ४ तदप (by transp) Ś₁ K (except K₂) D₁ प्रतिपश्यते; B D₁ D₂ D₂-६ सप्रपश्यति

10 ^a) N (except K₁-१) G₂ श्रेय —^b) K₁ ३ प्राणो (for प्राणो) K₂ ६ माराम्, G₂ चं द्वियम् (for स्य दि) B₁ G₂ तु (for च) K₁ D₁ प्राणो माराम् एव च —D₁ om 10^a-11^b —^c) D₂ ६ छागम् —^d) K₂ देशो (for दोषो) K₂ कश्चन, M₁ २ कस्य चित् (for कश्चन) K₁ न मेदोषि कथंचन, G₂ न दोषोस्तीह कश्चन

11 D₁ om 11^{ab} (cf v 1 10) —^a) Ś₁ K वि योग (K₂ 'ग), D₁ M₁ २ वियोगान् D₂ प्राणैर्योग छागस्याय (sic) —^b) K₂ D₁ D₂ ६ M₂ (inf lin as in text) प्रपश्यति, G₁ 'इयमे —^c) K₂ G₂ छागार्थं, D₁ आगमे, M (M₁ inf lin as in text) भागार्थं

12 ^a) K₄ B₁ २ ३ D₁ D₂ D₁ ३ अनु र्वा, K₂ अहस्वा, B₂ अतो मा, B₁ अय र्वा, D₂ ४-६ अत्र र्वा (D₂ स्व), M (except M₂) अनुस्वा (for अनु र्वा) B₂ ४ मन्यते B D (except D₁) भ्राता (for माता) —T₁ reads 12^b twice —^b) B D (except D₁) पिता माता, T₁ (second time) अनु भ्राता, G₂ पीरवा भूत्वा (for पिता भ्राता) K₂ ४ B D [इ]ति (for [अ] पि) T₁ (first time) २ G₁ २ M अनु र्वा (M₁ २ ४ 'नुस्वा) मन्यते पिता —^c) K₂ D₁ सवित्र (D₁ सधिय) स्येदम् (sic), B₁ २ (marg as in text) ४ मन्त्रसश्रैवम्; T₂ M₁ (inf lin) C_v 'सस्यैवम्, G₁ २ 'विज्ञानम्; M 'य ज्ञानम् K₂ D₁ ४ उवाच —^d) K₁ ३ ६ परम स

(K₂ र्वा); K₁ D₁ परमाय; G₁ ४ V परिवर्ते, C_v परवन्त (as in text)

13 ^a) K₂ ऋतम्; D₁ G₂ षनम् (for गृणम्) D₂ D₁ ६ षयमेवानुमन्येर, M₁ २ यदाहमनुमन्येत् (sic) —^b) K₂ तान्माराम, M₁ २ मनावात् Ś₁ K₂ B₁ D₂ D₂ २ ३ ६ T G₁ २ द्रष्टम्, D₁ वक्तुम् G₂ प्राहुम् (for प्रष्टम्) K₂ २ D₂ ३ ६ अहंमि —^c) T₁ ष्याम् T₁ G₁ २ अनुमतिं M₂ ज्ञाप्या (for श्रुत्या) —^d) T₁ शक्य K₂ ३ ६ D₁ शक्य कर्तुं त्रिवा (K₂ त्रिवा) रण (K₂ 'णम्)

14 Before 14, T G M₁ 10^a शक्यं —^a) K₂ अर्थस्य (for अर्थस्य) D₁ om, M₁ (inf lin as in text) आगम्य (for छागम्य) —^b) K₂ प्रहिताम् (for प्रापि) K₁ D₁ च स्व, B₁ तेषु (for तेषु) —^c) K₂ शरीरे —^d) G₂ निश्चेष्टम् (for निश्चेष्टम्) K₂ D₁ श्रुति (for मति) B₁ ३ इति मे निश्चिता मति

15 Before 15, T G₂ M₁ 10^a यति —^a) G₁ यधनस्य (for इन्ध) K₁ D₁ च (for तु) —^b) K₁ २ ६ B₁ G₂ C_v हिंसा D₂ निवेष्टकामानाम्, T₁ G₁ २ हि यष्ट, C_v निवेष्टकामानाम् (as in text) —^d) D₁ निधन, G₂ इधन D₂ -सतत; T₁ G₁ २ -संमितं, G₂ यज्ञत M₁ २ निधानपदस्य स्वमञ्जितान्, C_v as in text

16 Before 16, G₁ 10^a यति, M₁ अर्थस्य —^a) K₂ D₁ G₂ M₂ ३ (inf lin) -भूतानाम् (for धर्माणाम्) —^b) K₂ D₂ ६ धर्मानु, B₂ ३ D₁ शिष्टानु (for वृद्धानु) K₂ दासने —^c) Ś₁ (by corr) K₁-४ B₁ D₁ T₂ G₂ ३ M₁ (inf lin as in text) २ यदि हिंस; D₂ यदाहिंस (for यदाहिंस) —^d) M₁ २ यत् (for तत्) G₂ कामम् (for कार्यम्) D₂ विप्रहे, G₂ वेद्यहं (for विप्रहे)

अहिंसेति प्रतिज्ञेयं यदि वक्ष्याम्यतः परम् ।
 शक्यं बहुविधं वक्तुं भवतः कार्यद्रूपणम् ॥ १७
 अहिंसा सर्वभूतानां नित्यमस्मासु रोचते ।
 प्रत्यक्षतः साधयामो न परोक्षमुपास्महे ॥ १८
 अध्वर्युरुवाच ।
 भूमेर्गन्धगुणान्मुद्ध्रे पिवस्यापोमयात्रसान् ।
 ज्योतिषां पश्यसे रूपं स्पृशस्यनिलजान्गुणान् ॥ १९
 शृणोप्याकाशजं शब्दं मनसा मन्यसे मतिम् ।
 सर्वाण्येतानि भूतानि प्राणा इति च मन्यसे ॥ २०
 प्राणादाने च नित्योऽसि हिंसायां वर्तते भवान् ।
 नास्ति चेष्टा विना हिंसां किं वा त्वं मन्यसे द्विज ॥ २१

17 ^a) K₄ D₁ च प्रज्ञेयं, B₂ प्रतिज्ञा च (for 'ज्ञेय')
 —^o) K₄ : D (except D_{o1}) T₁ G₁ : कर्तुं (for वक्तुं)
 —^d) K₁ B D (except D₁) भवता (for 'त') D_o
 हर्षणं, M₁ : द्रूपणे

18 ^a) B₁ : धर्माणा (for भूताना) —^b) G₃ मे
 तुम्य रोचते सदा —^o) K₂ : D₁ प्रत्यक्ष ते (for 'क्षत')
 D_{o1} साधयाम्

19 ^a) K₃ D_{o1} मुद्ध्रे, K₄ : B₁ D₁—, T₂ G₁ M₁—₃ :
 (inf lin as in text) मुद्ध्रे, D_o G₂ मुद्ध्रे, T₁
 मुक्त्वा (for मुद्ध्रे) —^o) K₂ : B₁ M₁—₃ पिवस्व ;
 D_o पियामि, G₁ विश्रस्य, M₁ जिह्वया (for पियसि)
 Ś₁ [आ]प्यनयान्, K₁ : [अ]प्य (K₁ 'स्तु)स्यान् (for
 [आ]पोमयान्) D₁ M₁ गुणान् (for रसान्) K₅ पिव-
 स्वापोमय रस्य —^o) T G₂ ज्योतिष, G₁ ज्योतीषि,
 M₃ : ज्योतिषा K₂ स्पृश्यसे, G₃ ईक्षसे (for पश्यसे)
 Ś₁ K₁ : ज्योतिषा मन्यसे रूपं, M₁ : ज्योतिरापश्यसे (M₂
 'ते) रूप —^d) G₁ स्पृश्यति, M₁ : स्पृशस्व, M₂
 स्पर्शस्व D_o [अ]निलजान् Ś₁ K₁ : स्पृशस्यनिलज गुण

20 ^a) K₁ : B₂ D_{o1} शृणोमि (K₅ ति), M
 शृणोष्व (for शृणोषि) D₂ : G₃ शृणोप्याकाशजान्द्रा-
 व्दान्, D₃ 'पि कीदृशाब्द्राव्दान् —^b) T₂ मानमे, G₂
 मनसो (for 'मा) M₁ : मन्यते K₃ : D₁ T गतिं,
 M₃ मति G₃ तव मा मनुवे मति —^o) G₃ [अ]-
 पि च (for [ए]तानि) —^d) Ś₁ K₁—₃ D₁ प्राणान्
 K₃ [अ]व (for च)

21 ^a) Ś₁ K₁ : T प्राणापाने, K₂ D_{o1} प्राणोदाने

यतिरुवाच ।

अक्षरं च क्षरं चैव द्वैधीभावोऽयमात्मनः ।
 अक्षरं तत्र सद्भावः स्वभावः क्षर उच्यते ॥ २२
 प्राणो जिह्वा मनः सत्त्वं स्वभावो रजसा सह ।
 भावैरेतैर्विमुक्तस्य निर्द्वन्द्वस्य निराशिपः ॥ २३
 समस्य सर्वभूतेषु निर्ममस्य जितात्मनः ।
 समन्तात्परिमुक्तस्य न भयं विद्यते क्वचित् ॥ २४
 अध्वर्युरुवाच ।
 सद्भिरेवेह संवासः कार्यो मतिमतां वर ।
 भवतो हि मतं श्रुत्वा प्रतिभाति मतिर्मम ॥ २५
 भगवन्भगवद्बुद्ध्या प्रतिबुद्धो ब्रवीम्यहम् ।

K₄ B (except B₃) D (except D₁) निवृत्तोसि, T G
 M₃ (inf lin) च नित्य हि —^b) K₅ हिंसाया, G₂
 हिंसाया D₁ M₂ वर्तसे —^o) K₂ T₂ G₂ चेष्टा, G₃
 चेष्टा K₂ : D_{o1} D₂ : G₂ : हिंसा —^d) G₃ च
 (for वा) M₁ : त (for स्व) K₁ : B₂ द्विज,
 K₃ बुध

22 T₂ G₁ M₁ : om the ref —^a) K₁ कृतं, D₃
 [अ]क्षर (for क्षर) —^b) B₃ द्वैधीभूताम् (for 'भावो)
 T₁ यदा, G₁ यया, G₃ तथा (for स्यम्) — G₁
 om. (hapl.) 22^a–24^b —^o) C_v तद्भाव (for सद्भाव)
 G₃ अक्षरस्वत्र सद्भाव —^d) K₁ कृत, K₂ B₃ G₂ M₁—₃
 क्षरम्, T [अ]क्षर K₄ D₁ एव च (for उच्यते)

23 G₁ om 23 (cf v 1 22) —^a) B₁ D_{o1} S
 (except T₁, G₁ om) प्राणो (for प्राणो) M₃ (inf lin
 as in text) [आ]त्मन (for मन) B₄ T₁ M₁ : सत्य, G₃
 सत्त्वं (for सत्त्व) —^b) Ś₁ K₃ B₁ D_{o1} D₂—₃ सद्भावो
 T G₂ : स्वभावो राजसा गुणा —^o) K₂ : D₁ S
 (G₁ om) विमुक्तस्य, B₂ विना यस्य —^d) T G₂
 निश्चलस्य (for निर्द्वन्द्वस्य) D₁ निरामिप (sic), T₁
 'युप

24 G₁ om 24^{ab} (cf v 1 22) —^b) Ś₁ K₁ :
 निर्मलस्य, D_{o1} M₂ 'नस्य, G₃ ममत्व स्याज् (for निर्म-
 मस्य) —^d) G₃ च तद्, M₃ (inf lin) भाव (for
 भयं)

25 G₃ om. the ref —^a) K₄ corrupt T₂ हि,
 G₂ [ए]प (for [इ]ह) K₁ B₃ T G₁ : M₁—₃ सवाद,

मत्तं मन्तुं क्रतुं कर्तुं नापराधोऽस्ति मे द्विज ॥ २६

ब्राह्मण उवाच ।

उपपत्त्या यतिस्तूर्ण्णीं वर्तमानस्ततः परम् ।

अध्वर्युरपि निर्मोहः प्रचचार महामखे ॥ २७

एवमेतादृशं मोक्षं सुखक्षमं ब्राह्मणा विदुः ।

विदिन्वा चानुतिष्ठन्ति क्षेत्रज्ञेनानुदर्शिना ॥ २८

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

२९

ब्राह्मण उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

कार्तवीर्यस्य संवादं समुद्रस्य च भामिनि ॥ १

कार्तवीर्यार्जुनो नाम राजा बाहुसहस्रवान् ।

येन सागरपर्यन्ता धनुषा निर्जिता मही ॥ २

स कदाचित्समुद्रान्ते विचरन्वलदपितः ।

अवाकिरच्छरशतैः समुद्रमिति नः श्रुतम् ॥ ३

तं समुद्रो नमस्कृत्य कृताञ्जलिस्त्वाच ह ।

D₃ सवासं. G₈ सङ्गिरेव सम वास —^६) Ś₁ B₆ T₁ पर. —^८) B (except B₆) T [s]भि (for द्वि) G₈ भवता कथित श्रुत्वा —^८) K₄ D₁ ज्ञेया प्रति (for प्रतिभाति)

26 ^०) K₂₋₆ D₁ भवतो (for भगवद्-). K₄ D₁ बुधा (for बुद्ध्या) K₂ G₂ प्रतिबुद्धौ, B D (except D₁) प्रतिपन्नो; T₁ G₁ 'बुद्ध्या, T₂ 'बुद्ध्य M₁ २ भव बुद्ध्या प्रतिबुद्धो ब्रवीम्यहमत पर —Before 26^०, D₂ ५ 1ns अध्वर्यु —^०) Ś₁ सत् मत्त. (sic), K₁ सत् सन्मु (sic), D₀₁ मन मत (sic), T₁ इमं मम; T₂ सता मत, G₈ व्रत मम, M Cv मत मंतु (for मत्तं मन्तु) Ś₁ K₁ ३ D₀₁ M (M₄ inf lin as in text) कृत कर्तुर, Cv क्रतु कर्तुं (for क्रतु कर्तुं). K₂ मत मत्रकृत कर्तुं, K₁ ५ D₁ मतिमद्भि कृत कर्तुं, B₁₋₃ ५ D_{n1} D₂₋₆ व्रत म(B₈ मत्र त)मत्रकृत कर्तुर, B₁ मत मत्रकृत विद्वि, G₂ इद मम मत कर्तुं —^८) G₂ नापवादो द्वि (for 'राधोऽस्ति) M₁ २ मति (for द्विज) ॐ Cv अतो मेऽपराध नास्तीति योजना । ॐ

27 M₁ २ om 27-28 together with the ref K₆ M₄ om the ref —^८) K₄ D₁ उपपत्त्य, T₁ 'पच, Cv 'पत्त्या (as in text) G₈ यदा (for यतिस्) B₁ तृणं —^६) G₂ वर्तमानमत पर —^०) G₈ आश्वर्यम् (for अध्वर्युं) K₂ अति- (for अपि) Ś₁ K₂ निर्मोहं. —^८) K₂ स (for प्र) K₂ ५ T₂ महामते (for 'मखे)

28 M₁ २ om 28 (cf v 1 27) —^८) T₂ G₁ एनम् (for एवम्). —^६) K₂ स (for सु-) K₄

ब्राह्मण —^०) D₆ न (for च) K₂ ५ D₁ [अ]न्व-वर्तत, B₂ [अ]न्वतिष्ठत —^८) K₆ D (except D₀₁ D₁) M₄ (inf lin as in text) [अ]र्थ, B₁₋₄ [अ]स्म (for [अ]नु-) Ś₁ K₁₋₃, ५ B₁ D₀₁ G₈ 'दर्शिता (K₁ ३ 'त, K₂ 'त), K₄ D₁ वर्तितु; T G₁ २ M₃ ५ (inf lin as in text) दर्शने

Colophon om 1n T G₁ २ M₁₋₂ — Sub-parvan K₂ ३ अनुगीता, K₂ (also) ५ B D₀₁ D₂ ३ ५ ६ ब्राह्मण गीता — Adhy name G₈ अध्वर्युयतिसवाद — Adhy no (figures, words or both) Ś₁ 31, D_{n1} D₄ 28 (as in text), G₈ 29, M₄ (inf lin) 30

29

1 T G₁ २ M₃ om the ref —^०) K₂ संवाद कार्त वीर्यस्य —^८) K₄ D₃ च भाविनी, B D₀₁ D_{n1} D₂ ५ च भाविनि, D₃ भवानिति, T₂ G₁ M₃ च भामिनी (for च भामिनि)

2 ^०) K₄ ५ B₁ ३ D₁ M कार्तवीर्योर्जुनो —^६) K₆ -सहस्रभृत् —^८) B₁ २ विजिता (for निर्जिता)

3 ^६) K₄ D₁ M₁₋₃ त्यचरद् (for विचरन्) —^०) K₂ ५ ५ B₁ ३ D₀₁ D₁ ३ ५ G₈ M₁ अवाकिरन् Ś₁ K₁ M₁ २ शर (K₁ 'त)वातै, K₂ नरशतै (for शर) —^८) M₃ श्रुति

4 ^८) K₄ ते (for त) K₆ [s]य सकृत्य (for नम सकृत्य) —^६) G₈ अभापत (for उवाच ह) —^०) T₁ G₁ M₃ ५ मुचो (for मुञ्च). —^८) D₆ मूहि किं

मा मुञ्च वीर नाराचान्द्रुहि किं करवाणि ते ॥ ४
 मदाश्रयाणि भूतानि त्वद्विस्तृष्टैर्महेषुभिः ।
 वध्यन्ते राजशार्दूल तेभ्यो देह्यभयं विभो ॥ ५
 अर्जुन उवाच ।
 मत्समो यदि संग्रामे शरासनधरः क्वचित् ।
 विद्यते तं ममाक्ष्व यः समासीत मां मृधे ॥ ६
 समुद्र उवाच ।
 महर्षिर्जमदग्निस्ते यदि राजन्परिश्रुतः ।
 तस्य पुत्रस्तवातिथ्यं यथावत्कर्तुमर्हति ॥ ७
 ततः स राजा प्रययौ क्रोधेन महता वृतः ।
 स तमाश्रममागम्य राममेवान्वपद्यत ॥ ८
 स रामप्रतिकूलानि चकार सह बन्धुभिः ।
 आयासं जनयामाम रामस्य च महात्मनः ॥ ९

ततस्तेजः प्रज्ज्वाल रामस्यामिततेजसः ।
 प्रदहद्रिपुसैन्यानि तदा कमललोचने ॥ १०
 ततः परशुमादाय स तं बाहुसहस्रिणम् ।
 चिच्छेद सहसा रामो बाहुशाखमिव द्रुमम् ॥ ११
 तं हतं पतितं दृष्ट्वा समेताः सर्ववान्धवाः ।
 असीनादाय शक्तीश्च भार्गवं पर्यवारयन् ॥ १२
 रामोऽपि धनुरादाय रथमारुह्य सत्वरः ।
 विसृजञ्शरवर्षाणि व्यधमत्पार्थिवं बलम् ॥ १३
 ततस्तु क्षत्रियाः केचिज्जमदग्निं निहत्य च ।
 विविशुर्गिरिदुर्गाणि मृगाः सिंहादिता इव ॥ १४
 तेषां स्वविहितं कर्म तद्भयान्भानुतिष्ठताम् ।
 प्रजा वृषलतां प्राप्ता ब्राह्मणानामदर्शनात् ॥ १५
 त एते द्रमिडाः काशाः पुण्ड्रश्च शवरैः सह ।

C 14 632
 B 14 29 16
 K 14 30 16

करवानीति

5 °) K₂ महाश्रयाणि, K₅ मय्याश्रितानि, G₂ तमा
 श्रयाणि (sic) —^b) K₂ 4 D₁ स्वैर्हि, D₂ विस्तृष्टैर्,
 D₃ विसृजन् (for विस्तृष्टैर्) —^c) Śi वाध्यते, K₁ D₂
 बध्यते, K₂ दहन्ते (for वध्यन्ते) —^d) K₁ चेद्भुदय
 (for देह्यभयं) B₁₋₅ D₁ S प्रभो (for विभो)

6 K₂ 4 सहस्रार्जुन (for अर्जुन) —^c) Śi K₂-4
 B₂ 4 तन् (for त) B D₁ D₁ D₂ 6 T₁ G₂ समा
 चक्ष्व —^d) K₂ D₂ मा K₂ 4 D₁ युधि (for मृधे)
 S य समो मे महामृधे

7 ^b) T G₁ 2 पुरा (for परि) —^d) K₄ D₁ (by
 corr) अर्हते, D₁ (orig) 6 G₁ अर्हसि

8 Before 8, Śi K₂ 1ns ब्राह्मण —^b) K₂ S
 (except G₂) [अ]न्वित (for वृत) —^c) Śi K₁ 2 4
 B₁ 2 D₁ तदा (for तन्) K₂ S (except G₂) आसाध;
 B₁ 2 आगत्य (for आगम्य) D₂ स तमेव समागम्य
 —^d) K₂ [अ]नुपद्यत (for [अ]न्व^c)

9 °) K₄ D₁ राजा (for राम) —^b) K₅ करोति
 (for चकार) —^d) K₄ सु, D₁ स (for च)

10 ^b) K₂ [अ]मिति (for [अ]मित) —^c) Śi
 K₁ 2-5 B₁ D₁ D₁-6 G₂ M₁ 2 प्रदहन्, B₅ D₁ T₂
 G₁ 2 M₄ प्रादहद् D₂ 6 इव (for रिपु)

11 ^b) K₅ शत (sic) (for स त) —^c) K₂ 4 D₁
 तरसा, K₅ बहुधा, B₃ D₁ समरे (for सहसा)

12 °) B₁ ते च तं (for त हत) K₄ D₁ श्रुत्वा
 (for दृष्ट्वा) —^b) T G₁ 2 सह- (for सर्व) K₂ 4
 D₁ समेता पार्थिवास्तदा (D₁ 'था) —^c) D₂ आदीप्य
 (for आदाय) G₂ च तदा (for शक्तीश्च) —^d)
 K₅ D₁ D₂-6 पर्यघावयन्, T G₁ 2 M (M₄ inf
 l₁ns as in text) प्रत्यवार* (for पर्यवार*)

13 ^{ab}) G₂ स रामो (for रामोऽपि) K₂ आधाय
 (for आदाय) G₂ transp धनुरादाय and रथमारुह्य
 T G₂ आस्थाय (for आरुह्य) G₂ वीर्यवान् (for सत्वर)
 —^c) K₄ विसृज्य शरजालानि

14 °) D₁ च, D₂ G₂ M₁ 2 ते (for तु) —^b)
 K₂ 4 D₁ वै; K₂ तं; T₁ G₁ M₁ 2 ह (for च) B
 D₁ D₁ D₂-6 जामदग्न्यभयार्दिता (D₁ 'यान्सुहु')
 —^c) T₁ G₁ शृगाणि (for -दुर्गाणि) —^d) D₂ शृगा
 (for मृगा) Śi K₁ 2 सिंहहता (for सिंहादिता)

15 °) K₂ 4 B₁ 5 D₁ स्व, B₂ 8 सु, G₁ स (for
 स्व) D₂ -विहत —^b) D₁ [अ]न्वतिष्ठता —^c)
 T₁ च व्रीळिता (for वृषलता) D₂ प्रजा क्षयवता प्रासा

16 °) K₄ D₁ य पृते, B D₁ D₁ D₂-6 एवं ते,
 M₁ 2 त च ते (for त पृते) K₁ 2 4 D₁ द्रविडा शक्या
 (K₁ काशा), K₂ द्रमिता काशा, K₅ द्रविडा पुद्गा,

C 14 832
D 14 29 16
K 14 30 16

वृषलत्वं परिगता व्युत्थानात्क्षत्रधर्मतः ॥ १६
ततस्तु हतवीरासु क्षत्रियासु पुनः पुनः ।
द्विजैरूत्पादितं क्षत्रं जामदग्नयो न्यकृन्तत ॥ १७
एकविंशतिमेधान्ते रामं वागशरीरिणी ।
दिव्या प्रोवाच मधुरा सर्वलोकपरिश्रुता ॥ १८
राम राम निवर्तस्व कं गुणं तात पश्यसि ।
क्षत्रधन्धूनिमान्प्राणैर्विप्रयोज्य पुनः पुनः ॥ १९

तथैव तं महात्मानमृचीकप्रमुखास्तदा ।
पितामहा महाभाग निवर्तस्वेत्यथाब्रुवन् ॥ २०
पितुर्वधममृष्यंस्तु रामः प्रोवाच तानृपीन् ।
नार्हन्तीह भवन्तो मां निगारयितुमित्युत ॥ २१
पितर ऊचुः ।
नार्हसे क्षत्रधन्धूंस्त्वं निहन्तुं जयतां वर ।
न हि युक्तं त्वया हन्तुं ब्राह्मणेन सता नृपान् ॥ २२

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

B₁ २ ४ Do₁ Dn₁ D₂₋₈ द्रविदाभीरा ; B₂ द्राविता
काच्या , B₄ (marg) द्रविदा काच्या ; B₅ द्रविदाश्लोला ,
S (except G₁) द्रमि (G₂ ' वि) ङा काचा (T G₂ ' द्वा)
(for द्रमिडा काचा) —^६ K₂ पुंदाश्र , K₃ D₁ G₂
पुद्गा , K₅ शकाश्र , Do₁ पुत्राश्र , D₈ प्रदाश्र (for
पुद्गाश्र) G₂ शयकै , M₁ २ द्रमिलै (for शयकै)
D₈ पुद्गा शयचरै सह —^८ D₈ नृपणत्वं —^९ D₂
उत्थानात् ; G₂ वृद्धाना , M₁₋₈ ४ (inf l in as in text)
व्युच्छेदात् Do₁ क्षात्र (for क्षत्र) Ś₁ K₁ धर्मिणा ;
K₈ ४ D (except Do₁) T₂ G₂ ४ धर्मिण , T₁ G₁
धर्मण , M कर्मण (for धर्मत)

17 ^१) K₄ ४ B₁ २ Dn₁ D₂₋₈ च (for तु) K₄ D₁
वीरास्तु , K₅ वीराश्र , D₁ (before corr as in text)
वीरास्ते , T G₁ वीरेषु —^६ K₄ D₁ क्षत्रियास्ते , D₈
' याश्र , T G₁ ' येषु —^८ K₄ D₁ सर्वं , D₂ छत्र
(for क्षत्र) —^९ K₂ निकृतत , K₄ न कृतं , M₁ २
[s] न्वकृतत D₈ ८ जामदग्नयेन कृतित , T G₁ M₂ ४
न्यकृतजमदग्निज ; G₂ निकृत जमदग्निज , G₂ निकृत
जामदग्निना

18 ^१) Ś₁ मेधा (marg वीरा) स्ते , K₁ मोघास्ते
(for मेधान्ते) K₂ ४ ४ D₁ एकविंशे ततो जा (K₅ घा)
ते , B (B₃ damaged) ' विंशतिमे जा (B₅ या) ते , D₈
एकविंशतिमध्यास्ते , S (except G₈) ' विंशतिके याते
—^८ B₁ २ Do₁ मधुर M₁ २ प्रोवाच मधुरा दिव्या
—^९ Ś₁ K₁ ४ ४ नमस्कृता (for परिश्रुता) B₁ २
सर्वलोकस्य शृण्वत

19 ^१) D₈ स्वक (for the first राम) —^६ M₂
(inf l in as in text) गुणवत् (for क गुण) G₂ M₂

(inf l in) स्वय (for तात) K₂ ४ D₁ पश्यति M₁ २
स्व गुणं तात पश्य च —^९ K₂ विप्रयुज्य , D₈ ८ G₂ ४
वियोज्य च

20 K₄ D₁ transp 20^१ and 20^६ —^१) K₁ [ए] व ,
K₂ च (for [ए] न) K₅ च , B₂ स्व (for त) K₅
D₁ तथा तस्य महात्मन (D₁ ' त्मान) , G₂ त तथैव महा
त्मानम् —^६ Ś₁ ऋचीकं K₅ B₅ D (except Do₁
D₁) T G तथा (for तदा) —^८ K₂ ४ B₅ D₁ M₁
महाभागा , K₅ B₁ २ ' भाग ; B₅ Dn₁ D₂₋₈ T₂ G₂ M₂
(inf l in as in text) ' भागे , M₂ ' भागान् —^९
B₁ [इ] ति च , D₈ ८ तथा (for [इ] त्यथ)

21 ^१) M₂ पितृवधम् G₂ च (for तु) —^६ T₁
प्राह च (for प्रोवाच) D₂ नृपान् (for ऋपीन्) —^८
K₂ [अ] हतीति , K₂ ' तो हि , D₈ ८ ' ताद्य —^९ K₅
T₂ [अ] पि (for [इ] ति)

22 K₂ पितामहा (for पितर) —^१) Ś₁ K₁₋₄ B₁ २
D₁ G₁ ४ M₂ नार्हसि —^६ K₂ यतता वर , G₂ जयका
क्षया (for ' तां वर) —^८ B D (except D₁) T₂
[इ] ह (for हि) Ś₁ K₁ ४ Do₁ युक्तास् —^९ K₂
समा , G₂ M₁ २ सदा ; G₂ [अ] हतान् (for सता)
Ś₁ K₁ [अ] त्मना , K₅ Do₁ नृपा , B₅ ४ विभो (for
नृपान्)

Colophon om in S (except G₂) — Sub parvan
K₂ ४ अनुगीता , K₂ (also) ४ B D₂ ४ ४ ४ ब्राह्मणगीता
— Adhy no (figures , words or both) Ś₁ 32 ,
Dn₁ D₂ 29 (as in text) , M₁ (inf l in sec m) 31
— Śloka no Dn₁ 22 .

३०

पितर ऊचुः ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 श्रुत्वा च तत्तथा कार्यं भवता द्विजसत्तम ॥ १
 अलर्को नाम राजर्षिर्भवत्सुमहातपाः ।
 धर्मज्ञः सत्यसंधश्च महात्मा सुमहाव्रतः ॥ २
 स सागरान्तां धनुषा विनिर्जित्य महीमिमाम् ।
 कृत्वा सुदुष्करं कर्म मनः सूक्ष्मे समादधे ॥ ३
 स्थितस्य वृक्षमूलेऽथ तस्य चिन्ता बभूव ह ।
 उत्सृज्य सुमहद्राज्यं सूक्ष्मं प्रति महामते ॥ ४
 अलर्क उवाच ।
 मनसो मे बलं जातं मनो जित्वा ध्रुवो जयः ।

अन्यत्र वाणानस्यामि शत्रुभिः परिवारितः ॥ ५
 यदिदं चापलान्मूर्तेः सर्वमेतच्चिकीर्षति ।
 मनः प्रति सुतीक्ष्णाग्रानहं मोक्ष्यामि सायकान् ॥ ६
 मन उवाच ।
 नेमे वाणास्तरिष्यन्ति मामलर्कं कथंचन ।
 तवैव मर्मं भेत्यन्ति भिन्नमर्मा मरिष्यसि ॥ ७
 अन्यान्वाणान्समीक्षस्व यैस्त्वं मां हृदयिष्यसि ।
 तच्छ्रुत्वा स विचिन्त्याथ ततो वचनमब्रवीत् ॥ ८
 अलर्क उवाच ।
 आप्राय सुबहून्गान्धांस्तानेव प्रतिगृह्यति ।
 तस्माद्वाणं प्रति शरान्प्रतिमोक्ष्याम्यहं शितान् ॥ ९

C 14 847
 B 14 30 9
 K 14 31 9

30

1 S (except G₂) om the ref K₂ पितामहा (for पितर) —^c) K₂ चैव, G₂ ततस् (for च तत्) G₂ तु तत्, M₁ 2 कथां (for तथा)

2 ") K₂ अलर्को, S (except G₂) अलर्को —^b) B₁ 2 4 M₁ 2 -यशा (for तथा) T G₁ 2 M₂ 4 बभूव सुमहायशा —^c) D₁ D₂-6 सत्यवादी (for 'संधश्') —^d) B D (except D₁) सुदृढ-, T G₁ स महा

3 ") K₄ D₁ G₂ वसुधा (for धनुषा) —^b) M₁ 2 निर्जित्य च (for विनिर्जित्य) B₁ 2 वसुधरा (for महीमिमाम्) —^d) K₂ T₁ G₁ 2 सूक्ष्म, C_v सूक्ष्मे (as in text) T G₁ M₁ 2 समादधे

4 ") Ś₁ K₂ D₁ D₂-6 मूलेषु, K₂ 6 D₁ मूले तु (for -मूलेऽथ) —^c) Ś₁ K₁ 4 5 D₁ D₂-6 कर्म, B (except B₂) D₁ धर्मं (for राज्य) —^d) K₂ महा मति

5 K₂ अलर्कं, S अलर्कं —^a) G₂ मल (for बलं) B₁ इति (for जात) K₄ D₁ मनसा वर्धते ज्ञानं —^b) Ś₁ K₁ 2 5 ध्रुव, D₂ पुर (for ध्रुवो) —^c) K₄ D₁ नालस्य (for अन्यत्र) Ś₁ K₁ 2 न्यस्यामि, K₄ पश्यामि, K₂ मोक्ष्यामि, B D (except D₁) धा (D₂ 6 दा-) स्यामि (for अस्यामि) —^d) G₂ शत्रुभ्य परिवारितान्

6 ") T₁ G₁ एतच् (for हृद) D₂ च बलात्, G₂ चापलं K₂ 4 D₁ मर्त्यं, K₂ मर्त्यान्, B₄ T मूर्ति, D₁ D₂-6 कर्म (for मूर्ते) G₂ यदिदं चापमावर्ते —^b) Ś₁ K₁ 2 4 D₁ सर्वमेव, K₂ सवनिताश्, D₁ D₂-6 सर्वान्मर्त्यांश् (for सर्वमेतच्) B₂ 5 चिकीर्षितं, D₁ S विकर्षति (for चिकीर्) —^c) K₂ M₁ 2 -सूक्ष्माग्रान् (for तीक्ष्णा) D₂ 6 स्वं मन प्रति तीक्ष्णाग्रान् —^d) B₁ 4 D₂ शायकान् B₂ प्रतिमुचामि शायकान्

7 ") K₁ B₂ 5 D₁ G₂ ने, K₂ ने (for [ह]ने) G₂ तदिव्यति, G₂ करि (for तरि) —^c) T₁ om (hapl) 7^b —^b) K₁ 2 अलर्कं, D₁ S (T₁ om) अलर्कं —^c) D₂ न च, G₂ M₁ 2 तथा (for तव) G₂ कर्म (for मर्म) Ś₁ भेत्यामि —^d) G₁ भिन्नवर्मा K₁ D₁ M₁ 2 मरिष्यति M₂ ततो हास्यसि जीवित

8 T₁ om (hapl) 8^{ab} —^b) D₁ G₁ M₂ मा (for मा) K₄ D₁ M₁ सुदयिव्यति —^c) G₁ om (hapl) 8^c-10^d —^c) D₂ 6 [अ]य (for स) —^d) D₂ मनो (for ततो) —^e) After 8, B₄ 128

64* इन्द्रियार्थेषु सर्वेषु बुद्धिस्तेष्विह गृह्यति ।

तस्माद्बुद्धिं प्रति-शरानविमोक्ष्याम्यहं शितान् ।

[Line 2 = (var) 24^{ad}]

9 G₁ om 9 (of v 1 8) Ś₁ K₁ B₂ om (hapl) 9-11 K₂ om (hapl) 9-20 K₂ om 9-12

[115]

घ्राण उवाच ।

नेमे वाणास्तरिष्यन्ति मामलर्कं कथंचन ।
तवैव मर्म मेत्स्यन्ति भिन्नमर्मा मरिष्यसि ॥ १०
अन्यान्वाणान्समीक्षस्व यैस्त्वं मां हृदयिष्यसि ।
तच्छ्रुत्वा स विचिन्त्याथ ततो वचनमब्रवीत् ॥ ११

अलर्क उवाच ।

इयं स्वादूत्रसान्भुक्त्वा तानेव प्रतिगृध्यति ।
तस्माज्जिह्वां प्रति शरान्प्रतिमोक्ष्याम्यहं शितान् ॥ १२
जिह्वोवाच ।

नेमे वाणास्तरिष्यन्ति मामलर्कं कथंचन ।
तवैव मर्म मेत्स्यन्ति भिन्नमर्मा मरिष्यसि ॥ १३
अन्यान्वाणान्समीक्षस्व यैस्त्वं मां हृदयिष्यसि ।

तच्छ्रुत्वा स विचिन्त्याथ ततो वचनमब्रवीत् ॥ १४
अलर्क उवाच ।

स्पृष्ट्वा त्वग्विविधान्स्पर्शास्तानेव प्रतिगृध्यति ।
तस्मात्त्वचं पाटयिष्ये विविधैः कङ्कपत्रिभिः ॥ १५
त्वगुवाच ।

नेमे वाणास्तरिष्यन्ति मामलर्कं कथंचन ।
तवैव मर्म मेत्स्यन्ति भिन्नमर्मा मरिष्यसि ॥ १६
अन्यान्वाणान्समीक्षस्व यैस्त्वं मां हृदयिष्यसि ।
तच्छ्रुत्वा स विचिन्त्याथ ततो वचनमब्रवीत् ॥ १७
अलर्क उवाच ।

श्रुत्वा वै विविधाञ्शब्दांस्तानेव प्रतिगृध्यति ।
तस्माच्छ्रोत्रं प्रति शरान्प्रतिमोक्ष्याम्यहं शितान् ॥ १८

K₄ B₁ D₁ M om the ref —^a) B₁ & D₀₁ विविधान्,
G₂ M₁₋₃ स बहून् —^b) B₁ & प्रतिगृध्यते, D₀ G₈
'गृध्यसि, T₁ पिध्यति; M₁ & 'गृह्य च (for 'गृध्यति)
— M₈ om 9°-11^d —^c) D₀₁ M₁ प्राणान्; D₁ प्राण
(for प्राण) —^d) G₈ प्रतिमोक्षामहे शितान् — After
9, B₄ reads 25

10 G₁ om 10 (of v l 8) Ś₁ K₁₋₃ B₅ M₈ om
10 (of v l 9) B₄ om 10-11 K₅ om the ref.
—^a) K₄ & D₁ ते, D₀₁ मे (for [हृ]मे) —^b) D₁
T₂ G₂ M₁ & & अलर्क — K₄ D₁ om 10^o-11^d G₈
om. 10^o-16^d M₁ & om. 10^od —^c) D₂ T₁ तथा
(for तव) D₄ वर्म (for मर्म) —^d) M₄ ततो हास्य
सि जीवितं

11 Ś₁ K₁₋₃ B₅ M₈ om 11 (of v l 9) K₄ B₂
D₁ G₈ om 11 (of v l 10) —^b) T₁ M₄ मा (for
मा) — After 11^b, T reads 21-22 and G₂ reads
21^a-23^b M₁ & om 11^o-14^d K₅ T₁ G₁ & om 11^od
—^d) D₂ हृद (for ततो)

12 K₂ & om. 12 (of v l 9) G₈ om. 12 (of v l
10) M₁ & om 12 (of v l 11) B₂ om (hapl.)
12-14 M₈ om the ref —^a) T₁ हृद (for हृयं)
K₁ D₁ स्वादूत्रसान् B₅ D₀₁ D₈₋₀ भुक्त्वा; G₁ भुंक्ते
—^b) Ś₁ K₁ पश्यति (for 'गृध्यति) —^d) B₅
'मुचामि, G₂ नेष्यामि (for मोक्ष्यामि)

13 K₂ om 13 (of v l 9) G₈ om 13 (of v l

10) M₁ & om 13 (cf. v l 11) B₂ om 13 (cf v l
12) —^a) K₄ ते, D₀₁ D₂ & T₁ मे (for [हृ]मे)
—^b) K₅ अलर्कं, D₄ T₁ G₁ & M₂ & अलर्क —^c) T₁
तथा (for तव) —^d) B₅ G₁ & ततो हास्यसि जीवित

14 K₂ om 14 (cf v l 9) G₈ om 14 (cf v l
10) M₁ & om 14 (cf v l 11) B₂ om. 14 (cf
v l 12) D₅ & T om 14 —^b) G₂ M₂ मा (for
मा) — G₁ & M₂ & om 14^{cd} —^c) D₄ [हृ]य (for
स)

15 K₂ om 15 (cf v l 9) G₈ om 15 (cf v l
10) B₅ om (hapl) 15-17 M₁ & om the ref
K₅ अलर्कं (for अलर्क) —^a) K₁ स्पृष्ट्वा (for स्पृष्ट्वा)
K₄ M₁ & & हु (K₄ च) वि, D₅ & नाना (for त्वग्वि)
—^b) K₅ तेनैव K₁ B₂ गृध्यते, K₅ M₂ 'गृध्यसि,
M₁ & 'गृह्य च (for 'गृध्यति) —^c) K₄ जिह्वां (for
त्वचं) M₁ & पा (M₂ वा) तयिष्ये (for पाट) T G₁ &
तस्मात्ता सूदयिष्येह —^d) Ś₁ K₁ विरोधे, D₅ निशितै
(for विविधै)

16 K₂ om 16 (of v l 9) G₈ om. 16 (cf. v l
10) B₅ om 16 (cf v l 15) —^a) K₁ D₅ T मे,
K₄ & D₁ ते (for [हृ]मे) M₄ तारयिष्यति (hyper
metric) —^b) D₀₁ अलर्कं; S (G₈ om) अलर्कं
— M om. 16^{cd} —^d) G₂ ततो हास्यसि जीवितं

17 K₂ om 17 (of v l 9) B₅ om 17 (cf. v l
15) D₀ om. 17 G₁ om. 17-23 —^a) G₈ प्रती-

श्रोत्र उवाच ।

नेमे बाणास्तरिष्यन्ति मामलर्कं कथंचन ।
तवैव मर्म भेत्स्यन्ति ततो हास्यसि जीवितम् ॥ १९
अन्यान्बाणान्समीक्षस्व यैस्त्वं मां हृदयिष्यसि ।
तच्छ्रुत्वा स विचिन्त्याथ ततो वचनमब्रवीत् ॥ २०
अलर्क उवाच ।

दृष्ट्वा वै विविधान्भावांस्तानेव प्रतिगृह्यति ।
तस्माच्छुः प्रति शरान्प्रतिमोक्ष्याम्यहं शितान् ॥ २१
चक्षुरुवाच ।

नेमे बाणास्तरिष्यन्ति मामलर्कं कथंचन ।
तवैव मर्म भेत्स्यन्ति भिन्नमर्मा मरिष्यसि ॥ २२

अन्यान्बाणान्समीक्षस्व यैस्त्वं मां हृदयिष्यसि ।
तच्छ्रुत्वा स विचिन्त्याथ ततो वचनमब्रवीत् ॥ २३
अलर्क उवाच ।
इयं निष्ठा बहुविधा प्रज्ञया त्वध्यवस्यति ।
तस्माद्दुर्द्धिं प्रति शरान्प्रतिमोक्ष्याम्यहं शितान् ॥ २४
बुद्धिरुवाच ।

नेमे बाणास्तरिष्यन्ति मामलर्कं कथंचन ।
तवैव मर्म भेत्स्यन्ति भिन्नमर्मा मरिष्यसि ॥ २५
पितर ऊचुः ।
ततोऽलर्कस्तपो धोरमास्थायथ सुदुष्करम् ।
नाध्यगच्छत्परं शक्यता बाणमेतेषु सप्तसु ।

क्षस्व (for समी°) —^b) T G₂ M₁₋₃ मा (for मा)
— K₂ T G₂ s M om. 17^{ad} —^c) B₁ s एतत् (for
एत्) Ś₁ च (for स) — After 17, B₁ s read
21-23

18 K₂ om. 18 (cf v l 9) G₁ om 18 (cf v l
17) M₁ s om. the ref K₂ अलर्कं (for अलर्कं)
—^a) K₄ B Dc₁ Dn₁ D₁₋₄ तु (K₄ D₁ च) वि ;
D₂ s नाना (for वै वि) —^b) M₁₋₃ गृह्य च (for
गृह्यति) —^c) B₂ श्रोत्रान् (for श्रोत्र) —^d)
K₂ s D₁ मोक्षयिष्यामि, B₁₋₃ Dn₁ D₂₋₃ प्रतिमुञ्चामि
(for °मोक्ष्यामि) B₁ शरान् (for शितान्)

19 K₂ om 19 (cf. v l 9) G₁ om. 19 (cf
v l 17) K₂ om. 19^a-20^b —^a) K₄ D₁ ते; D₂
T G₂ मे (for [ह]मे) —^b) S (G₁ om) अलर्कं
— M om. 19^{ad} —^c) G₂ तथा (for तव) —^d)
K₁ s B₁ s भिन्नमर्मा मरिष्यसि

20 K₂ om 20 (cf v l 9) G₁ om 20 (cf
v l 17) K₂ om 20^{ab} (cf v l 19) —^a) G₂
प्रतीक्षस्व (for समी°) —^b) T G₂ M₄ मा (for मा)
— T G₂ s M₃ s om 20^{ad} —^c) Ś₁ तच्छ्रुत्वा च, B₁ s
एतच्छ्रुत्वा, M₁ s तस्माच्छ्रुत्वा (for तच्छ्रुत्वा स)

21 G₁ om 21 (cf. v l 17) B₁ s read 21-23
after 17 T reads 21-22 after 10 G₂ reads 21^a-23^b
after 10 M₁ s om. the ref. K₁ s अलर्कं, T G₂ s
M₂ s अलर्कं —^a) T₁ तैर्, G₂ [ए]व (for वै) T₁ G₂
M भोगास्व (for भावास्व) D (except D₁) दृष्ट्वा रूपाणि

बहुशस्व —^b) Dc₁ Dn₁ D₂ s तात्त्वेव (for तानेव)
M₁₋₃ गृह्य च, M₄ गृह्यसि (for गृह्यति) —^{ad})
K₂ शितान्, B₁ G₂ शरान् (for शितान्) B₂₋₃ D
(except D₁) तस्माच्छुर्द्धेनिष्यामि निश्चितै सा (B₁ शा)-
यकैरर्हं

22 For the sequence in B₁ s T G₂, cf. v l 21
G₁ om. 22 (cf v l 17) —^a) K₄ D₁ ते, T₁ मे
(for [ह]मे) —^b) K₂ अलर्कं, D₁ S (G₁ om.)
अलर्कं —^c) T₁ M₂ तथा (for तव) K₂ वर्म (for
मर्म)

23 For the sequence in B₁ s G₂, cf v l 21
G₁ om 23 (cf v l 17) Ś₁ K₁ T om 23 K₂ om
(hapl) 23-25 —^b) G₂ M₂ s मा (for मा) — After
23^b, M₄ reads 24, repeating it in its proper place
B₄ om 23^c-24^b K₂ G₂ s om 23^{ad} —^c) B₁ s
एतच्छ्रुत्वा (for तच्छ्रुत्वा स)

24 K₂ om 24, B₁ om. 24^{ab} (cf. v l 23) K₄
M₁ s om the ref M₄ reads 24 for the first time
after 23^b —^a) B₂ एवं, M₁₋₃ यस्मान् (for इयं) Ś₁
K₁ T₂ M₄ (first time) इयं (M₄ बुद्ध्या) निष्ठां बहुविधा;
D₂ s इयमिष्टान्बहुविधान् —^b) Dc₁ G₂ प्रजाया M₄
(first time) om तु K₄ D₁ M₂ च (M₂ तु) ध्यवस्यति,
K₂ B₂ स्वध्यवस्यसि (B₂ ते), T₂ G₂ सध्यवस्यति, M₁
s s (second time) त्वं न्यवस्यसि (for स्वध्यवस्यति) K₂
T₁ G₁ s प्रज्ञयार्थं (K₂ °थ) न्यवस्यसि —^d) K₂
शितान्; T G₁ विभो (for शितान्) — After 24,
K₂ ins 65*

सुसमाहितचेतास्तु ततोऽचिन्तयत प्रभुः ॥ २६
 स विचिन्त्य चिरं कालमलर्को द्विजसत्तम ।
 नाध्यगच्छत्पर श्रेयो योगान्मतिमतां वरः ॥ २७
 स एकाग्रं मनः कृत्वा निश्चलो योगमास्थितः ।
 इन्द्रियाणि जघानाशु बाणेनैकेन वीर्यवान् ।
 योगेनात्मानमाविश्य संसिद्धिं परमां ययौ ॥ २८
 विस्मितश्चापि राजर्षिरिमां गाथां जगाद ह ।

अहो कष्टं यदस्माभिः पूर्वं राज्यमनुष्ठितम् ।
 इति पश्चान्मया ज्ञातं योगाच्चास्ति परं सुखम् ॥ २९
 इति त्वमपि जानीहि राम मा क्षत्रियाद्भृदि ।
 तपो घोरमुपातिष्ठ ततः श्रेयोऽभिपन्स्यसे ॥ ३०
 ब्राह्मण उवाच ।
 इत्युक्तः स तपो घोरं जामदग्नयः पितामहैः ।
 आम्बितः सुमहाभागो ययौ सिद्धिं च दुर्गमाम् ॥ ३१

इति धीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

25 K₂ om 25 (of v l 23) K₁ s om 25
 B₁ reads 25 (with the ref) after 9 —^a) K₄
 D₁ ते, T₁ D₂ G₂ मे (for [ह]मे) —^b) S अलर्कं
 —^c) D₂ तथा (for तव) —^d) Ś₁ B₂ (marg) s s
 तपो हास्यनि जीवित — K₄ s B₁ D (except D₁)
 T G M₄ ins after 25 K₂ after 24

65* अन्यान्याणान्समीक्षस्व यस्त्वं मां सूदयिष्यसि ।

[G₂ प्रतीक्षस्व (for समी) T G₁ s मा (for मा)]

26 K₁ s T₁ M₁ s om the ref K₂ B D (D₁
 om) द्राक्षण (for पितर) —^a) K₂ [s]लर्कं; S
 [s]लर्कं Ś₁ K₁ तपो, B₂ s तदा (for तपो)
 B₁ s D₁ ततो घोर तपोलर्कं —^b) K₂ समास्थाय
 (for आस्थाय) B₁ s तु, D₁ G₂ तु (for
 [अ]थ) K₂→ D₁ वि (K₂ हु)स्तर (for -दुष्करम्)
 B₂ s तप आस्थाय दुष्करं, D₁ D₂→ तत्रैवास्थाय दुं
 —^c) Ś₁ G₂ नाध्यगच्छत् (for नाध्य) M₁ s परा
 K₂ s D₁ भक्त्या, K₂ राजा, B₁ दाक्तो, M₁ s
 शक्तिं, M₂ s दाक्तं (for दाक्त्या) —^d) K₂→ D₁ s
 बाणान् (for बाणम्) G₂ नेमिपु (sic) (for सप्तपु)
 —^e) Ś₁ K₁ s D₂ स (for सु-) Ś₁ K₁→ -चित्त
 (for चेतास्) Ś₁ K₁ s सख, D₁ om, T G₁
 M₂ s स (for तु) —^f) M₄ प्रभो (for प्रभु) K₂
 B (except B₁) D₁ D₂→ T₁ G₂ स ततोऽचितयत्प्रभु;
 D₂ s (D₂ स)ततमचिन्तयत्प्रभु (hypermetrio), T₂
 M₁→ ततोऽचिन्तयति प्रभो (T₂ 'ते प्रभु'), G₂ प्रसभं चित्त
 यन्मुषी .

27^a) K₂ प्रक्षिप्य B₁ s [अ]परं; B₂ s तत
 (for चिर) —^b) K₂ अलर्को, D₁ s अलर्को K₁
 द्विजसत्तम; D₂ 'सत्तमं —^c) D₂ नागान् (for यो
 गान्) K₄ D₁ s G₂ वर (for वर)

28^b) K₁ D₁ (before corr as in text) s निश्चले
 K₂ B₂ आश्रित (for आम्बित) —^c) M₁ s जयन्नाशु
 (for जघानाशु) —^d) B₂ s आवेदय (for आविदय)
 —^e) K₂ s सिद्धिं, K₂ T₂ G₂ M₁ s s स सिद्धिं; K₂
 सिद्धिं च (for समिद्धिं) B D (except D₁) सिद्धिं पर
 मिकां गत (B D₁ ययौ)

29^a) M₄ [अ]थ (for [अ]पि) —^b) M₁ s
 गाथामेतां (for इमां गाथां) K₂ s D₁ जगाद ह (for
 जगाद् ह) — Before 29^a, M₁ ins अलर्कं —^c)
 D (except D₁ D₁) सपुं पाद्यम् (for पूर्वं राज्यम्)
 M₁ s अधिष्ठित (for अनु^c) — After 29^a, B D
 (except D₁) T₂ ins

66* भोगनृष्णाममायुके पूर्वं राज्यमुपासितम् ।

[D₂ पूर्वं B₁ अनुष्ठिता (for उपासितम्)]

—^a) K₂ s D₁ G₂ अपि, G₁ अति, M₂ (inf lin)
 अत (for इति) K₂ D₁ महाज्ञान (for मया ज्ञान)
 M₁ s प्रवीतश्चरामनात्मान, M₂ s अति पश्चान्मया ज्ञातो

30 Before 30, M₁ ins पितर —^a) Ś₁ K₁ s
 पूर्वं (for इति) B₁ s D₁ D₂→ त्वमनु, B₂→ D₁
 G₂ स्वमभि, T₁ तस्य तु (for त्वमपि) — D₁ om
 30^b —^c) S यधी (for जहि) —^d) K₁ समातिष्ठ
 (for उपा^a) —^e) K₁ M₂ तत्र (for तत) K₂ D₁
 भविष्यति, D₂ s G₂ [s]भिपत्स्यते; T₂ G₁ [s]भिधि
 स्यते (G₁ 'सि), M₁ s [s]भिधास्यते

31^b) Ś₁ K₂ ततो (K₂ 'पो) महत् (for पितामहै)
 K₁ जामदग्निस्तपो महत् —^c) Ś₁ K₁ s अनुत्तमा (for
 स दुर्गमाम्) — For 31, K₂ s s D₁ S subst

ब्राह्मण उवाच ।

त्रयो वै रिपवो लोके नव वै गुणतः स्मृताः ।

हर्षः सत्समोऽभिमानश्च त्रयस्ते सात्त्विका गुणाः ॥ १

शोकः क्रोधोऽतिसंरम्भो राजसास्ते गुणाः स्मृताः ।

स्वप्नस्तन्त्री च मोहश्च त्रयस्ते तामसा गुणाः ॥ २

एतान्निकृत्य धृतिमान्वाणसंघैरतन्द्रितः ।

जेतुं परानुत्सहते प्रशान्तात्मा जितेन्द्रियः ॥ ३

अत्र गाथाः कीर्तयन्ति पुराकल्पविदो जनाः ।

अम्बरीषेण या गीता राज्ञा राज्यं प्रशासता ॥ ४

समुदीर्णेषु दोषेषु वध्यमानेषु सागृषु ।

जग्राह तरसा राज्यमम्बरीष इति श्रुतिः ॥ ५

स निगृह्य महादोषान्साधून्समभिपूज्य च ।

C 14 31
B 14 31
K 14 32

67* इत्युक्तं पिबुमि मोक्ष तपो घोरं समास्थित ।

जामदग्न्यो महाभाग मिद्धि च परमा गत ।

[(L 1) K₄ D₁ उनाद्रित (for समास्थित) — (L 2) T G नहामागे]

Colophon — *Sub parvan* K₂ 2 T M₁ अनुगीता, K₁ (also) 2 B D (except D₁) ब्राह्मणगीता — *Adhy nare* Dc₁ रामोपाख्यान, G₃ अलर्कचरित — *Adhy no* (figures, words or both) Ś₁ M₁ (inf lin) 32, Dn₁ D₁ 30 (as in text), T₁ 26, T₂ G₁ 2 M₁ 25, G₂ 31, M_L 2 24 — *Stoka no* Dn₁ D₁ 30

31

☞ D₁ om. this adhy

1 G₂ M₂ om. the ref —^a) B₁ 2 (both marg as in text) 2 Dc₁ (also as in text) तपसो, G₁ कुतो वै (for त्रयो वै) B₁ तपसो विपये लोके —^b) Ś₁ K₁ नवैव, K₂ 5 न च वै, K₃ B Dc₁ Dn₁ D₂ 2 5 6 नवधा (for नव वै) K₁ 2 M_L 2 4 कृता (for स्मृता) T G नव वैव गुणा म (G₃ 'णा स्मृ'ता) —^c) M₁ हर्ष दमो, M₂ हर्षो दमो, C_v हर्षं सत्समो (as in text) K₄ D₁ S C_v [s]ति (for सत्सि) K₅ B Dc₁ Dn₁ D₂ 2 5 6 प्रहर्षं प्रीतिरानंदम् —^d) K₂ मान्विता (sic) (for सात्त्विका) K₃ 5 स्मृता (for गुणा)

2 ^a) K₁ 5 B₁ शोक, B₂ Dn₁ D₂ 2 5 6 वृणा (for शोक) K₂ [s]य; K₃ D₁ [s]य, B₁ 2 4 Dc₁ Dn₁ D₂ 2 5 6 M₁ [s]ति, B₂ 5 [s]ति (for सति) G₂ शोक क्रोध समारंभो —^b) K₃ corrupt M₁ 2 तु (for ते) K₁ स्मृत, T G₁ 2 M₁ 4 त्रय (for स्मृता) —^c) Ś₁ K₁ D₁ स्वप्न, K₁ 2 स्वप्न,

D₂ 2 5 6 G₂ भ्रमस् (for स्वप्नस्) Dc₁ D₂ 2 5 6 G₁ तद्वा (for तन्त्री) T₂ G₁ तु (for the first च) —^d) K₄ D₁ स्मृता (for गुणा) Ś₁ तामसास्ते त्रयो गुणा; K₅ गुणा वै तामसा स्मृता

3 ^a) M₁ 2 एषां (for एतान्) K₁ 2 निकृत, Dc₁ विकृत्य, D₅ 6 निकृत्य, G₂ M निकृत (M₁ न कृत) तन् (for निकृत्य) K₁ वृत्तिमान्, K₂ कृति*, D₁ G₂ मति*, G₁ युति* (for दृति*) —^b) Ś₁ K₁ वाणसगैर्, K₂ 2 5 D₁ ज्ञानवाणैर् —^c) T₁ G₁ 2 M₁ 4 जिह्वा (for जेतु) G₃ उरुजते (for उरुसहते) M₁ 2 जिह्वा चरान्सुसहने (sic) —^d) K₅ प्रसन्नात्मा (for प्रशान्तात्मा)

4 ^a) K₁ D₁ अय, T यत्र (for अत्र) M गाथा —^b) D₂ कल्प (for कल्प) Ś₁ K₁ 2 B₁ ये (K₅ ते) पुराणविदो जना —^c) B₂ गाथा (for गीता) —^d) K₄ D₁ पुरा (for राज्ञा) Ś₁ B₁ 2 4 5 Dc₁ Dn₁ D₂ 2 5 6 राजा पूर्वं (Ś₁ राज्य) प्रशास्यता

5 ^a) Ś₁ समुदीर्णेषु, T G₁ समुक्ती* (for समुदी) T G M₁ (inf lin) दुष्टेषु (for दोषेषु) K₅ दस्युमीर्णेषु देशेषु —^b) Ś₁ K₁ B₁ 4 D₂ वध्यमानेषु, K₅ B₂ वाध्य*, Dc₁ om, Dn₁ G₂ वर्ध*, D₁ दध्य*, D₂ दुध्य*, D₃ वर्ध* (for वध्य*) T G सर्वज्ञ (for सागृषु) —^c) K₂ 4 D₁ G₂ M₁ 2 इति श्रुत (G₃ त), K₃ B₂ 5 Dn₁ D₂ 2 5 6 महायज्ञा Ś₁ K₁ अम्बरीषो महायज्ञा

6 ^a) K₂ 5 B₁ D₁ 2 T G₂ M₁ 2 स (for स) Ś₁ K₁ 2 B D (except D₁) [आ]त्मनो, K₄ G₁ महान् (for महा) —^b) K₄ D₁ समविभज्य (for निपूज्य) —^c) K₅ B (except B₂) Dc₁ Dn₁ D₂ 2 5 6 T₂ G गाथाश्रेमा (for गाथा चेमा) K₅ अगायत (for जगाद ह)

C 14 878
D 14 31 6
K 14 32 6

जगाम महतीं सिद्धिं गाथां चेमां जगाद ह ॥ ६
भूयिष्ठं मे जिता दोषा निहताः सर्वशत्रवः ।
एको दोषोऽवशिष्टस्तु वध्यः स न हतो मया ॥ ७
येन युक्तो जन्तुरयं वैतृष्यं नाधिगच्छति ।
तृष्णार्तं इव निम्नानि धावमानो न वुध्यते ॥ ८
अकार्यमपि येनेह प्रयुक्तः सेवते नरः ।
तं लोभमसिभिस्तीक्ष्णैर्निकृन्तन्तं निकृन्तत ॥ ९
लोभाद्धि जायते तृष्णा ततश्चिन्ता प्रसज्यते ।

7 *) B Dc1 Dn1 D2 2 2 6 वि (for मे) Ś1
K1 हता; K2 महा, D1 जयिता (hypermetric)
(for जिता) —^b) D2 निहता शत्रवोपिला —^c)
K2 M1 2 एक (for एको) B2 Dn1 D2 2 2 6 धरि
ष्ट, T G1 2 M1 त्रिदशष्ट, M2 2 [s]वदशष्ट (for
सवदशष्ट) B2 Dn1 D2 2 2 6 व (for तु) —^d)
Ś1 K1 वध्येषु, K2 D2 वधोपि, K3 D1 वधुषा,
B2 2 D2 2 वध्य (D2 'ध्य) सन् (for वध्य म) K1
D1 नि (for न) K2 अन्ये तु निहता मया, K3 D2
G2 वध्येष्वनिह (G2 'हि)तो मया, B1 वध्य मदहतो
मया (sic), Dc1 वध्य सप्रमता मया, D2 वधास्वन
हतो मया (sic), T G1 2 M वध्यो न (G2 वुध्यते, M
वुध्येष) निहतो मया

8 *) B Dc1 Dn1 D2 2 2 6 यत्न (for येन)
Ś1 K1 2 येनाविष्टस्तु पुरुषो, K2 2 2 D1 तेन प्रयुक्त
पुरुषो —^b) K2 वितृष्य; G2 वैवर्ष्यं, M1 2
वैवर्ष्य (for वैवर्ष्य) G2 तृष्णां चैवाधिगच्छति —^c)
K2 4 D1 T1 G M2 4 तृष्णार्तं, K3 तृष्णां (for तृष्णार्तं)
Dn1 D2 2 2 6 G2 इह (for इव) — G1 om 8^a-10^a
—^d) K2 5 [s]व (for न) M2 (inf lin as in
text) वुध्यसे G2 परिधावति नित्यदा

9 G1 om 9 (of v. 1 8) —^a) K2 4 5 D1
सेवते; D2 सेनेह, T2 यानेन, G2 यो मोह (for
येनेह) —^b) B2 प्रयुक्त (for प्रयुक्त) K2 4 5 D1
येन वै (for सेवते) —^c) M2 (inf lin as in text)
लोकम् (sic) (for लोभम्) M1 2 क्षमिभिस्, M2 मति-
भिस् (sic) (for क्षति) —^d) Ś1 K1 2 2 D2 4
निकृत्वन्न निकृत्वते (K2 'कृत्यते; K3 D2 'कृतत), B2-3
निकृत्वत निकृत्वत, T G2 2 M2 4 निकृत्य सुखमेधते, M2 2
न्यकृतवधिक तत

10 G1 om 10^a (of v. 1 8) —^a) B2 द्यू (for

स लिप्समानो लभते भूयिष्ठं राजसान्गुणान् ॥ १०
स तैर्गुणैः संहतदेहवन्धनः
पुनः पुनर्जायति कर्म चेहते ।
जन्मक्षये भिन्नविकीर्णदेहः
पुनर्मृत्युं गच्छति जन्मनि स्वे ॥ ११
तस्मादेनं सम्पगवेक्ष्य लोभं
निगृह्य धृत्यात्मनि राज्यमिच्छेत् ।
एतद्राज्यं नान्यदस्तीति विद्या-

तृष्णा) —^b) K (except K2) D2 T1 G M2 4 गत
क्षिसं, M1 2 गतचित्त (for गतश्चिन्ता) K B1-3 Dc1
D1 G1 प्रमज्जते (K2 D1 त्रि), B1 2 Dn1 D2 2 2 6
प्रयतेते (for प्रमज्जते) —^c) D2 सं- (for स) K2
D1 लिप्समानो, M1 2 त्रिह (for लिप्स) —^d)
T2 भूयिष्ठान् M (M2 inf. lin as in text) ठामान्
(for राज) T1 G1 2 भूयिष्ठान्ठामान्गुणान् — After
10, K2 2 B D (except D2) G2 M2 2 ins

68* उद्यतासौ तु लभते भूयिष्ठं ठामान्गुणान् ।

[B2 Dc1 न (for तु) M2 2 (inf lin as above)
मारिषान् (for ठामान्)]

— While K2 D1 ins

69* पृतेदोपि पुनर्देही वध्यमान पुन पुन ।

भुक्त्वा वै राजसान्भोगाज्जायते कर्म चेहते ।

[[(L 1) D1 देहो (for देहा)]]

11 K2 D1 om (hapl) 11^a —^a) Ś1 K1 2 2 G2
संस्रत, K2 संस्रुव, B1-3 संस्रत, M1 2 संस्रत- (for
सहत) Ś1 K1 देहवध, M2 2 'वधन —^b) Ś1 K1 2
B1 G2 जायते, G2 दाहति, M1 जयते (for जायति)
T G2 देहज फल, G1 चेह तरफले (for कर्म चेहते)
—^c) T G1 2 M2 4 फल; G2 वेज-; M1 2 मल (for
जन्म) T G1 विदोम (for -विकीर्ण) K1 2 देहा
(K2 'ह) B Dc1 जन्ने (B1 2 'न्ने)ति चामिन्नविकीर्णदेहो-
—^d) D2 6 मृत्यु पुनर् (by transp), G2 पुनर्मर्त्यत्वं
K2 4 5 D1 2 2 जन्म चैव, K2 जन्मन स्वे, T G1 चै-
(T1 नै)व जन्मनि, M1 2 जन्मनीति (for 'नि स्वे)
B Dc1 Dn1 D2 2 मृत्यु पुनर्गच्छति जन्मना च (Dn1 D2 2
'नैव)

12 *) Ś1 K1 2 इम, K2 B2 D1 एव, Dc1 एव,
Dn1 D2 2 एतं, M2 एतद् (for पुन) D2 आविष्ट
(for भवेक्ष्य) —^b) K2 D1 M1 2 इच्छन्, T क्रच्छेत्

यस्त्वन राजा विजितो मयैकः ॥ १२
इति राज्ञाम्बरीपेण गाथा गीता यशस्विना ।

आधिराज्यं पुरस्कृत्य लोभमेकं निकृन्तता ॥ १३

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि एकात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

३२

ब्राह्मण उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
ब्राह्मणस्य च संवादं जनकस्य च भामिनि ॥ १
ब्राह्मणं जनको राजा सन्नं कस्मिंश्चिदागमे ।
विषये मे न वस्तव्यमिति शिष्यर्थमब्रवीत् ॥ २
इत्युक्तः प्रत्युवाचाथ ब्राह्मणो राजसत्तमम् ।

आचक्ष्व विषयं राजन्यावांस्तव वशे स्थितः ॥ ३
सोऽन्यस्य विषये राज्ञो वस्तुमिच्छाम्यहं विभो ।
वचस्ते कर्तुमिच्छामि यथाशास्त्रं महीपते ॥ ४
इत्युक्तः स तदा राजा ब्राह्मणेन यशस्विना ।
मुहुरुष्णं च निःश्वस्य न स तं प्रत्यभाषत ॥ ५
तमासीनं ध्यायमानं राजानमभितौजसम् ।

C 14 892
B 14 32 6
K 14 33 6

(for इच्छेत्) — °) D₂ भिन्नान् (for राज्य) B
Dc₁ Dn₁ D₂ ३ ३ ६ इह राज्यं (for इति विद्याद्) — °) K₂
विदितो (for विजितो) K₂ ३ G₂ यस्त्व (G₂ 'स्त)
न राजा (K₂ 'ज्ये) विदितो मयै (K₂ 'मै)क, K₄ D₁ न
त्व राजा विजितो वै मयैक, B Dc₁ Dn₁ D₂ ३ ३ ६
आत्मैव राजा विदितो यथावत्, T G₁ यश्चैप राज्ञा विजि-
(T₂ 'वि)तो मयैक, G₂ दृश्येत राजा विजितो जयैक,
M यस्त्व (M₂ सद्यस्त्व) न राजा विजितो मयैक, C_v
यच्छेन राजा विजितोऽभ्युयैक

13 °) K₂ ३ ज्ञात्वा (for राजा) — °) K₄ यदा-
स्विनी, B₁ ३ मनस्विना (for यदा) — °) K₂ ३ ३
B₂ ३ D₁ ३ ३ ३ T₂ G₁ ३ M₂ अधिराज्य — °) K₂
लामम् (for लोभम्) K₄ D₁ ६ एव, T₂ G एतन्
(for एक) K₂ विकृतता, K₄ B₁ D₁ न्यकृतत, K₂
परित्यज्य; Dc₁ D₃ T G₁ ३ निकृतत (G₂ ति)

Colophon om in D₂ T G₁ ३ M₁-३ — Sub-
parvan K₂ ६ B Dc₁ Dn₁ D₂ ३ ३ ६ ब्राह्मणगीता,
K₂ अनुगीता — Adhy name G₂ अघरीपगाथा
— Adhy no (figures, words or both) Ś₁ M₂ 33,
Dn₁ 31 (as in text), G₂ 32 — Śloka no
Dn₁ 13

32

1 T G₁ M₁-३ om the ref — °) B Dc₁ D₂ च
भामिनि; T G₁ ३ M₂ ३ नृपस्य च (for च भामिनि)

16

[121]

2 °) M₁ नाम, M₂ राम (sio) (for राजा)
— °) K₂ सक्त, K₂ सत्रे, K₂ Dn₁ M₂ सतं, T G₁
क्षात, G₂ ३ M₂ क्वांत, M₁ ३ राजा (for सन्न) M₂
क्वातश्चिद् (for कस्मिं) Ś₁ K₂ B₁ ३ ३ (marg as in
text) ३ Dc₁ Dn₁ D₂-३ T G₂ आगसि, D₁ आसने
(for आगमे) D₂ ६ कस्मिंश्चिदागमावरे — °) D₁
om (hapl) from विषये up to आचक्ष्व (in 3°)
— °) K₂ D₁ T₁ M₂ शिक्षार्थम्, K₂ D₂ M₂ शिष्टार्थम्,
K₄ Dn₁ G₂ शिक्षार्थम्, K₂ शत्रुार्थम्, T₂ G₁ ३
शिष्यस्त्वम्, M₁ ३ निष्यर्थम् (for शिष्यर्थम्) D₂ ६
इति शिष्यमथाब्रवीत्

3 D₁ om. up to आचक्ष्व (in 3°) (cf v 1 2).
— °) K₂ इत्युक्त S (except G₂) [इ]द् (for [अ]य)
— °) K₁ ३ विषयो — °) T₁ अह (for यावांस)
K₄ ३ D₁ निशेषत, M₁ ३ lacuna (for वशे स्थित)
G₂ चान्यास्तव मते स्थितान्

4 K₄ om 4 — °) Ś₁ K₁-३ D₁ ३ नान्यस्य, K₂
S अन्यस्य (for सोऽन्यस्य) — °) B₁ ३ भूपते, D₂
G₂ M₁ ३ ३ (inf in) [अ]ह प्रभो (for [अ]ह विभो)
— °) M₁ ३ तद् (for ते) — °) G₂ तद्दस्त्व (for
यथाशास्त्र) D₂ महामते, D₂ न हीयते (for महीपते)

5 K₂ om 5 — °) B₂-३ D (except D₁) G₂ ३
M तु (for स) Ś₁ K₂ G₂ ततो (for तदा) — °)
K₄ D₁ उक्तं (for उर्णं) Ś₁ K₁ स, B D (except
D₁) G₂ वि (for च) K₂ निष्वसन्मुहुरुष्णं स — °)

कश्मलं सहसागच्छद्भानुमन्तमिव ग्रहः ॥ ६
समाश्रास्य ततो राजा व्यपेते कश्मले तदा ।
ततो मुहूर्तादिव तं ब्राह्मणं वाक्यमब्रवीत् ॥ ७
पितृपैतामहे राज्ये वश्ये जनपदे सति ।
विषयं नाधिगच्छामि विचिन्वन्पृथिगीमिमाम् ॥ ८
नाध्यगच्छं यदा पृथ्व्यां मिथिला मार्गिता मया ।
नाध्यगच्छं यदा तस्यां स्वप्रजा मार्गिता मया ॥ ९
नाध्यगच्छं यदा तासु तदा मे कश्मलोऽभवत् ।

Ś1 K1 8 न च त, B D (except D1) न विचिन्व; T1 न तत्, T2 G2 सतत् (for न स त)

6^a) D6 ध्याननिष्ठ (for ध्यायमान) T G1 2 M2 4 आसीन ध्यायमान त —^b) K4 राजानमसितेजसं — K4 om 6^c-7^b

7 K4 om 7^{ab} (cf v l 6) —^a) Dc1 D1 M2 4 समाश्रास्य, G2 M1 2 तमाश्रास्य K2 5 D1 T G1 2 M1 8 4 तदा (for ततो) —^b) B1 D (except Dc1 D1) विगते, G2 व्यपेदे (for व्यपेते) K1 कर्मपे (for कश्मले) K2 D1 पुन (for तदा) —^c) K4 D2 दिवस, T G1 2 जनको (for इव त) —^d) D1 ब्राह्म वाक्यमयाब्रवीत्

8 D1 om (hapl) 8-11 Before 8, N (D1 om) G2 M1 ins जनक उवाच —^a) K4 पितामहे —^b) Ś1 वशे (for वश्ये) — Before 8^c, M1 2 ins जनक —^c) Ś1 K1 B2 विषयान्, Cv विषय (as in text) —^d) B1 विचिन्वन्, M1 2 विधिवत् (for विचिन्वन्) K2 B1 2 4 5 Dc1 Dn1 D2 8 अह (for इमाम्) D2 8 विचिन्वन्पृथगप्यह

9 D1 om 9 (cf v l 8) —^a) K2 नाध्यगच्छद्, Dc1 *गच्छस् (for *गच्छ) K2 Dn1 D2 5 6 T G2 2 M4 यथा, Dc1 तथा (for यदा) M1 2 om (hapl) from पृथ्व्यां up to यदा (in 9^c) —^b) D2 6 G2 मम, Cv मया (as in text) — K2 4 D1 G2 om (hapl) 9^{ab} K2 om 9^c-10^b —^c) D2 तथा, T G2 यथा (for यदा) M1 2 तस्य (for तस्यां) —^d) B2-5 Dc1 D2 T G1 M2 4 स्वा; G2 सा, M1 2 तां (for स्व) G2 मम (for मया)

10 D1 om 10 (of v l 8) K2 om 10^{ab} (cf v l 9) K2 om 10 —^a) D2 नाधिगच्छ, M1 2 नाध्यगच्छद् T1 G2 यथा (for यदा) K4 B1 D

ततो मे कश्मलस्यान्ते मतिः पुनरुपस्थिता ॥ १०
तया न विषयं मन्ये सर्वो वा विषयो मम ।
आत्मापि चायं न मम सर्वा वा पृथिवी मम ।
उप्यतां यावद्दुत्साहो भुज्यतां यावद्विप्यते ॥ ११
पितृपैतामहे राज्ये वश्ये जनपदे सति ।
ब्रूहि का बुद्धिमास्थाय ममत्वं वर्जितं त्वया ॥ १२
का वा बुद्धिं विनिश्चित्य सर्वो वै विषयस्तव ।
नारपि विषयं येन सर्वो वा विषयस्तव ॥ १३

(except Dc1, D1 om) तस्या, G1 तस्य (for तासु) —^b) T G1 2 M2 3 ततो (for तदा) T G1 2 जा, M2 4 मा (for मे) D1 M1 2 भयेद्, T G1 2 M2 4 [5] विदत् (for ऽभवत्) —^c) K1 तदाजो (sic) (for ततो मे)

11 D1 om 11 (cf v l 8) —^a) K2 4 D1 कियत्, B1-2 3 Dn1 D2 2 3 4 T G1 2 तदा न, M1 2 नाह तु, Cv तथा न (as in text) K1 विषयान्, Cv य (as in text) K2 मेनि, Cv मन्ये (as in text) Ś1 K2 स्त्री (K2 प्रि) पात्र विषयान्मन्ये —^b) K1 D1 सर्वं वा, G2 सर्वो (for सर्वो वा) D2 सर्वं वा विषयोपम, M1 2 सर्वं वा विषये मम ङ् Cv सर्वोपि मम विषय ! वा वै ङ् — K1 D1 om (hapl) 11^c Before 11^c, M1 2 ins राजा —^c) M1 2 वा (for च) D2 om, M2 3 तु (for न) ङ् Cv अयमात्मा देहोऽपि मम न ङ् —^d) D2 6 सर्वोपि, G2 सर्वोपि (for सर्वो वा) — B Dc1 Dn1 D2 2 3 4 ins after 11^d K2 after 11

70* यथा मम तथान्येषामिति मन्ये द्विजोत्तम ।

—^a) K2 4 D1 उच्यता, Cv उच्यतां (as in text) Ś1 K (except K2) D1 T G Cv उवाह —^b) Ś1 K1 Dc इत्यति; K2 इच्छति, K2 उच्यते; Cv इच्यते (as in text)

12 Before 12, MSS ins ब्राह्मण, D2 6 द्विज —^b) Ś1 K2 वशे (for वश्ये) D2 स्थिति (for सति). —^c) D1 सां (for कां) B2 D (except Dc1 D1) मतिम् (for बुद्धिम्) —^d) K1 समत्वं (for ममत्वं) Ś1 K (except K2) D1 निजित (for व) K4 D1 मया (for त्वया)

13 K4 D1 om 13-15 D1 om 13 K2 om. (hapl) 13^{ab} —^a) B1 2 G2 वै (for वा) B1-4

जनक उवाच ।

अन्तवन्त इहारम्भा विदिताः सर्वकर्मसु ।
नाध्यगच्छमहं यस्मान्ममेदमिति यद्भवेत् ॥ १४
कस्येदमिति कस्य स्वमिति वेदवचस्तथा ।
नाध्यगच्छमहं बुद्ध्या ममेदमिति यद्भवेत् ॥ १५
एतां बुद्धिं विनिश्चित्य ममत्वं वर्जितं मया ।
शृणु बुद्धिं तु यां ज्ञात्वा सर्वत्र विषयो मम ॥ १६
नाहमात्मार्थमिच्छामि गन्धान्प्राणगतानपि ।

तस्मान्मे निर्जिता भूमिर्वशे तिष्ठति नित्यदा ॥ १७
नाहमात्मार्थमिच्छामि रसानास्येऽपि वर्ततः ।
आपो मे निर्जितास्तस्माद्भजे तिष्ठन्ति नित्यदा ॥ १८
नाहमात्मार्थमिच्छामि रूपं ज्योतिश्च चक्षुषा ।
तस्मान्मे निर्जितं ज्योतिर्वशे तिष्ठति नित्यदा ॥ १९
नाहमात्मार्थमिच्छामि स्पर्शास्त्वचि गताश्च ये ।
तस्मान्मे निर्जितो वायुर्वशे तिष्ठति नित्यदा ॥ २०
नाहमात्मार्थमिच्छामि शब्दाञ्छ्रोत्रगतानपि ।

De1 ममास्याय M1 विनिश्चित्य (for 'श्चित्य) K5 कया बुद्ध्या विनिश्चित्य, B5 Dn1 D2 3 4 5 का वै बुद्धिं समाश्रित्य —^b) B2 विषय — K5 B3 G2 om (hapl) 13^c —^c) G3 विजय (for विषयं) —^d) Ś1 K2 3 G3 वै, K1 T G1 M3 4 [s]य (for वा) M1 2 सर्वाय विषयस्तव

14 K4 D1 om 14 (cf v 1 13) D4 M1 2 om the ref —^a) B1 2 अतवत्य (for 'वन्त) M1 2 इव (for इह) De1 [क्षा]रमो B5 Dn1 D2-6 अतवत्य इहावस्था —^b) M1 (inf lin as in text) सुनुना (for 'कर्मसु) —^c) K5 M1 2 नाधिगच्छम् (for नाध्य) G3 इम (for अह) K5 बुद्ध्या, B D (D1 om) तस्मान् (for यस्मान्) K2 नाधिगच्छाम्यह तस्मान् —^d) M1-3 [ए]वद् (for [इ]दम्) K3 यवीत् (for भवेत्)

15 K4 D1 om 15 (cf v 1 13) K2 om. (hapl) 15 K5 om. 15^a-16^b —^a) G2 अस्य (for इति) D3 कस्य स्वम्, G3 यश्चायम् (for कस्य स्वम्) K1 8 B3 4 T कस्येदमद्य कस्य च (T2 स्वम्), M1 2 'मन्यत्क म्मिश्च, M3 4 'मन्य कस्या च, M1 (inf lin) 'मस्ति कश्चायम् —^b) M (M1 inf lin as in text) वेद विदस् (for 'वचस्) B1 De1 G3 तदा, Cv सदा (for तथा) —^c) M1 नाम्यगच्छम् (for नाध्य) Ś1 G3 यस्मान्, B1 2 तस्मान्, M2 बुद्ध्यो (for बुद्ध्या) G2 नाध्यगच्छाम्यहं बुद्ध्या (sic) —^d) B5 स (for यद्)

16 K5 om 16^{ab} (cf v 1 15) —^a) K4 D1 कया बुद्ध्या (for एता बुद्धिं) B1 समवस्थाय (hyper-metric), B2 ममास्याय, De1 विनिश्चित्य, Dn1 D2-6 ममाश्रित्य (for विनिश्चित्य) —^b) T1 बुद्धिस्व (for ममत्व) K3 4 निर्जित, D1 निश्चित (for वर्जितं) G2 स्वया (for मया) —^c) Ś1 K1 8 तु तां, K1 B5 D

(except De1) G3 च या, G1 2 M1 2 स्वया (for तु या) K2 4 D1 मत्वा, G3 श्रुत्वा, M1 2 राजा (for ज्ञात्वा) —^d) K2 4 5 B5 D1 सर्वत्र, B1 De1 सर्वोय, G2 8 सर्वस्तु (for सर्वत्र) M3 4 विषया

17 K2 om (hapl) 17-18 B4 om (hapl) 17 D5 om 17^{bd} —^b) M3 गघ (for गन्धान्) K4 D1 प्राणगतान्, K5 भूमिगुगान्, D8 प्राणगतो (for 'गतान्) T1 G1 2 गन्धान्प्राणेपि वर्तत, T2 'न्प्राणविवर्जित —^c) K5 तथा (for तस्मान्) B8 निर्जिता —^d) De1 सर्वदा, S (except M1 2) सर्वश (for नित्यदा)

18 K2 om. 18 (cf v 1 17) Ś1 K1 8 G1 om (hapl) 18 —^b) D5 6 M4 वि, M3 नि (for ऽपि) K5 वर्तते (for वर्तत) —^c) K4 [s]पि, D1 om, D3 [s]य (for मे) —^d) M1 2 वने (for वशे) De1 D8 M1 2 तिष्ठति B1 2 4 सर्वदा, T G2 8 M3 4 नित्यश (for 'दा)

19 D8 G5 om (hapl) 19-21 D1 reads 19 twice —^b) Ś1 K1 T2 G1 2 तु (for च) K4 D1 (both times) नित्यदा, B3 D2 4 चक्षुष, B4 De1 Dn1 T G1 2 चक्षुषी (B4 T2 पि) M रूपज्ञा (M4 'प जा) त तु चक्षुषि (M3 'पी) —^c) M1 2 ते (for मे) De1 निर्जिता D5 8 तेजो (for ज्योतिर्) —^d) K5 इशो (for वशे) B2 तिष्ठति B1 2 सर्वदा, T G1 2 M3 4 नित्यश (for 'दा)

20 D2 G3 om 20 (cf v 1 19) Ś1 K1-4 D1 om (hapl) 20-21 D3 om (hapl) 20 G1 om (hapl) 20-22 After 20^a, M1 2 read 22^{bc} repeating it in its proper place —^b) B2 De1 T1 M3 4 गतान् (for गताश्) T1 M3 4 [क्ष]पि (for ये) M1 2 स्पर्श जात त्वचि प्रिये —^c) M1 2 स्पर्शो (for वायुर) B1

C 14 906
B 14 32. 22
P 14 33 22

तस्मान्मे निर्जिताः शब्दा वशे तिष्ठन्ति नित्यदा ॥२१
नाहमात्मार्थमिच्छामि मनो नित्यं मनोन्तरे ।
मनो मे निर्जितं तस्माद्वशे तिष्ठति नित्यदा ॥ २२
देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च भूतेभ्योऽतिथिभिः सह ।
इत्यर्थं सर्व एवेमे समारम्भा भवन्ति वै ॥ २३

ततः प्रहस्य जनकं ब्राह्मणः पुनरवतीत् ।
त्वञ्जिज्ञासार्थमद्येह विद्धि मां धर्ममागतम् ॥ २४
त्वमस्य ब्रह्मनामस्य बुद्ध्याः स्यानिवर्तिनः ।
सत्त्वनेमिनिरुद्धस्य चक्रस्यैकः प्रवर्तकः ॥ २५

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

३३

ब्राह्मण उवाच ।
नाहं तथा भीरु चरामि लोके

तथा त्वं मां तर्कयसे खजुद्ध्या ।
विप्रोऽस्मि युक्तोऽस्मि वनेचरोऽस्मि

तस्मान्मे निर्जितं तस्माद्, T G: Ms 4 वायुर्मे निर्जितस्तस्माद्
—^d) T: तिष्ठति B: नित्यदा, B: सर्वदा, T G:
Ms 4 नित्यदा (for नित्यदा)

21 D: G: om 21 (of v 1 19) Ś: K: 1-4 D:
G: om 21 (of v 1 20) —^b) M: 2 शब्द श्रोत्रे
समुद्भव —^c) T: Ms 4 आकाश मे जित तस्माद्; M: 2
तस्मान्मे निर्जित शब्दो —^d) B: D: 1 सर्वदा, T G:
Ms 4 नित्यदा (for नित्यदा)

22 G: om. 22 (cf v 1 20) —^a) K: 1 आत्म
ताम् (sic) (for आत्मार्थम्) — M: 2 read 22^{ab} for
the first time after 20^a —^b) B: 2 मदं तथा, B:
(marg) 4 s D: 1 D: 1 मदतरे; T: ममातिके (for
मनोन्तरे) —^c) G: वि (for मे) —^d) K: 2 s B:
2 4 D (except D: 1 D: 1) सर्वदा; T G: 2 Ms 4 नित्यदा
(for नित्यदा)

23 ^a) B: D: 1 [s]य, G: [s]पि (for the first
च) —^b) Ś: K: 1 s D: 1 Ms 4 (inf lin as in text)
भूतेभ्यो; K: 4 D: 1 भूतेभ्यो (for भूतेभ्यो) T G: 2
भूतेभ्योतिथिनामपि —^c) B: 2 हृष्ट्यर्थ, T G: 2 Ms
(inf lin) युक्त्यर्थ (for हृष्ट्यर्थ) Ś: G: 2 एव मे, K: 1
एवेम, K: 4 D: 1 D: 1 एते मे, D: 2-3 एवेति, M: 2
एवेमा (for एवेमे) —^d) B: 2 T: G: 1 Ms 4 सदा
रंमा, B: D: 1 मदा, D: 2 समारम्भ, M: 2 सर्वाः रम्भा
(for समा) B: 2 मे, G: हि (for वै) K: 4 s D: 1
आरम्भा सम्भवति च (K: 2 मे)

24 ^a) Ś: 1 प्राहस्य —^b) D: 2 ब्राह्मण (sic) —^c)
B: 1 s D: 1 एव (for अद्य) —^d) Ś: K: 1 s D: 1 G:

M: 2 विद्धि मा, D: G: 1 विधिना (for विद्धि मा)

25 ^a) G: चाप्य (for अथ) K: 4 s B D (except
D: 1) प्रहस्य (K: 4 घं) लामस्य; M: 2 ब्राह्मणा तस्या (for
ब्रह्मनामस्य) C: स्वमस्य ब्रह्मनामस्य —^b) Ś: K: 2
M: 2 बुद्धेःस्य T G बुद्धि (for बुद्ध्या) K: 2 M: 2
[अ]निवर्तत (K: 2 'त') (for 'तिन) K: 1 D: 2 बुद्ध्या
रम्य (D: 1 'म्य) निवर्तत, B: 2 (both marg) 2 बुद्ध्या
वदानि (B: 2 'रस्य नि) वर्तिन, D: 2-3 बुद्ध्यानामा (D: 2 'म्य,
D: 3 'स्या) नि, D: 1 D: 2 दुर्वारस्यानि (D: 2 'स्य नि'),
M: 4 बुद्धिरस्यानुवर्तिन (M: 2 'न), C: बुद्ध्यावस्यानि
वर्तिन — K: 2 M: 2 om 25^{cd} —^c) T G: corrupt
D: 2 सत्त्वनेमि (for सत्त्व) K: 1 D: 1 निरुद्धश्च; T
G: 2 -निरुद्धस्य (for -निरुद्धस्य) —^d) Ś: K: 1 s D:
D: 1 [ए]क, K: 2 [ए]प, T G: 1 [अ]पि (for [ए]क)
ॐ C: चक्रस्य स्वमेक एव प्रवर्तक । ॐ

Colophon om in K: 2, illegible in Ś: — Sub
parvan T G: Ms 4 अनुगीता — Adhy name K: 2 s
B D: 1 D: 1 D: 2-3 ब्राह्मणगीता; G: ब्राह्मणजनकसंवाद
— Adhy no (figures, words or both) D: 1 32
(as in text), D: 31, T: 27, T: G: 2 Ms 4
26, G: 33, M: 2 25, Ms (inf lin) 34
— Śloka no D: 1 26

33

1 K: 1 om the ref —^b) Ś: T G: 2 M: 2 4
मा स्व (by transp), K: 1 s Ms 2 मा स्व; B तु मा,
D: 2 त्वं मा Ś: K: 1 s 2 तर्कयसि; D: 1 D: 2-3 तर्कयसे,

गृहस्थधर्मा ब्रह्मचारी तथास्मि ॥ १
 नाहमस्मि यथा मां त्वं पश्यसे चक्षुषा शुभे ।
 मया व्याप्तमिदं सर्वं यत्किञ्चिज्जगतीगतम् ॥ २
 ये केचिज्जन्तवो लोके जज्ञमाः स्यावराश्च ह ।
 तेषां मामन्तकं विद्धि ढारूणाभिन् पावकम् ॥ ३
 राज्यं पृथिव्यां सर्वस्यामथ वापि त्रिविष्टपे ।
 तथा बुद्धिरियं वेत्ति बुद्धिरेव धनं मम ॥ ४
 एकः पन्था ब्राह्मणानां येन गच्छन्ति तद्विदः ।

गृहेषु वनवासेषु गुरुवासेषु भिक्षुषु ।
 लिङ्गैर्बहुभिरव्यग्रैरेका बुद्धिरुपास्यते ॥ ५
 नानालिङ्गाश्रमस्थानां येषां बुद्धिः शमात्मिका ।
 ते भावमेकमायान्ति सरितः सागरं यथा ॥ ६
 बुद्ध्यायं गम्यते मार्गः शरीरेण न गम्यते ।
 आद्यन्तवन्ति कर्माणि शरीरं कर्मन्धनम् ॥ ७
 तस्मात्ते सुभगे नास्ति परलोककृतं भयम् ।
 मद्भावभावनिरता मामैवात्मानमेष्यसि ॥ ८

C 14 921
 B 14 33 8
 K 14 34 8

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

D₂ तज्जित्मे (sic) (for तर्क्यमे) Ś₁ K₁ ३ [हृ]ह (for ह्र) G₂ यथा खमावजंयमे स्वयुद्धा —^o) T G₁ २ M₂ ४ transp विप्रोऽस्मि and मुक्तोऽस्मि K₁ B₂ ३ ६ Dc₁ M₁ २ युक्तोऽस्मि (for मुक्तोऽस्मि) K₂ गृहस्थधर्मा, B₃ वनेमवोऽस्मि (for वनेचरोऽस्मि) —^d) K₃ वनेचरो (for गृहस्थधर्मा) K₄ D₁ धर्मचारी, B Dc₁ Dn₁ D₂-६ व्रतवाच (for ब्रह्मचारी)

2 ^a) Ś₁ K₁ ३ तथा (for बहन्) K₄ D₁ तथा (for यथा) K₁ ३ B₂ M₂-१ मा (for मा) —^b) S (except M₁ २) इक्ष्मे (for पश्यमे) Ś₁ K₁ ३ चक्षुषा पश्यमे शुभे, K₂ B Dc₁ Dn₁ D₂-६ पश्यसे च शुभाशुभे (B₁-४ 'नेने) —^o) Ś₁ K₁ ३ त्वन्मू, B₂ ३ प्राप्तम् (for व्याप्तम्) S (except G₂) मया सर्वमिदं व्याप्तं

3 ^a) Dc₁ यत्किञ्चिज् (for ये केचिज्) G₂ इह वै (for जन्तवो) —^b) K₁ D₁ जगम K₄ D₁ M₂ ये (for हृ) —^o) K₂ ५ मामतर (K₃ 'ग), K₄ अम्यतर, D₁ मा मनन (sic), T₂ G₂ M₃ अतर्गतं (for मामन्तक) —^d) M₁ २ अपि (for इव)

4 ^a) T G₁ २ राज्ये K₂ राज्यं पृथिव्या सर्वस्या —^b) T G₁ ३ द्वे, G₂ २ M₃ ४ यत् (for [क्ष]पि) K₅ D₂ ६ त्रिविष्टप —^o) Ś₁ K₁ तदा, K₄ D₁ तद्वा, K₅ महा, T₁ तस्मै, G₂ M₃ तन्मे M₁ २ तन्मां, M₄ तस्माद् (for तथा) K₁ वेत्ति, K₅ मेष्टि, B₂ ३ D₂ वेत्ति (for वेत्ति) —^d) K₄ D₁ बुद्धेर (for बुद्धिर) G₂ सुनिश्चिता, M₄ (inf ltn) घन मत् (for घन मम)

5 ^b) K₄ D₁ तेन (for येन) Dc₁ [क्ष]गच्छंति

K₁ ३ D₂ तद्विध (sic), B₁ २ M₄ जतव, M₁ २ तत्पद (for तद्विद्) —^d) M₁ २ ४ (inf ltn as in text) ब्रह्मचारिषु भिक्षुषु —^o) M₃ ४ अम्यत्तर (for 'त्रैर) —^o) K₁ T₂ एक, M₃ एका (for एका) K₄ बुद्धिर (for बुद्धिर) M₄ एता बुद्धिसुपासते

6 ^a) Dc₁ नाम- (for नाना) —^b) D₂ येषु, T₂ G₁ २ इय, G₂ एषा, M₃ एषा, M₄ येषा (for येषा) K₂ श्रमात्मिका, K₄ D₁ शमात्मिका, B M₄ (inf ltn as in text) समात्मिका, T G₁ २ शता (for शमा) —^d) D₂ ६ सागरे

7 ^a) K₄ स, M₁ २ यो (for [क्ष]यं) D₁ ग्रस्यते (for गम्यते) —^b) G₁ [क्ष]व (for न) T₁ गच्छते (for गम्यते) —^o) M₁ २ आद्यवति न (M₂ हि) कर्माणि

8 ^a) Dc₁ D₂ ६ न, Dn₁ T G₂ ३ म मे (for ते) D₂ शुभगे (for सु) —^b) K₂ परलोके (for 'लोक-) K₄ B₁ २ D₁ गत, B₂ भय, Dc₁ कृते (for कृत) B₃ कृत (for भयम्) —^o) K₅ Dn₁ D₂-६ M₁ २ तद् (for मद्) K₅ -नियता (for -निरता) Ś₁ K₁ Dc₁ सद्भावभावनियता, K₄ D₁ तद्भावभारनिरता, M₄ मद्भावाभावादि —^d) D₂ मामेव (for ममैव) B₁ २ एष्यति (for एष्यसि) K₂ मामेवात्मानमक्षर, K₄ D₁ मामवेक्ष्य यथा तथा, K₅ मामेवेक्ष्यस्यधात्मना, D₂ मामेपात्मानमेष्यसि, T G₁ २ M₃ ४ मामेवेष्य (G₁ 'क्ष)स्यधात्मना, M₁ २ मामवेक्ष्यति चात्मना

Colophon om in S (except G₂ M₁) — Subparvan K₂ B₂ Dc₁ Dn₁ D₂-६ ब्राह्मणगीता, K₅ G₂

C 14 922
D 14 3 14
K 14 25 1

ब्राह्मण्युवाच ।

नेदमल्पात्मना शक्यं वेदितुं नाकृतात्मना ।
बहु चाल्पं च संक्षिप्तं विष्णुतं च मतं मम ॥ १
उपायं तु मम ब्रूहि येनैषा लभ्यते मतिः ।
तन्मन्ये कारणतमं यत् एषा प्रवर्तते ॥ २
ब्राह्मण उवाच ।

अरणीं ब्राह्मणीं निद्धि गुरुरस्योत्तरारणिः ।
तपःश्रुतेऽभिमन्त्रीतो ज्ञानाग्निर्जायते ततः ॥ ३

अनुगीता; Ks ब्राह्मणीता — *Adhy name* (s) मुन
लक्षण — *Adhy no* (figures, words or both) Śi
Gs 34, Dn1 33 (as in text), D1 32, M1 35
— *Śloka no* Dn1 9

34

1 Ds om the ref Ks Dn1 ब्राह्मण उवाच —^a)
D1 अन्यात्मना (for अत्मा) —^b) Ks वेदित B2
(marg as in text) नाकृतात्मना, B1 (marg) नाकृता;
T वाक्या, M1 2 नाकृतात्मना (for रमा) —^c)
Gs ब्रह्मरात्र (sic), M1 (inf lin as in text) बहु
सात्पं (for बहु चात्प) —^d) Ds 6 विक्षिप्त; T Gs 2
Ms विस्मृत, G1 विस्मित, M1 2 विषम, M1 विष्
(inf lin 'स्तु)त (for विष्णुत) Ks D1 S (except
M1 2) मनो (for मत)

2 ^a) K1 स्व, B Dc1 Dn1 D1-3 Gs 3 त (for तु)
Gs अनु (for मम) Ds उपायात् मम ब्रूहि —^b)
रति (for मति) —^c) K1 3 B1 D1 G1 2 त (G1
तं) मन्ये (for तन्मन्ये) B Dc1 Dn1 D3-5 कारणं एततो,
Dc ०ण तनु, T G1 ०ण कर्म (for ०णतम) M1 2 ण्त
दाचक्ष्व मे मद्, Ms 4 तन्म कारणतत्त्वज्ञ —^d) Śi
K1 3 एव, Ks Ds एषां; M1 2 एष (for एषा)

3 ^a) Śi K1 2 5 Gs ब्राह्मण —^b) Ks 4 D1 तस्य
(for अस्य) Śi M1 2 उत्तरारणि; Ks ०तिरे (sic)
(for ०रणि) K1 2 5 गुरुम (Ks ०रु त)स्योत्तरारणि
—^c) Dc तत; T2 तव (for तप-) Ks हिममिते
(sic), Dc1 Dn1 D2 8 [s]तिमन्नीतो, D1 M1 2 [s]भि
मथिते (D1 ०तो); T2 G1 ह महते, G2 [s]पि मथिते,
Gs [s]य मथिते, Ms 4 विसथिते (for अभिमन्नीतो)

ब्राह्मण्युवाच ।

यदिदं ब्राह्मणो लिङ्गं क्षेत्रजमिति मञ्जितम् ।
प्रहीतुं येन तच्छक्यं लक्षणं तस्य तत्क तु ॥ ४
ब्राह्मण उवाच ।
अलिङ्गो निर्गुणश्चैव कारणं नास्य विद्यते ।
उपायमेव वक्ष्यामि येन शृणेत वा न वा ॥ ५
सम्पगप्युपदिष्टश्च भ्रमरैरिव लक्ष्यते ।
कर्मबुद्धिर्युद्धिन्वाज्जानलिङ्गरिवाश्रितम् ॥ ६

Śi Ks तप भुक्तमुपाधीत्याद्, Ks तप सूते विद्यमानो (sic),
Ks D1 तपस्य म विधिना —^a) B1-3 यत् (for तत्)

4 Kc B1 ब्राह्मण, Dc1 ब्राह्म —^a) D1 तद्दि,
Ds 2 यदि एव, D1 यदिरथे (for 'य) Ks T G
ब्राह्मणे, B1 3 Dc 6 M1 2 ब्राह्मणो D1 6 लिं, M1 2
लिं (sic) —^b) T1 M1 2 सतिव, Ms निश्चित
(for सतिवम्) —^c) Śi partly damaged K1 3
प्रहण, Ks 2 B1 Dc1 D2 2 M1-2 गृहीतु (Ms 'त)
(for प्रहीतुं) Ds 6 यत् (for येन). Śi Ks B1
Dn1 D 2 2 T G1 यत्तस्य B2 4 तद्वाच्यं, B2 om
(for तच्छक्यं) —^d) Ks D1 तेन (for तस्य) Ks
मे (for तत्) K1 M1 3 त च, Ks 4 2 D1 T G M1 4
यद्, Dc 6 मुन (for त तु)

5 ^a) G1 2 M [ण]व (for [ण]व) —^b) Ms [म]
व (for [म]स्य) Dn1 D1 6 लक्ष्यते, S (except Gs)
विग्रहे (for विद्यते) — Ks D1 om (hapl) 5^a-6^b
—^c) Ks अस्य, S तु (M1 2 ते) प्र (for एव) —^d)
Gs बुध्नेत (for गृह्येत) T2 G1 भावना; Gs मानव
(for वा न वा)

6 Ks D1 om 6^a (cf v 1 5) —^a) Ks B1 2
[उ]पदिष्ट च, B1 विदिष्टश्च (hypermetric), B1 2
विदिष्टश्च, S विदिष्टस्य (for विदिष्टश्च) Ks Dn1 D2-3
सम्पगुपायो दृष्टश्च (D2 ०वा च) —^b) Ks आमैर्
(sic) (for भ्रमरैर्) B1 2 इह, B1 उप (for एव)
Śi K1 3 नक्ष्यते, Ks म, Dc1 व (for ल) T G
Ms 4 अमृतस्ये (T1 Gs ०स्ये)य लुप्यसे (Gs ०ते), M1 2
अमृतस्य न लुप्यसे —^c) Ms अतरज्जा (for अनुदि
त्वाज्) Ks D2 कर्मबुद्धिं च बुद्धित्वाम्, Gs ०बुद्धि-
पूर्वस्याज् —^d) Ks 2 ज्ञान, Dc1 ज्ञास्वा (for ज्ञान)

इदं कार्यमिदं नेति न मोक्षेष्टूपदिश्यते ।
 पश्यतः शृण्वतो बुद्धिरात्मनो येषु जायते ॥ ७
 यावन्त इह शक्येरंस्तावतोऽज्ञानप्रकल्पयेत् ।
 व्यक्तानव्यक्तरूपाश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ८
 सर्वान्मानात्वयुक्तांश्च सर्वान्प्रत्यक्षहेतुकान् ।
 यतः परं न विधेत ततोऽभ्यासे भविष्यति ॥ ९
 वासुदेव उवाच ।
 ततस्तु तस्या ब्राह्मण्या मतिः क्षेत्रज्ञसंक्षये ।

क्षेत्रज्ञादेव परतः क्षेत्रज्ञोऽन्यः प्रवर्तते ॥ १०
 अर्जुन उवाच ।
 क नु सा ब्राह्मणी कृष्ण क चासौ ब्राह्मणर्षभः ।
 याम्या सिद्धिरियं प्राप्ता तावुमौ वद मेऽच्युत ॥ ११
 वासुदेव उवाच ।
 मनो मे ब्राह्मणं विद्धि बुद्धिं मे विद्धि ब्राह्मणीम् ।
 क्षेत्रज्ञ इति यश्चोक्तः सोऽहमेव धनंजय ॥ १२

C 14 933
 B 14 34 12
 K 14 25 12

इति श्रीमहामारते आश्वमेधिकपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

K₂ 4 D₁ इवावृत्, K₁ D₂ अनाश्रित, B₁ 2 अनावृत्,
 C₂ M₁ (inf lin) अधिष्ठित, M₁ 2 इवाश्रित, M₁
 अनाश्रित T G₁ 2 ज्ञानालिङ्गाक्षिपावित, M₂ न च लिङ्गै
 रपाश्रित

7 ^a) B₁ 2 वा (for न) — ^b) Ś₁ K₁ 2 मोक्षेष्टु,
 G₁ मोक्षेष्टु, G₂ मोक्षेष्टु (for मोक्षेष्टु) K₂ 4 D₁ [अ]
 पदिश्य (K₂ 'श्य)ते, T₁ G₁ [अ]वपचते, G₃ M₁-3
 [अ]वपचते (for दिश्यते) — ^c) B₂ 2 शृण्वतो, D₂
 T₁ शृण्वता T₂ G₁ पश्यते शृण्वता बुद्धि — ^d) D₁
 एषु, M₁ 2 वामि (for येषु) Ś₁ K₁ 2 आत्मनीनेयु
 जायते (sic), T G M₂ आत्मनोपजा (T₁ वात्र जा,
 G₁ 'वावजा)यते, M₁ आत्मनोपजा

8 ^a) K₁ 3 G₂ इव (for इह) — ^b) K₁ D₁ ताव
 तौशा, B₁ 2 तावतोर्षान्, B₃ 4 तावतो न, Dc₁
 'तौशा, T₁ 'होकांन्, M₁-3 तावतो वा (for तावतोऽ-
 शान्) — ^c) K₂ B D (except D₁) अच्यक्तान्य (K₂
 B₂-1 'क्त्य)क्तरूपाश्च, M₁ 2 व्यक्तान्यक्तरूपाश्च

9 ^a) K₂ corrupt M₂ मत्त्वान् (for सर्वान्) Dn₁
 D₂-c T₂ नानार्थ- (for 'त्व-) K₂ संयुक्तान् (for
 'युक्ताश्च) K₁ D₁ M₁ 2 सर्वान्मानार्थ (K₁ D₁ 'न्वय)सयु-
 क्तान्, B₁-1 'र्यानात्मयु (B₂ 4 नपि यु)क्ताश्च, T₁ G₁ 3
 'नुमानयुक्ताश्च, G₂ न्सर्वान्मानयुक्तान् — ^b) M₁ 2 सर्व
 (for सर्वान्) — ^c) Ś₁ K₁ तत, K₂ अत (for
 यत) G₁ यद् (for न) — ^d) T G₁ 2 M₂ 4 तद-
 (M₁ 'दा)भ्याश, G₃ तर्ह्यकाशं, M₁ 2 ततोभ्याशे (for
 'से) D₂ भविष्यति, G₁ 'द्वदे

10 B₂ om (hapl) 10-11 along with the ref
 K₂ 4 5 D₁ M₁ 2 om the ref B₁-4 Dc₁ Dn₁ D₂-6
 G₃ श्रीभगवान् (for वासुदेव) — ^a) Dc₁ तस्माद् (for
 तस्या) K₁ B₃ ब्राह्मण्या B₁ G₂ M₁ 2 ततस्तु तस्या
 ब्राह्मण्या — ^b) Ś₁ K₁ 3 मति, D₂-4 तत, G₂ इति
 (for मति) B₁ 2 (both marg) Dc₁ S सक्षये (T₁
 G₁ 'या) (for सक्षये) — ^c) K₁ D₁ ये त्वज्ञदेव
 परत, B₁-4 Dc₁ Dn₁ D₂-6 क्षेत्रज्ञानेन प^o — ^d) Ś₁
 Dn₁ D₂-4 क्षेत्रज्ञेभ्य, K₂ ज्ञाता, D₂ (marg sec m
 as in text) 6 क्षेत्रज्ञो य (for ज्ञोऽन्य)

11 B₂ om 11 (cf v l 10) T₁ om 11-12
 — ^b) M वा (for च) K₁ क चासौ भरतर्षभ — ^c)
 K₁ याज्य, K₁ D₁ ताम्यां, M₂ यस्या (for याम्यां)
 M₂ 4 प्रोक्ता (for प्राप्ता)

12 T₁ om 12 (cf v l 11) Ś₁ K₁ 3-5 B D G₃
 M₁ 2 श्रीभगवान्, K₂ श्रीकृष्ण (for वासुदेव) — ^b)
 Dn₁ मनो (for बुद्धि) K₂ 4 5 D₁ ब्राह्मणी (K₂ 'णी)
 बुद्धिरे (K₂ 'मे)व च, G₃ बुद्धिं मे ब्राह्मणीमय — ^c)
 K₁ D₁ इह (for इति) K₂ 5 B₃ 4 D₁ य प्रोक्त (K₂
 'क्त), G₃ तचोक्त (for यश्चोक्त) — ^d) K₂ 4 D₃ 5 6
 M₂ धनंजय

Colophon om. in 8 (except G₂ M₁) — Sub
 partan K₂ 5 B D (except D₁) G₃ ब्राह्मणीता,
 K₂ अनुगीता — Adhy no (figures, words or both)
 Ś₁ G₂ 35, Dn₁ 34 (as in text), D₄ 33, M₁ 36
 — Śloka no. Dn₁ 12

३५

अर्जुन उवाच ।

ब्रह्म यत्परमं वेद्यं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।

भवतो हि प्रसादेन सूक्ष्मे मे रमते मतिः ॥ १

वासुदेव उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

संवादं मोक्षसंयुक्तं शिष्यस्य गुरुणा सह ॥ २

कश्चिद्ब्राह्मणमासीनमाचार्यं संशितव्रतम् ।

शिष्यः पप्रच्छ मेधावी किंस्विच्छ्रेयः परंतप ॥ ३

भगवन्तं प्रपन्नोऽहं निःश्रेयसपरायणः ।

याचे त्वां शिरसा विप्र यद्भूयां तद्विचक्ष्व मे ॥ ४

तमेवंवादिनं पार्थ शिष्यं गुरुत्वाच्च ह ।

कथयस्व प्रवक्ष्यामि यत्र ते संशयो द्विज ॥ ५

इत्युक्तः स कुरुश्रेष्ठ गुरुणा गुरुवत्सलः ।

प्राञ्जलिः परिपप्रच्छ यत्तच्छृणु महामते ॥ ६

शिष्य उवाच ।

कुतश्चाहं कुतश्च त्वं तत्सत्यं ब्रूहि यत्परम् ।

कुतो जातानि भूतानि स्यावराणि चराणि च ॥ ७

केन जीवन्ति भूतानि तेषामायुः किमात्मकम् ।

किं सत्यं किं तपो विप्र के गुणाः सद्भिरीरिताः ।

के पन्थानः शिवाः सन्ति किं सुखं किं च दुष्कृतम् ॥ ८

35

1 ^a) K₅ वै (for यत्) B₁₋₄ D₀₁ गुह्यं; D₀₁ D₂₋₆ ज्ञेय (for वेद्य) T₁ G₁ ब्राह्मण य प (G₁ यत्प) रं वेद्य — ^d) D₀₁ D₅ सूक्ष्मा मे, T₁ G₂ s M₁ सु (G₂ स) सूक्ष्मे, M₂ सुसूक्ष्मे हि (hypermetric) (for सूक्ष्मे मे) S₁ K (except K₅) D₁ M₁ २ मन (for मति)

2 S₁ K₁ 4 D₁ G₂ M₁ २ श्रीभगवान्, K₂ श्रीकृष्ण (for वासुदेव) — ^d) M₁ शिष्येण (for शिष्यस्य)

3 ^a) T कचिद्, G₂ किंचिद्, M₂ कचिद् (for कश्चिद्) — ^b) S₁ K₅ सश्रित, K₂ B₁ २ D₀₁ D₁ २ ० शशित, D₂ शशित D₅ दत्त — ^c) K₄ D₁ प्रोवाच (for पप्रच्छ) — ^d) K₂ D₀₁ G₂ M₁ २ श्रेय किंस्वित् (by transp), K₄ २ D₁ श्रेय किंचित्, B₁ २ श्रेय किं नु K₅ भविष्यति, B₁ D₁ २ परतप T G₁ २ M₅ 4 किंस्वित्परतर शिव (G₂ M₅ 4 तप)

4 ^a) D₁ प्रसन्नो — ^b) B₁ २ नै श्रेयस; D₂₋₃ T₂ M निश्रेयस D₁ 4 G₂ परायण — ^c) S₁ K₂ M₅ 4 त्वा (for त्वां) — ^d) T₂ भूया (for भूयां) T₂ तं; M₁₋₃ त्व (for तद्) S₁ हि (for वि) B D (except D₁) यद्भूयां (D₀₁ यद्भूय; D₅ ० चिद्प) मूहि तन्मम

5 Before 5, G₂ ins. भगवान्; M₅ वासुदेव. — ^a) K₄ D₁ एव (for एवं). D₅ ० प्राथिन (for

यादिन) K₅ विप्रं (for पार्थ) D₅ ० transp पार्थ and शिष्य — K₅ om 5^c-6^b — ^c) B₂ 4 कथामत्र, D (except D₀₁ D₁) सर्वं तु ते (for कथयस्व) T G₁ २ M₅ 4 (inf l₁ as in text) प्रवक्ष्यामि — ^d) S₁ D₀₁ D₂₋₄ वै (for ते) K₁ सनाय K₄ D₁ महान्; B₁ २ हृदि (for द्विज)

6 K₅ om 6^ab (cf v. 1. 5) — ^a) K₁ हृद्युक्त्वा. K₄ D₁ २ कुरुश्रेष्ठो (D₂ 'ष्ट'), T₁ G₁ M₅ गुरुश्रेष्ठ (for कुरु) — ^b) D₅ ० गुरुणा वत्सलेन ह — ^c) K₄ २ G₂ त (K₅ य) च्छृणुत् (for यत्तच्छृणु) K₂ महामति

7 M₁ २ om the ref — ^a) K₄ D₁ त्व च (by transp) K₂ कुतश्च त्व कुतश्चाह, M₁ २ शिष्यश्चाह गुरुश्च त्व — ^b) M₅ 4 सर्वं (for सत्यं) K₅ तत्पद्; M₁ २ तत्पर — ^c) K₅ ततो (for कुतो) S₁ K₁ D₀₁ D₀₁ D₂ जानाति, D₅ यातानि (for जा) M₁ २ कुतो भूतानि जातानि. — ^d) G₂ चराणि स्यावराणि च

8 ^a) B₁ येन (for केन) K₁ २-३ D₀₁ D₁ G₂ जातानि (for भूतानि) — ^b) K₅ T₂ किमात्मना (T₂ 'जं), B D (except D₁) च किं पर (B₂ पुन) — ^c) K₂ च (for the second किं) M₁ २ नु हे (for तपो) — ^d) K₅ किं गुण सद्भिरीरित, M₁ २ गुणा सद्भिरीरिता — ^e) K₄ का (for के) M₂ पथान. M₁ २ सुप्ता (for शिवा) K₄ B D (except D₁) च स्यु (for सन्ति) — ^f) D₅ M₁ २ सुखं किं किं, G₂ किं सुकृत — After 8, K₂ २ T₂ read 20^a, repeating it in its proper place

एतान्मे भगवन्प्रशान्यायात्तथ्येन सत्तम ।
वक्तुमर्हसि विप्रये यथावदिह तत्ततः ॥ ९

वासुदेव उवाच ।

तस्मै संप्रतिपन्नाय यथावत्परिपृच्छते ।
शिष्याय गुणयुक्ताय शान्ताय गुरुवर्तिने ।
छान्नाभूताय दान्ताय यतये ब्रह्मचारिणे ॥ १०
तान्प्रश्नानब्रवीत्पार्य मेधावी न धृतव्रतः ।
गुरुः कुरुकुलश्रेष्ठ मन्थकमर्वाङ्गिदम ॥ ११

ब्रह्मप्रोक्तमिदं धर्ममृषिप्रवरसेवितम् ।
वेदविद्यासमावाप्यं तत्त्वभूतार्थभावनम् ॥ १२
भूतभन्वभविष्यादिधर्मकामार्थनिश्चयम् ।
सिद्धसंघपरिज्ञातं पुराकल्पं सनातनम् ॥ १३
प्रवक्ष्येऽहं महाप्राज्ञ पदमुत्तममद्य ते ।
बुद्ध्या यदिह संसिद्धा भवन्तीह मनीषिणः ॥ १४
उपगम्यपर्ययः पूर्वं जिज्ञासन्तः परस्परम् ।
बृहस्पतिभरद्वाजौ गौतमो भार्गवस्तथा ॥ १५

C 14 950
B 14 35 25
K 14 36 25

9 °) Dc1 Dn1 D2 2 1 6 पृत्त (for पृत्त) B2
D2 T2 नगमात् K2 प्रज्ञां, D2 प्राज्ञ, D2 युद्धान्,
D2 युद्ध, D2 6 युद्धा (for प्रभात्) —⁶) Ś1 K2
D1 G2 M1 2 यथावत्प्येन Ś1 K1 2 B Dn1 D.— सुवत्
(for सत्तम) —⁶) K2 इत् (for इत्) — After
9, K2 B D (except D1) T2 ins

71° एतन्व कश्चन प्रशान्तेतान्गुमिहाहंति ।
मृदि धर्मविदा श्रेष्ठ पर कौरुण्य मम ।
नोक्षयमार्थंश्रुत्वा नोक्षन्तेकेषु गीयते ।
सर्वसंशयमष्टेता एतन्वो न च विद्यते ।
ममारमीरवर्ष्य नोक्षकामान्था ययन् । [5]

[(L 1) D2 2 T2 क, = K2 मे वक्तुम् (for वक्तु-
दि) D2— तदिति — (L 2) B1-2 Dc1 मृत्
(for -दि) K2 Dc1 दि म (for म) — (L 3)
D 2—केषु (for पत्त) K2 नोक्षन्तान्गुमिहाहंति (for the
prior half) K2 युद्धे (for महाद्धे) T2 संप्रति (for
नोक्षेयु) — (L 4) B1 2 मन्थकमर्वाङ्गिदम (for
for 'मन्थक) K2 यतये (for विद्यते) — (L 5)
D2 नोक्षयमी]

10 MSS om the ref — °) M2 यस्मै (for
तस्मै) Ś1 K1 2 M1 2 म प्रति, K2 म तु प्र (for
संप्रति) — K2 D1 om (hapl) 10⁶⁷² After 10⁶,
B1 ins

72° कुन्तीनाय सुदीलाय मन्थाय ब्रह्ममादिने ।

— °) M1 2 युक्ताय (for युक्ताय) K2 शिष्याय गुरु-
मन्थाय —⁶) K2 2 B1 D (D1 om) G2 M1 (inf
lin) प्रिय, B2 विप्र (for गुरु) Ś1 K1 2 B1-2
शाखाय प्रिय (B1 2 गुण)मादिने — °) D2 छायाभूताय
K2 G2 M2 शाखाय (for दान्ताय) — °) K1 2 B1
Dn1 D2 2 यतये, D2 यतये, D2 तपमे, T2 G2 यताय
(for यतये)

11 °) G2 प्राविदात् (for अत्रवीत्) —⁶) B1 2 G1
सु (for स) S इत्- (for इत्) — °) K1 2 गुरुगुम्,
T1 G1 2 गुरुगुम् (G2 'न्तु)र- (for गुरु कुरु) —⁶)
Ś1 K2 2 D1 सवंम् S (except G2) अक्षेपत् (for
अरिदम)

12 Before 12, MSS ins गुरुगुम् — °) K2
D1 मन्थक (for ब्रह्म) K1 2 इत् (for इत्) G2
सवंम्, M1 2 धर्मम् (for धर्मम्) B Dc1 Dn1 D2-6
ब्रह्मगोक्तमिदं सवंम् —⁶) G2 समित (for सेवितम्)
D2 6 ऋषिभि परिसेवित — °) K1-3 M2 2 समावाप,
K2 मम चाय, T G समावाप्त, M1 2 'चार (for
वाप्यं) K2 D1 विद्याविद्यासमावाप, B Dc1 Dn1
D-6 वेदविद्या (B1 Dc1 'द्या) समावाप (B1 2 'चाय)
—⁶) K2 तत्र (for तत्त्व) B2 दक्षि च, B2 Dc1
दक्षि (for भावनम्) B2 तत्त्वभूतार्थमदर्शनं — After
12, K2 B D (except D1) T2 ins a passage given
in App I (No 3)

13 °) K1 अविद्यादि —⁶) K2 कर्म (for धर्म)
G2 'कार्यं (for 'कामार्थ) T2 -सिद्धि (for निश्च-
यम्) — °) K2 सिद्धि (for सिद्ध) Ś1 K1 2 B2
Dc1 D1 2 G2 परिज्ञानं (for 'त) —⁶) Ś1 K1 2
पुराण च, B1 Dc1 पुराणम्, B-2 'कर्म, T2 'कल्पे,
M1 2 'कल्प (for 'कल्प)

14 °) K2 संप्रवक्ष्ये, D2 6 प्रवक्ष्येह (for प्रव')
B2 महाप्राज्ञ —⁶) Ś1 ज्ञानम्, K2 इदम् (for पदम्)
B2 उच्यते, D2 विद्यते, D 6 अश्रुते (for अद्य ते)
— After 14⁶, K2 reads 16°-17⁶ repeating 16° in
its proper place — °) K2 2 2 B2 Dc1 Dn1 D1 2 6
M1 बुद्ध्या (for युद्ध्या) K2 D2 6 ये चेह, K2 D1
यदि हि (for यदिह) —⁶) Ś1 K1-3 B2 Dn1 हि
(for [इ]ह)

15 M1 2 read 15°-22° after 29 — °) K1 D1

C 14 981
B 14 35 26
K 14 36 26

वशिष्टः काश्यपश्चैव विश्वामित्रोऽत्रिरेव च ।
मार्गान्सर्वान्परिक्रम्य परिश्रान्ताः स्वकर्मभिः ॥ १६
ऋषिमाङ्गिरसं वृद्धं पुरस्कृत्य तु ते द्विजाः ।
ददृशुर्ब्रह्मभवने ब्रह्माणं वीतकल्मषम् ॥ १७
तं प्रणम्य महात्मानं सुखासीनं महर्षयः ।
पप्रच्छुर्विनयोपेता निःश्रेयसमिदं परम् ॥ १८
कथं कर्म क्रियात्साधु कथं मुच्येत किल्बिषात् ।
केनो मार्गाः शिवाश्च स्युः किं सत्यं किं च दुष्कृतम् १९

सर्वे, B₂ पूर्णं (for पूर्व) —^b) K₄ D₁ यज्ञेय तपस
पर —^o) B₁ D_{n1} D₂₋₅ प्रजापति (for वृहस्पति)
K₂ 4 5 D₁ 0 G M₂₋₃ वृहस्प (K₅ प्रजाप)तिर्भरद्वाजो
—^d) G₂ नारदस् (for भार्गवस्)

16 For the sequence in M₁ 2, of v 1 15
—^a) K₂ 3 B₁₋₃ 5 D_{n1} D₂ 0 वशिष्ट Ś₁ D₁ 2 4 5
वशिष्ट काश्यपश्चैव — K₂ reads 16°-17^d after 14^b,
repeating 16° in its proper place —^d) K₂ 3
श्रात, K₄ D₁ श्राता (for श्रान्ता) T₂ G₁ च
(for स्व)

17 For the sequence in M₁ 2, of v 1 15, for
that in K₂, of v 1 16 —^a) K₁₋₄ B₁₋₃ D₀₁ D₁ T₁
G₃ M अगिरस K₂ सिद्ध, D₁ पुत्र (for वृद्ध) —^b)
M₁ 2 नमस्कृत्य (for पुर^o) K₂ च ते, K₃ B₁ 2 D₀₁
T₂ ततो (for तु ते) —^o) K₁ 3-5 D_{n1} D₁ 2 4 ब्रह्म-
सुवने —^d) K₂ 3 ब्राह्मण K₄ D₁ किल्बिष, D₅
कल्मष, T₁ G₂ कल्मषा (for कल्मषम्)

18 For the sequence in M₁ 2, of v 1 15
—^a) K₂ ते (for त) —^b) K₁ सुखासीना —^d)
Some MSS निश्रेयसम्, B₁ 2 4 5 D (except D₁)
नैश्रे, Bom ed नैश्रे

19 For the sequence in M₁ 2, of v 1 15
—^a) K₁ 3 धर्म (for कर्म) K₂ 4 D₁ क्षय साधो, K₃
-क्रिय सोध, K₅ D₂₋₅ T₂ क्षय साधु, B D₀₁ क्रिये
साधु, T₁ [अ]क्षत साधु, G₁ 3 M₂ 4 कृत साधु, G₂
[अ]कृत साधु (for क्रियात्साधु) M₁ 2 कथं कुर्वन्क्रिया
साधो —^b) K₁ 3 5 D₂ मुच्येस (for त) —^o)
K₃ को तु (for के नो) G₂ ब्रह्मन् (for च स्यु) G₃
को तु मार्ग शिवश्च स्यात् —^d) B₅ दुष्करं (for दुष्कृ-
तम्) K₄ किं सत्य किंचिदुत्तम

केनोभौ कर्मपन्थानौ महत्त्वं केन विन्दति ।
प्रलयं चापवर्गं च भूतानां प्रभवाप्ययौ ॥ २०
इत्युक्तः स मुनिश्रेष्ठैर्यदाह प्रपितामहः ।
तत्सेहं संप्रवक्ष्यामि शृणु शिष्य यथागमम् ॥ २१
ब्रह्मोवाच ।
सत्याद्भूतानि जातानि स्थावराणि चराणि च ।
तपसा तानि जीवन्ति इति तद्विच सुव्रताः ॥ २२
स्वां योनिं पुनरागम्य वर्तन्ते स्वेन कर्मणा ।

20 For the sequence in M₁ 2, of v 1 15 K₂ 5
T₂ read 20^{ab} for the first time after 8 —^a)
K₂ (second time) 4 कौ चोभौ, T₁ किं नोभौ (for
केनोभौ) K₅ (second time) B₁ 2 D₀₁ कौ नो (B₂
D₀₁ केनो)भौ कर्मणा मार्गो, B₂₋₅ केनोभौ कर्मणां मार्गो
(B₃ णामार्गो), D_{n1} D₂₋₅ कौ चोभौ कर्मणा मार्गो
—^b) Ś₁ समत्वं, K₁ 3 ममत्वं (for महत्त्वं) K₄ D₁
येन (for केन) K₂ 5 T₂ (all first time) ममत्वं केन
विन्दते, K₅ (second time) B D₀₁ D_{n1} D₂₋₅ प्रामु
युर्दक्षिणोत्तरौ —^o) Some MSS प्रलय, T G निरय
(for प्रलय) M₃ चापवर्ग —^d) Ś₁ K₁ 3 G₂ M₁
(inf lin) प्रभावाप्यय, K₅ B₃ 4 D₁ M₂ 3 प्रभवा
(M₂ य)व्ययौ, M₁ प्रख्याप्ययौ — After 20, Ś₁
K₁ 3 5 ins an addl colophon [Sub-parvan K₂
अनुगीता — Adhy name K. गुरुशिष्यसवाद,
— Adhy no Ś₁ 36]

21 For the sequence in M₁ 2, of v 1 15 K₂
om 21 Before 21, Ś₁ K₁ 3 ins गुरु —^a)
B₅ मुनिश्रेष्ठ —^b) T₂ यदाह (for यदाह) —^d)
Ś₁ K (K₂ om) B₁ 2 D₁ 3 G₂ M₁ 2 यथातथ (B₂
यथ, D₃ गम) (for गमम्)

22 For the sequence in M₁ 2, of v 1 15
T G₁ M om the ref K₁ D₃ ब्राह्मण (for ब्रह्म)
—^a) D₀₁ M₁ (inf lin as in text) सत्त्वाद्, M₁ 2
तस्माद् (for सत्याद्) K₂ 4 D₂ T₂ G₂ M₃ जायते,
M₁ जन्त्यते, G_v जातानि (as in text) Ś₁ K₁ 3
सत्त्वाद्जातानि भूतानि —^b) T₁ G₃ जायते (G₃ चराणि)
स्थावराणि च —^o) M₁ 2 तपसा (for तपसा) D₃
जीवत (for जीवन्ति) —^d) B₁ 2 सत्तमा (for सुव्रता)
B₅ इति ते द्विजसत्तमा, T₁ M₁ 2 इति तद्विद्वि सुव्रत,
T₂ G M₃ जीवित त (T₂ वि)द्वि सुव्रत (G₂ त)

सत्यं हि गुणसंयुक्तं नियतं पञ्चलक्षणम् ॥ २३
 ब्रह्म सत्यं तपः सत्यं सत्यं चैव प्रजापतिः ।
 सत्याद्भूतानि जातानि भूतं सत्यमयं महत् ॥ २४
 तस्मात्सत्याश्रया विप्रा नित्यं योगपरायणाः ।
 अतीतक्रोधसंतापा नियता धर्मसेतवः ॥ २५
 अन्योन्यनियतान्वैद्यान्धर्मसेतुप्रवर्तकान् ।
 तानहं संप्रवक्ष्यामि शाश्वतान्लोकभावनान् ॥ २६
 चातुर्विधं तथा वर्णाश्रितुराश्रमान्पृथक् ।

धर्ममेकं चतुष्पादं नित्यमाहुर्मनीषिणः ॥ २७
 पन्थानं वः प्रवक्ष्यामि शिवं क्षेमकरं द्विजाः ।
 नियतं ब्रह्मभावाय यातं पूर्वं मनीषिभिः ॥ २८
 गदतस्तं ममाद्येह पन्थानं दुर्विदं परम् ।
 निबोधत महाभागा निखिलेन परं पदम् ॥ २९
 ब्रह्मचारिकमेवाहुराश्रमं प्रथमं पदम् ।
 गार्हस्थ्यं तु द्वितीयं स्याद्दानप्रस्थमतः परम् ।
 ततः परं तु विज्ञेयमध्यात्मं परमं पदम् ॥ ३०

C 14 876
 B 14 35 40
 K 14 35 40

23 M₁ 2 om 23-24 —^a) K₁ 3 स् (for स्ता)
 K₅ ऋक् (for आगन्म्य) K₂ 4 D₁ स्वयोनं पुनरागत्य,
 B Dc₁ Dn₁ D-⁵ स्वा योनं समतिक्रम्य —^b) K₂ 3
 D₃ G₃ वर्तते G₈ येन (for स्वेन) —^c) Ś₁ K₁ 3
 Dc₁ D₂ 3 सत्त्व (for सत्य) K₄ D₁ द्वि- (for हि)
 D₁ संयुत (for सयुक्त) —^d) G₁ नियुक्त (for नियतं)

24 M₁ 2 om. 24 (cf v l. 23) —^a) Ś₁ K₁ 3
 ब्रह्मचर्यं, Dc₁ ब्रह्मह त्व (for ब्रह्म सत्य) —^d) G₁ 3
 जगद् (for महद्) Ś₁ K₁ 2 3 3 D₁ मू (K₂ सू) त सत्य
 ध्रुव महद् (D₁ जगद्), K₈ सत्य भूत ध्रुव महद्, B₁-3
 Dc₁ Dn₁ सत्य भूतमय जगद्, B₁ 5 सत्य भूतमिदं जगद्
 (B₁ marg महद्), D₂-6 सत्यमू (D₅ 6 त्व मू) तमय
 महद् (D₂ जगद्), T₁ भूत सत्त्वमय जगद्

25 ^a) Ś₁ K₁ 3 यस्माद् (for तं) Dc₁ सत्त्वाश्रया,
 Bom ed सत्यमया (for सत्याश्रया) K₄ D₁ विद्यान्,
 Dn₁ D₅ विप्र (for विप्रा) —^b) K₁ 3 Ms परायण,
 K₂ यण —^c) K₂ Ms संताप — K₂ om
 25^d-26^b —^d) B₂ damaged Ś₁ K₁ 3 3 ब्रह्म (for
 धर्म-) K₄ D₁ T₁ सेविन, D₅ हेतव (for सेतव)

26 K₂ om 26^{ab} (cf v l 25) —^a) K₅ अन्य
 न्मु (for अन्योन्य) M वैद्या K₄ D₁ अन्यान्सुनियता
 निवद्याद् —^b) B₂ कर्म, G₁ M₁ 2 ब्रह्म (for धर्म)
 K₄ D₁ प्रवर्तनान्, M र्तका — B₂ om (hapl)
 26^d-28^a, Ś₁ reads it on marg —^d) Ś₁ K₁ 3
 शाश्वत M₁ 2 -पावनान् (for भावनान्)

27 B₂ om 27 (cf v l 26) Ś₁ reads 27 on
 marg —^a) Ś₁ K₂ D₁ T₁ चा (D₁ च) तुर्वेद्य, K₁ B₂
 M₁ वैद्य, K₂ T₂ G₁ 2 M₁-3 वैद्यास्, Dc₁ चातुर्विध,
 G₃ चतुर्वेदास् (for चातुर्विधं) B₂ यथा, M₁ 2 ततो
 (for तथा) K₂ B₂ D₅ वर्णाश्र —^b) K₃ तथा (for
 पृथक्) Ś₁ B (B₂ om.) Dc₁ Dn₁ D₂ 3 चातुराश्रमिका

नृपयक्, K₃ चक्रुश्चास्मान्पृथक्, D₁ चक्रुश्चास्मान्पृ
 (submetric), D₂ चतुराश्रमिकान्पृ, D₅ 6 चातुराश्र
 मिका नृप, G₈ ऋध्रमाश्च पृथक्पृथक् —^c) Ś₁ K₁ 2 4
 एत, K₅ एतच् (for एक्) B₂ 4 Dc₁ चतुष्पादं धर्ममेक

28 B₂ om 28^a (cf v l 26) Ś₁ reads 28^a on
 marg —^a) Ś₁ वै, K₂ 4 G₃ च, T G₁ 2 स (for
 व) —^b) Dn₁ G₁ शिव- (for शिव) K₁ 3 द्विज,
 D₅ 6 M₁ 2 द्विज D₁ शाश्वत लोकभावन (of 26^d)
 —^c) D₂ नियत ब्रह्ममास्थाय (sic), G₈ नित्य ब्रह्मविदा
 मिष्ट, M₁ 2 नियत धर्मकामाय —^d) K₂ 5 D₂-4 G₈
 गत, B₂ जात, B₃ ज्ञात, Dn₁ D₅ 6 गत, T यात
 (for यात) K₂ 4 D₁ पूर्वै, K₅ B₂ M₁ 3 पूर्व (for
 पूर्व) K₃ 4 D₁ G₈ महर्षिभि (for मनीषिभि)

29 ^a) B₂ partly damaged K₄ Dn₁ D₂ 5 गद
 तस् K₂ B₂ D₁ त्व, D₅ 6 G₈ M₁ तन्, T G₁ 2
 तु (for त) K₅ B₁ 4 5 Dn₁ D₂-6 मयाद्येह, T G₁
 महद्येह (sic) (for ममाद्येह) —^b) G₁ दुच्छिद (for
 दुर्विदं) Dc₁ पद्, D₅ 6 S (except G₈) परै (for
 परम्) — Ś₁ K₁ om. (? hapl) 29^c-30^b K₈ om
 (hapl.) 29^c-30^d —^c) Dc₁ निबोध च (for धत)
 B₁ M₁ महाभाग, D₈ भागी — D₁ om 29^d
 —^d) K₂ 4 परस्पर (for पर पदम्) — After 29,
 M₁ 2 read 15^a-22^b

30 Ś₁ K₁ om 30^{ab}, K₃ om 30^{abd} (for both,
 cf v l 29) K₂ B₂ om (hapl) 30^{ab} G₁ om
 (hapl) 30 —^a) T₁ M₁-3 चारिणम्, G₃ द्वारकम्,
 M₁ चारिणम् (for चारिकम्) —^b) B₁ 2 Dc₁ G₈ M
 परम (for प्रथम) D₁ पर (for पदम्) — M₁ 2 om.
 30^c-31^d Ms om (hapl) 30^{def} —^c) Dc₁ D₁ 4
 गार्हस्थ्य K₁ 3 5 D₁ तद् (for तु) T₁ द्वितीय गारु
 हस्थ्यं तु, T₂ G₂ द्वितीय गार्हस्थ्यं तु (submetric), G₈

C 14 976
B 14 35 41
K 14 36 41

ज्योतिराकाशमादित्यो वायुरिन्द्रः प्रजापतिः ।
नोपैति यावदध्यात्मं तावदेतान्न पश्यति ।
तस्योपायं प्रवक्ष्यामि पुरस्तात्तं निबोधत ॥ ३१
फलमूलानिलभुजां मृनीनां वसतां वने ।
वानप्रस्थं द्विजातीनां त्रयाणामुपदिश्यते ॥ ३२
सर्वेषामेव वर्णानां गार्हस्थ्यं तद्विधीयते ।
श्रद्धालक्षणमित्येवं धर्मं धीराः प्रचक्षते ॥ ३३
इत्येते देवयाना वः पन्थानः परिकीर्तिताः ।

द्वितीयं गार्हपत्यं तु — °) K₅ D₁ अतः (for ततः)
D₁ निबोधत महाभाग (= 29°), D₅ ° संन्यासपरम
ज्ञेयम् — °) B₂ G₂ अध्यात्म-

31 M₁ 2 om 31^{ab} (of v 1 30) — °) K₅ D₂
G₂ नापैति, T₁ G₁ M₈ नावैति, M₄ न चैति (for
नोपैति) Ś₁ K₁ 8 तावद् (for या°) K₂ D₁ 4-5
अध्यात्म्य — °) Ś₁ K₁ 8 यावद् (for ता°) K₄
D₁ 8 M₁ (inf l in as in text) देवान्, T₂ पुनान्, G₈
पुन (for पुतान्) — °) K₄ D₁ वश्योपायं, G₈ तस्य
रूपं; M₂ तस्योपाय K₂ 4 तु (for प्र) — °)
Ś₁ K₁ 8 परम, B₁ 2 प्रथम (for पुरस्तात्) B₄ 5
M₈ तु, M₁ 2 तन् (for त) Ś₁ K₂-4 D₁ निबोध मे
(for °धत)

32 °) T₁ G₁ मूलाशन; G₂ -मूलवृण (for -मूला-
निल) D₅ फलमूलानि बुभुजा, G₂ लशतानां तु, M₄
(inf l in) लाशनवता — °) B (except B₈) चरता
(for वसतां) K₄ D₈ M₄ मुने (for वने) — °)
K₄ द्वितीयानां, D₅ द्विजातानां — °) D₅ त्रयाणाम्
(for त्रयाणाम्) K₂ अनु- (for उप) D₈ दिश्यति
(for °ते)

33 °) K₄ D₁ त्रयाणाम् (for सर्वेषाम्) — °) K₄
D₁ गार्हस्थ्यो (D₁ स्थो) K₄ D₁ [s]य, B₁ 2 4 D₅
T₂ स (for तद्) D₅ ° विशिष्यते (for विधीयते) Ś₁
K₁ 8 5 B₃ गार्हस्थ्यो वि (K₅ °स्थवि-, B₈ °स्थो वि-)
धिरुच्यते; K₂ °स्थो विधिरिच्यते; T₁ G M शृ (T₁ G
प्र)हस्थोय विशिष्यते — After 33^b, M₈ ins 73*
— °) D₅ श्रुत्वा; T₂ श्रद्ध, M₁ 2 श्रद्धा (for श्रद्धा-)
Ś₁ K₈ T₁ [ए]तं, K₄ 5 D₁ M₈ 4 [ए]तद्; G₁ 2 [ए]कं
(for [ए]व) — °) K₂ ब्रह्म धीरा, K₈ धर्मं धीर,
K₄ D₁ ब्रह्मचारी, D₅ धर्मं धीरा (for धर्मं धीरा)
— T G₁ 2 ins after 33 M₈ after 33^b

सद्भिरध्यासिता धीरैः कर्मभिर्धर्मसेतवः ॥ ३४
एतेषां पृथग्ध्यास्ते यो धर्मं संशितव्रतः ।
कालात्पश्यति भूतानां सदैव प्रभवाप्ययौ ॥ ३५
अतस्तत्त्वानि वक्ष्यामि याथातथ्येन हेतुना ।
विषयस्थानि सर्वाणि वर्तमानानि भागशः ॥ ३६
महानात्मा तथाव्यक्तमहंकारस्तथैव च ।
इन्द्रियाणि दशैकं च महाभूतानि पञ्च च ॥ ३७
विशेषाः पञ्चभूतानामित्येषा वैदिकी श्रुतिः ।

73* नैष्टिकोऽथ यतिर्वापि विमक्तो ब्रह्मचारिण ।

[G₁ M₈ विरक्तो (for विमक्तो) G₂ -दशनं, M₈
-दसने (for -चारिण)]

34 G₈ om 34^a-36^b — °) D₅ M₄ [ए]तद्;
D₅ D₂-5 [ए]वं, T₁ lacuna (for [ए]ते) K₄ 5
D₁ वै, D₈ न (for व) G₂ 2 तेषां तु (G₂ एतेषां)
देवयानानि — °) D₂ पयानं Ś₁ K₁ 8 सप्र (for
परि) — °) K₂ M₈ अध्यास (M₈ °सि)तो, G₁ अध्य-
सिता, M₁ 2 अस्थुपिता (for अध्यासिता) Ś₁ K₁ 8 ते
समाध्यासिता धीरैः; K₅ ते समप्यसिता धीरैः — °) K₂
-चेतस (for -सेतव)

35 G₈ om 35 (of v 1 34) Ś₁ reads 35^a-36^b
on marg — °) M₁ 2 अध्यायो (for अध्यास्ते) — °)
T₁ ये; M₁ lacuna, M₂ स्व (for यो) M₁-3 धर्मं
(for धर्मं) K₂ 2 T₁ G₂ संशितव्रता, K₄ B₁ 2
D₁-3 ° संशितव्रत (B₁ 2 °ता) — °) D₅ M₈ 4 काल
(for कालात्) B₈ पश्यति D₅ ° भूतानि — °)
K₁ 8 5 स तदा, K₂ 4 D₁ M₂-4 सदा हि; T G₁ 2
सता हि, M₁ सर्वेषा (for सदैव) K₄ B₈ 4 (marg)
D₅ प्रभवान्ययौ

36 G₈ om 36^{ab} (of v 1 34) G₁ om (hapl)
36^a-39^b Ś₁ reads 36^{ab} on marg — °) K₂ 4 D₁
अथ (for अतस्) K₅ तान्प्रति, D₄ तत्त्वादि, M₁ 2
तत्त्वं प्र, M₈ 4 स तानि (for तत्त्वानि) — °) Ś₁
K₁ 8 D₁ T₁ M₁ 2 यथातथ्येन D₅ ° हि (D₅ हे) द्विजा
(for हेतुना) — °) M₂ विषयस्थानि

37 G₁ om 37 (of v 1 36) — °) K₂ 4 D₁
महान्बुद्धिः, M₄ °त्मा च (for °नात्मा) Ś₁ [अ]न्यके

38 G₁ om 38 (of v 1 36) — °) Ś₁ विशेष
K₈ सर्वं (for पञ्च-) — °) B D₅ D₁ D₂-4 5

चतुर्विंशतिरेषा वस्तत्त्वानां संप्रकीर्तिता ॥ ३८
 तत्त्वानामथ यो वेद सर्वेषां प्रभवाप्ययौ ।
 स धीरः सर्वभूतेषु न मोहमाधिगच्छति ॥ ३९
 तत्त्वानि यो वेदयते यथातथं

गुणांश्च सर्वानखिलाश्च देवताः ।
 विधूतपाप्मा प्रविमुच्य बन्धनं
 स सर्वलोकानमलान्समश्नुते ॥ ४०

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

३६

ब्रह्मोवाच ।

तदव्यक्तमनुद्विक्तं सर्वव्यापि ध्रुवं स्थिरम् ।
 नवद्वारं पुरं विद्यात्रिगुणं पञ्चधातुकम् ॥ १
 एकादशपरिक्षेपं मनो व्याकरणात्मकम् ।

बुद्धिस्वामिकमित्येतत्परमेकादशं भवेत् ॥ २
 त्रीणि स्रोतांसि यान्यस्मिन्नाप्यायन्ते पुनः पुनः ।
 प्रणाद्यत्सि स्र एवैताः प्रवर्तन्ते गुणात्मिकाः ॥ ३
 तमो रजस्तथा सत्त्वं गुणानेतान्प्रचक्षते ।

C 14 360
B 14 36 4
K 14 37 4

(marg sec m as in text) ० इति स्तं (D. ० घर्मं)
 सनातन — ०) K₁ ४ D₁ ५ एषा च, K₅ B Dc₁ Dn₁
 D₂-४ ० एका च, G₂ एवैषा, M₁ ४ एषां वस् (for एषा
 वस्) — ४) K₄ D₁ च प्र-, K₅ T परि (for संप्र)
 B Dc₁ Dn₁ D₂-० तत्त्वसख्या प्रकीर्तिता

39 G₁ om 39^{ab} (cf. v 1 36) — ०^{ab}) D₅ ०
 transp यो वेद and सर्वेषा T₁ विदुषा (for सर्वेषां)
 Dc₁ M₂ प्रभवाप्ययौ — ०) K₂ धीरः ; G₃ मोह (for
 धीरः) K₄ D₁ -भूतानां (for -भूतेषु)

40 ०) K₂ तं चानि (sic) (for तत्त्वानि) G₂ M₁ २
 तथा तथा, G₃ यथा तथा, M₃ ४ यथावद् (for यथा
 तथं) Ś₁ K₁ ४ B₃ तत्त्वानि यो वेद यथातथं हि (K₅ ० तथा
 हि, B₃ ० तथ च) — ०) Dc₁ om. from सर्वान् up to
 समश्नुते (in 40^a) T₂ देवान् (for सर्वान्) K₅ D₅
 T G₁ २ M₂ ४ अ(T G₁ नि)खिलाश्च, M₁ २ निखिलेन
 (for अखिलाश्च) T₁ देवान्, T₂ सर्वान्; G₁ M₃ ४
 वेदान्, G₂ देवतान् (for देवता) — ०) T G₁ पाप
 (for -पाप्मा) Ś₁ K₁ ४ प्रविमुक्तबन्धन, K₄ D₃ प्रति
 मुच्य बध(D₃ वर्ध)न, B₅ परिसुच*#नं, G₃ हि
 विमुच्य बधनाद् (for प्रविमुच्य बन्धन) M₁ २ विधूय
 पापान्प्रविमुच्य बधनाद् — ४) D₅ corrupt K₄ D₁ अखि
 लान्, B₃ ४ मतिमान्, G₃ M₁ २ अमल (for ०लान्)

Colophon om in S (except G₃ M₄) — Sub-
 parvan K₂ ४ G₃ अनुगीता, K₅ ब्रह्मगीता — Adhy
 name K₂ ४ B D G₃ गुरुशिष्यसवाद — Adhy no

(figures, words or both) Ś₁ M₁ (inf ltn sec m)
 37, Dn₁ D₂ 35 (as in text), G₃ 36 — Śloka
 no Dn₁ 50

36

1 K₄ D (except Dc₁ Dn₁) ब्राह्मण (for ब्रह्मा)
 — ०) G₁ तम् (for तद्) — ०) B₃ damaged G₂
 स्थित (for स्थिरम्) G₃ सर्वव्याधिभिरावृत — ०) Dc₁
 G₁ २ नवद्वार- K₅ विंशत् — ४) D₁ पञ्चधात्मक

2 ०) K₅ परिक्षिप्त, B₂ ०क्षेत्र, D₅ ०जेय (for
 ०क्षेप) K₂ ४ D₁ एकाक्षर प(D₁ ०रप)रिक्षिप्त — ०)
 G₃ बुद्धे (for बुद्धि) — ४) Ś₁ K₁ पुरम्, K₂ ४ D₁
 पदम् (for परम्) T₁ G₁ ४ M₃ एकादशाद् K₄ D₁
 भजेत् (for भवेत्)

3 ०) K₂ Dc₁ D₂ ४ स्रोतांसि (for स्रोतः) B₁ २
 चान्यानि; T₂ G₁ यान्यानि (sic) (for यान्यस्मिन्) K₄
 D₁ त्रीणि श्रोत्राणि चान्यस्मिन् — ०) K₂ ० आश्रयंते,
 K₄ D₁ आश्रयेत, D₁ आयम्यते, G₃ आप्लवते, M₁ २
 यज्ञाप्यन्ते (for आप्यायन्ते) Dc₁ om. one पुन — ०)
 K₂ D₁-४ M₁ (inf ltn as in text) प्रा(D₁ प्र)णाद्यास्,
 K₅ B Dn₁ D₅ (marg sec m) M₃ C₇ प्रणाद्यस्;
 D₅ ० प्रवृद्धास्, T₁ G₂ प्राणस्य, G₁ प्रसार्यं, M₁ २
 प्राणान्यास् (for प्रणाद्यस्) K₂ ४ D₁ पृता वै, D₅
 यज्ञैता, G₃ एतेषा (for एवैता) — ४) G₁ ४ गुणा
 र्मका

C 14 98D
B 14 36 4
K 14 37 4

अन्योन्यमिथुनाः सर्वे तथान्योन्यानुजीविनः ॥ ४
अन्योन्यापाश्रयाश्चैव तथान्योन्यानुवर्तिनः ।
अन्योन्यव्यतिपक्ताश्च त्रिगुणाः पञ्च धातवः ॥ ५
तमसो मिथुनं सत्त्वं सत्त्वस्य मिथुनं रजः ।
रजसश्चापि सत्त्वं स्यात्सत्त्वस्य मिथुनं तमः ॥ ६
नियम्यते तमो यत्र रजस्तत्र प्रवर्तते ।
नियम्यते रजो यत्र सत्त्वं तत्र प्रवर्तते ॥ ७
नैशात्मकं तमो विद्यात्रिगुणं मोहसंज्ञितम् ।

अधर्मलक्षणं चैव नियतं पापकर्मसु ॥ ८
प्रवृत्त्यात्मकमेवाह रजः पर्यायकारकम् ।
प्रवृत्तं सर्वभूतेषु दृश्यतोत्पत्तिलक्षणम् ॥ ९
प्रकाशं सर्वभूतेषु लाघवं श्रद्धधानता ।
सात्त्विकं रूपमेवं तु लाघवं साधुसंमितम् ॥ १०
एतेषां गुणतत्त्वं हि वक्ष्यते हेत्वहेतुभिः ।
समासव्यासयुक्तानि तत्त्वतस्तानि वित्त मे ॥ ११
संमोहोऽज्ञानमत्यागः कर्मणामविनिर्णयः ।

4 ^b) K₂ प्रवक्ष्यते (for प्रचक्षते) — K₄ D₁ om (hapl) 4^{ad} — ^c) K₂ अन्योन्य — ^d) G₂ तदा (for तथा) K₂ वधना, K₃ वर्तिनः; G₂ जीवन, M₁ जीवना

5 ^a) Ś₁ K₁ ३ 4 B₂ D₁ D₁ 2 4 [अ]पि (for [ए]व) K₂ ३ D₂ अन्योन्यापाश्रयाद्या (D₂ 'यश्चा')पि; B₁ 'न्यगत यश्चापि, D₀ 'न्यापाश्रयाण्येव, D₂ ० 'न्यार्थाश्रयाश्चापि, T G₁ ३ 'न्यमा (G₂ 'न्य चा')श्रयाश्चैव — ^b) K₂ वधिन, K₃ जीविन, K₄ D₁ वधना (for वर्तिन) K₅ तथा न्योन्यानुपाश्रया — ^c) K₁ ३ B₂ D₁ D₂ ० च्यत्तिम (K₁ 'क्ष'क्ताश्, K₂ 'पिक्ताश् D₂ T G₁ ३ अन्योन्यम (D₁ 'न्य व्य')तिसक्ताश् — ^d) K₃ त्रिगुण पचधातुक

6 ^a) M₁ ३ तमसो (for तम) M₂ गत्वा (for सत्त्व) D₂ तमन्यो मिथुने सत्त्व (sio) — D₁ om (hapl) from रज (in 6^b) up to मिथुन (in 6^d) — ^c) K₂ च (for स्यात्) D₂ ० रजसो मिथुन सत्त्व — ^d) K₁ T G₁ ३ तत, D₀ रज (for तम)

7 ^a) D₂ ० रजो (for तमो) — K₂ D₁ om (hapl) 7^{bc} — ^b) T₁ G₁ ३ नि (for प्र) — Ś₁ K₁ ३ B₁ ३ G₁ ३ om (hapl) 7^{cd} — ^c) M₁ (inf lin sec m) यदा सत्त्व (for रजो यत्र) — ^d) M₁ (inf lin sec m) तमस् (for सत्त्वं) T G₂ नि (for प्र)

8 ^a) Ś₁ निशात्मक, T₁ नैशात्मिकं K₄ D₁ ३ विद्यात् M₁ ३ नियामकं ततो विद्यात् — ^b) D₁ द्वि (for त्रि) Ś₁ K₁ ३ संज्ञिक, K₃ सज्ञक — ^c) Ś₁ K₁ नियम G₂ प्राप्त (for पाप) G₃ कर्मण (for कर्मसु) — After 8, B₂ D₀ ins

74* तामसं रूपमेतन्नु दृश्यते चापि संगतम् ।

9 ^a) K₁-३ D (except D₁) T₁ G₁ M₁ ३ प्रकृत्यात्म

कम्, M₂ प्रवृत्ता D₂ [आ]ह, G₂ [अ]मूढ; M₁ [अ] त्र (for [आ]ह) B₁ ३ प्रवृत्तात्मकमेवोक्त — ^b) B₁ ३ D₁ D₂-० प्रत्यय (for पर्याय) Ś₁ K (except K₄) D₁ वाचक, B₁ ३ लक्षण (for कारकम्) G₂ प्रजा पर्यायकारण — ^c) T G₁ ३ मय्य तु (G₂ च) (for प्रवृत्त) M₁ ३ सह (for मयं) — ^d) K₂ D₀ दृश्येत, K₂ D₁ D₂-३ दृश्यम्, B₁ ३ पश्यत, T G M₂ ३ पश्यति, M₁ ३ दृष्टम् (for दृश्यत) K₃ दृश्यते साधुसंमत, D₂ ० दृश्यमुद्यति लक्षण

10 K₂ B D₀ S (except T₂) om 10 — ^a) K₂ D₂ ३ T₂ प्रा (D₁ प्र)काश्य — ^b) T₂ लाघवे — ^c) K₂ ३ D₁ एतत् (for एव) Ś₁ K₁ सात्त्विक सर्वभूतेषु — ^d) K₂ T₂ ससत Ś₁ K₁ ३ ३ D₁ कथ्य (Ś₁ K₁ दृश्य)ने साधुसंमत; D₂ लाघवे साधुसंमित

11 ^a) G₂ एषां हि (for एतेषां) K₂ ३ ३ B₂ D₁ सत्त्व हि; B₁ ३ सत्त्व च, B₂ D₁ D₂-३ तत्त्वानि (D₂ 'ना') (for सत्त्व हि) G₂ एतेषां गुणवत्त्व हि — ^b) T₁ G₁ M₂ ३ वक्ष्यते (for व) Ś₁ B₂ ३ D₁ D₂-३ वक्ष्य (Ś₁ B₂ 'क्ष्य)ते तत्त्वहेतुभि, K₂ वक्ष्यते हेतुभि सम, B₁ ३ ३ 'ते गुणहेतुभि, D₀ 'ते नव' — ^c) G₂ घ्यान (for व्यास) B₁ ३ युक्त च (for युक्तानि) G₁ M₁ ३ समानव्यानयुक्तानि — ^d) M₁ ३ ततस् (sub-metric) (for तत्त्वतस्) Ś₁ M₁ ३ वित्त मे, K₃ चित् वेत्; B₂ ३ (marg as in text) D₂ बोधत, D₁ बोध मे (for वित्त मे) K₄ T₁ तत्त्वतस्साक्षिबोध मे, B₁ ३ ३ D₀ D₁ D₂-३ ० 'स्त्वा (B₁ ३ ३ D₀ 'स्त्वा)क्षिबोधत, G₁ 'स्त्वाक्षिवर्त मे

12 ^a) T₁ उद्योग (for अत्याग) Ś₁ K D₁ G₂ समोहो मनसस्त्याग; M₁ ३ समोहाज्ञानमत्याग — ^b) T₂ G₂ ३ M₂ ३ ३ अपि; G₂ अस्य (for अवि) B₁ कर्मकाले विनिर्णय — ^c) G₂ दर्प (for स्वप्न) D₂ ०

स्वप्नः स्तम्भो भयं लोभः शोकः सुकृतदूषणम् ॥ १२
 अस्मृतिश्चाविपाकश्च नास्तिक्यं मित्रवृत्तिता ।
 निर्विशेषत्वमन्धत्वं जघन्यगुणवृत्तिता ॥ १३
 अकृते कृतमानित्वमज्ञाने ज्ञानमानिता ।
 अमैत्री विकृतो भावो अश्रद्धा मूढभावना ॥ १४
 अनार्जवमसंज्ञत्वं कर्म पापमचेतना ।
 गुरुत्वं सन्नभावत्वमसितत्वमवागतिः ॥ १५
 सर्व एते गुणा विप्रास्तामसाः संप्रकीर्तिताः ।

ये चान्ये नियता भावा लोकेऽस्मिन्मोहसंज्ञिताः ॥१६
 तत्र तत्र नियम्यन्ते सर्वे ते तामसा गुणाः ।
 परिवादकथा नित्यं देवब्राह्मणवैदिकाः ॥ १७
 अत्यागश्चाभिमानश्च मोहो मन्युस्तथाक्षमा ।
 मत्सरश्चैव भूतेषु तामसं वृत्तमिष्यते ॥ १८
 वृथारम्भाश्च ये केचिद्वृथादानानि यानि च ।
 वृथाभक्षणमित्येतत्तामसं वृत्तमिष्यते ॥ १९
 अतिवादोऽतितिक्षा च मात्सर्यमतिमानिता ।

C 14 1006
 B 14 36 20
 K 14 37 20

स्वप्न स्तम्भोपल (D₅ 'ले)मश्च, T₁ G₁ स्वय निम्नमयं लोक
 (sic) —^a) D_{2-c} स्वप्न, Bom ed स्वप्न (for
 शोक) K₅ सुकृति, B₁₋₃ D_{2-c} स्वकृत- T₁ M₃
 दूषण

13 ^a) D₁ अमृतिश्च, G₃ अस्मृत K₃ s D₁
 T G M₃ s [अ]विवेकश्च, D₅ [अ]न्यपाकश्च, M₁ s
 विपाटं (for [अ]विपाकश्च) —^b) K₁ s M₁₋₃ वृत्तता
 — B₂₋₅ D₁ om (hapl.) 13^{cd} —^c) B₁ s निर्विशेष-
 त्वमं तत्त्व —^d) K₂ s D₁ D₂ s M वृत्तता, B₁ s
 -वर्तिता (for -वृत्तिता)

14 ^a) D₁ कृतमानित्वम् —^c) G₃ अमैत्रे Ś₁ वि
 कृतिभावो, K₂ s B₅ D₁ D_{2-c} T₁ 'ताभावो, B₁₋₄ 'ता
 भावा —^d) Ś₁ K₅ [s]याश्रद्धा, K₂ B₂₋₅ D₁ D₂
 s s s T₁ हाश्रद्धा, G₁ अश्रद्धा, M₂ अश्रद्धा (for
 अश्रद्धा) K₁ s T₁ G₁ M₃ s गूढ, G₃ [अ]श्रद्ध- M₁ s
 गुण (for मूढ)

15 ^a) Ś₁ K₁ s-s असात्म्य च, K₂ असौम्यत्व, B₂
 अमगत्व (for 'जत्व) G₃ अनार्जवत्वमज्ञत्व (sic) —^b)
 K₅ पाकम् (for पापम्) D₃ अचेतसा, G₁ 'तन-
 —^c) K₁ अश्र- (sic), B₁ s s मत्त्व, B₃ अल्प, B₅
 मत्वं, D₁ अन्य, D₅ सत्य (for सन्न) M₁ s गुरुत्व
 मनिवोधत्वम् (sic) —^d) Ś₁ K₁ B₅ D₁ D_{2-c}
 T G₃ अवशिष्टत्वम्, D₂ अवशत्वम्, G₁ अस्मितत्वम् (for
 अनितत्वम्) K₂ s D₁ अवाञ्छिता, M₁ s अपा गति
 (for अवागति)

16 ^a) K₁ D₁ M₃ विप्र, D₁ D_{2-c} T₁ वृत्तात्,
 T₂ G M₃ (anf l in) चैव, M₃ विप्रस् (for विप्रात्)
 —^b) Ś₁ K B₁ s s D₁ G₃ परि (for सप्र-) T₂
 वर्तिता (for 'की') — B₃ om. (hapl.) 16^{cd} —^c)
 M₁ s वा (for च) B₁ s D (except D₁ D₁) वि (B₅
 नि)हिता (for नियता) —^d) B₁ s s D (except

D₁) भाव, T G₁ दृढ, G₂ s मूढ (for मोह-) K₄
 D₁ D₁ संहिता (for सञ्ज्ञिता)

17 ^a) M₁ s यत्र यत्र (for तत्र तत्र) D₃ निय
 म्येते D₅ तत्र नियम्यन्ते सर्वे —^b) D₃ ते चैव, D₅
 ते नाम (for सर्वे ते) D₁ M₃ मानसा (for तामसा)
 —^c) B₁ s अविवाद, D₁ परिवादे, T₁ परिवाद-
 —^d) B₃ G₁ s वेद (for देव-) K₄ s D₁ D₁₋₄ T₂
 Cnp निंदका, D₅ s निदन, G M₃ वैरिता, Bom
 ed वैदिकी (for वैदिका) M₁ s देवता ब्रह्मवादिता,
 M₃ वेदब्राह्मणवेदिता

18 ^a) K₂ s D₁ अत्याशश्च (for 'गश्) Ś₁ K₄ T
 G₁ s M₃ s [अ]ति (for [अ]भि) M₁ s अत्यागजाति-
 मानश्च —^b) D₅ मृत्युस् (for मन्युस्) Ś₁ K₁₋₃ s
 [आ]त्मन (for [अ]क्षमा) K₄ D₁ मोहमन्यु तयात्मन
 —^c) S (except T₁ G₂) मात्सर्यं (for मत्सरश्) Ś₁
 K₁ s सर्वं (for चैव) —^d) M₁ s वृत्तिम् K₁ s
 उच्यते (for इष्यते) D₁ तामस वृत्तिलक्षण, G₂ 'सा
 संप्रकीर्तिता

19 Ś₁ K₁ T₂ om. (hapl.) 19 K₃ D₁ G₃ om
 (hapl.) 19-20 —^a) G₂ व्यर्थारंभाश्च (for वृथा)
 D (except D₁, D₁ om.) हि (for च) —^b) B₁ s s
 D₁ D₁ वृथा दानव्रतानि च, D₃ वृथा दीना वृथानि च
 (sic) —^c) B (except B₁) भरणम्, D₁ करणम्,
 M लक्षणम् (for भक्षणम्) B₁ s इत्येव —^d) D₁
 M₁ s वृत्तिम् K₄ उच्यते (for इष्यते)

20 K₃ D₁ G₂ om. 20 (of v l 19) D₃ G₁ om
 (hapl.) 20 —^a) Ś₁ K₁ विविस्ता, K₂ [s]विविस्ता,
 K₅ [s]विविक्षा, T₂ [s]तितीक्ष्णा (for 'तिक्षा) D₁
 वै (for च) K₄ अभिवादेविविस्ता च —^b) Ś₁ K₅
 B D₁ D₂ s-s अभि, K₁ इति, D₁ प्रति, M₁ s
 चाति (for अति) —^c) S (G₁ s om.) अश्रद्धताम्य-

C 14 1006
B 14 26 20
K 14 37 20

अश्रद्धानता चैव तामसं वृत्तमिष्यते ॥ २०
एवंविधास्तु ये केचिल्लोकेऽस्मिन्पापकर्मिणः ।
मनुष्या मित्रमर्यादाः सर्वे ते तामसा जनाः ॥ २१
तेषां योनिं प्रवक्ष्यामि नियतां पापकर्मणाम् ।
अवाङ्मिरयभावाय तिर्यङ्मिरयगामिनः ॥ २२
स्थावराणि च भूतानि पशवो वाहनानि च ।
ऋष्यादा दन्दशूलाश्च कृमिकीटविहंगमाः ॥ २३
अण्डजा जन्तवो ये च सर्वे चापि चतुष्पदाः ।
उन्मत्ता वधिरा मूका ये चान्ये पापरोणिणः ॥ २४

मग्नास्तमसि दुर्वृत्ताः स्वकर्मकृतलक्षणाः ।
अवाक्स्रोतस इत्येते मग्नास्तमसि तामसाः ॥ २५
तेषामुत्कर्षमुद्रेकं वक्ष्याम्यहमतः परम् ।
यथा ते सुकृताल्लौकाल्लभन्ते पुण्यकर्मिणः ॥ २६
अन्यथा प्रतिपन्नास्तु विवृद्धा ये च कर्मसु ।
स्वकर्मनिरतानां च ब्राह्मणानां शुभैपिणाम् ॥ २७
संस्कारेणोर्ध्वमायान्ति यतमानाः सलोकताम् ।
स्वर्गं गच्छन्ति देवानामित्येषा वैदिकी श्रुतिः ॥ २८
अन्यथा प्रतिपन्नास्तु विवृद्धाः स्वेषु कर्मसु ।

सूया च —^d) D₁ वृत्तिम् (sic) Ś₁ K₂ उच्यते (for इष्यते) K₄ तामस वृत्तलक्षणां

21 ^a) D₁ एतद्- (for एवं) K₂ B₁ 2 D (except D₁ D₁) M₁ 2 च (for तु) —^b) D₁ M₁ 2 -कर्मण — K₃ om 21^c-28^d D₁ om (hapl) 21^c-22^b —^d) B₂ 5 D₁ D₂-4 T₁ transp सर्वे and ते K₂ मता; K₄ 5 B D₁ D₂-4 स्मृता (for जना) D₂ 6 तामसा परिकीर्तिता

22 K₃ om 22, D₁ om 22^{ab} (for both, cf v 1 21) —^a) K₂ 4 एषां (for तेषा) B D (D₁ om) योनी —^b) K₅ B D₁ D₂ 4-6 नियता (K₅ 'त'), G₂ नियम K₂ 4 5 B₂ 5 D₂-3 T G₁ 2 M₂ 4 कर्मिणा, D₁ D₁ -कर्मिण (D₁ 'ण) —^c) D₂ M₁ 2 अवाङ्मिरयता भावात्, T₂ 'यगा ये वै, G₁ 'यगायाधे (sic), G₂ 'द्वियम भावा वै —^d) K₂ B₁ D₁ D₁ गामिना, G₂ भा विन, G₂ भागिन (for गामिन) M₁ 2 तिर्यङ्मिरयता गता

23 K₃ om 23 (cf. v 1 21) —^d) Ś₁ K₁ D₂ क्रिमि (for कृमि)

24 K₃ om 24 (of v 1 21) —^a) Ś₁ K₁ अ प्सरा; K₄ 5 D₁ असुरा, T₁ G₂ अज्ञाता, G₁ अज्जाता, G₂ अपरे; M₁ 2 अपर्णा, M₂ अचरा, M₃ अस्वरा (sic) (for अण्डजा) B₂ D₁ D₁-3 5 6 चैव (for ये च) K₂ अक्षा गजादयो ये च, D₁ अण्डजास्तवश्रव —^b) K₂ वै च; K₄ D₁ एते (for चापि) D₁ M₂ 4 चतुष्पद —^c) B₂ उन्मत्त; M₁ (sup/lin as in text) उन्मुक्ता (for उन्मत्ता) G₂ मूर्खा (for मूका) K₂ 4 D₁ उन्मत्तयधिरांयाश्च —^d) K₁ रोगिन, M₁-3 -कारिण.

25 K₂ om 25 (cf. v 1 21) —^b) Ś₁ सु- (sic) (for स्व) G₂ -रक्षणा —^c) K₂ 4 D₁ अवाङ्म्रो तस, D₁ D₂ M₁ 2 अवाङ्म्रो, D₁ 2 अवाङ्म्रो; D₂ अवाङ्म्रोतमि Ś₁ K₁ [ए]व (for [ए]ते) —^d) D₁ सर्वे (for मग्नास्)

26 K₃ om 26 (cf v 1 21) B₁ om 26^{ab} —^b) T G₁ इह तत (for अहमत) D₂ तेन वक्ष्याम्यह तत —^c) D₁ तथा (for यथा). Ś₁ तेषु, B₂ D₂ ते स्व (for ते सु) D₂ परं यथा ते सुकृताल् —^d) K₂ G₂ -कर्मणा, K₁ D₁ -कर्मणि, K₂ B₁ -कर्मिणां, D₁ -कर्मणि

27 K₃ om 27 (cf v 1 21) K₃ om 27^{ab} —^a) K₄ D₁ D₁ G₂ ते (for तु) — K₄ D₁ G₂ om (hapl) 27^b-29^c —^b) Ś₁ K₁ B₁ 5 M₂ स्वेषु, B₁ 2 M₁ (sup/lin) ये स्व (for ये च) D (D₁ om) कर्म (D₂ 6 'मि)ण (for कर्मसु) —^c) Ś₁ सु (for स्व) B₂ नियताना (for निर) —^d) K₂ 5 जयै-पिणा, M₁ 2 शुभे क्षणे (for शुभैपिणाम्)

28 K₃ om 28 (cf v 1 21) K₄ D₁ G₂ om 28 (cf v 1 27) —^a) D₂ आयाता —^b) B₁ यततां च (for 'माना) B₂ D₂ स्व- (for स) —^c) D₁ D₁-6 M₂ स्वर्गे K₂ 5 D₂ गच्छति —^d) D₁ [ए]का (for [ए]पा)

29 K₄ D₁ G₂ om 29^a (cf v 1 27) —^a) B₂ D (D₁ om) ते (for तु) —^b) Ś₁ निवृद्धा; B₂ 5 D₁ D₂ 3 6 विवृद्धा (D₂ 'द्वे), G₁ विविधा (for विवृद्धा) D₂ तेषु (for स्वेषु) —^c) K₂ पुरा निवृत्त; K₂ पुनरावृत्त (for 'वृत्ति) Ś₁ धर्मास्ते, M₁ 2 -धर्मेण K₄ D₁ पुरावृत्तकृताल्लौकाल् —^d) Ś₁ भवतीह च मा जुषा, K₄ D₁ लभते भुवि मा

पुनरावृत्तिधर्माणस्ते भवन्तीह मानुषाः ॥ २९
 पापयोनिं समापन्नाश्चण्डाला मूकचूचुकाः ।
 वर्णान्पर्यायशश्चापि प्राप्नुवन्त्युत्तरोत्तरम् ॥ ३०
 शूद्रयोनिमतिक्रम्य ये चान्ये तामसा गुणाः ।
 स्रोतोमध्ये समागम्य वर्तन्ते तामसे गुणे ॥ ३१
 अभिपङ्गस्तु क्रामेषु महामोह इति स्मृतः ।
 ऋषयो मुनयो देवा मुह्यन्त्यत्र सुखेप्सवः ॥ ३२
 तमोमोहो महामोहस्तामिस्रः क्रोधसंज्ञितः ।
 मरणं त्वन्धतामिस्रं तामिस्रं क्रोध उच्यते ॥ ३३

भावतो गुणतश्चैव योनितश्चैव तत्त्वतः ।
 सर्वमेतच्चमो विप्राः कीर्तितं वो यथाविधि ॥ ३४
 को न्वेतद्बुध्यते साधु को न्वेतत्साधु पश्यति ।
 अतच्चे तत्त्वदर्शी यस्तमस्तत्त्वलक्षणम् ॥ ३५
 तमोगुणा वो बहुधा प्रकीर्तिता
 यथावदुक्तं च तमः परावरम् ।
 नरो हि यो वेद गुणानिमान्सदा
 स तामसैः सर्वगुणैः प्रमुच्यते ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पट्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

C 14 1022
 B 14 36 36
 K 14 37 36

30 ^b) B₅ D₀₁ D₅ चण्डाला T₁ G₃ M₁₋₃ पुक्क-
 T₂ वृष्ण, G₁ कृष्ण, G₂ पुक्क, M₁ (anf l_{1n} as
 in text) पुक्क (for मूक) K₂ -चूचुपा, K₄ D₁
 चाचका, D₃ -चूचका, D₄ -चुतवु (sic) (for -चूचुका)
 B₁ (marg) चण्डाला लुप्तचूचका (also 'चोचुका') —^o)
 Ś₁ K₁ ३ बलात्, K₄ D₀₁ D₁ वर्णा, B₅ T₂ G₁
 वर्णात् T₂ G₁ २ M₂ ४ [ए]व (for [अ]पि) M₁ २
 वर्णान्पर्यायशश्चाश्च —^d) Ś₁ K₁ ३ B₂ [ट]त्तरोत्तरान्

31 K₂ om (1hapl) 31^{ab} —^a) K₁ ५ D₁ ये दुय्यो
 निम् (for शूद्रयो) D₄ इति (for अति-) —^b) T₁
 नरा (for गुणा) —^c) K₂ स्रोतमध्य, B D₀₁ D₀₁ D₂
 ३ ० श्रोतोमध्ये K₂ ५ S स्रो (K₂ ५ श्रो)तोमध्यममागम्य,
 K₄ D₁ श्रौते मे मनमा गम्ये, C_v स्रोतोमध्यमयागम्य
 —^d) K₁ ३ M₁₋₃ वर्तते D₀ वर्तते K₄ D₁ गुणा (for
 गुणे) K₅ वर्तते तामसैर्गुणै

32 ^a) K₄ B₁ ३ ४ D₀₁ D₁ ४-५ M₁ २ अभिप्वगस्,
 K₅ D₂ ३ 'गम्य (for 'पङ्गस्) Ś₁ K₁ ५ च (for तु)
 K₂ अभिगम्य स्वकामियु (sic) —^c) T G₁ दिन्या (for
 देवा) —^d) K₄ D₀₁ M₁ मुह्यंते, M₁ २ मुह्यस् (for
 मुह्यन्ति)

33 ^a) B₁ D₀₁ ततो मोहो, D₁ मनोमोहो —^b)
 K₄ D₁ तामिस्र, B₅ D₂ तामिस्र, D₅ ० तमिस्र
 K₂ ० T₂ G₁ ३ ह्यंघ, T₁ [s]यघ (for क्रोध) K₃
 G₁ सज्जित (K₃ 'ता) —^c) K₂ ४ ५ B₅ D₁ ० ख (K₄

D₁ चा, K₅ अंघतामिस्र, D₀₁ द्वद्द * * *, D₀₁ D₂₋₅
 G₃ स्वधतामिस्र (D₃ 'श्र)स् (for 'तामिस्र) —^d)
 K₂ ४ ५ B₅ D₁ ३ ५ ० तामिस्र (K₅ 'श्र), B₁₋₄ D₀₁
 D₀₁ D₂ ४ G₂ तामिस्र, T₂ G₁ तमिस्र

34 ^a) Ś₁ K₁ ३ B₅ पापतो, K₂ ५ D₂ T₁ भवतो;
 B₁ २ D₂₋₅ C_{np} पापतो, B₂ ४ भवता, D₀₁ वर्णतो
 (for भावतो) —^b) K₅ जातितश्; G₃ योनिभिश्
 (for तश्) B₁ ५ सत्त्वत D₃ योनिश्चैव च तत्त्वत
 —^c) K₄ D₁ ५ ० सर्वमेव, T G₁ २ सर्व (G₁ 'म)मेक,
 G₃ 'तश्च (for 'मेवत्) Ś₁ K₁ ३ ४ D₁ तु वो, K₅ तु
 मे (for तमो) K₁ विप्र M₁ २ सर्वमेव मया विप्र (M₁
 'प्रा) —^d) Ś₁ K₁ ३ ४ D₀₁ D₁ वै (for वो)

35 ^a) Ś₁ K₁ ३ पश्यते (for बुध्यते) G₂ लोके
 (for साधु) —^b) K₄ D₁ om 35^{bc} —^c) M₂ [ए]वान्
 (for [ए]त्) Ś₁ K₁ ३ ३ मन्यते (for पश्यति)
 —^d) B₅ एतद्दो (for अतश्चे) Ś₁ यत् (for यस्)
 —^e) T G₁ तामस (for तमसस्) K₂ ४ ५ B₄ D₁ T
 G₁ ३ तच्च, B₂ D₀₁ तस्त्र, M तत्तु (for तत्त्व) D₀
 तमस्त्रस्त्रस्त्र लक्षण

36 ^a) B₁ तमोगुणो B₂ ५ T₁ M₁ २ वा बहुधा,
 D₀₁ D₂₋₄ बहुविधा, D₅ ० बहुवो व, G₃ ये बहुवो
 (for वो बहुधा) K₂ G M [अ]नु (for प्र) K₄
 तमोगुणो बहुधा व प्रकीर्तितो, D₁ 'णो वा बहुधा तु
 कीर्तितो, T₂ 'णा वा बहु य सुकीर्तिता (sic) —^b)

ब्रह्मोवाच ।

रजोऽहं वः प्रवक्ष्यामि याथातथ्येन सत्तमाः ।
निबोधत महाभागा गुणवृत्तं च सर्वशः ॥ १
संघातो रूपमायासः सुखदुःखे हिमातपौ ।
ऐश्वर्यं विग्रहः संधिर्हेतुवादोऽरतिः क्षमा ॥ २
बलं शौर्यं मदो रोपो व्यायामकलहावपि ।
ईर्ष्येप्सा पैशुनं युद्धं ममत्वं परिपालनम् ॥ ३

वधवन्धपरिक्लेशः क्रयो विक्रय एव च ।
निकृन्त छिन्धि भिन्धीति परमर्मावकर्तनम् ॥ ४
उग्रं दारुणमाक्रोशः परवित्तानुगासनम् ।
लोकचिन्ता विचिन्ता च मत्सरः परिभाषणम् ॥ ५
मृषावादो मृषादानं विकल्पः परिभाषणम् ।
निन्दा स्तुतिः प्रशसा च प्रतापः परितर्पणम् ॥ ६
परिचर्या च शुश्रूषा सेवा तृष्णा व्यपाश्रयः ।

K₂ 4 D₁ तमस (for च तम) B₁ 2 परस्पर, B₁ D₁ परापर (for 'वरम्' —^a) K₂ 4 D₁ T G₁ 2 M वि (for प्र-) G₃ स तामसात्मवगुणाद्विसुच्यते

Colophon — *Sub-parvan* K₂ 3 T G₁ M₃ 4 अनु गीता — *Adhy name* K₂ 5 B D₂-6 गुरुशिव्यसवाद, G₃ तामसलक्षण — *Adhy no* (figures, words or both) Ś₁ M₄ (inf l₁n) 38, D₁ D₁ 36 (as in text), T₁ 28, T₂ G₂ M₃ 4 27, G₁ 3 37 — *Śloka no* D₁ 36

37

1 D₁ M₂ om the ref B₁ D₂ M₃ 4 ब्राह्मण (for ब्रह्मा) —^a) Ś₁ K D₁ [s]हं स, D₁ D₂-6 द्वि व, M₁ भावं (for ऋ व) —^b) Ś₁ K₁ 3 4 D₁ T₂ G₁ 3 यथातथ्येन K₁ D₂ सत्तम —^c) D₂ 6 महा भाग —^d) D₂ 6 गुणवृत्ते B₁ D₁ तु (for च) B D (except D₁) राजस (for सर्वश)

2 ^a) B₂ सघात, B₃ सहातो, D₁ D₂ 6 सतापो, M₁ 2 सयाता (for सघातो) G₃ सयस्य रूपमाश्वास्य —^b) K₄ D₁ सुखं दुःखं M₁ 2 हितालसौ (for हिमा तपौ) T सुखदुःखे (T₁ खा)भिमानिता, G₃ खौ हिता हितौ (sic) —^c) K₄ विग्रहं, T M₁ 4 निग्रह (for वि) K₂ संघेर, K₄ D₁ सधि, T₂ G₂ 3 सिद्धिर्, G₁ M₂ 3 ऐश्वर्यनिग्रह सधिर् —^d) K₅ हेतुवादो, D₂ 'वादी K₄ D₁ हेतुवादारति क्षमा

3 ^a) K₅ बलै शौर्यं, T₂ बलशौर्यं, G₂ बल कार्यं, M₁ 2 बल शौर्यो (sic) K₄ G₁ दोपो, M₁ 2 दोप (for रोपो) —^b) Ś₁ K₁ कलहा (for हाव्) —^c) K₂ 4 D₁ ईर्ष्येप्सु, B₃ ईर्ष्येप्स्ये, D₂ 6 T₁ G₂ M₁ 2

ईर्ष्या च (T₁ वा, G₂ द्वै, M₁ 2 सा) K₂ पैशुन्य, D (except D₁ D₁) पिशुनं G₁ ईर्ष्यां ह्यपिशुन युद्ध (sic) —^a) K₁ 2 समत्वं K₂ तापनं, D₂ 6 पालने K₁ D₁ समस्वमतिताप (D₁ पि)न

4 ^a) B₂ वरवध, D₂ वधवेध (for 'वन्ध) G₁ वधो यध परिक्लेश —^b) K₂ T₁ क्रय, G₂ खियो (for क्रयो) —^c) Ś₁ निकृत्त, K₁ नियत, K₂ D₁ M₃ निकृत्त, T₂ निकृते, M₁ निकृधि (for निकृन्त) K₂ छिधि भिधीति वचन, M₁ 2 निकृत्त भिधि छिधीति —^d) K₄ D₁ च क (K₁ की)लित, G₂ [उ]पकर्तन, G₃ [अ]वकर्तन, M₁ [अ]पवर्तनं, M₂ 3 [अ]वकर्तन D₂ 2 परवर्मावकर्तन

5 ^a) Ś₁ K₁ 2 उग्र (for उग्र) K₂ आक्रोशा, K₃ D₁ आक्रोश G₃ उग्रतादनमाक्रोश —^b) K₁ 2 B₁ परि (for पर) K₄ B₂ (marg) 2 4 D₁ D₂-6 M₁-3 4 (inf l₁n as in text) वित्तानु, Bom ed चिद्रानु (for वित्तानु) T G₂ 3 M₁ (inf l₁n) राग (T 'गि)ता (for शासनम्) G₁ परिवृत्तानुरागिता —^c) K₄ D₁ om 5^c-6^b —^d) K₃ एवं (for लोक-) T₁ M₁ 2 om (hapl) विचिन्ता K₅ [अ]ति B₁ [अ]स्म, D (except D₁, D₁ om) M₃ [अ]नु (for वि) —^e) G₁ वत्सल, M₁ 2 मात्सर्यं (for मत्सर) Ś₁ K₁ 3 5 D (D₁ om) पालक, G₂ भावना (for भाषणम्)

6 K₄ D₁ om 6^{ab} (of v l 5) T₁ G₁ 3 M₁ 2 om (hapl) 6^{ab} —^a) K₂ 5 मृषावाक्य (for 'वादो) T₂ G₂ M₃ 4 वृषाशाठ्यं (T₂ मृषाशास्त्र) मृषावादो —^b) K₁ B₁ T₂ G₂ M₃ विकल्प K₂ 5 विकल्पपरिकल्पन M₁ (inf l₁n as in text) परिहासो विभाषण —^c) K₁ 3 निन्दास्तुति —^d) G₂ कृतव (sic) (for प्रताप)

व्यूहोऽनयः प्रमादश्च परितापः परिग्रहः ॥ ७
संस्कारा ये च लोकेऽस्मिन्प्रवर्तन्ते पृथक्पृथक् ।
नृषु नारीषु भूतेषु द्रव्येषु शरणेषु च ॥ ८
संतापोऽप्रत्ययश्चैव व्रतानि नियमाश्च ये ।
प्रदानमाशीर्युक्तं च सतत मे भवत्विति ॥ ९
स्वधाकारो नमस्कारः स्वाहाकारो वपट्क्रिया ।
याजनाध्यापने चोभे तथैवाहुः परिग्रहम् ॥ १०

कर्मक
इह मे स्थेतिदं मे स्यात्सेहो गुणः ॥ ११
अभिहितं तथा मीमांसकानि एव च ॥ ११
स्तैन्यं हिंसा परीवादः परितापः प्रजागरः ।
स्तम्भो दम्भोऽथ रागश्च भक्तिः प्रीतिः प्रमोदनम् ॥ १२
धृतं च जनवादश्च संवन्धाः स्त्रीकृताश्च ये ।
नृत्तवादित्रगीतानि प्रसङ्गा ये च केचन ।
सर्व एते गुणा विप्रा राजसाः संप्रकीर्तिताः ॥ १३

C 14 1036
B 14 37 14
K 14 35 14

Ś1 K1 3 हर्षणं, K2 4 5 B1 Dc1 D1 M1 2 -तर्पणं,
B2 corrupt, B3 तर्पणं (sic), Dn1 D2-6 घ (D4
-व)र्षण (for -तर्पणम्)

7 ^a) K1 3 G2 M [अ]य, B3 [आ]त्म, Dn1 D2-6
[अ]नु (for च) K5 परेषां चैव शुश्रूषा —^b) Dc1
नृणा सेवा (by transp), G3 नैव नृणा M3 व्यपा
श्रया —^c) G2 M1 2 व्यूहो (for व्यूहो) K1 प्रसा
दश्च, K2 4 D1 प्रमो^c K5 स्नेहो मोह प्रमादश्च —^d)
B1 3 D (except Dc1 D1) परिवाद (for *ताप)

8 ^a) K5 इति, G1 एव (for ये च) B5 लोके
च, D (except Dc1) लोकेषु (for लोकेऽस्मिन्) —^b)
D5 नृषु (for the second पृथक्) —^c) K2 4 (before
corr) 5 D1 द्रव्येषु, K4 (by corr) द्रव्येषु (for
भूतेषु) D6 नारीभूतेषु द्रव्येषु, T G1 2 स्त्रीषु (T2
G2 रि)ग्रामभूतेषु, M3 1 (inf l in as in text) त्रिषु
वर्षिषु भू^c —^d) K2 5 D1 भूतेषु, D6 तथा तु, M1 2
द्रव्ये च (for द्रव्येषु) T1 च वनेषु, T2 च रसेषु (for
शरणेषु)

9 ^a) K2 2 B2 4 T M1 3 प्रत्य, B2 ल)यश्च (for
अप्र^c) —^b) Dc1 व्रतानि, T1 G1 2 व्रतादि, M3
व्रता वि (for व्रतानि) K2 ययो, K4 B1 2 D1 तथा
(for च ये) T2 प्रायश्चित्त च मगल (of post half of
76*) —^c) G2 प्रधानम्, M3 प्रमोदम्, M4 प्रमा
दम् (for प्रदानम्) G8 प्रमादशीलयुक्ताश्च; M1 2 प्रमाद-
मादायुक्तश्च (sic) —^d) K2 भवत्विति (for भवत्विति)
— For 9^{cd}, K5 B D (except D1) subst

75* आशीर्युक्तानि कर्माणि पौर्तानि विविधानि च ।

10 ^a) Dn1 D2-6 स्वाहाकारो, T2 स्वधाकार (for
'कारो) K2 4 D1 वपट्कार (for नमस्कार^c) —^b)
Dn1 D2-6 स्वधाकारो, T2 M स्वाहाकार- K2 4 D1
नमास्क्रिया, K5 मत्क्रिया (for वपट्क्रिया) —^c) K4
M3 यो(M3 य)जनाध्यापने, D5 6 याजनाध्ययने, D4
M1 2 यात(D4 'ज)नाध्ययना (sic) —^d) K1 [आ]ह

(for [आ]हु) Ś1 K (except K2) M प्रतिग्रह B Dn1
D2 2 5 T2 यजनाध्ययने अपि (B1 2 ने तथा, T2 नेपि
च), Dc1 यजनाध्यापनेष्वति, D3 यजनाध्ययनादपि,
D6 याजनाध्यापने अपि — After 10, B Dc1 Dn1
D2-6 T2 ins

76* दान प्रतिग्रहश्चैव प्रायश्चित्तानि मङ्गलम् ।

[Dc1 प्रतिग्रहश्च, T2 *ग्रह T2 प्रायश्चित्त च मगल (for
the post half)]

11 ^a) G3 प्रतिग्रहम् (for हृद मे स्याद्) —^b) D5 6
मोहो, T1 G2 रजो (for स्नेहो) — K5 om 11^{cd}
—^c) K3 अनु (for आभि) B1 2 च माया च, D6
T2 तथा मोहो (for तथा माया) M1 3 अभितोमाथ
माया (sic) —^d) M1 2 निर्दृतिर्, M3 निष्कृतिर्
K2 4 D1 निष्कृ(K2 विकृ)तिर्मतिरे(K2 'मे)व च

12 ^a) K2 D1 स्तैन्य-, D4 दैन्य, T G M3 4 स्तैय
(for स्तैन्य) M1 2 हिंसा (for हिंसा) K5 Cnp परि-
वाद, B1-4 Dc1 परी(Dc1 'रि)ताप, B5 Dn1 D2-6
जुगुप्सा च (for परीवाद) —^b) B1-4 Dc1 T2 G2
परी(B2 4 Dc1 रि)वाद, G8 तितिक्षा च (for परि
ताप) K4 D1 प्रजायते (for *गर) —^c) K1 अमो
दमो, K2 दान दर्पो, K3 5 B5 D (except Dc1) T
G M3 4 दं(M4 द)मो दर्पो, M1 2 स्तमो दंमो (for
स्तम्भो दम्भो) B1-8 च, T G [s]ति (for स्य)
—^d) Ś1 K4 D1 शक्ति (for भक्ति) Dc1 प्रमोहनं
K6 शक्रस्य प्रीतिमोदन

13 ^a) K3 जनवादश्च, K5 Dn1 D2 2 6 *वाद, T1
दानवादश्च (for जन^c) —^b) Dc1 corrupt D6
सयाधा, M1 2 यचना; M3 सवध K5 त्रय, T
च ते (for च ये) G1 संयधा स्त्रीकृतावले (sic) —^c)
K1 यनु, K2 4 5 नृत्य (for नृत्त) B D नृत्यवादि
त्रगीताना (D1 'नि) —^d) M1 2 प्रसंगे K3 5 T G1
M1 2 न (for च) G3 प्रसंगो येन केनचित् —^e)
M2 गुणान् K4 Dn1 D1-3 M2 विप्र (for विप्रा)

भूतभव्यभविष्याणां भावानां भुवि भावनाः ।
 त्रिवर्गनिरता नित्य धर्मोऽर्थः काम इत्यपि ॥ १४
 कामवृत्ताः प्रमोदन्ते सर्वकामसमृद्धिभिः ।
 अर्वाक्स्रोतस इत्येते तैजसा रजसावृताः ॥ १५
 अस्मिल्लोके प्रमोदन्ते जायमानाः पुनः पुनः ।
 प्रेत्य भाविकमीहन्त इह लौकिकमेव च ।

ददति प्रतिगृह्णन्ति जपन्त्यथ च जुहति ॥ १६
 रजोगुणा वो बहुधानुकीर्तिता
 यथावदुक्तं गुणवृत्तमेव च ।
 नरो हि यो वेद गुणानिमान्सदा
 स राजसैः सर्वगुणैर्विमुच्यते ॥ १७

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

३८

ब्रह्मोवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि तृतीयं गुणमुत्तमम् ।

सर्वभूतहितं लोके सतां धर्ममनिन्दितम् ॥ १
 आनन्दः प्रीतिरुद्रेकः प्राकाश्यं सुखमेव च ।

—') K₅ B₁ : G₈ परि, M₁ : प्रति (for संग्र) K₁ : राजस सप्रकीर्तित

14 ^a) K₁ भविष्याणा; D₁ 'प्यामो — ^b) K₂ S (except M₁ :) भूताना (for भावना) K₁ : ३ : D₁ : ३ : ३ : M₃ : 4 (inf lin as in text) भुवि भावना, T G₁ : ३ भव्यभावना (T₁ 'वनां, T₂ 'वना, G₈ 'विनां), G₂ भूतभावन, M₁ : भूतिभावना — ^c) Ś₁ K₁ : ३ विवर्ण- (for त्रिवर्ग) B₁ त्रिवर्गो नियतो नित्य — ^d) K₂ : 4 B₁ Dn₁ धर्मार्थो K₈ G₃ M₁ : ३ (sup lin) पुन च (for इत्यपि)

15 ^a) M₁ : प्रमोदति — K₂ om (hapl) 15^b-16^a — ^c) Ś₁ K₈ मध्यस्रोतस, K₁ : 4 D₁ 'मध्यश्रोतस, B₁ : ३ D₂ : ३ अर्वाकश्रोतस — ^d) K₁ D₁ T G₁ : ३ M₁-३ : 4 (inf lin) ते जना, K₈ B₂-३ : D₁ Dn₁ D₂-३ G₂ मनुष्या, B₁ : २ राजसा (for तैजसा) Ś₁ K₈ रजसावृता, B₃ T₂ G₂ M₁ : २ राजसावृता (T₂ 'सा स्मृता) M₁ लोकास्ते तेजसावृता

16 K₂ om 16^a (of v 1 15) — ^a) B₂ T₁ G₁ तस्मिँल्लै — M₁ : om (hapl) 16^b — ^b) Ś₁ T₁ G₁ जायमान D₁ om one पुन — ^c) K₁ D₁ प्रति- (for प्रेत्य) K₈ G₁ भाववम् K₈ एहत, B₁ : २ ऐहत, T₁ G₂ : ३ M₃ : 4 इच्छत, T₂ इच्छति, G₁ इच्छत — ^d) Ś₁ K₁ : ३ B₃ पा। K₁ : ३ प रलौकिकम्, K₂ : ३ D₁ ऐहिलौ, B₁ : २ : ३ : Dn₁ D₂ : ३ : ३ ऐहं, D₈ एने लौ, G₁ झीहलौ G₈ ऐहलौकिकमेव च — For 16^c, K₈ subst

77* प्रेत्यभावकर्त्री सिद्धिमीहन्ते राजसा जना ।

— ^a) Ś₁ K₂ D₁ : २ ददति, D₁ D₁ : ३ ददाति, G₂ दानानि K₂ D₈ गृह्णाति — ^b) K₁ जायति, T G वृष्यति, M₈ तर्पयति; M₃ नृष्यते (for जपन्ति) T₂ G₁ [अ]पि (for [अ]थ) K₁ D₁ जपं (K₄ 'थं)त्यथ जुहति च, B Dn₁ D₂-३ तर्पयत्यथ (B₁ 'ति च) जुहति (D₁ 'थ), M₁ : * * * * थ च जुहते

17 ^a) K₂ राज्ञो गुणा Ś₁ K₁ : ३ वै, K₂ (also as in text) : ३ ज्ञे, M₁ : ३ वा (for वो) K₂ यद्वो (for बहुधा) Ś₁ K₁ : ३ B₂-4 D₁ प्र- (for [अ]नु) D₁ राज्ञो गुणाना यद्वो यथावद् — ^b) K₂ : 4 D₁ om च D₁ उक्त तथा ते गुणवृत्तमेव — ^c) B₂ : 4 D (except Dn₁ D₁) T G₁ : [स]पि (for हि) K₁ : ३ वेदयते (for वेद गुणान्) T₂ G₁ M₃ : 4 transp गुणानिमान् and सदा M₁ : २ वद्वन् (for सदा) — ^d) Ś₁ K₁ : ३ B₁ : ३ प्र (for त्रि)

Colophon om in K₈ — Sub-parvan K₂ T G₁ : ३ अनुगीता — Adhy name K₂ B Dn₁ D₁-३ गुरुक्षिप्यसंवादे, D₁ गुरुक्षिप्यसंवादे रजोगुण, G₈ राजसगुणानुवर्णन — Adhy no (figures, words or both) Ś₁ M₁ : (inf lin) 39, B₂ Dn₁ 37 (as in text), D₁ 35, T₁ 29, T₂ G₁ : ३ M₃ : 4 28, G₈ 38, M₁ : 27 — Śloka no Dn₁ 19

38

☞ M₁ : read this adhy twice

1 Ś₁ K₁ om the ref K₂ : ३ D₁ M₃ प्राक्षण (for प्रक्षा). — ^a) G₈ सत. (for अतः). — ^b) M₁ : (both

अकार्पण्यमसंरम्भः संतोषः श्रद्धधानता ॥ २
 क्षमा धृतिरहिंसा च समता सत्यमार्जवम् ।
 अक्रोधश्चानसूया च शौचं दाक्ष्यं पराक्रमः ॥ ३
 मुधा ज्ञानं मुधा वृत्तं मुधा सेवा मुधा श्रमः ।
 एवं यो युक्तधर्मः स्यात्सोऽमुत्रानन्त्यमश्रुते ॥ ४
 निर्ममो निरहंकारो निराशीः सर्वतः समः ।
 अक्लामहत इत्येप सतां धर्मः सनातनः ॥ ५

विश्रम्भो हीस्तितिक्षा च त्यागः शौचमेतन्द्रिता ।
 आनुशंस्यमसंमोहो दया भूतेष्वपैशुनम् ॥ ६
 हर्षस्तुष्टिर्विस्मयश्च विनयः साधुवृत्तता ।
 शान्तिकर्म विशुद्धिश्च शुभा बुद्धिर्विमोचनम् ॥ ७
 उपेक्षा ब्रह्मचर्यं च परित्यागश्च सर्वशः ।
 निर्ममत्वमनाशीस्त्वमपरिक्रीतधर्मता ॥ ८
 मुधा दानं मुधा यज्ञो मुधाधीतं मुधा व्रतम् ।

C 14 10 0
 B 14 8 9
 K 14 39 9

first time) द्वितीयं K₁ D₁ नृनीयं गुणसञ्चित — °) M₁ 2 (both first time) शृणु (for सर्व) K₃ नित्य (for लोके) — °) K₃ स त (for सतां) K₄ D₁ सर्वम् (for धर्मम्) K₂ अनुत्तम (for अनिन्वितम्) K₁ सतां धर्मममन्वित

2 °) D₁ क्षानद् — °) Ś₁ K D₁ D₂ ० प्रकाश्य (K₃ 'क्ष) — °) K₂ M₁ क्षरम्

3 °) Ś₁ K₃ M₁ 2 (last two first time) वृत्तिर् (for वृत्तिर्) — °) K₂ ३ समता (for स) — D₃ om 3^c-4^b — °) K₂ D₁ D₂ ० [अ]नुसूया (sic) (for [अ]न) — °) T₂ G₂ दाक्ष्यं, G₂ दक्ष्य K₄ M₂ (first time) 4 पराक्रम

4 D₂ om 4^a (cf. v l 3) — °) K₁ 2 B₁ 3 4 D₂ मुधा ज्ञानं मुधा वृत्त, K₂ 4 D₁ G₂ मुदा ज्ञा (D₁ दा)नं मुदा वृत्त, M₁ 2 (both first time) मुधा ज्ञान मुधा वृत्त — °) D₁ मुधा (for the first मुधा) Ś₁ K₁ 3 D₁ मुधा (K₁ 'दा)श्रय, D₂ (marg as in text) मुदा श्रम K₂ 4 B₁ 2 3 मुधा सेवा मुधा श्रम (K₂ B₁ 'दाश्रय), M₁ 2 (both first time) मुधा सेवा मुधाश्रय — °) Ś₁ K₁ 3 ध्रुव (for एव) G₂ युक्तस्य (for यो युक्त) Ś₁ K₂ 3 B₂ युक्तधर्म, K₁ 3 D₁ युक्तधर्मा; B₂ M₁ 2 (last two first time) धर्मयुक्त (for युक्तधर्म) — °) K₁ 3 [s]प्यत्र (for स्मुत्र) K₅ D₁ D₂-4 T₂ [अ]न्यत्र (for [अ]नन्यत्र)

5 °) B₂ निर्मोहो (for निर्ममो) — °) K₄ D₁ निराश K₅ सवृत्त (for सर्वत) G₂ निराशी सर्व समत — °) K₂ हित, B₂ (marg) भूत, G₁ न्याम (for हत) B₂ इत्येव, B₁ नित्येषु, D₁ इत्येषा (for 'प) K₃ D₁ अक्लामहित इत्येते B₂ D₁ D₂-० 'भूत इत्येव (D₁ व), T₂ अकर्मण्योव इत्येव

6 °) K₁ 3 B₂ D₂ 4 8 विस्त्रमो, B₁ विश्वस्तो — °) D₁ अनृदास्यम् K₃ अनृदास्यमसंमोहं. — °) K₁

D₂ यदा, T₂ यथा (for दया) K₁ D₂ 4 M₁ 2 (last two first time) पैशुन, K₄ D₁ D₂ वै शुभ (for [अ] पैशुनम्)

7 °) B₁ चष्टिर् (sic) (for तु) K₂ विवित्सा (for विस्मयश्च) B₁ तु (for च) B₂ हर्षश्च विस्मयस्तुष्टिर् — °) G₁ सार (for साधु) Ś₁ K₁ D₁ वृत्तय, B₂ 3 5 D₁ D₂-० वृत्तता (for वृत्तता) — °) G₂ M₁ 2 (last two both times) 3 4 शाति K₄ कर्मश्च (for 'कर्म वि) T₁ शुद्धश्च B D (except D₁) T₂ शाति (D₂ ० 'त)कर्म (B₁ D₂ 'र्मा)णि शुद्धि (D₁ सिद्धि, T₂ शुद्ध)श्च — °) K₂ 8 (except G₂, M₁ 2 second time) भावशुद्धिर् (for शुभा बुद्धिर्) Ś₁ K₁ B₁-3 विनोदन, G₂ विमोहन, M₁ 2 (both first time) विमोचन K₃ शुभाशुभविनोदन

8 °) K₃ स्यागाश् Ś₁ कीर्तिता (for सर्वश) — °) K₁ निर्दमस्वम् (for निर्म) K₄ D₁ corrupt, G₂ 3 अनाशित्वम्, M₁ 2 (both first time) 'शिष्टम्, M₃ अमानिस्वम्, Bom ed अनाशीष्टम् (for 'शीस्वम्) — °) T corrupt K₂ 4 D₁ अपरिकांतधर्मता, B₁ 2 अपरीक्षित, B₂-5 D₁ D₂-5 अपरि (B₂ 'री)क्षत; G₁ अनिःक्रीतस्वध, G₂ परिकीर्तितध

9 °) K₁ प्रदाधानं, K₂ B₁-8 D₂ मुधा दान, K₄ G₂ मुदा दान; D₁ मधुदान; G₁ मुधा नाम (for मुधा दान) K₁ 2 B₁ 3 D₂ मुधा यज्ञो, K₃ 5 मुधा यज्ञ, G₂ मुदा यज्ञो (for मुधा यज्ञो) M₁ 2 (both first time) मुधा दान मुधा यज्ञो — °) M₁ (first time) मुधा चित्त, M₂ (first time) मुधाधीत (for मुधाधीत) M₁ 2 (both first time) मुधा (for the second मुधा) K₁ 2 B₁ 3 D₂ मुधाधीत मुधा धत्, G₂ मुदाधीतं मुदा धत् — °) B₁ 3 D₂ मुधा, T₂ G₂ मुदा (for मुधा) K₃ परि (for प्रति) G₁ मुधा प्रतिगृही तश्च, M₁ 2 (both first time) मुधा प्रतिग्रह चैव — °) K₂ B₁ 3 D₁ ० मुधा; G₂ मुदा (for the first मुधा)

मुधा प्रतिग्रहश्चैव मुधा धर्मो मुधा तपः ॥ ९
 एवंवृत्तास्तु ये केचिल्लोकेऽस्मिन्सत्त्वसंश्रयाः ।
 ब्राह्मणा ब्रह्मयोनिस्थास्ते धीराः साधुदर्शिनः ॥ १०
 हित्वा सर्वाणि पापानि निःशोका ह्यजरामराः ।
 दिवं प्राप्य तु ते धीराः कुर्वते वै ततस्ततः ॥ ११
 ईशित्वं च वशित्वं च लघुत्वं मनसश्च ते ।
 विकुर्वते महात्मानो देवान्निदिवगा इव ॥ १२
 ऊर्ध्वस्रोतस इत्येते देवा वैकारिकाः स्मृताः ।

विकुर्वते प्रकृत्या वै दिवं प्राप्तास्ततस्ततः ।
 यद्यदिच्छन्ति तत्सर्वं भजन्ते विभजन्ति च ॥ १३
 इत्येतत्सात्त्विकं वृत्तं कथितं वो द्विजर्षभाः ।
 एतद्विज्ञाय विधियल्लभते यद्यदिच्छति ॥ १४
 प्रकीर्तिताः सत्त्वगुणा विशेषतो
 यथावदुक्तं गुणवृत्तमेव च ।
 नरस्तु यो वेद गुणानिमान्सदा
 गुणान्स भुङ्क्ते न गुणैः स भुज्यते ॥ १५

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

K₁ G₃ मुधा, K₂ B₁ s D₅ मुधा (for the second
 मुधा) B₅ तप (for तप) M₁ s (both first time)
 मुधा धर्मो मुधा तप

10 ^a) Ś₁ K₁ s G₃ विधास्तु, K₂ s D₁ भूत्वाश्च,
 B₂ D₀₁ वृत्ताश्च (for वृत्तास्तु) —^b) Ś₁ K₁ सत्त्व,
 T G₁ सर्व (for सत्त्व) —^c) K₃ ब्राह्म (for ब्रह्म)
 D₄ योनिष्ठाश्च (for 'भ्याश्च) —^d) K₅ M₁ s (last
 two both times) धीरा (for धीरा) D₀₁ सत्त्व, G₂
 सर्व (for साधु) K₃ ते धीरान्साधुदर्शन

11 ^a) K₄ D₁ दत्त्वा, G₃ जित्वा (for हित्वा)
 B₁ s D₀₁ कर्माणि (for सर्वाणि) B₁ s M₁ s (last two
 second time) s हित्वा पापानि कर्मा (M₁ सर्वा) णि
 —^b) K₂ G₃ विशोका B₅ D₀₁ D₂-s [अ]य मानवा
 (for [अ]जरामरा) B₁-D₀₁ न (B₁ न) तदोकाश्च
 मानवा —^c) G₁ s दिव्य B₁ s M₁ (both times) s
 (first time) s च ते, M₂ (second time) कृते (for
 तु ते) Ś₁ K₁-s D₀ M₁ s (last two first time)
 धीरा (for धीरा) —^d) K₄ D₁ कुर्वति T₂ G₁ s
 M₁ s (last two second time) s s स्स (for वै) M₄
 तपस् (for तत्त्व) K₄ s D₀₁ D₂-s तनु, D₁ T G₁ s
 तप (for तत) B D₀₁ यथेष्ट (B₁ s 'च्छ) कुर्वते तनु
 (D₀₁ नृप)

12 D₀ om 12-13 —^a) Ś₁ ईशित्वा; K₄ D₁ G₃
 ईशित्वं —^b) K₃ वशित्वं (for लघुत्वं) T₁ लघुत्वं
 चाश्रुता तथा, T₂ G₁ 'त्वं चाश्रुता तदा, G₂ s M₁ s
 (last two both times) s s 'त्वं चाश्रुता तथा —^c)

K₄ D₁ s विकुर्वते (D₁ 'ते, D₅ 'ति), K₅ D₀₁
 D₂-s ये कुर्वति, M₁ s (both first time) विकुर्वते
 —^d) K₃ त्रिदिवगाद्

13 D₀ om 13 (cf v 1 12) Ś₁ K₁ s repeat
 (without var) 13^{ab} after 13^{cd} —^a) K₂ D₀₁ D₁ s
 श्रोतम, G₁ M₁ s (last two first time) -रेतस (for
 स्रोतम) K₅ ऊर्ध्वं श्रोतामि इत्येता (sic) —^b) K₄ D₁
 वै सात्त्विका (for वैकारिका) —^c) K₂ विकुर्वत्या, B
 D (except D₁, D₀ om) 'वन्त K₃ [ए]व (for वै)
 —^d) G₁ दिश (for दिव) K₁ s प्राप्तस् D₀₁ om
 one तत —^e) G₂ M₁ s (last two first time) इच्छति
 —^f) K₁ G₂ भजते, D₀₁ G₂ भजति, D₀₁ D₂-s M₁
 (second time) लभते

14 Ś₁ K₁ s s transp 14^{ab} and 14^{cd} D₀₁ D₇
 s s om 14^{cd} —^a) B₁ T G₁ s M (M₁ s both
 both times) transp विधिवत् and लभते Ś₁ G₃
 लभ्यते K₃ ईप्सित (for इच्छति)

15 ^a) K₃ प्रकीर्तित K₃ मत्स्य-, T G₁ s M₁ s
 (last two first time) सर्व (for सत्त्व) B₂ om
 (hapl) from विशेषतो up to गुणा (in 15^c) —^b)
 D₀₁ यथा यद् (for यथावद्) K₅ D₁ G₃ om च
 —^c) Ś₁ K₁ s B₃ स सात्त्विकानिमान्, B₁ D₀₁ G₃ सदा
 गुणानिमान् (by transp), D₅ s गुणान्सदेमान् G₃
 om, M₁ s (both first time) शुभान् (for सदा)
 —^d) Ś₁ K₁ s B₃ तु, K₂ s च (for स) K₄ s
 नरैर्न (for न गुणै स) K₅ D (except D₀₁) युज्यते

३९

ब्रह्मोवाच ।

नैव शक्या गुणा वक्तुं पृथक्त्वेनेह सर्वशः ।
 अविच्छिन्नानि दृश्यन्ते रजः सत्त्वं तमस्तथा ॥ १
 अन्योन्यमनुपज्जन्ते अन्योन्यं चानुजीविनः ।
 अन्योन्यापाश्रयाः सर्वे तथान्योन्यानुवर्तिनः ॥ २
 यावत्सत्त्वं तमस्तावद्वर्तते नात्र संशयः ।
 यावत्तमश्च सत्त्वं च रजस्तावदिहोच्यते ॥ ३

संहत्य कुर्वते यात्रां सहिताः संघचारिणः ।
 संघातवृत्तयो ह्येते वर्तन्ते हेत्वहेतुभिः ॥ ४
 उद्रेकव्यतिरेकाणां तेषामन्योन्यवर्तिनाम् ।
 वर्तते तद्यथान्यूनं व्यतिरिक्तं च सर्वशः ॥ ५
 व्यतिरिक्तं तमो यत्र तिर्यग्भावगतं भवेत् ।
 अल्पं तत्र रजो ज्ञेयं सत्त्वं चाल्पतरं ततः ॥ ६
 उद्विक्तं च रजो यत्र मध्यस्रोतोगतं भवेत् ।

C 14 1064
 B 14 39 7
 K 14 40 7

Colophon — *Sub parvan* K₂ s T G₁ M₁ s (last two second time) s s अनुगीता, K₅ D₅ ब्राह्मणगीता — *Adhy name* K₂ s B D₁ D₁ s M₁ गुरुशिष्य सवाद, G₂ सत्त्वगुणवर्णनं, M₁ s (both first time) सात्त्विकवृत्त — *Adhy no* (figures, words or both) Ś₁ M₁ 40, D₁ 38 (as in text), D₁ 36, T₁ 30, T₂ G₁ s M₁ s (last two second time) s s (sup lin) 29, G₃ 39, M₁ s (both first time) 28 — *Sloka no* D₁ 15

39

1 K₂ om the ref K₄ D₁ M₃ ब्राह्मण (for ब्रह्मा) — ^a) D₅ [ए]त्र, T G₁ s M वै (for [ए]-व) G₂ न मे शक्ता वृथा वक्तु — ^b) B₁ s s (marg as in text) विस्तरेण (for पृथक्त्वेन) K₂ s D₁ च, D₁ D₂-5 G₂ M₁ [ए]त्र, T G₁ हि (for [इ]ह) — ^c) D₅ सर्वाणि (for दृश्यन्ते) K₄ D₁ अविच्छिन्ना न दृश्यते — ^d) B₁ s रज सत्त्वतमासि च

2 ^a) Ś₁ K₁ s B₁ अभिप (B₁ 'स)ज्जते, K₂ D₁ T G₁ s M₁-3 अनुपज्य (K₂ 'जं)ते, K₅ 'सज्यते, B₅ 'रज्यते, D₅ अन्वसज्जते (sic), D₁ D₂-5 अय र (D₅ 'पर)ज्यते, G₂ अनुभुज्यते (for 'पज्जन्ते) — B₂ om. 2^{bc} — ^b) T G₁ s अन्योन्येन, G₃ 'न्यस्य, M स्वन्योन्य च D₅ 6 [अ]र्थ (for [अ]नु-) Ś₁ K₁ s अन्योन्य स्यानुवर्तिन, B₁ s s D₅ तथान्योन्यानुजीविन, D₁ D₂-4 ह्यन्योन्य चार्थजीविन (D₃ न) — ^c) K₅ अन्योन्यापाश्रया, D (except D₁) G₃ 'न्यमा (G₂ स्या)श्रया — ^d) Ś₁ K₁ s B₂ (marg) जीविन, M₃ वर्तिन (sic) (for -वर्तिन) T G₁ तथान्योन्येन जीविन

3 ^a) K₅ B₂ s D (except D₁ D₁) T₁ रजस् (for तमस्) — ^b) K₄ D₁ वर्धते — ^c) K₁ तु पश्चात् (for तमश्च) — ^d) M₃ इव (for इह)

4 ^a) K₂ कुर्वते, K₃ s D₁ कुर्वते — ^b) M₁ s सहिता (for स) Ś₁ K₁ s सग, D₂-5 सह, T₂ G₁ सर्व (for संघ-) M₁ (inf lin) वारिण (for -चा) — ^c) K₄ D₁ सवशो, T₁ संभूत (for सवात्-) — ^d) D₅ D₃ वर्तते, D₅ वर्तते M₁ हेत्वहेतुतु (for 'तुभि) K₄ D₁ प्रवर्तते ह्यहेतुभि

5 ^a) Ś₁ K₁ व्यतिरेकाना, K₂ s B D₅ D₁ D₂-5 रिक्ताना, T G₁ s 'रेकेण (for रेकाणां) K₄ D₁ G₂ उद्विक्त (G₂ द्वैक)न्यतिरिक्ताना — ^b) K₄ वर्जिता (for वर्तिनाम्) — ^c) K₃-5 B D वक्ष्य (D₁ वक्ष, D₅ चक्ष्य)ते (for वर्तते) B D₅ S यद् (for तद्) Ś₁ K₁-3 D₃ T₂ यथानूनं, B₂ G₂ यथा (G₂ 'दा)न्योन्यं, B₁ D₅ 6 यथान्यार्यं, G₁ s M₂-4 यदान्यूनं, M₁ यदन्यूनं (for यथान्यूनं) — ^d) K₅ अतिरिक्त (for व्यति)

6 ^b) T G₁ शुभं (for भवेत्) — ^c) K₄ D₁ 6 तमो ज्ञेय, M च (M₁ [अ]पि) सत्त्व स्यात् (for रजो ज्ञेय) — ^d) Ś₁ अतश्, K₁ तमश्, K₄ M रजश् (for सत्त्वं) K₅ B D (except D₁) T G₁ s अल्प (for चाल्प-) K₅ D₁ D₂ s 6 यथा, B D₅ D₁ s T G₂ तथा, D₁ भवेत्, G₁ तदा (for तत)

7 Ś₁ K₁ s s G₁ om (hapl) 7-8 B₂ D₅ G₂ om (hapl) 7 — ^a) K₂ B₁ D₁ T M तु (for च) D₅ रसो (for रजो) — ^b) K₂ D₁ s -स्रोतोगतं — ^c) D₄ T रजो (for तमो) — ^d) K₂ B₅ रजश् (for सत्त्व) B₁ D₁ D₁ s-6 अल्प (for चाल्प)

अल्पं तत्र तमो ज्ञेयं सत्त्वं चाल्पतरं ततः ॥ ७
 उद्विक्तं च यदा सत्त्वमूर्ध्वोत्तोगतं भवेत् ।
 अल्पं तत्र रजो ज्ञेयं तमश्चाल्पतरं ततः ॥ ८
 सत्त्वं वैकारिकं योनिरिन्द्रियाणां प्रकाशिका ।
 न हि सत्त्वात्परो भावः कश्चिदन्यो विधीयते ॥ ९
 ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।
 जघन्यगुणसंयुक्ता यान्त्यधस्तामसा जनाः ॥ १०
 तमः शूद्रे रजः क्षत्रे ब्राह्मणे सत्त्वमुत्तमम् ।
 इत्येवं त्रिषु वर्णेषु विवर्तन्ते गुणास्त्रयः ॥ ११

द्रादपि हि दृश्यन्ते सहिताः संघचारिणः ।
 तमः सत्त्वं रजश्चैत्र पृथक्त्वं नानुशुश्रुम ॥ १२
 दृष्ट्वा चादित्यमुद्यन्तं कुचोराणां भयं भवेत् ।
 अध्वगाः परितप्येरंस्तृष्णार्ता दुःखभागिनः ॥ १३
 आदित्यः सत्त्वमुद्विष्टं कुचोरास्तु यथा तमः ।
 परितापोऽध्वगानां च राजसो गुण उच्यते ॥ १४
 प्राकाश्यं सत्त्वमादित्ये संतापो राजसो गुणः ।
 उपप्लवस्तु त्रिज्ञेयस्तामसस्तस्य पर्वसु ॥ १५
 एवं ज्योतिःपु सर्वेषु विवर्तन्ते गुणास्त्रयः ।

B₁ : D_{n1} D₂ 4-6 तथा, D₃ यथा (for तत)

8 Ś₁ K₁ 8 4 G₁ om. 8 (of v 1 7) K₅ B₅ D₅
 om (hapl) 8 —^a) D₁ T G₂ 8 तु (for च) D₁ 5
 रज, T₁ सदा (for यदा) —^b) B₂ 4 D₁ ऊर्ध्वं
 श्रोतोगत, D₁ 5 अध्वश्रोतो* (sic) —^c) K₂ B (B₅
 om) D (D₅ om) तमो (for रजो) —^d) K₂ B₁₋₄
 D₅ D_{n1} D₁₋₃ रजश्; D₄ सत्त्वश्; D₅ सत्त्वम् (for
 तमश्) B₂ 4 D₅ स्वरूप, D₅ अल्प (for चाल्प-)
 B₁ 8 D_{n1} D₂₋₅ T₂ तथा, G₃ भवेत् (for तत)

9 ^a) B D₅ D_{n1} D₂ 4 M₃ वैकारिकी, D₃ 5 G₃
 'रिका, D₅ चैकापि यो (sic) —^b) Ś₁ प्रकाशिक,
 K₂ 'शकं, K₃ 'शका, K₄ 'शन, K₅ M₁ 2 'शिता,
 D₁ शसा (sic) —^c) D₁ om 9^c-10^b —^d) B
 D (D₁ om) धर्मं, M₃ भाव —^e) B₁ अत्र (for
 अन्यो)

10 = (var) 6 36 18 D₁ om 10^a (of v)
 9) —^a) K₄ M₃ -वृत्ति (M₃ 'त्त)स्था, K₅ B₁ 4 T
 G₁ M₁ 2 4 -युक्तास्तु, G₂ -युक्ता हि (for सयुक्ता) G₃
 जघन्ययोर्वियुक्तास्तु —^d) B₁ 2 नरा, D₁ बला, D₅
 गुणा (for जना) M₃ अधो गच्छति तामसा

11 ^b) D₂₋₄ ब्राह्मण —^c) D₁ [ए]ति (for [ए]वं)
 D₁ om (hapl) वर्णेषु वि- —^d) K₁ 3 निवर्तते, K₂
 8 प्रव; K₅ निवसति

12 ^a) B₁ ह, T G₁ 2 M च; G₃ [ह]ह (for हि)
 —^b) K₃ सग-, B₂ T G₁ 2 सह- (for सघ) D₅
 D₁ M₁ (inf lin as in text) वारिणा (M₁ 'ण)
 —^d) B₁₋₈ 5 D₅ D_{n1} D₂₋₅ पृथक्त्वेन (for 'क्त्वं न)
 K₂ 4 D₁ अनु (for नानु) K₂ 4 5 D₁ 3-5 M₁
 -शुश्रुम T₂ पृथक्त्वान्नाम शुश्रुव

13 ^a) B₁ 2 D_{n1} D₁ 6 तु (for च) —^b) Ś₁ K
 B₁ 4 (marg) 5 D₁ कुचोराणा, B₁ (marg) 2-4 D₅
 D_{n1} D₂₋₅ कुच* (for कुचो*) Ś₁ T₂ G₁ 2 M₃ व्यया,
 K₁ 8 वृया, G₃ M₁ 2 4 यथा (for मय) M₁ 2 [अ]-
 भवत्, M₃ (inf lin) भय (for भवेत्) छे C₅ कुरित
 कर्म चरन्ति ते कुचराश्रोरा । छे —^c) T₂ अस्वर्गा, T₂
 ऊर्ध्वगा (for अध्वगा) Ś₁ K₁₋₄ तप्यते, D₁ -तप्यत
 (for -तप्येत्) —^d) Ś₁ K D₁ धर्मार्ता, B₁₋₄ D₅
 दुःखार्ता (B₂ 'र्ता), B₃ D_{n1} D₂₋₅ उष्णतो, G₃ तृषार्ता,
 M उष्णार्ता (for तृष्णार्ता) K₄ D₁ सुख (for दुःख)
 M₁ 2 भोगिन (for -भा*)

14 ^a) B₁ M₁ 2 आदित्य, T₁ 'स्ये, M₃ 'त्याद्
 (for 'स्य) M₁ 2 om नत्त्वम् B₃ D_{n1} D₂₋₅ उद्विक्त,
 T G₁ 2 उद्विष्ट —^b) Ś₁ K₁₋₃ 5 B₁ 2 5 D₂ कुचोरास्
 (B₅ 'रस्), B₁ (marg) 2 4 D₅ D_{n1} D₁ कुचरास्,
 D₃ कुचेरास् (for कुचो*) K₃ B D_{n1} D₂₋₅ तथा
 (for यथा) M₄ (inf lin as in text) -क्रम (for
 तम-) K₄ D₁ कुचोराश्च तथा तम- —^c) K₃ पथि
 तापो, D₅ परितो यो T₂ [s]ध्वकामाना (for 'गाना
 च) —^d) K₄ B D (except D₅) T₂ रजसो

15 K₂ om. 15^a —^a) Ś₁ K₂ 4 5 D₁ G₃ M₁₋₂
 प्रकाश (K₅ 'इये, G₃ 'इय) (for प्राकाश्य) D_{n1}
 D₂₋₅ आदित्य —^b) K₄ B D (except D₅) M₃ रजसो,
 G₃ राजसा Ś₁ G₂ गुणा, K₅ गुणे, M₃ गुणं —^d)
 Ś₁ K₁ 5 B₃ तमसस् K₄ S (except G₃) तत्र, D₅ तु
 स- (for तस्य)

16 ^a) Some MSS ज्योतिषु, G₃ स्मृतिषु K₂ 4
 D₁ एवं योनिषु सर्वासु —^b) K₁ 3 5 B₂ 4 5 D₂₋₄ 6
 T₁ G₃ M नि-, K₂ 4 D₁ T₂ G₁ 2 प्र (for वि)
 B₁ 2 त्रयो गुणा (by transp) —^c) K₅ D_{n1} D₂₋₅

पर्यायेण च वर्तन्ते तत्र तत्र तथा तथा ॥ १६
 स्यावरेषु च भूतेषु तिर्यग्भावगतं तमः ।
 राजसास्तु विवर्तन्ते स्नेहभावास्तु सात्त्विकः ॥ १७
 अहस्त्रिधा तु विज्ञेयं त्रिधा रात्रिर्विधीयते ।
 मासार्थमासवर्षाणि ऋतवः सन्धयस्तथा ॥ १८
 त्रिधा दानानि दीयन्ते त्रिधा यज्ञः प्रवर्तते ।
 त्रिधा लोकास्त्रिधा वेदास्त्रिधा विद्यास्त्रिधा गतिः ॥ १९
 भूतं भव्यं भविष्यच्च धर्मोऽर्थः काम इत्यपि ।

प्राणापानानुदानश्चाप्येत एव त्रयो गुणाः ॥ २०
 यत्किञ्चिदिह वै लोके सर्वमेवैव तत्रिषु ।
 त्रयो गुणाः प्रवर्तन्ते अव्यक्ता नित्यमेव तु ।
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणसर्गः सनातनः ॥ २१
 तमोऽव्यक्तं शिवं नित्यमजं योनिः सनातनः ।
 प्रकृतिर्विकारः प्रलयः प्रधानं प्रभवाप्ययौ ॥ २२
 अनुद्विक्तमनूनं च ह्यकम्पमचलं ध्रुवम् ।
 सदसच्चैव तत्सर्वमव्यक्तं त्रिगुणं स्मृतम् ।

C 14 1061
B 14 29 24
K 14 40 24

repeat 16^{cd} after 20 — °) Ś1 K1 पर्यायेण, K2
 (second time) ये च K4 D1 नि, K5 Dn1 D2-6
 (all second time) प्र, B1 2 तु (for च) — °)
 K3 3 (first time) Dc1 D5 6 (last two first time)
 यया (for the first तथा)

17 °) K2 3 D (except D1 6) तु (for च) K2
 B1 2 4 D (except D1) भावेषु (for भूतेषु) — °) Ś1
 (before corr as in text) पृथग् (for तिर्यग्-) Dc1
 भावेन त (for भावगत) K4 B1-3 D1-5 M3 मन (for
 तम) — °) Ś1 K1 3 D6 निवर्तते, D2 3 T G विवर्तते
 (for 'वर्तते) K2 4 5 D1 रजसा तु विवर्तते — °)
 K3 B2 3 G3 M स्नेहभावास्तु (G3 M1 2 तु) सात्त्विका

18 °) B1 2 च (for तु) — °) Dc1 om त्रिधा
 रा G3 तथा (for त्रिधा) — °) K2 B2-4 Dc1 मासा
 (for माम) — °) B1 घातव (for ऋतव) G2
 पञ्चिधास् (for सन्धयस्) G2 जतव भिधवस्तथा

19 °) Ś1 D6 धीयते — °) M3 यज्ञ — °) T2
 यया (for the first त्रिधा) Ś1 K1 3 5 D6 लोकस्
 K1 D (except Dc1) G2 देवास्, G1 lacuna, M3
 वेदस् (for वेदास्) — °) D1 om (hapl) त्रिधा
 विद्यास् Ś1 K2 M3 विद्या, K2 4 देवास्, Dc1 वेदास्,
 G2 मिद्विस् (for विद्यास्) K4 D1 मति (for गति)

20 °) K2 3 B D T G भविष्य (for 'व्यच्)
 — °) K4 D3 धर्माथं (D3 थं) K2 B2 D (except
 Dc1 D1) एव च, B1 2 एव नु (for इत्यपि) — °)
 K4 प्राणोदानास्, T2 G2 3 प्राणा (G3 णो)पान — °)
 K (except K3) D1 T1 G1 2 om [अ,पि D2 3 5
 [ए]तद् (for [ए]त) K5 G3 गुणास्त्रय (by transp),
 B1 2 द्वि (B2 त्रि)धा गुणा — After 20, K5 Dn1
 D2-6 repeat 16^{cd}

21 °) B1 2 5 लोके च, B3 3 D (except Dn1

D1) T1 लोकेस्मिन् (for वै लोके) — °) K2 3 corrupt
 Ś1 K1 हि, D2 3 तु (for तत्) K4 D1 सर्वमेव तत्
 श्रुणु, Dn1 D5 6 'मेते त्रयो गुणा, D2-4 'मेतेषु च
 त्रिषु — K4 om 21^{cd} — °) K5 प्रवर्तते — °)
 K6 ह्यव्यक्ताव, B D (except D1) T G ह्यव्यक्ता,
 M हा (M3 अ)व्यक्त (for अव्यक्ता) D1 4 व्यक्तम् (for
 नित्यम्) K2 तत्, D1 T G1 3 च (for तु) K1
 अव्यक्तमिति नैव तु — °) M1 2 सता (for सत्त्वं)
 — °) K2 T G1 गुण सर्वं, B3 गुणसंग, M1 2 4 गुण
 सर्गं D1 गुणा सर्गा सनातना

22 °) K3 त्रयो, D1 तपो, T G तद् (for तमो)
 D6 [s]व्यक्ते Ś1 शिवो नित्यम्, B5 D2 3 शिवं धाम
 (B5 नाम), D4 त्रिविध म (s10), D5 6 धाम रजो (for
 शिवं नित्यम्) M तपो व्यक्त (M3 'क्त) शुभ नित्यम्
 — °) Ś1 K1 अजे, K2 B Dn1 D2-3 रजो, K3-5 D1
 अजो, D6 6 योनि, G1 अजा, G2 मम (for अज)
 K2 3 नित्य, D2 निष्प, D5 6 सत्त्वं, G1 -योनि (for
 योनि) Dc1 T2 G सनातन T1 अजेय यत्सनातन
 — °) Hypermetric G3 विकार B2-5 Dc1 लय,
 D5 स लय, M प्रथम (for प्रलय) K3 प्रवृत्तिकार
 प्रलय, B1 लयो विकार प्रकृति — °) T G1
 प्रभाव, M3 प्रधान K6 B4 5 Dc1 D3 4 प्रभवा
 व्ययौ, G2 'वाप्ययं, G3 प्रलयाप्ययौ, M1 2 प्रथमा-
 व्ययौ (s10)

23 °) Ś1 K1 अनुद्विक्तम् (s10) (for 'द्विक्तम्) K2 4
 D1 अनतत्त्वम्, K5 अतत्त्वम्, Dc1 Dn1 D2 3 5 6
 अनूनं वा — °) Ś1 K1 3 Dn1 D2-5 G3 [अ]प्यकप (D4
 G3 'प्य)म्, K2 5 D1 अकप्यम्, M [अ]प्यकल्प (M3
 'ल्प)म् (for ह्यकम्पम्) K4 D1 अकप्य (D1 'प)मतुल
 ध्रुवं, T G2 व्यक्तमप्यम (G3 'च)ल ध्रुव, G1 [अ]व्यक्त
 मप्यमलं ध्रुव — °) K4 D1 सत्त्वं (for सर्वम्) — °)
 Ś1 K1 3 5 संतव्य त्रि-, K2 4 D1 व्यक्ताव्यक्त (for

ज्ञेयानि नामधेयानि नरैरध्यात्मचिन्तकैः ॥ २३
अव्यक्तनामानि गुणांश्च तत्त्वतो
यो वेद सर्वाणि गतीश्च केवलाः ।

विमुक्तदेहः प्रविभागतत्त्ववि-
त्स मुच्यते सर्वगुणैर्निरामयः ॥ २४

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

४०

ब्रह्मोवाच ।

अव्यक्तात्पूर्वमुत्पन्नो महानात्मा महामतिः ।
आदिर्गुणानां सर्वेषां प्रथमः सर्ग उच्यते ॥ १
महानात्मा मतिर्विष्णुर्विश्वः शंभुश्च वीर्यवान् ।
बुद्धिः प्रज्ञोपलब्धिश्च तथा ख्यातिर्धृतिः स्मृतिः ॥ २

पर्यायवाचकैः शब्दैर्महानात्मा विभाव्यते ।
तं जानन्ब्राह्मणो विद्वान्न प्रमोहं निगच्छति ॥ ३
सर्वतःपाणिपादश्च सर्वतोक्षिशिरोमुखः ।
सर्वतःश्रुतिमाल्लोके सर्वं व्याप्य स तिष्ठति ॥ ४
महाप्रभार्चिः पुरुषः सर्वस्य हृदि निश्चितः ।

अव्यक्तं त्रि) D^० पर (for स्मृतम्) —^० Ś₁ K₁ ३
ज्ञेयानि वा प्रदेयानि

24 ^० T₁ गुणानि M₂ तत्त्वको (for 'तो) —^०)
G₈ सर्वाश्च, M₁ नित्यात्म (for सर्वाणि) K₁ ३ गर्तीश्च
(sic), K₄ D₄ M₂ ३ गतिश्च, G₁ गतिं च K₁ ३
केवल, B₂ उत्तत, D₀₁ G₁ M₈ केवला (G₁ 'ला)
—^०) G₁ अमुक्त, G₂ त्रिमुच्य (for विमुक्त) K₅ G₈
देह (for 'देह) K₄ D₁ प्रविभज्य (for 'भाग) —^०)
K₄ ३ D₁ G₈ अनामय, D₀₁ निराशय (for 'मय)

Colophon — Sub-parvan K₂ ३ S (except G₂)
अनुगीता — Adhy name K₂ ३ B D₀₁ D₀₁ D₁ ३
गुरुशिष्यसंवाद, G₂ गुणव्यक्तिकथनं — Adhy no
(figures, words or both) Ś₁ M₁ (inf lin) 41,
D₀₁ 39 (as in text), D₄ 37, T₁ 31, T₂ G₁ ३
M 30 — Śloka no D₀₁ 26

40

1 K₂ गुरुर, K₄ D₁ M₈ ब्राह्मण (for ब्रह्मा)
—^०) D₈ महातेजा (for 'नात्मा) T₂ महागत, G₂
महीपति —^०) G₂ अनिर्गुणाना (for आदिर्गु) D₈
गुणानां च सर्वेषा (submetric) —^०) D₈ ३ प्रथमं

2 ^०) K₂ महानात्म- K₄ D₁ गतिर, G₇ विभुर

(for मतिर) B^० ३ D₁ जिष्णु, G₇ विष्णु (as in
text) —^०) K₂ ३ D₁ विश्वं, B₁ ३ D₀₁ D₀₁
D₂ ३ ३ जिष्णु, B₂ ३ D₁ विष्णु, T G विभु (for
विश्व) K₂ ३ D₁ स (for च) —^०) D₈ विद्धि (for
बुद्धि) M प्रलोपलब्धि (M₁ 'ब्धि) च तथा (sic) —^०)
T G सवित्, M बुद्धि (for तथा) K₄ D₁ क्षातिर,
T₂ ज्ञातिर (for ख्यातिर) K₁ वृत्ति, K₂ स्मृतिर,
K₅ M₁ ३ श्रुति (for घृति) K₂ घृति, D₀ मति
(for स्मृति)

3 ^०) K₁ वाचक, M₁ ३ वाचक D₈ पर्यायि
वाचक शब्दो —^०) K₄ D₁ महारमा च (for 'नात्मा)
Ś₁ K₁ B₁ ३ विभाष्यते, K₅ G₂ विशो (G₃ 'वा) चने, G₁
विभावत (for व्यते) — D₂ om 3^०-4^० —^०)
D₁ वा जानन्, T₂ G₂ M₁ तज्जानाद् (M₁ 'न) (for
त जानन्) K₄ D₁ विद्या (for विद्वान्) G₂ त ज्ञाना
ब्राह्मणो वेत्ति —^०) K₂ ३ D₁ मोहसाधि, D₀₁ समोह
नि, G₂ अत्र मोह न, G₃ M₁ (inf lin) च मोह नि
(G₈ न) (for प्रमोह नि) K₅ D₀₁ D₂-३ T₁ प्रमोह
नाधिग (T₁ नैव ग) च्छति, B न समोह (B₁ ३ मोहं च)
नियच्छति

4 Cf 6 35 13, 14 19 45^० D₂ om 4^० (of
v I 3) —^०) K₂ ३ D₁ पादांत (K₂ 'त), D₄
पादाश्च, T G₁ -पादं च —^०) K₄ D₁ T G₁ ३ क्षिरो-

अणिमा लघिमा प्राप्तिरीशानो ज्योतिरव्ययः ॥ ५
 तत्र बुद्धिमता लोकाः संन्यामनिरताश्च ये ।
 ध्यानिनो नित्ययोगाश्च सत्यमंता जितेन्द्रियाः ॥ ६
 ज्ञानवन्तश्च ये केचिदलुब्धा जितमन्यवः ।
 प्रमत्तमनमो धीग निर्ममा निरहंकृताः ।
 विमुक्ताः सर्व एवैते महत्त्वमुपयान्ति वै ॥ ७
 आत्मनो नहतो वेद यः पुण्या गतिमुत्तमाम् ।

स धीरः सर्वलोकेषु न मोहमधिगच्छति ।
 विष्णुरेवगदिसर्गेषु स्वयंभूर्भवति प्रभुः ॥ ८
 एवं हि यो वेद गुहाशयं प्रभु
 नरः पुराणं पुरुषं विश्वरूपम् ।
 हिरण्मयं बुद्धिमतां परा गतिं
 स बुद्धिमान्बुद्धिमतीत्य तिष्ठति ॥ ९

C 14 1025
 B 14 40 13
 K 14 41 13

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि चत्वारिंशोऽध्याय ॥ ४० ॥

सुम् — °) K: D1 T G1 2 बुद्धिदल् (for नाल्ले)
 K1 2 M सर्वत बुद्धिरालोक (M: का) — °) K2 3 B2
 D1 लाट्ठ्य, K3 लाधिरत्त (for व्याप्य न) S1 K1 2
 [क]धि, T G1 [क]धे (for म) G3 निष्टे

5 °) K1 प्रभुर्वि, K2 B1 2 3 Dn1 D.-. T G1 2
 प्रभाव, K3 D1 प्रभानि G- महान्प्रभाव पुन्य — °)
 S1 K1 2 Dn1 D.-. निश्चित, K2 D1 विन्तु (K- सु)-
 त, B1 2 [क]धिष्ठित, B1- निमूत, Dc1 निन्तुत,
 T G1 निष्टित, G- निष्ठित, Madras ed सप्रित (for
 नि) K3 सत्पन्य दृष्टि विन्तुत, G2 सर्व व्याप्य म
 निष्टित (= 4^d) — °) D1 इषानो, Dc1 आशानो, T2
 इषान्यो K3 एव य (for लव्यय)

6 °) S1 अत्र, K1 तत्त्व, D- °) येय T G1 2 ये
 तु, G2 म तु (for तत्र) K2 D (except D1) बुद्धिविदो
 (for मतां) B1-2 D (except Dc1 D1) G3 लोके
 K1 2 अत्र बुद्धिगता लोका, M वे तु उद्वतमा लोके — °)
 B Dc1 Dn1 D2-°) मद्भाव (for मन्वाम) K1 D1
 मन्वामयत्तराश्च ये — °) D- व्यायिनो — °) D3 मन्व
 वमत्या (for मन्वमथा)

7 °) Dc1 om च — K1 D1 om 7th — °) G2
 न लुब्धा (for अलुब्धा) S1 K1 3 गत (for जित)
 — °) G2 वीरा, M1 युक्ता (for धीरा) — °) K1 3
 निर्ममा, D3 निर्ममो K1 D निरहंकृत, B1 2 T G1 2

M1 2 3 क्रिया — °) B1 च, B2-3 Dn1 D2-1 [उ]त,
 Dc1 D- °) ते (for वै)

8 °) K2 आत्मना K3 D1 आत्मानमात्मना वेद
 — °) K1 2 पुण्य K3 उत्तम — K- B2-3 Dc1 D3
 read 14 42 1-3 (B2- Dc1 D3 repeating 14 42 1
 in its proper place) after 8th, while B1 2 Dn1
 D1 c read the same after 8th, repeating it in its
 proper place — °) B2-3 Dc1 भूतेषु (for लोकेषु)
 — °) B1 2 उप (for अधि) — °) K2 विष्णोर (for
 विष्णुर) K3 D1 -सर्वेषु (for सर्वेषु)

9 °) B2 तु (for हि) K1 गुहामयं, K2 गुणाशय,
 T1 महा (for गुहा) K3 M2 प्रभुर, K4 D1 पर,
 K- विभु (for प्रभु) — °) B Dn1 D.-°) पर, Dc1
 रव, G3 नव, M1 हरि (for नर) K1 पुराण, D5
 पुराण K1 पुन्यो — °) D c बुद्धिमय (for मता)
 K1 D1 गति — °) Dn1 सु (for म) B2 Dc1 om
 (hapl) बुद्धिमान D3 सर्वम् (for बुद्धिम्)

Colophon om in Dc1 S — Sub-parian K3 3
 अनुगीता — Adhy name B Dn1 D2 3 3 c गुरु
 शिष्यसवाद — Adhy no (figures, words or both)
 S1 42, Dn1 40 (as in text), D1 38 — Stol a
 no Dn1 13

४१

ब्रह्मोवाच ।

य उत्पन्नो महान्पूर्वमहंकारः स उच्यते ।
 अहमित्येव संभूतो द्वितीयः सर्ग उच्यते ॥ १
 अहंकारश्च भूतादिवैकारिक इति स्मृतः ।
 तेजसश्चेतना धातुः प्रजासर्गः प्रजापतिः ॥ २
 देवानां प्रभवो देवो मनसश्च त्रिलोककृत् ।
 अहमित्येव तत्सर्वमभिमन्ता स उच्यते ॥ ३

अध्यात्मज्ञाननित्यानां मुनीनां भावितात्मनाम् ।

स्वाध्यायक्रतुसिद्धानामेष लोकः सनातनः ॥ ४

अहंकारेणाहरतो गुणानिमा-

न्भूतादिरेवं सृजते स भूतकृत् ।

वैकारिकः सर्वमिदं विचेष्टते

स्वतेजसा रञ्जयते जगत्तथा ॥ ५

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

41

Ks om this adhy

1 K2 गुरु, K4 D1 ब्राह्मण (for प्रह्मा) —^a
 Ś1 K1 G3 यदुत्पन्नो, K4 D1 उत्पन्नो हि (for य उत्पन्नो)
 —^b) B1 अहकार —K4 D1 G3 om (hapl) 1°
 T1 om 1^a-2^a

2 T1 om 2^a (cf v l 1) —^a) M4 (inf ltn)
 अहकाराच् K8 स, Cv तु (for च) B1 भूतानि
 (for 'दिर) —^b) K4 D1 विकारिक, Cv वै (as in
 text) T G1 स्मृति. —^c) K2 B2 Dn1 M Cv तेज
 सश्च M2 धातु, Cv धातु (as in text) —^d) B
 (except B4) प्रजापते, Dn1 D2-3 'यते, Cv 'पति
 (as in text)

3 ^a) K2 लोके (for देवो) K4 D1 देवाना प्रभवे
 लोके —^b) T1 om from मनसश्च up to भूतादि (in
 5^b) G3 कृत सर्गश्च (for मनसश्च) K2 4 D1 विभाव
 (K2 'ग), D3 निलोक (for 'त्रि') —^d) K2
 अभिधानं, K4 D1 इति मान, Dc1 अहमता, D6 ०
 अभिमानी, T2 G1 'मान, G3 'सक्ता (for 'मन्ता)

4 T1 om 4 (cf v l 3) M3 2 om 4 —^a)
 K2 4 B3 Dn1 D1-3 M3 'तृप्ताना (for नित्यानां)

B1 2 4 5 Dc1 अध्यात्मध्यान (Dc1 'भाव) तृप्ताना, G2
 'ज्ञानिना तेषां —^c) K2 मुख्यानाम्; G3 नित्या (for
 सिद्धा) —^d) Ś1 K2 3 B3 धर्म, Cv लोक (as
 in text)

5 T1 om up to भूतादि (in 5^b) (cf v l 3).
 —^a) K1-3 B1 D6 ० M हरते (B1 D6 'ते), B2-3
 Dc1 [आ]हरते, T2 G [आ]रभते, M4 (inf ltn) लभते
 (for [आ]हरते) K4 D1 महानह वै हरते गुणानिमात्
 —^b) G2 3 भूतादिदेव B3 एव (for एव) B1 2 स
 सृजते, G3 भजते (for सृ) G1 नु, G2 तु (for
 स) K4 D1 भूतभृत्, B2 'वत्, M3 लोककृत्, M4
 (inf ltn as in text) भूतक —^c) K1-3 वैकारिका,
 B1 T G1 3 'रिक् G3 विचारितं (for विचेष्टते)
 —^d) T2 G1 स, M1 2 तत् (for स्व) Ś1 मरुत्तया,
 B1 2 तथा जगत् (by transp). D3 स्वतेजसे राजयते
 जगत्तथा

Colophon om in K2 — Sub-parvan K2 3 T
 G1 M1-3 अनुगीता — Adhy name K2 B1-3 5 Dn1
 D2 3 5 ० गुरुशिष्यसंवाद, Dc1 गुरुशिष्यसंवादे अहकार
 चिंतन — Adhy no (figures, words or both) Ś1
 43, Dn1 G3 41 (as in text), D4 39, T1 32,
 T2 G1 2 M 31, M4 (inf ltn) 42 — Śloka no
 Dn1 5

४२

ब्रह्मोवाच ।

अहंकारात्प्रसृतानि महाभूतानि पञ्च वै ।

पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ॥ १

तेषु भूतानि मुखन्ते महाभूतेषु पञ्चसु ।

शब्दस्पर्शनरूपेषु रसगन्धक्रियासु च ॥ २

महाभूतविनाशान्ते प्रलये प्रत्युपस्थिते ।

सर्वप्राणभृतां धीरा महदुत्पद्यते भयम् ॥ ३

यद्यस्माज्जायते भूतं तत्र तत्प्रविलीयते ।

लीयन्ते प्रतिलोमानि जायन्ते चोत्तरोत्तरम् ॥ ४

ततः प्रलीने सर्वस्मिन्भूते स्थावरजङ्गमे ।

स्मृतिमन्तस्तदा धीरा न लीयन्ते कदाचन ॥ ५

शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं रसो गन्धश्च पञ्चमः ।

क्रियाकारणयुक्ताः स्युरनित्या मोहसंज्ञिताः ॥ ६

लोभप्रजनसंयुक्ता निर्विशेषा ह्यकिंचनाः ।

C 14 1105
B 14 42 7
K 14 42 7

42

1 Ks reads 1-3, B1 : Dn1 Ds e read the same for the first time and B2-3 Dc1 Ds read 1 for the first time, after 14 40 8^b Ks D1 M2 : ब्राह्मण (for ब्रह्मा) —^a B2 (second time) G1 : प्रभूतानि (for प्रसृ) K2 : D1 अहंकारप्रभूतानि —^b Dc1 (first time) om वै —^c K2 आकाशे, D1 (second time) e (first time) आकाश —^d T1 G1 पञ्चम

2 For the sequence in Ks and the repetition in B1 : Dn1 Ds e, cf. v 1 1 B2-3 Dc1 Ds read 2-3 after the first occurrence of 1 —^a B1 (second time) तेषु (for तेषु) Ks B1 Dn1 (last two second time) D1 : e (second time) T1 G2 मुह्यति, Ks B1 (first time) : (both times) 2- Dc1 Dn1 (first time) D2 : (both times) e (first time) युज्यते (for मुह्यन्ते) —^b M2 : भूतानि (for भूतेषु) — After 2^b, D1 reads 6^{ab}, repeating it in its proper place D1 (second time) om 2^{ad} —^c Ks स्पर्शेन, B1 : (both second time) स्पर्शश्च, M2 स्पर्शेषु (for स्पर्शन) Ś1 भूतेषु (for रूपेषु) Ks B1 : (last two first time) 2- Dc1 Dn1 (first time) Ds e (first time) ते शब्दस्पर्शरूपेषु

3 For the sequence in Ks and the repetition in B1 : Dn1 Ds e, cf. v 1 1, and for the sequence in B2-3 Dc1 Ds, cf. v 1 2 —^a Ks D1 महाभूत (for भूत) B1 (second time) विनाशाय, D1 (second time) -विलामश्च, T G विकाराते (for विनाशान्ते) D2 महाभूतानि नश्यति, M1 : भूतानि नाशते —^b Some MSS प्रलये B1 : (both first time)

समुपस्थिते (for प्रत्यु^a) D1 (second time) जायते चोत्तरोत्तर (cf 4^d) — D1 (second time) om 3^{ad} —^c Ds (second time) सर्वे (for सर्व) —^d Ś1 उत्पद्यते, Dn1 (second time) Ds e (second time) अस्त्युद्यते, Ds उद्ययते (for उत्पद्यते) M1 : लयं (for भयम्)

4 ^a G2 तस्मात्स (for यद्यस्माज्) M2 ज्ञायते (for जा^a) Ś1 K1 तत्तु, Ks सर्व, M यत्र (for भूत) —^b K1 : transp तत्र and तत् Ds e तत्तत्रैव (for तत्र तद्य) Ks : D1 तत्तत्रैव प्रलीयते, Ks तत्तु तत्र प्रली^a —^c B2 मुह्यति, D1 नीयते —^d G2 चोत्तरोत्तरा

5 ^a Ks Ds T2 सर्वस्मिन् Ks तत प्रलीयते सर्व —^b Ks भूत, M2 भूत (for भूते) Ds जगमौ —^c B1 स्थितिमत (for स्मृति) K2 : T तथा, B2 सदा, G2 ततो (for तदा) Ś1 K1 : स्मृतिमतस्तथा धीरा, B2 स्थितिमत सदा धीरा, G2 स्मृतिवत् समा धीरा —^d K2 न जीयते, M1 : नाली^a (for न ली) G2 कथंचन (for कदा)

6 D1 reads 6^{ab} for the first time, after 2^{ab} —^a Ks शब्दस्पर्शौ, G2 शब्दस्पर्श D1 (first time) च रूप च (for तथा रूप) —^b Ds रस B2 [s]थ (for च) Ds e पञ्चम —^c Ś1 K D1 : कारण (for कारण) B2 : D2 : -नित्या, G2 -मत्रा (for -युक्ता) B1 : Dc1 Dn1 Ds e क्रियाक (Ds e 'या क)-रणनित्या स्युर —^d G2 अनित्यो G2 संस्थिता (for संज्ञिता)

7 ^a Ks : D1 मोह, S (except M2) लोक- (for लोभ) Dn1 D2-3 M2 समूता (for समुक्ता) Ś1 K1 : B1 लोभप्रजनने (K1 'नं) युक्ता —^b K1 तु

मामशोणितसंघाता अन्योन्यस्योपजीविनः ॥ ७
 वहिरात्मान इत्येते दीनाः कृपणवृत्तयः ।
 प्राणापानाबुदानश्च समानो व्यान एव च ॥ ८
 अन्तरात्मेति चाप्येते नियताः पञ्च वायवः ।
 वाङ्मनोबुद्धिरित्येभिः सार्धमष्टात्मकं जगत् ॥ ९
 त्वग्प्राणश्रोत्रचक्षुषि रसनं वाक्च संयता ।
 विद्युद्गं च मनो यस्य बुद्धिश्चाव्यभिचारिणी ॥ १०
 अष्टौ यस्याग्रयो ह्येते न दहन्ते मनः सदा ।
 स तद्ब्रह्म शुभं याति यस्माद्भयो न विद्यते ॥ ११

एकादश च यान्याहुरिन्द्रियाणि विशेषतः ।
 अहंकारप्रसृतानि तानि वक्ष्याम्यहं द्विजाः ॥ १२
 श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ।
 पादौ पायुरूपस्थं च हस्तौ वाग्दशमी भवेत् ॥ १३
 इन्द्रियग्राम इत्येष मन एकादशं भवेत् ।
 एतं ग्रामं जयेत्पूर्वं ततो ब्रह्म प्रकाशते ॥ १४
 बुद्धीन्द्रियाणि पञ्चाहुः पञ्च कर्मेन्द्रियाणि च ।
 श्रोत्रादीन्यपि पञ्चाहुर्बुद्धियुक्तानि तत्त्वतः ॥ १५
 अविशेषाणि चान्यानि कर्मयुक्तानि तानि तु ।

(for हि) — °) Dc1 सवाश्र, M4 सवाधा (for सवाता) — °) K2 4 D1 [अ]नु- (for [उ]प)

8 °) T आत्मानम् G2 इत्येता — K2 om (hapl) 8⁵-9^a — °) G2 कूरा (for दीना) K3 वरमला, Bom ed -जीविन (for वृत्तय) — °) T1 G2 8 प्राणा(G2 °णो)पान

9 K2 om 9^a (cf v 1 8) — °) K6 B2 D T G2 8 अतरात्मनि, G1 °प्येति, Cv °मेति (as in text) Ś1 K2 वा(Ś1 च्या)प्येते, D3 नियता, T1 चास्मेति, Cv चाप्येते (as in text) — °) D3 शरीरे, Cv नियता (as in text) — °) Ś1 K1 8 स्वप्नोबुद्धिर, B3 वाङ्मनोवायुर K2 [प]त्त्, B2 G2 [प]ति (for [प]भि) Dn1 D3 6 वाङ्मनोबुद्धिभि सार्धम् — °) Dn1 D6 6 इदम्, D3 एनम् (for सार्धम्) Ś1 K1 अष्टात्मज, B2 °एक

10 °) D2 प्राणे, M1 2 प्राण (for प्राण) K5 रजश्रोत्र ज्ञानचक्षुश्च — °) B Dc1 T2 M2 रसना K. B सयता, B2 Dc1 T2 G2 3 संयुता K1 D1 रसन वाक्च तथा, Dn1 D2-6 रसना वाक्च सयता — °) Ś1 K1-3 B2 D1 वाङ्मनो (for च मनो) — °) M1 2 बुद्धिप्राप्यविचारिणी

11 °) M2 [अ]द्भयो (for [अ]ग्रयो) D1 तु (for हि) K4 [अ]ति (for [प]ति) — °) Ś1 K1 8 G2 न दहति, K3 प्रदहते (sic), K4 D1 प्रवहते (for न दहन्ते) T1 G2 दहत्येव (G2 °न) क्रिया सदा, G1 दहते य क्रिया सदा, M1 2 4 दहते मानस म(M2 °सदा, M1 °स त) दा, M2 दहंतेहं क्रिया सदा — °) G1 न (for म) D1 e transp तद्गद्वा and स K5 पर, M -सदो (for नुर्म) — °) K4 B1 D (except Dc1) सद्माद् D2 6 जायते (for विद्यते)

12 °) Ś1 एकादशे, K4 M1 2 4 °दश Ś1 (before corr) S (except G2 8) तु, K2 6 [प]व (for च) G1 चान्याहुर (sic) — °) K2 4 B D (except D3) अहंकारात् — °) S (except G2) नामत (for [अ]ह द्विजा) K2 8 द्विज, K4 D1 तव, K5 सदा (for द्विजा) D6 प्रवक्ष्यामि मह द्विजा (sic)

13 °) B1 Dc1 S (except G2) [इ]ति (for [प]व) K4 M2 पचमं, M1 पचमा — °) Ś1 पाणिर (for पायुर) Ś1 K1 उपस्था च, K2-4 B Dc1 Dn1 D2 4-6 G2 °स्थश्च, D1 °स्थस्य, D3 °स्थाश्च — °) K1 वाक्चैव (for हस्तौ वाग्)

14 Ś1 reads 14 on marg — °) M8 ग्रामम् (for ग्राम) D2 एत्येय, G2 इत्येतन (for इत्येय) — °) D6 एकादशी, T1 G1 2 M चैकादश — °) K2 B3 Dc1 D2 एव, M1-3 एतद् (for एत) D6 पूर्वं T1 G2 त ग्राममजय (G1 चैयं) एत्वं, G3 एतद्ग्राम च यत्पूर्वं — °) K2 5 B1 Dc1 प्रकाशयेत्

15 °) B1 2 4 Dc1 [प]व (for [आ]हु) — °) K1 B4 Dc1 S (except G2) [अ]पि (for च) — °) B2 श्रोत्राणाणि K2 [इ]व, K4 5 D1 T1 G2 M1-3 च, G1 2 M4 तु (for [अ]पि) Ś1 K1 8 श्रोत्रादीनि तथा पच

16 °) K3 अवागपाणि (sic), K5 B2 D1 S (except T2) अवदोपाणि (T1 °शिराणि) (for अवि) K2 [अ]न्याहु (for °नि) Ś1 अर्वाग्रूपाणि चा* *, K1 आकाश पाणिचर्यानि (sic) — °) K4 यानि च, K5 तानि च; B1 2 भारत, B3 Dn1 D2-4 T G2 2 M1 2 यानि तु (for तानि तु) — °) K5 एभ्य तु (for °यत्र) — °) B D (except Dc1 D2) T G तु द्वा (B1 2 च द्वा, D2 तद्वा) दशी, M8 वा दशमी (for द्वादशमी)

उभयत्र मनो ज्ञेयं बुद्धिर्द्वादशमी भवेत् ॥ १६
 उत्पुक्तानीन्द्रियाणीमान्येकादश मया क्रमात् ।
 मन्यन्ते कृतमित्येव विदित्वैतानि पण्डिताः ॥ १७
 त्रीणि स्थानानि भूताना चतुर्थं नोपपद्यते ।
 स्थलमापस्तथाकाशं जन्म चापि चतुर्विधम् ॥ १८
 अण्डजोद्भिज्जसंस्वेदजरायुजमथापि च ।
 चतुर्धा जन्म इत्येतद्भूतग्रामस्य लक्ष्यते ॥ १९
 अचराण्यपि भूतानि खेचराणि तथैव च ।

अण्डजानि विजानीयात्सर्वाथैव सरीसृपान् ॥ २०
 संस्वेदाः कृमयः प्रोक्ता जन्तवश्च तथाविधाः ।
 जन्म द्वितीयमित्येतज्जघन्यतरमुच्यते ॥ २१
 भित्त्वा तु पृथिवीं यानि जायन्ते कालपर्ययात् ।
 उद्भिज्जानीति तान्याहुर्भूतानि द्विजसत्तमाः ॥ २२
 द्विपादवहुपादानि तिर्यग्गतिमतीनि च ।
 जरायुजानि भूतानि वित्त तान्यापि सत्तमाः ॥ २३
 द्विविधापीह विज्ञेया ब्रह्मयोनिः सनातना ।

C 14 1179
 B 14 42. 39
 K 14 42 24

17 ^a) K₂ B D - [पु]जानि, D₂ [सा]त्मनि,
 G₂ [ट]नि (sic) (for [ड]जानि) D₂ इत्युक्तानी
 द्रियाण्येतानि (hypermetric) - ^b) K₂ 2 D₁ T G₁
 यथा क्रमात्, K₁ यथा क्रमेत्, B D₂ D₁ D -c यथा
 क्रम, G₂ 2 तथा क्रमात् (for मया क्र) - ^c) K₁
 D₂ - D₁ D₂ - c T₁ M₂ [र]त्र (for [पु]त्र - ^d)
 K₂ विदित्व, T₂ G₁ 2 M विनित्य (for विदित्वा) B
 D₁ D₂-c T₁ G₂ जानि (for [पु]जानि) S₁ K₁-1 T₂
 G₁ पठित D₁ विदित्वेतानि पठित (sic), G₃ विदित्व
 नतमि स्थिता (sic) - After 17, B D₂ D₁ D -
 T₁ 10^c

78^a अत्र पर प्रदद्यामि मयं विविशमिन्द्रियम् ।

[T₂ विविधा]

- After the above, B D₂ D₁ D₂-c read 27-39
 (B₁-2 repeatin, 27^a-39^b, B₁-27-38, D₂ D₁
 D₂ 27^a-30^b, at their proper places), while D₂
 reads 27-39 after 17

18 ^b) D^a [अ]भि (for [उ]प) S₁ K₁ 3 - लभ्यते
 (for -पद्यते - ^c) S₁ K₂ D₂ स्थूलम् (for स्थूलम्)
 K₂ आपशुम् (sic) (for आपमया) - ^d) G₂ [पु]त्र
 (for [अ]पि)

19 K om (hapl) 19^a-20^b - ^a) B₁ D₁ T₂ M
 अण्डजोद्भिज्ज- D संस्वेद G^a अण्डजसंस्वेदजोद्भिजा - ^b)
 K₁ D₁ जा, D₂ om (for च) - ^c) K₂ चतुरा
 B₁ 2 चतनु (for इत्येतद्) - ^d) T G वक्ष्यते

20 K₂ om 20^b (cf v l 19) - ^a) S₁ K₁ 3
 D₂ अप्या (D₂ या) रण्यानि K₂ D₁ आरण्यानि च,
 K₁ अपराणि च, B D₂ D₁ D₂-c T अपराण्यय
 (D₂ T 'पि), G₁ 2 अपराण्यपि (for अचरा)
 - ^b) B₁ 2 4 D₂ D₂ G₃ अचराणि - ^c) K₁ D₁ च
 तान्याहु (for विजानीयात्)

21 K₁ partly damaged - ^a) D₁ corrupt S₁
 M₁ (inf lin) संस्वेदात्, B D₂ D₁ D₂-c T G₂ 3
 M₁ संस्वेदा (for संस्वेदा) D₂ om from कृमय up
 to यानि (in 22^a) S₁ B₁ T₁ G₁ क्रिमय, K₁
 तृमय, B₁ क्रमिज K₂ संस्वेदाक्रिमय प्रोक्ता - ^b)
 K₁ यथाविधा, D (except D₁, D₂ om) यथाक्रम
 - ^d) M₁ 2 जघनतरम्

22 D₂ om 22^a (cf v l 21) - ^a) B₁ 2
 M₁ 2 द्वित्वा (for भित्त्वा) K₁ D₁ च (for तु) G₂
 यनु (for यानि) - G₁ om 22^a M₁ 2 om 22^a
 - ^c) Some MSS उद्भिज्जानि B₁ D₁ D₂-c च, B₁
 D₂ तु, M₁ हि (for [ह]ति) T G₂ उद्भिज्जानि
 विजानीयाद् (G₂ नीत) - ^d) T G₁ 2 गौरवास्पाप
 कर्मण

23 K₂ om (hapl) 23 - ^a) K₂ G₂ द्विपदा,
 M₁ 2 द्विपादा - ^b) T₂ G₂ गत (for गति) B₁
 D₂ 4 मतानि, S (except G₂) गतानि (for मतीनि)
 - ^c) S₁ K₁ जावानि (for मू) - ^d) K₁ T₁ G
 वित्तवानि, K₂ D₁ D₂-c T₂ विकृतानि, B D₂ चिंति
 तानि (for वित्त तानि) G₂ सत्तमा S₁ निवर्तितानि
 मत्तमा, K₁ D₁ कथितानि मुनीश्वरा

24 ^a) G₂ विविधा (for द्वि) K₂ 4 D₁ T₁ [अ]पि
 हि, B D₂ D₁ D₂-c T₂ खलु, G₁ M₂ 4 हीह
 (for [अ]पीह) T₁ हे (for वि) G₂ M₁ 2 द्वि G₂
 वि विजानीह (M₁ नि ह) विज्ञेया - ^b) B D₂ D₁
 D₂-c मनातनी, M₁ 2 4 (inf lin as in text)
 तन, M₂ तन - ^c) G₂ तत् (for तप) D₂
 कर्मसु (for कर्म च) G₂ तत् (for यत्) G₁ सहाम्
 (for पुण्यम्) - K₂ om (hapl) 24^a-25^c - ^d)
 G₂ corrupt D₁ D₂-c विदुषा स्वया, G₁ पा च
 य, M₁ (inf lin as in text) पासित (for पा
 नय)

तपः कर्म च यत्पुण्यमित्येष विदुषां नयः ॥ २४
 द्विविधं कर्म विज्ञेयमिज्या दानं च यन्मखे ।
 जातस्वाध्ययनं पुण्यमिति वृद्धानुशासनम् ॥ २५
 एतद्यो वेद विधिवत्स मुक्तः स्याद्विजर्षभाः ।
 विमुक्तः सर्वपापेभ्य इति चैव निबोधत ॥ २६
 आकाशं प्रथमं भूतं श्रोत्रमध्यात्ममुच्यते ।
 अधिभूतं तथा शब्दो दिशस्तत्राधिदैवतम् ॥ २७

द्वितीयं मारुतो भूतं त्वगध्यात्मं च विश्रुतम् ।
 स्पष्टव्यमधिभूतं च विद्युत्तत्राधिदैवतम् ॥ २८
 तृतीयं ज्योतिरित्याहुश्चक्षुरध्यात्ममुच्यते ।
 अधिभूतं ततो रूपं सूर्यस्तत्राधिदैवतम् ॥ २९
 चतुर्थमापो विज्ञेयं जिह्वा चाध्यात्ममिष्यते ।
 अधिभूतं रसश्चात्र सोमस्तत्राधिदैवतम् ॥ ३०
 पृथिवी पञ्चमं भूतं घ्राणश्चाध्यात्ममिष्यते ।

25 Ks om 25^{ab} (of v l 24) —^a) D (except D₀₁) विविध (for द्वि^a) Gs तज्जेयम् (for विज्ञेयम्) —^b) Śi K₁ यद्भवेत्, K₄ D₁ सन्मखे, B₂ D₁ D₂₋₃ तन्मखे, D₅ ० तत्पर (for यन्मखे) —^c) K₂ 4 D₁ एतस्य, B₁ 2 तस्माद्, T G₁ 2 M वेदस्य (for जातस्य) M₁ 2 [अ]ध्यापन (for [अ]ध्ययन) Gs ज्ञान स्वाध्यायजननम्

26 ^a) B D (except D₁) G₂ वेत्ति (for वेद) —^b) B₂ मुक्त स (by transp), D₁ D₂₋₃ युक्त स, G₁ स युक्त K₅ द्विजोत्तमा, D₅ T₂ द्विजर्षभ —^c) M₁ 2 प्र-, M₁ 2 (sup in as in text) स (for वि-) —^d) K₄ D₁ चैव K₂ D₃ निबोधते, T₁ निबोधत

27 B D₀₁ D₁ D₂₋₃ read 27-39 (B₁₋₃ repeating 27^a-39^b, B₁₋₃ 27-38, D₀₁ D₁ D₃ 27^a-30^b, at their proper places) after 78* D₂ reads 27-39 after 17 Ks om 27^a-30^b B₁ (first time) om 27-32 —^a) B₁ 2 (both first time) परम (for प्रथम) —^b) B₁ 2 (both first time) क्षेत्रम् (for श्रोत्रम्) Śi K₁₋₃ D₁ 2 Gs इत्येते (for उच्यते) — B₂ (second time) om. (hapl) 27^a-30^b —^c) K₂ इति (for अधि) D₀₁ (first time) यथा (for तथा) D₀₁ (second time) शब्दे, D₁ G₁ शब्दा —^d) K₁₋₃ B₁ 2 3 D₀₁ D₁ (last five second time) D₁ 2 (second time) 4 G M₁ चात्र (for तत्र) T₁ [अ]धिदेवता

28 For the sequence and the repetition in B D₀₁ D₁ D₂₋₃, of v l 27 Ks B₂ (second time) 4 (first time) om. 28 (cf. v l 27) —^a) Śi K₁ 2 द्वितीयो K₂ D₀₁ (first time) D₁ 2 3 (second time) मारुत, D₃ (first time) मरुतो K₄ द्वितीयमभिभूत च —^b) B₂ 2 (first time) स्वमध्यात्म B₂ (both times) 4 5 (first time) D₀₁ (both times) D₁ D₃ (both first time) 4 T G₂ M₃ विश्रुता, G₃ विश्रुत

—^c) K₄ D₀₁ (first time) D₁ 2 (first time) 2 3 स्पष्टव्यम्; B₁ (second time) द्रष्ट^a; G₂ स्वर्गमस्य T G₁ चाधि, M₁ (sup in as in text) अग्नि (for अधि) B₄ D₀₁ D₁ D₃ (all second time) S तु (for च) — Gs om 28^a-31^b —^d) K₂ 4 D₁ T₂ वायुस्, G₁ विद्या (for विद्युत्) D₅ [अ]भिदैवत

29 For the sequence and the repetition in B D₀₁ D₁ D₂₋₃, of v l 27 Ks B₂ (second time) 4 (first time) om 29 (cf. v l 27) Gs om 29 (cf. v l 28) K₄ D₁ transp 29 and 30 —^a) D₀₁ (first time) तत्त्वम् (for ज्योतिर्) —^b) K₂ 4 B₂₋₃ D₀₁ D₁ (last five second time) D₁ 2 (second time) T G₁ M इत्येते (for उच्यते) — G₁ om (hapl) 29^a-34^b Śi reads 29^a-30^b on marg —^c) T₁ अनु, G₂ अग्नि (for अधि) B₂ (second time) G₂ M₂ रूप (for -भूतं) B₁ (second time) S (G₁ 2 om) तथा, B₁ तमो (for ततो) Śi द्रष्टव्यमधिभूत च

30 For the sequence and the repetition in B D₀₁ D₁ D₂₋₃, cf. v l 27 Ks B₂ (second time) om 30^{ab}, B₁ (first time) om 30 (for all, cf. v l 27) Gs om 30 (cf. v l 28) G₁ om 30 (cf. v l 29) D₅ om. (hapl) 30 K₄ D₁ transp 29 and 30 Śi reads 30^{ab} and M₃ reads 30, on marg —^b) Śi तु, B₁ (second time) om (for च) Śi K₁ 2 4 B₁ (both times) 2 D₁ 2 उच्यते (for इत्येते) — B₂ 2 D₀₁ D₁ D₃ ins after the second occurrence of 30^{ab} B₁₋₃ after the second occurrence of 39^{ab}

79* रसोऽधिभूत विज्ञेयमापस्तत्राधिदैवतम् ।

[Cf 30^{ab} D₀₁ आधिभूत तु, D₁ D₃ चद्रोधिभूत B₁ सोमस् (for आपस्)]

—^c) D₁ आधिभूतं T₁ श्रोत्र (for चात्र) D₃ चद्रोधिभूतं विज्ञेयम् —^d) D₃ आपस्, M₂ सोमं

अधिभूतं तथा गन्धो वायुस्तत्राधिदैवतम् ॥ ३१
 एष पञ्चसु भूतेषु चतुष्टयविधिः स्मृतः ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि सर्वं त्रिविधमिन्द्रियम् ॥ ३२
 पादावध्यात्ममित्याहुर्ब्राह्मणास्तच्चदर्शिनः ।
 अधिभूतं तु गन्तव्यं विष्णुस्तत्राधिदैवतम् ॥ ३३
 अत्रागातिरपानञ्च पायुरध्यात्ममिष्यते ।
 अधिभूतं विसर्गश्च मित्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ ३४

प्रजनः सर्वभूतानामुपस्थोऽध्यात्ममुच्यते ।
 अधिभूतं तथा शुक्रं दैवतं च प्रजापतिः ॥ ३५
 हस्तावध्यात्ममित्याहुर्ध्यात्मविदुषो जनाः ।
 अधिभूतं तु कर्माणि शक्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ ३६
 वैश्वदेवी मनःपूर्वा वाग्ध्यात्ममिहोच्यते ।
 वक्तव्यमधिभूतं च वह्निस्तत्राधिदैवतम् ॥ ३७
 अध्यात्मं मन इत्याहुः पञ्चभूतानुचारकम् ।

C 14 1120
B 14 42 29
K 14 42 39

31 For the sequence and the repetition in B Dc1 Dn1 D2-e, cf. v l 27 B1 (first time) om 31 (cf. v l 27) G2 om 31^{ab} (cf. v l 28) G1 om. 31 (cf. v l 29) —^b) K1 नृगश्च, K. D. T1 G2 प्राण Ś1 K1 s T1 om च K2 s B1 s (last two both times) s (first time) D1 s e T2 G2 उच्यते (for इच्यते) —^c) K1 (marg. as in text) रूप (for गन्धो)

32 For the sequence and the repetition in B Dc1 Dn1 D2-e, cf. v l 27 B1 (first time) om 32 (cf. v l 27) G1 om 32 (cf. v l 29) B1 s (both first time) om (hapl) 32-33 —^a) Ś1 M2 पञ्च, B1 s s (both times) s s (second time) Dc1 Dn1 D2 s T1 पृषु, G2 येषु (for एषु) —^b) B1 s s (second time) D2 s त्रिषु यश्च, B1 Dc1 त्रिषु पञ्च (for चतुष्टय) D3 (marg. sec. m. as in text) e त्रिषु यश्च रम स्मृत — After 32^b, Ś1 K1 s s D2 ins an addl. colophon [Sub-parvan K2 अनुगीता — Athy name D2 गुरादिप्यसवाद् — Athy no Ś1 43] — B3 (second time) om 32^c-38^d T1 om 32^{cd} Before 32^c, Ś1 K1 s s ins ब्रह्मोवाच, D2 ब्राह्मण उ^a —^c) T1 तत (for अत) —^d) K. B1 s (first time) D (except D1) त्रिविधम् (for त्रि^a)

33 For the sequence and the repetition in B Dc1 Dn1 D2-e, cf. v l 27 G1 om 33 (cf. v l 29) B1 s (both first time) s (second time) om 33 (cf. v l 32) —^a) K1 s G2 M1 s पादम् Ś1 अद्यात्म, D2 आद्यात्मम्, G2 वाच्या^a —^c) Ś1 K1 s B1 s T2 च (for तु) K1 D1 विज्ञेय, B1 s मतस्य (for गन्तस्य)

34 For the sequence and the repetition in B Dc1 Dn1 D2-s, cf. v l 27 G1 om 34^{ab} (cf. v l 29) B3 (second time) om 34 (cf. v l 32) —^a)

K1 B2 (first time) D1 s e अर्वागातिर, K2 अपो गतिर, M1 s अपा गतिर, Cv अत्रागातिर (as in text) —^b) Ś1 K1-s B2 (first time) s Dc1 D1 S (G1 om, M1 inf. lin. as in text) Cv वायुर (for पायुर) Ś1 अद्यात्म, Cv त्मम् (as in text) B1 s (both both times) D e उच्यते, Cv इच्यते (as in text) — K1 om (hapl) 34^c-35^b B2 (first time) om 34^c-37^b —^c) B1 s (both first time) तु (for च) —^d) G2 मित्र

35 For the sequence and the repetition in B Dc1 Dn1 D2-e, cf. v l 27 B3 (second time) om 35 (cf. v l 32) B2 (first time) om 35, K1 om 35^{ab} (for both, cf. v l 34) Ś1 K1 om. (hapl) 35-36 G1 om (hapl) 35-39 —^a) K2 पूजन (for प्रजन) G2 तत्र (for सर्व) —^b) D1 e [s]द्यात्म K2 s s B1 (first time) s D1 e इच्यते (for उच्यते) —^c) T G2 s M2 s शुक्र (for शुक्र) —^d) K2 s D1 तु (for च) D2 M2 प्रजापतिं

36 For the sequence and the repetition in B Dc1 Dn1 D2-e, cf. v l 27 B3 (second time) om 36 (cf. v l 32) B2 (first time) om 36 (cf. v l 34) Ś1 K1 G1 om 36 (cf. v l 35) —^a) K2 सह-स्त्राव् (hypermetric) (for हस्ताव्) —^b) D1 विदु-स्तो, G2 M1 s s विषया (for विदुषो) B1 s (both first time) नरा —^c) K1 B1 (first time) s (both times) Dn1 D2-s भूत च, B2 -भूतश्च, D2 e -भूतानि (for भूत तु) —^d) B1 s (both second time) Dc1 शुक्रम्

37 For the sequence and the repetition in B Dc1 Dn1 D2-s, cf. v l 27 B3 (second time) om. 37 (cf. v l 32) B2 (first time) om. 37^{ab} (cf. v l 34) G1 om 37 (cf. v l 35) —^a) K1 D1 विश्वे देवा, K2 G2 वैश्वदेव, B1 s (both first time)

अधिभूतं च मन्तव्यं चन्द्रमाश्चाधिदैवतम् ॥ ३८
 अध्यात्मं बुद्धिरित्याहुः षडिन्द्रियविचारिणी ।
 अधिभूतं तु विज्ञेयं ब्रह्मा तत्राधिदैवतम् ॥ ३९
 यथावदध्यात्मविधिरेष वः कीर्तितो मया ।
 ज्ञानमस्य हि धर्मज्ञाः प्राप्तं बुद्धिमतामिह ॥ ४०
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च महाभूतानि पञ्च च ।
 सर्वाण्येतानि संधाय मनसा संप्रधारयेत् ॥ ४१

क्षीणे मनसि सर्वस्मिन्न जन्मसुखमिष्यते ।
 ज्ञानसंपन्नसत्त्वाना तत्सुखं विदुषां मतम् ॥ ४२
 अतः परं प्रवक्ष्यामि सूक्ष्मभावकरीं शिवाम् ।
 निवृत्तिं सर्वभूतेषु मृदुना दारुणेन वा ॥ ४३
 गुणागुणमनासङ्गमेकचर्यमनन्तरम् ।
 एतद्ब्राह्मणतो वृत्तमाहुरेकपदं सुखम् ॥ ४४
 विद्वान्कूर्म इवाङ्गानि कामान्संहत्य सर्वशः ।

वैश्वानरास्, Ds वैश्वदेवी, T₁ G₂ वैश्वदेव, Cv 'देवी
 (as in text) K₄ मन पूर्वा, B₁ २ (both second
 time) ४ (first time) Dn₁ D₂-६ Ms तत् पूर्वा (D_०
 'व'), T₂ G₂ ३ Ms (inf lsm) मन पूर्व, Cv मन पूर्वा
 (as in text) —^० B₂ (second time) अधिदैव
 (for 'भूत) —^d B₁ (first time) अग्निस्

38 For the sequence and the repetition in B Dc₁
 Dn₁ D₂-६, cf v 1 27 B₂ (second time) om 38
 (cf v. 1 32) G₁ om 38 (cf. v 1 35) Ś₁ K₁
 om. (hapl) 38^b-39^a —^b B₂ Dc₁ Dn₁ D₂-६
 -भूतात्म (for 'तु-) K₈ चारिकं, K₈ कारण, T
 रूपक (for चारकम्) K₂ ४ D₁ पचभूतानु (K₄ 'तसु)
 पाधिक —^० K₂-4 D₁ हि (for च) B₂ (first
 time) Dn₁ D₂-६ सकल्पश् (for मन्तव्य) B₁ २ (both
 first time) ३ सकल्पश्चाधिभूत च, B₁ (first time) Dc₁
 सकल्पमधिभूत तु (Dc₁ lacuna for तु) —B₁ २ ४ ६
 ins after the second occurrence of 38 B₁ २ (also
 after the first occurrence of 38^b B₂ after the
 first occurrence of 38 D (except D₁) after 38

80* अहकारस्तथाध्यात्म सर्वससारकारकम् ।

अभिमनानोऽधिभूत च रुद्रस्तत्राधिदैवतम् ।

[(L 1) B₂ [अ]न्वोन्व (for [अ]ध्यात्म) B₂ D₁
 मर्ष, D_० ६ आत्म (for मर्ष) B₁ ६ सम्कार- (for
 ममार-) B₁ २ (both both times) ४ कारण (for 'कम्)
 Dc₁ मर्ष ममारकारण (for the post half) — (L 2)
 B₂ ४ Dc₁ तु (for च)]

39 For the sequence and the repetition in B
 Dc₁ Dn₁ D₂-६, cf v 1 27 G₁ om 39 (cf v 1
 35) Ś₁ K₁ om 39^a (cf v 1 38) —^a K₂ B₁ २
 (last two both times) Dn₁ D₂ T₁ G₂ अध्यात्म (for
 'रम्) B₁ बुद्धिम् (for बुद्धिर) —^b Ś₁ प्रसारण,
 B₁ (first time) ४ Dc₁ विकारिणी, D₁ ६ विचारिणी

—^० K₄ D₁ हि, B₁ ३ D₂ ६ G₂ च (for तु) K₅
 चित्तोयं (sic), B D (except D₁) मतव्य (for विज्ञेय)
 —^d T G₂ महत्, G₂ M महास् (for ब्रह्मा)

40 ^a Ś₁ K₁ मतिर (for -विधिर्) —^b K₄ D₁
 एष ते, T G₁ अशेष (for एष च) K₂ B₁ २ कथितो,
 D_० सप्रकीर्तितो (hypermetric) (for कीर्तितो) —^c
 K₁ ३ धर्मज्ञ, D₃ धर्मस्य —^d Ś₁ K₁ ४ D₁ प्राप्तु,
 Dc₁ प्राप्य, D₃ स्पष्ट K₂ Dn₁ D₂-६ ज्ञानव (K₂ 'म)
 ताम् (for बुद्धिम')

41 ^a Ś₁ K₁ ३ ६ Dc₁ D₂ M₄ इन्द्रियार्थाश्च, K₂
 'यार्थासु, K₄ D₁ 'यार्था हि (for 'यार्थाश्च) —^b Ś₁
 K₁-4 D₁ वै (for च) —^d Ś₁ दारयेत्, G₂ -सारयेत्
 (for -धारयेत्)

42 ^a K₂ सर्वस्मिन्, D₁ om —^b Ś₁ K₁ [आ]
 जन्म-, K₄ जातु (for जन्म-) D₁ सुपम् (for सुखम्)
 K₆ उच्यते (for इष्यते) — D₂ om 42^a-43^d —^c
 K₁ ३ ज्ञान (for ज्ञान) T₁ G₁ तत्त्वानां —^d K₂ ४
 D₁ सदा, M₁ २ विष (for सुखं) T G₁ २ M पद, G₂
 हित (for मतम्) — After 42, Ś₁ K₁ ३ Dc₁ ins
 an addl colophon [Sub parvan K₂ अनुगीता
 —Adhy name Dc₁ भूर्वेन्द्रियनिरूपणं —Adhy no
 Ś₁ 44]

43 D₂ om 43 (cf v 1 42) Before 43, Ś₁
 K₁ ३ Dc₁ ins ब्रह्मोवाच —^a Dc₁ तु (for प्र)
 —^b Dc₁ करा (for करी) K₄ B₂ D₁ G₂ शुभा,
 B₂ Dn₁ D₂ ४-६ गिरां (for शिवाम्) T G₁ २ सूक्ष्म
 भावकर शिवं —^c D₂ M₁-३ निवृत्ति, T₁ G₂ 'त्
 —^d Dn₁ D₂ ६ च; T₂ ह (for वा)

44 ^a Ś₁ अनापनाम्, K₂ असनानाम् —^b Ś₁
 K₁ ३ B₂ ३ Dc₁ G₂ M₁ २ चर्याम्, K₄ D₁ यानम्,
 T₂ G₁ -चार्यम् (for -चर्यम्) —^c Dn₁ T₂ G₂ व्र
 (Dn₁ व्रा) क्षमय; T₁ ३ (before corr) G₁ ३ ब्राह्मणज,

विरजाः सर्वतो मुक्तो यो नरः स सुखी सदा ॥ ४५
 कामानात्मनि संयम्य क्षीणतृष्णः समाहितः ।
 सर्वभृतसुहृन्मैत्रो ब्रह्मभूयं स गच्छति ॥ ४६
 इन्द्रियाणां निरोधेन सर्वेषां विषयंपिणाम् ।
 मुनेर्जनपदत्यागादध्यात्माग्निः समिध्यते ॥ ४७
 यथाग्निरिन्धनैरिद्धो महाज्योतिः प्रकाशते ।
 तथेन्द्रियनिरोधेन महानात्मा प्रकाशते ॥ ४८
 यदा पश्यति भूतानि प्रसन्नात्मात्मनो हृदि ।

स्वयंयोनिस्तदा सूक्ष्मात्सूक्ष्ममाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ ४९
 अग्नी रूपं पयः स्रोतो वायुः स्पर्शनमेव च ।
 मही पङ्कधरं घोरमाकाशं श्रवणं तथा ॥ ५०
 रागशोकसमाविष्टं पञ्चस्रोतःसमावृतम् ।
 पञ्चभूतसमायुक्तं नवद्वारं द्विद्वैवृतम् ॥ ५१
 रजस्वलमथादृश्यं त्रिगुणं च त्रिधातुकम् ।
 संसर्गाभिरतं मूढं शरीरमिति धारणा ॥ ५२
 दुश्चरं जीवलोकैःस्मिन्सत्त्वं प्रति समाश्रितम् ।

C 14 1159
B 14 42.53
K 14 42 55

Ma. 4 ब्रह्मतत (for ब्राह्मणतो) K₁ D₁ वृत्तिम् Ś₁
 एवद्वा ब्राह्मणो वृत्तिम्, M₁ 2 तद्ब्रह्म सतत वृत्तम् —^a)
 D₂₋₃ एकतर (for 'पट')

45 ^a) Ś₁ विद्, K₁ D₁ द्विज (D₁ 'जं') (for
 विद्वान्) —^b) D₁ G₃ M₃ 4 (in/ l₁n as in text)
 कामात् D₁ सहत्य D_{n1} D₃ ० सर्वत (for 'ज्ञ')
 —^d) Ś₁ K₁ भवेत्, D_{e1} D₂₋₁ G₃ तदा (for सदा)

46 ^a) K₃ सहत्य (for सयम्य) —^b) D₃ -वृष्णौ
 —^c) D₃ -महन् (for सुहन्) Ś₁ K₂ D (except
 D_{e1}) M₁₋₃ मित्रो, K₃ मत्रो, G₃ मैत्री (for मैत्रो)
 —^d) G₂ -भूय स, G₃ भूयाय (for भूय स) K₃ B
 D (except D₁) ब्रह्मभूयाय कल्पते, G₃ भूयाय गच्छति

47 ^a) K₁ B₂ D₁ विरोधेन — K₁ G₁ om (hapl)
 47^b-48^c —^b) K₁₋₃ विजयैक्षिणा (s₁₀) —^c) Ś₁
 K₁ 3 पुनर्, D_{e1} D₃ मुनिर् (for मुनेर्) K₃ M₁ 2
 जन्म (for जन-) D₃ -परि (for -पद्) T₁ G₃ मुने
 जातपरित्यागाद् —^d) Ś₁ समृच्चति, K₁ सवभ्यति (s₁₀),
 K₃ प्रदीप्यते

48 K₁ G₁ om 48^{a10} (cf v l 47) —^a) K₂
 तथा (for यथा) —^b) M₃ महज्योति प्रदीप्यते —^c)
 T₂ अथ (for तथा)

49 ^a) B₁ 2 D₃ G₃ यथा (for यदा) K₁ D₁ T₂
 पश्यति —^b) K₁ T₂ G M₁ 2 मनो (for [आ]त्मनो)
 — After 49^b, B₁ 2 ins

81* एतदेव हि लोकेऽस्मिन्मनो हृदि समाश्रितम् ।

[Prior half = 53°]

—^c) K₂ 3 B (B₃ marg as in text) D (except
 D₁) -ज्योतिस् (for -योनिस्) T G सदा (for तदा)
 Ś₁ K₁ 3-5 B₃ 4 D_{e1} D₁ T G₁ सूक्ष्म, K₂ सूक्ष्मम्,

G₂ सूक्ष्म M स्वयोनि सर्वदा सूक्ष्म (M₁ 'श्मा')
 —^d) Ś₁ K₁ 3 गुणम् (for सूक्ष्मम्) B₃ D_{n1} प्राप्नोति
 (for धा') K₂ आप्नोति अनुरुत्तम (s₁₀)

50 ^a) K (except K₃) B₂ D₁ 4 T₁ G₁ 3 M₁
 2 4 अग्नि, T₂ G₂ अग्नि (for अग्नी) K₂ 4.5 D₁ G₃
 M₁ 2 4 मन, T₁ G₁ M₃ रस-, T₂ G₂ रस (for पय)
 K₂ 5 B₁ 2.6 D₁ श्रोतो D₃ अग्नि स्वरूप य श्रोतो
 —^b) B₁₋₄ D_{e1} T G₂ 3 M वात, G₁ पाद्- (for
 वायु) D₁ om. from स्पर्शन up to the end of this
 adhy D_{e1} वा (for च) —^c) B₁ 2 (both marg
 as in text) पङ्कचर (for 'धर) S मही गघ (G₃ पङ्क-
 रस (T 'रसा, G₂ 3 'धरा) घ्राणम् —^d) Ś₁ K₁ 2
 4 5 D₁ 5 6 G₂ आकाश-, D₃ अकाम (for आकाशं)
 — After b₀, T G ins

82* दृश्यमादित्यमेवाहुरध्यात्मविदुषो जना ।

51 D₁ om 51 (cf v l 50) —^a) B (except
 B₁) D (except D_{e1}, D₁ om) T G₂ 3 रोग (for
 राग) M₃ रागशोक समाविष्ट —^b) K₂ 4 5 B₃ D₁ 3
 श्रोत- K₃ समाहत, T₁ वृत — K₃ om (hapl)
 51^{a2} —^d) K₁ हि, B₃ त्रि (for द्वि-) S द्विजो
 जमा (for द्विद्वैवृतम्)

52 D₁ om 52 (cf v l 50) —^a) G₁ रजस्वल्म्
 (for रजस्व) K₁ अथास्पृश्य; D_{e1} अथो दृश्य, G₃
 अनादृश्य —^b) G₁ 3 सप्त, M पच (for च त्रि-)
 K₄ D_{e1} त्रिगुण च त्रिधात्मक, B₂ ण त्रिविधात्मक,
 T₂ G₂ ण सप्तधात्मक —^c) Ś₁ K संसर्गनिरतं, D_{n1}
 D₂ 3 5 सशयाभिरु (D₃ म)त, D₃ G₂ संसर्गाभिमत
 —^d) K₂ धारिणी, G₁ दारुणं (for धारणा)

53 D₁ om 53 (cf v l 50) —^a) K₂ 3 5 D₁
 C₇ दुस्तर (for दुश्चर) B₃ 5 D_{n1} D₂ 2 3 6 सर्वं,
 C₇ प्रति (for जीव) — D₃ om (hapl) 53^b, Ś₁

एतदेव हि लोकेऽस्मिन्कालचक्रं प्रवर्तते ॥ ५३
 एतन्महार्णवं घोरमगाधं मोहसंज्ञितम् ।
 विसृजेत्संक्षिपेच्चैव बोधयेत्सामरं जगत् ॥ ५४
 कामक्रोधौ भयं मोहमभिद्रोहमथानृतम् ।
 इन्द्रियाणां निरोधेन स तांस्यजति दुस्त्यजान् ॥ ५५
 यस्यैते निर्जिता लोके त्रिगुणाः पञ्च धातवः ।
 व्योम्नि तस्य परं स्थानमनन्तमथ लक्ष्यते ॥ ५६
 कामकूलामपारान्तां मनःस्रोतोभयावहाम् ।

नदीं दुर्गहदां तीर्णः कामक्रोधाबुभौ जयेत् ॥ ५७
 स सर्वदोपनिर्मुक्तस्ततः पश्यति यत्परम् ।
 मनो मनसि संधाय पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥ ५८
 सर्ववित्सर्वभूतेषु वीक्षत्यात्मानमात्मनि ।
 एकधा बहुधा चैव विकुर्वाणस्ततस्ततः ॥ ५९
 ध्रुवं पश्यति रूपाणि दीपादीपशतं यथा ।
 स वै विष्णुश्च मित्रश्च वरुणोऽग्निः प्रजापतिः ॥ ६०
 स हि धाता विधाता च स प्रभुः सर्वतोमुखः ।

reads it on marg, M₂ reads the same twice
 —^a) B₄ लोकेन (for लोकेऽस्मिन्) —^d) K₂ जाल
 चक्र; C_v काल (as in text)

54 D₁ om 54 (of v 1 50) —^a) K₃ T₂ G₂
 M एत, B₁ २ एवं, D₁ एन (for एतन्) —^b) K₄
 D₁ सवृत् (for -सञ्ज्ञितम्) —^c) D_{n1} D₂ ३ ६ ० विशि-
 (D₃ 'क्ष)पेत् (for विसृजेत्) K₁ [ए]व (for [ए]व)
 G₁ विसृजन्सक्षिपश्चैव — K₂ repeats 54^d-57^a (with
 out var) after 59^c —^d) K₂ वाधयेत् T₁ बोध-
 यन्स्वापयाजगत् (s₁₀), T₂ मोहयन्स स्वय ज", G₁ २ M₃
 मोहयन्स्वा (M₃ 'येस्वा)पयञ्ज", G₃ स्वापयन्मोहयञ्ज",
 M₁ २ मोहस्वापचयञ्ज" (M₂ 'य ज") (s₁₀), M₄ मोह-
 यन्स्वापयञ्ज"

55 For the repetition in K₂, of v 1 54 D₁
 om 55 (of v 1 50) —^a) Ś₁ कामक्रोध-, K₃
 B₁₋₄ D₀₁ काम क्रोध K₁ 4 D₁ काम क्रोधो (K₁ 'ध)
 भय मोहो, B₃ D_{n1} D₂ ३ ६ ० काम क्रोध भय लोभम्
 —^b) B₃ इति (for आभि) K₂₋₄ B₃ D₁ G₁ अथावृत्त
 (s₁₀), G₃ तथा कृत (for अथानृतम्) —^d) Ś₁ सत्य,
 K₁ सतां, K₂ संगास; B₁ (marg) सर्वास, G₃ सदा
 (for स तास) K₄ D₁ सर्वास्यजति दुस्त्यजान्, B₁ २ 4
 (marg as in text) D₀₁ संतो मुच्यति दुस्त्य"

56 For the repetition in K₂, of v 1 54 D₁
 om 56 (of v 1 50) —^a) M₁ २ [ए]तन् (for
 [ए]ते) K₃ लोकास —^c) D₀₁ D₁ पर (for पर)
 —^d) B₃ D_{n1} D₂ ३ ६ ० G₁ आनत्यम् (for अनन्तम्)
 Ś₁ K₁ २ 4 ६ D₁ इह, K₃ इति, B₁ २ G₃ M₄ (inf
 l_{1n}) उप, B₃ अग्नि (for अथ) B₁ D_{n1} D₃ ० G₃
 M₄ (inf l_{1n}) लभ्यते (for लक्ष्यते)

57 For the repetition in K₂, of v 1 54 D₁
 om 57 (of v 1 50) —^a) M₄ (inf l_{1n}) काल-

(for काम) K₄ अपरातां, T₂ G₁ च (G₁ प)रा नाम,
 M₃ 4 असंतारा (for अपारान्तां) Ś₁ कामकूलापराता च;
 K₁ ३ ६ 'लापहाराता (K₃ 'रते), M₁ २ 'लमसतारं
 —^b) K₂ 4 D₁ मन श्रोतो, G₂ मोहस्रोतो- (for मन-
 स्रोतो-) Ś₁ K₁ ३ T₁ भयावह — For 57^a, B
 D₀₁ D_{n1} D₂ ३ ६ ० ins

83* पञ्चेन्द्रियमहाकूला मनोवेगमहोदकाम् ।

—^c) Ś₁ partly damaged K₂ D₁ नदी B₁ (marg)
 २ 4 T₂ लोभहदा, G₁ मोह" (for दुर्ग") Ś₁ तीर्णा,
 K₂ D₁ तीर्णा, K₃ B₂ 4 तीर्त्वा, T₁ तीर्णा (for तीर्ण)
 K₄ नदीं पूर्वहदां तीर्णा, B₁ ३ ६ D₀₁ D_{n1} D₂ ३ ६ ० नदी
 (D₀₁ D₃ 'दी) मोहहदा (B₁ 'मर्णा) तीर्त्वा, G₂ नदी
 दुर्गहदा तीर्णा, M₂ नदीं दुर्गहदास्तीर्णं (s₁₀) —^d)
 G₃ त्यजेत्, M₂ यजेत् (for जयेत्)

58 D₁ om 58 (of v 1 50) —^a) K₄ D₁ 8
 (except T₂ G₃) सर्वदोपविनिर्मुक्तस्य —^b) K₃ B₄ ३
 D_{n1} D₂ ३ T G M₃ सत्, D₃ ० त (for यत्) —^d)
 B₁ D_{n1} D₁₋₃ ६ ० पश्यन् (for पश्यति)

59 D₁ om 59 (of v 1 50) B₃ 4 om (hapl.)
 59^a —^a) K₁ सर्वजित्; G₃ 'स्मिन् (for 'विद्)
 M₄ लोकेषु (for भूतेषु) —^b) K₃ पश्यति, K₄ D₁
 वीक्ष्य, B₁ २ वीक्ष्य च, D₀₁ वीक्षन्; D_{n1} D₂ ३ ६
 विंदति, D₃ निंदति, T₁ G₂ M व्रक्ष्य (T₁ 'क्ष)ति, G₁
 व्रक्ष्यामि, G₃ व्रक्ष्यति (for वीक्षति) Ś₁ K₁₋₃ ३ D₁
 आत्मना (for 'नि) — After 59^c, K₂ repeats
 54^d-57^a

60 D₁ om 60 (of v 1 50) —^a) G₂ रूप (for
 ध्रुवं) —^b) D₀₁ corrupt G₃ दिवा (for दीपाद्)
 K₄ (marg as in text) ३ तथा (for यथा) —^c)
 B₂ (marg) ३ G₃ रुद्रश्च (for मित्रश्च) —^d) G₃
 समंशोभि

हृदयं सर्वभूतानां महानात्मा प्रकाशते ॥ ६१
तं विप्रसंघाश्च सुरासुराश्च
यक्षाः पिशाचाः पितरो वयांसि ।

रक्षोगणा भूतगणाश्च सर्वे
महर्षयश्चैव सदा स्तुवन्ति ॥ ६२

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि द्विचत्वारिंशोऽध्याय ॥ ४२ ॥

४३

ब्रह्मोवाच ।

मनुष्याणां तु राजन्यः क्षत्रियो मध्यमो गुणः ।
कुञ्जरो वाहनानां च सिंहश्चारण्यवासिनाम् ॥ १
अविः पशूनां सर्वेषामासुश्च विलवासिनाम् ।
गवां गोवृषभश्चैव स्त्रीणां पुरुष एव च ॥ २
न्यग्रोधो जम्बुवृक्षश्च पिप्पलः शाल्मलिस्तथा ।

शिशपा मेपशुञ्जश्च तथा कीचकवेणवः ।

एते द्रुमाणां राजानो लोकेऽस्मिन्नात्र संशयः ॥ ३
हिमवान्पारियात्रश्च सह्यो विन्ध्यत्त्रिकूटवान् ।
श्वेतो नीलश्च भासश्च काष्ठवांश्चैव पर्वतः ॥ ४
शुभस्कन्धो महेन्द्रश्च माल्यवान्पर्वतस्तथा ।
एते पर्वतराजानो गणानां मरुतस्तथा ॥ ५

C 14 1175
B 14 43 6
K 14 43 6

61 D₁ om 61 (cf. v 1 50) —^a) Ś₁ K₁₋₄ D₁
वै घाता, Dc₁ घाता स (for द्वि घाता) —^b) D₅ ०
प्रसन्न, T G₁₋₂ M₁₋₂ स विमु (for स प्रमु) K₅
स प्रमु सविता सुर —^c) G₁₋₂ हृदये —^d) K₁₋₄
D₁ महात्मान (for नात्मा)

62 D₁ om 62 (cf. v 1 50) —^a) K₅ सवश्
(for संवाश्) K₂₋₄ D₁ नग (K₂ र) पक्षिनागाश्च, K₅
D₅ ससुरासुराश्च, B₃₋₄ Dc₁ ससुराश्च नागा, G₅ च सुराश्च
यक्षा (for च सुरासुराश्च) —^b) D₅ corrupt K₂₋₄
D₁ तथा, G₅ सिद्धा (for यक्षा) —^c) K₂ om च
—^d) K₁ D₁ सर्वर्षयश्च (for महर्षयश्च) Ś₁ K D₁ [अ]पि
तथा (K₅ सदा) (for [ए]व सदा)

Colophon om in D₁ — Sub-parvan K₂₋₃ T
G₁ M अनुगीता — Adhy name K₂ B Dc₁ Dn₁
D₅ ० गुरुशिष्यसंवाद, G₅ अध्यात्मविवरण — Adhy
no (figures, words or both) Ś₁ 45, Dn₁ G₅ 42
(as in text), T₁ 33, T₂ G₁₋₂ M 32, M₁ (inf
lit.) 43 — Sloka no Dn₁ 67

43

1 K₅ 4 D₁ M₅ 4 ब्राह्मण उवाच (for ब्रह्मोवाच)
—^a) Ś₁ K₁₋₄ 5 B₃ D₁ च (for तु) Dn₁ D₅ ०
राजात् —^b) D₅ ० क्षत्रिया T₁ गण —^c) B₃ 5
Dc₁ G₅ तु (for च)

2 —^a) G₁ अहि (for अवि) —^b) B₅ Dn₁ D₂₋₅
अहिस, Dc₁ आपुस् (for आपुश्च) K₂₋₄ 5 B₃ 5 D
तु (for च) M[→] विलवासिन

3 —^a) D₅ जंबुवृक्षश्च नुतश्च (sic) —^b) K₁₋₃ S
(except G₅) शाल्मलिस् —^c) K₁ D₅ शिशपा, K₂
शिशिपा, T G शिशुपा —^d) K₂ corrupt K₃
काचन- (for कीचक) — D₅ om (hapl) 3^a-5^b
—^e) G₅ अधिपा (for राजानो) —^f) S (except
G₅) गणाना मरुतस्तथा (= 5^d)

4 D₅ om 4 (cf. v 1 3) —^a) Dc₁ om from
हिमवा up to स्कन्धो म (in 5^a) K₁ B₃ परियात्रश्च,
K₂ पारिजातश्च, B₁₋₂ पात्रश्च, D₅ ० हिमयात्रश्च
—^b) K₅ च (for चि) —^c) K₄ D₁ [s]व, B₃
om (for the first च) B₃ मेरुश्च, M₂ भावश्च (for
भासश्च) —^d) Ś₁ K₁₋₃ कोप्य (K₅ प)वांश्च, K₂₋₃
D₂₋₄ ० कौटवाश्च, K₄ D₁ कौटका (D₁ वां)श्च, T₂ G₁₋₂
राष्ट्रवाश्च (for काष्ठवाश्च) T₁ राष्ट्रवाश्चैव सर्वत

5 D₅ om 5^{ab} (cf. v 1 3) Dc₁ om up to
स्कन्धो म (of v 1 4) —^a) B₁₋₂ 5 Dn₁ D₂₋₅
गुरुस्कन्धो, B₃₋₄ गुह्य, T G₁₋₂ भृश (for शुभ)
—^b) T₂ परतस् (for पर्वतस्) K₃ तत (for तथा)
— K₅ om (hapl) 5^{ad}, Ś₁ reads it on marg
—^d) G₅ गुणानां, Cv न (as in text) Ś₁ K₅ G₅
मारुतस्, K₄ B₃ Dn₁ D₁₋₂ ० महता, B₃ महा*,

सूर्यो ग्रहाणामधिपो नक्षत्राणां च चन्द्रमाः ।
 यमः पितृणामधिपः सरितामथ सागरः ॥ ६
 अम्भसां वरुणो राजा सत्त्वानां मित्र उच्यते ।
 अर्कोऽधिपतिरुष्णानां ज्योतिषामिन्दुरुच्यते ॥ ७
 अग्निर्भूतपतिर्नित्यं ब्राह्मणानां बृहस्पतिः ।
 ओषधीनां पतिः सोमो विष्णुर्वलमतां वरः ॥ ८
 त्वष्टाधिराजो रूपाणां पशूनामीश्वरः शिवः ।
 दक्षिणानां तथा यज्ञो वेदानामृपयस्तथा ॥ ९
 दिशामृदीची विप्राणां सोमो राजा प्रतापवान् ।
 कुबेरः सर्वयक्षाणां देवतानां पुरंदरः ।

एष भूतादिकः सर्गः प्रजानां च प्रजापतिः ॥ १०
 सर्वेषामेव भूतानामहं ब्रह्ममयो महान् ।
 भूतं परतर मत्तो विष्णोर्वापि न विद्यते ॥ ११
 राजाधिराजः सर्वासां विष्णुर्ब्रह्ममयो महान् ।
 ईश्वरं तं विजानीमः स विभुः स प्रजापतिः ॥ १२
 नरकिंनरयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
 देवदानवनागानां सर्वेषामीश्वरो हि सः ॥ १३
 भगदेवानुयातानां सर्वासां वामलोचना ।
 माहेश्वरी महादेवी प्रोच्यते पार्वतीति या ॥ १४
 उमां देवीं विजानीत नारीणामुत्तमां शुभाम् ।

Gv मरुतस् (as in text) T G1 : M लोकेस्त्रिधात्र
 सहाय (= 3')

6 °) T1 अथ वा (for अधिपो) K6 ग्रहाणामधिप
 सूर्यो

7 °) K2 अम्भसो — °) K1 ३ मरुता (for सत्त्वानां)
 B2 4 Do1 इद्र (for मित्र) Ś1 K2 4 5 B1 3 5 Dn1
 D1-0 मरुतामिद्र उच्यते — K2 4 B2 D1 om (hapl)
 7^{od} — °) T G1 2 M1-3 ज्येष्ठानाम्; M3 देवानाम्
 (for ज्योतिषाम्) B1 3 5 M1 मित्र; Do1 T G M2-4
 इद्र (for इन्दुर)

8 °) Dn1 D8 6 औषधीना K6 सोमो नक्षत्रराजस्तु
 — °) K1 नर, B2 पति (for वर)

9 °) B1 om, D8 अष्टाधि (for त्वष्टाधि) Ś1
 K1 3 B2 M1 2 राजा (for राजो) Ś1 कारुणा, Do1
 M4 रुद्राणा (for रूपाणा) — °) K4 प्रभु (for शिव)
 D8 (also as in text) पशूनामीश्वरेश्वर — °) K4 5 D
 (except Do1) दीक्षिताना (for दक्षिणानां) K2 4 5
 D1-3 6 यथा (for तथा) K4 D1 दक्षो (for यज्ञो)
 — °) Ś1 K1 4 B Do1 Dn1 D1 देवानाम् (for वेदा)
 B1 3 4 5 Do1 M ऋषभस्, Dn1 मघवा (for ऋषयस्)
 K5 D2-4 6 देवानामधिपस्तथा, T G वेदानामृच (T1 G2
 'ना साम) पूव च

10 °) D8 सोम (for सोमो) — °) Ś1 K2 3 D1
 यक्षानां, K1 -यज्ञाना, K4 -भूताना; K5 B Do1 Dn1
 D2-6 T3 G1 रत्नाना, T1 -वृक्षाणां (for -यक्षाणां)
 — °) K2 3 5 D1 4 G2 देवानां च (D1 4 तु), D2 दैव
 ताना — °) K4 5 B1 5 Dn1 D2-6 T1 G2 भूताधिप,

B2 4 Do1 M3 'धिक (for 'द्वि) K4 सर्व (for
 सर्ग) Ś1 K1 3 एष भूतादिसर्ग — °) K4 B1 तु
 (for च)

11 °) D3 6 अयं (for अह) G8 भवान् (for महान्)
 K4 D1 अह व्रण परतप — D1 reads 11°-12° after
 12 — °) M4 भूतात् (for भूतं) T3 परतम K4
 D1 विष्णोर् (for मत्तो) D3 न च भूत परं मत्तो — °)
 B2 विष्णुर् K2 5 नान्यथ (for वापि न) K4 D1
 मत्तो नान्यथ विद्यते

12 For the sequence in D1, cf v 1 11 — °)
 K1 3 राजाधिराजा, K4 राजधिराज — °) K4 D
 ईश्वरव (for 'र त) G2 तस्य (for तं वि) K2 4
 D1 -जानीयात्, K6 'नीहि, B Do1 Dn1 D2-3 'नीध,
 D6 corrupt (for जानीम) — °) B D (except D1)
 कर्तारमकृत हरि (D4 'र)

13 °) B2 om (hapl) रग K1 3 B2 D2 -रक्षासा
 (s10) D6 गंधर्वो यक्षरक्षसां — °) B4 यक्षाणा
 — °) B Do1 हरि (for हि स)

14 °) K8 भव, K4 भग, K6 भवो, G3 M8
 भद्रा (for भग) K1 भगदेवादयातानां, T G1 2 भद्रा
 देवाभिजा (T2 'वा हि जा)ताना — °) Ś1 K1 3 B
 (except B5) T1 G1 सर्वेषां (for सर्वासा) K2 M8
 लोचना, D2 3 लोचना — °) K2 सहेश्वरी, K4 D1
 T G1 M8 4 महे — °) K6 प्रिया, B6 [ह]ति सा;
 Dn1 D2-6 हि सा, T1 G2 त्रिधा, T2 उमा, M4 हि
 या (for [ह]ति या)

15 °) Ś1 T2 M1 2 उमां (for उमां) K4 D1
 विजानीयात्, Dn1 D2-3 'नीध (for 'नीत). D6 उमा

रतीना वसुमत्यस्तु स्त्रीणामप्सरसस्तथा ॥ १५
 धर्मकामाश्च राजानो ब्राह्मणा धर्मलक्षणाः ।
 तस्माद्राजा द्विजातीना प्रयतेतेह रक्षणे ॥ १६
 राज्ञां हि विषये येषामवसीदन्ति साधवः ।
 हीनास्ते स्वगुणैः सर्वैः प्रेत्यावाद्धार्यागामिनः ॥ १७
 राज्ञां तु विषये येषां साधवः परिरक्षिताः ।
 तेषस्मिल्लोके प्रमोदन्ते प्रेत्य चानन्त्यमेव च ।
 प्राप्नुवन्ति महात्मान इति वित्त द्विजर्षभाः ॥ १८

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नियतं धर्मलक्षणम् ।
 अहिंसालक्षणे धर्मो हिंसा चाधर्मलक्षणा ॥ १९
 प्रज्ञालक्षणा देवा मनुष्याः कर्मलक्षणाः ।
 शब्दलक्षणमाकाशं वायुस्तु स्पर्शलक्षणाः ॥ २०
 ज्योतिषा लक्षणं रूपमापश्च रसलक्षणाः ।
 धरणी सर्वभूताना पृथिवी गन्धलक्षणा ॥ २१
 खरव्यञ्जनसंस्कारा भारती सत्यलक्षणा ।
 मनसो लक्षणं चिन्ता तयोक्ता बुद्धिरन्वयात् ॥ २२

C 14 1193
B 14 43 24
K 14 43 24

देवी विजानीध —^६) K₁ D₁ भवा, K₃ तु ता, D
 M₁ शिवा (for शुभाम्) K₁ ३ नारीणानुत्तम शुभ, D₂
 सुचमा शुभा —^०) D₁ गर्तीना, T G₂ म* (for
 र) K₁ D₁ वसुमतस्, G₁ मत्यास् K₂ B₂ च (for
 तु) Ś₁ K₁ ३ रेवतीना वसुमती (K₂ 'तीं) —^६)
 K₁ अप्परम D₁ न्मृता, M तत (for तथा)

16 D₁ om 16^३ —^६) Ś₁ D₃ धर्मकामश्च, G₁
 वर्णक्रमश्च B₂₋₄ D₁ तु (for च) K₂ धर्मकामार्थं
 राजानौ, G₃ 'कामां च राजन्यो (sic) —^६) K₁ D₁
 ब्राह्मणा K₂ ३ D₁ ब्रह्म (for धर्मं) B D₁ D₂ ३
 'मेतव, D₁ 'हेनव, D₂ मेविन (for लक्षणा)
 —^०) B₁ ब्राह्मणाना (for द्विजाती) —^६) D₁ प्रयते
 च, T₂ प्रयते हि (for 'तेत) K₃ T₁ हि, B₁ ३
 D₁ T₂ G₂ स्, B₁ [अ]न्य (for [इ]ह) G₁ लक्षण
 (for रक्षणे) D₁ D₂ G₂ प्रयतेत्स्य (G₂ 'देव)
 रक्षणे

17 ") Ś₁ K₁ D₂ राजा, G₁ राजश्च T G₁ च (for
 द्वि) K₁ D₁ न्यातुम्, G₃ तेषाम् (for येषाम्)
 —^६) Ś₁ D₂ अश्वमीधति, K₁ ३ D₁ अनुसीदति,
 T₁ अविनिदति —^०) M हतान् (for हीनान्) M₁ ३
 तं (for ते) K₁ D₁ न्य (for न्य) K₂ गणं (for
 'गुणं) K₁ ३ M₁ सर्वे —^६) Ś₁ K₁ ३ प्रीत्य (for
 प्रेत्य) K₁ B₁ D₁ D₂ चोन्मार्गं (for [अ]वाद्यार्गं)
 D ६ वर्तिन, G₂ 'कामिन (for गामिन)

18 ") K₁ B₂ D₁ D₂ ३ G₂ ३ हि (for तु) —^६)
 D₁ G₂ 'कीर्तिता (for रक्षिता) —^०) K₁ ३ तस्मिँ, T₂
 G₁ ३ तस्मिँ (for तेषस्मिँ) —^६) K₂ ३ D₁
 G₂ एव हि (K₂ ह), K₃ T₂ अश्रुते (for एव च) Ś₁
 K₁ ३ प्रेत्य चानुत्तम सुवं, B D₁ D₁ D₂ सुख प्रेत्य
 च (B₁₋₄ च प्रेत्य) भुजते, D ६ प्रेत्य भोग च भुज (D₆
 'ज्य) च — Ś₁ K₁ ३ om 16^० —^०) K₃ महाराज
 (for 'रमान) —^०) G₃ वेद्य (for वित्त) — K₃

B₂— D₁ ins an addl colophon after 18, Ś₁
 K₁ ३ ins it after 18^६ [Sub parvan K₃ अनुगीता
 — Adhy namo B₂— D₁ गुरुशिष्यसवाद — Adhy
 no Ś₁ 46]

19 Before 19, Ś₁ K₁ ३ B₂— D₁ ins ब्रह्मोवाच,
 K₂ ब्राह्मण उवाच —^६) M₁ ३ विधिवद्, M₃ ३ विविध
 (for नियत) K₃ ब्रह्म (for धर्मं) —^०) Cf 1
 11 12^३ K₁ D (except D₁) परसो (for 'लक्षणे)
 —^६) Ś₁ धर्मवि, K₁ वाधर्मं (for चा*) K₂ D₁
 D₂ लक्षण, K₃ M₁ लक्षण — After 19, G₁ reads
 21^०—22^६

20 K₂ D₂ om (hapl) 20 B₁ ३ om (hapl)
 20^०—21^६ G₃ om (hapl) 20^०—22^६ —^६) Ś₁ मातुषा
 (for मनुष्या) T₂ G₁ ३ धर्मं (for कर्मं) —^६)
 D₆ तत्, T₁ स (for तु)

21 B₁ ३ om 21^६, G₃ om 21 (for all, cf v 1
 20) —^०) K₃ ज्योतिषो (for पा) Ś₁ K₁ तेजो,
 K₃ नेत्र (for रूपम्) —^६) T₂ तु (for च) D₈
 लक्षण, T₁ लक्षण Ś₁ K₁ ३ रूपश्च (Ś₁ प च) रस-
 लक्षण (Ś₁ 'ण) (sic) — G₁ reads 21^०—22^६ after 19
 —^०) Ś₁ K₁ ३ B₁₋₄ D₁ धारणी, K₁ D₁ धरिणी, B₅
 D₁ D₂ धारिणी (for धरणी) —^६) B₁ ३ धरणी
 (for पृथिवी)

22 For the sequence in G₁, cf v 1 21 G₃ om
 22^३ (cf v 1 20) D₆ om (hapl) 22^३ —^६)
 B₁ ३— D₁ D₁ D₂ ३ शब्द, P₂ वाक्य (for सत्य)
 —^६) M₁ lacuna, M₂ corrupt. B₅ D₁ D₂ ३
 चित्तोक्ता, C₇ तयोक्ता (as in text) K₁ D₁ बुद्धिरय
 या, K₂ B₂ D₁ M₂ ३ C₇ 'रन्वया; B (B₁ marg)
 D₁ D₂ ३ 'लक्षणा, G₃ 'निर्णया (for 'रन्वयात्) K₃
 बुद्धिरव्यवसायिनी

मनसा चिन्तयानोऽर्थान्नुद्धया चैव व्यवस्यति ।
 बुद्धिर्हि व्यवसायेन लक्ष्यते नात्र संशयः ॥ २३
 लक्षणं महतो ध्यानमव्यक्तं साधुलक्षणम् ।
 प्रवृत्तिलक्षणो योगो ज्ञानं संन्यासलक्षणम् ॥ २४
 तस्माज्ज्ञानं पुरस्कृत्य संन्यसेदिह बुद्धिमान् ।
 संन्यासी ज्ञानसंयुक्तः प्राप्नोति परमां गतिम् ।
 अतीतोऽद्वंद्वमध्येति तमोमृत्युजरातिगम् ॥ २५
 धर्मलक्षणसंयुक्तमुक्तं वो विधिपन्मया ।

गुणानां ग्रहणं सम्यग्प्रक्षयाम्प्रहमतः परम् ॥ २६
 पार्थिवो यस्तु गन्धो वै घ्राणेनेह स गृयते ।
 घ्राणस्यश्च तथा वायुर्गन्धज्ञाने विधीयते ॥ २७
 अपां धातुरग्नौ नित्यं जिह्वया स तु गृयते ।
 जिह्वास्यश्च तथा गौमो रमज्ञाने विधीयते ॥ २८
 ज्योतिषश्च गुणो रूपं चक्षुषा तच्च गृयते ।
 चक्षुःस्यश्च तथादित्यो रूपज्ञाने विधीयते ॥ २९
 वायव्यस्तु तथा स्पर्शस्त्वचा प्रजायते च सः ।

23 ^a) B₂ (marg) : : D₁ D₂-6 T₂ चिन्तयान (for चिन्तयानो) K₂ : [5]थ (for स्थान) K₁ मनसा चिन्तयानोक्ता, B₁ : : D₁ 'सा चिन्तितं वे(B₁ D₁ 'सान्चे)त्ति — ^b) Ś₁ K₁ : [७]विद्, K₂ : [७]याय; B D₁ D₂-6 चेह, D₁ वेत्तु (for चैव) T₁ व्यवस्यते — ^c) D₂ च (for हि) — ^d) Ś₁ K₁ : G₂ लभ्यते, K₁ D₁ D₁ लक्षते

24 ^a) Ś₁ B D₁ D₂-1 6 T₁ मनसो (for महतो) — ^b) D₂ असक्त (for अश्वयक्त) G₂ साम्य (for साधु) — K₂ : B₂ G₂ om (hapl) 24^{ab} K₂ reads 24^{ab} (without var) thrice — ^d) K₁ D₁ सज्ज्ञान, D₂ 6 निवृत्ति (for संन्यास)

25 ^a) D₂ ग्लानं (for ज्ञान) — ^b) G₂ सवसेद् (for मन्य) — ^c) Ś₁ K₁ : : संन्यसय, K₂ संन्यस्य, K₁ D₁ G₂ संन्यास, G₁ : संन्यासे, M संन्यासात् (for संन्यासी) K₁ M₂ मयुक्त, B₁ : सपद् — ^d) T₁ corrupt Ś₁ K₁ : B₂ अतीते, K₂ B₁ : : D₁ अतीत्य, G M₂ अतीत; M₁ : : अतीव (for अतीतो) B₂ G₁ : M₁ : अत्येति (for अभ्येति) K₁ अतीत्योर्धोर्धे अभ्येति (sic), T₂ अतीतद्वंद्वमध्येति — ^e) Ś₁ K₁ तपोमृत्यु, K₁ D₁ ततो मृत्यु-, M₁ तमोमृत्योर K₂ : B D (except D₂)-जरातिग, G₂ 'दिक

26 ^a) K₁ D₁ धर्मलक्षणमित्येतद्, K₂ 'मित्युक्तम् — ^b) K₁ D₁ उक्तेश्च, K₂ एतद्दो, D₂ उक्तं चा (for उक्तं चो) G₂ : तथा (for मया) — ^c) Ś₁ K₁ : लक्षण (for ग्रहण) — ^d) K₂ षटामि, G₁ : M₂ : वक्ष्ये तु (for वक्ष्यामि) G₂ M₁ : वक्ष्ये तु मह (M₁ 'क्ष्ये अहम)त पर

27 ^a) K₁ D₁ G₂ [७]व स, K₂ B₁ : : D₁ D₂ 6 हि स; D₁ ह स; D₁ सम, T₂ G₂ सह (for [इ]ह स) D₂ प्राणेन हि स दृश्यते; T₁ G₁ न सह पश्यते — ^c) K₁ प्राणस्यश्च, D₁ प्राणस्यश्च T₂ G₂ M

तदा, G₂ मदा (for तथा) — ^d) Ś₁ K₂ ज्ञाने (for ज्ञाने) G₂ गंधज्ञानेन धीयते — After 27, D₁ reads 32

28 ^a) K₁ om (hapl) 28 K₂ om (hapl) 28-29 G₂ repeats 28^{ab} (without var) after 30 — ^c) B D₁ D₂ : धातु रग्नौ, G₂ धाते रग्नौ, Madras ed अयाश्रयो (for धातुरग्नौ) — ^d) K₂ : गृह्यते रम, K₁ D₁ G₂ गृह्यते च स (G₂ स तु); B₁ : स च गृह्यते; B₁ संग्रह — ^e) T₁ G₁ M तु (for च) G₂ तत्, M₁ : : तदा, M₂ मदा (for तथा) K₁ D₁ जिह्वा सन्धस्य गौमो, G₂ 'रमन्ना सोमो — ^d) G₂ ज्ञाने (for ज्ञाने)

29 K₂ om 29 (cf v l 28) M₁ : om (hapl) 29 — ^a) T G₁ : तेनस्य, M₂ : चक्षुष्य (for ज्योतिष्य पर) Ś₁ K₁ : : B₁ : D₁ T G₁ : M₂ : तु (for च) D₁ गुणे — ^b) T प्र (for च) — ^c) Some MSS चक्षुष्यश्च, K₂ T G चक्षुष्यश्च, M₂ चक्षुश्च K₁ D₁ : T₂ G₂ तदा, B₁-3 D₁ D₂-1 T₁ G₁ तदा (for तदा) B₁ : स्यां, D₂ नित्यो (for [आ]दित्यो) — ^d) K₁ B₁ D₁ रूप (for रूप) G₂ रूपज्ञानेन धीयते

30 Ś₁ K₁ om (hapl) 30 — ^a) D₁ S (except G₂) च (for तु) K₁ : B₁-1 D₁ D₂-6 सदा, K₂ महा, B₁ : गुण, D₁ G₂ तदा (for तथा) — ^b) K₂ वि (for प्र) D₁ om स T₁ सह, G₁ : M स च, G₂ सदा (for च स) D₁ ज्ञायते स तु वै स्वचा, D₂ 6 गृह्यते हि स्वचा द्विजा — ^c) T₂ स्व-श्चैव; G₁ स्वस्य एव M₁ स्वस्यश्च (for स्वस्य-श्चैव) K₂ B D₁ D₂-6 T₁ G₂ सदा, G₂ M₂-1 तदा (for तथा) — ^d) B D (except D₁) स्पर्शाने स, T₂ G₂ 'ज्ञाने (for 'ज्ञाने) K₂ स्पर्शज्ञानेन विद्यते — After 30, G₂ repeats 28^{ab}

त्वक्स्थथैव तथा वायुः स्पर्गज्ञाने विधीयते ॥ ३०
 आकाशस्य गुणो घोषः श्रोत्रेण स तु गृह्यते ।
 श्रोत्रस्याथ दिशः सर्वाः शब्दज्ञाने प्रकीर्तिताः ॥ ३१
 मनसस्तु गुणाश्चिन्ता प्रज्ञया स तु गृह्यते ।
 हृदिस्थचेतनाघातुर्मनोज्ञाने विधीयते ॥ ३२
 बुद्धिरध्यवसायेन ध्यानेन च महास्तथा ।
 निश्चित्य ग्रहणं नित्यमव्यक्तं नात्र संशयः ॥ ३३
 अलिङ्गग्रहणो नित्यः क्षेत्रज्ञो निर्गुणात्मकः ।
 तस्मादलिङ्गः क्षेत्रज्ञः केवलं ज्ञानलक्षणः ॥ ३४

अव्यक्तं क्षेत्रमुद्दिष्टं गुणानां प्रभवाप्ययम् ।
 सदा पश्याम्यहं लीनं विजानामि शृणोमि च ॥ ३५
 पुरुषस्तद्विजानीते तस्मात्क्षेत्रज्ञ उच्यते ।
 गुणवृत्तं तथा कृत्स्नं क्षेत्रज्ञः परिपश्यति ॥ ३६
 आदिमध्यावसानान्तं सृज्यमानमचेतनम् ।
 न गुणा विदुरात्मानं सृज्यमानं पुनः पुनः ॥ ३७
 न सत्यं वेद वै कश्चित्क्षेत्रज्ञस्त्वेव विन्दति ।
 गुणानां गुणभूतानां यत्परं परतो महत् ॥ ३८
 तस्माद्गुणांश्च तत्त्वं च परित्यज्येह तत्त्ववित् ।

C 14 1210
 B 14 43 41
 K 14 43 41

31 G₂ om 31^{ab} —^a) D ० T₂ शब्द, G₁ व्योम,
 Bom ed ह्येय (for घोष) —^b) K₂₋₄ D₁ तु स
 (by transp), B₂ ५ म च, B₂ D₁ D₂ च स
 G₂ स तु श्रोत्रेण गृह्यते —^c) K₂ D₁ श्रोत्रस्य
 K₂ दिशा —^d) T₁ ज्ञानेन, G₃ स्थाने प्र- (for ज्ञाने
 प्र-) K₁ ३ प्रकीर्तिता, K₁ D₁ ० विधीयते, G₂
 प्रकीर्तिता

32 D₁ reads 32 after 27 —^a) K₁₋₄ B D
 (except D₁) T₂ च (for तु) —^b) K₂₋₄ D₁ D₁
 ५-० T₂ M₁ ५ सा (for म) K₂ ५ D₁ [अ]नु (for
 तु) K₂ ५ दृश्यते (for गृह्यते) G₃ प्रज्ञया साधु
 गृह्यते —^c) Ś₁ K₁ हृदिस्थत्वा D₁ D₂ D₃ T₁
 चेतनो (for चेतना) —^d) G₁ मनोज्ञान

33 D₁ transp 33^{ab} and 33^{cd} —^a) K₂ बुद्धेर्
 Ś₁ K₁ ३ अद्यवसायाय, B₁ ३ अद्यवसायेन, D₂ ३ अद्य
 वसानेन —^b) Ś₁ K₁ ३ ध्यानाय, B D₁ D₂ D₃ ३
 (sup lin as in text) ज्ञानेन (for ध्या) K₂ मनस
 (for महाम्) —^c) K₁ D₁ नित्यस्य, M₃ निश्चित्य
 Ś₁ K₁ ३ ग्रहणे, D₂ T₁ णान् B₂ D₂ D₃ व्यक्तम्
 (for नित्यम्)

34 —^a) K₂ नित्ये, K₁ B₂ ५ D₁ ० S (except T₁)
 नित्य K₂ अलिङ्गग्रहणे नित्या —^b) Ś₁ K₁ ३ अव्य
 क्त्विं क्षेत्रज्ञ, K₂ तस्मादलिङ्ग क्षेत्रज्ञ —^c) Ś₁ K₁ ३
 केवलो, K₂ ५ B₂ D₁ G₃ केवल K₂ ५ D₁ D₂ M₃ ५
 लक्षणं

35 —^a) K₁₋₃ अव्यक्त, G₁ अव्यक्तं K₁ क्षेत्रमुद्दिष्टं,
 B₂ D₂ ० लिंगस्य —^b) K₁ B₁ D₂ T₂ प्रभवाप्यय
 (B₁ य), D₁ D₂ G₃ बोध्यय (D₁ य) —^c)
 G₂ तदा (for सदा) D₃ ज्ञान, G₂ लिंग, Bom

ed लीनो (for लीन) —^d) D₁ च (for च)

36 —^a) Ś₁ K₁ ३ ५ त, G₁ तु (for तद्) C_v
 पुरुषो नारायण तदव्यक्तत्वं विजानीते तस्मात्क्षेत्रज्ञ इत्यु-
 च्यते इति योजना । C_v —^c) K₂ D₁ गुणवृत्त, G₂
 गुणवृत्ति B₁ ३ मदा, D₁ D₂ यया, D₃ ० जहं,
 G₂ तदा (for तथा) K₂ कृष्ण, D₂₋₄ वृत्त, D₃
 क्षेत्र, D₃ क्षेत्रे (for कृष्ण) B₄ (marg as in text)
 शृणु वृत्त यया कृष्ण —^d) B₂ D₁ D₂ क्षेत्रज्ञ

37 —^a) K₁ ३ ५ D₁ आदिमध्यावसानान्ते, K₂ B₂ ५
 न त, T₁ G₁ न तद् —^b) Ś₁ K₁ ३ om (hapl.)
 37^{bc} —^c) K₁ सचेतनं —^d) K₁ D₁ निर्गुणे, G₁
 M₃ (inf lin as in text) सगुणा, G₂ स गुणं G₃
 अज्ञान (for आत्मान) —^e) K₂ ५ D (except D₁)
 सृज्यमाना, B₂ T G₂ ३ मान D₁ om. one पुनः

38 —^a) B₂ ५ सत, B₁ च त (for सत्य) K₁
 विन्दते, D₃ विद्यते, T₁ G₁ वेदवित् (for वेद वै) Ś₁
 K₂ D₂ D₃ न (K₂ स) सतं (Ś₁ सत्त्वं, K₂ नित्यं)
 विन्दते कश्चित्, K₁ D₁ न सत्यवेदित कश्चित्, B₁ ३ न
 च त वेद कश्चित्, D₁ न त वेदयते कश्चित्, G₃ न
 सत्यं वेत्ति वै किंचित्, C_v न सत्त्वं वेत्ति वै कश्चित् —^b)
 K₁ D₁ क्षेत्रज्ञे, G₃ ज्ञासु K₁ D₁ स्त्वं च, B₁ ३
 त्वेय (for त्वेव) D₂ पश्यति, T₁ वेत्ति वै (sic), T₂
 G₁ ३ M वेत्ति वै, G₃ वेदयते (for विन्दति) —^c)
 M₁ ३ पर C_v पर (as in text) D₂ D₃ ५ परम्,
 C_v परतो (as in text) K₂ M₂ महान्, C_v महत्
 (as in text) D₃ परात्परतमं महत्

39 —^a) K₂ ५ गुण K₂ ५ D₁ सत्यं च, K₂ B₁
 (marg as in text) ५ सत्त्वं च, B₁ ३ D₂ D₃ तत्त्वं
 (B₁ D₂ ३ ज्ञ, D₂ ज्ञ), D₁ सर्गं च, M स (M₁
 तत्त्वांश्च (for तत्त्वं च) —^b) K₂ परिचितेत्, K₁ D₁

क्षीणदोषो गुणान्हित्वा क्षेत्रज्ञं प्रविशत्यथ ॥ ३९
निर्द्वंद्वो निर्नमस्कारो निःस्वधाकार एव च ।

अचलश्चानिकेतश्च क्षेत्रज्ञः स परो विभुः ॥ ४०

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

४४

ब्रह्मोवाच ।

यदादिमध्यपर्यन्तं ग्रहणोपायमेव च ।
नामलक्षणसंयुक्तं सर्वं वक्ष्यामि तत्पतः ॥ १
अहः पूर्वं ततो रात्रिर्मासाः शुक्लदयः स्मृताः ।
श्रविष्ठादीनि ऋक्षाणि ऋतवः शिशिरादयः ॥ २
भूमिरादिस्तु गन्धाना रसानामाप एव च ।

रूपाणां ज्योतिरादिस्तु स्पर्शादिर्वायुरुच्यते ।
शब्दस्वाद्विस्तथाक्लाशमेप भूतकृतो गुणः ॥ ३
अतः परं प्रवक्ष्यामि भूतानामादिमुत्तमम् ।
आदित्यो ज्योतिषामादिरग्निर्भूतादिरिष्यते ॥ ४
सावित्री सर्वविद्यानां देवतानां प्रजापतिः ।
ओंकारः सर्ववेदानां वचसां प्राण एव च ।

*पज्येत, G₁ *त्यज्येत (for *त्यज्येह) S₁ K₁ 3 B D
(except D₁) धर्मवित् (for तत्त्व°) — °) D₆ क्षीणदोषे
B D₁ D₂ D₃ गुणातीत, D₅ ० गुणीभूत (for गुणा
न्हित्वा) — °) D₂ D₃ ० क्षेत्रज्ञ K₄ प्रविशत्यथ,
B₁ 2 *शत्युत, B₈ T₂ G₂ *शचया

40 °) B₆ निर्ममो, D₂ निर्द्वंद्वं K₄ D₁ निर्वपङ्कारो
— °) Some MSS निस्वधाकार, K₂ 4 5 B D G₈
नि स्वाहाकार — °) S₁ अचलश्च, K₂ अचलश्च, G₈
असक्तश्च (for अचलश्च) — °) K₃ G₃ सुवि, D₁ 2
विदु, T₁ G₁ 2 विधि (for विभु)

Colophon om in T G₁ 2 M₁₋₃ — Sub parvan
K₂₋₄ अनुगीता — Adhy name K₂ B D₁ D₂
D₁ 4-० गुरुशिष्यसंवाद, G₈ क्षेत्रज्ञविवरण — Adhy
no (figures, words or both) S₁ 47, D₂ G₂ 43
(as in text), D₄ 40, M₄ (inf lin sec m) 44
— S₁ola no D₂ 41

44

1 T G₁ 2 M₁₋₃ om the ref. K₄ M₄ ब्राह्मण,
D₁ विप्र (for ब्रह्मा) — °) K₈ ग्राम (for नाम)

2 °) M₄ (inf lin as in text) तत (for अह)
K₆ सर्वं (for पूर्वं) — °) K₈ D₂ 8 मास B₈ शुक्रा
दय, M₄ चैत्रा (for शुक्ला) K₄ D₁ मासा शुक्रा
दयस्तथा — °) S₁ B₁₋₃ 5 D₁ D₂ 5 श्रवणा

दीनि, K₃ भविष्या, K₆ D₁ (marg sec m) अग्नि
न्या, D₁ अविष्ठा, C_v श्रविष्ठा (as in text) K₁
2 5 B₁ 2 4 D₁ D₁ 5 0 M₄ (inf lin) C_v चक्षाणि,
D₂ वृक्षा, D₁ रुक्षा, T G₁ 2 सर्वा, G₈ पक्षा,
M वपां (for ऋक्षा) K₄ विष्ट्यादीनि च पुण्याणि

3 °) K₂ 4 5 B₁ D₁ च (for तु) — °) D₁
D₂ 5 आदित्य (for *स्तु) K₂ 4 D₁ S रूपाणा
मादिरग्निस्तु (K₂ 4 D₁ *रादित्य) — °) K₂ 4 5 D
(except D₁) G₈ स्पर्शाना (for स्पर्शादिर्) K₄ एव च
(for उच्यते) — M₁₋₃ om 3⁶ — °) K₄ शब्दश्च
G₈ [अ]य, M₄ [आ]हुस् (for [आ]दिस्) — °) K₅
corrupt D₁ G₁ गुणा G₈ एव भूतगुण कृत

4 °) B₁ च, B₂ 5 D₁ T₂ G₈ M तु (for प्र)
— °) S₁ K D₂ D₁ 5 G₂ 3 M₁ उच्यते (for इत्यते)
D₁ M₂ अग्निर्भूताद् (M₂ *दि) उच्यते (sic)

5 °) D₂ विधिना (sic) (for विद्याना) — °)
G₁ प्रजानां च (for देवताना) — °) K₁ 4 D₂ D₁ 6
M₂ वेदाना (for वेदाना) — °) M₄ (inf lin)
उच्यते (for एव च) — °) K₈ corrupt. S₁ (marg)
तदादिर्, K₂ 4 5 B₁₋₃ 5 D₂ D₂ 5 यदस्मिन्, G₈
इत्य (for यद्य) G₁ नियते K₅ लोक — °) K₈
D₈ M₁ 2 सर्व (for सर्व) S₁ K₈ 5 B₁ 2-5 D₁ D₂
D₂ 5 सावित्रिर्, K₁ 2 M₂ *त्र, B₂ *त्री, D₁ *न्यम्

6 °) G₂ गायत्रि K₁ गायत्रीछन्दमासाद्य — T₁ G

यद्यस्मिन्नियतं लोके सर्वं सावित्रमुच्यते ॥ ५
गायत्री छन्दसामादिः पशूनामज उच्यते ।
गावश्चतुष्पदामादिर्मनुष्याणां द्विजातयः ॥ ६
श्वेनः पतत्रिणामादिर्यजाना हुतमुत्तमम् ।
परिसर्पिणां तु सर्वेषां ज्येष्ठः सर्पो द्विजोत्तमाः ॥ ७
कृतमादिर्युगानां च सर्वेषां नात्र संशयः ।
हिरण्यं सर्वरत्नानामोपधीना यवास्तथा ॥ ८
सर्वेषां भक्ष्यभोज्यानामन्नं परममुच्यते ।

द्रवाणां चैव सर्वेषां पेयानामाप उत्तमाः ॥ ९
स्थावराणा च भूतानां सर्वेषामविशेषतः ।
ब्रह्मक्षेत्रं सदा पुण्यं प्लक्षः प्रथमजः स्मृतः ॥ १०
अहं प्रजापतीनां च सर्वेषां नात्र संशयः ।
मम विष्णुरचिन्त्यात्मा स्वयंभूरिति स स्मृतः ॥ ११
पर्वतानां महामेरुः सर्वेषामग्रजः स्मृतः ।
दिशा च प्रदिशां चोर्ध्वा दिग्जाता प्रथमं तथा ॥ १२
तथा त्रिपथगा गङ्गा नदीनामग्रजा स्मृता ।

C 14 1225
B 14 44 14
K 14 44 14

om (hapl) 6⁶² —⁸) K₁ D₁ पृच च, B₁ ३ आदि
(for उच्यते) Ś₁ B₁ D₁ D₂₋₄ (marg s^c m as
in text) c T₂ प्रजाना सर्ग उच्यते — D₁ repeats
6²-7⁰ after कृतमादिर् (in 8^a)

7 For the repetition in D₁, cf v l 6 —^a)
K₂ ३ S च पत्रिणाम् (for पतत्रिणाम्) —^b) K₅
घृतम्, T₁ हितम् (for हुतम्) —^c) Hypermetric
K₁ ८ च (for तु) K₃ सर्पाणा चैव सर्वेषां, B D₁
D₂₋₃ T G₂ मरीचपाणा स⁰, D₁ (both times) मरी
सर्पाणा स⁰, D₁ परिसर्पिणा चैव स⁰, G₁ M₁ प्र(M₃
वि)सर्पिणा तु स⁰ —^d) K₁ G₁ ३ ज्येष्ठा, M त्रेष्ट
G सर्वे, M₁ सर्वा (for सर्पो) Ś₁ K₂ ४ D₁ M₁ द्विजो
त्तम, B₂ द्विजर्षभा

8 For the repetition in D₁, cf. v l 6 —^a)
D₁ om from युगाना च up to यदाय (in 8^b)
— After 8^b, D₁ reads from मम (in 11^c) up to
दिशा (in 12^c) Ś₁ reads 8^c-11^d on marg —^d)
K₁ ३ D₁ ० औपधीना Ś₁ K₁ D₁ यवास्तथा, K₃ तथा
यवा (by transp), D₂ जवान्मथा

9 D₁ om 9^a-10^a The portion of the text
from 9 up to 14 45 20 is lost in D₁ due to the
folios being stuck together Ś₁ reads 9 on marg
—^a) B₂ पृच (for भक्ष्य-) K₁ सर्वभक्षणभोज्यानाम्
—^b) K₃ सर्वे (for अत्रे) Ś₁ K₁ ३ परामिह, M₁ तु
परम् (for परमम्) —^c) D₁ T₂ G₃ द्रव्याणां, G₁ ३
द्रविण —^d) D₁ ० वेया नाम, G₃ पयमाम्, M₁ पेयाना
च (for 'नाम्)

10 D₁ missing, D₁ om. 10^a (for both, cf
v l 9) Ś₁ reads 10 on marg —^a) Ś₁ K₁-३
B D₂₋₃ तु (for च) Ś₁ K₁-३ ० सर्वेषा भूतानाम् (by
transp), G₁ भूताना सर्वासाम् (sic) B₁ ३ ३ D₁ च

विशेषत (for अत्रि) —^a) K₂ ३ T G M₁ (inf lin)
ब्रह्मप्लक्ष, K₃ बहुक्षत्र (for ब्रह्मक्षेत्र) T G₁ ३ पुण्य
D₁ आमदक्षो महापुण्य, M ब्रह्मभूत सदा पुण्य —^d)
G₁ M₁ (inf lin as in text) पक्ष (for प्लक्ष) K₁ D
(except D₁, D₁ missing) प्रथमत, G₂ मक K₃
प्लच प्रथम रज (submetric), B₁ ३ प्लक्षश्च प्रथम
स्मृत

11 D₁ missing (cf v l 9) G₃ om 11^c-12^b
Ś₁ reads 11 on marg —^c) D₁ reads from मम
to दिशा (in 12^c) after 8^b —^d) K₂ ३ ३ D₁ D₁ ३
य, K₃ B₁-३ T₂ G₁ २ M₃ ४ स (for स)

12 For the sequence in D₁, of v l 11 D₁
missing (cf v l 9) G₃ om 12^a (cf v l 11)
G₂ om (hapl) 12^a —^a) K₂ तथा (for महा)
—^b) K₅ अग्रहा — After 12^b, M₁ (inf lin sec
m) reads 14^a-17^b, repeating the same in its
proper place —^c) K₁ corrupt K₂-३ B D₁ D₂-०
T M₁ चोर्ध्व G₃ दिशा चोपदिशा च स्युर —^d)
B₁ दिक्स्मृता, B₂ दिग्वाता, M₁ ३ दिग्जाता, M₃
द्वि (sup lin द्वि)जता (sic) (for दिग्जाता) B D₁
T₂ G₁ २ प्रथमा Ś₁ K₁ तदा (for तथा) K₂ ३ ०
D₁-० T₁ दिक्पूर्वा प्रथमा तथा (K₁ D₁ ० स्मृता), G₃
दिग्गजा प्रथमा स्मृता

13 D₁ missing (cf v l 9) —^a) D₁ om
तथा D₁ ० तथा त्रिपथगा गगा, G₃ तथा गगा नदीना तु
—^b) G₃ सर्वासाम् (for नदीनाम्) K₃ प्रथमा (for
अग्रजा) K₁ D₁ मता (for स्मृता) —^c) B₁ (marg
as in text) सर्वोदपानाना, D₁ ० सदोद⁰, M सरोदु
(for सरोद) B₁ ३ कूपानां सरसा चैव, T₁ G₁ तथा
चाश्वो वाहनाना, G₃ सरसा सोदपानाना —^d) K₅
[स]ग्रह, B₁ ३ वर (for अग्रज) D₁ ० सागर सर्व
तोप्रज

C 14 1225
B 14 44 14
K 14 44 14

तथा सरोदपानानां सर्वेषां सागरोऽग्रजः ॥ १३
देवदानवभूतानां पिशाचोरगरक्षसाम् ।
नरकिंनरयक्षाणां सर्वेषामीश्वरः प्रभुः ॥ १४
आदिर्विश्वस्य जगतो विष्णुर्ब्रह्ममयो महान् ।
भूतं परतर तस्मात्रैलोक्ये नेह विद्यते ॥ १५
आश्रमाणां च गार्हस्थ्यं सर्वेषां नात्र संशयः ।
लोकानामादिरव्यक्तं सर्वस्यान्तस्तदेव च ॥ १६
अहान्यस्तमयान्तानि उदयान्ता च शर्वरी ।
सुखस्यान्तः सदा दुःखं दुःखस्यान्तः सदा सुखम् ॥ १७

सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।
संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ॥ १८
सर्वं कृतं विनाशान्तं जातस्य मरणं ध्रुवम् ।
अशाश्वतं हि लोकेऽस्मिन्सर्वं स्थावरजङ्गमम् ॥ १९
इष्टं दत्तं तपोऽधीतं व्रतानि नियमाश्च ये ।
सर्वमेतद्विनाशान्तं ज्ञानस्यान्तो न विद्यते ॥ २०
तस्माज्जानेन शुद्धेन प्रसन्नात्मा समाहितः ।
निर्ममो निरहंकारो मुच्यते सर्वपाप्मनिः ॥ २१

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

14 Dn1 missing (of v 1 9) Ms (mf ln sec m) reads 14^a-17^b for the first time after 12^b —^a) K2 & D1 यक्षाणा, D2 & दैत्यानां (for भूतानां) —^b) K1, & D1 & G2 राक्षसा (K2 'स' —^c) K1 यक्षानां; K2 & & D1 भूतानां (for यक्षाणा)

15 For the repetition in Ms, of v 1 14 Dn1 missing (of v 1 9). —^a) K2 D1 सर्वस्य (for विश्वस्य) Ś1 K1 & महतो (for जगतो) —^b) D2 विष्णु Ś1 K1 ब्रह्मविष्णुमयो महान् —^c) B1 2 (marg as in text) ह्यं; G2 सूक्ष्म, M1-s & (second time) तत (for भूत) D2 अत्यं परं (for परतरं) Dc1 D2 & & यस्मात्; T1 नास्ति, M1 lacuna, M2 & *स; M3 न स (for तस्मात्) —^d) Ś1 K1 Dc1 अिलोके, K2 त्रैलोक्ये K2 ह; D2 [प]व (for [ह]ह) B1 2 लोकेषु न च विद्यते, T1 2 (sup ln) G M (Ms both times) त्रिषु लोकेषु वि

16 For the repetition in Ms, of v 1 14 Dn1 missing (of v 1 9) —^a) K2 & T1 G2 & तु, G1 om (for च) K1 & Dc1 गार्हस्थ्यं D2-s M4 (second time) transp गार्हस्थ्यं and सर्वेषां B1 2 सर्वेषामुत्तमं स्मृत (for 16^b) —^c) B1 2 Dc1 T1 अत्यक्त; Cv *क्त (as in text) —^d) B2 [अ]ते; G2 M4 (first time) [अ]त K2-s B4 D1 T G M4 (first time) तथा, B1-s स (for तद्) M3 ह (for च)

17 For the repetition in Ms, of v 1 14. Dn1 missing (of v 1 9) —^a) K2 & B2 & D1 M2 & (second time) अहान्यस्तमनातानि, D2 अहं मरूपयां

तानि (sic) —^b) Ś1 lacuna Dc1 M2 (first time) उदयातानि, D2 उभयांता च (sic) — 17^a = (var) 3 48 45^{ab}, 12 26 23^{ab}, 149 84^{ab}, 168 18^a —^c) K2 B Dc1 D2 & T2 G2 & [अ]त, D2 [अ]ते (for [अ]न्त) Ś1 K T G तथा (for सदा) —^d) B D (Dn1 missing) T2 G2 & [अ]त (for [अ]न्त) Ś1 K T G तथा (for सदा)

18 = 11 2 3, (var) 12 27 29, 317. 20, Rām 2 105 16, 7 52 11, Gobhilaśmṛti 3 43, Kathāsarit-sāgara 51 26^a-27^b Dn1 missing (cf v 1 9) G1 om 18^a-19^b —^c) B1-s D2-s संयोगाश्च वियोगात्, B1 'गो विप्रयोगातो, D2 'गता वियोगात् —^d) K2 मरणान्ते, M2 'तद् B2-s Dc1 D2-s T G2 & M च, G2 तु (for हि) D2 जीविते

19 Dn1 missing (cf v 1 9) G1 om 19^{ab} (cf v 1 18) T2 om 19^{ab} —^a) D2 & एव (for सर्वं) G2 विनाशतु (sic), M2 'दाताश्च —^d) B Dc1 D2-s G2 M2 सदा (for सर्वं)

20 Dn1 missing (cf v 1 9) —^b) Ś1 K1 व्रताश्च; D2 या व्रता (sic), T1 G1 भूतानि (for व्रतानि) K2 B1 2 D1 तथा (for च ये) G2 व्रतानि विविधानि च —^d) D2 G2 ज्ञानस्यात्वं K4 D1 नान्य स्यात् हि विद्यते

21 Dn1 missing (of v 1 9) —^b) K2 D1 प्रसन्नोर्यं (for 'आत्मा) B Dc1 D2-s प्रशांतात्मा जितं द्विय —^d) G2 -पाप्मन (for 'नि) B1 2 मुच्यते

४५

ब्रह्मोवाच ।

बुद्धिसारं मनस्तम्भमिन्द्रियग्रामवन्धनम् ।
महाभूतारविष्कम्भं निमेषपरिवेष्टनम् ॥ १
जराशोकसमाविष्टं व्याधिव्यसनसंचरम् ।
देशकालविचारीदं श्रमव्यायामनिखनम् ॥ २
अहोरात्रपरिक्षेपं शीतोष्णपरिमण्डलम् ।

सुखदुःखान्तसंक्लेशं क्षुत्पिपासावकीलनम् ॥ ३
छायातपविलेखं च निमेषोन्मेषविह्वलम् ।
घोरमोहजनाकीर्णं वर्तमानमचेतनम् ॥ ४
मासार्धमासगणितं विपमं लोकसंचरम् ।
तमोनिचयपङ्कं च रजोवेगप्रवर्तकम् ॥ ५
सत्वालंकारदीप्तं च गुणसंघातमण्डलम् ।

C 14 1239
B 14 45 6
K 14 45 6

कर्मवधनात्, D₂ मुच्यते सर्वपद्मभिः (sic)

Colophon D₁ missing — Sub-partan K₂ s
S (except G₂) अनुगीता — Adhy name K₂ B D₁
D₁-s गुरुशिष्यसवाद — Adhy no (figures, words
or both) Ś₁ 48, D₁ 41, T₁ 34, T₂ G₁ s M
33, G₂ 44 (as in text), M₁ (inf lin) 45

45

☞ D₁ om. (hapl.) this adhy

1 D₁ missing up to 20 (cf v l 14 44 9)
K₁ D₁ s M₁ s ब्राह्मण (for ब्रह्मा) —^a) Ś₁ K₁
ब्रह्मसार, K₄ D₁ बुद्धिसार-, D₂ बुद्धिपर —^b)
T G₁ s M -वधेन (for -वन्धनम्) G₂ इन्द्रियाणामवधेन
—^c) Ś₁ K₂ D₂ महाभूतात्म (Ś₁ 'न्य'विष्कम्भ, K₂ s B₁
D₁ भूतपरिस्त्रम, K₂ B₁ D₂ s भूतपरिस्कथ, B₁ s
D₂ s भूतपरिस्कथ- (B₂ [marg] 'प्यद्-, D₂ 'कद्), B₂
D₁ भूतपरिस्कथ, T₁ भूताकलिष्कम्भ, G₂ s भूता
दिवि —^d) B₁ s वेदान, D₁ वेदिन, M₁ (inf
lin) वेपण (for वेष्टनम्) Ś₁ K₁ s विज्ञेय (K₁ 'दा-
परिवेष्टन (K₁ s 'दान), K₂ s B₂ D₁ निवेशपरिवेष्टन
(B₂ न), B₁ s D₂ s s निवेशपरिवेष्टन

2 D₁ missing (cf v l 1) —^a) K₄ D₁ जघ-
च्छोक (sic) (for जराशोक) D₁ शमाविष्ट, D₂ G₂
समाविष्ट —^b) Ś₁ सचित, B₂ D₂ s s सभवं, M
पजर (for सचरम्) G₂ व्याधिव्यसनज पर —^c) G₂
काले देश (for देशकाल) G₂ देशकाले विचरित —^d)
Ś₁ K₁ देश-, K₂ D₂ द्योप, K₂ B₁ s s दाम, B₂
सम, D₂ s s दम (for श्रम) Some MSS निखन

3 D₁ missing (cf v l 1) —^a) K₁ पुरो रात्र,
B₁ D₂ अहोरात्र K₂ परिक्षेपे —^b) K₂ शीतोष्णी,

D₂ 'ण — Ś₁ K₁ om. (hapl) 3^c-4^b —^a) G₂
corrupt K₂ D₂ s s दुस्वार्ति (for न्त-) T₂
M₂ s सलेश K₂ B₁ s सुखदुःखातर क्लेश, K₄ D₁
'दुस्वार्तमक्लेश, T₁ G₂ 'दुस्वसम श्लेष (G₂ श्रेष्ठ), G₁
'दुस्वसमश्लेष तु —^d) K₂ केलनं, B₁ s s D₁ कीलकं,
G₂ कीर्णन (for कीलनम्) B₂ क्षुत्पिपासेति कीलक,
D₂ शून्यासावकालन (sic)

4 D₁ missing (cf v l 1) Ś₁ K₁ om 4^{ab}
(cf v l 3) —^a) K₂ विलेख्य, K₄ D₁ s विलेप,
D₂ s M₄ विलेप —^b) K₂ निमेषोन्मेषविह्वलं —^c)
K₂ घोरं, T G M₁ (inf lin) शोक (for घोर)
K₂ s D₂ T₁ G जराकीर्ण, K₄ B D₁ T₂ जला, M₁
(inf lin) समा* (for जना*) —^d) G₂ सुचेतनं
(for स)

5 D₁ missing (cf v l 1) K₁ om 5^a —^a)
G गुणित —^b) K₂ विपम, D₁ om (for विपम)
G₁ हेख (for लोक-) D₁ सकर (for सचरम्) B₂
विषयैन्द्रियसचर —^c) B₂-s D₁ D₂ s तपो, D₁ मनो
(for तमो) Ś₁ K₁ s नियति, K₂ s D₁ निरय,
B D₁ D₂ s s नियम, G₂ प्रचय, G₂ नियत-
(for -निचय-) —^d) K₂ निवर्तन, D₂ प्रवर्तके, T₁
G₂ s M सनं (for 'र्तकम्)

6 D₁ missing (cf v l 1) —^a) Ś₁ K₁ नखा
हकार (sic), K₂ s सदाह*, K₂ B₂ (marg) D₁
तत्त्वाल*, B₂ D₁-s s महाह*, T₂ Cnp सत्त्वाह*
(for सत्त्वाल) —^b) D₁ G₂ M₁-s सपात, M₁
सवाद- (for सघात) D₂ वर्तनं (for मण्डलम्)
B₂ D₂ s s गुणसजातवर्तन ☞ Cn पाठान्तरे मण्डल
संघात । ☞ —^c) K₂ s D₁ सूर्य, K₂ सूरि, T
G₁ s सार (for स्वर) Ś₁ K₁ s B D₁ D₂ s s
अरतिग्रहणाभी (Ś₁ D₂ s s 'नी)कं, D₂ अतिग्रहणनाकं च,

C 14 1259
B 14 45 6
K 14 45 6

स्वरविग्रहनामीकं शोकसंघातवर्तनम् ॥ ६
क्रियाकारणसंयुक्तं रागविस्तारमायतम् ।
लोभेप्सापरिसंख्यातं विविक्तज्ञानसंभवम् ॥ ७
भयमोहपरीवार भूतसंमोहकारकम् ।
आनन्दप्रीतिधार च कामक्रोधपरिग्रहम् ॥ ८
महदादिविशेषान्तमसक्तप्रभवान्वयम् ।
मनोजवनमश्रान्तं कालचक्रं प्रवर्तते ॥ ९
एतद्वृद्धसमायुक्तं कालचक्रमचेतनम् ।
विस्मृजेत्संक्षिपेच्चापि बोधयेत्सामर जगत् ॥ १०

G₂ सारविग्रहनारीक —^a) B₂ T₂ G₂ M चर्तक, Dc₁ चर्तुल, G₁ चर्मक, G₂ वर्धन (for वर्तनम्) K₂ शोकसताय * सन, K₄ D₁ * महारवर्तकं

7 Dn₁ missing (cf v 1 1) —^a) Ś₁ K₁ : B₁ Dc₁ T G₂ करण- (for कारण) —^b) G₂ नाग (for राग) K₂ राग विस्तारमायत —^c) K₄ लोभेप्सा (sic), T₁ लोकेप्सा (for लोभेप्सा) Ś₁ G₂ : सघात, K₃ सघाते, B₁ : विक्षेप, B₂-s Dc₁ विख्यात, D₂ : : ० विक्षोभ (for सघात) —^d) Ś₁ K₁ : corrupt K₄ D₁ विचित्र, B₁ : : ० Dc₁ विविध, B₂ विधित्मा-, D₂ : : ० G₂ M₁ विचिन्ता-, D₃ विचित (for विविक्त) T सङ्घव (for सभवम्) M₄ (inf ltn) विद्धि चिन्तन समव

8 Dn₁ missing (cf v 1 1) —^a) B₂ परी वाट, D₂ परिवार —^b) K₂ D₂ भूत (for भूत) K₄ D₁ भूतममोहनारमक —^c) T₂ अनत (for आनन्द) K₂ B₁ : D₂ : : ० G₂ -प्री (G₂ प्र) तिचार, B₂ प्रतिवार, Dc₁ M₂ प्रतिधार, M₄ प्रीतिमार (for धार) K₂ : D₁ अनतपरिवारे (K₂ *र) च, G₁ : अनत प्रीतिदारं (G₂ *यान) च

9 Dn₁ missing (cf v 1 1) —^b) K₄ G₁ अत्यक्त-, B₁-s Dc₁ D₂ : ० अदाक्त, T₁ G₂ : ० अत्यक्त K₁ : : ० D₁ : ० प्रभवाप्यय (for *व्ययम्) —^c) K₂ : D₂ : मनोजवनविश्रांत, K₄ D₁ *जवमनश्रात, B Dc₁ D₂ : ० जव मन का (B₁ : *न कुं) त, D₂ corrupt, T₁ G₂ *जवपरि (G₂ *सम) श्रातं — Dc₁ om 9^d-10^d

10 Dn₁ missing (cf v 1 1) Dc₁ om 10 (cf v 1 9) —^a) K₂ एव, D₂ तद्दद् (for एतद्) —^b) K₄ D₁ सचेतनम् (for कालचक्रम्) —^c) B₁ G₂ M₂ [ए]व (for [अ]पि) D₂ विस्मृजेत् संक्षिपेच्चापि (sic),

कालचक्रप्रवृत्तिं च निवृत्तिं चैव तत्त्वतः ।
यस्तु वेद नरो नित्यं न स भूतेषु मृष्यति ॥ ११
विमुक्तः सर्वसंक्षेपैः सर्वद्वंढातिगो मुनिः ।
विमुक्तः सर्वपापेभ्यः प्राप्नोति परमा गतिम् ॥ १२
गृहस्थो ब्रह्मचारी च ज्ञानप्रस्थोऽप्य भिक्षुकः ।
चत्वार आश्रमाः प्रोक्ताः सर्वे गार्हस्थ्यमूलकाः ॥ १३
यः कश्चिदिह लोके च ह्यागमः संप्रकीर्तितः ।
तस्यान्तगमनं श्रेयः कीर्तिरेषा मनातनी ॥ १४
संस्कारैः संस्कृतः पूर्वं यथावचरितव्रतः ।

T G₁ विस्मृजेत् संक्षिपेच्चापि, G₂ *जन्मसंक्षिपयश्चापि, M₁ विजय स्मक्षिपेच्चैव —^d) K₂ T G₁ : बोधयेत्, M मोहयत्न (for बोधयेत्) K₂ om सामर K₄ D₁ मोहयत्स्याप येजगत्, G₂ बोधयन्त्वापयज्ञगत्

11 Dn₁ missing (cf v 1 1) —^a) K₂ Dc₁ कालचक्रं K₂ कालचक्रस्य सयोग, M₁ *क्र प्रवृत्त च —^b) K₂ प्रवृत्ति, Dc₁ M₁ निवृत्त K₂ चापि, K₁ : D₁ चापि (for चैव) —^c) K₄ D₁ न स वेदविदो (D₁ *द नरो) नित्य —^d) K₂ भूतेषु स (by transp), M₂ सभूतेषु K₂ T₂ G₁ : M (M₂ inf ltn as in text) मुक्षते, B₂ मुचति

12 Dn₁ missing (cf v 1 1) —^a) K₁ : B Dc₁ D₂ : : ० संस्कारं (for *संस्कारं) Ś₁ निमुक्तं सर्वं संस्कारं, K₄ D₁ विमुक्तसर्वसंक्षेपत —^b) B₁ : D : : ० सर्वद्वंद्वविवर्जित —^c) Ś₁ K₂ : निमुक्त —^d) D₂ : गतिमाप्नोति चोचमा

13 Cf Manu 6 87 Dn₁ missing (cf v 1 1) —^a) Ś₁ K₁ : 4 D₁ वा (for च) — K₄ D₁ om 13^b-14^a —^d) Dc₁ सर्वं (for सर्वे) Ś₁ K₁ गार्हस्थ्य- (for *स्य्य) B₁ सूचका (for मूलका)

14 Dn₁ missing (cf v 1 1) K₄ D₁ om 14^a (cf v 1 13) —^a) G₂ यत्किंचिद् (for य कश्चिद्) K₂ जीव (for इह) G₂ मूले (for लोके) K₂ B Dc₁ D₂ : : ० [s]स्मिन्, K₂ G₂ वा (for च) —^b) Ś₁ K₁ : : [अ]प्यागम, K₂ आगम, T G₁ M₂ आश्रम, G₂ : ० ह्याश्रम (for ह्यागम) K₄ D₁ आगत सप्रवर्तक, B Dc₁ D₂ : : ० आगम परिकीर्तित — Ś₁ K₁ om (hapl) 14^a-15^b —^c) B Dc₁ [अ]नु (for [अ]न्त) G₂ तस्यान्तर्गमनं ज्ञेय

जातौ गुणविशिष्टायां समावर्तेत वेदवित् ॥ १५
 स्वदारनिरतो दान्तः शिष्टाचारो जितेन्द्रियः ।
 पञ्चमिश्च महायज्ञैः श्रद्धधानो यजेत ह ॥ १६
 देवतातिथिशिष्टाशी निरतो वेदकर्मसु ।
 इज्याप्रदानयुक्तश्च यथाशक्ति यथाविधि ॥ १७
 न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो मुनिः ।
 न च वागङ्गचपल इति शिष्टस्य गोचरः ॥ १८
 नित्ययज्ञोपवीती स्याच्छुक्लनासाः शुचित्रतः ।

नियतो दमदानाभ्यां सदा शिष्टैश्च संविशेत् ॥ १९
 जितशिश्रोदरो मैत्रः शिष्टाचारसमाहितः ।
 वैष्णवीं धारयेद्यष्टिं सोदकं च कमण्डलुम् ॥ २०
 अधीत्याध्यापनं कुर्यात्तथा यजनयाजने ।
 दानं प्रतिग्रहं चैव पङ्गुणां वृत्तिमाचरेत् ॥ २१
 त्रीणि कर्माणि यानीह ब्राह्मणानां तु जीविका ।
 याजनाध्यापने चोभे शुद्धाच्चापि प्रतिग्रहः ॥ २२
 अवशेषाणि चान्यानि त्रीणि कर्माणि यानि तु ।

C 14 125
 B 14 45
 T 14 45

15 Dn1 missing (cf v 1 1) Ś1 K1 om 15^{ab}
 (cf v 1 14) —^a) D3 सक्ते (for सक्ते) K4
 Da १ ० मच्छत, M1 २ ० ति —^o) K4 D1 जाता,
 K5 B1 २ D2 २ १ ० T G M1-3 जातो, Cv जातो (as
 in text) D3 om from गुण up to जितेन्द्रि (in 16^b)
 M3 जातो गुणविशिष्टाना —^d) K4 D1 वैदिक, D2
 २ २ ० तत्त्ववित (for वेद*)

16 Dn1 missing (cf v 1 1) D3 om up to
 जितेन्द्रि (in 16^b) (cf v 1 15) —^a) K4 D1 स्वाचार
 (for स्वदार-) Dc1 om., D3 -निरते B (except
 B3) Dc1 D2 १ ० नित्य (for दान्त) —^d) Ś1 K1 २
 जयेत ह, K3 B1 २ Dc1 जितेन्द्रिय, K4 D1 दयेदिह,
 B2 (marg) २- D2 २ १ ० यजेदिह, G3 यजेत वा (for
 *ह ह)

17 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) T1 -विष्टाशी
 (for शिष्टाशी) —^b) K2 ४ D1 T2 नियतो (for
 निरतो) B1 २ Dc1 G3 देव (for वेद) —^o) T1
 G1 नित्य (for इज्या) K1 Dc1 G1 २ -प्रदान- (for
 प्रदान) B1 २ -मयुक्त (for युक्तश्च) K4 D1 इष्टा
 ध्ययनयुक्तश्च —^d) K5 यथा शक्ति, B1 २ शक्तिव्य
 (for यथाशक्ति) K4 १ D1 यथाशुक्ति, D2 २ १ ०
 ययामुन्व (for *विधि)

18 Cf Manu 4 177 Dn1 missing (cf v 1
 1) —^o) K2 G1 २ corrupt K4 D1 वागत-, G2
 वागय (for वागङ्ग) D3 ० चपलम् —^d) K4
 शिष्टश्च K3 इति शिष्टानुशामन

19 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) K5 B Dc1
 D2 २ १ ० T G नित्य (for नित्य) K2 नित्ययज्ञोपवीत
 न्यात —^b) K2 ३ शुचिवासा, D3 शुक्ली (for शुक्*)
 —^o) B3 D2 २ १ ० यम (for दम) —^d) G3 तदा,
 M3 न च (for सदा) K1 ३ संवमेत्, K1 B1 १ Dc1

D1 Cnp संविद्, K5 सविद्, B1 २ सगत, T G
 M1-3 ४ (19f 121) सवदन, M3 सपदा (for सविशेत्)

20 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) D1 -शक्नो
 दरो, D3 -शिष्णो*, D3 शिलो* K4 D1 मैत्री, G3
 जैत्र —^b) Ś1 K1 ३ M2 शिष्टाचार B D2 ३ १ ० T2
 ममन्वित (for -समाहित) —20^d = Manu 4 36^{ab}
 —^o) D1 १ ० वैष्णवी K4 B2 D1 धारयन् (for *वेद)
 —^d) K1 corrupt —After 20, T G M3 ins

84* त्रीणि धारयते नित्य कमण्डलुमवन्दित ।
 एकमात्रमनार्थाय एक वै पादघावनम् ।
 एक शौचविधानार्थमित्येवधितयं तथा ।

[(L 2) M3 आचमनार्थे वै (for धाय) —(L 3)
 M3 इत्येते नित्यदा विभो (for the post half)]

21 Dn1 resumes —^a) D3 प्रधीत्य (for अधीत्य)
 K1 [आ]ध्यापन, K2 [अ]ध्ययनं, B1 २ ४ (marg as
 in text) Dc1 Cnp [आ]ध्वन (for [अ]ध्यापन) D1
 अयं ध्ययन कुर्यात् —D3 om (1 hapl) 21^a-22^b
 —^o) Ś1 धाम्ना (for दान) K2 ४ १ B D3 ० चापि,
 Dc1 Dn1 T1 वापि, G3 चैपा (for चैव) —^d) Ś1
 K1 ३ पाहुण्या (K1 *णा, K3 *ण्य), Dc1 पङ्गुण
 K1 ३ वृत्तम् D3 ० आश्रयेत्, T G1 आचरन् K5
 पङ्गुर्माणि द्विजन्मना

22 D3 om 22^{ab} (cf v 1 21) Dc1 om (hapl.)
 22^a-23^a —^a) K4 १ D1 जानीहि, B1 २ १ Dn1 D2
 १ ० जानीत, B3 जानीह (for यानीह) —^b) K2 ४
 D1 च, B1 २ हि (for तु) —^o) K2 D3 यजनाध्यापने
 Dn1 चोभौ —^d) Ś1 विशुद्धाश्च, K1 ३ विशुद्धश्च, K2
 D1 १ ० शुद्धश्चैव, K1 शुद्धं चैव, K5 शुद्धाश्चैव, D3
 शुद्धाश्चापि (sic), M3 शुभाच्चापि (for शुद्धा*) K3 B3
 G2 परिग्रह (G2 *हं) (for प्रति)

C 14 1256
B 14 45 23
K 14 45 24

दानमध्ययनं यज्ञो धर्मयुक्तानि तानि तु ॥ २३
तेष्वप्रमादं कुर्वीत त्रिषु कर्मसु धर्मवित् ।
दान्तो मैत्रः क्षमायुक्तः सर्वभूतसमो मुनिः ॥ २४

सर्वमेतद्यथाशक्ति विप्रो निर्वर्तयञ्चुचिः ।
एवं युक्तो जयेत्स्वर्गं गृहस्थः संशितव्रतः ॥ २५

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

४६

ब्रह्मोवाच ।

एवमेतेन मार्गेण पूर्वोक्तेन यथाविधि ।
अधीतवान्यथाशक्ति तथैव ब्रह्मचर्यवान् ॥ १
स्वधर्मनिरतो विद्वान्सर्वेन्द्रिययतो मुनिः ।
गुरोः प्रियहिते युक्तः सत्यधर्मपरः शुचिः ॥ २

गुरुणा समनुज्ञातो भुञ्जीतान्नमकुत्सयन् ।
हविष्यभैक्ष्यभुक्त्वापि स्थानासनविहारवान् ॥ ३
द्विकालमग्निं जुह्वानः शुचिर्भूत्वा समाहितः ।
धारयीत सदा दण्डं वैल्वं पालाशमेव वा ॥ ४
क्षौमं कार्पासिकं वापि मृगाजिनमथापि वा ।

23 Dc1 om 23^a (cf v 1 22) — ^a) Ś1 K1 B
Dn1 D2 ३ ४ ५ अय शोपाणि, K1 अविदो* (for अवदो*)
— ^b) B1 २ च, S [उ]त् (for तु) — Ś1 K1 ३ B5
D1 om (hapl) 23^{ad} — ^d) S (except G2) यानि
(for तानि) K2 B1 २ च (for तु)

24 ^a) K1 [अ]प्रसाद, K2 प्रमाद, B2 प्रसाद,
M2 [अ]प्रदान (for 'माद) K4 D1 कुर्वन्वै, D5 ६
कुर्वन्ति — ^b) Dc1 लोकेषु (for कर्मसु) Ś1 K2 ३ B1
D1 T G1 ३ कर्मवित् (G2 'कृत्' (for धर्म*) — ^c)
K1 दानो, T2 शातो (for दान्तो) K2 ३ ४ क्रिया-
(for क्षमा) D1 दान मैत्रा * या युक्त — ^d) B1
त्तस्व (for -भूत्-)

25 ^a) Ś1 K1 यथा शक्तिर — D1 om (hapl)
from 25^b up to 14 46 1^c — ^b) Dc1 विप्रे Ś1
K1-4 G2 ३ निर्वर्तयेत् K5 ब्राह्मणोवर्तयञ्चुचि — ^c)
Dc1 युक्ते T1 G2 यजेत्, M1 २ [स]जयत् (for जयेत्)
K2 ३ D2 T1 G2 सर्वं (for स्वर्गं) — ^d) K2 D5 संसि
त्तव ; K4 ससित*

Colophon om in D1 ४ T G1 ३ M1-3 — Sub
parvan K2 ४ अनुगीता — Adhy name B Dc1
Dn1 D2 ३ ४ गुरुक्षिष्यसवाद — Adhy no (figures,
words or both) Ś1 49, Dn1 G2 45 (as in text),
M1 46 — Śloka no Dn1 25

46

1 D1 om 1^{ac} (cf v 1 14 45 25) T G1 ३
M1-3 om the ref M1 ब्राह्मण (for ग्रहा) K2
reads 1^{ad} twice — ^c) K4 ३ D2 यथा शक्तिर

2 ^b) K2 जितो, K4 ३ D1 -समो, Dc1 D1 -युतो
(for यतो) B2 सर्वेन्द्रिययतो मुनि — ^c) K2 प्रिये
(for प्रिय) — ^d) D5 ६ धर्मसत्य, S (except G2)
सर्वधर्म (for सत्य*) B2 -रत् (for पर)

3 ^b) G2 [अ]ज्ञानि — ^c) K4 ३ Dc1 Dn1 भैक्ष्यं ;
D2 ३ ४ -भक्ष्य-, D3 ४ भक्ष-, T2 G2 M1.4 -भक्ष-
K (except K2) Dc1 Dn1 D1 भुक्त्वापि, D5 -भुक्त्वापि,
T G1 ३ M1 २ ४ -भुक्त्वापि, G2 भुक्त्वापि M3 हविष्य
भैक्षभुक्त्वापि

4 ^a) Ś1 K1 M1 ३ ४ द्विकालम्, B2 त्रिका* T
G1 ३ जुहुयात्, G2 जिह्वाना (810) (for जुह्वान) M2
द्विकालमग्निर्जुह्वानं — ^c) Ś1 K1 ३ B1 ३ G2 धा (K1
दा)रयेत् G2 तथा (for सदा) — ^d) K4 विल्व
K2 ३ ४ B2 D1 ६ T G1 च (for वा)

5 D2 om 5 — ^a) K2 D1 कर्पासिकं, Dc1 कार्प*,
T2 कार्पासिक Ś1 चैव, K2 ३ Dn1 D1 ३ ४ चापि (for
चापि) K4 क्षौम कार्पासमेवापि — ^b) B2 कृष्णाजिनम्

सर्वं कापायरक्तं स्वाद्यामो वापि द्विजस्य ह ॥ ५
 मेखला च भवेन्मौञ्जी जटी नित्योदकस्तथा ।
 यज्ञोपवीती स्वाध्यायी अलुप्तनियतव्रतः ॥ ६
 पूताभिश्च तथैवाद्भिः सदा देवततर्पणम् ।
 भावेन नियतः कुर्वन्त्रयचारी प्रशस्यते ॥ ७
 एवं युक्तो जयेत्स्वर्गमूर्ध्वरेताः ममाहितः ।
 न संमरति जातीषु परमं न्यानमाश्रितः ॥ ८
 संस्कृतः सर्वमङ्गारस्तथैव ब्रह्मचर्यवान् ।
 ग्रामान्निष्क्रम्य चाग्न्यं मुनिः प्रव्रजितो वसेत् ॥ ९

चर्मवलकलसवीतः स्वयं प्रातरुपस्पृशेत् ।
 अर्ण्यगोचरो नित्यं न ग्रामं प्रविशेत्पुनः ॥ १०
 अर्चयन्नतिथीन्काले दद्याच्चापि प्रतिश्रयम् ।
 फलपत्रावरैर्मूलैः श्यामाकेन च वर्तयन् ॥ ११
 प्रवृत्तमुदकं वायुं सर्वं वानेयमा वृणात् ।
 प्राश्नीयादानुपूर्व्येण यथादीक्षमतन्द्रितः ॥ १२
 आमूलफलमिवाभिरर्चयेदतिथिमागतम् ।
 यद्भक्षः स्यात्ततो दद्याद्भिधा नित्यमतन्द्रितः ॥ १३
 देवतातिथिपूर्वं च सदा भुञ्जीत वाग्यतः ।

C 14 1272
 B 14 46 14
 K 14 46 14

(for नृत्ता) G१ मृताविपरोषि वा —^c) S१ K१
 सर्वं (for सर्वं) K० + B१ - (transp. as in text)
 Dn१ D१ वा (for स्वात्) B१ + Dn१ सर्वं वा B१ 'यका)
 पायः B१ 'दि)१ स्वाद्य, D१ कापायरक्त (D१ 'र) वा
 सर्वं —^d) K१ D१ द्विजस्य हि P१ द्विजोचिन्, D१ द्विजेन

प्रव्रजितो K१ प्रजेत्, G१ भवेत् (for वसेत्)

10 K१ om (hapl) 10^{ab} —^a) B१ D (except
 Dn१ D१) मयाधी (for सर्वोत) —^b) B१ om ed साय
 (for न्यय) —^c) M१ - प्राग्ने S१ K१-३ मुनि (for
 पुन)

6 D१ om (—^a) B१ मेघनाशन, D१ द्विज
 योश्वात् (for मेघना च) K१ [म]पि, B१ D१ वा
 (for च) —^b) G१ जीन (१) (for जटी) K१
 c rnap, K१ : S (ex ep' G१) नित्योदकी K१ मया
 (for तथा) D१ जटी नित्योदका सह (१०) —^c)
 K१ यज्ञोपवीते; G१ यीत —^d) K१ : ३ अलुप्त,
 B१ Dn१ D१ - क्त (B१ 'र) टुभ्यो, D१ अलुप्त (for
 अलुप्त) K१ + D१ M१ : ३ नियत (for त) G१
 अलुप्तनियतमुनि

11 ^a) S१ K१ अर्चयेत्, K१ 'येद्य, K१ - D१ 'यद्य,
 D१ 'यति (for 'यन्) B१ G१ ३ अतिथि —^b) D१
 om च G१ प्रियया, M१ दद्याद्वा (for दद्याद्य) S१
 K१ - ३ D१ प्रतिग्रह, K१ परिग्रह, D१ प्रतिश्रय —^c)
 S१ K१ ३ पत्रावरैः, K१ : ३ D१ पत्रावरैः, B१ ३ पत्रा
 विभिर, S१ पत्राये (M१-३ रै) र (for -पत्रावरैः) G१
 तथै (for मूर्धै) —^d) K१ D१ प्रवर्जं (D१ तं) येत्,
 K१ M१ - च वर्तयेत्

7 ^a) K१ सर्वं, B१ सदा च, B१ Dn१ तथा च
 (for सर्वं) T१ G१ M१ पूता (T१ G१ जा) भिक्षाप्यथा
 द्विभ्यु (T१ G१ श्र), G१ पूताभि कायमद्भिश्च, G१ 'भि
 म परिग्रानिर् —^b) K१ मया, G१ अद्भिर् (for मया)
 K१ कर्मसु (for तर्पणम्) B१ तथा देववार्पक —^c)
 S१ K१ नोक्तु; M१ ३ प्राग्ने (for प्राग्ने) B१ T१ G१
 नियत, T१ G१ नियम M१ कुर्यात् (for कुर्यात्)

12 ^a) D१ प्रवृत्तम्, T१ G१ स नित्यम् (for प्रवृत्तम्)
 K१ चाय, D१ वापि, D१ वाधि, T१ G१ वा (G१ वा)
 यन्, M१ - वायु (for वायु) —^b) S१ K१ : ३ Dn१
 D१-६ आयेत्, K१ आ नृग, B१ : ३ ईददा, T१ आवृ
 णात्, G१ M१ : ३ जानृणोत् K१ D१ सर्वं वानेयक वृण,
 G१ सर्वं वान्यतथा वृण —^c) K१ D१ ६ पूर्व्येण K१ +
 D१ जन्तियात्ानुपूर्व्येण —^d) D१ दीप्नम्, G१ भिक्षुर्
 (for दीक्षम्) D१ क्षतद्वित

8 ^a) B१ ३ मगंम्, D (except Dn१ D१) लोकान्
 (for न्यगंम्) —^b) D (except Dn१ D१) यानप्रभ्यो
 निर्वेदिव (—16^d) — K१ D१ om (hapl) 8^{cd} —^c)
 G१ णेषु (for जातीषु) —^d) B१ परमास्यानम् S१
 K१ आश्रित, M१ आश्रित

13 ^a) S१ K१ ३ अमूल, K१ M१ : ३ (inf tan)
 अमूल, K१ आमूल, Dn१ D१-३ समूल D१ T१
 शायाचर्, M१ ३ भक्ष्याभिर (for भि) B१ D१ समूल-
 पत्रपत्राभिर, Dn१ समूलफलपाचाद्भिर्, T१ G१ समूलफल
 शालाचर् —^b) D१ अतिथिं च समागत —^c) K१
 Dn१ D१ : ३ ६ G१ ३ यद्भक्ष्य, K१ D१ यद्भक्ष्य, B
 (except B१) D१ यद्भक्ष्य B१ तथा (for ततो)
 —^d) K१ D१ नित्यभिक्षाम्, K१ नित्य भैक्षम् K१ नित्यं
 भिक्षाम् (by transp), G१ भक्ष्यादित्यम्

9 ^a) K१ D१ तथैव ब्रह्मचर्यया —^c) K१ B Dn१
 Dn१ D१-२ चारण्ये, K१ D१ योरण्य —^d) K१

अस्कन्दितमनाश्चैव लघ्वाशी देवताश्रयः ॥ १४
 दान्तो मैत्रः क्षमायुक्तः केशश्मश्रु च धारयन् ।
 जुहन्स्वाध्यायशीलश्च सत्यधर्मपरायणः ॥ १५
 त्यक्तदेहः सदा दक्षो वननित्यः समाहितः ।
 एवं युक्तो जयेत्स्वर्गं वानप्रस्थो जितेन्द्रियः ॥ १६
 गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थोऽथ वा पुनः ।
 य इच्छेन्मोक्षमास्थातुमुत्तमां वृत्तिमाश्रयेत् ॥ १७
 अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा नैष्कर्म्यमाचरेत् ।
 सर्वभूतहितो मैत्रः सर्वेन्द्रिययतो मुनिः ॥ १८

14 B₁ 2 om 14^{ab} —^a) Ś₁ K₁ पूजा (for पूर्व) D₂ 0 तु (for च) —^b) Ś₁ K₁ यदा, K₁ सद्यो, D₁ तदा, G₂ यया, G₃ तथा (for सदा) D₁ D₂ 4 प्राक्षीत, D₂ 0 प्राश्नातु (for युञ्जीत) M₂ वारयत —^c) D₁ T₁ आस्कन्दित, D₁ D₂-0 अस्प धित K₂ [अ]पि (for [ए]व) K₂ 4 D₁ अर्चित (K₂ 'त) सुमन (K₂ 'ना)श्चापि —^d) D₁ D₂ लघ्वाशी K₂ M₂ देवताधित, K₂ D₁ 'प्रिया, M₁ 2 'धिय

15 —^a) D₁ दातो; G₁ दाता (for दान्तो) D₁ om (hapl) from क्षमायुक्त up to मैत्र (in 16^c) —^b) B D (D₁ om) T G₁ 8 देशाय (for केदा-) Ś₁ K विधा(Ś₁ 'दा)रयन् (for च धार) —^c) B (except B₁) जुहत् —^d) G₂ सर्वं (for सत्य)

16 D₁ om 16 (of v 1 15) —^a) K₂ D₁ D₂-0 युचिदेह, B₂ त्यक्तदेह; T G₁ 2 न्यस्तदेह, Cv त्यक्त (as in text) K₂-4 दीक्षो —^b) K₂ वननित्य, K₂ देवनित्य, D₁ वनं नित्य, D₂ 0 वन नित्ये, G₂ वन्यमश्नन् (for वननित्य) G₃ वने नित्य मतद्रित —^c) K₁ B₂ यजेत्, K₂ S (except M₂) वजेत्, K₂ वसेत् (for जयेत्) M₁-3 मार्ग (for स्वर्ग) — After 16, Ś₁ K₁ 8 D₂ (marg sec m) ins an addl colophon [Sub parvan K₂ D₂ अनु गीता — Adhy no Ś₁ 50]

17 D₁ om 17 (of v 1 15) Before 17, Ś₁ K₂ ins ब्रह्मोवाच —^a) K₂ 4 वा (for च) —^b) K₂ 4 यया, G₂ M [s]पि वा (for सथ वा) —^c) D₂ 0 यद् (for य) D₂ 0 मोहम्, G₂ मुक्तिम् (for मोक्षम्) T₂ G आदातुम् (for आस्था) —^d) G₂ आमजेत् (for आश्रयेत्) T₁ मुक्तिं वा यतिमाश्रयेत्

18 D₁ om 18^{ab} (of v 1 15) —^a) K₂ -भूतेषु

अयाचितमसंस्कृतमुपपन्नं यदृच्छया ।

जोषयेत सदा भोज्यं ग्राममागतमस्पृहः ॥ १९

यात्रामात्रं च भुञ्जीत केवलं प्राणयात्रिकम् ।

धर्मलब्धं तथाश्नीयात्त काममनुवर्तयेत् ॥ २०

प्रासादाच्छाटनाचान्यन्न गृहीयात्कर्यंचन ।

यात्रदाहारयेत्तावत्प्रतिगृहीत नान्यथा ॥ २१

परेभ्यो न प्रतिग्राह्यं न च देयं कदाचन ।

दैन्यभावाच्च भूतानां संविभज्य सदा युधः ॥ २२

नाददीत परस्वानि न गृहीयादयाचितम् ।

(for भूतेभ्यो) —^b) D₂-1 नैष्कर्म्यम्, T₁ नैष्कर्मम्; G₂ निष्कर्मम् —^c) Ś₁ K₁ 2 सन्नो, B₂ D₂ 0 -सन्नो; D₁ D₂-1 T₁ G₁ सुयो (for हितो) —^d) K₂ जितो, G₂ युतो; M₂ हितो (for -यतो)

19 —^a) K₁ असंक्षिप्तम्, K₂ 4 D₁ 'वत्तम्; B₂ (marg) D₁ 'क्षिप्तम्; D₂ 'प्रथम् (for 'सूतम्) Ś₁ K₂ अयाचितम हिंसम् (sic) — After 19^b, B₁-7 8 D (except D₁) read 26^c-37^d and B₁ reads 26-37, repeating 26^{ab} in its proper place. —^c) K₂ 4 4 D₁ M जोषयेत, B₁ 2 (marg as in text) भोजयेत; B₁ 2 योजयेत, G₂ जायमान (for जोषयेत्) K₂ भोग्यं (for भोज्य) —^d) K₂ D₁ corrupt. K₁ B₁ प्रामम्, K₂ प्रामाद्, K₂ प्राम्यम् (for प्रामम्) Ś₁ अस्पृहो, K₁ M₁ 2 अस्पृह, K₂ अस्पृहन D₂ प्रासन्नादगतस्पृह

20 —^a) D₁ यात्रामान K₂ 8 B₁ S तु (for च) —^b) K₁ -यात्रय; K₂ 4 D₁ G₂ यात्रकं (K₂ 'क-), B₂ रात्रिक, D₂ मात्रिक, G₁ यात्रिक, G₂ -त्रिक. T₁ केवल प्राणमाधित —^c) Ś₁ K₁ धर्माधर्म (for धर्मलब्धं) K₂ D₁ 8 यया, B₁ 2 सदा, B. D₁ D₂ 4-6 अथ; T₂ तदा (for तथा) —^d) G₂ कालम् (for कामम्) K₂ 4 B₁ 2 4 D₁ T G₁ -चर्तयन् (for 'येत्)

21 —^a) K₂ D₁ corrupt K₂ 4 D₁ D₂-0 T G om. च K₂ प्रसादच्छाटनाचान्यन्. —^b) Ś₁ K₁ 2 4 D₁ T G₁ कदाचन — K₂ om. (hapl) 21^c-22^b —^c) K₂ आसरयेत् (sic), D₁ आहारयद्; T₁ आहरयेत् —^d) B D (except D₁) [अ]धिकं (for [अ]न्यथा)

22 K₂ om 22^{ab} (of v 1 21) —^b) K₂ 8 D₂ 0 S कर्यंचन —^c) Ś₁ K₁-3 भूतानि G₂ दद्यात्तु सर्वं भूताना —^d) Ś₁ K₁-3 संविभज्याद् B₁ 2 4 D₁ D₂ 0 पुन (for युध) S संविभागं समाचरेत्.

न किञ्चिद्विषयं भुक्त्वा स्पृहयेत्स वै पुनः ॥ २३
 मृदमापस्तथाश्मानं पत्रपुष्पफलानि च ।
 असंवृतानि गृहीयात्प्रवृत्तानीह कार्यवान् ॥ २४
 न गिल्पजीविकां जीवेद्विरन्नं नोत् कामयेत् ।
 न द्वेषा नोपदेष्टा च भवेत् निरुपस्कृतः ।
 श्रद्धापूतानि भुञ्जीत निमित्तानि विवर्जयेत् ॥ २५
 मुधावृत्तिरमक्तश्च सर्वभूतैर्गसंविदम् ।

कृत्वा वह्निं चरेद्भैक्ष्यं विधूमे भुक्तवज्जने ॥ २६
 वृत्ते शरात्रसंपाते भैक्ष्यं लिप्सेत् मोक्षवित् ।
 लाभे न च प्रहृष्येत नालाभे विमना भवेत् ॥ २७
 मात्राशी कालमाकाङ्क्षश्चरेद्भैक्ष्यं समाहितः ।
 लाभं साधारणं नेच्छेन्न भुञ्जीतामिपूजितः ।
 अभिपूजितलाभाद्धि विजुगुप्सेत् मिश्रुकः ॥ २८
 शुक्तान्यम्लानि तित्तानि कपायकडुकानि च ।

C 14 1220
 B 14 46 22
 F 14 46 22

23 ^a) M1 परत्याद्य — ^b) K1 Dn1 D2-3 ६ जया
 चित्, S न याचयेत् (G2 याचित) — ^c) T2 दूपयेद्
 (for विषय) K4 D1 सुक्त्वा — K3 om. 23^d — ^d)
 B1 गुण (for पुन) Ś1 K1 2 ३ स्पृहयेदेह तन्य वै, K4
 D1 येष्टेह क्वचित्, T G1 2 M येष्टेतरम्य वै (G1 च,
 G2 वा), G3 तस्मै मस्पृहयेत्पुन

24 ^a) Ś1 K1 2 ३ G2 मृदममम्, K2 मृद मस्य,
 B1 2 मृदं घापस् K4 D1 पान, B2 [अ]न्यानि, B3
 Dn1 D2 ६ [अ]ज्ञानि, T2 G2 ज्ञान, G1 [आ]श्मान
 (for [अ]श्मान) — ^b) K1 पत्रपुष्प, K3 Dc1 T
 G2 ३ पत्र पुष्प, G1 M1 2 पत्र पुष्प — ^c) K2 Dc1
 D2 M4 अमृतवृत्तानि, B1 'मृतानि, B2 'मृतानि, B3
 (marg as in text) अमृहीतानि, Cv अमृत' (as in
 text) — ^d) B1 2 ३ Dn1 D2-3 ६ च, B Dc1 [इ]व
 (for [इ]ह) D1 ६ कार्यवित्, D2 वजंयेत् (for कार्य
 वान्)

25 D2 om (hapl) 25 — ^a) D2 ३ शिल्पी (for
 शिल्प) K2 जीवन K4 D1 न भूत्वा शिल्पिको
 जीवेद् — ^b) D1 ३ हिरण्य (for द्विरन्न) K2 [अ]भि-
 D. M2 ३ [ट]प (for [ट]त्) K2 ३ B Dc1 Dn1
 हिरण्य नोत् का (K2 B1 2 नापि का, K2 नोपका, B3
 न च का)रयेत्, K4 T G1 2 द्विरन्न (K4 हिरण्यं) नैव
 कारयेत्, G2 'न्न कामयेत् च, M1 2 'न्न नोपकारयेत्,
 Cv विरामे कामयीत् च — ^c) D1 नो द्वेषा, G1 सर्वेषा,
 M1 2 न द्वेष (for न द्वेषा) K3 नोपद्वेषा, K4 D1
 पापद्वेषा (sic) (for नोप') K5 न द्वेषा पापमद्वेषा
 — ^d) B Dc1 Dn1 भवेश (for भवेत्) M1 2 निर
 पम्कृत, Cv निरप' (as in text) K4 D1 क्रोध कुर्याद्य
 पैशुन, T भवेदनुपमस्कृत, G1 न भवेत् *मस्कृत, G2
 भवेद्वर्मपुरस्कृत — ^e) Dc1 श्रुत्वा (for श्रद्धा) K2
 G2 M1 2 'मृतानि (for 'पूतानि) G1 श्रुद्धमृतानि मुजीव
 — ^f) K2 ३ निद्रितानि, D1 निवृत्तानि (for निमित्तानि)
 Ś1 K D (except D1, D2 om) च (for वि) G3
 न मित्राणि विमजंयेत्

26 B4 reads 26-37 after 19^b, repeating 26^{ab} in
 its proper place — ^a) Ś1 K1 4 B1-3 D2 4-6 सुधा
 वृत्तिर, K2 T2 G1 3 मुदा', B. श्रद्धा', Cv सुधा'
 (as in text) K4 D1 अमयुक्त, B3 4 (second time)
 अशक्तश्च — ^b) T1 G1 M अमयित, T2 अतद्रित,
 G2 अमस्यित, G3 वृत्त (for 'विदम्) — B1-3 5 D
 (except D1) read 26^c-37^d after 19^b K5 om 26^c
 — ^c) K3 हुत्वा, K4 D1 च्यात्वा (for कृत्वा) B1 2 ३
 प्राहे, B1 [अ]प्यह्नि, Dn1 D2 ३ प्राहे, T G M4
 (inf lin) मौनं, M चाग्नि (for वह्नि) B1 2 ३
 मिक्षा, S मैक्ष — ^d) T G1 2 M4 (inf lin) विधूमे
 सुक्तवर्जिते, M अविधू (M4 'पि धू)मे तमाहित ❀ Cv
 सुक्तवाज्जनो यस्मिन्गृहे तस्मिन् । ❀

27 For the sequence in B D (except D1), of
 v l 26 M om (hapl) 27^a-28^b — ^a) K4 D1
 सघाते; Dc1 मयातेर' (for संपाते) — ^b) Ś1 K1 4 5
 Dc1 G2 भैक्ष, B1 2 भक्ष्य, B3 मिक्षा K3 नेप्सत,
 K4 D1 लिप्सति T G1 2 नारम (G1 2 'न्य)ष्टि समा
 हित — ^c) B3 corrupt. K1 2 ३ D1 लाभेन न, T
 G1 2 न लाभे च B1 Dn1 D2 4-6 न (for प्र) — ^d)
 Dc1 D2 न लाभे K5 लामालाभे विना भवेत् (sic)
 — After 27, B3 Dc1 ins

85* न चातिमिक्षा मिश्रत् केवल प्राणयात्रिक ।

[Post half = (var) 20^b]

28 For the sequence in B D (except D1), of
 v l 26 M om 28^{ab} (cf. v l 27) — ^a) B3 5
 Dn1 D2-6 यात्रार्यी, Cv मात्राशी (as in text) K2
 मात्राशीलनमाकाक्ष्य, K4 D1 मा (K4 या)त्रास्वीकारमा'
 — ^b) Ś1 K1 2 B3 D4 T G1 भैक्ष, B1 2 ३ Dc1 मिक्षा
 G2 मुंजीयाच समाहित — ^c) K2 4 D1 भागं (for
 लाभ) K4 G2 2 नेच्छन्, B3 लिप्सेन्, T2 G1 किञ्चिन्
 (for नेच्छेन्) — ^d) Ś1 K1 3 [अ]नुपास्थित, D
 (except Dc1 D1) [अ]भिपूजित — ^e) K2 अति-

नास्वादयीत भुञ्जानो रसांश्च मधुगंस्तथा ।
यात्रामात्रं च भुञ्जीत केवलं प्राणयात्रिकम् ॥ २९
असंरोधेन भूताना वृत्तिं लिखेत मोक्षवित् ।
न चान्यमनुभिक्षेत भिक्षमाणः कथंचन ॥ ३०
न संनिष्ठाशयेद्धर्मं विविक्ते विरजाश्रयन् ।
शून्यागारमरण्यं वा वृक्षमूलं नदीं तथा ।
प्रतिश्रयार्थं सेवेत पार्वतीं वा पुनर्गुहाम् ॥ ३१
ग्रामैररात्रिको ग्रीष्मे वर्षाश्वेत्त्र वा वसेत् ।

B: Do: प्रति, G: तत (for जमि) S: K: प्राण
(K: 'भे) (for लामाद्) --') T: 7 (for ति)
S: K: भिक्षुक, B: भिक्षय, G: पति (for भिक्षुव)
K: D: न च लिखत भिक्षुक

29 For the sequence in B D (except D₁), cf
v 1 26 —^a) S₁ (before corr) De: D₁ भुञ्जानि;
K: B: D: ३ भुञ्जानि; B: २ (both marg as in text) ३
T G: ३ M भुञ्जानि; C: भुञ्जानि (as in text) K:
भक्षानि; B: भक्षानि (for भक्षानि) K: D: ३ ३ भुञ्जानि
न्यक्षानि तिष्ठानि, K: ३ D: भुञ्जानि (D: भुञ्जानि) दम्भानि
तीक्ष्णानि, G: उक्षानि कानि तिष्ठानि —^b) D: कषाय
—^c) S₁ K: ३ नाम्वाद्येत, De: D: M: ३ न स्यात्
G: ३ न स्यात् (G: नाम्वाद्येत) न स्यात् G: नाम्वाद्येत भुञ्जानो
—^d) S₁ K: ३ रसाश्च (for रसाश्च) —^e) G: ३
K: D: om 29^f —^g) D: यामी (for यात्रा) S:
यात्र, T: G: मात्रान् (for मात्रं) K: T: G: ३ तु,
T: G: न (for च) —^h) K: ३ यात्रक, K: B D
(D: om) धारण (De: 'जा), K: G: यात्रिक, T:
मात्रिक T: केवलं प्राणमात्रित

30 For the sequence in B D (except D₁), cf
v 1 26 —^b) G: वृत्ति (for वृत्ति) —^c) B: ३ ३
अश्र, T: क्षमि (for अश्र) D: D: ३ ३ चान्यमनु
लिखेत, T: G: ३ M न चान्यमनु (G: 'नु) वीक्षेत —^d)
S₁ K: ३ ३ B: ३ Do: D: G: भिक्षमाणं, D: भिक्षय
माण S₁ K: ३ कदाचन

31 For the sequence in B D (except D₁), cf
v 1 26 —^a) D: संनिष्ठाशयेन K: मम निवासये
द्धर्मं, T G स्वय निवासित (G: 'तो) धर्म्यं (G: 'मं),
M न मनिपतित धर्म्यं —^b) K: D: मर्दय (for विवि
क्ते) S₁ K: चारजण, K: ३ B: ३ D: चारजाश्र; T:
M: ३ विरजश्र K: D: ३ ३ विसु (K: 'व, D: 'यु) के
चारजाश्रवेत्; B: ३ ३ Do: विविक्तेविरजाश्रवेत् (B: ३ जा

अध्या सूर्येण निर्दिष्टः कीटवच्च चरेन्महीम् ॥ ३२
दयार्थं चैव भूतानां गमीक्ष्य पृथिवीं चरेत् ।
संचयांश्च न कुर्वीत स्त्रियामं च वर्जयेत् ॥ ३३
पूतेन चाम्भसा नित्यं त्रयं हवींश्च मोक्षवित् ।
उपगृष्टेदृढताभिर्गच्छेत् पुन्यः मदा ॥ ३४
अहिमा ब्रह्मचर्यं च सत्यमात्रमेव च ।
अक्रोधशान्तया च दमो नित्यमर्षशुनम् ॥ ३५
अष्टाभ्यंतेषु युक्तः स्याद्भ्रंतेषु नियन्त्रियः ।

चरेत् De: 'व चरितं चरेत्, G: विविक्ते या नर एवे
त् —^a) G: वृक्षमूल De: T G: ३ M नदीम् —^b)
D: ३ प्रतिप्रसारं —^c) K: ३ च (for वा) K: D:
मदागुही, B: ३ गुही पुन (by trespass)

32 For the sequence in B D (except D₁), cf
v 1 26. —^a) K: संवर्दय, K: यामर्दय (for वा
चरेत्), —^b) C: वृद्धा (for क्षया) S: K: संवर्दय,
M: C: निर्दिष्ट K: ३ ३ D: सुर्वेण हृष्टमन्त्रान् K:
क्षयान् सुर्वेणरत्नं —^c) K: ३ D: वि; G: म (for
च) D: क्षीरार्थं विचरेन्मही

33 For the sequence in B D (except D₁), cf
v 1 26 —^a) K: 1: मर्दय (for संवर्दय) —^b) S: K:
पुन्यो (for पृथिवी) —^c) K: ३ D: संवर्दय S: K:
३ ३ संवर्दय न च पुर्वंत् —^d) S: 'मन्त्राय (G: 'म्यं)
K: D: वि (for वा) K: संवर्दयशाश्र सत्यमेव

34 For the sequence in B D (except D₁), cf
v 1 26 —^a) B: वृत्त (for वृत्) D (except D₁)
D₁ प्राणभिरदिनिर्णय वे —^b) B: वर्म (for कार्यं)
G: मणवित् (for माक्षं) —^c) K: [व'व'त्; T:
G: ३ M: ३ ३ (inf tan) [व]न यति M: [व'व'पु
य (for वृत्त) S: K: ३ अदिक्षापि मर्दय ह (S: 'दि)
K: ३ D: प्राण (K: क्षयो भिक्षय न स्या, G: अदिक्षय
नरोचम

35 For the sequence in B D (except D₁), cf
v 1 25 —^a) K: D: व्रतचरं —^b) B: वीचम् (for
सत्यम्) —^c) G: उपभता (for अर्षशुनम्)

36 For the sequence in B D (except D₁) cf
v 1 26 —^a) N (except S₁ K: ३) अष्टसु S:
[अ]स्येय, G: तामु (for [प]तेषु) G: नित्य (for
युक्त) —^b) K: धर्मेषु; T: G: वृत्तेषु, G: दमे च
(for मतेषु) —^c) K: ३ D: अशित; B: अमलं;

अपापमशठं वृत्तमजिह्वं नित्यमाचरेत् ॥ ३६
 आशीर्थ्युक्तानि कर्माणि हिंसायुक्तानि यानि च ।
 लोकसंप्रहर्षम् च नैव कुर्यान्न कारयेत् ॥ ३७
 सर्वभावानतिक्रम्य लघुमात्रः परिव्रजेत् ।
 ममः सर्वेषु भूतेषु स्यावरेषु चरेषु च ॥ ३८
 परं नोद्वेजयेत्कंचिन्न च कस्यचिदुद्विजेत् ।
 विश्वास्यः सर्वभूतानामग्र्यो मोक्षविदुच्यते ॥ ३९
 अनागतं च न ध्यायेन्नातीतमनुचिन्तयेत् ।
 वर्तमानमुपेक्षेत कालाकाङ्क्षी समाहितः ॥ ४०
 न चक्षुषा न मनसा न वाचा दूययेत्कचित् ।

न प्रत्यक्षं परोक्षं वा किञ्चिदुष्टं समाचरेत् ॥ ४१
 इन्द्रियाण्युपसंहृत्य कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
 क्षीणेन्द्रियमनोबुद्धिर्निरीक्षेत निरिन्द्रियः ॥ ४२
 निर्द्वंद्वो निर्नमस्कारो निःस्वाहाकार एव च ।
 निर्ममो निरहंकारो नियोगक्षेम एव च ॥ ४३
 निराशीः सर्वभूतेषु निरामङ्गो निराश्रयः ।
 सर्वज्ञः सर्वतो मुक्तो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ४४
 अपाणिपादपृष्ठं तमशिरस्कमनूदरम् ।
 प्रहीणगुणकर्माणं केवलं विमलं स्थिरम् ॥ ४५
 अगन्धरसमस्पर्शमरूपाशब्दमेव च ।

C 14 1306
 B 14 46 46
 K 14 46 46

Deci अशठे (for 'ठ') Ds वित्तम (for वृत्तम्) —^d)
 Deci अजिघ्र (for 'ह्य')

37 For the sequence in B D (except D1), cf
 v 1 26 —^a) B Deci Dn1 Ds e T1 G1 सर्वाणि,
 Ds मत्तानि (for कर्माणि) —^b) Ś1 K1 s तु (for च)
 —^c) Ks धर्मांश्च, T G1 M युक्त (for धर्मं) K2 s
 D1 तु (for च) Ś1 K1 s लोकप्रधयधर्मांश्च, G2 लोके
 सप्रहयुक्त च —^d) K2 च कुर्यात्, K4 D1 कुर्यात् च,
 Ds e कुर्यात्त्रैव (by transp) G3 M1 (inf ltn) काम-
 येत् (for मार')

38 ^a) G2 सवानेतात्न (for सर्वभावान्) T G1 s
 अनाद्यन्त्र (for अनिन्द्रिय) —^b) K1 s लघुमात्रा, Ks
 'मात्रा, G2 M1 s 'मात्र B पर (for परि) Gs
 M1 (inf ltn) लघुमात्रपरिग्रह —^c) M3 नम (for
 मम) —^d) K4 न्यावराणि

39 ^a) Ś1 K1 M1 परान् Ds नोद्विजयेत् Ś1 K1
 काश्चिन्न, K2 s B1-s Deci D1 e T2 G* M1 किञ्चिन्न
 (for कश्चिन्न) Ks परान्नोद्विजय काश्चिन्न, Gs पर च
 नोद्विजेत्किञ्च च —^b) T G M1 (inf ltn) कस्माच्चिद्
 (for कस्यचिद्) Ks न कस्मात्कचिदुद्विजेत् B1 s
 (marg as in text) न च कस्मात्समुद्विजेत् —^c) S
 (except Gs) विश्वस्त (for विश्वास्य) —^d) Ks अयं
 मोक्षे निमुच्यते, Gs ऐकाग्र्य मोक्ष उच्यते

40 ^a) K4 D1 न च (by transp), Gs न वा
 —^b) Ś1 K1 s चानु (for अतु) —^c) K4 B2-s D1
 उपेक्षेत् —^d) Ks e T G M1 कालाकाङ्क्षी

41 ^b) Ds (marg as in text) e हर्षयेत्, T G1
 दूययन् (for 'येत्) K4 D1 न वा प्रादूययेत्कचित्, Ds s

वाचा दूययते क' —^c) K2 s प्रत्यक्ष न (by transp)
 Deci D1 परोक्ष च, Dn1 परोक्षे वा, Ds च वा किञ्च
 —^d) G1 उग्र (sio) (for दुष्ट)

42 ^a) Gs सगृह्य (for संहृत्य) —^b) 42^b = 6 24 58^b
 —^d) Gs जितेन्द्रिय (for निरिन्द्रिय) Dn1 Ds e निरीह
 सर्ववस्त्ववित्

43 ^a) Gs निरहकारो, Cv निर्नमस्कारो (as in text)
 K4 D1 अपाणिस्तव पृष्ठांत (cf 45^a) —K2 s D1 Gs om
 (hapl) 43^{ed} 43^e = 6 24 71^c —^c) Ks निर्दमो (for
 निर्ममो) —^d) Dn1 D1-e आत्मवान् (for पुत्र च)

44 ^a) Dn1 Ds e निराशीनिर्गुण शततो —^b) B1
 D2-s निराशको, Dn1 Ds e 'सक्तो, Gs शसो (for
 'सक्तो) Ś1 K1 s निरामिय, Ks शिष्य (sio),
 Ds e 'मय (for 'श्रय) —K1 om (hapl.) 44^{ed}
 —^c) Deci D2-s युक्तो (for मुक्तो) Dn1 Ds e आत्म
 सगी (D. e 'मेवी) च तत्त्वज्ञो

45 ^a) K2 s D. G2 s M2 अपादपाणि B1 e D
 (except D1) T G1 s तद् (for तम्) —^b) B D2-s
 निरुत्तर (for अन्) —^c) K4 D1 प्रीणे त्रि (sio),
 Dn1 D1-e प्रहीन, T प्रभित्त, G1 अमित्त Gs प्रहीणा
 मलकर्माण —^d) T1 स्थित (for स्थिरम्) K4 D1
 केवत्य निर्गुण स्थिर

46 ^a) Ś1 K1 अगधमरस वोरम्, K1 B D M1 'मरस
 स्पर्दम् —^b) B2 Gs M1 2 अरूपाश (Gs प द) वद (for
 'शब्दम्) —^c) G2 Ms corrupt M1 अस्वकस्थम् (for
 अस्वगस्थि) Ś1 K1 s-- D1 [अ]शब्दम् (for [अ]मज्जम्)
 K2 अलग स्थितमानदम्, B1 s 4 (marg) अस्वगस्थ्य
 वसार (B1 'शास) क्तम्, B3 D2-s अन्वगस्थावारास (B3
 'श) क्तम् (sio), B1 D01 अचर (Deci 'द्य) स्थावरासक्तम्,

अत्त्वगस्थयथ वामज्जममांसमपि चैव ह ॥ ४६
निश्चिन्तमव्ययं नित्यं हृदिस्थमपि नित्यदा ।
सर्वभूतस्थमात्मानं ये पश्यन्ति न ते मृताः ॥ ४७
न तत्र क्रमते बुद्धिर्नेन्द्रियाणि न देवताः ।
वेदा यज्ञाश्च लोकाश्च न तपो न पराक्रमः ।
यत्र ज्ञानवतां प्राप्तिरलिङ्गग्रहणा स्मृता ॥ ४८
तस्मादलिङ्गो धर्मज्ञो धर्मव्रतमनुव्रतः ।
गूढधर्माश्रितो विद्वानज्ञातचरितं चरेत् ॥ ४९
अमूढो मूढरूपेण चरेद्धर्ममदूपयन् ।

यथैनमवमन्येरन्परे सततमेव हि ॥ ५०
तथावृत्तश्चरेद्धर्मं सतां वर्त्माविदूपयन् ।
यो ह्येवं वृत्तसंपन्नः स मुनिः श्रेष्ठ उच्यते ॥ ५१
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च महाभूतानि पञ्च च ।
मनोबुद्धिरथात्मानमव्यक्तं पुरुषं तथा ॥ ५२
सर्वमेतत्प्रसंख्याय सम्यक्संख्यज्य निर्मलः ।
ततः स्वर्गमवामोति विमुक्तः सर्वबन्धनैः ॥ ५३
एतदेवान्तवेलायां परिसंख्याय तच्चवित् ।
ध्यायेदेकान्तमास्थाय मुच्यतेऽथ निराश्रयः ॥ ५४

Bs अन्वागस्थयपवासक्तम्, Dn1 Ds ० अनुगम्यमनासक्तम्,
T G1 ३ अनस्थित्वगसुखाज्जम्, M4 (inf lin) अत्त्वगस्थ-
सुगामज्जम् —^d) G2 गोमासम् (for अ^०) K2 S इति
(for अपि) Ś1 K4 ३ D1 M4 हि; Dn1 Ds ० तत्
(for ह)

47 ^a) K2 ३ ३ B1 ३ ३ Dc1 Ds M1 ३ ३ निश्चित्यम्;
T G Ms अचित्यम् Dn1 Ds ० विन्य (for नित्यं)
K4 D1 निश्चित्यमव्ययं चैव —^b) R1-३ ३ D2-4 T1
G1 ३ M कूटस्थम्, B1 Dn1 Ds (marg sec m as in
text) ० गूढ^a (for हृदि^a) M1 ३ इव (for अपि)
Dn1 D2-३ Gs सर्वदा K4 D1 वर्त्मस्थमपि सर्वदा
—47^a = 6 28 29^a —^o) G3 ये तु सर्वे तमात्मानं.
—^d) B4 D2 न पश्यन्ति (by transp)

48 ^a) K5 D2 ३ तत्र न (by transp), G2 न तु
स (for न तत्र) K2 D1 रमते (for क्रमते) Dn1
Ds ० मृत्युर, Ds बुद्धिम् —^b) D3 om the first
न G3 देवता —^o) K1 देव-, B2 ३ D4 G2 ३ M1 ३
देवा (for वेदा) B1 ३ यज्ञाश्च (for यज्ञाश्च) Ś1 K1
योगाश्च, K3 योधाश्च, Dc1 om (for लोकाश्च) —^d)
Dn1 Ds ० व्रतानि च (for पराक्रम-) —^e) Ś1 K1-३
व्रत (for यत्र) K1 ३ तृप्तिर् (for प्राप्तिर्) —^f)
Ś1 K1 ३ -ग्रहणात्, K2 ३ ३ D1-4 G2 ३ -ग्रहणे (for
-ग्रहणा) T G1 अलिङ्गग्रहणे मता, C7 'णे स्मृते

49 K5 om 49^{ab} —^a) Ś1 K1 ३ ३ T G2 ३ अलिङ्गं,
Dn1 D4-३ G1 अलिङ्ग (for अलिङ्गो) Ms धर्मात्मा
(for धर्मज्ञो) —^b) B5 अनुष्ठित (for 'व्रत) K2 ३
D1 ग्रहणचर्यं (K2 'धर्म') मनुत्तमं; Dn1 Ds ० धर्मतरवसुपा
चरेत्, G3 'वृत्तमनुस्मृत —^o) K4 Dn1 गूढ (for
गूढ) K3 धर्माश्रित K5 यत्र ज्ञानवता विद्वान्, Ds ०
गूढधर्माश्रितो विद्वान् —^d) K1 अज्ञात, K2 ३ B3 ३
D1 ३ T G1 M1 अज्ञान, K5 B1 ३ ३ Dc1 Dn1 Ds

विज्ञान (for अज्ञात) Ds ० विज्ञानचरित व्रजेत्

50 ^a) B (except B5) Dc1 -भावेन (for रूपेण)
C7 अमूढो गूढरूपेण —^b) K4 D1 अरूपयन् (for अदृष^a)
—Ś1 K1 ३ ३ D1 om (hapl) 50^a-51^b —^o) K2
B2 Dn1 G2 ३ यथैवम्, Dc1 तथैतम्, T तथैवम् D1
T1 अनु (for अत्र) D3 यथैतमन्येन परे —^d) D3
साधु, G3 परै K2 M ह, G3 च (for हि)

51 Ś1 K1 2.4 D1 om. 51^{ab} (cf v l 50) —^a)
G1 सदा वृत्तं Dn1 शात (for धर्म) Ds ० तथा
चरेच्छांतवृत्ति, G3 सता वृत्तं चरेद्धर्मं. —^b) K5 B1 ३ ३
D2-4 G2 धर्मं (B1 G2 वृत्त) मदूपयन्, B2 धर्मं विभूय^a,
Dn1 Ds ० धर्मानकुरत्, T धर्मानदूप^a, G1 वेद न दूप^a;
M1 ३ वर्षाविदू^a (sic) K2 सत्यं वृत्तमनुस्मरन् —^o)
Dn1 Ds ० om हि D4 सपूर्ण (for -संपन्न) —^d)
K1 ३ Dn1 G1 ३ M2 मुनि (for मुनि) K4 D1 मुनिश्रेष्ठ.
स उच्यते

52 Dc1 om 52^a-53^b —^o) T1 महाबुद्धिर् K5
B D (except D1, Dc1 om) T2 अहंकारम् (for अया
त्मानम्) —^d) K1 ३ ३ D1 अन्यक्तपु (K1 ३ 'क्तं पु-
रुपस्यथा

53 Dc1 om 53^{ab} (cf v l 52) —^o) B1 ३ सर्व
मेव, Dn1 D. ० एतत्सर्वं (by transp), M2 ३ सर्वमेतं
B D2-4 समाख्याय (for प्रस^a) —^b) K2 ३ G2 ३ M
संपूज्य, B1 सन्ध्यस्य, D2-4 सयुज्य (for सत्यज्य) K4
D1 तत्तद्विज्ञाय निर्मल, Dn1 Ds ० यथावत्त्वनिश्चयात्;
T G1 सर्वं संपूज्य निर्मल —^o) Ś1 K1 तथा, M4
(inf lin as in text) तत्र (for तत) Ś1 K1-३ मोक्षम्
(for स्वर्गम्) —^d) T2 निर्मुक्त

54 ^a) Dn1 Ds ० एतावद् (for एतदेव) K5 B
[अ]नु, D2-4 [अ]त्स (for [अ]न्त) K4 D1 तदे-

निर्मुक्तः सर्वसङ्गेभ्यो वायुराकाशगो यथा ।

क्षीणकोशो निरातङ्कः प्राप्नोति परमं पदम् ॥ ५५

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पदूचत्वारिंशोऽध्याय ॥ ४६ ॥

४७

ब्रह्मोवाच ।

संन्यासं तप इत्याहुर्बुद्ध्वा निश्चितदर्शिनः ।

ब्राह्मणा ब्रह्मयोनिस्था ज्ञानं ब्रह्म परं विदुः ॥ १

अविदूरात्परं ब्रह्म वेदविद्याव्यपाश्रयम् ।

निर्द्वंद्वं निर्गुणं नित्यमचिन्त्यं गुह्यमुत्तमम् ॥ २

ज्ञानेन तपसा चैव धीराः पश्यन्ति तत्पदम् ।

निर्णिक्ततमसः पूता व्युत्क्रान्तरजसोऽमलाः ॥ ३

तपसा क्षेममध्वानं गच्छन्ति परमैपिणः ।

संन्यासनिरता नित्यं ये ब्रह्मविदुषो जनाः ॥ ४

तपः प्रदीप इत्याहुराचारो धर्मसाधकः ।

C 14 1321
B 14 47 5
K 14 47 5

वावरवेलाया, Dc1 एवमेवानुवे^० —^b) K4 D1 तत्त्वत्
(for 'वित्' —^०) G1 घ्यायन् (for घ्यायेद्) T2
आश्रित्य (for आस्याय) D8 घ्यापयेत्कोशमास्याय —^d)
B2 च, D2 [s]पि (for स्य) B1 2 4 मुच्यते नात्र
संदाय

55 ^a) Ś1 K1-2, 5 B1-3 Dc1 D2-4 विमुक्त K1 B2
यज्ञेभ्यो, K4 D1 भूतेभ्यो, B2 लिंगेभ्यो (for -सङ्गेभ्यो)
—^b) K2 वायुराकाशवित्तया —^०) B Dc1 D2 क्षीण
कोपो, S क्षीण (G2 व्यक्त) शोको K4 क्षीणशोक
निरादाक —^d) Ś1 K1 3 B (except B2) Dc1 सप्रा
(B1-4 स प्रा)प्नोति पर पद (B1 2 परा गति), K2 4 D1
G2 प्राप्नोति परमा गति, Dn1 D2 6 तथेदं प्राप्नुयात्परं

Colophon om in S (except G2 M4) — Sub-
parvan K2 3 G2 अनुगीता, Dn1 D2 ब्रह्मगीता, Dc
ब्राह्मगीता — Adhy name K2 B Dc1 D2 गुरुदिव्य
सेवाद्, G2 आश्रमधर्मकथन — Adhy no (figures,
words or both) Ś1 51, Dn1 G2 46 (as in text),
D4 43, M4 (anf ltn) 47

47

☞ D4 om (hapl.) this adhy

1 T G1, 2 M1-3 om the ref K2 4 D1 6 M4
ब्राह्मण (for ब्रह्मा) —^a) G2 संन्यासस् —^b) Ś1
K1 3 निश्चय-, K2 ये तत्त्व, Dc1 निश्चित्य, D2
निश्चित Bom ed वादिन, S (except G2) दर्शना
—^०) G2 -निष्ठाश्च, M1 2 -योनिज्ञा (for 'स्या) —^d)

K4 D1 स्थान (for ज्ञान) B2 एव (for ब्रह्म) G2
पद, G2 परे (for पर)

2 ^a) K2 अचिरायत्, G2 अधीत्य यत् (for अविदू
रात्) K2 B D (except D1) अति (B2 'वि)दूरात्मकं
ब्रह्म —^b) Ś1 K1 3 -व्यपाश्रयात्, D1 G2 -पराश्रयं,
T1 G2 -व्यपाश्रय K4 वेदविद्या पराश्रयं —^०) G2
निर्द्वंद्वो, M2 3 'द्व- G2 चिन्त्यं (for नित्यम्) —^d)
B2 ज्ञानम् (for गुह्यम्) K2 D2 2 अन्ययं (for उत्त-
मम्) Ś1 K4 Dc1 Dn1 D1 5 6 अर्चित्यगुणमुत्तम, G2
गुह्यं परममुत्तमं

3 ^a) S ध्यानेन (for ज्ञा^०) —^b) K2 नित्यदा,
K4 D1 तत्पदा, Dn1 D2 6 तत्पर D2 3 धीर- पश्यति
तत्पद (D2 'रं) —^०) K4 B2 5 D1 5 6 निर्मुक्त, K2
B1 T G1 निर्निक्त K2 M2 4 रजस, K4 5 B D T1
-मनस (for तमस) Ś1 K1 3 विविक्तरजस पूता —^d)
K4 D1 [अ]तिक्रात, G1 निष्क्रान्त-, G2 विक्रात (for
व्युत्क्रान्त) Ś1 K1 3 -तमसो (for रजसो) K2
व्यतिक्रांतरजोमला

4 ^a) T1 तपसा क्षेमधन्वान (810) —^b) K2 तपसै
पिण, K2 4 Dc1 D1 परमे, Dn1 D2 6 परमेश्वर, T2 G
[इ]षि मनीषिण —^०) B1-3 Dc1 D2 3 संन्यासे Dc1
om from निरता up to जना (in 4^d) —^d) K4 D1
यद् (for ये) B Dn1 D2 6 ये च (B1 2 ये वै, Dc
पंच) ब्रह्मविदो जना

5 ^a) D2 M2 तत (for तप) K2 प्रदीप (for
प्रदीप) — T1 om 5^b-7^b —^b) K2 4 D1 -साधनं,

ज्ञानं त्वेव परं विद्म संन्यासस्तप उत्तमम् ॥ ५
 यस्तु वेद निराबाधं ज्ञानं तच्चविनिश्चयात् ।
 सर्वभूतस्थमात्मानं स सर्वगतिरिष्यते ॥ ६
 यो विद्वान्सहवासं च विवासं चैव पश्यति ।
 तथैकैकत्वानानात्वे स दुःखात्परिमुच्यते ॥ ७
 यो न कामयते किञ्चिन्न किञ्चिद्वमन्यते ।
 इहलोकस्थ एवैव ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ८
 प्रधानगुणतत्त्वज्ञः सर्वभूतविधानवित् ।
 निर्ममो निरहंकारो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ९
 निर्द्वन्द्वो निर्नमस्कारो निःस्वधाकार एव च ।

निर्गुणं नित्यमद्वंद्वं प्रशमेनैव गच्छति ॥ १०
 हित्वा गुणमयं सर्वं कर्म जन्तुः शुभाशुभम् ।
 उभे सत्यानृते हित्वा मुच्यते नात्र संशयः ॥ ११
 अव्यक्तवीजप्रभवो बुद्धिस्कन्धमयो महान् ।
 महाहंकारवित्प इन्द्रियान्तरकोटरः ॥ १२
 महाभूतविशाखश्च विशेषप्रतिशाखवान् ।
 सदापर्णः सदापुष्पः शुभाशुभफलोदयः ।
 आजीवः सर्वभूतानां ब्रह्मवृक्षः सनातनः ॥ १३
 एतच्छिन्वा च भिन्वा च ज्ञानेन परमासिना ।
 हित्वा चामरतां प्राप्य जह्याद्वै मृत्युजन्मनी ।

G₃ -साधका — °) K₃ ज्ञानमेव, T₂ G₁ ज्ञान चैव,
 G₂ ज्ञानतो न (for ज्ञान त्वेव) K₂ विद्यु, K₁ D₁
 ब्रह्म, M₁ वित्त (for विद्म) K₅ D₂ ३ ज्ञानमेव पर
 विद्यात्, B₁ २ ३ ६ D₀₁ D₀₁ D₀ ६ ज्ञान वै परम विद्यात्
 (D₀ 'द्या), B₃ ज्ञानमेव परो धर्मः, G₃ स्थानमेव पर
 मित्र — °) B₁ ३ ४ D₀₁ D₀ T₂ G₁ संन्यास, D₀
 अत्याज्य (for संन्यासस्) K₃ संन्यास तप उच्यते

6 T₁ om 6 (of v l 5) — °) T₂ धर्मस्तु ते
 (for यस्तु वेद) D₀₁ D₀ ६ निराधारं, M₁ 'बाधो
 K₂ ४ D₁ यस्तु वेद निराबाधो (K₂ 'शायाध) — °) Ś₁
 K₁ ४ D₁ G₃ ज्ञानतत्त्व, K₃ D₀₁ ज्ञानतत्त्व (for ज्ञान
 तत्त्व) K₆ विनिश्चय K₂ ज्ञान वेद विनिश्चय — °)
 G₃ सर्वत स्थितमात्मान — °) G₃ स्वर्ग (for सर्व-)
 D₂ ३ गतिम् (for गतिर) T₂ G₁ २ M स सर्वविदि
 होच्यते

7 T₁ om 7^{ab} (of v l 5) K₂ om. (hapl) 7
 — °) Ś₁ K₁ ४ D₁ संवाद (for -वास च) K₃ विवि
 द्वान्सहसवास — °) K₁ B₁ निवास — °) K₁ च
 (for [ए]व) Ś₁ K₁ नानात्त्व — °) K₁ ३ B₃-६ D
 (D₁ om) प्रति, B₁ २ प्रवि- (for परि-)

8 °) K₃ नाकामयते, D₀ निका° (for न का°)
 — °) Ś₁ K₁ ३ अभि, K₄ D₁ अपि, G₃ हृति (for
 भव) — °) T लोके स (for लोकस्थ) K₂ [ए]क
 (for [ए]प). — °) D₀ -लोकाय (for भूयाय)

9 °) G₁ प्रधाने D₀ सत्त्वज्ञ (for -तत्त्वज्ञ) — °)
 K₁ निधानविष्, B D₀₁ D₀₁ D₀ ६ -प्रधान — °)
 K₁ निर्दमो (for निर्ममो) — K₂ ४ D₁ om (hapl)
 9^d-10^a

10 K₂ ४ D₁ om 10^a (of v l 9) D₀₁ om
 (hapl) 10-11 — °) Ś₁ K₁ ३ निर्द्वन्द्वो नि स्वधाकारो;
 B₁ 'द्वो निरहकारो — °) Ś₁ K (except K₅) B₂ ४ ६
 D₁ T G नि स्वाहाकार एव च — °) B₁ २ ३ निर्द्व
 निर्गुणं नित्य (B₁ २ चैव) (of 2°) — °) K₂ ६ D₁ G₃
 प्रशम न (K₅ G₃ च) (for 'मेन) B₁ २ [अ]धि (for
 [ए]व)

11 D₀₁ om 11 (of v l 10) — °) K₂ च गुणयं
 (sic) (for गुणमयं) — °) K₁-३ ६ D₂ ६ G₃ कर्मज तु
 (for कर्म जन्तु) — °) K₁ D₁ शुभ, G₃ इह (for
 उभे) Ś₁ K₁ ३ ६ त्यक्त्वा (for हित्वा)

12 °) K₂ अव्यक्तश्च (hypermetrio) K₁ D₁
 जीव, B D₀₁ D₀₁ D₂ ३ ६ ६ -योनि, G₇ बुद्धि- (for
 बीज-) — °) Ś₁ स्कन्दमयो; K₄ -जीवमयो (for
 -स्कन्ध°) — °) D₀ -वितपम् — °) Ś₁ K₂ ३ B D₀₁
 D₀₁ D₁-३ ६ इन्द्रियाङ्गुर M₂ कोटर K₄ D₀ इन्द्रिया
 कुरवोटर (D₀ 'कोटय)

13 K₃ om 13^{ab} — °) N (K₃ D₃ om.) विद्वा
 लम् (for 'खम्) — °) D₀ विशेष- (for विशेष)
 Ś₁ damaged, K₂ शोषवान्; B₃ D₀₁ शाखिन,
 M₁ २ -वातवान् (for शाख°) K₁ corrupt, B₁-
 D₀₁ D₂ २ ६ ६ विशेषयति शाखिन — °) D₀₁ सदापत्र,
 G₂ 'पूर्ण (for 'पर्ण) D₀ ६ सदापुष्प सदापत्र — °)
 K₄ B₂ ४ D₀₁ सदाशुभ (for शुभाशुभ) — °) K₁
 अभोत्ता (sic), K₂ ६ D₀₁ D₂ ३ ६ ६ T G आ (D₀₁
 अ)जीव्य, K₃ अजीव, D₁ अजीव — °) Ś₁ K₂
 सनातन

14 °) Ś₁ K₂ B₂ ४ D₀₁ D₀₁ D₂ ३ ६ पुन; K₁ ३ ६
 B₁ २ ३ D₂ ६ एव (for एतत्) K₄ D₁ क्षिपवा (for

निर्ममो निरहंकारो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १४
 द्वावेतौ पक्षिणौ नित्यौ सखायौ चाप्यचेतनौ ।
 एताभ्यां तु परो यस्य चेतनावानिति स्मृतः ॥ १५
 अचेतनः सच्चसंघातयुक्तः

सच्चात्पर चेतयतेऽन्तरात्मा ।
 स क्षेत्रज्ञः सच्चसंघातबुद्धि-
 गुणातिगो मुच्यते मृत्युपाशात् ॥ १६

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

४८

ब्रह्मोवाच ।

केचिद्ब्रह्ममयं वृक्षं केचिद्ब्रह्ममयं महत् ।
 केचित्पुरुषमव्यक्तं केचित्परमनामयम् ।

मन्यन्ते सर्वमप्येतदव्यक्तप्रभवान्ययम् ॥ १
 उच्छ्वासमात्रमपि चेतोऽन्तकाले समो भवेत् ।
 आत्मानमुपसंगम्य सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ २

C 14 13*6
 B 14 48 2
 K 14 48 2

छित्वा) D1 G1 [अ]त्र (for the first च) T2 G1 2
 हित्वा, M1 2 जित्वा, C१ मित्वा (as in text) —^b)
 T1 G1 2 परमाग्निना (for मिना) —^c) S1 K1 2 3
 जहोमो, K2 3 D1 जिहीने, T जह्यागो, M1-2 जयते
 (for जह्याहे) — For 14^{b,c}, B Dc1 Dn1 D 2 3 6
 subst

86^a तत्त्वज्ञानासिना बुध ।

हित्वा मद्गमयान्पादान्मृत्युजन्मजरोदयान् ।

[(L 1) Dn1 D 6 ज्ञानत्त्वाग्निना — (L 2) B1 2
 -जराययान्, D5 6 उगादिकान् (for -जरोयान्)]
 — 14^{b,c} = 9^a —^f) K2 3 3 D1 मुच्यते सर्वकिल्बिषं

15^a) B D (except D1, D3 om) G3 [इ]मौ,
 C१ [ए]तौ (as in text) D1 द्विपणौ (for पक्षिणौ) S1
 K D1-2 नित्य —^b) S1 K1 Dc1 S (except G3 M3)
 मन्त्रेणौ, K2 B3 सक्षेणौ, K3 मन्त्राणौ, D1 damaged,
 Bom. ed सक्षेणौ, Cop मन्त्राणौ (as in text) K4 D5 6
 चाप्यचेतनौ, G3 तौ त्रि, M1 2 ताव (for चाप्य)
 — K2 om 15^c —^e) K4 D1 M3 च परो,
 D5 6 तु पृथग्, G2 अपरो K2 3 3 D1 यस्तु, B
 Dc1 Dn1 D2 3 योन्यद्, G3 M3 य म, M1 2 उत्तर,
 M3 यत्तद् (for यम्) —^d) S1 त्रिनि स्मृत, K2 3
 इति स्मृति, B1 2 म उत्तम, B3-5 Dc1 Dn1 D2 3 म
 उच्यते, D5 6 इहोच्यते, M3 (sup lin) इति श्रुत

16^a) M1 2 अचेतनात् K2 3 3 D1 सर्व (for सत्त्व)
 S1 -संख्यातयुक्त, K1 सगानयुक्तान्, B Dc1 Dn1 D2
 3 6 संख्या (B ऋण्यो) विमुक्त, D1 मवान्दि मुक्त्वा
 —^b) K2 3 D1 सत्यात्पर, K5 B5 मत्वापर, C१ सत्त्वा

एपर (as in text) S1 K1 3 चेतयानो, K5 चितयानो,
 C१ चेतयते (as in text) —^e) K1-4 सर्व, K5 स
 च, T1 सत्य, C१ मत्त्व (as in text) T1 G1 3
 सख्यात्- (for सवात्-) S1 B D (D3 om) स क्षेत्र-
 धित्म (S1 D1 ज स) वैसख्यातबुद्धिर् —^d) K2 4 D1
 T2 G2 3 M गुणाधिको (G3 ऋण्यो), C१ तिगो (as in
 text) S1 K1 3 4 B3-5 D (except D1, D3 om)
 सर्वपापै (B3 5 शै), B1 2 कर्मपादौ, G3 क्लेशपाशात्
 छे C१ मृत्युपाशान्मुच्यते इति योजना । छे

Colophon om in D3 — Sub-parvan K2 3 T
 G1 M अनुगीता, Dn1 D. 6 ब्रह्मगीता — Adhy name
 B Dc1 गुरुशिष्यसवाद, G3 ब्रह्मलक्षण — Adhy no
 (figures, words or both) S1 52, Dn1 G3 47 (as in
 text), T1 35, T2 G1 2 M 34, M3 (inf lin) 48

48

1 K4 D1 M3 3 ब्राह्मण (for ब्रह्म) —^a) B5 ब्रह्म
 (for वृक्ष) D5 6 केचिद्ब्रह्म ब्रह्ममय — B4 Dc1 D2-3
 om (hapl) 1^b —^b) S1 K1 3 B1 Dc1 Dn1 D5-6
 ब्रह्मवन, B5 ऋण्य (for ऋण्य) K5 T G1 2 M वन,
 G3 पर (for महत्) K2 4 D1 केचिद्ब्रह्ममहाव (K2 हृद्) न
 — B3 om (hapl) 1^c —^e) K5 T G परमम् (for
 पुरुषम्) K4 D1 केचिद्ब्रह्ममय व्यक्त, Dn1 D5 6 केचित्तु
 ब्रह्म चा (D5 सा) व्यक्त —^e) K1 अन्य ते S1 K3
 इति, B1 2 3 T G1 एव (for अपि) —^f) C१ अव्यक्त
 K4 B1-3 D1 6 6 G1 M3 प्रभवाप्यय, K5 ऋण्य K1 3
 G3 अव्यक्त प्रभवाप्यय (G3 ऋण्यौ)

2^a) K2 कालम्, G3 मात्राद् (for मात्रम्) T2

निमेषमात्रमपि चेतसंयम्यात्मानमात्मनि ।
 गच्छत्यात्मप्रमादेन विदुषां प्राप्तिमव्ययाम् ॥ ३
 प्राणायामैरथ प्राणान्संयम्य स पुनः पुनः ।
 दशद्वादशभिर्वापि चतुर्विंशत्परं ततः ॥ ४
 एवं पूर्वं प्रमत्नात्मा लभते यद्यदिच्छति ।
 अव्यक्तात्सत्त्वमुद्रिक्तममृतत्वाय कल्पते ॥ ५
 सत्त्वात्परतरं नान्यत्प्रशंसन्तीह तद्विदुः ।
 अनुमानाद्विजानीमः पुरुषं सत्प्रसंश्रयम् ।
 न शक्यमन्यथा गन्तुं पुरुषं तमथो द्विजाः ॥ ६

G₁ s M₁ (mf ltn) C₁ च (for चेद्) — S₁ K₁ s 4
 D₁ (hapl) om 2^b-3^a —^b) K₂ M₁-8 योतका (M₂
 'त का)ल, T भोक्तुकाले (T₂ 'ल) —^c) B₁ s अपि
 (for उप) K₂, G₁ s M मयम्य (for सगम्य)

3 S₁ K₁ s 4 D₁ om 3^a (cf v 1 2) —^a) T
 G M₁ (mf ltn) च (for चेत्) —^b) K₁ s B₁ 2
 आत्मना (for 'नि) —^d) T M₂ प्राप्यम् (for प्राप्तिम्)
 K₂ उत्तमा, Dn₁ D₂ T G₁ अव्यय (for 'याम्)
 K₂ विद्वद्धि प्राप्यमव्यय, K₃ D₂ विदुषा (D₂ 'पा)
 प्राप्तमव्यय, K₄ D₁ 'पा गतिमुत्तमा

4 ^a) K₂ corrupt B₁ प्राणापानं D₂ प्राणान्
 (for प्राणान्) —^b) T₂ सगम्य K₂ s D₁ S च (for
 च) —^c) K₂ मात्रा (for दत्ता) B₁ s D₂ द्वादशधा
 (for 'भिर्) B₁ D₂ च (for वा) K₁ D₁ दशद्वादश
 निर्वापि (sic) —^d) M₁ s चतुर्विंशत् (for 'विंशत्)
 K₁ D₂ D₁ परतप, G₁ समतत, G₂ M₁ (mf ltn)
 पर तु तत् K₂ चतुर्विंशत्तिस्रथा, T चत्वारिं (T₂ 'तुर्विं)
 शरयमतत, G₂ चतुर्विंशत्परतप

5 ^a) K₂ s D₂ 2 पूर्वं, K₁ D₁ सर्वं (for
 पूर्वं) B₂ प्रदानाम् —^c) K₁ M अव्यक्तात्सत्त्वमु
 द्रिक्तम्, G₂ अव्यक्तात्सत्त्वमु

6 K₂ om 6-7 —^a) K₁ D₁ मन्यात् T₁ नित्य,
 M₁ नान्य (for नान्यत्) —^b) D₁ M₂ ह, M₁ हि
 (for [ह]ह) K₂ तत्त्ववित् (sic) (for तद्विट) —^c)
 D₂ M₁ s टि (for वि) —^d) C₂ सत्प्रमात्रिन
 —^e) K₂ B D₂ D₁ G₂ कर्तुं, D₂ c ज्ञातु (for
 गन्तु) K₂ शक्यमन्यथा त तु —^f) K₂ सुमनो,
 B₂ तमथ K₁ G₁ द्विन Dn₁ D₂ c पुरुष द्विजमत्तमा
 (D₂ c म) T₂ पुरुषवमथो द्विज

धमा धृतिरहिंसा च समता सत्यमार्जगम् ।
 ज्ञानं त्यागोऽथ संन्यासः सात्त्विकं वृत्तमिष्यते ॥ ७
 एतेनैवानुमानेन मन्यन्तेऽथ मनीषिणः ।
 सत्त्वं च पुरुषश्चैकस्तत्र नास्ति विचारणा ॥ ८
 आहुरेके च विद्वांसो ये ज्ञाने सुप्रतिष्ठिताः ।
 क्षेत्रज्ञसत्त्वयोरेक्यमित्येतन्नोपपद्यते ॥ ९
 पृथग्भूतस्ततो नित्यमित्येतद्विचारितम् ।
 पृथग्भावश्च विज्ञेयः सहजश्चापि तत्त्वतः ॥ १०
 तथैकैकत्वनानात्वमिष्यते विदुषां नयः ।

7 K₂ om 7 (cf v 1 6) 7^a = 14 38 3^a —^a)
 K₁ D₁ वृत्तिर् (for धृतिर्) D₂ क्षमा च धृतिर्हिंसा च
 —^b) G₂ संतोष (for समता) K₁ मतिम्, D₂
 समम् (for मय्यम्) —^c) K₁ corrupt Dn₁ योगो
 (for त्यागो) G₁ [s]पि (for स्य) G₂ संन्यास
 — B₂ om 7^a-9^a —^d) S₁ damaged D₁ वृत्तिम्
 (for वृत्तम्) B₂ D₂-1 उच्यते, D₂ इत्यति K₁ D₁
 साधिक वृत्तमुत्तम

8 B₂ om 8 (cf v 1 7) In Dn₁, the portion
 from 8 up to 14 49 26 is lost on missing folios
 (82-85) —^a) K₁ D₁ अथ (for अतु) M₁ s
 गमने (for मानेन) —^b) K₁ D₁ च, B₁ हि, D₂ s
 य, D₂ c ते, Bom ed वै (for स्य) M₁ s न मन्यते
 मनीषिण —^c) K₁ s सत्य K₂ [ए]प, K₁ D₁ s
 T₁ G₁ [ए]व (for [ए]कम्) T₂ G₂ सत्त्वं च पुरुषमेव
 —^d) T G₁ s का तत्रास्मिन् (for तत्र नास्ति)

9 B₂ om 9^a (cf v 1 7) Dn₁ missing (cf
 v 1 8) —^a) S₁ K₁ s आहु केचिद्विद्वान्मो, G₂ C_v
 आहुरेके (C_v ते) महात्मानो —^b) S₁ K D₁ G₂ ज्ञाने
 (K₂ 'नि)पु (for ज्ञाने नु-) B D₂ D₂-3 ये ज्ञा (D₂
 यज्ज्ञानपरिनिष्ठिता —^c) K₁ B₁ s D₁ क्षेत्र (B₁ s
 सत्त्वं) क्षेत्रज्ञयोरेक्यम् —^d) K₁ [ए]ने (for [ए]तन)

10 Dn₁ missing (cf v 1 9) D₂ om 10
 —^a) D₂ c G₂ C_v पृथग्भूत K₂ तथो, T₂ G₁ तथा
 (for ततो) B₁ s नित्य (sic), D₂-6 सत्त्वम् (for
 नित्यम्) B₂ पृथग्भूतसत्त्वयोनित्यम् —^b) T₁ च विचारित,
 C_v अपि वा —^c) B₁ s तु (for च) —^d) K₁
 सत्त्वत (for त') S₁ K₁-s c सर्वं (K₂ c 'ह)भावश्च
 तत्त्वत

11 Dn₁ missing (cf v 1 9) —^a) K₂ D₁ [ए]

मशान्द्रुम्परे त्वैक्य पृथक्त्वमपि दृश्यते ॥ ११

मन्स्यो यथान्यः स्यादप्सु संप्रयोगस्तथानयोः ।

संप्रत्यस्तोयविन्दूना पर्णे क्रोऊनदस्य च ॥ १२

गुरुसञ्चाच ।

इत्युक्तवन्तं ते विप्रास्तदा लोऽपितामहम् ।

पुनः संग्रयमापन्नाः पप्रच्छुर्द्विजमत्तमाः ॥ १३

ऋषय ऊचुः ।

किंस्विदेवेह धर्माणामनुष्ठेयतमं स्मृतम् ।

व्याहतामिव पर्यामो धर्मस्य विविधा गतिम् ॥ १४

ऊर्ध्वं देहाद्वदन्त्येके नैतदस्तीति चापरे ।

केचित्संग्रयितं सर्वं निःसंग्रयमथापरे ॥ १५

अनित्य नित्यमित्येके नास्त्यस्तीत्यपि चापरे ।

एकरूपं द्विधेत्येके व्यामिश्रमिति चापरे ।

एकमेके पृथक्चान्ये बहुत्वमिति चापरे ॥ १६

मन्यन्ते ब्राह्मणा एवं प्राज्ञान्तत्त्वार्थदर्शिनः ।

जटाजिनधराश्वान्ये मुण्डाः केचिदसंवृताः ॥ १७

C 14 13 2
B 14 49 5
K 14 49 5

वेक्त्र, D₃ [ग]ङ्ग च, G₂ [ग]ङ्गङ्ग k₂ B₃
नानात्रे —^b) K₂ इत्येतद् (for इत्यते) D₁ G₁
विदुषा G₃ M₁ (int lin) तत्, C_{nv} तप, C_v
नयान (for नय) D^c एण्यते विदुषा नृप —^c)
K₂ corrupt < मपकोदुर्वरं, K मशकोदुर्वरं, D₃
र, T₂ G₁ M₁ २ रश्, G₃ राव B D₁-e C_p च
(for नु)

12 D_{n1} missing (cf v 1 9) —^a) S₁ [S]न्यथा
(for पग) B (except B) D_{e1} श्चसु मन्स्यो यथान्य
न्याद्, G₂ नान्योऽके यथा च न्याद् —^b) B D_{e1}
D - तयो (for [न]नयो) —^c) G₃ विज्ञान (for
-विन्दूना) —^d) B^c पत्रे, T₁ M₁-२ वर्णे, T₂ G₁ ३
पर्णे, G₂ वर्णे B₂ वं (for च) —After 12, B
(except B₁) ins nu addl colophon [Adhy nam^c
B₂- गुणशिल्प्यमवाद]

13 D_{n1} missing (cf v 1 9) T G₁ M₁-२ om
the ref —^a) K^c ३ B₁ ४ T D₁-e T₁ G M₁ [उ]
क्त्वनम् S₁ K₁ २ विप्रास्तु K₂ दिप्रस्ते (by transp)
—^b) T G₂ M तथा (M₃ तो) (for तप) K₄ D₁
e e लोदय, G₂ प्रोसु (for लोक) —^d) D^c
मुनि, G₂ ऋषि (for द्विज-) K₃ मत्तम (for मा)
—After 13, D_{e1} D₁-e ins an addl colophon
[Adhy nam^c D^c गुणशिल्प्यमवाद]

14 D_{n1} missing (cf v 1 9) T₂ G₁ M om the
ref K^c D₂-१ e ऋषिर् (for ऋषय) —^a) K₂ ३
D₁ किचिद्, M₁ केन्चिद्, M₄ कन्चिद् K₁ D₁ एव
हि, K^c एव ह, B₂ इह च (for एवेह) B₁ २ ३
D_{e1} D₂-e को वा स्विदिह धर्माणाम् —^b) D₁ अनुधेय
(for पृथ-) B (except B₃) D (except D₁, D_{n1}
missing) तमो नत, M₁ २ तमा स्मृता, M₄ तम
स्मृत —^c) K₄ D₁ एव, B₂ इह (for इव) —^d)
D₃ विमदयं (for धर्मस्य) K₂ परमां (for विविधां)

15 D_{n1} missing (cf v 1 9) —^a) T₁ G₂
ऊर्ध्वं (T₁ 'ध्वं-) देह, G₁ ऊर्ध्वं देवान B₂ [ए]ते, G^c
C_v [ए]न्चे (for [ए]के) —K₂ om (hapl) 15^b-16^a
—^b) S₁ K₁ ३ तद् (for [ए]तद्) S₂ C_v अपरे
चार्वाकादय एतत्परलोकादिक नाम्नीति वदन्ति । S₂ —K₃ ३
D₁ om (hapl) 15^d —^c) G₃ क्वचित्संग्रयित नित्य
—^d) K₁ न मशयमत परे

16 D_{n1} missing (cf v 1 9) K₂ om 16^a (cf
v 1 15) —^a) D₃ साहारं, C_v अनित्य (as in
text) G₁ मस्यम्, C_v नित्यम् (as in text) K₄ D₁
G₂ एकेपि (for इत्येके) —^b) K₂ नास्त्यमीति (sic), G₂
नित्यमिति (for नास्त्यस्तीति) G₃ [क]चिरे परे (for [क]पि
चापरे) K₄ B₃ D₁ नास्तीत्यपि तथा (B₃ च वा) परे
—S₁ K₁ om (hapl) 16^c K₄ B₂ D₁ om (hapl)
16^d —^c) B₁ D₂ एक (for एक-) K₂ ३ T G M₄
द्विधेत्येके त्रिधेत्ये (K^c ३ धाप्ये)के, K^c विभृत्येकेन्यमित्येके
(sic), M₁ २ केचित्समाक त्रिधेत्येके, M₃ केचिद्विधे त्रिधेत्येके
(sic) S₂ C_v एके-द्विधा, एके तु त्रिधेति वदन्ति । S₂
—^d) K₃ corrupt —M₁ २ om (hapl) 16^e B D_{e1}
D -३ transp 16^e and 17^a, followed by 19^a, in B
D^c-e, D₂-१ repeating 19^a in its proper place —^e)
B₃ D₂ एवम् (for एकम्) T₂ एतत् (for एके) K₂ ३
D₁ तु (for च) —^f) D₂ ३ M₃ अपि (for इति)

17 D_{n1} missing (cf v 1 9) B D_{e1} D₂-e
transp 16^e and 17^a D₁-३ repeat 17^a, after 18^b
—^a) M₁ कथ्यते (for मन्यन्ते) B D₂ ३ (last two
second time) देव (B₁ 'वं), D_{e1} D₁ (second time)
देवा, D₂ ३ (both first time) ३ (both times) ३
M एव, T G₁ २ ये च (for एव) —^b) S₁ प्राज्ञ-,
K₁ T G₁ २ प्रज्ञास्य K₂ ३ D₁ (both times) तत्त्वज्ञानार्थ
दर्शिन, B D_{e1} D₂-३ (last three both times) ३ ३
ब्रह्मज्ञास्तत्त्वदर्शिन (D₂ ३ 'वादिन) —After 17^a, B,

अज्ञानं केचिदिच्छन्ति खानमित्यपि चापरे ।
 आहारं केचिदिच्छन्ति केचिच्चानशने रताः ॥ १८
 कर्म केचित्प्रशंसन्ति प्रशान्तिमपि चापरे ।
 देशकालावुर्भां केचिन्नैतदस्तीति चापरे ।
 केचिन्मोक्षं प्रशंसन्ति केचिद्भोगान्पृथग्निधान् ॥ १९
 धनानि केचिदिच्छन्ति निर्धनत्वं तथापरे ।
 उपास्यमाधनं त्वेके नैतदस्तीति चापरे ॥ २०
 अहिंसानिरताश्चान्ये केचिद्विंसापरायणाः ।

पुण्येन यशसेत्येके नैतदस्तीति चापरे ॥ २१
 सद्भावनिरताश्चान्ये केचित्संशयिते स्थिताः ।
 दुःखादन्ये सुखादन्ये ध्यानमित्यपरे स्थिताः ॥ २२
 यज्ञमित्यपरे धीराः प्रदानमिति चापरे ।
 सर्वमेके प्रशंसन्ति न सर्वमिति चापरे ॥ २३
 तपस्त्वन्ये प्रशंसन्ति स्वाध्यायमपरे जनाः ।
 ज्ञानं संन्यासमित्येके स्वभावं भूतचिन्तकाः ॥ २४
 एवं व्युत्थापिते धर्मे बहुधा विप्रधावति ।

D₂₋₅ (D₁₋₁ after the first occurrence of 17^{ab}) read 19^{cd} —^o) B (except B₁) D₀₁ D₂ केचिन् (for चान्ये). —^d) G₁ मूढा (for मुण्डा) K₅ किंचिद् B₂ : D₂ च मृता (for अम^o)

18 D₀₁ missing (cf v 1 9) K₅ om 18^{ab} —^a) M₆ अज्ञान —^b) M₄ स्थानम् K₈ B D₀₁ D₂₋₁ G₂ इच्छन्ति, K₄ D₁ अन्येति (for इत्यपि) D₆ : छानमप्यपरे जना — After 18^b, D₁₋₁ repeat 17^{ab} —^o) K₂ अज्ञान, G₈ अज्ञान (for आहार) —^d) K₈ अनशने, K₄ D₁ निर^o (for चान^o)

19 D₀₁ missing (cf v 1 9) —^a) B (except B₁) D₀₁ केचित्कर्म (by transp) —^b) Ś₁ K₁ : 5 G₂ M₁ : प्रदातम्, K₄ नैष्कर्म्यम्, D₁ तेकर्म (for प्रदान्तिम्) Ś₁ K₁ : 5 इति (for अपि) D₆ : T₁ प्रदातिं चा(T₁ 'तिम')परे जना; G₁ न प्रदासति चापरे — K₂ B₁ G₂ om (hapl) 19^{cd} B₂ D₂₋₅ read 19^{cd} after 17^{ab}, D₂₋₁ repeating it in its proper place —^c) D₁ कालमुज, C_v कालावुर्भां (as in text) T चैत (for केचिन्) —^d) M₂ तद् (for [ए]तद्) — Ś₁ K₁ om (hapl) 19^c-20^b K₂ om (hapl.) 19^c-20^d K₄ om 19^c-49 6^d —^e) G₂ सत्यमेके (for केचिन्मोक्ष) —^f) T पृथक्पृथक्

20 D₀₁ missing (cf v 1 9) Ś₁ K₁ om 20^{ab}, K₂ : om 20 (for all, cf v 1 19) —^a) G₂ तथा न (for धनानि) —^b) B₁ D₁₋₅ अध (for तथा) —^c) B₁ D₀₁ उपास्य D₁ साधय (for 'न) D₁ सत्ये, M केचिन् (for त्वेके) T₂ G₂ : उपास्या साधयत्येके C_v cites उपास्यां साधयति —^d) Ś₁ K₁ : ने (K₂ [उ]न्ये) ति चान्य तथा जना (K₂ विधि)

21 D₀₁ missing (cf v 1 9) K₄ om 21 (cf v 1 19) D₁ om from 21 up to 14 49 6 —^a)

K₂ T₂ G₁ : M केचित् (for चान्ये) —^b) D₀₁ T₂ हिंसा —^c) K₂ स्वन्ये, K₃ त्वेके, D₂ : चान्ये (for [इ]त्येके) —^d) Ś₁ तद् (for [ए]तद्) K₈ इच्छति (for अस्तीति) — After 21, K₂ T₁ read 23^{cd}.

22 D₀₁ missing (cf v 1 9) K₄ om 22 (cf v 1 19) D₁ om 22 (cf v 1 21) K₅ om (hapl) 22^a-23^b —^a) K₁ corrupt G₂ C_v सद्भावे. Ś₁ K₁ तु (for च) —^b) Ś₁ K₁ : सदायते, B₂ साख्यमते, T G₁ : मदायिता, C_v 'यिते (as in text) K₂ त्वा (sic) (for स्थिता) D₆ : केचित्सदायमास्थिता —^c) Ś₁ K₁ : शिवाद् (for सुखाद्) G₈ दुःखान्यन्ये सुखान्यन्ये —^d) D₆ : जना (for स्थिता)

23 D₀₁ missing (cf v 1 9) K₄ om 23 (cf v 1 19) D₁ om 23 (cf v 1 21) K₂ om 23^{ab} (cf v 1 22) —^a) Ś₁ K₃ T G₁ M₂ : यज्ञ, K₁ G₂ यज्ञा (for यज्ञम्) D₂ : विप्रा (for धीरा) —^b) Ś₁ K₁ : प्रधानम्, D₀₁ प्रज्ञा, S दानमेव (for प्रदानम्) D₆ : प्रदानमपरे जना — After 23^b, K₂ D₁₋₅ T read 24 B D₀₁ D₂ : transp 23^{cd} and 24^{ab} T₂ om 23^{cd} K₂ T₁ read 23^{cd} after 21 —^c) T₁ G M₂ (inf lin) सत्यम् (for सर्वम्) M₄ (inf lin as in text) एते (for एके) —^d) T₁ G M₂ (inf lin) सत्यम् (for सर्वम्) K₁ : B₂₋₅ D₀₁ D₂ : न स (D₂ दा) र्वमपरे जना

24 For the sequence in K₂ B D₀₁ D₂₋₅ T₁, cf v 1 23 D₀₁ missing (cf v 1 9) K₄ om 24 (cf v 1 19) D₁ om 24 (cf v 1 21) —^a) K₂ नयस्त्वेके; B₁ : D₀₁ तपश्चान्ये (D₀₁ 'श्रैके) —^b) D₂ च परे, T G₁ M₁ : इतरे (for अपरे) —^c) K₁₋₃ B₁ : D₂₋₁ G₁ ज्ञान (for ज्ञानं) B₂ [अ]न्ये (for [ए]के) —^d) K₂ इतरे जना, M₄ भूतिचिन्तका.

निश्चयं नाधिगच्छामः संमूढाः सुरसत्तम ॥ २५
 इदं श्रेय इदं श्रेय इत्येवं प्रस्थितो जनः ।
 यो हि यस्मिन्नतो धर्मे स तं पूजयते सदा ॥ २६
 तत्र नो विहता प्रज्ञा मनश्च बहुलीकृतम् ।
 एतदाख्यातुमिच्छामः श्रेयः किमिति सत्तम ॥ २७

अतः परं च यद्गुह्यं तद्भवान्वक्तुमर्हति ।
 सत्त्वक्षेत्रज्ञयोश्चैव संवन्धः केन हेतुना ॥ २८
 एवमुक्तः स तैर्विप्रैर्भगवाँल्लोकभावनः ।
 तेभ्यः शशंस धर्मात्मा याथातथ्येन बुद्धिमान् ॥ २९

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

४९

ब्रह्मोवाच ।

हन्त वः संप्रवक्ष्यामि यन्मां पृच्छथ सत्तमाः ।

समस्तमिह तच्छ्रुत्वा सम्यगेवावधार्यताम् ॥ १
 अहिंसा सर्वभूतानामेतत्कृत्यतमं मतम् ।

C 14 1367
B 14 50 2
K 14 50 2

25 Dn1 missing (cf v l 9) K1 om 25 (cf v l 19) D1 om 25 (cf v l 21) Dc1 om 25 —^a) D^o व्युत्पादिते, T G1 सस्थापिते, G² उल्या —^b) K² B²-s D²-4 विप्रधाविते, K⁵ D⁵ T¹ चोधिते, B¹ च प्रवोधिते, B² च प्रधाविते, D⁵ विप्रधाविते, T² G वै प्रधावति —^c) D^o निश्चये K² s D² M¹-s गच्छामि (for 'म) —^d) K² सत्तमा S श्रेय किमिति सत्तम (T¹ G¹ म)

26 Dn1 missing (cf v l 9) K1 om 26 (cf v l 19) D1 om 26 (cf v l 21) —^a) K¹ Dc1 श्रेयम् (for the first श्रेय) D⁴ इदं श्रेयमिदं श्रेयम् —^b) K² प्रास्थितो, B D (D¹ om, Dn1 missing) व्युत्थितो (D² 'ते), S प्रस्थिता K¹ D² G² M जना —^c) Ś¹ K¹-s स्थितो, K⁵ श्रितो, G² स्मृतो (for रतो) G² धर्म —^d) G² सतत पूजयेत्सदा

27 Dn1 missing (cf v l 9) K1 om 27 (cf v l 19) D1 om 27 (cf v l 21) K⁵ om. 27^{ab} G² repeats 27^a-28^b, preceded by the ref ऋषयः, after 14 49 21 —^a) D¹-s तेन, T² अत्र (for तत्र) K¹-s B (except B²) Dc1 D² s s s T G¹ s (first time) M नो वि (K² नावि) हिता, G² सविहता (for नो वि) K⁵ D⁵ G² (first time) प्राज्ञा G² (second time) तत्र नो विहितप्रज्ञं —^b) K² पुनश्च बहुलीकृता —^c) Ś¹ K² B² s आख्यातम्, B¹ D⁵ s विज्ञातम्, B² वेदितुम् Dc1 इच्छाम K¹ एतदाख्यातमिच्छामि —^d) M² s

इह (for इति)

28 For the repetition in G², cf v l 27 Dn1 missing (cf v l 9) K1 om 28 (cf v l 19) D1 om 28 (cf v l 21) Before 28, G² (second time) ins ब्रह्मा —^a) B² D⁵ s G² (second time) तु (for च) —^b) K² D¹ G¹ M² अहिंसि G² (second time) तनु धूमविवर्जित —^c) K² om 28^{cd} —^e) M¹ s तत्त्व- (for सत्त्व) D⁵ s [अ]पि (for [ए]व)

29 Dn1 missing (cf v l 9) K1 om 29 (cf v l 19) D1 om 29 (cf v l 21) —^a) K² s तु (for स) G² एवमापृच्छतां तेषां —^c) B² D² → शशस तेभ्यो धर्मात्मा —^d) Ś¹ K¹ s Dc1 D² s s T G M² याथातथ्येन B² s सर्वश (for बुद्धिमान्)

Colophon missing in Dn1, om in K1 D1 — Sub-parvan K² T G¹ M अनुगीता — Adhy name G² तत्त्वनिर्णयप्रश्न — Adhy no (figures, words or both) Ś¹ 53, D¹ 45, T¹ 36, T² G¹ 2 M 35, G² 48 (as in text), M² (inf ltn) 49

49

1 Dn1 missing from 1-26 (cf v l 14 48 9) K1 om 1-6 (cf v l 14 48 19) D1 om 1-6 (cf v l 14 48 21) M² s (inf ltn as in text) ग्राहण (for गृह्णा) —^a) K² हत वै, G² भवतां

एतत्पदमनुद्विभ्रं वरिष्ठं धर्मलक्षणम् ॥ २
 ज्ञानं निःश्रेय इत्याहुर्बुद्धा निश्चयदर्शिनः ।
 तस्माज्ज्ञानेन शुद्धेन मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ३
 हिंसापराश्च ये लोके ये च नास्तिऋवृत्तयः ।
 लोभमोहसमायुक्तास्ते वै निरयगामिनः ॥ ४
 आशीर्युक्तानि कर्माणि कुर्वते ये त्वतन्द्रिताः ।
 तेऽस्मिन्ल्लोके प्रमोदन्ते जायमानाः पुनः पुनः ॥ ५
 कुर्वते ये तु कर्माणि श्रद्धाना विपश्चितः ।
 अनाशीर्योगसंयुक्तास्ते धीराः साधुदर्शिनः ॥ ६

अतः परं प्रवक्ष्यामि सत्त्वक्षेत्रज्ञयोर्यथा ।
 संयोगो विप्रयोगश्च तन्नियोधत सत्तमाः ॥ ७
 विपयो विपयित्वं च संबन्धोऽयमिहोच्यते ।
 विपयी पुरुषो नित्यं सत्त्वं च विपयः स्मृतः ॥ ८
 व्याख्यातं पूर्वकल्पेन मशकोदुम्बरं यथा ।
 भुज्यमानं न जानीते नित्यं सत्त्वमचेतनम् ।
 यस्त्वेव तु विजानीते यो भुङ्क्ते यश्च भुज्यते ॥ ९
 अनित्यं द्वंद्वसंयुक्तं सत्त्वमाहुर्गुणात्मकम् ।
 निर्द्वंद्वो निष्कलो नित्यः क्षेत्रज्ञो निर्गुणात्मकः ॥ १०

—^b) T₁ M मा (for मा) K₂ सत्तम — After 1^b,
 B₈ s Do₁ D₂₋₅ ins

87* गुरुणा शिष्यमासाद्य यदुक्त तन्नियोधत ।

[D₂ तदुक्त]

—^c) G₈ तत्त्वेन (for तच्छ्रुत्वा) B₁ 2 समस्तमेतद्भवस्तेन
 —^d) G₈ श्रुत्वा चैव (for सम्यगेव) M₄ [उ]प (for
 [अ]प) K₂ धार्यते

2 D_{n1} missing, K₄ D₁ om 2 (for all, cf v 1
 1) —^a) K₂ 5 अहिंसा सत्यवचनम् —^b) D₈ न तत्
 (for एतत्) Ś₁ K₁ B₈ महत्, B₉ पर, D₈ तत्
 (for मतम्) K₃ एतत्परतर सत (sic), K₈ एतत्कृत्यतर
 परं, T₁ G₁ एतत्सत्य तदुक्तम् —^c) K₅ अनुदिष्ट (for
 द्विभ्र) —^d) B₁ 2 साधु (for धर्म)

3 D_{n1} missing, K₄ D₁ om 3 (for all, of v 1
 1) —^a) K₃ G₁ ज्ञान K₁ नि श्रेयम् B₁ G₈ ज्ञान
 नि श्रेयस प्रा (G₈ ह्या)हुर; B₂ ज्ञानिन श्रेयमित्याहुर, T
 G₁ 2 M ज्ञान नि श्रेयसमिति, Cv ज्ञानानिश्रेयसं प्राहुर
 —^b) K₅ B Do₁ D₆ ० निश्चित G₈ दर्शना, Cv
 दर्शिन (as in text) T G₁ 2 M प्राहुर्बुद्धा वि (G₂
 *धर्मवि, M₂ *विद्वा वि, M₈ 4 *विप्रा वि)निश्चिता
 —^d) Ś₁ K₁ मुच्यते D₆ ० किल्विपै (for पातकै)

4 D_{n1} missing, K₄ D₁ om 4 (for all, of v 1
 1) —^a) Ś₁ (by corr) D₆ ० केचिद्, B₁₋₈ D₂₋₄
 लोका (for लोके)

5 D_{n1} missing, K₄ D₁ om 5 (for all, of v 1
 1) —^c) K₅ D₁ T₂ G₁ तस्मिन्, G₂ अस्मिन् (for
 तेऽस्मिन्)

6 D_{n1} missing, K₄ D₁ om 6 (for all, of v. 1

1) —^a) B₁ 2 D₂₋₄ च (for तु) —^c) D₆ ०
 प्रेम (for योग) Ś₁ K₁ 8 युक्तास्तु (for सयुक्तास्तु)
 —^d) B₅₋₈ D₂₋₄ नरा (for धीरा) T₁ तत्त्व- (for
 साधु) B₁ 2 G₈ ते वै निरयगामिन (sic)

7 D_{n1} missing (cf v 1 1) —^a) T G₁ तत्
 (for अत) G₁ 2 M तु (for प्र) —^c) K₄ D₁ M
 संयोगा विप्रयोगाश्च —^d) Ś₁ K₈ तान् (for तत्)

8 D_{n1} missing (of v 1 1) D₂ om (hapl) 8^{ab}
 —^a) G₃ विपये Ś₁ K (except K₂) D₁ 4 ० G₅ विप
 यत्त्व —^b) D₂ 4 G₂ ह्ययते (for उच्यते) —^c) K₈
 विपये, K₄ D₁ विनय (for विपयी) D₁ पुरुषे
 —^d) M₁ 2 सत्य (for सत्त्व) K₄ D₁ विपये स्मृत,
 M₄ (inf lin as in text) *या स्मृता

9 D_{n1} missing (of v 1 1) —^a) D₁ चत्पेपु
 (for *न) K₄ व्यावृत्त पूर्वकल्पेषु —^b) D₂ तथा K₄
 D₁ G₈ मशकोदुंबरे (G₃ रो) यथा —^c) G₂ बुध्य
 मान, Cv भुज्य* (as in text) K₈ M₁ 2 समानीते
 (K₈ *नीत) (for न जानीते) — K₄ D₁ om (hapl)
 9^{ab} —^d) K₂ 8 corrupt Ś₁ K₁ तज्ज्ञास्त्वेव, B
 Do₁ D₂₋₈ यस्त्वेव त (B₁ 2 च, Do₁ तु), T G₁ 2
 ज्ञास्त्वेव तु (for यस्त्वेव तु) K₅ तत्रैव ह्यनुजानीते, G₂
 ज्ञास्त्वेव तु विजानाति

10 D_{n1} missing (of v 1 1) K₁ damaged
 —^a) K₈ 4 T₂ G₂ 8 अनित्य B D (D_{n1} missing)
 नित्यं द्वद्वसमायुक्त —^b) G₂ सत्यम् K₄ D₁ सत्त्व
 मार्ग (for *माहुर) D₆ ० मनीषिण (for गुणात्मकम्)
 — K₄ D₁ om (? hapl) 10^{ad} —^c) K₂ निर्गुणो; B₈
 G₈ निर्ममो; B₁ D₂₋₄ निर्मलो (for निष्कलो) K₂
 N₅ नित्य

11 D_{n1} missing (of v 1 1) —^a) Ś₁ K₂ 4

समः संज्ञागतस्त्वेवं यदा सर्वत्र दृश्यते ।
 उपभुङ्क्ते मदा मत्त्वमापः पुष्करपर्णान् ॥ ११
 सर्वैरपि गुणैर्विद्वान्व्यतिपत्को न लिप्यते ।
 जलविन्दुर्यथा लोलः पत्रिणीपत्रसंस्थितः ।
 एवमेवाप्यसंसक्तः पुरुषः स्यान्न संग्रयः ॥ १२
 द्रव्यमात्रमभृन्सत्त्वं पुरुषस्येति निश्चयः ।
 यथा द्रव्यं च कर्ता च संयोगोऽप्यनयोस्तथा ॥ १३
 यथा प्रदीपमादाय कश्चित्तमसि गच्छति ।

तथा सत्त्वप्रदीपेन गच्छन्ति परमैपिणः ॥ १४
 यावद्द्रव्यगुणस्तावत्प्रदीपः संप्रकाशते ।
 क्षीणद्रव्यगुणं ज्योतिरन्तर्धानाय गच्छति ॥ १५
 व्यक्तः सत्त्वगुणस्त्वेवं पुरुषोऽव्यक्त इष्यते ।
 एतद्विप्रा विजानीत हन्त भूयो ब्रवीमि वः ॥ १६
 महस्त्रेणापि दुर्मेधा न वृद्धिमधिगच्छति ।
 चतुर्थेनाप्यथांगेन बुद्धिमान्सुखमेधते ॥ १७
 एवं धर्मस्य विज्ञेय संमाधनमुपायतः ।

C 14 1384
 B 14 50 18
 K 14 50 18

D₂ मम K₁ D₁ मन्नागामि D₁ G₂ M₂ ममम्,
 T₂ निनम् D₁ D₃ [न]व (for [न]व) D e Rom
 ed मम (Rom ed मम) चत्तानुगर्भर, G₃ ममामजान
 नत्तरेन —^b) K B D₁ D₂ T₂ मदा, G₂ मदा
 (for मदा) K₁ D₁ यथा सर्वं नु दृश्यते, D e म
 सर्वत्र व्यवन्नित्र —^c) K₁ D₁ उपयुक्त, T G M₁
 (inf lin) न नत्तरे, M उपयुक्ते (M₁ युक्ते) (for
 मुक्ते) Ś₁ नदा (for मदा) S₁ K₁ नरम्, K₁
 D₁ युक्त, T₁ मत्त्व (for मत्त्वम्) —^d) K₁ B D₁
 D₂ मदा, K₁ D₁ मत्त्व, T₁ रूप (sic) (for भाव)
 D e G₂ C₂ पत्रम् (for पर्ण)

12 D₁ missing (cf v 1 1) —^b) K₂ व्यति
 पादान, K₁ D₁ जभिपिक्तो, B₂ D₂ व्यतिपत्को,
 D₂ नत्ते, D₁ G₁ M₁ 2 4 (inf lin) पिक्तो, G₂
 प्रतिपिक्तो —^c) G₂ लोल B₁ 2 यथा लोल पर्योधिदु
 —^d) Ś₁ K₁ पर्ण, B₁ पत्र (for पत्र) G₂ मस्थित,
 M₂ मत्रित T₁ G₁ पत्रपत्रेषु मस्थित —^e) K₁ 3
 B₁ D₁ D₂ 2 3 6 G₁ 2 M₁ (inf lin) [अ]मयुक्त
 (for मत्त्व) K₁ D₁ एवमेवाप्यय लोल —^f) G₂ 2
 M च (for स्थान)

13 D₁ missing (cf v 1 1) —^a) G₁ दृश्य
 नानम् (for द्रव्यमात्रम्) D₁ नदा (for अभूत्) K₁
 मदा (for मदा) —^b) K₂ B D₂ 2 T₁ G₂ 2 पुम्पश्च
 (for पम्प) S₁ K₁ 2 2 वि (for [ट]ति) K₁ D₁
 निश्चित, B निर्णय (for निश्चय) —^c) D₂ 2 रक्त
 (for कर्ता) —^d) T₁ G₂ द्वि (for द्वि) K₁ B₂ D₁
 क्षनयस K₃ B₁ 2 2 D₂ 2 यथा (for तथा)

14 D₁ missing (cf v 1 1) —^a) B₁ 4
 कश्चिद्, D₂ प्रकृष्ट (for यथा प्र) K₁ D₁ यथा दीप
 मुपादाय, B D₂ 4 प्रदीपमादाय यथा (B₂ कश्चिद्)
 —^b) B यथा (for कश्चिद्) —^c) M₁ 2 om (hapl)
 14-15^d —^e) K₁ मत्त्व, C₂ मत्त्व (as in text)

—^d) T G₁ परमैपिण

15 D₁ missing (cf v 1 1) M₁ 2 om 15 (cf
 v 1 14) —^a) K₁ 4 D₁ T₁ C₂ द्रव्य B₁ 2
 गुणात्, D₁ D₁ T₂ G₂ C₂ गुणात्, M₂ 2 गुण
 —^b) D G₁ प्रदीप, G₂ सत्त्वत (for प्रदीप) K₂
 प्रदीप स प्रवर्तते —^c) B₁ 2 T₁ G₁ M₂ 2 क्षीणे K₂
 गुणो, K₁ B₂ T₁ गुण, G₁ M₂ 2 गुणे D₂ 2 T₂
 G₂ 2 क्षीणे द्रव्ये गुणे ज्यो (T₂ G₂ गज्यो)तिर

16 D₁ missing (cf v 1 1) K₂ om (hapl)
 16^a-17^b —^a) K₁ 2 D₂ C₂ व्यक्तसत्त्व, K₁ D₁
 व्यक्ताव्यक्त T G₁ -गुणात्, M₁ गुणस K₁ 2 B₂ 4
 D₁ D₁ [ए]व (for [ए]व) K₂ C₂ व्यक्त सत्त्वगुणा-
 त्मको देहो यस्य स 1 छे —^b) G₂ M₂ उच्यते (for
 दृश्यते) T G₁ 2 पुरुषो द्रव्य उच्यते —^c) K₁ D₁
 तद्विप्राय (for एतद्विप्रा) — After 16, Ś₁ K₁ 2 ins
 an addl colophon [Sub parvan K₃ अनुगीता
 — Adhy no Ś₁ 54]

17 D₁ missing (cf v 1 1) K₂ om 17^a (cf
 v 1 16) Before 17, Ś₁ K₁ 2 ins ब्रह्मोवाच —^a)
 G₂ महस्त्रशोपि —^b) K₁ D₁ न वृत्तिम्, K₂ B D₁
 D₂ 2 न बुद्धिम्, G₂ निवृत्ति न (for न बुद्धिम्) D₂ 2
 अनु (for अधि) — After 17^b, M₂ 4 (inf lin)
 ins

88* तत्पट समनुप्राप्त यत्र गन्धा न शोचति ।
 एवमप्येतन्महाभाग यथोक्त ब्रह्मवर्चसा ।
 व्यक्त सत्त्वगुणस्त्वेव बुद्धिमान्सुखमेधते ।

[Prior half of line 3 = 16^a and for the post
 half, cf 17^d]

— M₂ om (hapl) 17^d —^a) K₁ D₁ अस्य (for
 अय) —^d) D₂ 2 अनुत्ते (for उधते)

18 D₁ missing (cf v 1 1) K₂ om (hapl)

C 14 1365
D 14 50 18
K 14 50 18

उपायज्ञो हि मेधावी सुखमत्यन्तमश्रुते ॥ १८
यथाध्वानमपाथेयः प्रपन्नो मानवः क्वचित् ।
क्लेशेन याति महता विनश्यत्यन्तरापि वा ॥ १९
तथा कर्मसु विज्ञेयं फलं भवति वा न वा ।
पुरुषस्यात्मनिःश्रेयः शुभाशुभनिदर्शनम् ॥ २०
यथा च दीर्घमध्वानं पञ्चामेव प्रपद्यते ।
अदृष्टपूर्वं सहसा तत्त्वदर्शनवर्जितः ॥ २१
तमेव च यथाध्वानं रथेनेहाशुगामिना ।
यायादश्वप्रयुक्तेन तथा बुद्धिमतां गतिः ॥ २२

उच्चं पर्वतमारुह्य नान्ववेक्षेत भृगतम् ।
रथेन रथिनं पश्येत्क्लिश्यमानमचेतनम् ॥ २३
यावद्रथपथस्तावद्रथेन स तु गच्छति ।
क्षीणे रथपथे प्राज्ञो रथमुत्सृज्य गच्छति ॥ २४
एवं गच्छति मेधावी तत्त्वयोगविधानवित् ।
समाज्ञाय महाबुद्धिरुत्तरादुत्तरोत्तरम् ॥ २५
यथा महार्णवं घोरमप्लवः संप्रगाहते ।
बाहुभ्यामेव संमोहाद्वधं चर्च्छत्यसंशयम् ॥ २६
नावा चापि यथा प्राज्ञो विभागज्ञस्तरित्रया ।

18^b-20^a —^b) D₂ : T₁ स(D₂ स)साधयम्, G₁ ससाधकम् D₅ ० उपासते (for 'यत') K₄ D₁ साधन हि सुखाय तत् —^o) T G₁ : [s]पि (for हि)

19 D₁ missing (of v 1 1) K₂ om 19 (cf v 1 18) —^a) K₁ ३ उपाधेय, K₅ G₂ अपाथेय; G₃ 'हाय (for 'थेय) C_v यथा धानमुपाधेय —^b) K₅ B₂ (marg as in text) T₂ G₂ M₁ (sup in) प्रसन्नो, G₃ अदाक्तो, M₁-३ प्रच्छन्नो (for प्रपन्नो) D₂ साधव, D₅ ० T₁ G₁ मनुज (for मानव) C_v प्रवपन्नमव क्वचित् (sic) —^o) B₁ ३ क्लेशेन महता याति —^a) K₄ D₁ पथि (for [अ]पि वा) D₅ ० विनश्ये दतरापि च (D₅ 'रोपि वा)

20 D₁ missing (of v 1 1) K₂ om 20^a (of v 1 18) —^a) B₁ यथा, T₂ तदा (for तथा) —^b) K₄ corrupt G₃ मानवे (for वा न वा) —^o) D₁ [अ]पि (for [आ]त्म) K₁ ३ ३ M₃ पुरुषस्यात्मन श्रेय, K₄ 'श्चापि निश्रेय —^a) K₄ D₁ -निदर्शनै, C_v 'नम् (as in text)

21 D₁ missing (of v 1 1) K₂ om 21^a-22^b —^a) G₃ यथावद् (for यथा च) Ś₁ च, K₁ सु- (for च) — K₄ D₁ om (hapl) 21^b-22^a —^b) B₃ G₂ प्रवर्तते (for प्रपद्यते) G₃ पन्नगा गतुं न युज्यते —^o) K₅ अनिष्ट (for अदृष्ट) —^a) B₃ D₂-4 G₃ तथा (for तर) Ś₁ K₁ ३ ३ D₂ ४ वर्जित, B₃ वर्जिता — After 21, G₃ repeats 14 18 27^a-28^b preceded by the ref क्रपय

22 D₁ missing (of v 1 1) K₂ om 22^a, K₄ D₁ om 22^a (for all, of v 1 21) —^a) G₃ M तद् (for तम्) —^b) S (except G₃) [ए]व (for

[इ]ह) — D₁ om 22^a —^o) B₁ ३ (marg as in text) ३ यथावत्सु, D₅ ० गच्छत्यश्च (for यायादश्च) B₂ M₁ ३ प्रयुक्तेन —^a) K₂ बुद्धिमतो G₃ गति

23 D₁ missing (of v 1 1) —^a) K₂ उच्च, K₃ तत्त्व, K₄ ३ B D (D₁ missing) ऊर्ध्वं (D₁ 'र्ध्वं). G₃ उच्चपर्वतगो यद्गन् —^b) K₁ ३ D₂ ३ नान्ववेक्षेत, K₅ न चावेक्षेत, T G₂ ३ न रववेक्षेत, G₁ सख मोक्षीव (sic), M नन्ववेक्षेत B D₁ D₂ ४-६ भूतल, D₂ भूतजे K₄ D₁ देवानामपि दुर्गम —^o) K₂ B₂ D₂-4 रथिना, T₁ रथिक; G₂ M₁ [अ]रथिन (for रथिन) B₁ ३ D₁ पश्य, B₂ ३ ६ D₂ ३ ६ पश्यन् (for पश्येत्) —^a) K₂ अचेतस

24 D₁ missing (of v 1 1) —^a) K₁ -पशुस (sic) (for -पथस) —^b) D₅ नि, D₅ न (for तु) — D₁ om (hapl) 24^a —^o) K₂ रथ रथे, T₁ G₁ रथपदे, G₂ रथे पथे (for रथपथे) D₅ ० विद्वान् (for प्राज्ञो)

25 D₁ missing (of v 1 1) —^a) K₂ तथा गच्छेत मेधावी —^b) G₃ तत्त्वज्ञो मौक्षमार्गवित् —^o) G₃ समास्थाय (for 'ज्ञाय) Bom ed गुणज्ञश्च (for महाबुद्धिर्) D₅ ० परिज्ञाय गुणज्ञश्चेत् —^a) B₂ (marg) उन्नवाद्, D₅ ० तद्गच्छेद्, G₂ उत्तराम् (for 'राद्) K₂ उत्तरोत्तरा G₃ उत्तमामुत्तरोत्तरा

26 D₁ missing (of v 1 1) —^a) K₂ महार्णेन (sic), K₃ [अ]र्णवजल, D₅ ० [अ]र्णव महा (for महार्णव) — G₂ om 26^b-28^a —^b) Ś₁ संप्रगाहते B₂ अप्लव परिगाहते, G₃ प्लव समवगा —^o) K₄ D₁ बाहुमेव गत मोहाद् —^a) K₁ B₄ गच्छति, K₅ D₁-६ वालति, B₁ ३ आच्छति, B₅ अर्हति, D₂ ३

अङ्कान्तः मलिलं गाहेत्क्षिप्रं संतर्गति ध्रुवम् ॥ २७
 तीर्णो गच्छेत्परं पारं नाममुत्सृज्य निर्ममः ।
 व्याख्यातं पूर्वकल्पेन यथा रथिपदातिर्नौ ॥ २८
 स्नेहात्संमोहमापन्नो नावि दागो यथा तथा ।
 ममन्वेनाभिभृतः स तत्रैव परिवर्तते ॥ २९
 नावं न शक्यमारुह्य स्थले विपरिवर्तितुम् ।

तथैव रथमारुह्य नाप्सु चर्या विधीयते ॥ ३०
 एवं कर्म कृतं चित्रं विषयस्थं पृथक्पृथक् ।
 यथा कर्म कृतं लोके तथा तदुपपद्यते ॥ ३१
 यन्नैव गन्धिनी रसं न रूपस्पर्शशब्दवत् ।
 मन्यन्ते मुनयो बुद्ध्या तत्प्रधानं प्रचक्षते ॥ ३२
 तत्र प्रधानमव्यक्तमव्यक्तस्य गुणो महान् ।

C 14 1539
B 14 50 33
K 14 50 33

वाङ्मि, T G₁ इच्छति, G₃ M₁ कच्छति, M₁ ३
 नृत्युम् (for चच्छति) K₂ वाङ्ममेवमसदाय K₄ D₁ गतु
 वाङ्ममसदाय (D₁ 'य'), M₂ वाङ्ममसदाय

27 D₁ resumes G^o om 27 (cf v 1 26) —^a)
 D₁ D₂ ० T₁ न या (for नाया) S₁ K₁ ३ चैव,
 D₁ चापि, G^o [इ]त्र च (for चापि) K₁ नावया च
 यथा प्राज्ञो —^b) K^o corrupt B^o ३ रथित्रया, T
 G₁ M₁ न (G₁ रथ) रथित्रया, G^o मरिष्यय K₄ D₁ विना
 गच्छेद्द्विरया C^o कयापि च विभागात् इत्यत्र-रथरी
 तर्गे स्वगमान् रथरी । त प्राया इति रथरिना नौ । छि —^c)
 B₁ आगत, B₂ अकान, B D₁ वाकान, D₂ ०
 अत्रान B^o ३ D₁ G₁ २ M₁ मच्छि K₁ २ गाहे, B₁
 M₂ गाधे, B₁ D₁ ० गच्छेत् (for गाहेत्) K₂ अज्ञात
 मच्छि गाहे —^d) D^o G₃ शीघ्र (for त्रिप्र) S₁
 K₁ ३ M₂ ३ स तरति, K B D₁ मत्तरे, B₁ स
 तरते, D₃ M₂ मत्तरे (M₂ 'ति) K₄ D₁ क्षिप्रमत्तरेणे
 तुप, B₂ D₁ D₂ ३-३ त्रिप्र (D^o शीघ्र) मत्तरे हेद

23 G^o om 28^a (cf v 1 26) —^a) D₁ पाप,
 D₂ पारे (for पार) —^b) K₁ निर्मम B^o दूरत,
 M₁ ३ निर्मम, M₂ (inf lin) निर्मम (for निर्मम)
 —^c) D₁ ज्ञान्यात G₂ ज्ञान्याता D₁ ३ मत्रे (for
 पूरे) —^d) K₁ B D T₁ रथ (for रथि) K₁
 पदानिन, K₂ ३ B D (except D₁ ३) 'तिनो S₁
 यथा यानि पदानिक K₂ ३ यथा (K₂ 'द्वा) रथपदानिते,
 G₂ M (M₁ inf lin as in text) यथा रथपदाति (G₂
 'दि) ना

23^a) K₁ ३ मोहान् (for स्ने) K₂ G₃ आपन्नो
 —^b) K₂ ना विनाजये (hypermetric), K₅ नापि
 दागो, B D₁ नापि नागो, D₃ नाविद्यमो (sic), G₂
 नावि दागो, M₁ ३ नाविदागो (sic) (for नावि दागो)
 D₂ यथा (for तथा) —^c) S₁ ममघन, K₁ ममघन
 (for ममघेन) K₂ भूत म्, K₃ D₁ पतस्तु, K₄
 पत म्, B₁ ३ ३ T G₂ ३ -भूतम्य, B D₁ D₂ ३-३
 भूत म्, D₁ ३-भूत म्, G₃ -भूतस्तु K₂ न मत्त
 नाभिभूतस्तु, D₃ ममघेनाभिभूत म् —^d) D^o अत्रैव

G₂ न कथचन मुह्यति

30 S₁ K₁ ३ om 30 —^a) D₂ ० शक्ताम् (for
 शक्यम्) K₄ D₁ नावमशक्यामारुह्य, K₅ नाव प्राप्य
 न शक्य तु — B₁ erroneously repeats 30^b and B₂
 30^b after 30^c —^b) K₁ ३ D₁ T₁ G₂ M स्थल,
 D₁ स्थाने K₂ च, D₁ D₂ ३ [s]पि (for वि)
 K^o G₂ धावितु, K₄ D₁ धावति (for वर्तितुम्)
 —^c) M₂ तत्र (for तथा) K₄ D₁ [जा]रोहम्, K₅
 स्थलम् (for रथम्) —^d) K₂ ३ D₁ ३ नाशु, K₅ न
 नौ, D₂ तानु (for नाप्सु)

31^a) K₁ ३ D₂ चित्र, K₂ B₁-३ D₁ ३ G₁ ३ M₁-३
 वित्त, T₁ M₁ वित्त, T₂ वृत्त (for चित्र) —^b)
 K₂ ३ B₂ त्रिपमस्थ, T G₁ विलयत, G₂ ३ विलयस्थं,
 M₂ विषय स्म (for 'यस्य) —^c) K₅ तथावद्, D₁
 तथैतान् (for तथा तद्)

32^a) D₂-३ यथा (for यत्त) D₂ पूव K₁ ३
 D₁-३ रस्य, K₂ रूप (for रस्य) T G₁ येनैव गधिनी
 मन्य, G₂ येनैव गृद्धिनोरन्य —^b) K₅ D₂ ० T G₁
 शब्दवित् K₄ D₁ म् (D₁ तु) रूपस्पर्शशब्दवित्, B₂ ३
 D₂-३ न शब्दस्पर्शरूपवित्, C^o रूपस्पर्शशब्दवत् —^c)
 K₅ D₁-३ मन्यते, B₁ मतव्य (for मन्यन्ते) K₁ ३ ३
 तन्मनो, K₂ मन्यनो, B₂ ३ D₂-३ मनसा, B₁ T₁
 G₁ M₁-३ न मनो (for मुनयो) K₂ T₂ G₂ M₂ मन्यते
 न (K₂ च) मनोबुद्ध्या — For 32^b, G₂ subst.

89* रसन रूपस्पर्श शब्दवन्मन्यते मन ।

यत्परश्च ततो बुद्ध्या

—^d) K₂ ३ B₁ ३ D₂ प्रचक्षते — After 32, S₁ K₁ ३
 ins an addl colophon [Sub-parvan K₃ अनुगीता
 — Adhy no S₁ 55]

33 Before 33, S₁ K₁ ३ ins ब्रह्मोवाच —^a) T
 G^o तत (for तत्र) S₁ अश्वके K₂ यत्प्रधानाद्
 व्यक्तम्, K₄ D₁ तत्तच्छ्रद्धानम्, K₅ तत्प्रधानमन् (sic),
 G₁ तत प्रयमम —^b) K₃ अविकृत्य, T₂ अत्य, C^o
 अद्य (as in text) —^c) Hypermetric K₂ ३ B₁

C 14 1400
B 14 50 33
K 14 50 33

महतः प्रधानभूतस्य गुणोऽहंकार एव च ॥ ३३

अहंकारप्रधानस्य महाभूतकृतो गुणः ।

पृथक्त्वेन हि भूतानां विषया वै गुणाः स्मृताः ॥३४

बीजधर्मं यथान्वक्तं तथैव प्रसवात्मकम् ।

बीजधर्मा महानात्मा प्रसवश्चेति नः श्रुतम् ॥ ३५

बीजधर्मा त्वहंकारः प्रसवश्च पुनः पुनः ।

बीजप्रसवधर्माणि महाभूतानि पञ्च वै ॥ ३६

बीजधर्मिण इत्याहुः प्रसवं च न कुर्वते ।

विशेषाः पञ्चभूतानां तेषां चित्तं विशेषणम् ॥ ३७

तत्रैकगुणमाकाशं द्विगुणो वायुरूच्यते ।

त्रिगुणं ज्योतिरित्याहुरापथापि चतुर्गुणाः ॥ ३८

पृथ्वी पञ्चगुणा ज्ञेया त्रसथावरसंकुला ।

सर्वभूतकरी देवी शुभाशुभनिदर्शना ॥ ३९

शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं रसो गन्धश्च पञ्चमः ।

एते पञ्च गुणा भूमेर्विज्ञेया द्विजसत्तमाः ॥ ४०

पार्थिवश्च सदा गन्धो गन्धश्च बहुधा स्मृतः ।

तस्य गन्धस्य वक्ष्यामि विस्तरेण बहुगुणान् ॥ ४१

इष्टथानिष्टगन्धश्च मधुरोऽम्लः कटुस्तथा ।

३३ Dn1 D1 ६० महत्; B१ ६ Dc1 D2-4 महा, G१ महान् (for महत्) K१ D1 -भूयस्य (for भूतस्य)

34 ^a) B D (except D1) अहकारान्तु सभूतो — ^b) M१ गतो (for -कृतो) Ś1 महाभूतादिका गुणा, G१ भूतान्वेवमतो गुणा — ^c) Ś1 K1 ३ G१ [ए]व, G१ च, M१ वि (for हि) — ^d) Dc1 विषया वि, D१ विषयव (for विषया वै) K१ गुणै, G१ तत् (for स्मृता)

35 ^a) Ś1 बीज धर्मि, K1 ३ B1.4 बीजधर्मि, K१ D1 बीजधा (D1 'ज धा) न्य, K१ जीवधर्मि, B१ G१ बीजधर्मा, Dc1 'कर्म; D१ ० 'धर्म, T1 बीज धर्म, Cnp जीवधर्म (for बीज) K1 B1 ३ ३ Dn1 D2-० तथा K१ बीजधर्माणि तान्याहु — K१ om (hapl) 35^b — ^b) G१ वै (for [ए]व) K१ प्रसवारमिक, B१ 4 Dc1 प्रसवात्मक B1 ३ ६ Dn1 D2-० प्रसवात्मकमेव च — ^c) Ś1 K1 ३ B१ G१ बीजधर्मा, B1 4 Dc1 T G1 'धर्मो (for 'धर्मा) — ^d) K१ प्रसव न च कुर्वते, K१ प्रसवश्चेत नस्तु तं

36 ^a) D० वीत (for बीज-) B१ ३ Dn1 D१ ० धर्म B१ हि, B१ च (for तु) M1 [अ]हंकारं T G1 बीजधर्मात्स्व (T1 'हस, G1 'हसा) हकारात्, G१ 'धर्मा अहंकार — D१ om (hapl) 36^{ad} — ^c) K१ D1 जीव, D१ बीजी Ś1 K1 धर्माणि; B१ भूतानि G१ तथा च बीजधर्माणि — ^d) B१ ३ पच च; D१ यानि च (for पञ्च वै)

37 ^a) K१-4 D१ धर्माणि; B१ ३ ३ T G१ ३ M१-4 धर्मिणम्, D० धर्माण K१ D1 तानि (for इति) — ^b) D१ प्रसवे, T G1 प्रसवश्च K१ D1 नैव, B१ ३ Dn1 D2-० च प्र- (for च न) B१ प्रसव च महामते — ^c) B (except B१) Dc1 विषया Dc1 सर्व (for

पञ्च) K१ D1 M विशेष प (K१ D1 'पात्प) चभूतानि, G१ विशेषत पचभूतात् — ^a) Ś1 K1 ३ विमु, K१ D1 चित्त, B१ Dn1 D1-० चित्तं (for चित्तं) T1 M1 ३ अशेषण, G१ विशेषिण K१ तेषां वै क्रमशो गुण, Dc1 तेषा चित्त विधीयते

38 K१ ३ om 38 — ^a) B१ तथैव (for तत्रैक-) — ^d) K१ D1 [ए]व (for [अ]पि) K१ चतुर्गुणै, K१ 'गुण, Dc1 'गणा, D1 'गुण

39 ^a) B१ D1 पृथ्वी (hypermetric) K१ D2-4 प्रोक्ता (for ज्ञेया) — ^b) K१ corrupt K१ D1 G१ यत्र, K१ Dn1 D१ ३ ६ ० T G1 ३ चर, B१ रस-, M१ तत्र (for त्रस) G१ M -जगमा (for संकुला) — M1-३ om 39^{ad}, M१ reads it inf' in — ^c) K१ D1 सर्वभूतकरा देवा — ^d) Ś1 K1 Dn1 D1 ६ ० निदर्शनी, K१ 4 Dc1 'दर्शनी; K१ 'दर्शना

40 Ś1 K1 ३ om (hapl) 40-42 — ^a) K१ शब्द स्पर्श, D१ शब्दस्पर्शात् — ^b) B१ रसगंधस्त्वयैव च — ^d) K१ D१ सत्तम; B१ 4 Dc1 पुगवा (for सत्तमा)

41 Ś1 K1 ३ om 41 (cf v 1 40) — ^a) K१ G१ तथा (for सदा) D१ ० ज्ञेयो (for गन्धो) — ^b) K१ बहुल- (for बहुधा) D2-4 मत, D१ ० स्मृता K१ B1 ३ D1 गधाश्च बहुधा स्मृता — ^c) D१ ० गधस्य तस्य वक्ष्यामि — ^d) K१ ३ ३ B1 ३ M१ गुणान्वहन् (by transp), D१ बहुगुणान्

42 Ś1 K1 ३ om 42 (of v 1 40) — ^a) K१ [अ]निल-, M1 ३ नित्य (for [अ]निष्ट) — ^b) K१ D१ ० मधुरोऽम्ल-, T1 G१ 'राम्ल K१ मधुर कटुकस्तथा — ^c) D१ ० निर्दारा, G१ ३ नीहार K१ D१ G१ M1-३ सगत (for सहत) G१ 'नीहारसमय स्त्रिग्वो — ^d)

निर्हारी संहतः स्निग्धो रुश्रो विशद एव च ।
 एवं दशविधो ज्ञेयः पार्थिवो गन्ध इत्युत ॥ ४२
 शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं रमश्वापा गुणाः स्मृताः ।
 रसज्ञानं तु वक्ष्यामि रमस्तु बहुधा स्मृतः ॥ ४३
 मधुरोऽम्लः कटुस्तिक्तः कषायो लवणस्तथा ।
 एवं पङ्क्तिविस्तारो रसो वारिमयः स्मृतः ॥ ४४
 शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं त्रिगुणं ज्योतिरुच्यते ।
 ज्योतिषश्च गुणो रूपं रूपं च बहुधा स्मृतम् ॥ ४५
 शुक्लं कृष्णं तथा रक्तं नीलं पीतारुणं तथा ।
 ह्रस्वं दीर्घं तथा स्थूलं चतुरस्राणु वृत्तकम् ॥ ४६

एवं द्वादशविस्तार तेजसो रूपमुच्यते ।
 विज्ञेयं ब्राह्मणैर्नित्यं धर्मज्ञैः सत्यवादिभिः ॥ ४७
 शब्दस्पर्शौ च विज्ञेयौ द्विगुणो वायुरुच्यते ।
 वायोश्चापि गुणः स्पर्शः स्पर्शश्च बहुधा स्मृतः ॥ ४८
 उष्णः शीतः सुखो दुःखः स्निग्धो विशद एव च ।
 कठिनश्चिकणः श्लक्ष्णः पिच्छिलो दारुणो मृदुः ॥ ४९
 एवं द्वादशविस्तारो वायव्यो गुण उच्यते ।
 विधिवद्ब्रह्मणैः सिद्धैर्धर्मज्ञैस्तच्चदर्शिभिः ॥ ५०
 तत्रैकगुणमाकाशं शब्द इत्येव च स्मृतः ।
 तस्य शब्दस्य वक्ष्यामि विस्तरेण बहून्गुणान् ॥ ५१

C 14 14B
B 14 50 52
K. 14 50 52

B1.2 D -1 विपद, M1-3 विदश (for विदश) K3
निर्दल (for एव च) —¹) K2 : s D1 G3 इत्यय,
B1 इत्यपि, G1 M3 उच्यते (for इत्युत)

43 K1 D1 om 43^{ab} —^a) D2 G3 च रूप च
(for तथा रूप) —^b) Ś1 K1 B1 D2 : s e द्रवश् (for
रमश्) K2 : M1 : चापो T2 तथा (for स्मृता)
K3 द्रवश्वापा गुण स्मृत — K5 om (hapl) 43^{cd}
—^e) Ś1 K1 B2 G3 च, K3 प्र (for तु) —^d)
T G2 : s च (for तु) K1 : स्मृता K2 D1 रमाश्च
(D1 'स्तु) बहुधा स्मृता

44 ^a) K1 : D2 : मधुरोऽम्ल, K3 M3 'राम्ल, T1
'राम्ल K2 : D1 कटुस्निग्ध (for 'त्तिक) —^e)
K1.8 एष (for एव) —^d) K1 D1 तथा (for स्मृत)
G3 रसो वारिमनुद्भव

45 ^a) K1 : s B Dc1 D1 : शब्द — Dc1 om
45^b, Ś1 reads it on marg —^e) G3 ज्योतिषा K3
B2 Dc1 G2 तु (for च) K3 तथा (for गुणो) —^d)
T1 G1 रूपश्च बहुधा स्मृत (sic)

46 ^a) M1 : रक्त (for कृष्ण) K1 D1 नील, K3
पीत (for रक्त) K3 शुक्लनीलस्वया कृष्ण —^b) K2
रक्त, T M1 : नील- (for नील) K3 रक्कारुण (for
पीता) K1 D1 रक्त पीत तयैव च —^e) K1 D2 G3
ह्रस्व K2 : दीर्घस्व Dn1 D2 : कृदा (for तथा) G3
स्थूण (for स्थूल) B1 : s Dc1 स्थूल ह्रस्व तथा दीर्घ,
B3 स्थूल सूक्ष्म तथा पीत —^d) K1 T G1 : M3 चतुर-
स्राणु, K3 'रक्ताद्, K3 B2 G3 'रश्च च (K3 तु), K3 :
B1 D1 : 'रक्त च, B1 : Dc1 Dn1 D2 : 'रक्तं तु; B1
(marg) 'रक्तोणु, M1 : s 'रक्तोणु Ś1 K2 : s D1 : s

वर्तुल, K1 वर्तनं, B Dc1 Dn1 D2 : वृत्तवत्

47 ^a) Ś1 K1 : एतद्, K2 तच्च (for एव) K3
D1 तदेवं दशविस्तार —^b) G3 ज्योतिषो (for तेजसो)
—^e) Dc1 ब्रह्मणैर्, G3 ब्रह्मणो (for ब्राह्मणैर्) B1-3 :
Dc1 विद्वन्, B1 विद्व, Dn1 D2 : वृद्धैर्, D2-4
सिद्धैर् (for नित्य) —^d) Ś1 K1 : तच्च (for सत्य)
D3 चादिनै

48 ^a) B1 : शब्द स्पर्शश्, D. : स्पर्शशब्दौ Ś1
K1 : s B1 D1 : s तु (for च) —^b) T2 द्विगुणं,
Gv 'णो (as in text) B1 : द्विगुणौ वायोर्हि पङ्क्ति
(hypermetric) — K4 om (hapl) 48^c-50^b —^d)
Ś1 (by corr) शब्दश् (for स्पर्शश्) D1 तु (for च)

49 K1 om 49 (cf v 1 48) —^a) K5 T G1 :
दुख (for दुःख) B D (except D1) रुक्ष शीतस्तथै-
वोष्ण —^b) Ś1 K1-3 B1 : s D2 : s विपद (for
विशद) —^e) Ś1 चिकन, K1 चित्कन, K2 चित्तल,
G1 रक्षण (for चिकण) B1 स्निग्ध (for श्लक्ष्ण)
D1 कथिन पित्तल श्लक्ष्ण, G3 कलीनश्चिकण शुक्ल
—^d) Ś1 K1 पिच्छिलो, K2 : D1 : पिच्छिलो, K3
प्रक्षिलो, D3 पिशालो S (except G3) पिच्छिलो
मृदुदारण

50 K4 om 50^{ab} (cf v 1 48) —^b) K3 वायोर्हि
(for वायव्यो) — D4 om 50^{cd} —^e) D2 विज्ञेयो
(for विधिवद्) K4 विज्ञेयो ब्राह्मणै सिद्धिर् —^d) Ś1
K2 : B2 T1 G1 : मन्त्रज्ञैस् (for धर्म) T2 सत्त्व;
M3 सत्य- (for तत्त्व) K3 वेदिभि (for दर्शिभि)
B1 G3 धर्मज्ञैः सत्यवादिभि, D2 : मन्त्रज्ञैर्धर्मदर्शिभि

51 ^a) M3 यत्र (for तत्र) B2 D3 [ए]व (for

C 14 1419
B 14 50 53
K 14 50 53

पद्मर्षभौ च गान्धारो मध्यमः पञ्चमस्तथा ।
अतःपरं तु विज्ञेयो निपादो धैवतस्तथा ॥ ५२
इष्टोऽनिष्टश्च शब्दस्तु संहतः प्रविभागवान् ।
एवं बहुविधो ज्ञेयः शब्द आकाशसंभवः ॥ ५३

आकाशमुत्तमं भूतमहंकारस्ततः परम् ।
अहंकारात्परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा ततः परः ॥ ५४
तस्मात्तु परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः परः ।
परावरजो भूतानां यं प्राप्यानन्त्यमश्नुते ॥ ५५

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

५०

ब्रह्मोवाच ।

भूतानामथ पञ्चानां यथैपामीश्वरं मनः ।

नियमे च विसर्गे च भूतात्मा मन एव च ॥ १
अधिष्ठाता मनो नित्यं भूतानां महतां तथा ।

[ए]क) G₃ आकाश —^b) K₄ B₁ D₁ स, B₂ G₃
सं (for च) D₀₁ स्मृतं —^c) K₄ शब्द प्र, D₃
शब्दश्च (for शब्दस्य) —^d) B₁ 2 D₁ 5 0 S गुणान्वहृन्
(by transp)

52 ^a) Ś₁ K₁ 8 5 B₅ D₁₁ D₂₋₃ पद्मर्षभ (B₅ 'म)
स गाधारी, K₁ पद्मर्षभभगंधारां, K₁ D₁ खड्गर्षभ
गाधारा, B₅ 4 D₀₁ पद्मर्षभभगाधारा (B₁ D₀₁ 'रौ),
G₃ गाधार पद्मर्षभौ —^b) D₁₁ D₀ मध्यम G₂
स्मृत (for तथा) G₃ मध्यमश्चैव पचम —^c) K₃
विज्ञेय; B₁ 'यौ B₁ 2 तथा परौ च विज्ञेयौ —^d)
K₃ M₃ निपाधो, K₄ D₁ निपादो, D₀ 0 निपाधो K₂
दैवत्वस् (s₁₀), K₃ दैवत्वस्, D₁ वैधत्वस् (sic) (for धैव
त्वस्) B₁ 2 निपाटधैवत्वावपि

53 K₄ D₄ om 53^{ab} —^a) Ś₁ शब्द इष्टोऽनिष्टश्च,
K₁ 8 शब्द स इष्टोऽनिष्टश्च, K₂ D₁ इष्टोऽनिष्टश्च शब्दोत्र,
K₆ B D₀₁ D₁₁ D₂ 8 0 इष्टश्चानिष्टशब्दश्च (K₆ 'दोत्र)
—^b) Ś₁ K₁ 8 संघदा, B₅ संभूत (for सहत) D₀₁
परिभाषवान्, D₁ प्रति, T₂ G₃ प्रतिभाषवान्, G₂ M
प्रतिभाषवान् —^c) B₁ 2 दशगुणो, B₂ 5 D (except
D₁) दशविधो (for बहु) K₄ यस्तु (for ज्ञेय) —^d)
B₂ चाकाश

54 ^a) T G आकाश K₄ D₁ आकाशमुक्तभूत्वस्य
—^b) K₄ D₁ तथा (for तत) K₄ B₅ 5 D₁₁ D₁ 2
4 8 पर, G₃ [s]पर (for परम्) —^c) G₂ तदा,
M परो (for परा) G₂ अहंकारस्ततो बुद्धिर —^d) Ś₁
K₁ D₂₋₃ तथा (for तत) K₂₋₃ T₁ G₁ 2 M₃ पर

55 ^a) K₂ परम् (for तु परम्) B₂ अव्यक्तात्
(for 'कम्) K₄ D₁ तस्मात्तु स परोव्यक्तो —^b)

K₂ पर, D₀ स्मृत (for पर) B₂ पुरुष पर इत्यपि
—^c) K₄ B₅₋₆ D₀₁ D₁₁ D₁ 4-5 पराप (K₄ D₁ 'त्प)
रजो —^d) K₃ प्राप्य च (for य प्राप्य) K₂ 4 D₁
सप्रा (K₂ य प्रा)प्य न निवर्तते, K₅ B D₀₁ D₁₁ D₂₋₃
विधिज (D₃ 'जं) सर्वकर्मणा — After 55, K₅ B D
(except D₁) ins

90* सर्वभूतात्मभूतात्मा गच्छत्यात्मानमक्षरम् ।

[B₁ 2 अव्यय, D₀ धात्मना (for अक्षरम्) D₁₁
भूतानामादिप्रत्यय (for the post half)]

Colophon om. in T G₁ 2 M₁₋₂, while M₁ reads
it inf lin sec m — Sub parvan K₃ अनुगीता
— Adhy name G₂ गुणविवरण — Adhy no
(figures, words or both) Ś₁ 56, B₁ 2 D₃ 46,
D₁₁ M₁ (inf lin) 50, G₂ 49 (as in text)

50

1 S (except G₃ M₁) om the ref K₄ D₁
ब्राह्मण (for ब्रह्मा) —^c) B₁ 2 अपि, D₂₋₃ इह (for
अय) —^b) D₂ 8 तथैपाम्, T G₂ अर्थे, G₁ सर्वे,
G₃ अन्ये (for यथै) K₃ ईश्वरो —^c) K₂ निसर्गे,
D₀₁ विसर्गे (for विसर्गे) D₃ om (hapl) from च
up to बुद्धिरैश्वर्यमा (in 2°) —^d) T G भूताना (for
'त्मा) M उच्यते (for एव च)

2 D₃ om up to बुद्धिरैश्वर्यमा (in 2°) (cf v 1
1) D₄ om 2^{ab} —^a) T G₁ 2 अधिष्ठात् —^b)
K₅ महत्वस् D₀₁ यथा (for तथा) K₃ भूतात्मा
महता तथा — G₃ repeats 2^{cd}, after 4 —^c) D₃
बुद्धेर, M₁₋₃ 4 (inf lin as in text) बुद्धिस् T₁

बुद्धिरैश्वर्यमाचष्टे क्षेत्रज्ञः सर्व उच्यते ॥ २
 इन्द्रियाणि मनो युक्ते सदश्वानिव सारथिः ।
 इन्द्रियाणि मनो बुद्धि क्षेत्रज्ञो युज्जते सदा ॥ ३
 महाभूतसमायुक्तं बुद्धिसंयमनं रथम् ।
 तमारुह्य स भूतात्मा समन्तात्परिधावति ॥ ४
 इन्द्रियग्रामसंयुक्तो मनःमारथिरेव च ।
 बुद्धिसंयमनो नित्यं महान्ब्रह्ममयो रथः ॥ ५
 एवं यो वेत्ति विद्वान्वै सदा ब्रह्ममयं रथम् ।
 स धीरः सर्वलोकेषु न मोहमधिगच्छति ॥ ६

अव्यक्तादि विशेषान्तं त्रसस्थावरसंकुलम् ।
 चन्द्रसूर्यप्रभालोकं ग्रहनक्षत्रमण्डितम् ॥ ७
 नदीपर्वतजालैश्च सर्वतः परिभूषितम् ।
 विविधामिस्तथाद्भिश्च सततं समलंकृतम् ॥ ८
 आजीवः सर्वभूतानां सर्वप्राणभृतां गतिः ।
 एतद्ब्रह्मवनं नित्यं यस्मिंश्चरति क्षेत्रवित् ॥ ९
 लोकेऽस्मिन्यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
 तान्येवाग्रे प्रलीयन्ते पश्चाद्भूतकृता गुणाः ।
 गुणेभ्यः पञ्चभूतानि एष भूतसमुच्छ्रयः ॥ १०

आचष्टे, G₁ आचष्टे —^a) K₄ D₁ सत्त्व, B₁ स तु,
 B₂ : M₁ सत्त्व, B₃ D₁ D₂ : : च स, D₁
 स च, G^a : (both times) सर्वम्, M₁ : सत्यम्, M₂
 सत्त्वम्, G^v सर्व (as in text) K₅ क्षेत्रज्ञ स विमुच्यते

3 B₁ om (hapl) 3^{ab} —^a) K₄ D₁ D₂ : युक्ते,
 T₂ युक्ते —^c) K₁ : B₂-5 D S (except T₂ G₂)
 बुद्धि —^d) K₃ B₂-5 D₁ D₂-4 M₁ क्षेत्रज्ञे S₁
 K₁ : योजयेत्, B₃-5 D₁ D₂ M₁ युज्यते B₁ :
 युक्ते क्षेत्रज्ञ एव च, D : क्षेत्रज्ञे युज्यते परा

4 D₁ om 4 —^a) K^v सदा बुद्धि, K₄ B₁-4
 D₁ D₂ M₁-4 (inf lin as in text) महाबुद्धि, B₂
 D₁ D : महदश्व, T₁ G₁ महाभूति (for 'भूत')
 —^b) K₃ G^v बुद्धि, T₂ बुद्धि D : सयमिन —^c) K₄
 om (hapl) 4^c-6^b —^c) B D (except D₁, D₄
 om) T₁ G₂ M₁ : समारुह्य (for त^v) — After 4,
 G₃ repeats 2^d

5 K₄ om. 5 (cf v 1 4) —^a) K₃ D₁ D₁
 इन्द्रियाग्रा (D₁ 'श्र)मययुक्तो, G₂ 'याणि मनो युक्ते
 —^b) B₂ (marg) मारथिम् —^c) G₂ om 5^c-7^b —^c)
 K₅ सयमनो, D₂ सजयने, D₃ सयमिनो —^d) S₁
 K₃ : B₁ : महा (for महान्)

6 K₄ om 6^{ab} (cf v 1 4) G₃ om 6 (cf v 1
 5) —^b) K₅ यदा (for सदा) K₂ सदा ब्रह्मरथमय
 (sic) —^c) K₄ D₁ धीर (for धीर) S₁ K₁-3 B₁
 D₁ D₂ : भूतेषु (for लोकेषु) —^d) B₁ : उप
 (for ऋषि)

7 G₃ om 7^{ab} (cf v 1 5) —^a) B₁ अश्वनादि,
 D₁ अव्यक्ताच्च, G^v 'क्तादि (as in text) —^b) K₂
 M₁ तत्र, D₁ D₂ : सह, T₁ चर्म; T₂ G₁ : M₄

चर (for त्रस-) B₃ D₁ D₂ : जंगम (for सकु-
 लम्) K₄ : D₁-4 सत्त्व (K₄ D₁ वं) स्थावरजगम
 —^c) B D (except D₁) सूर्यचद्र, T₂ इन्द्रसूर्य K₅
 'त्रम (for प्रभा) —^d) D₁ : मडलं (for मण्डि
 तम्) K₂ : नक्षत्रग्रहमण्डित

8 D₁ om 8^{ab} —^b) K₂ G₁ मण्डित (for भूषि
 तम्) K₃ सर्वत ममलंकृत —^c) S₁ K₁ : B₁-2 :
 D₁ : तथेवाद्भि, K₂ तथापाभि, K₄ D₁ तथा ज्योति,
 K₅ तथा वाग्नि, B₁ D₁ D₂ D₃ : G₃ तथा चा-
 (G₃ वा)द्भि, M₁ : तथाभिश्च (sic) (for तथाद्भिश्च)
 —^d) S₁ K₁ B₁-3 D₁ : G₃ सर्वत, K₂ मन्त्रश्च (for
 सतत)

9 D₁ om 9^{ab} —^a) K₂ : B₁ : D₁ D₂ : :
 T₂ आजीव, K₃ 'स्य, T₁ G₁ अजित —^b) B₄ D₁
 G₃ गति —^c) K₄ D₁ ब्रह्म च तन्, B₅ ब्रह्ममय,
 D₁ D₂ (marg as in text) : 'पर, D₃ : 'वर,
 T₁ 'मय, G₃ M₄ (inf lin as in text) G^v 'पद्, M₁
 'रथ (for 'वन) S₁ K₁ : टिच्य, K₅ गीत (for
 निरथ) —^d) K₂ यत्र, K₃ B₂-5 D₁ D₂ :
 तस्मिंश्च (for य^v) B₁ : D₂-4 तस्मिंश्चरति क्षेत्रवित्, S
 क्षेत्रज्ञो यत्र तिष्ठति

10 ^a) K₃ क्षेत्रे (for लोके) G₂ तानि (for यानि)
 B₁ : सर्वाणि, B₂-5 D (except D₁) सत्त्वानि (for
 भूतानि) —^b) B D (except D₁ :) त्रमानि (D₂ 4-6
 चराणि) स्थावराणि च —^c) D₁ [अ]प्सु (for [अ]प्ते)
 B₅ वि- (for प्र) —^d) S₁ K B₃ : D₁ : : पश्चान्
 (K₂ यया भू)तकृते गुण —^e) B₄ D₁ सर्व- (for
 पञ्च) —^f) K₄ D₁ सूते, D₁ मूल (for भूत-)
 B₁ : G₃ M₁ समुच्चय (for 'च्छय)

11 D₁ om 11 —^a) S₁ देवमानुष्यगधर्वा —^b)

देवा मनुष्या गन्धर्वाः पिशाचासुरराक्षसाः ।
 सर्वे स्वभावतः सृष्टा न क्रियाभ्यो न कारणात् ॥ ११
 एते विश्वकृतो विप्रा जायन्ते ह पुनः पुनः ।
 तेभ्यः प्रसूतास्तेष्वेव महाभूतेषु पञ्चसु ।
 प्रलीयन्ते यथाकालमूर्मयः सागरे यथा ॥ १२
 विश्वसृग्म्यस्तु भूतेभ्यो महाभूतानि गच्छति ।
 भूतेभ्यश्चापि पञ्चभ्यो मुक्तो गच्छेत्प्रजापतिम् ॥ १३
 प्रजापतिरिदं सर्वं तपसैवासृजत्प्रभुः ।
 तथैव वेदानृपयस्तपसा प्रतिपेदिरे ॥ १४
 तपसश्चानुपूर्व्येण फलमूलाशिनस्तथा ।

त्रैलोक्यं तपसा सिद्धाः पश्यन्तीह समाहिताः ॥ १५
 ओषधान्यगदादीनि नानाविधाश्च सर्वशः ।
 तपसैव प्रसिध्यन्ति तपोमूलं हि साधनम् ॥ १६
 यदुरापं दुराघायं दुराधर्षं दुरन्वयम् ।
 तत्सर्वं तपसा साध्यं तपो हि दुरतिक्रमम् ॥ १७
 सुरापो ब्रह्महा स्तेयी भ्रूणहा गुरुतल्पगः ।
 तपसैव सुतप्तेन मुच्यन्ते किल्बिपात्ततः ॥ १८
 मनुष्याः पितरो देवाः पशवो मृगपक्षिणः ।
 यानि चान्यानि भूतानि त्रसानि स्थावराणि च ॥ १९
 तपःपरायणा नित्यं सिध्यन्ते तपसा सदा ।

K₂ 4 5 D₁ S पिशाचोरगराक्षसा — °) B₅ सर्वं (for सर्वे) K₁ 2 सृष्टा (K₂ 'ष्टा), B₅ सृष्टो B₅ सर्वेभ्यो भावत सृष्टा — °) Ś₁ K₁ 3 कर्मणा, D₈ कारयेत् (for गात्)

12 °) D₀₁ भूते, D_{n1} D₅ 0 सृजो; D₁ कृतौ, C_v कृतो (as in text) — °) K₂ D₅ G₁ जायते हि, B D₀₁ D_{n1} D₂₋₄ 5 (before corr) 6 M₈ जायतीह, M₁ 2 4 यजते ह — °) M₈ त्वेष्वेव, M₁ (anf in as in text) ते त्वेवं M₁ 2 तेभ्य प्रभूतास्तैस्तत्त्व — °) T₂ प्रसूयते (for प्रली) K₄ यथाकाले, B₁ 2 D₂₋₄ स्थानम् — °) K₂ corrupt K₄ D₁ सागर

13 D₁ om. 13^{ab} — °) K₂ विश्वसृज्यस्, K₄ B (except B₁) D₁₋₃ C_{np} सृज्यस् D₅ 6 हि, T₁ G₁ 2 M च; G₈ C_{np} स (for तु) B D₀₁ D₂ 8 भूतानां K₅ विश्वकृद्भुभूतेभ्यो — °) K₄ D₁ भूतादि (for भूतानि) K₂ पच वै (for गच्छति) D_{n1} D₅ 6 महाभूतास्तु सर्वश — °) K₈ [क्ष]प्ति, M₃ 4 [ए]व (for [क्ष]पि) K₈ D₅ 4 6 पचेभ्यो T G₁ 2 M₁ 2 पृतेभ्यश्चैव भूते (M₁ 2 पच)भ्यो — °) K₂ मुक्ते, B₁ D₀₁ T युक्तो K₂ 4 5 D₁ T₁ G₂ प्रजापति, B D₀₁ D_{n1} D₂₋₆ परा गर्ति

14 = 12 155 2, (var) Manu 11 243 — °) K₂ पुन (for हृद) — °) B D (except D₁) मनसा (for तपसा) T G₁ सृजते (for [ए]वासृजत्). — °) K₄ B₁ 4 D₀₁ D_{n1} D₂ 5 6 G₂ देवान् (for वेदान्) K₂ तथा वेदाय ऋषयस्, K₆ तथैव वेदं तप्तसर्वं — °) K₂ तपस्यां, M₁ 2 तथैव (for तपसा)

15 = (var) Manu 11 236 — °) K₂ B₂ D₁

तपसाश्, K₄ D₁ T₁ M तापसाश् K₁ 4 5 D₁ 6 T₁ पूर्वेण — °) K₅ B₁ 2 मूलाशनस् — °) D₅ ञालोक्ये (for त्रैलोक्य) K₂ 4 D₁ तापसा, K₈ तपस — °) D₀₁ D₈ ह, T₁ हि (for [हृ]ह) D₀₁ समा धिता Ś₁ K₁ 8 पश्यत्यु (K₁ 'श्यन्ति)द्विसमन्विता

16 = (var) 12 155 4, (var) Manu 11 237 D₁ om 16 — °) Ś₁ ओषधीनि D₂ औषधीनि गदादीनि (sio) — °) Ś₁ K₁₋₈ 5 B₁ D_{n1} प्रसिध्यते, K₄ D₁ 'ध्येत, D₅ 6 'सिद्धते — °) T₁ स हि मूलां स साधनं (sio), G₁ तपोमूलैव सा (sio)

17 = (var) Manu 11 238 K₂ om 17^{ab} — °) K₄ D₁ दुरारा (K₄ 'सा)ध्य, K₅ 'पायं, B₁ 'भात, T₁ 'गाध, G₁ दुराघाय, G₈ दुरात्मा च, C_v 'ज्ञाय (as in text) Ś₁ K₁ 8 transp दुरात्मानाय and दुराधर्षं Ś₁ K₁ 8 D_{n1} D₅ 6 T₂ दुरुत्सर्वं, K₄ D₁ दुर (K₄ 'रा)त्यय, G₁ दुराह्वय (for दुरन्वयम्) — °) B₁ सिद्ध (for साध्य) — °) K₂ पुरत क्रम, K₈ दुरतिक्रम

18 °) S स्तेनो (for स्तेयी) Ś₁ K D₁ सुरापो समता दायी (Ś₁ K₁ मायी; K₈ माये) — 18^{ad} = Manu 11 239^{ad} — °) K₂ प्रसुप्तेन, B₁ श्रुतस्तेन (for सुतप्तेन) — °) K₂ B (except B₁) D_{n1} D₁₋₆ T₁ G₁ 2 M₁ 2 मुच्यते

19 D₁ om 19^a-20^b — °) G₈ transp पितरो and पशवो — °) D₂ 8 6 T G₂ चराणि (for त्रसानि) K₂ 4 5 D₁ G₁ 8 स्थावराणि चराणि च

20 D₁ om 20^{ab} (cf v 1 19) — °) D₅ कृप्सा (sio) (for तप-) K₄ D₁ तप परायणाना च — °)

तथैव तपसा देवा महाभागा दिवं गताः ॥ २०
 आशीर्षुक्तानि कर्माणि कुर्वते ये त्वतन्द्रिताः ।
 अहंकारसमायुक्तास्ते मन्त्राग्ने प्रजापतेः ॥ २१
 ध्यानयोगेन शुद्धेन निर्ममा निरहंकृताः ।
 प्राप्नुवन्ति महात्मानो महान्तं लोकमुत्तमम् ॥ २२
 ध्यानयोगादुपागम्य प्रसन्नमतयः सदा ।
 सुखोपचयमव्यक्तं प्रविशन्त्यात्मवचसा ॥ २३
 ध्यानयोगादुपागम्य निर्ममा निरहंकृताः ।

अव्यक्तं प्रविशन्तीह महान्तं लोकमुत्तमम् ॥ २४
 अव्यक्तादेव संभूतः समयज्ञो गतः पुनः ।
 तमोरजोभ्यां निर्मुक्तः सत्त्वमास्थाय केवलम् ॥ २५
 विमुक्तः सर्वपापेभ्यः सर्वं त्यजति निष्कलः ।
 क्षेत्रज्ञ इति तं विद्याद्यस्तं वेद स वेदवित् ॥ २६
 चित्तं चित्तादुपागम्य मुनिरासीत् संयतः ।
 यच्चित्तस्तन्मना भूत्वा गुह्यमेतत्सनातनम् ॥ २७
 अव्यक्तादि विशेषान्तमविद्यालक्षणं स्मृतम् ।

C 14 1452
B 14 51 28
K 14 51 28

D₂ e मिष्यते K₁ D₁ G₁ तदा, K₂ B₁ s s (marg)
 D₂ s T तथा (for सदा) K₂ D₁ मिष्यते सर्वमपद
 (D₁ 'ट'), D₂ मिष्यति तपसा तथा —^c) K₂ D₁
 लोका, D₂ देवी (for देवा) —^d) K₂ B₁ D₁ D₂
 s s माया (for भागा)

21 K₂ D₁ om 21-36 D₂ om 21^{cd} —^c) B₂
 D₂ s अनहकारमयुक्ताम् —^d) M₂ सकाशे K₂ D₁
 D₂ e M₂ प्रजापते

22 K₂ D₁ om 22 (cf v l 21) —^a) M₁ s
 ज्ञान (for ध्यान) D₂ -योगेषु (for -योगेन) Ś₁ K₁ s
 सिद्धेन (for शुद्धेन) —^b) K₂ D निरहंकृत K₁ D₂
 निर्म (K₁ 'र्द') मो निरहंकृत —^c) D₁ D₂ s e T₁ G₂
 क्षामुवति

23 K₂ D₁ om 23 (cf v l 21) T₂ G₁ om
 (hapl) 23-24 M₁-s transp 23^{ab} and 23^{cd}, M₂
 reads 23^{ab} inf lin sec m —^a) K₂ B₂ D (except
 D₁, D₁ om) T₁ G₂ s M₂ योगम् (for योगाट)
 —Ś₁ K₁ om (hapl) 23^b-24^a —^b) K₂ s s B₂ s
 D₁ G₂ M₂ गतय, T₁ G₂ मनम (for मतय) M₁-s
 प्रमन्नगतयन्त्रदा —D₁ om (hapl) 23^c-24^b —^c) K₂
 सुखोपचयम्, K₂ सुखापचयम्, D₁ सुखोपचयम्,
 D₂ सुखाय च यम्, T₁ G₂ M सुखो (T₁
 न्) पशमम्, G₂ पायनम् B₁ इत्युक्त (for अव्यक्त)
 छ C_v सुखोपायमव्यक्तमित्यत्र । अ इति ब्रह्मेति श्रुते ।
 अ परमात्मानम् । छ —^d) K₂ corrupt. G₂ प्रमदति
 (for प्रविशन्ति) K₂ [अ]चल ध्रुव, B₁ s s D₁ D₂
 [आ]मविचया (D₁ 'या', D₁ 'मा'), B₁ D₂ s s e
 'चित्तया, T₁ 'मायया, C_v 'वचसा (as in text)

24 K₂ D₁ om 24 (cf v l 21) T₂ G₁ om
 24, D₂ om 24^{ab}, Ś₁ K₁ om 24^a (for all, cf v l
 23) —^a) T₁ क्षपागम्य —^b) K₁ s निर्दमा, K₂
 D₂ निर्दमो B₁ s निरहंक्रिया, D₂ e हृत्त T₁ G₂

येन बीजममाद्य — K₁ om 24^{cd}, Ś₁ reads it on
 marg —^c) K₂ T₁ अव्यक्त Ś₁ (marg) प्राप्नुवति
 महात्मानो —^d) K₂ B D (except D₂ e, D₁ om)
 T₁ G₂ महता, M₁-s s (inf lin as in text) महतो
 (for महान्त)

25 K₂ D₁ om 25 (cf v l 21) —^a) K₂ D₂
 G₂ समूता T G₁ अव्यक्तात्ते च समूता, M 'सत्त्वे च
 समूत —^b) K₂ सममख्या, K₂ D₁ D₂-s सज्ञा,
 B₁ s-s सत्त्वमज्ञा, B₂ सममख्या (for समयज्ञो) T
 G₁ s गता, G₂ गते C_v oites सगात्सज्ञा गता Ś₁
 K₁ समसन्प्रागत पर, K₂ 'मख्यामत पर —D₁ om
 25^{cd} —^c) B₁ s निर्मुक्त, M₂ का Ś₁ K₁-s रजस
 मोभ्या निर्मुक्त

26 K₂ D₁ om 26 (cf v l 21) K₂ om 26^{ab}
 —^a) B₂-s D₁ D₂ e निर्मुक्त —^b) Ś₁ K₁ D₁
 D₂ T₂ G₂ s सृजति (for त्य) K₁ s s D₁ M₁ s
 निष्कलं, M₂ (inf lin) निष्कल D₂ s सर्वं सृजति
 केव (D₁ निष्कल, D₂ e [s]चित् सृजति निष्कल —^c)
 Ś₁ K₁ s s D₂ क्षेत्रज्ञम्, M₂ (inf lin) सर्वज्ञ —^d)
 G₂ विद्यात् (for वेद) M₁-s s (inf lin as in text)
 सर्वं (for वेद-)

27 K₂ D₁ om 27 (cf v l 21) —^a) G₂
 चित्तिद्, M₂ (inf lin) चित्ति (for चित्त) K₁ s D₂
 M₁-s s (inf lin as in text) C_v चित्त्याद् Ś₁ K₁
 s s D₂-s उपारम्य (for 'गम्य) —^b) K₂ M₁ s
 सदाय, D₂ e सतपा, T G₂ सयुत (for सय)
 —D₁ om 27^{cd} —^c) S तच् (for यच्) M₂
 तन्मनो Ś₁ K₁-s यच्चित्त (K₂ 'च्छित्त) स्वन्मनो भाति (K₂
 भावो, K₂ याति), K₂ 'चमून्मनो भावो, B D
 (D₁ s om) यच्चित्तं त् (B₂ चित्त यत्) न्मनोव (B₂ s D₂
 'योव) इय —^d) T G M₂ s प्राहमेतत्, M₁ s प्राहते
 तत् (for गुह्यमेतत्) K₁ s पुरातन (for सना)

C 14 1452
B 14 51 28
K 14 51 28

निबोधत यथा हीदं गुणैर्लक्षणमित्युत ॥ २८
द्व्यक्षरस्तु भवेन्मृत्युर्यक्षर ब्रह्म शाश्वतम् ।
ममेति च भवेन्मृत्युर्न ममेति च शाश्वतम् ॥ २९
कर्म केचित्प्रशंसन्ति मन्दबुद्धितरा नराः ।
ये तु बुद्धा महात्मानो न प्रशंसन्ति कर्म ते ॥ ३०
कर्मणा जायते जन्तुर्मूर्तिमान्पोडशात्मकः ।
पुरुषं सृजतेऽविद्या अग्राह्यममृताशिनम् ॥ ३१

तस्मात्कर्मसु निःस्रेहा ये केचित्पारदर्शिनः ।
विद्यामयोऽयं पुरुषो न तु कर्ममयः स्मृतः ॥ ३२
अपूर्वममृतं नित्यं य एनमविचारिणम् ।
य एनं विन्दतेऽऽत्मानमग्राह्यममृताशिनम् ।
अग्राह्योऽमृतो भवति य एभिः कारणैर्ध्रुवः ॥ ३३
अपोह्य सर्वसंश्लेषान्संयम्यात्मानमात्मनि ।
स तद्ब्रह्म शुभं वेत्ति यस्माद्भूयो न विद्यते ॥ ३४

28 K4 D1 om 28 (of v 1 21) —^b) K8
अविद्य D4 विषय (for लक्षण) —^o) K8 B D
(D1 om) G8 तथा (for यथा) K2 दीन, B8 [अ]।
ह्लाद, T G1 2 ज्ञानं, G8 M हीन (for हीद)

29 K4 D1 29 om (of v 1 21) —^a) B4
द्व्यक्षरं — M1 2 om (hapl) 29⁶⁰ —^b) Ś1 K1
द्व्यक्षर, K8 द्व्यक्षरो, K8 उच्यते (for शाश्वतम्)
— K2 5 om (hapl) 29⁶⁴ —^o) B4 T G1 M8 4 तु,
G8 हि (for च) —^d) G4 [ह]ि, M तु (for च)

30 K4 D1 om 30 (of v 1 21) —^a) Ś1 K1 3
[ह]ि प्रति (for केचित्प्र-) —^b) G8 कर्म- (for मन्द)
K2 1 B D (except Dc1, D1 om) G8 बुद्धितरा, T
G1 2 'तया (for 'तरा) —^o) G8 एतद् (for ये तु)
K2 3 T G1-3 बुद्ध्या, B (except B8) D (D1 om)
बुद्धा —^d) B1 2 D2-4 कर्म तत्, G2 धर्मत (for
कर्म ते) Ś1 K1 3 प्रशंसति न कर्मणा (K8 'ण)

31 K4 D1 om 31 (of v 1 21) D2 om 31⁶⁴
—^o) B Dc1 Dn1 प्रमते, D2 8 गृह्यते, M2 सृज्यते,
Cv सृजते (as in text) Ś1 K1 8 5 G8 पुरुष सृज
(K8 'ज्य)तेविद्याम्, D8 पुरुषं विद्याप्रसत्तेन (sic)
—^d) G1 2 स्वग्राह्यम् Cnp आशिताशितम् Ś1 B8-5
Dn1 D2 8 तद्ग्राह्यममृताशिना, K1-3 5 अग्राह्यममृताशन,
B1 2 दुर्ग्राह्यममृताशिना, Dc1 तद्ग्राह्यममृतात्मक, D2 6
तद्ब्रह्मममृताशिना, T एग्राह्यममृताशन, G8 न ग्राह्यम
विनाशिनी

32 K4 D1 om 32 (of v 1 21) T G1 om
(hapl) 32^a-33^d —^a) G2 M1 2 निज्जिहो K2 तस्मा
न्मुनि पर स्नेहा (sic) —^b) K2 M2 पर (for पार)
K8 M8 -दर्शन G2 ये केचित्समदर्शना, G8 य
कश्चित्पारदर्शन —^o) K2 य (for स्य) —^d)
B2 कर्मसु य (for 'मय) — After 32, Dn1 D1-6
ins

91* य एवममृतं नित्यमग्राह्य शब्दक्षरम् ।

वदयात्मानममृष्ट यो वेद न मृतो भवेद् ।

[D6 6 repeat line 2 after 33^d — (L 2) Dc
(second time) मृताशिनम् (for वदयात्मानम्)]

33 K4 D1 om 33 (of v 1 21) T G1 om
33^{60cd} (of v 1 32) D2 om 33⁶⁰ —^o) Ś1 K1
8 5 Dn1 D2 8 5 6 अकृतं, B8 अमृत (for अमृत) —^b)
Ś1 K1 3 5 D2 8 य (K8 त) धेनम् (for य पुनम्) K2 5
Dn1 D2 3 5 6 अपराजितं, G2 M अविद्या (M1 2 'पि घा)
रयन्, G2 अविचारिण (for अवि) Cnp कृत्स्नमपराजितं,
Cv स्वयैनमविचारिण —^o) M स (for च) Ś1 K1 3
B8 Dn1 D5 6 G2 पृवे (D8 'व) (for पुन) B1-3 6
Dn1 D2 4-6 विन्देद्, G2 विन्दत K2 पृव विन्दतिमात्मानं
(sic), B1 विन्देतात्मानमेव यो, Dc1 विन्देताशनमेव हि
—^d) Ś1 अमृतात्मनि, K1 2 'यनं (K8 'णं), K2 5
Dn1 D2-4 'शन, B8 6 'शिना, B1 अमिताशिना,
D5 6 अविचारिण Dc1 योग्राह्यममृताशिना, G8 अमे
यमप्रिनाशन — After 33^d, D5 6 repeat line 2 of
91* D5 6 om 33⁶⁰ —^o) T2 G1 8 ह्यमृतो (hyper
metric) (for स्मृतो) Ś1 K1 3 T1 G2 अग्राह्यो ह्यमृतो
भाति, K2 Dc1 M1 2 अग्राह्यामृतो भवति —^o) K2
B1 2 (marg) 8-5 Dc1 Dn1 D2-4 G2 3 M1 2 स (for
य) K2 B5 G2 3 M1 2 ध्रुव, K8 बुध (for ध्रुव)

34 K4 D1 om 34 (of v 1 21) —^a) K2
अग्राह्य, Dc1 उपोह्य, G1 आपोह्य S (except G8)
सर्वान् (for सर्वे-) B2 3 5 (also as in text) G8
सस्कारान् (for सकल्पान्) Dn1 D5 6 आ (Dn1 अ) योज्य
चित्त (Dn1 सर्व) सस्कारान् —^b) K2 संयमात्मानम्, T2
G1 संयता B1 5 Dc1 D2-4 आत्मना (for 'नि) —^o)
G1 2 न (for स) K8 त, T G1 2 तु (for तद्)
K2 च त, D2 मय (for शुभ) B1 5 वेत्ति (for
वेत्ति) —^d) K2 B1 T G8 तस्माद् K2 D2-4 जायते,
K8 ज्ञायते (for विद्यते)

प्रसादेनैव सच्चस्य प्रसादं ममवाप्नुयात् ।
 लक्षणं हि प्रमादस्य यथा स्यात्स्वमदर्थनम् ॥ ३५
 गतिरेषा तु मुक्ताना ये ज्ञानपरिनिष्ठिताः ।
 प्रवृत्तयश्च याः सर्वाः पश्यन्ति परिणामजाः ॥ ३६
 एषा गतिरमुक्तानामेष धर्मः सनातनः ।
 एषा ज्ञानवता प्राप्तिरेतद्बृत्तमनिन्दितम् ॥ ३७
 ममेन सर्वभूतेषु निःस्पृहेण निराशिषा ।
 शक्या गतिरियं गन्तुं सर्वत्र ममदर्शिना ॥ ३८
 एतद्वः सर्वमाख्यातं मया विप्रर्षिमत्तमाः ।
 एवमाचरत क्षिप्रं ततः सिद्धिमवाप्स्यथ ॥ ३९

गुरुरुवाच ।

इत्युक्तास्ते तु मुनयो ब्रह्मणा गुरुणा तथा ।
 कृतवन्तो महात्मानस्ततो लोकानवाप्नुवन् ॥ ४०
 त्वमप्येतन्महाभाग यथोक्तं ब्रह्मणो वचः ।
 सम्यगाचर शुद्धात्मंस्ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ ४१
 वासुदेव उवाच ।
 इत्युक्तः स तदा शिष्यो गुरुणा धर्ममुत्तमम् ।
 चकार सर्वं कौन्तेय ततो मोक्षमवाप्तवान् ॥ ४२
 कृतकृत्यश्च स तदा शिष्यः कुरुकुलोद्बह ।
 तत्पदं समनुप्राप्तो यत्र गत्वा न शीचति ॥ ४३

C 14 1469
B 14 51 44
K 14 51 44

35 K₁ D₁ om 35 (cf v 1 21) —^a) D₁ D₁ ० प्रमादे च, T G₁ : M 'दाद् (for 'देन) G₃ च, C₇ हि (for [ए]व) —^b) Ś₁ परमाप्नुयात्, Dc₁ सर्वमा' — D₁ om 35^c —^c) B₁ : D₁ : तु, D₁ यत् (for हि) —^d) K₂ यथा ते, M₁ : यथावत् (for यथा न्यात्) B₃ चुस (for स्वम)

36 K₁ D₁ om 36 (cf v 1 21) —^a) D₁ गति रेका, T G₁ तन्मात्रेया (for गतिरेषा) Dc₁ D₁ मुक्ताना, D₃ यज्ञाना (for मुक्ताना) Ś₁ K₁ : गति परेषा भूताना —^b) K₂ D₁ : ज्ञाने (for ज्ञान) Ś₁ K₁ : या ज्ञान परिनिष्ठिता, G₃ यज्ञाना परिनिष्ठिता —^c) D₁ वृत्तयश्च यथा सर्वा —^d) Ś₁ K₁ : B₁ : Dc₁ D₃ ० परि माणजा, B₂ 'मार्गजा

37 K₂ om 37^a-38^b —^a) K₁ B₂ : D₁ G₃ M₁ (inf 1st) अशक्तानाम्, B₂ अयु', D₁ D₁ ० विर' —^b) K₃ T₂ G₂ एषा B₂ : Dc₁ D₂ : वृत्तिर् (for प्राप्तिर्) B₁ : एषा न्यानव (B₂ 'र) ता वृत्तिर् —^c) T G₁ अतद्विदं, G₃ सनातन (for अनिन्दितम्) D₁ ० एतज्ज्ञानमुत्तम — After 37, G₃ ins

92* नि मद्देनैव तस्मैव निराशीषादलोपनात् ।

38 K₂ om 38^a (cf v 1 37) K₁ D₁ om 38 —^a) B₂ ममेषु (for 'न) —^b) K₁ M नि स्पृहेन B₁ : निराशि (B₁ 'मि) ना (for 'शिषा) Dc₁ नि- स्पृहेन निराधरा —^c) Ś₁ शक्तिर् (for गतिर्) —^d) K₂ 'दर्शिसि, K₃ M₁ : दर्शना, D₁ दर्शिना

39 ^a) Ś₁ K₁ : वै, G₂ च (for व) M₁ सम्यग् (for सर्वम्) —^b) K₂ Dc₁ D₁ : T₁ G₁ आचरत K₁ एवमाचरति शुभ्रं —^c) G₃ तस्मिन् (for तत)

— After 39, Ś₁ K₁ : D₁ ins an addl colophon [Sub-parvan K₂ अनुगीता — Adhy no Ś₁ 57, D₁ 47]

40 K₁ D₁ ब्राह्मण (for गुरुर) —^a) K₂ एवसु कात् (for इत्युक्तास्ते) K₁ : D₁ G₃ M₃ इत्युक्ता गुरुणा तेन, T G₁ : M₁ : 'क्ता गुरुणा ते तु —^b) K₂ D₁ (marg) ब्राह्मणा, D₁ कपयो (for ब्रह्मणा) Ś₁ K₁ : पुत्रवत्, K₂ T₁ G₁ मुनयस् (for गुरुणा) K₂ D₁ : G₃ तदा (for तथा) K₁ D₁ G₃ M₁ मुनयो ब्रह्मणा त (D₁ ब्राह्मणास्त) या, B₂ : Dc₁ D₁ D₂ : गुरुणा ब्रह्मणा तथा —^c) D₁ महात्मान —^d) K₁ D₁ D₁ ० लोकम्, K₂ कामम् K₂ अवाप्तुयु, K₃ B₂ : D₂ : G₂ 'मुयात्, B₁ : (before corr) Dc₁ M₁ 'सवान्

41 K₁ D₁ om. (hapl) 41-42 S (except G₃) repeats 41 after 43 —^a) T₁ G₂ (both both times) : [ए]व, T₂ (both times) [ए]व (for [ए] तन्) D₃ महाभाग्य, G₂ 'प्राज्ञ —^b) D₁ : मया (for यथा) Ś₁ ब्राह्मणो, M₁ : (all first time) ब्रह्मणा D₁ मन (for वच) —^c) Ś₁ K₁ : B₂ शुद्धात्मा, D₂ : धर्मास्व (for शुद्धात्मस्) G₃ स्वमप्या- चर शुद्धात्मा —^d) M (all second time) तप (for तत)

42 K₁ D₁ om 42 (cf v 1 41) K₂ कृष्ण, G₃ श्रीभगवान् (for वासुदेव) —^b) K₁ धर्मसत्तम —^c) D₂ : धर्म (for सर्व) —^d) B₂ सिद्धिम् (for मोक्षम्) D₁ : अवाप्तुवान्

43 ^a) G₃ सहसा (for स तदा) —^b) D₁ : कुलो

अर्जुन उवाच ।

को न्वसौ ब्राह्मणः कृष्ण कश्च शिष्यो जनार्दन ।
श्रोतव्यं चेन्मयैतद्वै तत्त्वमाचक्ष्व मे विभो ॥ ४४

वासुदेव उवाच ।

अहं गुरुर्महाबाहो मनः शिष्यं च विद्धि मे ।
त्वत्प्रीत्या गुह्यमेतच्च कथितं मे धनंजय ॥ ४५
मयि चेदस्ति ते प्रीतिर्नित्यं कुरुकुलोद्भव ।
अध्यात्ममेतच्छ्रुत्वा त्वं सम्यगाचर सुव्रत ॥ ४६
तत्स्त्वं सम्यगाचीर्णे धर्मेऽस्मिन्कुरुनन्दन ।
सर्वपापविशुद्धात्मा मोक्षं प्राप्स्यसि केवलम् ॥ ४७

पूर्वमप्येतदेवोक्तं युद्धकाल उपस्थिते ।

मया तव महाबाहो तस्मादत्र मनः कुरु ॥ ४८

मया तु भरतश्रेष्ठ चिरदृष्टः पिता विभो ।

तमहं द्रष्टुमिच्छामि संमते तव फल्गुन ॥ ४९

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्तवचनं कृष्णं प्रत्युवाच धनंजयः ।

गच्छावो नगरं कृष्ण गजसाह्वयमद्य वै ॥ ५०

समेत्य तत्र राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।

समनुजाप्य दुर्धर्षं स्वां पुरीं यातुमर्हसि ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

द्भव, Ms 'द्भव' — °) Gs तत्त्वया समनुयास — After 43, S (except Gs) repeats 41

44 Dc1 om 44 — °) Ks D1 कोमौ हि, Ks कस्त्वसौ (for को न्व') Ds ० को वामो ब्राह्मणो विष्णो — °) Bs महायज्ञा (for जनार्दन) — °) Gs ज्ञातव्य (for श्रो) Ds ० वै, T G1 2 M1 2 4 यन् (for चेन) Ks 4 ० D1 Gs तद् (for [ए]तद्) Ms च (for वै) — °) T2 G1 3 वै (for मे) B2 D1 प्रभो

45 Dc1 om the ref Ks D1 श्रीकृष्ण, Ks ० कृष्ण, Gs श्रीभगवान् (for वासुदेव) — °) Gs महाभाग (for 'बाहो) — °) Gs शिष्यश्च T1 G1 2 M हि (for च) — °) Bs प्रतीत्या (for त्वत्प्रीत्या) Ks मे, D2-० ते, Gs वै (for च) — °) Ks Ds ० च, Ks ० B (except B2) Dc1 Dn1 Ds Gs ते, T G1 2 M वै (for मे)

46 °) K1 4 D1 यद्दि (for मयि) G1 चेत् (for वै) Gs मम चेदस्ति वै भक्तिर् — °) K1 गुरु (for कुरु) Ds कुलोद्भव — °) Ds मत्वा (for श्रुत्वा) Ks D1 अध्यात्ममेव तच्छ्रुत्वा

47 °) K2 B1 M आचीर्णे, Gs आचारो — °) B D (except D1) प्रमोस्मिन्निरुपवर्ण (Bs D2 3 'शन) — °) Bs कर्म (for पाप-) B D (except D1) विनिर्मुक्तो (for विशुद्धात्मा) — °) B2 प्राप्स्यति, S (except

G2) प्राप्स्यति (for प्रा') Ds ० मोक्षे प्राप्स्यति केवलं

48 °) D2 -कालम् — °) Gs महाभाग (for 'बाहो) — °) Ds ० एतन्मत (for अत्र मन)

49 °) Ks तथा (for मया) — °) Ks B1 Ds चिर, Ks चिराद् (for चिर) Ks पितामह, B D (except D1) T2 पि (Dc स्थि)ता प्रभु (T2 'मो) — °) Some MSS फाल्गुन, Gs भारत

50 Ś1 K2-० D1 om the ref — °) Ds कृष्ण — °) Ks M2 धनंजय — After 50^b, T G M1 (inf in sec m) ins

93* यदिष्ट कुरु सर्वस्यापीश्वरोऽस्मान्प्रपालय ।

नमस्ते सर्वलोकात्मन्नारायण परात्पर ।

मनोमलात्तपोऽशक्य कर्म चाविद्यया हतम् ।

दानमप्यर्थदोषेण नाम तस्मात्कलौ सरेत् ।

यदि गन्तुं कृता बुद्धिर्वासुदेव नमोऽस्तु ते । [5]

[(L 1) T सर्वेपामीश्वरो, G2 सर्वस्य ई* (for सर्व स्वापी) — (L 2) T -लोकाय (for लोकात्मन्) — (L 5) Ms नारायण (for वासुदेव)]

— °) Ks 4 D1 गच्छाम, Ks गत्वा स (for गच्छावो) — °) Ś1 K1 नाम (for गज)

51 °) Ks धर्मकाम (for धर्मात्मान) — °) K2 T2 समनुजाप्य (for 'जाप्य) Ks दुर्धर्ष, B1 ० D2-4

५१

वैशंपायन उवाच ।

ततोऽभ्यचोदयत्कृष्णो युज्यतामिति दारुकम् ।
 सुहृतादिव चाचष्ट युक्तमित्येव दारुकः ॥ १
 तथैव चानुयात्राणि चोदयामाम पाण्डवः ।
 मज्जयध्वं प्रयास्यामो नगर गजमाह्वयम् ॥ २
 इत्युक्ताः सैनिकास्ते तु सजीभृता विगा पते ।
 आचख्युः सज्जमित्येव पार्थायामिततेजसे ॥ ३
 ततस्तौ रथमाश्राय प्रयातौ कृष्णपाण्डवौ ।

विकुर्वाणौ कथाश्रित्वाः प्रीयमाणौ विगा पते ॥ ४
 ग्यथं तु महातेजा वासुदेवं धनंजयः ।
 पुनरेवात्रवीद्वाक्यमिदं भरतसत्तम ॥ ५
 त्वत्प्रसादाज्जयः प्राप्तो राजा वृष्णिकुलोद्भव ।
 निहताः शत्रवश्चापि प्राप्तं राज्यमकण्टकम् ॥ ६
 नाथवन्तश्च भवता पाण्डवा मधुसूदन ।
 भवन्तं पुत्रमासाद्य तीर्णाः स्म कुरुसागरम् ॥ ७
 विश्वकर्मन्मस्तेऽस्तु विश्वात्मन्विश्वसंभव ।

C 14 1465
B 14 52 B
K 14 52 B

धर्मज्ञ, B. Dc1 धर्मज्ञ, B3 4 Dn1 D. c राजान, D1
 M दुर्घपं —^d) S1 K D1 म्वपुरी, D c म्वपुर S1
 K1 3 - B2 4 G3 ननुम् (for वानुम्)

Colophon — *Sub parvan* S1 K1 3 गुरुशिष्यमवा
 नोनुगीता च [मनासा], K2 शिष्यानुगीता [मनासा],
 T G M-4 अनुगीता [मनासा (G3 'सि, M2 स)]
 — *Adhy name* B1 Dn1 D3-c गुरुशिष्यमवाद्, D1
 गुरुशिष्यमवादे गीतामवाद् — *Adhy no* (figures,
 words or both) S1 58, B2 50 (as in text),
 Dn1 D1 M1 (inf lin) 51, T1 37, T2 G-3
 M 36

51

1 K1 D1 om the ref After the ref, G3 reads
 3^{ab} —^a) K2 corrupt Dn1 D1 c [5]म्यनोदयत्,
 G2 ह्यचोदयत् —^b) K1 दानक, K2 दारुक, D c
 दारुक —^c) S1 K1 चाचष्ट (S1 [before corr] रथा)म,
 K2 चाचष्टे, T G1 चोवाच (for चाचष्ट) K4 D1 G2
 सुसु (D1 स सु)हृतादिवचष्ट, Kc सुहृतादिवचष्टान
 —^d) M2 मुक्तम् (for युक्तम्) D c दारुक

2 ^a) Dn1 D3 c यात्रादि (for 'णि) —^b) Dc1
 corrupt. K3 D1 नोदयामाम (for चोद) —^c) T
 G1 3 मनहध्व (for मज्जयध्व) S1 K1 3 प्रयास्यावो
 —^d) K2 B1-4 S नाग (for गज)

3 G3 reads 3^{ab} after the ref in st 1 —^a)
 K2 D1 प्रत्युक्ता Kc D-1 ते वै, M1 सर्वे (for ते
 नु) —^b) M2 4 मजीभृत्वा — Kc om (hapl)

3^c-4^d —^c) B2 5 आचक्षु D2 3 कृतम्, G2 सज्यम्
 (for सजम्) K2 3 B1-3 Dc1 D1 इत्येव —^d) B3
 पार्थम् (for पार्थाय)

4 K3 om 4 (cf v 1 3) —^b) G2 पार्थिवौ (for
 पाण्डवौ) —^c) K1 D c विकुर्वाणा (sic), B3 4
 Dc1 प्रकुर्वाणो, G- 3 तौ कुर्वाणौ —^d) G3 क्रियमाणौ

5 ^a) D3 म्वस्यत्या (for रथस्य) S1 K1 T2 G1 2
 त (for तु) G2 रथस्यौ तौ महातेजौ —^b) K2 D2
 G2 वासुदेरधनजयौ —^d) K1 भरतसत्तम, B1 T1
 भारतसत्तम, D1 4 वचनमुत्तम, D c उर्वीशसत्तम

6 Before 6, M1 2 ins अर्जुन —^a) G2 3 जय
 —^b) T1 M3 राजो, G2 3 राजा (for राजा) Dc
 कुलोद्भव —^c) S1 K1 3 चैव (for चापि) D3 c
 सर्वे हता शत्रवश्च —^d) K3 B1 2 M3 राज्य प्राप्तम्
 (by transp)

7 ^b) T2 G1 भवाम (for पाण्डवा) — After 7,
 T G ins

94* भक्तास्त्वमाश्रितान्सान्पालयामुत्र चेह च ।

[T2 त्वाम् (for त्वम्)]

8 ^a) S1 K1 2 विश्वकर्म, K4 D1 सर्वकर्म —^b)
 D3 विश्वारमा K2 सभव, K3 समव, Dn1 सत्तम
 (for सभव) —^c) K2 4 5 D1 तथा (for यथा)
 K3 त्व (for [अ]हं) K2 D1 त्वा वि, K3 चासि,
 K4 स्वानु, B1 2-5 Dc1 D2 4 T1 G3 त्वाभि- (for
 स्वा वि) S1 K1 यथा त्व नामिजानामि, Dn1 D3 c
 तथा स्वामपि जा (Dn1 'मिजा)नामि —^d) Bom ed

C 14 1485
D 14 52 6
K 14 52 6

यथाहं त्वा विजानामि यथा चाहं भवन्मनाः ॥ ८
त्वत्तेजःसंभवो नित्यं हुताशो मधुसूदन ।
रतिः क्रीडामयी तुभ्यं माया ते रोदसी विभो ॥ ९
त्वयि सर्वमिदं विश्वं यदिदं स्थाणुजङ्गमम् ।
त्वं हि सर्वं विकुरूपे भूतग्रामं सनातनम् ॥ १०
पृथिवीं चान्तरिक्षं च तथा स्थावरजङ्गमम् ।
हसितं तेऽमला ज्योत्स्ना ऋतवश्चेन्द्रियान्वयाः ॥ ११
प्राणो वायुः सततगः क्रोधो मृत्युः सनातनः ।
प्रसादे चापि पद्मा श्रीर्नित्यं त्वयि महामते ॥ १२

मत (for मना) K₂₋₆ D_{n1} D₁ ६ ० T₂ त (K₈ T₂
य)था चाह (K₂ D₁ 'ह' भवान्मम (D₆ ० 'न'), T₁
G₂ तथाह भगवन्मना , G₈ तथा हि भगवान्मम — After
8, B₁ २ ins

95* भवामि सततं कृष्ण तथा कुरु महामते ।

9 ^a) D₀₁ संस्रवे (for -सभवो) — ^b) B D
(except D₁) भूतात्मा (for हुताशो) — ^c) K_{1,2} D₀
रति , K₈ गतो , T₂ G₁ २ रात्रि (for रति) — ^d)
K₁ ३ T₂ M₄ (*inf lin* as in text) मया ते , G₈
मायातो (for माया ते) K₂ दर्शिता , D₀ रोधसी
(for रोद) K₁ प्रभो Ś₁ मया ते नोच्यसे विभो

10 ^a) B₁ २ D₀₁ सक्तम् , B₁ ६ शक्तम् (for सर्वम्)
— ^b) K₂ ३ ६ D₁ यत्किंचित् (for यदिदं) K₁ स्थावर-
(hypermetrio), K₈ स्थास्तु (for स्थाणु) D₈ यदि
स्थाणु च जगम — ^c) B₁ २ D₂₋₄ त्व (B₂ त) मप्येतद् ,
G₈ त्वयि सर्वं (for त्व हि सर्वं) Ś₁ हि (for वि-)
— ^d) Ś₁ K₁ ३ सनातन , B D (except D₁) चतुर्विध
(D₈ 'ध')

11 ^a) K₁ ३ D₀₁ D₁ T₂ पृथिवी B₁₋₃ ६ चातरीक्ष
D₀ पृथिवी चातरिक्षे यस्य — ^b) D_{n1} D₅ ० द्या चै (D₅
[marg sec m] द्यौश्चै , D₀ त्व चै) व मधुसूदन — ^c)
K₄ D₁ G₈ सहित , T₁ G₂ असित (for हसित) Ś₁
G₈ ते महा , Ś₁ (before corr) K₈ ते मया , K₄ D₁
तेमलं (for तेऽमला) — ^d) K₁ corrupt K₂ om ,
K₆ तु (for च) K₂ ३ ६ B₃ ४ D₁ [ह] द्वियाणि ते ,
B₁ २ ६ D₀₁ D_{n1} D₂₋₆ G₂ ३ 'याणि च , T G₁ 'यास्तव
(for 'यान्वया)

12 ^a) Ś₁ K₄ M₁₋₃ प्राणे K₂ च सतत , K₄ D₁
च स तत , B₂ सर्वगत (for सततग) G₈ प्राणे वायु
स तु गत — ^b) Ś₁ K₂ ४ D₀₁ D₁ M₁₋₃ क्रोधे D₂

रतिस्तुष्टिर्धृतिः क्षान्तिस्त्वयि चेदं चराचरम् ।
त्वमेवेह युगान्तेषु निधनं प्रोच्यसेऽनघ ॥ १३
सुदीर्घेणापि कालेन न ते शक्या गुणा मया ।
आत्मा च परमो वक्तुं नमस्ते नलिनेक्षण ॥ १४
विदितो मेऽसि दुर्धर्ष नारदादेवलात्तथा ।
कृष्णद्वैपायनाच्चैव तथा कुरुपितामहात् ॥ १५
त्वयि सर्वं समासक्तं त्वमेवैको जनेश्वरः ।
यच्चानुग्रहसंयुक्तमेतदुक्तं त्वयानघ ॥ १६
एतत्सर्वमहं सम्यगाचरिष्ये जनार्दन ।

त्व प्रभो (for सनातन) — ^c) D₀ प्रभोदे (for प्रसादे)
K₂ D₁ चापि , G₈ देव (for चापि) — ^d) K_{2,4} ६
B₆ D₁ 8 तव (for स्वयि)

13 ^a) K₁ ३ वृत्ति , G₈ स्मृति (for घृति) T₂
G₁ कांतिस् (for क्षान्तिस्) — ^b) B D₀₁ D₂₋₄ चा
(B₄ आ) यतिश्च , D_{n1} D₆ ० मति कातिश्च (for
स्वयि चेदं) — ^c) Ś₁ K₁ ३ ६ D₁ G₂ हि (for [ह] ह)
— ^d) D₂ विधान (for निधन) K₂ ४ D₁ २ ० G₂ ३ च
प्रोच्यते G₈ युगे (for जग)

14 ^a) D₀ G₂ सुदीर्घेन B₈ [ए] व (for [अ] पि)
— ^b) D₆ [ह] ह , D₀ हि (for ते) B₁ २ D₀₁ D₂₋₄
मया गुणा (by transp) — K₆ om 14^a-15^b — ^c)
K₂ आत्मा ह परमोऽनघ , K₃ D₁ आत्मासि परमोऽनघं ,
B D₀₁ D_{n1} D₂₋₆ आत्मा च परमात्मा च

15 K₆ om 15^{ab} (cf v 1 14) — ^a) K₄ D₁
विदित K_{2,4} B₆ D_{n1} D₁ ६ ० G₈ मे सु , B₄ [स] सि
सु , T [स] पि हि , G₁ [स] सि हि , M₂ मे वि (for
मेऽसि) D₀₁ दुर्धर्षो B₁ २ D₂₋₄ विदितोसि दुराधर्षं
— ^c) K₆ B₅ D₂₋₄ S (except G₈) [अ] पि (for [ए] व)
— ^d) K₄ D₁ गुरु (for कुरु)

16 ^a) K₂ ४ B₈ ४ D₀ T₂ G₂ समायुक्तं , K₆ T₁ M
'यत्तं (for 'सक्तं) — K₈ om. (? hapl) 16^{bc} — ^b)
G₈ एको वै (for एवैको) K₄ D₁ M₁ २ जनेश्वर , B_{2,4}
D₀₁ नरेश्वर (D₀₁ 'र'), T G जनार्दन (T₂ G₁ ३ 'न'
— ^c) D₀₁ यस्य , T₁ त च (for यच्च)

17 ^a) K₈ सर्वमेतद् (by transp) — ^b) T₁ G₂ ३
M करिष्यामि (M₂ 'मो'), T₂ चरिष्यामि (for आच
रिष्ये) — ^c) D₅ ० तद्देव (for इदं च) K₁ अत्यक्त ,
K₃ अत्यक्त , D_{n1} D₅ ० अस्यत (for अस्यर्थं) — ^d)

इदं चाद्भुतमत्यर्थं कृतमस्मत्प्रियेप्सया ॥ १७
 यत्पापो निहतः संख्ये कौरव्यो धृतराष्ट्रजः ।
 त्वया दग्धं हि तत्सैन्यं मया विजितमाहवे ॥ १८
 भवता तत्कृतं कर्म येनावाप्तो जयो मया ।
 दुर्योधनस्य संग्रामे तव बुद्धिपराक्रमैः ॥ १९
 कर्णस्य च वधोपायो यथावत्संप्रदर्शितः ।
 सैन्धवस्य च पापस्य भूरिश्रवस एव च ॥ २०
 अहं च प्रीयमाणेन त्वया देवकिनन्दन ।
 यदुक्तस्तत्करिष्यामि न हि मेऽत्र विचारणा ॥ २१
 राजानं च समासाद्य धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।

चोदयिष्यामि धर्मज्ञ गमनार्थं तत्रानघ ॥ २२
 रुचितं हि ममैतत्ते द्वारकागमनं प्रभो ।
 अचिराच्चैव दृष्टा त्वं मातुलं मधुसूदन ।
 बलदेवं च दुर्धर्षं तथान्यान्वृष्णिपुंगवान् ॥ २३
 एवं संभापमाणौ तौ प्राप्तौ वारणसाह्वयम् ।
 तथा विविशतश्चोभौ संप्रहृष्टनराकुलम् ॥ २४
 तौ गत्वा धृतराष्ट्रस्य गृहं शक्रगृहोपमम् ।
 ददृशाते महाराज धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ॥ २५
 विदुर च महाबुद्धिं राजानं च युधिष्ठिरम् ।
 भीमसेनं च दुर्धर्षं माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।

C 14 1504
B 14 52 27
K 14 52 26

Ś1 K1 3 4 B1 3 D1 3 G2 प्रियेच्छया (for 'प्सया) K5
 कृतवान्मद्वितेच्छया

18 K2 corrupt. —^a) Dc1 स (for यत्) D5 ०
 निहत (for निहत) M1-3 सख्ये T G1 2 यत्त्व (G2
 मे स्व)या निहता (T1 'त)सुरये, G3 यत्पापा निहता
 सर्वे —^b) K2 B1 D2-4 M1 3 कौरवो, B2 कैतवो;
 T2 G2 कौरवा T1 G1 3 कौरव्या धृतराष्ट्रजा —^c) M2
 एतत् (for हि तत्) —^d) K4 D1 स्वया (for मया)
 K2 च जयम्, G3 विजितम् (for विजि')

19 ^a) K1 भवत्स B2 D2-4 मवं (for कर्म)
 —^b) K5 येन चाप्तो, T यथा वाप्तो —^d) K2 न
 च बुद्धिपराक्रमे

20 ^a) D5 कर्ता तस्य (for कर्णस्य च) K5 हि (for
 च) K2 वधोपाये, K3 वधापायो —^d) K3 स (for
 च) — After 20, T G M3 ins

96* तस्मात्प्रमेव सचिन्त्य हित कुरु यथा तथा ।

[G1 नस्य (for तस्मात्) G3 सचोय (for सचिन्त्य)
 G3 यथानघ, M3 पुरो यथा (for यथा तथा)]

21 ^a) Ś1 K1 क्षयं (for अहं), K2 Dn1 D3 प्रिय-
 माणेन, T G प्रीयमाणोस्मि (T1 G1 'णोस्) —^b) D5
 नटक (for नन्दन) —^c) K5 B (except B2) Dc1
 S (except T1) यदुक्त —^d) K4 G3 [s]स्ति (for
 सत्र)

22 ^a) K3 ज्ञान (submetric) (for राजान) D3
 राजान यथासाद्य —^c) K4 D1 5 नोदयिष्यामि धर्मज्ञ
 (D. 'ज्ञ) —^d) B1 गमनाय T2 तदा (for तव)

23 D2: om 23 —^a) K5 रुचिर, D1 G3 उचित,

G1 आहतं (for रुचित) K2 4 D1 S [अ]प्येतद् (for
 [ए]वत्ते) —^b) Ś1 द्वारिकागमन, D5 द्वारकानतर
 K2 4 B2 4 (marg as in text) D1 T G प्रति, K5
 B1 2 विभो (for प्रभो) —^c) T2 G2 न चिरात्, G1
 न विना (for अचिरात्) B (except B5) Dc1 Dn1
 D. ० एव (for चैव) T G1 2 M [अ]सि (for त्व)
 G3 दृष्टासि न चिराच्चैव —^d) B Dc1 Dn1 D2-6 मातुल
 मे जनार्दन —^e) Ś1 दुराधर्षं (for च दुर्धर्षं) —^f)
 K1 3 क्षय (for तथा) — After 23, Ś1 K1 8 ins
 an addl colophon [Adhy name Ś1 K1 8 अजुन-
 वाक्य — Adhy no Ś1 59]

24 Before 24, Ś1 K1 8 M1 2 ins वैदांपायन
 उवाच —^a) K5 D5 ० संभापमाणौ D5 ० तु (for
 तौ) K4 D1 एव संभापमाणे तु —^b) D4 साह्ये
 —^c) K4 D1 चैव, D2-4 तौ तु (for चोभौ) K1
 तथा विविशतश्चैव, K3 ततो विविशतश्चोभौ —^d) Ś1
 (by corr) K2-5 D1 T G2 3 -जनाकुलं Ś1 G1 संप्रहृष्ट
 मनाकुलं.

25 ^a) K4 D1 भोगान्दृष्ट्वा हि राष्ट्रस्य —^b) K2 चंद्र
 (for शक्र) D2 T1 ग्रहोपम K4 D1 ग्रह प्राप्य
 ग्रहोपम —^c) G3 दृष्टवतौ Ś1 K4 B2-5 Dc1 D1-4
 G2 महाराज, B1 2 M3 'स्मान (for 'राज) —^d) B3
 नरेश्वर, S (except G3) जनाधिप (for जनेश्वरम्)

26 ^a) K1 2 D5 ० महाबुद्धी, K3 'बाहु, B1 'त्मानं;
 D4 म*हु —^c) K5 समासीनं, D1 उपासित, D3 च
 राजान (for उपासीन) —^f) K4 Dn1 D4 युयुत्स
 S (except G2) [अ]पि भारत (G1 'त) (for [अ]परा
 जितम्)

C 14 1504
B 14 52 27
K 14 52 27

धृतराष्ट्रमुपासीनं युयुत्सुं चापराजितम् ॥ २६
गान्धारीं च महाप्राज्ञां पृथां कृष्णां च भामिनीम् ।
सुभद्राद्याश्च ताः सर्वा भरतानां स्त्रियस्तथा ।
ददृशाते स्थिताः सर्वा गान्धारीं परिवार्य वै ॥ २७
ततः समेत्य राजानं धृतराष्ट्रमरिंदमौ ।
निवेद्य नामधेये स्वे तस्य पादावगृह्णताम् ॥ २८
गान्धार्याश्च पृथायाश्च धर्मराज्ञस्तथैव च ।
मीमस्य च महात्मानौ तथा पादावगृह्णताम् ॥ २९
क्षत्तारं चापि संपूज्य पृष्ठा कुशलमव्ययम् ।

तैः सार्धं नृपतिं वृद्धं ततस्तं पर्युपासताम् ॥ ३०
ततो निशि महाराज धृतराष्ट्रः कुरुद्रहान् ।
जनार्दनं च मेधावी व्यसर्जयत वै गृहान् ॥ ३१
तेऽनुज्ञाता नृपतिना ययुः स्वं स्वं निवेशनम् ।
धनंजयगृहानेव ययौ कृष्णस्तु वीर्यवान् ॥ ३२
तत्रार्चितो यथान्यायं सर्वकामैरुपस्थितः ।
कृष्णः सुप्राप मेधावी धनंजयसहायवान् ॥ ३३
प्रभातायां तु शर्वर्यो कृतपूर्वाह्निकक्रियौ ।
धर्मराजस्य भवनं जग्मतुः परमार्चितौ ।

27 Dc1 om (hapl) 27^{abde} —^a) K1 B D2 s
महाप्राज्ञां —^b) D5 (marg sec m as in text) ० तथा
(for पृथा) B5 D2 s भाविनीं —^c) T G सुभद्राम
(G8 'द्रा चा)पि ता सर्वा — K8 om (hapl) 27de.
—^d) K2 s D1 T G2 M8 s भारताना K2 तदा (for
तथा) G8 भारताना तथा स्त्रिय —^e) T G दृष्टवती
(for ददृशाते) B1 s D2-4 च ता, B8-5 Dn1 T1
स्त्रिय (for स्थिता) —^f) K5 T1 G1 s गांधारी (sic)
T1 G तौ (for वै) K2 गांधारीं चापराजिता, K4 'री
परिचर्यता (sic), B Dc1 Dn1 D2-5 T2 'रीपरिचारि(D5
'र)का, D1 'रीं परिचर्यते

28 ^b) Ś1 K8 B D2-3 T1 G2 s अरिंदम, K1
अरिंदम —^c) K8 B Dc1 D2-6 G8 नामधेय स्वं. —^d)
K2 s D1 T G1 s M तस्य पादौ (T2 'दा)ववद(K2 s
D1 'द)तु, G8 वंदेता चरणौ तत

29 K4 D1 om (hapl) 29 —^b) B D (D1
om) T G1 s धर्मराजस्य चैव ह (B2 Dn1 D5 ० G8 हि),
G2 'राजस्य धीमत —^c) Ś1 K1 s Dc1 तदा, K8
तत (for तथा) K2 तथा पादौ ववदतु —^d) For 29^{cd},
T G M1 (sec m) subst

97* भीमस्य च ववन्दते तथा पादौ महात्मन ।
[T1 महात्मना]

While, M1-2 subst

98* महात्मानौ तथा पादौ ववन्दतुररिंदमौ ।

[M2 कृष्णपार्था ववदतु (for the post half)]

M1 cont after 97*

99* महात्मानौ महावीर्यौ तथा पादौ ववन्दतु ।

30 ^a) K4 यत्तार (for क्ष^a) K2 चाभि, B1 s
D2-4 अपि (for चापि) K2 s D1 पूज्याय, Dn1

D2-6 सगृह्य (for संपूज्य) —^b) K1 इष्ठा (for पृष्ठा)
K4 D1 ह (D1 पृ)ष्ठा क्षेमसनामयं — After 30^b, S
ins

100* परिपूज्य महात्मान वैश्यापुत्र महारयम् ।

[G1 वैश्यापुत्र]

—^d) K2 Dn1 D5 ० तौ (for त) K8 D3 पर्युपासत
(D3 'ता) S उपासीनौ (G8 'साते, M 'सीता)
ततस्तु तौ

31 ^a) K8-5 B1 s 5 D M8 s महाराजो, M1 s
'वाहो —^b) K1 धृतराष्ट्रान्, T2 G8 'राष्ट्र K2 s 5 D1
कुरुद्रह (K6 'ह), D2-4 कुरुत्तमान्, T G जनेश्वर (T1
'र) (for कुरुद्रहान्) —^d) K1 विससर्जत (sic), K2
G8 विसर्जयत Ś1 गृहं, K2 s D1 प्रमु, T G1
गृहात्

32 K8 om 32^a-33^b —^a) B2 om. ते —^b) B3
प्रययु (for ययु स्व) Dc1 Dn1 स्व (for the second
स्वं) —^c) D2 om. 32^c-33^b —^d) K2 गृहेष्वेव, K4
D1 गृहं चैव (for गृहानेव) —^e) B1 s [s]पि,
D2 s च, G1 स (for तु)

33 K8 D2 om 33^{ab} (of v l 32) Ś1 K1 s om
(hapl) 33 —^a) B2 अत्र, D2 s ततो (for तत्र)
D5 ० [उ]चिते, G1 [अ]चिते G8 यथाकामं (for 'न्या-
यं) —^b) K2 s B8 S उपस्थिते —^c) Dc1 सुस्वाप
D1 माधवोपि ययुर्गृह (sic), D6 कृष्णस्तु परमेधावी

34 ^a) K2 प्रयाताया रजन्या तु —^b) Some MSS
'पूर्वाह्निक, D2-4 पौर्वाह्निक (D4 'ह्नि)क, M8 -सर्वाह्निक
B Dc1 Dn1 D5 ० कृत्वा पौर्वाह्निकीं क्रि (Dc1 'ह्निकक्रि,
D5 ० 'ह्निकीं क्रि)या, T2 कृतपौर्वाह्निकी क्रिया (sic)
—^c) D4 भुवन, D6 सदन —^d) K2 B8 s Dc1

यत्रास्ते स सहामात्यो धर्मराजो महामनाः ॥ ३४
 ततस्तौ तत्प्रविश्याथ दृशते महाबलौ ।
 धर्मराजानमासीनं देवराजमिवाश्विनौ ॥ ३५
 तौ समासाद्य राजानं वाण्येयकुरुपुंगवौ ।
 निपीदतुरनुजातौ प्रीयमाणेन तेन वै ॥ ३६
 ततः स राजा मेधावी विवक्षू प्रेक्ष्य तावुभौ ।
 प्रोवाच वदतां श्रेष्ठे वचनं राजसत्तमः ॥ ३७
 विवक्षू हि युवां मन्ये वीरौ यदुकुरुद्वहौ ।
 वृत कर्तास्मि सर्वं वा न चिरान्मा विचार्यताम् ॥ ३८
 इत्युक्ते फल्गुनस्तत्र धर्मराजानमत्रवीत् ।

विनीतवदुपागम्य वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ ३९
 अयं चिरोपितो राजन्वासुदेवः प्रतापवान् ।
 भवन्तं ममनुजाप्य पितरं द्रष्टुमिच्छति ॥ ४०
 स गच्छेदभ्यनुजातो भवता यदि मन्यसे ।
 आनर्तनगरीं वीरस्तदनुजातुमर्हसि ॥ ४१
 युधिष्ठिर उवाच ।
 पुण्डरीकाक्ष मद्रं ते गच्छ त्वं मधुसूदन ।
 पुरीं द्वारवतीमद्य द्रष्टुं शूरसुतं प्रभुम् ॥ ४२
 रोचते मे महाबाहो गमनं तव केशव ।
 मातुलश्चिरदृष्टो मे त्वया देवी च देवकी ॥ ४३

C 14 1522
B 14 52 45
K 14 52 44

D₃ १ परमार्चित, K₈ केशवार्जुनौ, B₁ २ कृष्णफाल्गुनौ
 —^c) K₂ ३ D₁ यत्र चास्ते, D₆ यत्रास्ति स (for स्ते
 म) T₂ G₁ २ M तु, G₃ च (for स) K₂ महा-
 राजो, K₃ D₆ T₂ महामाल्यो, B₁ इसामाल्यो (by meta-
 thesis) —^c) K₄ युधिष्ठिर (sic), D_{n1} D₆ ६ महा-
 बल, D₁ युधि*र (for महामना)

35 ^a) K₂ प्रविश्याथ, K₄ D₁ सप्रविश्याथ, T₂
 G₁ तत्प्रविश्यातो B Dc1 D_{n1} D₂~ तौ प्रविश्य महा
 स्मानौ, D₆ तौ प्रविशतुर्महास्मानौ (hypermetric) —^b)
 B D (except D₁) तद्दृष्टं परमार्चितं —^c) K₂ T G
 धर्मराज त (K₂ G₃ स)मासीन, B D (except D₁) *जं
 दृश (D_{n1} *दर्श)नुर —^d) D₆ इवाश्विन

36 ^a) M₄ त (for तौ) Ś₁ (before corr) राजानौ
 (for *न) D_{n1} D₆ ६ समासाद्य तु राजान —^b) S
 (except G₃) नदनी (for पुगवौ) —^c) B₁ २ ३
 निपीदतुर —^d) K₄ D₁ प्रीयमाणं च, D₆ *मानेन,
 T G₁ M *माणं तु (for *माणेन) B D (except D₁)
 तौ (for वै)

37 ^a) T₁ G₁ राजर्षिर् (for मेधावी) K₂ ततो राजा
 धर्मराज — K₂ om 37^b —^b) T₁ प्रेक्षण (sic), T₂
 G₂ विवक्षु, G₁ २ पक्षेण (for विवक्षू) M लक्ष्य (for
 प्रेक्ष्य) Ś₁ K₁ ३ ६ विवक्षू तौ निश (K₁ *शा)म्य इ,
 K₄ D₁ विवक्ष्य (D₁ *कक्षे)लक्षितावुभौ —^c) K₂
 प्रोवाच वचन तत — K₂ om 37^d —^d) K₁ ३ D₃
 ६ ६ मत्तम, K₄ *म

38 Before 38, MSS ins युधिष्ठिर उवाच —^a)
 K₂ M₂ विविक्षु (K₂ *धु), K₄ D₁ ३ विविक्षु (K₄
 *ध्या) K₂ ३ D₁ पश्ये, S वीरौ (for मन्ये) Ś₁

K₁ ३ ६ युवा विवक्षू पश्यामि —^b) D₂ वीरौ यदि, S
 यदुद्वह (for वीरौ यदु-) D₃ ६ कुलोद्वहौ (for कुरु*)
 —^c) K₄ D₁ वृत, K₅ T G₁ ३ M वृता, B₁ ३ ६ D₂
 G₂ वृत, Dc1 वृदि (for वृत) K₄ कर्तासि K₂ ३
 D₁ G₂ M₂ सर्वं वा, G₃ हि युवा (for सर्वं वा)
 —^d) K₂ ३ ६ Dc1 D₁~३ अचिरान्मा, T₁ न चिरातो,
 G₂ सम्यगत्र

39 ^a) K₂ B D (except D₁) इत्युक्त (D₆ *क्त्वा)
 Some MSS फाल्गुनस्, K₄ फाल्गुने —^b) T₂ धर्मराज
 ममत्रवीत् — For 39^{ab}, G₃ subst

101* इत्युक्ते धर्मराजेन फल्गुन प्रत्यभापत ।
 — K₂ om 39^{cd}

40 ^a) K₁ D₁ ३ विशेषितो, D₃ विरो, D₃ निने*
 (for चिरो*) —^b) K₁ ३ ३ Dc1 वासुदेव —^c)
 K₂ ममनुजाय, B₅ Dc1 *प्राप्य

41 ^a) Ś₁ K₁ ३ गच्छेत्, G₃ गच्छति (for गच्छेद्)
 K₄ रमगधम्यनुजातो (sic) —^c) K₁ अनत, D₆
 अनतं K₂ ३ Dc1 D₂~३ नगर D₄ G₂ ३ M₄ वीर
 —^d) K₈ corrupt

42 ^a) Dc1 पुण्डरीकाग्य —^b) K₃ गजमाहयात्,
 D₃ M₃ मधुसूदन (M₃ न) —^c) G₃ स्वद्य (for
 अद्य) —^d) Dc1 corrupt. K₂ om, K₄ D₁ सुर,
 M₁ २ शूर (for शूर) K₂ प्रभु, K₂ B₁ २ D₂~३ G₂
 विभो, B₃~५ D_{n1} D₆ ६ T प्रभो, G₃ विभु (for
 प्रभुम्)

43 ^a) K₁ ते, D₃ न (for मे) — K₂ om
 (hapl) 43^c-44^b —^c) Dc1 मातुश्च (for मातुल्श)
 K₁ ३ ३ D₁ T G₁ २ M₁ ३ ३ हि, Dc1 om, G₂ ते

C 14 1523
B 14 E2 46
K 14 J2 45

मातुलं वसुदेवं त्वं बलदेवं च माधव ।
पूजयेथा महाप्राज्ञं मद्राक्येन यथार्हतः ॥ ४४
स्मरेथाश्चापि मां नित्यं भीमं च बलिनां वरम् ।
फल्गुनं नकुलं चैव सहदेवं च माधव ॥ ४५
आनर्तानवलोक्य त्वं पितरं च महाभुज ।
वृष्णींश्च पुनरागच्छेर्हयमेधे ममानघ ॥ ४६
स गच्छ रत्नान्यादाय विविधानि वस्त्रनि च ।
यच्चाप्यन्यन्मनोज्ञं ते तदप्यादत्स्व सात्वत ॥ ४७
इयं हि वसुधा सर्वा प्रसादात्त्व माधव ।
अस्मानुपगता वीर निहताश्चापि शत्रवः ॥ ४८

एवं भुवति कौरव्ये धर्मराजे युधिष्ठिरे ।
वासुदेवो वरः पुंसामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४९
तथैव रत्नानि धनं च केवलम्
धरा च कृत्स्ना तु महाभुजाद्य वै ।
यदास्ति चान्यद्द्रविणं गृहेषु मे
त्वमेव तस्मैश्वर नित्यमीश्वरः ॥ ५०
तथैत्यथोक्तः प्रतिपूजितस्तदा
गदाग्रजो धर्मसुतेन वीर्यवान् ।
पितृष्वसामभ्यवदद्यथाविधि
संपूजितश्चाप्यगमत्प्रदक्षिणम् ॥ ५१

(for मे) —^d) D₄ तथा (for स्वया)

44 K₂ om 44^{ab} (of v l 43) —^a) G₁ 8 वासु
देवं K₄ D₁ T G₁ 2 M च (for स्व) K₆ B Dc₁
Dn₁ D₂₋₀ समेत्य (B Dc₁ D₃ स मे स्व) मातुल गत्वा
—^b) B₄ Dn₁ D₆ 6 मानद (for माधव) K₄ D₁ तत्र
गत्वा तु माधव —^c) K₁ D₂ महाप्राज्ञ, K₂ शब्दो,
D₆ 6 राज

45 K₃ om 45 —^a) K₂ मा, D₆ om, T₁
मे (for मा) B₅ transp मां and नित्य- K₆ B₁ 2
D₂₋₄ स्मरेथापि च मा नित्य —^b) K₂ वर —^c)
Some MSS फाल्गुनं, Ś₁ K₁ फल्गुण Dn₁ D₆ 6
फाल्गुन सहदेव च नकुलं चैव मानद

46 ^a) K₁ अनन्तान् (for आनर्तान्) K₄ D₁ अत्र
लोकं (for 'लोक्य) —^b) K₂ B₄ G₈ महाभुज, K₄
D₁ बलं —^c) D₁ वृष्णि K₂ 5 D₆ S आगच्छ (for
'च्छेत्) K₈ तृणं पुनरथागच्छेत् —^d) T G₁ 2 M हय
मेध K₂ यथार्थं मधुसूदन; D₃ हयमेधेन मानद

47 ^a) T₂ G₁ 2 निर्गच्छ, G₈ संगम्य (for स गच्छ)
—^b) D₈ वसूनि विविधानि च —^c) G₈ यद्वा हि (for
यथापि) S (except G₈) अमिमेत (for मनोज्ञं ते)
K₄ D₁ वै (for ते) —^d) K₁₋₄ D₁ T₂ G₂ M चापि
(for अपि) T G₂ [आ]धस्त्व Ś₁ K सर्वत (for
सात्वत) G₈ तच्चाप्याधस्त्व माधव

48 ^a) D₈ सेयं (for हय) B (except B₃) D
(except D₁) च (for हि) B Dc₁ Dn₁ D₂ 5 6 कृत्स्ना,
D₈ कृष्ण (for सर्वा) G₈ इयं च सर्ववसुधा —^b) B
D (except D₁) केशव (for माधव) —^c) K₂ अनु-
गता, K₃ T G M₂ 2 उपा (for उप) K₄ D₁ असा-

श्रानुगता वीर — After 49, T G ins

102* स्वर्गापवर्गविपर्यं त्वद्भक्तानां न दुर्लभम् ।
ससारगहने स्वद्य पापार्क्षिं प्रशमाम्बुद ।

[(L 2) T₂ चेद्, G₈ वेद्य (for स्वद्य) G₁ प्रशमाम्बुद]

49 ^a) K₂ व्रजति (sic), M₂ वदति (for भुवति)
K₆ B₃ 3 D₂₋₄ कौतये, D₆ 6 कौरव्य —^c) T G₁
पर (for वर)

50 Before 50, B₂ 3 Dc₁ ins वासुदेव उवाच
—^a) K₂ तत्र, D₂ तथा (for तव) K₅ रत्न च
(for रत्नानि) K₄ D₁ तथैव रत्न च धरा च केवला
—^b) K₄ D₁ धन (for धरा) D₆ om from च up
to वै B₈ Dn₁ D₂₋₄ T G₁ तु (for च) K₁ 3 B₂
कृत्स्नास्; K₄ D₁ कृत्स्नं K₂ 3 5 D₁₋₄ सु, G₈ M₁ 2
च (for तु) B₁ 2 om वै —^c) D₂ G₈ यदि (for
यद्) K₄ D₁ गृहे मे, Dn₁ गृहे मम (for गृहेषु मे)
K₆ D₈ om, G₈ वै (for मे) —^d) K₂ corrupt.
M₂ कस्य (sic) (for तस्य) Ś₁ K₁ 3 इत्यपि (for
नित्यम्) K₄ D₁ तस्मैश्वरस्त्व नियतं तथैव

51 ^a) K₂ [ह]व (for [ह]ति) Ś₁ K D₁₋₄ च
(for [अ]य) G₈ [उ]क्त परि (for [उ]क्त प्रति)
M₁ 2 4 तथा (for तदा) —^b) T G₁ गदाग्रजेनैव तु
तेन वीर्यवान् —^c) Ś₁ (sup lin) T₁ पितृष्वसारम्
K₃ Dc₁ D₄ यथा विधि K₆ Dn₁ D₆ 7 T₂ पितृष्वसारं
स्ववद (K₆ मपत्) यथाविधि, B₁ 2 'रं प्रतिनद्य शाश्वत,
G₈ M₁ 2 'र स्वभिवाद्य सात्वती —^d) Ś₁ K₁ 3 B₁ 3
प्र, T₂ G₂ M सु (for स) K₂ 4 D₁ G₈ पूजयश्
(for पूजितश्) Ś₁ K₁ 3 5 B₃ 4 [अ]करोत् (for
[अ]गमत्)

तथा स सम्यक्प्रतिनन्दितस्तदा
 तथैव सर्वैर्विदुरादिभिस्ततः ।
 विनिर्ययौ नागपुराद्गदाग्रजो
 रथेन दिव्येन चतुर्भुजा हरिः ॥ ५२
 रथं सुभद्रामधिरोप्य भामिनीं
 युधिष्ठिरस्यानुमते जनार्दनः ।
 पितृष्वसायाश्च तथा महाभुजो
 विनिर्ययौ पौरजनाभिसंवृतः ॥ ५३
 तमन्वगाढानरवर्यकेतनः
 ससात्यकिर्माद्रवतीसुतावपि ।

अगाधबुद्धिर्विदुरश्च माघवं
 स्वयं च भीमो गजराजविक्रमः ॥ ५४
 निवर्तयित्वा कुरुराष्ट्रवर्धनां-
 स्ततः स सर्वान्विदुरं च वीर्यवान् ।
 जनार्दनो दारुकमाह सत्वरः
 प्रचोदयाश्चानिति सात्यकिस्तदा ॥ ५५
 ततो ययौ शत्रुगणप्रमर्दनः
 शिनिप्रवीरानुगतो जनार्दनः ।
 यथा निहत्यारिगणाञ्छतक्रतु-
 दिवं तथानर्तपुरीं प्रतापवान् ॥ ५६

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वेणि एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

C 14 1552
B 14 28
K 14 52

52 ^a) K₂ तथा (for तथा) Ś₁ K₁ s s च, D₀₁ D₂ om, T G₁ [अ]पि (for स) S (except M₁) पूजितस् (for नन्दितस्) K₁ T₁ M₂ तथा, B D₀₁ D₂-4 ततस्, D₀₁ om (for तदा) —^b) K₁ सुत (sic), K₁ D₁ तु स, B₁ s-s D₂ 3 तदा, B₂ D₀₁ D₀₁ D₁ s G₂ तथा, D₀ च (for तत) —^d) Ś₁ K₁ चतुर्भुजा, K₂ युंजो, B₂ (marg as in text) 3 D₀₁ D₀ G₁ 3 'भुंज Ś₁ h₁ तदा, K₂ तथा, K₁ B D₀₁ D₂-4 प्रभु, D₀₁ D₀ G₂ स्वय (for हरि)

53 ^a) K₂ s B₁ 2 s D₀₁ D₂-s रथे K₂ 4 D₁ अग्नि (for अग्नि) K₂ B (except B₂) D₀₁ D₀₁ D₂-4 भाविनीं (D₂ 'नि), M₂ माघवीं —^b) K₂ गदाग्रज, B₁ 2 महात्मन —^c) K₂ B D (except D₁) पितृष्वसुश्चापि (for 'ष्वसायाश्च) K₂ 4 D₁ तदा (for तथा) K₂ महाभुजस्तथा (by transp), G₂ जनार्दनस्तदा Ś₁ K₁ पितृन्व (K₁ 'श्च)सायाश्च महाभुजस्तदा —^d) D₀₁ D₀ G₂ राज (for पौर) K₂ G₂ वदित, G₂ सत्कृत (for मवृत)

54 ^a) K₁ अन्वयुर् (sic), K₁ D₀₁ D₁ s G₂ M₁ 3 'याद्, D₀₁ 'शाद् (sic) (for 'गाद्) K₂ तमन्वगच्छत्कपिवर्यकेतन —^b) K₁ D₁ ससात्यकिमा (D₁ 'म)द्विचती, K₁ 'कीमाद्रवती Ś₁ उभौ (for अपि) —^c) K₁ D₂ युद्धि (for युद्धिर्) — K₁ repeats 54^d after 55^c —^d) K₁ (second time) नग (for गज) K₂ विदुता (sic) (for विक्रम)

55 ^a) K₁ तान्वर्तयित्वा, G₂ निवर्त्य चैवान् (for निवर्तयित्वा) K₂ s s D₁ T G₁ M₂ -राष्ट्रवर्धनं, K₄ शब्दवर्धनं, D₂ राजवर्धनास् —^b) D₂ G₂ च, M₂ om (for स) D₂ G₂ सम्यग् (for सर्वान्) — D₂ om (?hapl) 55^c-56^b —^c) K₂ दाहकामाह (sio), G₁ दारुक एव (sic) (for 'कमाह) Ś₁ K B₂ D₀₁ D₁ s G₂ M₁ सत्वर — After 55^c, K₁ repeats 54^d K₁ om 55^d-56^d —^d) D₀₁ चचोदय (sio), D₁ प्रनो (for प्रचो) Ś₁ अय (for इति) B D₀₁ D₂ 4-s G₂ 3 M सात्यकि, D₀₁ 'कस् K₂ s s D₀₁ D₁-s T₁ G₁ M तथा (for तदा)

56 K₁ om. 56, D₂ om. 56^{ab} (for both, cf v 1 55) —^a) G₂ ततो ययौ तत्र गणावमर्दन —^b) K₂ 4 D₀₁ D₁ शनि (for शिनि) —^c) B₂ T₁ G₂ M₂ 4 तथा (for यथा) K₂ B₁ D₀₁ D₀ गण, G₂ अटाश्च (for गणाश्च) —^d) T₁ G₁ 2 M₂ 4 यथा (for तथा) K₂ 4 D₀₁ [आ]नर्तपुरिं (K₂ 'र) D₁ G₂ जनार्दन (for प्रतापवान्)

Colophon — Sub parvan D₂ 8 उत्संकोपाख्यानं — Adhy namas K₂ 4 D₁ श्रीकृष्णप्रयाणं, G₂ श्रीकृष्णप्रतियान, M₁ 3 चासुदेवनिर्वाण — Adhy no (figures, words or both) Ś₁ 60, B₁ 2 G₂ 51 (as in text), D₀₁ M₁ (inf ltn) 52, D₂ 48, T₁ 38, T₂ G₁ 2 M 37 — Śloka no D₀₁ 58.

५२

वैशंपायन उवाच ।

तथा प्रयान्तं वाष्ण्यं द्वारकां भरतर्षभाः ।
परिष्वज्य न्यवर्तन्त सानुयात्राः परंतपाः ॥ १
पुनः पुनश्च वाष्ण्यं पर्यष्वजत फल्गुनः ।
आ चक्षुर्विपयाच्चनं ददर्श च पुनः पुनः ॥ २
कृच्छ्रेणैव च तां पार्थो गोविन्दे विनिवेशिताम् ।
संजहार तदा दृष्टिं कृष्णश्चाप्यपराजितः ॥ ३
तस्य प्रयाणे यान्यासन्निमित्तानि महात्मनः ।
बहून्यद्भुतरूपाणि तानि मे गदतः शृणु ॥ ४

वायुर्वेगेन महता रथस्य पुरतो ववौ ।
कुर्वन्निःशर्करं मार्गं विरजस्कमकण्टकम् ॥ ५
ववर्ष वासवश्चापि तोयं शुचि सुगन्धि च ।
दिव्यानि चैत्र पुष्पाणि पुरतः शार्ङ्गधन्वनः ॥ ६
स प्रयातो महाबाहुः समेषु मरुधन्वसु ।
ददर्शार्थं मुनिश्रेष्ठमुत्तममितौजसम् ॥ ७
स तं संपूज्य तेजस्वी मुनिं पृथुललोचनः ।
पूजितस्तेन च तदा पर्यपृच्छदनामयम् ॥ ८
स पृष्टः कुशलं तेन संपूज्य मधुसूदनम् ।

52

1 K₂ श्रीकृष्ण (for वैशंपायन) —^a) S (except G₈) तत (for तथा) D₆ 6 M₁ 2 4 प्रयातं K₄ तथा प्रयाते वाष्ण्ये — K₈ om (hapl) 1^b-2^a —^b) Ś₁ K₁ 2 4 5 D₁ 8 भरतर्षभ — K₂ om 1^{cd} —^c) K₁ व्य*तंत; K₄ D₅ निवर्तंत; D₈ 6 न्यवर्तते —^d) K₄ D₅ परतप K₁ D₆ महायात्रा परंतप

2 K₈ om 2^a (of v 1 1) —^a) K₂ om, K₅ तु (for च) —^b) K₁ 5 Dn₁ D₂ 4 6 पर्यष्वजत, K₂ B₂ T G₁ 2 M₁-8 परिष्वज्य च (K₂ *जयत, B₂ M₁-8 *जत) Some MSS फाल्गुनः; Ś₁ K₁ 8 फल्गुण —^c) K₄ आचक्षुर्, D₀₁ अचक्षुर् Ś₁ विपयाश् (for *याच) G₈ om च K₈ आ चक्षुर्विपय चैता, D₆ आचक्षुर्विपयांश्चैव —^d) K₁ 8 5 B₂ D₂-4 M ददर्श स, B₂ 4 D₀₁ D₆ 6 स ददर्श (for ददर्श च) K₂ om one पुन

3 ^a) D₂ दुखेन (for कृच्छ्रेण) Ś₁ K₁ 8 M₁ च (for [ए]व) Ś₁ K₁-8 तदा; B₁ 2 4 Dn₁ D₆ 6 G₈ तु ता, M₁ स ता (for च ता) G₈ प्रोक्तां (for पार्थो) —^b) K₈ B₂ T₁ G₂ M₁ 2 गोविन्द K₂ विनिवेशिनः, D₀₁ *क्षिता, D₆ *क्षित —^c) D₂ 6 स (for सं) B₁ 4 Dn₁ D₆ 6 ततो (for तदा) Dn₁ D₆ दृष्टिं (for दृष्टिं) —^d) D₂-4 [अ]पराजय

4 ^a) G₈ तत्र (for तस्य) B₁ [अ]त्र (for [आ] सन्) G₁ 2 M तस्य प्रयास्यतो ह्यासन् (G₁ वासं) — K₂ om (hapl) 4^d-6^e —^d) K₈ मा (for मे).

5 K₂ om 5 (of v 1 4) —^a) K₁ 4 वायु (for वायुर) —^b) B₂ G₃ ययौ (for ववौ) —^d) S नीरजस्क (G₂ *वु)म् (for विरज*)

6 K₂ om 6^{bc} (of v 1 4) —^a) K₄ 5 B D G₃ [ए]व (for [अ]पि) —^c) K₂ मम दिव्यानि पुष्पाणि —^d) K₂ 5 D₆ T *धन्विन (for धन्वन)

7 ^a) K₂ 5 T G₂ 3 सं (for स) K₂ 4 D₁ महे प्वास (for महाबाहु) —^b) D₀₁ मरुधन्वना —^c) K₂ 4 5 ददर्श च द्विजश्रे (K₆ *ज श्रे)ष्टम् —^d) K₈ B (except B₂) D₂ उत्तमम्, T₂ उदकम् K₂ 4 5 D₁ उत्तकमृपिसत्तम — T₁ G M subst for 7^{cd} T₃ ins after 7

103* आगच्छन्तमपश्यद्दे उदङ्क नाम नामत ।

[G₁ अगच्छन्म् G₈ तापम (for नामत)]

S cont

104* महर्षिं सिद्धतपस सर्वलोकान्तविश्रुतम् ।

[G₈ M₁ 2 लोकेषु (for लोकान्त)]

8 ^a) K₂ च त (for त स) B₁ 2 D₂-4 मेधावी (for तेजस्वी) —^b) K₂ मुनि K₁ पृथुवि, D₂ सुपृथु; G₈ कमल- (for पृथुल) —^c) K₄ B₁ D₁-4 तु तदा, T₁ G₂ M च तथा, G₁ तपसा (for च तदा)

9 ^a) K₄ D₀₁ सपृष्ट (D₀₁ *ष्ट) B₁ कुशलस् —^b) Ś₁ K₁-3 मधुसूदन —^c) K₈ B उदको, S उदको —^d) K₄ D₁ प्रोवाच (for पप्रच्छ) K₂ M₂ माधव G₈ पप्रच्छ मधुसूदन

उत्तङ्को ब्राह्मणश्रेष्ठस्ततः पप्रच्छ माधवम् ॥ ९
 कञ्चिच्छौरै त्वया गत्वा कुरुपाण्डवसद्म तत् ।
 कृतं सौभ्रात्रमचलं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १०
 अभिसंधाय तान्वीरानुपावृत्तोऽसि केशव ।
 संबन्धिनः सुदयितान्सततं वृष्णिपुङ्गव ॥ ११
 कञ्चित्पाण्डुसुताः पञ्च धृतराष्ट्रस्य चात्मजाः ।
 लोकेषु विहरिष्यन्ति त्वया सह परतप ॥ १२
 स्वराष्ट्रेषु च राजानः कञ्चित्प्राप्स्यन्ति वै सुखम् ।
 कौरवेषु प्रशान्तेषु त्वया नाथेन माधव ॥ १३
 या मे संभावना ताव त्वयि नित्यमवर्तत ।

अपि सा सफला कृष्ण कृता ते भरतान्प्रति ॥ १४
 वासुदेव उवाच ।
 कृतो यत्नो मया ब्रह्मन्सौभ्रात्रे कौरवान्प्रति ।
 न चाशक्यन्त संधातुं तेऽधर्मरुचयो मया ॥ १५
 ततस्ते निधनं प्राप्ताः सर्वे ससुतवान्धवाः ।
 न दिष्टमभ्यतिक्रान्तुं शक्यं बुद्ध्या वलेन वा ।
 महर्षे विदितं नूनं सर्वमेतत्त्वानघ ॥ १६
 तेऽत्यक्रामन्मतिं मह्यं भीष्मस्य विदुरस्य च ।
 ततो यमक्षयं जग्मुः समासाधेतरैरम् ॥ १७
 पञ्च वै पाण्डवाः शिष्टा हतमित्रा हतात्मजाः ।

C 14 1553
 B 14 53 18
 K 14 53 18

10 Before 10, M₁ : ins उदङ्क —^a) K₁ नोर्ना (sic) K₄ D₁ शौरै (for शौरै) G₃ वीर (for गत्वा) —^b) K₂ 4 : D₁ ममद्, D₆ सगम, M₁ समत (for मद्म तत्) —^c) K₂ 3 D₁ सौभ्रातृम् B₁ D₁ → T₂ M₃ अतुल्, G₂ 2 अमल (for अचल) K₅ कृत सौभ्रातृवचन

11 ^a) K₂ 4 : B D G₁ 2 अदि (for अभि) —^b) G₃ सुमवधि (sic) K₅ T₃ G₂ M₁-3 सुदयिता, B₂ D₁ D₂-4 स्वदयितान् (for सु^c) —^d) K₃ कृष्ण (for वृष्णि) K₂ G₁ पुगव, D₄ वान् K₅ मतत कृष्ण (also कुरु) पुगवा

12 ^a) D₆ राजन् (for पद्म) —^b) K₁-3 D₁ D₂-c चात्मज — B₂ om 12^{ad} —^c) T G₂ M विचरिष्यति; G₃ विहरिष्यते —^d) K₂ G₂ परतपा

13 ^a) K₁ सु- (for स्व) M₃ राज्येषु, Bom ed राष्ट्रै ते (for राष्ट्रेषु) B₁ स्वराष्ट्रे चैव राजान, G₃ स्नेषु देशेषु रा^c —^b) D₅ 6 आप्यति (for प्रा^c) K₂ य (sic), G₁ न (for चै) —^d) B₁ D₁ D₅ 6 केशव (for माधव)

14 ^a) T G₁ 2 सा (for या) K₃ 4 D₁ कृष्ण (for तात) —^b) K₂ मने मे सप्रवर्तते (sic) —^c) M₁ ते (for सा) K₂ om, D₁ D₅ 6 तात (for कृष्ण) —^d) K₂ om कृता T₃ G₁ भारतान्, M₁ 3 सफलान् (for भरतान्) — After 14, Ś₁ K₁ 3 ins an addl colophon [*Adhy no Ś₁ 61*]

15 G₁ om (hapl) 15^{ab} with the ref K₂ 4 : D₁ कृष्ण; D₁ D₅ 6 श्रीभगवान् (for वासुदेव)

—^a) K₃ महान् (for मया) B D₁ D₂-6 पूर्व (for ग्रहन्) —^b) K₂ तत्र मे, K₃ 5 D₁ प्रशमे, B D₁ D₃ सौमा (B₃ पा) म्ये, D₁ D₂ 4.6 G₃ M₄ (*inf lin*) सौ (D₁ G₃ स) शाम्ये, T₁ सौकर्ये, T₂ सौजन्ये, G₂ सजाने, M₃ सुमहान्, M₄ सौपम्ये (for सौभ्रात्रे) K₃ भरतान् (for कौरवान्) —^c) T₁ G₂ M₁ शक्य तु, T₂ G₃ M₂ [अ]शक्य तु (G₃ च) (sic), M₃ शक्यास्तु (for [अ]शक्यन्त) Ś₁ K₁ 3 संयतुं, K₂ 4 D₁ सख्यातु (for सधातुं) — For 15^{ad}, B D₁ D₁ D → subst

105* नाशक्यन्त यदा साम्ये ते स्थापयितुमक्षसा ।

[D- नाशकन D₁ सोसे, D₆ शाम्ये (for माम्ये)]

16 ^b) G₁ कौरव्या (for सर्वे स) D₅ सहित, D₆ मुदित (for ससुत) —^c) K₁ ह्यति- (submetric), K₄ B₁ 3 D₁ D₄ G₃ क्षप्यति, B₃ D₂ 3 6 क्षत्यति (for क्षम्यति-) D₁ D₅ 6 क्रात (for क्रान्तु) —^d) D₂ → धनेन (for वलेन) K₄ D₁ च, G₂ इ (for चा) —^e) B₁ 3 D₁ D₁ D₂ 6 भूय (for नून) —^f) D₂-4 सत्यम् (for सर्वम्) K₄ तत्र, K₅ चैतत्, D₁ तच्च (for एतत्) M₃ स्वया (for तव)

17 ^a) D₁ 6 corrupt K₆ ये, D G₂ न (for ते) D₁ क्षक्रामन्, G₂ [अ]तिक्रामन् M₁ 2 मत (for मतिं) G₃ क्षत्यक्रामन्वचो मद्म — After 17^b, D₁ ins

106* यथा तु मिलित सर्वं मद्म भीष्मस्य सगरम् ।

—^a) D₁ क्षये, D₄ गृह (for क्षय) —^d) K₅ परस्पर (for [ह]तेरैरम्)

— 18 ^a) K₂ 4 B D G₁ 3 [ए]व (for चै) D₆ चाष्टा

C 14 1534
B 14 53 19
K 14 53 18

धार्तराष्ट्राश्च निहताः सर्वे ससुतवान्धवाः ॥ १८
इत्युक्तवचने कृष्णे भृशं क्रोधसमन्वितः ।
उत्तङ्कः प्रत्युवाचैनं रोषादुत्फाल्य लोचने ॥ १९
यस्माच्छक्तेन ते कृष्ण न त्राताः कुरुपाण्डवाः ।
संबन्धिनः प्रियास्तस्माच्छप्स्येऽहं त्वामसंशयम् ॥ २०
न च ते प्रसभं यस्मात्ते निगृह्य निवर्तिताः ।
तस्मान्मन्युपरीतस्त्वां शप्स्यामि मधुसूदन ॥ २१
त्वया हि शक्तेन सता मिथ्याचारेण माधव ।

(sic) (for शिष्टा) —^b) K₁ B₂ s s D₁ D₂-c
हतामित्रा, M₈ हत मित्रा (sic) (for हतमित्रा) B₅
हतौजस; T G₁ हतप्रजा (for हतारमजा) —^c) Ś₁
K₈ तु निहता, D₁ च नियता, S (except G₈) हता
सर्वे (for च निहता) —^d) B₈ राक्षसा (for वान्ध
वा) S (except G₈) सर्वेश्व सुत (T G₁ सह) पाधवै

19 ^a) Ś₁ K₁ s इत्युक्तवचि कृष्णे तु; T₁ G₁ 'क्तवचनं
कृष्ण — After 19^a, D₁ reads 20^b —^b) K₂ स
च (for मृतां) Ś₁ K₁ दुःख; K₂ s शोक, K₃ M₈
क्रोध (for क्रोध) —^c) K₁ B₁ s उत्तक, K₂ उत्तक;
T G₁ s M उत्तक D₁ D₁ D₂-c इत्युवाच (for
प्रत्यु) D₁ T G₁ s M₁ s [हृ]दं (for [ए]नं) B₂-s
उत्तक इत्युवाचैन —^d) K₁ उत्पाद्य; T₁ उत्पुत्य, G₁ s
उद्वृत्य, M₈ उत्पाद्य (for उत्फाल्य) K₂ s B D
रोषादुत्फुल्ललोचन (B₈ 'ने, D₈ 'न), T₂ G₈ 'दुसुत-
लोचन

20 Before 20, Ś₁ K B₂ D₁ D₁ D₂ s ins
उत्तक; B₈-s उत्तक, T G₁ s M उत्तक D₁ reads
20^b after 19^a —^b) K₁ D₁ D₈ त्राता B D₁ D₁
D₂-1 पुगवा (for पाण्डवा) —^c) D₈ s सर्वे स्थिता
(for संबन्धिन) —^d) K₁ D₁ D₈ शप्स्ये, K₈ शपे
(for शप्स्ये) K₂ s D₁ G₈ शप्स्ये (K₂ 'स्ये) ह त्वा (K₂
त्वा) न सशय, T G₁ s M शप्स्ये त्वां (M₂-4 त्वा)
नात्र सशय

21 ^a) G₁ स (for न) G₁ सर्वे, G₈ M₈ च वै
(for च वै). D₁ प्रसभ (for प्रसभ) K₄ B₁ D₁
तस्मात् T₁ न सर्वत्र नव यस्मात् —^b) M₁ निगृह्य न
(for वै निगृह्य) K₈ B D (except D₁) निवर्तिता;
M₂ न वर्तिता (for निव) K₁ तन्निगृह्य निवृत्तित
—^c) M₂-4 त्वा (for त्वा)

22 ^a) D₂-4 यस्मात् (for त्वया) B₁ s s D

उपचीर्णाः कुरुश्रेष्ठा यस्त्वेतान्समुपेक्षथाः ॥ २२
वासुदेव उवाच ।

शृणु मे विस्तरेणेदं यद्वक्ष्ये भृगुनन्दन ।
गृहाणानुनयं चापि तपस्वी ह्यमि भार्गव ॥ २३
श्रुत्वा त्वमेतदध्यात्मं मुञ्चेथाः शापमद्य वै ।
न च मां तपसाल्पेन शक्तोऽभिभवितुं पुमान् ॥ २४
न च ते तपसो नाशमिच्छामि जपतां वर ।
तपस्ते सुमहदीप्तं गुरुवश्चापि तोषिताः ॥ २५

(except D₁) transp हि and शक्तेन K₁ B₂ त्वया
शक्तेन मइता; G₂ त्वया शक्तेन न त्राता —^c) D₂-4
ते परीता, T G₁ प्रमादेन, G₃ प्रमापिता, M₁ s s
प्रमादिना, M₈ प्रमाथिता (for उपचीर्णा) G₂ प्रमा
थिन कुरुश्रेष्ठो (sic) —^d) K₂ s D₁ त्व तान् (for
स्वेतान्) B₁ s s D₁ D₁ D₂-c नश्यत समु (D₁
स एषु, D₂ s स ट) पेक्षिता, B₂ G₂ स्वायत्ता (G₂ स
त्वया) समुपेक्षिता, T G₁ s M यस्मात्सग्यगुपेक्षिता

23 K₂ s D₁ श्री (K₈ om श्री) कृष्ण, G₈ श्रीभगवान्
(for वासुदेव) —^b) Ś₁ K₁ s यद्वक्ष्ये द्विजसत्तम —^c)
D₈ corrupt K₁ s [अ]नुशयं, D₈ 'नये; M₁ s 'दय
(for 'नयं) G₈ [ए]व (for [अ]पि) —^d) D₁
तपसि, G₁ तपन्वै (for तपन्वी)

24 ^a) B₁ D₈ च, D₁ om, D₂-4 T G₁ s तु
(for त्वम्) B₁ D₁ D₂-3 T G₁ s मे तद् (for एतद्)
K₂ s D₁ श्रुत्वा ममेदमध्यात्म; K₃ ममेदमध्यात्ममुचे (sic),
D₈ अश्रुत्वा च मे तदध्यात्म्य (hypermetric) —^b)
T मुच्येथा D₈ सायम् (sic) (for शापम्) Ś₁
K₁-s B₈ मे (for वै) —^c) B₁ G₈ M मा (for मा)
D₁ तपसो G₈ तेन (for [अ]ल्पेन) —^d) D₁ शक्यो
(for शक्ते) T G₁ s M शक्योति शपितु पुमान्, G₈
शक्यो हि भवितुं भवान्

25 ^a) K₁ G₈ मे (for ते) —^b) K₂ s B₁ s s D
(except D₈) T G₁ M₄ (inf l₁ as in text) तपतां;
B₂ G₂ तपसां (for जपता) G₂ गच्छेय तपसा वर
—^c) D₈ ते तु; D₈ तेवे (for ते तु) K₂ B₁ s s s
D₂ s T₂ G₁ s तप्त (for दीप्त) K₂ तपस्त्वया महत्तप्तं,
D₁ तपस्ते तु समुदीप्तं —^d) Ś₁ K₁ s [ए]व; K₈
B₁ s s D₂-4 तु (for [अ]पि)

26 ^a) M₄ कौमार- K₂ D₁ च (for ते) —^b)
K₁ s तपसा

कौमार ब्रह्मचर्यं ते जानामि द्विजसत्तम ।

[दुःखार्जितस्य तपसस्तस्मान्नेच्छामि ते व्ययम् ॥ २६

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

५३

उत्तङ्क उवाच ।

ब्रूहि केशव तत्त्वेन त्वमध्यात्ममनिन्दितम् ।
श्रुत्वा श्रेयोऽभिधास्यामि शापं वा ते जनार्दन ॥ १

वासुदेव उवाच ।

तमो रजश्च सत्त्वं च विद्धि भावान्मदाश्रयान् ।
तथा रुद्रान्वसंश्चापि विद्धि मत्प्रभवान्द्विज ॥ २
मयि सर्वाणि भूतानि सर्वभूतेषु चाप्यहम् ।

स्थित इत्यभिजानीहि मा तेऽभूदत्र संशयः ॥ ३

तथा दैत्यगणान्सर्वान्यक्षराक्षसपन्नगान् ।

गन्धर्वाप्सरसश्चैव विद्धि मत्प्रभवान्द्विज ॥ ४

सदसचैव यत्प्राहुरव्यक्तं व्यक्तमेव च ।

अक्षरं च क्षरं चैव सर्वमेतन्मदात्मकम् ॥ ५

ये चाश्रमेषु वै धर्माश्चतुर्षु विहिता मुने ।

दैवानि चैव कर्माणि विद्धि सर्वं मदात्मकम् ॥ ६

C 14 1568
B 14 14 6
K 14 14 6

Colophon — *Sub-parvan* K₂ 4 5 B D उत्तङ्को
पाख्यानं — *Adhy name* K₈ उत्कविश्वरूपदर्शनं
— *Adhy no* (figures, words or both) Ś₁ 62,
B₁ 2 5 G₈ 52 (as in text), D₁ M₃ (inf lin) 53,
T₁ 39, T₂ G₁ 2 M 38 — *Śloka no* D₁ 26

53

1 B उत्क, S उदक (for उत्तङ्क) —^b) G₂
मम (for त्वम्) Ś₁ K (except K₂) B₅ D₁₋₄
अनिन्दित (for 'तम्) G₈ तन्मेघ्यात्ममारिंदम —^c) B₅
S (except T₂) वि (for स्मि) —^d) G₈ न शापं (for
शापं वा) K₂ चाते, D₀₁ वाय, D₅ 6 ते वा (by
transp), T₁ G₁ 2 M वापि

2 K₂ 4 5 D₁ G₂ श्री (K₄ D₁ om श्री) कृष्ण; G₈
श्रीमगवान् (for वासुदेव) —^b) K₂ तद्धि (for विद्धि)
K₅ मदात्मकान् (for 'श्रयान्) D₅ द्विभावादात्मदा
श्रयान् (sic) — After 2^b, T G M₃ ins

107* स्थितिः सृष्टिलयाध्यक्षो विष्णुप्रहोशसजित ।
कदाचित्तमसा रुद्रो विष्णु सत्त्वगुणे स्थित ।
रजस्यपि तथा ब्रह्मा गुणादन्यगुणानुगौ ।
प्रणवात्मा च शब्दादींश्चिगुणात्मा चराचरम् ।

[(L 1) G₂ सृष्टिसिति G₈ ब्रह्मविष्णुशसहित' (for
the post half) — (L 2) M₃ रौद्रा, T₂ G₈ कदा

विश्वसो रौद्रो (for the prior half) G₈ सर्व- (for
सर्व) — (L 3) G₈ M₃ [अ]न्य स्वाद् (for ब्रह्मा)
T₁ G₁ स्वान्गुणान् (G₁ 'न्य) गुणानुगौ, G₂ स्याद्गुणादगुणानुगौ
(for the post half) — (L 4) G₈ शब्दात्मा (for
शब्दादींश्च)]

— K₂ om 2^a —^c) B₁ D₁ D₅ 6 T₂ G₈ वापि,
B₂ 5 D₂ 4 काले (for चापि)

3 ^a) Ś₁ मत्त, K₂ मया (for मयि) —^d) D₅
G₈ तत्र (for अत्र)

4 D₂ om 4^a-5^b —^a) D₈ T₁ G₁ -गुणान् (for
-ग) —^b) K₁ रक्षांसि (for राक्षस-) —^c) S
विद्युधाप्सरसश्चैव — For 4^b, B D (except D₁, D₄
om) subst.

108* यक्षगन्धर्वाक्षसान् ।

नागानप्सरसश्चैव

—^d) K₂ ये चान्ये द्विजसत्तम

5 D₂ om. 5^a (of v 1 4) —^c) K₁ चापर,
K₂ विश्वर, D₈ M₂ चाक्षर (for च क्षरं) —^d) T₁
सत्यम् (for सर्वम्) G₈ मदाश्रयं (for 'मकम्) K₅
सर्वं मत्प्रभव द्विज, K₄ 5 B₁ 2 D₁ 8 सर्वं स्वावरजंगम

6 K₂ 4 D₁ om (hapl) 6 —^a) T₁ यथा (for
ये च) B₅ 4 D₀₁ आश्रमेषु च ये धर्माश्च —^b) D₀₁

C 14 1569
B 14 54 7
K 14 54 9

असच्च सदसच्चैव यद्विश्रं सदसतः परम् ।
ततः परं नास्ति चैव देवदेवात्सनातनात् ॥ ७
ओंकारप्रभवान्वेदान्विद्धि मां त्वं भृगूद्बह ।
यूपं सोमं तथैवेह त्रिदशाप्यायनं मखे ॥ ८
होतारमपि हव्यं च विद्धि मां भृगुनन्दन ।
अध्वर्युः कल्पकश्चापि हविः परमसंस्कृतम् ॥ ९
उद्गाता चापि मां स्तौति गीतघोषैर्महाध्वरे ।
प्रायश्चित्तेषु मां ब्रह्मञ्शान्तिमङ्गलवाचकाः ।

चवस्रो; Dn1 D5 ० चतुर्धा, G8 त्रिषु वै (for चतुर्षु)
B D2-० विदिता (for विहिता) — D1 om 6°-7°
— °) K1 सर्वाणि (for कर्माणि) B Dc1 Dn1 D2 8
० वैदिकानि च सर्वा (D5 धर्मा)णि, S (except G8) दैव
तानि च कर्माणि — °) K5 सर्वं विद्धि (by transp)
K8 सदात्मक, B1 2 मदाश्रय, G8 गुणात्मक (for मदा°)
T G1 2 M विद्धि सर्वान्गुणान्मम

7 D1 om 7° (of v l 6) — °) K2 om असच्च
K1 4 D1 T G1 2 M असच्च सच्चैव च (G1 हि) यद्, G8
असच्चैव तु सच्चैव — °) Hypermetric K5 B Dc1
Dn1 D2 8 ० T सदसत्, G8 सर्वत (for सदसत)
K2 परत्तप (sic) (for परम्) — °) K4 D1 मत्त,
G8 M8 अत्त (for तत्) K3 5 B Dc1 Dn1 D2-० तत्
(K5 B2 Dn1 D1-० मत्त) परत्तरं नास्ति — °) D2-4
पर देवात्, T1 चैवं वेदात्, T2 G1 8 वेदवेदात् (for
देवदेवात्)

8 °) K8 B Dc1 Dn1 D5 ० T1 G8 प्रसुखान्, D2-4
प्रयमान् (for प्रभवान्) K2 G8 देवान् (for वेदान्)
— °) S1 K1 8 मे त्वं, K2 मत्तो, M2 मा त्वं (for मां
त्व) — °) K8 ० सूर्यं, D8 यूप, M1 2 यूप (for
यूप) B1 3 D2 ० होम (for सोम) K2 तथैवाज्ये;
B1 2 D5 ० चरु सोम; B8 4 च होम च; B5 Dc1 Dn1
D2-4 चरुं होम (for तथैवेह) — °) S1 K1 स वै,
K2 मुखे, K8 च वै (for मखे) K5 त्रिदशाश्चापि ते
मखे, M8 नाप्यायनं मखे

9 °) K8 चापि (for अपि) K4 5 D1 होतव्यं (for
हव्यं च) — °) M मा (for मां) K4 D1 त्वं भृगू-
द्बह (for भृगुनन्दन) — °) K1 8 Dn1 D5 अध्वर्युं S1
K1-4 D1 कल्पयामास; K5 तत्रं च; D5 कश्चैव, G1
नाश्चापि (for कश्चापि) — °) D8 हव्य

10 °) K8 वा (for च) K1-8 M मा (for मां)

स्तुवन्ति विश्वकर्माणं सततं द्विजसत्तमाः ॥ १०
विद्धि मह्यं सुतं धर्ममग्रजं द्विजसत्तम ।
मानसं दयितं विप्र सर्वभूतदयात्मकम् ॥ ११
तत्राहं वर्तमानैश्च निवृत्तैश्चैव मानवैः ।
वह्नीः संसरमाणो वै योनीर्हि द्विजसत्तम ॥ १२
धर्मसंरक्षणार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ।
तैस्तेर्वेषैश्च रूपैश्च त्रिषु लोकेषु भार्गव ॥ १३
अहं विष्णुरहं ब्रह्मा शक्रोऽथ प्रमवाप्ययः ।

K4 D1 विद्धि (for स्तौति) — °) K2 महाध्वरं
— D1 om 10°-11° — °) S1 K1 8 प्रायश्चित्तेषु K8
मा; M मा (for मा) K8 विद्धि, D8 ब्रह्म, G8
ब्रह्मा — °) K2 तथा (for शान्ति) K1-2 वाचक
— °) K2 स्तुवन्ति — °) K1 2 Dc1 Dn1 D5 ० T G1
M1 द्विजसत्तम

11 K2 om (hapl) 11° — °) D1 विधिर् (for
विद्धि) B1 5 D2-4 मे स्व-, B2 G8 M8 मेघ (for
मद्य) T2 G1 तु तद् (for सुतं) B8 4 Dc1 विद्धि
धर्मं मम सुतम्, Dn1 D5 ० मम विद्धि सुत धर्मम्, T1
विद्धि हव्यं तु तद्वर्त्मम् — °) Dc1 अग्रज तपसा यर
— K1 D2-4 om (hapl) 11°-12° — °) M2 दयितो
K8 विप्र — °) S1 K1 8 भवात्मक, K2 G M गुणा°
(for दया°)

12 K4 D2-4 om 12 (cf v l 11) — °) G8
अग्र (for तग्र) K1 2 वर्तमानश्च — K2 om (hapl)
12°-13° — °) D1 S [अ]पि (for [ए]व) K8 B8
मानसं, B4 Dc1 विप्रहै (for मानवै) — D1 om
12°-13° — °) S1 K1 8 ससरमानो, B1 ससारमाणो
T2 यो (for वै) G8 बहुधा प्रियमाणो वै — °) G8
वर्तयं (for योनीर्हि) B Dc1 Dn1 D5 ० G2 M योनीर्व-
(B8 4 निर्व-, D8 निर्वा; G2 निं व, M8 नी व)
र्तामि सत्तम; T G1 निवृत्तो मुनिसत्तम

13 K2 om 13°-14°, D1 om 13° (for both, cf
v l 12) — °) T G1 2 लोक- (for धर्मं) K2 5
धर्मसंस्थापनार्थाय, G8 लोकसंरक्षणार्थं च, M8 धर्मस्था
वेक्षणार्थाय — °) K2 5 धर्मसंरक्षणाय च — °) S1 K8
B1 8 4 D5 ० वेदौश्च (B8 स्तु); K1 वदौश्च; B2 वेपै
स्व; D2 वेदौ स्व; D8 4 वदौ स्व, G8 विषय (for
वेपैश्च) K8 तैस्ते रूपैश्च वेपैश्च; Dn1 ततस्तेर्वेषरूपैश्च
— °) S1 K1 8-5 D1 सचरे (K8 रन्); K2 भारत (for
भार्गव)

भूतग्रामस्य सर्वस्य स्रष्टा संहार एव च ॥ १४
अधर्मे वर्तमानानां सर्वेषामहमप्युत ।
धर्मस्य सेतुं वधामि चलिते चलिते युगे ।
तास्ता योनीः प्रविश्याहं प्रजाना हितकाम्यया ॥ १५
यदा त्वहं देवयोनौ वर्तामि भृगुनन्दन ।
तदाहं देववत्सर्वमाचरामि न संशयः ॥ १६
यदा गन्धर्वयोनौ तु वर्तामि भृगुनन्दन ।
तदा गन्धर्वचेष्टाः सर्वाथेष्टामि भार्गव ॥ १७

नागयोनौ यदा चैव तदा वर्तामि नागवत् ।
यक्षराक्षसयोनीश्च यथावद्विचराम्यहम् ॥ १८
मानुष्ये वर्तमाने तु कृपणं याचिता मया ।
न च ते जातसमोहा वचो गृह्णन्ति मे हितम् ॥ १९
मयं च महदुद्दिश्य त्रासिताः कुरवो मया ।
क्रुद्धेव भूत्वा च पुनर्यथावदनुदर्शिताः ॥ २०
तेऽधर्मेणेह संयुक्ताः परीताः कालधर्मणा ।
धर्मेण निहता युद्धे गताः स्वर्गं न संशयः ॥ २१

C 14 1164
B 14 54 22
K 14 54 24

14 ^a) K₂ ब्रह्म — ^b) T G₁ 2 M₁ 3 4 [s]ह (for
स्य) K₂ 4 B₃ 4 D₂₁ D₁ 4 प्रभवाव्यय (D₂ 3
'यं), G₁ M व्यय, G₂ 'म्यह G₃ द्रावं शक्रो भवा-
व्ययौ — ^c) B₃ om सर्वस्य — ^d) K₁ स्रष्टा

15 D₂ om. 15^{ab} — ^a) K₁ D₃ अधर्म, D₂₁
स्वधर्मे — ^b) Ś₁ K₁ 3-5 B₂ 5 D₂ 6 G₂ M₁ 3 अच्युत
(K₂ 5 B₃ 'त) (for अप्युत) K₂ सर्वेषा मदनच्युना
(sic) — ^c) B₂ वधामि K₂ 4 D₁ धर्मसेतु निच (K₂
च व) वधामि — ^d) K₂ च युगे, D₁ (marg sec m)
चलित (for the second चलिते) D₁ चलित चलित
युगे, G₃ चरिते चरिते युगे — ^e) Ś₁ तासु, B₃ तथा
(for तास्ता) D₂₁ योनि, D₁ योनि K₂ 4 5 D₁
G₃ तां ता योनिं प्रविश्या (K₁ D₁ 'वश्या)हं, T₁ G₁ तस्मा
योनिं प्रविश्याह — ^f) M₁ प्राणिना (for प्रजाना)

16 ^a) T G₁ पुनस् (for यदा) K₂ यदा स्व वेद
योनौ वा; B₁ 2 (before corr) D₂ 4 यदाह देवयोनी-
(B₂ [before corr] D₁ नि)पु — ^b) D₂ वक्ष्यामि
(for वर्तामि) G₃ वर्ते कुरकुलोद्बह — Ś₁ K₁ 3 5
om (hapl.) 16^a-17^b D₁ repeats 16^a after 17^b
— ^c) K₁ D₁ (both times) तदेव, B₃ तदा स्व T
G₁ तदेह (T 'हे), G₂ तदेव, M तदेह (for तदाह)
D₂ देववत्, G₃ एव तत् (for देववत्) — ^d) K₂
भाषयामि (for आचरामि) K₁ (marg sec m)
D₁ (both times) भृगु (K₁ [orig] रघु)द्बह (for न
मशय)

17 Ś₁ K₁ 3 5 om 17^{ab} (of v l 16) D₂ om
(? hapl) 17 — ^a) G₂ यया (for यदा) K₂ B₁-4
D₂₁ च, B₃ D₂₁ D₂ 6 वा (for तु) — ^b) G₃
वर्तेह (for वर्तामि) — After 17^b, D₁ repeats 16^a
and om 17^a — ^c) K₂ चेष्टा, B₃ D₂₁ D₂ 6 सर्वम्
(for चेष्टा) B₃ तदा गधर्वचेष्टाया, G₃ यया गधर्व

वह्नेप — ^a) K₁ चरामि भृगुनन्दन, K₂ सर्वां चेष्टामि
सर्वेश, D₂₁ D₂ 6 आचरामि न सशय

18 ^a) G₁ यया (for यदा) G₃ वर्ते (for चैव)
— ^b) T₁ तथा, M₃ कदा (for तदा) D₂ चेत्तामि
(sic), G₃ चेष्टा तु (for वर्तामि) — D₂ om 18^{ad}
— ^c) K₂ योनौ च, K₁ D₂₁ D₁ T G योनौ तु, B₁ 2
-योनीषु, B₃ 4 योन्या तु, B₅ -योनीस्तु, D₂₁ D₂ 6
M योन्योस्तु (for योनीश्च) — ^d) K₁ यथाविद्, K₂
तदा तद्, D₂ तथा* (for यथावद्) K₁ तथावृद्धि
चराम्यह, G₃ तथावृत्तिश्चरा*

19 K₂ om (? hapl) 19^a-20^b — ^a) Ś₁ मानुषे,
G₃ मानुष्य, M₁ 2 'प्या K₁ 3 5 D₂₁ D₂-4 वर्तमानेन,
B D₂₁ M 'ता ते तु, G₁ विभ्रता ते तु K₁ D₁
मन्युना वर्तमानेपि — ^b) K₁ 3 याचितं, K₂ D₂ 6 G₂
याचता, M₂ याचितो B₂ कृपण यांति मायया — K₁
om (hapl) 19^a-20^b — ^c) G₃ वै (for ते) D₁
T₂ जातसमोहो (T₂ हाद्), T₁ G₁ 2 जयसमोहाद् (T₁
'हा) — ^d) B₁ 3 D₂₁ D₁-3 [s]गृह्णत; B₅ गृह्णत
K₂ यद्वित, B₁ T G₁ 2 मोहित (for मे हितम्) B₃
D₂₁ D₁-6 वचोगृह्णन् मोहिता (B₂ 'त)

20 K₂ 4 om 20^{ab} (cf v l 19) — ^a) B₃ जय
(for भय) T G₁ 2 तु (for च) — ^b) D₂ यया
(for मया) — ^c) G₃ M₁ 2 क्रुद्धे च (G₃ तु) B₁ 6
तु (for च) D₂ 6 क्रुद्धेन वपुषा भूत्वा — ^d) T G₁ 2
M उप- (for अतु) Ś₁ K₁ 3 5 D₂ दर्शितं (D₂ त),
K₂ 4 D₁ पूर्वश (for दर्शिता) G₃ यथावदपि गर्हिता

21 ^a) B₁-3 D₂₁ स्वेन धर्मेण, D₂₁ ते स्वधर्मेण,
D₂ 6 ते तु पापेन, T₂ G₁ M₂ ते धर्मेण ह (T₂ हि), G₃
तेनाधर्मेण (for तेऽधर्मेणेह) K₂ संयुक्त — ^b) T G₁
पतिता (for परीता). K₁ D₁ कर्मणा, B₁ M₂ 3

C 14 1263
B 14 54 23
K 14 54 25

लोकेषु पाण्डवाश्चैव गताः ख्यातिं द्विजोत्तम ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ २२

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

५४

उत्तङ्क उवाच ।

अभिजानामि जगतः कर्तारं त्वां जनार्दन ।

नूनं भवत्प्रसादोऽयमिति मे नास्ति संशयः ॥ १

चित्तं च सुप्रसन्नं मे त्वद्भावगतमच्युत ।

विनिवृत्तश्च मे कोप इति विद्धि परंतप ॥ २

यदि त्वनुग्रहं कंचित्त्वत्तोऽर्होऽहं जनार्दन ।

द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं तन्निदर्शय ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।

ततः स तस्मै प्रीतात्मा दर्शयामास तद्रूपः ।

शाश्वतं वैष्णवं धीमान्ददृशे यद्द्वर्नजयः ॥ ४

स ददर्श महात्मानं विश्वरूपं महाभुजम् ।

विस्मयं च ययौ विप्रस्तदृष्ट्वा रूपमैश्वरम् ॥ ५

धर्मिणा; Ds धर्मत Ds परीता धर्मकालत — °) Ds निहतो — °) Ds स्वर्गे

22 °) Do1 सर्वे, Gs ख्यातिं (for चैव) — °) Da गता क्षाति (sio), Gs गमिपति (for गता ख्यातिं) Ks ३ न मशय (for द्विजोत्तम) Ds ० गता ख्यातिं (Dc 'त' द्विजोत्तमा — °) Ms-4 मा (for मा)

Colophon — Sub parvan Ks 4 5 B D (except D1) उत्तं (B1 2 4 5 'त')कोपाख्यानं — Adhy name T1 भगवत्तरय, Gs श्रीकृष्णमाहात्म्यकथन — Adhy no (figures, words or both) Ś1 63, B1 56, B2 5 53 (as in text), Dn1 Ms (inf lin) 54, D1 50, T1 40, T2 G1 2 M 39, Gs 52 — Śloka no Dn1 23

54

1 B उतक, S उदक (for उत्तङ्क) — °) Ś1 Ks Ms-4 रवा — Ks D1 om (hapl.) 1°-3° — °) Ks ३ तय (for भवत्) Ks [s]ष (for स्यम्) — °) Ks मतिर् (for इति) Ks B1 S [अ]प्र (for [अ]स्ति), Ds सशय

2 Ks D1 om 2 (cf v 1 1) — °) Ks चित्तं, Gs मनश् (for चित्तं) Ds 4 सप्रसन्न, Ds संप्रज्ञात — °) Ms तद् (for स्वद्) B2 (marg as in text) रतम् (for -गतम्) — °) Ś1 K1 3 B2 शाप (for कोप) B1 2 4 5 D (D1 om) विनिवृत्त च मे (Do1 om मे) शापाद् — °) Gs यदूत्तम (for परंतप)

3 Ks D1 om. 3^{ab} (cf v 1 1) — °) T2 Gs कश्चित्, M किंचित् (for कश्चित्) — °) B D (D1 om) स्वत्तोर्हामि, T1 स्वत्तो भोक्तु, G1 स्वत्तोर्हं (for स्वत्तोर्होऽहं) Ks ममोपरि रमाप्रिय — 3^{ad} = (var) 6 33 3^{ad} — °) Ś1 तद् (for ते) Ks वासुदेव महा** — °) Ks 5 S वैष्णव (for ऐश्वर) Ks मे नि, Ds तद्धि, Ds विद्धि, Gs मां नि (for तन्नि) Ks तद्रूप दर्शयाथ वै

4 Ks om 4 — °) Ks 5 D1 तु (for स) — °) Ks D1 वैष्णव शाश्वत धीमान् — °) Ks 5 D1 Gs यहदर्श, B2 दृशे तद्, Ms 'शे यं (sio) Gs दृशे धर्मनदन

5 After 5^a, Ks D1 ins

109* वैष्णव रूपमुत्तमम् ।

सुमहचेजसा युक्त

— °) Ś1 K1 3 महा (Ks 'ह')भुक्त, Do1 महामूत, T G1 'भुज — After 5^b, Ks 5 B D T2 ins

110* सहस्रसूर्यप्रतिम दीप्तिमत्पावकोपमम् ।

सर्वमाकाशमावृत्य तिष्ठन्त विश्वतोमुखम् ।

तद्दृष्ट्वा परम रूप विष्णोर्वैष्णवमद्भुतम् ।

[(L 1) Ds नीत्या यत् (for दीप्तिमत्) — (L 2) Ds T2 सर्वमावृत्य तिष्ठत (for the prior half) Ds आकाश, T2 विश्वेश (for तिष्ठन्त) B2 Dn1 D2-5 सवतोमुख (for विश्व) — (L 3) Ds ० T2 त (for तद्) B1 2 (marg

उत्तङ्क उवाच ।

विश्वकर्मन्मस्तेऽस्तु यस्य ते रूपमीदृशम् ।
 पद्भ्यां ते पृथिवी व्याप्ता शिरसा चावृतं नमः ॥ ६
 धावापृथिव्योर्यन्मध्यं जठरेण तदावृतम् ।
 भुजाभ्यामावृताश्वाशास्त्रमिदं सर्वमच्युत ॥ ७
 संहरस्व पुनर्द्वय रूपमक्षय्यमुत्तमम् ।
 पुनस्त्वा स्वेन रूपेण द्रष्टुमिच्छामि शाश्वतम् ॥ ८

as above) : अच्युत, Ds : उत्तम (for अच्युतम्)]
 —^o) Gs ततो (for यतो) —^d) B D (except Ds)
 तं दृष्ट्वा परमेश्वर

6 B उत्तङ्क, S उदङ्क (for उत्तङ्क) — After the
 ref., T G Ms 4 105

111* नमो नमस्ते सर्वात्मन्यारायण परात्पर ।
 परमात्मन्पद्मनाभ पुण्डरीकाक्ष माधव ।
 हिरण्यगर्भरूपाय समारोत्तारगाय च ।
 पुरुषाय पुराणाय चान्तर्यामाय ते नमः ।
 अविद्याविमिरादित्य भवभ्याधिनिर्होषधम् । [5]
 मसारार्णवपार स्वा प्रणमामि गतिर्भव ।
 सर्ववेदैकवेद्याय सर्वदेवमयाय च ।
 वासुदेवाय नित्याय नमो भक्तप्रियाय ते ।
 दयया दुःखमोहान्नाम ससुदुर्निहाहंसि ।
 कर्मभिर्धनुभि पापैर्धद पाहि जनार्दन । [10]

[(L 1) T Gs परात्मक (for परात्पर) — (L 3)
 T₁ G_{1,2} सम्पौत्तरणाय च (for the post. half) — (L
 4) T₁ G₁ द्वांशमाय, G₂ नूतनधाय (for चान्तर्यामाय)
 — (L 5) G₂ तव (for मत्र) T₁ G₁ -नहोषधि — (L
 6) T₁ G₁ मार (for नार) M₁ त्वा (for त्वा)
 — (L 7) T₁ G₁ सर्ववेदैरवेद्याय (for the prior half)
 G_{1,2} सर्ववेद (for "देव) — (L 9) M₁ ना (for ना)
 G₂ यदा हि दुःखनापन्न (for the prior half) G₂ त्वन्
 (for इह)]

—^o) Śi K₁₋₃ D₁ कर्म, G₂ रूप (for -कर्मन्)
 —^b) T₁ G₂ ऐश्वर (for ईदृशन्) B D (except D₁)
 विश्वरामन्वि (Dc₁ त्मा वि)धममव — D₁ om. 6°-7^b
 —^o) K₁ च (for ते) Śi K₁ देवी, K₂ देव (for
 व्याप्ता) —^d) Śi B₁ सवृत, K₄ Dc₁ D₁ च वृतं
 (for आवृतं)

वैशंपायन उवाच ।

तमुवाच प्रसन्नात्मा गोविन्दो जनमेजय ।
 वर वृणीष्वेति तदा तमुत्तङ्कोऽञ्जवीदिदम् ॥ ९
 पर्याप्त एष एवाद्य वरस्त्वत्तो महाद्युते ।
 यत्ते रूपमिदं कृष्ण पश्यामि प्रमत्ताप्ययम् ॥ १०
 तमञ्जवीत्पुनः कृष्णो मा त्वमत्र विचारय ।
 अवश्यमेतत्कर्तव्यममोघं दर्शनं मम ॥ ११

C 14 1793
 B 14 23 12
 K 14 3 17

7 D₁ om 7^{ab} (cf v 1 G) —^o) K₂ तन् (for
 यन्) G₂ नद्ये —^c) B₁ जठरे (submetric) (for
 "रेण) K₄ Dn₁ D₁ : 4-5 त्वावृत, B₁ वृत तदा, L₁
 G₂ तयावृत, G₂ M₃ समा (for तदा) —^o) Some
 MSS आवृत्ताश्वा खाशास्त्र, G₂ शाशास्त्र (for
 चाशास्त्र) —^d) K₄ M₂ अच्युत

8 ^b) K₁₋₃ D₁ अक्षयम् —^o) Śi K_{1,2} स्वा
 —^d) Śi K₁ : केशव (for शाश्वतम्)

9 After the ref., K₄ D₁ ins

112* मुनिं विश्वरूपमन दृष्ट्वा कृष्णो महामना ।
 मनसा सुप्रमत्नेन प्रीयमाणो जनार्दन ।

—^d) B Dc₁ उदको, S उदको

10 ^a) K₄ D₁ कृष्ण (for एष) K₂ 1.1 D₁ मे
 स्वय, D₂ : एवाय (for एवाद्य) G₂ पर्याप्त एवाद्य वर
 —^b) G₂ एष, Bom ed परस्त्र (for परस्त्र) K₃ सु
 स्वो (for स्वतो) D^o महाद्युति —^o) D₂ तत्, D₂
 ये (for यत्) M_{1,2} : haenus for कृष्ण —^d) K₂ T
 M₁₋₃ प्रमत्ताप्ययं, K₄ D₁ प्रत्याप्यय, B₁₋₃ Dn₁
 D₂₋₃ पुरुषोत्तम, B₁ : Dc₁ पुरपाप्ययं (for प्रमत्ता
 प्ययम्)

11 ^a) Śi K₁ : पुनस्तमञ्जवीत्पुनो —^b) G₂ नां
 स्वमय विहारय (sic) —^o) K₂ एष (for एवत्) —^d)
 K₂ Dc₁ नया, T₁ G M_{1,2} : 4 तद (for मन) B₁ :
 अमोघ मम दर्शन

12 B उत्तङ्क, S उदङ्क —^a) K₄ B₁ Dn₁ D₁ :
 अक्षय्य Śi K_{1,2} मे, K₃ : 5 B₁ : 3-3 Dc₁ D₁ G₂
 वेद्, B₁ Dn₁ D^o च (for वै) G अक्षय्य करणोपो
 वै —^b) Śi K₁₋₃ B₁ यदेवत्, G₂ यद्येव (for यद्ये-
 वत्) K₄ D₁ : ययैतन्म (D पतन्मे म)न्यते मयाद्

C 14 1'09
B 14 5' 13
K 14 55 10

उत्तङ्ग उवाच ।

अवश्यकरणीयं वै यद्येतन्मन्यसे विभो ।

तोयमिच्छामि यत्रेष्टं मरुष्वेतद्वि दुर्लभम् ॥ १२

वैशंपायन उवाच ।

ततः संहृत्य तत्तेजः प्रोयाचोत्तङ्गमीश्वरः ।

एष्टव्ये सति चिन्त्योऽहमित्युक्त्वा द्वारकां ययौ ॥ १३

ततः कदाचिद्भगवानुत्तङ्गस्तोयकाङ्क्षया ।

दृषितः परिचक्राम मरौ सस्मार चाच्युतम् ॥ १४

ततो दिग्वाससं धीमान्मातङ्गं मलपङ्क्तिम् ।

अपश्यत मरौ तस्मिञ्श्वयूथपरिवारितम् ॥ १५

भीषणं वद्वनिर्दिशं वाणकार्मुकधारिणम् ।

— °) Ks यत्रेष्टो; Ds ° य (Ds त)त्वेन; Gs यच्छेन (for यत्रेष्टं) — °) Ks मेरुषु, Ds मरुश्च (for मरुषु)

13 N om the ref — °) Ds1 संहृत्य Ds ° तेज स्वं (for तत्तेज) — °) B Ds1 [उ]त्तङ्गम्, S [उ]त्तङ्गम् — °) Ks Ds ° एष्टव्ये, Ds ° एष्टव्ये Gs स तु (for सति) — °) S1 द्वारिका Gs गत (for ययौ) — After 13, S1 K1 s ins an addl colophon [Adhy no S1 64]

14 Before 14, S1 K1 s ins वैशंपायन उवाच — °) K1 अतकम्, B Ds1 उतकम्, S उदकम् B1 s M1 काम्यया (for काङ्क्षया) — °) Ds चास्मार (for स)

15 °) Ds G1 corrupt Ks मतंगं S1 (before corr as in text) B1 s Ds -पकिल, Ks -पकितं, Ks लिपितं, Ds1 -पकिणं, T वर्तिन Ks मातंग वल कपिनं — Gs om 15°-17° — °) T1 G1 अपश्यतु Ks मरौ (for मरौ) — °) S1 K1 s श्व (K1 क)जूट, Ks ° स्वयूथ (for श्वयूथ-) B1 -विराजित (sub-metric) (for -परिवारितम्)

16 Gs om 16 (of v 1 15) — °) K1 corrupt, Gs भूषण (for भी°) T1 भद्र (for यद्) Ds ° निरुश — °) Ks द्वारिण (for धा°) — °) Ds1 corrupt, T1 G1 s Cv [अ]य (for [अ]ध) Ks ° B1 s Ds1 D1 s श्रोतसो; Ds M4 स्रोतसा — °) Ks सृजोत्तम (sio), Ks Ds1 Ds M2 द्विजोत्तम

तस्याधः स्रोतसोऽपश्यद्वारि भूरि द्विजोत्तमः ॥ १६

स्मरन्नेव च तं प्राह मातङ्गः प्रहसन्निव ।

एष्टुत्तङ्गं प्रतीच्छस्व मत्तो वारि भृगूद्वह ।

कृपा हि मे सुमहती त्वां दृष्ट्वा वृद्ममाहृतम् ॥ १७

इत्युक्तस्तेन स मुनिस्तत्तोयं नाभ्यनन्दत ।

चिक्षेप च स तं धीमान्वाग्भिरुग्राभिरच्युतम् ॥ १८

पुनः पुनश्च मातङ्गः पित्रस्वेति तमव्रवीत् ।

न चापिवत्स सक्रोधः क्षुभितेनान्तरात्मना ॥ १९

स तथा निश्चयात्तेन प्रत्याख्यातो महात्मना ।

श्वभिः सह महाराज तत्रैवान्तरधीयत ॥ २०

उत्तङ्गस्तं तथा दृष्ट्वा ततो व्रीडितमानसः ।

(Ks °मं)

17 Gs om 17° (of v 1 15) — °) S1 K1 s स्रवद्वै स, Ks D1 स्रवजलं; Ks श्रवत स, B1 s स्र यज्ञेव, Ds स्मरन्नेव, S (Gs om, T1 before corr) स्रवत स (for स्मरन्नेव) M1 s तत् (for त) — °) Ks मतंग — °) B1 s [उ]त्तङ्ग, B1 [उ]त्तङ्ग Ks ° D1 T G1 s प्रतीच्छ इव, Ds ° क्षस्व, Ds ° हस्व, Ds ° यस्व (for °च्छस्व) — °) Ks वारि मत्तो (by transp), B1 s वारि भूरि (B1 °वि), B1 मत्तो भूरि — °) Ds स्वा B1 क्षुत् (for वृद्-) K1 s ° D1 समाहित, Ks -पिपासित; Ds1 S समन्वित, Dn1 D1-s समाश्रित (for °हतम्) Ks स्वां दृष्ट्वा वर्धितं हि वै

18 °) Gs तं क्रोधान् (for तत्तोयं) Ks Ds [अ]भि नन्दत, T G [अ]भ्यमन्यत (for °नन्दत) — °) Gs चुकोप (for चिक्षेप) — °) T1 अऽयाभिर (for उग्रा°) S1 K1-s अच्युत (Ks °त)

19 T1 om 19°-21° — °) T2 G1 s तु (for च) B1 सतगश्च (for च मातङ्ग) — Ks D1 M1 s om (hapl) 19°-22° — °) B1 Ds1 चापिवत् (for न चापि वत्) Ks सुमंकुद; T1 G1 s च सक्रोध (Gs °धाव) — °) G1 s Ms क्षुभितेन (for क्षुभि°)

20 Ks D1 T1 M1 s om, 20 (of v 1 19) Ds om (hapl) 20°, S1 reads it on marg — °) S1 तथापि, K1 s तथा हि; B1 Ds1 तथा तु (for स तथा); Ks स निश्चयात्तया तेन — °) Gs महामना.

21 Ks D1 M1 s om 21, T1 om 21° (for all,

मेने प्रलब्धमात्मानं कृष्णेनामित्रघातिना ॥ २१
 अथ तेनैव मार्गेण शङ्खचक्रगदाधरः ।
 आजगाम महाबाहुरुत्कृष्यैनमब्रवीत् ॥ २२
 न युक्तं तादृशं दातुं त्वया पुरुषसत्तम ।
 सलिलं विप्रमुख्येभ्यो मातङ्गस्रोतसा विभो ॥ २३
 इत्युक्तवचनं धीमान्महाबुद्धिर्जनार्दनः ।
 उत्तङ्गं श्लक्ष्णया वाचा सान्त्वयन्निदमब्रवीत् ॥ २४
 यादृशेनेह रूपेण योग्यं दातुं वृतेन वै ।
 तादृशं सत्तु मे दत्तं त्वं तु तन्नावबुध्यसे ॥ २५
 मया त्वदर्थमुक्तो हि वज्रपाणिः पुरदरः ।
 उत्तङ्गायामृतं देहि तोयरूपमिति प्रभुः ॥ २६

स मामुवाच देवेन्द्रो न मर्त्योऽमर्त्यता ब्रजेत् ।
 अन्यमस्मै वर देहीत्यसकृद्भृगुनन्दन ॥ २७
 अमृतं देयमित्येव मयोक्तः स शचीपतिः ।
 स मां प्रसाद्य देवेन्द्रः पुनरेवेदमब्रवीत् ॥ २८
 यदि देयमवश्यं वै मातङ्गोऽहं महाद्युते ।
 भूत्वामृतं प्रदास्यामि भार्गवाय महात्मने ॥ २९
 यद्येवं प्रतिगृह्णाति भार्गवोऽमृतमद्य वै ।
 प्रदातुमेप गच्छामि भार्गवायामृतं प्रभो ।
 प्रत्याख्यातस्त्वहं तेन न दद्यामिति भार्गव ॥ ३०
 स तथा समयं कृत्वा तेन रूपेण वासवः ।
 उपस्थितस्त्वया चापि प्रत्याख्यातोऽमृतं ददत् ।

C 14 1C19
 B 14 5 29
 K 14 53 37

cf v 1 19) —^a) B Dc1 उतकम्, T: G M: 4
 उदकम् K: D: ततो, T: तदा (for तथा) —^b)
 K: तथा; D: ततो (sic), G: तत्र (for ततो) T:
 G: शक्तिः, G: वृद्धिः, M: 4 धीलित (for धीदित)
 —^c) K: *लब्धम्, D: प्रालब्धम्, G: प्रलु, G:
 प्रलोभ्यम् —^d) G: कृष्णेनामितेजसा

22 K: D: M: 1: om 22 (cf. v 1 19) —^e)
 B D (D: om) बुद्धिर् (for -बाहुर) —^d) K: B
 उतकम्, K: 2 Dc1 उत (K: 'त्त)क, S (M: 1: om.)
 उदकम् S: K: 1: [ह]दम्, K: तम्, D: G: [ए]वम्
 (for [ए]नम्)

23 Before 23, K: D: ins उत्तङ्ग उवाच —^a)
 M: युक्तम् h. स्वीदशं (for ता) —^b) S: K: 1: 8
 स्वया तु पुरुषोत्तम —^c) K: -मुख्येभ्यो —^d) K: 4
 B: D: -श्रोतसा, D: श्रोतसा

24 ^a) S: K: 1: 8 [उ]क्तो (for [उ]क्त) B D
 (except D: 1) त तु, T G: धीर (for धीमान्)
 —^b) K: 1: महाबुद्धि —^c) K: 1 B Dc1 उतक, S
 उदक

25 ^a) S: K: D: 1: G: [ए]व (for [ह]ह) —^b) D:
 दातु योग्यं (by transp) S: K: 1: 8 वृतेन, K: 4 D: 1: 3
 T: G: 1: वृतेन, B: G: 2: वृतेन, G: अनेन (for वृतेन)
 B: 1: 4 (marg) ह (for वै) B: Dc1 योग्य दातुं वृते-
 नद्य —^d) S: T: G: 2: त (for तन्) B: 4 Dc1
 -मुख्यथा (for 'से) B: 5 Dn: 1 D: 1: Bom. ed तच्च
 (D: 6 लब्ध, Bom ed यद्य) स्व नावबुध्यया

26 ^a) B: Dn: 1 D: 1: 3 वै, M: 1: [स]सि (for हि)
 —^b) B: पुन पुन (for पुरदर) —^c) B Dc1 उतकाय,
 S उद —^d) K: हृद (for हृति) S: K: 1: 8
 प्रभो

27 K: Dc1 om 27^e-28^d —^e) G: M अन्यद्
 (for अन्यम्) —^d) K: असकृद्; T: तेन त्वं (for
 [ह]त्यसकृद्) K: D: ह्यसकृद्गदाधर

28 K: Dc1 om 28 (cf v 1 27) —^a) K: 4: 8
 B: 1: D: 1: इत्येव —^b) B: 1: इति (for मया) K: उक्त
 Dn: 1 च (for स) —^c) G: om 28^e-29^d —^e) K: 1
 corrupt. D: G: M मा (for मां)

29 G: 1: om 29 (of v 1 28) —^a) S: D: 8 देवम्
 (sic), K: 1: चेयम् (for देयम्) K: 2: हि, D: 6: ते,
 G: चेन् (for वै) —^b) M: 1: [स]यं (for षह)
 B: 1: Dn: 1 D: 1: 3 T G: महामते (for 'द्युते) —^c) K: 1
 D: 2: भूत्वाभूत् —^d) K: 2: महामते, D: 6: रमनि

30 ^a) G: [ए]व (for [ए]व) K: 2: गृह्णामि, K: 4
 D: 6: गृह्णाति, D: 1: (also as in text) -गृह्णाति —^b)
 K: 4: 8 D: 1: उत्तमं (for अद्य वै) B: 8: भार्गवोऽप्यमृतं
 विभो —^c) K: 2: एव (for एष) —^d) K: 4: B:
 Dc1 D: 1: 6 T G: 2: विभो (for प्रभो) B: 1: Dn:
 D: 1: 4 भार्गवस्यामृत विभो, B: 8: वचनात्तव केशिहन् —^e)
 K: 2: om न T G: 1: M दास्यामि (for दद्याम्) K:
 4: 8 D: 1: माधव (for भार्गव) B Dc1 Dn: 1 D: 1: 3
 G: दास्यामि न (B: 1: Dc1 D: 6: G: 8 न दास्यामि)
 कथयन्

C. 14 1620
B. 14 55 34
K. 14 55 37

चण्डालरूपी भगवान्सुमहांस्ते व्यतिक्रमः ॥ ३१
यत्तु शक्यं मया कर्तुं भूय एव तवेप्सितम् ।
तोयेप्सां तव दुर्धर्षं करिष्ये सफलामहम् ॥ ३२
येष्वहःसु तव ब्रह्मन्सलिलेच्छा भविष्यति ।
तदा मरौ भविष्यन्ति जलपूर्णाः पयोधराः ॥ ३३

रसवच्च प्रदास्यन्ति ते तोयं भृगुनन्दन ।
उत्तङ्कमेघा इत्युक्ताः ख्यातिं यास्यन्ति चापि ते ॥ ३४
इत्युक्तः प्रीतिमान्विप्रः कृष्णेन स वभूव ह ।
अद्याप्युत्तङ्कमेघाश्च मरौ वर्षन्ति भारत ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

31 °) T G₁ तदा (for तथा) — For 31^{ab}, G₂ subst.

113* स तथा तेन रूपेण वासवस्त्वासुपागत ।

— °) D₁ [अ]दि- (for [अ]पि) — °) K₄ s D₁ T₁
M₁ ददन्, G₂ दधत् (for ददत्) — °) K₆ B₁₋₄
Dn₁ D₂₋₅ G₃ चाण्डाल (D₁ ङ) D₆ -रूपो, T₁
रूप (for रूपी) K₈ D₆ मघवा (for भगवान्)
— °) K₂ स (for सु) D₆ तद् (for ते)

32 °) K₂ यत्र, M₁ यस्तु (for यत्तु) D₆ s
[अ]शक्य (for शक्य) G₂ यत्तु कर्तुं मया शक्य — °)
M₁ s एष (for एव) — °) B₂ G₂ तोयेच्छा (for तो-
येप्सां) Ś₁ K₂ s B₁ Dn₁ D₂₋₅ दुर्धर्षा; K₁ षं;
B₂ षं D₆ तोयेच्छा यदि दुर्धर्षं — °) D₆ सफ-
लम्, D₆ स सताम् (for सफलाम्).

33 °) B D (except D₁) च ते (for तव) K₁
T G₁ M₁ ब्रह्म — °) K₁ s B₁ D₆ Dn₁ D₁₋₄ G₂
सलिलेप्सा, D₆ s तोयेप्सा च; T G₁ सुजलेप्सा (G₁
च्छा) (for सलिलेच्छा) — °) K₄ s D₆ s मेरौ; D₄

पूर्णां (sic) (for मरौ) — °) K₈ जलपूर्णं पयोधर

34 °) G₂ प्रसवाच् (for रसवच्) — °) K₂ s
ततोयं, D₆ D₆ s S तोय ते (G₂ वै) (by transp)
K₄ भृगुनन्दन — °) K₁ B D₆ उत्तङ्कमेघा, S उदक-
मेघा — °) K₈ corrupt. Ś₁ K₁ चैव ते, K₂ s D₁
s चापरे, M₄ वा भुवि (for चापि ते)

35 °) K₁ इत्युक्ता K₁ Dn₁ विप्र, K₂ s D₁
क्षिप्र, K₈ विप्रा — °) K₂ T₁ G₁ च (for स)
— °) K₁ B D₆ [उ]तक, S (except G₂) [उ]दक
K₂ s तु, K₄ D₁ S ते (for च) — °) D₂₋₅ मेरौ
(for मरौ) K₂ वर्षन्ति; T G₁ s M वर्तन्ति (for
वर्षन्ति) K₄ D₁ चापरे (for भारत)

Colophon. — Sub-parvan K₂ s B D T₁ उत्त
(B₁ s D₆ ष, T₁ द)कौपाख्यान — Adhy no
(figures, words or both) Ś₁ 65, B₁ 48, B₂ 54
(as in text), Dn₁ M₄ (inf lsn) 55, D₁ 51,
T₁ 41, T₂ G₁ s M 40, G₂ 53 — Śloka no
Dn₁ 38

५५

जनमेजय उवाच ।

उत्तङ्कः केन तपसा संयुक्तः सुमहात्तपाः ।

यः द्वापं दातुकामोऽभूद्विष्णवे प्रभविष्णवे ॥ १

वैशांपायन उवाच ।

उत्तङ्को महता युक्तस्तपसा जनमेजय ।

गुरुभक्तः स तेजस्वी नान्यं कंचिदपूजयत् ॥ २

सर्वेषामृषिपुत्राणामेष चासीन्मनोरथः ।

अचर्द्धीं गुरुवृत्तिं वै प्राप्नुयामिति भारत ॥ ३

गौतमस्य तु शिष्याणां बहूनां जनमेजय ।

उत्तङ्केऽभ्यधिका प्रीतिः स्नेहश्चैवाभवत्तदा ॥ ४

स तस्य दमगौचाभ्यां विक्रान्तेन च कर्मणा ।

सम्यक्चैवोपचारेण गौतमः प्रीतिमानभूत् ॥ ५

अथ शिष्यसहस्राणि समनुज्ञाय गौतमः ।

उत्तङ्कं परया प्रीत्या नाभ्यनुज्ञातुमैच्छत् ॥ ६

तं क्रमेण जरा तात प्रतिपेदे महामुनिम् ।

न चान्वयुष्यत तदा स मुनिर्गुरुवत्सलः ॥ ७

ततः कदाचिद्राजेन्द्र काष्ठान्यानयितुं ययौ ।

उत्तङ्कः काष्ठभारं च महान्तं समुपानयत् ॥ ८

स तु भारामिभूतात्मा काष्ठभारमरिंदम ।

निषिषेप क्षितौ राजन्परिश्रान्तो बुभुक्षितः ॥ ९

C 14 1633
B 14 55 9
K 14 56 9

55

1 °) B (except B₂) उतक, S उदक G₃ नैव (for केन) —^b) K₁ D₁ तु, T G₁ 2 M₂ 4 म (for सु) K₁₋₂ महावप, K₂ 'मुने B Dc₁ Dn₁ D.-₂ मयुक्तो वै (B₃ om वै) महामना (D₃ 'मुनि) —^c) K₂ तप (for द्वाप) G₂ मोकुकामो (for दावु')

2 °) B (except B₂) Dc₁ उत्तको, S उदको D₂ ० तपसा (for महता) K^a म उत्तको महायुक्त —^b) B₃ तेजसा, D₂ ० महता (for तपसा) —^c) D₁ गुरुभक्त, D₃ 'सक्त (for 'भक्त) —^d) K₂ नो (for न) K₆ B 4 Dn₁ D₂ 4 ८ T₁ G₃ [अ]न्वत् (for [अ]न्व) K₁ 2 Dn₁ D₂ 4 ८ T₁ G₃ किंचिद्, K₈ Dc₁ कश्चिद् (for कविद्) D₂ नान्यत्किंचिदसजयत्

3 °) D₂ अपि (for ऋषि) —^b) K₆ B D (except D₁) om च —^c) K₄ उत्तकीं, B Dc₁ Dn₁ औत्तकीं (Dn₁ 'किं), S औत्तकीं S₁ K₁ 3 -भक्ति (for वृत्ति) —^d) K₂₋₃ B₂ 4 D S (except G₃) प्राप्नुयाम (for 'याम्)

4 °) K₂ 3 गौतमस्य D₂ सुरयाना, G₃ पुत्राणा (for शिष्याणा) —^c) B₁ उत्तके, S उदके K₂ [s]न्वधिका, K₄ [s]न्व, G₃ हा (for स्य) —^d) S₁ K₁ 3 तया (for तदा)

5 °) B₂ मनस्य (sic) (for स तस्य) D₂ सम (for

दम) K₈ शौर्याणा (for शौचाम्या) —^b) K₂ 4 5 D₁ शीलाद्येन, T G विज्ञानेन, M विद्या (M₃ प्रदा) -तेन (for विक्रान्तेन) K₁ कर्मणा —^c) K₄ D₃ एवोप-, M₂ स्वैवाव- (for चैवोप-) K₂ -कारेण (for -चारेण) —^d) K₂ 3 गौतम

6 °) T₁ G₁ 2 M₃ 4 (inf lin as in text) तथा (for अय) D₃ शिष्या (for शिष्य) —^b) G₃ -ज्ञाप्य M₁ गौतम B D (except D₁) समनुज्ञातवा ऋषि, M₃ 4 (inf lin) 'ज्ञातुमैहत —^c) K₁ 3 उत्तक, B Dc₁ उत्तक, S उदक D₆ परम (for परया) —^d) D₃ दृच्छय

7 °) Dc₁ तया; M₃ जरया (hypermetric) (for जरा) K₂ B₃ ६ Dc₁ तत्र, D₅ M₁ 2 राजन्, D₃ ज्ञातु (for तात) —^b) B Dc₁ T₁ G M₃ 4 परिरेभे (for प्रतिपेदे) K₄ D₁ वृत्ति, K₅ वृत्ति (for मुनिम्) —^c) Dc₁ om. न B₃ वा (for च) S₁ K₁ 3 व्ययुष्यत, B Dc₁ T₂ [अ]वबु, G₁ तां बुध्यति (for [अ]न्वयुष्यत) K₂ तत (for तदा) —^d) D₃ मुनि

8 °) T₁ G₁ काष्ठान् (for काष्ठानि) K₂ [आ]नयने (for 'वित्तुं) M₁ 2 काष्ठानानेदुमैहत —^c) B Dc₁ उत्तक, S उदक K₄ D₁ काष्ठ (for काष्ठ) K₁ D₂ M₁ 3 त, K₂ (also as in text) स, G₃ तु (for च) —^d) K₁ महात सुयमानयत्

9 °) K₂ च, B D (except D₁) T₂ G₃ तद्, T₁

C 14 1634
B 14 56 9
F 14 56 10

तस्य काष्ठे विलयाभूज्जटा रूप्यसमप्रभा ।
ततः काष्ठैः सह तदा पपात धरणीतले ॥ १०
ततः स भारनिष्पिष्टः क्षुधाविष्टश्च भार्गवः ।
दृष्ट्वा तां वयसोऽवस्थां रुरोदार्तस्वरं तदा ॥ ११
ततो गुरुसुता तस्य पद्मपत्रनिभेक्षणा ।
जग्राहाश्रूणि सुश्रोणी करेण पृथुलोचना ।
पितुर्नियोगाद्धर्मज्ञा शिरसावनता तदा ॥ १२
तस्या निपेततुर्दग्धौ करौ तैरश्रुविन्दुभिः ।
न हि तानश्रुपातान्यै शक्ता धारयितुं मही ॥ १३
गौतमस्त्वब्रवीद्विप्रमुत्तङ्गं प्रीतमानसः ।
कस्मात्तात तवाद्येह शोकोत्तरमिदं मनः ।

G₁ 2 M₈ त, M₁ 2 4 सं (for तु) —^b) G₁ अरि
दम —^c) D_{n1} D₄ निश्चिक्षेप (for निष्पिष्ट) G₈
ततो (for क्षितौ) —^d) G₈ -आतो

10 G₈ om 10^{ab} —^a) B₈ काष्ठ Ś₁ K₁ 8
सु (for वि-) —^b) K₄ D₁ जातरूपाभवत्तदा

11 ^a) D_{o1} निष्पेप- (for -निष्पिष्ट) D₈ तत स
भाडनिष्पेप (s₁₀) —^b) D_{n1} D₂₋₈ भारत (for
भार्गव) K₂ क्षुधाक्रातोति भार्गव —^c) K₂ वय-
सावस्था —^d) B₁ 2 8 D_{c1} D_{n1} D₂₋₄ T₁ G₁ [जा]र्त
स्वर(D_{o1} 'न)स् K₂ तथा(for तदा) D₈ 8 गुरोरात्
स्वरस्तदा —After 11, K₅ reads 13^{ab}

12 ^a) K₁ कुतो (for ततो) D₁ चास्य (for तस्य)
—^b) B D (except D₁) निभानना (for -निभेक्षणा)
—^c) B₁ 8 कराभ्या (for करेण) K₄ D₁ G₈ M₈ वयो
(G₈ M₈ तपो)युक्तस्य धीमत, T G₁ 2 M₁ 2 4 कत्रेरात्स्य
धीमत —^e) T₂ वियोगाद् (for नियो) G₁ भागज्ञा,
G₈ धर्मात्मन् (for धर्मज्ञा) Ś₁ K₁ 8 पितुर्निदेशाद्धर्मोच्च

13 K₅ reads 13^{ab} after 11 —^a) K₅ [क्ष]भि-
(for नि) G₁ ददा (s₁₀) (for दग्धौ) Ś₁ K₁ 8 तस्या
नि(K₁ 'स्माक्षि)पेतुर्निदेशाद् —^b) K₈ कचास्तैर्, B₈ 8
तौ कगच्, D_{o1} D₁ करौ ताच्, G₁ तैरात्तैर्, G₈ करौ
तस्य (for करौ तैर्) K₂ 5 D₁ -चारिभि (for विन्दु-
भि) —^c) T₁ G₁ च (for हि) G₈ क्षयापत्त (s₁₀) (for
अश्रुपातान) B₁ 2 8 D_{n1} D₂₋₈ तु, D₈ च (for वै)
—^d) K₁ शक्त, K₄ D₁ शक्त्या Ś₁ K₁ मम, K₂
D₂ G₂ 8 महीं, B₂ न्न हि, B₈ D_{c1} D_{n1} स्स ह (for
मही) K₈ शक्ता वरयिदुं च सा

स स्वैरं ब्रूहि विप्रैर् श्रोतुमिच्छामि ते वचः ॥ १४

उत्तङ्ग उवाच ।

भवद्भतेन मनसा भवत्प्रियचिकीर्षया ।

भवद्भक्तिगतेनेह भवद्भावानुगेन च ॥ १५

जरेयं नावबुद्धा मे नाभिज्ञातं सुखं च मे ।

शतवर्षोपितं हि त्वं न मामभ्यनुजानथाः ॥ १६

भवता ह्यभ्यनुज्ञाताः शिष्याः प्रत्यवरा मया ।

उपपन्ना द्विजश्रेष्ठ शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १७

गौतम उवाच ।

त्वत्प्रीतियुक्तेन मया गुरुशुश्रूपया तव ।

व्यतिक्रामन्महान्कालो नावबुद्धो द्विजर्षभ ॥ १८

14 ^a) K₄ B₂ D₁ विप्र G₈ गौतमश्चाप्रवीदेनम्
—^b) K₁ B (except B₄) D_{o1} उत्तङ्ग, T G₁ 2 M
उत्तङ्गं K₁ 2 B₈ D_{o1} D₁ 8 T₂ प्रीति- (for प्रीत) G₈
उत्तङ्ग विप्रसत्तम —K₈ om 14^c-17^b —^c) B₈ 8 T₂
G₁ M₂ तस्माद्, D₈ च (for क) G₁ पदापाद्ये (s₁₀)
(for तवाद्येह) —^d) D₈ वच (for मन) G₈
शोकात्तरमिदं तव —^e) Ś₁ K₁ स्वसैनं (s₁₀), G₈ सुस्वर
(for स स्वैर) K₂ वद् (for ब्रूहि) D_{o1} D₅ 8 सखे
मे (D_{o1} 'स्वर) ब्रूहि तत्त्वत् —^f) B D_{n1} D₂₋₄ तत्त्वत्
(for ते वच)

15 K₈ om 15 (of v 1 14) B D_{c1} उत्तङ्ग, S
उत्तङ्ग (for उत्तङ्ग) —^a) K₂ भवत्कृतेन, K₅ भगव
कृते (for भवत्कृतेन) —^c) Ś₁ K₁ -गतेनेह, M₈ गते
हत्त (for -गतेनेह) —^d) D₂ भागानुगेन (for -भावा)
B₁ 2 D₅ 8 ह (for च)

16 K₈ om 16 (of v 1 14) —^a) K₂ [क्ष]व
बुध्या B₈ 4 D_{c1} वै (for मे) T G₁ 2 जरा ता नावबु-
(T₁ 'म बु)ध्यामि —^b) Ś₁ K₁ 2 वि-, D₈ [क्ष]बु,
G₁ [क्ष]व-, G₈ प्र (for [क्ष]भि) —^c) B₁₋₈ 8
D_{c1} D_{n1} D₂ 8 8 8 मा हि, D₄ मा वै, M₈ च स्व
(for हि स्व) B₄ शतवर्षे मम गते —^d) B D
(except D₁) स्वम् (for माम्) Ś₁ अभ्यनुजानथ,
K₁ 4 D₁ 'न्वजानया, K₂ 'स्वजन्यया, B D_{c1} D_{n1}
D₂₋₈ 8 M 'नुजानिया, T₁ G₂ 8 'नुजज्ञिवान् (for 'नुजा
नया)

17 K₈ om 17^{ab} (of v 1 14) —^a) K₅ B D
(except D₁) तु (for हि) —^b) Ś₁ प्रत्यवता (s₁₀)

किं त्वद्य यदि ते श्रद्धा गमनं प्रति भार्गव ।
अनुजां गृह्य मत्तस्त्वं गृहान्गच्छस्व मा चिरम् ॥ १९

उत्तङ्क उवाच ।

गुर्वर्थं कं प्रयच्छामि ब्रूहि त्वं द्विजसत्तम ।
तमुपाकृत्य गच्छेयमनुजातस्त्वया विभो ॥ २०
गौतम उवाच ।

दक्षिणा परितोषो वै गुरुणां सद्भिरुच्यते ।
तव ह्याचरतो ब्रह्मंस्तुष्टोऽहं वै न संशयः ॥ २१
इत्थं च परितुष्टं मां विजानीहि भृगूद्वह ।
युवा षोडशवर्षो हि यदद्य भविता भवान् ॥ २२

ददामि पत्नीं कन्यां च स्वां ते दुहितरं द्विज ।
एतामृते हि नान्या वै त्वचेजोऽर्हति सेवितुम् ॥ २३
ततस्तां प्रतिजग्राह युवा भूत्वा यशस्विनीम् ।
गुरुणा चाभ्यनुजातो गुरुपत्नीमथाववीत् ॥ २४
किं भवत्यै प्रयच्छामि गुर्वर्थं विनियुङ्क्त माम् ।
प्रियं हि तव काङ्क्षामि प्राणैरपि धनैरपि ॥ २५
यदुर्लभं हि लोकेऽस्मिन्नतनमत्यद्भुतं भवेत् ।
तदानयेयं तपसा न हि मेऽत्रास्ति संशयः ॥ २६
अहल्योवाच ।

परितुष्टास्मि ते पुत्र नित्यं भगवता सह ।

C. 14 1652
B 14 56 27
K. 14 56 28

K₂ 4 B₁₋₄ D (except Dc₁) T₁ G₂ मम, K₂ च ये,
T₂ G₁ त्वया (for मया) — °) K₄ D₁ उपसन्ना (for
'पत्ना) K₂ T द्विजश्रेष्ठा

18 M₁ 2 om the ref — °) K₂ 4 D₁ व्यतिक्रान्ते,
K₈ M₁ 2 'क्रमन्, D₃ 'क्रमान् (for 'कामन्) Ś₁ K₁
2 4 B₁ 2 5 D₁₋₃ T G₂ महा (for महान्) — °) D₅ 6
[अ]बुद्धो हि, T₁ G₁ [अ]बुद्ध्या (sic), G₂
'बुद्धे G₃ द्विजोत्तम (for द्विजर्षभ)

19 Before 19, M₁ ins गौतम — °) T G₁
[अ]त्र (for [अ]द्य) K₈ किं त्व*यद्यतिश्रद्धा — °)
K₄ D₁ G₃ प्राप्य (for गृह्य) Ś₁ K₁₋₃ अनुजा गृह्यता
मत्तस्, B Dc₁ Dn₁ D₂₋₆ T₂ 'ज्ञा प्रतिगृह्य त्व (D₃
'ह्यस्व) — °) Ś₁ K₁ 3 त्व गृहान्गच्छ, K₂ 4 5 D₁ G₈
स्वगृह गच्छ, B Dc₁ Dn₁ D₂₋₆ स्वगृहान्गच्छ (for
गृहान्गच्छस्व) M₄ गृहान्गच्छ ययासुख — After 19,
Ś₁ K₁ 8 ins an addl colophon [Adhy no Ś₁
67]

20 B उत्तक, S उत्तक (for उत्तङ्क) — °) Ś₁
K₁ 8 B₁ D₃ 6 T G₂ 8 किं, G₁ स (for कं) — °)
B₂ तद्, G₂ किम् (for तम्) K₂ 4 5 B D T G
उपाह्वय (for 'कृत्य) — °) K₄ D₁ [अ]नघ (for
विभो)

21 K₂ om the ref — °) B₅ Dc₁ M₈ इष्यते
(for उच्यते) — °) M₁ 2 व्याहरतो K₈ D₅ 6 ब्रह्म,
K₅ नित्य, T G धर्म (for ब्रह्मस्व)

22 °) K₄ D₁ इष्ट (for इत्य) Ś₁ G₈ हि, K₁ 8
सु (for च) M मा (for मा) — °) K₂ 5 B₂ 4 5

Dn₁ D₁₋₄ यद्यद्य, B₁ 8 Dc₁ सदोद्य (for यद्यद्य) D₈
यावद्यद्य भवता भवान् (hypermetric), S यद् (T₁ G₁
तवा-, T₂ G₂ 8 तद्)द्य त्व भविष्यति (M₂ also 'ति)

23 °) B₁ 2 5 Dc₁ Dn₁ D₂ 8 G₁ M ददानि (for
'मि) B₃ ददानि पत्नीं रम्या च, T₁ ददामि कन्या
पत्नीस्त्वे — °) K₂ 4 5 D₁ विभो, D₅ 6 नृप (for
द्विज) — °) M₁ 2 नान्यो K₂ corrupt, B D
(except D₁) एतामृते (D₃ 'ता)गना (D₅ 6 'ना) नान्या,
G₈ एतामृते ननु स्याद्वै — °) G₈ तत्तेजो

24 Before 24, S (except T₂ G₁) ins वेशपायन
— °) K₈ यतस् (for ततस्) — °) G₈ तपन्विनीं (for
यश) — °) D₅ 6 अथो (for अथ)

25 Before 25, D₂ 6 ins उत्तङ्क उवाच — °)
K₂ 5 B₁ 5 D G₂ M क (for किं) — °) D₅ om वि
D₁ M₂ 4 मा (for माम्) — °) Ś₁ K₁ 8 च तव,
K₂ 4 B Dn₁ D₂₋₄ हित च (for हि तव) K₈
काङ्क्षामि, G₈ काङ्क्षा मे D₅ 6 प्रिये च ते हितं काक्षे
— °) D₅ ध्वजैर् (sic) (for धनैर्) T₂ प्राणैर्वापि
जनैरपि

26 °) Ś₁ K₁ 8 सु-, D₃ ये (sic) (for यद्) — °)
Ś₁ घातुम्, K₄ D₁ बलम्, B₂ Dc₁ न स्वम्, D₅
तत्र, T₁ नित्यम्, G₂ सत्यम्, G₃ प्रियम् (for रत्नम्)
G₈ इत्यद्भुत (for अत्य) Dn₁ D₂₋₆ महत् (for भवेत्)
— °) Ś₁ K₁ 8 [s]स्तीह, B₂ [s]स्त्वत्र (by transp),
G₂ भ्राति K₂ न हि मेप्यस्ति दुर्लभ, T₂ G₁ तर्हि मे
नास्ति सशय

27 K₂ 4 D₂₋₆ अहिल्या — °) K₂ 4 5 D₁ वत्स,

C 14 1652
B 14 56 27
K 14 56 26

पर्याप्तये तद्भद्रं ते गच्छ तात यथेच्छकम् ॥ २७

वैशंपायन उवाच ।

उत्तङ्गस्तु महाराज पुनरेवाव्रवीद्वचः ।

आज्ञापयस्व मां मातः कर्तव्यं हि प्रियं तव ॥ २८

अहल्योवाच ।

सौदासपत्न्या विदिते दिव्ये वै मणिकुण्डले ।

ते समानय भद्रं ते गुर्वर्थः सुकृतो भवेत् ॥ २९

स तथेति प्रतिश्रुत्य जगाम जनमेजय ।

गुरुपत्नीप्रियार्थं वै ते समानयितुं तदा ॥ ३०

स जगाम ततः शीघ्रमुत्तङ्गो ब्राह्मणर्षभः ।

सौदासं पुरुपादं वै भिक्षितुं मणिकुण्डले ॥ ३१

गौतमस्त्वव्रवीत्पत्नीमुत्तङ्गो नाद्य दृश्यते ।

इति पृथा तमाचष्ट कुण्डलार्थं गतं तु वै ॥ ३२

ततः प्रोवाच पत्नीं स न ते सम्यगिदं कृतम् ।

शप्तः स पार्थिवो नूनं ब्राह्मणं तं वधिष्यति ॥ ३३

अहल्योवाच ।

अजानन्त्या नियुक्तः स भगवन्ब्राह्मणोऽय मे ।

भवत्प्रसादान्न भयं किञ्चित्तस्य भविष्यति ॥ ३४

इत्युक्तः प्राह तां पत्नीमेवमस्त्विति गौतमः ।

उत्तङ्गोऽपि वने शून्ये राजानं तं ददर्श ह ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

B₁ २ ६ D_{n1} D₂₋₅ T₁ विप्र (for पुत्र) —^δ) B D
(except D₁) नित्य भ(D₂ 'त्यभ)क्त्या तवानघ —^०)
D₈ पर्याप्तमेव तद्भद्र —^d) Ś₁ K₁ ३ पुत्र (for तात)
D (except D_{o1} D₁) T G₁ २ यथेप्सित, G₈ 'च्छसि
(for 'च्छकम्)

28 ^०) K₁ B D_{o1} उत्तङ्गस्, S उदकस् G₃ ता
(for तु). B₈ महातेजा (for 'राज) —^δ) G₈ वचो
व्रवीत् (by transp) —^०) K₈ आज्ञापयाद्य (for
'यस्व) G₃ M₃ ४ मा (for मा) K₁ D₈ माता (sio)
(for मात) —^d) T G₁ २ किं कर्तव्य (for कर्तव्य
हि) B₁ २ ६ D (except D₁) कर्तव्य च (B₈ हि) तव
प्रिय

29 K₂ ४ D₁ ६ अहिल्या —^०) K₄ D₁ [अ]-
भिहृते, B₁ ३-६ G₈ विष्टते, D_{o1} विहि*, T G₁ २
रुचिरे (for विदिते) K₅ परितुष्टास्मि ते वरस (of 27^a),
B₂ D_{n1} D₂₋₆ सौदासपत्नीविष्टते —^δ) Ś₁ K₁ स,
K₈ हि, B D (except D₁) ये (for वै) —^०) G₃ om
(hapl) 29^०-31^d —^०) K₂ G₁ २ M समानय, K₈ D₃
समानय (for 'नय) G₁ तु (for ते) —^d) B₁ ३
G₁ M₁ स कृतो, B₂ स हृतो (for सुकृतो)

30 G₈ om 30 (of v 1 29) Before 30, T₂
G₁ 1_{ns} वैशंपायन उवाच —^०) D₄ प्रतिसृत्य —^०)
D₂ -प्रियार्थी वै, D₈ प्रियार्थस्व —^d) D₈ न (for ते)

31 G₈ om. 31 (of. v 1 29) K₄ D₁ om 31^{ab}

—^δ) K₁ B D₂ उत्तङ्गो, S उदङ्गो —^०) T₁ मदास
(for सौदास) K₂ पौरुपादं —^d) K₈ भिक्षितुं,
D₂ भिक्षितुं

32 ^δ) K₁ B D_{o1} उत्तङ्गो, S उदङ्गो S [अ]प्र
(for [अ]द्य) —^०) K₄ पृष्टे, G₈ प्रति, M₈ पृष्ट्वा
K₈ D₂ समाचष्ट, D₈ ६ तथाचष्ट (for तमा) —^d)
Ś₁ K₁ B D_{o1} D₂₋₆ G₈ च सा, K₈ च स, K₅
च तु (for तु वै) K₂ ४ D₁ कुण्डलार्थं तु त गत, D_{n1}
'थं तु वै च सा

33 ^०) G₂ वै (for स) —^δ) K₃ ते (for न)
K₂ D_{o1} च, K₄ न; G₈ वा (for ते) —^०) D₈
शप्तः, G₁ ३ तव (for शप्त) —^d) Ś₁ K₁ ३ अशि-
ष्यते, G₈ हनिष्यति (for वधि*)

34 K₄ D₁ om 34 with the ref Ś₁ K₁ ३ om
the ref K₂ D₁₋₆ अहिल्या K₃ om 34^{ab} —^०)
K₁ ३ T₂ M अजानत्या K₁ सन् (for स) —^δ) D₈
G₁ भगवान् B D (D₁ om) मया, G₈ [स]द्य वै (for
द्य मे) —^०) K₈ D₁ तव (for भवत्-) B₈ भव
त्प्रसादानुभवा (sio) —^d) S (except M₈) तत्र (for
तस्य) D₈ ६ करिष्यति (for भवि*)

35 ^०) K₁ इत्युक्त्वा K₈ तौ तदा (for प्राह ता)
—^०) B उत्तङ्गो, S उदङ्गो K₄ D₁ हि (for अपि)
—^d) G₈ राजानं च ददर्श स

५६

वैशंपायन उवाच ।

स तं दृष्ट्वा तथाभूतं राजानं धोरदर्शनम् ।
 दीर्घमश्रुधरं नृणां शोणितेन समुक्षितम् ॥ १
 चकार न व्यथां विप्रो राजा त्वेनमथात्रवीत् ।
 प्रत्युत्थाय महातेजा भयकर्ता यमोपमः ॥ २
 दिष्ट्वा त्वमसि कल्याण पृष्ठे काले ममान्तिकम् ।
 भवं मृगयमाणस्य संप्राप्तो द्विजसत्तम ॥ ३
 उत्तङ्ग उवाच ।
 राजन्गुर्वीरिनं विद्धि चरन्तं मामिहागतम् ।
 न च गुर्वर्थमुद्युक्तं हिंस्यमाहुर्मनीषिणः ॥ ४

राजोवाच ।

पृष्ठे काले ममाहारो विहितो द्विजसत्तम ।
 न च शक्यः समुत्सृष्टं क्षुधितेन मयाद्य वै ॥ ५
 उत्तङ्ग उवाच ।
 एवमस्तु महाराज समयः क्रियतां तु मे ।
 गुर्वर्थमभिनिर्वर्त्य पुनरेष्यामि ते वशम् ॥ ६
 संश्रुतश्च मया योष्यो गुरवे राजसत्तम ।
 त्वदधीनः स राजेन्द्र तं त्वा भिक्षे नरेश्वर ॥ ७
 ददासि विप्रमुख्येभ्यस्त्वं हि रत्नानि सर्वशः ।
 दाता त्वं च नरव्याघ्र पात्रभूतः क्षिताविह ।

C 14 1658
 B 14 57 8
 K 14 57 8

Colophon — Sub-partan Ś1 K2 & B D M1-3
 उत्त (B1.2-3 'त', M1-3 'उ') कोपाख्यान, T उदकचरित
 — Adhy name K2 & D1 कुदलानयन — Adhy no
 (figures, words or both) Ś1 68 B1 3 : 55 (as
 in text), Dn1 M4 (inf lin) 56, D2 52, T1 42,
 T2 G1 : M 41, G2 45 — Śloka no Dn1 35

56

1 °) D1 महाभूतं, G1 तदा (for तथा) — °) K2 : 2 D1 रूपिण (for दर्शनम्) — °) Dc1 समु
 क्षित्, D2 च्छित्, G1 क्षित् (for 'क्षितम्)

2 °) Dc1 न श्यर्थ, D2 नान्यथा, G2 स कथा
 — °) K3 च, K4 Dc1 D1 [अ]पि (for तु) T2
 [पु]त्रम् — °) D1 प्रत्युदाय (sic), T2 G1 प्रत्याययौ,
 G2 : M प्रत्युद्ययौ

3 °) K1 दृष्ट्वा Ś1 कल्याणि G2 दिष्ट्वा प्राप्सोमि
 विप्रपं — °) B3 मन्त्रे, G2 ह्यस्मिन् (for पृष्ठे) Dc1
 ममान्तिके — °) K2 B Dc1 Dn1 D2 : 8 G2 मध्य
 Ś1 D2 मृगयमाणस्य — °) Ś1 K4 D1 : M2 द्विजसत्तम
 Dc1 स प्राप्सो यमातिकं (submetno)

4 D2 om 4 G1 om. (hapl) 4^a-5^b T1 G2
 (both om. the ref) read 4 after 6^b B उदक, T2
 G2 M उदक (for उत्तङ्ग) — °) K4 D1 इव (for
 इह) — °) G2 M2 इत्युक्त (for उद्युक्त) — °) D2
 मनीषिण

28

5 G1 om 5^{ab} (cf v l 4) T2 G2 om 5^{ab}
 D2 om the ref — °) K1 कृष्टे (for पृष्ठे) K1 8
 समाहारो, B1 मयाहारो — °) M1 2 स (for न)
 Ś1 K2 स शक्य, K2 & D1 शक्यते, B2 Dn1 D2-3
 शक्यस्त्व (for च शक्य) K2 Dc1 D2 समुत्सृष्ट (D2
 'ष्ट'), T1 स्वमुत्सृष्टं D2 अशनस्त्व समुत्सृष्ट — °)
 G1 8 क्षुधितस्य मयाद्य वै, M1-3 विहितेन (M2 'तोयं')
 मयाद्य वै (sic), M4 क्षुधितेनेदमद्य वै

6 B उदक, S उदक (for उत्तङ्ग) — °) K1
 मया राजन् (for महाराज) — °) K1 D2 स मया (for
 समय) Ś1 K1 3 च मे, B2 T2 G1 3 M2 4 तु वै,
 T1 G2 तव (for तु मे) K2 समय क्रियते हि मे, M1
 सम***माशु वै, M2 समय*समाशु वै — After
 6^b, T1 G2 read 4 — °) K1 2 निर्वृत्य — °) D2 8
 ऋष्यामि (for एष्यामि) B1 [अ]तिक (for वशम्)

7 °) Ś1 सश्रितश्च, T2 G1 संश्रुतस्य, G2 'त च,
 G2 सश्रितश्च — °) K1 B Dc1 Dn1 D2-3 त त्वां,
 K6 त्वा तं, T1 G2 M1 2 तत्त्वा, T2 स त्वा (for त
 त्वा) K2 8 नराधिप (for नरेश्वर) K4 D1 त त्वा
 भिक्षे (D1 'द्वे) नराधिप

8 B2 partly damaged — °) Ś1 K1 8 सर्वदा,
 K2 8 B Dc1 Dn1 D2-3 नित्यदा, G2 [अ]निकश (for
 सर्वश) K4 D1 रत्नानि त्वं हि नित्यदा — °) K1
 दत्ता त्वं च, K2 & B1 2 D G2 M दाता च त्वं (D2 त)
 (by transp), B1 8 सदा च त्वं, T G1 दापय त्वं

[217]

C 14 1669
D 14 57 8
K 14 57 8

पात्रं प्रतिग्रहे चापि विद्धि मां नृपसत्तम ॥ ८

उपाकृत्य गुरोरर्थं त्वदायत्तमरिंदम ।

समयेनेह राजेन्द्र पुनरेष्यामि ते वशम् ॥ ९

सत्यं ते प्रतिजानामि नात्र मिथ्यास्ति किंचन ।

अनृतं नोक्तपूर्वं मे स्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा ॥ १०

सौदास उवाच ।

यदि मत्तस्त्वदायत्तो गुर्वर्थः कृत एव सः ।

यदि चास्मि प्रतिग्राह्यः सांप्रतं तद्व्रीहि मे ॥ ११

उत्तङ्क उवाच ।

प्रतिग्राह्यो मतो मे त्वं सदैव पुरुषर्षभ ।

सोऽहं त्वामनुसंप्राप्तो भिक्षितुं मणिकुण्डले ॥ १२

Ś1 Ks -श्लेष (for व्याघ्र) —^d) K2 4, 5 B1 D1 Gs
क्षितावहं, T G1 2 M स्थितस्त्वह (for क्षिताविह) Ks
पात्रभूमि क्षतावह (sic). —^e) K1 Dc1 M2 प्रतिगृहे
D2 ० वा (for च) Gs [पु]व (for [अ]पि) K4 D1 त्वं
हि पात्र (D1 'त्रा)ग्रहे चापि —^f) K2 विद्धि मा त्वं नरर्षभ

9 ^a) B D T G उपाकृत्य (Dc1 'क्रम्य) (for 'कृत्य)
Dc गुरोरर्थं (hypermetric), S तु गुर्वर्थं (for गुरोरर्थं)
—^b) K2 3 D2 (marg sec m) S त्वया दत्तम् (for
त्वदायत्तम्) K4 D1 त्वद्वत्तमरिन्दम —^c) K4 D1
तु (for [ह]ह) —^d) D2 ० आयामि (for एष्यामि)

10 ^b) T G1 2 [ह]ह (for [अ]त्र) K2 4 5 Gs
नास्ति मिथ्या क (Gs सत्यात्क)यचन, B D ना (Dc त)त्र
मिथ्या कथंचन —^c) M1 2 वै (for मे) —^d) B2
damaged.

11 B2 om. (hapl) 11-12 —^a) M1 2 corrupt.
Ks मितस्त्वद् (sic), G1 [अ]स्मात्तु तद् (for मत्तस्त्वद्).
D2 आज्ञातो (for आज्ञातो) —^c) Ś1 K1 प्रति (sic)
(for यदि) Ś1 K4 B2 Dc1 D2 Gs वा (for च) T2
G1 M2 [अ]स्ति (for [अ]स्ति) G1 3 प्रति (Gs परि) ग्राह्य
—^d) M2 (inf l1n) त्वं (for तद्) Ś1 प्रवीमि,
B (B2 om) D (except D1) वदस्व (for व्रीहि)
Ś1 से, K4 M2 4 मां (for मे)

12 B2 om. 12 (of v l. 11) B2 उदकं, S
उदक. —^a) K2 D2 ० मते (for मतो) —^c) K2 3
B1 Dc1 Gs समनुः; M4 अभिल (for अनुसं-).

सौदास उवाच ।

पत्न्यास्ते मम विप्रर्षे रुचिरे मणिकुण्डले ।

वरयार्थं त्वमन्यं वै तं ते दास्यामि सुव्रत ॥ १३

उत्तङ्क उवाच ।

अलं ते व्यपदेशेन प्रमाणं यदि ते वयम् ।

प्रयच्छ कुण्डले मे त्वं सत्यवाग्भव पार्थिव ॥ १४

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्तस्त्वन्नवीद्राजा तमुत्तङ्कं पुनर्वचः ।

गच्छ मद्रचनादेर्वी ब्रूहि देहीति सत्तम ॥ १५

सैत्रमुक्ता त्वया नूनं मद्राक्येन शुचिस्मिता ।

प्रदास्यति द्विजश्रेष्ठ कुण्डले ते न संग्रयः ॥ १६

13 ^a) B2 T G1 2 तु, G3 Cv त्वम् (for ते)
G2 Cv अपि (for मम) —^b) K1 4 रुचिरे, K2 D
(except Dc1) उचिते, M2 रुचिरे (for रुचिरे)
—^c) D2 ० अन्यन् (for अन्य) Ś1 K1 3 D. ० मे,
T1 G1 तु (for वै) D2 वरयान्यं त्वमर्थं वै, T2
'यस्वार्थमन्यं त, G2 M 'यस्व त्वमन्यन्तु, G3 'यस्वेद
मन्यन्ते, Cv 'यान्यदभिज्ञान —^d) K2 Dc1 Dn1
D2 ० G2 तद्, T1 स, T2 G1 2 M न (for त).
B2 दातास्मि (for दास्यामि) K2 B2 M2 सुव्रत

14 B (except B2) उदकं, S उदक —^b) B
D (except Dn1 D1) प्रमाणा Dc T1 स्वयं, G1 न्यय
(sic) (for वयम्) —^c) B1 2 D (except Dc1 D1)
मद्य (for मे त्वं) —^d) K2 T2 सत्यवान् G2 वै
विभो (for पार्थिव) — After 14, Ś1 K1 3 ins an
addl. colophon [Adhy no Ś1 69]

15 K2 1 2 D1 om the ref —^b) B (except
B2) उदकं, S उदक K2 पुनः पुनः; K2 B2 2 T
G1 2 M वच पुन (by transp), Dc1 वचस्तु न.
—^d) B2 मूया (for मूहि) D1 om देहि

16 ^b) B (except B2) Dc1 Dn1 D1-4 शुचिस्मिता
(B2 'त) (for 'स्मिता) —^d) M2 संशयं

17 B उदकं; S उदकं —^a) K1 भवती; D2
'ता (for 'त) —^b) K2 D2 जनेश्वर, K2 इति प्रभो
(for नरेश्वर). —^c) M1 3 चोय (for स्वयं) K
(except K2) B2 D (except Dc1 D2) वा (for वा).
—^d) K2 सर्पसि

उत्तङ्क उवाच ।

क पत्नी भवतः शक्या मया द्रष्टुं नरेश्वर ।
स्वयं वापि भवान्पत्नीं किमर्थं नोपसर्पति ॥ १७

सौदास उवाच ।

द्रक्ष्यते ता भवानद्य कस्मिन्निद्वननिर्गरे ।
पष्टे काले न हि मया सा शक्या द्रष्टुमद्य वै ॥ १८
उत्तङ्कस्तु तथोक्तः स जगाम भरतर्षभ ।
मदयन्तीं च दृष्ट्वा सोऽज्ञापयत्स्वं प्रयोजनम् ॥ १९
सौदासत्रचनं श्रुत्वा ततः सा पृथुलोचना ।
प्रत्युवाच महाशुद्धिसुचङ्गं जनमेजय ॥ २०
एवमेतन्महात्रहन्नानृतं वदसेऽनघ ।

अभिज्ञानं तु किञ्चित्चं समानेतुमिहार्हसि ॥ २१

इमे हि दिव्ये मणिकुण्डले मे

देवाश्च यक्षाश्च महोरगाश्च ।

तैस्तैरुपायैः परिहर्तुकामा-

श्छिद्रेषु नित्यं परितर्कयन्ति ॥ २२

निक्षिप्तमेतद्भुवि पन्नगास्तु

रत्नं समासाद्य परामृष्येयुः ।

यक्षास्तथोच्छिष्टृष्टतं सुराश्च

निद्रावशं त्वा परिघर्षयेयुः ॥ २३

छिद्रेष्वेतेषु हि सदा ह्यधृष्येषु द्विजर्षभ ।

देवराक्षसनागानामप्रमत्तेन धार्यते ॥ २४

C 14 1625
B 14 57 24
K. 14 57 24

18 K₃ om. the ref K₁ partly damaged -^a) Ś₁ B D ता द्रक्ष्यति (Ś₁ 'ते, D₆ 'सि), K₂ द्रक्ष्यता तु, K₃ सप्रक्ष्यते, K₄ द्रक्ष्यसे तां, G₁ 'ते त्वा (for 'ते ता) G₂ द्रक्ष्यते भवता साद्य -^b) K₃ कस्माद्य (for कस्मिन्निद्व) D₄ गह्वरे (for निर्गरे) -^c) T₁ पष्ट K₂ ५ ५ D₁ तु (for हि) -^d) K₂ न (for सा) B₂ transp सा and शक्या D₆ सा च शक्या प्रयोजन

19 Before 19, some MSS ins वैशपायन उवाच -^a) B₁-३ ५ D₆₁ उवाच, T G₁ २ M उवाच K₁ ३ M₁ स (for तु) K₁ ३ T₂ स, K₂ ५ M₁ तु (for स) B₁ G₂ उवा (G₂ 'द)कस्तु तथेयुक्त्वा, D₁ स उवा कस्तुयुक्तस्तु -^b) K₂ ३ D₂ ५ दमयतीं (by metathesis) K D₆₁ D₁ इष्टासौ, S तां दृष्ट्वा (for इष्ट्वा सो) -^d) K B₂ ५ ५ D₆₁ D₁-५ ज्ञापयत् (for ज्ञा) K₂ तद्, B₁ २ D₆₁ D₁ D₁ स्व (for स्व) D₆ ६ ज्ञापयस्वमनोरय

20 ^b) Ś₁ K₁ तत म पृथुलोचना (sic) -^d) B उवाच, S उवाच

21 Before 21, M₁ ins मदयन्ती -^a) D₆₁ D₂-६ वद, D₂ इद (for महा) Ś₁ K (except K₃) आज्ञा (for अज्ञान) -^b) K₂ स्व नून (for नानृत) G₂ भाषणे (for वदने) D₆ नृप (for स्व) -^c) K₄ B₁ ३ ५ D₁-६ T₂ G₁ ३ च (for तु) B₁ किं मे, D₆ किं च (for किञ्चित्) K₁ ३ व, B₁ D₆₁ मे (for स्व) -^d) K₂ T₂ G₂ M म (K₂ मा मानयितुमर्हसि, K₄ ५ B₁ २ ५ ५ D म (B₁ D₆₁ स्व)मानयितुम; G₂

ममानेतुमिहा

22 ^a) Ś₁ T G₁ च (for हि) K₃ च, G₂ शुभे (for मे) -^b) K₃ नागाश्च, D₆ ६ दैत्याश्च (for यक्षाश्च) B D (except D₁) महर्षयश्च (for महोरगाश्च) -^c) D₂ तु (for तैर्) D₆ om. उपायै. B D (except D₁) अप (for परि) K₁ हतुकामात् -^d) T G₁ छिद्रे तु (for छिद्रेषु) K₄ D₁ नून (for नित्य) T G₁ ३ M₂ चर्षयति (G₂ 'ते) (for 'तर्क')

23 ^a) T₂ चिक्षेपम् (for निक्षिप्तम्) D₆₁ ते (for तु) -^b) D₆ तल (for रत्नं) K₂ ५ ५ B₂ ५ D₆₁ D₁ ५ ५ परामृष्येयु -^c) Ś₁ reads 23rd on marg -^d) K₁ तदा, K₃ ततो, D₆₁ स्वय (for तथा) G₂ रता (for रतं) B₂ सुरास्तु, D₆ सुरांश्च -^e) K₂ D₁ निद्रावशात्, B D₆₁ D₁ D₂-६ वशाद्वा, G₂ वशात्वा (for 'वशं त्वा) K₃ दर्शयेयु; D₂ चर्षयेयु, D₆ ६ चर्षयति (for चर्षयेयु)

24 ^a) D₆₁ corrupt. B D₆₁ D₂-६ T₁ [इ]मे; T₂ G₁ २ [अ]पि; G₂ च (for हि) B D₆₁ D₁-६ नित्य (for सदा) -^b) K₂ ३ गृह्यते न (K₆ तु), K₃ ह्यधृष्येषु, T₁ M ह्यधृष्येदेतद्, T₂ G₁ ३ द्रक्ष्येदेतद्; G₂ द्रक्ष्यसे च (for ह्यधृष्येषु) K₄ B D ह्यियेते (K₄ D₁ गृह्यति, B₂ क्रियेते) द्विजसत्तम -^c) D₁ om (hapl) 24°-25^b -^d) G₂ यक्षाणाम् (for नागानाम्) -^e) Ś₁ K₁ अप्रहृष्येण, K₃ corrupt, K₄ अप्रमत्ते च (for 'मत्तेन)

25 D₁ om. 25^{ab} (of v 1-24) G₂ om. 25^{ab}

C 14 1606
D 14 57 25
K 14 57 25

स्यन्देते हि दिवा रुक्मं रात्रौ च द्विजसत्तम ।
नक्तं नक्षत्रताराणां प्रभामाक्षिप्य वर्तते ॥ २५
एते ह्यामुच्य भगवन्क्षुत्पिपासाभयं कुतः ।
विपाशिश्र्वापदेभ्यश्च भयं जातु न विद्यते ॥ २६

ह्रस्वेन चैते आमुक्ते भवतो ह्रस्वके तदा ।
अनुरूपेण चामुक्ते तत्प्रमाणे हि जायतः ॥ २७
एवंविधे ममैते वै कुण्डले परमार्चिते ।
त्रिषु लोकेषु विख्याते तदभिज्ञानमानय ॥ २८

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पट्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

५७

वैशंपायन उवाच ।

स मित्रसहमासाद्य त्वभिज्ञानमयाचत ।
तस्मै ददावभिज्ञानं स चेक्ष्वाकुवरस्तदा ॥ १

सौदास उवाच ।

न चैवैया गतिः क्षेम्या न चान्या विद्यते गतिः ।
एतन्मे मतमाज्ञाय प्रयच्छ मणिकुण्डले ॥ २

—^a) K₁ ३ ४ B₂ D₂ स्यदते, K₂ स्यदति, D₃ ४
स्यदते Ś₁ K₁ ३ तद्, K₂ [ए]व; B₂ Do₁ om,
B₄ ६ ते (for हि) Ś₁ K₂ हि वा (for दिवा) K₅
स्यदेत्वेतद्दिने रुक्म, D₅ ७ स्यदते हि दिवा रूप्य, T₁ G₂
एते दिवा च भा(G₂ विभा)स्येते, T₂ G₁ एते दिवापि
भास्येते, M₁ २ स्यदते यदि वा भाग, M₂ ये ते दिवापि
भास्येते, M₃ रत्नद्वय दिवा भाग —^b) Do₁ तु, T₂
G₁ तद् (for च) —^c) K₂ ६ D₁ रात्रौ (for नक्त)
—^d) B Do₁ D₂ D₂ वर्तत (D₂ 'तां)

26 ^a) Do₁ एतेभ्य (S₁₀) (for एते हि). M₄ (*inf*
lin as in text) [क्षा]क्षिप्य (for [क्षा]मुच्य) K₂ ४
D₁ ७ भगवान् —^b) G₁ भव (for भयं) —^c)
G₂ विपं (for भयं)

27 K₁ D₁ om 27 —^a) K₂ B₂ ह्यामुक्ते (for
भा^a) D₅ ह्रस्वेन वा ताम्रमुक्ते, G₂ 'न वै तपोमुक्ते
—^b) K₂ तत्, K₂ B₂ Do₁ सदा, G₂ तथा (for
तदा) —^c) B₂ [S]तिजायते, B₄ Do₁ M₂ [S]भिजा
यत, T G₁ २ तथैव ते (for हि जायत) K₂ तत्प्रमाणेन
जायते, B₁ २ ६ D₂ D₂ जाये(D₂ 'यं, D₁ ७ 'य)ते
तत्प्रमाणके, G₂ तत्प्रमुक्ते तथैव ते

28 Ś₁ K₁ om 28 —^a) K₂ एव हृदे (S₁₀), K₄
D₁ एवंगते (for 'विधे) K₂ D₁ ममैवैते, K₅ समे
चैते, M₂ ममाप्येते (for ममैते वै) —^c) B₁ २ D₂
D₂ विज्ञाते (for विख्याते). —^d) K₂ तदा (for

तद्)

Colophon — *Sub parvan* K₁ ३ B D₂ D₁ T
G₁ M उक्तं (B₁ ३-६ 'त-, T G₁ M 'द)कोपाख्यान
— *Adhy name* K₂ ६ कुडलानयन — *Adhy no*
(figures, words or both) Ś₁ 69, B₂ ६ 56 (as in
text), D₂ M₁ (*inf lin*) 57, D₁ 53, T₁ 43,
T₂ G₁ २ M 42, G₂ 55 — *Śloka no* D₂ 28

57

1 K₂ om the ref. —^a) K₂ corrupt B₂ ४ ६
Do₁ G₂ आगत्य (for आसाद्य) —^b) K₂ तमभिज्ञाम्,
K₄ B D अभिज्ञानम् —^c) K₁ D₂ ज्ञातं (for -ज्ञान)
K₂ तस्मै दधौ स्वभिज्ञाय —^d) Ś₁ K₁ ३ तु (for च)
K₂ तथा (for तदा)

2 D₁ reads 2-4 on marg —^a) Ś₁ K₁ ३ [ए]वा
हृ (K₂ हि), T G₁ २ M₁ [ए]वेष्टा (for [ए]
वैया) Do₁ सति, Cv गति (as in text) —^b)
D₅ ७ तु (for च) K₁ विदिते, D₁ विदते, Cv
विद्यते (as in text) —^c) D₅ ७ व्रतम्, T G₁ तत्त्वम्
(for मतम्) D₅ आघाय (sic), T₂ G₁ आख्यात (for
आज्ञाय) K₂ ४ ६ D₁ G₂ ३ एतन्म (G₂ 'व म)तं म-
(K₄ ६ स)माज्ञाय

3 MSS om the ref K₄ om (hapl.) 3 D₁

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्तस्तामुत्तङ्गस्तु भर्तुर्वाक्यमथाब्रवीत् ।

श्रुत्वा च सा ततः प्रादात्स्रमै ते मणिकुण्डले ॥ ३

अवाप्य कुण्डले ते तु राजानं पुनरब्रवीत् ।

किमेतद्ब्रह्मवचनं श्रोतुमिच्छामि पार्थिव ॥ ४

सौदास उवाच ।

प्रजा निमर्गाद्विप्रान् वै क्षत्रियाः पूजयन्ति ह ।

विप्रेभ्यश्चापि बहवो दोषाः प्रादुर्भवन्ति नः ॥ ५

सोऽहं द्विजेभ्यः प्रणतो विप्रादोपमवाप्तवान् ।

गतिमन्यां न पश्यामि मदयन्तीसहायवान् ।

स्वर्गद्वारस्य गमने स्थाने चेह द्विजोत्तम ॥ ६

न हि राज्ञा विभेपेण विरुद्धेन द्विजातिभिः ।

शक्यं नृलोके संस्थातुं प्रेत्य वा सुखमेधितुम् ॥ ७

तदिष्टे ते मयैवैते दत्ते स्वे मणिकुण्डले ।

यः कृतस्तेऽद्य समयः सफलं तं कुरुष्व मे ॥ ८

उत्तङ्ग उवाच ।

राजंस्तथेह कर्तास्मि पुनरेष्यामि ते वशम् ।

प्रशं तु कंचित्प्रष्टुं त्वां व्यवसिष्ये परंतप ॥ ९

सौदास उवाच ।

ब्रूहि विप्र यथाकामं प्रतिवृत्तास्मि ते वचः ।

C 14 1703
B 14 57 11
K 14 57 11

reads 3 on marg —^a) K₂ D₁ corrupt B उदकस्, S उदकस् —^b) K₂ D₃ भर्तुं (for भर्तुर) —^c) S₁ om. (hapl) 3^a-4^b —^d) K₂ वचस्, D₁ च स, D₁ G₈ तु सा (for च सा) K₁ ३ वच, B D (except D₁) तदा, M शुचि (for तत) D₅ ६ विप्र (for प्रादात्) T G₁ २ ततोदकाय वै प्रादात् —^d) K₁ ३ B D₁ D₁ D₁ २ ततस्, D₅ ६ प्रादात्, M तस्यै (for तस्यै)

4 S₁ om 4^{ab} (cf v 1. 3) D₄ reads 4 on marg —^a) D₂ आवाप्य —^b) D₅ ६ तमय (for पुनर्) —^d) G₈ ते वच (for पार्थिव)

5 K₈ om the ref K₂ ४ ५ D₁ राजा (for सोदास) —^a) B₁ २ S (except G₈) विमर्गाद् (M₄ नू), C₇ [अ]तिमं D₁ प्रजातिमर्गाद्विप्रान् वै (s₁₀) —^b) S₁ K₈ M₁ २ पूजयतु, S₁ (by corr) K₁ पूर्वजं तु (for पूजयन्ति) K₂ ४ ५ B₂-५ D₁-६ T G हि (for ह) —^d) B₁ २ D₁ D₂ ३ ६ वै, B₂ ३ D₁ D₂ T₂ हि, B₄ ह (for न)

6 ^a) K₂ ४ ५ D₁ विप्रेभ्य प्र (D₁ प्रा) णत सोहं — D₁ om. 6^{ab} S₁ om. (hapl) 6^{ab}, B₂ reads it on marg —^c) T₂ गतिगम्या — M₁ २ om 6^d —^d) K₂ D₁ D₁ G₂ दमयती (D₁ ति) (for मट) — B D₁ D₂-६ T G M₂ ४ ins after 6^d M₁ २ after 6^c

114* न चान्यामपि पश्यामि गतिं गतिमता वर ।

[M₁ २ om the prior half D₂ वा (for च) G₁ [अ]त्स्वपि, G₂ मिह (for नपि) D₅ मतिमतां]

—^f) B₂ द्विजोत्तमात्

7 ^a) K₂ D₁ D₁ राज्ञो —^b) D₅ ६ विरुद्धेण —^c) G₈ शक्यस् K₂ ५ D₁ G₂ ३ त्रि, B₁ २ D₁ D₂-६ हि, B₃ नु; B₄ ५ च (for नृ) S₁ K₁ ३ केनापि, B D (except D₁) स्थातुं वै (D₄ हि) (for संस्थातु) —^d) D₁ D₃ प्रेत्य वा सुखमेधते

8 ^a) G₈ यद् (for तद्) S₁ K₁-३ ५ D₁ ईप्सिते (D₁ तं), K₄ ईरित, B₁ इष्टे वै, T G इष्टेन (for इष्टे ते) M सम (for मया) S₁ चैते, K₁ ३ [ए]ति (sub metric), K₂ ४ ५ तेद्य, B D₁ D₁ D₁ २ दत्ते (for [ए]वैते) D₅ निर्दिष्ट त मया दत्ते, D₆ न दिष्ट त मया दत्त —^b) B D एते (for दत्ते) K₂-३ D₁ D₂ ३ G₈ स्व (for स्वे) —^c) D₁ यत् (for य) K₂ कृत्ते, D₁ कृते (for कृतस्) T G₁ कृतस्ते स्वद्य समय —^d) K₂ सफले K₃ D₁ M₄ स्व, B₅ तत्, D₈ ते (for त) G₈ वै (for मे)

9 Some MSS उत्तंक or उदक —^a) K₂-३ D₁ T₁ G₃ [ए]व, B₂ हि, B₄ [अ]ह (for [ह]ह) —^b) K₅ [अ]तिकं (for वशम्) —^c) K₂ corrupt B D (except D₁) G₈ च (for तु) S₁ कश्चित्, K₄ D₁ ४ M₁-३ किंचित् S₁ K₈ M₂-४ स्वा, K₄ om, K₅ B₄ D₁ ते, D₁ वै (for स्वा) —^d) S₁ K₁ ३ ४ D₁ व्यवस्थासि, B D₁ D₁ D₂-६ निवृत्तोसि (D₂ सि), T₁ व्यवस्थाय्ये K₂ किंचित्त्वा प्रष्टुमिद्युत, K₅ कौतुहलमतीव मे

10 K₂ ४ D₁ राजा (for सौदास) —^a) M₂ मया (for यथा) —^b) G₁ पत्तासि (for वक्तासि) K₂ त तव, K₅ तेनव (for ते वच) —^c) K₁ ३

C 14 17CO
D 14 5B 11
K 14 5B 11

छेत्तास्मि संशयं तेऽद्य न भेज्जास्ति विचारणा ॥ १०

उत्तङ्क उवाच ।

प्राहुर्वाक्संगतं मित्रं धर्मनैपुण्यदर्शिनः ।

मित्रेषु यश्च विपमः स्तेन इत्येव तं विदुः ॥ ११

स भवान्मित्रतामद्य संप्राप्तो मम पार्थिव ।

स मे बुद्धिं प्रयच्छस्व समां बुद्धिमतां वर ॥ १२

अवाप्तार्थोऽहमद्येह भवांश्च पुरुपादकः ।

भवत्सकाशमागन्तुं क्षमं मम न वेति वा ॥ १३

सौदास उवाच ।

क्षमं चेदिह वक्तव्य मया द्विजवरोत्तम ।

मत्समीपं द्विजश्रेष्ठ नागन्तव्यं कथंचन ॥ १४

एवं तव प्रपश्यामि श्रेयो भृगुकुलोद्भव ।

आगच्छतो हि ते विप्र भवेन्मृत्युरसंशयम् ॥ १५

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्तः स तदा राजा क्षमं बुद्धिमता हितम् ।

समनुज्ञाप्य राजानमहल्यां प्रति जग्मिवान् ॥ १६

गृहीत्वा कुण्डले दिव्ये गुरुपत्न्याः प्रियंकरः ।

जवेन महता प्रायाद्द्रौतमस्याश्रमं प्रति ॥ १७

यथा तयो रक्षणं च मदयन्त्याभिभाषितम् ।

तथा ते कुण्डले बद्धा तथा कृष्णाजिनेऽनयत् ॥ १८

वक्ता (for छेत्ता) K₆ T G₁ २ M वेह, G₈ तेन
(for तेऽद्य) —^d) K₄ D₁ तत्र (for भेज्ज)

11 Some MSS उत्तक or उदक —^a) Ś₁ K₁ २ २
B₄ वाक्यगत, B₁ २ D₁ D₂ २ २ २ वाक्यगतं, G₂
M₂ 'गतिं, M₈ 'गम K₈ ४ B₁ D₁ D₁ २ २ २ विप्रं,
D₀₁ मैत्रं (for मित्र) T G₁ प्राप्तवान्संगतिं मित्र —^b)
D₀₁ विप्रा (for धर्म) K₄ २ B D₁ D₁-४ G₈ M
-नैपुण (for नैपुण्य-) T G₁ दर्शनात्, M₁ २ दर्शना
Ś₁ K₁ २ प्रतिवक्तास्मि ते वच (= 10^b), K₂ धर्मं नैपुण्य
दर्शने, D₀ धर्मेण पुण्यदर्शने —^c) K₂ यस्य, D₄ च
यो (by transp) —^d) K₄ B₂ स्तेनम् K₁ ता;
K₈ तद्, D₈ ते (for त)

12 ^a) K₂ यद् (for स) G₈ मद्य (for अद्य)
—^b) G₈ [s]मीह (for मम) —^c) K₂ प्रयच्छ स,
G₈ 'च्छ स्व (for 'च्छस्व) —^d) T G युक्ता; M
सतां (for समां) K₂ ततस्त्वजयता वर (510), K₄ २
D₁ सम्यग्धर्ममृतां वर (K₆ 'र); B D₀₁ D₁ D₂-२
समतां पुरुपर्यभ

13 ^a) D₂ अवाप्तार्थं, G₂ 'सोर्थो; M₁ २ अवा*र्थो
G₈ [अ]स्ति (for [ह]द्) —^b) Ś₁ B₂ पुरुपादन, K₁
'दय, T₂ 'यक —^d) Ś₁ K₁ D₈ corrupt B₂ क्षण,
D₁ M₄ (inj ltn) क्षेम (for क्षमं) T G₁ किं नु (for
मम) B D₀₁ D₁ D₂ ४-२ वै, T G₁ ह; M₁ २ सा
(for वा) K₈ क्षमं च मम नास्ति हि, G₈ क्षमं क्षमव-
वेति वा

14 ^a) D₀₁ om from क्षमं up to भृगु (in 15^b)
K₁ २-२ D₁ G₈ M₈ ४ सम; K₂ क्षम, D₀ क्षयं,
M₁ २ Cv समश् (for क्षम) G₂ समक्ष चेह वक्तव्य

—^b) B D₁ D₂-२ तव (for मया). —^d) G₈ न
गतव्यं K₂ B कदाचन (for कथंचन)

15 D₀₁ om up to भृगु (in 15^b) (cf. v 1 14)
—^a) K₂ एतत्तव, B₁ २ २ तवैतत्सं, B₄ ४ स्वयैव ते;
T G₁ २ M₈ तत्र (G₂ 'यै)व नु, G₈ M₁ २ ४ स्वयैव नु
(G₈ मे) (for एव तव) K₂ एव च विप्र पश्यामि
—^b) B₂ कुलोद्भव (for -कुलोद्भव) —^c) K₂ भया-
गतो, G₈ आगतव्य (for आगच्छतो) K₂ मे (for
ते) —^d) D₀₁ om भवे K₂ B D₁ D₂-२ T G न
सं (G₈ अस)राय (for असरायम्) — After 15, Ś₁
K₁ २ ins an addl colophon [Adhy no Ś₁ 70]

16 ^a) K₂ राजा, M₈ राजो —^b) K₂ corrupt
Ś₁ K₁ समे, K₈-२ D₁ सम, B₁ क्षेमं, M सम- (for
क्षम) B₈ D₁ G₂ बुद्धिमतां G₈ समं बुद्धिसमाहित
—^c) K₁ समनुज्ञा हि राजानम्, B₁ २ २ D₁ D₂-२
अनुज्ञाप्य स रा —^d) K₂ ४ D₁ D₁ ४ २ अहिल्यां B₈
G₈ जज्ञिवान्

17 ^b) T₁ M₂ गुरुपत्न्या

18 ^a) K₂ तथा (for यथा) D₈ २ तयोर्थया (by
transp) K₂ T₁ G₁ २ तथा, K₄ D₁ तयो (for
तयो) —^b) D₁ D₁ दमयंस्या K₈ च (for [अ]भि-)
—^c) K₂ च; M₂ के (for ते) —^d) Ś₁ K₁ २ २
B (except B₂) D (except D₁) तदा (for तथा) Ś₁
K₁ कृष्णाजने K₂ कृते कृष्णाजिने भयाद्; G₈ M₈ तथा
कृष्णाजिनेन तद् (M₄ च)

19 ^a) Ś₁ कदाचित्; K₄ D₁ एकस्मिन् (for कस्मि-
श्रिव) —^b) K₂ समन्वित G₂ फलभारावनामित

स कस्मिंश्चिदुधाविष्टः फलभारसमन्वितम् ।
 विल्वं ददर्श कस्मिंश्चिदासुरोहं क्षुधान्वितः ॥ १९
 शाखास्त्रासज्य तस्यैव कृष्णाजिनमरिंदम ।
 यस्मिंस्ते कुण्डले वद्धे तदा द्विजवरेण वै ॥ २०
 विशीर्णवन्धने तस्मिन्गते कृष्णाजिने महीम् ।
 अपश्यद्भुजगः कश्चित्ते तत्र मणिकुण्डले ॥ २१
 ऐरावतकुलोत्पन्नः शीघ्रो भूत्वा तदा स वै ।

विदश्यास्येन वल्मीकं विवेशाथ स कुण्डले ॥ २२
 हियमाणे तु दृष्ट्वा स कुण्डले भुजगेन ह ।
 पपात वृक्षात्सोद्वेगो दुःखात्परमकोपनः ॥ २३
 स दण्डकाष्ठमादाय वल्मीकमखनत्तदा ।
 क्रोधामर्षामितसाङ्गस्ततो वै द्विजपुंगवः ॥ २४
 तस्य वेगमसह्यं तमसहन्ती वसुंधरा ।
 दण्डकाष्ठाभिनुनाङ्गी चचाल भृशमातुरा ॥ २५

C 14 17/8
B 14 29 29
K 14 30 29

—^o) G₁ डुम, M₁ २ विल्व (for विल्व) K₂ G₂
 M₁ २ तस्मिंश्च, K₃ D₁ तस्वाघो, K₃ स सुनिर्, B
 Dc₁ Dn₁ D₂-३ विप्रर्षिर्, G₂ कस्मिंश्च (for कस्मिंश्चिद्)
 Ś₁ K₁ २ ददर्श विल्ववृक्ष च — D₁ reads 19^d on marg
 (see m) —^d) D₂ corrupt Ś₁ K₁ २ G₂ २ M
 [क]प्या(K₃ 'प्य)रुरोह, K₂ [क]प्यारुरोह, K₄ D₁
 द्यारुरोह (for आरु') B₁ २ Dn₁ D₂ २ च तं तत,
 B₂-३ Dc₁ तवस्तु च, D₁ समतत, G₂ सुधातुर (for
 'न्वित)

20^a) K₂ D₂ corrupt K₄ D₁ शाखाश्चासाद्य, B
 Dc₁ Dn₁ D₂ २ १-३ शाखामासज्य — After 20^b, N T₂
 ins

115* पातयामास विल्वानि तदा स द्विजपुंगव ।
 मय पातयमानस विल्वापहतचक्षुषः ।
 न्यपतस्वानि विल्वानि तस्मिन्नेवाजिने विभो ।

[(L 1) D₂ विकटा (for विल्वानि) After the
 prior half, Ś₁ reads the post half of line 3 followed
 by 20^a, repeating the portion in its proper place
 K₂ नत (for तदा) K₃ D₁ -नत्तम (for -पुंगव)
 — K₂ om line 2 K₄ D₁ om lines 2-3 — (L
 2) B₁ २ ३ Dc₁ T₂ -चेतम (for -चक्षुषः) B₂ ४ विल्वप्र-
 हतनेतम (for the post. half) — (L 3) Ś₁ K₁-३ ३
 D₁ निषेतुस्; B₁ निषेतुस्; D₂ न्यपतस् Ś₁ (both
 times) K₁ एवाजिरे, D₂ एव क्षणे (for एवाजिने)]

— After the above, K₂ cont. 116*

—^o) K₃ D₁ यस्या B₂ तस्मिंश्च (for य') Dc₁ तु
 (for ते) —^d) T₁ तथा, M₁ (inf. in) तद्वा
 (for तदा) D₂ राज (for द्विज) K₂ ह; K₄ D₁
 हि (for वै) — Ś₁ K₁ २-३ B D (except Dc₁) T₂
 ins after 20 K₂ cont after 115*

116* विल्वप्रहारैस्तस्याय व्यशीर्षद्वन्धनं तथा ।
 सङ्कुण्डलं तदाजिन पपात सहसा तरो ।

[(L 1) K₂ प्रहारात् T₂ तद्विल्वप्रहारैस्तस्याय (for the
 prior half) Ś₁ K D₁ विशीर्ण (for व्यशीर्षद्)
 — (L 2) K₂ तदाजिन]

21 K₄ D₁ om 21^{ab} —^a) K₂ विशीर्णे, D₂ नं
 —^o) M₂ आपश्य (for अपश्यद्) K₁ D₂ सुजगा
 K₂ ४ ३ D₁ तत्र (for कश्चित्) —^d) Ś₁ K₁ ३ तत्र
 ते (by transp), K₂ ४ D₁ कश्चित्ते, K₃ रुचिरे

22^a) K₂ B₁ २ ३ Dn₁ D₂-३ कुलोद्भूत (for
 'स्पष्ट') —^b) T G₁ २ शीघ्रं S (except G₂) गत्वा (for
 भूत्वा) B₂ om., T₁ तथा (for तदा) B D (except
 D₁) हि स (for स वै) —^o) Ś₁ K₁ ३ विदास्य (K₁
 'स्य), K₂ विदस्य K₄ D₁ विदश्या चै(D₁ 'श्यश्चै)व
 वल्मी(K₄ वाल्मि)क, G₂ विनिर्याणेन व —^d) K₄
 विविसाय, G₂ विवेशाशु (for 'शाय) Ś₁ K₁-३ ३ Dn₁
 D₂ G₂ सकुण्डल (Ś₁ 'ला)

23^a) Ś₁ हियमाने Ś₁ K₁ तु ते दृष्ट्वा, G₂ स दृष्ट्वा
 तु (by transp) —^b) K₂ ४ ३ D₁ वै, B₂ च, T
 G₁ ते (for ह) G₂ कुण्डले पन्नगेन ते

24^b) K₁ ३ वल्मकस्य, D₁ वल्मकम् B₁ २ (marg
 as in text) महनत्, G₂ निखनत्, M न्यत् (for
 अत्) — Ś₁ K₁-३ B D (except D₁) T₂ ins after
 24^b K₂ after 24

117* महानि त्रिशदव्यग्रं पन्नं चान्यानि भारत ।

[Ś₁ K₁-३ ३ द्वांश व्य(K₂ ३ 'शब्द')प्रो दश (for त्रि
 शदव्यग्रं पन्न) K₂ व्यानि च (for चान्यानि)]

— Ś₁ K₁ ३ om 24^{ad} —^o) K₂ B D (except D₁)
 क्रोधामर्षामि(Dc₁ 'भिमर्ष; D₂ 'वर्षामि)संतसस् —^d)
 K₂ ततो द्विजवरोत्तम, K₃ D₁ द्विजो वै नरसत्तम (D₁
 'म); -B Dc₁ Dn₁ D₂-३ तदा ब्राह्मणसत्तम

25^a) K₂ च (for तम्) —^b) K₂ असहस्य; D₁
 'हती; D₂ महसती (by metathesis). —^o) Ś₁ B₂-३

C 14 1710
B 14 58 29
K 14 52 29

ततः खनत एवाथ विप्रर्षेर्धरणीतलम् ।
नागलोकस्य पन्थानं कर्तुं कामस्य निश्चयात् ॥ २६
रथेन हरियुक्तेन तं देशमुपजग्मिवान् ।
वज्रपाणिर्महातेजा ददर्श च द्विजोत्तमम् ॥ २७
स तु तं ब्राह्मणो भूत्वा तस्य दुःखेन दुःखितः ।
उत्तङ्कमत्रवीचात नैतच्छक्यं त्वयेति वै ॥ २८
इतो हि नागलोको वै योजनानि सहस्रशः ।
न दण्डकाष्ठसाध्यं च मन्ये कार्यमिदं तव ॥ २९

उत्तङ्क उवाच ।

नागलोके यदि ब्रह्मन्न शक्ये कुण्डले मया ।
प्राप्तुं प्राणान्विमोक्ष्यामि पश्यतस्ते द्विजोत्तम ॥ ३०

यदा स नाशकत्तस्य निश्चयं कर्तुमन्यथा ।
वज्रपाणिस्तदा दण्डं वज्रास्त्रेण युयोज ह ॥ ३१
ततो वज्रप्रहारैस्तैर्दार्यमाणा वसुंधरा ।
नागलोकस्य पन्थानमकरोजनमेजय ॥ ३२
स तेन मार्गेण तदा नागलोकं विवेश ह ।
ददर्श नागलोकं च योजनानि सहस्रशः ॥ ३३
प्राकारनिचयैर्दिव्यैर्मणिसुक्ताभ्यलंकृतैः ।
उपपन्नं महाभाग शातकुम्भमयंस्तथा ॥ ३४
वापीः स्फटिकसोपाना नदीश्च विमलोदकाः ।
ददर्श वृक्षांश्च बहुन्नानाद्विजगणायुतान् ॥ ३५
तस्य लोकस्य च द्वारं ददर्श स भृगूद्बहः ।

Do1 दृढकाष्ठमिभि (Ś1 'स्त)ज्ञागी, K2 'कामिचनुज्ञागी,
T G1 M 'काष्ठमिभुज्ञागी —^a) B1 2 Dn1 D2-8 शृङ्गा-
माकुला, T1 'दुःखिता

26 ^a) D1 एवाथ, G1 'दां; G2 'स्य (for 'थ)
—^b) K2 Do1 D1 8 8 विप्रर्षे, T G1 ब्रह्मर्षे (for
विप्रर्षे) Ś1 K1 8 अवनितले, K4 धरणीतले, D2
धरणीतले —^d) G2 कामयानस्य निश्चयात्

27 ^a) K4 D1 रथेन (for रथेन) B1 हय (for
हरि) —^b) S अभि (for उप) —^d) Dn1 D2 8
त ददर्श, T सददर्श; G1 2 M स ददर्श, G2 ददर्शयि
(for 'शं च) K2 4 5 D1 ददर्श द्विजोत्तम (K2 'म)
— After 27, D4 ins an addl colophon [Adhy
no 54]

28 Before 28, B Dn1 D2-8 ins वैशंपायन उवाच
—^a) Ś1 ब्रह्मणो —^b) S (except G2) तेन (for
तस्य) K2 D2 हु सित्ता, Do1 om, M दु सित
—^c) Some MSS उतकम् or उदकम् B1 2 D
(except D1) वाक्य (for तात) —^d) D2 स्वयेन
(810), G2 त्वेति (for त्वयेति)

29 ^a) K2 वै; G2 [s]भि (for हि). K2 -लोके,
K4 D1 -लोक G2 इतोस्ति लोको वै येषा —^b) K2
योजनाना — After 29^b, K2 ins

118* यत्र ते कुण्डले नीते भुजगेन द्विजोत्तम ।

—^c) G2 द्वाष्ट्यं (for साध्य) T G1 न दृढकाष्ठमासाद्य,
G2 दृढकाष्ठैरसाध्य च —^d) K2 मध्ये; G2 नश्येत् (for
मन्ये) K2 इदं कर्म तवानघ.

30 K2 D1 om the ref Some MSS उतक or
उदक —^a) G लोकाद् (for लोके) —^b) K1 अ-
शक्ये, Do1 न शके, G2 न शक्य —^c) D2 प्राप्त
(for प्राप्तुं) K2 D2 8 विमोक्षामि —^d) D2 पश्य-
तस् B2 द्विजोत्तम

31 Do1 om up to यु (in 31^d) Before 31, some
MSS ins वैशंपायन उवाच —^a) G1 यथा (for यदा)
K2 नाशक —^c) S (except T1 G1) ततो (for तदा)
—^d) K2 corrupt K2 वज्रास्त्रेषु, D2 'त्रेण (for 'स्त्रेण)
D2 प्रयोज ह; T G1 युयोज स, M2 'जन

32 Ś1 K1 om 32 —^a) K4 D1 प्रहारेण; B1
Do1 'रै*, G2 'रैस्तद् (for 'रैस्त्रै) —^b) K2 4 Dn1
D1 8 दीर्यमाणा, K2 दायमाना, G2 दार्यमाणा (for
दार्यं) —^d) K2 अददज् (for अकरोज्)

33 ^c) D2 ददाति (for ददर्श) K4 5 D1 स (for
च) —^d) Do1 Dn1 T2 योजनाना

34 ^a) K2 M2 प्रकाश (M2 'र-) (for प्राकार)
T1 G1 2 -वल्यैर् (for -निचयैर्) —^b) K2-5 D1 T
G मणिसुक्ता (G2 'रत्ना)घलकृतै, B Do1 Dn1 D2-8
'स्वलकृतै —^d) Ś1 K1 8 शातकौभमयंस् B2 T1 G1
M1 2 तदा (for तथा)

35 ^a) K2 corrupt K4 D1 S वाप्य (G1 'घ),
K2 दिव्य- (for वापी) Ś1 स्फाटिक-, K1 4 Do1
स्फुटिक K2 सोपाना, D2 8 -सोपान, G2 -संकाशा
(for सोपाना) Dn1 वापी स्फाटिकसोपानां —^b) K4

पञ्चयोजनविस्तारमायतं शतयोजनम् ॥ ३६
 नागलोकमुत्तङ्गस्तु प्रेक्ष्य दीनोऽभवत्तदा ।
 निराशश्चाभवत्तात कुण्डलाहरणे पुनः ॥ ३७
 तत्र प्रोवाच तुरगस्तं कृष्णश्वेतवालिधिः ।
 ताम्रास्यनेत्रः कौरव्य प्रज्वलन्निव तेजसा ॥ ३८
 धमस्त्रापानमेतन्मे ततस्त्वं विप्र लप्स्यसे ।
 ऐरावतसुतेनेह तवानीते हि कुण्डले ॥ ३९
 मा जुगुप्सा कृयाः पुत्र त्वमत्रार्थे कथंचन ।
 त्वयैतद्वि समाचीर्णं गौतमस्याश्रमे तदा ॥ ४०

D₁ T₁ G₁ : M₁ : ४ नद्यश्च, G₈ सोपान (for नदीश्च)
 — °) K₆ सु (for च) K₈ तथा, K₈ तदा (for
 यद्दृन्) — °) K नानाद्विजगणैर्दुवान्, D₈ : नानादि
 गणमयुवान्

36 °) Ś₁ K₁ : : G₂ नाग, T G₁ अस्य (for
 तस्य) K₂ : D₁ तद् (for च) — °) B₁ Dn₁ D₈ :
 transp दृद्दं and स Ś₁ D₂ : च, K₁ om. (for
 स) — °) T₂ ज्ञायाम (for ज्ञायत) K₁ : D₁ T₂ G₈
 M दश (for शत) K₈ शतयोजनमायत, G₂ दशयो
 जनमायत

37 °) Some MSS उतकस् or उदकस् Dn₁ तमुत्तक
 (for उत्तङ्गस्तु) K₁ D₁ उत्तको नागलोक दुः K₈
 D₂ त नागलोकमुत्तक — °) K₈ भीतो, M₈ दीर्णो
 (for दीनो) — °) Ś₁ नियतद्, K₁ निश्चलद्, D₈
 निरामद् (for 'दशद्) B₁ : : D (except D₁) G₈ तत्र
 (Dc₁ 'त) (for तात) K₂ निश्चय नालमत्तय — °)
 Dn₁ कुण्डलाहरणं B₂ पुर, G₂ तत (for पुन)

38 °) K₂ : D₁ S (except G₂) तत (for तत्र)
 B₈ Dc₁ चोवाच (for प्रो') K₂ तुरग (sic) — °) K₄
 B₂ : D₁ : c M₈ कृष्ण K₄ Dc₁ D₁ वालघ्क् (for
 वालधि) Ś₁ K₁ : त श्वेत कृ (K₂ : 'तद्कृ) ष्णवालभृत्
 (K₂ 'लधि) — K₈ om 38°-39° — °) Dc₁ ताम्रा-
 सनेत्र, T तत्रास्य नेत्र (T₂ 'त्र), M₁ ताम्रनेत्र स,
 M₂ ताम्रनेत्रस्य Ś₁ D₂ T₁ G₁ कौरव्य, K₁ om

39 K₈ om 39° (cf. v l 38) — °) Ś₁ K₄
 D₁ corrupt M प्त K₈ om, D₈ स्वत् (for से)
 — °) K₄ ते, D₈ तं (for स्व) S प्रति (for विप्र)
 K₈ लप्स्यसे, D₁ लिप्स्यसे, M₈ -लप्स्यसे (for लप्स्यसे)
 — °) D₁ न च (for तव) K₂ : D₁ च, D₈ [इ]ह,

उत्तङ्ग उवाच ।

कथं भवन्तं जानीयामुपाध्यायाश्रमं प्रति ।
 यन्मया चीर्णपूर्वं च श्रोतुमिच्छामि तद्ब्रूहम् ॥ ४१
 अश्व उवाच ।
 गुरोर्गुरुं मां जानीहि ज्वलितं जातवेदसम् ।
 त्वया ह्यहं सदा वत्स गुरोरर्थेऽमिपूजितः ॥ ४२
 सततं पूजितो विप्र शुचिना भृगुनन्दन ।
 तस्माच्छ्रेयो विधास्यामि तवैवं कुरु मा चिरम् ॥ ४३
 इत्युक्तः स तथाकार्पाण्डुत्तङ्गश्चित्रभानुना ।

C 14 1797
 B 14 58 47
 K 14 58 47

G₂ सु (for हि)

40 °) D₈ जुगुप्सा D₈ वृया K₄ D₁ विप्र (for
 पुत्र) — °) K₈ कदाचन (for कथं) — °) Dc₁
 D₁ : समाचीर्णे K₈ स्वयैतद्विधिनाधीत, G₈ भासे-
 वितस्त्वयैतद्वि — K₂ om 40°-41° — °) Ś₁ तप,
 T₁ G₁ तथा (for तदा) K₈ गौतमस्य मुनेस्त्वदा

41 K₂ om 41° (cf. v l 40) D₁ om the
 ref Some MSS उतंक or उदक — °) D₁ G₈ जानी
 याद्, D₁ नीत — D₁ om (hapl) 41°-42° — °)
 G₈ गौतमस्याश्रम प्रति — °) G₈ मम यच्च (for यन्मया)
 K₈ D₁ चीर्णपूर्णं, K₂ पूर्वचीर्णं Ś₁ K₁ : Dn₁ D₂ :
 G₁ : हि, K₄ B₁ तु (for च) — °) K₄ B₁ : Dc₁
 D₈ : G₂ तत्त्वत, K₈ T₁ तत्त्वह, B₁ : T₂ तद्यह (sic)
 (for तद्ब्रूहम्)

42 D₁ om 42° (cf v l 41) D₈ : तुरग (for
 अश्व — °) D₈ : स, M₈ मा (for मां) K₄
 जानीयाज् — °) B (except B₃) Dc₁ Dn₁ D₈ G₁ M
 ज्वलनं, D₂ : : ज्वलत — °) G₈ transp त्वया and
 सदा K₂ D₁ [अ]पि (for हि) B (B₄ marg as in
 text) Dn₁ D₂ : विप्र (for वत्स) — °) K₂ : : D₁
 S तपोधन; B₁ : हि पूजित (for 'मिपू')

43 °) Ś₁ K₁ : तेह (for विप्र) B D (except
 D₁) विधिवत्सतत विप्र — °) Dc₁ गुरुनन्दन, D₂ : :
 (marg sec m as in text) : कुरुनन्दन (for 'भृगु')
 G₈ शुचा मा भृगुसत्तम — °) G₈ तत (for तस्मात्)
 Ś₁ विदास्यामि, K₂ : : B₁ : D₁ : : [स]भिधा (for
 विधा) — °) Ś₁ K₁ : तवैतत्, K₂ G₈ तयैव, D₈
 तयैव, D₈ : स्वमेव (for तवैव) K₈ दक्षिण (for मा
 चिरम्) — After 43, Ś₁ K₁ : : ins an addl colophon

C 14 1757
B 14 57 47
K 14 58 47

घृनार्चिः प्रीतिमांश्चापि प्रज्ज्वाल दिग्धक्षया ॥ ४४
ततोऽस्य रोमकूपेभ्यो घ्मायमानस्य भारत ।
घनः प्रादुरभूद्भूमो नागलोकभयावहः ॥ ४५
तेन धूमेन सहसा वर्धमानेन भारत ।
नागलोके महाराज न प्रज्ञायत किंचन ॥ ४६
हाहाकृतमभूत्सर्वमैरावतनिवेशनम् ।
वासुकिप्रमुखानां च नागानां जनमेजय ॥ ४७
न प्रकाशन्त वेष्मनि धूमरुद्धानि भारत ।
नीहारसंघृतानीव वनानि गिरयस्तथा ॥ ४८
ते धूमरक्तनयना बह्वितेजोभितापिताः ।

आजग्मुर्निश्चयं ज्ञातुं भार्गवस्यातितेजसः ॥ ४९
श्रुत्वा च निश्चयं तस्य महर्षेस्तिग्मतेजसः ।
संभ्रान्तमनसः सर्वे पूजां चक्रुर्यथाविधि ॥ ५०
सर्वे प्राञ्जलयो नागा बृद्धबालपुरोगमाः ।
शिरोभिः प्रणिपत्योच्चुः प्रसीद भगवन्निति ॥ ५१
प्रसाद्य ब्राह्मणं ते तु पाद्यमर्घ्यं निवेद्य च ।
प्रायच्छन्कुण्डले दिव्ये पन्नगाः परमार्चिते ॥ ५२
ततः संपूजितो नागैस्तत्रोत्तङ्कः प्रतापवान् ।
अग्निं प्रदक्षिणं कृत्वा जगाम गुरुसन्न तत् ॥ ५३
स गत्वा त्वरितो राजन्गौतमस्य निवेशनम् ।

[Sub-parvan K३ उत्तकोपाख्यान — Adhy no Ś1 71]

44 Before 44, Ś1 K1 ३ M३ 108 वैशपायन उवाच
—^a) Ś1 K1 ३ Dc1 तत्, B1 ३ ६ Dn1 D2-६ T1 तु
(for स) K३ B३-६ D1 ६ G M1 ३ तदा (for तथा)
D० कायो, G३ तूर्णम् (for [अ]कार्पोद्) —^b) Some
MSS उत्कश्र or उदकश्र —^c) D३ घृताश्च, T G1 ३
ताम्रार्चिं (for घृतां) K३ [आ]सीत्, K३ ६ D1 [अ]स्य
(for [अ]पि)

45 ^a) K३ D1 वै (for स्य) —^b) K३ ६ ६ D1
घम (K३ ६ *मं)वस्तस्य, B Dc1 D३ ६ घम्य (D३ ६ *ह्य)
तस्तत्र, Dn1 D३-६ घ (D३ व)क्षतस्तत्र, G३ स्थायमानस्य
(for ध्मायं)

46 K३ om 46 —^a) B D (except D1) T G1
महता (for सहसा) —^b) K३ स्पर्धमानेन (for वर्धं)
—^c) Ś1 K1 महामज्ञ (for *राज) — Dc1 om
(1 hapl) 46^d-47^d —^d) K३ ६ B (except B३) Dn1
D1 ३ ६ ६ प्राज्ञायत D० कचन

47 Dc1 om 47 (cf v l 46) K३ D1 om 47^{ab}
—^a) Ś1 K1 ३ हाहाकारम्, D३ भूमम् (for *वृत्तम्)
—^c) D३ वासुकी- K३ तु (for च)

48 ^a) K३ ६ B३ ३ Dc1 D३ ६ प्राकाशत, K३ प्रका-
श्यत; K३ D1 *ज्ञाति (for *ज्ञान्त) —^b) S सर्वश
(for भारत) —^c) G1 सद्गतानि (for *संघृ*) —^d)
Dc1 वनानां K३ G३ तदा (for तथा)

49 ^a) M३ ६ घूमरक्त —^b) Ś1 K1 ३ बह्वितेजो
निषीदता; K३ *जोभभाविना; G1 *जोहितापिता (sic)

—^a) Ś1 K1 ३ सजग्मुर् T1 G३ ज्ञात्वा (for ज्ञातु)
—^a) B D (except D1 ३) महात्मन, M३ [अ]मितौ-
जसः (for [अ]तितेजस)

50 Ś1 K1 ३ ४ T३ G३ ३ om (hapl) 50^{ab} —^a)
K३ D1 ३ ते श्रुत्वा, B३ Dc1 T1 G३ M३ श्रुत्वा तु D३
G३ नियम (G३ *त) (for निश्चय) —^b) B D (except
D1) अति (for तिग्म-) —^c) B D (except D1)
G३ -नयना (for -मनस)

51 ^a) D३ सर्वेया (hypermetric) (for सर्वे) —^b)
K३ G३ बालवृद्ध-, Dc1 D३ वृद्धा बाल- K३ B३ ३ ४
-पुरसरा (K३ *र) (for पुरोगमा) —^c) K३ [आ]शु
(for [ऊ]शु)

52 D३ om. 52, D३ reads it on marg (sec m)
—^a) K३ प्रासाद्य K३ D३ भार्गव (for ब्राह्मण)
—^b) Dn1 अर्घ्यर्थं (hypermetric), D1-३ अर्घं K३
तु (for च) — K३ G३ om. (hapl) 52^a-54^b —^c)
K३ प्र*छन्न, M३ (inf lsn as in text) प्रायच्छत्
—^d) D३ परमर्षये

53 K३ G३ om 53 (cf. v l 52) —^a) Ś1 K1 ६
B३ Dn1 D1 ६ ६ स, B1 ३ प्र (for सं-) —^b) Ś1
K1 ६ B Dc1 Dn1 D३ ६ तदा (for तत्र) D1 ततोदात्
(sic), D३ ६ उत्क स, T G1 स उदक, M३ ३ ततो
दक (for तत्रोत्तङ्क) Some MSS [उ]त्क or [ड]त्क
—^c) D३ अग्नि K३ D1 ६ ६ T G1 प्रदक्षिणी —^d)
D३ पुरु (for गुरु) K३ वेष्मनि, K३ D1 सन्नत,
G३ वेष्म तत् (for सन्न तत्) Ś1 M1 ३ तं (for तत्)
D३ ६ जगाम गुरुमप्रत

54 K३ G३ om. 54^{ab} (cf. v l 52). —^b) B३

प्रायच्छत्कुण्डले दिव्ये गुरुपत्न्यै तदानघ ॥ ५४
 एवं महात्मना तेन त्रील्लोकाञ्जनमेजय ।
 परिक्रम्याहृते दिव्ये ततस्ते मणिकुण्डले ॥ ५५

एवंप्रभावः स मुनिरुत्तङ्को भरतर्षभ ।
 परेण तपसा युक्तो यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ५६

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

५८

जनमेजय उवाच ।
 उत्तङ्काय वर दत्त्वा गोविन्दो द्विजसत्तम ।
 अत ऊर्ध्वं महाबाहुः किं चकार महायशाः ॥ १
 वैशंपायन उवाच ।
 दत्त्वा वरमुत्तङ्काय प्रायात्मात्यकिना सह ।

द्वारकामेव गोविन्दः शीघ्रवेगैर्महाहयैः ॥ २
 सरासि च नदीथैव वनानि विविधानि च ।
 अतिक्रम्य ससादाथ रम्यां द्वारवतीं पुरीम् ॥ ३
 वर्तमाने महाराज महे रैवतकस्य च ।
 उपायात्पुण्डरीकाक्षो युयुधानानुगस्तदा ॥ ४

C 14 1754
 B 14 29 4
 K 14 29 4

गौतमन्याश्रम प्रति — Ks reads 54^{ad} after 119* —^d)
 B D (except D1) पत्न्यासु (for पत्न्यै) Ks D1
 तदानघ, Gs तयानघ — Ks D (except Dc1) ins
 after 54 Ks after 54^b

119* वासुकिप्रनुत्ताना च नागाना जनमेजय ।
 मवं शशम गुरवे ययावद्विजसत्तम ।

[(L. 1) = 47^{ad} Ks D1 तु (for च) — (L
 2) Ks D1 वृत्तान (for दधानर्)]

55 ^a) Ks & D1 S लोकाञ्जय (for महात्मना) —^b)
 Ks & D1 S विप्रेण (for त्रील्लोकाञ्ज) —^c) B1 T G
 पराक्रम्य D1 हृते, Ds [प्रा]वृते (for [प्रा]हृते)
 —^d) Gs तत्र (for ततस्)

56 ^b) Some MSS उत्तको or उदको Ks & s D1
 जनमेजय (for भरतर्षभ) — Before 56^c, Ks D1 ins
 जनमेजय उवाच —^c) Ks उद्रेण, Ds परमेण (hyper
 metric) (for परेण) —^d) Ks Ms & यन्मा, T1
 यन्मा

Colophon — Sub parvan All MSS (except M)
 उत्त(B 'त्, T G 'ट)कोपाख्यान (to it Ś1 K B2-s D
 [except Dc1] add समाप्त) — Adhy no (figures,
 words or both) Ś1 72, B1 s 57 (as in text),
 Dn1 M1 (synf lin) 58, Ds 55, T1 44, T2 G1 s
 M 43, Gs 46 — Śloka no Dn1 61

58

1 ^a) K1 & Dc1 उत्तकाय, B उतकस्य, Dn1 D2-s
 उत्तकस्य —^{ad}) K2 om (hapl) महाबाहु किं चकार

2 G1 om the ref. —^a) Some MSS उतकाय
 or उदकाय Ks & D1 & उत्तकाय वर दत्त्वा —^b)
 Ks & D1 तदा (for प्रायात्) —^c) Ś1 K1 & B2 Gs
 हयोत्तमै (for महाहयै)

3 ^a) S स सरामि (T1 G1 'श्र) (for सरामि च)
 Ks & s B Dc1 Dn1 D1-s सरितश्च, Ds सरसश्च (for
 च नदीश्च) —^b) Dc1 om. from च up to पुण्डरीका
 (in 4^c) Ks & s D1 विविधानि वनानि च, B1 s s
 (also as in text) Dn1 D2-s वनानि च गिरि (D2 s
 गिरय)न्तथा —^c) Ś1 K1 & समादाय, K2 महाराज;
 M2 ससाराय (for 'दाय) —^d) K2 राजन् (for रम्यां)

4 Dc1 om up to पुण्डरीका (in 4^c) (of v 1 3)
 K2 om 4^{ab} —^b) K1 Ds T2 G1 महा, Ks M1 s
 मले, Gs मघे, Cn v महे (as in text) · Ś1 K1 s
 Gs M1 s ह (for च) Ks D1 T1 Gs मले रै (T1 'हारै,
 Gs 'वे रै)वतके तदा —^c) Ds उपाय —^d) T G1 s
 M1 s तथा (for तदा) Gs युयुधानयुवस्तथा

5 ^a) Ks & च (for तु) K2 च गिरिमिर्, D1
 सर्वगिरिर् (for तु स गि) —^b) Ks & B1 D (except
 Dc1 D1) रूपैर् (for रूप) Ks विचित्रै, Gs विचि

C. 14 1755
B 14 59 5
K. 14 59 5

अलंकृतस्तु स गिरिर्नानारूपविचित्रितैः ।
वभौ रुक्ममयैः काशैः सर्वतः पुरुपर्यभ ॥ ५
काञ्चनस्रग्भिरग्न्याभिः सुमनोमिस्तथैव च ।
वासोमिश्र महाशैलः कल्पवृक्षैश्च सर्वशः ॥ ६
दीपवृक्षैश्च सौवर्णैरमीक्ष्णमुपशोभितः ।
गुहानिर्द्धारदेशेषु दिवाभूतो बभूव ह ॥ ७
पताकामिर्विचित्राभिः सघण्टाभिः समन्ततः ।
पुंभिः स्त्रीभिश्च संघुष्टः प्रगीत इव चाभवत् ।
अतीव प्रेक्षणीयोऽभून्मेरुर्मुनिगणैरिव ॥ ८

त्रकै (for 'त्रितै') —) K₂ corrupt K₁ B₈ उभौ; D₈ दिव्यै (for वभौ) Ś₁ मुजमयै, K₁ 4 B D (except D₁) रत्न, M₁₋₃ रुक्म (for रुक्म) K₄ 5 B₁ D₀₁ D_{n1} D₁ 4-5 G₂ 8 M कोशै, B₁₋₃ 8 D₂ 8 कोचै (for काशै) — ^d) B D सवृत् (for सर्वत)

6 ^a) Ś₁ रम्याभि, B₈ D₀₁ उग्न्या (D₀₁ 'ग्रा'भि, M अन्याभि — ^b) Ś₁ मनोगमै (for तथैव च) — D₈ om 6^{ad} — ^d) B₂ 4 D₀₁ G₈ च सर्वत, D_{n1} D₂₋₅ तथैव च; T G₁ 2 M च सच (M₁ 'स') श (for च सर्वश)

7 K₈ om 7 — ^a) D₀₁ om from वृक्षैश्च up to समन्तत (in 8^b) — ^b) K₂ 4 5 D₁ T G₈ अग्नि (for उप) K₂ शोभितं, K₄ 'तै — ^c) D₁ -निर्द्धार, G₈ M निर्द्धार (for -निर्द्धार) D₈ शब्देषु (for देशेषु) — ^d) K₂ 5 दिविभूतो, G₂ 8 M दीपभूतो (G₂ 'वृक्षो' (for दिवा)

8 D₀₁ om 8^{ab} (of v 1 7) — ^{ab}) Ś₁ transp विचित्राभि and सघण्टाभि D₈ सकटाभि; G₈ घटिता (for सघण्टा) K₂ तथैव च (for समन्तत) — ^c) K₈ om पुमि स्त्रीभि G₈ सु (for च) K₂ 8 सत् (K₈ 'घु') ए; K₄ D₁ म्पु (D₁ 'त्तु') ए, D₀₁ सगुप्त, D₄ सघुप्त (sic), G₁ सहृष्ट, G₈ सपूर्ण, M₂ सघुष्ट (for 'ष्ट) — ^d) Ś₁ K₁ 8 प्रदीप, M₁ प्रतीत (for प्रगीत) — ^e) K₂ मणि, G₈ सुर (for मुनि) M₁ 2 वरैर (for गणैर)

9 ^a) K₈ मत्तानां, K₄ 5 D₁ मनोज्ञ, D₈ यत्तानां (for म) — ^b) K₄ पुमां स्त्रीणां (by transp) G₈ तथैव च (for च भारत) — ^c) K₁ 8 पर्वतैर्द्राय — ^d) K₈ दिवस्पृग्, T G₂ दिविस्पृग् G₈ गीत (for ह्व) Some MSS निस्वन D₈ त्रिदिवस्पृगिव ध्वनि

मत्तानां हृष्टरूपाणां स्त्रीणां पुंसां च भारत ।
गायतां पर्वतेन्द्रस्य दिवस्पृगिव निस्वनः ॥ ९
प्रमत्तमत्तसंमत्तक्ष्वेडितोत्कृष्टसंकुला ।
तथा किलकिलाशब्दैर्भूरभूत्सुमनोहरा ॥ १०
विपणापणवात्रम्यो भक्ष्यभोज्यविहारवान् ।
वस्त्रमाल्योत्करयुतो वीणावेणुमृदङ्गवान् ॥ ११
सुरामैरेयमिश्रेण भक्ष्यभोज्येन चैव ह ।
दीनान्धकृपणादिभ्यो दीयमानेन चानिशम् ।
वभौ परमकल्याणो महस्तस्य महागिरेः ॥ १२

10 ^a) K₂ प्रमत्त Ś₁ K₁ 2 5 -सगीतै, M₁ समत (for संमत्त) K₈ प्रमत्तमतसगीत, K₄ D₁ 'जन संगीत, B₈ 4 D₀₁ T G₁ 2 मत्तप्रमत्तसमत्त (T G₁ 2 'त्त) — ^b) K₁ द्वीनितोत्कृष्ट, K₄ B D₄ द्वेडितोत्कृष्ट, D₀₁ क्षौडितोत्कृष्ट, S -क्ष्वेडितोत्कृष्ट (T₂ 'ष्टु, M₂ 8 'स्तु') ए (for द्वेडितोत्कृष्ट) K₂ 5 (before oorr) B D_{n1} D₂ 8-5 -संकुल, D₂ कुङ्कुल, D₈ सकुले — D₈ 6 om 10^a-11^b — ^c) D₈ किलकिली, S किलकिला — K₈ om 10^d-12^a — ^d) K₈ D₁ G₂ सुमनोरमा B D₀₁ D₂₋₄ T₂ भूधरोभून्मनोहर (D₂ 'होदधि)

11 K₂ om 11, D₈ 6 om 11^{ab} (for all, cf v 1 10) G₂ om 11^a-12^d — ^a) K₈ विपणापणवात्रम्यो, G₈ 'पणसद्रच्य — K₈ om (hapl) 11^b-12^a — ^b) Ś₁ K₁ भक्ष (for भक्ष्य-) — ^c) Ś₁ वस्त्र (for वस्त्र) M₁ 2 माल्याकर- (for माल्योत्कर) Ś₁ K₁₋₃ B (except B₁) D₀₁ महान्, G₈ वृत्तो (for -युतो) — ^d) Ś₁ K₈ वेणुवी (K₈ 'वे') णा, K₁ वीणवीणा- (for वीणावेणु) — For 11^{cd}, D₈ 6 subst

120* माल्योत्करयुतो वीणावेणुशङ्खमृदङ्गवान् ।

12 K₂ om 12^a (cf v 1 10) K₈ om 12^a, G₂ om 12^{ab} (for both, cf v 1 11) — ^b) Ś₁ K₁ भक्ष; K₂ भोक्ष्य (for भक्ष्य) K₂ 8 5 B₈ D₈ 6 G₈ द्वि (for द्व) — ^d) D₂ वा (for च) K₈ दीयमाने तथानिश्च; S 'मानो (M₁₋₃ 'ने') दिवानिश्च — ^e) K₈ B₈ G₂ 8 -कल्याण — ^f) Ś₁ महास्, D₂ महत्, D₈ सहस्; M₁ मखस् (for महस्)

13 ^a) K₈ T G₁ 2 वीरै, G₈ धीर (for वीर) — ^b) K₄ D₁ पुण्यवज्रिर् K₈ D₂ निशेधित, B₂ निसे'

पुण्यावसथवान्नीर पुण्यकृद्भिर्निषेवितः ।
 विहारो वृष्णिवीराणा महे रैवतकस्य ह ।
 स नगो वेश्मसंकीर्णो देवलोक इवावभौ ॥ १३
 तदा च कृष्णासांनिध्यमासाद्य भरतर्षभ ।
 शकसद्भप्रतीकाशो बभूव स हि शैलराट् ॥ १४
 ततः संपूज्यमानः स विवेश भवनं शुभम् ।
 गोविन्दः सात्यकिश्चैव जगाम भवनं स्वकम् ॥ १५

विवेश च स हृष्टात्मा चिरकालप्रवासकः ।
 कृत्वा नसुकरं कर्म दानवेष्विव वासवः ॥ १६
 उपयातं तु वाष्णेयं भोजवृष्ण्यन्धकास्तदा ।
 अभ्यगच्छन्महात्मानं देवा इव शतक्रतुम् ॥ १७
 स तानभ्यर्च्य मेधावी पृष्ठा च कुशलं तदा ।
 अभ्यवादयत् प्रीतः पितरं मातरं तथा ॥ १८
 ताभ्यां च संपरिष्वक्तः सान्त्वितश्च महाभुजः ।

C 14 1770
B 14 59 20
K 14 57 23

(for निषे) — °) D₁ विहारा D₅ ० शूराणा (for वी) — °) Ś₁ K₁ ३ B₁ महान्, K₂ ४ महा; T G₁ ३ बभौ, M₁ मखे (for महे) Ś₁ K₁ ३ स, B₁-३ D₀₁ D₁-३ च (for ह) D₁ महादेवतकस्य ह, G₂ यमौ रैवतक स ह — °) Ś₁ K₁ ३ स मृगो, K₄ D₁ मनतो (D₁ 'यो), T G₁ स नाना, G₂ स तथा (for स नगो) D₂ स न वेगोश्मसंकीर्णो — °) T₂ लोकाद् (for लोक)

14 °) T G₁ तथा (for तदा) B₁ तु, D₃ om, M₄ स (for च) T G₁ ३ -सांनिध्यान् — °) T G₁ ३ M₃ मुनिदे (M₃ 'दा दे)वगणैर्युत — After 14^b, T G M₃ ins

121* स्तुवन्त्यन्वर्हिता देवा गन्धर्वाश्च सहर्षिभिः ।
 साधक सर्ववर्माणामसुराणा विनाशक ।
 स्व स्रष्टा सृज्यमाधार कारणं धर्मवेदविद् ।
 ध्वया यत्क्रियते देव न जानीमोऽत्र मायया ।
 केवल ध्वमिजानीम शरणं परमेश्वरम् । [४]
 ब्रह्मादीना च गोविन्द सानिध्य शरण नम ।
 इति स्तुवे मातृपैश्च पूजिते देवकीमुते ।

[(L 1) T₂ महर्षिभिः (for स) — (L 2) G₃ विनाशन — (L 3) G₂ सर्वं (for धर्म-) — (L 4) T₁ G₁ मत्, M₃ य (for यद्) — (L 5) T₂ G₁ [अ]मिजातीम M₃ परमेश्वर — (L 6) T₂ गोविन्द M₃ स्यान्नित्य (for सानिध्यं) G₃ मन (for नम)]
 — G₃ om. 14^c-15^b — °) D₂ ४ ० G₂ M ह (for हि) K₁ लोमराट् (for शैल)

15 G₃ om. 15^{ab} (cf. v 1 14) — °) K₁ समूज्य मान (for सपूज्य) S (G₃ om.) तु (for स) K₄ ३ D₁ सपूज्यमान स तदा — °) D₅ ० स्वक (for शुभम्) Ś₁ K₁ वृष्णिभिः स म (K₁ सुम)हातपा (K₁ 'प), K₂ ३ वृष्णिभिस्तु महात्मभि (K₂ 'श्च समागत) — °) D₁ गोविन्द K₂ ४ ३ B₁ D₁ S (except M₁) [अ]पि (for

[पू]व) — °) K₂ B₂-३ D₀₁ S जग्मतुर (for जगाम) G₃ M₃ शुभ (for स्वकम्)

16 °) K₃ om. च K₂ ३ B₁ ३ ३ D₀₁ D₂ ३ ३ ० च प्र, K₄ D₁ च सु, T स ह (for च म) D₁ विवेश च प्रसङ्गात्मा — °) B (except B₁) D₀₁ D₂-३ प्रवा मत (for 'सक) D₅ ० चिरकालप्र (D₅ 'ले प्र)वामित — K₂ om. 16^d — °) K₂ तु सुकरं, T₁ M₃ स्वसु, G₂ स सु (for नसु) — °) D₅ corrupt

17 °) Ś₁ K₁ ३ B₁ ३ D₁ ४ ३ G₂ M₃ उपायांन, K₁ उपयातु, K₂ प्रयातत, B₂ उपायात्त B₂ M₃ उपायात्, B₁ D₀₁ G₂ उपयात, D₅ 'यातु — °) Ś₁ भोज्य (for भोज) K₁ चण्यैतकात् K₂ वृष्ण्यद्, D₁ चृष्णिच (for वृष्ण्यन्ध) B₁ ३ D₀₁ D₅ ० T G तथा (for तदा) — °) K₄ D₁ तमगच्छन्, D₅ ० M₃ अभ्या, M₃ अभ्यनन्दन् (for गच्छन्) G₂ महात्मानो

18 °) K₂ साम्यर्च्य, K₃ समाज्य — °) K₂ दृष्ट्वा, K₄ D₁ स्पृष्ट्वा B₁ ३ T₁ G₁ तथा (for तदा) Ś₁ K₁ ३ B₂ पृष्ठा कुशलमन्यय — After 18^b, K₄ ins

122* जहर्षे धीमान्धीमद्भिः प्रवृत्त स मुदायुत ।
 K₂ cont K₁ ३ D₁ ins after 18^b

123* दृष्ट्वा समागत कृष्णं स्नेहेन मुशलायुध ।
 वनमाली हली राम पर्यन्वजत केशवम् ।
 दृष्णोऽपि आतरं राम यत्नात्समनिवाद्य च ।

[(L 1) K₂ मुशलायुध — (L 2) K₁ गृहे गत्वा (for वनमाली) — (L 3) K₁ ३ स (for च)]

— °) K₂ क्षमिपूज्य तत प्रीत, K₄ D₀₁ D₅ अभ्यवाद यदप्रीत (sic) — °) D₀₁ D₂-३ तदा (for तथा)

19 °) Ś₁ K₁ ३ ३ B₁ ३ D₀₁ D₀₁ D₂-३ स स, B₂-३ सम (for च सं) K₄ D₁ परिष्वज्याय; D₅ सपरिस्तुष्ट (sic) (for 'रिष्वक्त) K₂ तासा च परिसष्विक (sic)

C 14 1771
B 14 59 20
K 14 59 23

उपोपविष्टस्तैः सर्वैर्वृष्णिभिः परिवारितः ॥ १९
स विश्रान्तो महातेजाः कृतपादावसेचनः ।

कथयामास तं कृष्णः पृष्टः पित्रा महाहवम् ॥ २०

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

५९

वासुदेव उवाच ।

श्रुतवानसि वाष्णेय संग्रामं परमाद्भुतम् ।
नराणां वदतां पुत्र कथोद्घातेषु नित्यशः ॥ १
त्वं तु प्रत्यक्षदर्शी च कार्यज्ञश्च महाभुज ।
तस्मात्प्रब्रूहि संग्रामं याथातथ्येन मेऽनघ ॥ २
यथा तदभ्रद्युद्धं पाण्डवानां महात्मनाम् ।
भीष्मकर्णकूपद्रोणशल्यादिभिरनुत्तमम् ॥ ३

अन्येषां क्षत्रियाणां च कृतास्त्राणामनेकशः ।
नानावेपाकृतिमतां नानादेशनिवासिनाम् ॥ ४
इत्युक्तः पृण्डरीकाक्षः पित्रा मातुस्तदन्तिके ।
शशंस कुरुवीराणां संग्रामे निधनं यथा ॥ ५
वासुदेव उवाच ।
अत्यद्भुतानि कर्माणि क्षत्रियाणां महात्मनाम् ।
बहुलत्वान्न संख्यातुं शक्यान्यव्दशतैरपि ॥ ६

—^१) K₁ D₂ ० साखितश्च, K₅ सात्प्र —^२) Ś₁ K
B D₁ सर्वैस्त्रैर् (by transp) D₀₁ D₀₁ D_{2-०} उपोपविष्टैः
सर्वैस्त्रैर् —^३) G₂ मुनिभिः (for वृष्णिभिः) D₀₁
चारित (for वा)

20 ^a) K₁ महास् (for महा) —^१) K₂ कृतपादा
वसेचन (sic), B D (except D₁) दावनेजन —^२)
Ś₁ K₁ त पूर्व, K₂ B₂ 4 D₀₁ तस्करं, B₁ 2 ० D₀₁
D_{2-०} तस्करं (for त कृष्ण) —^३) K₄ D₅ ० पित्रा
पृष्टो (by transp), M₂ पृष्ट पित्रा D₁ om पित्रा
K₁ महारण; K₂ पितामह, T₂ G₁ 2 महात्मना (for
हवम्)

Colophon — Sub parvan Editions अनुगीता
— Adhy name D₅ ० वासुदेवनगम — Adhy no
(figures, words or both) Ś₁ 73, B₁ 5 58 (as in
text), D₀₁ M₄ (inf lin) 59, D₂ 56, T₁ 45,
T₂ G₁ 2 M 44, G₂ 57 — Śloka no D₀₁ 21

59

1 Some MSS वासुदेव —^१) D₅ ० अद्भुत —^२)
D₂ नारायण (hypermetric) (sic) (for नराणा) B₂
D₀₁ D₀₁ D_{2-०} तत्र, M₁ 2 श्रेष्ठ (for पुत्र) K₄ D₁
श्रीकृष्ण वदता पुण्य —^३) Ś₁ K₁ ३ कथोद्घातेन, D₀₁

D₂ 4 ० कथ वा तेषु, D₂ कथातेषु च, D₅ कथावातेषु,
T₁ corrupt, T₂ G₂ कथो (T₂ 'था) द्रतेषु, G₁ रथौ
घास्तेषु, G₂ रथोद्घातश्च, M₄ कथोद्घातेन (for 'दा
तेषु) K₂ 4 D₁ नित्यदा

2 ^a) D₀₁ हत; D₂ स्त्र च (for स्त्र तु) —^१)
K₂ कार्यज्ञे च, K₅ रूपवाश्च (for कार्यज्ञश्च) K₄ B₂ 4
D₀₁ D₅ T G M₂ महाभुज D₀₁ D_{2-१} ० रूपज्ञश्च म-
(D₂ ३ 'यजम) हाभुज —^२) Ś₁ K₁ ३ D₂ ० T G₂ ३
यथातथ्येन K₂ मे सुत, K₄ D₁ केशव (for मेऽनघ)

3 ^a) G₂ कथ (for यथा) M₄ तद्व्यभवद् (for
तदम) —^१) D₀₁ om महात्मनाम् —^२) G₂ शल्या
दीना महात्मना

4 ^a) Ś₁ K₁ ३ B (except B₁) वेशाकृति, D₀₁
D₂₋₄ ० G₁ ३ देशा (for वेपा) K₂ नानादेशगतानां
च; K₄ ० D₁ 'वेपाकृतिवता —^२) K₂ corrupt

5 ^b) B₂ D₀₁ मात्रा (for मातुस्) K (except
K₁) B₁ 2 4 D₁ G₁ 2 M तदातिके, T G₂ M₂ (inf
lin) तथा (for तद्) —^२) D₅ ० कुरुवीर्याणा —^३)
B₂ सग्राम G₂ तथा (for यथा)

6 K₂ om the ref G₂ श्रीकृष्ण, G₂ भगवान्
(for वासुदेव) —^१) D₁ इत्यद्भुतानि —^२) Ś₁ K₄
क्षत्रियाना; K₅ पृथ्वीशाना K₂ महाद्भुत (sic), B₂

प्राधान्यतस्तु गदतः समासेनैव मे शृणु ।
 कर्माणि पृथिवीशानां यथावदमरुद्युते ॥ ७
 भीष्मः सेनापतिरभूदेकादशचमूपतिः ।
 कौरव्यः कौरवेयाणा देवानामिव वामवः ॥ ८
 शिखण्डी पाण्डुपुत्राणा नेता सप्तचमूपतिः ।
 बभूव रक्षितो धीमान्धीमता सव्यसाचिना ॥ ९
 तेषा तदभवद्युद्धं दशाहानि महात्मनाम् ।
 कुरूणा पाण्डवाना च सुमहदोमहर्षणम् ॥ १०
 ततः शिखण्डी गाङ्गेयमयुष्यन्तं महाहवे ।
 जघान बहुभिर्गणैः मह गाण्डीवधन्वना ॥ ११

अरुरोत्स ततः कालं शरतल्पगतो मुनिः ।
 अयनं दक्षिणं हित्वा संप्राप्ते चोत्तरायणे ॥ १२
 ततः सेनापतिरभूद्रोणोऽस्त्रविदुषां वरः ।
 प्रवीरः कौरवेन्द्रस्य कान्व्यो दैत्यपतेरिव ॥ १३
 अक्षौहिणीभिः शिष्टाभिर्नगभिर्द्विजसत्तमः ।
 संवृतः समरश्लाघी गुप्तः कृपवृषादिभिः ॥ १४
 घृष्टद्युम्नस्त्वभून्नेता पाण्डवानां महास्त्रवित् ।
 गुप्तो भीमेन तेजस्वी मित्रेण वरुणो यथा ॥ १५
 पञ्चसेनापरिवृतो द्रोणप्रेप्सुर्महामनाः ।
 पितुर्निकारानसंसृत्य रणे कर्माकरोन्महत् ॥ १६

C 14 1729
 B 14 60 16
 K 14 60 16

om (for महात्मनाम्) —^c) Ś1 K1 3 न बहुदया
 धर्मत्या (K2 म्ये)तु —^d) Ś1 शक्यते, K1 3 शक्यते,
 K2 4 D1 रुद्यानि, B1 शक्यामि, D2 शक्यन् (for
 शक्यानि) G2 M नगैर् (for शतैर्) Dci corrupt,
 T G1 शक्यो वर्गगैरपि, G2 शक्या वर्गशतैरपि

7 ^b) K2 [हृ]व (for [ए]र) —^c) K2 B2 Dci
 पृथिवीपाना, G2 कुह्यीराणा — D2 om 7^d —^d)
 B2 पुना (for युते)

8 D1 om (hapl) 8^c-9^b —^c) K1 कौरव्या
 K2 B D (D1 om) कौरवेद्राणा Ś1 कौरव्या कौरव्ये
 यागा (sic) —^d) K2 3 पपुस्य, 8 पावकि (G2
 'क, M2 'कि) (for वासव)

9 D1 om 9^b (cf. v 1 8) —^b) Dci तेन (for
 नेता) —^c) Dn1 G2 रक्षित्वा G2 बभूव रक्षिता निय
 —^d) B1 2 Dn1 D2-2 श्रीमता, G1 किमुत (sic)
 (for धीमता)

10 ^a) K2 समभवद् (for तद्) —^b) K2 दशा
 हाणि —^c) G2 कुरूणा पाण्डवेयाना —^d) Dc corrupt
 K2-3 B Dci Dn1 D2- M2-4 लोमहर्षणं; D1 ***पिणां
 Ś1 K1 सुमहाल्लोमहर्षण

11 ^a) Dci D1 गतेय —^b) K2 D1 T G1 2 M1
 अयुष्यन्, Kc B Dci Dn1 D2-6 युष्यमान (for अ
 युष्यन्) D1 om, M2 महारण (for 'द्वे) — G2
 subst for 11^a T G1 ins after 11^b

124^a अयुष्यमानं गाङ्गेय शिखण्डी व महाद्युतिम् ।

[G2 तु (for)]

—^d) Ś1 गाडीवधन्वन, D1 गाडीवधन्वना

12 ^a) K2 D1 T1 G2 तत, K2 तदा (for तत)
 —^c) D 6 ह्रस्वा —^d) K2 3 Dc संप्राप्तश् Ś1 K2
 G2 चो (K2 यो)त्तरायणे, K2 D1 [s]योत्तरायणे (K2
 'ने), Dc चोत्तरायण Kc B2- Dci उत्तरायणकाक्षया

13 ^a) D2 रद्र (for अभृद्) —^b) K2 D1 तु,
 K2 स; K2 [s]पि, Dci [s]र्ध (for स्त्र) D2
 शस्त्रास्त्रविदुषां वर, G2 द्रोणो धर्मभृता वर —^c)
 K2 4 T2 G1 प्रवर, (3 विप्रद्र (for प्रवीर) K2 D1
 कौरवेद्राणा —^d) G2 देवपौर (sic) (for दैत्य) Ś1
 K1 3 यथा (for ह्व)

14 G2 om 14-15 —^a) T1 G1 3 M1-3 अक्षो
 हिणीभि —^c) K1 G1 समरश्लाघे (G1 घो), D1 6
 स परश्लाघी —^d) Ś1 K2 3 वृत, K1 घृत (for
 गुप्त) K2 D1 स तु (for हृप-) T1 G1 सुवादिभि
 (for वृषां) — After 14, M1 2 ins

125^a कृत्वा न्यूहं महायुद्धे पातयित्वा महारयान् ।
 अन्तकप्रतिमश्रोमो रात्रियुद्धे दहन्प्रजा ।

15 G2 om 15 (cf v 1 14) —^a) K2 B2 4 D1
 [s]भवन्, G2 तदा (for स्वभून्) —^b) K1 G2
 महारमना, Dci Dn1 'स्रजित् —^c) B1 2 D (except
 Dci D1) भेषावी (for तेजस्वी)

16 ^a) K2 B Dci Dn1 D2-3 स च (B2 तु), D 6
 सत्रं (for पञ्च) K1 D1 3 G2 पतिवृत्तो (for ररि)
 —^b) K2 B2 G2 द्रोण (for द्रोण) Ś1 महारमना (sic),
 K2 यदा, K2 D1 6 रमन (sic), K2 रथ, B2
 मति (for 'मना). —^c) Ś1 K2 3 D1 निकार, 'K2 3

C. 14 1729
E 14 60 17
K 14 60 17

तस्मिंस्ते पृथिवीपाला द्रोणपार्षतसंगरे ।
नानादिगागता वीराः प्रायशो निधनं गताः ॥ १७
दिनानि पञ्च तद्युद्धमभूत्परमदारुणम् ।
ततो द्रोणः परिश्रान्तो घृष्टद्युन्नवशं गतः ॥ १८
ततः सेनापतिरभूत्कर्णो दुर्योधने बले ।
अक्षौहिणीभिः शिष्टाभिर्वृतः पञ्चमिराहवे ॥ १९
तिस्रस्तु पाण्डुपुत्राणां चम्बो वीभत्सुपालिताः ।
हतप्रवीरभूयिष्ठा बभूवुः समवस्थिताः ॥ २०
ततः पार्थं ममाग्राय पतंग इव पावकम् ।
पञ्चत्वमगमत्सौतिर्द्वितीयेऽहनि दारुणे ॥ २१

Ds Gs विकारान् (Ks 'रं), Ds निकान् (for 'रान्)
Gs संसृत्य (for संस्मृत्य) —^d) Gs रण (for रणे)

17 ^a) B (except Bs) Do1 तु (for ते) Ds Ms
पृथिवीपाल —^b) Ms पार्षद (for पार्षत) Ś1
संगरे; Gs Ms सगमे —^c) Bs Do1 Dn1 S देशाग
(Dn1 -दिशाग-, T1 G1 M1 2 4 -देशाग) वा (for
दिगा) —^d) Ks D1 प्रायसो (D1 'से), T G1
प्रायेण (for प्रायशो)

18 Ds om (hapl) 18 —^b) Ks अभवल्लोमहर्षण
—^d) Do1 corrupt Ś1 दृष्टद्युन्न-

19 ^a) Ks 4 D1 सेनापतिरभूत्कर्णस्य —^b) Ks 4 D1
ततो (for कर्णो) Ks M1 2 दुर्योधने Ś1 रणे (for
बले) Ks T2 कर्णो दुर्योधनस्य ह (T2 'घनेन वै) —^c)
M1 2 अक्षौहिणिभिः (sio)

20 ^a) T G1 2 तिस्रस्तु पाण्डुवेयानां —^b) Ś1 Ks
चम्बु, K1 2 चम्, T1 भीम, T2 दम्बो, G1 चम्बा,
Gs वृता, M1 lacuna, M2 चर्मो (sio) (for चम्बो)
K1 8 T2 -पालिता, Ds -पालिता —^c) K1 हता, Bs
हत (for हत) —^d) T2 बभूव K1 8 T2 समव
स्थितः; Gs पर्यवस्थितः, M समुपस्थिता

21 ^b) Ś1 पतक, Ks Do1 D1 T2 G2 M पतगा
—^c) Ks T1 सोपि, Ds 8 सौरिर्, T2 G1 2 M सेना
(for सौरिर्) —^d) B D (except D1) दारुणं
— For 21^{cd}, Gs subst.

126* द्वितीयेऽहनि स तदा फरगुनेन निपातित ।
while M1-s ins after 21

हते कर्णे तु कौरव्या निरुत्साहा हतौजसः ।
अक्षौहिणीभिस्त्रिभूमिर्मद्रेषं पर्यवारयन् ॥ २२
हतवाहनभूयिष्ठाः पाण्डवास्तु युधिष्ठिरम् ।
अक्षौहिण्या निरुत्साहाः शिष्टया पर्यवारयन् ॥ २३
अवधीन्मद्राजानं कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
तस्मिंस्तथार्धदिवसे कर्म कृत्वा सुदुष्करम् ॥ २४
हते शल्ये तु शकुनिं सहदेवो महामनाः ।
आहतारं कलेस्तस्य जघानामितविक्रमः ॥ २५
निहते शकुनौ राजा धार्तराष्ट्रः सुदुर्मनाः ।
अपाक्रामद्द्रदापाणिर्हतभूयिष्ठमैनिकः ॥ २६

127* प्रताप्य पाण्डवान्सर्वान्पाञ्चालान्भतेजसा ।
सपुत्र समरे कर्णं सशान्त पार्यतेजसा ।

22 ^a) Bs कर्णे च, S (except Gs) तु कर्णे (by
transp) Ks D1 8 8 कौरव्य (sio) —^b) Ks निरु
त्साहा- Ks 8 निरौजस (for हतौ) — Ks om. 29^{cd}
—^c) M1-s अक्षौहिणिभिस् (sio) —^d) Ks Ds त
देश, Ms मादेशं

23 Ś1 K1 8 om (hapl) 23 B1 2 om. (hapl)
23-24 —^a) M -मानव (for वाहन) —^b) K1 8
Bs-s Do1 Dn1 Ds-s [अ]पि, Ks D1 हि (for तु)
—^c) Dn1 G M1-s अक्षौहिण्या —^d) Ks पर्यचारयन्

24 B1 2 om 24 (of v 1 23) —^a) K1 corrupt
Ks 4 8 D1 जघान (for अवधीन्) —^b) Gs धर्मपुत्रो
(for कुरुराजो) —^c) Ś1 K1 8 अथ, Ks Ds-3 तदा
(for तथा) —^d) Ś1 K1 8 Bs-s D (except D1)
G1 कृत्वा कर्म (by transp)

25 ^a) D1 हते, Ds हत (for हते) S (except
Gs) तु शल्ये (by transp) —^b) K1 महातेजा (for
सहदेवो) Ś1 K1 8 महामन, Ks 'यज्ञा, Gs प्रताप-
घान् (for महामना) — D1 om (hapl) 25^c-26^b
—^c) K1 8 आहतार, Cv आहतारं (as in text) —^d)
B2 जहान Ks -विक्रमं - Gs जघानामित्रकर्षणं

26 D1 om 26^{ab} (of v 1 25) —^a) Ks न
हिते; T2 Gs M हते तु (for निहते) —^b) Ks सुदु-
र्मदं —^c) Ks 8 अपाक्रामद्, Do1 उपाक्रामद्, Gs
M2 अथ — M1 2 om. (hapl.) 26^d-29^c T repeats
26^d-27^a after 29^c —^d) Ś1 K1 Do1 -सैनिका (sio)

तमन्वधावत्संक्रुद्धो भीमसेनः प्रतापवान् ।
 हृदे द्वैपायने चापि सलिलस्यं ददर्श तम् ॥ २७
 ततः शिष्टेन सैन्येन समन्तात्परिवार्य तम् ।
 उपोपविविगुर्हृष्टा हृदस्यं पञ्च पाण्डवाः ॥ २८
 विगाह्य सलिलं त्वाशु वाग्मार्णैर्भृशविक्षतः ।
 उत्थाय स गदापाणिर्धुद्वाय समुपस्थितः ॥ २९
 ततः स निहतो राजा धार्तराष्ट्रो महामृधे ।
 भीमसेनेन विक्रम्य पश्यतां पृथिवीक्षिताम् ॥ ३०
 ततस्तत्पाण्डवं मैन्यं संमुपुं शिविरे निशि ।
 निर्हतं द्रोणपुत्रेण पितुर्वधममृष्यता । ३१
 हतपुत्रा हतपला हतमित्रा मया सह ।

युयुधानद्वितीयेन पञ्च शिष्टाः स्म पाण्डवाः ॥ ३२
 सहैव कृपभोजाम्भ्यां द्रौणिर्धुद्वादमुच्यत ।
 युयुत्सुश्चापि कौरव्यो मुक्तः पाण्डवसंश्रयात् ॥ ३३
 निहते कौरवेन्द्रे च सानुबन्धे सुयोधने ।
 विदुरः संजयश्चैव धर्मराजमुपस्थितौ ॥ ३४
 एवं तदभवद्युद्धमहान्यष्टादश प्रभो ।
 यत्र ते पृथिवीपाला निहताः स्वर्गमाप्तसन् ॥ ३५
 वैशंपायन उवाच ।
 शृण्वतां तु महाराज कथां ता रोमहर्षणीम् ।
 दुःसहर्षपरिक्लेशा वृष्णीनामभवंस्तदा ॥ ३६

C 14 1608
B 14 60 35
K 14 60 36

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि एकोनपष्टितमोऽध्याय ॥ ५९ ॥

27 For the repetition in T, cf v l 26 M1 : om 27 (cf v l 26) —^a) K1 अनुधावत्, K2 अम्य (for अन्व) —^b) B2 : Dc1 महामना (for प्रतापवान्) — B om. 27^a-33^a —^c) K2 D1 द्वैपायने Ś1 K1 : सौपि, K2 B2 : Dc1 D1 G2 धैव (for चापि) —^d) K1 मल्लिखेन्व B1 ह, T G M1 स (for तम्)

28 M1 : om 28 (cf v l 26) B. om 28 (cf v l 27) G2 om (hapl) 28-29 —^a) B1 : Dn1 D2-3 हत (for तत्र) K2 D1 तत्र शब्देन मैन्याना —^b) Ś1 K1 पर्यवारित, K2 पर्यवार्यतां K3 B1 : D1 T2 G2 पर्यवार्यं त, K3 पर्यवार्यन, Dc1 परिवारित, Dn1 D2 : 4-5 पर्यवार्यन, D3 पर्यवार्ययत् (for परिवार्य तम्) —^c) B1 : Dn1 D2-3 अयोप, D4 अयोपि (for उपोप) —^d) B2 आतर (for हृदस्य)

29 M1 : om 29^{ab} (cf v l 26) B2 om 29 (cf v l 27) G2 om 29 (cf v l 28) —^a) B2 : Dc1 T G2 M2 चाशु, G1 चापि (for त्वाशु) —^b) Ś1 वाग्मार्णैर्, D2 वाग्मार्णैर् (for 'र्णैर्) K4 D1 दुश्चित, B2 D2 : 6 विक्षित (sic) K2 वाग्मार्णैरभि पीडित —^c) B1 G2 च (for स) K3 D1 दर्याप्य स गदापाणि — After 29^a, T repeats 26^a-27^a —^d) Ś1 K1 : 2 B1 D1 समन्तात्, Dc1 स*वस्थित (for समुप*)

30 B2 om 30 (cf v l 27) —^a) D. स ततो (by transp) K1 Dn1 M2 सनिहितो, K2 स महतो (for स नि) —^b) B1 : D (except Dc1 D1)

महारणे (for 'मृधे) —^c) D1 विक्रम्य

31 B2 om 31 (cf v l 27) —^a) K2 D1 तु, D2 तान् (for तत्) D3 पादवा —^b) K2 सुगुप्त, K2 B1 : Dc1 D2-3 प्रसुप्तं (for सं) —^c) Ś1 निहित, Dc1 निहत, D2 निहते G2 हत द्रोणस्य पुत्रेण —^d) Ś1 अमृपता, B2 अनुत्सरन्, G2 अतपता

32 B. om 32 (cf v l 27) —^a) D2 उला (for उला) —^b) Ś1 K1 : पौरा (for मित्रा) K2 हतमित्रास्तु पादवा, D2 'त्राणि सदस्रश (hypermetric) —^c) B1 : D (except Dc1 D1) सहायेन (for -द्वितीयेन) —^d) K2 : B1 : Dn1 D2-3 G2 तु, K3 D1 G2 च (for स्म)

33 B2 om 33 (cf v l 27) —^a) T G1 तथैव (for सहैव) B2 Dc1 कृत (for कृप) —^b) K1 : D2 अमुच्यते; M2 अनुवत —^c) G1 om. च K2 धर्मज्ञो (for कौरव्यो)

34 ^a) K2 कौरवेन्द्रेण (sic) (for 'वेन्द्रे च) B D (except D1) तु, M2 [s]य (for च)

35 ^b) K2 अष्टादश (sic) K1 : D1 [ए]व तु (for प्रभो) —^c) K2 [ए]व (for ते) D2 -पाळा —^d) Ś1 K1 : आगमन, K2 : 4 B2 : 5 Dc1 D1 G2 आविशान् (K2 'व्) (for आवमन) K3 प्रायशो निघन गता, T G1 निहता स्वर्गतामवन्

36 ^a) K2 D2 शृणुता B2 स (for तु) G2 कथां

६०

वैशंपायन उवाच ।

कथयन्नेव तु तदा वासुदेवः प्रतापवान् ।
 महाभारतयुद्धं तत्कथान्ते पितुरग्रतः ॥ १
 अभिमन्योर्वधं वीरः सोऽत्यक्रामत भारत ।
 अप्रियं वसुदेवस्य मा भूदिति महामनाः ॥ २
 मा दौहित्रवधं श्रुत्वा वसुदेवो महात्ययम् ।
 दुःखशोकाभिसंतप्तो भवेदिति महामतिः ॥ ३
 सुमद्रा तु तमुत्क्रान्तमात्मजस्य वधं रणे ।

आचक्ष्व कृष्ण सौभद्रवधमित्यपतद्भुवि ॥ ४
 तामपश्यन्निपतितां वसुदेवः क्षितौ तदा ।
 दृष्ट्वैव च पपातोर्व्यां सोऽपि दुःखेन मूर्च्छितः ॥ ५
 ततः स दौहित्रवधाहुःखशोकसमन्वितः ।
 वसुदेवो महाराज कृष्णं वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ६
 ननु त्वं पुण्डरीकाक्ष सत्यवाग्भुवि विश्रुतः ।
 यदौहित्रवधं मेऽद्य न ख्यापयसि शत्रुहन् ॥ ७
 तद्भागिनेयनिधनं तत्त्वेनाचक्ष्व मे विभो ।

तेषां (for महाराज) —^b) K₄ D₁ ता कथा (by transp), G₈ तथा ता Some MSS लोम (for रोम) D₂ s T₂ G M₈ -हर्षिणी; D₅ o -हर्षिणी (D₅ 'ण) —^c) Ś₁ K₅ B Dn₁ D₂ s o T₂ M₈ -शोक (for -हर्ष) K₂ s s Do₁ D₁ -केशो (for केशा) D₅ T₁ G₁ s दुःखशोकपरिक्लेशो (D₅ 'छिष्टा); G₈ दुःखा मर्षपरिक्लेशो —^d) K₂ D₂ घृष्णिनाम् K₂ s s D₁ o T₁ G अमवत् (for 'वत्)

Colophon om in K₄ D₁ — *Sub parvan*
 Editions अनुगीता — *Adhy name* K₂ युद्धाख्यान,
 Dn₁ D₅ o वासुदेववाक्य — *Adhy no* (figures,
 words or both) Ś₁ 74, B₁ 50 (1), B₂ 59 (as
 in text), T₂ G₁ s M 45, G₈ 48, M₁ (inf lin)
 60 — *Śloka no* Dn₁ 36.

60

1 K₂ s D₁ om. the ref —^a) K₂ D₁ corrupt
 T₁ तथा (for तदा) —^c) K₅ M₁ s त, Do₁ तु
 (for तत्) —^d) K₅ अंतिके (for अग्रत)

2 ^a) K₁ s s D₁ वीर, M धीर (for वीर)
 —^b) K₂ सोत्तिक्रामत (for सोऽत्य) K₅ B (except
 B₂) D (except D₁) सोत्यक्रामन्महामति (B₅ 'मना,
 Do₁ 'धुति, D₅ 'मति) —^c) K₂ D₅ वासुदेवस्य
 —^d) K₂ भवेत् (for मा भूद्) K₁ s महामन, K₂
 महान् (submetric), K₅ B₄ s Do₁ जनार्दन; B₁ s
 परतप, B₂ Dn₁ D₂ s महामति (for 'मना)

3 ^a) Ś₁ K₂ s D₁ स (for मा) K₄ दौहित्र, D₅
 दौहिर् D₅ o कृत्वा (for श्रुत्वा) —^b) K₂ corrupt

K₂ D₂ o वासुदेवो Do₁ महान्यत, Dn₁ 'मना (for
 'त्यम्) —^d) M₁ s मा भूद् (for भवेद्) Ś₁ K₁ s
 विचिंतयन्, K₄ महामना, D₁ om (for महामति)

4 ^a) D₂ तद् (for तम्) B₂ उत्सैव (for उत्सा
 न्तम्) K₂ s s D₁ o (also as in text) G₈ सुमद्रा
 तमति (K₅ 'ममि, G₈ 'मुप) कातम् —^b) D₂ वधे
 B₂ प्रति (for रणे) — After 4^b, T₂ ins 128*
 —^c) K₁ आचख्यौ, T₂ आख्याहि M₁ s कृष्ण D₅
 दौहित्र (for सौभद्र-) Ś₁ आचख्यौ कृष्ण सौभद्र, D₅
 वक्ष श्रीकृष्ण दौहिर् —^d) K₄ D₁ अत्यपतद् — T₁
 G₁ ins after 4 T₂ after 4^b

128* आख्यापयन्महत्तत्र ह्यभिमन्योर्वधं रणे ।

5 ^a) D₅ आपश्यन् K₅ च (for नि-) K₄ स
 तामपश्यन्निपतितां —^b) K₁ Do₁ D₅ वासुदेव K₂
 प्रतापवान् (for क्षितौ तदा) —^c) B₂ दृष्ट्वा; G₈ तथा
 (for दृष्ट्वा) K₄ D₁ [अ]पि (for [ए]व) D₅ दृष्ट्वैव
 वासुपायात् .

6 ^a) K₂ तत्र (for तत्) D₅ दौहिर् K₅ B₁ s
 D₁ s -वध-, D₂ वधो (sic) —^b) Ś₁ K₁ s s B Dn₁
 D₂ s s s समाह (D₅ o 'हित, D₂ -समाकुल (for सम
 न्वित) —^c) K₂ वासुदेवो G₂ महाराज —^d)
 D₁ कृष्ण- K₅ वचनम् (for वाक्यमय)

7 ^a) K₂ स तु त (for ननु ख) — G₁ om
 (hapl) 7^b-10^c —^c) K₂ त; M₂ तद् (for यद्)
 D₅ दौहिर् K₂ अद्य (for मेऽद्य) Dn₁ om ऽद्य
 —^d) K₁ B₂ s T G₂ M [आ]ख्यापयसि, K₂ s Dn₁
 D₁ श्राव*, G₈ रोप* (for ख्याप*)

सहशाक्षस्तव कथं शत्रुभिर्निहतो रणे ॥ ८
 दुर्मरं वत वाष्पेण कालेऽप्राप्ते नृभिः सदा ।
 यत्र मे हृदयं दुःखाच्छतधा न विदीर्यते ॥ ९
 किमत्रवीत्त्वा संग्रामे सुभद्रा मातर प्रति ।
 मां चापि पृष्टरीकाक्ष चपलाक्षः प्रियो मम ॥ १०
 आहव पृष्टतः कृत्वा कञ्चिन्न निहतः परैः ।
 कञ्चिन्मुखं न गोविन्द तेनाजौ विकृतं कृतम् ॥ ११
 स हि कृष्ण महातेजाः श्लाघञ्चिव ममाग्रतः ।
 बालभावेन विजयमात्मनोऽकथयत्प्रभुः ॥ १२
 कञ्चिन्न विकृतो बालो द्रोणकर्णकृपादिभिः ।

धरण्यां निहतः शेते तन्ममाचक्ष्व केशव ॥ १३
 स हि द्रोणं च भीष्मं च कर्णं च रथिनां वरम् ।
 स्पर्धते स्म रणे नित्यं दुहितुः पुत्रको मम ॥ १४
 एवंविधं बहु तदा विलपन्तं सुदुःखितम् ।
 पितरं दुःखिततरो गोविन्दो वाक्यमत्रवीत् ॥ १५
 न तेन विकृतं वक्त्रं कृतं संग्राममूर्धनि ।
 न पृष्टतः कृतश्चापि संग्रामस्तेन दुस्तरः ॥ १६
 निहत्य पृथिवीपालान्सहस्रशतसंघशः ।
 खेदितो द्रोणकर्णाभ्यां दौःशासनिवशं गतः ॥ १७
 एको ह्येकेन सततं युध्यमानो यदि प्रभो ।

C 14 1825
B 14 61 18
K 14 61 18

8 G₁ om 8 (cf v 1 7) —^a) D₂ तद्भागधेय (sic), G₂ M₂ स्वद्भागिनैय (for तद्भा) —^b) G₂ वै (for मे) K₂ : B₁ : D₂₋₆ प्रभो (for विभो) —^c) D₂ ० रणे (for कथ) —^d) D₂ ० कथ (for रणे) K₄ D₁ निहत शत्रुभी रणे

9 G₁ om 9 (cf v 1 7) —^a) Ś₁ K₁ दुर्धर, K₂ दुर्धरं, D₂ D₂ दुर्मर, D₂ दुर्गत, S (G₁ om) दुष्कर (for दुर्मर) K₁ : 4 D₁ : तव, B₂₋₅ D₂ ननु (for वत) —^b) M₂ [s]प्राप्त K₂ D₂ D₂₋₆ T M₂ मह (for मदा) —^c) B₂ मोदात् (for दु घ्यात्) —^d) K₂ दानदा (sic) Ś₁ K₁ विदीर्यते, K₂ विधी (sic), D₁ विदा* (for विदी)

10 G₁ om 10^{ab} (cf v 1 7) —^a) K₂ : 5 B D M₂ द्वा, G₂ वा, G₂ ता (for द्वा) —^b) K₄ G₂ सुभद्रा K₄ आतर (for मा*) —^c) K₂ मा च, K₄ माता (for मा च) D₂ पुडरीकाक्षश्च —^d) K₄ D₁ चपलोमि, D₂ G₂ लाक्ष

11 Before 11, K₂ ins वसुदेव उवाच —^a) G₂ क्षपाप (for क्षाहव) D₂ च घृत (for पृष्टत) —^b) K₂ कञ्चिन्, K₂ D₂ कञ्चिन्, G₁ किञ्चिन् Ś₁ K शरै (for परं) —^c) K₂ : कञ्चिन्, D₂ कञ्चिन् D₂ मुखेन, S दु खेन (for मुखं न) —^d) Ś₁ K₁ विमुखं (for विकृत) K₂ संग्रामे विमुखीकृत, S तत्रा (G₂ तेना)जौ विमुखीकृत

12 ^a) Ś₁ न हि, G₂ कञ्चिन् (for स हि) M₂ महावाज्ञो (for तेजा) —^b) Ś₁ श्लाघञ्चिव, S श्लाघ मानो (for शिव) K₂ समग्रत (for ममा*) K₂ आवयञ्चिव मागतं (sic) —^c) K₄ corrupt B₁ : D₂

D₂ 4-6 विनयम्, D₂ निर्विद्य (for विजयम्) —^d) K₁ : प्रभो

13 ^a) D₁ नो (for न) K₁ B D₂ D₂ D₂₋₆ T G₁ निकृतो, K₄ : D₁ विशि (K₂ क्ष)तो, B₂ (also) विमुखो (for विकृतो) G₂ C_v कञ्चिन्न निकृतो वाष्पंर —^b) Ś₁ K₁ कृपादित —^c) K₄ D₁ धरिण्यां —^d) Ś₁ K₁ : तत्त्व (Ś₁ द्वा)माचक्ष्व, D₂ ममाचक्ष्व स K₄ D₁ तत्त्वत (for केदान)

14 ^a) K₂ : 5 T G₁ : M स हि भीष्म च द्रोण च, G₂ स हि भीष्म तथा द्रोण —^b) B₁ : D (except D₁) यलिना (for रथिनां) —^d) D₂ पुत्रिको

15 Before 15, K₂ ins वैदापायन उवाच —^a) D₂ एव तदा (for एवविध) K₄ D₁ : बहुविधं, T बहु तथा —^b) K₂ सुदु खिता (sic) —^c) T G₁ : दु खिततर —^d) D₂ शत्रुवीत् (hypermetric) (for अत्र*)

16 Before 16, K₂ ins श्रीकृष्ण उवाच, G₂ श्री भगवानुवाच —^a) C_v विदित (for विकृतं) —^c) D₁ corrupt G₁ पृथक्त्वेन (for न पृष्टत) D₂ ० क्षतश्च (for कृतश्च) —^d) D₂ दुस्तर, G₂ दुष्कर

17 ^b) B₁ सहस्र K₁ : 5 D₁ -संमितान् (for संघ श) G₂ दातशोय सहस्रश —^c) K₂ छेदितो (for खं) D₂ द्रौणि- (for द्रोण) —^d) K₁ : D₂ दौ शासन, D₁ शासनेन (for दौ शासनि)

18 K₂ om (hapl) 18-20 —^a) S (except G₂) [s]पि (for हि) M₂ सहस्र (sic) (for सतत) —^b) D₂ रणे, G₂ : युधि (for यदि) —^c) D₂

C 14 1226
B 14 11 19
K 14 61 10

न स शक्येत संग्रामे निहन्तुमपि वज्रिणा ॥ १८
समाहूते तु संग्रामे पार्थे संशप्तैस्तदा ।
पर्यवार्यत संक्रुद्धैः स द्रोणादिभिराहवे ॥ १९
ततः शत्रुक्षयं कृत्वा सुमहान्तं रणे पितुः ।
दौहित्रस्तव वाष्पेण दौःशासनिराशं गतः ॥ २०
नूनं च स गतः स्वर्गं जहि शोकं महामते ।
न हि व्यसनमासाद्य सीदन्ते सन्नराः क्वचित् ॥ २१
द्रोणकर्णप्रभृतयो येन प्रतिसमाहिताः ।
रणे महेन्द्रप्रतिमाः स कथं नाभुयादिवम् ॥ २२

om स B₃ शक्येत स (by transp), D₁ सशक्येत,
D₃ शक्येत, M₃ स शक्येत G₃ स हि शक्यो न
संग्रामे

19 K₃ om 19 (of v 1 18) —^a) K₁ + B₂ + 5
Dc₁ D₂-6 G₁ 5 समा (Dc₁ 'म' हते, K₂ 8 'हते (for
'हृते) B Dc₁ Dn₁ D₂-6 T₁ च, D₁ om (for
तु) B₁ + Dn₁ D₂ 8 6 संग्रामात् (D₃ 'न'), D₁
om. (for संग्रामे) —^b) Some M₃S ससप्तैश्च K₃
शसप्त, M₁ 2 सप्तसके T G₂ तथा, G₃ सह (for
तदा) —^c) B₃ संग्रामे, T₂ G₁ मत्तुष्टे (for सक्रुद्धै)
K₂ + D₁ G₃ M₃ परिवार्य तत कु (L₃ हत कु, G₃
M₃ तु सक्रुद्धै

20 K₃ om 20 (of v. 1 18) —^a) B₁ + D
(except Dc₁ D₁) वध (for क्षय) B₃ दृष्ट्वा (for
कृत्वा) —^b) K₃ स महात, Dc₁ सुमहाते, D₁ सम
हाते (sio) K₂ [s]पि च, K₃ [s]पि तु; B D
(except D₁) पित, T G₁ 2 विभु (for पितु)
—^c) D₃ corrupt S₁ K₁ 8 दौशासन, M₄ दुशा-
सनि

21 ^a) G₃ व्यक्त (for नून) G₂ सगत (for स
गत) T₂ स्वर्गं —^b) B₃ महाद्युते (for 'मते)
— M₁, 2 om 21^c-22^d —^d) T₁ तु, T₂ न (for
सन्) K₃ सीदति सज्जना क्वचित्, B D (except D₁)
'ति कृतधुद्वय, G₃ सीदेयुश्च नरा क्वचित्

22 M₁ + om 22 (of v 1 21) —^b) T₂ G₃ पुनं
(for येन) S₁ K₄ D₁ 6 समाहिता, S₁ (before
corr) B₃ T G₁ श्रिता K₂ येनाजौ विकृता वृत्ता
—^c) T₂ G₂ M₃ 4 'प्रतिमा' —^d) B₃ transp. स and
कथ.

स शोकं जहि दुर्धर्ष मा च मन्युवशं गमः ।
शस्त्रपूतां हि स गतिं गतः परपुरजयः ॥ २३
तस्मिंस्तु निहते वीरे सुभद्रेयं स्वसा मम ।
दुःखार्ताथो पृथां प्राप्य कुरीव ननाद ह ॥ २४
द्रौपदी च समासाद्य पर्यपृच्छत दुःखिता ।
आर्ये क दारकाः सर्वे द्रष्टुमिच्छामि तानहम् ॥ २५
अस्यास्तु वचनं श्रुत्वा सर्वास्ताः कुर्योपितः ।
भुजाभ्यां परिगृह्णना चुक्रुशुः परमार्तवत् ॥ २६
उत्तरां चात्रवीड्द्रा भद्रे भर्ता क ते गतः ।

23 K₂ om 23 —^a) S₁ दुर्धर्षं, K₃ 'र्षं K₃
जहि शोक हि दुर्धर्ष —^b) D₁ सा (for च) G₂ मार
वश D₁ 6 गत (for गम) —^c) K₂ शस्त्रपूतो, B₃
अस्त्रपूता, D₁ शस्त्रभूता K₄ D₁ स हि (by transp)
B₃ शसति, Dc₁ सशति (for स गति) —^d) B₃ Dc₁
गति, D₂ तत (for गत) K₄ परपुरजय, G₃ 'मदु
जय

24 ^a) M₁ यस्मिन् D₁ om तु D₃ निहिते
—^c) K₂ + B₃ T₂ G₃ दुखार्ताथ, K₃ 'र्तातो, D₁
corrupt, T₁ G₁ + M दुखार्ता (M₃ 'त्त) च (for
'र्ताथो) B₃ पृथिवी (for [अ]थो पृथा) h. D₁ 4-6
सुत; D₃ सुख (for पृथां) K₃ प्राप —^d) K₁
कुरीव, K₂ कुरीव K₃ कुरीव (for ननाद) K₃ च
(for ह)

25 ^a) K₃ corrupt G₃ समासाद्य (for 'साद्य)
—^b) T G₁ + M पर्यतप्यत (for 'पृच्छत) B₁ +
दुखिता Dc₁ G₃ पर्यपृच्छसुदु खिता — K₃ om. 25^d
—^c) G₂ वै (for क) T₁ G₁ M₂ आर्ये वै दारका-
न्सर्वान् (G₁ 'न्सर्वे) —^d) In B₂, the portion from
तानहम् up to नाम चास्या (in 14 69 9^d) is lost on
missing folios

26 B₃ missing (of v 1 25) —^a) K₂ + 5 D₁
G₃ तस्यात्, M₂ अद्य (for अस्यात्) —^b) G₃ परित
(for सर्वास्ता) —^c) K₄ सप्रगृह्य, G₂ परिरम्य
(for 'गृह्य) K₂ [पृ]ता, M₂ [पृ]नाश (sio) (for
[पृ]नां) —^d) K₃ वक्रुश (sio) (for चुक्रुशु) K₃
भुजादु खिता, K₃ M₃ परमार्थवद्य

27 B₃ missing (of v 1 25). —^a) B (B₃
missing) D (D₁ corrupt) भद्रे; T₂ G₃ भद्रा (for

क्षिप्रमागमनं मह्यं तस्मै त्वं वेदयस्व ह ॥ २७
 ननु नाम स वैराटि श्रुत्वा मम गिरं पुरा ।
 भवनाभिष्पतत्याशु कस्मान्नाभ्येति ते पतिः ॥ २८
 अभिमन्यो कुशलिनो मातुलास्ते महारथाः ।
 कुशलं चाब्रुवन्सर्वे त्वां युयुत्सुभिहागतम् ॥ २९
 आचक्ष्व मेऽद्य संग्रामं यथापूर्वमारिंदम ।
 कस्मादेव विलपतीं नाधेह प्रतिभापसे ॥ ३०
 एवमादि तु वाष्णेय्यास्तदस्याः परिदेवितम् ।
 श्रुत्वा पृथा सुदुःखार्ता शनैर्वाक्यमथात्रवीत् ॥ ३१

सुभद्रे वासुदेवेन तथा सात्यकिना रणे ।
 पित्रा च पालितो बालः स हतः कालधर्मणा ॥ ३२
 ईदृशो मर्त्यधर्मोऽयं मा शुचो यदुनन्दिनि ।
 पुत्रो हि तव दुर्धर्षः संग्रामः परमां गतिम् ॥ ३३
 कुले महति जातासि क्षत्रियाणां महात्मनाम् ।
 मा शुचश्चपलाक्षं त्वं पुण्डरीकनिभेक्षणे ॥ ३४
 उत्तरां त्वमवेक्षस्व गर्भिणीं मा शुचः शुभे ।
 पुत्रमेपा हि तस्याशु जनयिष्यति भामिनी ॥ ३५
 एवमाश्वासयित्वैनां कुन्ती यदुकुलोद्बह ।

C 14 1644
B 14 61 37
K 14 61 35

मद्रा) —⁵) B (B₂ missing) D सर्वा स क्व नु (D₀₁ क्व नु स) ते गत —⁰) D₁ क्षिप्रागमन मद्य (sub-metric) —^d) B₁ s D₀₁ D₂ s s s T G₈ तस्य, M₁ क्षिप्र (for तस्मै) D₄ च वदस्व (for वेदयस्व) K₂ 4. s D₁ तस्मिंस्तं (K₅ 'स्मै स्व) सनिवेदय

28 B₂ missing (cf. v l 25) —^a) K₅ B₁ D₀₁ D₂-s T₂ [अ]द्य, D₀ [अ]दि T₁ G₁ s M स, G_v [अ]स्मि (for स) S₁ K₂ D₀₁ D₀₁ M₁ 2 4 वैराटि, D₀ वैराट, T₂ ट्रे G₈ ज (for 'टि) K₄ D₁ ननु मा ह्यद्य वैराटे —⁵) T G₁ 2 वै (G₂ मे) मद्रि, G₈ मम गिर K₃ s D₀₁ D₁-s s s G₈ सदा; D₄ तदा (for पुरा) —⁰) K₄ s D₁ 4-s निपत (K₄ D₁ 'त) ति —^d) S₁ K₁ s नाधैति K₄ D₁ ते पितु, B₁ D₀₁ मे सुत (for ते पति)

29 B₂ missing (cf. v l 25) —^a) D₀₁ om., G₁ नु शयिनो (for कुशलिनो) —B₁ reads 29^b twice —⁵) B₁ (second time) कुशलास् (for मातुलास्) T₂ मनोरमा (for महारथा) —⁰) K₂ 4 D₁ स्वब्रुवन्, G₂ हि ब्रु, M₁ स्वाब्रु (for चाब्रु) —^d) G₈ corrupt D₀ स्वा K₂ 4 s D₁ युयुत्सु स्वामिहागत

30 B₂ missing (cf. v l 25) D₂ om 30^a-31^b —^a) K₅ मद्य (for मेऽद्य) —⁰) K₂ 4 M₄ विलपित, K₈ D₁ प्रलपती (D₁ 'पित); D₀₁ D₀₁ विलपती; D₀ 'पती; T₁ M₁ 2 विलपितां —^d) G₈ वै (for [इ]ह)

31 B₂ missing (cf. v l 25) D₂ om 31^a (cf. v l 30) —⁵) K₂ B₂-s D₀₁ D₀₁ D₂-s तस्यास्त्व, K₄ D₁ G₂ तदास्या G₁ देवितु S₁ B₁ तस्यास्त्रपरिदेवनं.

32 B₂ missing (cf. v l 25) —^a) M मद्रेण वा सुमद्रेण —⁵) K₈ सह (for रणे) —After 32^b, K₁ ins

129* एवं विलपतीं वा तु सात्यकिस्तु तदाववीत् ।

—⁰) K₄ D₁ [अ]यं, M₁ 2 न (for च) K₂ वालितो, B (B₂ missing) D₀₁ D₀₁ D₂-s कालितो, D₂ चालितो (for पा) —^d) K₄ D₁ T₂ सहित (for स हत) K₈ कर्मण (for धर्मणा) K₂ संहत काल धर्मिण

33 B₂ missing (of v l 25) —^a) D₀₁ D₀₁ T₂ दृदशो —⁵) K₄ s D₁ शोच (for शुचो) K₁ 4 नदिनि, D₄ T₂ G₁ -नदिनि

34 B₂ missing (cf. v l 25) —⁵) S₁ क्षत्रियाना —⁰) K₁ D₀₁ G₁ चपलाक्ष (sic), K₂-s D₁ 2 T G₂ लाक्षि —^d) K₁ B (B₂ missing) D (except D₁) पद्मपत्र (for पुण्डरीक) K₁ T₁ G M निभेक्षणं (G₈ 'क्षिणीं)

35 B₂ missing (cf. v l 25) —^a) T₂ G₁ 2 ताम् (for त्वम्) S₁ K₁ s उत्तरा समवेक्षस्व —⁵) K₂ 4. s B (B₂ missing) D T₁ गुर्विणि (for गर्भिणी) —^d) B (B₂ missing) D (except D₁) भाविनी (D₂ 4-s 'नि)

36 B₂ missing (cf. v l 25) —^a) K₅ आश्वासयच्च, B₁ D₀₁ 'सयती; G₈ तु सात्वयित्वा (for आश्वास) K₄ T G₂ तां (for [ए]ना) —⁵) K₅ T यदुकुलोद्बहा, G₁ 2 M 'द्वहा; G₈ 'न्नव —⁰) K₂ B₁ T M₂ दुर्धर्षा, K₈ दुःख च, D₀₁ D₀₁ D₁ M₁ 4 दुर्धर्ष S₁ K₁ s विहाय दुःख शो (K₈ 'खशो) कं च —^d) G₂ 8 [अ]पि (for हि) D₀₁ G₁ प्रकल्पयत्, T₂

C 14 1844
B 14 61 37
K 14 61 36

विहाय शोकं दुर्धर्षं श्राद्धमस्य ह्यकल्पयत् ॥ ३६
समनुज्ञाप्य धर्मज्ञा राजानं भीममेव च ।
यमौ यमोपमौ चैव ददौ दानान्यनेकशः ॥ ३७
ततः प्रदाय बह्वीर्गा ब्राह्मणेभ्यो यदूद्वह ।
समहृष्यत वाष्णेयी वैराटीं चान्नवीदिदम् ॥ ३८
वैराटि नेह संतापस्त्वया कार्यो यशस्विनि ।

भर्तारं प्रति सुश्रोणि गर्भस्थं रक्ष मे शिशुम् ॥ ३९
एवमुक्त्वा ततः कुन्ती विरराम महाद्युते ।
तामनुज्ञाप्य चैवेमां सुभद्रां समुपानयम् ॥ ४०
एवं स निधनं प्राप्तो दौहित्रस्त्व माधव ।
संतापं जहि दुर्धर्ष मा च शोके मनः कृथाः ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

६९

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तु पुत्रस्य वचः शूरात्मजस्तदा ।

विहाय शोकं धर्मात्मा ददौ श्राद्धमनुत्तमम् ॥ १
तथैव वासुदेवोऽपि स्वस्रीयस्य महात्मनः ।

M वयकं Ś1 K1 ३ श्राद्ध तस्य प्रकल्पयत्, K2 ४ ५ D1
श्राद्ध तस्योपकल्पयत्, B1 श्राद्धमप्युपकल्पयत्

37 B2 missing (of v 1 25) —^a) B1 lacuna,
Dn1 धर्मज्ञ, Ds ० राजानं, Bom ed धर्मज्ञ. —^b)
Ds धर्मज्ञ (for राजानं) K4 D1 वा (for च) Ds
भीममेव च मायया —^c) Ds om यमौ K2 फाल्गुन
च यमौ चैव, K6 धनजयो यमौ चैव — Do1 om
37^d-38^d —^d) Gs ददुर (for ददौ)

38 B2 missing (of v 1 25) Do1 om 38 (of
v 1 37) —^a) K2 प्रादाय K2 ४ ५ D1 गा बह्वयो;
S गा बह्वीर् (by transp) —^b) B1 D (Do1 om)
ब्राह्मणाय (for 'णेभ्यो) —^c) Ś1 समाह्वय्य तु, K1
a. ५ समहृ (K6 'हृ)प्यत, K2 ४ D1 'मेल्य तु, Dn1
Ds-० G1 समाह्वय्य (D2 'त्य)तु, D2 T G2 समाह्वय्यत
Ś1 Ds वाष्णेयी, K1 'य, T2 'य —^d) S वैराटि.
Dn1 D1-4 वैराटीमन्नवीदिदं; Ds ० 'टीमिदमन्नवीत्

39 B2 missing (of v 1 25) —^a) K1 वैराणि,
K4 D1 'ष्टे —^b) K2 सुलोचने; K3 य*स्वनि, K4 ५
D1 कथंचन; B1 Dn1 D2-० ह्यनिदिते; T G1 मनस्विनि;
Ms यशस्विनी —^c) Do1 corrupt Gs सुश्रोणी.
—^d) B1 ३ ४ D (except Do1 D1) वै (for मे) K3
गर्भस्थं रक्षसे श्रुम

40 B2 missing (of v 1 25). —^a) Ds उक्ता

Gs तत कुती चैवमुक्त्वा —^b) D1 विरराज (for 'राम).
K2 विरराज महामते — K2 om 40^{cd} —^c) K4
D1 वै च; T G1 ३ M चेह, G2 चेह (for चैव) K5
[ए]ना (for [ह]मा) —^d) Do1 corrupt Ś1 K (K2
om) G2 पुनरानयत्, T2 समुपानयत्, Gs पुनरानय
(for समुपा^a)

41 B2 missing (of v 1 25) —^b) B (B2
missing) D (except D1) मानद् (for माधव) —^c)
B (B2 missing) Do1 Dn1 D2-० T1 G1 त्यज, Ds तव
(for जहि) Ś1 K1 ४ Do1 दुर्धर्ष —^d) G2 कुरु (for
कृथा)

Colophon missing in B2 — Sub-parvan MSS
अनुगीता — Adhy name K2 अभिमन्युवध, Gs
अभिमन्युनिघनकथनं — Adhy no (figures, words or
both) Ś1 75, B1 60 (as in text), Dn1 M4
(anf lan) 61, Ds 57, T1 47, T2 G1, 2 M 46,
Gs 59 — Śloka no Dn1 42

61

This adhy is missing in B2 (of v 1 14
60 25)

1 ^a) D1 एव (for एतत्) —^b) B1 वर्ध; Gs स
च (for वच) K1 ३ T Gs M1 ३ तथा (for तदा).

दयितस्य पितुर्नित्यमकरोदौर्ध्वदैहिकम् ॥ २
 पटिं शतसहस्राणि ब्राह्मणानां महाभुजः ।
 विधिवद्भोजयामास भोज्यं सर्वगुणान्वितम् ॥ ३
 आच्छाद्य च महाबाहुर्धनवृष्णामपानुदत् ।
 ब्राह्मणानां तदा कृष्णस्तद्भूद्रोमहर्षणम् ॥ ४
 सुवर्णं चैव गाश्वैव शयनाच्छादनं तथा ।
 दीयमानं तदा विप्राः प्रभृतमिति चाब्रुवन् ॥ ५
 वासुदेवोऽथ दाशार्हो बलदेवः ससात्यकिः ।
 अभिमन्योस्तदा श्राद्धमकुर्वन्सत्यकस्तदा ।
 अतीव दुःखसंतप्ता न शमं चोपलेभिरे ॥ ६

तथैव पाण्डवा वीरा नगरे नागसाह्वये ।
 नोपगच्छन्ति वै शान्तिमभिमन्युविनाकृताः ॥ ७
 सुबहूनि च राजेन्द्र दिवसानि विराटजा ।
 नाभृङ्क्ष पतिशोकार्ता तदभूत्करुणं महत् ।
 कुक्षिस्थ एव तस्यास्तु स गर्भः संप्रलीयत ॥ ८
 आजगाम ततो व्यासो ज्ञात्वा दिव्येन चक्षुषा ।
 आगम्य चात्रवीद्वीमान्पृथा पृथुललोचनाम् ।
 उत्तरा च महातेजाः शोकः संत्यज्यतामयम् ॥ ९
 जानिष्यति महातेजाः पुत्रस्तव यशस्विनि ।
 प्रभावाद्वासुदेवस्य मम व्याहरणादपि ।

C 14 1861
B 14 62 12
K 14 62 11

2 ^a) D (except Dc1 D1) च (for सपि) — ^b)
 Ks स्वयेयस्य, Ds सुधीयस्य (sio) — ^c) Ks यदि तस्य
 (for दयितस्य) Ks D1 राजस्तव पितु कृष्णो — ^d)
 D1 [s]न्यकरोद् K1 Ds T1 M1 s 4 और्ध्वदैहिक K4
 [s]न्यकरोद् और्ध्वदैहिकं

3 ^a) Ks 4 5 D1 तथा, M2 पटि (sio) — ^b)
 Ks 4 5 D1 महात्मना, B1 Dn1 D2-3 महौजसा, B2-5
 Dc1 महायशा, T 'भुज, G1 'भुजा — ^c) K4 विविधं
 (for विधिवद्)

4 ^a) K2 आस्याय (for आच्छाद्य) Ks 4 D1 s 5
 तु, T1 [ए]व (for च) Ds Gs महायाहो (Ds
 'होर) — ^b) K2 4 D1 s उपातु (Ds 'न)दत् — ^c)
 G2 तथा (for तदा) — ^d) Some MSS लोम (for
 रोम) K2 तदद्भुतमिवाभवत्

5 ^a) Ś1 K1 [अ]पि (for [ए]व) Ks T G1 s M1
 s 4 गावश्च B4 सुवर्णानि च गाश्वैव, M2 सुवर्णश्वैव
 गावश्च (sio) — ^b) Ks तत (for तथा) Ks Dn1
 D2-5 शयनाच्छादनानि च — ^c) G2 Ms तथा (for
 तदा) — ^d) Ks D (except Dc1 D1) वर्धताम् (for
 प्रभृतम्) Ks D1 5 इव (for इति) K2 G2 [अ]प्रवीत्
 (for [अ]ब्रुवन्)

6 ^a) Ś1 K1 s M1 s वासुदेवो Ks D1 [s]पि (for
 स्य) — ^b) T1 G1 M ससा (G1 च सा)रण (for
 ससात्यकि) — ^c) Ś1 K1 Gs Ms तथा (for तदा)
 — ^d) Ś1 Ds 5 T G1 M सात्यकिस् K1 B1 s (marg
 as in text) 4 Dc1 T1 M1 s 4 तथा K2 4 5 B6 D1
 G2 अकुर्वन्स (Ks D1 'करोस्स)वं एव ते (Bs च), Ks
 'न्मृशद्-खिता', Gs 'न्सत्यविक्रमा — ^e) Ks संता-

पान्, Bs सप्राप्ता Dc1 अतीव दुःखं संप्राप्ता — ^f)
 Ks Bs शर्म (for शम) Ks हि (for च)

7 ^a) T G1 अय वै (for तथैव) Bs वीरे, Gs
 घीरा, Ms वीर — ^b) Ks D1 4 [उ]पागच्छति, B1 s
 Dn1 D2 s [उ]पागच्छत, G2 [ए]व गच्छति Ds वेदमानि
 (for वै शान्तिम्) Gs नोपगच्छस्तदा शातिम् — ^d)
 G2 अभिमन्यु D1 विनाकृतं

8 ^a) Ś1 K1.8 दिनान्युत, K2 दिनानि च — ^b)
 Ś1 M1 s नाभुक्त; Ds मा भुक्त K2 4 D1 बहू (for
 पति) K1 s -लोकार्ता, B (B2 missing) D T1 Gs
 -तु खार्ता (for -शोकार्ता) — ^d) Ks T2 Gs कारण, M1 s
 कर्ण Ds मह Gs तदामूत्कारण महत् — T2 reads
 8° on marg — ^e) D1 आक्षिप्त्य (for कु) Ks
 तस्मिन्स्तु; B1 तस्याशु, D (except Dc1 D1) तस्याथ
 — ^f) Ks गर्भोऽस्या; B1.4 Dc1 Dn1 D2-5 गर्भो वै
 (for स गर्भे) Ś1 K1.8 स गर्भं स (K1 स्म)प्रलीयते
 (Ks 'त), Bs 5 D1 गर्भो वै (D1 गर्भस्या) सप्रमीयत
 (Bs 'ते), T2 गर्भो वै संप्रजायते — T1 G M subst
 for 8° T2 ins after 8

130* धियमाणेऽथ तस्मिन्स्तु गर्भे कुक्षिस्थ एव ह ।

[M1.2 धियमाणो]

9 ^a) Ks 5 Bs 4 D1 S (except Gs) तदा (for
 ततो) — ^b) Ś1 K1 s हृष्टा (for ज्ञात्वा) Ks दिव्य
 चक्षु प्रतापवान् — ^c) K1 B1 s Dn1 D2-4 समागम्य (for
 आगम्य च) Ds 5 समागम्याग्रवीद्वाक्य — ^d) Ks
 वैराटी पृथुलोचना — ^e) Ks 5 D2-4 शोकं Gs इति
 (for अयम्)

10 ^a) K1.2 4 5 B1 D T1 अ (D1 जी)विष्यति, Ks

पाण्डवानामयं चान्ते पालयिष्यति मेदिनीम् ॥ १०
 धनंजयं च संप्रेक्ष्य धर्मराजस्य पश्यतः ।
 व्यासो वाक्यमुवाचेदं हर्षयन्निव भारत ॥ ११
 पौत्रस्तन महाग्राहो जनिष्यति महामनाः ।
 पृथ्वीं सागरपर्यन्तां पालयिष्यति चैव ह ॥ १२
 तस्माच्छोकं कुरुश्रेष्ठ जहि त्वमरिकर्षेण ।
 विचार्यमत्र न हि ते सत्यमेद्भविष्यति ॥ १३
 यच्चापि घृष्णिवीरेण कृष्णेन कुरुनन्दन ।
 पुरोक्तं तत्तथा भावि मा तेऽत्रास्तु विचारणा ॥ १४
 विद्युधानां गतो लोकांश्चयानात्मनिर्जितान् ।

न स शौच्यस्त्वया तात न चान्यैः कुरुभिस्तथा ॥ १५
 एवं पितामहेनोक्तो धर्मात्मा स धनंजयः ।
 त्यक्त्वा शोकं महाराज हृष्टरूपोऽभवत्तदा ॥ १६
 पितापि तव धर्मज्ञ गर्भे तस्मिन्महामते ।
 अवर्धत यथाकालं शुक्लपक्षे यथा शशी ॥ १७
 ततः संचोदयामास व्यासो धर्मात्मजं नृपम् ।
 अश्वमेधं प्रति तदा ततः सोऽन्तर्हितोऽभवत् ॥ १८
 धर्मराजोऽपि मेधावी श्रुत्वा व्यासस्य तद्वचः ।
 वित्तोपनयने तात चकार गमने मतिम् ॥ १९

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि एकपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

T₂ G₁ : M जनिष्यते (for 'प्यति) —^δ) K₄ D₈ 4
 T₂ G₂ : M₃ यदास्विनी (sic) —^d) K₅ इति (for
 अपि) —^e) T G₁ च यश् (for अयं)

11 ^a) T₂ धनंजयस्य —^δ) G₈ धर्मराजं च K₁
 B (B₂ missing) D (except D₁) नृपवत् (for पश्यत)
 — K₅ om 11^c-16^c —^d) D₀₁ प्रहसन् (for हर्षयन्).

12 K₅ om. 12 (of v 1 11) —^a) K₁ B₁ 5
 D_{n1} D₂ : s 6 G₈ महाभागो, K₅ T 'राज —^δ)
 K₂ 4 D₁ G₃ भविष्यति (for जनि^o) D₅ भविष्यति
 महामत, D₅ जनयिष्यति महामन (hypermetrio) —^o)
 K₂ पृथिवीं (hypermetrio) —^d) K₁ B₁ D (except
 D₀₁ D₁) धर्मत; K₂ G₂ चैव हि

13 K₅ om 13 (of v 1 11) —^a) G₈ तत
 (for तस्मात्) —^δ) Ś₁ वचन, K₂ -कर्षेण; K₅
 B₁ 8 D₁ कर्षण — K₄ D₁ om. 13^c-14^b —^o)
 K₂ corrupt

14 K₅ om 14 (cf v 1 11) K₄ D₁ om 14^{ab} (cf.
 v 1 13) —^a) D₀₁ चा (for च) G₂ घृष्णिवर्षेण
 —^o) K₄ D₁ प्रोक्त च, D₀₁ यथोक्त, T G₁ अकरोत्
 (for पुरोक्त) Ś₁ तु (for तत्) T₂ तदा G₈ पुरा
 चोक्त यथा भावि —^d) K₂ च (for सत्र) T G₁ 2
 M₁₋₂ [अ]स्ति, G₃ [अ]भूत् (for [अ]स्तु) Ś₁ नात्र
 कार्या विचारणा, K₄ D₁ न मेवास्ति वि^o

15 K₅ om. 15 (cf. v 1 11) —^δ) B₁ अक्षतान्,

D₅ अक्षेयान् M₁ नाम- (sic) (for आत्म-) —^o)
 Ś₁ B₁ D₁ न च, D₈ न स, G₂ स न (by transp)
 M₁ 2 शक्यस् (for शोष्यस्) K₂ G₈ तथा (for स्वया)
 Ś₁ G₈ वत्स, K₁ B (B₂ missing) D₀₁ D₂ 4 वीर,
 K₂ D₁ बालो, K₄ वासो (sic), K₅ D_{n1} वीरो,
 D₈ वेव (sic), D₅ 6 वशे (for तात) —^d) K₂ यया
 (for न च) Ś₁ तदा (for तथा)

16 K₅ om 16 (of v 1 11) Before 16, 8
 (except T₁) ins वैशपायन उवाच —^a) G₈ उक्त
 (for उक्तो) —^o) D₀₁ त्यक्त K₂ 5 5 D₁ महा
 तेजा (for 'राज) —^d) G₈ तथा (for तदा)

17 K₂ om. 17 —^a) Ś₁ K₂₋₃ D₁ हि (for
 [अ]पि) D_{n1} धर्मज्ञो —^δ) Ś₁ K₅ तस्मिन्गर्भे (by
 transp) K₄ D₁ महीपते (for महामते) —^o) K₁
 D_{n1} D₂₋₃ T₁ ययाकाम, K₄ D₁ तदा (D₁ 'या)काल
 —^d) K₄ 5 D₁ ह्वोद्गराद् (for यया शशी)

18 ^a) T G₁ 2 स (for सं-) D₁ तत संनोदयामास
 —^δ) Ś₁ नृप —^o) K₅ T₂ तथा (for तदा) —^o)
 om (hapl) from 18^d up to 62 1°

19 G₁ om. 19 (of v 1 18) —^a) T G₂ 3 M₃
 च, M₁ 2 तु (for अपि) —^o) Ś₁ K₂₋₄ D₁ G₈
 वित्तोपनयने; K₁ B (B₂ missing) D₀₁ D_{n1} D₂₋₃
 वित्तस्या (for वित्तोप^o) —^d) K₅ शमने, T G₂ M
 मतिमान् (for गमने) D₂ गतिं (for मतिम्).

६२

जनमेजय उवाच ।

श्रुत्वेतद्वचनं ब्रह्मन्यासेनोक्तं महात्मना ।
 अश्वमेधं प्रति तदा किं नृपः प्रचकार ह ॥ १
 रत्नं च यन्मरुतेन निहितं पृथिवीतले ।
 तदवाप क्रथं चेति तन्मे ब्रूहि द्विजोत्तम ॥ २
 वैशंपायन उवाच ।
 श्रुत्वा द्वैपायनवचो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 भ्रातृन्सर्वान्समानाय्य काले वचनमब्रवीत् ।
 अर्जुनं भीमसेनं च माद्रीपुत्रौ यमावपि ॥ ३
 श्रुतं वो वचनं वीराः सौहृदाद्यन्महात्मना ।

कुरुणां हितकामेन प्रोक्तं कृष्णेन धीमता ॥ ४
 तपोवृद्धेन महता सुहृदां भृतिमिच्छता ।
 गुरुणा धर्मशीलेन व्यासेनाद्भुतकर्मणा ॥ ५
 भीष्मेण च महाप्राज्ञ गोविन्देन च धीमता ।
 संस्मृत्य तदहं सम्यकर्तुमिच्छामि पाण्डवाः ॥ ६
 आयत्यां च तदात्वे च सर्वेषां तद्धि नो हितम् ।
 अनुबन्धे च कल्याणं यद्वचो ब्रह्मवादिनः ॥ ७
 इयं हि वमुधा सर्वा क्षीणरत्ना कुरुद्रहाः ।
 तच्चाचष्ट बहु व्यासो मरुत्स्य धनं नृपाः ॥ ८
 यद्येतद्वो बहुमतं मन्यध्वं वा क्षमं यदि ।

C 14 1879
 B 14 62 9
 K 14 63 9

Colophon missing in B₂, om. in G₁ — *Adhy name* S₁ K₂ व्यामवाच्यं — *Adhy no* (figures, words or both) S₁ 76, B₁ D₁ M₁ (inf ltn) 62, D₁ 58, T₁ 48, T₂ G₂ M 47, G₂ 60

62

☞ This adhy is missing in B₂ (cf v 1 14 60 25)

1 G₁ om. 1⁴⁵⁷ (cf. v L 14 61 18) B₁ om (hapl.) 1-2 with the following ref —^a) B₂ तथा (for श्रुत्वा) —^d) K₁ D (except D₁) भूय, B₂ पुन (for नृप) M₁ 2 प्रचचार (for कार) G₂ नृप प्रतिजहार ह

2 B₁ om. 2 (cf. v 1 1) —^a) K₂ D₁ वित्त (for रत्न) K₄ D₁ यत्तन्, M₁ 2 च तन् ☞ C_v रत्नः रत्नमयं यन्नोपकरणम् । ☞ —^b) K₁ D₂ ६ निहत S₁ K₂ पृथिवीक्षिता, K₂ 4. ६ D₁ धृति (K₂ 'र')गीतले, B₂— D₁ D₂ ६ वमुधा —^c) K₁ तदा चाय, K₂ तदेवाप, T तच्च प्राप्तं, G₁ तच्च प्रापष् (for तदवाप) K₄ D₁ चापि, K₂ चाय, G₂ चैतद् (for चेति) —^d) K₄ तपोधन (for द्विजोत्तम) K₆ तन्मे व्याख्यातुमर्हसि

3 °) K₄ D₁ समानय्य, G₂ 'नीय, G₃ 'भाप्य —^d) D₂ कलिर् (sic) (for काले) —^f) K₂ [उ]मौ (for [अ]पि) — For 3⁶⁷, S (except G₂) subst

131* अर्जुन नकुलं चापि सहदेवं वृकोदरम् ।

4 °) K₄ वा (for वो) —^b) D₁ सुहृदाद् (for सौ) K₄ D₁ सुमहात्मना, K₅ उक्तमेव यद्, B₁ महदात्मना (for यन्महा) K₂ भीमसेनपुरोगमा —^c) G₂ काम्येन —^d) G₂ तेनैव (for कृष्णेन)

5 °) K₂ महतां —^b) G₂ भूमिम् (for भृतिम्) D₂ इच्छता —^c) K₁ गुरुणा, K₆ D₁ कुरुणा T पुण्य- (for धर्म-) —^d) K₄ D₁ व्यासेनामितवेजसा

6 °) K₂ महाराज्ञा, D₁ M 'प्राज्ञा T G पिता महेन भीष्मेण —^b) K₂ महात्मना (for च धीमता) —^d) T₂ G₁ पाण्डव, G₂ पार्थिवा (for पाण्डवा)

7 K₂ om. 7 —^a) D₂ क्षायतां, D₂ त्वे T₁ तयार्थे, G₁ तयात्वे ☞ C_v क्षायता, उत्तरकाले । तदात्वे, अस्मिन्काले । तत्कालस्तु तदात्वं स्यादुत्तर काल क्षायतिरित्यमर (2 8 29) । ☞ —^c) B₂ S अनुबन्धेन (for 'धे च) G₂ कार्याणा (for कल्याण) —^d) K₆ D₂ G₂ तद् (for यद्) G₂ ऊचुर् (for वचो) S₁ चादिना, M₂ 'न

8 °) S₁ K₂ च (for हि) —^b) G₂ रत्नहीना (for क्षीणरत्ना) K₁ 4 D₁ ६ G₁ कुरुद्रह —^c) K₆ व्याचष्ट (for चा) K₁ B (B₂ missing) D₁ D₂ 4-६ तदा (for बहु) K₄ D₁ व्याचष्ट बहुशो व्यासो; D₂ न चाचष्ट तदा व्यासो —^d) K₂ वन (for धन) S₁ K₂ ६ प्रति, B₂ महत् (for नृपा). K₄ D₁ मरुत्स्य धनं प्रति

C 14 1220
B 14 63 10
K 14 63 9

तदानयामहे सर्वे कथं वा भीम मन्यसे ॥ ९

इत्युक्तवाक्ये नृपतौ तदा कुरुकुलोद्बह ।

नीमसेनो नृपश्रेष्ठं प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ १०

रोचते मे महाबाहो यदिदं भाषितं त्वया ।

व्यासाख्यातस्य वित्तस्य समुपानयनं प्रति ॥ ११

यदि तत्प्राप्तयामेह धनमाविक्षितं प्रभो ।

कृतमेव महाराज भवेदिति मतिर्मम ॥ १२

9 °) K₁ यच्चैतद्; K₈ तदेतद् D₀₁ यद्येव वो बहुवचो —^δ) T₂ G मन्यद्भो (B₁₀) D₄ चाक्षम, M₈ वो क्षयं K₂ प्रति (for यदि). —^σ) Ś₁ K₂ 2 5 B₃₋₅ D₀₁ तदानयामेह धन, K₁ B₁ D₀₁ D₂₋₅ तथा (B₁ D₀ 5 'दा) यथाह धर्मेण, K₄ D₁ तदानयामि च धन

10 °) Ś₁ [उ]क्तवति (for 'वाक्ये) D₀ व्यासेन (for नृपतौ) K₈ इत्युक्ते नृपतौ तस्मिन् —^δ) Ś₁ K₅ B₄ G₈ M_{1.2} कुलोद्बह —^σ) Ś₁ K₂ 8 कुरुश्रेष्ठ (K₂ 'ष्ट); G₈ नरश्रेष्ठं

11 °) T G₁ 2 च, M₁ 2 तन् (for मे) —^σ) B₁ वृत्तस्य, B₈ om (for वित्तस्य) G₁ व्यासेनाख्यात-वित्तस्य —^d) K₄ D₁ समुदानयन, D₀ समया

12 °) K₄ D₁ 5 5 तद्यदि (by transp) B₄ S तथा (M₁ 2 सप्रा)प्तयामहे (B₄ T₂ 'मेह) धर्माद् (B₄ धनं, T₂ वय, G₁ सर्व; M₁ 2 मह्यां, M₈ राजन्, M₄ नाम) —^δ) B₄ वयम् (for धनम्) K₄ D₁ आविक्षि- (D₁ 'क्ष)त, B₄ M₄ आवीक्षित, G₁ आकाक्षित Ś₁ K₂ 8 5 विभो, B₁ प्रति, D₀ (also as in text) हृति (for प्रभो) —^σ) K₂ महाप्राज्ञ (for 'राज)

13 °) M₁ 2 प्रतिपातेन —^δ) Some MSS गिरि-शस्य —^σ) K₂ हृद्, M₁ 2 तम् (for तद्) K₄ G₈ जानयामि (G₈ 'मो) —^d) K₂ M₁ 2 तमन्यर्च्य

14 °) K₁ D₀₁ D₂ 4, 5 तद्वित्त, K₈ B₈ 4 त वित्त, D₀₁ D₀ तद्वित्तं, D₈ तच्चित्तं (for त विसु) — After 14^a, S 1ns

132* श्रूलपाणि त्रिलोचनम् ।

अनादिनिधन शशु नमस्वाम महेश्वरम् ।

लोकनाथ गणाध्यक्षं

—^c) D₁ वा, G₂ च (for [ए]व) K₂ तदा, K₄ D₁ तथा (for च तान) B₄ 5 D₀₁ तस्यैवानुचराश्च ये

ते वयं प्रणिपातेन गिरीशस्य महात्मनः ।

तदानयाम भद्रं ते समभ्यर्च्य कपर्दिनम् ॥ १३

तं विशुं देवदेवेशं तस्यैवानुचरांश्च तान् ।

प्रसाद्यार्थमवाप्स्यामो नूनं वाग्बुद्धिकर्मभिः ॥ १४

रक्षन्ते ये च तद्द्रव्यं किंकरा रौद्रदर्शनाः ।

ते च वश्या भविष्यन्ति प्रसन्ने वृषभध्वजे ॥ १५

श्रुत्वैवं वदतस्तस्य वाक्यं भीमस्य भारत ।

—^σ) B₄ 5 D₀₁ तान्प्रसाद्यार्थमाप्स्यामो —^d) K₁ D₂ 5 वा (for वाग्) D₄ -ब्रह्म (for -बुद्धि) G₈ मनो वाक्कायकर्मभि

15 °) K₂ 4 B₈ 4 D₀₁ D₁ S रक्षन्ति Ś₁ तच्, K₁ ते (for ये) B₁ भृत्यं (for द्रव्य) —^δ) K_{1.5} D (except D₀₁ D₁) किंकरा (for किंकरा) G₁ दर्शिन —^σ) M₁ 2 नित्य- (for ते च) D₈ रूपा (for वश्या) —^d) K₂ 4 D₁ S (except G₈) प्रसन्ने नो वृ (K₂ 4 D₁ गोवृ)ध्वजे — After 15, S 1ns

133* स हि देव प्रसन्नात्मा भक्ताना परमेश्वर ।

ददात्यमरता चापि किं पुन काञ्चन प्रभु ।

वनस्थस्य पुरा जिष्णोरखं पाञ्चपत महव ।

रौद्रं ब्रह्मशिरश्चादाद्यसन्न किं पुनर्धनम् ।

वय सर्वे हि तद्रक्षा स चास्माक प्रसीदति । [5]

तत्प्रसादाद्द्वय राज्यं प्राप्ता कौरवनन्दन ।

अभिमन्योर्वधे वृत्ते प्रतिज्ञाते धनजये ।

जयद्रथवधार्थाय स्वमे लोकगुरुर्निशि ।

प्रसाद्य लब्धवानस्त्रमर्जुन सहकेशव ।

तत प्रभाता रजनीं फल्गुनस्याग्रत प्रभु । [10]

जघान सैन्य श्रूलेन प्रत्यक्ष सन्यसाचिन ।

कस्ता सेना तदा राजन्मनसापि प्रघर्षयेत् ।

द्रोणकर्णकृपैर्युक्ता महेश्वासै प्रहारिभि ।

ऋते देवान्महेश्वासाद्बहुरूपांमहेश्वरात् ।

तस्यैव च प्रसादेन निहता शत्रवस्तव । [15]

अश्वमेधस्य ससिद्धिं स तु संपादयिष्यति ।

[(L 4) G₈ प्रादात् (for चादात्) — (L 8) M -वधार्थं तु (for 'थीय) T₂ -गुरु — (L 9) G₈ प्राप्तवान् (for लब्ध) G₂ अर्थन् (for अस्त्रम्) — (L 10) T G₁ तत्र (for तत) — Lines 12-14 = (var) 7 173 15 — (L 12) T₂ करिभन् (for कस्तां) G₂ 8 महाराज (for तदा राजन्) — (L 13) T G₁ 2 नरैर्, G₈

प्रीतो धर्मात्मजो राजा बभूवातीव भारत ।
 अर्जुनप्रसूखाश्चापि तथेत्येवानुबन्मुदा ॥ १६
 कृत्वा तु पाण्डवाः सर्वे रत्नाहरणनिश्चयम् ।
 सेनामाज्ञापयामासुर्नक्षत्रेऽहनि च ध्रुवे ॥ १७
 ततो ययुः पाण्डुसुता ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ।
 अर्चयित्वा सुरश्रेष्ठं पूर्वमेव महेश्वरम् ॥ १८
 मोदकैः पायसेनाथ मांसापूपैस्तथैव च ।
 आशास्य च महात्मानं प्रययुर्मुदिता भृशम् ॥ १९

तेषां प्रयास्यतां तत्र मङ्गलानि शुभान्यथ ।
 प्राहुः प्रहृष्टमनसो द्विजाभ्या नागराश्च ते ॥ २०
 ततः प्रदक्षिणीकृत्य शिरोभिः प्रणिपत्य च ।
 ब्राह्मणानग्निसहितान्प्रययुः पाण्डुनन्दनाः ॥ २१
 समनुजाप्य राजानं पुत्रशोकसमाहतम् ।
 घृतराष्ट्रं सभार्यं वै पृथां पृथुललोचनाम् ॥ २२
 मूले निक्षिप्य कौरव्यं युयुत्सुं घृतराष्ट्रजम् ।
 संपूज्यमानाः पौरैश्च ब्राह्मणैश्च मनीषिभिः ॥ २३

C 14 1824
 B 14 63 24
 K 14 63 31

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि द्विपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

मुद्रे (for मुद्रे) — (L 15) T G₁ तव श्रव (by
 transp)]

16 ^a) K₁ शुखैव, K₂ S (except G₈) एव तु
 B₂₋₅ D₁ S सुवत्स् (for वत्^a) — ^b) G₈ भीमसेनस्य
 पार्थिव — G₁ om (hapl) 16^{ad} — ^c) K₄ D₁
 प्रीतोभवद्भर्मरानो — ^d) K₄ D₁ धर्मात्मा (for बभूव)
 Ś₁ K₂₋₄ बुद्धिमान् (for भारत) — ^e) K₄ G₈ [ए]व
 (for [अ]पि) — ^f) K₃ [ए]ते वा (for [इ]त्येव) B₂
 तदा, D₁ D₁ D₂₋₅ वच (for मुदा) K₂ तथैवान्ये-
 शुवस्त्वया, K₄ D₁ तथा चान्येषुवस्त्वदा

17 ^a) G₂ कृत्वा (for कृत्वा) T₁ च, T₂ [ए]व,
 G₁ [ए]व (for तु) — ^b) K₄ D₁ मेनामाहारयामासुर
 — ^d) G₈ पूजिते (for च ध्रुवे) D₂ (gloss) श्रवण-
 नक्षत्रे † Cn ध्रुवे नक्षत्रे रोहिण्यासुत्तरात्रये च अहनि
 वारे ध्रुवे रविवारे उत्तराश्लेषासिद्धियोगे इत्यर्थः । †

18 ^b) K₂ स्वस्तिवाचकान् — ^c) B₄ D₁ तेष्वित्वा
 — ^d) K₄ D₁ देवदेव (for पूर्वमेव) G₈ पूर्वं देवा-
 सुरेश्वर

19 ^a) K₂ मोदक, D₂ *क — ^b) K₃ D₁ D₂₋₅
 मासपू (K₂ सै पू)पैस्, G₁ मासस्यैवैस्, G₈ माससूपैस्
 — ^c) K₂ corrupt K₄ s B₂ s D₁ आशा (B₂ s
 *श)स्य, T₁ आशास्य (for आशास्य)

20 ^a) G₈ ताव (for तत्र) — ^b) K₂ मगस्यानि

K₂ D₅ s G₂ s च (for [अ]य) — ^a) K₂ आहु, K₃
 प्रापु (for प्राहु) — ^d) K₂ B (B₂ missing) D₁
 D₅ G₈ ते (for ते) K₄ D₁ द्विजाप्रा नागरास्तथा, K₅
 द्विजा पौराश्च सर्वश

21 ^b) D₁ प्रणिपत्य — ^c) Ś₁ K₃ चाग्निः, G₈
 अर्थे (for अग्नि) G₁ ब्राह्मणा अग्निसहिता — ^d)
 D₅ s प्रययु पाण्डवास्तथा, G₈ यु पाण्डवर्षभा

22 ^b) K₂ B₄ D₅ s समाहितं, T G₁ समन्वित
 — ^c) K₂ s D₅ च (for वै) G₈ सभार्यं घृतराष्ट्रं वै
 — ^d) K₁ B (B₂ missing) D₁ D₁ D₂₋₅ s (before
 corr) s च पृथु- (for पृथुल-)

23 ^a) Ś₁ K₃ पुरे युयुत्सु संस्थाप्य † Cn मूले,
 वशस्वाद्ये कुन्तीघृतराष्ट्रसमीपे । C_v मूले, घृतराष्ट्रस्य पाद
 मूले । † — ^b) Ś₁ K₃ नियंयुर, D₅ युयुत्सुर K₄ D₁
 घृतराष्ट्रकं — ^d) D₅ तथा सैव (for ब्राह्मणैश्च) K₄ s
 D₁ T G₁ M महात्मनि, B₅ विशेषत, G₂ s महापिभि-
 — After 23, S ins

134* प्रययु पाण्डवा वीरा नियमस्या शुचिचता ।

Colophon missing in B₂ — Adhy name K₂
 सुवर्णानयने पाण्डवप्रस्थानं, K₄ D₁ मरुतघनानयन, K₅
 पाण्डवप्रयाण — Adhy no (figures, words or both)
 K₅ D₁ M₄ (inf l'n) 63, B₁ 62 (as in text),
 D₄ 59, T₁ 49, T₂ G₁ s M 48

६३

वैशंपायन उवाच ।

ततस्ते प्रययुर्हृष्टाः प्रहृष्टनरवाहनाः ।
 रथघोषेण महता पूरयन्तो वसुंधराम् ॥ १
 संस्तूयमानाः स्तुतिभिः स्रुतमागधवन्दिभिः ।
 स्वेन सैन्येन संवीता यथादित्याः स्वरश्मिभिः ॥ २
 पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि ।
 वभौ युधिष्ठिरस्तत्र पौर्णमास्यामिवोडुराद् ॥ ३
 जयाशिषः प्रहृष्टानां नराणां पथि पाण्डवः ।
 प्रत्यगृह्णाद्यथान्यायं यथावत्पुरुषर्षभः ॥ ४
 तथैव सैनिका राजत्राजानमनुयान्ति ये ।

तेषां हलहलाशब्दो दिवं स्तब्ध्वा व्यतिष्ठत् ॥ ५
 स सरांसि नदीश्वैव वनान्युपवनानि च ।
 अत्यक्रामन्महाराजो गिरिं चैवान्वपद्यत् ॥ ६
 तस्मिन्देशे च राजेन्द्र यत्र तद्रव्यमुत्तमम् ।
 चक्रे निवेशनं राजा पाण्डवः सह सैनिकैः ।
 शिवे देशे समे चैव तदा भरतसत्तम ॥ ७
 अग्रतो ब्राह्मणान्कृत्वा तपोविद्यादमान्वितान् ।
 पुरोहितं च कौरव्य वेदवेदाङ्गपारगम् ॥ ८
 प्राङ्निवेशान्तु राजानं ब्राह्मणाः सपुरोधसः ।
 कृत्वा शान्तिं यथान्यायं सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ९

63

☞ This adhy is missing in B₂ (of v 1 14 60 25)

1 ^a) K₈ प्रययुस्ते तदा हृष्टा — ^b) B₈ वल्, Do₁ वर- (for नर) D₀ प्रहृष्टामरवाहना, G₈ सवला सह वाहना — ^c) Ś₁ -घोषेण — ^d) K₄ & D₁ कपयतो (for पूर°)

2 K₈ om 2 Ś₁ om 2^{ab} — ^a) K₂ & मुनिभि (for स्तुतिभि) — ^b) M वदिभि — ^c) Ś₁ ते तु (for स्वेन) K₄ D₁ संयुक्ता, D₈ सदीप्ता, D₄ G₈ M सद्दिता, T G₁ 2 महता (for सवीता) — ^d) K₂ Dn₁ M₁ 2 [आ]दित्य Ś₁ Do₁ D₀ सुरश्मिभि

3 3^{ab} = 4 59 3^{ab} — ^a) S पादरेण — ^b) Ś₁ K₁ & D₈ ध्रियमानेन (sio) — ^c) Ś₁ K₈ रेजे (for वभौ) K₄ & D₁ राजा (for तत्र) — ^d) K₄ & D₁ पूर्णि (K₄ ँ) मास्याम्, D₀ पौर्णि

4 ^a) K₈ जयाशिव्य- (sio), G₁ शिष्ट (sio) G₈ प्रहृष्टस्ते — ^b) D₈ & स च, G₁ प्रति (for पथि) Ś₁ K₂ & B₈ D₁ T₂ पादवा, T₁ 2 (sup in) G पाथिव (T₂ G₈ वा) — ^c) Ś₁ K₂ & B₈ D₁ & G₈ पथि गृ (K₈ D₀ प्रतिगृ) ह्यन् (for प्रत्यगृह्णाद्) K₂ & यथान्यारथं — ^d) Ś₁ ते तत (for यथावत्) K₁ 2 B₈ & Do₁ D₈ = पुरुषर्षभ (B₈ भा), K₄ & D₁ S भरतर्षभ (G₈ भा) K₈ अस्त्रीकाना महायशा

5 ^a) B₄ यथा (for तथा) K₈ सर्वे (for राजन्) — ^b) Ś₁ K₂ & D₁ उप (for अनु) K₂ B₈ वै; D₈ ते (for चे) K₈ राजानमुपचितये — ^d) K₂ दिव्य, G₈ दिवि K₂ & D₁ व्याप्य (for स्तब्ध्वा) K₁ D₂ & [अ]न्वतिष्ठत्, K₈ [अ]वति Dn₁ दिगत व्याप्य तिष्ठति

6 ^a) K₁ B (B₂ missing) D (except D₁) सरासि सरितश्चैव — ^c) K₈ अतिक्रम्य, D₀ अतिक्रामन् K₄ D₁ T G₁ 2 M महातेजा, K₈ G₈ राज — ^d) T G₁ 2 गिरिश K₁ 2 B (B₂ missing) D (except D₁) T₂ G₁ 2 चापि, K₈ प्रति (for चैव)

7 ^a) K₈ S (except G₈) तु, B₈ स (for च) — ^b) B₈ महत् (for यत्र) K₂ यद् (for तद्) G₁ रत्नम् (for द्रव्यम्) K₁ दिव्यदेश च उत्तम, K₄ D₁ यत्तद्रव्यमनुत्तमं — ^c) K₄ D₀ G₈ राजन् (for राजा) — ^d) K₈ D₈ & G₈ पाण्डवा, B₄ Do₁ T₂ वै K₂ & B₈ D₁ T M सैनिक, K₈ G₂ का — ^e) K₂ तदा राजन्, D₀ & समे देशे (for समे चैव) K₄ D₁ समे देशे समावेश्य. — K₂ om 7'-9^a — ^f) G₈ तथा (for तदा)

8 K₂ om 8 (of v 1 7) — ^a) K₈ om (hapl) from कृत्वा up to ब्राह्मणा (in 9^b) — ^b) Ś₁ K₈ & B₄ & Do₁ D₁ समन्वितान्, D₄ मदान्वि (sio) — ^c) K₈ स (for च)

9 K₂ om 9^a (of v 1 7) K₈ om up to ब्राह्मणा (in 9^b) (of v 1. 8) — ^a) K₁ Dn₁ D₂ = आ (K₁ D₈ अ) निवेश्य च राजानो (K₁ नं), K₄ D₁

कृत्वा च मध्ये राजानममात्यांश्च यथाविधि ।
 पट्पथं नवसंस्थानं निवेशं चक्रिरे द्विजाः ॥ १०
 मत्तानां वारणेन्द्राणां निवेशं च यथाविधि ।
 कारयित्वा स राजेन्द्रो ब्राह्मणानिदमत्रवीत् ॥ ११
 अस्मिन्कार्ये द्विजश्रेष्ठा नक्षत्रे दिवसे शुभे ।
 यथा भवन्तो मन्यन्ते कर्तुमर्हथ तत्तथा ॥ १२
 न नः कालात्ययो वै स्यादिहैव परिलम्बताम् ।
 इति निश्चित्य विप्रेन्द्राः क्रियतां यदनन्तरम् ॥ १३
 श्रुत्वैतद्वचनं राजो ब्राह्मणाः सपुरोधसः ।
 इदमूर्ध्वो हृष्टा धर्मराजप्रियेप्सवः ॥ १४

अथैव नक्षत्रमहश्च पुण्यं
 यतामहे श्रेष्ठतमं क्रियासु ।
 अम्भोभिरद्येह वसाम राज-
 सुपोष्यतां चापि भवद्भिरद्य ॥ १५
 श्रुत्वा तु तेषां द्विजसत्तमानां
 कृतोपवासा रजनीं नरेन्द्राः ।
 ऊपुः प्रतीताः कुशसंस्तरेषु
 यथाध्वरेषु ज्वलिता हव्यवाहाः ॥ १६
 ततो निशा सा व्यगमन्महात्मनां
 संशृण्वतां विप्रसमीरिता गिरः ।

C 14 1912
 B 14 64 16
 K 14 64 17

आ (D1 अ) निवेद्याश्च राजान, B1 ३ ६ Dc1 प्राङ्निवेद्य
 (Dc1 'ज्ञ) तु (B3 च) रा' —^६) K2 मारवत्य पुरोहित, B2 (marg as in text) D1 ब्राह्मणा सपुरोहिता —^०)
 K2 T2 ययान्याय्यं —^६) K5 Dc1 corrupt K1 B1
 Dn1 D2 ३ सर्वश D5 ६ सर्वश पर्यवारयद्, M 'त
 पर्यपालयन्

10 ^a) Ś1 K1. ३ ६ B2-5 Dc1 Dn1 D2-5 तु मध्ये,
 K2 B1 D5 G2 मध्ये तु, K4 D1 मध्ये च (by transp),
 M1 2 च मन्थे —^६) K1 सामाद्याश्च (sic), K2 सामान्ये
 तु, M1 सामात्याश्च —^६) Ś1 reads 10^a-11^b on marg
 —^०) Ś1 K1 ६ Dn1 D2 4-6 T1 G2 ३ पट्पदं, D3 पत्वनं
 (sic) Ś1 K2 नवम स्थान, K1 B1 Dn1 D2-6 नवसंस्थान,
 K2 च वनस्थान, K5 तत्र सस्थान ॐ Cn पट्पद,
 पट्पदानि पदनीयानि राजमार्गा यत्र एको दक्षिणोत्तरमध्यो-
 भयतो द्वां तादृशावेव एवं पूर्वपश्चिमे एक तस्योभयतोऽपि
 द्वावेवेति पद् राजमार्गा । सस्थानानि मस्थानानि नवखडानीति
 यावद् । ॐ —^६) K3 ध्वज (sic), B3 G3 तदा, T
 G1 2 M जना (for द्विजा)

11 Ś1 reads 11^{ab} on marg —^०) K2 मत्तानां
 वारणाश्चाना —^६) K5 निवेद्याश्च, Bom ed निवेशे
 —^०) D5 च (for स) K4 D1 राजा तु (for राजेन्द्रो)

12 ^a) D5 कस्मिन् —^६) K5 T1 G1 नक्षत्र, D5
 'त्रैर् —^०) D1 तथा (for यथा) —^६) Ś1 K1 Dc1
 D5 अर्हति, K2 अर्हा (sec m इच्छा) मि, K5-5 B (B2
 missing) Dn1 D1. 2 4-6 अर्हति (for अर्हथ) G2
 तद्विद् (for तत्तथा)

13 ^a) K4 D1 G2 M1. 2 तत्, K5 यथा (for न
 न) K3 हि, K5 T2 G2 न (for वै) —^६) Ś1

K3 वै, K4 D1 [ड]प (for [ए]व) K5 परिलम्बिता,
 K4 'विता, T1 G1 2 स (G2 स) विलवता, T2 सलि',
 G2 परितिष्ठता —^०) D5 निश्चित्य D6 राजेन्द्रा (for
 विप्रेन्द्रा) —^६) K1 M1 4 क्रियता G1 ३ M5 तद्
 (for यद्)

14 ^a) G1 सर्वे (for राजो) —^६) D1 ते (for
 स) —^६) D5 प्रियोत्सव (sio), G2 -प्रियेप्सया,
 M 'च्छव

15 ^a) G2 यद्येव (for अथैव) K1 अहांश्च —^६)
 K5 यतामहे, M1. 2 ययामह (for यतामहे) Ś1 K
 (except K5) B1 D1-6 T1 G1 श्रेष्ठतम G2 यतामहे
 श्रेष्ठतम प्रजासु, G2 यतामहे श्रेष्ठतमा क्रिया स —^०)
 S तपोभिर (for अम्भोभिर) K5 M5 [ए]व; B6 [इ]व
 (for [इ]इ) T1 वसामि K2 अम्भोभिरद्येव तु राज-
 वीर्यैर् —^६) Ś1 उपोषिता, K4 सुपोष्यता K2 4 5
 [ए]व (for [अ]पि) K4 D1 भवद्भिरद्य; G1 भवा
 न्विरथ्य

16 ^a) G1 कृत्वा (for श्रुत्वा) K4 D1 च तेषा;
 T1 G1 तेषा वै Ś1 T2 वचनं द्विजानां (for द्विजसत्तमाना)
 —^६) D2 M1 2 रजनी —^०) K5 ऊपु (for ऊपु)
 —^६) Ś1 K3 D1 G2 यथाध्वरे (for 'ध्वरेषु) K1 4 5 B
 (B2 missing) Dc1 Dn1 D2-6 यथाध्वरे प्रज्वलिता हुताशा
 (K1 हव्यवाहा)

17 ^a) Ś1 निवासा (for निशा सा) K2 4 D1 [अ]
 ध्यगमन्, D5 [अ]व', S (except G2) [अ]त्स' (for
 व्य') —^६) K2 corrupt Ś1 K5 निबोध (K5 'धि) ता
 (for संशृण्वतां) —^६) K2 वाचा (for वचो) K2
 -मृत (for -सुत) K4 D1 वचोबुवन्सर्वनराधिपाधिप

ततः प्रभाते विमले द्विजर्षभा

वचोऽश्रुवन्धर्मसुतं नराधिपम् ॥ १७

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि त्रिपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

६४

ब्राह्मणा ऊचुः ।

क्रियतामुपहारोऽद्य त्र्यम्बकस्य महात्मनः ।

कृत्वोपहारं नृपते ततः स्वार्थं यतामहे ॥ १

चैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वा तु वचनं तेषां ब्राह्मणानां युधिष्ठिरः ।

गिरीशस्य यथान्यायमुपहारमुपाहरत् ॥ २

आज्येन तर्पयित्वाग्निं विधिवत्संस्कृतेन ह ।

मन्त्रसिद्धं चरुं कृत्वा पुरोधः प्रययौ तदा ॥ ३

स गृहीत्वा सुमनसो मन्त्रपूता जनाधिप ।

मोदकैः पायसेनाथ मांसैश्चोपाहरद्वलिम् ॥ ४

सुमनोमिश्र चित्रामिर्लजैरुच्चावचैरपि ।

सर्वं स्विष्टकृतं कृत्वा विधिवद्रेदपारगः ।

किंकराणां ततः पश्चाच्चकार बलिमुत्तमम् ॥ ५

यक्षेन्द्राय कुबेराय मणिभद्राय चैव ह ।

तथान्येषां च यक्षाणां भूताधिपतयश्च ये ॥ ६

कृसरेण समांसेन निवापैस्तिलसंयुतैः ।

Colophon missing in B₂. — Adhy name K₄ D₁ धनानयनं, K₅ गिरिनिवासन — Adhy no (figures, words or both) Ś₁ 77, B₁ 5 63 (as in text), D₁ M₄ (inf lin) 64, D₄ 60, T₁ 50, T₂ G₁ 2 M 49, G₈ 62

64

This adhy is missing in B₂ (of v 1 14 60 25)

1 K₃ om. the ref G₈ om 1^{ab} — ^a) K₂ उप कारो (for 'हारो) K₁ D₂₋₃ T G₁ [s]स्य, K₄ D₁ G₂ [s]त्र; K₅ [s]य (for सद्य) — ^b) K₄ त्र्यम्बकस्य (sio) Ś₁ K₃ 5 त्र्यम्बकाय महात्मने — ^c) Ś₁ कृत्वोप हार, K₄ B (B₂ missing) D दृत्वोप^c T₂ G₁ महते (for नृपते) — ^d) K₁ 5 B (B₁ missing) D (except D₁) T₂ स्वार्थं, G₈ स्वर्थे K₂ (marg sec m) ततः पार्यो यतामवान्, T₁ G₁ 2 ततः स्वीक्रियतामहे (G₂ 'ता महे)

2 MSS om. the ref — ^a) D₁ corrupt G₈ तेषां तु वचनं श्रुत्वा — ^c) K₃ 5 गिरीशाय; B₁ 5 4 D₁ D₄ गिरिशस्य — ^d) K₄ D₁ M₈ उपहारान् (for 'रम्) B₁ भकरूपयत् (for उपाहरत्)

3 ^b) Ś₁ B₃ 4 D₁ सस्कृतेन, K₂ 4 D₁ सुकृ^c K₁ 5 B (B₂ missing) D₁ D₂₋₃ T₂ च, K₄ D₁ हि (for ह) — ^c) Ś₁ K₂ D₈ मंत्रसिद्धि — ^d) K₂ पुरोधं (sio) K₁ D₁ D₂₋₃ स ययौ, T G₁ प्रयत्त् (for प्रययौ) T G तथा (for तदा)

4 ^a) K₅ सु (for स) D₅ समनसो — ^b) B₅ G₈ मन्त्रपूताम्, D₁ G₂ 'पूत K₃ B₃ T₂ G₂ 8 M₁ 2 4 जनाधिप — ^d) Ś₁ K₅ [अ]प्यैश् (for मांसैश्) M₁ 2 [उ]पहरद् (M₂ 'न्)

5 ^a) K₂ D₁ 8 T₂ वि- (for च) — ^b) K₂ भद्र्यैर्, D₅ जालैर् (for लाजैर्) K₃ लाजैर्गंधयचैस्तथा — ^c) K₁ सर्वे B₁ D₁ D₂₋₄ स्विष्टतम (for 'कृत) K₅ मत्वा, B₃ 4 D₁ कर्म (for कृत्वा) B₅ सर्वं स्विष्टिकृतं कर्म, D₅ 6 सर्वे त्वि (D₅ वि)ष्टतम कृत्वा — ^d) K₂ -पारगौ, D₁ M 'गा — ^e) B₂ 5 D₁ तथा (for तत)

6 ^b) K₅ B₃₋₃ D₁ D₂ S मणिभद्राय K₃ 4 B₃ D₁ 5 6 G₂ 8 हि, K₈ च (for ह) — ^c) B₃ यथा (for तथा) K₄ D₁ हि, K₅ तु (for च) K₅ भूताना (for यक्षाणां) G₈ यथान्येभ्यश्च यक्षेभ्यो — ^d) K₁ 5 D₁ D₂₋₃ भूतानां (K₅ यक्षाणा) पतयश्च ये

7 ^a) K₂ B₃ 4 D₁ D₁ कृसरेण, B₁ 5 कृप^c (for

शुशुभे स्थानमत्यर्थं देवदेवस्य पार्थिव ॥ ७
 कृत्वा तु पूजां रुद्रस्य गणानां चैव सर्वशः ।
 ययौ व्यासं पुरस्कृत्य नृपो रत्ननिधिं प्रति ॥ ८
 पूजयित्वा घनाध्यक्षं प्रणिपत्यामिवाद्य च ।
 सुमनोमिर्विचित्राभिरपूपैः कृसरेण च ॥ ९
 शङ्खादीथ निधीन्सर्वान्निधिपालांश्च सर्वशः ।
 अर्चयित्वा द्विजाय्यान्स स्वास्ति वाच्य च वीर्यवान् १०
 तेषां पुण्याहघोषेण तेजसा समवस्थितः ।

श्रीतिमान्स कुरुश्रेष्ठः खानयामास तं निधिम् ॥ ११
 ततः पात्र्यः सकरकाः साश्मन्तकमनोरमाः ।
 भृङ्गाराणि कटाहानि कलशान्धर्मानकान् ॥ १२
 बहूनि च विचित्राणि भाजनानि सहस्रशः ।
 उद्धारयामास तदा धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ १३
 तेषां लक्षणमप्यासीन्महान्करपुटस्तथा ।
 त्रिलक्षं भाजनं राजंस्तुलार्धमभवन्नृप ॥ १४
 वाहनं पाण्डुपुत्रस्य तत्रासीत्तु विशां पते ।

C 14 1929
 B 14 65 17
 K 14 65 17

कृष' K1: ८ Dn1 D1-३ कृत्वा (D2 'प)रेण च मानेन
 —^६) Ś1 K3 निर्वापैस्, K2: ८ D1 निर्वापैस्, G1
 निर्वापैस् K1 सयुगै (for 'त) — N (B2 missing)
 T G2 ins. after 7^b G2 after 8^b

135* शोढन कुम्भदा कृत्वा पुरोधा ममुपाहरत् ।
 ब्राह्मणेभ्य महत्त्राणि गवा दत्त्वा तु भूमिप ।
 नक्तचराणा भूताना च्यादिदेशे चलिं तदा ।
 धूपगन्धनिरुद्ध तत्सुमनोमिश्र सवृत्तम् ।

[G2 om. line 1 — (L 1) G3 तु बलिं (for
 कुम्भदा) Ś1 ममुपाहरत् — G2 transp lines 2 and
 3 — (L 2) T नृपस, G2 नराधिप, G3 च
 नृपि (for तु भूमिप) K5 ब्राह्मणेभ्यस्तथा दत्त्वा भोजन च
 सन्निधि — (L 3) G2 ३ नक्तचरेणो भूनेभ्यो (for the
 prior half) D1 ८ व्याधिंश्च (sic), T1 आदि (for
 व्यादि) T2 G2 तथा (for तदा) — G2 om line
 4 — (L 4) K2 भूत् (for धूप) Ś1 K2-4 D1 G3
 -पुत्र, K5 -पूजा (for -गन्ध) B3 4 तु (for तत्)
 K1 सवृत्त, Dc1 ममृत्, D1 त वृत् (for मवृत्त) K2
 ननोमिश्र नृपुत्रिन (for the post half)]

—^d) B3 महादेवस्य (for देव) K1 4 D1 पार्थिव

8 ^a) K1 ३ B (B2 missing) D पूजा तु (K4 D1
 च) (by transp), M तु पूर्य —^b) T1 G1 सग
 पात्र, T2 (inf lsn as in text) ममुपाहर (for गणाना)
 — After 8^b, G2 ins 135* —^d) G3 तत्र (for
 नृपो) T G1 2 M3 4 राजन् (for रत्न)

9 ^a) K3 घनाध्य च (sic), G1 ययाध्यक्षं —^b)
 B3 महायथा (for [अ]मिवाद्य च) —^c) D3 सुमनोमिद्
 (for सुमनो) S (except G3) विदि (G1 'च) धामिद्
 (for विचित्रा) —^d) K5 B3 5 Dc1 Dn1 D2-6 कृसरेण,
 B1 ३ कृष' K2 ३ D1 धूपैश्च कृसरेण च

10 ^a) K3 सन्, K5 B3 4 Dc1 च, G1 वान् (for
 स) K4 B5 D1 अर्चयित्वा द्विजाम्राश्र (B5 'प्रांस)
 —^d) T2 वाच्य स, G2 सवाच्य (for वाच्य च) B3
 द्विजोत्तमान् (for च वीर्यवान्)

11 ^a) K4 D1 -शब्देन (for -घोषेण) —^b) K3
 समवस्तुत्, K4 D1 सर्वविस्तुत्, B3 ६ समुपस्थित, T
 G1 2 M च (G2 स) समन्वित, G2 [अ]भिप्रसर्पता K2
 तेजसा समवस्तुत् —^d) Ś1 K3 4 D1 खनयामास K1
 B1 D (except Dc1 D1) तद्दान (for त निधिम्)

12 ^a) Ś1 पात्रे, K1 ३ B (B2 missing) D (except
 D1) T पात्री (for पात्र्य) Cv तत क्षत्राणि करका
 —^b) K1 B (B2 missing) Dn1 D2-6 बहुरूपा, G3
 स्वर्गवर्णा, M3 सासकाश्र (inf lsn 'कात) (for साश्म
 न्तक) T G1 बहुरूपा मनोहरा —^c) K5 शृगाराश्र
 कटाहाश्र, G1 शुभ्राणि च शरावाणि —^d) K2 Cv वर्ष
 मानका K4 ३ D3 T1 G M कलशा (K5 सकला, M1. 2
 कुशला) वर्षमानका, D6 कलशानिव वर्षमान्

13 ^a) D6 वहिरिति (for बहूनि च) —^b) K3 B1
 च सर्वश (for सहस्रश) —^c) K1 ३ D3 उद्धारयामास
 T तथा (for तदा) —^d) K2 ३ B2. 4 Dc1 D1 G2 ३
 M धर्मपुत्रो (for 'राजो)

14 ^a) Dn1 रक्षणम् (for ल) K4 अथ, Dc1
 पृच, G3 अत्र (for अपि) Cv तेषा लक्षाणि चाप्यासन्
 —^b) K2 ३ D1 G3 Cv महा; T G1 वृहत् (for महान्)
 B2-5 Dc1 Cv तदा K5 D3 महाकारपुटस्तथा —^c)
 Ś1 त्यक्तं च, K1 Dn1 D2-6 नद्ध च, K2 अक्ष च,
 K3 त्र्यक्षं च, K4 D1 अक्षत, K5 निवध-, B (B2
 missing) लक्षं च, Dc1 रौक्म च, G1 तिलपद् (for
 त्रिलक्ष) —^d) T G त्रितुलाम् (for तुलार्धम्) B3 ३
 Dc1 तदा (for नृप)

15 ^a) K4 ३ D1 पुत्राणां (for -पुत्रस्य) —^b) T1

C 14 1930
D 14 65 16
K 14 65 17

पष्टिरुद्रसहस्राणि शतानि द्विगुणा हयाः ॥ १५
वारणाश्च महाराज सहस्रशतसंमिताः ।
शकटानि रथाश्चैव तावदेव करेणवः ।
खराणां पुरुषाणां च परिसंख्या न विद्यते ॥ १६
एतद्विचं तदभवद्यदुद्ध्रे युधिष्ठिरः ।
पोडशाष्टौ चतुर्विंशत्सहस्रं भारलक्षणम् ॥ १७

एतेष्वाधाय तद्द्रव्यं पुनरभ्यर्च्य पाण्डवः ।
महादेवं प्रति ययौ पुरं नागाह्वयं प्रति ॥ १८
द्वैपायनाभ्यनुज्ञातः पुरस्कृत्य पुरोहितम् ।
गोयुते गोयुते चैव न्यवसत्पुरुपर्यभः ॥ १९
सा पुरामिमुखी राजञ्जगाम महती चमूः ।
कृच्छ्राद्रविणभारता हर्षयन्ती कुरूद्वहान् ॥ २०

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि चतुःपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

G₁ [आ]नेतु (for [आ]सीत्तु) K₄ D₁ सु, D₀ न
(for तु) —^o) K₂ 4 D₁ पष्टिम् T₂ G₂ 8 M सह
स्राणा —^d) K₅ तथैव (for शतानि) K₂ 4 D₁ M₈
द्विगुणं K₈ च ह (for हया)

16 ^b) D₀₁ -संमिति, G₂ -सहिता (for समिता)
K₈ सहस्र शतसंमिता —^o) K₈ शकटाश्च B₁ हयाश्च
(for रथाश्च) —^d) Ś₁ K₈ तावत्स्यश्च (for 'देव) B₁ 5
सहस्रशः ; B₄ (marg as in text) D₀₁ S च (B₄ D₀₁
त)या गजा, D₀ करेण च (s₁₀) (for करेणव) —^a)
K₄ गजाना च खराणा च

17 D₈ om 17 —^a) K₈ M₁ 2 तु वित्तम्, D₀
वृत्तं तद्, T G₁ 2 तद्वित्तम् (by transp) Ś₁ om
तद् B₁ D₀₁ G₈ समभवत् (for तद्) K₂ एतद्वित्तव
सुमहद् (s₁₀), K₄ 5 D₁ एतद्द्रव्यं (K₅ 'द्वित्तं) तु
सुमहद्, M₈ 4 एतनु वित्तमवहद् —^b) Ś₁ K₈ यद्
हार्पाद्; K₁ 5 यद्दधे (s₁₀), D₂ यद्दधे, G₈ सहसा
तद्, M₁ 2 तद्दधे —^o) Ś₁ K₅ D₁ पोडशाष्टौ (Ś₁
'र्ष); K₈ 'शाख, K₄ 'शाख- (for 'शाष्टौ) K₁ B₁ 8 5
D₀₁ D₄ चतुर्विंश, K₄ D₁ 'विंश, G₈ 'सिंशद्

18 ^a) K₁ गतेषु; D₁ एते हि, M₂ ये तेषु (for
एतेषु) Ś₁ K₁ 8 B₁ D₂₋₅ G₈ [आ]दाय T₂ M रत्न
(for द्रव्यं) K₅ एतेषां धारयन्द्रव्य —^b) K₄ D₁
पाण्डवा —^o) K₄ 5 D₁ 8 महाराज (for प्रति ययौ)
—^d) D₀₁ D₈ पुनर (for पुरं) K₂ 8 नागपुरं (for
नागाह्वयं). K₄ 5 D₁ 8 प्रत्या (K₅ 'त्य) गच्छद्युधिष्ठिर.

19 ^a) K₁ 2 4 D₀₁ D₂₋₄ M₂ द्वैपायनाभ्यनुज्ञातं (K₂ 4
D₀₁ 'ता) — K₂ om 19^{ad} —^o) K₁ गोयुतेषु
गते, K₅ गन्वृते गन्वृते, B₁ 8 4 D₀₁ गायुते गायुते,
B₅ गोयुगे गोयुगे, D₁ गायने गोयते, T₂ याजने याजने,
C_n गोयुते गोयुते (as in text) K₈ गायते गायते
चापि, K₄ गायनैर्गायते चापि, D₀ गोपते चैव न्यवसत्,
T₁ G M गोरु (G₈ 'क्र)ते गोरु (G₈ 'क्र)ते चापि
ॐ C_n गोयुते गोयुते भाराक्रातवाहनत्वाद् गन्वृतौ गन्वृतौ
प्रत्यह क्रोशद्द्रव्यं प्रमाणमित्यर्थ । C_v गोरुते गोरुते चापि,
गो स्थूलवृषस्य रुतं नर्दन ध्वनि यावति प्रदेशे श्रूयते
तावद्गूरुम् । ॐ —^d) Ś₁ K₈ न्यविशत्, D₀ तथा वै (for
न्यवसत्) K₄ D₁ च (D₁ स) युधिष्ठिर, B₂ D₀
M₈ 4 पुरुपर्यभ, B₁ 5 D₀₁ 'भा

20 ^a) K₄ D₀₁ D_{n1} D₀ पुरा (K₄ पुर्य)मिमुखा, D₁
पुर्यमिमुखी —^b) Ś₁ K₁ B (B₂ missing) D₀₁ D_{n1}
D₂₋₅ उवाह (for जगाम) K₂ 8 उवाह (K₂ जगाम)
महती चमू, D₀ अनु च वाहिता चमू —^o) K₁ कृच्छ्राद्
(for कृच्छ्राद्) —^d) M कुरूद्वह G₈ वाहयती
कुरुत्तम

Colophon missing in B₂ — Adhy name K₂
निधिलाभ ; K₄ D₁ मरुतधनलाभ, K₅ मरुत्तनिधिलाभ
— Adhy no (figures, words or both) B₁ 64 (as
in text), D_{n1} M₄ (anf lsn) 65, D₄ 61, T₁ 51,
T₂ G₁ 2 M 50, G₈ 63.

६५

वैशंपायन उवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु वासुदेवोऽपि वीर्यवान् ।
 उपायाद्दृष्णिभिः सार्धं पुरं वारणसाह्वयम् ॥ १
 ममयं वाजिमेधस्य विदित्वा पुरुपर्यभः ।
 ययोक्तो धर्मपुत्रेण ब्रजन्म स्वपुरीं प्रति ॥ २
 रौक्मिणेयेन महितो युयुधानेन चैव ह ।
 चारुदेषणेन साम्बेन गदेन कृतवर्मणा ॥ ३
 सारणेन च वीरेण निशठेनोत्सुकेन च ।
 बलदेव पुरस्कृत्य सुभद्रामहितस्तदा ॥ ४
 द्रौपदीश्रुत्तरा चैव पृथा चाप्यवलोककः ।
 ममाश्वामयितुं चापि क्षत्रिया निहतेश्वराः ॥ ५

तानागतान्समीक्ष्यैव धृतराष्ट्रो महीपतिः ।
 प्रत्यगृह्णाद्यथान्यायं विदुरश्च महामनाः ॥ ६
 तत्रैव न्यवसत्कृष्णः स्वार्चितः पुरुपर्यभः ।
 विदुरेण महातेजास्तथैव च युयुत्सुना ॥ ७
 वसन्सु धृष्णिवीरेषु तत्राथ जनमेजय ।
 जज्ञे तव पिता राजन्यरिक्षित्परवीरहा ॥ ८
 स तु राजा महाराज ब्रह्मास्त्रेणाभिपीडितः ।
 शवो बभूव निश्चेष्टो हर्षगोकविवर्धनः ॥ ९
 हृष्टानां सिंहनादेन जनानां तत्र निस्वनः ।
 आविश्य प्रदिशः सर्वाः पुनरेव व्युपारमत् ॥ १०
 ततः सोऽतित्वरः कृष्णो विवेशान्तःपुरं तदा ।

C 14 1946
B 14 68 11
K 14 66 11

65

☞ This adby is missing in B₂ (cf. v l. 14 60 25)

1 K₂ & D₁ om the ref —¹) T G₁ प्रतापवान्
(for अपि वीर्यवान् —⁰) K₆ उपेयाद् —²) K₂
D₁ पुर वाराणसाह्वय (sic), G₂ नगर नागसाह्वय

2 ¹) D₂ विजित (for विदित्वा) M₂ पुरुपर्यभ
—⁰) K₄ D₁ ययोक्त —²) Ś₁ ब्रजन्त्राकम्बा, K₁ &
B₁ & D₁ D₁ D₂-2 ब्रजन्त्रन्व (K₂ B₁ 'न्त्र), K₂
प्राग्ब्रजन्त्रन्व, K₂ (also) प्रयजन्त्रन्वा, K₄ & D₁ ब्रजन्त्रै
न्वां, B₂ & 'न्त्रा स G₂ स्वपुर, G₂ च पुर

3 ⁰) Ś₁ रौक्मिणेयेन, K₁ 'णयेयेन, G M रौहिणे
येन —¹) D₂ युयुमानेन (for युयुधा⁰) K₂ & &
D₁ & T G₂ M₁ & द्वि (for ह) —¹) Ś₁ K₂ om 3⁰
—⁰) K₆ चांबेन, B (B₂ missing) D₂ द्राबेन, D₂
मावेन (for साम्बेन), —²) K₄ D₁ गदेन च कृतात्मना

4 ⁰) B₁ & सारणेन, T₁ सारेण स (for सारणेन)
T G₁ वीरेण (for वी⁰) —¹) K₁ निद्रावेन, K₂ & D₁
निपथे (K₂ 'हे) न, B₂ निपथेन D₂ G₁ [ट]स्सुखेन,
M₄ [ट]न्मुकेन —²) K₄ & D₁ सुभद्रा भगिनी तदा

5 ⁰) G₂ [अ]पि (for [ए]व) —¹) T G₂ & [ए]व

(for [अ]पि) K₂ [अ]वलोक्य स (for 'लोकक') B₂
पृथा पृथुललोचनां —⁰) K₂ & & D₁ [ए]व (for
[अ]पि) —²) K₆ corrupt. Ś₁ D₁ G₂ क्षत्रिया
सिंहसेधरान्

6 ⁰) Ś₁ K₂ & D₁ प्रतिगृह्णाद् K₂ & D₂ यथा
न्याय्य

7 ⁰) K₂ तथा; B₁ अत्र (for तत्र) —¹) T
G₁ & सरकृव (for स्वचित) K₆ पुरुपर्यभ, B (B₂
missing) D₁ D₁ D₂-4 पुरुपोत्तम K₄ D₁ पूजित
परमपर्यभ, D₂ & द्यर्षित पुरुपोत्तम —⁰) K₂ महाराज
(for 'हेजास) —²) K₂ तत्र (for तथा)

8 ⁰) Ś₁ K₂ त्त (Ś₁ य)या च (for तथाय) —⁰)
K₂ B₁ D₂ & यज्ञे T₂ राजा (for राजन्) D₂ यज्ञे
तपयिता राजन् —²) K₂ परीत्य; B₁ D₁ D₂ & G₂
M परीक्षित्

9 ⁰) Ś₁ K₂-s B₂ D₁ बालो, G₂ राजो (for
राजा) B₁ स पुरा तु महाराज —¹) K₁ B₁ & D₁
D₂-6 [अ]व-; B₂ [अ]पि; G₂ च (for [अ]भि-)
—⁰) Ś₁ K₄ & D₁ दावो; K₂ & M₄ श्यामो, D₂
सावो, D₂ श्यामो, M₁-8 श्यावो (for दावो) K₂
निश्चतो (sic)

10 ⁰) K₄ D₁ नादानां —¹) K₄ D₁ हर्ष (for

C 14 1846
B 14 66 11
K 14 66 11

युयुधानद्वितीयो वै व्यथितेन्द्रियमानसः ॥ ११
ततस्त्वरितमायान्तीं ददर्श खां पितृष्पसाम् ।
क्रोशन्तीमभिधावेति वासुदेवं पुनः पुनः ॥ १२
पृष्ठतो द्रौपदीं चैव सुभद्रां च यशस्विनीम् ।
सविक्रोशं सक्रूरुणं बान्धवानां स्त्रियो नृप ॥ १३
ततः कृष्णं समासाद्य कुन्ती राजसुता तदा ।
प्रोवाच राजशार्दूल चाष्पगद्गदया गिरा ॥ १४
वासुदेव महाबाहो सुप्रजा देवकी त्वया ।
त्वं नो गतिः प्रतिष्ठा च त्वदायत्तमिदं कुलम् ॥ १५
यदुप्रवीर योऽयं ते स्वस्रीयस्यात्मजः प्रभो ।

अश्वत्याम्ना हतो जातस्तमुज्जीवय केशव ॥ १६
त्रया ह्येतत्प्रतिज्ञातभैषीके यदुनन्दन ।
अहं संजीवयिष्यामि मृतं जातमिति प्रभो ॥ १७
सोऽयं जातो मृतस्तात पश्यैनं पुरुपर्षभ ।
उत्तरां च सुभद्रां च द्रौपदीं मां च माधव ॥ १८
धर्मपुत्रं च भीमं च फल्गुनं नकुलं तथा ।
सहदेवं च दुर्धर्षं सर्वान्भ्रातुमर्हसि ॥ १९
अस्मिन्प्राणाः समायत्ताः पाण्डवानां ममैव च ।
पाण्डोश्च पिण्डो दाशार्हं तथैव श्वशुरस्य मे ॥ २०
अभिमन्योश्च भद्रं ते प्रियस्य सदृशस्य च ।

तत्र) Some MSS निस्वन , K₁ विश्रुत (for निस्वन) — °) K₂ corrupt K₁ s B₁ D₁ D₂-s G₂ प्रविश्य , K₄ D₁ आविश्य , D₀₁ आविद्य (for आविश्य) T G₁ आविवेश दिश सर्वा — °) Ś₁ D₁ s व्यपारमत् ; D₀₁ M₁-s [अ]प्युपारमत् ; T₂ G [अ]भ्युपाग(G₂ 'र'मत्

11 °) Ś₁ सातित्वरं , K₂ s s D₁ चाभित्वरन् , K₃ साभित्वर , T G M₂ सोभित्वरन् (G₂ 'र') , M₁-s स्वा(M₂ सा)भित्वर (for सोऽभित्वर) D₂ s विष्णुर् (for कृष्णो) . — °) D₂ [अ]तपुरे T तत (for तदा) G₂ युयुधानेन धीर्यवान् — °) G₂ कृष्ण प्रतारितो राजन्

12 °) K₁ s D₂ s आयाती , K₂ आयाता — D₀₁ om 12^b-13^b — °) D₂ s G₂ स्व , M₂ सा (for स्वा) K₂ M₂ पितृवसा B₂ ददर्श भगिनीं पितु , G₂ स्वसारं पितुरग्रत — °) K₂ क्रोशतीम् K₆ D₂ s धावति (sic) , T₁ G₂ s धावती — °) K₄ D₁ पुर (for the first पुन)

13 D₀₁ om 13^{ab} (cf v 1 12) — °) K₂ corrupt K₁ s D₁ s M द्रौपदी — °) K₂ M सुभद्रा च यदाम्बिनी — °) K₂ corrupt K₂ s s D₁ विक्रोशत्यश्च (K₄ D₁ 'त्याशु' धावत्यो , B₂ D₂ T G M₂ s विक्रोशत्यश्च (G₂ s 'ती च' करण , B₄ D₀₁ क्रोशतीश्च(D₀₁ 'ती चै' व निपुण , M₁ s क्रोशत्यश्चैव करण — °) B₂ s D₀₁ S पाण्डवानां (for बान्ध')

14 M om. 14-15 — °) Ś₁ K₂ B₁ D₀₁ D₁ D₂-s कुन्ती भोज-; K₁ s B₂-s D₂ कुन्तिभोज- (for कुन्ती राज-) T₁ तथा (for तदा) — °) G₂ राज-शार्दूल — °) K₁ गिर

15 M om 15 (cf v. 1 14). — °) Ś₁ D₁ T

G₁ s देवकी सुप्रजा त(T₁ G₁ 'जास्त'दा — °) D₁ मति (for गति) — °) Ś₁ K₂ स्वया प्रातम् , K₁ B₂ D₁ T₂ G₂ स्वयादत्तम् , K₂ s s B₁ s D₀₁ D₁ s G₂ स्वयायत्तम् ; D₂ स्वयावृत्तम्

16 D₂ om. 16^{ab} — °) D₀₁ यदुप्रवर . D₂ यो जज्ञे , D₂ s यो धत्ते , G₂ कौतेय (for योऽयं ते) — °) K₂ स्वत्नेयस्य , D₁ M₁-s स्वस्त्रियस्य G₂ स्वस्त्रेयस्याम संभव — °) K₂ B₁ त्वम् (for तम्) K₄ D₁ ससु-जीवय , B₂ तं त्व जी'

17 For the event, cf 10 70^a — °) D₂ corrupt K₂ [ए]व (for [ए]वत्) — °) K₂ हृषीके , B₄ ऐसीके — G₁ om 17^a-19^b — °) D₂ s स (for स) — °) B₂ D₁-s मृत- (for मृत)

18 G₁ om 18 (cf v 1 17) — °) D₂ यो (for स्य) K₂ जात (for जातो) K₂ मृतसुत (for मृतस्तात) — °) K₂ s s भरतर्षभ (for पुरुष')

19 G₁ om 19^{ab} (cf v 1 17) — °) T₁ भीमसेन (for च भीमं च) — °) Some MSS फाल्गुनं , Ś₁ फल्गुण , G₂ अर्जुनं — °) Ś₁ K₂ s s B₂-s D₀₁ D₁ T₁ G₁ दुर्धर्षं — °) K₄ s B₂ s D₀₁ D₁ S सर्वाश्च भरतानपि (K₆ 'तर्षभ')

20 °) D₁ समापन्ना , M₂ s 'याता — °) D₀₁ तथा (for मम) — °) K₂ च (for [ए]व) Some N MSS श्वशुरस्य K₄ s D₁ वै (for मे)

21 °) T G₁ s ते (for च) — °) K₂ प्रियाद् — °) T₂ प्रियस्य (for प्रेतस्य)

22 °) T G₁ s [अ]पि (for हि) G₂ पुरोक्ता (for

प्रियमुत्पादयाद्य त्वं प्रेतस्यापि जनार्दन ॥ २१
 उत्तरा हि प्रियोक्तं वै कथयत्यरिष्वदन ।
 अमिमन्योर्वचः कृष्ण प्रियत्वात्ते न संशयः ॥ २२
 अब्रवीत्किल दाशार्ह वैराटीमार्जुनिः पुरा ।
 मातुलस्य कुलं भद्रे तव पुत्रो गमिष्यति ॥ २३
 गत्वा वृष्ण्यन्धककुलं घनुर्वेदं ग्रहीष्यति ।
 अस्त्राणि च विचित्राणि नीतिशास्त्रं च केवलम् ॥ २४
 इत्येतत्प्रणयात्तात सौभद्रः परवीरहा ।
 कथयामास दुर्धर्पस्तथा चैतन्न संशयः ॥ २५

तास्त्वां वयं प्रणम्येह याचामो मधुसूदन ।
 कुलस्यास्य हितार्थं त्व कुरु कल्याणमुत्तमम् ॥ २६
 एवमुक्त्वा तु वाष्ण्येयं पृथा पृथुललोचना ।
 उच्छित्त्य बाहू दुःखार्ता ताश्चान्याः प्रापतन्धुवि ॥ २७
 अमुवंशं महाराज सर्वाः सास्त्राविलेक्षणाः ।
 स्वस्त्रीयो वासुदेवस्य मृतो जात इति प्रभो ॥ २८
 एवमुक्ते ततः कुन्तीं प्रत्यगृह्णाज्जनार्दनः ।
 भूमौ निपतितानां चैनां सान्त्वयामास भारत ॥ २९

C. 14 1864
B 14 65 29
K 14 65 29

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पञ्चपटितमोऽध्याय ॥ ६५ ॥

प्रियोक्त) — °) K₄ s D₁ वच (for वच) M₁ s
 कृत्वा (for कृष्ण) — °) T G प्रियं तत् (for प्रिय-
 स्वाद्) K₁ B₁ s D₂₋₅ तन्न, D₆ तत्र (for ते न)

23 ⁵) K₂ D₄ वैराटिम्, Ś₁ चार्जुनि K₁ B₁ Dn₁
 D₂₋₅ तदा, D₆ सथा (for पुरा) G₈ वैराटिं चार्जुनि
 पुरा — °) K₂ जनिष्यति, T₂ G₁ s भवि°, G₂ हरि°
 (for गमि°)

24 ⁶) Ś₁ पुर (for कुलं) — °) K₁ s B₆ Dn₁
 D₂₋₄ ग्रहीष्यति, K₄ गृही° — °) K₅ -शास्त्राणि (for
 -शास्त्र च)

25 ⁶) K₁ corrupt K₄ D₁ प्रणयं B₁ मां च
 (for तात) — °) Ś₁ दुर्धर्पं, G₈ M₁₋₃ दुर्धर्पं
 — °) K₁ D₄ वै, T G₁ s [ए]व (for च) K₂ D₆
 D₁ [ए]व, T₂ [इ]द, G₈ [ए]न (for [ए]तत्) M₂
 संशयं

26 ⁶) M₂ s स्वा (for स्वा) K₂ [स्त्रा]दौ; K₄
 D₁ [स्त्र]य (for [स्त्र]ह) — °) G₈ याचाम — °)
 Ś₁ हितार्थं त्व, K₅ 'र्याय (for 'र्यं त्व) B₁ Dn₁
 G₁ तं, T G₂ M च (for त्व) — °) K₄ D₁ उत्तरां
 (for उत्तमम्)

27 ⁶) K₄ D₁ [स्त्र]य (for तु) D₆1 वाष्ण्येयी — °)
 K₁ s D₁ लोचन — °) K₄ D₆ T G उच्छित्त्य (for
 उच्छित्त्य) T₁ बहु- (for बाहू) D₁ उच्छित्त्य बाहू
 दुःखार्तास्व — °) Ś₁ [स्त्र]यि (for [स्त्र]न्या) Ś₁ K₂ s
 न्यपतद्, K₂ D₆1 D₁ s M₂₋₄ प्रा (D₂ प्र)पतद्, D₄
 प्रपतत् G₈ प्रासुदन्धुवि विद्वला

28 ⁶) K₅ अत्रवीच (for अत्रुवश्) — °) K₅ D₆
 T सर्वा साशु (T₁ स्व)विलोचना; D₆ सर्वा शास्त्र
 विलक्षणा, G₁ वास्त्राविललोचना — °) K₈ स्वस्त्रेयो;
 D₂ M₂ स्वस्त्रियो

29 ⁶) K₅ D₆ T₂ G₈ उच्छित्त्य, D₆ उच्छित्त्य, T₁
 G₁ s M -गते (for उक्ते) Ś₁ K₁ s D₆1 D₂ कुन्ती
 — °) K₁ s s B₁ s D पर्यगृह्णाज्, G₈ प्रत्युवाच (for
 प्रत्यगृह्णाज्) — °) K₁ चैनां, K₂ दीना, B₈ चैव,
 T₁ G₁ चैतां (for चैना) — °) D₆ शतयामान (for
 सान्त्व°)

Colophon missing in B₂ — Adhy name Ś₁
 K₈ कुन्तीप्रलाप; K₂ परीक्षितजन्म, K₄ D₁ परीक्षितजीवने
 कुन्तीवाक्य; K₅ परिक्षितजन्म — Adhy no (figures,
 words or both) B₁ s 65 (as in text), Dn₁ 66,
 D₄ 63, T₁ 52, T₂ G₁ s M 51, G₈ 64

६६

वैशंपायन उवाच ।

उत्थितायां पृथायां तु सुभद्रा भ्रातरं तदा ।
 दृष्ट्वा चुक्रोश दुःखार्ता वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १
 पुण्डरीकाक्ष पश्यस्व पौत्रं पार्थस्य धीमतः ।
 परिक्षीणेषु कुरुषु परिक्षीणं गतायुषम् ॥ २
 हृषीका द्रोणपुत्रेण मीमसेनार्थमुद्यता ।
 सोत्तरायां निपतिता विजये मयि चैव ह ॥ ३
 सेयं ज्वलन्ती हृदये मयि तिष्ठति केशव ।
 यन्न पश्यामि दुर्धर्यं मम पुत्रसुतं विभो ॥ ४

किं नु वक्ष्यति धर्मात्मा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 मीमसेनार्जुनौ चापि माद्रवत्याः सुतौ च तौ ॥ ५
 श्रुत्वाभिमन्योस्तनयं जातं च मृतमेव च ।
 मुषिता इव वाष्णेय द्रोणपुत्रेण पाण्डवाः ॥ ६
 अमिमन्युः प्रियः कृष्ण पितृणां नात्र संशयः ।
 ते श्रुत्वा किं नु वक्ष्यन्ति द्रोणपुत्रास्त्रनिर्जिताः ॥ ७
 भवितातः परं दुःखं किं नु मन्ये जनार्दन ।
 अमिमन्योः सुतात्कृष्ण मृताजातादरिदम ॥ ८
 साहं प्रसादये कृष्ण त्वामद्य शिरसा नता ।

66

☞ This adhy is missing in B₂ (of. v l. 14. 60 25)

1 T₂ om the ref — °) D₁ om पृथायां. K₅ तु
 दृष्णायां, D₂ पृथिव्यां तु (for पृथायां तु) — °) K₅
 B₁ T G₂ M₁ २ तथा (for तदा) — °) B₄ (marg
 as in text) चुक्रोश

2 °) K₂ corrupt K₄ ५ D₁ पश्येमं, B₁ ५ Dn₁
 D₂-५ T G₁ ५ पश्य स्वं — °) Ś₁ शौर्यं (for पौत्रं)

3 °) K₂ हृषीके, K₈ हृषेका, B₁ ५ D₄ हृषिका
 (for हृषीका) D₂ om पुत्रेण K₁ हृषिकाक्षेण पुत्रेण
 — °) K₁ उद्यता — °) K₂ निपतिता; D₂ om
 (for निपतिता) — °) D₁ विजयं, M₂ हृदये (for
 विजये) Ś₁ G₁ मम (for मयि) K₂ ५ D₁ G₂ M
 चैव हि; D₂ केदाव (for चैव ह)

4 °) K₁ B₁ २-५ Dn₁ D₂-५ विदीर्णे; D₂ विकर्णे
 (for ज्वलन्ती) — °) K₂ ५ ५ D₁ २ G₂ M मम (for
 मयि) — °) K₄ D₁ तु (for न) K₁ दुर्धर्यं; K₂
 B₂ D₂ D₁ T दुर्धर्यं — °) Ś₁ हतपुत्रं, K₂ हतपुत्रं,
 B₂-५ D₂ सहपुत्र (for मम पुत्र) T प्रभो (for विभो)
 K₁ B₁ Dn₁ D₂-५ सहपुत्र तु त (K₁ B₁ D₂ 'त्र सुतं,
 D₂ 'त्रसुतं) प्रभो; K₂ ५ ५ D₁ G₂ सह (K₄ हत) पुत्रां
 स्तुषां (G₂ च तौ) वि (K₂ प्र)भो

5 °) K₁ ५ D₂ ५ तु (for तु). D₂ T G₁ वक्ष्यामि.

— °) K₂ ५, ५ B₂ D₁ ५ (except G₁) भर्मपुत्रो (for
 'राजो) — °) D₂ D₂ M₁ ५ वा (for च) G₂
 [र]भो (for [क्ष]पि) K₂ ५ मीमसेनोर्जुनो वापि — °)
 D₁ माद्रिवत्या, M₂ ५ मद्रवत्या K₄ D₁ तथा, K₂
 तु तौ; D₂ ५ यमौ, G₂ तदा (for च तौ)

6 °) B₂ [भ]मिमन्यु (for 'मन्योस्) — °) K₂
 जातेव (for जात च) — °) K₂ D₂ मृषिता (for
 मुषिता)

7 °) G₂ अमिमन्यो प्रियं कृष्ण (of 8°) — °) K₁
 B₁ ५-५ D₂ Dn₁ D₂ ५-५ भ्रातृणां, D₂ भर्तृणां (for
 पितृणां) — °) K₂ दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) K₁ २ ५ D₂
 तु; B₁ प्र, G₁ च (for तु) B₂ वक्ष्यते, G₂ वक्ष्यामि
 — °) G₂ पुत्रेण (for पुत्रास्त्र) B₂ 'निर्जिता; M₁ ५
 -निर्जित (for निर्जिता)

8 °) K₂ reads from भवितात up to स्वामद्य (in
 9°) on marg K₂ भवितानं (sic), B₂ T G 'वा न,
 D₂ मुषि तात; Dn₁ D₂ ५ भवतोत्, D₁ भवता न;
 M₂ भवेतात् (for भवितानं) K₁ D₂ भवतोत्पुरं
 दुख, K₂ ५ D₁ भवि (K₂ 'व)ता परम दुखं — °) Ś₁
 न च मेस्माञ्, K₁ ५ B₁ २-५ D₂ D₂-५ किं तद (B₂
 'दा)न्यञ्; K₂ ५ Dn₁ D₁ किं तु (D₁ तु) वक्ष्ये (for किं
 तु मन्ये) K₂ किं नु मे मधुसूदन — °) Ś₁ K₂ ५ D₁
 T₂ सुत, T₁ G₁ M₁ सुत (for सुतात्) K₂ अमिमन्यु-
 सुतं कृष्ण — °) Ś₁ K₂ D₂ मृतो, B₁ मृत-; T G₁
 M₁ २ मृत (for मृताञ्) K₂ Dn₁ जातो; D₂ T G₁
 जातम् (for जातात्) K₂ इति प्रभो; K₂ ५ B₁ जनार्दन
 (for अरिदम). K₄ D₁ मृतो जातो अरिदम

पृथेयं द्रौपदी चैव ताः पश्य पुरुषोत्तम ॥ ९
 यदा द्रोणसुतो गर्भान्पाण्डूनां हन्ति माघव ।
 तदा किल त्वया द्रौणिः क्रुद्धेनोक्तोऽरिमर्दन ॥ १०
 अक्रामं त्वा करिष्यामि ब्रह्मवन्धो नराधम ।
 अहं संजीवयिष्यामि किरीटितनयात्मजम् ॥ ११
 इत्येतद्वचनं श्रुत्वा जानमाना बलं तव ।
 प्रसादये त्वा दुर्धर्षं जीवतामभिमन्युजः ॥ १२
 यद्येवं त्वं प्रतिश्रुत्य न करोषि वचः शुभम् ।
 सफलं वृष्णिशार्दूल मृतां मामुपधारय ॥ १३

अभिमन्योः सुतो वीर न संजीवति यद्ययम् ।
 जीवति त्वयि दुर्धर्षं किं करिष्याम्यहं त्वया ॥ १४
 संजीवयैनं दुर्धर्षं मृतं त्वमभिमन्युजम् ।
 सदृशाक्षसुतं वीर सस्यं वर्षन्निवाम्नुदः ॥ १५
 त्वं हि केशव धर्मात्मा सत्यवान्सत्यविक्रमः ।
 स तां वाचमृतां कर्तुमर्हसि त्वमरिंदम ॥ १६
 इच्छन्नपि हि लोकांस्त्रीञ्जीवयेथा मृतानिमान् ।
 किं पुनर्दयितं जातं स्वस्त्रीयस्यात्मजं मृतम् ॥ १७
 प्रभावज्जास्मि ते कृष्ण तस्मादेतद्ब्रवीमि ते ।

C 14 19e2
 B 14 67 19
 K 14 67 16

9 ^a) Dc1 सा हि (for साह) Ds ० स्वाद्य (for कृष्ण) — ^b) Ds स्वामघैव (hypermetric), Ds ० श्रीकृष्ण (for स्वामघ) Gs स्वामघ क्षरण गता — ^c) Ks पृथा चेद् (sic), Ks पृथा च, Ds ० इययेय (for पूयेय) Ś1 Ks T3 G1 द्रौपदी D1 ५ पृथा च द्रौपदी कृष्ण — ^d) D1 ५ पश्य स्व (for ता पश्य) Ks मां पश्य पुरुषर्षभ

10 With 10-11, of 10 16 8 — ^a) Ks D1 यदि, Gs यतो (for यदा) K1 Ms गर्भाव, Ks ५ ५ D1 Gs गर्भ — ^b) T1 पाण्डवाना (hypermetric) (for पाण्डूनां) — ^c) Ks D1 यदा, Gs त्वया (for तदा) Ds Gs तदा (for त्वया) — ^d) Ś1 Ks जनार्दन, Ks Gs [s]रिमर्दन T3 क्रुद्धो सुषोरिमर्दन

11 ^a) K1 २ ५ ५ B1 २-५ Dc1 D1-4 T Gs M1 स्वां (for स्वा) Ds मरिष्यामि (sic) (for करि) — Ks D1 ० om (hapl.) 11⁶⁷ — ^b) Dc1 नराधिप (for 'धम) — ^c) Ks मृत (for अह) Ds च (for सं-)

12 ^a) Ks एतत्ते, T3 इति तद्, Gs इत्येवं (for इत्येवद्) Ś1 च वच (for वचन) B1 M1-3 स्मृत्वा, Gs मत्वा (for श्रुत्वा) — ^b) K1 B1 २-५ D (except D1) T G1, २ Ms जाना (K1 'ता)नाहं, Ks Gs जानाम्यद्य, Ks मन्यमाना (for जानमाना) — ^c) K1 २ ५ ५ B1 २-५ D Gs M1 २ स्वा (for स्वा) Ms दुर्धर्षं — Gs om. (hapl.) 12²-15^a

13 Gs om 13 (cf. v 1 12) — ^a) Ks अद्य (for यदि) Ks ५ B1 २-५ Dc1 एतद्, D1 एव (for एव) Ś1 Ks परि (for प्रति) K1 Dn1 D2-५ यद्येतत्त्वं परिश्रुत्य (K1 'त्वा) — ^b) Ks D1 पर (for वच) — ^c) Ś1 तेनारु, K1 Dn1 D1-५ सकल; Ks सत्येन,

Ks तदल (for सफल) — ^a) Ks B4 D1 ० मृता K1 B1 ५ ५ D (except D1) T अवधारय (for उप)

14 Gs om 14 (cf v 1 12) — ^a) Ś1 partly damaged Ks ५ वीरो — ^b) Ks सजीवयति, Ks सजीवति न (by transp), Ds नाय जीवति Bs [अ]यं यदि (by transp) — ^c) D1 त्वयि जीवति (by transp), Ds नाह जीवति K1 २ T3 दुर्धर्षं, Dc1 दुर्धर्षं — Ś1 Ks D1 om (hapl.) 14^d-15^a, while Ds reads it twice.

15 For the repetition of 15^a in Ds, cf v 1 14 Gs om 15^a (cf v 1 12) Ś1 Ks D1 om 15^a (cf. v 1 14) — ^b) Ds श्रुत (for मृत) Ks D1 Gs तम् (for स्वम्) Ś1 (before corr as in text) अभिजीवय — ^c) K1 सदृशाक्षं, Ks 'शास्म, Ds ० 'शाक्षि Ks Dc1 Ms वीरं, Bs नील (for वीर) — ^d) B1, २ शस्यं (for सस्यं)

16 ^a) Gs च (for हि) Bs ५ केवल (for केशव) — ^b) Ks-५ Bs ५ Dc1 D1 S सत्यवाक् Ks सम्यक्सत्यक विक्रम (sic) — ^c) Ś1 Dc1 सत्या; K1 स स्व, Ds-५ सर्ती (for स र्ता) Ds वास्यम् (for वाचम्) Dc1 इमां (for ऋता) — ^d) Ś1 Ks अर्निदित, K1 जनार्दन, Ks अवधारय (sic), T अरिमर्दन (hypermetric) (for अरिंदम)

17 ^a) Bs वापि (for अपि) Dc1 च (for हि) — After 17^a, Ś1 ins

136* जीवति त्वयि मानद ।

पाण्डवानपि सर्वांसर्व

— ^b) Gs अपि (for इमान्) — ^c) Ds corrupt Ś1

C 14 1882
B 14 67 18
K 14 67 18

कुरुष्व पाण्डुपुत्राणामिमं परमनुग्रहम् ॥ १८
स्वसेति वा महाबाहो हतपुत्रेति वा पुनः ।

प्रपन्ना मामियं वेति दयां कर्तुमिहार्हसि ॥ १९

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पट्टपठितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

६७

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तु राजेन्द्र केशिहा दुःखमूर्च्छितः ।
तथेति व्याजहारोच्चैर्हृदयन्निव तं जनम् ॥ १
वाक्येन तेन हि तदा तं जनं पुरुषर्षभः ।
हृदयामास स विभुर्धर्मार्तं सलिलैरिव ॥ २
ततः स प्राविशत्पूर्णा जन्मवेश्म पितुस्तव ।

अर्चितं पुरुषव्याघ्र सितैर्माल्यैर्यथाविधि ॥ ३
अपां कुम्भैः सुपूर्णैश्च विन्यस्तैः सर्वतोदिशम् ।
घृतेन तिन्दुकालातैः सर्पपैश्च महाभुज ॥ ४
शस्त्रैश्च विमलैर्न्यस्तैः पावकैश्च समन्ततः ।
घृद्धामिश्रामिरामामिः परिचारार्थमच्युतः ॥ ५
दक्षैश्च परितो वीर मिपग्भिः कुशलैस्तथा ।

उत (for पुनर्) Ds जीव (for जात) —^d) Ks
स्वसेयस्य Ks प्रति, Ks वृत, Ds Gs नृप (for
मृतम्)

18 ^a) K1 प्रभावतास्त्रि, T1 प्रभवज्ञास्त्रि —^b) Bs
Gs एत; B4 Do1 T G1 M एव, B5 laouna (for
एतद्) Gs [अ]र्ह (for ते) K1 Dn1 D2-6 तस्मात्त्वा
याचयान्यह — Ks om 18^a-19^b

19 Ks om 19^{ab} (of v l 18) —^b) Ks एक-
(for हत) Ds ० पुत्रेण (sic) (for पुत्रेति) —^c)
Ks Bs इमां (for इय) K1 2 4 5 B1 8 4 D (except
Ds 8) वेति, T2 वेद (for वेति) —^d) Ks 4 5 D1
प्रसाद कर्तुमर्हसि

Colophon missing in B2, om. in K2 — Adhy
name Ks D1 सुमद्रावाक्यं, Ks सुमद्राविलाप, T1
G1 2 परिज्ञानं — Adhy no (figures, words or
both) Ś1 81, B1 66 (as in text), Dn1 M4 (inf
lan) 67, Ds 64, T1 53, T2 G1 2 M 52, Gs
65 — Śloka no Ś1 14, Dn1 19

67

This adhy is missing in B2 (of. v. l. 14
60 25)

1 K1 om the ref —^a) Ks 4 D1 T G1 स (for
सु) —^c) Ks corrupt K1 T1 व्याजहारो वै —^d)
Ks Ds हृदयन्

2 ^a) K1 2 B1 8-5 Do1 Dn1 D2 8 5 6 [ए]तेन, Gs
[ए]केन (for तेन) Ks यदा (for तदा) Ds वाक्येन
हि तदा तत्र —^b) Ks जन ते (for स जन) Ś1 K1 4
B1 Do1 Ds पुरुषर्षभ; Gs भरतर्षभ —^c) Ds 8
हृदयामास Ks B1 8-5 सविता, Ds धर्मात्मा (for
स विभुर्) —^d) K1 corrupt Bs 4 Do1 धर्मात्मा,
Ds भूमर्ता (sic) (for धर्मात्मा)

3 ^a) Ds तु; M सं- (for स) Ks D1 कृष्णो
विशत्, Dn1 स प्रविं (for स प्राविं) Ks स प्राविशत्
तस्त्वं —^b) Dn1 Ds तदा (for तव) —^c) Bs
Do1 स्वर्चितं, B4 सुवित्र (for अर्चितं) Ś1 Dc1
Ds पुरुषव्याघ्रं —^d) Bs 5 सितैर्, Gs सतैर् (for
सितैर्) Ks शोकहर्षसमान्वित

4 ^a) Ks D1 च चू (D1 द)र्षेण, Bs T2 सुवर्षेण,
Ds सकर्षेण (for सुपूर्णैर्) Ś1 Ks तु (for च) —^b)
Do1 सर्वतोदिश — Ds ० om 4^c-5^d —^c) Ks घृतेन
(for घृ) K1 विंदुकालातैः, Ks त्रुदुकाद्यैश्च, Ks विंदु-
कालस्तैः, Bs विंदुकालौभ, Ds विंदुकालातैः; T2 G1 8
विंदुकालाजै (for लातै) —^b) Ds ऋषयैश् (sic)
(for सर्पयैश्) Ks 4 B1 4 5 Do1 Gs महाभुज

5 Ds ० om 5 (of v l 4) —^a) K1 B1 5 Dn1
D2 4 अक्षैश् (for शस्त्रैश्) Bs Do1 निर्मलैर् (for विम-
लैर्) Ds अक्षैश् सुसलैर्न्यस्तै —^b) T2 महत्त (for
समन्तत) —^c) G1 पृथुभिश् (for घृद्धा) K1 2
4 5 B1 8-5 Do1 Dn1 D1-4 G1 [अ]वि; Gs [अ]नु (for

ददर्श च स तेजस्वी रक्षोघ्नान्यपि सर्वशः ।
 द्रव्याणि स्थापितानि स विधिवत्कुशलैर्जनैः ॥ ६
 तथायुक्तं च तद्दृष्ट्वा जन्मवेष्म पितुस्तव ।
 हृष्टोऽभवद्धृषीकेशः साधु साध्विति चात्रवीत् ॥ ७
 तथा ब्रुवति वाष्णेये प्रहृष्टवदने तदा ।
 द्रौपदी त्वरिता गत्वा वैराटीं वाक्यमत्रवीत् ॥ ८
 अयमायाति ते भद्रे श्वशुरो मधुसूदनः ।
 पुराणर्षिरचिन्त्यात्मा समीपमपराजितः ॥ ९
 सापि वाष्पकलां वाचं निगृह्याश्रुणि चैव ह ।

सुसंवीताभवद्देवी देवत्वकृष्णमीश्वती ॥ १०
 सा तथा दूयमानेन हृदयेन तपस्विनी ।
 दृष्ट्वा गोविन्दमायान्तं कृपणं पर्यदेवयत् ॥ ११
 पुण्डरीकाक्ष पश्यस्व बालाविह विनाकृतौ ।
 अमिमन्युं च मां चैव हतौ तुल्यं जनार्दन ॥ १२
 वाष्णेय मधुहन्वीर शिरसा त्वां प्रसादये ।
 द्रोणपुत्रास्त्रनिर्दग्धं जीवयैनं ममात्मजम् ॥ १३
 यदि स धर्मराज्ञा वा भीमसेनेन वा पुनः ।
 त्वया वा पुण्डरीकाक्ष वाक्यमुक्तमिदं भवेत् ॥ १४

C 14 1398
B. 14 68 14
K 14 68 14

[अ]भि) G₂ रूपाम्भि (for रामाम्भि) —^a) K₅
 G₁ M₁ 2 4 (sup l₁n) परिवारार्यम् (for परिचां)
 Ś₁ डद्यत, K₁ 5 D₁ D₂₋₃ आब्रुव, K₈ 4 D₁ T₁ M
 अच्युत, G₂ अच्युत (for अच्युत) T₂ वृत्तं स पुरुषो-
 त्तम, G₂ पारिवर्द्धरलंकृतै

6 K₂ om. (hapl.) 6^{ab} —^a) K₁ धीरम्, K₄
 B₂ D₁ वीरैर्, D₁ D₂₋₃ धीर (for वीर) K₅
 दक्षैः परिवृतो धीरैर्, T₁ दक्षैश्च चरितैर्धीर —^b) K₁
 ह्युभि, M भिपजै (for भिपग्भि) D₈ जनै, T₂
 तदा (for तथा) —^c) Ś₁ K₂₋₄ D₁ स च (by
 transp) —^d) M₂ रक्षोघ्नान् K₂ परि (for अपि)
 —^e) D₁ सर्वाणि (for द्रव्याणि) —^f) K₂ विद्वद्भि,
 K₄ 5 D₁ विविधै (for विधिवत्) G₂ तथा (for
 जनै)

7 ^a) G₂ जनैर् (for तथा) Ś₁ त दृष्ट्वा, K₂ 4
 D₁ D₂ दृष्ट्वा च (K₄ त, D₁ तज्), D₈ मत्त च
 (for तद्दृष्ट्वा) —^c) K₂ हृष्टो वृष्णयधशार्दूल —^d)
 K₁ reads साधु thrice G₂ स (for च)

8 M₁ 2 om (hapl) 8 Ś₁ reads 8^{ab} on marg
 —^a) K₁ 2 D₁ 3 वाष्णेय, G₂ गोविन्दे (for वाष्णेये)
 —^b) B₂ 4 D₁ तथा (for तदा) —^c) K₂ om 8^c-10^b
 —^d) D₂ G₂ स्वरित —^e) D₄ M₄ वैराटीं K₅
 G₈ इदम् (for वाक्यम्)

9 K₂ om. 9 (cf v l 8) —^a) B₂ om ते
 K₄ 5 D₁ भद्र ते, T G ते भर्तुर् (for ते भद्रे) —^b)
 K₄ D₁ स्वसुरो, D₁ D₂₋₃ श्वसुरो, T G मातुलो (for
 श्वशुरो) —^c) D₁ D₂ अनित्यात्मा (sic) (for अचि-
 न्त्यात्मा) D₈ पुराणविद्वित्यात्मा (sio) —^d) G₂
 सजीवम् (for समीपम्) D₂ 5 समीपे तेषपराजित (sio)

10 K₂ om 10^{ab} (cf v l 8) —^a) Ś₁ K₂ 4

D₁ T₁ सा तु (for सापि) T₂ G M सा तु (M हत्)
 वाष्पाङ्गला वाच (G₂ णीं) —^b) K₈ [अ]सूनि (for
 [अ]श्रुणि) K₄ D₁ वै तदा, K₅ B₂ 5 D₈ 4 T G चैव
 हि, D₁ स चैव ह (sio) D₂ गुह्याश्रुणि तु चैव ह —^c)
 K₂ T G₁ 2 अ(K₈ सु, G₂ सा)संवृता (for सुमवीता)
 G₂ तदा भूत्वा (for [अ]भवद्देवी) —^d) K₄ D₁ देव
 च, B₂-5 त देवं (for देववत्) K₁ B₁ D₁ D₂₋₃
 ईयुपी, K₈ G₈ ईक्षते

11 ^a) K₅ B₂ S तदा (for तथा) D₁ रूयमानेन,
 D₈ देव* (for दूय) Ś₁ K₂₋₄ D₁ सा तु दोद् (K₂ 5
 *धू)यमाने (K₄ D₁ *जे)न —^b) S मनस्विनी (for
 तप*) —^c) D₂ 4 आयात (for आयान्त)

12 ^a) K₁ पश्येमा, K₈ 4 G₈ पश्य स्व, K₅ B
 (B₂ missing) D₁ D₂ 3 4-5 पश्यवा, D₈ पश्याय
 (for पश्यस्व) —^b) K₁ 5 D₁ D₂₋₃ बालेन हि, D₁
 T₁ बालेनेह, G₁ बालाभिह (for *विह) B₂ 5
 D₁ निराकृतौ (for विना*) K₂ 4 बालेनेह (K₄ *न
 हि) विनाकृत (K₂ *त्ता) —^c) K₂ D₁ om 12^{cd}
 —^d) M₂ [उ]मौ (for [ए]व) —^e) K₄ हनौ विधि,
 K₅ हतं चैव, D₈ हतौ तुभ्यं, D₄ G₈ हतौ तु (G₈
 *ततु)स्यौ

13 ^a) T₁ G₁ धीर (for वीर) —^b) Ś₁ T₁ G₁
 M₂ 4 स्वा (for स्वा) K₂ D₂ 4 5 प्रमादयेत् —^d)
 D₂ महात्मज, G₂ जनार्दन (for ममात्मजम्)

14 ^a) K₄ मे (for स्म) K₁ -राज्ञे वा, D₁ D₂
 S राजेन (for -राज्ञा वा) —^c) G₂ च (for वा)
 —^d) K₅ हि तं (for इद)

15 B₂ om from 15 up to 69 1 K₂ 4 D₁ om
 (hapl) 15, Ś₁ reads it on marg —^a) Ś₁ B₂

अजानतीमिपीकेयं जनित्रीं हन्त्विति प्रभो ।
 अहमेव चिन्था स्यां नेदमेवंगतं भवेत् ॥ १५
 गर्भस्थस्यास्य बालस्य ब्रह्मास्त्रेण निपातनम् ।
 कृत्वा नृशंसं दुर्बुद्धिद्रौणिः किं फलमश्रुते ॥ १६
 सा त्वा प्रसाद्य शिरसा याचे शत्रुनिग्रहण ।
 प्राणांस्त्यक्ष्यामि गोविन्द नायं संजीवते यदि ॥ १७
 अस्मिन्धि बहवः साधो ये ममासन्मनोरथाः ।
 ते द्रोणपुत्रेण हताः किं नु जीवामि केशव ॥ १८

आसीन्मम मतिः कृष्ण पूर्णोत्सङ्गा जनार्दन ।
 अभिप्रादयिष्ये दिष्ट्येति तदिदं वितथीकृतम् ॥ १९
 चपलाक्षस्य दायदे मृतेऽस्मिन्पुरुषर्षभ ।
 विफला मे कृताः कृष्ण हृदि सर्वे मनोरथाः ॥ २०
 चपलाक्षः किलतीव प्रियस्ते मधुसूदन ।
 सुतं पश्यस्य तस्येमं ब्रह्मास्त्रेण निपातितम् ॥ २१
 कृतघ्नोऽयं नृशंसोऽयं यथास्य जनकस्तथा ।
 यः पाण्डवीं त्रियं त्यक्त्वा गतोऽद्य यमसादनम् ॥ २२

अजानत्याम्; K₁ D₂ s 'ता वाम्, K₂ आजातामाम् (sio),
 K₃ T G₁ s M₁ s G₇ अजातानाम्, B₃ G₃ M₃ s
 'नताम्, D₀₁ 'नत्याम् —^b) K₁ G₃ जनित्री, K₂
 जनित्रो T₁ यांतु (for हन्तु) T₁ [ह]व; G₁ [ह]दं
 (for [ह]ति) D₀ जानतीहमिति प्रभो —^c) K₃ इयम्
 (for अहम्) Ś₁ G₂ एवं (for एव) B₁ (marg as
 in text) D₀₁ D₀₁ विनिष्टा (sio) —^d) K_{1,5} D₀₁
 D₂₋₃ [ए]तद् (for [ह]दम्) B₁ s s D₀ एव गते, D₀₁
 D₀ s एव गते (D₂ 'त) K₂ नैतदेव मतं भवेत्, T
 G₁ s M नायमेवगतो भ'

16 B₃ om. 16 (of v 1 15) —^a) B₃ गर्भस्थं
 च (for 'स्थस्य) —^b) K₃ s B₃ D₁ निपातितं (B₃
 'तं) (for 'तनम्) — For 16^{ab}, D₀ s subst

137* ब्रह्मास्त्रेणास्य बालस्य गर्भस्थस्य निकृन्तनम् ।

[D₀ गर्भस्थ च (for 'स्थस्य)]

—^c) K₃ T₂ G₃ नृशंसो (for 'सं) T₂ दुष्टारामा, M₃
 दुर्बुद्धि D₀ कृत निशंस दुर्बुद्धि (sio) —^d) K₄ क
 (for किं) B₁ सुखम् (for फलम्)

17 B₃ om 17 (of v 1 15) —^a) K (except
 K₃) त्वा (for त्वा) —^b) K₁ s B₃ s D₀₁ D₂ s s s
 T₁ G₁ -निग्रहण —^c) D₀₁ त्यक्षत, D₀ त्यक्षाम (for
 त्यक्ष्यामि) —^d) Ś₁ K₃ सजीव्यते, K₂ 'वयेद्, D₀
 'वति, T G₁ 'वितो; G₃ जीवति वा (for सजीवते)
 K₄ D₁ नास्य सजीवन (D₁ 'वता) यदि

18 B₃ om 18 (of v 1 15) —^a) K₃ इयावे,
 K₄ D₁ बाले, K₃ शान्ते, B₃ s D₀₁ सर्वे, G₃ कृष्ण
 (for साधो) K₂ अस्मिन्मे बहु वा आशा, T G₁ s
 M अस्मिन्धि (G₂ 'स्य) निहते बाले (M इयावे) —^c)
 K₁ om पुत्रेण G₃ ते द्रौणिभीषा पुत्रेह —^d) K₁ s
 D₁₋₃ तु (for नु) Ś₁ K₃ माधव (for केशव)

19 B₃ om. 19 (of v 1 15) —^a) D₁ अस्मिन्
 (for आसीन्) —^b) K₂ नून प्रति, D₀₁ पुत्रोरमगा,
 G₂ M₁₋₃ पुत्रोरमगा (for पूर्णो) K₁ s B₁ D₀₁ D₂ s
 जनार्दन, K₄ D₁ पुरा हरे (for जनार्दन), D₂ पूर्णोरमगा
 जनार्दन —^c) hypermetric K₃ अभिप्रादयद्, G₁
 'वादय K₁ B₃ D₀₁ D₂₋₃ T₂ कृष्णति, K₂ s B₁ D₀₁
 हृष्टेति, K₄ D₁ हृष्टार्या, B₁ कृष्टेति, T₁ **ति (for
 दिष्ट्येति) —^d) K₃ विफले, K₃ B₃ s T G₁ s M
 वितथ, B₁ विफली (for वितथी)

20 B₃ om 20 (of v 1 15) G₁ om (hapl)
 20 —^a) K₁ चपलाक्षस्य, M₃ अचला (for चपला)
 —^b) M₃ पुरुषर्षभे —^c) K₂ [अ]स्मि (for मे)
 D₀ तदा (for कृता) —^d) K₃ हृदये च; T₁ M₁
 s s हृदि सर्वं (for हृदि सर्वे)

21 B₃ om 21 (of v. 1 15) —^a) K₂ चपलाक्ष,
 D₀ 'लाक्षा —^b) B₃ प्रिय —^c) G₃ हृक्षन्व (for
 पश्यस्य) K₄ D₁ T₁ G₁ M₃ [ए]न, M₃ [ए]त (for
 [ह]मं) Ś₁ K₂ B₃ s D₀₁ सुत पश्य सु, K₂ मृ)तस्येमं
 (B₃ सुतश्याम), K₁ s B₁ D₀₁ D₂₋₃ T₂ सुत पश्य
 स्वमस्येमं —^d) B₁ D₂₋₄ [अ]भि- (for नि) K₁
 ब्रह्मास्त्रेण निपातित (hypermetric)

22 B₃ om 22 (of v 1 15) —^a) D₀ कृतघ्न
 (for 'घ्नोऽयं) D₀ नृशंसेन (for 'सोऽयं) G₃ प्रिय
 नोय भवेत्तात —^c) K₂ s s D₁ T₁ G₁ M पाण्डव-
 B₃ D₃ पाण्डवी (for पाण्डवी) —^d) D₀₁ गते

23 B₃ om 23 (of v 1 15) —^a) D₀₁ [ए]व
 (for [ए]तत्) —^c) K₁₋₃ अस्मिन्पु (for 'मन्यौ)
 K₃ हत (for हते) B₁ D₀₁ D₀₁ G₃ वीरे (for वीर)
 D₀ अस्मिन्पुर्वह वीर —^d) K₂ ते (for त्वाम्) D₁
 आचिराद्, M₁ s चिराद् Ś₁ हत, K_{2,4,5} B₃

मया चैतत्प्रतिज्ञातं रणमूर्धनि केशव ।
अभिमन्यौ हते वीर त्वामेष्याम्यचिरादिति ॥ २३

तच्च नाकरवं कृष्ण नृशंसा जीवितप्रिया ।
इदानीमागतां तत्र किं नु वक्ष्यति फाल्गुनिः ॥ २४

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि सप्तपठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

६८

वैशंपायन उवाच ।

सैवं विलप्य करुणं सोन्मादेव तपस्विनी ।
उचरा न्यपतद्भूमौ कृपणा पुत्रगृद्धिनी ॥ १
तां तु दृष्ट्वा निपतितां हतवन्धुपरिच्छदाम् ।
बुक्रोश कुन्ती दुःखार्ता सर्वाश्च भरतस्त्रियः ॥ २
मुहूर्तमिव तद्राजन्पाण्डवानां निवेशनम् ।
अप्रेक्षणीयमभवदार्तस्वरनिनादितम् ॥ ३

सा मुहूर्त च राजेन्द्र पुत्रशोकामिपीडिता ।
कश्मलाभिहता वीर वैराटी त्वभवत्तदा ॥ ४
प्रतिलम्ब्य तु सा संज्ञामुचरा भरतर्यभ ।
अङ्कमारोप्य तं पुत्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५
धर्मज्ञस्य सुतः संस्त्वमधर्ममवबुध्यसे ।
यस्त्वं वृष्णिप्रवीरस्य कुरुपे नाभिवादनम् ॥ ६
पुत्रं गत्वा मम वचो ब्रूयास्त्वं पितरं तव ।

C 14 2015
B 14 68 7
K 14 68 7

D₁ e T₂ इव, D₀₁ दिवि (for इति) K₃ त्वामेष्याम्य
चराचर

24 B₃ om. 24 (of v 1 15) —^a) K₂ corrupt.
—^b) K₂ D₃ मा गता, K₄ s D₀₁ D₁ s e मा गता,
M₄ आगता (for आगता) B₁ s s D₀₁ इदानीं मा गता
वाव, G₃ इमा महीं गता वयं —^d) D₀₁ किं तु,
D₅ किमु (for किं नु) Ś₁ K₂ M₄ वक्ष्यामि (for
वक्ष्यति) Ś₁ M₄ फाल्गुनि (Ś₁ णि), K₂ s D₁
फाल्गुन, K₃ G₂ फल्गुनि

Colophon missing in B₂, om in B₃ — *Adhy*
name K₂ उत्तरावाक्य, K₄ s D₁ उत्तराविलाप
— *Adhy no* (figures, words or both) Ś₁ 82, B₁
67 (as in text), D₀₁ M₄ (inf ltn) 68, D₃ 64
T₁ 54, T₂ G₁ s M 53, G₃ 66 — *Śloka no*
Ś₁ 14, D₀₁ 24

68

☞ This adhy is missing in B₂ (of. v 1 14
60 25) B₃ om. this adhy (cf v 1 14 67 15)

1 K₄ D₁ om the ref —^a) B₃ G₃ M₄ एवं (for
सैवं) —^b) K₂ दुःखादेव (for सोन्मा) —^d) Ś₁
-गृद्धिणी, T₂ G₁ s गृद्धिनी (for -गृद्धिनी)

2 ^a) G₃ स ता (for ता तु) D₁ [ख]मि (for
नि) —^b) K₁ B₁ s s D (except D₁) हतपुत्र-, T₁
G₁ गतवधु-, T₂ (inf ltn as in text) गतविदु (for
हतवन्धु-) —^c) Ś₁ आक्रोशार्ता च दुःखार्ता, G₃ बुक्रोश
ताश्च दुःखार्ता (sio) —^d) K₂ तु (for च) B₁
भरतस्त्रिय

3 ^a) K₃ मुहूर्ताद् Ś₁ K₃ अपि (for इव) K₁
D₀₁ D₂-s राजेन्द्र (for तद्राजन्) —^d) K₁ corrupt
Ś₁ D₀₁ G₂ -स्वन (for -स्वर) K₁ D₂ s G₂ s M
-विनादित, D₃ विनो (for निना)

4 ^a) D₅ मुहूर्ते K₄ s D₁ तु, G₃ हि (for च)
T₁ G₁ s M मुहूर्तमिव राजेन्द्र —^b) G₂ चापिता (for
-पीडिता) —^c) K₂ D₁ चापि, B₃ om (for वीर)
K₂ कश्मलोद्भवा चापि (sio) —^d) D₃ विराटी (for
वै) Ś₁ ह्यभवत्, K₃ हि भवत्, K₅ वायवीत् (for
त्वभवत्) K₄ D₀₁ D₁ G₂ s M वैराटिरभवत्तदा

5 ^a) K₂ तत, K₄ s D₁ पुन (for तु सा) —^b)
D₀₁ उवाच (for उत्तरा)

6 ^a) T₁ G₁ धर्मजस्य (for 'ज्ञस्य) K₁ संस्तु,
B₁ s s D₀₁ D₀₁ D₂-s T G₂ s M₁ s स त्वम्, D₃
सतस्य (sio) (for सस्त्वम्) K₄ D₁ धर्मानुजस्य सुतजस्य
—^b) K₂ धर्मं किं, K₄ D₁ त्व धर्मं, B₃ अधर्मान्,
D₃ त्वधर्मं, T₁ G₁ s न धर्मम् (for अधर्मम्) K B₁

दुर्मरं प्राणिनां वीर काले प्राप्ते कथंचन ॥ ७
 याहं त्वया विहीनाद्य पत्या पुत्रेण चैव ह ।
 मर्त्ये सति जीवामि हतस्वस्तिरकिंचना ॥ ८
 अथ वा धर्मराज्ञाहमनुज्ञाता महाभुज ।
 भक्षयिष्ये विषं तीक्ष्णं प्रवेक्ष्ये वा हुताशनम् ॥ ९
 अथ वा दुर्मरं तात यदिदं मे सहस्रधा ।
 पतिपुत्रविहीनाया हृदयं न विदीर्यते ॥ १०
 उत्तिष्ठ पुत्र पश्येमां दुःखितां प्रपितामहीम् ।
 आर्तामुपप्लुतां दीनां निमग्नां शोकसागरे ॥ ११

३ ४ D T₂ G₈ नावबुधसे — °) K₁ स (for यस्) — °) Do₁ M₂ कुरुते

7 G₈ om 7^{ab} — °) T₂ ब्रूहि स्व (for ब्रूयास्त्वं) Ś₁ K₂₋₅ B₃ D₁ दिवि, K₁ B₁ ४ Do₁ Dn₁ D₂₋₆ स्विद (for तव) — °) K₈ दुर्धर, D₈ ० दुर्मर, T₂ दुर्मृद्य, G₂ दुर्मदं (for दुर्मरं) D₅ ० काले (for वीर) — °) B₁ कदाचन (for कथं). D₅ ० प्राप्ते वीर कथंचन

8 °) Ś₁ K₃ साह, K₂ या ह, M₂ यान (s₁₀) (for याहं) K₁ B₁ Dn₁ D₂₋₆ विना (D₈ 'मा')येह, B₃ विनीक्षाद्य (s₁₀), T₂ च हीनाद्य (for विही) — °) K₂ ४ ६ D₁ ० ० G₃ हि (for ह) D₈ पत्या पुत्र तयैव ह — °) D₅ मर्तवा (s₁₀) (for 'न्ये) Ś₁ K₈₋₆ D₁ मरणेच्छापि जीवामि, K₂ मरणस्यापि जीवा हि, T₁ G मरण नाभि (G₈ 'धि')गच्छामि, M मरणाद्यापि जीवामि — °) Ś₁ अकिंचिन (s₁₀), K₂ ६ D₂ T₂ न किं (K₂ D₂ अकिं)चन, K₈ कथंचन (for अकिंचना) G₈ तपस्वस्ति न किंचन (s₁₀)

9 D₅ om 9^{ab} — °) M₄ धर्मराजेन (for 'राज्ञा हम्) — °) Do₁ महीभुज — °) G₈ खादयिष्ये (for भक्षं). K₁ B₁ Dn₁ D₂₋₆ घोरे (for तीक्ष्णं) — °) G₈ प्रवेक्ष्याम्यथ वानल

10 °) Ś₁ दुर्दर (s₁₀), K₈ D₅ दुर्धरं; G₂ दुर्दुर, G₈ दुष्कर (for दुर्मर) — °) D₈ हतस्त्रधा (s₁₀) (for सह) — °) K₁ विदीर्यत, G₈ [अ]वदीर्यते (for विदी)

11 K₄ D₁ om 11 — °) T G₁ M वत्स, G₂ पश्य (for पुत्र) K₁ पश्येम, K₂ पश्यैना, G₂ वरसेमा, G₈ पश्यैता (for पश्येमा) — °) K₁ प्रपितामह, K₅ पतिता महीं — °) K₂ उपसुता, K₈ 'भुव, Dn₁

आर्यां च पश्य पाञ्चालीं सात्वतीं च तपस्विनीम् ।
 मां च पश्य सुदुःखार्तां व्याधविद्धां मृगीमिव ॥ १२
 उत्तिष्ठ पश्य वदनं लोकनाथस्य धीमतः ।
 पुण्डरीकपलाशाक्षं पुरेव चपलेक्षणम् ॥ १३
 एवं विप्रलपन्तीं तु दृष्ट्वा निपतितां पुनः ।
 उत्तरां ताः स्त्रियः सर्वाः पुनरुत्थापयन्त्युत ॥ १४
 उत्थाय तु पुनर्धैर्याचदा मत्स्यपतेः सुता ।
 प्राञ्जलिः पुण्डरीकाक्षं भूमावेवाम्यवादयत् ॥ १५
 श्रुत्वा स तस्या विपुलं विलापं पुरुषर्षभः ।

*सुता (s₁₀), D₅ 'श्रुता (for 'भुता). — °) K₂ D₂ विमग्ना (for नि') K₈ शोकसागर

12 °) K₂ पश्य च (by transp) K₈ पंचाली — °) K₈ B₃ G₈ यशस्विनी K₂ सात्वती च तपस्विनी — °) Ś₁ Do₁ स्व- (for सु) K₂ मा चापि पश्य दुःखार्तां — °) K₂ Dn₁ मृगाम्

13 °) D₅ ० जगन्नाथस्य (for लोकनां) D₅ धीमत (s₁₀), G₈ पश्यत (for धीमत) — °) Ś₁ K₈ D₅ पलाशाक्ष, K₄ ६ D₁ ० S विद्यालाक्षं (D₅ 'क्ष'), D₈ -पलासाक्षं (for 'शाक्ष) K₂ पुण्डरीकं विद्यालाक्षं — °) K₄ D₁ पुनरेव (hypermetrio), D₅ पितेव (for पुरेव) K₁₋₈ D T₁ G₁ ८ चपलेक्षण (D₁ 'णा; G₈ 'ण)

14 °) K₄ विलपतीं ता, Do₁ S वि (G₈ प्र)लपतीं ता (for विप्रलपन्तीं) K₁ ६ B₁ D₂ ८ तां (for तु) K₂ एतां विलपतीं दृष्ट्वा, D₁ एव विलपतीं **, D₅ ० एव (D₅ 'व) ता विप्रलप (D₅ 'प)तीं — °) K₄ नियतरं (s₁₀) (for निपतिता) Ś₁ K₈ B₄ भुवि (for पुन) K₂ दीनां निपतिता पुरा — °) K₁ ४ ४ B₄ D (except D₁) T G₁ २ M₁ २ तां (for ता) — °) Ś₁ K₈ उत्थाप्याश्वासयन्पुन (K₈ 'प्रमु), K₁ corrupt, K₂ पुनरुत्थापयत्तत, K₅ B₄ Dn₁ D₂₋₆ 'स्थापयंस्तत (D₅ ० 'था), B₁ ८ Do₁ समुदस्थापयंस्तत (B₁ 'दा)

15 °) K₁ ४ ६ B₁ Dn₁ D₁₋₈ G₈ च, Do₁ तं (for तु) D₅ देवांस (s₁₀) (for धैर्यात्) — °) K₄ D₁ G₂ तथा (for तदा) G₁ मात्स्यपते (for मत्स्य) B₁ D₅ सदा (for सुता) K₂ तदा मत्स्यसुता च सा — °) Do₁ प्राञ्जलि — °) D₈ अभ्यधारयत्; G₈ 'वदत (for 'वादयत्) Ś₁ पुनरेवाम्यशोचयत्, K₈ D₅ (marg sec m) पुनरेवाम्यनो (K₈ 'चो)दयत्, D₅ भूमावेवामि

उपस्पृश्य ततः कृष्णो ब्रह्मास्त्रं संजहार तत् ॥ १६
 प्रतिजज्ञे च दाशार्हस्तस्य जीवितमच्युतः ।
 अत्रवीच विशुद्धात्मा सर्वं विश्रावयन्नगत ॥ १७
 न ब्रवीम्युत्तरे मिथ्या सत्यमेतद्भविष्यति ।
 एष संजीवयाम्येनं पश्यतां सर्वदेहिनाम् ॥ १८
 नोक्तपूर्वं मया मिथ्या स्वैरेष्वपि कदाचन ।
 न च युद्धे परावृत्तस्तथा संजीवतामयम् ॥ १९
 यथा मे दयितो धर्मो ब्राह्मणाश्च विशेषतः ।
 अभिमन्योः सुतो जातो मृतो जीवत्वयं तथा ॥ २०

यथाहं नाभिजानामि विजयेन कदाचन ।
 विरोधं तेन सत्येन मृतो जीवत्वयं शिशुः ॥ २१
 यथा सत्यं च धर्मश्च मयि नित्यं प्रतिष्ठितौ ।
 तथा मृतः शिशुरयं जीवतामभिमन्युजः ॥ २२
 यथा कंसश्च केशी च धर्मेण निहतौ मया ।
 तेन सत्येन बालोऽयं पुनरुज्जीवतामिह ॥ २३
 इत्युक्तो वासुदेवेन स बालो भरतर्षभ ।
 शनैः शनैर्महाराज प्रास्पन्दत सचेतनः ॥ २४

C 14 2032
B 14 68 24
K 14 69 25

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

विंशत्यत्

16 ^a) K₁ 5 तु, G₂ [अ]थ (for स) Ś₁ तस्या
 सु, K₂ तस्या स (by transp), G₃ तस्याश्च —^b)
 M₂ विलासं (for विलाप) B₁ 4 T G₁ पुरुषर्षभ K₂ 4
 D₁ प्रलाप पुरुषर्षभ —^d) M इ (for तत्) K₁ 4 5
 B₁ 8 4 D ब्रह्मास्त्रं प्रत्यसंहारत् (B₁ 'रेत्'), K₂ 'स्र तच्च
 सहरत्

17 ^a) G₂ [s]य, M₁ 2 इ (for च) B₁ दासा
 हंस —^b) D₁ G₂ जीवितुम् K₅ आत्मन, D₆
 उच्यत (for अच्युत) —^c) D₁ partly damaged
 D₆ विशुद्धात्मा (for विशु) —^d) Ś₁ विस्मापयन्,
 K₁ D₆ विश्रामयन्, D₆1 श्रावयन् (submetric) (for
 विश्रावयन्)

18 ^a) M₁ 2 मिथ्या K₁ न ब्रवीत्युत्र ते मिथ्या, D₆
 नाग्रवीदुचरा मिथ्या —^b) K₂ 8 M₁ 2 सर्वम् (for
 सत्यम्) K₂ एव (for एतद्) —^c) K₂ अह, D₆
 G₂ M एव (for एष) D₁ [ए]त (for [ए]न) —^d)
 D₆ देहिन

19 ^a) B₂ 4 स्वैरेष्वपि, D₆1 स्वैरे ह्यपि (for नोक्त
 पूर्वं) —^b) B₂ 4 D₆1 नोक्तपूर्वं (for स्वैरेष्वपि) K₄
 D₁ कुतोन्मथा (for कदाचन) —^c) Ś₁ K₂ युद्धे, K₁
 B₁ 4 D (except D₁) युद्धात्, M₂ युद्धे (for युद्धे)
 T₁ G₂ पुरा वृत्तस्य, T₂ G₁ परावृत्ते, M₂ परावृत्तस्य (for
 'वृत्तस्य) K₂ न च युद्धे परावृत्त, B₂ न च युद्धात्परा-
 वृत्तस्य —^d) T₂ तदा (for तथा) B₂ संजीवताद्,
 D₁ संभवताम् K₂ 5 D₆ 6 G₂ 8 तथा संजी (K₂ 'मा)-
 चयाम्यहं

20 ^b) Ś₁ K₂ D₆ 6 G₂ ब्राह्मणश्च —^c) K₄ D₁
 वशकर; D₆1 om (for सुतो जातो) —^d) K₂ om,
 K₄ D₆1 D₁ सुतो (for मृतो) D₆ जीवति (for 'तु)
 K₁ D₁ शिशुः, D₆1 तदा (for तथा)

21 K₁ om (hapl.) 21 K₄ D₁ om. (hapl.)
 21-22 —^a) K₂ G₁ तथा (for यथा) G₂ [अ]यं
 (for [अ]ह) —^b) K₅ D₆1 D₆ 6 विजये तु, D₂
 विजयेन (for विज) K₂ विजये वै कथंचन —^c) D₆
 सत्त्वेन (for सत्येन) —^d) D₆ जीवति (for 'तु)

22 K₄ D₁ om. 22 (cf v 1 21) —^a) K₂
 धर्मं, D₆ सत्त्वं (for सत्यं) K₂ सत्यं, D₆1 M₄ (117f
 12n as in text) धर्मं (for धर्मंश्च) —^b) G₂ मया
 (for मयि) K₂ प्रतिष्ठितं, G₂ 'ष्ठिते —^c) K₂ मृत,
 B₂ मत्त (for मृत) D₆ शिशुवरो (for 'रय) —^d)
 B₂ D₆1 जीवताद् G₂ जीवत्वद्याभिमन्युज

23 ^b) K₂ 1 निहतो —^c) K₁ D₆1 D₂ 8 5 6 [s]य
 (for स्य) —^d) B₂ D₆1 संजीवताम् (B₂ 'ताद्'),
 G₂ उज्जीवयतु (for 'वताम्) K₂ अत्त, K₄ D₁ मृत,
 D₆ इय (for इह) K₁ 5 B₁ 4 D₆1 D₂-3 T₁ G₁
 पुन सजीव (K₅ 'वि)तामय (K₅ B₄ 'मिह; T₁ 'महो)
 —After 23, G₂ 128

138* यदि मे ब्रह्मचर्यं स्यात्सत्यं च मयि सस्थितम् ।
 अन्याहत्त ममैश्वर्यं तेन जीवतु बालक ।

24 ^a) K₂ B₁ 8 M [उ]क्ते (for [उ]क्तो) D₆ वासु
 देवस्य (for 'देवेन) K₂ 4 5 D₁ इत्युक्तवचने देवे, G₂
 इत्युक्त्वा वासुदेवोय —^b) G₂ तं (for स) T₁ G₁ 2

६९

वैशंपायन उवाच ।

ब्रह्मास्त्रं तु यदा राजन्कृष्णेन प्रतिसंहृतम् ।
तदा तद्वेश्म ते वित्रा तेजसामिविदीपितम् ॥ १
ततो रक्षांसि सर्वाणि नेशुस्त्यक्त्वा गृहं तु तत् ।
अन्तरिक्षे च वागासीत्साधु केशव साध्विति ॥ २
तदस्त्रं ज्वलितं चापि पितामहमगात्तदा ।
ततः प्राणान्पुनर्लेभे पिता तव जनेश्वर ।

व्यचेष्टत च वालोऽसौ यथोत्साहं यथाबलम् ॥ ३
बभूवुर्मुदिता राजंस्ततस्ता भरतस्त्रियः ।
ब्राह्मणान्वाचयामासुर्गोविन्दस्य च शासनात् ॥ ४
ततस्ता मुदिताः सर्वाः प्रशशंमुर्जनार्दनम् ।
स्त्रियो भरतसिंहानां नावं लब्ध्वेव पारगाः ॥ ५
कुन्ती ह्युपदपुत्री च सुभद्रा चोत्तरा तथा ।
स्त्रियश्चान्या नृसिंहानां बभूवुर्हृष्टमानसाः ॥ ६

याल — After 24^b, T G₁ (marg sec m) : ins

139* पादेन कमलाभेन ब्रह्मरुद्राचितेन च ।
स स्पृष्ट्वा पुण्डरीकाक्ष आपादतलमस्तकम् ।
स्पृष्टमात्रस्तु कृष्णेन स हि वालोऽभिमन्युज ।

[(L 3) G₂ स वालो अभिमन्युज (for the post half)]

—^d) M₄ व्यस्पदत (for प्रास्पन्दत) D₅ सचेतस . T₁
G₁ : प्रापद्य (G₂ प्रस्पद) त स चेतना

Colophon missing in B₂, om in B₅ — *Adhy name* K₂ : परीक्षिजीवन, K₄ D₁ परी (D₁ 'रि) क्षिजीवने कृष्णप्रतिज्ञा ब्रह्मास्त्रस (K₄ 'सप्र) हार परी (D₁ 'रि) क्षितजीवनं, T G₁ परिक्षिस्त्रजीवन — *Adhy no* (figures, words or both) Ś₁ 83, B₁ 68 (as in text), Dn₁ M₄ (inf l₁n) 69, D₄ 65, T₁ 55, T₂ G₁ : M 54, G₈ 67 — *Śloka no* Ś₁ 14, Dn₁ 24

69

1 B₂ missing up to नाम चास्या (in 9^b) (of v 1 14 60 25) B₅ om 1 (of v 1 14 67 15) D₀₁ om the ref —^a) K₁ ब्राह्मणास्त्र (hyper-metric) (for ब्रह्मास्त्रं) K₄ D₁ G₂ M₁ : तदा राजन्, G₈ महाराज —^b) K₄ D₁ परि (for प्रति) —^c) K₂ : D₁ तत्तदा (by transp). K₁ D₀₁ Dn₁ D₂ : 4 6 स्वल्पिन्ना, K₆ सहसा, B₁ : 4 G₈ वित्रा ते (by transp), B₂ (sup l₁n) तल्पिन्ना, D₅ स्वल्पिद् —^d) K₂ : D₁ स्म, K₈ B₃ [अ]ति; T G₁ : 2 हि (for [अ]भि) Ś₁ विदीरित; Ś₁ (sup l₁n) प्रदी पित (for विदी) B₄ (sup l₁n) G₈ सर्ववैतिवि-

(G₈ 'तोपि प्र) दीपित, D₀ तेजसामिव दीपितं

2 B₂ missing (of v 1 1) —^a) K₂ D₁ भीतानि (for सर्वाणि) K₂ ततो भीतानि रक्षांसि —^b) T G₂ ययुस् (for नेशुस्) K₂ om तु K₂ तत, K₁ B₁ D₁ तत; K₁ G₂ च तत्; M₁ : तु त (for तु तत्) —^c) B₁ : 2-3 अन्तरिक्षे D₅ om वाग् G₂ अन्तरे चापि वागासीत् —^d) K₂ : साधु साध्विति केशव

3 B₂ missing (of v 1 1) —^a) K₂ तदास्त्रं D₀ ज्वलित (for ज्वं). G₈ तवास्त्रं ज्वलित चासीत्. —^b) M₂ तत (for तदा) —^c) K₂ om (hapl) from पुनर्लेभे up to ब्राह्मणान् (in 4^c) —^d) Ś₁ K₁ Dn₁ D₂ : 6 नरेश्वर (for जने) —^e) K₂ D₀₁ व्याचेष्टत. K₁ om च K₈ [s]य (for स्तौ) —^f) G₈ यथेष्टं शौरिणा तदा

4 B₂ missing (of v 1 1) K₂ om. up to ब्राह्मणान् (in 4^c) (of v 1 3) —^b) K₁ ततस्ते, K₂ तत्र ता, K₅ सर्वाश्च (for ततस्ता) G₂ भारत- (for मं) —^c) K₂ om 4^{cd} —^d) Bom ed ब्राह्मणा K₂ याचयामासुर, D₁ om, T₁ चार्चयां; T₂ तर्पयां, G₁ व्यापयां (for वाचयां) —^e) K₁ B (B₂ missing) D (except D₁) [प]व (for च) K₂ शश्वतं (for शासनात्)

5 B₂ missing (of v 1 1) K₂ transp 5^b and 5^c K₂ om (hapl) 5^c-7^d —^e) D₅ सिद्धानां (for -सिंहानां) —^d) K₄ लब्धा च, G₂ हृष्ट्वेव (for लब्ध्वेव) Ś₁ K₈ पारगा, M₂ सागरे (for पारगा)

6 B₂ missing (of v 1 1) K₂ om. 6 (of v 1 5) —^b) B₂ : 4 D₀₁ [अ]य (for च) G₈ तदा (for तथा) —^c) K₂ चान्या च; K₂ भरत (for चान्या नृ-).

तत्र मल्ला नटा झल्ला ग्रन्थिकाः सौख्यशायिकाः ।
 दूतमागधसंघाश्चाप्यस्तुवन्वै जनार्दनम् ।
 कुरुवंशस्तवाख्याभिराशीर्भिर्भरतर्षभ ॥ ७
 उत्थाय तु यथाकालमुचरा यदुनन्दनम् ।
 अभ्यवादयत प्रीता सह पुत्रेण भारत ।
 ततस्तस्य ददौ प्रीतो बहुरत्नं विशेषतः ॥ ८
 तथान्ये वृष्णिशार्दूला नाम चास्याकरोत्प्रभुः ।

पितृस्त्व महाराज सत्यसंधो जनार्दनः ॥ ९
 परिक्षीणे कुले यस्माज्जातोऽयमभिमन्युजः ।
 परिक्षिदिति नामास्य भवत्वित्यन्नवीचदा ॥ १०
 सोऽवर्धत यथाकालं पिता तव नराधिप ।
 मनःप्रह्लादनश्चासीत्सर्वलोकस्य भारत ॥ ११
 मासजातस्तु ते वीर पिता भवति भारत ।
 अथाजग्मुः सुबहुलं रत्नमादाय पाण्डवाः ॥ १२

C 14 2048
 B 14 70. 14
 K 14 70 13

7 B₂ missing (cf. v 1 1) K₂ om 7^{abc} (cf. v 1 5) —^a) M₂ मल्ल K₁ नराध; K₂ भटाध, T₁ G₁ तथा (for नटा) K₁ s Dn₁ D₂₋₃ चैव, K₂ राजा, K₃ Dc₁ D₁ मल्ला, T G₁ s झल्ला (for झल्ला) —^b) G₂ गृथिका, M₂ ग्रथिका (for ग्रन्थिका) K₁ 4 D T ग्र(T₁ प्रा)यिका सौख्यशायि(D₂ 'य)का, K₂ 'का सौख्यशायिता, G₁ प्रायिका सौदागायका, G₂ राजिका सुखशायिका —^c) Ś₁ M₁ -संवाध (for -सवाध) G₂ तु (for च) —^d) K₁ [अ]प्यस्तुवति (sic), K₂ D₁ वेस्तुवत (D₁ 'श्र), K₂ स्तुवति स, B₁ s 4 Dc₁ Dn₁ D₂₋₃ T₁ [अ]प्यस्तुवत (D₂ s 'वत), B₂ T₂ G₂ M₂ s न्य(B₂ चा, G₂ प्रा)स्तुवन्वै, G₂ M₂ अस्तु (for [अ]प्यस्तु) —^e) G₂ om 7^{''} —^f) B₂ damaged K₂ M ऋवार्या(K₂ 'र्हा)भिर् (for 'ख्याभिर्) Ś₁ K₂ कुर्याश्च(K₂ 'वस्तु) यथार्याभिर्, K₂ 'वदो तथाचार्या, K₂ D₁ 'वदास्त्यार्हा(K₂ 'र्हा)सि, T G₁ 'ऋवार्या(G₁ 'र्या)भिर्, G₂ वदो ह्यवार्याभिर् —^g) s शचीभिर् (for आदीभिर्) —After 7, S (except G₂) ins

140* समाजयत संदष्टो महाराज महाजन ।

[T₂ नहागजो]

8 B₂ missing (cf. v 1 1) —^a) K₂ D₁ च (for तु) T यथाकामम्, G₁ तदा कामम् (for यथाकालम्) K₂ उत्तरा तु यथाकाम —^b) D₂ -नदने K₂ कृष्ण यादवनदन —^c) K₂ D₂ अभि(K₂ 'भी)वादयत, M₂ अप्य (for अय्य) K₂ (sup in) B₂ Dc₁ प्रीत्या (for प्रीता) —B₂ om (hapl.) 8^{''} —^d) Ś₁ B₁ s G₂ तस्य (Ś₁ 'स्यै, G₂ 'स्यै) कृष्णो, Dc₁ तस्य दष्टो (for ततस्तस्यै) K₁ B₁ Dn₁ D₂₋₃ तस्य कृष्णो ददौ दष्टो, K₂ तस्या प्रीतो ददौ कृष्णो, K₂ तस्यै कृष्णो ददौ प्रीतिः; K₂ s D₂ तस्यै (K₂ 'स्यै) प्रीतो ददौ कृष्णो —^e) Ś₁ K₂ s G₂ विशेषतः (K₂ 'वि)त्, K₂ विशेष (sub-metric) (for 'पत)

9 B₂ missing up to नाम चास्या (in 9^b) (of v 1

1) —^a) Dc₁ यथा (for तथा) K₂ [अ]स्त्व (hyper-metric), K₂ D₁ च; B₂ damaged (for [अ]न्ये) G₂ राज (for वृष्णि) K₂ 4 D₁ शार्दूलो, K₂ D₂ शार्दूल T G₁ s M तथैव वृष्णिशार्दूलो —^b) G₂ प्रभो (for प्रभु) —^c) K₂ जितोद्विय (for जनार्दन)

10 ^a) Dc₁ परिक्षीण K₂ परिक्षीणेषु कुरुषु —^o) K₂ s D₂ s M परिक्षिद्, B₁ s G₁ परिक्षिद् D₂ -नामा स —^d) Ś₁ corrupt. B₂ तथा, B₂ वच; T G₁ s M₁₋₃ प्रभु, M₂ पितृ (for तदा) K₂ भवितादिति नान्यथा

11 ^b) K₂ D₁ [ह]व च (for तव) Ś₁ जलेश्वर (sic), K₁ B D (except D₁) जनाधिप, K₂ जने श्वर, K₂ नराधिप (for 'धिप) —^o) Ś₁ K₂ s प्रह्लादय(K₂ 'य)श्च (for 'दनश्च) G₁ [अ]पि (for [अ]सीत्) K₂ D₁ पुन प्रह्लादयन्भीमान् —After 11, K₂ D₁ ins

141* पितामहसमानोऽप्य परीक्षिन्नविता नृप ।

12 K₂ (hapl) s D₁ om 12^{ab} —^a) T₁ G₁ s मासं (for मास-) K₂ वीर —^b) K₁ s D₂₋₃ च तव, D₂ तव च (for भवति) —^c) B₂ M₂ तथा (for अथ) K₂ s तु, D₂ स (for सु) Ś₁ K₂ B₂ विपुल (for -बहुल) —^d) Ś₁ धनम् (for रत्नम्) K₂ धनमाधाय पाहव —After 12, S ins

142* मेरुकूटनिमान्भाण्डान्कलशान्भाजनानि च ।

कृताकृत महद्वेममादाय पुरुषोत्तमा ।
 भारातैर्वाहनैस्त्र गोरुते गोरुते पथि ।
 निवसन्तो ययुर्देव सरन्त परमेष्ठिनम् ।
 नासीत्तत्र नर कश्चिदभारतौ नृप विना । [5]
 भीमादयोऽपि यज्ञार्थं वहन्ते किं पुनर्जना ।

[(L 1) M₁ s वंदान् (for भाण्डान्) —(L 2) T₂ G₁ भीमम्, M₁ s 4 हेमम् (for हेमम्) G₂ चादाय

C 14 2045
B 14 70 14
K. 14 70 17

तान्समीपगताञ्श्रुत्वा निर्ययुर्घृष्णिपुंगवाः ।
अलंचक्रुश्च माल्यौघैः पुरुषा नागसाह्वयम् ॥ १३
पताकामिर्विचित्राभिर्ध्वजैश्च विविधैरपि ।
वेश्मानि समलंचक्रुः पौराश्चापि जनाधिप ॥ १४
देवतायतनानां च पूजा बहुविधास्तथा ।
संदिदेशाथ विदुरः पाण्डुपुत्रप्रियेषसया ॥ १५
राजमार्गाश्च तत्रासन्सुमनोभिरलंकृताः ।
शुशुभे तत्पुरं चापि समुद्रौघनिभस्वनम् ॥ १६

नर्तकैश्चापि नृत्याद्भिर्गायनानां च निखनैः ।
आसीद्वैश्रवणस्येव निवासस्तत्पुरं तदा ॥ १७
वन्दिमिश्च नरै रान्जस्त्रीसहायैः सहस्रशः ।
तत्र तत्र विविक्तेषु समन्तादुपशोभितम् ॥ १८
पताका धूयमानाश्च श्वसता मातरिश्चना ।
अदर्शयन्निव तदा कुरुन्वै दक्षिणोत्तरान् ॥ १९
अघोपयत्तदा चापि पुरुषो राजधूर्गतः ।
सर्वरात्रिविहारोऽथ रत्नाभरणलक्षणः ॥ २०

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

(for आदाय) — (L 3) T₂ भारतेर् (for भारतेर्)
G₁ भरतेनाहवे तत्र (for the prior half) T₂ गोमठे
गोमठे पथि (for the post half) — (L 4) G₁ परमे-
ष्ठिन — (L 5) G₈ नास्ति (for नासीत्) T G₁
नापि (T₁ न वै) तत्र नृप कश्चिद् (for the prior half)
— (L 6) G₈ M₁₋₈ अवहन् (for वहन्ते)]

13 ^a) K₂ corrupt Ś₁ D₀₁ तद् (for तान्) G₂
कृत्वा, G₈ दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). — ^o) M₂ corrupt. K₄
D₁ माल्यश्च; D₀₁ माल्यौघै, D₀ शाल्यौघै (for माल्यौ
घै) — ^a) T₂ G₂ M नगर (for पुरुषा) K₈ गज-
(for नाग)

14 ^o) K₁ D₀₁ वेश्मानि. K₂ & D₁ & अलंकृतानि
वेश्मानि, T G₁ वेश्मानि सफलं चक्रुः — ^a) K₄ D₁ &
चक्रुः, M₂ चाभि- (for चापि) K₁ B₁ & D₂ & जने-
श्वर, K₄ T₂ G₈ नराधिप (T₂ 'पा), D₀₁ D₀ & जने-
श्वरा (for जनाधिप)

15 ^a) D₁ देवतायतनान्यं च — ^b) K₁ B₁ & D₀₁
D₂ & & सुवि (B₂ च वि) विधास (for बहु) K₈ M₁
तदा (for तथा) G₈ पूजां बहुविधां तथा — D₁
om 15^d — After 15, G₂ reads 18, repeating 18^{ab}
in its proper place

16 G₂ om 16^{ab} — ^a) K₂ T₂ M -भार्गश्च T
G₁ [अ]पि, M [आ]सीत् (for [आ]सत्) — ^b) K₂
समनोभिर् K₁ & D₂ T₂ M अलंकृत — ^o) K₄ D₁ &
[अ]तःपुरं (for तत्पुरं) M [आ]सीत् (for [अ]पि)
— ^a) D₀ & सागरौघ (for समुद्रौघ). B₀ समस्वनं

(for -निभं) K₂ समुद्रौघमनिस्वन

17 ^a) D₂ नृत्यकैश्च; G₈ नाच्यकैश्च, M₁ & & नर्त
कैश्च — ^b) K₂ गायता च, K₄ B₀ D₀₁ D₂ & T G
M₈ गायकाना (for 'नानां) K₂ [अ]पि (for च)
Some MSS निखनै — G₂ om 17^{ab} — ^o) K₄
वैश्रवणश्च (for 'णस्य) K₈ & M₈ [ए]व (for [ह]व)
— ^a) K₂ निवासात्, K₈ निवासं, D₀₁ 'सास, T₁
वसतस्, T₂ काननं; G₁ M₈ वासनं (for निवासस)
K₄ D₁ & तत्पुरे K₈ सदा, T₁ तथा (for तदा)

18 G₂ reads 18 after 15, repeating 18^{ab}
here. — ^a) G₁ M वन्दिमिश्च (for बन्दि) D₀₁
चारणै (for च नरै) — ^b) Ś₁ K₁ & D₀₁ D₂ & & च
सर्वश (for सहस्रश) — ^o) B₀ om. one तत्र M₂
चापि (for the second तत्र) Ś₁ T₂ विमुक्तेषु, K₈
प्रदेशेषु (for विविक्तेषु) — ^a) D₀ परि (for उप)

19 G₈ om. 19-20 — ^a) K₄ D₁ & पताकोद्भूय
मानेन — ^b) K₂ corrupt K₁ & D₀₁ D₂ & & समं-
तान्; T G₁ & सरता (for श्वसता) — ^o) D₀₁ D₀
आदर्शयन् — ^a) G₁ दक्षिणेन तु (for 'णोत्तरान्)

20 G₈ om 20 (of v 1 19). — ^a) Ś₁ K₂ आबो
पयत्, K₂ & B D अघोपयत् (for 'यत्) — ^b) K₂
M गज- (for राज-) K₂ -धूर्गज (for 'त्) K₁ & B
D पुरुषा रा (K₁ B₀ & ग) जधूर्गता, T G₁ & पुरुषो (T₁
'पा) गजमार्गत — ^o) Ś₁ सर्वरत्न-, K₁ D₀₁ D₂ &
& & T₁ सर्वराष्ट्र; K₈ कार्यं सर्वं, K₈ सर्वे राष्ट्र; B₁ &
G₂ सर्वरात्रं (B₁ G₂ 'त्र); D₄ सर्वास्त्रियो (stio) (for

७०

वैशंपायन उवाच ।

तान्समीपगताञ्छ्रुत्वा पाण्डवाञ्छत्रुर्कशनः ।
वासुदेवः सहामात्यः प्रत्युघातो दिदृक्षया ॥ १
ते समेत्य यथान्यायं पाण्डवा वृष्णिभिः सह ।
विविशुः सहिता राजन्पुरं वारणसाह्वयम् ॥ २
महतस्तस्य सैन्यस्य खुरनेमिखनेन च ।
धावापृथिव्यौ खं चैव शब्देनासीत्समावृतम् ॥ ३
ते कोशमग्रतः कृत्वा विविशुः स्वपुरं तदा ।

पाण्डवाः प्रीतमनसः सामात्याः ससुहृद्गणाः ॥ ४
ते समेत्य यथान्यायं धृतराष्ट्रं जनाधिपम् ।
कीर्तयन्तः स्वनामानि तस्य पादौ ववन्दिरे ॥ ५
धृतराष्ट्रादनु च ते गान्धारीं सुबलात्मजाम् ।
कुन्तीं च राजशार्दूल तदा भरतसत्तमाः ॥ ६
विदुरं पूजयित्वा च वैश्यापुत्रं समेत्य च ।
पूज्यमानाः स्म ते वीरा व्यराजन्त विशां पते ॥ ७
ततस्तत्परमाश्चर्यं विचित्रं महदद्भुतम् ।

C 14 1052
B 14 71 8
K 14 71 8

सर्वरात्रि) D₁ (sup l₁n as in text) विहारोत्य, D₂
'रोत्य (for 'रोद्य) —^a) K₁ 2 M₁ 4 रत्नाहरण (for
'भरण) Ś₁ भूपित, K₂ B₁ 2 -भूषण, D₁ -दक्षणा,
D₂ -लक्षणा (for -लक्षण)

Colophon — Adhy name K₁ D₁ पादवधना
नयन, K₂ पुरालकरणं, B₂ 2 2 D₁ परिक्षिजन्म, B₂
परिक्षिजन्मकीर्तन — Adhy no (figures, words or
both) Ś₁ 84, K₂ D₁ M₁ (snf l₁n) 70, B₁ 2
69 (as in text), B₂ 66, T₁ 56, T₂ G₁ 2 M 55,
G₂ 68 — Śloka no Ś₁ 14, D₁ 21

70

1 ^a) B₂ त्व (for तान्) K₂ ताने समीपगान्छ्रुत्वा
(sic), K₁ D₁ तत्समीपगान्छ्रुत्वा —^b) Ś₁ B₁
-कर्षण, K₂ B₁-2.5 D₁ -कर्षण, D₁ कर्शन, D₂
-कर्षण D₂ 6 पादवान्ससुहृद्गणान् —^c) D₁ corrupt.
— After 1°, Bom ed ins

143* प्रययौ ससुहृद्गण ।

ते समेत्य यथान्याय

while D₂ reads 2^a, repeating it in its proper
place.

2 K₁ D₁ om (hapl) 2-4 D₂ reads 2^a for
the first time after 1° —^a) K₁ B (except B₁)
D₁ D₁ D₂→ यथाधर्म, K₂ G₂ 'न्याय्य (for 'न्याय)
—^b) K₁ D₂ 2 पादवा सह वृष्णिभि —^c) K₂ सबला;
G₂ सहसा (for सहिता)

3 K₁ D₁ om 3 (cf. v 1 2) —^a) B₂ न हतस्,

T G₁ 2 विशतस् (for महतस्) K₂ सहितस्तस्य सैन्यैश्च
—^b) K₁ सुरणेभि, K₂ B₂ G₂ रयनेमि- (for खुर)
K₁ 5 B₂ D₁ D₂ 2 2 2 ह (for च) D₁ सुखनेमि
खनेन ह —^c) K₂ 5 D₁ -पृथिव्यो (for 'न्यौ)
Ś₁ K₂ B₁ 2 D₁ [ख]पि (for [ख]व) —^d) K₁ B D₁
D₁ D₂ 2 2 2 T₁ G₁ सर्वमामीत्; T₂ शब्देनास्ति (for
'नासीत्)

4 K₁ D₁ om 4 (cf. v 1 2) —^a) Ś₁ K₂
कृष्णम्, K₁ B D₁ D₂ 2 कोपम्, D₁ D₁ T₁ G₁
कोशान्, D₂ 6 कोपान् (for कोशम्) —^b) B₁ 2 D₂
T₁ G₁ स्व (for स्व) D₁ तथा (for तदा) —^c)
Ś₁ K₂ 2 हृष्ट, B₁ 2 2 D₂ प्रीति (for प्रीत) —^d)
K₂ समेता (for सामात्या) 5 (except G₂) सुहृजना
(for 'द्गणा)

5 ^a) K₂ सामान्य (for समेत्य) G₂ यथान्याय्य
—^b) K₂ G₂ जनेश्वर, K₂ B₂ M नराधिप (for जना)
—^c) D₂ 6 कीर्तयति (for 'यन्त) K₂ स् (for स्व)

6 ^a) D₂ corrupt K₁ धृतराष्ट्रादनुजं ते (810), K₂
G₂ 'राष्ट्राद (G₂ 'द्रस्या)नुमते, T G₁ 'भ्यनुज्ञाता —^b)
D₂ 6 गाधारी K₂ D₂ गाधारी सुबलात्मजा (D₂ 'ज)
—^c) K₁-3 D₁ 2.6 कुन्ती G₁ राजशार्दूलस् —^d) G₂
तथा (for तदा) K₂ 4 D₁ D₁ 4-6 भरतसत्तमा K₂
प्रभवत्से ववदिरे

7 ^a) K₁ यजयित्वा (for पूजं) Ś₁ K₂ तु (for
च) —^b) K₂ वैश्या-, D₁ 2 T₂ G वैश्या (for
वैश्या) —^c) K₂ 5 B₁ S च (for स्) K₂ तैर्
(for ते) —^d) K₁ 2 B D₁ D₁ D₂ 2 2 2 इय (D₁

C 14 2063
B 14 71 9
K 14 71 8

शुश्रुवुस्ते तदा वीराः पितुस्ते जन्म भारत ॥ ८
तदुपश्रुत्य ते कर्म वासुदेवस्य धीमतः ।
पूजार्हं पूजयामासुः कृष्णं देवकिनन्दनम् ॥ ९
ततः कतिपयाहस्य व्यासः सत्यवतीसुतः ।
आजगाम महातेजा नगरं नागसाह्वयम् ॥ १०
तस्य सर्वे यथान्यायं पूजां चक्रुः कुरूद्रहाः ।
सह वृष्ण्यन्धकव्याघ्रैरुपासांचक्रिरे तदा ॥ ११
तत्र नानाविधाकाराः कथाः समनुकीर्त्य वै ।
युधिष्ठिरो धर्मसुतो व्यासं वचनमब्रवीत् ॥ १२
भवत्प्रसादाद्भगवन्वदिदं रत्नमाहृतम् ।
उपयोक्तुं तदिच्छामि वाजिमेधे महाक्रतौ ॥ १३

तदनुज्ञातुमिच्छामि भवता मुनिसत्तम ।
त्वदधीना वयं सर्वे कृष्णस्य च महात्मनः ॥ १४
व्यास उवाच ।
अनुजानामि राजंस्त्वां क्रियतां यदनन्तरम् ।
यजस्व वाजिमेधेन विधिवद्दक्षिणावता ॥ १५
अश्वमेधो हि राजेन्द्र पावनः सर्वपाप्मनाम् ।
तेनेष्ट्वा त्वं विपाप्मा वै भविता नात्र संशयः ॥ १६
वैशंपायन उवाच ।
इत्युक्तः स तु धर्मात्मा कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
अश्वमेधस्य कौरव्य चकाराहरणे मतिम् ॥ १७
समनुज्ञाप्य तु स तं कृष्णद्वैपायनं नृपः ।

स्या)रोचंत; Ks विराजंत, Ds विरोचेत (s10) (for
व्यराजन्त) S (except Gs) विशेषत (for विशा पते)

8 °) Ks ते (for तत्) Ds आसाद्य (for आश्रयं)
—^b) Ks s परम्, Bs हृदम् (for महद्) —^c) Ks
शुश्रुवुष, Ks Ds s सुश्रुवुष Ks Ds s सुहृदयो वै (for
तदा वीरा) —^d) Ks Ds परीक्षिञ् (for पितुस्ते)

9 °) Ds corrupt Ks उपश्रुता, Ts उपाश्रुत्य
Ks B1 s s Dn1 Ds s s तत्, Ds (also as in text)
च (for ते) B1 वीर्यं (for कर्म) Ks उपश्रुत्य तु ते
कर्म —^b) Ks तन्मन, B1 s भारत (for धीमत)
—^d) Ks देवकिनन्दन (s10)

10 °) Dn1 T G Ms s तत कतिपयाहसु, Ds तत
कौतिययाहस्य (s10) —^d) Ds Gs चारणाह्वयं (for
नागसा*)

11 °) Ks सर्वं —^b) Ks कुरूद्रह, Ks 'द्रह
—^c) B1 स तु (for सह) —^d) Ks s Ds s तत,
S (except Gs) च त (for तदा) Ks उपासाञ्जशिरे
तत

12 °) S1 Ks B1 s Dn1 Ds s s सममि, Ks Ds
समुप (for समनु) Ks तथा सममिकीर्त्य वै —^c)
Dcs धर्मयुतो (for 'सुतो)

13 Before 13, Dcs ins युधिष्ठिर उवाच —^a)
S1 Dcs तव (for भवत्-) T1 G1 Ms transp भगवन्
and यदिद् Ds आहृत —^c) Ks इक्षामि (s10)
(for इच्छामि) —G1 om. 13^d-15^a S1 reads 13^d-14^a

on marg —^d) Ds तथा (for महा-)

14 G1 om 14 (cf v 1 13) S1 reads 14^a on
marg —^a) Dn1 Ds s तम् (for तद्) Ks B1
Ds s Ms ज्ञातम् (for ज्ञायम्) —^b) Ks वाजिमेध-
महाक्रतुः (cf 13^d). —^c) Ks स्वयधीना —^d)
Ks s Ds कृष्णे चैव महारमनि, Ts Gs s M कृष्णेन च
महात्मना

15 G1 om 15^a (cf v 1 13) Ks Ds om. 15
Ts om the ref —^a) Ks T1 M राजस्त्वा, Ks
राजेन्द्र —^b) Gs प्रीयता वदनतर —Ds om 15^a
Before 15^c, G1 ins श्रीवेदव्यास —^d) Ks दक्षिणा
न्वता

16 °) S1 Ks s महाराज; Ts स राजेन्द्र (for हि
रा*) —^c) S1 त, B1 वै (for त्व) Ks विपाप्मासु
(s10), Ks s Ds s वि (Ks अ)पापात्मा; B1 s 'प्मा
त्व (for 'प्मा वै) —After 16, S1 Ks ins an addl
colophon [Adhy no S1 85]

17 Ks s Ds S om the ref —^a) Ks इत्युक्त्वा
—^c) S1 कौतियश्च, Ks कौतिय, M1 राजेन्द्र (for कौरव्य)
—^d) Ks s Gs s हरणे (for [आ]हरणे) Ds मति
(s10)

18 °) S1 तु मत; Ks B1 Dn1 Ds s s सत्सर्वं;
Ks s सततं, Ks तु सुत, B1 s स तु त; Dcs तु
यत, Ms च स त (for तु स त) —^b) S1 नृप,
Ks नृपो (for कृष्ण) Ks s Ds Ts Gs M1 नृप, T1
नृप —^c) Ks B1 s s Dcs Dn1 Ds s [अ]भ्येत्य;

वासुदेवमथामञ्च्य वाग्मी वचनमत्रवीत् ॥ १८
 देवकी सुप्रजा देवी त्वया पुरुषमत्तम ।
 यद्भूया त्वां महाबाहो तत्कृथास्त्वमिहाच्युत ॥ १९
 त्वत्प्रभावार्जितान्भोगानश्रीम यदुनन्दन ।
 पराक्रमेण बुद्ध्या च त्वयेयं निर्जिता मही ॥ २०
 दीक्षयस्व त्वमात्मानं त्वं नः परमको गुरुः ।
 त्वयीष्टवति धर्मज्ञ विपाप्मा स्वामहं विभो ।
 त्वं हि यजोऽन्नरः सर्वस्त्वं धर्मस्त्वं प्रजापतिः ॥ २१

वासुदेव उवाच ।

त्वमेवैतन्महाबाहो वक्तुमर्हस्यरिंदम ।
 त्वं गतिः सर्वभूतानामिति मे निश्चिता मतिः ॥ २२
 त्वं चाद्य कुरुवीराणां धर्मेणाभिविराजसे ।
 गुणभूताः स्म ते राजंस्त्वं नो राजन्मतो गुरुः ॥ २३
 यजस्व मदनुज्ञातः प्राप्त एव क्रतुर्मया ।
 युनक्तु नो भवान्कार्ये यत्र वाञ्छसि भारत ।
 सत्यं ते प्रतिजानामि सर्वं कर्तास्मि तेऽनघ ॥ २४

C 14 2001
B 14 71 25
K 14 71 25

B: [ब्र]म्यचं (for [भा]म्यच) K: वासुदेवेन समभ्य;
 K: D: त वासुदेवमामभ्य

19 °) B: Dc1 T: देव, G: वीर (for देवी) — °)
 K: om. यद्भूया त्वां K: D: 2 T G M: 2 4 मूयास्व
 (D: 'म्यां), K: M: मूयां स्व, D: मूयास्व, D: रूप
 स्वा (for मूया स्वा) — °) K: D: 2 कथास्व (for
 कृथास्व) D: त्वाम् (for स्वम्) Ś: K: कर्तुमर्हसि
 मे स्वया (K: तत्तया), K: 4 D: तत्कर्तास्त्वमिहाच्युत,
 B: कर्तुमिच्छामि तत्तया, T G: 2 M तत्कृत्यामिहाच्युत,
 G: वक्तुमर्हस्यरिंदम

20 G: om (hapl.) 20^a-21^b — °) Ś: M: प्रसा
 दार्जितान्, D: प्रभावार्जितान् K: पृथ्वीम्, T: लोकान्
 (for भोगान्) K: स्वप्नमादाजितान् लोकान् — °) K: 4
 B: 4 D: G: क्षमीना, K: क्षमीय; B: 2 क्षमीयां, D:
 क्षमीयाद्, T: प्राप्तामि, T: G: M क्षमामो — °) D:
 om च — °) K: ते वय, B: Dc1 D: S (except
 T: 2, G: om.) त्वयेय (for स्वयेय) K: न वय निर्जिते
 मही

21 G: om. 21^a (cf v 1 20) — °) T: G: 2
 स्वम् (for स्वम्) D: दीक्षणीयस्वभावस्व — °)
 D: corrupt K: स्वत्त (for स्व न) K: 1 B
 Dc1 Dn1 D: 2 स्व हि न परमो गुरु — G: reads
 21^a after 23 followed by the ref — °) G:
 जीवति (for [ष्ट]ष्टवति) K: 1 B D (except D: 1)
 दादा (B: 'मा'हं, T G: 1 धर्मज्ञे (for 'ज्ञ) — °)
 K: D: T G: 1 प्रमो (for विमो) K: 1 B Dc1 Dn1
 D: 2 विपाप्मा भवि (D: 'व)वा द्य — °) D: [स]स्वत्,
 T G: 1 M गुरु (for अन्नर) K: 4 D: T G: 1 च स्व;
 K: G: 2 M दाम्, B: सत्य, B: सत्य, G: शुद्धस्व
 (for मयम्) — °) B: सत्यधर्मा, T G: 1 धर्मज्ञस्व
 (for स्वं धर्मस्व) — After 21, K: 1 B Dc1 Dn1
 D: 2 2 read 22^a, repeating it in its proper place.

22 D: (with the ref) G: om (hapl.) 22 D:
 transp 22^a (with the ref) and 22^a K: 4 D:
 G: श्रीभृष्ण, K: श्रीभगवान् (for वासुदेव) — °)
 D: तन् (for [पु]तन्) Ś: K: महाराज (for 'बाहो)
 — °) T: M: कर्तुम् (for वक्तुम्) K: अनिदित (for
 अरिंदम) — K: 1 B Dc1 Dn1 D: 2 2 read 22^a for
 the first time after 21 — °) D: (second time)
 गति (for गति) T: -देवानाम् (for -भूतानाम्) — °)
 B: 1 Dc1 (all first time) इति मे निश्चित मन

23 °) K: Dc1 चाद्य, B: वाद्य, D: वाद्य, S
 (except G: 2) अद्य (for चाद्य) — °) D: corrupt
 K: धर्मेन K: 1 B Dn1 D: 2 2 G: हि, K: 4 D: 1 [ब्र]द्य,
 Dc1 G: 2 [ब्र]ति, T G: 1 [ब्र]पि (for [ब्र]मि) — °)
 Ś: K: 1 B: 2 2 D: 2 गुणीभूता, Dn1 गुणा भूता, D:
 गुणे भूता, G: प्रप्यभूता (for गुण') D: त (for ते)
 K: 4 D: 1 सर्वे (for राजस्) — °) T: तन्ने (for
 स्व नो) K: G: 2 राजा (for राजन्) K: 1 B Dc1
 D: 2 2 स्व नो राजा (B: राजा नो) गुरुर्मत (K: 'हान्);
 Dn1 स्व नो राजा गुरुर्मत, D: नृपस्व स्वं गुरुर्मत, D:
 नृपाणा स्व गुरुर्मत — After 23, G: reads 21^a,
 followed by the ref

24 °) G: यजस्व वाजिमेषेन — °) Ś: K: 1 Dn1
 D: 2 2 2 प्राप्य; K: D: 1 व्याप्त (for प्राप्त) K: 1 2
 B Dc1 Dn1 D: 2 2 2 M: 4 एव (for एव) K: 1 B
 Dc1 Dn1 D: 2 2 2 स्वया (for मया) D: प्राप्यो यज्ञ
 क्रतुस्वया, G: प्राप्त एव स्वया क्रतु — °) K: यत्रोक्तं
 च मया कार्यं, D: पुनर्नोक्त भवान्कार्यं (sic) — °) B:
 Dc1 यस्मिन् (for यत्र) K: 1 B: 2 Dc1 M वाञ्छति
 — °) D: सर्वे (for सर्वं)

25 °) K: D: 1 चापि, K: चापि (for चैव) K:
 भीमसेनोर्जुनो चापि — °) D: माद्रिवती (for माद्र)
 Ś: K: 2 तथा माद्रीसुवावपि (K: 'धुमाँ) — °) K:

भीमसेनार्जुनौ चैव तथा माद्रवतीसुतौ ।

इष्टवन्तो भविष्यन्ति त्वयीष्टवति भारत ॥ २५

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

७१

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तु कृष्णेन धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।

व्यासमामन्त्र्य मेधावी ततो वचनमब्रवीत् ॥ १

यथा कालं भवान्वेत्ति ह्यमेधस्य तत्त्वतः ।

दीक्षयस्व तदा मा त्वं त्वय्यायत्तो हि मे क्रतुः ॥ २

व्यास उवाच ।

अहं पैलोऽथ कौन्तेय याज्ञवल्क्यस्तथैव च ।

विधानं यद्यथाकालं तत्कर्तारो न संशयः ॥ ३

चैत्र्यां हि पौर्णमास्यां च तव दीक्षा भविष्यति ।

संभाराः संभ्रियन्तां ते यज्ञार्थं पुरुषर्षभ ॥ ४

अश्वविद्याविदश्वैव सूता विप्राश्च तद्विदः ।

मेध्यमश्वं परीक्षन्तां तव यज्ञार्थसिद्धये ॥ ५

तमुत्सृज्य यथाशास्त्रं पृथिवीं सागराम्बराम् ।

स पर्येतु यशो नाम्ना तव पार्थिव वर्धयन् ॥ ६

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्तः स तथेत्युक्त्वा पाण्डवः पृथिवीपतिः ।

D₆ ० इष्टवन्तौ; K₄ इष्टवतो (S₁₀) (for इष्टवन्तो) —^d
D₆ त्वयीष्टवती (for 'ष्टवति) N (except K₆) पार्थिव
(K₄ B₅ 'वे) (for भारत).

Colophon — *Adhy name* K₆ पाण्डवप्रत्यागमनं
— *Adhy no* (figures, words or both) S₁ 86,
B₁ २ ६ 70 (as in text), D₁ M₁ (inf lin) 71,
D₄ 66, T₁ 57, T₂ G₁ २ M 56, G₈ 69 — *Sloka*
no D₁ 26.

71

1 ^b) S₁ K₈ G₈ M₁ धर्मराजो (for 'पुत्रो)

2 ^a) K₁ २ ४ B₁ २ ४ D G₁ M₈ ४ यदा (for यथा)
— ^b) K₁ D₁ उत्त्वधित् (for उत्त्वत्) —^c) K₁ D₆
यदा, K₆ मुने, G₈ यथा (for तदा) K₁ २ ३ ६ B
(except B₁) D मा त्व, T G₁ २ [आ]स्मान, G₈
मा च (for मा त्वं) S₁ K₆ दीक्षयस्व त्वमात्मान
—^d) S₁ K₆ ६ त्वदधीनो, K₁ D₈ त्वयायत्तो, B₈ ४
T G₁ २ M₈ त्वदा* (for त्वय्या*) S₁ K₆ स (for मे)
K₁ कुरु (for क्रतु) D₄ त्वय्यापन्ने हि मे पितु (S₁₀)

3 ^a) T₂ G₂ अयं (for अह). G₁ ३ [5]पि (for
स्य) —^b) S₁ M₁ ३ ४ यज्ञवल्कस्, K₆ यज्ञवाकस्,
D₆ याज्ञवल्कस् K₂ च धीमत (for तथैव च) —^c)
K₂ ते यथा (for यद्यथा) D₆ ० यथाकार्यं (for 'काल)

G₈ विधान तत्तदा काल —^d) K₂ एतत्करो, G₁
तत्कर्तारौ

4 ^a) K₂ च (for हि) D₄ पौर्णिमास्या; D₆ ०
पूर्णं K₁ ४ B₁ २ ३ D₁ D₁₋₄ तु, B₁ D₆ हि (for
च) S चैत्राया (G₈ 'त्रे हि) पौर्णिमास्या वै (G₁ 'स्याया)
—^c) K₁ B D (except D₁) च, M₈ वै (for ते)
K₄ संभारा सभृता तेषा —^d) K₄ D₁ यज्ञार्थं

5 ^a) S₁ अथ विद्याविदश्वैव —^b) T G₁ सूत, G₈
मता (for सूता) S₁ तद्विदा, K₂ मद्विधा, K₈
तद्विध —^c) K₂ corrupt

6 ^a) K₁ २ B₁ २ ४ ६ D (except D₃ ६) T₁ G₁ ३
त (G₈ स) मुत्सृज, B₈ 'जन् K₁ यथास्त्वं त्व, T G₁ ३
यथान्याय (for 'शास्त्रं) — D₆ om 6^{ad}. —^c) K₂
पर्येतु, B₁ स पर्येति G₈ यथा (for यशो) S₁
नाम्नी; K₁ B D₁ D₁ D₂ ४-६ दी (D₁ D₄ दि) सं;
K₆ नाम (for नाम्ना) K₄ D₁ सपर्येये यशो नाम्नी
—^d) K₁ D₁ D₂ ४-६ दर्शयन्, K₄ D₁ M₁ ३ वर्धन,
G₈ सत्तम (for वर्धयन्) S₁ B₈ ४ D₁ तव पार्थ
विवर्धयन् — For 6^{ad}, K₂ subst

144*

महीं सागरमेखलाम् ।

राक्षत पर्यटन्नेव यशोवर्धन तवायतम् ।

7 S₁ K₆ G₂ om the ref —^b) K₆ पाण्डवा.

चकार सर्वं राजेन्द्र यथोक्तं ब्रह्मवादिना ।
 संभाराश्चैव राजेन्द्र सर्वे संकल्पिताभवन् ॥ ७
 स संभारान्समाहृत्य नृपो धर्मात्मजस्तदा ।
 न्यवेदयदमेयात्मा कृष्णद्वैपायनाय वै ॥ ८
 ततोऽब्रवीन्महातेजा व्यासो धर्मात्मजं नृपम् ।
 यथाकालं यथायोगं सजाः स्म तत्र दीक्षणे ॥ ९
 स्प्यश्च कूर्चश्च सौवर्णो यच्चान्यदपि कौरव ।
 तत्र योग्यं भवेत्किञ्चित्द्रौक्मं क्रियतामिति ॥ १०
 अश्वश्चोत्सृज्यतामद्य पृथ्व्यामथ यथाक्रमम् ।
 सुगुप्तश्च चरत्त्वेप यथाशास्त्रं युधिष्ठिर ॥ ११

पृथिवीपते — °) K₁ सर्वे Ś₁ K₂ s B₁ D₁ G₁
 राजेन्द्रो, K₄ D₁ यजेद्रे — °) D₁ सर्वे (for ग्रह)
 K₁ s 4 -वादिना — °) K₁ इव (for वैव) — °)
 M₁ s तथा (for सर्वे) Ś₁ K₂ कृत्वा, S (except
 G₁) तथा (for [अ]भवन्) K₁ सर्वान्कल्पितवास्तदा

8 °) G₁ संभारान्स (by transp) — °) K₁ B₁
 2. s D (except D₁ D₁) धर्मसुतत् (for धर्मात्मजत्)
 S (except G₁ M₁) तथा (for तदा) — °) D₁ स
 वेदयद् (for न्यवे) Ś₁ K₂ s D₁ न्यवेदयत् धर्मात्मा
 — °) Ś₁ K₂ तत्; K₂ तान् (for वै)

9 °) D₁ s नृप (for नृपम्) — °) K₂ यथाकाम
 (for 'कालं) K₁ यथा वेय (sic) (for यथायोगं) M₁
 यथायोगं यथाकाल — °) D₁ s सज्जोमि, G₁ सजातस्
 (for सजा स्म) Ś₁ K₂ तव रक्षणे, K₂ भवदीक्षणे
 (sic)

10 °) K₂ corrupt K₁ स्प्यश्च, D₁ स्फक्, D₁
 सूर्यश्च (hypermetric), D₁ मन्त्राश्च (hypermetric),
 T G₁ स्प्य च, G₁ स्फक्च (for स्प्यश्च) K₂ D₁ T₁
 M₁-1 कूर्चाश्च, K₄ D₁ कूर्माश्च, G₁ कूर्पाश्च, G₁ कूर्चं
 (for कूर्चेश्च) Ś₁ K₂ s D₁ s T₁ M₁ s 4 सौवर्णा
 — °) G₁ कारय (for कौरव) G₁ स्प्य च नृपश्च सौवर्णं
 — °) T G₁ यत्तु, G₂ यत्त, M₁-3 यत्त, M₁ यत्त
 (for तत्र) G₁ योग्यो K₂ D₁ कचित् — °) B₁ s
 D₁ D₁-6 रौक्म तत् (by transp) K₂ T₁ G M₁-3
 इह (for इति)

11 °) K₂ corrupt M₁ अक्ष Ś₁ K₂ M₁ अत्र,
 K₁ एव (for अद्य) — °) K₁ s 4 D₁ पृथ्वीम् — °)
 K₁ सुपत्र, G₁ s सुगुप्त Ś₁ K B₂ s 4 D₁ D₁ चर

युधिष्ठिर उवाच ।

अयमश्वो मया ब्रह्मन्नुत्सृष्टः पृथिवीभिमाम् ।
 चरिष्यति यथाकामं तत्र वै संविधीयताम् ॥ १२
 पृथिवीं पर्यटन्तं हि तुरगं कामचारिणम् ।
 कः पालयेदिति मुने तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ १३
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्युक्तः स तु राजेन्द्र कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।
 भीमसेनादवरजः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ॥ १४
 जिष्णुः सहिष्णुर्धृष्णुश्च स एनं पालयिष्यति ।
 शक्तः स हि महीं जेतुं निवातः स चान्तकः ॥ १५

C 14 2093
 B 14 72 15
 K 14 72 16

(Ś₁ K₂ चार्यं) ता चापि (for च चरत्त्वेप) B₁ D₁
 D₁-6 सुगुप्त चरता चापि (D₁ 'तामद्य), B₁ 'सश्चैव तौ
 चापि — °) B (except B₁) D (except D₁ D₁)
 यथाविधि, T₂ नराधिप (for युधिष्ठिर)

12 K₁ D₁ om the ref — °) Ś₁ K₂ सुखम् (for
 जयम्) K₁ s B₁ D (except D₁ D₁) G₂ s यथा,
 B₁ T₂ महा (for मया) — °) K₄ D₁ वसुधाम् (for
 पृथिवीम्) — °) D₁ D₁-4 तत्र (sic) (for तत्र)
 K₁ [ए]व सं, K₂ वा स, T₁ चैनं, G₁ सम्यग् (for
 वै स)

13 °) K₁ s D₁ D₁ T G₂ M₁ तुरगं K₂ रूपिण
 (for -चारिणम्) K₄ D₁ चरत कामरूपिण — °) B₁
 इह (for इति) K₄ D₁ भवाद्य (for मुने) Ś₁ K₂
 D₁ s कः पालयिष्यति मुने — °) K₄ D₁ मुने (for
 भवान्) K₂ s D (except D₁) G₂ s अर्हसि

14 K₂ om the ref — °) B₁ D₁ च (for तु)
 — °) Ś₁ K₂ भीमादवरज पार्य — °) D₁ श्रेष्ठ
 (sic)

15 °) K₄ विष्णुश्च, K₂ घृष्टश्च, B₂ s इत्सश्च, G₂
 धर्मिष्ठ, G₂ कृष्णश्च (for घृष्णुश्च) K₁ विष्णु सहि-
 ष्युश्च राजन्, D₁ s जिष्णुर्धृष्णु (D₁ 'प्युश्चैव) सहिष्णुश्च
 — °) G₂ एक, M₁ (inf l₁n) ह्येन (for एन)

16 °) K₂-4 B₂ s D₁ D₁ T G M₁ s om हि
 — °) M₁ दिव्य K₄ D₁ M₁ s 4 सनहन (for सहननं)
 T G₁ s दिव्यम (G₁ 'व्य सं) नहनस्तथा (G₁ 'दा), G₂
 वर्तते खलु सर्वदा — °) B₁ D₁ [ह]पुषीश्च — °) K₁
 एवमुत्, K₂ एनमुप, K₂ [s]श्च समलु (for एनमुत्)

तस्मिन्हास्त्राणि दिव्यानि दिव्यं संहननं तथा ।
 दिव्यं धनुश्चेपुधी च स एनमनुयास्यति ॥ १६
 स हि धर्मार्थकुशलः सर्वविद्याविशारदः ।
 यथाशास्त्रं नृपश्रेष्ठ चारयिष्यति ते हयम् ॥ १७
 राजपुत्रो महाबाहुः श्यामो राजीवलोचनः ।
 अमिमन्योः पिता वीरः स एनमनुयास्यति ॥ १८
 भीमसेनोऽपि तेजस्वी कौन्तेयोऽभितविक्रमः ।
 समर्थो रक्षितुं राष्ट्रं नकुलश्च विशां पते ॥ १९
 सहदेवस्तु कौरव्य समाधास्यति बुद्धिमान् ।
 कुटुम्बतन्त्रं विधिवत्सर्वमेव महायशाः ॥ २०
 तत्तु सर्वं यथान्यायमुक्तं कुरुकुलोद्ग्रहः ।
 चकार फल्गुनं चापि संदिदेश हयं प्रति ॥ २१

युधिष्ठिर उवाच ।

एहार्जुन त्वया वीर ह्योऽयं परिपाल्यताम् ।
 त्वमर्हो रक्षितुं ह्येनं नान्यः कश्चन मानवः ॥ २२
 ये चापि त्वां महाबाहो प्रत्युदीयुर्नराधिपाः ।
 तैर्विग्रहो यथा न स्यात्तथा कार्यं त्वयानघ ॥ २३
 आख्यातव्यश्च भवता यज्ञोऽयं मम सर्वशः ।
 पार्थिवेभ्यो महाबाहो समये गम्यतामिति ॥ २४
 एवमुक्त्वा स धर्मात्मा भ्रातरं सव्यसाचिनम् ।
 भीमं च नकुलं चैव पुरगुप्तौ समादधत् ॥ २५
 कुटुम्बतन्त्रे च तथा सहदेवं युष्मां पतिम् ।
 अनुमान्य महीपालं धृतराष्ट्रं युधिष्ठिरः ॥ २६

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

17 Ś1 Ks om (hapl) 17-18 —^a) Gs ह (for हि) S (except Gs) सर्वान् (for धर्मार्थं) K1 विदुष (for कुशल) —^b) S (except Gs) कुती पुत्रो धनजय —^c) Gs नृपश्रेष्ठश्च —^d) Dn1 चार यिष्यति, T G1.2 पाल (for चार) Ks महाहय (hypermetrio), Ms त हय Ks तं हयं चारयिष्यति

18 Ś1 Ks om 18 (of v l. 17) —^b) Gs भीमो (for श्यामो) —^c) Ks Do1 D1 वीर —^d) Ks (also as in text) एतम्, Bs एवम् (for एनम्) Ks उप (for अनु) K4 -यास्यते (for 'ति) K1 B1 2 5 Dn1 D2-5 स एन पालयिष्यति

19 ^a) Ks D1 [s]ति, Ks च (for स्पि) —^c) T G1 राज्य —^d) Ks नकुलस्य, Dc1 ल च

20 ^a) Ks सहदेवस्य (s10), Ks Bs D1 वञ्च Ks D4 T2 G1 कौरव्य —^b) Ś1 Ks Bs विधास्यति स बु (Ks सुबु)दिमान्; Gs सर्वमन्यस्करिष्यति, Gs सुनीत सुमहामति —^c) Ks 4 D1 5 कुटब, Ks कुटुम, B1 कुटुं स्व; M1-3 कुटुब Gs सुमहत् (for विधिवत्) Ś1 K1 5 Dn1 कुटु (K1 'ट)व तत्र विधिवत्, Ds कुटु वन च वि' —^d) Ks T2 सर्व (for सर्वम्)

21 Before 21, Gs 1ns वैशपायन —^a) K1-3 तत्र, Ks तत्र, T1 तेन, G1 2 M स तु; Gs एतत् (for तनु) Ś1 तत्र सर्वं यथान्यायम्, Ds तनु सर्वं

महाराज —^b) K1-4 B1 2 5 D (except Do1 D1) Gs उक्त, Bs युक्त Ks 4 B1 D1 4 T G1 2 M1.2 4 कुलो द्वह, Ks 'हं —^c) Some MSS फाल्गुन; Ś1 फल्गुणं —^d) T2 सद्विष्टश्च (for 'देश)

22 Ms om the ref —^d) T2 सो हि (for एहि) —^b) B2 Do1 Gs प्रति (for परि) Ks कल्पता; Ks वारिता (for पाल्यताम्) —^c) K1 Ds स्वमहा (s10), D1 M4 स्वमहो Ks Bs [ए]त्तं, B1 Do1 [ए]तन् (for [ए]न) Gs स्वमर्हो रक्षणे चास्य —^d) Ds नान्यत्परमसशय (s10)

23 ^a) Ks Ds त्वा (for त्वा) —^b) K1.5 B1 Dn1 D2-5 प्रत्युद्याति (for 'दीयुद्) Ks नराधिप —^c) Ś1 तद्विग्रहो, Ks तन्निग्रहो Ks om from यथा up to महाबाहो (in 24^c) —^d) Bs तथा (for त्वया) Gs त्वया कार्यं तथा परं

24 Ks om 24^{ab} (of v l 23) —^a) Do1 आख्यातव्य Ś1 भगवान् (for भवता) —^b) Ks S (except Gs) सर्वत (for 'श) —^d) Ks समयो, Ds समये (s10)

25 Before 25, MSS 1ns वैशपायन उवाच —^d) Ś1 Ks पुरगुप्त्यां Ks समादधे, T2 ददत्, G1 दिशत् Ks 5 D1 पुरगुप्त्यै समादधे

26 ^a) Ks Do1 Ds कुटब, M कुटुंब K1 B1-3

७२

वैरांपायन उवाच ।

दीक्षाकाले तु संप्राप्ते ततस्ते सुमहर्त्विजः ।

विधिवद्दीक्षयामासुरश्वमेधाय पार्थिवम् ॥ १

कृत्वा म पशुवन्धांश्च दीक्षितः पाण्डुनन्दनः ।

धर्मराजो महातेजाः सहर्त्विग्भिर्न्यरोचत ॥ २

हयश्च हयमेधार्थं स्वयं स ब्रह्मवादिना ।

उत्सृष्टः शास्त्रविधिना व्यासेनामिततेजसा ॥ ३

स राजा धर्मजो राजन्दीक्षितो विवमौ तदा ।

हेममाली रुक्मकण्ठः प्रदीप्त इव पावकः ॥ ४

कृष्णाजिनी दण्डपाणिः शौमवासाः स धर्मजः ।

विवमौ द्युतिमान्भूयः प्रजापतिरिवाध्वरे ॥ ५

तथैवास्यार्त्विजः सर्वे तुल्यवेपा विशां पते ।

बभूवुरर्जुनश्चैव प्रदीप्त इव पावकः ॥ ६

श्वेताश्वः कृष्णसारं तं ससाराश्वं धनंजयः ।

विधिवत्पृथिवीपाल धर्मराजस्य शासनात् ॥ ७

विक्षिपन्गाण्डिवं राजन्ब्रह्मगोधाङ्गुलित्रवान् ।

C. 14 219
B 14 73 B
K 14 73 B

Dc1 Dn1 D2-5 T1 G1 3 सदा, K2 सदा (for सया)
K1 D1 कुटुबतत्रं च यथा, D5 कुटुघिन च तत्रैव —^o)
K2 अनुपाल्य (for 'मान्य') K3 महारमान, D2
महीपाल —^d) K3 4 D2 युधिष्ठिरं (s10)

Colophon — Adhy name K3 हयोस्वर्गं, K4
D1 यज्ञदीक्षा, K5 अर्जुनाश्वरक्षणसमादेशा, G3 अश्व
विसर्जनं, M2 8 अर्जुनमवाट — Adhy no (figures,
words or both) Ś1 87, B1 2 71 (as in text),
D1 M4 (inf lin) 72, D4 67, T1 58, T2 G M
57 — Śloka no Dn1 27

72

1 T2 om. the ref —^a) Ś1 च (for तु) —^b)
K2 6 ते तु, D5 6 ते स्युर, G2 तेषु, G3 ते त (for
ते तु) K2 8 महर्द्विज (s10), K4 D1 महर्षय, T2
महाद्विजा —^c) K4 ईक्षयामासुर, D1 भिक्षया (for
दीक्षया) —^d) K2 अश्वमेधाश्च पार्थिव

2 ^a) K1 5 D2 4 S तु (for स) K1 D5 M1 2
पशुवधा, T G1 'मेघाश्च, M4 'मेघ (for यन्वाश्च)
S तु (for च) D1 कृत्वा पशुवधवाश्च —^b) G2
दीक्षित पाण्डुध्वरे —^d) K2 सह ऋग्भिर K1 व्यरो
चयत्, D1 विरोचयत्

3 ^a) M1 हयं —^b) K2 4 5 D1 च (for स)
—^c) D5 विधिवान् (for विधिना) —^d) S (except
G2) व्यासेनाद्भुतकर्मणा

4 ^a) K1 B1 2 4, 5 Dn1 D2-5 धर्मराजाजन्, K3

'राजोन्न, B3 Dc1 'वद्राजन्, T G1 राजधर्मेण, G2
धर्मतो राजन्, G3 राजशार्दूल (for धर्मजो राजन्) K4
D1 राजन्स धर्मराजो हि —^b) G1 [s]पि, G2 [s]ति
(for वि) —^c) K2 4 5 D1 रुक्मशिक्ष, M1-2
रुक्मकण्ठः —^d) Ś1 K3 पर्वत, K2 पावकः (for पावक)
D5 6 प्रदीप्त पावको यथा

5 ^a) D2 कृष्णाजिन (s10) — K5 om 5^b-6^a —^b)
Ś1 D3 शौमवासा K3 स धर्मत, T2 स्वकर्मभि —^c)
B3 D2 भूय, G3 देव (for भूय) —^d) K3 [अ]पर
(for [अ]ध्वरे)

6 K5 om 6^a (cf v l 5) —^a) K4 D1
[अ]ध्वर्यव; B4 [अ]स्य द्विजा, T G1 2 ऋत्विज
(for [अ]स्यत्विज) —^b) Ś1 K3 B (except B4)
D4 तुल्यवेशा —^c) K1 B D (except D1) [अ]पि
(for [प]व) —^d) Ś1 पावका

7 ^a) K5 T2 M कृष्णसारं (M1 2 'ग), Cv
'साराङ्गं (for 'सार तं) K2 4 D1 श्वेताश्व कृष्णसारग,
D5 कृतीश्व कृष्णसारग, G2 8 श्वेताश्व कपिकेतुश्च —^b)
K3 [अ]श्वो; K4 D1 स, K5 [अ]ध, Cv [अ]श्व (as
in text) G3 साश्वश्चैव धनजय — After 7^b, Dn1
D3 4 6 read 13^c-15^b, all repeating the same in
the proper place K5 B1 2 4 5 om 7^{cd} K1 reads
7^{cd} after 18^b while B3 Dc1 Dn1 D2 3 6 repeat it
after 18 —^c) D5 ततश्च (for विधिवत्) G2 पृथि
वीपालान् — Ś1 K3 D4 5 om. (hapl) 7^d-8^o

8 K1 om 8^a-13^b Ś1 D4 5 om 8^{ab} B1 2
read 8^a-13^b after 15^d B3 om. 8-16 —^a)

तमश्च पृथिवीपाल मुदा युक्तः ससार ह ॥ ८
 आकुमारं तदा राजन्नागमत्तपुरं विभो ।
 द्रष्टुकामं कुरुश्रेष्ठं प्रयास्यन्तं धनंजयम् ॥ ९
 तेषामन्योन्यसंमदीदूष्मेव समजायत ।
 दिदृक्षूणां हयं तं च तं चैव हयसारिणम् ॥ १०
 ततः शब्दो महाराज दशाशाः प्रतिपूरयन् ।
 बभूव प्रेक्षतां नृणां कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ॥ ११
 एष गच्छति कौन्तेयस्तुरगश्चैव दीप्तिमान् ।

K: विधिवद् (for विधिपन्) K: 4 D: दिव्य; K: चापि (for राजन्) —^c) D: ततश्च (for तमश्च) K: पृथिवीपालस् —^d) K: तदा युक्त, K: D: सहो-युक्त (for मुदा युक्त) D: समावर, T: G: ससारिण (for 'र ह) D: D: 1-1 च; T: स (for ह)

9 For the sequence in B₁ 2, of v 1 8 K₁ B: om 9 (cf v 1 8) —^a) T₁ G₂ तथा (for तदा) T₂ G₁ अ(T₂ आ)नु मार्गं तथा राजन् —^b) Ś₁ K₂ 4 B: D₂ T₂ G₁ 2 M₁ अगमत्तव्, M₁ 2 आगमात् K₂ 4 6 D₁ तदा, K₂ प्रभो, T₂ तथा (for विभो) G₂ नगर नागसाहयं —^c) G₂ om 9^c-11^b —^e) B: द्रष्टु Ś₁ काम; D₁ कामा B: D₁ 2 कुरुश्रेष्ठ

10 For the sequence in B₁ 2, of v 1 8 K₁ B: om 10 (cf v 1 8) G₂ om 10 (cf v 1 9) —^a) K₂ D₂ corrupt. —^b) K₂ प्रीक्षेव, D₂ धिष्ण च, T₁ आरमा च, T₂ आरमन, M₁ 2 ऊष्मवत् D₁ समजायत (for 'जायत) K₂ सकीर्णमिव जायत —^c) D₁ D₁ D₁ दिदृक्षूणा (sic) K₂ 4 D₁ तत्र, K₂ ते च, K₂ B₂ D₂ चैव (for त च) —^d) K₂ 4 6 B: D₁ T G₁ 2 M₂ तथा, D₂ तव (for चैव)

11 For the sequence in B₁ 2, of v 1 8 K₁ B: om 11 (cf v 1 8) G₂ om 11^a (cf v 1 9) —^a) B₁ 2 श्वि रः; D₁ D₂ 2 2 2 दिदा र (for दशाना) T₁ G₁ 2 M₁ प्रत्यपूरयत् (T₁ 'न्), M₁ 2 पूरयप्रम K₂ 4 4 D₁ तेषां हयंसमुद्भव, D₁ दिदा रं परिपूरयन् T₂ आकाश प्रत्यपूरयत् —^c) B: वभूयु K: D: प्रेक्षतां Ś₁ नूत, K: D₁ D₂ 4 नृणां G: वभूयुर्विग्नित्या नृणां

12 For the sequence in B₁ 2, of v 1 8 K₁ B: om 12 (cf v 1 8) —^a) D₁ गच्छति K₂

यमन्वेति महाबाहुः संस्पृशन्धनुरुत्तमम् ॥ १२
 एवं शुश्राव वदतां गिरो जिष्णुसदारधीः ।
 स्वस्ति तेऽस्तु ब्रजारिष्टं पुनश्चैहीति भारत ॥ १३
 अथापरे मनुष्येन्द्र पुरुषा वाक्यमभ्युवन् ।
 नैनं पश्याम संमर्दे धनुरेतत्प्रदृश्यते ॥ १४
 एतद्धि भीमनिर्हादं विश्रुतं गाण्डिवं धनुः ।
 स्वस्ति गच्छत्वरिष्टं वै पन्थानमकुतोभयम् ।
 निवृत्तमेनं द्रक्ष्यामः पुनरेवं च तेऽभ्युवन् ॥ १५

एव गच्छति कौन्तेय —^b) K₂ पुरगश् (sic), D₂ पुरगश् K₂ M₁ 2 [ए]प (for [ए]व) —^c) Ś₁ K₂ T₁ G₁ त(T₁ G₁ स)मन्वेति, K₄ D₁ यशोन्वेति, T₂ समन्वेप —^d) K₄ D₁ सस्पृशस्वामनुत्तम

13 For the sequence in B₁ 2, of v 1 8 K₁ om. 13^{ab}, B: om 13 (for both, of v 1 8) D₁ D₂ 4 6 read 13^c-15^b for the first time after 7^b —^e) K₁ D₂ 6 (last two first time) [अ]विष्ण, B: 'निष्ट, M₁ 'रिष्ट, C_v 'रिष्ट (as in text) —^d) T G₁ 2 M om च D₂ (first time) om [ह]ति K₂ चैवेहि, K₄ D₁ 6 (first time) चेहीति, G₂ गच्छेति (for चैहीति)

14 For the repetition in D₁ D₂ 4 6, of v 1 13 B: om 14 (cf v 1 8) —^a) K₂ तत्र राजन्, B: मनुष्येन्द्रं —^b) K₂ मनुष्या, D₂ (first time) पुरुषो K₁ 2 D₁ अग्रवीत् D₂ (first time) पुरुषाणामवभ्युवन् —^c) K₂ मा (for न) D₁ पश्यामि —^d) K₂ 4 D₁ एतस्य, T G₁ एव प्र- (for एतस्य)

15 For the repetition in D₁ D₂ 4 6, of v 1 13 B: om 15 (cf v 1 8) —^a) Ś₁ तु, K₂ तद् (for हि) G₂ मेघ (for भीम) B: निर्हादी —^b) T₁ G₁ विश्राम (for विश्रुत) G₂ गाण्डिव विश्रुत धनु —^c) After the first occurrence of 15^b, D₁ D₂ 4 6 read 18^{ab}, repeating it in its proper place K₁ om 15^c-17^d M transp 15^{cd} and 16^{ab} —^e) K₁ D₁ गच्छस्तु, T₂ G₁ चैव तु (for गच्छतु) K₂ [अ]रिष्टास; K₂ B₁ 2 4 D (except D₁) [अ]रिष्टो K₂ से, K₂ [s]यं (for श्वे) —^d) D₂ यया तम् (for पन्थानम्) K₂ B₁ M₁ अकुतोभय —^c) G₁ om 15^c-16^b —^e) B: D₁ D₁ D₂ 6 द्रक्ष्याम —^f) Ś₁ एव च; K₂ 4 4 D₁ एवेति (for एव च). K₂ पुनरेव पुरे ध्रुवः

एवमाद्या मनुष्याणां स्त्रीणां च भरतर्षभ ।
 शुश्राव मधुरा वाचः पुनः पुनरुदीरिताः ॥ १६
 याज्ञवल्क्यस्य शिष्यश्च कुशलो यज्ञकर्मणि ।
 प्रायात्पार्थेन सहितः शान्त्यर्थं वेदपारगाः ॥ १७
 ब्राह्मणाश्च महीपाल बहवो वेदपारगाः ।
 अनुजगुर्महात्मानं क्षत्रियाश्च विशोऽपि च ॥ १८
 पाण्डवैः पृथिवीमश्वो निर्जितामस्त्रतेजसा ।
 चचार स महाराज यथादेशं स सत्तम ॥ १९
 तत्र युद्धानि वृत्तानि यान्यासन्पाण्डवस्य ह ।

तानि वक्ष्यामि ते वीर विचित्राणि महान्ति च ॥२०
 स ह्यः पृथिवीं राजन्प्रदक्षिणमरिंदम ।
 ससारोत्तरतः पूर्वं तन्निबोध महीपते ॥ २१
 अवमृद्वन्स राष्ट्राणि पार्थिवानां हयोत्तमः ।
 शनैस्तदा परिययौ श्वेताश्वश्च महारथः ॥ २२
 तत्र संकलना नास्ति राज्ञामयुतशस्तदा ।
 येऽयुध्यन्त महाराज क्षत्रिया हतवान्धवाः ॥ २३
 किराता विकृता राजन्बहवोऽसिधनुर्धराः ।
 म्लेच्छाश्चान्ये बहुविधाः पूर्वं विनिकृता रणे ॥ २४

C 14 2157
B 14 73 28
K 14 73 24

B1-4 Dc1 D2-4 पुनरेष्यति च (D३ ते) ध्रुव, Dn1 D. ०
रेष्यत्युदारधी

16 B३ om 16 (of v 1 8) K1 om 16, G1
om 16^{ab} (for both, cf v 1 15) Dn1 D३ ० om
16 M transp 15^{cd} and 16^{ab} —^a) K३ वाच,
D1 ते च, G३ आदि (for आद्या) T1 नायमन्यो
मनुष्याणां —^b) K३ D1 ध्रुत्वा च, G३ अर्जुनो (for
स्त्रीणां च) K३ भरतर्षभ —^d) K३ तदेरिता (s10),
K३ B (B३ om) D1 २ ४ उदारधी, D३ अधीरधी (for
उदीरिता)

17 K1 om. 17 (cf v 1 15) —^a) Ś1 M1 २ ४
याज्ञवल्क्य, K३ D1 T1 G1 याज्ञवल्क्यश्च (for 'वल्क्यस्य')
K३ B३ तु (for च) B1 २ ४ Dc1 G३ याज्ञवल्क्य स-
शिष्यश्च —^c) D३ सयुक्त, D३ सहिता T1 प्राया
स्ता पार्थसहितौ —^d) D३ पारगा, D३ गा, T1
G1 गौ

18 Dn1 D३ ४.० read 18^{ab}, for the first time,
after the first occurrence of 15^b K३ B३ G1 om
(hapl.) 18^{ab}, Ś1 reads it on marg —^a) D३ पाण्डवेयं
(for ब्राह्मणाश्च) K३ महीपाल, M1 २ महीपाला —^b)
B३ M1.२ वेदवेदागपारगा — After 18^b, K1 reads
7^{cd} K1 om 18^{cd} —^c) Ś1 महाराज, K३ D1
'स्मान —^d) K३ क्षत्रियश्च K३ हि (for the first च)
D (except D1) विशा पते, G३ विशोऽपि च (for विशोऽ-
पि च) K३ क्षत्रिया भरतर्षभ — After 18, B३ Dc1
Dn1 D३ २.० repeat 7^{cd}

19 ^a) K३ पृतां, K३ सोमो (for अश्वो) D३
पाण्डवै पृथिवीपालो —^b) D३ निर्यताम् (for निर्जिं)
K३ ० स्वेन, K३ D1 ४ शस्त्र- (G1 'शु'); B३ मत्र- (for

अस्त्र- —^c) K३ D1 च, T G1 सु- (for स) K३
महाराजो, M1 २ 'तेजा —^d) K३ यथादेशी, K३ D1
'देय Ś1 च सर्वेश, K३ ययासुख; T३ G३ M३ च
सत्तम

20 ^a) T३ यत्र (for तत्र) K३ युक्तानि (for
युद्धानि) D३ ० T1 G1 २ तत्र वृत्तानि युद्धानि —^b) K३
D1 हि, Dc1 च (for ह) B३ T३ G1 यान्यासन्पाण्डवै
सह, D३ यानि यानि च पाण्डव — D३ om 20^{cd}

21 B३ om (hapl.) 21^b-24^a —^b) K1 B1-4 D
(except D1) अवरतंत (for अरिंदम) —^c) B1 ४ Dc1
सागरोत्तरत पूर्वं —^d) T1 सं (for तन्)

22 B३ om 22 (of v 1 21) —^a) K३ अवगृह्णन्,
K३ मृद्य; M३ अपमृद्वन्, C३ अपामार्जन् (for अत्र
मृद्वन्) Ś1 K३ अपमृद्य सहस्राणि —^c) K३ M1 २
तदोपरि, K३ D1 G३ तथा परि, G1 तदा प्लव (for
तदा परि)

23 B३ om 23 (of v 1 21) —^a) Ś1 K३ C३
संकल्पना, K३ ० Dn1 D३-० गणना, S 'कुलता (for
'कलना) K३ तत्र तत्र महाराज —^b) K३ T३ G1 २ तथा
(for तदा) K३ राजान शतशस्तदा —^c) K३ Dc1 D1
ते (for ये) K३ युयुधंत, K३ ये युध्यते, G1 येद्युध्यत,
G३ अयुध्यत (for येऽयु) —^d) K३ रण (for हत)
D३ यान्याहुस्त्व वाधवा

24 B३ om 24^a (of v 1 21) —^a) K३ corrupt
K३ T G1 किरात K1 B (B३ om) D (except D1)
यवना; K३ निहवा, C३ [जा]विकृता (for विकृता)
—^b) Ś1 K1 ३ Dn1 D३-० G३ [s]पि, K३ ४ D1 [s]स्मिन्;
G३ हि (for ऽसि-) T G1 सहसैकघ (T३ 'देवघ;

C 14 2137
B 14 73 26
K. 14 73 25

आर्याश्च पृथिवीपालाः प्रहृष्टनरवाहनाः ।
समीयुः पाण्डुपुत्रेण बहवो युद्धदुर्मदाः ॥ २५
एवं युद्धानि वृत्तानि तत्र तत्र महीपते ।

अर्जुनस्य महीपालैर्नानादेशनिवासिभिः ॥ २६
यानि तूभयतो राजन्प्रतप्तानि महान्ति च ।
तानि युद्धानि वक्ष्यामि कौन्तेयस्य तवानघ ॥ २७

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

७३

वैशंपायन उवाच ।
त्रिगैरभवद्युद्धं कृतवैरैः किरीटिनः ।
महारथसमाज्ञातैर्हतानां पुत्रनष्टभिः ॥ १
ते समाज्ञाय संप्राप्तं यज्ञियं तुरगोत्तमम् ।
विपयान्ते ततो वीरा दंशिताः पर्यवारयन् ॥ २

रथिनो बद्धतूणीराः सदश्वैः समलंकृतैः ।
परिवार्य हयं राजन्प्रहीतुं संप्रचक्रमुः ॥ ३
ततः किरीटी संचिन्त्य तेषां राज्ञां चिकीर्षितम् ।
वारयामास तान्वीरान्सान्त्वपूर्वमरिंदमः ॥ ४
तमनादृत्य ते सर्वे शरैरभ्यहनंस्तदा ।

G₁ 'सैव घ) लुर्धरा — °) K₂ D₁ च बहुधा;
G₈ [s] पि निकृता (for बहुविधा) — °) K₁ B₁ ;
D₁ D₂ s s s ये (for वि) G₈ पुरा राजन्महारणे

25 °) K₄ D₁ आचार्य-, D₆ आपश्च (for आर्याश्च).
— °) T₂ G₁ प्रहृष्टा D₀₁ -यल (for नर-) — °)
Ś₁ K₈ समेयु; T₃ ते ययु

26 °) G₈ जातानि (for वृत्तानि) K₁ s B₁ s D
(except D₀₁ D₁) T G₁ s पूव वृत्तानि युद्धानि — G₁
om 26^b-27^c — °) S (G₁ om) विश्रां पते (for मही-
पते) — °) K₂ महीपाल — °) Ś₁ K₁ s B D
(except D₁) समागतै (for निवासिभि)

27 G₁ om 27^{ab} (of v 1 26) — °) T यान्यत्र
हयतो राजन् — °) B₈ प्रतप्तानि, S (G₁ om.) प्रवृ-
त्तानि (for प्रतप्तानि) K₈ बहूनि (for महान्ति) — °)
K₄ s D₁ तानि वक्ष्यामि कौन्तेय (K₈ युद्धानि) — °)
Ś₁ K₈ G₈ महात्मन, K₂ s T₂ तवानघ K₄ D₁ यस्य
यस्य तवानघ

Colophon — Adhy name K₂ अश्वानुसारणं; K₈
हयोत्सर्गं, K₄ D₁ अश्वस्यचारणं, K₈ साश्वप्रचार, B₁ s
अश्वानुसार; T G₁ M₁-s हयचर्या — Adhy no
(figures, words or both) Ś₁ 88, B₁ s 72 (as
in text), D₁ M₄ (inf lin) 73, D₄ 68, T₁
59, T₂ G₁ s M 58, G₂ 71

73

1 °) K₂ त्रिगैर — °) D₄ -वीरै (for वैरै)
Ś₁ K₄ s G₁ s किरीटिना — °) G₈ M₈ -समाख्यातैर
— °) D₈ हतानि K₂ हतपुत्रस्वयधुभि; D₁ हतानां
पुत्र ते ध्रुव

2 °) K₂ B₂-s D₀₁ T G M₁ s तमाज्ञाय K₂ ते
तमाज्ञाय सम प्राप्त (hypermetric), K₄ D₁ तमाज्ञाय
तु संप्राप्तं — °) K₈ S याज्ञि (T₂ G₈ M₁ s 'ज्ञी)य
— °) K₁ B (except B₃) D₁ D₂-s विपयात् K₈ च
ते (for ततो) B₈ G₈ M₈ वीर; B₈ वीरं — °) Ś₁
K₈ रुषिता, D₀ दंशता, S दसिता

3 °) Ś₁ K₂-s D₁ समलंकृता, D₀₁ सदलंकृतै
— °) K₁ परिचार्य, K₈ पर्यवार्य (s₁₀) — °) K₁ s
D₀ गृहीतु (s₁₀) K₄ s T G M₁ s s उप, D₈ त प्र-
M₈ परि- (for संप्र-)

4 °) K₂ संज्ञाय (for संचिन्त्य) — °) K₁ B D
(except D₁) तत्र; T G₁ s राजम् (for राज्ञा) — °)
K₈ S सर्वान् (for वीरान्) — °) K₈ s B₄ s D₁ S
(except M₁ s) अरिंदम

5 °) K₁ तदा; K₈ B D (except D₁ s) तद् (for
तम्) M₂ अनादृत्य (s₁₀) (for 'इत्य) — °) K₂ s
D₁ अभ्यर्दयंस; G₈ 'किरस; M अवधिपुस (for अभ्य-

तमोरजोभ्यां संलघ्नान्ताङ्किरीटी न्यवारयत् ॥ ५
 अत्रवीच ततो जिष्णुः प्रहमन्निव भारत ।
 निवर्तध्वमधर्मजाः श्रेयो जीवितमेव वः ॥ ६
 स हि वीरः प्रयास्वन्वै धर्मराजेन वारितः ।
 हृतवान्ववा न ते पार्थ हन्तव्याः पार्थिवा इति ॥ ७
 म तदा तद्वचः श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः ।
 तान्निवर्तध्वमित्याह न न्यवर्तन्त चापि ते ॥ ८
 ततस्त्रिगर्तराजानं सूर्यवर्माणमाहवे ।
 वितत्य शरजालेन प्रजहाम धनंजयः ॥ ९
 ततस्ते ग्यथोपेण मुग्धेभिस्त्वेन च ।

पूरयन्तो दिशः सर्वा धनंजयमुपाद्रवन् ॥ १०
 सूर्यवर्मा ततः पार्थे शराणां नतपर्वणाम् ।
 शतान्यमुञ्चद्राजेन्द्र लघ्वस्त्रमभिदर्शयन् ॥ ११
 तथैवान्ये महेष्वासा ये तस्यैवानुयायिनः ।
 मुमुक्षुः शरवर्षाणि धनंजयवधैपिणः ॥ १२
 स ताड्यापुहनिर्मुक्तैर्वह्निभिः सुगहूञ्शरान् ।
 चिच्छेद पाण्डवो राजंस्ते भूमौ न्यपतंस्तदा ॥ १३
 केतुपर्मा तु तेजस्वी तस्यैवावरजो युवा ।
 युयुधे भ्रातुरर्थाय पाण्डवेन महात्मना ॥ १४
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य केतुपर्माणमाहवे ।

C 14 2155
 D 14 74 15
 K 14 74 15

६न्म्) — °) K₁ D₁ रजन्मोभ्यां, B₁ तमोरजोभि
 (for 'रजोभ्यां) K₂ D₁ D₂ e मङ्किरास् — °) K₃
 किरीटी तान् (by 'ransp) D₃ [क्ष]न्यवारयत् (for
 न्यवा)

6 °) K₁ : B D (except D₁) नानययीत् (for अय
 वीच) — °) K₁ निवतस्य — °) K₁ चीरन्म् (for
 जीवितम्) K₂ : : D (except D₂) T G₁ : च (for
 य) Ś₁ K₂ श्रेयो नो जीवित च य

7 °) K₁ मोह (sic), D₁ म ह, G₁ स्वय (for
 म हि) K₂ D₁ वीर, K₃ M₂ वीरा K₃ प्रहाम्यन्
 — °) K₁ D₁ धर्मपुत्रेण G₂ पाठित (for वारित)
 — °) Hypermetric Ś₁ K₁ D₁ हताना तु, D₁ हा
 वान्या (sic), S अयाधया (for हृतवान्यया) D₂ om न
 च अयाधया स्ते वीर — °) D₁ अयाधया, G₂ अत्रिया
 (for पार्थिवा)

8 °) T₁ G₁ [क्ष]स्य (for तद्) Ś₁ K₁ : : B₁ : :
 D₁ D₂ : स्मृत्या, G₂ श्रीमान् (for श्रुत्या) — °)
 D तद्वच, G₁ धर्मत (for धीमत) — °) Ś₁ G₁
 तद्, T म (for तान्) D₂ M₂ [क्ष]हुर — °)
 Ś₁ K₂ D₁ निवर्तत Ś₁ K₂ [वृ]त्र वे, M₂ [क्ष]हवे
 (for [क्ष]पि वे)

9 °) K₂ त्रिगत, D₁ त्रीगर्त — °) K₂ धर्मा
 णम्, D₁ चर्माणम् — °) K₁ D₁ : विजित्य, K₂
 ऋषिज्य (sic), B D e विवि (D₂ 'वि')न्य, T G₁ :
 M₁ : विनय (for वितत्य) — °) Ś₁ K₂ : D₁ T₁ G₁
 प्रजहार, G₂ धान

10 °) K₂ D₁ G₂ म (for वे) — °) K₂ : B
 (except B₂) D (except D₁) G₂ रय (for मुर)

T स्त्रेण (for स्त्वेन) — °) G₂ पूरयन्पृथिवीं सर्वा
 — °) K₂ G₂ उपाद्रवत्

11 °) B₁ : D₁ D₂ e M पार्थ K₂ सूर्यवर्मा तत
 पार्थ — °) Ś₁ शतानि, K₂ शतान्, D₂ स तानि
 (for शतानि) K₂ शतानि कार्मुके युक्त्वा — °)
 K₂ : ह्युत्तम्, G₂ हावाम् (for लघ्वस्त्रम्) K₂ : :
 D₁ उप; D₁ इति, D e सम- (sic), G₂ स्व हि
 (for क्षभि)

12 °) T M [क्ष]न्ये च (for [वृ]वान्ये) — °) K₁
 B D (except D₁) ये च तस्य, G₂ damaged, G₂
 तस्य च य (for ये तस्यैव) K₂ ये च तस्यानु जीविन
 — °) T₁ शरैपिण, T₂ जयं (for वधं)

13 °) K₂ D₁ ताड्य (for ताड्या) K₁ B D₁
 D₂ : मुग्ध (for मुग्ध) B D₁ T₂ G₂ M निर्मुक्तान्
 K₂ म तानापुग्निर्मुक्तान्, G₂ ततस्त्रिगर्तनिर्मुक्तान् — °)
 D₁ मुग्धा, T₂ G₂ म बहून् — B₂ corrupt for
 13rd — °) K₂ गाडियो (for पाण्डवो) — °) D₁
 म (for वे) — K₁ om 13rd-15th

14 K₁ om 14 (cf v l 13) — °) K₂ : D₁
 केतुपर्मा K₂ G₂ च, K₂ D₁ [क्ष]पि, G₂ [क्ष]ति (for
 तु) — °) K₂ तथा (for तस्य) K₁ D₁ [क्ष]नुचरो
 (for [क्ष]वरजो) — °) B D (except D₁) यशस्विना
 (for महात्मना)

15 K₁ om 15th (cf v l 13) — °) G₂
 अयात तु (for आपतन्त) — °) K₁ D₁ केतुपर्माणम्
 — °) Ś₁ K₂ B अय्यहन्, K₂ अय्यर्दन्, D₁ अहन्न्,
 D₁ अय्यनन् — °) K₁ दार्णोधान् (for वीभस्तु) K₂
 अपरान्तित (for परवीरहा)

C 14 2185
B 14 74 15
K 14 74 15

अभ्यघ्ननिशितैर्वाणैर्वोभत्सुः परवीरहा ॥ १५
केतुवर्मण्यभिहते धृतवर्मा महारथः ।
रथेनाशु समावृत्य शरैर्जिष्णुमवाकिरत् ॥ १६
तस्य तां शीघ्रतामीक्ष्य तुतोपातीव वीर्यवान् ।
गुडाकेशो महातेजा बालस्य धृतवर्मणः ॥ १७
न संदधानं ददृशे नाददानं च तं तदा ।
किरन्तमेव स शरान्ददृशे पाकशासनिः ॥ १८
स तु तं पूजयामास धृतवर्माणमाहवे ।
मनसा स मुहूर्तं वै रणे समभिहर्षयन् ॥ १९

16 ^a) K₄ D₁ केतुधर्मणि — ^b) K₄ धृतधर्मा, D₁ वृत्तधर्मा, T₂ G₁ कृतवर्मा K₁ D₁ ६ ० महारथा — ^c) K₂ हवेन (for रथेन) K₁ B D (except D₁) समुत्पत्य (for समावृत्य) — ^d) D₀ दीरैर् (sic) (for शरैर्) D₁ जिष्णुर् K₂ अवाकिरत्, D₁ ह्वां, G₂ अवारयत् (for 'किरत्')

17 ^a) Ś₁ K₂ ६ प्रेक्ष्य; K₂ ४ D₁ T G₁ ३ M वीक्ष्य, G₈ ज्ञात्वा (for ईक्ष्य) — ^c) K₂ महावीर्यो, B₁ ३ 'राज (for 'तेजा) — ^d) T₁ G₁ कृतवर्मण (for धृत') K₄ D₁ रणस्य धृत(D₁ दत्त)धर्मण

18 ^a) K₂ corrupt G₈ अद्राक्षीन् (for ददृशे) — ^b) Ś₁ K₂ नादधानं D₀ om च त K₂ M₈ च त तथा, K₂ तथा च त, G₈ तथा तथा (for च तं तदा) — ^{ad}) Ś₁ K₂ ३ B₂ च, K₄ D₁ तु (for स) T G₁ २ transp स शरान् and ददृशे D₀ corrupt for 18^d

19 ^a) K₂ च त, K₄ ६ B₂ ४ D₀₁ D₁ G₈ त स (for तु त) — ^b) D₁ वृत्तवर्माणम्, T₂ G₁ कृत' B₂ ४ D₀₁ अर्जुन (for आहवे) — ^c) D₀ मनसि Ś₁ K₂ [ए]व, K₄ D₀₁ D₁ T₁ G₁ M सु, D₀₁ T₂ तु (for स) — ^d) D₀ स रोम (sic) (for समभि) — After 19, 8 ins

145* न विन्याध रणे क्रुद्ध कुन्तीपुत्रो हसन्निव ।
सौभद्रस्यैव तत्कर्म दृष्ट्वा बालस्य विस्मित ।

[(L 1) G₁ corrupt for the prior half G₈ त (for न) T₂ घृन्न्, G₂ M₁ क्रुद्ध G₈ कुरुवीर समयनिव (= 20^b) (for the post. half) — (L 2) M₂ [ए]व (for [ए]व) M₂ वीक्षित (for विस्मित)]

तं पन्नगमिव क्रुद्धं कुरुवीरः समयनिव ।
प्रीतिपूर्वं महाराज प्राणैर्न व्यपरोपयत् ॥ २०
स तथा रक्ष्यमाणो वै पार्थेनामिततेजसा ।
धृतवर्मा शरं तीक्ष्णं मुमोच विजये तदा ॥ २१
स तेन विजयस्तूर्णमस्यन्विद्धः करे भृशम् ।
मुमोच गाण्डीवं दुःशात्तल्पपाताथ भूतले ॥ २२
धनुषः पततस्तस्य सव्यसाचिकराद्विभो ।
इन्द्रस्येवायुधस्यासीद्रूपं भरतसत्तम ॥ २३
तस्मिन्निपतिते दिव्ये महाधनुषि पार्थिव ।

20 K₂ om 20 — ^a) K₄ D₁ क्रुद्ध — ^b) K₄ हसन्निव — ^c) K₂ प्रत्यविध्यन् (for प्रीतिपूर्वं) B D (except D₁) महावाहु (for 'राज) — ^d) T G न च (T₁ G₂ च न) प्राणैर्न्ययोज (G₁ 'रोच)यत्, M वा (M₂ ४ प्रा)णैर्न व्यपरोध (M₂ ४ 'प)यत्

21 ^a) D₁ तदा K₂ ४ B₂ D₁ G₁ रक्षमाणो K₄ D₁ M₁ ३ [स]पि (for वै) — ^c) K₄ धृतधर्मा, D₁ धृत', D₀ धृतवता, T₂ G₁ कृतवर्मा K₁ ३ B D (except D₁) शर दीप्तं, G₈ शरास्तीक्ष्णान् — ^d) K₄ D₀₁ तथा (for तदा)

22 ^a) D₀₁ च जयस्, D₀ विजय — ^b) K₁ B D₀₁ D₀₁ D₂₋₆ T₂ आनीद्; K₂ ४ ६ D₁ सम्यग्, T₁ M₁₋₃ अस्य, G₂ असौ (for अस्यन्) K₂ करौ; G₂ शरै (for करे) M₁ ३ धृत (for भृशम्) — ^c) Ś₁ K₂ ६ G₈ M₄ (inf ltn) हस्तात्, K₁ B₁ ३ D (except D₀₁ D₁) मोहात् (for दुःखात्) — ^d) K₂ ४ ६ D₁ च (for [स]य)

23 ^a) D₀ पतितस् K₂ धनुषस्य ततस्तस्य (corrupt) — ^b) K₂ क्षितौ, K₄ D₁ प्रभो (for विभो) — ^c) K₄ ६ D₁ ऐन्द्रस्य K₄ D₁ [ए]व (for [ह]व) — For 23^{ad}, Ś₁ K₁₋₃ B D₀₁ D₀₁ D₂₋₆ subst

146* वभूव सदृशं रूपं शक्रचापस्य भारत ।

[Ś₁ K₂ B₂₋₅ पार्थिव (for भारत)]

24 ^a) K₄ न (for नि) — ^b) K₄ D₀₁ D₀₁ T₂ G₈ M₄ पार्थिव, M₁ ३ भारत — ^c) K₂ ४ D₁ सुस्वर, D₀ ० सुस्वनं (D₀ 'ने) T₁ G₁ चकार निस्वन घोर, G₈ विजहास स्वनं राजन् — ^d) K₄ D₁ धृत(D₁ 'त्त)धर्मा T₁ तमाहवे (for महा') K₂ G₁ धृत(G₁ कृत)वर्माणमाहवे, T₂ कृतवर्मा महारथ

जहाम मस्त्रं हासं धृतवर्मा महाहवे ॥ २४
 ततो रोपान्वितो जिष्णुः प्रमृज्य रुधिरं करात् ।
 धनुरादत्त तद्विष्यं शरवर्षं वर्षं च ॥ २५
 ततो हलहलाशब्दो दिवस्पृगभवत्तदा ।
 नानाविधानां भूतानां तत्कर्मातीव गंसताम् ॥ २६
 ततः संप्रेक्ष्य तं क्रुद्धं कालान्तःकयमोपमम् ।
 जिष्णुं त्रैगर्तका योधास्त्वरिताः पर्यवाग्यन् ॥ २७
 अभिसृत्य परीप्सार्थं ततस्ते धृतवर्मणः ।
 परिवन्तुर्गुडाकेशं तत्राक्रुध्यद्धनंजयः ॥ २८

ततो योधाञ्जघानाशु तेषां स दश चाष्ट च ।
 महेन्द्रवज्रप्रतिभैरायसैर्निशितैः शरैः ॥ २९
 तांस्तु प्रभयान्संप्रेक्ष्य त्वरमाणो धनंजयः ।
 शरैराशीविपाकारैर्जघान खनवद्धसन् ॥ ३०
 ते भयमनसः सर्वे त्रैगर्तकमहारथाः ।
 दिशो विदुद्भुवुः सर्वा धनंजयशरादिताः ॥ ३१
 त ऊजुः पुरुषव्याघ्रं संशप्तकनिपूदनम् ।
 तव स्म किंकराः सर्वे सर्वे च वशगास्तव ॥ ३२
 आज्ञापयस्व नः पार्थ प्रह्वान्प्रेष्यानवस्थितान् ।

C 14 2173
 B 14 74 33
 K 14 74 34

25 °) K₁ B D (except D₁) रोपादितो, G₁ रोप
 जितो —^b) M₁ : प्रमृज्य K₁ नचिर (for रुधिर)
 M₁ कर K₁ D₁ प्रमृज्य नचिर करे (sic) —^c) K₁ :
 D₁ क्षादाय (for क्षादत्त) K₃ तदादाय धनुर्विष्य —^d)
 K₁ B₁ 2-3 D (except D₁) शरवर्षं Ś₁ K₂-3 D₁
 मुनोच ह (K₃ च), K₂ च वीर्यवान् (for वर्षं च)
 B₂ शरवर्षंरवाकिरत्

26 °) K₂ हलहलो, D₁ हलहला —^b) T G
 M₁ : दिवस्पृग् Ś₁ K₃ इव भारत (for क्षमवत्तदा)
 —^d) K₁ D₁ D₂ : ० कर्माणि प्र, B₁ : निप्र-
 (for तीव)

27 °) K₁ मन्त्रेण Ś₁ K₁ : 2 B D (except D₁)
 मंक्रुद्ध (Dc₁ 'द्ध) (for त क्रुद्ध) —^c) K₁ D₁ : ०
 त्रैगर्तिका K₂ : योधाश्च (K₃ 'स्त) (hypermetric),
 M₁-3 योधास्त Ś₁ जिष्णु त्रैगर्तयोधास्त —^d) Ś₁
 स्वरित, K₁ B D (except D₁) परीता

28 °) K₁ अभिसृत्य, K₂ 'वृत्य, D₁ 'वृत्य D₁
 परादार्यं (for परीप्सार्थं) —^b) K₁ D₁ धर्मधर्मण, G₁
 M₁ कृतवर्मण (M₂ 'णा) —^c) K₂ चक्रुर् (for
 वदुर्) —^d) K₁ : D₃ क्रुध्यद् D₃ G₁ : ० तत्र क्रुद्ध
 धनंजय

29 °) M₁-3 योधाञ् —^b) Ś₁ च (for स) K₄
 दश दश (for स दश च) K₂ अर्जुन परवीरहा, K₃
 तेषा मध्यमवाप्य च, K₂ D₁ योधान्दश शताष्ट च, S
 (except G₂) तेषा मत्तशतानि तु —K om 29^{cd}
 —^d) K₃ : क्षायर्त (K₄ 'शै)र् (for क्षायसैर्) K₁ B₁ :
 D₁ D₂-० बहुभि (for निशितै) M₂ (also as in
 text) तदा (for शरै)

30 °) Ś₁ K₁ : B₁ D₁ D₂-० तान्स, K₁ B₃ :

Dc₁ D₁ स तान्, B₂ : तान्म, T₁ तान्मु K₂ प्रभा
 प्राण, T G₁ : भयान्मु (T₂ G₂ 'न्स) (for प्रभयान्)
 —^c) G₃ जघान (for शरं) —^d) K₂ corrupt
 K₁ स्वरवद्, T₂ खनवान् Ś₁ K₃ श्वमन् (for हसन्)
 G₃ नायकं स्वरवर्षयन्

31 °) M₂ के (for ते) K₂ व्रस्त (for मग्न)
 —M₁ : om (hapl) 31^b-32^c —^b) K₁ त्रैगर्तका;
 K₂ त्रिगर्तक, B₂-3 Dc₁ त्रिगर्तस्य, G₃ त्रैगर्तास्तु (for
 तं) —^c) K₁ B Dn₁ D₂-० [s]भि- (for वि)
 K₁ B₁ : 2 Dn₁ D₂-० राजन्, K₂ भग्ना, K₄ D₁
 M₂ : व्रस्ता, K₃ B₂ : 4 Dc₁ सर्वे, T G₁ : त्रासाद्,
 G₂ तत्र (for सर्वा) —^d) G₃ शराचिता (for 'दिता)
 — After 31, S (M₁ : om) ins

147* हतावशिष्टा हि पुरा पायं दृष्टपराक्रमा ।

32 M₁ : om 32^{abc} (cf v 1 31) —^a) K₁ : 5
 B₁ : Dn₁ D₂-० T G₂ : ० तमूजु, K₃ 4 D₁ ऊजुस्ते
 (by transp), Dc₁ दुद्भुवु K₂ व्याघ्रा, D₃ G₃
 M₃ व्याघ्र —^b) K₁ : 5 B₂ Dc₁ Dn₁ D₂-० ० सस-
 स्तक Ś₁ B (except B₁) M₃ : निपूदन K₄ D₁
 ममस्तकनिपूदक —^c) Ś₁ तथा स्म, K₁ तवास्मि, K₂
 वय च, B₃ भवाम, Dn₁ नता स्म (for तव स्म)
 K₃ तव स्मो वशगा सर्वे —^d) Dn₁ D₃ सर्वे वै, M₁
 मसैन्या (for सर्वे च) D₃ तदा (for तव) K₄ D₁
 वय च वशगास्तथा

33 °) Ś₁ प्राज्यान्, K₃ पूज्यान् (for प्रह्वान्) K₃
 M₂ : प्रेक्ष्यान्, B₁ प्रोष्यान् K₃ D₁ प्रियकरान्, T₁
 G₃ M₁ : इव स्थितान् K₄ प्रह्वान्प्रेष्यान्प्रियंकरान् —^c)
 Ś₁ K₃ D₃ M₁ : करिष्याम K (except K₅) D₁ ० G₃
 सर्वे

C 14 2173
B 14 74 33
K 14 74 34

ऋरिष्यामः प्रियं सर्वं तव कौरवमनन्दन ॥ ३३
एतदाज्ञाय वचनं सर्वास्तानम्रवीत्तदा ।

जीवितं रक्षत नृपाः शासनं गृह्यतामिति ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि त्रिसप्ततितमोऽध्याय ॥ ७३ ॥

७४

वैशांपायन उवाच ।

प्राग्ज्योतिषमथाभ्येत्य व्यचरत्स हयोत्तमः ।
भगदत्तात्मजस्तत्र निर्ययौ रणकर्कशः ॥ १
स ह्यं पाण्डुपुत्रस्य विपयान्तमुपागतम् ।
युयुधे भरतश्रेष्ठ वज्रदत्तो महीपतिः ॥ २
सोऽभिनिर्याय नगराद्भगदत्तसुतो नृपः ।
अश्वमायान्तमुन्मथ्य नगरामिमुखो ययौ ॥ ३

तमालक्ष्य महाबाहुः कुरूणामृषभस्तदा ।
गाण्डीवं विक्षिपंस्तूर्णं सहसा समुपाद्रवत् ॥ ४
ततो गाण्डीवनिर्मुक्तैरिषुभिर्मोहितो नृपः ।
हयमुत्सृज्य तं वीरस्ततः पार्थमुपाद्रवत् ॥ ५
पुनः प्रविश्य नगरं दंशितः स नृपोत्तमः ।
आरुह्य नागप्रवरं निर्ययौ युद्धकाङ्क्षया ॥ ६
पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि ।

34 ^a) B₁ ६ आदाय (for आज्ञाय) — ^b) Ś₁ K₂ ६
इद, G₁ तथा (for तदा) — ^c) D₆ प्रजा, T तथा,
G₁ २ तदा, G₈ [अ]द्यापि, M सदा (for नृपा)
— ^d) G₈ मम (for इति) Ś₁ K (except K₄)
B₁ २ ६ D (except D₁) शासनं प्रति (B₁ परि) गृह्यता
— After 34, K₂ 4 D₁ 4 (see m) ins

148* आगच्छध्व नृपतय परा चैत्रीमुपस्थिताम् ।
युधिष्ठिरस्याश्वमेधो भवद्भिरनुभूयताम् ।

[K₂ D₂ om line 1]

Colophon — *Adhy name* K₈ हयोत्तमं, K₅
त्रैगल्युद्ध; G₈ त्रैगतविजय, M₁ ६ हयचर्या, M₂ हय
चर्यायां धृतवर्मयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or
both) Ś₁ 90, B₁ २ 73 (as in text), D₁ M₂
(*inf lin*) 74, D₄ 69, T₁ 60, T₂ G₁ २ M 59,
G₈ 72

74

1 D₈ om 1 — ^a) K₁ यथा (for अथ) K₂
आगत्य (for अभ्येत्य) — ^b) Ś₁ त्वरितं; K₂ विचरन्
(for व्यचरत्) — ^c) K₂ 4 D₁ चैव (for तत्र)
— ^d) K₁ रणकर्कश

2 ^a) K₁ D₁ सहायं; C_v स हय (as in text)

B पुत्रं स्व, T G M₈ 4 -पुत्र तु (G₂ त), M₁ २
पुत्रस्तु — ^b) K₂ विपयान्ते M₈ उपस्थित (for उपा
गतम्) — ^c) K₆ ररुधे, D₁ युयुधे (for युयुधे)
K₈ पाडव (for भरत) — ^d) K₂ वज्रदत्तो, T
यज्ञदत्तो

3 ^a) M₁ २ स तु (for सोऽभि) — ^b) K₂ D₁
नृप — ^c) G₂ तुरगामिमुखो ययौ, G₈ नगराभिर्ययौ
तदा

4 ^a) K₁ अथ, B₁ D₁ D₂-4 ६ तथा (for तम्)
B₁ ६ आयात (for आलक्ष्य) K₈ महाबाहो D₁
तमायात महाबाहुं — ^b) M₁ २ ऋषभं K₁ ६ B₂ T₁
तथा — ^c) K₂ D₁ गाजीव Ś₁ K₈ ६ संस्पृशस्, B₁
उत्क्षिपस् (for विक्षि^०) — ^d) G₈ समुपाद्रवत्

5 Ś₁ om (hapl) 5 K₈ transp 5 and 6
— ^a) K₂ D₁ गाजीव — ^b) B₁ आदितो (for
मोहितो) K₈ 4 नृप D₆ ऋषिभि सहितो नृप — ^c)
K₂ वीरं, K₄ धीरस्. D₁ हय समुत्सृतं धीर. — ^d)
K₂ धनंजयम्; T₁ G₁ तत् पाहुम् (for तत् पार्थम्)

6 K₈ transp 5 and 6 K₂ repeats 6^b after 6^c
— ^b) K₈ T G₁ २ दैसित, D₆ देशत, G₈ मंडित (for
दशित) G₈ तु (for स) K₂ (first time) नृपोत्तम
— ^c) K₁ G₁ नार्ग — K₂ om 6^d — ^d) K₁ B D₁
D₁ D₂-4 निर्ययौ रणकर्कश; D₂ ६ यौ नगरादधि

दोधूयता चामरेण श्वेतेन च महारथः ॥ ७
 ततः पार्थ समासाद्य पाण्डवाना महारथम् ।
 आह्वयामास कौरव्यं चाल्यान्मोहाच्च संयुगे ॥ ८
 स वारणं नगप्रख्यं प्रभिन्नकरटामुखम् ।
 प्रेषयामाम संकुद्धस्ततः श्वेतहयं प्रति ॥ ९
 विक्षरन्तं यथा मेघं परवारणवारणम् ।
 शास्त्रवत्कल्पितं संख्ये त्रिसाहं युद्धदुर्मदम् ॥ १०
 प्रचोद्यमानः स गजस्तेन राजा महाबलः ।
 तदाङ्कुशेन विवभावृत्पतिष्यन्निवाम्बरम् ॥ ११
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य कुद्धो राजन्धनंजयः ।

भूमिष्ठो वारणगतं योधयामास भारत ॥ १२
 वज्रदत्तस्तु संकुद्धो मुमोचाशु धनंजये ।
 तोमरानशिसंक्राशाञ्जलभानिव वेगितान् ॥ १३
 अर्जुनस्तानसंप्राप्तान्गाण्डीवप्रेपितैः शरैः ।
 द्विधा त्रिधा च चिच्छेद् ख एव खगमैस्तदा ॥ १४
 स तान्दृष्ट्वा तथा छिन्नास्तोमरान्भगदत्तजः ।
 इधूनसक्तांस्त्वरितः प्राहिणोत्पाण्डवं प्रति ॥ १५
 ततोऽर्जुनस्तूर्णतरं रुक्मपुङ्गवानजिह्वगान् ।
 प्रेषयामाम संकुद्धो भगदत्तात्मजं प्रति ॥ १६
 स तैर्विद्धो महातेजा वज्रदत्तो महाहवे ।

C 14 2101
B 14 75 17
K 14 78 17

7 °) K: B S (except G₁) पादरेण —¹) K₁ D₃
 ध्रीयमानेन, K: ध्यमाणेन (sic) — °) K: ते धूयता,
 K: D₁ उदूयता —¹) K₁ : महारथ (K₃ 'या')
 — For 7¹, S subst.

149¹ दोधूयमानेन तथा चामरेण महारथ ।

[T₁ G₁ नदा (for तथा) T₂ पादरेण (for चाम°)]

8 ¹) D₃ महारथ — °) Ś₁ K₂₋₄ D₁ T G₁
 कौरव्य, K₁ D₀₁ D₀₁ D° 4-5 धीमस्तु D₃ क्षामयामाम
 धीमस्तु (sic), G₂ आहृतवान्दि कौरव्य —¹) K₁ सगने
 (for संयुगे)

9 °) K₂ चारण, D₂ वीराग (for वारणं) K₃
 नागमुख्यं, B₂ नगप्राप्यं (for 'प्रथय' —¹) K₁ B
 D (except D₁) श्वेतार्थं प्रति पार्थिव, K₂ स नृपो
 अर्जुन प्रति

10 °) K₁ : B₁ : D₀₁ D₂ : महा (for यया)
 —¹) D₁₋₂ परि (for पर) — °) K₁ G₁ C₇ शास्त्रवत्,
 K₁ D₁ यया°, D₃ शास्त्रवत् (sic), T₂ शास्त्रवित्
 G₁ M₃ संख्ये, M₁ : शास्त्रवत्कल्पित सख्ये —¹) Ś₁ K₂
 D₃ त्रिदश, K₁ D₀₁ D₂₋₄ विवदो, K₂ दुसह, D₀₁
 [S]द्विमार, D₃ विविदो, T G₁ : नि सह; G₃ त्रिसह,
 M₁₋₃ त्रिमानं (sic), C₇ त्रिसाह (as in text)
 छे C₇ त्रिसाह, कर्णद्वयमूले पादद्वयवात् शिरस्यङ्कुशाघात
 च सहस्र इति त्रिसाह उम् । छे

11 °) D₁ प्रचोद्यमान, D₀ न चोद्य° K₁ : नागसु
 (for गजसु) —¹) Ś₁ महाबल, K₂ : D₁ : °
 'स्मना (for 'बल) — K₂ om 11¹ — °) K₂ :
 D₁ G₃ तद्, T₂ तथा (for तदा) K₃ तदाङ्कुशे नाग

णयद् —¹) B₁ : निरायुध (for इवाम्बरम्) K₃
 उरपत्य याति वाचर

12 °) K₂ तद् (for तम्) D₃ : तमायातमभिप्रेक्ष्य
 —¹) D₃ राजा (for राजन्) K₂ om (hapl) from
 धनजय up to मुमोचाशु (in 13¹) M₁ : समतत (for
 धनंजय) — °) K₂ रथस्थो, K₃ D₁ : ° T₂ G₂ : M
 भूमिस्थो —¹) K° : D₁ पादव (for भारत)

13 K₃ om up to मुमोचाशु (in 13¹) (cf v 1
 12) — °) T G₁ वज्रदत्तसु K₁ B D₀₁ D₀₁ D₂₋₃
 तत, K₁ D₁ [S]पि सं (for तु स) —¹) K₃ B₄
 [ख]ख (for [ख]शु) K₂ धनजय, D₃ 'जय S
 मुमोचाय किरीटिने — °) G₂ तोमरादानिसकाशान् —¹)
 D₂ बलमान् (for दल°) K₃ वेगवान्; T G₁ : वेगिन
 D₀ क्षागतान्समुत्वे तथा, M ज्वलितानिव वेगिन

14 °) K₃ अर्जुनार्जुनसंप्राप्तान्, G₃ अर्जुनस्तु न स°
 —¹) K₂ गांजीव K₁ B D₀₁ D₀₁ D₂ : : ° प्रभवै,
 K₂ श्रेरितै, D₃ प्रवरै (for प्रेषितै) — °) D₀ त्रिधा
 (for द्विधा) K₂ [ख]व (for च) —¹) K₄ D₁
 स एव, T₂ G₁ : M खगमान् (for ख एव) K₃ अत
 रिसेर्जुनस्तदा, D₀ : शरैरनवमैस्तदा (D₀ था), T₁ खग
 मान्खगमैस्तथा, G₃ खग एव खगैस्तथा

15 °) K₂ D₁ तदा, K₃ ततद् (for तथा) Ś₁
 K₃ : स तु दृष्ट्वाय ताच्छिञ्चात् — °) K₂ इधूनन्यान्महा
 राज —¹) B₃ पादवान्

16 K₃ om (hapl) 16 — °) B₂₋₃ D₀₁ शरा
 स्त्वं (for दृष्टंतर) —¹) M₁₋₃ रुक्मपुङ्गवान् — K₃
 om (hapl) 16°-19¹ —¹) K₂ भगदत्तमुत्तं प्रति

17 K₁ om 17 (cf v 1 16) K₄ D₁ om. 17¹°.

C 14 2191
B 14 75 17
K 14 75 17

भृशाहतः पपातोर्व्यां न त्वेनमजहात्स्मृतिः ॥ १७
ततः स पुनराकृष्ट वारणप्रवरं रणे ।
अव्यग्रः प्रेपयामास जयार्थी विजयं प्रति ॥ १८
तस्मै वाणांस्ततो जिष्णुनिर्मुक्ताशीविपोपमान् ।

प्रेपयामास संकुद्धो ज्वलितानिव पावकान् ॥ १९
स तैर्विद्धो महानागो विस्त्रवन्कधिरं वभौ ।
हिमवानिव शैलेन्द्रो बहुप्रस्रवणस्तदा ॥ २०

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

७५

वैशंपायन उवाच ।

एवं त्रिरात्रमभवत्तद्युद्धं भरतर्षभ ।
अर्जुनस्य नरेन्द्रेण वृत्रेणैव शतक्रतोः ॥ १
ततश्चतुर्थे दिवसे वज्रदत्तो महाबलः ।

जहास सस्वनं हासं वाक्यं चेदमथात्रवीत् ॥ २
अर्जुनार्जुन तिष्ठस्य न मे जीवन्विमोक्ष्यसे ।
त्वां निहत्य करिष्यामि पितुस्तोयं यथाविधि ॥ ३
त्वया वृद्धो मम पिता भगदत्तः पितुः सखा ।

—^b) T G₁ यज्ञदत्तो (for वज्र) B D (D₁ om)
महासृष्टे (for 'इवे) —^o) K₂ M₂ भृशा हत, D₂ ०
भृशादित K₂ ततो मूर्च्छां (for पपातोर्व्यां) —^a) Ś₁ न
च; K₂ तद्य (for न तु) M₁ २ सृति (for स्मृति)
K₂ व्यगमद्गदत्तज, K₄ D₁ सहसा चाजहात्स्मृति; D₂
तत्त्वेन स महास्मृति

18 K₁ om 18 (of v 1 16) —^a) M₄ सत्वर
(for तत स) D₂ ० उत्सृज्य (for आरुह्य) K₂ ४
D₁ तत पुन समाकृष्ट (K₂ 'नर्महाराज) —^b) Ś₁ D₁
वा(D₁ चा)रणं K₂ सजा लभ्य महाइवे, K₄ रण प्राव
रण रणे, D₂ वारणप्रवरण रणे (hypermetric) —^o)
T G₁ २ M₄ अग्रत (for अच्यग्र) —^a) K₂ जयार्थे,
D₂ ० 'थं K₂ वाणानाशीविपोपमान् (of 19^b)

19 K₁ om 19^{ab} (of v 1 16) —^a) K₂ ४ D₁
तदा (for ततो) M₂ विष्णुर (for जिष्णुर) G₂
अस्मिन्वाणास्ततो मुक्तान् —^b) D₂ -विखोपमान् —^o)
G₂ ज्वलितान् (for संकुद्धो) —^a) K₂ पावक K₁ B
D (except D₁) ज्वलितज्वलनो(D₂ 'लितो)पमान्, K₂
वज्रदत्तगज प्रति

20 ^a) B₄ D₂ महाभागो, M₁ २ 'नादो —^b)
D₂ विस्त्रवद् D₂ विभौ (for वभौ) Ś₁ K₂ ५ व्यस्र
(Ś₁ 'द्र)वहुधिर बहु, K₂ शुश्राव रुधिरं बहु (s₁₀)
—^o) K₁ B (except B₂) D (except D₁) नैरिकाक्त
मिवांभो(D₂ 'स्ता)द्विर —^a) K₁ D₂ D₁-० -प्रस्रवणं
(D₂ 'न), K₂ ४ D₂ -प्रश्रवणं (K₄ 'णस्र) B₂ ५ तथा

Colophon — *Adhy nama* K₂ हयोत्सर्ग, K₂
G₂ M₁-२ वज्रदत्तयुद्ध (M₂ 'वर्ध), B D₂ अश्वानुसार
—*Adhy no* (figures, words or both) Ś₁ 81,
B₁ ५ 74 (as in text), D₂ M₂ (inf l₂n) 75,
D₄ 70, T₁ 61, T₂ G₁ M 60, G₂ 63

75

1 ^b) B₄ तुमुल (for तद्युद्ध) K₂-४ D₁ युद्धं भरत
सत्तम — K₂ om (hapl.) 1°-2^a —^o) G₂ तथैद्रस्य
(for नरेन्द्रेण) —^a) D₂ शक्रेण (for वृत्रेण) K₄
[ए]व (for [इ]व)

2 K₂ om 2 (of v 1 1) —^a) D₂ om. from
तुर्थे up to तिष्ठ (in 3^a) —^b) T G₁ यज्ञदत्तो
—^o) K₄ B₂ D₁ सु(B₂ स)स्वर, D₂ ० सुस्वनं —^a)
D₂ यथा (for अथ) B₁ वचन 'वेदममवीत्

3 D₂ om up to तिष्ठ (in 3^a) (of v 1 2)
—^a) Ś₁ K₂ ५ G₂ तिष्ठ स्व —^b) T₁ G₂ स, T₂
स, G₁ तु (for मे) D₂ om. from न्विमोक्ष्यसे up
to हतो (in 4°) G₂ जीवन्मे (by transp) —^o)
D₁ २ [आ]करिष्यामि —^a) K₂ २ यथा विधि, G₁
यथा वली

4 D₂ om up to हतो (in 4°) (of v 1 3)
—^a) K₂ वृत्तो (for वृद्धो) B₂ om (hapl) from
मम up to वृद्धो (in 4°) —^b) K₂ हतो रणे, D₂

हतो वृद्धोऽपचायित्वाच्छिशुं मामद्य योधय ॥ ४
 इत्येवमुक्त्वा संक्रुद्धो वज्रदत्तो नराधिपः ।
 प्रेषयामास कौरव्य वारणं पाण्डवं प्रति ॥ ५
 संप्रेष्यमाणो नागेन्द्रो वज्रदत्तेन धीमता ।
 उत्पतिप्यन्निवाक्राशमभिदुद्राव पाण्डवम् ॥ ६
 अग्रहस्तप्रमुक्तेन शीकरेण स फल्गुनम् ।
 समुक्षत महाराज शैलं नील इवाम्बुदः ॥ ७
 स तेन प्रेषितो राजा मेघवन्निनदन्मुहुः ।
 मुखाडम्बरघोषेण समाद्रवत फल्गुनम् ॥ ८
 न नृत्यन्निव नागेन्द्रो वज्रदत्तप्रचोदितः ।

आससाद द्रुतं राजन्कौरवाणां महारथम् ॥ ९
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य वज्रदत्तस्य वारणम् ।
 गाण्डीवमाश्रित्य वली न व्यकम्पत शत्रुहा ॥ १०
 चुक्रोध बलवचापि पाण्डवस्तस्य भूपतेः ।
 कार्यविघ्नमनुस्मृत्य पूर्ववैरं च भारत ॥ ११
 ततस्तं वारणं क्रुद्धः शरजालेन पाण्डवः ।
 निवारयामास तदा वेलेव मकरालयम् ॥ १२
 स नागप्रवरो वीर्यादर्जुनेन निवारितः ।
 तस्यौ शरैर्वितुन्नाङ्गः श्वाविच्छललितो यथा ॥ १३
 निमारितं गजं दृष्ट्वा भगदत्तात्मजो नृपः ।

C. 14 2208
B 14 76 14
K 14 76 14

मवा हत (for पितु मवा) — K₂ om. 4^c —^e)
 K₁ Dn₁ D₂₋₅ नन पिता, G₃ [s]पि वाधित्वा (for
 अपचायित्वा) Ś₁ K₂ . Dc₁ हतो (Dc₁ om हतो)
 वृद्धापचायित्वा, D₂ वृद्धो मम पिता चैव —^d) B₁
 मानस्य, Dn₁ नाद्य नु (for मामद्य) Ś₁ योधय,
 Dc₁ योधयत्

5 ^a) Ś₁ D₂ उक्त (for उक्त्वा) —^b) T G₁ यज-
 दत्तो (for वज्रं) K₁ नराधिप, K₂ 4 D₂ महीपति
 —^c) Ś₁ सक्रुद्धो, K₃ सक्रुद्ध, Dc₁ कौरव्ये (for व्य)

6 ^a) Ś₁ K₁ संप्रेष्यमाणो; K₂ D₁ T₁ संप्रेक्ष्य (D₁
 'प)माणो, K₄ B₁ D₂ स प्रे (K₄ सप्रे)यमाणो, B₃
 M₁ 4 न प्रेष्य (M₁ 'ह्य)माणो —^b) T₁ यजदत्तेन (for
 वज्रं) —^c) T G [आ]क्रादो K₄ D₁ उत्पतशिव
 चाक्राशम् —^d) T G₁ म च, G₂ 8 श्मि (for
 श्मि)

7 ^a) G₃ अग्रतस्तु (for 'हस्त) K₁ Dn₁ D₂₋₆
 समुक्तेन, K₁ B (except B₁) D₁ प्रमुक्तेन K₂ अय
 हस्तप्रमुक्तेन, T₁ अग्रहस्तेन मुक्तेन, T₂ स अग्रहस्तसु
 —^b) B₃ 5 Dn₁ D₁ शीकरेण Ś₁ फल्गुन, K₂ 4 5 D₁
 फल्गुन, B Dc₁ Dn₁ D₂₋₁ नागराट D₂ 6 करेण स हि
 (D₂ ह) नागराट —^c) Ś₁ K₂ 4 D₁ om. (hapl) 7^c-8^d
 —^c) K₃ समर्थिचन (for समुक्षत) D₂ 6 गुडाकेश
 (for महाराज) K₁ B Dc₁ Dn₁ D₂₋₁ समो (K₁ D₁
 'मं, B₁ 2 मो)क्षत गुडाकेश —^d) K₁ 5 B D
 (except D₂, D₁ om) नीलम् (for नील) M₃ शैल
 नीलाम्बुदो यथा

8 Ś₁ K₃ 4 D₁ om 8 (cf v 1 7) —^a) K₂ 5
 D₂ 6 राजा, D₅ (marg) राजन् (for राजा) —^b)

K₁ 5 5 B Dn₁ D₂₋₅ T₂ G₂ विनदन् B₃ Dc₁ बहु
 (for मुहु) G₃ शैलवद्दिनदन्मुहु — K₂ om 8^c-9^d
 —^c) K₁ B D (D₁ om) सहादैर् (for घोषेण) G₃
 मुजेनाद्बुदघोषेण —^d) K₁ B D (D₁ om.) अभ्यद्रवत
 (for समा) Some MSS फाल्गुन

9 K₂ om. 9 (cf v 1 8) —^a) K₅ सृष्ट्युर, G₃
 सृष्टन् (for नृत्यन्) —^b) Ś₁ वज्रहस्त, T यजदत्त
 K₄ D₁ 5 6 प्रनोदित —^c) K₃ 5 महाराज, K₄ D₁
 [अ]द्रुत वीर (for द्रुत राजन)

10 ^a) B₁ 5 Dc₁ आलक्ष्य (for सप्रेक्ष्य) K₁ B₁ 2
 Dn₁ D₂₋₆ तमायातमथालक्ष्य (B₁ 'लोक्य) —^b) K₄
 D₁ भगदत्तस्य —^c) D₁ गाजीवम् K₄ D₁ घनुर
 (for वली) —^d) Dn₁ शत्रुहन् (for शत्रुहा) B₃
 नाकपत च शत्रुहा

11 K₂ om 11 —^a) K₄ D₁ चुक्रोश —^b)
 B₃ भूपते K₄ D₁ पाडवस्य बुभूपत, T G₁ 'व स
 महीपते (G₁ 'ति) —^c) G₃ कार्यं सस्मृत्य पूर्वं वै
 —^d) Ś₁ K₃ 5 च पाडव (Ś₁ 'व); K₄ D₁ अनुस्मरन्
 (for च भारत)

12 ^a) G₁ अतस् (for ततस्) Ś₁ K₂ 5 स, G₃
 तु (for त) Ś₁ K₂ 4 5 D₁ क्रुद्ध K₃ ततस्तमागत
 क्रुद्ध —^b) D₂ 6 बाण (for शर) K₂ पाडव, K₄
 D₁ व —^c) D₂ निवासयामास —^d) K₃ मकराकर,
 S (except G₃) वरुणालय

13 ^a) Ś₁ K₁ 5 Dn₁ D₂₋₆ श्रीमान् (for वीर्याद्)
 —^b) G₃ निपातित —^c) Ś₁ K₃ शर (for शरैर्)
 K₁ 5 Dc₁ Dn₁ D₂₋₆ विनुशांग (D₂ 'ग); K₄ B₃ D₁

C 14 2208
B 14 76 14
K 14 76 14

उत्ससर्ज शितान्वाणानर्जुने क्रोधमूर्छितः ॥ १४
अर्जुनस्तु महाराज शरैः शरविधातिभिः ।
वारयामास तानस्तांस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १५
ततः पुनरतिक्रुद्धो राजा प्राग्ज्योतिषाधिपः ।
प्रेषयामास नागेन्द्रं बलवच्छसुनोपमम् ॥ १६
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य बलवान्पाकशासनिः ।
नाराचमधिसंकाशं प्राहिणोद्वारणं प्रति ॥ १७
स तेन वारणो राजन्मर्मण्यभिहतो भृशम् ।
पपात सहसा भूमौ वज्ररुग्ण इवाचलः ॥ १८
स पतञ्जुशुमे नागो धनंजयशराहतः ।
विशशिव महाशैलो महीं वज्रप्रपीडितः ॥ १९

तस्मिन्निपतिते नागे वज्रदत्तस्य पाण्डवः ।
तं न भेतव्यमित्याह ततो भूमिगतं नृपम् ॥ २०
अब्रवीद्धि महातेजाः प्रस्थितं मां युधिष्ठिरः ।
राजानस्ते न हन्तव्या धनंजय कथंचन ॥ २१
सर्वमेतन्नरव्याघ्र भवत्वेतावता कृतम् ।
योधाश्चापि न हन्तव्या धनंजय रणे त्वया ॥ २२
वक्तव्याश्चापि राजानः सर्वैः सह सुहृजनैः ।
युधिष्ठिरस्याश्वमेधो भवद्भिरनुभूयताम् ॥ २३
इति आतृवचः श्रुत्वा न हन्मि त्वां जनाधिप ।
उत्तिष्ठ न भयं तेऽस्ति स्वस्तिमान्गच्छ पार्थिव ॥ २४
आगच्छेथा महाराज परां चैत्रीमुपस्थिताम् ।

विभिन्नाग, B१ विदुस्नागं —^a) D२ corrupt Ś1
श्राविच्छलहतो, K४ D1 श्रामविच्छलतो, T1 G1 श्राविद-
च्छलतो, T२ M१ २ 'दशाललितो, G२ 'च्छलचितो K२
गजश्वेद्रगजोपमं ॥ Cn शाललित, शलाकाप्रोत । ॥

14 ^a) Ś1 K१ स वारित द्विप इष्टा —^b) K1 Dn1
D२-४ भगदत्तसुतो, K४ 'दत्तसुतो D1 G२ नृप — K२
(hapl) om 14^a-16^b —^c) K४ D1 ४ सितान्, D१
शतान् —^d) K1 D२-४ अर्जुनं, B१ Dn1 D१ अर्जुन

15 K२ om 15 (of v 1 14) —^a) K1 १ B1 २
Dn1 D२-१ महाबाहुः, D१ 'बाहो (for 'राज) —^b)
B१-१ D४ अरि (for शर-) D०1 Dn1 D२ १ १ १ शरै-
ररिनिधातिभि —^c) D1 स (for तान्) Ś1 K१ B१ ४
T G M१ २ अस्त्रास्, K1 B1 २ १ Dn1 D२-१ वाणास्,
D1 शरास् (for अस्त्रास्) K४ निवारयामास शरास्

16 K२ om 16^a (of v 1 14) —^a) K1 पुरो
(for पुनर्) Ś1 K४ D (except D०1) T1 G१ अग्नि,
T२ G1 २ M१ ४ अपि (for अति-) K१ कुद्ध —^b)
Ś1 K१ १ राजन् —^c) K४ प्रेरयामास —^d) K1 २ १
D (except D०1 D1) बलवत्पर्वतोपम

17 ^b) Ś1 K1 B D (except D1) T1 बलवत् (for
'वान्)

18 ^a) G१ तेन तद् (for स तेन) —^b) K1 D
(except D1) G१ मर्मसु —^c) Ś1 K१ १ १ G१ पपात
भूमौ सहसा —^d) Ś1 K (except K1) D1 वज्राहत
(for वज्ररुग्ण)

19 ^a) Ś1 K1 Dn1 D१ G१ स पवत्, K२ पतित

(for स पतञ्) —^b) D१ १ शरादित (for 'हत')
—^c) G२ एव (for इव) K२ विशीर्ण इव शैलेन्द्रो, K१
विशीर्णे च महाशैले —^d) K२ महान्वज्र; K१ D२
महीवज्र, Dn1 महावज्र-, G२ वज्रहस्त (for महीं वज्र)
D१ १ नि- (for -प्र) K१ महेंद्रवज्रपीडित

20 ^b) T G1 यज्रदत्तस्य (for वज्र') D१ यो भव-
(for पाण्डव-). K२ यज्रदत्त ततोर्जुन —^c) G२ ते
(for त) —^d) T1 नृप

21 ^a) Ś1 K१ १ उवाच (for अग्रवीद्) Ś1 स, K1
Dn1 D२-१ त, K१-१ D1 G१ च (for हि) —^b)
D१ प्रथित K१ M१ ४ मा (for मा) —^d) G१ तान्मो
चय (for धनंजय) K१ कदाचन

22 K२ om. 22^a —^b) Ś1 K1 B Dn1 D२-१
भवति (for 'तु) —^c) M१ २ यौधाश् K४ D1 om.
च T1 नाति- (for [अ]पि न) —^d) Ś1 K१ १ न कथं
(K१ 'दा)चिद्, K२ T G१ २ M१ ४ कथंचन, G१ कथं-
चिद् (for धनंजय) B१ २ कथंचन (for रणे त्वया)

23 ^a) Ś1 K१ १ [पु]व (for [अ]पि) —^b) K1 १ १
B1 २ Dn1 D२-१ सर्वे सह, K१ ४ D1 सह सर्वे (by
transp), T G1 सर्वैस्ते स, G१ M सर्वैश्च स-

24 ^a) K२-४ D1 M आतुर (for आतु) Ś1 K१ १
B१ स्मृत्वा (for श्रुत्वा) —^b) Ś1 K१ D1 M त्वा
(for त्वां) Ś1 K1 २ ४ B (except B१) Dn1 D२-१ G१
नराधिप; D1 नरर्षभ D१ निहन्मि तं नराधिप —^c)
K१ चाभय (for न भयं) G१ [स]स्तु (for अस्ति)
—^d) G१ भव (for गच्छ) K१ स्वस्तिमार्गश्च पार्थिव,

तदाश्वमेधो भविता धर्मराजस्य धीमतः ॥ २५
एवमुक्तः स राजा तु भगदत्तात्मजस्तदा ।

तथेत्येवात्रवीद्वाक्यं पाण्डवेनाभिनिर्जितः ॥ २६

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

७६

वैशंपायन उवाच ।
सैन्धवैरभवद्युद्धं ततस्तस्य किरीटिनः ।
हतशैर्षमहाराज हताना च सुतैरपि ॥ १
तेऽवतीर्णमुपश्रुत्य विपयं श्वेतवाहनम् ।
प्रत्युद्ययुरमृष्यन्तो राजानः पाण्डवर्षमम् ॥ २

अश्वं च तं परामृश्य विपयान्ते विपोपमाः ।
न भयं चक्रिरे पार्थाङ्गीमसेनादनन्तरात् ॥ ३
तेऽविदूराद्धनुष्पाणिं यज्ञियस्य ह्यस्य च ।
वीभत्सुं प्रत्यपद्यन्त पदातिनमवस्थितम् ॥ ४
ततस्ते तु महावीर्या राजानः पर्यवारयन् ।

C 14 225
B 14 77 5
K 14 77 6

M स्वस्ति गच्छ च (M: 'च्छ) पा'

25 °) K: D: क्षागच्छेश्च, G: क्षापृच्छे खा — °)
K: पचरात्रिम्, G: परा मैत्रम् (for परा चैत्रीम्) Ś: 1
परा मैत्रीमुपास्थिता, K: परा मैत्रमुपस्थित — °)
Ś: K: B Dc: Dn: D: T: यदा, D: यज्ञो, G:
तद्, G: तथा (for तदा) — °) T G: धर्मराजस्तु (for
'राजस्य)

26 °) Ś: D: उक्त्वा T तु (for स) K: D:
[क्ष]पि (for तु) — °) T: तथा (for तदा) D:
भगवद्भारमजस्तथा — °) Ś: तत्तेति, K: तथेति च;
D: तथैवेति (for तथेत्येव) — °) D: [क्ष]भिवर्जित,
T: G: विमं, T: G: विनि, G: [क्ष]पि नि'

Colophon — Adhy name K: अश्वानुमारणं, K: 5
Dn: D: 3: 5 वज्रदत्तपराजय, B: 4 Dc: अश्वानुमार,
T G: M: 3 ह्यचर्या, G: वज्रदत्तापजय — Adhy
no (figures, words or both) Ś: 92, B: 3: 5 75
(as in text), Dn: M: (inf lin) 76, D: 71, T:
62, T: G: 3 M 61, G: 74

76

1 After the ref, S ins

150* जित्वा प्रसाद्य राजान भगदत्तसुत तदा ।
विजय्य याते तुरगे सैन्धवान्प्रति भारत ।
[[L 2) G: मरुतर्षम (for प्रति भारत)]

36

— °) K: D: सैधवे च (D: हि) (for वैर) — °)
D: तत्र (for ततश्च) K: किरीटिन — °) Ś: K: 5
G: M: 3 महायुदे (for 'राज) K: हतसैन्धे महायुदे
— °) K: Dn: D: 3 च शतैर्, D: 5 शतकैर्, G:
चासुरैर् (for च सुतैर्)

2 °) K: अश्वतीर्णम्, D: 5 ते च तूर्णम्, M: तेव-
कीर्णम् K: उपाश्रुत्य, D: उपसृत्य — °) Ś: K:
विजय, K: 4 Dc: D: 3: 5 विपये — °) K: प्रस्युदी-
युर — Dc: reads 2^d-3^d after 11^c — °) K: 2
पाटवर्षम, K: D: श्वेतवाहन

3 For the sequence in Dc: of v 1 2 — °)
B: त च (by transp), D: ते च, T G: 3 त सं,
M: एत Some MSS परामृष्य, G: 'मृष्य (for
'मृश्य) B: अश्वरत्नं परामृष्य, M: अश्वमेत समाश्रुत्य
— °) D: चयोपमा, T विपोपम, G: पमात्, G:
[S]वगाहित (for विपोपमा) — °) K: रभस (for न
मयं) — °) Dc: corrupt D: धनजयात् (for धन
न्तरात्) B: 5 भीमसेनानुजादपि

4 °) K: विदुराद्य (510), M: केचिदूराद् (for
तेऽविदूराद्) D: विनापाणिं (for धनुष्पाणिं) Dc:
रक्षितारं महावीर — °) K: 3 D: यज्ञियस्य, T: G:
M: 3 याज्ञि, T: G: M: 4 याज्ञी M: 3 ह (for
च) — °) K: B: Dc: प्रत्यपद्यत, B: 'दृश्यंत, D:
'युष्यत, G: प्रतिपाद्यत, G: प्रत्यपश्यस्ते (for पद्यन्त)
— °) D: यदा नित्यम्, M: 3 पादातीनम् (510) B: T
G: पदातिं समुप (G: 'मव) स्थित, M: 'तिमनवस्थितं.

[281]

C. 14 225
B 14 77 5
K 14 77 6

जिगीपन्तो नरव्याघ्राः पूर्वं विनिकृता युधि ॥ ५
ते नामान्यथ गोत्राणि कर्माणि विविधानि च ।
कीर्तयन्तस्तदा पार्थ शरवपैरवाकिरन् ॥ ६
ते किरन्तः शरांस्तीक्ष्णान्वारणेन्द्रनिवारणान् ।
रणे जयममीप्सन्तः कौन्तेयं पर्यवारयन् ॥ ७
तेऽसमीक्ष्यैव तं वीरमुग्रकर्माणमाहवे ।
सर्वे युयुधिरे वीरा रथस्थास्तं पदातिनम् ॥ ८
ते तमाजधिरे वीरं निवातकवचान्तकम् ।
संशप्तकनिहन्तारं हन्तार सैन्धवस्य च ॥ ९
ततो रथसहस्रेण हयानामयुतेन च ।
कौष्ठकीकृत्य कौन्तेयं संप्रहृष्टमयोधयन् ॥ १०

संस्मरन्तो वधं वीराः सिन्धुराजस्य धीमतः ।
जयद्रथस्य कौरव्य समरे सव्यसाचिना ॥ ११
ततः पर्जन्यवत्सर्वे शरवृष्टिमवासृजन् ।
तैः कीर्णः शुशुमे पार्थो रविर्मेघान्तरे यथा ॥ १२
स शरैः समवच्छन्नो ददृशे पाण्डवर्षभः ।
पञ्जरान्तरसंचारी शकुन्त इव भारत ॥ १३
ततो हाहाकृतं सर्वं कौन्तेये शरपीडिते ।
त्रैलोक्यमभवद्राजत्रविश्वासीद्रजोरुणः ॥ १४
ततो ववौ महाराज मारुतो रोमहर्षणः ।
राहुरग्रसदादित्यं युगपत्सोममेव च ॥ १५
उल्काश्च जग्निरे सूर्यं विकीर्यन्त्यः समन्ततः ।

5 ^a) K₁ s B D₀₁ D_{n1} D₂₋₅ G₈ त (for तु)
B₈₋₅ D₀₁ G₈ महावीर्यं, T G₁ s M 'त्मानं' K₄ D₁
ततस्ते सुमहावीर्यं — ^b) D₀₁ राजान B₁ प्रत्यवारयन्
— ^c) K₁ s s B D₀₁ D_{n1} D₅ 0 G₈ नरव्याघ्रः; K₂
D₂₋₄ 'न्याघ्र' — ^d) K₁ पूर्वं, K₂ पूर्व- B₈ विनिकृतो
(for 'कृता') K₈ रणे, K₅ इति, D₅ अपि (for
युधि)

6 ^a) K₁ D (except D₀₁ D₁) [अ]पि (for [अ]य)
— ^b) G₈ श्रावयत पुन पुन — ^c) G₈ कर्माणि च (for
कीर्तयन्तस्) T₁ G₁ तथा (for तदा)

7 ^a) K₄ D₂ om ते K₁ B D₀₁ D_{n1} D₂ 4-5
शरव्रातान्, D₂ corrupt (for शरास्तीक्ष्णान्) — ^b)
Ś₁ K₈ दारुणान्प्रति (K₈ 'न्परि' दारुणान्; K₁ s D_{n1}
D₂ 4-5 चारणप्रतिवार (K₅ 'दारु'णान् — ^c) T₁ जये
रणम् (for रणे जयम्) Ś₁ अमीप्सन्तं (for 'प्सन्त')

8 ^a) Ś₁ K₂₋₅ D₁ om ते K₁ D₀₁ D_{n1} D₂₋₅ च
(for [यु]व) K₁ B₁ 2 4 5 D (except D₁) कृष्णम्,
B₈ हृष्टम् (for वीरम्) T₁ G₁ त पुनमक्षर (G₁ 'त'
वीरम्, G₈ असमीक्ष्य च त वीरम् — ^d) K₁ रथस्थं
Ś₁ K₈ स्त (for त) G₈ रथस्था पादसस्थितं

9 ^a) Ś₁ तु सजग्निरे, K₁ तमजग्निरे, K₄ D₁ समा
जग्निरे, D₈ तमाजधिरे K₈ S वीरा K₂ तेजसा सूर्यं
सदृश. — ^b) D₈ कवचांतिकं — ^c) Some MSS
ससप्तक- Ś₁ K₈ s सश (K₅ 'स' सतकाना हता (K₈ हर्ता) र
— ^d) K₈ हर्तार K₄ D₁ सैन्धवस्य तथैव च

10 ^a) K₈ तयो (for ततो) — ^b) K₂ 4 D₁ T

G₁ s M गजानाम्, G₈ रथा' (for हया') — ^c) K₈
कौष्ठकीकृत्य, G₂ कौष्ठकी', C_v कौष्ठकी' (as in text)
K₁ B D (except D₁) नीमरसु (for कौन्तेय) — ^d)
Ś₁ K₈ s ते प्रहृष्टम्, K₄ D₁ संप्रवि' (for सप्रहृ') B
D₀₁ D_{n1} D₂₋₅ प्रहृष्टमनसोभवन्, G₈ सप्रस्थितमवारयन्

11 ^a) K₁ s B₁ s D_{n1} D₂₋₅ त (for स-) — ^b)
Ś₁ K₂ सिंधुनाथस्य, K₄ D₁ धर्मराजस्य Ś₁ K₁ B D
(except D₁) चाहवे (for धीमत) K₂ सैन्धवस्य महा
त्मन — ^c) Ś₁ कौरव्य, D₀₁ राजान — After 11^c,
D₀₁ reads 2^d-3^d — ^d) K₁ सव्यसाचिन

12 ^a) K₂ B₁ s s पर्यन्ववत् (sic), K₄ D₁ पर्यपतन्
(D₁ 'त्') (for पर्जन्यवत्) K₂ 4 D₁ S (except M₁)
सख्ये (for सर्वे) — ^b) K₁ 2 4 B D शरवृष्टीर् K₂ 4
D₁ अथासृजन्, K₈ B₂ अवासृजत्, S 'किरन् — ^c)
K₁ s D₂ कीर्णं B₁ राजन् (for पार्थो)

13 ^a) M शरैस्ते (for स शरै) K₂ 4 B₂ समव
च्छिन्नो, K₂ 'न्नतो; G₈ समरे छिन्नो (for 'वच्छिन्नो)
— ^b) K₁ B D (except D₁) चकाशे (D₅ 'से) (for
ददृशे) K₂ D₂ भरतर्षभ

14 ^a) K₁ सर्वे — ^b) K₁ s D₂ 5 कौन्तेय-, M₁
'य D₂ 6 M₁ शरपीडितं — K₂ om 14^c — ^c)
G₈ सर्वं (for राजन्) — ^d) K₁ corrupt K₈
विश्वम्; T₁ वीरश् (for रविश्) K₅ G₁ om च K₈
T₁ G₂ रजोगुण, K₄ D₁ रणेण, M₁ रजोरुज B₁ s
D_{n1} D₂₋₅ रविशरीख निष्पन्न

15 ^b) MSS छोम (for रोम-) — ^c) Ś₁ K₈

वेपथुश्चाभवद्राजकैलासस्य महागिरेः ॥ १६
मुमुचुश्चास्रमत्युष्णं दुःखशोकममन्विताः ।
सप्तर्षयो जातभयास्तथा देवर्षयोऽपि च ॥ १७
शशश्चाशु विनिर्मिद्य मण्डलं शशिनीऽपतत् ।
विपरीतस्तदा राजंस्तस्मिञ्चुत्पातलक्षणे ॥ १८
रासभारुणसंकाशा धनुष्मन्तः सविद्युतः ।
आवृत्य गगनं मेघा मुमुचुर्मांसशोणितम् ॥ १९

एवमासीत्तदा वीरे शरवर्षाभिसंब्रुते ।
लोकेऽस्मिन्भरतश्रेष्ठ तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २०
तस्य तेनावकीर्णस्य शरजालेन सर्वशः ।
मोहात्पपात गाण्डीवमावापश्च करादपि ॥ २१
तस्मिन्मोहमनुप्राप्ते शरजालं महत्तरम् ।
सैन्धवा मुमुचुस्तूर्णं गतसत्त्वे महारथे ॥ २२
ततो मोहसमापन्नं ज्ञात्वा पार्थं दिवौकसः ।

C 14 2243
B 14 77 23
K 14 77 24

राहुष्मन्तमिवादित्य —^a) S (except G₃) अपर्वणि (G₁ : पर्वणीव) विशा पते

16 B₃ om 16-19 —^a) Ś₁ K₂ B₁ T₁ G₁ M₁ जज्ञिरे (for जज्ञिरे) G₂ M₂ s टल्काश्च ज (G₂ 'श्चाज) -
धुरादित्य —^b) Ś₁ K₂ s D₂ (marg s'c m) व्यदी
यंत, K₁ s D₁ D_{1-s} T₂ G₁ M₁ च्यकीर्यंत, B₁ s
विदीर्यंत, D₀ विकरंत, D₀ तदा चैव, T₁ व्यकि
रत, G₂ विकरत, G₃ कीर्यमाणा (for विकीर्यन्त्य)
—D₃ om (1 hapl.) 16^a-17^b —^d) Some MSS
कैलाशस्य

17 B₃ om. 17, D₃ om 17^{ab} (for both, cf. v 1
16) G₁ om. (hapl.) 17^a-29^b —^a) Ś₁ चाश्रम्,
K_{1-s} s B₂ D₁ D₂ s T₁ G₂ श्रामम्, K₄ B₁ D₀
D₁ चाशु (for चाश्रम्) K₁ अत्युग्र, T₁ M अत्यर्थं,
G₂ अत्यर्तं (for अत्युष्ण) —^b) K₂ समाहता, K₄
D₀ D₀ समन्वित K₅ दु खशोकात्मनत —^c) D₀
यानभयाश्, G₃ जातवेदाश् (for 'भयाश्) —K₂ om
17^a-18^c —^d) Ś₁ B₁ D₂ s G₃ तदा (for तथा)
M₂ s [s]मला (for ऽपि च)

18 B₃ om 18 (cf. v 1 16) K₂ om 18^{ab},
G₁ om 18 (for both, cf v 1 17) —^a) K₁ corrupt.
K₄ D₁ शुक्रश्चापि, B (B₂ om.) T शशश्चापि, D₁
D₂ Cnp तत खानु, D₃ ततोऽकाश्च, D₂ ततो दु स्राद्
(for शशश्चाशु) G₂ विनिर्गत्य (for 'भिद्य) K₅
ततश्चोल्का सुनिर्मिद्य —^b) Ś₁ K₂ महत्, K₄ भवान्,
T₁ [s]द्व, G₂ s M [s]माम् (for सपतत्) —T₁
reads 18^{ab} twice —^c) K₅ विपरीते, T₁ (first
time) टपद्रवत् (for विपरीतत्) G₃ तथाकाशस्
(for तदा राजस्) K₁ B₁ s D₁ D_{2-s} विपरीता
दिशश्चापि, B₁ s D₀ T₁ (second time) s 'ता
दिशश्चैव, D₀ 'ता सशाश्चापि, M₂ s 'ते ततो राजस्
—^d) K₂ लक्षण K₁ B (B₂ om.) D (except D₁)
T₁ (second time) सर्वा घृ (D₀ 'व्यू)माहुलास्तया, T₂

सर्वभूताकुलासदा

19 B₃ om 19 (cf v 1 16) G₁ om 19 (cf
v 1 17) K₂ om 19 The portion from 19
up to 14 78 15 is lost in D₁ on missing folios
—^a) K₁ s corrupt. B₂ ऋषभारुण, G₂ सद्भारुण,
M₂ s रभसारुण, C_v रासना (as in text) —^b)
Ś₁ K₂ s वपुष्मत समतत —^c) K₃ आवृतागमन वेगा
(sic)

20 D₁ missing (cf v 1 19) G₁ om. 20 (cf.
v 1 17) —^a) K₄ D₁ एवद् (for एवम्) K₃
ततो (for तदा) K₂ T G₂ वीर —^b) K₁ B₁ s
D₀ D_{2-s} -वर्षेण (for वर्षाभि) Ś₁ K₂ सस्फुटे (for
संब्रुते) K₂ तस्मिन्वाणामिसंब्रुते —^c) K₁ B D₀
D_{2-s} फाल्गुने (for लोकेऽस्मिन्) B₂ s भरतश्रेष्ठे, G₂
भारतश्रेष्ठ, M₁ भरतश्रेष्ठ

21 D₁ missing (cf. v 1 19) G₁ om 21 (cf
v 1 17) —^a) Ś₁ K₂ s B₂ G₃ [ख]भि, T₁
[प]त्र (for [ख]त्र) M₁ तीर्णस्य (for 'कीर्णस्य) —^b)
T₁ जातेन (for जालेन) K₁ s D₀ D₂ s s G₂ M
सर्वत, B₂ s सवृत् (for सर्वश) —^c) Ś₁ महत्
(sic) (for मोहात्) K₂ s D₁ गालीवम् —^d) K₁ s
D_{2-s} T आवा (K₁ 'चा)प च, K₂ अर्जुनस्य, B₁ s s
सायकश्च, B₂ s अवापश्च, G₂ ह्यवश्च, G₃ आवापश्च
(for आवापश्च)

22 D₁ missing (cf v 1 19) G₁ om. 22 (cf.
v 1 17) —^a) K₂ तस्मिन्नुत्पातसमये —^b) D₀
शरजाले K₁ B D₀ D_{2-s} महत्तदा (for 'त्तरम्) K₂
शरजालमहत्तरे —G₂ om 22^c-24^b —^c) K₁ D₀
D₁ सैधव —^d) K₂ s D₁ T G₃ M संज्ञे (for -सत्त्वे)
K₅ गतसत्त्व महारथं

23 D₁ missing (cf. v 1 19) G₁ om 23 (cf
v 1 17) G₂ om 23 (cf v 1 22) —^a) B₂ s

C 14 2243
D 14 77 23
K 14 77 24

सर्वे विव्रस्तमनसस्तस्य शान्तिपराभवन् ॥ २३
ततो देवर्षयः सर्वे तथा सप्तर्षयोऽपि च ।
ब्रह्मर्षयश्च विजयं जेषुः पार्थस्य धीमतः ॥ २४
ततः प्रदीपिते देवैः पार्थतेजसि पार्थिव ।
तस्थायचलवद्धीमान्संग्रामे परमास्त्रवित् ॥ २५
विचकर्ष धनुर्दिव्यं ततः कौरवनन्दनः ।
यन्त्रस्येवेह शब्दोऽभून्महांस्तस्य पुनः पुनः ॥ २६
ततः स शरवर्षाणि प्रत्यभित्रान्प्रति प्रभुः ।

ववर्ष धनुषा पार्थो वर्षाणीव सुरेश्वरः ॥ २७
ततस्ते सैन्धवा योधाः सर्व एव सराजकाः ।
नादृश्यन्त शरैः कीर्णाः शलभैरिव पावकाः ॥ २८
तस्य शब्देन वित्रेसुर्भयातीर्त्वाश्च विदुद्रुषुः ।
मुमुक्षुश्चाशु शोकार्ताः सुपुपुश्चापि सैन्धवाः ॥ २९
तांस्तु सर्वान्नरश्रेष्ठः सर्वतो विचरन्वली ।
अलातचक्रवद्राजञ्शरजालैः समर्पयत् ॥ ३०
तदिन्द्रजालप्रतिमं वाणजालमभित्रहा ।

मोह (for मोह-) B₂ G₈ ततो मोहस (G₈ 'हं स)सुत्पन्नं,
T M ततो मोहमनुप्राप्त —^b) T G पार्थं ज्ञात्वा (by
transp) —^c) K₄ D₁ विव्रस्तमनस सर्वे. —^d) B₁
G₈ सर्वे (for तस्य) B₄ om शान्ति ऽ₁ K₁ २ ३
D₂₋₆ कृत्वोभवन्; G₈ परास्थिता (for 'भवन्)

24 Dn₁ missing (of v l 19) G₁ om 24 (of
v l 17) G₂ om 24^{ab} (of v l 22) —^a) D₀₁
राजर्षय (for देव*) —^b) D₀₁ देवर्षयो (for सप्त*)
K₂ नृप, T M दिवि (for ऽपि च) K₄ D₁ तथा
ब्रह्मर्षयो नृप —^c) K₄ D₁ सप्तर्षयश्च (for ब्रह्म*) K₁
विजये, K₆ विभव —^d) K₂ corrupt K₁ जयु
(sic), K₈ एषु; K₆ कुर्यु, B₁ तेषु (for जेषु)
D₀ धीमता

25 Dn₁ missing (of v l 19) G₁ om 25 (of
v l 17) —^a) K₁ प्रदापिते —^b) K₄ सर्व (for
पार्थ) K₂ पार्थिव D₁ सर्वतैजसि पार्थिव, D₀
पार्थिवे यस्य पार्थिव —^c) K₁ च बलवद्, D₈ [अ]-
ञ्जल (for [अ]चल*) K₆ सर्वान् (for धीमान्) K₂
तस्थौ बलवद्धीमान् (submetric), K₄ उत्तस्थौ देववद्धी*

26 Dn₁ missing (of v l 19) G₁ om 26 (of
v l 17) —^a) G₈ आचकर्ष —^b) D₄₋₆ कौरव
नदन —^c) K₈ G₈ वज्रस्य (for यज्ञस्य) M₁ [ए]व
(for [ह]व) ऽ₁ K₈ T G₂ हि (for [ह]ह) —^d)
D₄ अस्य, G₈ चैव (for तस्य) D₀ महान्मन (sic)
(for पुन पुन)

27 Dn₁ missing (of v l 19) G₁ om 27 (of
v l 17) —^a) K₄ D₁ च, T तु (for स) G₈
तत शरसहस्राणि —^b) D₀ प्रति मित्रान्, T G₈ तान्य
(T₁ 'न)मि D₀ om प्रति K₂ ३ B₂ D₁ T₁ G₂ M
प्रभो B₁ प्रत्यभित्रं प्रति प्रभो —^c) ऽ₁ धनुषा, G₈
च तथा (for धनुषा) —^d) D₀₁ om वर्षा ऽ₁ [ए]व,

K₁ D₈ च (for [ह]व) K₁ B₁ २ D₂₋₆ G₈ पुरद
(for सुरेश्वर).

28 Dn₁ missing (of v l 19) G₁ om 28 (of
v l 17) —^a) K₄ च (for ते) K₈ योध, M₁₋₃
योधा —^b) K₈ सराजक —^c) ऽ₁ [अ]दृश्यन्त (for
[अ]दृश्यन्त) —^d) ऽ₁ K D₁₋₆ T₁ इव पादपा, B₁ २
पावका इव (by transp), M₁ इव पावक T₂ शलभा
इव पावकै

29 Dn₁ missing (of v l 19) G₁ om 29^{ab} (of
v l 17) —^a) K₂ तेन (for तस्य) ऽ₁ शब्दस्य K₁
D₂₋₄ विव्रस्ता, K₂ corrupt, D₅ ० चित्रेण (for वित्रे
सुर) —^b) K₄ D₁ च प्र-; B₈ विप्र, G₈ M चापि
(for च वि) K₂ भयार्ताश्च प्रचक्रमु —^c) K₈ D₈
चाशु, B₈ ४ भृश-, M₄ चात्र (for चाशु) D₀₁
मुमुक्षुर्भयातीर्त्वाशोकार्ता —^d) K₁ ३ D₈ ० शु (K₆ सु)शुभुरश,
K₂ सस्मरुश, B₁ २ ३ D₂ ४ ५ शुशुचुरश, B₈ सुसुपुश,
G₈ विकृताश (for सुपुपुश) K₂ सैधव

30 Dn₁ missing (of v l 19) —^a) K₂ ४ B₈
D₁ G₈ ताश्च, T G₂ स तान् (for तास्तु) ऽ₁ K₈ रथ
(for नर) K₁ ३ B D₀₁ D₂₋₆ व्याघ्र (B₈₋₆ D₀₁
'घ्र); K₂ -श्रेष्ठान् (for -श्रेष्ठ) —^b) K₄ B₁
२ ३ D₁ G₈ व्यचरद् (B₁ 'न्), D₀₁ व्यरुधद् (for
विचरन्) K₁ ३ D₂₋₆ सैधवान्व्यचरद्धली —^c) B₁
२ ४ (marg as in text) ० D₀₁ कुलाल- (for अलात-)
—^d) K₁ ४ ५ B₈ ४ D₂ ४ समापयत्, K₂ B₂ ३ G₈ सम
(B₈ 'मा)पयन्; D₅ ० समापत्, T G₁ स घर्षयन्
(for समर्पयत्) ऽ₁ K₈ B₁ शरवर्षे समापयत् (B₁
'पयन्)

31 Dn₁ missing (of v l 19) K₂ om 31^{ab}
—^a) T G₁ २ M₁ तम्; M₂ ३ स हि (for तद्) G₈
त द्वाप्रतिमं वाणं —^c) K₂ B₄ T G₁ २ वि (K₂ B₄

व्यसृजद्विष्णु सर्वासु महेन्द्र इव वज्रभृत् ॥ ३१
मेघजालनिभं सैन्यं विदार्य स रविप्रभः ।

विवभौ कौरवश्रेष्ठः शरदीव दिवाकरः ॥ ३२

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पट्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

७७

वैशंपायन उवाच ।

ततो गाण्डीवभृच्छरो युद्धाय समवस्थितः ।
विवभौ युधि दुर्धर्षो हिमवानचलो यथा ॥ १
ततः सैन्धवयोघास्ते पुनरेव व्यवस्थिताः ।
विमुञ्चन्तः सुसंरब्धाः शरवर्षाणि भारत ॥ २
तान्प्रसह्य महावीर्यः पुनरेव व्यवस्थितान् ।
ततः प्रोवाच कौन्तेयो मुमूर्षुञ्छ्लक्ष्णया गिरा ॥ ३

युध्यध्वं परया शक्त्या यतध्वं च वधे मम ।
कुरुध्वं सर्वकार्याणि महद्वो भयमागतम् ॥ ४
एष योत्स्यामि वः सर्वाभिवार्य शरवागुराम् ।
तिष्ठध्वं युद्धमनसो दर्पं विनयितास्मि वः ॥ ५
एतावदुक्त्वा कौरव्यो रुपा गाण्डीवभृत्तदा ।
ततोऽथ वचनं स्मृत्वा भ्रातृज्येष्ठस्य भारत ॥ ६
न हन्तव्या रणे तात क्षत्रिया विजिगीषवः ।

C. 14 2259
B 14 78 6
K 14 78 7

न्य)सृजन्, Bom. ed विष्णुज्य (for व्यसृजद्) —^d)
T₁ G₁ २ M वज्रवान्, G₈ पर्वत (for वज्रभृत्) K₂
शरजालान्यनेकश

32 D₁ missing (of v 1 19) —^a) G₈ फल्युनो
निहत सैन्यं —^b) K₁ B (except B₁) D₁₋₆ विदा
(B₁ चा)र्यं श(D₈ व)रवृष्टिभि — K₈ om 32^d
—^c) K₂ D₈ ६ कौरवश्रेष्ठ

Colophon om. in K₂ 4 B₁ २ D₁, D₁ missing
— Adhy name K₈ D₂ २ M₁ सैन्धवयुद्ध, B₈ २ अथा
जुमार, D₈ ६ सैन्धवसगर — Adhy no (figures,
words or both) Ś₁ 93, D₄ 72, T₁ 63, T₂ G₁ २
M₂₋₄ 62, G₈ 65, M₁ 61, M₄ (inf l_{1n}) 77

77

☞ This adhy is missing in D₁ (of v 1 14
76 19)

1 G₁ om the ref. —^a) K₂ D₁ गांजीवभृत्,
D₈ गांजिव —^b) K₁ २ B D₀₁ D₂₋₆ T G M₄
समुपस्थित (for समव) —^c) K₂ दुर्धर्ष — After
1, K₁ reads 3°, repeating it in its proper place

2 ^a) K₂ om from योघास्ते up to रब्धा (in 2°)
K₈ ये (for ते) K₁ B D (D₁ missing) ततस्ते

सैन्धवा योघा — B₈ repeats 2^b after 2° —^b) K₈
D₈ व्यवस्थित, K₄ D₁ स्थितान्; B₈ (first time)
सराजका —^c) Ś₁ G₈ विमुचन्त, K₁ 4 २ B₁₋₄ D
(D₁ missing) व्यमुचन्त (D₈ वन्त) D₈ सुसराद्वा
(for रब्धा) — B₈ om 2^d

3 ^a) Ś₁ K₂ २ B₈₋₅ D₀₁ T₁ G₁ प्रहस्य, K₂ 4 D₁
समीक्ष्य (for प्रसह्य) K₂ महावीर K₁ B₁ २ D₂₋₆
तान्प्रह्य (D₈ ६ हा)स्य महाबाहु — K₁ reads 3° for
the first time after 1 —^d) K₁ मुमुचून्, K₂
मर्षयन्; K₆ मुहूर्त, D₂ मुमुखन्, D₈ मुमुर्षून्, G₈
तास्तदा (for मुमुर्षून्)

4 ^a) K₈ युक्त्या, D₈ भक्त्या (for शक्त्या) —^b)
K₁ B₁ २ D₂₋₆ च जये; B₈ 4 विजये (for च वधे)
K₈ प्रयत त्वं वधे मम

5 ^a) T₁ G₁ एवं (for एष) Ś₁ K₈ २ क्षिणोमि
(for योत्स्यामि) K₁ B D₀₁ D₂₋₆ सर्वास्तु (for व
सर्वान्) —^b) Ś₁ शगुरो, K₈ २ B₈ 4 चागुरा, C_v
वागुराम् (as in text) —^c) K₁ परमो (for मनसो)
—^d) Ś₁ K₁ २ २ शमयितास्मि, B₁ २ विल, G₈ नाश
(for विन) T G₁ २ दर्पान्विलयितास्मि व

6 ^a) Ś₁ K₂ २ २ B₄ कौन्तेयो, K₁ D₂₋₄ कौरव्य,
K₄ D₁ गांजी (D₁ जी)वी (for कौरव्यो) —^b) K₁
B D₀₁ D₂₋₆ रोपाद् (for रुपा) K₄ D₁ रुपा कौरव्य

C 14 2259
B 14 78 7
K 14 78 7

जेतव्याश्चेति यत्प्रोक्तं धर्मराज्ञा महात्मना ।
चिन्तयामास च तदा फल्गुनः पुरुषर्षभः ॥ ७
इत्युक्तोऽहं नरेन्द्रेण न हन्तव्या नृपा इति ।
कथं तन्न मृषेह स्याद्धर्मराजवचः शुभम् ॥ ८
न हन्येरंश्च राजानो राज्ञश्चाज्ञा कृता भवेत् ।
इति संचिन्त्य स तदा भ्रातुः प्रियहिते रतः ।
प्रोवाच वाक्यं धर्मज्ञः सैन्धवान्युद्धदुर्मदान् ॥ ९
वालान्घ्नियो वा युष्माकं न हनिष्ये व्यवस्थितान् ।

यश्च वक्ष्यति संग्रामे तवास्मीति पराजितः ॥ १०
एतच्छ्रुत्वा वचो मह्यं कुरुध्वं हितमात्मनः ।
अतोऽन्यथा कृच्छ्रगता भविष्यथ मयादिताः ॥ ११
एवमुक्त्वा तु तान्वीरान्युयुधे कुरुपुंगवः ।
अत्तरावानसंरब्धः संरब्धैर्विजिगीषुभिः ॥ १२
ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ।
मुमुक्षुः सैन्धवा राजंस्तदा गाण्डीवधन्वनि ॥ १३
स तानापततः क्रूरानाशीविपविपोपमान् ।

नदन , K⁵ रुषा गाण्डीवधन्वना —^o) Ś₁ K₂ ३ D₅
तताप; K⁶ तत प्र-, M तत स (for सतोऽप) D₂
३ ० श्रुत्वा (for स्मृत्वा) T₁ G न (T₁ स) तताप वच
स्मृत्वा (G₈ श्रुत्वा) —^d) D₅ आतृ (for आतृर)
K₄ D₁ धीमत (for भारत)

7 ^a) K₄ D₁ पार्थ (for तात) —^b) K₂ ५ विजि
गीपत (K₅ 'या), D₅ ० विजिगीपव —^o) Ś₁ K₈
जीतव्या (K₈ जेतव्य) इति यत्प्रोक्तो —^d) K₂ 4 D₁
धर्मराजेन धीमता, G₂ 'राजो महामना —^o) Ś₁ K₁ ५
B₁ ३ ५ D (except D₁, D₂ missing) स, K₈ om
(for च) —^r) Some MSS फाल्गुन, Ś₁ D₅
फ (D₅ फा) ल्गुण K₂ ३ D₂ G₈ पुरुषर्षभ, T G₂ ३ M
परवीरहा (for पुरुषर्षभ)

8 ^a) T G₁ इत्युक्तो भारतेन्द्रेण —^b) D₅ हतव्याश्च
(for न हन्तव्या), —^o) K₂ corrupt B (except
B₂) तु, D₀ D₁ तु (for तन्) K₁ B D₀ D₂-4
मृषेद, D₅ मषेद, T G₂ मृषा हि (for मृषेह) K₄
कथं तु ममृषे यस्माद्, G₁ कथिव न मृषे हि स्याद्, G₈
कथं न ममृषे हन्याद् —^d) B₁ स्मृत् (for शुभम्)
S (except G₈) धर्मराजस्य शासन

9 D₅ om 9^a 10^d —^a) K₁ हन्येत; D₅ corrupt,
G₂ हतव्याश्च (for हन्येरंश्च) —^b) K₂ राज्ञश्चान्य,
D₀ राज्ञा** B₈ हरेत् (for भवेत्) D₅ राजानश्चा
कृता भवेत् (sio) —^o) G₂ ३ तु (for स) —^d)
K₁ B₁ ३ D₂ 4-8 फाल्गुन पुरुषर्षभ (K₁ 'भ) —^o)
Ś₁ K₈ वाक्यज्ञ (for धर्मज्ञ)

10 ^a) G₈ युद्धेषु (for युष्माकं) K₁ D₂-० श्रेयो
वदामि युष्माक —^b) T₁ स (for न) Ś₁ K₁ ३ ५
B₂ ५ D₀ D₂-० न हिंस्य (Ś₁ K₈ 'स्नेह-, B₅ D₀ 'स्ने
स) मवस्थितान्, K₄ B₁ D₁ न हिंस्ये समरे स्थि, B₁ ३
G₈ न ह (G₈ हिं) स्ने समुपस्थि —^o) K₄ D₁ ये, K₂

यश् (for यश्) K₅ वक्ष्यति —^d) K₁ 4 D₁ परा
जिता, D₀ परा*ता, T₁ 'जय

11 ^a) K₂ एवं (for श्रुत्वा) —^b) D₅ कुरु ते
(for कुरुध्वं) D₂ ३ कुरु संहितमात्मन —^o) K₁ reads
11^a-12^d twice —^o) K₁ (both times) ३ B (except
B₂) D₂-० M₁ ३ 4 ततो (for अतो) K₁ (both times)
कृत्वागता, K₂ D₅ कृच्छ्रगतो, K₈ 'हता —^d) Ś₁
K₈ ५ मया हता (K₈ 'त), K₂ भयादिता

12 For the repetition in K₁, cf v l. 11 —^a)
K₂ स एवमुक्त्वा, K₄ D₁ एतावदुक्त्वा (for एवमुक्त्वा
तु) —^b) G₈ नर (for कुरु) Ś₁ K₈ ५ G₂ नदन
(Ś₁ 'न), K₄ D₁ -पाहव (for -पुगव) —^o) K₂
असरब्धान्, T G₁ ३ M₂ ३ असभ्रात K₁ (both times)
B₁ ३ ५ D₂-० अर्जुनोतीव सं (B₅ 'नो मृशसं) कुद् (K₁
first time 'द्वैर); B₂ 4 D₀ अर्जुनो वै मृशं कुद्,
M₁ 4 अ (M₄ एव) रावानपि सभ्रात —^d) K₁ (second
time) B₁ ३ ५ D₂ ३ G₈ सकुद्वैर, K₂ युयुधे, D₄
सकुद्वैर, D₅ [s] तिकुद्वैर (for संरब्धैर) K₁ (first
time) विजिगीषुभिरात्मन, B₈ सकुद्वैर्विजिगीषव, B₁
D₀ सकुद्वैर्विजयैपिभि, D₅ [s] तिकुद्वो विजिगीषुभि

13 T₁ om 13^a-15^b —^a) B₁ ३ D₅ ० शत (for
तत) G₂ शर- (for शत-) K₁ B₂-५ D₀ D₂-4 शत
शतसहस्राणा —^b) K₁ om नतपर्वणाम् —^o) G₁
सैधव (sio) —^d) T₂ G₁ तथा (for तदा) K₂ D₁
गाजीव; D₁-० गाण्डिव K₁ ३ 4 ५ -धन्वि (K₅ 'न्व) न,
K₈ D₅ ० -धन्विनि (D₅ 'न)

14 T₁ om 14 (of v l 13) —^a) K₁ B₁ ३
D₂-० शरान् (for स तान्) K₄ D₁ M₈ शरान्, D₅
तीक्ष्णान् (for क्रूरान्) —^b) D₀ om (hapl) विप
—^o) K₄ om 14^a-15^b —^o) Ś₁ K₈ बहैर (sio),
K₂ तीक्ष्णैर; K₅ B₈ भहैर (for वाणैर) —^d) K₁

चिच्छेद् निशितैर्वाणैरन्तरैव धनंजयः ॥ १४
 छिच्चा तु तानाशुगमान्कङ्कपत्राञ्जिलाशितान् ।
 एकैकमेव दशभिर्विभेद समरे शरैः ॥ १५
 ततः प्रासांश्च शक्तीश्च पुनरेव धनंजये ।
 जयद्रथं हतं स्मृत्वा चिक्षिपुः सैन्धवा नृपाः ॥ १६
 तेषां किरीटी संकल्पं मोघं चक्रे महामनाः ।
 सर्वास्तानन्तरा छिच्चा मुदा चुक्रोश पाण्डवः ॥ १७
 तथैवापतता तेषां योधाना जयगृद्धिनाम् ।
 शिरांसि पातयामास भल्लैः संततपर्वभिः ॥ १८

तेषां प्रद्रवतां चैव पुनरेव च धावताम् ।
 निवर्तता च शब्दोऽभूत्पूर्णस्येव महोदधेः ॥ १९
 ते वध्यमानास्तु तदा पार्थेनामिततेजसा ।
 यथाप्राणं यथोत्साहं योधयामासुरर्जुनम् ॥ २०
 ततस्ते फल्गुनेनाजौ शरैः संततपर्वभिः ।
 कृता विसंज्ञा भूयिष्ठाः क्लान्तवाहनसैनिकाः ॥ २१
 तांस्तु सर्वान्परिगलानान्त्रिदित्वा घृतराष्ट्रजा ।
 दुःगला बालमादाय नप्तारं प्रययौ तदा ।
 सुरथस्य सुतं वीरं रथेनानागसं तदा ॥ २२

C 14 2276
B 14 78. 23
K 14 78 23

अंतराले, K₂ D₁ T₂ G₁ २ 'रे च, B₁ २ ४ ६ Dc₁ D₂-०
 'रा स, B₃ 'रसि, G₃ 'रीक्षे (for रेव)

15 T₁ om 15^{ab} (cf. v l 13) K₄ om 15^{ab}
 (cf v l 14) —^a) M₁ हित्वा (for छिच्चा) K₁ D₂
 ४-० T₂ G₁ च, K₅ D₃ [अ]शु, G₃ स (for तु) Ś₁
 स तान्, K₁ B₁ २ ४ ६ Dc₁ D₂-० चैव, K₂ ६ D₁ G₃
 -जवान्, K₃ शरान्, B₃ शरै, M₁ ३ गतान् (for गमान्)
 M₄ छिच्चा तानाशुगमानान् —^b) Dc₁ corrupt K₂ घन
 जय (for शिलाशितान्) K₃ कंकपत्रनिमान्शितान्, T₂
 G₁ २ M अतरा ककपत्रिभि —^c) K₄ corrupt B₂-०
 Dc₁ G₃ एषा, M₄ एव (for एष) Ś₁ K₃ २ एकैकमे-
 कादशामिद्, K₁ B₁ २ D₂-० एकैकमेया समरे (B₂ 'थे),
 K₂ एकैकं दशधा विध्य —^d) K₂ चिच्छेद् (for
 विभेद्) Ś₁ K₁ ३-० B₁ २ D₂ ४-० निक्षि (K₃ 'श, K₄
 'मि)तै, D₁ [पु]न मितं, D₃ corrupt (for समरे)
 K₂ चिच्छेद् निशितै शरै

16 ^a) B₃ प्रादांश्च, D₃ प्रादाश्च (for प्रासांश्च) D₁
 om the first च Ś₁ D₃ ० शक्तींश्च, D₁ शक्ताश्च
 —^b) K₁ ६ B₂ ४ D₃ ४ घनजय, D₃ ० 'जय —^c)
 T₂ G₁ श्रुत्वा (for स्मृत्वा) —^d) Ś₁ K₂ B₁ ४ ६ नृप,
 D₃ नृप, G₃ रणे (for नृपा) K₁ चिक्षिपु सैन्धवा
 नृपान्, K₂ 'पु सैन्धवो नृप, B₃ विक्षेपु सैन्धवा नृप

17 ^a) K₅ संकुन्दो (for सकल्प) —^b) K₁ ३ B
 D (except D₁, D₂ missing) महाबल, K₃ 'मना
 —^c) T₁ G₁ स तांस् (for नवांस्) Ś₁ K₁ Dc₁
 अतरा, G₁ 'रे, M₁ 'राश्च —^d) K₁ २ ४ B₂ D₁-०
 तदा (for मुदा)

18 ^a) Dc₁ तत्रेव, G₃ मुदैव (for तथैव) —^b)
 M₁ ३ योधानां D₁ जयगृद्धिना, T G₁ 'काक्षिणां

—After 18^c, B₃ reads 19^b repeating it in its
 proper place, and repeats 18^d after 22^a —^d)
 Ś₁ चल्लै, K₂ वाणै (for भल्लै)

19 ^a) K₁ om, G₃ प्राद्रवता, G₃ विद्र' Ś₁ K
 (except K₄) B₂ D₁-० [अ]पि (for [ए]व) — B₃
 reads 19^b for the first time after 18^c —^b) Ś₁
 K₁ ६ D₁-० [अ]मि, K₂ प्र (for च) K₃ पुनरेवाम्य-
 धावतां, G₂ धावतामनुधा^c —^c) G₃ निवृत्तानां (for
 निवर्ततां) —^d) D₃ ० पूर्णमायामिवोदधे

20 ^a) K₂ M₁-३ [अ]पि, T G₁ M₄ च, G₃ ३, हि
 (for तु) K₂ B₁ तथा (for तदा) D₃ ० वध्यमाना
 स्तदा सर्वे —^b) K₂ -तेजस —^c) B (except B₂)
 Dc₁ ययायल (for प्राण) G₃ यथोत्साह यथाशक्ति

21 ^a) Some MSS फाल्गुनेन; Ś₁ फल्गुनेन —^c)
 G₃ कृत्वा (for कृता) K₁ विसंगा, K₄ ६ M₂ विसञ्ज;
 B₃ Dc₁ नि-सञ्जा (Dc₁ 'ञ्ज-) (for विसञ्जा) K₂ D₃ T
 G₁ भूयिष्ठ (for ह्य) M₁ कृतसंज्ञातभूयिष्ठां, M₄ हत-
 संज्ञास्तु भूयिष्ठा —^d) K₃ D₃ क्रांत (for क्लान्त)
 K₂ तदा क्लान्तसैनिका (submetric)

22 ^a) B₃ कृतान् (for तांस्तु) K₁ दीनान्, K₄
 D₃ -म्लानान्, M अवातान् (for ग्लानान्) T G₁ २
 तान्सर्वान्प (G₂ एतान्स प) रित् अवातान् —After 22^a,
 B₃ repeats 18^d B₃ om. 22^b —^b) D₃ घृतराष्ट्रजान्
 (३१०) D₃ विदितान्घृतराष्ट्रजान् (३१०) —^c) Some S
 MSS दुःशला, K₂ दौशला M₄ ४ बालमादाय नप्तार
 —^d) K₁ नप्तार, D₃ न प्राप्त, M₄ ४ दुःशला (for
 नप्तार) G₁ तथा (for तदा) —^e) K₂ B₂ S महारथ-
 (G₁ 'थ) (for सुरथस्य) K₁ २ वीर —^f) Ś₁
 [अ]योगमद्, K₁ [अ]प्यगमद्; K₃ B₂ D₂ ४ [अ]थागमद्,

C 14 22 6
B 14 78 24
K 14 78 23

ज्ञान्यर्थं सर्वयोधानामभ्यगच्छत पाण्डवम् ।
सा धनंजयमासाद्य मुमोचार्तस्वरं तदा ।
धनंजयोऽपि तां दृष्ट्वा धनुर्विससृजे प्रभुः ॥ २३
समुत्सृष्टधनुः पार्थो विधिवद्भगिनीं तदा ।
प्राह किं करवाणीति सा च तं वाक्यमब्रवीत् ॥ २४
एष ते भरतश्रेष्ठ स्वस्त्रीयस्यात्मजः शिशुः ।
अभिवादयते वीर तं पश्य पुरुषर्षभ ॥ २५
इत्युक्तस्तस्य पितरं स पप्रच्छार्जुनस्तदा ।
कासाविति ततो राजन्दुःशला वाक्यमब्रवीत् ॥ २६
पितृशोकामिसंतप्तो विपादातोऽस्य वै पिता ।
पञ्चत्वमगमद्वीर यथा तन्मे निबोध ह ॥ २७

Do1 D5 6 T2 [अ]भ्यागमत्, T1 G1 2 M1 [अ]ना(G2
'नु)गत (for 'गस) K2 4 D1 रयोस्सगगत तदा

23 °) K1 ज्ञान्यर्थे M1-3 योधानाम् —⁵) K2
अभ्यधावत, Do1 D5 6 'गच्छत्; G2 'गच्छद्दि (for
'गच्छत) —^d) K1, 5 B Do1 D2-3 रुरोद (for
मुमोच) K2 [अ]वसुरं, T G1, 2 [आ]र्तस्वन (for 'र)
T2 तथा —^r) Ś1 K2 5 उत्सृज्य च (K2 तत्), D2
विससृजेत्, T G1 उत्सृजे (for विस') K4 D1
धनुर्न्यसृजत प्रभो

24 °) K1-3 B Do1 D2-3 G2 M2 स (K1 om स)-
मुत्सृज्य (for 'सृष्ट-) —⁵) K2 प्रभुवद्, D2 corrupt
(for विधिवद्) K1 (also as in text) प्रभो, B1 T2
G2 तथा (for तदा) —^o) D5 6 ब्रूहि (for प्राह)
—^d) D5 वा (for सा) K1 च सा च (for सा च त)
K1 B Do1 D2-3 प्रत्युवाच ह (for वाक्यमब्रवीत्)

25 °) D2 मे (sio) (for ते) —⁵) K2 D2 स्व
श्रीयस्य, K2 स्वस्त्रे, Do1 D2 स्वस्त्रि, M1 स्वस्य यस्य
(for स्वस्त्रीयस्य) —^o) K1 B Do1 D2-3 पार्थ (for
वीर) —^d) K2 3 पुरुषर्षभ (K2 'भ), K4 D1
भरतर्षभ

26 °) K2 तां; B2 G2 स (for स) K4 D2 5
तथा (for तदा) —^o) K2 हतो, G2 तदा (for
ततो) —^d) Some S MSS दुःशला; D2 दुःशला

27 °) K2 5 पितृ (for पितृ) —⁵) T2 विपा
दात् (for 'दातो) —^o) Ś1 K1 3 D2-4 वीरो —^d)
K4 D1 तथामनि (for यथा तन्मे) B1 3 D2-3 निभा

स पूर्वं पितरं श्रुत्वा हतं युद्धे त्वयानघ ।
त्वामागतं च संश्रुत्य युद्धाय ह्यसारिणम् ।
पितृश्च मृत्युदुःखार्तोऽजहात्प्राणान्धनंजय ॥ २८
प्राप्तो वीभत्सुरित्येव नाम श्रुत्वैव तेऽनघ ।
विपादार्तः पपातोर्व्यां ममार च ममात्मजः ॥ २९
तं तु दृष्ट्वा निपतितं ततस्तस्यात्मजं विभो ।
गृहीत्वा समनुप्राप्ता त्वामद्य शरणैपिणी ॥ ३०
इत्युक्तवार्तस्वरं सा तु मुमोच धृतराष्ट्रजा ।
दीना दीनं स्थितं पार्थमत्रवीचाप्यधोमुखम् ॥ ३१
स्वसारं मामवेक्षस्व स्वस्त्रीयात्मजमेव च ।
कर्तुमर्हसि धर्मज्ञ दयां मयि कुरूद्रह ।

मय, B2 5 निशेध वै, Do1 T G 'घत (for 'घ ह)
K1 तथा तन्मे निशामय, K2 यथावन्मे निबोधत

28 °) K2 D5 पूर्वं G2 निहत (for पितर)
—⁵) K1 हतं, G2 पिता (for हतं) —^o) D2
स्वम् (for त्वाम्) K2 तु, B2 स (for च) K1
D1 G2 सश्रुत्वा, T2 संसृज्य —^d) K2 सह; K1
D1 प्रति (for ह्य) —^o) Ś1 K2 5 दुःखशोकार्ता (K2
'तो), K1 D2 मृत्युदुःखार्ता, B1 2 G2 M1 2 मृत्यु
दुःखार्ता —^r) K2 5 Do1 G2 जहौ (for अजहात्)

29 °) Ś1 K4 D1 [ए]वं, K2 [अ]थ (for [ए]व)
—^o) Do1 om 29^b-30^b —⁵) K2 T1 श्रुत्वेव, K2 B1 2
श्रुत्वैव K4 D1 तेन ते (for तेऽनघ) —^o) Ś1 K2
विपादान्निपपातोर्व्यां —^d) D1 om (hapl) ममार च
B2 नृपात्मज (for ममा')

30 Do1 om 30^{ab} (of v 1 29) —^o) Ś1 K2 5
D1 इद्ग्राह; G2 इद्ग्रेम (for तु इद्ग्रा) K4 B D2-3 त
इद्ग्रा पतितं तत्र —⁵) T G1 अतस् (for ततस्) K1 4
B D (Do1 om, Dn1 missing) T2 प्रभो (for विभो)
G2 ततस्तस्यात्मसभव —^o) M1 शरणं (for समनु)
—^d) Ś1 K2 5 D1 तवाह, K4 D5 स्वामह (for 'घ)
D5 स्वामह जयमेव च

31 D5 6 om 31^a-32^b —^o) Ś1 K2 [अ]न्तरं,
K2 विस्वर (for [आ]र्तस्वर) K2 च (for तु) —⁵)
K2 रुरोद (for मुमोच) —^o) T2 दीन स्वर, M1
दीनस्थित (for दीनं स्थितं)

32 D5 6 om, 32^{ab} (of v 1 31) —^o) K1 B1.

विस्मृत्य कुरुराजानं तं च मन्दं जयद्रथम् ॥ ३२
 अभिमन्योर्यथा जातः परिक्षित्परवीरहा ।
 तथायं सुरधाज्जातो मम पौत्रो-महाभुज ॥ ३३
 तमादाय नरव्याघ्रं संप्राप्तास्मि तवान्तिकम् ।
 शमार्थं सर्वयोधानां शृणु चेदं वचो मम ॥ ३४
 आगतोऽयं महाबाहो तस्य मन्दस्य पौत्रकः ।
 प्रसादमस्य बालस्य तस्माच्चं कर्तुमर्हसि ॥ ३५
 एष प्रसाद्य शिरसा मया सार्वमरिदम ।
 याचते त्वां महाबाहो शमं गच्छ धनंजय ॥ ३६
 बालस्य हतवन्धोश्च पार्थ किञ्चिदजानतः ।

प्रसादं कुरु धर्मज्ञ मा मन्युवशमन्वगाः ॥ ३७
 तमनार्यं नृशंसं च विस्मृत्यास्य पितामहम् ।
 आगस्कारिणमत्यर्थं प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ ३८
 एवं ब्रुवत्यां करुणं दुःशलायां धनंजयः ।
 संस्मृत्य देवीं गान्धारीं घृतराष्ट्रं च पार्थिवम् ।
 प्रोवाच दुःखशोकार्तः क्षत्रधर्मं विगर्हयन् ॥ ३९
 धिक्कृतं दुर्योधनं क्षुद्रं राज्यलुब्धं च मानिनम् ।
 यत्कृते बान्धवाः सर्वे मया नीता यमक्षयम् ॥ ४०
 इत्युक्त्वा बहु सान्त्वादि प्रसादमकरोज्जयः ।
 परिष्वज्य च ता प्रीतो विससर्ज गृहान्प्रति ॥ ४१

C 14 2205
B 14 78. 44
K 14 78 42

१ ५ D₂₋₄ स्वमार ममवेदस्व —^b) K₂ ३ स्वश्री (K₃ 'ज्ञे)-
 पात्मजम्, D₀₁ स्वश्रीयां G₂ स्वश्रीयस्यात्मममव
 —^d) K₃ अपि (for मयि) G₂ कुरुत्रह K₁ B₁ १ ५
 D₂₋₄ दया कुरु D₃ ल)कुलोद्दह —^e) Ś₁ K₃ D₁ T₂
 मन्सृत्य, K₂ विस्मृत्वा G₂ राज त (for राजानं)
 D₃ ६ विस्मृत्य कुरु कल्याण —^f) K₃ मृत, D₃ तव,
 D₃ ६ तत्र (for त च) Ś₁ नत, K₃ मत्त, K₃ चैव,
 D₁ नदं (sic) (for मन्द)

33 ^b) Some MSS परीक्षित्. M₃ परवीरह —^d)
 K₃ पौत्रे, B₃ पुत्रान, D₃ पौत्र Ś₁ K₃-5 D₁ महा
 र्य (K₃ 'थ), D₀₁ D₂₋₃ M₃ 'भुज

34 ^a) K₃ १. B D₀₁ D₁ यम् (for तम्) D₁
 नर (for नर) —^b) S प्रासात्पय (G₂ 'स्ति हि)
 Ś₁ तवातका —^c) Ś₁ K₃ समर्थ, B₁ समार्थ K₁
 सर्वे (for सर्व) M₁₋₃ 'योधानां

35 B₁₋₃ om 35 —^a) K₃ corrupt, K₄ D₁
 भागठाह (for तोऽय) K₁ महाबाहुत्, D₃ ६ 'राज,
 T₁ G₁ 'भागो (for 'बाहो) —K₂ om (hapl.)
 35^b-36^c —^b) G₁ मम (for तस्य) D₃ दयितस्य
 (hypermetric) (for मन्दस्य) Ś₁ K_{1,4} ५ D₁₋₃ G₁ ३
 पुत्रक; B₃ पुत्रज (for पौत्रक) T₁ मम पुत्रस्य पुत्रक,
 T₂ शान गच्छ धनंजय (= 36^d) —^c) K₄ प्रह्लादम्
 D₀₁ तस्य (for हस्य) —^d) M₃ corrupt.

36 K₃ om. 36^{a3} (cf. v l 35) —^a) T G₁ ५
 पृथ (for पृथ) K₃ D₃ प्रसाद —^b) K₁ ५ B D₂₋₃
 प्रशमार्थम् (for मया सार्वम्) G₂ धनंजय (for अरि-
 दम) —^c) T G₁ याचित्व T₁ तु; T₂ G₁ स्वं,

M₂₋₄ स्वा (for त्वा) D₃ महाराज (for बाहो)
 —^d) G₂ नरोत्तम (for धनंजय)

37 K₂ om 37^{a3} G₃ om (hapl.) 37^a-39^b
 —^a) D₁ ३ बालश्च T G₁ ३ गत (for हत) D₃
 'शंभुश्च —^b) D₀₁ तथा (for पार्थ) D₃ कजानता
 —^c) Ś₁ मन्युवंशम्, D₀₁ 'वश्यम् (for 'वशम्) T
 G₁ मा स्व मन्युवंश गम

38 G₃ om. 38 (cf. v l 37) —^a) D₁ जनार्थ
 (for र्यं) Ś₁ नृशमेव (sic), K₃ 'सं वा (for 'स च)
 —^c) K₃ भागस्कारिणम्, D₃ रणम् —^d) B₃ अर्हसे

39 G₂ om. 39^{a3} (cf. v l 37) Before 39,
 MSS ins. वेदपायन —^a) D₃ इति (for एत्)
 K₂ ३ D₁ १.६ M₁ ब्रुव (D₁ २ 'व)त्वा, D₀₁ D₁ ५ T
 G₁ २ M₁ ब्रुवत्वा —^b) Some S MSS दुःशलाया, Ś₁
 K₃ दुःशलाया —Before 39^c, G₃ ins अर्जुन —^c)
 Ś₁ ह (except K₂) D₁-६ उवाच (for प्रो) —^f)
 K₁ ५ D₂₋₄ ६ व्यगर्हयत् (K₁ D₃ 'नृ), K₃ निगर्हयत्

40 K₁ D₂₋₃ om. 40^{a3} —^a) K₂ ६ B₁ २ मद्
 (for क्षुद्र) —^b) T₂ राज्ये (for राज्य) Ś₁ K₂₋₄
 D₁ G₃ मामिह (for मानिनम्) —^d) B₃ ६ D₀₁ समा-
 नीता (for मया नीता)

41 ^a) K₃ सांत्वानै (sic), K₃ ५ D₃ M₃ सा (K₃
 शा)त्वानि, K₄ D₁ सात्वादीन्, B₃₋₅ D₃ शास्वादि,
 T₂ G₁ सवादि (for सान्त्वादि) —^b) D₃ तत (for
 जय) —^c) M₂ ३ व (for वा) —^d) K₁ corrupt.
 K₃ गृहं

42 ^a) Some S MSS दुःशला. K₃ [अ]पि च (by

G 14 2267
B 14 78 45
K 14 78 43

दुःशला चापि तान्योधान्विवार्य महतो रणात् ।
संपूज्य पार्थं प्रययौ गृहान्प्रति शुभानना ॥ ४२
ततः सैन्धवक्रान्योधान्विनिर्जित्य नरर्षभः ।
पुनरेवान्वधावत्स तं हयं कामचारिणम् ॥ ४३
ससार यज्ञियं वीरो विधियत्स विशां पते ।

तारामृगमिवाक्रान्ते देवदेवः पिनाकधृक् ॥ ४४
स च वाजी यथेष्टेन तांस्तान्देशान्यथासुप्तम् ।
विचचार यथाकामं कर्म पार्थस्य वर्धयन् ॥ ४५
क्रमेण स हयस्त्वेवं विचरन्भरतर्षभ ।
मणिपूरपतेर्देशमुपायात्सहपाण्डवः ॥ ४६

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

transp) K₂ G₂ सर्वान्, T G₁ वीरान्, M₁₋₂
यौधान् G₂ सैन्धवान्सापि तान्वीरान् — K₄ om (hapl)
42^b-43^a —^d) K₂ गृहं K₁ B D (except D₁,
D₂ missing) एव (for प्रति)

43 K₄ om 43^a (of v 1 42) M₁ reads 43-45
twice —^a) D₁ तु सैन्धवान् (for सैन्धवक्रान्) M₁₋₂
यौधान् —^b) G₂ M₁₋₂ 4 (first time) निर्जित्य स (for
विनिर्जित्य) K₂ T G₁ 2 निर्जित्य भरतर्षभ (G₂ 'भ'
— For 43^a, K₁ B D₁ D₂₋₃ subst

151* एव निर्जित्य तान्वीरान्सैन्धवान्स धनजय ।

[B₂ 4 योधान्, D₁ सवान् (for वीरान्)]

—^a) K₂ [अ]न्वधावत्, K₃ 3 [अ]वधावत्स; T G₁ 2
[अ]श्वमेधायं M (M₁ both times) त (for स) K₁
अन्वधावत् त च ह, B D₁ D₂₋₃ अन्वधावत् धा (D₂ 6
'धधा')वत्; G₂ हयमेवान्वयाद्यातं —^d) K₁ य हयं,
K₂ 4 D₁ हय त (by transp) T G₁ 2 M (M₁
both times) हय कामविचारिण; G₂ हयकामविचारिण

44 For the repetition in M₁, cf v 1 43 K₁
B D₁ D₂₋₃ transp 44^a and 44^a —^a) K₁
सधार, K₂ संभार (for ससार) K₁ B₂₋₃ D₁ D₂₋₃
त तथा, K₃ S (M₁ both times) याज्ञिय, K₄ च
जय, B₁ 2 तं महा (for यज्ञियं) —^b) K₁ B D₁
D₂₋₃ यज्ञिय (D₁ याज्ञिक) हय (for स विशां पते)
—^c) K₁ D₁ D₂₋₃ ततो (for तारा) B₁ 2 -शून्यम्

(for मृगम्) —^d) K₁ 3 B₁ 2 3 D₁ D₂₋₃ यथा
(for देव) Ś₁ K₂ पिनाकधृक्, T₁ 'एव

15 For the repetition in M₁, cf v. 1 43 —^a)
Ś₁ यथेच्छासास्, K₂ 'ए' वै, K₃ D₁ यथावत्सास् (for
यथेष्टेन) G₂ M₁ (second time) स पार्थिवान्वशे कृत्वा
—^b) Ś₁ K₄ om तांस् D₂ तान्देशवान् (for तांस्तान्दे
शान्) K₁ B (except B₂) D₁ D₂₋₃ यथाक्रम (for
'सुप्तम्) —^c) K₂ यथा कर्म (for यथाकाम) —^d)
K₃ धर्म (for कर्म) D₂ 6 वर्जयन् (for वर्ध') K₄
कीर्ति पार्थस्य वर्धनात्, T G₁ 2 M₁₋₂ कर्म लोके प्रदर्श
यन्; M₁ (first time) कामं कुर्ण्महात्मन — After
45, T G₁ 2 in the colophon

46 M₁ om 46 —^a) G₂ स्वैर (for स्वैव)
—^b) G₂ अचलद्, M₁ सहायो (for विचरन्) K₁₋₂
B₂ 4 D₁ D₂₋₃ पुरपर्यभ (K₃ D₂ 'भ') (for भरत')
—^c) K₁ B (except B₂) D₁ मणपूर; S (M₁ om)
Cv मणल्ल (for मणिपूर) K₂ ततो वाजिर्मणिपूरम्
—^d) K₁ स हि, G₂ स तु, Cv सह (as in text)
D₂ पांढवै

Colophon missing in D₁, om in B D₁ G₁
M₂ 2, T G₁ 2 read it after 45 — Adhy name
K₁ 3 D₂ 3 6 सैन्धवपराजय, K₂ 4 D₁ अश्वानुसरणं,
T G₁ हयचर्या; M₁ हयचर्यायां सैन्यपराजय. — Adhy
no (figures, words or both) Ś₁ 94, D₁ 73, T₁
64, T₂ G₁ 2 M₁ 4 63, M₁ (inf. in) 78.

७८

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वा तु नृपतिर्वीरं पितरं वञ्चवाहनः ।

निर्ययौ विनयेनार्यो ब्राह्मणार्घ्यपुरःसरः ॥ १

मणिपूरेश्वर त्वेवमुपयातं धनंजयः ।

नाभ्यनन्दत मेधावी क्षत्रधर्ममनुस्मरन् ॥ २

उवाच चैनं धर्मात्मा समन्युः फल्गुनस्तदा ।

प्रक्रियेयं न ते युक्ता इहिस्त्वं क्षत्रधर्मतः ॥ ३

संरक्ष्यमाणं तुरगं यौधिष्ठिरमुपागतम् ।

यज्ञियं विपयान्ते मां नायोत्सीः किं नु पुत्रक ॥ ४

थिक्त्वामस्तु सुदुर्बुद्धिं क्षत्रधर्माविशारदम् ।

यो मां युद्धाय संप्राप्तं साम्नैवाथो त्वमग्रहीः ॥ ५

न त्वया पुरुषार्थश्च कश्चिदस्तीह जीवता ।

यस्त्वं स्त्रीवद्युधा प्राप्तं साम्ना मां प्रत्यगृह्णथाः ॥ ६

यद्यहं न्यस्तशस्त्रस्त्वामागच्छेयं सुदुर्मते ।

C 14
B 14
K 14

78

M1 om adhy 78-80

1 Dn1 missing up to 15^{ab} (cf v l 14 76 19) B Dc1 G2 M2-3 om the ref —^a) Ś1 M2 नृपतिं, K2-5 Dc1 D1 पितरं (D1 रो) (for नृपतिरं) K1 2 B1 2 5 D2-3 प्राप्त, K4 वीर, D1 वीरो, D5 6 पायं (for वीर) —^b) Ś1 K2-5 B1 Dc1 D1 नृपतिरं (for पितर) —^c) K1 वरयेन (sic) (for विन) K1 2 B Dc1 D2-6 [क्ष]य (for [क्ष]यो) —^d) K1 2 D2-6 G1 द्रा(D5 द्र)ह्मणार्घ्यं (K1 द्रं), K4 B D1 द्रा(K4 द्र)ह्मणार्घ्यं, M2 3 ब्राह्मणस्य (for 'णार्घ्यं)

2 Dn1 missing (cf v l 1) —^a) Ś1 K2-5 मणि (K4 'ण)पूरपातिं, B (except B2) D1 मणिपूरेश्वरं, S (M1 om) मणिल्ले T G1 चैवम्, G2 स्वैरम् (for स्वेवम्) —^b) K1 B1 Dc1 उपयात, K2-4 B2-5 D1 T G उपयात(B2 4 'या)तं —^c) K1 B1 2 5 D2-6 नाभ्यनन्दत मेधावी

3 Dn1 missing (cf v l 1) —^a) K1 B Dc1 D2-6 T1 G1 च स, G2 वै स (for चैनं) —^b) Some MSS फाल्गुनम्, Ś1 K2 D5 फ(D5 फा)ल्गुनम् K1 D2-3 6 G2 M2 तथा (for तदा) —^c) D5 corrupt. Ś1 K2 5 D1 प्रतिक्रिया (for प्रक्रियेयं) —^d) G1 om (hapl) 3^d-7° —^e) M2 क्षत्रधर्मण G2 जहि त्व क्षत्रधर्मणा

4 Dn1 missing (cf v l 1) G1 om 4 (cf v l 3) —^a) K1 संरक्ष्यमाण, K2-5 B2-5 Dc1 D1-6 T G2 'क्षमाण —^b) K2 मामनुंनम् (for यौधिष्ठिरम्) Ś1 K2 5 D1 इहागत (for टपा) K3 युधिष्ठिरमिहागत —^c) D5 6 यत्क्षिप्रं, T G2 3 M2 3 याज्ञि(G2 M2 3

'जी)य K2 T1 G2 M2 3 विपयात, Dc1 विपाते (s10), G2 M2 विपय त्व (for 'यान्ते) D1 मा —^d) K2 5 D5 6 G2 3 न योत्सी, B2 नायोत्सी, B3 मायोत्सी, T अयोत्सी K2 T G2 न, K5 तु (for नु) K2 M2 पुत्रक, K3 पुत्र (submetric)

5 Dn1 missing (cf v l 1) G1 om 5 (cf v l 3) —^a) M2 थिक्त्वा तु (for स्वामस्तु) K1 2 B1 2 5 D2-4 सु(K2 om सु)दुर्बुद्धे —^b) Ś1 K2 क्षत्रधर्मं वि(K2 'मंवि)शारद, K1 2 B Dc1 D2-6 'धर्म-बहिष्कृत, D1 'मर्माविशारद —^c) K2 T2 G2 M2 मा G2 युधि न, M2 युधि सु (for युद्धाय) D5 6 यो मा युद्धार्थमायात —^d) D5 सन्नैव (for साम्नैव) B Dc1 [क्ष]य (for [क्ष]यो) Ś1 K2 4 साम्नैव प्रति-गृह्णथा, K1 5 D1-6 'व प्रत्यगृह्णथा, K2 विनयेन तनन्वगात्

6 Dn1 missing (cf v l 1) G1 om 6 (cf v l 3) K1 D2 4-6 om 6^{ab} K2 4 5 D1 5 om (hapl) 6 —^a) B Dc1 हि (for च) —^b) M2 यत् (for यत्) K1 2 B2 D2 4-6 G2 M2 यथा, B1 युवा (for युधा) —^c) K1 B1 2 5 D2 4-6 मां (D5 मा) साम्ना (by transp) G2 [क्ष]ह (for मां) D5 G2 M2 4 प्रतिगृह्णथा

7 Dn1 missing (cf v l 1) G1 om. 7^{ab} (cf v l 3) —^a) K1 यद्यहं, D1 अद्याहं K2 D2 'दन्नांस (sic), D5 T 'दन्ना —^b) Dc1 क्षागस्तेय (sic) G2 M2 हि (for सु) —^c) B5 partly damaged K4 D1 G2 प्रक्रियैव (for 'येयं) K1 5 D2-6 भवेद्, K4 च वै, B1 2 तदा, D1 M2 3 न ते (for ततो) —^d) K1 D2-4 6 तावद्, K2 ततो, D5 तदा (for भवेत्) K2 मम (for तव) Ś1 K2 5 5 D1 5 5

प्रक्रियेयं ततो युक्ता भवेच्च नराधम ॥ ७
 तमेवमुक्तं भर्त्रा तु विदित्वा पन्नगात्मजा ।
 अमृष्यमाणा भिचोर्वीमुल्लूषी तमुपागमत् ॥ ८
 सा ददर्श ततः पुत्रं विमृशन्तमधोमुग्रम् ।
 संतर्ज्यमानमसकृद्भर्त्रा युद्धार्थिना विभो ॥ ९
 ततः सा चारुमर्वाङ्गी तमुपेत्योरगात्मजा ।
 उल्लूषी प्राह वचन क्षत्रधर्मविशारदा ॥ १०
 उल्लूषी मां निरोध त्वं मातरं पन्नगात्मजाम् ।
 कुरुष्व वचनं पुत्र धर्मस्ते भविता परः ॥ ११

नराधिप (for धम)

8 Dn1 missing (cf v 1 1). —^a) Ś1 K2-5 D1
 पित्रा (for भर्त्रा) S (M1 om) च (for तु) —^a)
 K3 तत्राय (for भिचोर्वीम्) K5 नाभ्यनदत् मेधावी
 (= 2°) —^d) K1 2 4 B1 3 5 D1-4 समुपागमत्,
 K8 B3 4 तमुपागता (K8 'त), D. ० सहसागमत्

9 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) T G1 तथा,
 G2 तत्रा (for तत) —^b) Ś1 K1 3 B1 2-5 D2 2 6
 विमृष्यं (B2-5 'प)तम्, K2 5 D1 'इयतम् (for 'शन्तम्)
 —^a) K1 M4 (sup lin) सतर्प्यमानम्, K2 सतर्ज्य,
 K5 G8 संतर्प्य, B2 मतर्ज्य, Dc1 T2 M2 संतर्जं K2
 ममर्जमानमलभद् —^d) K4 B D (Dn1 missing) T
 G1 3 पित्रा (for भर्त्रा) B1 2 5 D2-5 प्रभो (for विभो)
 K1 पित्रा युद्धार्थिन प्रभो

10 Dn1 missing (cf v 1 1) —^b) Ś1 K1 2-5
 D2-5 समुपेत्य, B3 तमुपेत्य, Dc1 तमुपेत्य (for
 'पेत्य) —^a) D3 उस्कास (sic), D5 6 पुत्राय (for
 उल्लूषी) K2 धर्मज्ञ (for वचन) —^d) K1 धर्म
 धर्मविशारद, K2 5 क्षत्रधर्मविशारद (K5 'द), B Dc1
 D2-5 धर्म्यं ध्र (Dc 'मोव)र्मविशारद (B2 4 Dc1 'दा),
 G2 M3 क्षत्रधर्मविशारद

11 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) K1 2 G1
 M3 उल्लूषी Ś1 K2-5 D3 निषोधस्त्र (for 'ध र्व)
 —^b) K1 D2 M2 3 पन्नगात्मजा (sic), K2 3 Dc 'मजा
 —^a) T1 G1 कुरु र्व (for कुरु-प) —^d) K1 र्वया,
 K3 D3 पुर, K5 सत, G2 M4 महान; M5 चर
 (for पर) .

12 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) K2 र्व,
 M4 र्व (for [पु]न) K2 B2 4 S (M1 om.) नरश्रेष्ठ

युध्यस्वनं कुरुश्रेष्ठं धनंजयमरिंदम् ।
 एवमेप हि ते प्रीतो भविष्यति न संशयः ॥ १२
 एवमुद्धर्षितो मात्रा म राजा वभ्रुवाहनः ।
 मनश्चक्रे महातेजा युद्धाय भरतर्षभ ॥ १३
 संनह्य काञ्चनं वर्म शिरस्त्राणं च भानुमत् ।
 तूणीरशतसंघामारुरोह महारथम् ॥ १४
 सर्वोपकरणैर्युक्तं युक्तमर्धर्मनोजवैः ।
 सुचक्रोपस्करं धीमान्हेमभाण्डपरिष्कृतम् ॥ १५
 परमार्चितमुच्छ्रित्य ध्वजं सिंहं हिरण्यमम् ।

(B2 4 T2 M2 'ष्ट) —^b) K2 4 5 D1 S (M1 om)
 जरिंदम् K1 B1 2 5 D2-6 पितर युद्धदुर्मद, B2 4 Dc1
 पितर कुरमत्तम् —^a) K2 B1 2 4 D5 एव (for एय)
 Ś1 K8 5 तव, D3 हि त, G2 M3 पिता (for हि ते)
 K2 पुत्रो, Dc1 om, G2 धर्मो (for प्रीतो) —^d)
 B1 भविष्यामि (sic) Ś1 K2-5 D1 धनजय (for न
 संशय)

13 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) K2 B1 2 3
 राजा (for मात्रा) K1 D2-6 एव दुर्मदि (K1 'दि)तो
 राजा —^b) K1 2 B1 2 5 D2-3 मात्रा (for राजा)
 —G1 om (hapl) 13°-16° —^a) K2 मनश्च ते (sic),
 D4 नमश्चक्रे (by metathesis), T सुद चक्रे (for
 मनश्चक्रे)

14 Dn1 missing (cf v 1 1) G1 om. 14 (cf
 v 1 13) —^a) K2 सनद्ध- (for संनह्य) —^a) G2
 M3 दार (for -शत-) K2 तूणीरा शतमत्राया —^d)
 Ś1 K1 B Dc1 D2-6 रयोत्तम (B1 'र) (for महारथम्)

15 Dn1 missing up to 15^{ab} (cf v 1 1) G1
 om 15 (cf v 1 13) —^a) K1 B Dc1 D2-6 सर्वो
 पकरणोपेत —^b) D2 युक्तमर्षर (for 'मर्षर) —Dn1
 resumes —^a) K1 3 B D (except D1) T1 G1 स-
 (for सु-) K4 B D (except D5) श्रीमान् (for
 धी) K2 सर्वैश्चोपस्करं पूर्णं, K3 मचक्रोपस्कर धीमान्
 (sic) —^d) K4 D1 हेमभाण्ड, B3 हेमदण्ड, T1 भाव;
 T2 वाध (for भाण्ड) K1 2 B1 D (except
 D3 5) परिष्कृत

16 G1 om 16 (cf v 1 13) —^a) K1 corrupt
 T1 G2 उद्धृत्य (for उच्छ्रित्य) —^b) K1 B (except
 B2) Dc1 D1 T2 ध्वजे B (except B2) Dc1 T G2 3
 M4 Cv हंस (for सिंह) —^a) D6 चार्थम् (for पा).

प्रययौ पार्थमुद्दिश्य स राजा वश्रुवाहनः ॥ १६
ततोऽभ्येत्य ह्यं वीरो यज्ञियं पार्थरक्षितम् ।
ग्राहयामास पुरुषैर्हयशिक्षाविशारदैः ॥ १७
गृहीतं वाजिनं दृष्ट्वा प्रीतात्मा स धनंजयः ।
पुत्रं रथस्यं भूमिष्ठः संन्यवारयदाहवे ॥ १८
ततः स राजा तं वीरं शग्त्रातैः सहस्रशः ।
अर्दयामास निशितैराशीविपविपोपमैः ॥ १९
तयोः समभयद्युद्धं पितुः पुत्रस्य चातुलम् ।
देवासुररणप्रख्यमुभयोः प्रीयमाणयोः ॥ २०
किरीटिनं तु विव्याध शरेण नतपर्वणा ।

जश्रुदेशे नरव्याघ्रः प्रहमन्वश्रुवाहनः ॥ २१
सोऽभ्यगात्सह पुह्वेन वल्मीकमिव पन्नगः ।
विनिर्भिद्य च कौन्तेयं महीतलमथाविशत् ॥ २२
स गाढवेदनो धीमानालम्ब्य धनुरुत्तमम् ।
दिव्यं तेजः समाविश्य प्रमीत इव संवभौ ॥ २३
स संज्ञामुपलभ्याथ प्रशस्य पुरुपर्यभः ।
पुत्रं शक्रात्मजो वाक्यमिदमाह महीपते ॥ २४
साधु माधु महामाहो वत्स चित्राङ्गदात्मज ।
सदृशं कर्म ते दृष्ट्वा प्रीतिमानस्मि पुत्रक ॥ २५
विमुञ्चाम्येष वाणांस्ते पुत्र युद्धे स्थिरो भव ।

C 14 237
B 14 78 26
K 14 78 26

K₃ ययौ पाठवमुद्दिश्य, G₃ स ययौ पार्थमुत्सृज्य
17 °) Ś₁ K₂₋₃ D₁ तमभ्येत्य — °) S (M₁ om)
याजिनं (G M₂ 'ज्ञी) चं

18 °) D₁ तुरग (for वाजिन) — °) K₁ 4 3 D₁
G₃ भूमिन्य, K₂ च तदा, T₂ भूमिष्ठ — °) D₁
सनिवारयद्, D₃ T₂ G₃ स न्यवा'

19 K₂ om 19^{ab} — °) K₁ B (B₃ lacuna) D
(except D₁) स तत्र (for तत्र स) Ś₁ राजान, D₃
राजा ते (for राजा त) K₁ पीठ (sic) (for वीरं) K₃
राजान स ततो वीरं — °) K₁ B D (except D₁) शर
संघैरनेकश — °) K₁ D₂ अर्दयामाम, K₃ अर्थ, K₅
अर्द्धं (for अर्द्धं) Ś₁ K₃ त्रिविधैर्, K₂ 4 3 D₁ त्रिदि
पै (K₅ 'खै)र् (for निशितैर्) — °) K₄ D₁ क्षासी-
विप-, G₃ शरैराशी (for क्षाशीविप)

20 °) K₂ तत (for तयो) — °) Ś₁ K₂₋₃ D₁
G₂ चोभयो, K₂ चाकुल, D₂ वातुल, D₃ चापल,
T G₁ चाधिक (for चातुलम्) — K₅ om 20^{ad} — °)
Ś₁ समप्राप्यम्, K₄ D₁ 2 M₂ गणप्रख्यम् (for रण°)
G₂ देवासुराणा प्रमुखम् — °) K₃ प्रेयमाणयो, T
G₁ 2 प्रिय°

21 °) K₁ B D₁ D₂ D₂₋₃ प्रविव्याध, K₄ D₁
समाविध्य (for तु विव्याध) — °) K₃ वाणेन, K₅
दृढेन (for शरेण) K₄ B D T₁ G₁ [क्षान्त (for
नत) K₁ शराणा नतपर्वणा — °) K₁ 3 जश्रुदे (K₁
'दं)क्षे, D₁ (gloss [marg sic m] हृदयदेशे) शश्रुदेशे
(sic) (for जश्रु°) K₁ B D₁ D₂ D₂₋₃ T G₁
व्याघ्र, K₂₋₃ D₁ G₂ M₄ व्याघ्र — °) K₂ स हनद्,

B₁ क्षुंन (for प्रहमन्) — After 21, T₂ reads
32°-33° repeating it in its proper place

22 °) K₃ B₁ D₁ G₂ सोत्यगात्, K₅ सोम्यचात्,
M₄ सोम्यागात् K₁ पुंखेम्यो, G₃ पुच्छेन (for पुह्वेन)
— °) Ś₁ वल्मीकन्, D₁ वल्मि° K₃ पन्नगा, D₂
पन्नग — °) K₂ विनिर्भिद्य, K₄ D₁ विनिर्भिद्य, G₂
विव्याध स Ś₁ K₂ 3 तु (for च) — °) K₂ corrupt
K₄ D₁ M₄ उपाविशत्, G₃ अयागम् K₁ B D₁
D₂ D₂₋₃ प्रविवेश महीतल

23 °) D₃ चेमान् (sic) (for धीमान्) — °) K₁
corrupt — °) M₂ दिव्य — °) K₃ प्रमीत, K₅
प्रदीप्त, D₃ प्रमाद् (for प्रमीत) K₁ B D (except
D₁) सो (B₁ 3 D₃ 3 चा) भवत् (for संवभौ) S (M₁
om) प्र (G₂ M₄ नि) मीलित (T₁ 'वीर, M₂ 'लिक)
इवावभौ

24 °) Ś₁ प्रशस्य, K₅ प्रशस (sic), T₂ प्रहस्य,
G₃ प्रसद्य (for प्रशस्य) Ś₁ D₁ भरतर्पम, K₂ 4 B
D₁ T₁ M₄ पुरुपर्यभ (K₁ D₁ 'भ) K₁ D₂ D₃ प्रणम्य
पुरपर्यभ — °) D₃ शक्रे (for पुत्र) — °) B₃
partly damaged K₁ B₁ 2 4 D₁ D₂ D₂₋₃ महा
युति, B₃ महामति (for महीपते)

25 °) Ś₁ K₃ वत्स चित्रागदासुत — °) K₂ दृष्ट्वा ते
(by transp)

26 °) D₂ विमुञ्चयेप, G₃ 'चोद्यम्य, M₃ 'चाम्यच्च
K₁ B D (except D₁) ते वाणान् (by transp) S
(M₁ om) च (for ते) — °) G₃ M₄ पुत्र धीरो भवाद्य
वै — After 26°, Ś₁ K₃ 3 ins an addl colophon

C 14 2327
B 14. 78 26
K 14 78 26

इत्येवमुक्त्वा नाराचैरभ्यवर्षदमित्रहा ॥ २६
तान्स गाण्डीवनिर्मुक्तान्वज्राशनिसमप्रभान् ।
नाराचैरच्छिनद्राजा सर्गानेव त्रिधा त्रिधा ॥ २७
तस्य पार्थः शरैर्दिव्यैर्ध्वजं हेमपरिष्कृतम् ।
सुवर्णतालप्रतिमं क्षुरेणापाहरद्रथात् ॥ २८
हयांश्चास्य महाकायान्महावेगपराक्रमान् ।
चकार राज्ञो निर्जावान्प्रहसन्पाण्डवर्षभः ॥ २९
स रथादवतीर्याशु राजा परमकोपनः ।
पदातिः पितरं कोपाद्योभयामास पाण्डवम् ॥ ३०

[*Adhy name* Ks इयोस्सर्गं, Ks यञ्जुवाहनयुद्ध
— *Adhy no* Ś1 95]

— ^d) Ms अमित्रह — After 26, Ks ins

152* सुतीक्ष्णरात्मज वीर प्रहसन्पाण्डवर्षभम् ।

27 ^a) B1 Do1 स तान् (by transp), D2 तस्य,
G2 M1 तास्तान् D2 om. स K1 गांश्च, K2 4
D1 गांश्च — ^b) K2 द्वाक्रान्ति (for वज्रा) B1 2
S (M1 om) स्वनात् (for -प्रभान्) — ^c) K1 B D
(except D1) नाराचान् (for 'चैर्') Ś1 राजन् D2
राज्ञा (for राजा) — ^d) B Do1 D2 महं सर्वांसि (for
सर्गानेव) D1 om one त्रिधा B Do1 G2 द्विधा त्रिधा
K1 Dn1 D2-2 महं सर्वांसि (Dn1 'वान्दि') धा द्विधा

28 ^a) G2 स च (for तस्य) B2 D1 पार्थ K2
M2 2 दीक्षुर, K2 मित्रैर् (sic), T G1 2 दीप्त, G2
M4 तीक्ष्णैर् (for दिव्यैर्) — ^b) Some MSS परि
ष्कृत, K2 T G1 2 M2 2 विभूयित — ^c) G2 सौवर्ण
B1 सुवर्णप्रतिमं हंस — ^d) K2 क्षुरेण, M2 क्षणेन (for
क्षुरेण) Ś1 K2-1 Dn1 D1 G2 [अ]पावयद्, T1 G1
M2 [अ]पहरद्

29 ^a) D2 हयाश्चासन्महाकाया — ^b) K1 B D
(except D1) महावेगान् (D2 'गा अ' रिंदम (Do1 'म')
— ^c) K1 2 B D (except D1) राजन्, T G2 वाणैर्,
M4 राजा (for राज्ञो) — ^d) Ś1 K2-2 D1 पुरुषर्षभ
(K2 म), K1 B Do1 Dn1 D2-2 हव पाण्डव (for
पाण्डवर्षभम्)

30 ^a) D1 reads from स रथाद् up to नात्यर्थं पीड
(in 31^a) twice without var M2 अवकीर्यं (for
सीर्यं) K1 2 B1 2 2 Dn1 D2-2 [अ]थ (for [अ]शु)
— ^c) D2 यदीति (for पदाति) K1 B D (except

संप्रीयमाणः पाण्डूनामृषभः पुत्रविक्रमात् ।
नात्यर्थं पीडयामास पुत्रं वज्रधगत्मजः ॥ ३१
स हन्यमानो विमुखं पितरं वञ्जुवाहनः ।
शरैराशीविपाकारैः पुनरेवार्दयद्वली ॥ ३२
ततः स बाल्यात्पितरं विव्याध हृदि पत्रिणा ।
निशितेन सुपुह्वेन बलवद्भ्रुवाहनः ॥ ३३
स बाणस्तेजसा दीप्तो ज्वलन्निव हुताशनः ।
विवेश पाण्डवं राजन्मर्म भित्वातिदुःखकृत् ॥ ३४
स तेनातिभृशं विद्धः पुत्रेण कुरुनन्दनः ।

D2) कुद्धो (for कोपाद्)

31 For the repetition in D1, cf v 1 30 — ^a)
Ś1 K2 2 B1-4 Do1 D1 स (for स) Ś1 Do1 Dn1
D2-2 पार्थानाम् (for पाण्डू) K1 नपीड्यमान पार्थ
तम्, D2 संप्रीयमाना पार्थानाम्, T G1 2 प्रीयमाणस्तु
पाण्डू — ^b) Do1 पुत्र (for पुत्र) — ^c) K1 4 B1 2
D (except Do1) अत्यर्थं (for ना) — ^d) M2 2
वज्रधरात्मज (sic)

32 ^a) K1 2 B D (except D1) M2-4 मन्यमानो
(B2 'न') (for हन्य) Ś1 K2-2 D1 विशिलै (K4 D1
'पै'), K2 विरय, T G1 2 [s] भिसुखं (for विमुख)
— After 32^b, K4 D1 ins

153* हृदि विव्याध बाणेन दृढेन जगतीपति ।
— K4 D1 om 32^a-34^b T2 reads 32^a-33^b for the
first time after 21 — ^d) K2 T1 2 (second time)
G1 2 [अ]हनद्, G2 [अ]र्दयन् K2 पुनरभ्यवर्षद्वली

33 For the repetition in T2, cf. v 1 32 K4
D1 om 33 (cf v 1 32) — ^b) Do1 corrupt K2
पत्रिणा D2 हृदि विव्याध पत्रिणा — ^c) Ś1 स, D1
तु, M2 2 च (for सु)

34 K4 D1 om 34^a (cf v 1 32) K1 2 B2
Dn1 D2-2 om 34^a — ^a) K2 वातस्, G2 M2-4
धारस् (for बाणस्) B1 2 2 युक्तो, G2 विद्धो (for
दीप्तो) — ^c) Do1 om पाण्डव राजन् B वेगान् (for
राजन्) — ^d) K2 मर्म (for मर्म) B2 2 तु, Do1
सु (for [अ]ति) K4 D1 -दु खित (for -दु खकृत्)

35 ^a) Ś1 [अ]भिमृश, K2 मृशसं- (for [अ]तिमृश)
K1 B2 Dn1 D2-2 2 कुद्ध (for विद्ध) — ^b) T1 रघु-
(for कुरु) K1 4 -नन्दन, B1 2 2 पुगव, B2 4 Do1

महीं जगाम मोहार्तस्ततो राजन्धनंजयः ॥ ३५
तस्मिन्निपतिते वीरे कौरवाणां धुरधरे ।
सोऽपि मोहं जगामाशु ततश्चित्राङ्गदासुतः ॥ ३६
व्यायम्य संश्रुगे राजा दृष्ट्वा च पितरं हतम् ।
पूर्वमेव च वाणोधैर्गाढविद्रोऽर्जुनेन सः ॥ ३७

भर्तारं निहतं दृष्ट्वा पुत्रं च पतितं भुवि ।
चित्राङ्गदा परित्रस्ता प्रविवेश रणाजिरम् ॥ ३८
गोकसंतप्तहृदया रुदती सा ततः शुभा ।
मणिपूरपतेर्माता ददर्श निहतं पतिम् ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वेणि अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

७९

वैशंपायन उवाच ।

ततो बहुविधं भीरुर्विलप्य कमलेक्षणा ।
मुमोह दुःखाहुर्यर्षा निपात च भूतले ॥ १

प्रतिलम्य च सा संज्ञां देवी दिव्यवपुर्धरा ।
उल्पीं पन्नगसुता दृष्ट्वेदं वाक्यमत्रवीत् ॥ २
उल्पि पश्य भर्तारं शयानं निहतं रणे ।

C 14 2343
B 14 80 3
K 14 80 3

-सत्तम- (B₂ 'म') (for नन्दन) — °) B (except B₂) Dc1 दृच्छानंस्, T₁ G₁ मोहात्म

36 ^b) K₂ पुरधरे, B₂ G₂ M₁-1 धनुर्धरे (for धुरधरे) — °) D₂ मोम (sic) (for मोह) D₃ जगाद् (for 'म') K₁ B D (except D₁) [ज]य (for [मा]-श्रु) — ^d) G₁ M₂ ३ तत्र (for तत्र) K₂ त्रिशगमात्मन (sic), K₃ B₂ 4 Dc1 D₁ G₂ M₄ चित्रागदात्मज, T₁ चित्रागद् शुचा, G₁ चित्रागदा शुचा, M₂ ३ 'गदासुत (sic)

37 ^a) K₃ संयत्य, K₅ विव्यस्य, Dc1 व्यायस्य, D₁ व्यायाम, D₂ ० विपम, G₃ क्षात्रार्यं (for व्यायम्य) D₂ महीं जगाम मोहार्तो (= 35^c) — °) B₂ om सेव K₂ B D स, T द्वि (for च) — ^d) D₁ M₂ 4 गाढं, D₂ दृद् (for गाढ) M₂ 4 विचो (for -विद्रो) K₁ B Dn₁ D₂-० ह, K₂ 4 वै, Dc1 D₁ T₁ G च (for स) — After 37, K₁ B₁ 2 ३ D T₂ ins

154* पपात सोऽपि धरणीमालिङ्ग्य रणमूर्धनि ।

[Before the prior half, D₁ ins. वैशंपायन]

38 ^a) K₁ च हत, B₂ T₁ पतित, G₁ पितर (for निहत) K₂ ३ ३ B₁-३ G₂ M₁-1 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) — ^b) K₂ om च T निहत (for पतित) — °) Dc1 परित्रष्टा (for 'त्रष्टा) — ^d) K₃ प्राविवेश K₅ Dn₁ D₂ ० रणाजिर

39 K₂ 4 om from 39^b up to 14 79 1° — ^b) M₂ ३ सु त (for तत) T तदा (for शुभा) K₁ B D (except D₁) रुदती (K₁ 'दंत, Dn₁ D₂ ३ 'दती)

वेपती भृश — °) B (except B₂) मणपूर, S (M₁ om) मणल्लर (for मणिपूर) K₁ G₂ जाता (for माता) — ^d) K₁ च हत (for निहत) Dc1 प्रति, D₂ सुतं (for पतिम्)

Colophon om in K₂ 4 M₁ — Adhy name K₅ वभ्रुवाहनयुद्धे अर्जुनसमोह, B₂-३ Dc1 अश्वानुसार, D₁ अर्जुनप्रमोह, T₁ ३ G₁ हयचर्याया वभ्रुवाहनविजय; G₂ वभ्रुवाहनयुद्ध — Adhy no (figures, words or both) B₁ G₂ M₂ 76, B₂ 77, Dn₁ 80, D₁ 74, T₁ 65, T₂ G₁ ३ 64, M₂ ३ 63, M₄ (inf l in) 79 — Śloka no Dn₁ 38

79

~~79~~ M₁ om this adhy (cf v l 14 78 1)

1 K₂ 4 om 1^{ab} (cf v l 14 78 39) — ^a) K₁ B₂ D (except Dc1 D₁) T G₁ ३ बहुतरं (for 'विध) K₁ B₂ 4 Dn₁ D₂-० भूरि, B₁ ३ भुवि (for भीरु) — ^b) M₂ कमलेक्षण (sic) — °) Ś₁ K₅ D₁ दुर्धर्षं (for 'र्षां) K₁ B Dc1 Dn₁ D₂-० T₂ मुमोह दुःखमंतसा — ^d) B₂ 4 Dc1 D₁ मही (for च भू-) K₁ B₁ ३ ३ Dn₁ D₂-० प (D₂ इय) पात च मही (B₂ धरणी) तले

2 ^a) K₂ 4 ३ तु सा, B₁ 4 Dc1 तत (for च सा) — ^b) Dc1 देवी B₁ Dc1 चपुर्धरा — Ś₁ D₂ om (hapl.) 2° — °) K₂ D₂ उल्पी — ^d) B₂ partly damaged K₅ वै, D₁ [ट]व (for [इ]द)

C 14 2343
B 14 80 3
K. 14 80 3

त्वत्कृते मम पुत्रेण बालेन समितिजयम् ॥ ३
ननु त्वमार्ये धर्मज्ञा ननु चासि पतिव्रता ।
यत्त्वत्कृतेऽयं पतितः पतिस्ते निहतो रणे ॥ ४
किं तु सर्वापराधोऽयं यदि तेऽद्य धनंजयः ।
क्षमस्व याच्यमाना मे संजीवय धनंजयम् ॥ ५
ननु त्वमार्ये धर्मज्ञा त्रैलोक्यविदिता शुभे ।
यद्वातयित्वा भर्तारं पुत्रेणेह न शोचसि ॥ ६
नाहं शोचामि तनयं निहतं पन्नगात्मजे ।

पतिमेव तु शोचामि यस्यातिथ्यमिदं कृतम् ॥ ७
इत्युक्त्वा सा तदा देवीमृच्छीं पन्नगात्मजाम् ।
भर्तारमभिगम्येदमित्युवाच यशस्विनी ॥ ८
उत्तिष्ठ कुरुमुख्यस्य प्रियकाम मम प्रिय ।
अयमश्वो महाबाहो मया ते परिमोक्षितः ॥ ९
ननु नाम त्वया वीर धर्मराजस्य यजियः ।
अयमश्वोऽनुसर्तव्यः स शेषे किं महीतले ॥ १०
त्वयि प्राणाः समायत्ताः कुरूणां कुरुनन्दन ।

3 B₂ damaged 3^{ab} = (var) 12^{ab} —^a) K₁ 2
D₁ 0 M₂ उल्लूषी (s₁₀), D₂ उल्लूषि (sic) — G₁ om
(hapl) 3¹⁻⁶c After 3^b, D₂ reads 5^{ab} K₂ om.
3^{cd} —^d) K₁ B D₀₁ D₁ D₂₋₃ T G₂ वाणेन; D₂
वीरेण; G₂ M₁ शयान (for बालेन) D₀₁ M₂ 8 समिति
जय (D₀₁ 'य) (s₁₀)

4 G₁ om 4 (of v l 3) B₂ partly damaged.
—^a) B₂ 4 5 न तु (for ननु) K₁ 5 D₁ D₂₋₃ 0
कार्यं, G₂ M₄ कार्यं T धर्मज्ञे —^b) B₁₋₄ D₀₁ न
त्व (for ननु) S₁ K₂ B₁ 8 4 चापि; K₁ चापि; D₀₁
सापि, M₂ 8 चासीत् (for चासि) —^c) D₁ M₂ 8
यत् (for यत्) S₁ K₂ समिति, K₅ पतिर्मे; D₁ स
सुत, D₂ 0 निहत (for पतित) K₂ 4 त्वत्कृत्यं निप
तित —^d) K₅ पतितो (for पतिस्ते) K₂ 4 सु (K₁
स) सुतो, D₁₋₂ 0 पतितो (for निहतो)

5 G₁ om 5 (of v l 3), D₂ reads 5^{ab} after
3^b —^a) K₂ [अ]सर्वापराधाय, D₀₁ समापराधाय,
D₁ वेनाप; D₂ सर्वापराधाय; T₁ मदेपराधेय B₁₋₄
G₂ M₂ 8 किं तु मदापराधो (B₁ 'द्वो)य, B₂ किं तु
सत्पराधोय; T₂ M₁ किं तु मदेपराधो (M₁ 'द्यो)य; G₂
किं त्वय वेपराधोय —^b) K₁ 2 ते च; D₂ चैव (for
हेऽद्य) K₂ G₂ धनजयं —^c) T₁ उल्लूषि; M₂ 8
कामस्व (for क्षमस्व) G₂ M₄ वाच्यमाना K₁ 2 5 B₁
2 5 D₀₁ D₁ D₂₋₃ T₁ वै; D₂ [ए]व (for मे) S₁
क्षमस्व याच्यमानाया —^d) K₁ 2 B D T₁ जीवयस्व
(B₂ 4 D₀₁ 'येन) (for सजीवय)

6 G₁ om 6^{ab} (of v l 3). D₂ om (hapl)
6-9 —^a) K₂ न तु (for ननु) K₂ धर्मार्थं, D₂ 0
त्वमार्यं, M₁ त्वमार्या (for 'ये) T₁ धर्मज्ञे (for 'ज्ञा)
—^b) S₁ K₂ 5 B₂ D₁ 0 त्रैलोक्ये M₁ -विदिते S₁
K₂ 5 D₁ T₂ G₂ शुभा —^d) B₁ D₀₁ किं; D₁ या

(for यत्) K₁ B₁ 2 5 D₁ D₂ 4-6 transp भर्तारं and
पुत्रेण S₁ K₂ चातयित्वा तु भर्तारं, K₂ 4 5 पा (K₂
घा)तयित्वाय भं (for 6°) K₁ B₁ 2 5 D (except D₁,
D₂ om) नानु, K₂ [इ]ह च, K₅ [ए]व न,
G₂ ह न, G₃ M₁ न हि, M₂ 8 हि न (for [इ]ह न)
T₁ शोचसे

7 D₂ om 7 (of v l 6). —^{ab}) B₂ partly
damaged M₂ 8 transp तनयं and निहतं K₁ पुत्रं
च (for तनय) K₂ 4 निर्जितु (for निहत) K₁ B D
(except D₁, D₂ om) हत् (B₂ D₀₁ मृत, D₂ नाहं)
पन्नगनदिनि (for 7^b) —^c) K₅ T₁ G₁ [अ]नु; G₂
हि (for तु)

8 D₂ om 8 (of v l 6). —^a) G₂ तु ता (for
तदा) K₂ 4 B₁ 3 5 D₀₁ D₁ M₂ 8 देवी —^b) K₁
B₂ उल्लूषी K₂ D₀₁ उल्लूषी पन्नगात्मजा —^d) K₁ प्रत्युवाच
(for इत्यु^o) D₂ यशस्विनी T₂ इद वचनममचीव

9 D₂ om 9 (of v l 6) —^a) D₀₁ [उ]त्तिष्ठ
(for कुरु) S (M₁ om) -मुख्य त्वं (T₂ M₂ 8
'ध्यस्व) (for मुख्यस्य) —^b) K₁ D₁ D₂ प्रियमुख्य
(for 'काम) K₂ प्रिय, D₂ T₂ प्रिय D₄ प्रियमुख्यस्य
मे प्रिय —^d) B₂ partly damaged K₂ 4 B₁ 3 5
D₀₁ D₂ रक्षित, D₁ -मोहित (for -मोक्षित)

10^a) B₂ damaged K₁ B₁ 2 5 D₁ D₂₋₃ ननु
त्वया नाम विभो —^b) K₂ 4 धीमत, T G₂ 8 M₂₋₄
याज्ञिय (M₂ 8 'य) —^c) K₂₋₄ [स]नुगतस्य, K₅
[स]भिगतस्य, D₂ [स]नुभवस्य; T₂ न हर्तव्य, G₂
M₁ [स]नुवर्तव्य (for 'सर्तव्य) —^d) D₀₁ corrupt.
K₁ om, M₁ स (for स) D₂ 0 किं स शेषे महीतले;
G₂ किं शेषे मही

11^a) T₂ त्वया (for त्वयि) K₁ 5 T₂ G₂ स (K₁
स)मापन्ना; D₁ D₁ 5 मयायत्ता, D₂ 8 मयायत्ता

स कस्मात्प्राणदोऽन्येषां प्राणान्संत्यक्तवानसि ॥ ११
 उल्लपि साधु संपश्य भर्तारं निहतं रणे ।
 पुत्रं चैनं समुत्साह्य घातयित्वा न शोचसि ॥ १२
 कामं स्वपितु वालोऽयं भूमौ प्रेतगतिं गतः ।
 लोहिताक्षो गुडाकेशो विजयः साधु जीवतु ॥ १३
 नापराधोऽस्ति सुभगे नराणा बहुभार्यता ।
 नारीणां तु भवत्येतन्मा ते भृद्बुद्धिरीदृशी ॥ १४
 सख्यं ह्येतत्कृतं घात्रा शाश्वतं चाव्ययं च ह ।

सख्यं समभिजानीहि सख्यं संगतमस्तु ते ॥ १५
 पुत्रेण घातयित्वेमं पतिं यदि न मेऽद्य वै ।
 जीवन्तं दर्शयस्वद्य परित्यक्ष्यामि जीवितम् ॥ १६
 साहं दुःखान्विता मीरु पतिपुत्रचिनाकृता ।
 इहैव प्रायमाशिष्ये प्रेक्षन्त्यास्ते न संशयः ॥ १७
 इत्युक्त्वा पन्नगसुतां सपत्नीं चैत्रवाहिनी ।
 ततः प्रायमुपासीना तूष्णीमासीज्जनाधिप ॥ १८

C 14 2359
B 14 20 18
K 14 20 18

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

(D₂ 'याता'), D₅ M₂ समायत्ता, G₂ 'याता — D₅
 om. 11⁸⁷ —^b) K₂ & G₂ M₂₋₁ कुरुवर्धन, B₁ & 'सत्तम,
 T G₁ & कुरुवर्धन —^c) Ś₁ सद्य, K₂ न तु त्व (for
 स कस्मात्) M₁ भूत्वा (for अन्येषां) G₂ M₂ & स त-
 (G₂ क)स्मात्प्राणदो (G₂ 'घणतो) भूत्वा —^d) G₂ M₁
 इति (for अमि) K₂ प्राणान्सत्यकुर्मर्हसि

12 Before 12, K₁ & D₁ D₂₋₅ ins चित्राङ्गदा
 उवाच —^a) K₂ M₂ & उल्लपी (sic) K₁ B D
 (except D₁) पश्येन (for सपश्य) —^b) K₁ B D
 (except D₁) पतिं निप (K₁ च प) तित सुवि —^c)
 M₂ & पुत्रस्य (for पुत्र च) Ś₁ K₂ [पुत्र, K₁ B D
 [इ]म (D₅ 'द), K₂ & मे, K₆ [पु]तव (for [पु]न)
 D₅ D₁ D₁ & समुत्साह्य, M₂ & 'रमार्यं (for 'रसाह्य)
 —^d) B₃ damaged K₂ & शोचसे

13 ^a) Ś₁ K₁₋₂ D₁ T G₂ स्वपितु, D₅ स्वपिति
 —^b) K₁ B D (except D₁) T₂ मृत्युव (D₁ 'धं) दा,
 K₂ & प्रतिगत, G₂ प्रेतपतिं (for 'गतिं) Ś₁ K₂ भूमौ
 विगतचेतन —^c) D₁ लोहिताक्षो —^d) K₁ जीवय,
 D₅ जीवति

14 ^b) D₅ भार्यत, D₁ 'या, G₁ भाग्यता —^c)
 T G M₂ & एव न (for तु) Ś₁ K₂ & भवत्येव (Ś₁ 'व),
 K₂ & भवेद्दोपो K₁ B D प्रमदाना भवत्येष (D₅ D₁
 'पा) —^d) B₁ & T₂ G₂ transp ते and मूत्

15 ^a) K₁ corrupt. G₂ सार्यं, G₂ सुख (for
 सख्य) K₁ वै खव्, K₂ इत, K₂ एतव्, K₆ हि

ते, B D₁ D₂₋₅ चैतव्, D₅ चात्र (for ह्येतव्) K₂
 साक्षात् (for घात्रा) —^b) S (M₁ om) य (G₂ त) व्
 (for इ) K₁ B D (except D₁) शश्वदन्ययमेव तु (B₂ &
 D₅ च) —^c) G₂ सुख (for सख्य) B₁ & मम वि
 (for सममि-) —^d) B₃ partly damaged D₁ सख्य,
 D₅ सख्य K₂ G₂ M₂₋₁ संगमम्, T₁ G₁ & 'रम् (for
 'तम्)

16 ^a) T G₁ & M₁ पातयित्वा (for घात') Ś₁ K₂
 [इ]ह, K₂ च, B₂ D₅ D₁ T G₁ & [पु]न, G₂
 [पु]व (for [इ]म) —^b) K₂ & मन्वसे, D₁ मे वत,
 D₅ सेवता, G₂ M₁ लजसे, M₂ & मेघ मे (for मेऽद्य
 वै) —^c) K₂ D₁ T₁ G M₁ जीवित (for जीवन्त)
 D₅ दर्शयामि, T₁ G M₁ 'यस्व (for 'यसि) Ś₁ K₂₋₃
 D₁ [आ]र्यं (for [अ]द्य) —^d) D₁ प्रति (for परि)

17 ^a) T G₁ & दुःखान्विता (for 'न्विता) K₁ B D
 (except D₁) देवि (B₁ D₁ 'वी) (for मीरु) —^c)
 Ś₁ [पु]व (for [पु]व) K₂ B₅ T₁ G M₂₋₁ आसिष्ये
 (for आशिष्ये) K₂ & इहैवाह निश्चयेन —^d) K₆
 प्रेक्षतस्व (sic), T₁ G₁ & M₂₋₁ पश्यत्यास्, T₂ नश्य',
 G₂ M₁ (sup in) पश्यतस्व (for प्रेक्षन्त्यास्) K₂ &
 सत्यक्ष्याम्यद्य जीवित

18 ^a) M₂ इत्युक्त्वा —^b) K₁ & B₂ D₅ D₂₋₅
 सपत्नी, T₁ G₁ सपरना Ś₁ B₁ D₅ D₁ & चैत्रवाहनी
 K₂ पत्नी वै चित्रवाहिनी, K₁ पत्नी चैत्रवाहनी —^c)
 D₅ & तूष्णीम् (for प्रायम्) —^d) D₅ प्रायम् (for
 तूष्णीम्) D₅ प्राय नासीज्जनादनात् (sic)

वैशंपायन उवाच ।

तथा विलप्योपरता भर्तुः पादौ प्रगृह्य सा ।
 उपविष्टाभवद्देवी सोच्छ्वासं पुत्रमीक्षती ॥ १
 ततः संज्ञां पुनर्लब्ध्वा स राजा बभ्रुवाहनः ।
 मातरं तामथालोक्य रणभ्रूमावथात्रवीत् ॥ २
 इतो दुःखतरं किं नु यन्मे माता सुखैधिता ।
 भूमौ निपतितं वीरमनुशेते मृतं पतिम् ॥ ३
 निहन्तारं रणेऽरीणां सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।

मया विनिहतं संख्ये प्रेक्षते दुर्मरं वत ॥ ४
 अहोऽस्या हृदयं देव्या दृढं यन्न विदीर्यते ।
 व्यूढोरस्कं महाबाहुं प्रेक्षन्त्या निहतं पतिम् ॥ ५
 दुर्मरं पुरुषेणेह मन्ये ह्यध्वन्यनागते ।
 यत्र नाहं न मे माता विप्रयुज्येत जीवितात् ॥ ६
 अहो धिक्कुरुवीरस्य ह्युरःस्थं काञ्चनं भुवि ।
 व्यपविद्धं हतस्येह मया पुत्रेण पश्यत ॥ ७
 भो भो पश्यत मे वीरं पितरं ब्राह्मणा भुवि ।

Colophon om in K₁ B₁ & D (except D₁) M₁
 — Adhy name K₂ & अश्वानुसा (K₄ 'स'रणेजुनवध,
 K₅ G₈ चित्रागदावि (G₈ 'प्र'लाप, B₈ अश्वानुसार, D₁
 उल्लर्षीं प्रति चित्रागदाविलाप — Adhy no (figures,
 words or both) Ś₁ 98, B₁ T₁ 66, B₂ 72, T₂
 G₁ 2 65, G₈ M₄ 77, M₃ 2 64, M₄ (inf lin)
 80.

80

✍ M₁ om. this adhy (of v l. 14 78 1)

1 D₈ om the ref —^a K₁ B D (except D₁)
 ततो (for तथा) Ś₁ K₁ 2 & D (except D₁) विरता
 (D₈ 'मना) (for [उ]परता) —^b T₁ G₁ भर्तुं (for
 मर्तुं) —^c K₂ & B₂ भवेद् (for [अ]भवद्) Ś₁
 K₁ 2 & D (except D₁) दीना (for देवी) — G₁
 om 1^a-2^a —^d Ś₁ K₅ सश्वास, K₈ अश्वास, D₁
 सन्यस (sio) (for सोच्छ्वास) K₁ D₁ D₈ ० इच्छती
 (for ईक्षती)

2 G₁ om 2^a (of v l 1) —^a K₁ सता (sio)
 (for सजा) —^c Ś₁ K₈ 2 उपालोक्य (for अथा')
 —^d K₂ भूम्याम् (for भूमाच)

3 ^a K₃ ततो (for इतो) K₁ 2 D₈ 2 तु (for
 तु) —^b K₂ 2 D₁ M₂ 2 सुखेधि (K₈ 'दि)ता, K₅
 सुखोचिता, B₈ 4 सुदुःखिता, B₅ सुसैपिता, G₂ सुखो
 पिता —^c K₁ च (for नि) —^d K₂ 4 & D₁ T
 G₂ पतिं मृत (by transp), G₈ M₂ 4 पतिव्रता G₁
 अधिशेते पतिं मृत

4 ^a K₂ 4 [s]दीन (for श्रीणा) —^b B₈ D₁ ०

सर्वशास्त्र (for 'शास्त्र) —^c K₁ T₁ विनिहित, K₈
 विनहत (sio) G₁ M₂ 2 सखे —^d Some MSS
 प्रेक्ष्यते, D₁ प्रेक्ष्यते Ś₁ K₃ दुर्धर, D₃ दुर्मर, T G₁
 दुर्मर (for 'र) K₂ 4 यत, K₅ स्वत, B₁ 2 च ह,
 G₈ M₁ पतिं (for वत)

5 ^a D₁ हृदय ते (hypermetric) (for हृदय)
 —^d D₁ निहता (sio), G₈ M₄ पतित (for निहत)
 D₁ प्रति, D₁ रणे (for पतिम्)

6 ^a Ś₁ दुर्धर, K₈ दुर्धर्यं, D₈ दुर्मरं (for दुर्मर)
 G₈ [अ]ह (for [ह]ह) —^b B₁ 2 & मन्येय, B₂ 2
 मन्यामि, D₁ मान्य च (for मन्ये हि) T G₁ काले हि,
 G₂ ह्यार्ये हि (for ह्यध्वनि) K₂ 2 मन्येह कालया विना,
 D₁ दृष्ट्वा स्वधन्यमाहत् (sio), D₈ मन्ये ह्यध्वनमागते
 —^c K₂ माह न, G₁ वै हत (for नाह न) —^d
 Ś₁ विप्रयुज्येय, B₁ 'मुच्येत, D₁ 'युज्यत, D₂ 'युज्य
 च, T₁ G₁ 2 न वियुक्ता (G₁ 'क्त) स्व, G₈ विप्रयुक्ता
 स्व, M₂-4 'युक्तौ स्व (for 'युज्येत) K₂ 4 विप्रयुज्या
 वजीवनात्, K₈ 'युज्यावनेजित, K₅ 'युज्य च जीवित

7 ^a K₁ B D (except D₁ D₁) हा हा (for अहो)
 K₂ 4 अहो धिक्कुरुते वीर (sio) —^b K₁ B₁ 2 D₁
 D₂-० सन्नाह, K₂ 4 क्षितिस्यं, B₃ 4 कवच, B₅ तूर्यकं;
 D₁ ककस्थं, T G M₄ किरीट, M₂ 2 कार्मुकं (for
 हुरस्थं) Ś₁ K₂-4 D₁ धनु (for भुवि) —^c K₁
 2 4 B D₁ D₁ D₂-5 T₂ G₁ अपविद्ध; D₈ अपि विद्ध;
 T₁ G₂ व्यतिविद्धं, M₂ 2 व्यय' (for व्यय) —^d Ś₁ D₁
 (hapl) om 7^a-8^a —^d K₁ 5 B₂ पश्यत, K₂ 'ति,
 B₈ D₄ 'ते, T G₁ 2 M₄ 'ता

8 Ś₁ D₁ om 8^{ab} (of v l 7) K₂ 4 om 8^{ab}
 —^a K₅ तत् (for भो भो) M₂ 2 वीर्यं (for वीरं)

शयानं वीरगयने मया पुत्रेण पातितम् ॥ ८
 ब्राह्मणाः कुरुमुखस्य प्रधुक्ता ह्यसारिणः ।
 कुर्वन्तु शान्तिकां त्वद्य रणे योऽयं मया हतः ॥ ९
 व्यादिगन्तु च किं विप्राः प्रायश्चित्तमिहाद्य मे ।
 सुनृशंसस्य पापस्य पितृहन्तू रणाजिरे ॥ १०
 दुश्चरा द्वादश समा हत्वा पितरमद्य वै ।
 ममेह सुनृशंसस्य संवीतस्यास्य चर्मणा ॥ ११
 गिरःकपाले चास्यैव भुञ्जतः पितुरद्य मे ।
 प्रायश्चित्तं हि नास्यन्यद्दत्त्वाद्य पितरं मम ॥ १२
 पश्य नागोत्तमसुते भर्तारं निहतं मया ।

कृतं प्रियं मया तेऽद्य निहत्य समरेऽर्जुनम् ॥ १३
 सोऽहमप्यद्य यास्यामि गतिं पितृनिपेविताम् ।
 न शक्नोम्यान्मनात्मानमहं धारयितुं शुभे ॥ १४
 सा त्वं मयि मृते मातस्तथा गाण्डीवधन्वनि ।
 भव प्रीतिमती देवि सत्येनात्मानमालभे ॥ १५
 इत्युक्त्वा स तदा राजा दुःखाढकसमाहृतः ।
 उपस्पृश्य महाराज दुःखाढचनमब्रवीत् ॥ १६
 शृण्वन्तु सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ।
 त्वं च मातर्यथा सत्यं ब्रवीमि भुजगोत्तमे ॥ १७
 यदि नोच्छिष्टि जयः पिता मे भरतर्षभः ।

C. 14 2376
 B 14 80 38
 K 14 80 38

—^b) B₃ ब्राह्मण (for 'णा) K₃ ८ निहत पितर भुवि
 —^c) Dc₁ वीरे (for वीर) —^d) Dc₁ om (hapl)
 from पुत्रेण up to मया (in 9^d) K₂ ४ पश्यत
 (K₁ 'त) (for पातितम्)

9 Dc₁ om. up to मया (in 9^d) (cf v 1 8)
 —^b) K₁ ४ Dn₁ D₂₋₆ ये युक्ता, B₁ ६ ये युक्ता,
 D₁ प्रयुक्त- T₁ हरि (for हय-) —^c) Ś₁ K₃ ६ G₁
 M₂ ३ कुर्वन्ति K₂ ४ शान्तिकां ये, K₃ T G₂ २ M₃ शान्तिका
 (for 'का) B₁ २ अद्य (for स्वद्य) K₁ B₃ Dn₁
 D₂₋₅ कुर्वन्ति (B 'तु) शान्तिकां कामन्य, Dc G₃ कुर्वन्ति
 शान्तिकर्मास्य (G₃ य)

10 ^a) Dc₁ M₂ ३ व्यादिदति, G₂ M₁ आदि (G₃
 'वि)शतु D₁ हि (for च) K₃ ७ B₃ D₁ मे (for
 किं) —^b) D₁ मम (for इह) K₂ ६ D₁ M₁ वै,
 B₃ ४ किं, Dc G₃ ते (for मे) — D₁ om (hapl)
 10⁷-12⁵ —^c) K₁ B₂ Dn₁ D₁₋₆ आनृशंसस्य, K₂ ४
 T G₁ ३ नृशंसस्य च, D₂ आनृशंसस्य च (sic) —^d)
 K₂ पितृ (for पितृ)

11 D₁ om 11 (cf v 1 10) —^c) D₆ om [इ]इ
 —^d) K₁ सजात्रश्च, B₁ २ मवृत्तस्य (for मवीत्तस्य) Ś₁
 K₃ च, K₄ [अ]पि (for [अ]स्य) K₁ D₂ ४ G₂ कर्मणा,
 K₃ Dc₁ वर्मणा, G₃ कर्मण (for चर्मणा) D₆ मवीत्त
 स्यान्मचर्मणा, G₁ व्याघ्रचर्मण, M₁ मविदस्यास्य
 कर्मण

12 D₁ om 12as (cf. v 1 10) —^a) D₆ शिरा
 कपालि (sic) D₈ चात्र, M₁ यस्य (for चास्य) —^b)
 Ś₁ K₂ ४ त्वादत, K₁ ४ B D (D₁ om) युजत, M₂ ३
 सुंजान (for सुञ्जत) D₂ अद्य (for अद्य) B₂ ३ वै

(for मे) —^c) D₁ [अ]स्त्यद्य, D₆ [आ]रूप (for
 [अ]स्त्यन्यद्) —^d) D₁ हि, D₈ धिक् (for [अ]द्य)
 K₂ ४ हत्वा पितरमद्य वै (= 11^b)

13 K₁ om 13-15 —^a) K₆ नागात्मजे पश्य
 शुभे —^b) K₂ नियत (for निहत)

14 K₁ om 14 (cf v 1 13) —^a) K₆ अद्यास्य
 (for अप्यद्य) K₁ B D (except D₁) सोहमद्य गमि
 त्यामि —^b) Ś₁ K₂ निपेवित (sic), Dn₁ निपेविता
 —^c) K₂ शक्तोद्य, K₆ शक्तो हि, M₂ ३ शक्तोपि,
 M₃ शक्त्यो हि (for शक्नोमि) G₂ अद्यमात्मानम् (for
 आत्मना) K₄ न शक्तो स्वात्मनात्मानम्

15 K₁ om 15 (cf v 1 13) —^a) K₂ स्वाय
 (sic), B₃ मा त्व (for सा त्व) T₁ G₁ गते (for
 मृते) —^b) D₂ तस्या (for तथा) K₂ ४ D₁ गाजीव-
 D₂ गाडिव K₅ T₁ -धन्विनि (for -धन्वनि) —^c)
 G₁ ३ भवत् (for भव) —^d) G₁ स तेन (for सत्येन)
 Ś₁ K₂ ६ D₁ आयुध (K₃ 'द)म् (for आत्मानम्) K₄
 सत्यमात्मानमालभेत्

16 ^a) Ś₁ K₃ त (for स) K₁ B D (except
 D₁) G₃ M₁ ततो (for तदा) K₂ राज्ञा (for राजा)
 — K₂ ४ om (hapl) 16⁶⁰ —^b) K₅ मयाहत ;
 D₁ G₃ M₁ समन्वित (for -समाहृत) —^c) Ś₁ K₃
 D₁ तदा राजन्, K₅ महाराजन्, D₆ महातेजा (for
 महाराज) —^d) D₁ सुवाद् (for दुःखाद्)

17 ^a) K₃ पापानि (for भूतानि) —^b) B₂
 Dc₁ चराणि स्थावराणि च —^c) K₂ corrupt D₁
 माता (for मातर) B₃ काम (for सत्य) T₁ G₁ त्व
 च बोध शयित्वाह (sic), G₃ M₁ त्व च बोध यथासत्य

C 14 2376
D 14 80 35
K 14 80 29

अस्मिन्नेव रणोद्देशे शोषयिष्ये कलेवरम् ॥ १८
न हि मे पितर हत्वा निष्कृतिर्विद्यते कश्चित् ।
नरकं प्रतिपत्स्यामि ध्रुवं गुरुधार्दितः ॥ १९
वीर हि क्षत्रियं हत्वा गोगतेन प्रमुच्यते ।
पितर तु निहत्यैवं दुस्तगा निष्कृतिर्मया ॥ २०

ण्य वेदो महाभोजः पाण्डुपुत्रो धनंजयः ।
पिता न मम धर्मान्मा नृप्य मे निष्कृतिः पुत्रः ॥ २१
इत्येवमुक्त्वा उच्यते धनंजयमुतो नृपः ।
उपस्पृश्यामवचूर्णां प्रायोपेतो महामतिः ॥ २२

इति श्रीमहाभारते माध्यमेधिकपर्वणि अर्थापिनमोऽध्यायः । ८० ॥

८९

वैजंपायन उवाच ।
प्रायोपनिष्टे नृपतां मणिपूरेश्वरे तदा ।
पितृशोकस्यमादिष्टे सह मात्रा परंतप ॥ १

उद्धृपी चिन्तयामास तदा संजीवनं मणिम् ।
न चोपातिष्ठन् तदा पद्मगाना परायणम् ॥ २
तं गृहीत्वा तु सौम्य नागराजपतेः सुता ।

(sic) —^d) D₁ मनीषु G₁ M₁ सुगामान् (for 'गोत्तमे)

18 ^a) K₁ विनाय (hypermetric), K₂ = पिना (for जय) —^b) K₃ = समाप्त (for विना मे) K₄ B D (except D₁) नरसत्तम, 'M₂ = गुरुधर्म —^c) T₁ ताम्बि K₁ धैर (for पूर) —^d) K₂ दोःदिव्य (sic), 'M₁ शाय' (for शोष') K₃ पत्तरे; S (M₁ om) वट्टेपर

19 ^a) G₂ हनु (for हत्वा) K₂ न हि मे पितरं हित्वा (sic) —^b) K₃ विनाय निष्कृतिं हित्वा —^c) K₄ = D₁ = पदयामि, K₂ पत्तामि (for -पत्स्यामि) —^d) B₂ = पितृ; D₁ पुत्र (for गुरु) K₁ -वपा द्विः; K₂ M₁ 'पित्वा, G₂ वधादिति

20 ^a) D₂ चार (for चीरं) K₂ हे (for हि) K₃ हित्वा D₂ वीर क्षत्रवधं कृत्वा —^b) K₄ corrupt K₂ = S (M₁ om) महस्रेण (for -शतेन प्र) S₁ शोषयते न प्रमुच्यते —^c) S₁ K₂ रि, K₃ द्वि (for तु) K₄ = B₂ [ट]म; B₁ D₂ = T₁ G₁ = M₂-1 [ट]य (for [ट]य) —^d) T₁ मम (for मया) S₁ K₂ = D₁ निष्कृ (K₂ 'कृ)विदुर्लभा मया (D₁ 'म), K₃ = B Dec Dm D₂-० दुर्लभा निष्कृ (K₂ = Dec D₂ = 'कृ)गिसंम

21 ^a) G₂ M₁ ष्व (for ष्व) K₁ B D (except D₁) T एको, G₂ M₁ क्षेप (for हंको) —^d) Some MSS निष्कृति K₂ गत (sic), G₁ M₂ = कृत्वा (for कृत)

22 D₁ = —^b) K₁ कुर्यात् —^c) K₂ = मया (I - तु) —^d) K₃ कृत्वा (I - कृत्वा) K₄ = उपस्पृश्याम तदा शय —^e) K₅ महीरति 'M₁ महामुनि (I - मति) 'M₂ = प्रायोपनिष्टे, मयापुनि

Colophon of the MS. D₁ D₂ D₃ D₄ D₅ D₆ D₇ D₈ D₉ D₁₀ D₁₁ D₁₂ D₁₃ D₁₄ D₁₅ D₁₆ D₁₇ D₁₈ D₁₉ D₂₀ D₂₁ D₂₂ D₂₃ D₂₄ D₂₅ D₂₆ D₂₇ D₂₈ D₂₉ D₃₀ D₃₁ D₃₂ D₃₃ D₃₄ D₃₅ D₃₆ D₃₇ D₃₈ D₃₉ D₄₀ D₄₁ D₄₂ D₄₃ D₄₄ D₄₅ D₄₆ D₄₇ D₄₈ D₄₉ D₅₀ D₅₁ D₅₂ D₅₃ D₅₄ D₅₅ D₅₆ D₅₇ D₅₈ D₅₉ D₆₀ D₆₁ D₆₂ D₆₃ D₆₄ D₆₅ D₆₆ D₆₇ D₆₈ D₆₉ D₇₀ D₇₁ D₇₂ D₇₃ D₇₄ D₇₅ D₇₆ D₇₇ D₇₈ D₇₉ D₈₀ D₈₁ D₈₂ D₈₃ D₈₄ D₈₅ D₈₆ D₈₇ D₈₈ D₈₉ D₉₀ D₉₁ D₉₂ D₉₃ D₉₄ D₉₅ D₉₆ D₉₇ D₉₈ D₉₉ D₁₀₀ D₁₀₁ D₁₀₂ D₁₀₃ D₁₀₄ D₁₀₅ D₁₀₆ D₁₀₇ D₁₀₈ D₁₀₉ D₁₁₀ D₁₁₁ D₁₁₂ D₁₁₃ D₁₁₄ D₁₁₅ D₁₁₆ D₁₁₇ D₁₁₈ D₁₁₉ D₁₂₀ D₁₂₁ D₁₂₂ D₁₂₃ D₁₂₄ D₁₂₅ D₁₂₆ D₁₂₇ D₁₂₈ D₁₂₉ D₁₃₀ D₁₃₁ D₁₃₂ D₁₃₃ D₁₃₄ D₁₃₅ D₁₃₆ D₁₃₇ D₁₃₈ D₁₃₉ D₁₄₀ D₁₄₁ D₁₄₂ D₁₄₃ D₁₄₄ D₁₄₅ D₁₄₆ D₁₄₇ D₁₄₈ D₁₄₉ D₁₅₀ D₁₅₁ D₁₅₂ D₁₅₃ D₁₅₄ D₁₅₅ D₁₅₆ D₁₅₇ D₁₅₈ D₁₅₉ D₁₆₀ D₁₆₁ D₁₆₂ D₁₆₃ D₁₆₄ D₁₆₅ D₁₆₆ D₁₆₇ D₁₆₈ D₁₆₉ D₁₇₀ D₁₇₁ D₁₇₂ D₁₇₃ D₁₇₄ D₁₇₅ D₁₇₆ D₁₇₇ D₁₇₈ D₁₇₉ D₁₈₀ D₁₈₁ D₁₈₂ D₁₈₃ D₁₈₄ D₁₈₅ D₁₈₆ D₁₈₇ D₁₈₈ D₁₈₉ D₁₉₀ D₁₉₁ D₁₉₂ D₁₉₃ D₁₉₄ D₁₉₅ D₁₉₆ D₁₉₇ D₁₉₈ D₁₉₉ D₂₀₀ D₂₀₁ D₂₀₂ D₂₀₃ D₂₀₄ D₂₀₅ D₂₀₆ D₂₀₇ D₂₀₈ D₂₀₉ D₂₁₀ D₂₁₁ D₂₁₂ D₂₁₃ D₂₁₄ D₂₁₅ D₂₁₆ D₂₁₇ D₂₁₈ D₂₁₉ D₂₂₀ D₂₂₁ D₂₂₂ D₂₂₃ D₂₂₄ D₂₂₅ D₂₂₆ D₂₂₇ D₂₂₈ D₂₂₉ D₂₃₀ D₂₃₁ D₂₃₂ D₂₃₃ D₂₃₄ D₂₃₅ D₂₃₆ D₂₃₇ D₂₃₈ D₂₃₉ D₂₄₀ D₂₄₁ D₂₄₂ D₂₄₃ D₂₄₄ D₂₄₅ D₂₄₆ D₂₄₇ D₂₄₈ D₂₄₉ D₂₅₀ D₂₅₁ D₂₅₂ D₂₅₃ D₂₅₄ D₂₅₅ D₂₅₆ D₂₅₇ D₂₅₈ D₂₅₉ D₂₆₀ D₂₆₁ D₂₆₂ D₂₆₃ D₂₆₄ D₂₆₅ D₂₆₆ D₂₆₇ D₂₆₈ D₂₆₉ D₂₇₀ D₂₇₁ D₂₇₂ D₂₇₃ D₂₇₄ D₂₇₅ D₂₇₆ D₂₇₇ D₂₇₈ D₂₇₉ D₂₈₀ D₂₈₁ D₂₈₂ D₂₈₃ D₂₈₄ D₂₈₅ D₂₈₆ D₂₈₇ D₂₈₈ D₂₈₉ D₂₉₀ D₂₉₁ D₂₉₂ D₂₉₃ D₂₉₄ D₂₉₅ D₂₉₆ D₂₉₇ D₂₉₈ D₂₉₉ D₃₀₀ D₃₀₁ D₃₀₂ D₃₀₃ D₃₀₄ D₃₀₅ D₃₀₆ D₃₀₇ D₃₀₈ D₃₀₉ D₃₁₀ D₃₁₁ D₃₁₂ D₃₁₃ D₃₁₄ D₃₁₅ D₃₁₆ D₃₁₇ D₃₁₈ D₃₁₉ D₃₂₀ D₃₂₁ D₃₂₂ D₃₂₃ D₃₂₄ D₃₂₅ D₃₂₆ D₃₂₇ D₃₂₈ D₃₂₉ D₃₃₀ D₃₃₁ D₃₃₂ D₃₃₃ D₃₃₄ D₃₃₅ D₃₃₆ D₃₃₇ D₃₃₈ D₃₃₉ D₃₄₀ D₃₄₁ D₃₄₂ D₃₄₃ D₃₄₄ D₃₄₅ D₃₄₆ D₃₄₇ D₃₄₈ D₃₄₉ D₃₅₀ D₃₅₁ D₃₅₂ D₃₅₃ D₃₅₄ D₃₅₅ D₃₅₆ D₃₅₇ D₃₅₈ D₃₅₉ D₃₆₀ D₃₆₁ D₃₆₂ D₃₆₃ D₃₆₄ D₃₆₅ D₃₆₆ D₃₆₇ D₃₆₈ D₃₆₉ D₃₇₀ D₃₇₁ D₃₇₂ D₃₇₃ D₃₇₄ D₃₇₅ D₃₇₆ D₃₇₇ D₃₇₈ D₃₇₉ D₃₈₀ D₃₈₁ D₃₈₂ D₃₈₃ D₃₈₄ D₃₈₅ D₃₈₆ D₃₈₇ D₃₈₈ D₃₈₉ D₃₉₀ D₃₉₁ D₃₉₂ D₃₉₃ D₃₉₄ D₃₉₅ D₃₉₆ D₃₉₇ D₃₉₈ D₃₉₉ D₄₀₀ D₄₀₁ D₄₀₂ D₄₀₃ D₄₀₄ D₄₀₅ D₄₀₆ D₄₀₇ D₄₀₈ D₄₀₉ D₄₁₀ D₄₁₁ D₄₁₂ D₄₁₃ D₄₁₄ D₄₁₅ D₄₁₆ D₄₁₇ D₄₁₈ D₄₁₉ D₄₂₀ D₄₂₁ D₄₂₂ D₄₂₃ D₄₂₄ D₄₂₅ D₄₂₆ D₄₂₇ D₄₂₈ D₄₂₉ D₄₃₀ D₄₃₁ D₄₃₂ D₄₃₃ D₄₃₄ D₄₃₅ D₄₃₆ D₄₃₇ D₄₃₈ D₄₃₉ D₄₄₀ D₄₄₁ D₄₄₂ D₄₄₃ D₄₄₄ D₄₄₅ D₄₄₆ D₄₄₇ D₄₄₈ D₄₄₉ D₄₅₀ D₄₅₁ D₄₅₂ D₄₅₃ D₄₅₄ D₄₅₅ D₄₅₆ D₄₅₇ D₄₅₈ D₄₅₉ D₄₆₀ D₄₆₁ D₄₆₂ D₄₆₃ D₄₆₄ D₄₆₅ D₄₆₆ D₄₆₇ D₄₆₈ D₄₆₉ D₄₇₀ D₄₇₁ D₄₇₂ D₄₇₃ D₄₇₄ D₄₇₅ D₄₇₆ D₄₇₇ D₄₇₈ D₄₇₉ D₄₈₀ D₄₈₁ D₄₈₂ D₄₈₃ D₄₈₄ D₄₈₅ D₄₈₆ D₄₈₇ D₄₈₈ D₄₈₉ D₄₉₀ D₄₉₁ D₄₉₂ D₄₉₃ D₄₉₄ D₄₉₅ D₄₉₆ D₄₉₇ D₄₉₈ D₄₉₉ D₅₀₀ D₅₀₁ D₅₀₂ D₅₀₃ D₅₀₄ D₅₀₅ D₅₀₆ D₅₀₇ D₅₀₈ D₅₀₉ D₅₁₀ D₅₁₁ D₅₁₂ D₅₁₃ D₅₁₄ D₅₁₅ D₅₁₆ D₅₁₇ D₅₁₈ D₅₁₉ D₅₂₀ D₅₂₁ D₅₂₂ D₅₂₃ D₅₂₄ D₅₂₅ D₅₂₆ D₅₂₇ D₅₂₈ D₅₂₉ D₅₃₀ D₅₃₁ D₅₃₂ D₅₃₃ D₅₃₄ D₅₃₅ D₅₃₆ D₅₃₇ D₅₃₈ D₅₃₉ D₅₄₀ D₅₄₁ D₅₄₂ D₅₄₃ D₅₄₄ D₅₄₅ D₅₄₆ D₅₄₇ D₅₄₈ D₅₄₉ D₅₅₀ D₅₅₁ D₅₅₂ D₅₅₃ D₅₅₄ D₅₅₅ D₅₅₆ D₅₅₇ D₅₅₈ D₅₅₉ D₅₆₀ D₅₆₁ D₅₆₂ D₅₆₃ D₅₆₄ D₅₆₅ D₅₆₆ D₅₆₇ D₅₆₈ D₅₆₉ D₅₇₀ D₅₇₁ D₅₇₂ D₅₇₃ D₅₇₄ D₅₇₅ D₅₇₆ D₅₇₇ D₅₇₈ D₅₇₉ D₅₈₀ D₅₈₁ D₅₈₂ D₅₈₃ D₅₈₄ D₅₈₅ D₅₈₆ D₅₈₇ D₅₈₈ D₅₈₉ D₅₉₀ D₅₉₁ D₅₉₂ D₅₉₃ D₅₉₄ D₅₉₅ D₅₉₆ D₅₉₇ D₅₉₈ D₅₉₉ D₆₀₀ D₆₀₁ D₆₀₂ D₆₀₃ D₆₀₄ D₆₀₅ D₆₀₆ D₆₀₇ D₆₀₈ D₆₀₉ D₆₁₀ D₆₁₁ D₆₁₂ D₆₁₃ D₆₁₄ D₆₁₅ D₆₁₆ D₆₁₇ D₆₁₈ D₆₁₉ D₆₂₀ D₆₂₁ D₆₂₂ D₆₂₃ D₆₂₄ D₆₂₅ D₆₂₆ D₆₂₇ D₆₂₈ D₆₂₉ D₆₃₀ D₆₃₁ D₆₃₂ D₆₃₃ D₆₃₄ D₆₃₅ D₆₃₆ D₆₃₇ D₆₃₈ D₆₃₉ D₆₄₀ D₆₄₁ D₆₄₂ D₆₄₃ D₆₄₄ D₆₄₅ D₆₄₆ D₆₄₇ D₆₄₈ D₆₄₉ D₆₅₀ D₆₅₁ D₆₅₂ D₆₅₃ D₆₅₄ D₆₅₅ D₆₅₆ D₆₅₇ D₆₅₈ D₆₅₉ D₆₆₀ D₆₆₁ D₆₆₂ D₆₆₃ D₆₆₄ D₆₆₅ D₆₆₆ D₆₆₇ D₆₆₈ D₆₆₉ D₆₇₀ D₆₇₁ D₆₇₂ D₆₇₃ D₆₇₄ D₆₇₅ D₆₇₆ D₆₇₇ D₆₇₈ D₆₇₉ D₆₈₀ D₆₈₁ D₆₈₂ D₆₈₃ D₆₈₄ D₆₈₅ D₆₈₆ D₆₈₇ D₆₈₈ D₆₈₉ D₆₉₀ D₆₉₁ D₆₉₂ D₆₉₃ D₆₉₄ D₆₉₅ D₆₉₆ D₆₉₇ D₆₉₈ D₆₉₉ D₇₀₀ D₇₀₁ D₇₀₂ D₇₀₃ D₇₀₄ D₇₀₅ D₇₀₆ D₇₀₇ D₇₀₈ D₇₀₉ D₇₁₀ D₇₁₁ D₇₁₂ D₇₁₃ D₇₁₄ D₇₁₅ D₇₁₆ D₇₁₇ D₇₁₈ D₇₁₉ D₇₂₀ D₇₂₁ D₇₂₂ D₇₂₃ D₇₂₄ D₇₂₅ D₇₂₆ D₇₂₇ D₇₂₈ D₇₂₉ D₇₃₀ D₇₃₁ D₇₃₂ D₇₃₃ D₇₃₄ D₇₃₅ D₇₃₆ D₇₃₇ D₇₃₈ D₇₃₉ D₇₄₀ D₇₄₁ D₇₄₂ D₇₄₃ D₇₄₄ D₇₄₅ D₇₄₆ D₇₄₇ D₇₄₈ D₇₄₉ D₇₅₀ D₇₅₁ D₇₅₂ D₇₅₃ D₇₅₄ D₇₅₅ D₇₅₆ D₇₅₇ D₇₅₈ D₇₅₉ D₇₆₀ D₇₆₁ D₇₆₂ D₇₆₃ D₇₆₄ D₇₆₅ D₇₆₆ D₇₆₇ D₇₆₈ D₇₆₉ D₇₇₀ D₇₇₁ D₇₇₂ D₇₇₃ D₇₇₄ D₇₇₅ D₇₇₆ D₇₇₇ D₇₇₈ D₇₇₉ D₇₈₀ D₇₈₁ D₇₈₂ D₇₈₃ D₇₈₄ D₇₈₅ D₇₈₆ D₇₈₇ D₇₈₈ D₇₈₉ D₇₉₀ D₇₉₁ D₇₉₂ D₇₉₃ D₇₉₄ D₇₉₅ D₇₉₆ D₇₉₇ D₇₉₈ D₇₉₉ D₈₀₀ D₈₀₁ D₈₀₂ D₈₀₃ D₈₀₄ D₈₀₅ D₈₀₆ D₈₀₇ D₈₀₈ D₈₀₉ D₈₁₀ D₈₁₁ D₈₁₂ D₈₁₃ D₈₁₄ D₈₁₅ D₈₁₆ D₈₁₇ D₈₁₈ D₈₁₉ D₈₂₀ D₈₂₁ D₈₂₂ D₈₂₃ D₈₂₄ D₈₂₅ D₈₂₆ D₈₂₇ D₈₂₈ D₈₂₉ D₈₃₀ D₈₃₁ D₈₃₂ D₈₃₃ D₈₃₄ D₈₃₅ D₈₃₆ D₈₃₇ D₈₃₈ D₈₃₉ D₈₄₀ D₈₄₁ D₈₄₂ D₈₄₃ D₈₄₄ D₈₄₅ D₈₄₆ D₈₄₇ D₈₄₈ D₈₄₉ D₈₅₀ D₈₅₁ D₈₅₂ D₈₅₃ D₈₅₄ D₈₅₅ D₈₅₆ D₈₅₇ D₈₅₈ D₈₅₉ D₈₆₀ D₈₆₁ D₈₆₂ D₈₆₃ D₈₆₄ D₈₆₅ D₈₆₆ D₈₆₇ D₈₆₈ D₈₆₉ D₈₇₀ D₈₇₁ D₈₇₂ D₈₇₃ D₈₇₄ D₈₇₅ D₈₇₆ D₈₇₇ D₈₇₈ D₈₇₉ D₈₈₀ D₈₈₁ D₈₈₂ D₈₈₃ D₈₈₄ D₈₈₅ D₈₈₆ D₈₈₇ D₈₈₈ D₈₈₉ D₈₉₀ D₈₉₁ D₈₉₂ D₈₉₃ D₈₉₄ D₈₉₅ D₈₉₆ D₈₉₇ D₈₉₈ D₈₉₉ D₉₀₀ D₉₀₁ D₉₀₂ D₉₀₃ D₉₀₄ D₉₀₅ D₉₀₆ D₉₀₇ D₉₀₈ D₉₀₉ D₉₁₀ D₉₁₁ D₉₁₂ D₉₁₃ D₉₁₄ D₉₁₅ D₉₁₆ D₉₁₇ D₉₁₈ D₉₁₉ D₉₂₀ D₉₂₁ D₉₂₂ D₉₂₃ D₉₂₄ D₉₂₅ D₉₂₆ D₉₂₇ D₉₂₈ D₉₂₉ D₉₃₀ D₉₃₁ D₉₃₂ D₉₃₃ D₉₃₄ D₉₃₅ D₉₃₆ D₉₃₇ D₉₃₈ D₉₃₉ D₉₄₀ D₉₄₁ D₉₄₂ D₉₄₃ D₉₄₄ D₉₄₅ D₉₄₆ D₉₄₇ D₉₄₈ D₉₄₉ D₉₅₀ D₉₅₁ D₉₅₂ D₉₅₃ D₉₅₄ D₉₅₅ D₉₅₆ D₉₅₇ D₉₅₈ D₉₅₉ D₉₆₀ D₉₆₁ D₉₆₂ D₉₆₃ D₉₆₄ D₉₆₅ D₉₆₆ D₉₆₇ D₉₆₈ D₉₆₉ D₉₇₀ D₉₇₁ D₉₇₂ D₉₇₃ D₉₇₄ D₉₇₅ D₉₇₆ D₉₇₇ D₉₇₈ D₉₇₉ D₉₈₀ D₉₈₁ D₉₈₂ D₉₈₃ D₉₈₄ D₉₈₅ D₉₈₆ D₉₈₇ D₉₈₈ D₉₈₉ D₉₉₀ D₉₉₁ D₉₉₂ D₉₉₃ D₉₉₄ D₉₉₅ D₉₉₆ D₉₉₇ D₉₉₈ D₉₉₉ D₁₀₀₀

SI

22 D₁ om this a'hr (cf v 1 14 78 1)
1 ^a) D₁ प्रायोपनिष्टे नृपतां —^b) B मणिपूरेश्वरे तदा T G₁ = M₁-1 मणिपूरेश्वरे तदा (for M₁ 'ता); G₂ मणिपूरेश्वरे — D₁ ca (ha, ') 1'-2'. —^c) K₂ मात्रा सह (ha transp) S₁

मनःप्रहादनीं वाचं सैनिकानामथात्रवीत् ॥ ३
 उच्छिष्ट मा शुचः पुत्र नैष जिष्णुस्त्वया हतः ।
 अजेयः पुरुषैरेप देवैर्वापि सवासवैः ॥ ४
 मया तु मोहिनी नाम मायैषा संप्रयोजिता ।
 प्रियार्थं पुरुषेन्द्रस्य पितुस्तेऽद्य यशस्विनः ॥ ५
 जित्रासुर्होष वै पुत्र बलस्य तव कौरवः ।
 संग्रामे युध्यतो राजन्नागतः परवीरहा ॥ ६
 तस्मादसि मया पुत्र युद्धार्थं परिचोदितः ।
 मा पापमात्मनः पुत्र शङ्केथास्त्वण्वपि प्रभो ॥ ७

ऋषिरेप महातेजाः पुरुषः शाश्वतोऽव्ययः ।
 नैनं शक्तो हि संग्रामे जेतुं शक्रोऽपि पुत्रक ॥ ८
 अयं तु मे मणिर्दिव्यः समानीतो विशां पते ।
 मृतान्मृतान्पन्नगेन्द्रान्यो जीवयति नित्यदा ॥ ९
 एतमस्योरसि त्वं तु स्थापयस्व पितुः प्रभो ।
 संजीवितं पुनः पुत्र ततो द्रष्टासि पाण्डवम् ॥ १०
 इत्युक्तः स्थापयामास तस्योरसि मणिं तदा ।
 पार्थस्यामिततेजाः स पितुः स्नेहादपापकृत् ॥ ११
 तस्मिन्त्यस्ते मणौ वीर जिष्णुरुजीवितः प्रभुः ।

C 14 2392
B 14 20 52
K 14 61 12

कौरव्य) कुलनदिनी, G₂ M₁ पद्मगाधिपते सुता —^c)
 Some MSS -प्रहादिनीं

4 Before 4, Ś₁ K₂₋₅ D₁ M₂ 3 ins उल्लस्युवाच
 —^b) K (except K₂) D (except D₁ D₁) [ए]त्र
 (for [ए]प) K₁ त्वयातित, K₅ B (except B₅) D
 (except D₁ D₁) G₂ त्वया जित —^c) Ś₁ अजेयु,
 K₂ 4 D₁ T₂ G₂ M₂₋₄ अजय्य, D₅ अजय्य (for
 अजेय) Ś₁ D₁ एव, G₂ M₂₋₄ अर्न्यर् (for एप)
 —^d) K₁ B D₁ D₁ D₂₋₄ T₁ G₁ तथा (B₁ 'दा)
 दे (K₁ दे) वै, K₂₋₄ T₂ G₂ 3 M₁ देवैरपि, D₁ देवै
 श्रापि, D₅ अपि देवै (for देवैर्वापि) D₅ ततो देवै
 सजाध्वं

5 ^a) Some MSS मोहनी —^b) K₂ D₂ 3 मयैषा
 (for मा) K₁ B D (except D₁) चर्शिता, G₂
 चोदिता (for योजिता) —^c) K₁ 2 प्रियार्थे G₂ M₁
 प्रियार्थं पुरुषन्यात्र —^d) K₅ M₂ (also as in text)
 वेस्य, D₅ तव (for तेऽद्य)

6 ^a) K₂ corrupt K₃ M₁ एप (for होप) K₁
 2 4 B₁ 2 5 D₁ D₂₋₆ पुत्रस्य (for वै पुत्र) — Ś₁ D₁
 om (hapl) 6^b-7^a —^b) K₅ B₂ 4 D₁ D₂₋₆ M₂ 3
 कौरव —^c) K₂ 4 युद्धता (sic) S (M₁ om.) संग्रामे
 युध्यमानस्य —^d) S (M₁ om.) संग्राम (for आगत)

7 Ś₁ D₁ om 7^a (cf v 1 6) —^a) D₅ अस्य (for
 अपि) —^b) K₁ 3 B₁ 2 5 D (except D₁) युद्धाय
 (for 'यं) K₂ 4 वीर नोदित, K₅ D₁ 5 परिनो (K₅
 'णो'), G₁ सप्रचो (for परिचो) —^c) K₃ स पापम्,
 D₅ 6 मयायम् (sic), G₁ मया मम (sic) (for मा
 पापम्) —^d) K₂ 4 B₂ D₁ अण्वपि, B₁ 2 4 D₁
 D₂ 4 T₂ ह्य, B₅ D₁ अ, G₂ त्व हि च, G₂ M₂₋₄

त्व रणात् (for स्वण्वपि) Ś₁ K₁ 3 5 D₅ शकेया सूक्ष्म
 मण्वपि, D₂ 'या ह्यण्वपि प्रिये, D₅ 'या ह्यवरावपि

8 ^a) K₂ D₁ एव (for एप) K₁ B₁ 2 5 D
 (except D₁) T₁ G₁ महानात्मा (for तेजा) —^b)
 Ś₁ D₁ स्थित, K₃ 5 स्थिर, B₁ D₁ [s]क्षर, T₁
 [s]व्यय (for सव्यय) K₁ 2 4 B₁ 2 5 D₁ D₂₋₆ पुराण
 शाश्वतोक्षर (D₅ 'तोक्षण) —^c) Ś₁ D₅ शक्तोमि, K₂ 3
 शक्तोति, K₅ D₅ T G₁ 2 शक्तोति, M₁ शक्तोपि (for
 शक्तो हि) —^d) B₁₋₃ M₁ शक्तो (for शक्तो) D₅ 6
 S (M₁ om) पार्थिव (D₅ 6 'व, M₂ व) (for पुत्रक)

9 ^a) Ś₁ K₃ G₁ 3 ते (for मे) —^c) B₃ सुताम्,
 D₅ 6 अय (for the second मृतान्) K₅ यो नागेंद्रान्,
 D₅ न मे राजन् (for पद्मगेन्द्रान्) —^d) D₅ वै (for
 यो) T G₁ सर्वत, G₂ सर्वदा (for नित्यदा) D₅
 न जीवयति नित्यदा (sic), G₂ M₂ 4 संजीवयति सर्वदा

10 ^a) K₁ B D₁ D₂₋₆ T₂ G₂ एनम्, K₂ D₁ G₂
 M₁ एवम् (for एवम्) Ś₁ K₁ 3 5 B₁ 2 5 D (except
 D₁) च, K₂ 4 हि (for तु) G₁ एतन्ममोरसि त्वं तु
 —^b) K₂ स्थापयास्य, S (M₁ om) 'याद्य (for 'यस्व)
 —^c) K₁ B (except B₅) D₁ D₁ D₂₋₆ तदा पार्थ,
 K₂ 4 D₁ तत पुत्र (K₂ 'त्र), K₅ G₂ M₁ पुनस्त (M₁
 'स्त्व)त्र (for पुन पुत्र) T₁ G₁ स जीवन पितु पुत्र
 —^d) B₁ 2 5 D₁ D₂₋₆ स त्व (for ततो) K₅
 द्रष्टासि, B₁₋₂ 5 द्रक्ष्यसि (for द्रष्टासि) K₁ स त्व
 द्रष्टासि पाण्डव (sic), K₂ 4 D₁ पुनर्द्रष्टासि पाण्डव, B₁
 D₁ साह द्रक्ष्यामि पाण्डव

11 ^a) K₂ इत्युक्त्वा (sic) —^b) D₅ तथा (for
 तदा) —^c) K₂ 4 D₁ वीर्योजा, D₅ तेजस (for
 तेजा स) —^d) Ś₁ K₂₋₄ पुत्र, K₁ D₂₋₄ 6 पितु-
 D₁ पुन (for पितु) Ś₁ उपाहृत, D₅ 6 उपायकृत्

८२

अर्जुन उवाच ।

किमागमनकृत्यं ते कौरव्यकुलनन्दिनि ।
मणिपूरपतेर्मातुस्तथैव च रणाजिरे ॥ १
कच्चित्कुशलकामासि राज्ञोऽस्य भुजगात्मजे ।
मम वा चञ्चलापाद्गे कच्चित्त्वं शुभमिच्छसि ॥ २
कच्चित्ते पृथुलश्रोणि नाप्रियं शुभदर्शने ।
अकार्षमहमज्ञानादयं वा बभ्रुवाहनः ॥ ३
कच्चिच्च राजपुत्री ते सपत्नी चैत्रवाहिनी ।
चित्राङ्गदा वरारोहा नापराध्यति किञ्चन ॥ ४

तमुवाचौरगपतेर्दुहिता प्रहसन्त्यथ ।
न मे त्वमपराद्भोऽसि न नृपो बभ्रुवाहनः ।
न जनित्री तथास्येय मम या प्रेष्यवस्थिता ॥ ५
श्रूयतां यद्यथा चेदं मया सर्वं विचेष्टितम् ।
न मे कोपस्त्वया कार्यः शिरसा त्वा प्रसादये ॥ ६
त्वत्प्रीत्यर्थं हि कौरव्य कृतमेतन्मयानघ ।
यत्तच्छृणु महाबाहो निखिलेन धनंजय ॥ ७
महाभारतयुद्धे यच्चया शतनवो नृपः ।
अधर्मेण हतः पार्थ तस्यैषा निष्कृतिः कृता ॥ ८

C 14 2410
B 14 81 9
K 14 82. 8

ह्यानुमार — *Adhy no* (figures, words or both)
Ś1 100, B1 5 72, B2 73, Dn1 M1 (inf lin) 81
(as in text), D1 75, T1 68, T2 G1 2 67, G2
M1 79, M2 8 66 — *Śloka no* Dn1 61

82

✍ M1 om. this adhy (cf v 1 14 78 1)

1 B3 om. the ref. — °) K3 कार्यं (for कृत्य)
K1 तु, D3 च (for ते) — °) D3 5 T2 G3 M3
नन्दिनी (for -नन्दिनि) — °) B मणपूर, T G M2-4
मणल्लर (T1 G3 'रु) (for मणिपूर) Ś1 K1 B1 5
M2 8 मातस् (for मातुस्)

2 °) Ś1 राज्ञोसि, D3 राज्ञासि (for राज्ञोऽस्य) B
(except B3) Dc1 भुजगोत्तमे (for 'गात्मजे) — °)
K1 2 4 5 B D T G1 मम वा (K2 4 त्व) चप (K4 D1
T G1 चंच)लापाणि (K3 'ने) — °) G3 तच्च (for
कच्चित्) Ś1 K3 D1 M1 सुखम् (for शुभम्)

3 °) T G1 2 च (for ते) B3 विपुल (for पृथुल)
— °) K3 न प्रिय, K5 नाप्रय, G3 का प्रिय (sic)
(for नाप्रिय) K1 B D (except D1) G2 प्रिय (for
शुभ) — °) K2 D1 अकार्यम् (for पर्यम्) — °)
K2 बभ्रुवाहन (sic)

4 K1 om. 4^{ab} K2 om 4 K3 G1 8 M4 om
(hapl) 4^a-5² — °) K4 ते, B1 2 D2 5 नु, B3 5
Dc1 Dn1 D3 4 6 तु (for च) K4 [ङ]य (for ते)
— °) Ś1 B (except B4) M2 चैत्रवाहनी — °) K4

वरारोहे (for 'हा) — °) Ś1 K3 नापराधोति, D1
'ज्ञाति (for 'ध्यति)

5 K3 G1 8 M3 om. 5^{abd} (cf v 1 4) — °)
K1 2 4 Dc1 Dn1 D2-5 6 प्रहसन्निव (sic), K5 ग्राहस
त्यथ, B3 प्रज्वल, D1 T2 प्रहसत्यथ — °) Ś1 K4
D1 अपराधोपि, K2 राधापि, B3 *राज्ञोसि, D3
अपवद्धासि (for 'राद्भोऽसि) — °) K1 B2 Dn1 D2-5 न
हि मे, K4 नृपो वा, M2 8 न नृ वा (for न नृपो)
— °) B4 D3 जनयित्री, D6 न जनयत्री (hypermetric),
G3 तज्जनित्री (for न जनित्री) K4 तथाय स्वाम्, D1
नृ*स्येह (for तथास्येय) — °) K3 B3 स मया (for
मम वा) K2 नाम य प्रेष्यवस्थित, K4 अप्रिय प्रत्यव
स्थिता, B1 5 मम प्रेष्यव्य (B3 व्ये व्य)वस्थिता, D3 6
मम प्रेष्यवदास्थिता, T2 मया प्रेष्या व्यवस्थिता, G1 मम
प्रेष्य व्यवस्थिता

6 Before 6, T G1 8 M4 ins उल्लपी — °)
K- 4 तद् (for यद्) K2 4 देव, B3 सर्वं, T1
G1 8 M4 चय (for चेट) — °) K3 4 पूर्व (for सर्वं)
Ś1 K3 अनुष्टिप्त (for विचेष्टितम्) — °) Ś1 K3 त्वा,
K1 Dc1 om, K2 [अ]द्य (for त्वा) D3 प्रसदधे,
D6 प्रसादयेत् (sic) (for 'दये)

7 °) K1 5 B D (except D1) स्व (K2 4 त) स्त्रियार्थं
(for स्वस्त्रीत्यर्थं) K2 8 Dc1 T G1 तु, K4 D3 च
(for हि) — °) K1 Dn1 D2-5 विभो, D6 प्रभो (for
[अ]नघ) — °) K1 यत्र ते (hypermetric) (for
यत्तत्) — °) K2 D1 निखिलेन (for निखि')

8 °) K3 Dc1 महाभरत (for 'भारत) D3 6 युद्ध

न हि भीष्मस्त्वया वीर युध्यमानो निपातितः ।
 शिसण्डिना तु संसक्तस्तमाश्रित्य हतस्त्वया ॥ ९
 तस्य शान्तिमकृत्वा तु त्यजेस्त्वं यदि जीवितम् ।
 कर्मणा तेन पापेन पतेथा निरये ध्रुवम् ॥ १०
 एषा तु विहिता शान्तिः पुत्राद्यां प्राप्तवानसि ।
 वसुभिर्वसुधापाल गङ्गाया च महामते ॥ ११
 पुरा हि श्रुतमेतद्वै वसुभिः कथितं मया ।
 गङ्गायास्तीरमागम्य हते शान्तनवे नृपे ॥ १२
 आप्नुत्य देवा वसवः समेत्य च महानदीम् ।

इदमूर्चुर्वचो घोरं भागीरथ्या मते तदा ॥ १३
 एष शान्तनवो भीष्मो निहतः सव्यसाचिना ।
 अयुध्यमानः संग्रामे संसक्तोऽन्येन भामिनि ॥ १४
 तदनेनाभिपङ्गेण वयमप्यर्जुनं शुभे ।
 शापेन योजयामेति तथास्त्विति च साव्रवीत् ॥ १५
 तदहं पितुरावेध भृशं प्रव्यथितेन्द्रिया ।
 अभवं स च तच्छ्रुत्वा विपादमगमत्परम् ॥ १६
 पिता तु मे वसुन्गत्वा त्वदर्थं समयाचत ।
 पुनः पुनः प्रसाधैर्नास्त एनभिदमव्रुवन् ॥ १७

(for युद्धे) K₁ तु, K₆ यत्, D₂ तत्, G₃ [s]य
 (for यत्) —^b) D₁ भीष्मो हतो (for शान्तनवो)
 K₁ B₆ D₁ 4 M₂ 8 नृप, D₀₁ रणे (for नृप) —^o)
 K₁ अघर्मेन (sic) D₁ तत (for हत) —^d) K₁
 M₂ निकृति (for निष्कृति)

9 ^b) K₂ युद्धमानो K₁ Dn₁ D₂ 8 हि, D₀ तु
 (for नि) —^o) D₁ सु- (for तु) K₁ 6 B D
 (except D₁) T₂ G अयु (B₃ 'श)कस्य (for संसक्तस्य)
 —^d) Ś₁ K₃ D₁ समाश्रित्य (for तमा') B₈ स्वया
 हत (by transp)

10 K₁ 2 4 B (except B₂) D₀₁ D₂ 8 om 10^{ab}
 —^a) D₁ यस्य (for तस्य) Ś₁ K₃ 6 Dn₁ D₁ 1-6
 त्व (for तु) —^b) Ś₁ K₃ त्यज्यथा, K₆ B₈ Dn₁
 D₁ 1 6 त्यजेथा (for स्व) D₀ त्यजेथा यदि जीवति
 —^d) K₂ 4 पातस्यो, T₁ G M₂-4 पतेहिं (for पतेथा)
 K₆ नरके, B₈ D₁ निरय, D₂ T G₁ नरके (for
 निरये)

11 ^a) M₂ एका (for एषा) Ś₁ K₂ 8 D₁ ते, K₆
 T₂ G M₂-4 [अ]त्र (for तु) —^b) D₈ corrupt Ś₁
 D₁ पुत्राद्यत्, K₂ G₂ M₂ 'त्त्व, M₈ 4 'यं (for 'था)
 —^o) T G₁ 2 वसुधापाल वसुभिर् —^d) K₆ D₂
 महाधुर्वो, D₂ 'मते (for मते)

12 ^a) K₂ न (sic), K₄ तु (for हि) K₁
 D₂-6 ते, B₁ 2 6 च (for च) K₆ पुरा तु श्रुतमेता
 चद् —^b) Ś₁ D₁ वसुभि (for वसुभि) K₂ 4 6
 मुनिभि (K₆ बहुधा) कथित मम —^o) K₂ 8 D₁
 तीर्यम् (for तीरम्) K₁ Dn₁ D₂-6 आश्रित्य, K₂
 G₂ आसाद्य, B₂ 8 आगत्य (for आगम्य) —^d) D₀₁
 om (hapl) from शान्तनवे up to एष (in 14^a)

Ś₁ K₁ 2 6 B₁-1 Dn₁ D₂-6 नृप (for नृपे)

13 D₀₁ om 13 (cf v 1 12) —^b) K₂ 4 ता
 समेत्य, K₆ corrupt, G₂ M₄ समाप्लुत्य (for समेत्य
 च) —^o) B₁ G₂ M₄ महा- (for वचो) —^d) K₂ 4
 भागीरथ (for 'रथ्या) Ś₁ K₈ T₁ स्य ते, D₀ T₂
 G₁ 2 M₂ 8 मते (for मते) T₂ G₁ तथा (for तदा)
 G₈ M₄ भागीरथ्यां महत्त (M₄ वचस्त) दा

14 D₀₁ om. एष (in 14^a) (cf v 1 12) —^o)
 K₆ आयुध्यमान, G₂ स यु' (for अयु') —^d) D₀
 [s]न्योन्य (sic) (for सन्येन) Ś₁ K₂ 4 G₂ M₈
 भामिनी, B₁ 2 D₀₁ Dn₁ D₂-1 G₈ भाविनि (for
 भामिनि) B₂-~ संयु (B₃ 'श)कोन्येन भाविनि

15 ^a) K₂ 4 B₂ T₂ [अ]भिपणेन, K₆ Dn₁ D₁-6
 [अ]नुपणेन D₀₁ तदन्येनाभिपणेन —^b) K₁ B D
 (except D₁) T₂ वयमद्य धनजय —^o) Ś₁ D₁ योज
 यामेह; K₂-4 'मीति (K₃ 'ह) (for 'मेति) —^d)
 K₂ corrupt, T G₁ तांस्तयेति (for तथास्त्विति) D₁
 चा'व्रवीत् (for च साव्रवीत्) G₂ तास्तथास्त्विति साव
 वीत्

16 ^a) B₁ अय (for अहं) —^b) K₁ D₂-6 प्रविश्य
 व्यथितेन्द्रिया —K₂ 4 om 16^{ad} —^o) D₀₁ Dn₁
 अद्यव, D₀ अमय (for अमव) B₈ तु (for च)

17 ^a) K₂ मते (for तु मे) —^b) K₁ B D
 (except D₁) त्वदर्थं, T₁ त्वदर्थं (for 'यं) K₂ 4
 समयाचित; D₁ 'या च तत् (for 'याचत) —^o) Ś₁
 तत, K₈ अत, D₀₁ D₁ om (for the first पुन)
 K₂ 4 D₁ एतास् (for एनास्) D₀ 6 पुन प्रसाद्य
 तान्देवास् (D₀ 'चास्) —^d) K₁ राजानम्, D₂ 6 त
 एवम्; D₈ त एतम्, G₁ त देवम् (for त एनम्) K₈

पुनस्तस्य महामाग मणिपूरेश्वरो युवा ।
 स एनं रणमध्यस्थं शरैः पातयिता भुवि ॥ १८
 एवं कृते स नागेन्द्र मुक्तशापो भविष्यति ।
 गच्छेति वसुभिश्चोक्तो मम चेदं गगंस सः ॥ १९
 तच्छ्रुत्वा त्वं मया तस्माच्छापादसि विमोक्षितः ।
 न हि त्वां देवराजोऽपि समरेषु पराजयेत् ॥ २०
 आत्मा पुत्रः स्मृतस्तस्मात्चेनेहासि पराजितः ।
 नात्र दोषो मम मतः कथं वा मन्यसे विमो ॥ २१

इत्येवमुक्तो विजयः प्रसन्नात्मात्रवीदिदम् ।
 सर्वं मे सुप्रियं देवि यदेतत्कृतवत्यसि ॥ २२
 इत्युक्त्वाथात्रवीत्पुत्रं मणिपूरेश्वरं जयः ।
 चित्राङ्गदायाः शृण्वन्त्याः कौरव्यदुहितुस्तथा ॥ २३
 युधिष्ठिरस्याश्वमेधः परां चैत्रीं भविष्यति ।
 तत्रागच्छेः सहामात्यो मातृभ्यां सहितो नृप ॥ २४
 इत्येवमुक्तः पार्थेन स राजा वशुवाहनः ।
 उवाच पितर धीमानिदमस्त्राविलेक्षणः ॥ २५

C 14 2427
 B 14 81 25
 K 14 82.24

इति च (for इदम्) Ś1 D1 त एवमिति चाशुवन्, Dc1
 तथैव इदमत्रवीत्

18 °) D1 चाम्य, G2 M2-4 अस्य तु (for तस्य)
 Ś1 K2 महानाग, K4 B1 8 T2 भागो, K5 बाहो,
 G1 भागे, G2 M4 राज (for भाग) —^b) B D1
 मणपूरेश्वरो, S (M1 om) मणल्ले (for मणिपूरे)
 Ś1 महान् (for युवा) —^c) K1 राजान (hypermetric)
 (for एन) D1 नर (for रण) K1 2 5 B1 2 5
 Dn1 D2 1-3 मध्यस्थ, G1 धृयस्थ (for मध्यस्थ)
 —^d) K2 शिर (for शरै) D5 याति पिता (for
 पातयिता)

19 °) G1 कृतेन (for कृते म) —^b) D1 6 [ज]युक्त
 for युक्त) — In Dn1, the portion from 19^a
 up to 14 86 16^a 18 lost on the missing folios
 (128-131) —^c) Dc1 ह्य (for [इ]ति) K2 चोके,
 B D1 G2 प्रोक्तो (for चोक्तो) —^d) D5 6 न (for
 म)

20 Dn1 missing (cf v l 19) —^a) B (except
 B1) स्मृत्वा (for श्रुत्वा) Ś1 K2 1 B1 4 Dc1 D1 T1
 G2 [अ]द्य, K2 तु, G1 [अ]म्य (for ह्य) B1
 transp तस्मात् and द्रापात् B2 D1 क्षपि (for क्षति)
 — G2 M4 om 20^a-22^a —^c) Ś1 K1 3 T1 G1 2
 M2 8 स्वा, Dc1 ह्यो (for स्वां) —^d) Dc1 समरेष्व
 पराजयेत् (sic)

21 Dn1 missing (cf v l 19) G2 M4 om 21
 (cf v l 20) —^b) M2 8 च (for [इ]ह) —^c)
 K1 B1 2 4 D2-6 T1 G1 हि, K2 4 [अ]स्ति (for
 [अ]त्र) —^d) K2 युध (for विमो) — After 21,
 Ś1 K2 D1 ins an addl colophon [Adhy name
 K3 हयानुसर्ग, D1 उल्लूकीवाक्य — Adhy no Ś1
 101]

22 Dn1 missing (cf v l 19) G2 M4 om 22
 (cf v l 20) Before 22, Ś1 K2 D1 ins वैशपायन
 उवाच —^a) K2 4 उक्ते (for उक्तो) —^c) K2 4 5
 मम (for मे सु) —^d) K2 ह्वेतत्, B1 5 Dc1 एवं
 (for एतत्) K1 कृतवरपर, K2 वानसि (sic) (for
 वत्यसि)

23 Dn1 missing (cf v l 19) —^a) G2 M4
 इत्युक्तो K1 B1-3 5 D1-4 6 T2 सोमवीत्, K5 प्राय,
 D5 [अ]लौघ, G1 अत्र (for [अ]यात्र) —^b)
 K1 4 5 Dc1 D2-6 मणिपूरपति, K2 corrupt, B
 मणपूरपति, D1 मणपूरेश्वर, S (M1 om) मणल्लेश्वरं
 B2 तदा (for जय) —^c) K2 B1 2 4 5 Dc1 शृण्वत्या
 —^d) K2 कौरवा (for कौरव्य) K4 Dc1 दुहितस्य (for
 तुम्) K1 4 5 B (except B2) D1-5 G तदा (for
 तथा)

24 Dn1 missing (cf v l 19) —^a) K2 [अ]श्व
 मेध (for मेघ) D1 युधिष्ठिराश्वमेध (submetric),
 T G1 युधिष्ठिराश्वमेधश्च —^b) Ś1 परा मैत्री, K1 परा
 चैत्री, K2 पचरात्री, K3 परा मैत्री, K4 B2 परिचैत्री,
 D2 परिचैत्र्यां; D5 Cv पर चैत्र्यां, G2 परा चैत्री (for
 परा चैत्री) —^c) T2 G2 अत्र (for तत्र) K2 G1 2
 [आ]गच्छ, B1 4 T2 G2 गच्छे, T1 गच्छ (for
 [आ]गच्छे) G1 3 सहामात्यैर् —^d) K1 माताभ्यां
 (for मातृभ्यां) K2 3 5 तथा (for नृप)

25 Dn1 missing (cf v l 19) —^a) K2 उक्ते
 (for उक्त) —^c) Dc1 om from धीमान् up to
 द्विजातिपरि (in 26^a) Ś1 K2 B1 T1 G2 2 M1 वचन
 (for पितर) —^d) Ś1 इद साशुविलेक्षण, K2 4
 इदमस्त्र (K2 स्वा) विलेक्षण (sic), K5 G2 M2 2 इदं
 मात्मा, D1 वचनं कमले

26 Dn1 missing (cf v l 19) Dc1 om up to

C 14 2427
B 14 61 26
K 14 62 23

उपयास्यामि धर्मज्ञ भवतः शासनादहम् ।
अश्वमेधे महायज्ञे द्विजातिपरिवेषकः ॥ २६
मम त्वन्नुग्रहार्थाय प्रविशस्व पुर स्वरुम् ।
भार्याभ्यां सह शत्रुघ्न मा भूतेऽत्र विचारणा ॥ २७
उपित्वेह विशल्यस्त्वं सुखं स्वे वेदमनि प्रभो ।
पुनरश्वात्तुगमनं कर्तासि जयतां वर ॥ २८
इत्युक्तः स तु पुत्रेण तदा वानरकेतनः ।

स्मयन्प्रोवाच कान्तेयस्तदा चित्राङ्गदामुतम् ॥ २९
विदितं ते महाबाहो यथा दीक्षां चराम्यहम् ।
न स तावत्प्रवेक्ष्यामि पुर ते पृथुलोचन ॥ ३०
यथाकामं प्रयात्येप यज्ञियश्च तुरंगमः ।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि न स्थानं विद्यते मम ॥ ३१
स तत्र विधिवत्तेन पूजितः पाकशासनिः ।
भार्याभ्यामभ्यनुजातः प्रायाद्भरतमत्तमः ॥ ३२

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि द्वाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

द्विजातिपरि (in 26¹) (of v 1 25) —^a) K: D₁
उपयास्यामि K: भवतो (for धर्मज्ञ) — D₂ om
26²-27°. —^b) K: शासनादहम् प्रति —^c) K: B:
T₁ अश्वमेध (for 'मेधे) —^d) Ś: K: B: D: 2
वेदक K: धर्मराजस्य धीमत

27 D₁ missing (cf v 1 19) D₂ om 27^{1o}
(of v 1 26) —^a) K: G: M₂-1 अनुग्रहार्थं हि,
B: 'ग्रहार्थां वै (sio), T G: 2 'ग्रहार्थं वै (for 'ग्रहा
र्थाय) —^b) B: 2 प्रविशेद्, D₁ 'वेशः; T₁ प्रविशस्व
(for प्रवि) B: 2 D₁ 4 स्वरु पुर (by transp).
—^c) G: 2 भार्याभ्यां (for भार्याभ्यां) K₁ B: 2 D: 4-6
धर्मज्ञ (for शत्रुघ्न) —^d) Ś: K: 2-4 B: D₁ T₁
G₁ अत्र, D₂ T: 2 M₁ तत्र (for तेऽत्र)

28 D₁ missing (cf v 1 19) —^a) S (M₁
om) च (for [इ]ह) K₁ B: 2 2 D₁ D₂-6 निशामेकं
(for विशल्यस्व) —^b) K: सुखे (for सुखं) K:
B D₁ D₂ 8 6 स्व (D₂ सु)भवने; G: M₁ वेदमनि च
(for स्व वेदमनि) B: विभो (for प्रभो) D: सुखं
स्वभवने नृप —^c) K: D: corrupt Ś: परतो (for
पुनर्) K₁ D: चाश्वानु- (for अ) D₁ तुरगस्यानुगमन
—^d) B: यजतां (for जयतां) D₁ D₂ M₂ वर,
D: वर D₁ कर्तासि जयशकर (sio)

29 D₁ missing (cf v 1 19) —^a) D₂
इत्युक्त्वा T G₁ तदा तेन (for तु पुत्रेण) —^c)
D: स्मरन्, S (M₁ om) हसन् (for स्मयन्) B: 2-2
D₁ उवाच (for प्रोवाच) —^d) D₂ ततो (for तदा)
D₁ चित्रांगदास्वहो (sio), T G₁ 'स्मज (for 'सुवम्)

30 D₁ missing (cf v 1 19) K: 2 om
30²-31⁶ D₁ om 30² —^b) D₂ तथा (for यथा)
D₁ तरामि (for च) —^c) D₂ 6 om, G: तप
(for न) Ś: K: D₁ तु; D₁ om, G: च; M:
दि (for स) D₂ प्रविष्यामि (for प्रवे) —^d) K:
शुभ (for पृथु) K: लोचन, B: D₂ 'न (for 'न)
B: पुर पृथुलोचन

31 D₁ missing (cf v 1 19) K: 2 om 31⁶
(of v 1 30) —^a) T G₁ 2 यथाकामं (for 'काम)
Ś: K: T: प्रयात्, K₁ B D₁ D₂-2 घञ्जति (D₂ 'तु);
D₂ प्रञ्जति (hypermetric), M₁ यथा हि (for प्रयाति)
D₂ [σ]त्र (for [पु]त्र) —^b) K: T: G: 2 M₁ याहि
यत्र, T: G: M₂ 2 याज्ञीयद् (for याज्ञि) M₁ स
(for च) K₁ B D₁ D₂-2 यज्ञियो (B: D₁-2 'या)श्रो
नरपंथ (B: 'रोत्तम) —^d) D₁ partly damaged
M₂ स्व (for न) D₂ स्थाने T G₁ [s]नच (for
मम)

32 D₁ missing (cf v 1 19) —^a) K: 2 तेन
(for तत्र) —^b) D₂ पाकशासन (for 'सनि) —^c)
K: 2 भार्याभ्यां समनुज्ञान —^d) D₁ प्रयाद् (for
प्रायाद्) K₁-2 B: D₁ D₂-2 6 6 अ (K: सा)रत्तत्तम

Colophon om in M₁ missing in D₁ — Adhy
name K: 2 यभ्रुवाहनयुद्ध, K: 2 हयानुसरण; K: 2 जनुं
प्रताद; B अश्वानुसार, D₁ अश्वानुमरण, D: 6 हयानु-
सार — Adhy no (figures, words or both) Ś: 102,
B: 79, B: 74, D: 76, T: 69, T: G: 2 68,
G: M: 80, M: 2 97, M: 1 (inf ltn) 83

८३

वैशंपायन उवाच ।

स तु वाजी समुद्रान्तां पर्येत्य पृथिवीमिमाम् ।
निवृत्तोऽभिमुखो राजन्वेन नागाह्वयं पुरम् ॥ १
अनुगच्छंश्च तेजस्वी निवृत्तोऽथ किरीटमृत् ।
यदृच्छया समापेदे पुरं राजगृहं तदा ॥ २
तमभ्याशगतं राजा जरासंवात्मजात्मजः ।
क्षत्रधर्मे स्थितो वीरः समरायाजुशत्रु ह ॥ ३
ततः पुरान्म निष्क्रम्य रथी धन्वी शरी तली ।

मेघसंधिः पदातिं तं धनंजयमुपाद्रवत् ॥ ४
आसाद्य च महातेजा मेघसंधिर्धनंजयम् ।
बालभावान्महाराज प्रोवाचेदं न कौशलात् ॥ ५
किमयं चार्यते वाजी स्त्रीमध्य इव भारत ।
हयमेनं हरिष्यामि प्रयतस्व विमोक्षणे ॥ ६
अदत्तानुनयो युद्धे यदि त्वं पितृभिर्मम ।
करिष्यामि त्वातिथ्यं प्रहर प्रहरामि वा ॥ ७
इत्युक्तः प्रत्युवाचैनं पाण्डवः प्रहसन्निव ।

C 14 2442
P 14 82 8
K 14 83 8

83

This adhy is missing in Dn1 (cf. v 1 14 82 19) B2 is not collated for this adhy

1 °) D: च (for तु) B: राजा (for वाजी)
K1-3 समुद्रात् —^b) S: पर्येत्य, K2 D1 corrupt,
D: पर्येति, T G1: परीत्य; G: अम्येत्य (for पर्येत्य)
K1: B1: s: D (Dn1 missing) वसुधाम् (for पृथिवीम्)
—^d) K2 नाह्वयत (sic), B2 नागपुर (for नागाह्वय)
K1 B1: s: Dc1 D2: s: G1 येन वारणसाह्वय

2 °) B2: तु, D2 T G1: स (for च) K1 B1
s: s: D (except D1, Dn1 missing) तुरग (for तेजस्वी)
K: तमन्वगच्छतेजस्वी —^b) B2 [स]मि (for स्य)
K: D: किरीटमृत्, D: किरीटवत्, G: धृक् (for
'मृत्' —^c) D: याह्वया (sic) (for यदृच्छया)
—^d) M1 तथा (for तदा)

3 °) D: s: इष्टा (for राजा) K (except Ks)
B1 s: s: Dc1 D1: s: s: e तमभ्यामगतं इष्टा (K2: s: D1
राजा) —^b) K1 B1 s: s: D (except D1, Dn1
missing) महदेवात्मज प्रमो —^c) K: क्षत्रधर्म (for
'धर्म') K: धर्मक्षत्रे स्थिता वीरा; D: क्षत्रधर्मस्थितो
वीर —^d) Dc1 corrupt. K1 जुहाव (for [जा]जुहाव)
K1 D1: e स; K: B1: हं (for ह)

4 °) M1 परान् (for पुरान्) K: M2: वि
(for स) —^b) G: गदी (for शरी) S: K:
D: बली, K: तले, G1 गदी, G: शरी (for तली)
—^c) K1 D1: s: T: पदातिस् (for 'ति') K: s: s: G:
च; B: Dc1 तु; M: s: वै (for तं) —^d) T G1: s:

उपागमत् (for 'द्रवत्')

5 °) G: तु, M1 स (for च) —^c) G: महा-
तेजा (for 'राज') —^d) Dc1 [ए]न (for [इ]दं) S:
K1: च, T1 G: स (for न)

6 °) D: त विजयं (hypermetric), M: s: किमियं
(for किमय) D: चार्यति (sic) G: किमश्चोद्यते
वाजी —^b) G: स्त्रीमध्याद् B: इति (for इव)
K: s: पाडव, S कौरव (for भारत) —^c) S: K:
हयमेत, Dc1 हयमेन, D1 अहमेत (for हयमेन)
M1 हनिष्यामि (for हरि) K: s: हयमेघ करिष्यामि
—^d) D: om (hapl) 6^d-7^c —^d) S: प्रयताश्च-, K: s: s:
'तास्य, D: *घतस्व — After 6, G: ins 155*

7 D: om 7^{ab} (cf v 1 6) G: om. 7^a —^a)
Dc1 D: s: अदत्तानुनय (Dc1 'यो') युद्धे; G: नसुयुद्धेय;
M: अनुप्रदत्तानुनयो —^b) S: K: यदा त्वं, K: s:
यहत्तं (for यदि त्वं) D: यदि त्व यदि मन्यसे; G:
यदि त्वं आत्भि सह — T1 G: ins after 7^b G:
after 6

155* शार्तो ननु पुरा युद्धे

T1 oont

156*

शिल्प इत्यपि पारग ।

—^c) K: T: G: तथा, B: तदा (for तव) M1
त्वातिथ्य करिष्यामि —^d) D: तवाद्य (for प्रहर)
K1: s: D: s: च; K: [अ]हं; B1 वे (for वा) T
G: s: प्रमवा (T1 'हरा') मि तवाग्रत

8 °) K1 (also as in text) प्रत्युक्तः, K: D: इत्युक्त्वा
(for 'क्त') B1 S [इ]दं (for [ए]नं) —^b) K1

विघ्नकर्ता मया वार्य इति मे व्रतमाहितम् ॥ ८
 आत्रा ज्येष्ठेन नृपते तवापि विदितं ध्रुवम् ।
 प्रहरस्व यथाशक्ति न मन्युर्विद्यते मम ॥ ९
 इत्युक्तः प्राहरत्पूर्वं पाण्डवं मगधेश्वरः ।
 किरञ्जरसहस्राणि वर्षाणीव सहस्रदृक् ॥ १०
 ततो गाण्डीवभृच्छूरो गाण्डीवप्रेषितः शरैः ।
 चकार मोघांस्तान्वाणानयत्नाद्भरतर्षभ ॥ ११
 स मोघं तस्य बाणौघं कृत्वा वानरकेतनः ।

शरान्मुमोच ज्वलितान्दीप्तास्थानिव पन्नगान् ॥ १२
 ध्वजे पताकादण्डेषु रथयन्त्रे ह्येषु च ।
 अन्येषु च रथाङ्गेषु न शरीरे न मारयौ ॥ १३
 संरक्ष्यमाणः पार्थेन शरीरं फल्गुनस्य ह ।
 मन्यमानः स्ववीर्यं तन्मागधः प्राहिणोच्छरान् ॥ १४
 ततो गाण्डीवभृच्छूरो मागधेन समाहतः ।
 बभौ वामन्तिक इव पलाशः पुष्पितो महान् ॥ १५
 अवध्यमानः सोऽभ्यघ्नन्मागधः पाण्डवर्षभम् ।

B₁ s-s D (except D₁, Dn₁ missing) प्रहसस्त्रिव पाण्डव
 — °) K₄ स्वया (for मया) T₂ [आ]वाप्य; G₂ वाप्य
 (for वार्य) K₂ प्रथम न हरामीति — °) K₁ आस्थित
 (for आहितम्)

9 °) Ś₁ K₂ आत्रा; M₂ s आत्र (for आत्रा) K₁
 ज्येष्ठो नो (for ज्येष्ठेन) M₁ आहृज्येष्ठेन नृपतेस् — °)
 D₂ ते च; G₂ तदा (for तव) — °) K₁ D₁ ° यथा
 शक्ति, K₂ M यथाशक्त्या (for 'शक्ति) — °) K₂
 चान्यद् (for मन्युर्) K₂ विदिते (for विद्यते) — After
 9, Ś₁ K₂ ins an addl colophon [Adhy name K₂
 हयानुसारणं — Adhy no Ś₁ 103].

10 Before 10, Ś₁ K₂ ins वैशपायन उवाच — °)
 K₂ [उ]क्त्रया (for [उ]क्त) K₁ प्राहव, K₂ s पाण्डव;
 K₂ D₂ T₂ प्रहरत् (for प्रां) K₁ पूर्वं (for पूं)
 — °) K₂ s प्रा (K₄ प्र)हरत्, K₂ M पाण्डवे (for
 पाण्डव) K₂ मगधेश्वरा, B₂ D₁ मागधेश्वर; G₂ मग
 धाधिव (for 'धेश्वर) — G₂ om 10² D₁ reads
 10²-20² after 14 84 10 — °) D₂ विक्रव् (hyper
 metriā) (for किरव्) D₂ ° दात- (for दार) — °)
 K₁ च (for [ह]व)

11 For the sequence in D₁, of v 1 10 — °)
 K₁ corrupt K₂ D₁ गांजीव (for गाण्डीव) — °)
 D₁ गांजीव (for गाण्डीव) K₂ s प्रेषितै; B₁ s D₂-s
 -प्रहितै (for प्रेषितं) K₁ गाधवंप्रहितं शरैः — °) T
 G₁ s चकार वाणांस्तान्मोघान्; G₂ ° र वाणान्मोघांस्तान्
 — °) Ś₁ K₂ G₂ s अयत्नान्; K₁ D₂ s म यत्नाद् (D₂
 'न्); K₂ s यथावद्; B₂ प्रयत्नाद्; D₁-s सपत्रान् (for
 अयत्नाद्). K₂ G₂ भरतर्षभ B₂ D₂ यत्नाद्भरतसप्तम

12 For the sequence in D₁, of v 1 10 — °)
 M₁ मोघस् (sic) (for मोघ). B₂ om. तस्य बाणौघ
 K₂ s s स मोघांस्तस्य बाणौघान् — °) B₂ s D₂

युयोज (for मुमोच) K₂ s दीप्ताप्रान (for उरग्नितान्)
 — °) K₂ s ज्वलितान् (for दीप्तास्थान्) B₂ पन्नग

13 For the sequence in D₁, of v 1 10 — °)
 B₂ ध्वज (for ध्वजे) B₂ T₁ G₁ M₁ s पताक (B₂ M₁
 'क) (for पताका) K₂ ददेत्, K₂-s D₁ T G₁ s
 दंटे च (for दण्डेषु) G₂ रथे पताके प्राग्देने — °)
 K₁ रथपत्र; K₂ s D₁ G₂ रथे चंत्त्रे; K₂ s B₂ D₂-s
 T₂ G₂ रथपत्र, B₁ 'यत्, B₂ 'दद; B₁ T₁ G₁ रथे
 यत्र, D₂ रथपत्र, D₂ रथे पत्र (for रथयन्त्रे) — °)
 M₁ शरीरेषु (for न शरीरे) B₁ D₂ शरीरज (sic)
 (for शरीरे न)

14 For the sequence in D₁, of v 1 10 — °)
 K₁ संरक्ष्यमान; K₂ s s G M स रक्ष्यमाण K₂ पार्थेन
 — °) Some MSS फाल्गुनस्य; Ś₁ K₂ फाल्गुनस्य K₂ s
 D₁ T₁ M₂-s च (for ह) K₁ B₁ s-s D₂ D₂-s T₂
 शरीरे मध्यसाधिना — °) K₂ M₁ स्ववीर्यं, D₂ स्ववी
 र्यस् (for स्ववीर्यं) K₂ G₂ तं, B₂ च; B₁ M₁ तु
 (for तत्) K₂ मन्यमान स्वक वीर्यं — °) Ś₁ प्राहि
 नोव्; D₂ प्राहिणोव् ऋ C₂ पार्थेन शरीरे सरक्ष्यमाण
 मेघसन्धि । फल्गुनस्य सरक्ष्यमानं स्ववीर्यं मन्यमानं सन् प्राहिणो
 दिति योजना । ॐ

15 For the sequence in D₁, of v 1 10 — °)
 K₂ D₁ गांजीव- (for गाण्डीव-) B₁ s-s D₂ D₂-s
 धन्वा तु (for भृच्छूरो) K₁ ततो गांधर्वधन्वा तु
 — °) K₂ मागधेय (for धेन) K₁ s B₂ s D₂ D₂
 भृशं हत; K₂ s B₁ s D₂ s G₂ भृशाहत, D₂ e भृशा
 कुल (for समाहत) Ś₁ मागधेयसमाहित — °) Ś₁ G₂
 बभौ वसंत इव तत् (G₂ स), K₁ s B₁ s D₂ D₂-s बभौ
 वसतसमये; K₂ वयस सभृत इव (sic), K₂ वसतसंभृत
 इव, K₂ B₂ s बभौ वसंतांत इव; D₁ बभूवाय वसंते वै.
 — °) Ś₁ किञ्चुक; D₂ पलाश (for पं) K₁ मुष्पितो
 (for पुष्पितो) B₁ D₂-s यथा (for महान्) K₂

तेन तस्यौ स कौरव्य लोक्वीरस्य दर्शने ॥ १६
 सव्यसाची तु संक्रुद्धो विकृष्य बलवद्भुजः ।
 ह्यांश्चकार निर्देहान्सारथेश्च शिरोऽहरत् ॥ १७
 धनुश्चास्य महच्चित्रं क्षुरेण प्रचकर्त्त ह ।
 हस्तावापं पताकां च ध्वजं चास्य न्यपातयत् ॥ १८
 स राजा व्यथितो व्यश्वो विधनुर्हृतसारथिः ।
 गदामादाय कौन्तेयमभिदुद्राव वेगवान् ॥ १९
 तस्यापतत एवाशु गदां हेमपरिष्कृताम् ।

शरैश्चकर्त्त बहुधा बहुभिर्गृध्रवाजितैः ॥ २०
 सा गदा शकलीभूता विशीर्णमणिवन्धना ।
 व्याली निर्मुच्यमानेव पपातास्य सहस्रधा ॥ २१
 विरथं तं विधन्वानं गदया परिवर्जितम् ।
 नैच्छत्ताडयितुं धीमानर्जुनः समराग्रणीः ॥ २२
 तत एनं विमनसं क्षत्रधर्मे समास्थितम् ।
 सान्त्वपूर्वमिदं वाक्यमत्रवीत्कपिकेतनः ॥ २३
 पर्याप्तः क्षत्रधर्मोऽयं दर्शितः पुत्र गम्यताम् ।

C 14 245B
 B 14 e2 23
 K 14 83 24

पुण्डित इव किंशुक

16 For the sequence in D₁, of v 1 10 —^a)
 Ś₁ K₂ damaged, B₁ G₂ स वधमान, D₀₁ अयुध्य-
 मान (for अब्) D₁ om सो Ś₁ K₂ B₂ सोभिन्न,
 K₁ 2 4 [s]सौम्य* (sio), B₂ सोल*, G₂ सोभ्यायान,
 G₂ मामर्पान् (for सोभ्यन्न) —^b) Ś₁ K₂ om
 मागध Ś₁ K₁-8 D₂ M₂ पादवर्षम —^c) G₂ तु
 (for स) K₂ 4 कौरव्यं, K₅ कौरव्यो, D₁ (also as
 in text) कौतेय (for कौरव्य) —^d) D₁ लोके (for
 लोक-) K₂ 5 नायस्य (for धीरस्य) D₂ दंशने, D₀
 दशनि (for दर्शने)

17 For the sequence in D₁, of v 1 10 —^a)
 K₂ च य, K₄ च स, D₀₁ मृश, G₂ सुस (for तु
 सं) —^b) K₄ विधुष्य, B₂ आकृष्य, D₁ [s]व-
 कृष्य —^c) K₁ 8 B₁ 2-5 D₀₁ D₂-6 निर्जीवान्, D₁
 निदेशान्, G₂ निश्रेष्ठान् (for निर्देहान्)

18 For the sequence in D₁, of v 1 10 —^a)
 Ś₁ K₂ D₁ बृहत्; K₁ महा, K₂ 4 रणे (for महत्)
 B₁ 8 चैव (for चित्र) G₂ धनुश्चास्य बृहच्छत्र —^b)
 T G₁ क्षणेन (for क्षुरेण) K₀ नि (for प्र) K₂ 8
 B₁ क्षुरेण चकर्त्त ह, D₂ G₂ क्षुरेण प्र (G₂ वि) चकर्त्त ह
 —^c) K₂ 8 हस्ताधारं, D₁ हस्तावाप; D₂ हस्त वाप
 (sio) (for हस्तावाप) Ś₁ K₂ 5 D₁ M पताकाश्, K₂
 T₂ G₂ 8 पताक —^d) K₂ [ए]व (for [अ]स्य) K₂ 4
 D₀ निपातयत् (D₀ यन्) (for न्य*)

19 For the sequence in D₁, of v 1 10 —^a)
 K₂ T G₁ 8 विरथो (for व्यथितो) K₁ corrupt, K₄
 व्यग्रो (for व्यश्वो) M₂ तत स राजा व्यथितो —^b)
 T G₁ 8 M₂ विधन्वा (for विधनुर्) K₂ 4 च विसारथि
 (for हतसा*) G₂ विधनुष्को विसारथि —^c) K₂
 वेगेन (for कौन्तेयम्) —^d) K₂ धीर्यवान् (for वेग*)

20 For the sequence in D₁, of v 1 10
 —^b) K₁ 2 4 D₁-8 6 परिष्कृतां; K₂ 8 ष्कृताम् (for
 ष्कृताम्) —^c) K₄ स्वैश् (for शरैश्) T G₁ 2
 बहुभिर्, M निशितैर् (for बहुधा) —^d) G₂ गात्र
 (for गृध्र) K₂ 4 पत्रिमि, B₁ वाजिमि (for तं)
 K₂ बहुधा गृध्रवाजिमि, B₁ 8 D₀₁ बहुभिर्गाध्रवाजितै
 (B₂ पत्रिमि, D₀₁ वाहिभि); T G₁ 2 निशितैर्द
 वाजितै (G₂ कै)

21 For the sequence in D₁, of v 1 10 —^a)
 D₂ प्रशसा (sio) (for सा गदा) Ś₁ शकलीभूत्वा, K₄
 B₁ 5 D₂ सकलीभूता, D₁ शकला* (for शकली*)
 —^b) T G₁ 8 विकीर्ण (for विशीर्ण) K₂ मत्तियधना
 (for मणि) —^c) Ś₁ K₂ व्याली, S व्याली (for
 व्याली) K₁ B₁ 2 5 D₀₁ D₂-6 T₂ G₂ M₂ विमुच्यमानेव
 (D₂ 6 न), D₁ निमुच्यमानेव (for निर्मुच्यमानेव)
 —^d) K₁ B₁ 5 D₂-6 पपात धरणीतले, B₂ 4 D₀₁
 निपात धरातले

22 For the sequence in D₁, of v 1 10 —^a)
 K₂ वितथे (for विरथं) Ś₁ K₂ D₁ G₂ विधनुष,
 M₂ वितन्वानं (for विधं) K₁ 2 4 5 B₁ 2-5 D₀₁ D₂-6
 विरथ विधनुष्कं च —^b) D₂ गदाया (for गदया)
 —^c) D₂ 6 Bom ed om 22^a-23^b —^d) Ś₁ D₁ नैच्छत्
 K₁ T₂ मारयितुं, G₂ ताप (for ताड*) K₂ M₂
 श्रीमान् B₁ 2-5 D₀₁ D₂-4 नैच्छन्मारयितुं धीमान्
 —^d) K₂ corrupt. Ś₁ K₂ D₁ समरे (for अर्जुन) K₁
 B₁ 2-5 D₀₁ D₂-4 स बलाग्रणी (for समराग्रणी)

23 For the sequence in D₁, of v 1 10 D₂ 6
 om 23^a (of v 1 22) —^a) K₂ D₁ तत एवं; D₂
 त एन स (sic) (for तत एनं) B₂-5 विमनस्क (for
 नसं) —^b) K₂ D₁ T₁ G₁ 2 क्षत्रधर्मं, K₂ T₂
 G₂ M₂ धर्मं Ś₁ K₂ समास्थित, K₁ B₁ 2-5 D₀₁

बहेतत्समरे कर्म तव बालस्य पार्थिव ॥ २४
 युधिष्ठिरस्य संदेशो न हन्तव्या नृपा इति ।
 तेन जीवसि राजंस्त्वमपराद्धोऽपि मे रणे ॥ २५
 इति मत्वा स चात्मानं प्रत्यादिष्टं म् मागधः ।
 तथ्यमित्यवगम्यैतं प्रास्त्रलिः प्रत्यपूजयत् ॥ २६
 तमर्जुनः समाश्वास्य पुनरेवेदमब्रवीत् ।
 आगन्तव्यं परां चैत्रीमश्वमेधे नृपस्य नः ॥ २७

इत्युक्तः स तथेन्द्रपुत्रा पृजयामाग तं दयम् ।
 फन्गुन च युधां श्रेष्ठं विधिपत्तमष्टदेवजः ॥ २८
 तनो यथेष्टमगमत्पुनरेव स कैररी ।
 ततः समुद्रतीरेण यद्गान्पुष्टान्मकेरलान् ॥ २९
 तत्र तत्र च भृगीणि म्लेच्छैर्मन्यान्मनैरगुः ।
 विजिग्ये धनुषा राजन्गाण्डीयान धनंजयः ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि व्यतीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

Di-1 ह्यवस्थित (Di 'त') (for समा) —^a) K₁
 सांख पूर्वम्. B₁ : शारयपूर्वम् (for सारय')

24 For the sequence in Di, of v 1 10 —^a)
 G₂ क्षत्रयधो (for 'धर्मो') —^b) D₂ corrupt —^c)
 D₁ corrupt M₁ [ज]त (for [ज]त्) S₁ K₁ मामर
 (for समरे) —^d) K₂ न च बालस्य; B₁ बालस्य तव
 (by transp)

25 For the sequence in Di, of v 1 10 —^a)
 K₂ D₁ युधिष्ठिरानु (for 'रस्य') G₂ संवेदान् —^b)
 D₁ corrupt D₂ इतय्य —^c) K₂ जीवस्य (for 'मि')
 G₂ मे राजन् (for राजस्वम्) —^d) K₂ मापराधो;
 K₂ अपराधो, T₂ 'राधे, G₂ सापराधो (for अपराद्धो)
 B₂ G₂ M [s]मि (for ऽपि) G₂ मत (for रणे)

26 For the sequence in Di, of v 1 10 —^a)
 D₂ दस्वा; M₁ शुरवा (for मत्वा) K₁ t B₁ 2-3 D
 (except D₁, D₂ missing) तदा (for स च) —^b)
 B₂-5 प्रत्यादयातं; D₁ G₂ 'दिष्ट (for 'दिष्टं) K₂
 B₁ 2-5 D₂ D₁ T G म् (for म्) D₁ : माधय (for
 मागध) K₁ प्रत्यादिष्टस्य मागध —K₂ : om 26^d
 —^e) K₁ B₁ 2-5 D₂ D₁-6 अग्नि (for अय) S
 (except G₂) [ह]र्द्ध (for [प]र्द्ध) —^d) K₂ प्राजलि
 र्वाभ्यमग्रवीत् —After 26, K₁ : D₂-6 ins

157* पराजितोऽस्मि भद्रं ते नार्हं योद्धुमिहोरसते ।

यद्य ह्यस्य मया श्रेष्ठं वृद्धिं कृतमेव तु ।

[(L 2) K₁ यत् (for च)]

27 For the sequence in Di, of v 1 10 —^a)
 K₂ समाश्वस्य —Before 27^e, M₁ ins अर्जुन
 —^e) S₁ K₁ : मैत्रीम्; K₂ चैत्री; D₁ चैत्रा (for
 चैत्रीम्) —^d) T G₂ : ह (for न)

28 For the sequence in Di, of v 1 10 —^a)
 K₂ [उ]र्द्ध (for [उ]त्) —^b) Some MSS पान्गुनं,
 S₁ K₂ पान्गुनं T G₂ अर्जुनं (for पान्गुन) K₁ D₁-1
 M₁ युधि (for युधां) K₂ ऐष्टो (for ऐष्टं) —^d)
 K₂ : जरायधापमनामज

29 For the sequence in Di, of v 1 10 —^a)
 K₂ तयो (for तनो) D₁ : अगमत् (for अगमत्)
 —^b) B₁ D₂ तु; D₁ नृ (for म्). K₁ B₁ 2-3
 D₁ : कैररी; S₁ शौर्य (for ऐवरी) K₂ : पुनरेव
 हयाप्रति —^c) M₁ मसुद्धं (for मसुद्ध) —^d) B₁
 : ((marg) : D युद्धान्; B₁ D₂ स तु; T₂ G₂
 वदान (for वद्धान्) K₂ D₁ युद्धान्; B₁ : ((marg) :
 मोद्धान्; D₂ शैव; T G₂ : तु; G₂ : चोद्धान् (for
 युद्धान्) K₁ : B₁-1 D₂ D₁ मयोमहाः; T₂ G₂ :
 च केरलान् (for संकेरलान्) —After 29, S (except
 G₂) ins the colophon

30 —^a) D₂ om one तत्र K₂ भृगीणि; T₂ G₂ :
 पा' (for मू') T₂ तथैव पारिणो घोषान् —^b) K₂
 श्लेक्ष; K₂ : नेशु; D₁ : श्लेष्ट (for श्लेष्ट) —^c)
 K₂ : निजित्य; K₂ B₁ G₂ M₂-4 विरित्य; D₂ विजिग्ये
 (for विजिग्ये) —^d) K₂ : : D₁ जगाम म; K₂
 गांठीयेण (for 'वेन)

Colophon ins in S (except G₂) after 29,
 missing in D₂ —Adhy name K₁ B₁ 2-4 D₂
 मभानुसार, K₂ : मभानुसरणे; K₂ हयानुसरणे; K₂
 D₁ मागधपराजय; D₂ : हयानुसार; T₂ M₁-3 हय-
 चर्या —Adhy no (figures, words or both) S₁
 104, B₁ : 90, D₁ 77, T₁ 70; T₂ G₂ : 69,
 G₂ 81, M₁ : 64, M₂ : 68, M₃ (inf len)
 84.

८४

वैशंपायन उवाच ।

मागधेनार्चितो राजन्याण्डवः श्वेतत्राहनः ।
दक्षिणां दिशमास्थाय चारयामास तं ह्यम् ॥ १
ततः स पुनरावृत्य ह्यः कामचरो बली ।
आससाद पुरीं रम्यां चेदीनां शुक्तिसाह्वयाम् ॥ २
शरभेणार्चितस्तत्र शिशुपालात्मजेन सः ।
युद्धपूर्वेण मानेन पूजया च महाबलः ॥ ३
तत्रार्चितो यर्या राजंस्तदा स तुरगोत्तमः ।
काशीनन्ध्रान्क्रोसलांश्च किरातानथ तद्गणान् ॥ ४

तत्र पूजां यथान्यायं प्रतिगृह्य स पाण्डवः ।
पुनरावृत्य कौन्तेयो दशार्णानगमत्तदा ॥ ५
तत्र चित्राङ्गदो नाम बलवान्वसुधाधिपः ।
तेन युद्धमभूत्तस्य विजयस्यातिभैरवम् ॥ ६
तं चापि वशमानीय किरीटी पुरुषर्षभः ।
निपादराजो विषयमेकलव्यस्य जग्मिवान् ॥ ७
एकलव्यसुतश्चैनं युद्धेन जगृहे तदा ।
ततश्चक्रे निपादैः स संग्रामं रोमहर्षणम् ॥ ८
ततस्तमपि कौन्तेयः समरेष्वपराजितः ।

C 14 247A
B 14 23 9
K 14 84 9

84

☞ This adhy is missing in Dn1 (cf v 1 14 82 19) B2 is not collated for this adhy

1 K2 om the ref G1 om 1^{ab} —^a) K2 अर्चितो, D1 अर्चिते, G2 अर्चितो (for अर्चितो) —^b) K1 १ १ पाण्डव परवीरहा —^d) B2 चारयामाम (for चार)

2 ^a) K1 B1 2-5 D (except D1, Dn1 missing) T1 G1 आवृत्य (for आवृत्य) K2 १ तत पुनरुपाह्वय —^d) D1 corrupt Ś1 शक्तिमाह्वया, K1 १ १ शुक्तिसाह्वय, K2 साह्वयात्, B1 Dc1 काह्वया, D1 शुक्ति काह्वयां, G2 चेदिमाह्वय, M2 १ शुक्तिसाह्वया (for शुक्ति साह्वयाम्)

3 ^a) K2 [आ]त्मनस् (for [अ]र्चितस्) —^b) K1 B1 2-5 D (except D1, Dn1 missing) शिशुपालसुतेन स —^c) K2 १ १ प्रीति, G2 ययु (for युद्ध) T1 G1 2 M दानेन (for मानेन) K1 B1 2-5 Dc1 D2-6 T2 युद्धपूर्वं तदा तेन (D2 T2 दानेन) —^d) D1 स (for च) K1 D1 महाबल

4 ^a) Ś1 K1 D2-6 ततो, K2 अत्र (for तत्र) —^b) Ś1 K2 5 D1 तत, D2 6 तत्र (for तदा) K2 तदा स पुरयोत्तम —^c) K1 5 D2-5 G2 अ (D2 अं) गान्, K4 M2 आंघ्रान्, B1 5 दर्वान्, B2 दशालान् (hypermetric), Dc1 औघ्रान्; T G1 2 मद्रान् (for अघ्रान्) Ś1 K2 4 5 B1 2 Dc1 D1 2-5 कोशलाश्, K2 B1 कोम (B1 प)लाश्, D2 सक्नेशाश् —^d) K1 तथा

(for अय) B1 वगकान्, Dc1 वस्सकान्, S त (G1 M1 क-, G2 कौं)कणान् (for तद्गणान्) D2 किरावा न्यतगकान (submetric)

5 ^a) K1 B1 2-5 D2-6 पूजां तत्र (by transp), D1 तत्रार्हणा K2 यया च्याय्य —^b) Dc1 प्रतिपूज्य (for गृह्य) K1 B1 5 D2-6 घनजय, K2 १ स पाण्डवै —^c) Ś1 Dc1 आगत्य, D2 आवृत्य (for आवृत्य) —^d) K1 दशार्णान् D2 आगमत्, G2 अचरत् (for अगमत्) K2 दशार्णवमगात्तदा

6 ^a) K2 ततश् (for तत्र) —^b) K1 बलवीरारि मर्दन, K2 १ वान्स युधा पति, B1 2-5 D (except D1, Dn1 missing) नरिमर्दन —^c) M1 समभवद् (for अभूत्तस्य)

7 ^a) Dc1 तथा, G2 तत्र (for त च) —^b) B2 Dc1 G2 भरतर्षभ, B1 D1 5 6 पुरुषर्षभ, T G1 2 M श्वेत वाहन (for पुरुषर्षभ) K2 १ यजविघ्नार्थमुचत (=5^d) —^c) D2 6 विजयम् (for विप) Ś1 T निपादराजो वि (T जवि)पयम्, K2 १ जग्मिवान्विषये राज; G1 किरातराजविषयम् —^d) K2 १ चार्तुन, B2 १ धीर्यवान् (for जग्मि)

8 B1 om 8^{ab} —^a) D1 सुर्वेश (for सुवश्) K2 B1 Dc1 [ए]त्र (for [ए]न) K2 एकलव्यस्तु तर्शनं, G2 स्तवश्चैनं —^b) K2 १ १ युद्धेन समचारयत् —^c) D2 om (hapl) 8^{af} —^c) K1 5 B1 2-5 D1-5 तत्र (for ततश्) D1 G2 च (for स) K2 १ तत्र चक्रे निपादाश्रयं —^d) Some MSS लोमहर्षणं

जिगाय समरे वीरो यज्ञविघ्नार्थमुद्यतम् ॥ ९
 स तं जित्वा महाराज नैपादिं पाकशासनिः ।
 अर्चितः प्रययौ भूयो दक्षिणं सलिलार्णवम् ॥ १०
 तत्रापि द्रविडैरन्त्रै रौद्रैर्माहिषकैरपि ।
 तथा कोल्लगिरेयैश्च युद्धमासीत्किरीटिनः ॥ ११
 तुर्गस्य वशेनाथ सुराष्ट्रानभितो ययौ ।
 गोकर्णमपि चासाद्य प्रभासमपि जग्मिवान् ॥ १२
 ततो द्वारवतीं रम्यां वृष्णिवीराभिरक्षिताम् ।

आससाद् हयः श्रीमान्कुरुराजस्य युञ्जियः ॥ १३
 तमुन्मथ्य हयश्रेष्ठं यादवानां कुमारकाः ।
 प्रययुस्तांस्तदा राजञ्जुग्रसेनो न्यारयत् ॥ १४
 ततः पुर्यां विनिष्क्रम्य वृष्णपन्धकपतिस्तदा ।
 सहितो वसुदेवेन मातुलेन किरीटिनः ॥ १५
 तौ समेत्य कुरुश्रेष्ठं विधिवत्प्रीतिपूर्वकम् ।
 परया भरतश्रेष्ठं पूजया समवस्थितौ ।
 ततस्ताभ्यामनुजातो ययौ येन हयो गतः ॥ १६

9 °) K₂ ४ कौरुय (for कौन्तेय) — °) K₁ सम
 रेपु पराजित; K₄ °रे स्वपराजित, D₆ °रेव्य पराजित
 (hypermetrio) — °) K₈ जिघाय (sic), G₂ जगाम
 (for जिगाय) D₁ धीरो (for वीरो) K₁ B₁ ३-३ D₀₁
 D₂ ६ जिगाय युधि दुः (B₁ °द्वे दुः, D₁ °द्वदुः, D₂ ६ °द्वे
 दुः)र्षपां (K₁ °र्षे) — °) K₁ ६ B₁ ३-३ D₂-६ आगत,
 K₈ D₀₁ उद्यत, T उद्यित (for उद्यतम्)

10 °) D₀₁ जु, M₁ तु (for तं) — °) K₂
 corrupt K₄ निपाद्; T₂ नैपादीन् (for °दि) — M₁-३
 om 10°-12° — °) D₁ प्राययौ T G वीरो (for
 भूयो) D₂ ६ प्रययावचितो भूयो — °) K₈ दक्षिणे (for
 °ण) — After 10, D₁ reads 14 83 10°-29°

11 M₁-३ om. 11 (cf. v l 10) T₁ G₁ ३
 om 11-12 — °) G₈ [अ]भूद् (for [अ]पि) Ś₁
 K₆ G₈ द्रमिडैर्, K₂ द्रवडैर्, K₃ द्रदिलैर्; D₆
 द्रविणैर्, T₂ द्रविलैर्, M₁ द्रमिलैर् (for द्रविडैर्)
 K₂ अवे; B₁ ३ D₁ G₂ M₁ आधि (for अन्ध्रै) — °)
 K₈ रौद्र-, B₁ रोडैर्, B₂ ४ रोडैर्; G₈ खादैर् (for
 रौद्रैर्) K₂ माहिविकैर्, D₂ माहीपकैर्, G₈ माहिष्
 कैर् (for °पकैर्) — °) Ś₁ K₈ तत्र (for तथा) Ś₁
 D₁ कोल्लगिरीयैश्, K₁ °गिरयैश्; K₂ कालगिरीयैश्;
 K₈ लोकगिरीयैश्; K₄ कालगिरे; K₆ कोल्लकिरीटैश्,
 B₂ कौदगिरीयैश्, T₂ कौद्रविजेयैश् D₀₁ D₂ ६ तथा
 कोल्ल (D₆ ल)गिरैश्चैव, G₂ M₁ तथा गोछ (M₁ °स्य-
 गिरैश्चैव — After 11, K₁ B₁ ३-३ D₀₁ D₂-३ ६
 (repeating it after 15) ६ T₂ ins

158* साश्वापि विजयो जित्वा नातितीव्रेण कर्मणा ।

12 M₁-३ om 12 (cf v l 10) T₁ G₁ ३ om 12
 (cf v l 11) — °) K₁ ३ B₁ ३-३ D (D₀₁ missing)
 T₂ तुर्गम (for तुर्गस्य) — °) K₂-३ सौ (K₈ स्व-
 राष्ट्रान्; B₁ T₂ सुराष्ट्रम् (for °ष्ट्रान्) B₂ ४ सुराष्ट्रानि

मुखो ययौ — M₁ om (hapl) 12° — °) K₁ B₁
 D₂-३ हय, B₁ ३ हयम् (for अपि) K₁ ३ वासाद्य,
 B₁ ३ आ, D₂-३ मा (sic) (for चा) — °) Ś₁
 प्रमादम् (for प्रमासम्) D₀₁ अस्ति (for अपि) K
 (except K₁) D₁ G₈ प्रभासमभिगो ययौ

13 °) Ś₁ द्वारावतीं, K₂ द्वारवता (for °वतीं) D₂ ६
 ततो रम्यां द्वारवतीं — °) K₁ B₁ ३ D (except D₁,
 D₀₁ missing) पालितां, K₂ रक्षिता (sic) (for रक्षि
 ताम्) — °) K₂ ३ याञ्जिय (G₂ °क), K₈ धीमत,
 K₈ यञ्जिय, D₂ जानिय (for यञ्जिय)

14 °) K₂ corrupt Ś₁ यमुद्दिश्य, D₂ मन्मथ्य च
 (sic) (for तमुन्मथ्य) — °) K₈ कुमारकः — °)
 K₂ प्रययौ (for °युस्) K₂-३ त (for तास्) B₁ तथा
 (for तदा) — °) M [s]भ्यवारयद् (for न्यवार°)
 K₈ उग्रसेने न्यधेदयत्

15 °) K₂ ४ तत्र (for तत) K₁ ३ ३ B₁ D₂-३ G₂
 M₁ पुराद्, K₂ ४ राजा; B₁ ३ ३ D₀₁ प्राबाद् (for पुर्यां)
 Ś₁ तत पुण्यानि निष्क्रम्य — °) K₁ D₀₁ वृष्णिघक
 D₀₁ पति (for पतिस्) D₁ तथा (for तदा) — °)
 K₄ ३ D₁ ३ ३ T₁ G₁ ३ वासुदेवेन D₁ वासुदेवेन सहितो
 — °) D₁ ६ G₁ किरीटिना (sic) — After 15, D₂
 repeats 158*

16 °) T₂ G₁ स (for तौ) Ś₁ K₈ रथश्रेष्ठ, T
 G₁ ३ नर (for कुरु) — M₁ om (hapl) 16° — °)
 — °) T₂ स तदा, G₁ स तथा (for परया) K₂ ३
 B₁ ३ ३ G₈ M₁ भरतश्रेष्ठ; K₂ D₁ ३ G₂ भारतश्रेष्ठ (G₂
 °ष्ट) — °) K₂ D₀₁ corrupt T₂ समवस्थित; M₁
 समुपस्थितौ (for समव°) — °) K₂ तत्र (for ततस्)
 — °) T G M₂ ३ गतो हय (by transp)

17 D₁ G₂ qu (hapl) 17° — °) M₂ ३ च (for
 स) K₂ तत पथि समं देश — °) K₂ मसमुद् (for

ततः स पश्चिमं देशं समुद्रस्य तदा हयः ।
क्रमेण व्यचरत्स्फीतं ततः पञ्चनदं ययौ ॥ १७
तस्मादपि स कौरव्य गान्धारविषयं हयः ।

विचचार यथाकामं कौन्तेयानुगतस्तदा ॥ १८
तत्र गान्धारराजेन युद्धमासीन्महात्मनः ।
घोरं शकुनिपुत्रेण पूर्वैरानुसारिणा ॥ १९

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

८५

वैशंपायन उवाच ।

शकुनेस्तु सुतो वीरो गान्धारानां महारथः ।
प्रत्युद्ययौ गुडाकेशं सैन्येन महता वृतः ।
हस्त्यश्वरथपूर्णेन पताकाध्वजमालिना ॥ १
अमृष्यमाणास्ते योधा नृपतेः शकुनेर्वधम् ।
अभ्ययुः सहिताः पार्थ प्रगृहीतशरासनाः ॥ २

तानुवाच स धर्मात्मा वीभत्सुरपराजितः ।
युधिष्ठिरस्य वचनं न च ते जगद्गुह्यितम् ॥ ३
वार्यमाणास्तु पार्थेन सान्त्वपूर्वममर्षिताः ।
परिवार्य हयं जग्मुस्ततश्चक्रोध पाण्डवः ॥ ४
ततः शिरांसि दीप्ताग्रैस्तेषां चिच्छेद् पाण्डवः ।
क्षुरैर्गाण्डीयनिर्घृत्कैर्नातियत्नादिवाहुनः ॥ ५

C. 14 2411
B 14 24 6
K 14 24 6

समुद्रस्य) — D₁ reads 17^a-18^b on marg —^a) K₂
विचरत् B₁ 2-3 D₁ D₂ T₂ G₁ 2 M₁ स्फीतस्, D₁
शीघ्र (for स्फीतं)

18 Ś₁ K₂ om (1 hapl) 18^{ab}, D₁ reads it on
marg —^a) G₁ M₁ च (for स) K₂ 4 कौरव्य (sic)
(for कौरव्य) —^b) D₂ 6 गंधार (for गान्धार) B₂
विषये K₂ 4 D₁ ययौ, M₁ गत (for हय) —^d)
K₂ हय, T₂ तथा (for तदा) T₁ G₁ कौन्तेयानुचरस्तदा
(T₁ 'या)

19 ^a) K₁ B₁ 2-3 D (except D₁, D_{n1} missing)
ततो (for तत्र) Ś₁ K₂ D₁ राजा तु, K₂ 4 राजस्य
(for राजेन) —^b) K₁ B₁ 2- D (except D₁, D_{n1}
missing) किरीटिन (D₂ 'ना), K₂ 4 सुदारुण, G₂
महात्मना (for 'रथन) —^d) K₂ पूर्व (for पूर्व) K₂
'सारिण, G₂ -कारिणा (for सा')

Colophon missing in D_{n1} — Adhy nams K₂
हयानुसरण, K. अश्वमेधारे गांधारविषयप्राप्ति, B₁ 2 4
D₁-2 अश्व (D₂ 6 हया)नुसारं, D₁ अश्वानुसारिण, M₁ 2
हयचर्या — Adhy no (figures, words or both) Ś₁
103, B₁ 2 81, D₁ 78, T₁ 71, T₂ G₁ 2 70,
G₂ 82, M₁ 65, M₂ 2 69, M₄ 66, M₁ (inf
in) 85

85

☞ This adhy is missing in D_{n1} (cf v l 14
82 19) B₂ is not collated for this adhy

1 K₂ om the ref —^a) K₂ om तु K₁ B₁ 2-3
D₁ D₂-3 तनयो; K₂ स सुतो (for तु सुतो) K₂ 4
T G₁ 2 M राजन्, K₂ धीमान् (for धीरो) —^c)
K₂ प्रत्युद्ययुर् (for 'द्ययौ) D₂ 6 गुडाकेश (sic)
—^d) K₂ वृता (for वृत) —^e) K₁ B₁ 2 D₂-2
-युक्तेन, D₁ -पूर्णेन (for -पूर्णेन)

2 ^a) D₂ च (for ते) Ś₁ K₂ D₁ वीरा; M₁-2
योधा (for योधा) —^b) K₁ B₁ 2-3 D₁ D₂-4 नृपस्य
(for 'ते) K₂ 4 शकुनेनृपतेर्वध, D₂ 6 नृपस्य शकुनेभ्यं
—^c) G₂ M₁ सहसा (for सहिता) K₂ 4 राजन्; K₂
सर्वे (for पार्थ)

3 ^a) K₁ B₁ 2 D (except D₁, D_{n1} missing)
स तानुवाच धर्मात्मा — D₁ om. 3^a-4^a —^d) B₂ हि
तत्, D₂ हित (sic), G₂ तदा (for हितम्)

4 D₁ om 4^a (cf v l 3) —^a) K₂ वार्यं
माणस्य Ś₁ K₂ च, B₁ 2-3 D₁ हि, D₂-2 [न]पि
(for तु) —^b) K₁ अमर्षिता; D₂ T G₁ 2 M

C 14 2401
B 14 24 6
K 14 25 6

ते वध्यमानाः पार्थेन ह्यमुत्सृज्य संभ्रमात् ।
न्यवर्तन्त महाराज शरवर्षादिता भृशम् ॥ ६
वितुद्यमानस्तैश्चापि गान्धारैः पाण्डवर्षभः ।
आदिश्यादिश्य तेजस्वी शिरांस्येषां न्यपातयत् ॥ ७
वध्यमानेषु तेष्वाजी गान्धारेषु समन्ततः ।
स राजा शकुनेः पुत्रः पाण्डवं प्रत्यचारयत् ॥ ८
तं युध्यमानं राजानं क्षत्रधर्मे व्यवस्थितम् ।
पार्थोऽब्रवीन्न मे वध्या राजानो राजशासनात् ।
अलं युद्धेन ते वीर न तेऽस्त्यद्य पराजयः ॥ ९
इत्थुक्तस्तदनादृत्य वाक्यमज्ञानमोहितः ।

स शक्रसमर्माणमवाकिरत मार्यकैः ॥ १०
तस्य पार्थः शिरस्त्राणमर्धचन्द्रेण पत्रिणा ।
अपाहरदसंभ्रान्तो जयद्रथशिरो यथा ॥ ११
तद्दृष्ट्वा विस्मयं जग्मुर्गान्धाराः गर्व एव ते ।
इच्छता तेन न हतो राजेन्यपि च ते विदुः ॥ १२
गान्धारराजपुत्रस्तु पलायनकृतक्षणाः ।
यसौ तैरेव महितस्त्रस्तैः क्षुद्रमूर्गरिव ॥ १३
तेषां तु तरसा पार्थस्तत्रैव परिधावताम् ।
विजहारोत्तमाङ्गानि भट्टैः संनतपर्वभिः ॥ १४
उन्दितांस्तु भुजान्केचिन्नायुष्यन्त शरैर्हतान् ।

*पिंन (Ds 'त) (for 'पिता) — °) B1-2 5 जहृम्
(for जग्मुस्) — °) Ks तत्र (for तत्तद्)

5 Ks M1 om (hapl) 5th — °) D1 2 6 शिरांसि
(sic) (for शिरांसि) . — °) Ś1 Ks D1 भारत (for
पाण्डव) — °) Gs शरैर् (for क्षुरैर्) . Ks D1 गाजीव
(for गाण्डीव) — °) Ds [अ]र्जित (for [अ]र्जुन)

6 °) Ks 4 हन्यमाना (for वध्य) — °) Ds
उच्छ्रम्भ (for उरसृज्य) Ds 6 पार्थिव (for सभ्रमात्)
— °) Ds 6 निवर्तत (for न्यव)

7 °) Ś1 (marg) विकुच्यमानस्, K1 Ds 2 2 6
निरुध्यमानस् (Ds 'नास्) ; Ks वितुद्यमान, Ks न हन्य
मानस् ; Ks वितुद्यम् ; B1 7 6 Ds1 विरुध्य ; B1
वियध्य ; D1 विरोध्य ; Gs 8 विनद्य ; M1 विरज्य ;
M2-4 विरद्य (for वितुद्य) — °) Ś1 T1 G1 पाण्डवर्षभ
(Ś1 'भा) ; K1 B1 2-2 D (except D1, Dn1 missing)
पाण्डनदन (for पाण्डवर्षभ) — °) Ds 6 तेजांसि, Gs
मेधावी (for तेजस्वी) M1 आदिर्यादित्यतेजस्वी — °)
Gs परानेप (for शिरास्येषां) T2 अपातयत् (for न्यपा)
Ś1 वधनेपामपातयत् (sic), Ks चीरानेपाम ; D1
शरस्येषाम ; T1 G1 2 M2 प (Gs पु) रानेतान (M2 'द्य)
वारयत् ; M1-3 परान्ये (M1 घराने) जान्यपातयत्

8 °) Ks 4 योधेषु ; Ks तेजस्वी ; D1 Gs तनाजी
(for तेष्वाजी) — Bs om 8th — °) Ds गांधारेण
(for 'रेणु) — °) Ś1 Ks पर्यवारयत्, K1 प्रति

9 °) Ks Bs धर्म (for धर्मे) . — °) Ks यथा
वध्या (for न मे वध्या) — °) D1 मे (for ते) . K1 2 2
D2-3 [S]स्वद्य, Ks 4 स्वद्य ; Bs [S]द्यास्तु, D1

[S]स्वयत्र ; Gs [S]द्यास्ति (by transp) — After 9,
Ś1 Ks 2 D1 ins an addl colophon [Adhy name
Ks D1 गांधारयुद्धं, Ks हयानुसरण — Adhy no
4, 106]

10 Before 10, Ś1 Ks ins वधनेपाम उवाच — °)
D1 पापवविज्ञानमोहित (sic) — °) B1 न (for म)
— °) K1 B1 1-1 D2-2 समवाकिरदासुर्ग

11 °) Ks corrupt D1 शिर, Gs तत्र (for तत्र)
Ś1 [S]पि मूर्धानम्, Ks शिरस्त्राणम्, D1 शरस्त्राणम्
(for शिर) — °) Gs पात्रिणा (for पत्रिणा) — °)
K1 B1 2-2 Ds1 D-2 अनेयात्मा ; K1 D1 असंभ्रत
(for 'तो)

12 °) K1 2-2 B1 2-2 D2-2 S तं ; Ks ते (for
वद्) Ks 4 समरे (for विस्मयं) — °) Ks गांधारान्
Ds1 गंधारा सर्वमेव ते — °) B1 D1 M [अ]र्जित (for
तेन) Ks महयो, Ks महता ; D1 महितो, D1 1
M1 निहतो ; G1 सहनो (sic) (for न हतो) . K1 इत्यं
वात ननु हतो ; Ks ह्यवानेन न हतो (sic), Ds इह
वातेन निहतो . — °) Ks Ds corrupt Ks राजन्यपि ;
B1 2-2 Ds1 राज्ञेयेव (for 'स्वपि) K1 2 Ds1 D2-2
त ; Ks तद् (for ते)

13 °) Ś1 Ks Gs च (for तु) — °) Ks 4 समामे
स कृतक्षण, D1 पालयन्कृतक्षण — °) K1 2 2 Ds-2
यसौ (for यमौ) Ks 4 सहितैस् ; D1 सुहितस् (for
स) . — °) Ks प्रस्त Ds यथा (for इय) .

14 °) Gs शस्त्रैर्वि (for तत्रैव) — °) K1 B1 2-2
D (except D1, Dn1 missing) T2 प्र- (for वि)

शरैर्गाण्डीवनिर्मुक्तैः पृथुभिः पार्थचोदितैः ॥ १५
 संभ्रान्तनरनागाश्वमथ तद्विद्धुतं बलम् ।
 हतविष्वस्तभूयिष्ठमावर्तत मुहुर्मुहुः ॥ १६
 न ह्यदृश्यन्त वीरस्य केचिदग्रेऽय्यकर्मणः ।
 रिपवः पात्यमाना वै ये सहेयुर्महाशरान् ॥ १७
 ततो गान्धारराजस्य मन्त्रिवृद्धपुरःसरा ।
 जननी निर्ययौ भीता पुरस्कृत्यार्घ्यमुत्तमम् ॥ १८
 सा न्यवारयदव्यग्रा तं पुत्रं युद्धदुर्मदम् ।
 प्रसादयामास च तं जिष्णुमक्लिष्टकारिणम् ॥ १९

तां पूजयित्वा कौन्तेयः प्रसादमकरोत्तदा ।
 शकुनेश्चापि तनयं सान्त्वयन्निदमब्रवीत् ॥ २०
 न मे प्रियं महाबाहो यत्ते बुद्धिरियं कृता ।
 प्रतियोद्धुममिन्न आतैव त्वं ममानघ ॥ २१
 गान्धारीं मातरं स्मृत्वा घृतरापूकृतेन च ।
 तेन जीवसि राजस्त्वं निहतास्त्वनुगास्तव ॥ २२
 मैवं भूः शाम्यतां वैरं मा ते भूदुद्धिरीदृशी ।
 आगन्तव्यं परां चैत्रीमश्वमेधे नृपस्य नः ॥ २३

C 14 2509
B 14 24 24
K 14 85 23

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

—^d) K₂ : शरै (for महुँ)

15 ^a) T₂ G₂ M उच्यतास् (for उच्छि^r) K₁ D₁
 om., K₂ S च, D₂ सु (for तु) —^b) K₂ : B₂
 [अ]वबुध्यत् (K₂ 'च्च), K₂ Dc₁ D₁ [अ]वबुध्यन्, B₁
 G₂ [अ]युच्यत, D₁ [अ]वुच्यत (for 'च्यन्त) K₂ Dc₁
 D₂ T G₁ : हुतान्, G₂ हुता (for हुतान्) —^c)
 Ś₁ K₂ : B₁ s-₁ Dc₁ शितैर् (for शरैर्) K₂ D₁
 गाजीव (for गाण्डीव) D₂ नियुक्तै (for निर्मुक्तै)
 —^d) Ś₁ K₂ : B₂ D₁ ह्युभि, K₂ : निशितै, B₁
 प्रथुभि (for पृथुभि) D₂ पथि, M₁ पांडु (for पार्थ)
 K₂ D₁ : नोदितै, K₂ मोक्षितै (for चोदितै)
 T₁ G₁ पृथुभि पार्थिवोदितै

16 ^a) B₂ वरनागाश्वम्, D₂ G₂ M₂ : तप^r (for
 नर) D₂ संभ्रान्तनयन नागम् —^b) D₂ corrupt
 K₁ प्रपतद्, B₂ : अच्ये^r, D₂ : अप^r, G₂ अमवद्
 (for अय तद्) K₂ विवुत् (for विद्धुत्) K₂ :
 संतप्यं द्विपता बल —^c) G₂ विवुत् (for विष्वस्त)
 K₂ : D₁ हतभूयिष्ठविष्वस्तम् —^d) Ś₁ K₂ D₁ अवर्तत

17 ^a) K₁ : : D₂ : [अ]भ्यदृश्यत, D₂ corrupt,
 G₂ M₂ दृश्यत —^b) K₂ D₂ T₂ अग्रे (for अग्रे)
 K₂ : [s]स्य, D₂ [s]प्र, M₂ [s]श्च (for ऽय)
 —^c) D₂ corrupt B₁ विच्यत, B₂ : रूपत (for
 रिपव) —^d) D₁ सहेयुर् (by transp), D₁ न
 सहेयुर्, S ये (M₂ : न) महेरन् (for ये सहेयुर्)
 K₁ : D₂ : घनजय, M₁ महाशरा K₂ : नाश
 जग्मुर्म (K₂ जग्मुर्नाशं म)हाहवे

18 ^b) Ś₁ K₂ : B₂ Dc₁ D₁ : -पुर सरा (K₂ 'र, D₁

'र) K₂ मन्त्रिवृद् स राजभि — K₂ om 18^{ad}
 —^c) D₂ भीमा (for भीता) —^d) Ś₁ K₁ : B₂
 D₂ : s-₁ T₁ G₁ [अ]र्धम्, K₂ [अ]र्धम्; K₂ D₁ [अ]र्धम्;
 M₁ [अ]र्धं (sic) (for [अ]र्धम्)

19 ^a) K₂ B₂ D₂ G₂ स- (for सा) B₁ न्यबो
 धयद् (for न्यवार^r) K₁ : B₁ : D₂-₂ अयग्रं; K₂
 गाधारान् (for अव्यग्रा) —^b) K₂ : पुत्रं सं (K₂ तद्)
 (by transp) —^c) D₁ (also as in text) [ए]व
 (for त) G₂ निवारयामास च तं —^d) M₁ अयग्र-
 (for अक्लिष्ट) G₂ कर्मिणं (for कारिणम्)

20 ^a) B₁ : Dc₁ स-, B₂ स (for ता) K₁
 B₁ : D₂-₂ वीमत्सु (for कौन्तेय) K₂ : पूजित स
 च कां (K₂ सर्वकां)वेय —^b) K₁ B₁ : Dc₁ D₂-₂
 प्रसु, B₂ D₂ : विसु (for तदा) —^c) D₂ om 20^{ad}
 —^d) K₂ : तं राजन् (for तनयं) —^e) B₂ : शास्वयन्
 (for सान्त्व^r) K₂ : इदं वचनमयवृत्

21 K₂ om. 21^a-22^b —^b) K₁ कृता, K₂ हुता
 (for कृता) —^c) K₂ [ए]व, B₂ D₂ T₂ G₂ [हृ]व
 (for [ए]व) Ś₁ K₂ : हि मेनच, K₂ D₁ T G₁ : M
 हि मे मत (K₂ नृप) (for ममानघ)

22 K₂ om 22^{ab} (cf v 1 21) —^a) K₁ : Dc₁
 D₂ मातरी (sic) T G₁ दृष्टा (for स्मृत्वा) —^b) G₂
 -कृतेनच (for -कृतेन च) —^c) D₂ राजेन्द्र (for राजस्त्वं)
 —^d) D₂ : ते, S (except T₁) हि (for तु) D₂ :
 नृप (for तव)

23 ^a) K₂ corrupt B₂ वीर, Dc₁ चैव, D₁ वीर

८६

वैशंप्रायन उवाच ।

इत्युक्त्वानुययौ पार्थो ह्यं तं कामचारिणम् ।
न्यवर्तत ततो वाजी येन नागाह्वयं पुरम् ॥ १
तं निवृत्तं तु शुश्राव चारेणैव युधिष्ठिरः ।
श्रुत्वार्जुनं कुशलिनं स च हृष्टमनाभवत् ॥ २
विजयस्य च तत्कर्म गान्धारविषये तदा ।
श्रुत्वान्येषु च देशेषु स सुप्रीतोऽभवन्नृपः ॥ ३

एतस्मिन्नेव काले तु द्वादशीं माघपाक्षिकीम् ।
इष्टं गृहीत्वा नक्षत्रं धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ४
समानाप्य महातेजाः सर्वान्भ्रातृन्महामनाः ।
भीमं च नकुलं चैव सहदेवं च कौंगवः ॥ ५
प्रोवाचेदं वचः काले तदा धर्मभृतां वरः ।
आमन्त्र्य वदतां श्रेष्ठो भीमं भीमपराक्रमम् ॥ ६
आयाति भीमसेनासौ सहाश्वेन तवानुजः ।

(for वैरं) M₁ शाम्यतां वैरमस्माभिर् —^b) K₂ 4
भूत्ते (for ते भूद्) —^o) K₁ B₁ 3-5 D (except D₁,
Dn₁ missing) गच्छेयास्व (for आगन्तव्य) K₂ 5
परा Ś₁ K₃ 4 मैत्रीम् (for चैत्रीम्) —^d) K₄
अथमेघ; T₂ G M₂-3 'मेघो K₂ 4 तु; G₁ सा
(for न) —After 23, S (except G₂) reads 14
86 1^{ab} followed by 159*

Colophon om in K₂ 4 B₁ 3-5 Dc₁ G₂, missing
in Dn₁ —Adhy name D₁ गान्धारपराजय, D₅ 6
हयानुसरण (D₆ 'नुसार), M₁-3 हयचर्या —Adhy
no (figures, words or both) Ś₁ 107, D₁ 79,
T₁ 72, T₂ G₁ 3 71, M₁ 4 66, M₂ 3 70, M₃
(inf lin) 86.

86

B₂ is not collated for this adhy

1 Dn₁ missing up to 16 (cf v 1 14 82 19)
S (except G₂) reads 1^{ab} followed by 159* after 14
85 23 K₂ 4 B₁ 3-5 Dc₁ T G₁ 3 om the ref
—^a) K₂ 4 स, K₃ तु (for [अ]नु) K₂ पार्थ
—^b) K₁ B₁ 3-5 D (except D₁, Dn₁ missing) हय
कामविहारिणं —After 1^b, S (except G₂) ins

159* से न्यवर्तन्त गान्धारा हतशिष्टा स्वक पुरम् ।

—^c) B₂ 4 Dc₁ आवर्तत (for न्य) —^d) G₂ यत्र
(for येन) D₆ ये नागसाह्वय पुर

2 Dn₁ missing (cf v 1 1) —^a) K₃ D₁
निवृत्तं स (by transp), B₂ T₂ स निवर्त, D₆ स
निवृत्ते K₂ स (for तु) —^b) K₂ 4 विरेण (for

चा) Ś₁ K₃ [ह]ह (for [ग]व) —G₁ om 2°-6¹
—^d) K₁ सप्र (for स च) B₁ अमूत्, G₂ इमूत्
(for [अ]भवत्)

3 Dn₁ missing (cf v 1 1) G₂ om 3 (cf v 1
2) —^a) Ś₁ K (except K₁) B₁ 5 Dc₁ D₁ 3 M₂ 3
तु, D₅ om (for च) —^b) D₆ विजये (for विषये)
T तथा (for तदा) —^c) K (except K₂) B₁ 3-5 D
(Dn₁ missing) चान्येषु (by transp) D₆ देवेषु —^d)
Ś₁ साश्रुपितो (sic), K₃ साश्रुनीतो, Dc₁ T₁ स सप्रीतो
(for स सु). K₁ B₁ 3 5 D₂-6 तदा, K₂ 4 नृप
(for नृप)

4 Dn₁ missing (cf v 1 1) G₁ om 4 (cf v 1
2) —^b) K₂ D₁ द्वादशी K₁ B₅ D₁ -पक्षिका,
K₂ 4 Dc₁ T₂ G₂ M मासिकीं D₃ पक्षकीं D₅
द्वादशी मासपाक्षिकी, T₁ 'शीं वाशु मासिकीं —^c)
Dc₁ om इष्टं G₂ गृहीत (for 'त्वा)

5 Dn₁ missing (cf v 1 1) G₁ om 5 (cf v 1
2) —^a) K₁ 3 B₁ 3-5 D (except D₁, Dn₁ missing)
समानीय, K₃ 'नय्य —^b) B₁ transp सर्वान् and
आहृन् K₃ अह्रान् (sic) (for आहृन्) K₁ B₁ 3-5
Dc₁ D₂-5 महीपति, K₂ महारमना (for मना) D₆
सर्वान्मलान्महीपति —^c) K₂ om, Dc₁ स (for च)
K₁ 3 4 B₁ 3-5 D (except D₁, Dn₁ missing) T₁
G₂ 3 कौरव

6 Dn₁ missing (cf v 1 1) G₁ om. 6^{ab} (cf
v 1 2) —^b) K₁ 3 4 D₆ वर —^c) D₃ श्रेष्ठ
—^d) K₂ 4 पराक्रम K₁ B₁ 3-5 Dc₁ D₂-6 भीम प्रह
रता वर (D₂ वर, D₅ 6 वर)

7 Dn₁ missing (cf v 1 1) —^a) K₂ [आ]जौ

यथा मे पुरुषाः प्राहुर्धे धनंजयसारिणः ॥ ७
 उपस्थितश्च कालोऽयममितो वर्तते ह्यः ।
 माघी च पौर्णमासीयं मासः शेषो वृकोदर ॥ ८
 तत्प्रस्थाप्यन्तु विद्वांसो ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
 वाजिमेधार्थसिद्ध्यर्थं देवं पश्यन्तु यज्ञियम् ॥ ९
 इत्युक्तः स तु तच्चक्रे भीमो नृपतिशामनम् ।
 हृष्टः श्रुत्वा नरपतेरायान्तं सव्यसाचिनम् ॥ १०

ततो ययौ भीमसेनः प्राज्ञैः स्थपतिभिः सह ।
 ब्राह्मणानग्रतः कृत्वा कुशलान्यज्ञकर्मसु ॥ ११
 तं सशालचयग्रामं संप्रतोलीविटङ्गिनम् ।
 मापयामास कौरव्यो यज्ञवाटं यथाविधि ॥ १२
 सदः सपत्नीसदनं साग्रीध्रमपि चोत्तरम् ।
 कारयामास विधिवन्मणिहेमविभूषितम् ॥ १३
 स्तम्भान्कनकचित्रांश्च तोरणानि बृहन्ति च ।

(for [क]र्त्ता) —^b) Ś1 K1 2 D2 4 महाधेन (for महा) M1 2 तथा (for तत्र) Dc1 महाधेत तवाहमज (sic) —^c) D1 धीमा (for प्राहुर) —^d) K2 -चारिणी (sic), K3 T -चारिण, D3 प्रहारिण (hypermetric), G3 वारिण (for मारिण) D1 प्राहुरजुनसारिण

8 Dn1 missing (cf v l 1) —^a) K2 4 उपस्थितस्य कालस्य —^b) T1 G3 अमीतो —^c) D2 T1 G1 नाघे, G2 माघी (for माघी) B3 4 Dc1 तु (for च) K3 पौर्णमासी च, T2 'सेय, G1 'से च (for 'मीय) —^d) K2 प्रासादाद्य (sic), K3 प्रासा चान्या (for नाम शेषो) Ś1 शेषो, B3 शिष्टो, T2 श्रेष्ठो, G3 चैत्रो (for शेषो)

9 Dn1 missing (cf v l 1) —^a) K1 तस्मा (hypermetric), Dc1 त (for तत्) Ś1 प्रास्त्यास्यतु, B1 प्रस्थाप्यत्वा, D2 6 प्यतु, M1 'न तु (for 'प्यन्तु) K1 4 तत्र गच्छतु विद्वामो, T G प्रस्थाप्य (G2 'प्य) वा दि वि —^b) D 6 वा (D2 य) ह्यग —^c) K2 4 मेघस्य (for मेघार्थ) Dc1 वाजिमेधार्थसिद्ध्यर्थं —^d) Ś1 याज्ञिकं, S याज्ञिय (G2 का) — After 9, Ś1 K2 4 D1 ins an addl colophon [Adhy name K2 D1 युधिष्ठिरवाक्य — Adhy no Ś1 108]

10 Dn1 missing (cf v l 1) Before 10, Ś1 K2 4 ins वैशंभयान टवाच —^a) T1 यज्ञ (for तच्छ) —^b) K1 शासन, K3 B1 'नात् —^c) D2 हृष्ट K1 B1 2-3 D (Dn1 missing) गुडाकंशम्, K2 4 T1 G2 नरपतिर्, G3 'वरैर् (for पतेर्) —^d) K1 4 B1 2-3 D (Dn1 missing) ज्ञायत पुरपर्यभ (K1 D 2)

11 Dn1 missing (cf v l 1) —^b) K2 G2 नृपतिभि (for स्व) K2 4 वृत (for सह) —^d) K1 2 4 B1 2-3 D (except D1, Dn1 missing) कर्मणि (for कर्मसु) — After 11, T2 ins.

160* यज्ञस्य तदा स्थान सर्वलक्षणसयुतम् ।

12 Dn1 missing (cf v l 1) —^a) D2 ते (for त) K1 4 5 D1-3 सशा (D2 'सा) लचय श्रीमत् (K1 D1 श्रीमान्, D1 ग्राम), K2 सशालवस ग्राम, K3 स शालचयोपीत, B1 च शालचयग्राम, B3-5 देश सालय ग्राम, Dc1 शालप्रचयग्राम, T G1 2 M स सालवन (M1 पय, M2-4 चय) ग्राम, G3 समामाद्य देश तु Cv युत मालवनग्रामम् —^b) Ś1 *प्रतोली, K2 Dc1 D1 सु (Dc1 स) प्रतोलि, B1 2-3 D2 सप्रतोली, D2 S सु (D2 स, G2 M स) प्रतोली (for सप्रतोली) Ś1 K2 विवद्वित, K1 सुखाद्वित, K2 विटङ्गिन, K3 D1-5 सुवद्वित, Dc1 T1 G1 -विटङ्गिन, D2 सुहृद्गिन, Cv विटङ्गित (for -विटङ्गिनम्) —^c) K2 M कारयामास, K2 G2 स्थापया, Cv मापया (as in text) K2 4 कौरव्य —^d) D2 यया (for यज्ञ) — After 12, K1 B1 2-3 Dc1 D1-2 T1 ins

161* प्रासादशतसवाध मणिप्रवरकुट्टिकम् ।

[D2 प्रवा (for प्राना-) K1 Dc1 नवाध-]

— After the above, T1 reads 13^{cd} repeating it in its proper place

13 Dn1 missing (cf v l 1) K1 B1 2-3 Dc1 D2-3 om 13^{cd} K2 D1 om (hapl) 13-15 —^a) T1 G2 तत (for सद) —^b) K2 अग्नीध्रम् (for साग्नी) K3 भारत (for चोत्तरम्) Ś1 साग्नीध्रम मणि**, K4 अग्नीध्रमपि च चोत्तर — T1 reads 13^{cd} for the first time after 161* —^d) K1 B1 2-3 D (D1 om, Dn1 missing) T1 (first time) हेमरत्न (for मणिहेम) T1 (first time) -समन्वित

14 Dn1 missing (cf v l 1) K2 D1 om 14 (cf v l 13) —^a) Ś1 K2 कुमान्काचनचित्राश्च, K2 4 स्तम्भा कनकचित्राश्च —^b) K2 बृहन्निव (for न्ति च) —^c) Ś1 K2 मुख्यानि (for देशेषु) —^d) Ś1 K2 तथा शुद्धं, G2 सर्वेष्वेव (for द्वा शुद्ध) D2 4 कानन (for काञ्चनम्) K2 4 G2 सर्वमेव तु काच (K2

C 14 2323
B 14 15 14
K 14 03 13

यज्ञायतनदेशेषु दत्त्वा शुद्धं च काञ्चनम् ॥ १४
अन्तःपुराणि राज्ञां च नानादेशनिवासिनाम् ।
कारयामास धर्मात्मा तत्र तत्र यथाविधि ॥ १५
ब्राह्मणानां च वेदमानी नानादेशसमेयुषाम् ।
कारयामास भीमः स विविधानि ह्यनेकशः ॥ १६
तथा संप्रेषयामास दूतान्पतिशासनात् ।
भीमसेनो महाराज राजामह्लिष्टकर्मणाम् ॥ १७
ते प्रियार्थं कुरुपतेरायधुर्नृपसत्तमाः ।
रत्नान्यनेकान्यादाय स्त्रियोऽश्वानायुधानि च ॥ १८

कान न — After 14, T G read 16^{ab}

15 Dn1 missing (of v 1 1) K2 D1 om 15
(cf. v 1 13) —^a) K1 B1 2-5 D (D1 om, Dn1
missing) अतःपुराणां, K2 4 तत्र पुराणि K1 राजानं,
K2 राजा च, B1 राज्ञां तु —^b) K1 4 B5 D2-6
-समी (K4 B. 'मे)युषा (for निवासिनाम्) B1 नानादेश-
सुपेयुषां — Ś1 K1 om. (? hapl.) 15^a-16^b K2 om
15^a-16^a —^c) T2 G2 यत्र यत्र, G1 यत्र तत्र (for
तत्र तत्र)

16 Dn1 missing (cf v 1 1) Ś1 K1 om 16^{ab},
K2 om. 16^a (for all, of v 1 15) T G read 16^{ab}
after 14 —^a) G2 तु (for च) —^b) B4 क्षत्रियाना
(sic), D2 नानादेश (for 'देश-) K1 3 D1-5 -समीयुषा
D6 समीयुषान् (sic), T2 G2 निवासिना (for समेयु-
षाम्) B1 नानादेशसुपेयुषा —^c) K1 B1 2-5 D (except
D1, Dn1 missing) कौतेयो, K2 वीमत्सुर, G2 धर्मात्मा
(for भीम स) K2 T G2 च, K4 5 D1 तु (for
स) —^d) Ś1 K2 विद्वित्त्वास्तान्यनेकश, K1 B1 2-5 Dc1
D2-6 विधिवत्तान्य, K2 4 विधिना तान्य, K5 D1
सविता नान्य (sic)

17 Dn1 resumes G2 om 17^a-19^b —^b) K2
दूत (for दूतान्) —^c) K1 2 B1 3 Dn1 D2-5 महा-
याहो (for 'राज) —^d) B1 Dc1 -कारिणा, G1
-कर्मण

18 G2 om 18 (cf. v 1 17) —^a) K1 प्रियार्थे
D2 6 कुरुणा तम् (for कुरुपतेर) —^b) Dc1 आजेयुर
(sic) (for आययुर) D2 नृपसत्तम D6 आयुर्नृपति-
सत्तमा —^c) Ś1 K2 स्त्रियो यानायुधानि च

19 G2 om 19^{ab} (of v 1 17) —^a) K1 निर्वि

तेषां निविशतां तेषु शिविरेषु सहस्रशः ।
नर्दतः सागरस्येव शब्दो दिवमिवास्पृशत् ॥ १९
तेषामभ्यागतानां स राजा राजीवलोचनः ।
व्यादिदेशान्नपानानि शय्याश्चाप्यतिमानुषाः ॥ २०
वाहनानां च विविधाः शालाः शालीक्षुगोरसैः ।
उपेताः पुरुषव्याघ्र व्यादिदेश स धर्मराट् ॥ २१
तथा तस्मिन्महायज्ञे धर्मराजस्य धीमतः ।
समाजग्मुर्मुनिगणा बहवो ब्रह्मवादिनः ॥ २२
ये च द्विजातिप्रवरास्तत्रासन्पृथिवीपते ।

शिता, K2 निसंचता; K2 'विशता, K4 D1 'वसता,
D2 6 'वशता (for 'विशता) K2 4 तत्र (for तेषु)
—^b) K5 रुचिरेषु (for शिवि) K1 B1 2-5 D (except
D1) महात्मना (for सहस्रश) —^c) K2 नर्दत, K4
B4 Dc1 T G1 2 नर्दत —^d) Ś1 K2 5 D1 अय (for
ह्व) K1 B1 2-5 Dc1 Dn1 D2-6 G2 दिवस्पृगभवत्स्वन
— After 19, T G ins

162* प्रत्युद्गम्य नमस्कृत्य ब्राह्मणांश्च न्यवेदयत् ।

20 ^a) Ś1 K2 5 G2 M1-3 चाभ्यागताना (for
अभ्या) Ś1 K1 5 B1 2-5 D च, K2 4 तु (for स)
—^b) Ś1 K2 D1 राज्ञां (for राजा) K1 B1 2-5 Dc1
Dn1 D2-6 स राजा कु (B1 'जन्कु)रुवर्धन, G2 नाना
देशनिवासिना (= 15^b) —^c) D1 om [अ]पि K5
B1 5 [अ]तीव-, G1 3 M [अ]तीव- (for [अ]प्यति)
Ś1 K2 शय्याश्चातीवशोभना, K2 4 समाश्रास्य स (K2
न)हानुगान्, T G2 शय्याश्च प्रीतमानस (G2 'सा)

21 ^a) Ś1 अशनानां (for वाहनाना) B2 4 M2-4
विविधां (for 'घा) K2 ब्राह्मणाना च विद्विता —^b)
Dc1 corrupt Ś1 K2 5 विद्या, B2 4 शाला; M1
घान्य, M2-4 यव (for शाला) —^c) D1 T G
व्याघ्रो, M व्याघ्रान् (for -व्याघ्र) K1 B1 2-5 Dc1
Dn1 D2-6 उपेता (B2 4 'पेता, D6 'पैता) भरतश्रेष्ठो
—^d) D6 व्याधिदेशे (sic) (for व्यादिदेश) K2 [अ]य,
K4 च (for स) — After 21, T G ins

163* वर्णा पृथक्मंनिविष्टा ह्युत्तरोत्तरपूजिता ।

22 ^a) D2 चास्मिन्महा, C7 तस्यानुगा

23 ^a) B1 तु (for च) —^b) K2 4 D1 पृथिवी
तले (for 'पते) —^c) G2 समागतान् (for 'जग्मु)

समाजगुः सशिष्यांस्तान्प्रतिजग्राह कौरवः ॥ २३
 सर्वांश्च ताननुययौ यावदावमथादिति ।
 स्वयमेव महातेजा दम्भं त्यक्त्वा युधिष्ठिरः ॥ २४
 ततः कृत्वा स्यपतयः शिल्पिनोऽन्ये च ये तदा ।

कृत्स्नं यज्ञविधिं राजन्धर्मराज्ञे न्यवेदयन् ॥ २५
 तच्छ्रुत्वा धर्मराजः स कृतं सर्वमनिन्दितम् ।
 हृष्टरूपोऽभवद्राजा सह भ्रातृभिरच्युतः ॥ २६

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पडमीतितमोऽध्याय ॥ ८६ ॥

८७

वैशंपायन उवाच ।

तस्मिन्यज्ञे प्रवृत्ते तु वाग्मिनो हेतुवादिनः ।
 हेतुवादान्द्रहून्प्राहुः परस्परजिगीषवः ॥ १

ददृशुस्तं नृपतयो यज्ञस्य विधिमुत्तमम् ।
 देवेन्द्रस्येव विहितं भीमेन कुरुनन्दन ॥ २
 ददृशुस्तोरणान्यत्र शातकुम्भमयानि ते ।

C 14 2538
B 14 85 29
K 14 86 29

Ś1 K1 2 4 D1 2 1 2 M1 सशिव्याम् D1 ते (for तान्)
 —^d) K1 कौरव, B1 कौरवा

24 *) Ś1 K1 2 स सर्वांश्च (for सर्वांश्च) Dc1 अस्य
 ययौ (for अनु) K2 सर्वांश्चैतानुपादाय, B3 1 'स्तान
 मनुययौ —^b) K2 4 corrupt K2 यथा च (for
 यावद्) K1 B1 2-2 Dc1 Dn1 D2 4-4 यावदावमयान्त्र
 (B1 Dc1 'नि)ति, D2 ये च सत्यान्प्रतिष्ठित, G3
 यावदावमुपादाय —^c) K2 T1 महाराज, T2 G1
 राजो (for तेजा) —^d) G2 M1 डम्भ (for दम्भं)

25 *) D2 कृत्वा (for कृत्वा) K1 स्यपतय; K2 4
 च प (for स्वप) G2 कृत्वा स्यपतय द्रीघ —^b)
 G2 [s]न्यच् (for स्ये) K2 4 G2 ते, T G2 2
 यन् (for ये) Ś1 K2 D1 मानवा (for ये तदा)
 —^c) D2 कृष्णं (sic) (for कृष्ण) D1 यज्ञ (for
 यज्ञ) K1 यज्ञविधिद् (hypermetric) K1 B1 2-2
 Dn1 D2 1 1 राज्ञे, Dc1 G2 राजो (for राजन्) —^d)
 Ś1 T धर्मराजो, K1 सर्वं **, K2 4 G1 2 धर्मराजे,
 B1-2 जाय, Dc1 राज, Dn1 जाय, D2 6 राजो
 K1-2 2 B2 Dn1 D1-2 2 T1 G2 2 न्यवेदयद्

26 *) K2 4 त दृष्ट्वा, D1 तत् श्रुत्वा (hypermetric)
 (for तच्छ्रुत्वा) K2 4 4 धर्मराजा Ś1 K2 D1 च,
 B1 2-2 Dc1 Dn1 D2-2 तु (for स) —^b) K1 सर्वं
 (sic), D2 पृथ (for सर्वम्) Ś1 K2 D1 अनिन्दित,
 K1 4 B1 2-2 Dc1 Dn1 D2-2 अवद्वित, K2 अनिन्दित
 — D2 om. from 26^c up to 14 87 2^d —^c) K2

राजन् (for राजा) — After 26^c, D1 ins

164* श्रीमन्नाना च भवन् जनानां पुण्यद् प्रसु ।

— D2 om 26^d-14 87 1^c —^d) Ś1 lacuna, K2
 उच्यते, K4 अच्युते, Dn1 आहत, G1 अचित (for
 अच्युत)

Colophon om in K1 B1 2-2 Dn1 D2-2 — Adhy
 name K2 यज्ञायतननिर्माणं, D1 यज्ञस्यधि — Adhy
 no (figures, words or both) Ś1 110, T1 73,
 T2 G1 2 72, G2 83, M1 4 67, M2 2 71, M3
 (inf lin) 87

87

~~८७~~ B2 is not collated for this adhy

1 D2 om 1-2, D2 om 1^{ab} (for both, of v 1
 14 86 26) —^a) D1 असिन् —^b) G1 ननु, M2
 ब्रह्म (for हेतु) —^c) D1 देव (for हेतु) K1
 अयन् (sic) (for बहून्) K1 2 4 4 B1 2-2 Dn1 D1-2
 आहु (for प्राहु) Dc1 हेतुवादानुकालानु —^d) K2
 जयैषिण (for जिगीषव)

2 D2 om 2 (cf v 1 1) B1 2-2 Dc1 om 2^{ab}
 —^a) K2 2 Dn1 G2 ते (for सं) —^c) D2 च,
 D2 [पृ]व (for [हृ]व) T G1 महित (for वि) —^d)
 K1 B1 2-2 D (except D1, D2 om) भीमसेनेन भारत
 — After 2, G2 reads 5^{ab}

3 Ś1 K2 om 3^{ab} —^b) D1 शातकौभ B1 G2

शय्यासनविहारांश्च सुवह्वत्रन्तभूपितान् ॥ ३
घटान्पात्रीः कटाहानि कलशान्प्रधानान् ॥
न हि किञ्चिदसौवर्णमपश्यंस्तत्र पार्थिवाः ॥ ४
यूपांश्च शास्त्रपठितान्दारवान्हेमभूपितान् ।
उपहृतान्यथाकालं विधिवद्भूरिवर्चसः ॥ ५
स्थलजा जलजा ये च पशवः केचन प्रभो ।
सर्पानेव समानीतांस्तानपश्यन्त ते नृपाः ॥ ६
गाश्वैव महिषीश्वैव तथा वृद्धाः स्त्रियोऽपि च ।

च (for ते) —^a) B₂ : D₁ M विकाराद् (for विहा) —^a) Ś : D₁ यदुररनविभूपितान् ; K₂ यदुररान्वि ; K₃ यदुरनय वि ; B₁ १-२ D₁ D₂-२ सुवह्वत्रन्त (B₁ १-२ 'प्रत्न)सचयान् ; D₁ यदुररनस्य सचयान्

4 Ś : K₂ G₁ om (hapl) 4^a-5^b D₂ om 4^a B₂ partly damaged —^a) K₁ जय , K₂ M₁ (an/lin) घटान् , B₂ घटः B₁ घट ; D₂ घटा (for घटान्) K₂ D₁ : M₁ कटाहांश्च , M₁ कटापानि (for 'हानि) K₂ : वरान्पात्रकटाहा (K₂ 'हा)श्च —^b) B₁ : कलमान् K₂ संधकानने — K₂ : om 4^a —^c) K₂ D₁ T₁ G₂ M ते (for हि) —^a) K₁ corrupt B₁ १-२ D₁ D₂-२ अपश्यन्वसुधाधिपा ; D₂ ० 'द्वसुधाधिप

5 Ś : K₂ G₁ om 5^a (of v 1 4) G₂ reads 5^a after 2 —^a) K₂ B₂-२ T₂ G₂ विहितान् (for 'पठि) —^b) K₁ आसा*न् ; T आयतान् ; G₂ M Cv वारवान् (for दा) —^c) K₂ : नृसान् ; K₂ S क्षिप्तान् (for क्लृप्तान्) K₂ यथाकाले ; K₂ D₂ ० 'काम (for 'काल) —^a) D₁ विधि च ; S विधिधान् (for विधिवद्) B₂ भूत (for भूरि) K₁ वर्चसा ; K₂ तेजसा ; K₂ G₂ तेजस

6 ^a) K₁ स्थलजा जलजा ये च ; G₂ स्थलजाजलजाश्वैव —^b) G₂ पशवो ये च समृता —^c) B₂ सर्वे एव , D₁ सर्वाणीव (for 'नेव) D₂ ० समानेतान् —^a) K₂ वै नृपा ; G₂ भूमिपा (for ते नृपा) K₁ रथस्थं तत्र ते नृपा , K₂ : T G₂ : तानपश्यंस्तनो नृपा , B₁ १-२ D (except D₁) अपश्यस्तत्र ते नृपा (B₁ भारत)

7 ^a) K₂ : गावश्च (for गाश्वैव) K₂ : D₂ महिषी ; B₂ महिषांश्च —^b) K₁ : ० B₁ १-२ D M वृद्ध- (for वृद्धा) — D₂ reads 7^a-8^b on marg

औदकानि च सत्र्यानि धापदानि ययांसि च ॥ ७
जरायुजान्यण्डजानि श्वेदजान्युद्भिद्रानि च ।
पर्वतानूपन्यानि भूतानि ददृशुश्च ते ॥ ८
एतं प्रमुदितं सर्वं पशुगोवनधान्यतः ।
यज्ञवाटं नृपा दृष्ट्वा पर तिस्रस्यमागमन् ।
ब्राह्मणानां विशां चैव बहुमृष्टान्नमृद्धिमत् ॥ ९
पूर्णं शतसहस्रे तु विप्राणां तत्र भुञ्जताम् ।
दुन्दुभिर्मेघनिर्वोपो मुद्गुर्मुद्गुरताट्यत ॥ १०

—^a) K₂ : D₁ उदकानि , K₂ औदक्यानि D₂ om (hapl) च सत्र्यानि धापदानि Ś : K₂ ययांसि (for व)

8 D₁ reads 8^a on marg. B₂ partly damaged —^a) K₁ B₂ : D₁ D₂ २ : २ जरायुजान्डजाना (B₂ : D₁ 'जी)नि —^b) K₂ : D₁ धापदानि (for श्वेदजानि) Ś : K₂ [मो]द्भिद्रानि ; D₂ D₁ e T₂ [उ]द्भिद्रानि (for 'दानि) —^c) K₂ corrupt Ś : पार्यतानूप , D₁ पर्वताभूय ; T पार्यतान्यश्च , G₂ पर्वतान्यश्च ; G₂ 'नोप ; G₂ पार्यतान्युप (for पर्वतानूप) K₂ वाधीनि ; K₂ D₂ D₂ १-२ जापानि , D₁ धान्यानि (for वन्यानि) K₁ D₂ पर्वतारूपजातानि , B₂ : २ पार्यतानूपधान्यानि ; M₁ वर्गतानीय धान्यानि ; M₂ : मयंतो नृपधान्यानि , M₁ पर्वतासृपधान्यानि —^a) D₂ om भूतानि Ś : K₂ वै (for ते) — After 8, G₂ ins

165^a सर्वे राजन्यधान्यायमानोता नृपदासतान् ।

9 ^a) K₂ च (for प्र) S (except G₂) एवं प्रमुदिता सर्वे —^b) B₂ om गोघन K₂ : ददृशो ; B₁ : D₁ पशुतो (for पशुगो) — B₂ partly damaged —^c) Ś : यज्ञवाटे ; G₂ वाटान् —^a) K₁ D (except D₁ D₂) आगता , B₁ आययु (for आगमन्) — After 9^a, K₂ D₁ (marg sec १३) T G ins

166^a अनिदा दीयते च स तत्र भोज्यं पृथग्विधम् ।

[D₁ [अ]लिद्य , G₂ [अ]स (for गन)]

—^a) G₂ ब्राह्मणेभ्योतिथिम्यश्च —^c) K₂ : D₁ D₁ बहुमिष्टान्नम् D₂ बहुमिष्टमृद्धिमत् ; T G₂ ब्राह्मणिषास (G₂ न)मृद्धिमत् , M Cv बहुमिष्टान्नमृद्धिमत्

10 ^a) K₂ द्वे (for तु) D₂ पूर्णं शतसहस्रे तु —^b) K₁ भुञ्जत ; D₂ भुञ्जते ; G₂ वाश्वतां —^c)

चिननादामकृतसोऽथ दिवसे दिवसे तदा ।

एवं स ववृते यज्ञो धर्मराजस्य धीमतः ॥ ११

अन्नस्य बहवो राजन्नुत्सर्गाः पर्वतोपमाः ।

दधिकुल्याश्च ददृशुः सर्पिषश्च हृदाजनाः ॥ १२

जम्बूद्वीपो हि सकलो नानाजनपदायुतः ।

राजन्नदृश्यतैकस्यो राजस्तस्मिन्महाक्रतौ ॥ १३

तत्र जातिसहस्राणि पुरुषाणां ततस्ततः ।

गृहीत्वा धनमाजग्मुर्वहूनि भरतर्षभ ॥ १४

राजानः स्रग्विणश्चापि सुमृष्टमणिकुण्डलाः ।

पर्यवेपन्दिजाभ्यांस्ताञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १५

विधिवान्यन्नपानानि पुरुषा येऽनुयायिनः ।

तेषां नृपोपभोज्यानि ब्राह्मणेभ्यो ददुः स ते ॥ १६

C 14 2552
B 14 85 42
K 14 85 42

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

Dc1 निर्वोपा Ś1 द्रुभिर्वोपनिर्वोपर, Ks यद्रुभिर्वो
पनिर्वोपो —^a) D1 om one मुद्गुर Ś1 Ks D1
अवाघत, Ds c अजायत (for अवाञ्जत)

11 ^a) Ś1 Ks स कृत्स्नो (for [अ]सहस्रो) Ks
सोष, B1 2- Dn1 D2-3 चापि; Dc1 चाप (for
सोऽथ) —^b) B1 2- Dc1 Dn1 D2-3 गते, Ds Gs
M1-3 तथा (for तदा) D1 दिशश्च प्रदिशन्मथा —^c)
K. Dn1 प्र (for न) Ś1 Dc1 T2 G2 वृधे (for
'वे)

12 ^a) B1 2- D मुद (Dc1 मय, D1 तु घ)हृत्
(for बहवो) —^b) D1 corrupt Ś1 Ks राशय,
Cv टरमगा (as in text) K1 2 4 B1 2- Dc1 Dn1
D2-3 Gs टरम (Gs सम)गान्पर्वतोपमान, Ks पर्वतोच्छ्रिता
दृव (submetric) —^d) K1 Ds हृदाजनात् (sic),
Ks 4 महाहृदा; D2-3 हृदा जना, M1 तथा जना
(for हृदाजना) Ś1 Ks D1 जना सर्पिहृदासया, T1
G2 2 सर्पिणां च महाहृदात्

13 ^a) Some MSS जयुद्वीपो Dc1 [स]ति (for
हि) Ks कमलो (sic) (for मकलो) —^b) Ś1
समायुत, Gs पदो जन (for पदायुत) —^c) Ks 5
corrupt K1 Dc1 D2 [ए]कस्यो (sic), Ks 'स्ये, Gs
'स्या —^d) Ks 5 T G तस्य (for तस्मिन्) B1 2-3
D (except D1) राजन्मन्य महामरे

14 ^a) Ś1 Ks 5 Dn1 D1-3 जाती, K1 राजा (sic),
B1 Dc1 यामी, G2 3 जाति (for जाति) —^b) Dc1

समतत, D1 नभस्तत (sic) (for ततस्तत) —^c)
B damaged Gs आजहुर (for आजग्मुर्) K1
B1 5 D (except D1) गृहीत्वा भाजनाजग्मुर्, B1 'त्वा
तान्समाजग्मुर् —^d) Bs गृहीत्वा (for बहूनि) Ks
यदूनि पुरुषर्षभा

15 ^a) Bs damaged Ś1 स्रग्विणश्च Ks 4 5 T G1
चैव, Bs सर्वे (for चापि) K1 B1 4 D (except D1)
स्रग्विण (K1 Dc1 'ग्विण)श्चैव ते सर्वे —^b) K1 सुमिष्ट,
Ks ममृष्ट, Ds सुमृष्टि, Gs प्रमृष्ट (for सु)
— Bs om 15^c-16^b —^c) Ks corrupt Ś1 Ks Ms
पर्यवेदान्, K1 वेपद् (for 'वेपन्) Ś1 Ks द्विजा
भ्याणा, K1 B1 5 4 Dc1 Dn1 D2 6 'तीस्ताश्च, Ks
'भ्याश्च, K4 D1 'प्राणा (for भ्यास्ताश्च)

16 Bs om 16^{ab} (cf v l 15) —^b) Dc1 [स]न्न
दायिन, M1 नृयायिन (for ऽनुया^a) —^c) K1 इति
वै (hypermetric), B1 5-3 D (except D1) ते वै (for
तेषां) K2 B1 5 D1 S (except T2) भोज्यानि (for
भोज्यानि) —^d) Ś1 K1 D-3 द्राक्षणात् (for णेभ्यो)
Ś1 Ks 4 B1 Ds Gs सह, K1 B1 5 5 D2-4 T2 च ह,
Dc1 स ह (for स ते) Ds ब्रह्मणा नारदश्च ह (sic)

Colophon om in K4 B1 — Adhy name Ks
D1 यज्ञसमृद्धि, Ks यज्ञविभूति; Bs अश्वानुसार
— Adhy no (figures, words or both) Ś1 111,
Dn1 86, Ds 80, T1 74, T2 G1 2 73, Gs 84,
M1 78, M2 8 72, M4 68, M4 (inf lin) 88

८८

वैशंपायन उवाच ।

समागतान्वेदविदो राज्ञश्च पृथिवीश्वरान् ।
 दृष्ट्वा शुधिष्ठिरो राजा भीमसेनमथात्रवीत् ॥ १
 उपयाता नरव्याघ्रा य इमे जगदीश्वराः ।
 एतेषां क्रियतां पूजा पूजार्हा हि नरेश्वराः ॥ २
 इत्युक्तः स तथा चक्रे नरेन्द्रेण यशस्विना ।
 भीमसेनो महातेजा यमाभ्यां सह भारत ॥ ३
 अथाभ्यगच्छद्भोविन्दो घृष्णिभिः सह धर्मजम् ।
 बलदेवं पुरस्कृत्य सर्वप्राणभृतां वरः ॥ ४

युयुधानेन सहितः प्रशुभेन गटेन च ।
 निशटेनाथ साम्नेन तथैत्र कृतवर्मणा ॥ ५
 तेषामपि परां पूजा चक्रे भीमो महासृजः ।
 निमिशुम्ते च वेदमानि रन्तमन्ति नरर्षभाः ॥ ६
 युधिष्ठिरममीपे तु कथान्ते ममुसृदनः ।
 अर्जुनं ऋथयामास बहूसंग्रामकर्मितम् ॥ ७
 स तं पप्रच्छ कान्तेयः पुनः पुनररिदमम् ।
 धर्मराद् भ्रातर जिष्णुं समाचष्ट जगत्पतिः ॥ ८
 आगमद्वारकावासी ममाप्तः पुत्न्यो नृप ।

88

B₂ is not collated for this adhy.

1 K₁ D₁ om the ref —^a) M₂₋₃ समागतान्वेद-
 विदुषो —^b) T G₁ : पृथिवीश्वरान् —^d) K₁ B₁ : s-
 D (except D₁) समापत् (for समापत्वीत्)

2 ^a) K₁ B₁ D₀₁ D₁ उपायाता; G₂ उपागता (for
 उपयाता) Ś₁ K₂₋₄ D₀₁ D₁ T₁ G₂ नरव्याघ्र —^d)
 B₁ D₂₋₃ एते (for इमे) Ś₁ K₂ : D₁ जगदीश्वरा,
 K₁ : s B₁ : s-3 D₀₁ D₀₁ D₂₋₃ T G पृथिवीश्वरा —^k
 om (? hapl) 2^{cd} —^e) G₂ एतेभ्य (for एते) D₁
 म्रियते —^d) K₁ D₀₁ पूजार्हान् (for 'र्हा) K₁ : s
 B₁ : s-3 D₀₁ D₀₁ D₂₋₃ नराधिपा (K₁ 'पान्), K₂
 जनेश्वरा (for नरे) D₂ : 6 हार्दिष्येन नराधिपा

3 ^a) Ś₁ K₂ सत् (for स) K₂ D₁ T₁ तदा (for
 तथा) —^b) D₁ नरेण च (for नरेन्द्रेण) D₂ यदा-
 स्विना; T G₁ : तपस्विना (for यदा) —^c) K₂ D₀
 महाराज (for 'तेजा) —^d) Ś₁ K₂₋₃ D₁ कारव (K₁
 D₁ 'व.), K₁ B₁ : s-3 D₀₁ D₀₁ D₂₋₃ पांढव (for
 भारव)

4 ^a) K₁ corrupt. D₀₁ [अ]भ्यागच्छद् —^b)
 K₂ : धर्मज (for 'जम्) —After 4^b, M₂ : s ins

167* यज्ञेशो यज्ञपुरुष सर्ववेदान्तवेदित ।
 देवाश्च मुनयो विप्रा मनसा वन्द्य केशवम् ।
 प्रयुधितस्तत्कथं प्रविशेश स माधव ।

—^a) G₂ प्लभत्र (for 'देव) —^d) D₁ नृप (for
 प्राण) Ś₁ D₂ : G₂ M वर K₂ सर्वे प्राणवृत्त पर

5 ^a) K₂ निपटेन, D₁ निपथेन, T₁ तं (for
 'देन). Ś₁ K₂ च (for [अ]ध) K₁ : B₁ : D₂ :
 द्राथेन; K₂ सारथेन (for सारथेन) D₁ : e निपटेनोप
 केनाथ —^d) D₁ साथेन, D₂ सोथेन (sic) (for
 तथैव) D₁ : ऋमणा (for 'व')

6 ^a) K₂ : D₀₁ D₂₋₃ महारथ, K₂ महानु=
 B₁ : s-3 D₀₁ T₁ महावृत् (for 'भुन) —^c) K₂ M₂
 [5]ध, G₂ [5]धि (for च) —^d) D₀₁ रन्तयतो
 K₁ D (except D₀₁ D₁) च सर्वदा (for 'पर्यना)

7 ^a) D₀ दामधितु (sic), M₂ : s समीपेषु (for
 'पे तु) —^d) K₁ : s B₁ : s-3 D₀₁ D₂₋₃ कर्मित, B₁
 यजित, D₀ को (D के)चित, T₁ G₂ कर्मित (for
 कर्मितम्)

8 ^a) B₂ तु (for त) —^b) K₂ : D₁ G₂
 भरिदम; K₂ B₁ D₂ : 6 T G₁ : 'दम —^c) K₂ D₁
 जिष्णु (for जिष्णु) K₁ B₁ : s-3 D₀₁ D₀₁ D₂₋₃ धर्मज
 शकृज जिष्णु —^d) K₂ : S स चाचष्ट; B₁ तमां;
 D₀₁ तथा (for समा)

9 Before 9, Ś₁ K₂ : B₁ : s D₁ T G₁ : M ins
 चाधुदेव उवाच, K₂ : G₂ धीकृत्वा उ —^a) Ś₁ K₂
 B₁ M₂ भगम (B₁ 'च्छद्; K₂ भागतो K₁ भागम
 द्वारकां कश्चिन् —^b) K₁ : B₁ D₁ : 6 C_v समाप्त, T₁
 तपात् K₂ पुरुषोत्तम; D₁ : T G₁ 'पो नृप —^c)

योऽद्राक्षीत्पाण्डवश्रेष्ठं बहुसंग्रामकृशितम् ॥ ९
 समीपे च महाबाहुमाचष्ट च मम प्रभो ।
 कुरु कार्याणि क्रान्तेय ह्यमेघार्थमिद्वये ॥ १०
 इत्युक्तः प्रत्युवाचैनं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 दिष्ट्या स कुशली जिष्णुरुपयाति च माधव ॥ ११
 तव यत्संदिदेशामौ पाण्डवानां बलाग्रणीः ।
 तदाख्यातुमिहेच्छामि भवता यदुनन्दन ॥ १२
 इत्युक्ते राजगार्दूल वृष्ण्यन्धरुपतिस्तदा ।

प्रोवाचेदं वचो वाग्मी धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ॥ १३
 इदमाह महाराज पार्थवाक्यं नरः स माम् ।
 वाच्यो युधिष्ठिरः कृष्ण काले वाक्यमिदं मम ॥ १४
 आगमिष्यन्ति राजानः सर्वतः कौरवान्प्रति ।
 तेषामेकैरुगः पूजा कार्येत्येतत्क्षमं हि नः ॥ १५
 इत्येतद्वचनाद्राजा विज्ञाप्यो मम मानद ।
 न तदात्ययिकं हि स्याद्यदर्घ्यानयने भवेत् ॥ १६
 कर्तुमर्हति तद्राजा भवाश्चाप्यनुमन्यताम् ।

C 14 2559
 B 14 05 17
 K 14 07 17

K₂ S (except T: G₂) मो (for चो) K₁ पाण्डवश्रेष्ठ
 —^d) K₁ ३ : B₁ ३-४ D₁ D₂-३ कर्षित, D_२ c कोविद
 (for कशितम्)

10 ^a) K₂ ४ B तु, K₃ दि, M₁ म (for च)
 Ś₁ K महाबाहु, K₂ ४ D₁ ३ 'बाहो —^b) K₂ ४
 D₁ म (K₂ म)माचष्ट (for आचष्ट च) Ś₁ K₂ B₂-२
 न मम, B₁ G₁ ३ मम न, D_२ T मम च (by
 transp) K_२ प्रभु D₁ पार्थम्यग्रामकृशित (cf 7^d,
 9^d), G₂ आचष्ट मनुवागत, M आचष्टे मम म प्रभो
 —^c) D₁ नुन् (for कुन्) B_२ ४ कर्माणि (for कार्याणि)
 Ś₁ K₃ मद्राणि, D₁ कौतये (for 'य)

11 B. partly damaged —^a) Ś₁ K₃ D_२ T
 G₁ २ [इ]ष्ट (for [गु]न —^b) Ś₁ K₃ D₁ दुन्नाजो
 (for धर्म) —^c) B_२ D_२ [म]द्य (for स) K₂-४
 D_१ कुरुश्री —^d) K₁ ३-४ B₁ ३-४ D (except D_३)
 G_२ टपायाति K_२ D_२ [इ]ष्ट, T G स (for च)

12 ^a) K₁ D₁ D_२-३ यद्विद्, K_२ यद्य ते, B₁ ३-४
 D_२ यद्य (for त्व यन्) Ś₁ K₃ D_२ c [म]य, K₁
 B₁ D₁ D₂-४ M_३ [म]न्मिन, D_२ [म]ाष्टी (for [म]मौ)
 K_२ यद्य ते मदिदेशानां, T₁ G₁ तव यस्मदिदेशान
 —D₁ om 12^d-15^d —^c) K_२ ४ corrupt K₁ D₁
 D₂-२ तदाज्ञातम्, K_२ B₁ ३-४ D_२ M_३ 'स्यातम्, G_२
 तदा श्रोतुम् (for तदाख्यातुम्) Ś₁ K₃ पृतदाख्यातु (K_३
 'न)मिच्छामि —^d) K_१ भवतो, D_३ ता

13 D₁ om 13 (cf v 1 12) B_२ partly damaged
 —^a) K₁ B₁ ३ : D (D₁ om) इत्युक्ते धर्मराजेन,
 G_२ M_२ को राजगार्दूल ('12 'लो) —^b) B पति,
 D_२ पितुन् (sic) —^d) K_३ M_३ ४ धर्मराज (for धर्मा
 स्थान)

14 D₁ om 14 (cf v 1 12) —^a) K_२ ४ नर
 व्याघ्र (for महाराज) —^d) Ś₁ पार्थो (for पार्थ)

K₁ D₁ D₂-३ सरस्वर, K_२ ४ B₁ ३-४ D_२ M_३ ४ नर
 स हि (K_२ M_३ ४ मा, K_३ मे), K_२ नरस्तदा, T₁
 G₁ नरेश्वर, T_२ सरन्सखा, G_२ जनेश्वर, G_३ ममानघ
 (for नर स माम्) —^c) Ś₁ K_३ चोषो, K_२ ४ T₁
 च (T₁ वा)चो, G_३ चेषो (for वाच्यो) M_२ युधिष्ठिरं
 C_२ यद्वाच्य भवता कृष्ण —^d) K_२ अथावचीत्, D_३
 ४ ४ अरिंदम (for इदं मम)

15 D₁ om 15 (cf v 1 12) —^b) G_३ सर्वश
 K_२ पुन (for प्रति) Ś₁ K_३ करानादाय सर्वश, K₁
 B₁ ३-४ D₁ D₂-३ सर्वं वै कौरवर्षभ, D_२ सर्वं कौरव-
 नदन —^c) K_२ अनेकश (for एकै) K₁ B₁ ३-४ D
 (D₁ om) प्राप्ताना मह (B₁ D_२-४ 'नामर्ह)ता पूजा
 (K₁ 'जा), G_३ तेभ्य एकैकश पूजा —^d) Ś₁ K₁ ४
 D₁ D₂-२ कार्या ह्येतत्, K_२ कार्यमेतत्, D_२ T₁ कार्यं
 (T₁ यं) ते तत् (for कार्येत्येतत्) G_३ तत् (for न)
 K_२ कार्येत्येतदि न क्षमं

16 ^a) K_२ D₁ तदा (for इति) K_२ ४ T G₁ ३
 [म]तद्वचनं, K_३ मद्रचनाद्, D₁ तद्व (for [म]तद्व)
 —^b) K_२ D₁ विज्ञाप्य, D_३ ३ विज्ञेय्यो, D_२ विज्ञाय
 (for 'प्यो) K_२ ४ वाक्यत (for मानद) K₁ पूजया
 मास मानद, K_२ विज्ञाप्यो माधव स्वया, D_२ भवाश्चाप्य
 नुमन्यता (= 17^b), G_२ विज्ञाप्यो मधुसूदन —^c)
 M_३ तत् (for न) Ś₁ तदात्यायिक, T₁ तथात्यधिक,
 M₁ ददत्ययिक (sic) (for तदात्यय) K_२ वा, T₁ G₁ २
 M न (for हि) K₁ यथा लौकिक न स्याद् (submetric),
 K_२ ४ न तदात्ययक य (K_३ त)स्याद्, B₁ ३-४ D₁ D₂-३
 T_२ यथा चात्ययिकं न स्याद्, D_२ यथा चात्ययिक तस्य,
 D₁ तत्तदात्ययिक न स्याद्, G_३ न तदात्ययिक तस्याद्,
 C_२ न तदात्ययिक न स्याद् —^d) K_२ D₁ corrupt
 G_२ M_२ [s]भवत् (for भवेत्) K₁ यदृच्छया च रणेभवत्
 (hypermetric), K_३ पार्थाना यततो भवान्, B₁ ३-४
 D₁ D₂-३ यदर्घा (B₁ D_३ यदर्घ्या, B_३ यदर्घ, D_३

राजद्वेषाद्विनश्येयुर्नैमा राजन्प्रजाः पुनः ॥ १७
 इदमन्यच्च कौन्तेय वचः स पुरुषोऽब्रवीत् ।
 धनंजयस्य नृपते तन्मे निगदतः शृणु ॥ १८
 उपयास्यति यज्ञं नो मणिपूरपतिर्नृपः ।
 पुत्रो मम महातेजा दयितो बभ्रुमाहनः ॥ १९

तं भवान्मदपेक्षार्थं विधिवत्प्रतिपूजयेत् ।
 स हि भक्तोऽनुरक्तश्च मम नित्यमिति प्रभो ॥ २०
 इत्येतद्वचनं श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 अभिनन्द्यास्य तद्वाक्यमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २१

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अष्टाशीतितमोऽध्याय ॥ ८८ ॥

८९

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रुतं प्रियमिदं कृष्ण यन्वमर्हसि भाषितुम् ।

तन्मेऽमृतरसप्रख्यं मनो ह्लादयते विभो ॥ १
 बहूनि किल युद्धानि विजयस्य नराधिपैः ।

यदर्या, Ds lacuna, Ds यत्तथा)हरणेभवत्, Dc1
 यदर्थाहरणे भवेत्

17 ^a) D1 पुवम् (for कर्तुम्) Ks & T1 Ms अर्हसि
 —^o) B1 Dc1 D1 corrupt. Ś1 Ks राज्ञा द्वेषा(Ks
 'प्या'द्, Ks & राज्ञो द्वेषाद्, T G1 & राजदो', Gs
 राजानो न (for राजद्वेषाद्) K1 & Ds-1 न (Ks Ds
 हि) नश्येयुर् Ks विनश्येन्, Ks T G1 & M हि
 नश्येन्, Dn1 न पश्येयुर् (for विनश्ये') B1 & &
 (marg) तद्व्यादिष्टा (B4 'ष्ट) न नश्येन्, Bs damaged,
 D-^o राजद्वेष न पश्यामि —^a) M1 इमे (for इमा)
 K1 & B1 & Dn1 Ds-1 पुन प्रजा (by transp),
 Ds^o पुन पुन

18 M om. (? hapl) 18-20 —^a) Ds^o (also
 as in text) चाल्यति (sic), T G1 & आश्वस्य (for
 अन्यच्च) Ks & T2 G1 & कौरव्य (for कौन्तेय) Gs
 भीममेव च कौन्तेय —^b) B1 वचन (for वच स)
 D1 पुनर् (for पुरयो) —^a) G1 तस्मिन् (for तन्मे)

19 M om 19 (cf v 1 18) —^a) Ś1 Ks Dc1
 D1 उपन्यास्यति, B2 उपाया' Ks & राजस्, Ds T
 G यज्ञास् (for यज्ञ) Ks & D1 T G न्, Ks च,
 Dc1 नो (for नो) —^b) B1 & स मणपूर-, T G
 मणपूर- (for मणिपूर-) —^o) Ks & मे सु (for मम)
 —^a) Ds यदितो (by metathesis)

20 M om 20 (cf v 1 19) —^a) Ks मम
 ऐक्षार्थं (sic) (for मदपे') —^b) Ks corrupt, Dc1

विधिवत्प्रतिपूजयेत्, Gs 'वत्परिपूजय —^o) B1 & D
 (except D1) स तु, G1 स ह (for स हि) D1
 युक्तो, D2 रक्तो (for भक्तो) —^a) Ds नित्यमिति,
 T G1 'प्रति (sic), Gs 'प्रिय (for 'मिति)

21 ^a) Ks D1 [पु]व (for [पु]वद्) —^b) Gs धर्म-
 पुत्रो (for 'राजो) —^o) Ds Gs स (for [स]स्य)

Colophon om in Ks Bs & — Adhy name Ks
 अर्जुनसदेश, B1 अश्वानुमार, D1 कृष्णवाक्यं, Ds^o
 ह्यानुसार — Adhy no (figures, words or both)
 Ś1 112, Bs 82, Dn1 87, Ds 81, T1 75, T2
 G1 & 74, Gs 85, M1 & 69, Ms & 73, M1 (sn/
 ln) 89 — Śloka no Dn1 21

89

~~B2~~ B2 is not collated for this adhy

1 T2 om the ref. —^a) G1 इमं (for इद)
 Bs-5 वृत्त्र (for कृष्ण) —^b) Ks यस् (for यत्)
 Ks & Dc1 भाषित (for 'बुम्) Gs यत्तथा मम भाषित
 —^o) Ks D1 यन् (for तन्) K1 Dn1 Ds-5 -रस
 पुण्य, Ks & -रसप्रम (for 'रुय) —^a) Ś1 K1 Bs &
 Dc1 Dn1 D1-c M1 ह्लादयति, Ks Ds ह्लादयति, Ks
 ह्लादयितु (for 'यते) Ś1 K1 & B1 & D M1 प्रभो
 (for विभो)

2 ^a) Ks & खलु (for किल) —^b) Ks & विजयश्च
 नराधिप —^o) Ś1 Ks उवाच स, D1 उवाच * (for

पुनरासन्हृषीकेश तत्र तत्रेति मे श्रुतम् ॥ २
 मन्निमित्तं हि स सदा पार्थः सुखविवर्जितः ।
 अतीव विजयो धीमानिति मे दूयते मनः ॥ ३
 संचिन्तयामि वार्ष्णेय सदा कुन्तीसुतं रहः ।
 किं नु तस्य शरीरेऽस्ति सर्वलक्षणपूजिते ।
 अनिटं लक्षणं कृष्ण येन दुःसान्युपाश्रुते ॥ ४
 अतीव दुःखभागी स सततं कुन्तिनन्दनः ।

न च पश्यामि वीभत्सोर्निन्द्यं गात्रेषु किंचन ।
 श्रोतव्यं चेन्मयैतद्वै तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ५
 इत्युक्तः स हृषीकेशो ध्यात्वा सुमहदन्तरम् ।
 राजानं भोजराजन्यवर्धनो विष्णुरब्रवीत् ॥ ६
 न ह्यस्य नृपते किंचिदनित्यमुपलक्ष्ये ।
 ऋते पुरुषसिंहस्य पिण्डिकेऽस्यातिक्रायतः ॥ ७
 ताम्या स पुरुषव्याघ्रो नित्यमध्यसु युज्यते ।

C 14 2582
 B 14 87 9
 K 14 88 9

पुनरासन्) —^d K₁ B₁ 3- D (except D₁) च मे,
 T G₁ 2 M [इ]ति न, G₂ मया (for [इ]नि मे)

3 ^a) K₂ 8 त (K₃ स) निमित्त, K₁ सनि^१, G₂
 एवमुक्त (for मन्निमित्त) K₂ 4.5 हि नतत, D₁ दिवा
 सर्वा, T G₁ 8 हि स तदा (for हि स सदा) K₁ B₁
 2-3 Dc₁ Dn₁ D₂-c किंनिमित्त म नित्य हि (B₁ हि स
 नित्य) —^b) K₂ पार्थ K₁ पार्थ सुखविवर्जित —^c)
 B₁ D₁ धीमन् —^d) G₁ प्रयतने (hypermetric), G₂
 दीयते (for दूयते) D₃ 6 इति मो (D₃ नित्य मो) इयते
 मन

4 ^a) K₁ 4 5 B₁ D₁ 2 3 M₂-4 स (for स) K₁ 5
 B₁ 2-3 D (except D₁) कौंठियं (for वार्ष्णेय) —^b)
 D₁ कुन्तीसुतो K₁ B₁ 2-3 Dc₁ Dn₁ D₂-3 रहो जिष्णु
 जनाईन (Dn₁ नं), D₃ अहो जिष्णुजनाईन — After
 4^b, Ś₁ K₁ B₁ 2- D (except D₁) ins

168* अतीव दुःखभागी स सतत पाण्डुनन्दन ।

[Cf 5^{ab} Ś₁ सुखभागी (for दुःख) D₃ 6 ततो वै
 (for सतत) Ś₁ K₁ कुन्तिनन्दन]

— K₁ om (hapl.) 4^a-5^b —^c) K₂ 5 D₂ 3 तु (for
 नु) D₃ 6 [S]स्तु T G₁ 2 [S]स्तिन्, G₂ ते (sic)
 (for स्ति) —^d) Ś₁ K₂ 3 Dc₁ अनिट, G₂ अरिट
 (for अनिटं) —^e) B₃ 4 Dc₁ दुःखम् (for दुःखानि)

5 K₁ om 5^{ab} (cf v 1 4) B₁ om 5^{ab} —^a)
 Ś₁ B₁ 2 3 Dc₁ Dn₁ D₂-2 3 अतीवामुखभागी स (Dn₁
 भोगी स, D₁ भागस्तु), K₂-3 D₁ 6 G₂ अतीव सु (G₂
 दुःखभागी स (K₂ भाजी च, K₄ भाजी स, D₁ G₂
 भोगी स) —^b) K₂ G₂ कुरुनन्दन, Dc₁ पांडु, D₁
 कुरुनन्दन (for कुन्तिनन्दन) —^c) K₁ B₁ 2-3 D न
 हि, K₂ 4 स च (for न च) —^d) Ś₁ K₁ 8 B₃ 4
 Dc₁ T G नित्य (for नित्य) K₁ गतेषु (sic), K₂ 4
 पश्यामि (for गात्रेषु) —^e) T₂ च (for चेन्) K₁ 3
 B₁ T₁ G₁ 2 M₁-2 मम (for मया) G₂ तद् (for

[ए]त्द् K₅ ते (for वै) —^f) K₅ त्व (for मे)
 B₁ व्याहर्तुम् (for व्याख्यातुम्) K₃ तत्तमाचक्ष्व माधव
 — After 5, Ś₁ K₁ D₁ ins an addl colophon
 [Adhy name D₁ युधिष्ठिरप्रश्न — Adhy no
 Ś₁ 113]

6 In Dn₁, the portion from 6 up to 14 90
 27 is lost on missing folios Before 6, Ś₁ K₂ 4 D₁
 ins वैशपायन उवाच —^a) K₅ तु (for स) —^b)
 T₁ ज्ञात्वा (for घ्यात्वा) Ś₁ K₁ 5 D₂-6 उत्तर, B₂-3
 अप्रिय, Dc₁ अप्रिये (for अन्तरम्) —^c) Ś₁ K₅
 भोजराजन्य, K₂ 4 B₂-3 D₃ G₂ स्य, K₃ न्यो, T₁
 राजराजन्य (for भोज) —^d) Ś₁ M₈ वचन (for
 वर्धनो)

7 Dn₁ missing (cf v 1 6) B₂ om. 7^{ab} —^a)
 Ś₁ [अ]न्यन्य, K₂ 8 G₂ M₂ 3 [अ]स्त्यस्य, D₁ [अ]स्या
 न्यन्, T G₁ [अ]न्यत्र, G₂ ह्यत्र, M₁ 4 [अ]स्त्यत्र (for
 ह्यस्य) D₃ नृपते —^b) K₁ B₁ D₂-6 सखिष्टम्,
 B₁ 4 Dc₁ D₃ संखिष्टम्, G₂ अरिष्टम्, Cnp सखिष्टम्
 (for अनिष्टम्) K₁ लक्षणे, K₂ लक्ष्यते (for लक्ष्ये)
 K₅ अनिष्ट गात्रमपत्रपि —^c) D₁ lacuna, D₃ न ते,
 D 6 उमे (for ऋने) —^d) K₁ 2 G₂ 3 corrupt Ś₁
 K₂ D₁ पिण्डिके त्वतिकायत, K₄ केभ्योतिकायके, B₁
 (marg as in text) केस्यातिकायिके, D₃ पिण्डिकस्या
 तिकायत, D₅ 6 पिण्डिकेस्याति, T₁ G₁ पिण्डिकस्यात्र
 कायत, T₃ C₇ पिण्डिकेस्याधिके यत

8 Dn₁ missing (cf v 1 6) —^a) K₁ B₁ 5
 D₂-6 स ताम्या (by transp), D₂ सभाया (sic) K₅
 B₂ पुरुषव्यत्र —^b) Ś₁ K₅ अध्वनि (for सु) K₁ 8
 B₁ 2-3 D (except D₁, Dn₁ missing) वर्तते, G₂
 पूज्यते (for युज्यते) —^c) K₁ B₁ 2-3 D (except
 D₁, Dn₁ missing) च (for हि) K₂ 4 T G
 [अ]न्यम् (for [अ]न्यद्) B₂-3 अत्र (for अनु-) D₁
 पश्यामि (for मि) —^d) K₁ B₁ D₂-6 भाजनं;

न ह्यन्यदनुपश्यामि येनासौ दुःखभागजयः ॥ ८
 इत्युक्तः स कुरुश्रेष्ठस्तथ्यं कृष्णेन धीमता ।
 प्रोवाच वृष्णिशार्दूलमेवमेतदिति प्रभो ॥ ९
 कृष्णा तु द्रौपदी कृष्णं तिर्यक्मास्यमैक्षत ।
 प्रतिजग्राह तस्यास्तं प्रणयं चापि केशिहा ।
 सख्युः सखा हृषीकेशः साक्षादिव धनंजयः ॥ १०
 तत्र मीमादयस्ते तु कुरवो यादवास्तथा ।
 रेमुः श्रुत्वा विचित्रार्था धनंजयकथा विभो ॥ ११
 तथा कथयतामेव तेषामर्जुनसंकथाः ।

उपायाद्वचनान्मत्यो विजयस्य महात्मनः ॥ १२
 सोऽमिगम्य कुरुश्रेष्ठं नमस्कृत्य च बुद्धिमान् ।
 उपायातं नरव्याघ्रमर्जुनं प्रत्यवेदयत् ॥ १३
 तच्छ्रुत्वा नृपतिस्तस्य हर्षवाष्पाकुलेक्षणः ।
 प्रियाख्याननिमित्तं वै ददौ बहु धनं तदा ॥ १४
 ततो द्वितीये दिवसे महाञ्जब्दो व्यवर्धत ।
 आयाति पुरुषव्याघ्रे पाण्डवानां धुरंधरे ॥ १५
 ततो रेणुः समुद्भूतो विवभौ तस्य वाजिनः ।
 अभितो वर्तमानस्य यथोच्चैःश्रवसस्तथा ॥ १६

Ks भागभवेत्, T G1 वाजय (for भागजय)

9 Dn1 missing (cf v 1 6) —^a) Ks इत्युक्त्वा
 K1 4 B1 8- D (except D1, Dn1 missing) पुरुष-
 (for स कुरु) —^b) K1 B1 D2-6 तदा, Ks T2
 तथा, Bs lacuna, D1 कथं, Gs सत्य (for तथ्यं)
 —^c) Ks उवाच (for प्रो) T1 G1 प्रोवाच राजशार्दूल,
 M1 च पुरुषव्याघ्रम् —^d) Gs एवमेव, M2 8 एतदेव
 (for एवमेतद्) T1 G1 इह (for इति) Bs 4 T2
 G2 8 M प्रमु (for प्रभो)

10 Dn1 missing (cf v 1 6) —^a) Ds कृष्ण
 (for कृष्णा) Ds M1 कृष्णा, Gs विष्णु (for कृष्ण)
 —^b) K2 4 corrupt. K1 D3 4 सा स्वयम् (for सास्व)
 Ds ऐच्छत, Ds ऐक्षतत् (for ऐक्षत) —^c) Ś1 Ks
 तत्, K1 Gs तु; Bs 4 स (for त) —^d) Ś1 प्रण
 यश्, Ks Gs याच् (for य) T1 प्रणयं चाविदेश ह
 —^e) Ks प्रमु, B1 D1 पर्यु; M1-8 सख्या (for
 सख्यु) Bs 4 इत्युवाच हृषीकेश

11 Dn1 missing (cf v 1 6) —^a) Ds यत्र
 (for तत्र) —^b) K2 4 कौरवा (for कुरवो) Gs
 तदा (for तथा) K1 B1 2-5 D (except D1, Dn1
 missing) कुरवो याज (Ds जय) काश्च ये, Ks कौरवो
 यादवस्तथा —^c) Gs किमु (for रेमु) Gs श्रुता
 (for श्रुत्वा) Ś1 Ks विचित्रास्ता, K1 B1 D2 8 5 6
 'त्रा तां, K2 B2 D1 'त्रार्थं, K4 5 B4 8 'त्रार्थां (for
 'त्रार्था) D4 रेमुश्चित्रा विचित्रा तां, Gs विचित्रं रेमिरे
 श्रुत्वा —^d) K1 2 4 5 B1 8-5 D (Dn1 missing) Gs
 -कथां (for -कथा) K1 B1 8-5 D (except D1, Dn1
 missing) शुभां, Ks 4 प्रभो (for विभो)

12 Dn1 missing (cf v 1 6) Before 13, B8-5
 1ns वैशंपायन उवाच —^a) D1 corrupt K1 2 4

B1 5 D2-6 तेषां, Ks B2 4 Dc1 तत्, T1 G1 3 कथा
 (for तथा) G2 8 एवं (for एव) —^b) D2 6
 Gs पुरुषो (for तेषाम्) Ks B2 Dc1 -सकथां, B4
 संगता, T1 G2 M1 -सकथा (for सकथा) K1 B2
 D2-4 पुरुषोर्जुनसकथां, K2 4 तथा मर्जुनसकथा — B1
 om 12^{ad} —^c) Ś1 Ks अन्यो, K1 D2-5 दूतो (for
 मर्त्यो) K2 4 D1 उपायाद्वचनान्मत्यो (sic) —^d) Ks
 corrupt.

13 Dn1 missing (cf v 1 6) —^a) B1 क्षमि ;
 D1 नामि (for सोऽमि) Ś1 नरश्रेष्ठ (for कुरु) —^b)
 Gs नमस्कृत्वा —^c) K1 8 B1 D2 3 6 M1 4 उपयात,
 K2 4 T1 G उपयायात D1 'यंत, T2 'यात्त (for
 'यात) —^d) K1 B1 8-5 Dc1 D2-5 फाल्गुन (for
 अर्जुन) Ds फाल्गुनं प्रतिवेदयत्, M1 अर्जुनं प्रत्यवादयत्

14 Dn1 missing (cf v 1 6) —^a) Gs तस्मै
 (for तस्य) —^b) Ks corrupt T G1 2 M2-4 हर्षं
 वाष्पाविलेक्षण —^c) K2 निमित्ते D4 हि (for वै)
 —^d) T1 तथा (for तदा)

15 Dn1 missing (cf v 1 6) —^a) K1 B2 4
 Dc1 Ds T2 Gs द्वितीय (for द्वितीये) —^b) K2 M2
 महा (for महात्र) Ś1 Ks [s]भ्यवर्धत, K2-4 D1
 [s]भ्यवर्धत, Gs व्यवर्धत (for 'धंत) —^c) K2 4
 क्षयाते (for 'ति) K1 B1 8-5 Dc1 D2-5 क्षागच्छति
 नरव्याघ्रे (B4 महाभागे), Ds क्षागच्छत नरव्याघ्र (sic)
 —^d) K1 B1 8-5 D (except D1, Dn1 missing)
 कौरवाणां (for पाण्डवाना) Bs धनुर्धरे (for धुरंधरे)

16 Dn1 missing (cf v 1 6) —^a) Ś1 M4
 समुद्भूतो (for 'द्भूतो) —^b) D1 राजित (for वाजिन)
 —^c) K2 corrupt Dc1 Ds T G1 वर्धमानस्य (for

तत्र हर्षकला वाचो नराणां शुश्रुवेऽर्जुनः ।
 दिष्ट्यासि पार्थ कुशली धन्यो राजा युधिष्ठिरः ॥ १७
 कोऽन्यो हि पृथिवी कृत्स्लामनजित्य सपार्थिवाम् ।
 चारयित्वा हयश्रेष्ठमुपायायाद्वतेऽर्जुनम् ॥ १८
 ये व्यतीता महात्मानो राजानः सगरादयः ।
 तेषामपीदृशं कर्म न किञ्चिदनुशुभम् ॥ १९
 नैतदन्ये करिष्यन्ति भविष्याः पृथिवीक्षितः ।
 यच्चं कुरुकुलश्रेष्ठ दुष्कर कृतवानिह ॥ २०

इत्थेवं वदता तेषा नृणा श्रुतिसुखा गिरः ।
 शृणान्विवेश धर्मात्मा फल्गुनो यज्ञसंस्तरम् ॥ २१
 ततो राजा सहामात्यः कृष्णश्च यदुनन्दनः ।
 धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य ते तं प्रत्युद्ययुस्तदा ॥ २२
 सोऽभिवाद्य पितुः पादौ धर्मराजस्य धीमतः ।
 भीमादीथापि संपूज्य पर्यष्वजत केशवम् ॥ २३
 तैः समेत्यार्चितस्तान्स प्रत्यर्च्य च यथाविधि ।
 विशश्रामाय धर्मात्मा तीर लब्ध्वेव पागगः ॥ २४

C 14 259
B 14 81 25
K 14 81 25

वत्) —^d) K₁ M₁ तथा (for यथा) K. प्रभो,
B₁ G₂ तदा (for तदा)

17 D₁ missing (cf v 1 6) —^a) G₂ तथा
(for तत्र) Some S MSS हर्षकला, K₁ B₁ s-s D₁
D₂- T₂ हर्षकरी, K₂ कुशली, D₁ हपाकुला —^b)
D₁ नराणां शुश्रुवेऽर्जुनम् —^c) Ś₁ K₂ D₁ G₂ ते (for
[अ]पि) Ś₁ K₂ D₁ कुशली, D₁ कुशली (s10) (for
कुशली)

18 D₁ missing (cf v 1 6) —^a) K₂ सर्वा
(for कृत्स्नाम्) —^b) K₂ विनिर्जित्य, K. विजित्य
च, T G₁ अभिजित्य (for एव) Ś₁ K₂ D₁ च
(for स) Ś₁ D₁ पार्थिवान्, K₂ पार्थिव, G₂
पार्थिव (for पार्थिवान्) K₁ B₁ s-s D₁ D₂-1 जिरा
हि (B D₂ च) युधि पार्थिवान्, B₂ युधि जित्वा च
पार्थिवान्, D₂ c जित्वा युधि हि पार्थिवान् —^c) K₂
कुरुश्रेष्ठम्, D₁ हर, G₁ M₁ हय श्रेष्ठम् (for हयश्रेष्ठम्)
—^d) D₁ om from उपायाया up to किञ्चिदनुशु (in
15^d) K₂ M₂ उपायायाद्, M₁ नमुपा, M₂ उपाये
(inf in 'या'स्वाम् (for उपायायाद्) K₁ उपागच्छे
चोर्जुन, K₂ उपादाद्वतेर्जुनात् (submetrio), K₂
D₁ c उपायाया (D₂ 'पनच्छे) हतेर्जुन, B₁ s-s D₂-5 उपा
गच्छेदेवेर्जुनात्, T G उपायायार्जुनाद्वते

19 D₁ missing (cf v 1 6) D₁ om up to
किञ्चिदनुशु (in 19^d) (cf v 1 18) —^a) Ś₁ K₁ s s
B₁ s s D₁-3 येप्यनीता, K₂ येना, T₂ G₁ ये ह्य
(for ये व्यतीता) —^d) D₁ om न K₂ s T₁ G₁ s
M₁-2 अनुशुभम्, T₂ G₂ अपि शुश्रुम् K₁ B₁ s-s
D₂-5 न कदाचन शुश्रुम् (B₁ s s 'म)

20 D₁ missing (cf v 1 6) —^b) K₂ राजान
(for भरिष्या) Ś₁ D₁ T₁ G₁ पृथिवीक्षिता, B₁ s-s
D₁ D₂-5 वसुधाधिपा G₂ भविष्यतो नराधिपा —^c)

K₂ s D₁ G₂ यत् (for यत्) G₂ श्रेष्ठो —^d) Ś₁
दुष्कर, D₁ दुस्तर (for दुष्कर) K (except K₂)
B₁ s-s D₁ D₂-1 असि, G₂ इव (for इह) D₂ c
कृतवानसि दुष्कर

21 D₁ missing (cf v 1 6) —^a) B₂ s D₁
पुसा (for तेषा) —^b) K₁ B₁ s D₂-5 पुसा, B₂ s
D₁ तेषा, D₁ धृता (for नृणा) K₁ B₁ s-s D₁
D₂-5 कर्ण- (for श्रुति) K₂ गिरा, G₂ कया (for
गिर) —^d) Some MSS फाल्गुनो, Ś₁ K₂ क्लृणो
K₂ विस्तर, T -समदि (for संस्तरम्)

22 D₁ missing (cf v 1 6) —^a) D₂ om त
Ś₁ K₁ s s B₁ D₂-1 त प्रत्युद्ययतुस्तदा, K₂ s त तु
(K₂ तु) प्रत्युद्ययौ तदा, B₂ s प्रत्युद्गम्येयतुस्तदा, B₂
त प्रत्युद्गमेशुस्तदा, D₁ प्रत्युद्गमयतुस्तदा, D₁ त तु
प्रत्यययौ तदा

23 D₁ missing (cf v 1 6) —^a) K. G₁ तत
(for पितु) —^b) K₂ M₁-2 धर्मराजश्च (s10) (for
'जस्य) Ś₁ भारत (for धीमत) —^c) D₁ M₁ s
[अ]पि (for [अ]पि) —^d) D₁ om from जत केशव
up to पागग (in 24^d) K₂ s प्रत्युद्गम, G₂ M₁
परिव्रजत (for पर्य) D₂ पर्यजयत शकर — After
23, M₂ s 129

169* सौम्यात्मन्यमृताधारे परिव्रजे सुखं ययौ ।

24 D₁ missing (cf v 1 6) D₁ om. 24 (of
v 1 23) —^a) K₂-s G₂ समभ्यर्चित (K₂ 'तां) स,
B₂ समेत्यार्चित (for 'चित्त) K₁ B₁ s D₂-5 T₂
तांश्च, K₂ s B₁ वंस्तान्, G₂ सर्वान् (for तान्स)
—^b) K₁ [अ]यद्, K₂ तु, B₁ s s D₁ 2 s-s [अ]य,
B₁ om, D₂ स (for च) K₂ समभ्यर्च्य यथाविधि;
K₂ प्रत्यर्चत यथा —^c) D₁ विशश्रमे, D₂ विशिश्राम
(for विश) Ś₁ K₂ D₁ G₂ च (for [अ]य) B₁ s-s

C 14 2800
B 14 87 26
K 14 89 1

एतस्मिन्नेव काले तु स राजा वभ्रुग्राहनः ।
मातृभ्यां सहितो धीमान्कुरुनभ्याजगाम ह ॥ २५

स समेत्य कुरुन्सर्वान्सर्वस्तैरभिनन्दितः ।
प्रविवेश पितामहाः कुन्त्या भवनमुत्तमम् ॥ २६

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि एकोनचतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

९०

वैशंपायन उवाच ।

स प्रविश्य यथान्यायं पाण्डवानां निवेशनम् ।
पितामहीमभ्यवदत्साम्ना परमवल्लुना ॥ १
तथा चित्राङ्गदा देवी कौरव्यस्यात्मजापि च ।

पृथां कृष्णां च सहिते विनयेनाभिजग्मतुः ।
सुभद्रां च यथान्यायं याश्चान्याः कुरयोपितः ॥ २
ददां कुन्ती ततस्ताभ्यां रत्नानि त्रिविधानि च ।
द्रौपदी च सुभद्रा च याश्चाप्यन्या ददुः स्त्रियः ॥ ३

D₂-० महायाहुस् (for [अ]थ धर्मात्मा) —^d) K₂ 4
नाव (for तीरं) K₂ B₁ पारगा — After 24, T
G₁ 2 ins the colophon followed by 170*

25 D₁ missing (of v l 6) M om 25-26
—^o) K₂ 4 राजन् (for धीमान्) —^d) K₁ B₁ D₂-4
एव जगाम, K₈ अत्याज', K₄ अस्याज' (for अभ्याज')
K₈ वै (for ह) D₂ ० कुरवे च जगाम ह. — K₁ D
(except D₁, D₁ missing) ins after 25 T G₁ 2
after the colophon

170* तत्र वृद्धान्यथा वरस कुरुनन्याश्च पार्थिवान् ।

26 D₁ missing (of v l 6) M om 26 (of
v l 25) —^a) D₁ समन्य (for समेत्य) —^b) K₂
तै सर्वैर् (by transp), T₂ सर्वास्त्वैर् K₄ अभिवदित
(for 'नन्दित) — K₁ B₁ 2-3 D₂ D₂-3 subst for
26^{ab} T₂ ins after 25

171* अभिवाद्य महाभाहुस्तैश्चापि प्रतिनन्दित ।

[T₂ परि- (for प्रति-)]

—^d) K₂ 4 D₄ सुवनम् (for भ')

Colophon missing in D₁ — Adhy name
K₂ 4 अङ्गुनागमन; K₈ D₂ ० अङ्गुनप्रत्यागमन, B₁ 2-3
अश्वानुसार — Adhy no (figures, words or both)
Ś₁ 104, B₁ 94, B₂ 83, D₄ 82, T₁ 76, T₂
G₁ 2 75, G₂ 86, M₁ 69, M₂ 2 64, M₄ 73,
M₄ (197 198) 90

90

☞ B₂ is not collated for this adhy D₂ om.
this adhy

1 D₁ missing up to 27 (cf v l 14 89 6) M
om 1-10 —^a) K₄ D₂ सं (for स) K₁ B₁ 2-3
D₂ D₂ 4-० महावाहु, D₁ यथाज्ञाय (for 'न्याय)
— After 1^a, D₁ ins

172*

मातृभ्या सहितो वशी ।

प्रश्रयावनत कुन्त्या गान्धार्याश्च यथाविधि ।

वयन्दे चरणौ तत्र

— D₁ om 1^b-2° —^b) B₁ निवेशने —^c) K₁ D₂ ०
अभ्यवदत् (for 'वदत्) —^d) Ś₁ D₂ साम्ना परमफ (D₂
'फा) ल्युना

2 D₁ missing, M om 2, D₁ om 2°-4° (for
all, of v l 1) —^a) K₁ ० B₁ 2-3 D₂ D₂ 4-० ततश्च,
K₂ G₂ तदा (for तथा) —^b) T G₂ कौरवस्य K₈
[अ]पि चारमजा, K₄ [आ]रमजा अपि, D₂ 'जा नृप
(for 'जापि च) —^c) K₁ सहिते (for स') —^d)
B₁ 2-3 D₂ D₂ 4-० T₂ [उ]प; T₁ G₁ [अ]पि (for
[अ]पि) —^e) Ś₁ यथान्याय —^f) K₁ D₂ यश्चान्य
(sio)

3 D₁ missing, M om 3 (for both, cf v l 1)
D₁ om 3 —^a) K₁ ० D₂ 4-० -सुतस्य, G₂ तदा (for
तवस्य) T G₁ तत कुत्यददात्ताभ्यां —^b) Ś₁ K₂ ० B₂ 4
[उ]त (for च) — K₄ om 3° —^c) K₂ ० सुभद्रा

उपतुस्तत्र ते देव्यौ महार्हशयनासने ।
 सुपूजिते स्वयं कुन्त्या पार्थस्य प्रियक्लाम्यया ॥ ४
 म च राजा महार्वीर्यः पूजितो वभ्रुवाहनः ।
 धृतराष्ट्रं महीपालमुपतस्थे यथाविधि ॥ ५
 युधिष्ठिरं च राजानं भीमार्दींश्चापि पाण्डवान् ।
 उपगम्य महातेजा विनयेनाभ्यवादयत् ॥ ६
 स तैः प्रेम्णा परिप्वक्तः पूजितश्च यथाविधि ।
 धनं चास्मै ददुर्भूरि प्रीयमाना महारथाः ॥ ७
 तथैव स महीपालः कृष्णं चक्रगढावरम् ।

प्रद्युम्न इव गोविन्दं विनयेनोपतस्थिवान् ॥ ८
 तस्मै कृष्णो ददौ राज्ञे महार्हमभिपूजितम् ।
 रथं हेमपरिष्कार दिव्याश्वयुजमुत्तमम् ॥ ९
 धर्मराजश्च भीमश्च यमजौ फल्गुनस्तथा ।
 पृथक्पृथगतीवैनं मानार्हं समपूजयन् ॥ १०
 ततस्त्वृतीये दिवसे सत्यवत्याः सुतो मुनिः ।
 युधिष्ठिरं समभ्येत्य वाग्मी वचनमब्रवीत् ॥ ११
 अद्य प्रभृति कौन्तेय यज्ञस्व समयो हि ते ।
 सुहूर्तो यज्ञियः प्राप्तश्चोदयन्ति च याजकाः ॥ १२

C 14 2815
B 14 28 12
K 14 19 14

—^a) B₁ Dc₁ ताम् (for चाम्) S₁ K₃ G₃ कुर,
B₁ यद्- (for दद्) K₂ - याश्चान्या कुरयोपित, T₁
G₁ 2 न्या यद्पु स्त्रिय

4 Dn₁ missing, M om 4 (for both, cf v 1 1)
—^b) K₂ 3 गृहे च (for महार्ह) —^c) Ś₁ K^a- D₁ 6
सं (D^a न्) पूजिते, B₂ 4 Dc₁ पूजिते च (for सुपूजिते)
—^d) K₁ B₁ c- Dc₁ D^a 4-6 G^a द्वित (for प्रिय)

5 Dn₁ missing, M om 5 (for both, cf v 1 1)
—^a) Ś₁ K₁ B₁ 2- Dc₁ D₂ 4-6 महातेजा (for
'वीर्य') —^d) D₁ corrupt for उपतस्थे

6 Dn₁ missing, M om 6 (for both, cf v 1 1)
K₃ om. (hapl) 6^a-7^b —^a) K₂ नु (for च) —^b)
K₁ पाण्ड, K₅ वीर्यमान (for पाण्ड) —^c) K₂ 2
B₁ T G₁ 2 टपागम्य —^d) D₁ [अ]भ्यवारयन्

7 Dn₁ missing, M om 7 (for both, cf v 1 1)
K₃ om. 7^a (cf v 1 6) —^a) K₁ प्रणम्य (hyper-
metric), D^a प्रेम्णा (for प्रेम्णा) —^b) K₁ 2 D₁ 6
यथा विधि —^c) K₁ तस्मै, G₂ चाय (for चास्मै)
K₂ ददुर्, D₁ ददौ (for ददुर्) —^d) K₁ स्तूयमाना,
T G₁ 2 प्रियमाना

8 Dn₁ missing, M om 8 (for both, cf v 1 1)
—^a) K₁ B₁ 2-5 Dc₁ D₂ 4-6 T₂ G^a च (for म)
D^a महीपाल —^c) Ś₁ K₃ T₁ G₂ प्रद्युम्नवद्भूपीकेश,
K₂ 4 5 D₁ T₂ G₁ 3 स्त्र च हृषीकेश —^d) K₁
[अ]वतान्धिवान्, G₂ [उ]पजग्मिं (for [उ]पतस्थिं)

9 Dn₁ missing, M om 9 (for both, cf v 1 1)
—^a) K₁ D₁ राजो (for राज्ञे) —^b) Ś₁ K₂ 3 5 D₁
G₁ 3 राजार्हम् (for महा^a) K₁ प्रति, B₁ 3 D₂ 4-6

अति, D₁ G₃ अपि (for जभि) K₂ -पूजितु —^c)
K₁ 2 4 Dc₁ D₁ 6 परिष्कार (sic) —^d) Dc₁ -स्त्रजम्
(for युजम्) K₂ 4 दिव्याश्च युगमुत्तम

10 Dn₁ missing, M om 10 (for both, of v 1
1) —^b) D₁ T₂ यमौ च (for यमजौ) Some
MSS फाल्गुनस्व, Ś₁ K₃ फल्गुणस्व G₃ तदा (for
तथा) K₁ B₁ 2-5 Dc₁ D₂ 4-6 फाल्गुनश्च (B₃ 4
Dc₁ 'नोय) यमौ तथा (B₃ D₁ दा) —^c) K₁
धनेर्नन, K₂ च वै चैनम्, B₁ 2-5 Dc₁ D₂ 4-6 च ते चैनं
(B₃ ते चैय, D₁ तेर्नव), D₂ तदा चैनं, G₂ 3 अये
चैनं (for अती) —^d) K₃ समपूजयत् (hypermetric)
K₁ B₁ 2-5 Dc₁ D₂ 4-6 T G₁ 2 मानार्था (B₃ 'र्था)
भ्यामयोजयन् (D₃ योजयत्, T G₁ 2 'पूजयन्), K₂ 4
मानार्हम् (K₁ 'हानं)भ्यपूजयन्, K₃ अर्चाभि समयो,
G₃ महार्थैरभ्यप्

11 Dn₁ missing (cf v 1 1) —^a) K₁ corrupt
K₃ D₁ तृतीय- —^b) B₁ 2- [आ]स्मजो (for सुतो)
—^c) Ś₁ K₂ 4 D₁ पुरस्कृत्य, K₁ समभ्येति, K₃
समाभाष्य (sic), T₁ G₁ 2 समानीय (G₂ 'नाय्य), M
समाहूय (for समभ्येत्य)

12 Dn₁ missing (cf v 1 1) —^a) D₅ हि
कौन्तेय (hypermetric) (for कौन्तेय) —^b) 1 G₂ M
यज्ञस्व (for यज्ञस्व) K₃ समये G₁ यज्ञस्व समयेपि ते
—^c) K₃ याज्ञिक, D₁ यज्ञय, S (except G₂) याज्ञिय
D₃ 6 G₂ पार्थ (for प्राप्तश्) K₂ सुहूर्ते यज्ञिये प्राप्तश्
—^d) D₁ नोदयति, M₁-3 चोदयन्तु Ś₁ K₁ B₁ 2-5
Dc₁ D₂ 4-5 T₁ [ह]ह, K₁ हि, G₃ [प]व (for च)
Ś₁ (marg) याज्ञिया, K₅ D₅ T₁ याज्ञिक, D₅
याज्ञिक, T₂ याजक G₁ 2 चोदयन्ति वाजकं (G₂
'कान्)

C 14 2615
B 14 2613
K 14 2615

अहीनो नाम राजेन्द्र ऋतुस्तेऽयं विकल्पवान् ।
बहुत्वात्काञ्चनस्यास्य ख्यातो बहुसुवर्णकः ॥ १३
एवमेव महाराज दक्षिणां त्रिगुणां कुरु ।
त्रित्वं ब्रजतु ते राजन्प्राक्प्राणा ह्यत्र कारणम् ॥ १४
त्रीनश्वमेधानत्र त्वं संप्राप्य बहुदक्षिणान् ।
ज्ञातिवध्याकृतं पापं प्रहास्यसि नराधिप ॥ १५
पवित्रं परमं ह्येतत्पावनानां च पावनम् ।
यदश्वमेधावभृथं प्राप्स्यसे कुरुनन्दन ॥ १६
इत्युक्तः स तु तेजस्वी व्यासेनामिततेजसा ।

दीक्षा विवेश धर्मात्मा वाजिमेधास्ये तदा ।
नराधिपः प्रायजत वाजिमेधं महाऋतुम् ॥ १७
तत्र वेदविदो राजंश्शुकः ऋषाणि याजकाः ।
परिक्रमन्तः शास्त्रज्ञा विधिवत्माधुशिक्षिताः ॥ १८
न तेपा स्वलितं तत्र नासीदपद्युतं तथा ।
क्रमयुक्तं च युक्तं च चक्रुस्तत्र द्विजर्षभाः ॥ १९
कृत्वा प्रवर्ग्यं धर्मज्ञा यथावद्विजमत्तमाः ।
चक्रुस्ते विधिवद्राजन्तैर्यनामिपवं द्विजाः ॥ २०
अभिपूय ततो राजन्मोमं सोमपसत्तमाः ।

13 Dn1 missing (cf v 1 1). —^a) K₂ D₁ अहीनो —^b) Ś₁ K₂ & D₁ विकल्पवान्, K₁ B₁ D₂ 4-8 च कल्प (D₂ 'ल्प')ता, K₂ विकल्पय, K₂ 'ल्पतां, B₂ हि कल्पता (for विकल्पवान्) —^c) B₂ [इ]ह (for [अ]स्य) K₁ B₁ D₂ 4-8 बहुत्वात्काञ्चनस्यास्य —^d) G₂ लोको (for ख्यातो)

14 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) K₁ B₁ 2-3 Dc1 D₂ 4-8 अत्र (for एव) K₂ सर्वमेव महाराजम् —^b) K₂ lacuna for दक्षिणा K₂ त्रिगुणे; K₂ G₂ त्रिगुणो- G₁ & M दक्षिणाभिर्गुणीकुरु —^c) D₂ नियम; G₁ श्रीस्वां, G₂ श्रीस्व (for त्रित्वं) M₁ ब्रजतु D₂ मे, D₂ भो (for ते) K₂ & & तृप्तिं ब्रजतु ते राजन् —^d) Ś₁ ब्रह्मणा (for प्रा^a)

15 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) K₂ विधिवत् (for अत्र एव) —^b) K₂ T सप्राप्त (for 'प्य) G₁ दक्षिण (for 'णान्). —^c) Ś₁ K₂ द्विसाकृत, D₁ वध्यादिक, G₂ हत्याकृत, M₁ वध्यकृतं —^d) K₁ प्राहास्यसि, K₂ प्रतिहासति (hypermetric), T ज (T₂ जि)हास्यसि

16 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) K₁ B₁ & D₂ 4-8 चैतत्, B₂ & Dc1 चैव (for ह्येतत्) —^b) K₁ B₁ 2-3 Dc1 D₂ 4-8 पावन चैतदुत्तम —^c) D₁ om 16^{ad} —^d) K₁ यदा (for यद्) —^e) G₂ लप्स्यसे (for प्रा^a) —^f) After 16, Ś₁ K₂ & ins an addl colophon [Adhy name K₂ यज्ञकर्म —^g) Adhy no Ś₁ 105]

17 Dn1 missing (cf v 1 1) Before 17, Ś₁ K₂ & D₁ ins चक्षपायन उवाच —^b) K₁ B₁ & & D₂ 4-8 T₂ G₂ M बुदिना; B₂ damaged (for तेजसा). —^d) K₁ & B₁ & D₂ 4-8 तत; B₂ & Dc1

नृप (for तदा) —^a) K₂ & om 17^{ad} —^b) K₁ महामेजा; G₂ प्रायजित, M₂ जित, M₂ 'जितो (for 'जत) K₂ B₁ 2-3 Dc1 D₂ 4-8 ततो यदा (for 'दृ) महामेजा (D₂ & 'याद्), D₂ न * पिर प्रजायत —^c) After 17, K₁ & B₁ 2-3 Dc1 D₂ 4-8 T₂ ins

173* यद्दत्तद्विज राजा सर्वकामगुणान्वितम् ।

[T₂ विविद् (for दत्त), D₂ गुणान्वित]

18 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) Dc1 वेद् विदा, D₁ ये पं विदो (for वेदविदो) K₂ & विप्राय (for राजन्) —^b) D₁ राजका, T G₁ वाजिन —^c) Dc1 corrupt. K₂ & T₁ G₁ परिप्रा (K₂ ऋ)मति K₂ शम्भजा; K₂ सास्त्रार्थान्; D₂ 4-8 सर्वज्ञा, M₂ शास्त्रज्ञ —^d) K₁ सम्पु (sic), D₂ सा तु (sic) (for साधु) K₁ D₂ 4-8 शिक्षितं, K₂ सक्षिता, K₂ -सजिता, K₂ -दक्षिणात्, B₁ 2-3 Dc1 दीक्षिता T₁ G₁ & M₁ विधिवद्विजसत्तमा

19 Dn1 missing (cf v 1 1) M₁ om (hapl) 19^a-20^b —^a) K₁ B₁ 2-3 Dc1 D₂ 4-8 विविद् (for तत्र) —^b) Ś₁ K₂ T₁ G₁ अयद्दत्त (for 'दुत्त) K₁ B₁ 2-3 Dc1 D₂ 4-8 नासीदपद्युतं (B₂ D₂ 'प)दत्त तथा (Dc1 'दा), K₂ & G₂ नासीदपद्युतं तदा —^c) K₁ B₁ D₂ 4-8 क्रमयुक्त (for 'युक्त) K₂ & युक्त (for युक्त) —^d) K₁ & D₂ द्विजर्षभ (K₁ 'न) G₂ यज्ञस्य नरर्षभ

20 Dn1 missing (cf v 1 1) M₁ om 20^a (cf v 1 19). —^a) K₂ & & B₁ 2-3 Dc1 D₁ M₂ [अ]पवर्ण (K₂ & & 'र्यं) (for प्रवर्ण) Ś₁ धर्मज्ञो, K₁ B₁ D₂ 4-8 धर्माख्यं, B₁ T₂ G₁ & धर्मात्मा (for धर्मज्ञा) —^c) K₂ विविधं (for विधिवद्) —^d) K₁ D₂ [अ]भिसव;

सवनान्यानुपूर्व्येण चक्रुः शास्त्रानुसारिणः ॥ २१
 न तत्र कृपणः कश्चिन्न दरिद्रो बभूव ह ।
 क्षुधितो दुःखितो वापि प्राकृतो वापि मानवः ॥ २२
 भोजनं भोजनार्थिभ्यो दापयामास नित्यदा ।
 भीमसेनो महातेजाः सततं राजशामनात् ॥ २३
 संस्तरे कुगलाश्वापि सर्वकर्माणि याजकाः ।
 दिवसे दिवसे चकुर्यथाशास्त्रार्थचक्षुषः ॥ २४
 नापडङ्गविदत्रासीत्मदस्यस्तस्य धीमतः ।

नात्रतो नानुपाध्यायो न च वादाक्षमो द्विजः ॥ २५
 ततो यूपोच्छ्रये प्राप्ते पद्वैत्वान्भरतर्षभ ।
 खादिरान्विल्वसमितांस्तावतः सर्ववर्णिनः ॥ २६
 देवदारुमर्या द्वौ तु यूपौ कुरुतेः क्रतौ ।
 श्लेष्मातकमयं चैकं याजकाः समकारयन् ॥ २७
 शोभार्थं चापरान्यूपान्काञ्चनान्पुरुषर्षभ ।
 स भीमः कारयामास धर्मराजस्य शासनात् ॥ २८
 ते व्यराजन्त राजर्षे वासोभिरुपशोभिताः ।

C. 14 2532
 B 14 28 20
 K 14 89 22

D: 'पव, C: 'पव (as in text) K: तथैवाभिपवे
 द्विज

21 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) K: B: D: १ अन्मिन्, K: २ 'पिच्य, K: ३ 'पिच्य, D: ४ 'श्रूय, S (except M: २) 'ष्टूय (for 'श्रूय) B: ५ तदा (for ततो) K: Dc1 राजा (for राजन्) K: अनुष्टुप महाराज —^b) K: सोमोपमत्तम, D: ६ सोमपमोत्तमा —^c) K: माघनानि, G: सपा, C: मव' (as in text) Ś: K: D: शानुपूर्वण K: D: १ सेव (D: वम) नान्यनुपूर्वण

22 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) D: कृपणा —^b) Dc1 दरिद्रा —^d) K: मानवा

23 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) D: corrupt —^b) K: B: १-२ Dc1 D: १-२ शत्रुदा, K: ३ वीर्यवान, G: ४ सर्वदा (for नित्यदा)

24 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) Dc1 मन्त्रे, C: 'रे (as in text) Ś: Dc1 M: कुशलम् K: सन्तरे कुशमपूर्ण —^b) K: ४ सर्वे (for सर्व) K: B: १-२ Dc1 D: १-२ कार्याणि (for कर्माणि) D: जायका (by metathesis) —^c) T G: १ कुर्युर् (for चक्रुर्) —^d) D: corrupt B: १-२ Dc1 दर्शनात्, T: G: चक्षुषा K: D: १-२ यथाशास्त्रानुदर्शनात्

25 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) Ś: K: नापडङ्गविदश्चासन् —^b) Ś: K: D: सदस्यात्, K: D: मदमम् M: १ ४ (1/2) l: 2 as in text) तत्र (for तस्य) G: सदस्यो न बहुश्रुत —^c) K: om 25^{ed} —^d) Dc1 नावृता, Dc: नावृतो, G: १ नावृते (G: 'तो) (for नात्रतो) —^e) Ś: K: यो (K: चा) वादक्षमो, K: D: वावाट', B: १ ५ वाचारा', B: च वाग', G: [अ]नूचाना', M: corrupt, M: चावाट' (for च वादा') K: १ D: १-२ न च वादाविच्छेद (D: 'णा), Dc: न च वावाक्षमार्द्विज — After 25, Ś: K: १ D: 1: 2 as

addl colophon [Adhy name K: D: यज्ञकर्म
 — Adhy no Ś: 106]

26 Dn1 missing (cf v 1 1) Before 26, Ś: K: १ D: 1: 2 वैशपायन उवाच —^a) K: यूपाच्छ्रये; B: यूपाश्रये, D: ४ यूपोच्छ्रय G: यूपोच्छ्रये तत्र प्राप्ते —^b) K: १ D: ५ G: पद्वैत्वा, K: Dc1 पद्वैत्वा, T पद्वित्वा, M: १ पद्वैत्वान् —^c) K: खादिरान्, B: D: ६ G: खादिरा (for खादिरान्) Ś: K: B: ४ D: M: वैत्वसमि (Ś: 'हि) वांस; K: १ D: ४ ६ M: मि (M: वै) स्वसमिवास्, M: १ वैत्वसमिवास् (for वित्व') K: खादिरास्तावतो यूपात्, T G: १ खादिरा वैत्वसमिवास् —^d) K: १ D: (D: om, Dn1 missing) T G: १ तावत, G: तवाक्षा (sic) (for तावत) K: om सर्व Dc: चर्णिनि, D: ६ चर्णका, G: वर्धिन (for चर्णिन)

27 Dn1 missing (cf v 1 1) —^a) D: द्वे Ś: K: १ D: G: च (for तु) —^b) K: B: १-२ Dc1 D: ४ ६ मखे, K: कृतौ (for क्रतौ) —^c) B: [ए]व, G: [ए]क —^d) K: D: ४-६ याजका सम (D: पर्य) क्तपयन्, G: पालाशोदुम्बरस्तथा — After 27, K: १ S: 1: 2

174* सर्वानैवान्यथाशास्त्रं याजका समयोजयन् ।

[K: १ [ए]व, T: चैतान् T G: १ समकारयन् (for 'योजयन्)]

28 Dn1 resumes —^a) K: शोभार्थे —^b) Ś: (sup l: 2) टारवान् (for काञ्चनान्) K: १ B: १-२ Dn1 D: १-२ T G M: भरतर्षभ, D: पुरुषर्षभ —^c) K: भीमस्त्वान् (for स भीम)

29 ^a) B: १ Dc: D: G: M राजर्षेर् K: १ यत्र रा (K: य) जत राजर्षे, K: १ ते व्यकाशत राजेद्र —^b) Ś: K: १ G: क्षमि (for उप) K: वासोभिरभिपू-

नरेन्द्राभिगता देवान्यथा सप्तर्षयो दिवि ॥ २९
 इष्टकाः काञ्चनीश्चात्र चयनार्थं कृताभवन् ।
 शुशुभे चयनं तत्र दक्षस्येव प्रजापतेः ॥ ३०
 चतुर्वित्यः स तस्यासीदष्टादशकरात्मकः ।
 स रुक्मपक्षो निचितस्त्रिगुणो गरुडाकृतिः ॥ ३१
 ततो नियुक्ताः पशवो यथाशास्त्रं मनीषिभिः ।
 तं तं देवं समुद्दिश्य पक्षिणः पशवश्च ये ॥ ३२
 ऋषभाः शास्त्रपठितास्तथा जलचराश्च ये ।
 सर्वास्तानभ्ययुञ्जंस्ते तत्राग्निचयकर्मणि ॥ ३३

जिता —^०) Ś1 नृपानाभिगतान्, K2 नृपा नृभिर्गता,
 B1 नरेन्द्राभिगता; M1-3 'भिगतान् K2 दिव्या, T1 G1
 देवर, G2 देव (for देवान्) K1 4 5 Dn1 D2 4-5
 महँ (D1 नरेन्द्राभिगता देवा (K4 D1 दिव्या, Dn1 D2
 देव); T2 G2 महँद्राभिगता देव (G2 'देवर) —^d) Dn1
 D3 सप्तर्षिभिर्; D1 संपूर्णयो (for सप्तर्षयो) K1 8 दिव
 (for दिवि) D. 6 यथा सप्तर्षिभिर्मखे

30 ^a) K1-4 Dn1 D2 4 इ (K2 4 इ)ष्टिका K1
 B1 8- Dn1 G2 काचनाश्च, K2 चनयस्य (sic), K3 काच
 नस्य, Dc1 (also) चयनाश्च (for काञ्चनीश्च) M तत्र
 (for चात्र) K. T G1 2 इष्टका काचनास्तत्र, D5 6 'का
 काञ्चनीयाश्च —^b) K2 corrupt, K4 5 चयनार्थं, Cv 'यं
 (as in text) Ś1 K2 D1 कृता यस्तु, T G1 2 कृता
 विभो (for कृतामवन) —^०) K2 4 यजन, K3 शयनं
 (for चयन) K1 B1 5 Dn1 D2 4-5 G2 M1-3 तच्च,
 B1 Dc1 G2 तस्य (for तत्र)

31 ^a) D6 corrupt. K2 4 चतुष्टयश्च, K3 तत-
 श्चित्त, D1 सतुश्चत, M चतुष्टयश्च; Cv चतुष्टय (for
 'श्चित्त) Ś1 K1 2 4 B1 Dn1 D2 4 5 T1 च (for स)
 Ś1 K3 तत्र (for तस्य) —^b) Ś1 (sup lin as in
 text) कलात्मक, K2 3 -कलात्मज (sic) —^०) B2
 रुक्मपुरो, D2 वृत्तपक्षो, M1 2 रुक्मपक्षो Ś1 निशि
 तस्य, Dn1 निचित, G1 निचितिस्य, G2 निहितस्य (for
 निचि) —^d) K1 B1 2.4 (marg) 5 Dn1 D2 4-5
 त्रिकोणो (K1 'जे), K2 पङ्क्तो (for त्रिगुणो)

32 ^a) K2 4 विमुक्ता, G2 युक्ताश्च —^b) D6 यथा
 चैव (for यथाशास्त्रं) K1 D2 मनीषिण —^०) Ś1
 K2 B1 T1 त देवं, K1 तदेव, G1 तथैव, G2 तु
 देव D1 समादिश्य (for समुद्दिश्य) —^d) K2 4
 पशवः पक्षिणश्च ये, B1 8-5 Dc1 पक्षिणश्च यथाविधि

यूपेषु नियतं चासीत्पशूना त्रिशतं तथा ।
 अश्वरत्नोत्तरं राज्ञः कौन्तेयस्य महात्मनः ॥ ३४
 स यज्ञः शुशुभे तस्य साक्षाद्देवर्षिसंकुलः ।
 गन्धर्वगणसंकीर्णः शोभितोऽप्सरसा गणैः ॥ ३५
 स किंपुरुषगीतैश्च किंनरैरुपशोभितः ।
 सिद्धविप्रनिवासैश्च समन्तादभिसंवृतः ॥ ३६
 तस्मिन्सदसि नित्यास्तु व्यासशिष्या द्विजोचमाः ।
 सर्वशास्त्रप्रणेतारः कुगला यज्ञकर्मसु ॥ ३७
 नारदश्च बभूवात्र तुम्बुरुश्च महाद्युतिः ।

33 K6 om (hapl) 33^b —^a) K2 ऋषभ
 T1 -पतितास्य (for पति) —^०) Dc1 om अस्तु G2
 न ८ युजस्य (sic) (for अस्त्ययुजस्य) K2 4 सर्वास्तानभ्य-
 युञ्जे च

34 ^a) B2 corrupt for यूपेषु K1 B1 8-5 Dn1
 D2 4 नियता, Dc1 [अ]नियता, D5 6 निचितं, G2
 नियतश्च —^b) Ś1 नियुत, K1 त्रिदशा; K2-4 नियत,
 B1 4 5 Dc1 Dn1 D2 4-5 त्रिदशी, B2 त्रिदशा (for
 त्रिदशतं) —^०) K5 G2 -रत्नोत्तम, D1 'त्तमो (for
 'त्तरं) Ś1 K3 अश्वरत्नोत्तम चैव, K1 B1 8-5 Dc1 Dn1
 D2 4-5 'त्तरा यज्ञे

35 ^b) G1 देवस्य (for 'र्षि) K2 सकुले, K3
 'ला; G2 -मस्तुत (for -सकुल) —^०) G2 -नाग
 (for गण) K1 4 B1 4 5 Dc1 Dn1 D2 4 5 -सगीत
 (K1 'त) (for सकीर्ण) —^d) K1 प्रसन्नो, B1 8
 प्रवृत्तो, B1 5 Dc1 D2 4-5 प्रवृत्तो (for शोभितो)

36 D1 om 36^a-37^b —^a) Ś1 K2 -गीतश्च, K1
 B1 8-5 Dn1 D2 4-5 -सकीर्ण, Dc1 सपूर्ण (for गीतश्च)
 — K2 om (hapl) 36^b —^b) G2 पङ्क्तौ (for किं
 रं) K1 B1 8-5 Dn1 D2 4 5 चोप, Dc1 D2 चापि
 (for उप) —^०) Ś1 K3 -विवादेश्च, G2 निवासश्च
 K1 सिद्धविप्रियकायैश्च (sic) —^d) Ś1 K2-4 ऋषिपू
 (K2 पि पू)जित, K5 S उपशोभित (K5 'त) (for
 अभिसंवृत)

37 D1 om 37^a (cf. v l. 36) —^a) K2 4
 ऋष्यास्य (for नित्यास्य) —^b) K1 B1 8-5 D (D1 8
 om) द्विजर्षभा (for द्विजोचमा) —^d) K1 B1 8-5
 D (except D1, D2 om) -मस्त (B2 'म)रे (for
 -कर्मसु)

विश्रावसुधिव्रसेनस्तथान्ये गीतकोविदाः ॥ ३८
गन्धर्वा गीतकुंगला नृत्तेषु च विशारदाः ।

रमयन्ति स्म तान्विप्रान्यज्ञकर्मान्तरेष्वथ ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वेति नवन्तितमोऽध्याय ॥ ९०

९१

वैशंपायन उवाच ।

शमयित्वा पशून्यान्विधिवद्विजमत्तमाः ।
तुरगं तं यथाशास्त्रमालभन्त द्विजातयः ॥ १
ततः संज्ञाप्य तुरगं विधिवद्वाजकर्मभाः ।
उपसंवेगयत्राजंस्ततस्ता द्रुपदात्मजाम् ।

कलाभिस्तिसृमी राजन्यथाविधि मनस्विनीम् ॥ २
उद्धृत्य तु वपा तस्य यथाशास्त्रं द्विजर्षभाः ।
श्रपयामासुरव्यग्राः शास्त्रमद्भरतर्षभ ॥ ३
तं वपाधूमगन्धं तु धर्मराजः सहाजुजः ।
उपाजिघ्रद्यथान्यायं सर्वपाप्मापहं तदा ॥ ४

C 14 264a
B 14 29 5
K 14 30 4

38 *) D1 स (for च) —^b) K1 तु*रग, K2 ५
D1 तुदरग, Dc1 Dn1 D1 ६ तुदरग l1 महामति,
D1 यति (for 'द्युति) —^c) K2 ५ विद्वरयस् (for
'सेनस्) —^d) D1 corrupt M1 च तथान्ये (hyper
metric) (for तथान्ये)

39 Dn1 D ६ om (1 hapl) 39^{ab} —^a) B1
गाधव, Dc1 G2 गधर्व —^b) K1 ५ B1 २-३ Dc1
D1-1 नृत्तेषु, K2 निवृत्तेषु (sic) (for नृत्तेषु) —^c)
K1 वा रमति K2 रमयत (for रमयन्ति) B1 ते (for
तान्) —^d) K1 ५ Dn1 D2 ५ ६ वै, D० च (for
[अ]थ) S1 K2 राज (K2 'ज्ञा) कर्मांतरं तदा

Colophon om in D2, B2 not collated — Adhy
nam* K2 यज्ञक्रिया, K2 यूपचयनादिरूपण, D1
यूपोच्छ्रय — Adhy no (figures, words or both)
S1 117, B1 95, B2 84, Dn1 89, D1 83, T1
G2 77, T2 G1 ५ 76, M1 ५ 71, M2 ५ 75, M4
(inf l1n) 91 — Sloka no Dn1 39

91

☞ D2 om this adhy B2 is not collated for
this adhy

1 *) K1 B1 ३-५ Dc1 Dn1 D ५ ६ T G1 ५ अ
(Dc1 आ) पयित्वा, K2 शम, D० श्राव* (for शम*)
S1 वन्यान्, D० नम्यान् (for अन्यान्) —^b) K2 ५
पुगवा (for -सप्तमा) —^c) K1 B1 २-३ D (except

Dn1 D1, D3 om.) T2 G2 त तुरग K2 यथान्यायम्
(for 'शास्त्रम्) —^d) M आहरत (M2 ३ 'ति) (for
आलभन्त) B2 द्विजोत्तमा

2 *) B3 ५ त यज्ञ, D1 सक्षिप्य (sic), G2 M2-4
Cnp सज्ञप्य, Cv मज्ञाप्य (as in text) —^b) K2 B1
३- D (except Dc1, D2 om) याजकास्तदा (B1 'था),
K2 कर्मगा (sic) (for कर्ममा) —^c) S1 K2 D1
मसुपावेशयत्राजस्, K2 उपवेशयते रा, S उपसवेशया
चकुस् —^d) S1 K2-4 D1 ते (for ता) G2 ततस्ता
द्विजमत्तमा — After 2^d, T2 G3 ins

175* सर्वशास्त्रप्रणेतार कुशला यज्ञकर्मसु ।

—^f) K1 ५ D० मनस्विनी, G2 समन्वित

3 *) S1 K2 corrupt G2 तत्र (for तस्य) —^b)
K1 B1 ३-५ D (except D1, D2 om) द्विजातय, G2
द्विजोत्तमा —^c) K1 D1 ५ ६ स्त (D2 ६ स्ता) पयामासुर,
B1 ३ ५ Dc1 श्राप*, B2 स्वप*, D० स्नाप*, G2 M
श्राप* (for श्रप*) —^d) K1 B1 ३-५ D (except D1,
D2 om) विधिवद् (for शास्त्र*) S1 K2 यथाशास्त्र
नृपोत्तम

4 *) K2 G2 तद् (for त) D० धूमगधे K2 च
(for तु) —^b) Dc1 धर्मराज (sic) K1 B1 २-३ D
(except D1, D2 om) सहाजुज, K2 ३ (sup l1n
as in text) ५ ६ G2 'नुग —^c) S1 K2 M1 ५ उप-
जिघ्रद् K2 ५ यथा न्याय्यं, Dn1 D2 ५-६ यथाशास्त्रं
(for 'न्यायं) —^d) K1 B1 T G1 पापहर; K2

शिष्टान्यङ्गानि यान्यासंस्तस्याश्वस्य नराधिप ।
 तान्यथौ जुहुवुर्धोराः समस्ताः षोडशत्विजः ॥ ५
 संस्थाप्यैवं तस्य राज्ञस्तं क्रतुं शुकतेजसः ।
 व्यासः सशिष्यो भगवान्वर्धयामास तं नृपम् ॥ ६
 ततो युधिष्ठिरः प्रादात्सदस्येभ्यो यथाविधि ।
 कोटीसहस्रं निष्क्राणां व्यामाय तु वसुंधराम् ॥ ७
 प्रतिगृह्य धरां राजन्व्यासः सत्यवतीसुतः ।
 अत्रवीङ्गरतश्रेष्ठं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ॥ ८
 पृथिवी भवतस्त्वेषा संन्यस्ता राजसत्तम ।
 निष्क्रयो दीयतां मह्यं ब्राह्मणा हि धनार्थिनः ॥ ९

युधिष्ठिरस्तु तान्निप्रान्प्रत्युवाच महामनाः ।
 भ्रातृभिः सहितो धीमान्मध्ये राजां महात्मनाम् ॥ १०
 अश्वमेधे महायज्ञे पृथिवी दक्षिणा स्मृता ।
 अर्जुनेन जिता सेयमृत्विग्भ्यः प्रापिता मया ॥ ११
 वनं प्रवेक्ष्ये विप्रेन्द्रा विभजध्वं महीमिमाम् ।
 चतुर्धा पृथिवीं कृत्वा चातुर्होत्रप्रमाणतः ॥ १२
 नाहमादातुमिच्छामि ब्रह्मस्रं मुनिमत्तमाः ।
 इदं हि मे मतं नित्यं भ्रातृणां च ममानघाः ॥ १३
 इत्युक्तवति तस्मिंस्ते भ्रातरो द्रौपदी च सा ।
 एवमेतदिति प्राहुस्तद्भूद्रोमहर्षणम् ॥ १४

पापोह त (sio), Ks 4 B1 4 Dn1 Ds 4 5 पापापह
 (for पाप्मापह)

5 °) D1 corrupt Ś1 Ks शुमानि (sio) (for
 शिष्टानि) — °) Ds तथा (for तस्य) B1 नरपंभ
 (for नराधिप) — °) M1 ताङ्गमुर् (for तान्यथौ)
 K (except K1) Ds 4 धोरा (for धोरा) — °) Ś1
 Ks G1 2 समतात्, B3 Gs समता Bs षोडश द्विजा;
 Ms *शत्विजा

6 D1 om 6^{ab} — °) Ks 4 B3 4 (marg ns in
 text) s Ms समाप्यैव K1 B1 Ds राजस्र (for राजस्र)
 — °) K1 B1 Dn1 Ds 4-5 त यज्ञः; K2 क्रतुं तं (by
 transp) Ks भूरितेजस, Ds 6 दक्षचेतस, M1
 दास्रनेजसा — °) K1 2 4 Dn1 Ds व्यासशिष्योय (Ds
 'प्य स) भगवान् — °) Ms (inf ltn) वर्धयामास
 (for वर्धे) Ks Ds नृप

7 °) Ś1 K2-4 D1 प्रीतस्तेभ्यो, B1 2-3 Dc1 Dn1
 Ds 4-5 ब्राह्मणेभ्यो (for सदस्येभ्यो) — °) K1 2 Ds
 T कोटि, Ds कोटि (for कोटी) T2 Ms सहस्र
 Gs कोटी सहस्रनिष्क्राणि — °) Gs च (for तु) Ks
 वसुधरा (sio)

8 °) Ks Ms तु (Ms स) तां राजन्; Ds 6 तु
 राजेन्द्र (for धरां राजन्) — °) K1 s B1 भरतश्रेष्ठ
 — °) K1 B1 s-5 D (except D1, Ds om) धर्मात्मान
 (for धर्मात्मान)

9 Before 9, Ks ins व्यास — °) K1 बहुधा,
 B1 s-5 D (except D1, Ds om) वसुधा (for पृथिवी)
 T2 G1 M1 4 भवतोस् T1 [s]स्ति (for तु) — °)

T G1 M1-3 सु (for स) — °) Ks Dn1 Ds 6
 निष्क्रियो (for निष्क्रयो) — °) B1 s-1 Dc1 ब्राह्मणाय
 धनार्थिने

10 °) Ds 6 धर्मात्मा (for तान्निप्रान्) — °) Ś1
 K2-1 मद्रायशा, Ks *रमवान्, D1 M1 *रमन, Ds 6
 द्विजपंभान — Gs om (hapl) 10^{ad}. — °) Ds s
 transp धीमान् and मध्ये

11 °) M1 [स]जिता (for जिता) K1 s B1 s-5
 Dc1 Dn1 Ds 4-5 च, D1 या (for सा) — °)
 Ds 6 ऋतयज्ञे (sio) (for ऋत्विग्भ्य) D1 प्राप्यते (for
 प्रापिता)

12 °) Ds धनं (sio) (for वन) Ks प्रविश्ये;
 Gs यास्यामि (for प्रवेक्ष्ये) K1 B1 s-5 D (except
 D1, Ds om) विप्राभ्या — °) Ds विभजद्वं (sio)
 (for 'त्र) — °) Ś1 K1 2 Dc1 पृथिवी (sio) — °)
 Ks T1 G1 2 M1 चतुर्होत्र

13 °) Ms आनेतुम् (for आदा) — °) K1 B1
 s-5 D (except D1, Ds om) द्विज (for मुनि)
 Ks पुगवा (for सत्तमा) — °) Ks हि मे मतिर,
 Ks T1 G1 2 M मत (Ks 'नो) हि मे (by transp),
 T2 अत हि मे, Gs मनश्च मे K1 B1 s-5 Dc1 Dn1
 Ds 4-5 इदं नित्य मनो (B1 मम व्रत, B2-5 Dc1 मम
 मत) विप्रा — °) Ms 2 हि (for च) Ks 4 5 T2
 G1 2 [स]नघ (sio) K1 B1 s-5 D (except D1, Ds
 om) भ्रातृणां च मे सदा

14 °) K1 s B1 s-5 D (except D1, Ds om) तु
 (for ते) — °) Ś1 Ks D1 तथा (for च सा) Ks
 द्रौपदी भ्रातरोपि च — °) Some MSS रोम- (for रोम-)

ततोऽन्तरिक्षे वागासीत्साधु माध्विति भारत ।
 तथैव द्विजसंवानां शंभता विवर्भा स्वनः ॥ १५
 द्वैपायनस्तथोक्तस्तु पुनरेव युधिष्ठिरम् ।
 उजाच मध्ये विप्राणामिदं संपूजयन्मुनिः ॥ १६
 दक्षैपा भवता मह्यं तां ने प्रतिददाम्यहम् ।
 हिरण्यं दीयतामेभ्यो द्विजातिभ्यो धरास्तु ते ॥ १७
 ततोऽत्रवीट्टामुदेवो धर्मगजं युधिष्ठिरम् ।
 यथाह भगवान्वागमस्तथा तत्कर्तुमर्हमि ॥ १८
 इत्युक्तः स कुरुश्रेष्ठः प्रीतात्मा भ्रातृभिः सह ।
 कोटिकोटिकृता प्रादादक्षिणा त्रिगुणा क्रतोः ॥ १९

न ऋरिष्यति तल्लोके कश्चिदन्यो नराधिपः ।
 यत्कृतं कुरुसिंहेन मरुत्तस्यानुकुर्वता ॥ २०
 प्रतिगृह्य तु तद्व्यं कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ।
 ऋत्विग्भ्यः प्रददौ विद्वांश्चतुर्था व्यभजंश्च ते ॥ २१
 पृथिव्या निष्क्रयं दत्त्वा तद्विरण्यं युधिष्ठिरः ।
 वृतपाप्मा जितस्वर्गो मुमुदे भ्रातृभिः सह ॥ २२
 ऋत्विजस्तमपर्यन्तं सुवर्णनिचयं तदा ।
 व्यभजन्त द्विजातिभ्यो यथोत्साहं यथाबलम् ॥ २३
 यजवाटे तु यत्किञ्चिद्विरण्यमपि भूषणम् ।
 तोरणानि च यूपाश्च घटाः पात्रीस्तथेष्टकाः ।

C 14 2668
 B 14 29 25
 K 14 30 24

15 °) K₃ ततोऽन्तरिक्षाद्, B₁ २- रिक्षे — °) Ś₁
 K — 1 D₁ -मुन्याना (for -मथाना) — °) D₃ corrupt
 Ś₁ K₃ शब्दो दिवमयास्पृशत्

16 °) K₁ B₁ ३ ३ D (except Dc₁ D₁, D₃ om)
 कृष्ण, T G₁ ३ M₁ ६ [इत्युक्त (for [ट]न्स्तु) — °)
 K₁ - B₁ ३- D (except D₁, D₃ om) T₂ G₃ प्रोवाच
 (for इ°)

17 °) Ś₁ देयता (for दी°) Ś₁ K₃ मद्य (for
 पृथ्व्यो) — °) K₁ B₁ २- Dc₁ Dn₁ D₂ ६ ब्राह्मणेभ्यो,
 K₃ द्विजेभ्यो मे, K₄ द्विजान्भ्यो, D विप्राधिभ्यो, Dc
 corrupt (for द्विजातिभ्यो) K₃ धरामुत् (sic), G₂
 धरास्तु त्व, M₁ धरातवे (sic), M₂ ३ धरा तु ते

18 °) G₂ तत्र (for ततो) G₂ transp वासुदेवो
 and धर्मराज K₃ ६ धर्मराजो — °) B₂ यया म,
 M₁ यदाह — °) K₁ २ ६ B₁ २-३ Dn₁ Dc₁ D₂ ६-७
 G₂ तथा ख, K₂ २ D₁ T G₁ M तत्तथा (by transp)
 G₂ तथा कर्तुं त्वमर्हमि — After 18, Ś₁ K₃ ३ D₁ ins
 an addl colophon [Adhy nam° K₃ D₁ दक्षिणा
 प्रदान — Adhy no Ś₁ 118]

19 Before 19, Ś₁ K₂ ६ D₁ ins द्वैपायन, K₂
 प्याम G₂ om 19° — °) K₄ D₃ कुरुश्रेष्ठ — °)
 T G₁ ३ प्रीतिमान् (for प्रीतात्मा) — °) K₁ B₁ ३
 Dn₁ D₂ ३ ७ कोटिकोटी, K₃ G₂ ३ कोटि कोटि-, T₁
 G₁ M₁ ६ कोटि कोटि, M₃ कोटि कोटी, M₂ कोटी
 कोटी (for कोटिकोटि-) Ś₁ K₃ Dc₁ -गुणा, K₃ सर्वा
 (sic), K₄ सर्वा, T G₁ ३ गया (for -कृता) K₂ ६
 प्राह (for प्रादाद्) — °) K₃ त्रिगुणो, D₁ णीं Ś₁
 K₃ Dn₁ G₂ ऋतौ, K₂ ३ कृता, K₄ विभो (for

क्रतो) T G₁ ३ M दक्षिणा त्रिगुणीकृता

20 °) K₁ तत्रके (sic), D₃ ७ T₂ त लोके (sic)
 — °) K₄ T₁ नराधिप — °) K₁ B₁ २-३ D (except
 D₁, D₃ om) राजेन (for -सिंहेन) — °) K₃ D₁
 मरुत्तस्य K₂ ६ वर्तिना (for -कुर्वता)

21 °) K₁ ६ B₁ २-३ D (D₃ om) रत्न (for द्रव्य)
 — °) K₁ B₁ २-३ D (except D₁, D₃ om.) मुनि,
 K₂ तदा (for प्रभु) — °) K₃ ६ विप्राश् (sic), K₄
 धीनाम् (for विद्वाम्) D₃ ऋत्विग्भ्या प्रददौ धीमाश्
 — °) K₃ ६ ये (for ते)

22 °) K₁ B₁ २-३ D (except D₁, D₃ om) धर
 (D₃ ७ रि)ग्या (for पृथिव्या) K₃ निष्कृत (for
 निष्क्रय) K₂ ६ कृत्वा (for दत्त्वा) — °) K₂ युधिष्ठिरं
 (sic) — °) K₁ B₁ ३ Dn₁ D₂ ६-७ धृतपापो, K₃
 corrupt, M₂ ३ पूतपाप्मा

23 °) Ś₁ K₃ हिरण्य (for सुवर्ण) Ś₁ D (except
 D₂ ६, D₃ om.) तथा, K₃ यथा (for तदा) — °)
 K₁ विभजत B₁ ६ द्विजादिभ्यो, D₃ तेभ्यो K₄
 यथोत्साह द्विजातिभ्यो (by transp) Ś₁ K₃-३ D₁ G₃
 यथाविधि, K₁ B₁ २-३ Dc₁ Dn₁ D₂-३ सुखं (for
 'बलम्)

24 °) K₁ B₁ २-३ D (except D₁, D₃ om) च
 (for तु) — °) K₁ B₁ २-३ D (except D₁, D₃
 om) सवि-, K₂ ६ ऋमि (for ऋपि) K₄ भूजित
 (sic) (for भूषणम्) — °) Ś₁ K₃ ३ D₁ यूपाश्च; K₄
 यूपाश्च, B₁ द्रव्याणि — °) K₃ घटे, K₄ ६ घटा,
 B₁ २ ६ M घटान्, Dc₁ घंटा-, Dn₁ घटा Ś₁ K₃

युधिष्ठिराभ्यनुज्ञाताः सर्वे तद्व्यभजन्दिजाः ॥ २४
 अनन्तरं ब्राह्मणेभ्यः क्षत्रिया जहिरे वसु ।
 तथा विद्मशूद्रसंघाश्च तथान्वे म्लेच्छजातयः ।
 कालेन महता जहुस्तत्सुपर्णं ततस्ततः ॥ २५
 ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे मुदिता जग्मुरालयान् ।
 तर्पिता वसुना तेन धर्मराज्ञा महात्मना ॥ २६
 स्वमंशं भगवान्ध्यासः कुन्त्य पादामिसादनात् ।
 प्रददौ तस्य महतो हिरण्यस्य महाद्युतिः ॥ २७
 शशुरात्प्रीतिदार्यं तं प्राप्य सा प्रीतमानसा ।

चकार पुण्यं लोके तु सुमहान्तं पृथा तदा ॥ २८
 गत्वा त्ववभृथं राजा विपाप्मा भ्रातृभिः सह ।
 सभाज्यमानः शुशुभे महेन्द्रो देवर्षिरिव ॥ २९
 पाण्डवाश्च महीपालः समेतः सवृतास्तदा ।
 अशोभन्त महाराज ग्रहास्तारागणरिव ॥ ३०
 राजभ्योऽपि ततः प्रादाद्रत्नानि विविधानि च ।
 गजानश्चानलंकारान्त्रियो वस्त्राणि काञ्चनम् ॥ ३१
 तद्धनोद्यमपर्यन्तं पार्थः पार्थिवमण्डले ।
 विसृजञ्जुशुभे राजा यथा वैश्रवणस्तथा ॥ ३२

पाण्यस्, D: पटीस् (sio), D: पात्रे K: घटान्पाण्यस्त
 थेटिकान्, G: घटान्पात्रास्तथेटिकान् —') K:— D:
 O: तत्सर्वं (by transp), D: ० तथं त; T G: २ M:—
 तत्सर्वं, M: ततस्ते K: व्यामजन

25 ^a) K: B: १-; D (except D: , D: om) द्विजा-
 तिभ्य (for ब्राह्मणेभ्य) —^b) K: जहुरे, K: उद्धिरे
 (sio), B: न्यभजन, G: जहिरे (for जहिरे) B:
 तदा (for वसु) —^c) T: G: २ यथा विद्म (G: 'दा)
 शूद्रसंघा —^d) Ś: K: D: १ ये च, T: G: २ यथा
 (for तथा) — K: B: १-० D: D: १-० om
 25^e —^e) D: सुमहा (for महता) —^f) K: ता
 (sio) (for तत्) D: युधिष्ठिर (sio) (for तत
 स्तत)

26 ^a) K: मुदिता (for ब्राह्मणा) S (except G:)
 जग्मुर (for सर्वे) —^b) K: ब्राह्मणा (for मुदिता)
 D: आलय S (except G:) मुदिता स्व स्वमाल्य
 —^d) K: B: १-३ D (except D: , D: om) धर्म
 राजेन धीमता

27 ^a) K: ध्यास —^b) G: कुर्या K:— D:
 -वदनात् (K: 'ने), T G: वादित, G: २ M: वादन
 (for नात्) K: B: १-३ D: D: १-० कुल्यै प्रादाद्दि
 मानत (B: 'नद, B: २ नित) —^d) K: corrupt
 M: हिरण्य तन् (for 'ण्यस्) Ś: K: महामना (for
 'द्युति)

28 ^a) K: ४ D: स्वसु (K: 'शु)रात्; D: D:
 D: ० शसुरात् D: दाय तु; D: M: -दायात् (M: २
 'दं, M: 'द्य); D: दान च —^b) B: १-३ D:
 D: ० T G: १ प्रीति (for प्रीत) —^c) K:— B: D:
 G: कालेन (for लोके तु) Ś: G: चकार पुण्यकालेन;
 K: B: १-३ D: D: १-० 'र पुण्यक तेन —^d)

K: D: G: सुमहदं (G: 'द्वि), K: समुद्देशं, G: मा
 महात् (for सुम) K: यथा, T G: तथा (for तदा)
 K: B: १-३ D: D: १-० सुमहमघरा पृथा (D: ०
 'दो यथा)

29 K: om from 29 up to the end of this adhy
 —^a) K: च (for तु), B: D: D: २ [म]प्रभृये
 D: राजा, D: om, D: चय (for राजा) —^b)
 D: शुशुभे महेंद्रश्चैव —^d) Ś: D: विदुर्षे, K: B:
 १-३ D: D: १-० त्रिदशैर्, K: २ M: देवर्षे,
 G: दानवैर् T G: यथा (for इव)

30 K: om 30 (of v 1 29) —^b) K: ४ संभृ
 तास् T: G: तथा (for तदा) B: १-३ D: D: १-३
 समेतैरभिसवृता —^c) T G: तथा (G: 'दा) राजन्
 (for महाराज) —^d) K: यथा वैश्रवणस्तथा (= 32^d)

31 K: om 31 (of v 1 29) —^a) G: M: ३
 हि (for ऽपि) K: तदा (for तत) —^b) Ś: B: ४
 स (for च) —^c) K: ४ राजान स्वान्; K: राजभ्य
 श्वान् (sio) (for गजानश्चान्) —^d) K: D: ३ om 31^d-32^c
 —^e) G: स्त्रोश्च (for स्त्रियो) K: B: G: रत्नानि,
 B: १-४ (marg) ३ D: D: १-० वासांसि (for
 वस्त्राणि) T G: चदन (for काञ्चनम्)

32 K: om 32 (of v 1 29) K: D: ४ om
 32^{ab} (of v 1 31) —^a) Ś: K: D: D: १ त (for
 तद्) K: ततान स्वम् (for तद्धनोद्यम्) Ś: अपर्याप्त
 (for 'र्यन्त) —^b) D: M: पार्था —^c) T: G: ३
 विसृज्य K: ४ ३ B: १-३ D: D: ० T G: ३ राजन्

33 K: om 33 (of v 1 29) M:— om. 33
 —^a) K: B: १-३ D: D: १-३ ३-० आनीय D: ०
 G: तदा (for तथा) Ś: धीर; K: वीर —^b)

आनाय्य च तथा वीरं राजानं वभ्रुवाहनम् ।
 प्रदाय विपुलं वित्तं गृहान्प्रास्थापयत्तदा ॥ ३३
 दुःशलायाश्च तं पौत्रं बालकं पार्थिवर्षभ ।
 स्वराज्ये पितृभिर्गुप्ते प्रीत्या समभिषेचयत् ॥ ३४
 राज्ञश्चैवापि तान्सर्वान्सुविभक्तान्सुपूजितान् ।
 प्रस्थापयामास वशी कुलराजो युधिष्ठिरः ॥ ३५
 एवं वभ्रुव यज्ञः स धर्मराजस्य धीमतः ।
 बह्वन्नघनरत्नौघः सुरामैरेयसागरः ॥ ३६

सर्पिःपङ्का हृदा यत्र ब्रह्मश्चान्नपर्वताः ।
 रसालाकर्दमाः कुल्या बभ्रुवुर्मरतर्षभ ॥ ३७
 भक्ष्यपाण्डवरागाणां क्रियतां भुज्यतामिति ।
 पशूना वध्यतां चापि नान्तस्तत्र स्म दृश्यते ॥ ३८
 मत्तोन्मत्तप्रमुदितं प्रगीतयुवतीजनम् ।
 मृदङ्गगह्वशब्दैश्च मनोरममभूत्तदा ॥ ३९
 दीयता भुज्यतां चेति दिवारात्रमवारितम् ।
 तं महोत्सवसंकाशमतिहृद्यजनाकुलम् ।

C 14 265
 B 14 29 43
 K 14 30 43

K2 : स राजा (for राजान) —^o D2 : प्रादाय T
 G M1 : बहुल (for विपुल) —^d K2 D6 T2 : प्रस्थाप
 यत्

34 K8 om 34 (cf v l 29) —^a K1 दुः
 लाया (sic), K2 दुःशामया K1 [अ]य तं, K2 :
 प्रिय (for च त) K. पात्र च (for त पौत्र) —^b
 Ś1 K2 : D1 पार्थिव (for बालकं) Ś1 K D1 T2 G2 :
 पार्थिवर्षभ, K1 B1 : Dc1 Dn1 D2 : 4-5 भरतर्षभ (B5
 'भ), B2 : स नरर्षभ —^o K5 युक्ते, G8 युक्ते
 (for युक्ते) K1 B1 : Dc1 Dn1 D2 : 4-5 स्वरा (Dc1
 म रा) ज्येष्ठ पितृर्धामान् (B3 : Dc1 'विद्वान्) —^d
 Ś1 प्रीत्यास्तत्राम्यपेचयत्, K1 B1 : Dc1 Dn1 D2 : 4-5
 न्वसु (D4 'स्य) प्रीत्या न्यवेष्ट, B3 : D1 त्वसु
 प्रीत्याम्यपेच'

35 K8 om 35 (cf v l 29) —^a Ś1 D1
 आहितान्, K2 : तु तान्, T1 M1 क्षर्षितान्, M2 :
 क्षर्षितान्, M4 आस्थितान् (for अपि तान्) K1 B1 : 8-5
 Dn1 D2 : 4-5 नृपतीक्ष्वं तान्मवान्, Dc1 नृपति सुहृद्
 सर्वान्, G8 नानादेशागतान्सर्वान् —^b K2 : 4 T G1 :
 M2 : 4 सं- (for सु) —^o K. यया, D6 तदा (for
 वशी) —After 35, K1 B1 : 8-5 Dc1 Dn1 D2 : 4-5
 T2 ins

176* गोविन्द च महात्मान बलदेवं महाबलम् ।
 तथान्यान्वृष्णिवीराश्च प्रद्युम्नादीन्सहस्रश ।
 पूनयित्वा महाराज ययाविधि महाद्युति ।
 आरुभि सहितो राजा प्रास्थापयदर्दम ।

[(L 2) K1 D2 : 4-5 T2 प्रद्युम्नायान् — (L 4) D6
 प्रस्थापयद्]

36 K8 om 36 (cf v l 29) —^a K. T G1 :
 M2 : 4 राज (for यज्ञ) K5 [S]मो (for स) —^d
 K2 : सुरो, D6 : 6 सुरभि (for सुरा)

37 K8 om 37 (cf v l 29) —^a S सर्पिषश्च
 (for सर्पिःपङ्का) B1 : 4 Dc1 दधिहृदा (for हृदा
 यत्र) —^b K1 B1 : 5 Dn1 D2 : 4-5 बभ्रुवुश्च (for बह
 वश्च) —^o Ś1 K5 B5 Dn1 D1 : 2 रसाला, K1 Dc1
 G8 रमाना, B1 T G1 : 2 M8 : 4 रसाल (for रसाला-)
 K1 B1 : 3- D (except D1, D2 om) नद्यो, K2
 कुल्या (for कुल्या)

38 K8 om 38 (cf v l 29) —^a K1 B1 : 8-5
 D1 : 4-5 भक्ष, K2 : 4 भक्षान्, K5 भक्ष्यं, Dc1 भक्ष,
 T G M1 भक्ष्या, M2 : 4 भक्षा B1 : 8-5 Dc1 D1 : 2 G8
 -पाण्डव, Dn1 D2 : 6 -खाण्डव-, T G1 : 2 M -यद्भस (for
 -पाण्डव) ङ् Gv (reading) भक्ष्या पण्डवरागाणा-
 ष्वरागाणा शशपत्रादीना पद् पट् पट् च भक्ष्या अप्पा
 भोज्यलेह्यपेयै सह गत्वा दीयते । ङ् —^b K2 : 4 Gv
 दीयता, D1 कृताना (for क्रियता) K1 : 4 B3 : 5 D
 (except D1, D2 om) तया (for इति) Ś1 कृतानां
 भोजनार्थिना —^o M8 मध्यता (for वध्यता) K1
 B1 : 8-5 Dc1 Dn1 D2 : 4-5 [ए]व (for [अ]पि) Ś1 K5
 D1 G3 पशूना वध्यमानाना —^d Ś1 K5 D1 न चांतस्त्र
 दृश्यते, K1 B1 : 8-5 Dc1 Dn1 D2 : 4-6 नात् (D6 : 6 ता
 ते) दृष्टिरे जना, K2 : 4 G2 तत्र शब्दो महानमूत्, T1
 नातायति स्म दृश्यते (sic), T2 नातरस्त्र द, G8 तत्र
 तत्र स्म द'

39 K8 om 39 (cf v l 29) G2 reads 39 after
 40^d —^a K5 ततोन्मत्त (for मत्तो) K1 B1 : 8-5
 D (except D1, D2 om) मत्तप्र (Dn1 D6 त प्र)
 मत्तमु (D6 त मु) दित —^b K1 B1 : 5 D (except
 D1, D2 om) सुधीत (D6 'ति) (for प्रगीत-) T2
 G2 : 8 वनिता (for -युवती) Dc1 -जनौ —^o Ś1
 -शब्दसर्वेश्च, K1 B1 : 8-5 D (except D1, D2 om)
 शखनादैश्च —^d K4 मनोरम्यम्, G1 'रथम् T1 G2
 तया (for तदा)

C 14 2887
D 14 29 44
K 14 30 43

कथयन्ति स्म पुरुषा नानादेशनिवासिनः ॥ ४०
वर्षित्वा धनधाराभिः कामै रत्नैर्धनैस्तथा ।

विपाप्मा भरतश्रेष्ठः कृतार्थः प्राविशत्पुरम् ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि एकत्रयतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

९२

जनमेजय उवाच ।

पितामहस्य मे यज्ञे धर्मपुत्रस्य धीमतः ।
यदाश्वर्यमभूर्त्किञ्चित्कृवान्क्वमुमर्हति ॥ १
वैशंपायन उवाच ।
श्रूयतां राजशार्दूल महदाश्वर्यमुत्तमम् ।
अश्वमेधे महायज्ञे निवृत्ते यदभूद्विभो ॥ २

तर्पितेषु द्विजाभ्येषु ज्ञातिसंबन्धिवन्धुषु ।
दीनान्धकृपणे चापि तदा भरतसत्तम ॥ ३
घुष्यमाणे महादाने दिक्षु सर्वासु भारत ।
पतत्सु पुष्पपर्षेषु धर्मराजस्य मूर्धनि ॥ ४
विलात्रिष्क्रम्य नकुलो रुक्मपार्श्वस्तदानघ ।
वज्राशनिसर्प नादममुञ्चत विशां पते ॥ ५

40 Ks om 40 (of v 1 29) —^a) K1 B1 Dn1
D2 4-6 [हृ]ष्ट, K2 T G1 M1 4 [हृ]षि, B2 [हृ]ष (for
[हृ]षि) K3 पीयता पीयता चेति. — After 40^a,
K2 8 (except G2) 1ns

177* तत्र शब्दो महानभूत् ।
पीयतां दीयता चेति.

[(L 2) M1-3 पीयतां (for पी*) K2 गीयतां पीयतां चेति,
K3 नृत्यना गीयतां चेति]

—^b) K1 अवरुते (sio), D1 निवारित, D2 न
वारित Ś1 B2 D1 तत्र शब्दो महानभूत् —^c) B2 Dn1
D1 G2 M1-3 तन् (for त) —^d) K1 B1 3-3 D
(except D1, D2 om) हृ (B2 4 तु) हृषुष्ट, K2 प्रतिहृष्ट-
(for अति*) T G1 प्रीतिहृष्टमनाकुलं — After 40^d,
G2 reads 39 —^e) K1 तस्य (sio) (for स्म) K2
मनसा (for पुरुषा)

41 Ks om 41 (of v 1 29) —^a) K2 धनदा-
राभि —^b) Dn1 अर्थ (for रत्नैर्) K1 B1 2-3 D
(except D1, D2 om) रत्नैस् (for धनैस्) M1 तदा
—^c) K2 4 D2 भरतश्रेष्ठ —^d) Ś1 K2 4 चाविशत्
(for प्रा*) T G पूर्णि

Colophon om in K2 D2 — Adhy name Ś1
K2 4 6 D1 यज्ञसमाप्ति (K2 *स), K1 अश्वश्रुयञ्जान
— Adhy no (figures, words or both) Ś1 119, K1

69, B1 M2 76, Dn1 89, T1 78, T2 G1 77,
G2 88, M1 72, M2 (inf. lin) 92

92

☞ B2 is not collated for this adhy

1 ^b) K1 B1 2-3 D (except D1) धर्मराजस्य —^c)
D2 यदाश्वर्यम् (for 'श्वर्यम्) —^d) K2 4 D2 T1
अर्हति K2 M1 तन्मे व्याख्यातु (M1 त्वं वक्तु) महंमि, D1
भयान्वक्तुमर्हंतीति

2 ^e) K1 अश्वमेधके (hypermetric), T 'मेध
—^a) K1 Dn1 D2-6 प्रभो, B1 2-2 Dn1 M1 पुरा (for
विभो)

3 ^a) K1 2 4 Dn1 D2 6 द्विजाभ्येषु —^b) D2 जाति
(for ज्ञाति) K2 4 -याधव (for संबन्धि) —^c)
K2 B1 5 Dn1 D2-6 वा (for च) —^d) Ś1 K2 ततो,
T2 G2 M1 तथा (for तदा) D1 तदावभृत्सत्तम

4 K2 om from 4 up to 14 93 11 —^a) Ś1
घोष्यमाने, K1 हृष्यमाणे, K2 घोषमाणे, B1 घुष्टमात्रे,
Dn1 D2 6 'घुष्यमाणे (for घुष्य*) Ś1 K2 B1 D1 G2
-नादे, T G1 2 M -यज्ञे (for दाने) —^c) Dn1
-वृष्टीषु (for -वर्षेषु)

5 K2 om 5 (of v 1 4) —^a) B2 T G1 2

सकृदुत्सृज्य तं नादं त्रासयानो मृगद्विजान् ।
 मानुषं वचनं प्राह धृष्टो विलगयो महान् ॥ ६
 सकृप्रस्थेन चो नायं यज्ञस्तुल्यो नराधिपाः ।
 उच्छवृत्तेर्वदान्यस्य कुरुक्षेत्रनिवासिनः ॥ ७
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नकुलस्य विशां पते ।
 विस्मयं परमं जग्मुः सर्वे ते ब्राह्मणर्षभाः ॥ ८
 ततः समेत्य नकुलं पर्यपृच्छन्त ते द्विजाः ।
 कृतस्त्वं समनुप्राप्तो यज्ञं साधुसमागमम् ॥ ९

किं बलं परमं तुभ्यं किं श्रुतं किं परायणम् ।
 कथं भवन्तं विद्याम यो नो यज्ञं विगर्हसे ॥ १०
 अविलुप्यागमं कृत्स्नं विधिर्जैर्याजकैः कृतम् ।
 यथागमं यथान्यायं कर्तव्यं च यथाकृतम् ॥ ११
 पूजार्हाः पूजिताश्चात्र विधिवच्छास्त्रचक्षुषा ।
 मन्त्रपूतं हुतश्चाग्निर्दत्तं देयममत्सरम् ॥ १२
 तुष्टा द्विजर्षभाश्चात्र दानैर्वहुविधैरपि ।
 क्षत्रियाश्च सुयुद्धेन श्राद्धैरपि पितामहाः ॥ १३

C 14 2701
B 14 90 13
K 14 91 13

M₁ 4 नि सृज्य, G₂ निर्गत्य (for निष्कर्म्य) K₁ 5 B₁
 4 5 D (except D₁) नीलाश्वत्थं नकुलो — D₅ 6 om
 5^a-6^a —^b) M₁-3 रुम (for रुक्म) T G₁ 2 तथा
 (for तदा) S नृप (for [अ]नृप) B₂ नीलाश्वो रुक्म
 पार्थक —^d) K₆ स मुंचति (for अमुञ्चत) K₁ B₁
 2-5 D (except D₁, D₅ 6 om) अमुंचद्दसुधाधिप (B₄
 'हरतर्षभ)

6 K₂ om 6 (cf. v l 4) D₅ 6 om 6^{ab} (of
 v l 5) —^a) M₂ 2 सन्नद् —^b) Ś₁ K₂ त्रा(Ś₁
 त्र)मयत्, D₁ त्रामयन्स, G₂ वित्रास्य च (for त्रास
 यानो) G₁ मृगद्विजान् —^d) K₁ B₁ D₂ 4 दसो, K₂
 T₁ G₂ धृष्टो, K₅ G₂ M हृष्टो, D₂ सुप्तो (for धृष्टो)
 G₁ पुष्योपरिशयो महान्

7 K₂ om. 7 (cf v l 4) Before 7, M₁ 2
 ins नकुल —^a) B₁ शकु, D₅ 6 द्राक (for सकु)
 K₁ दानेन, D₅ वा नाय —^b) K₁ नाय (for यज्ञस्)
 K₁ D₁ 2 6 नराधिप (sic), K₂ B₂ G₂ 'धिप; K₄
 नरर्षभा, D₁ द्विजर्षभा —^c) 7^{ad} = 19^{cd}, (var)
 21^{ad} —^e) Ś₁ वदन्यस्य, D₂ वदीनस्य (sic) —^d)
 B₂ कुरुक्षेत्रे

8 K₂ om 8 (cf. v l 4) T₂ om (hapl.) 8-19
 —^d) T₁ G₁ 2 M समेत्वा (for सर्वे ते) D₅ 6 ब्रह्मण
 र्षभा — After 8, Ś₁ K₂ D₁ ins an addl colophon
 [Adhy name K₂ नकुलोपाख्यानां, D₁ नकुलदर्शन
 — Adhy no Ś₁ 120]

9 K₂ om 9 (cf v l 4) T₂ om 9 (cf. v l
 8) Before 9, Ś₁ K₂ D₁ ins वैशपायन उवाच K₁
 B₂ D₂ 2 repeat 9^{ab} after 10 —^a) K₄ सप्रेक्ष्य (for
 समेत्य) —^b) G₂ 2 पर्यपृच्छन्दिजोचमा —^c) D₅ 6
 अनुसं (for समनु) —^d) K₆ अस्मिन्यज्ञ (for यज्ञं
 साधु) K₄ 5 -समागमे; G₁ M₁ समागत

10 K₂ om. 10 (cf v l 4) T₂ om 10 (cf
 v l 8) —^a) Ś₁ K₂ फल (for बलं) Ś₁ D₁
 तुल्यं, G₂ ते ह (for तुभ्यं) —^c) K₂ भवते (for
 न्त) K₆ D₁ M₁ विद्यामो —^d) K₄ स्व, G₂
 नु (for नो) K₄ B₂ D₂ विगर्हसि, G₂ 'ते — After
 10, K₁ B₂ D₂ 2 repeat 9^{ab}

11 K₂ om 11 (cf v l 4) T₂ om. 11 (cf
 v l 8) —^a) Ś₁ अप्रलुप्य, D₅ 6 अभि* (sic), T₁
 G₁ अवलस्य (for अविलुप्य) K₅ [आ]ध्रम (for
 [आ]गम) K₂ D₁ G₂ अप्र (G₂ 'वि)लुसागम (K₂
 'शर्न) कृत्स्नं —^b) Ś₁ K₂ B₄ विधिर्धैरु (for विधि-
 र्धैरु) B₁ G₁ याजिकै, D₁ याचकै T₁ श्रुत, G₂
 हुतं (for कृतम्) K₁ 5 B₁ D₁ D₂-6 विधिर्धैर्यज्ञियै
 कृत — K₂ T₁ om (hapl.) 11^{cd} —^e) Ś₁ यथा
 न्याय्य, B₄ यथाद्रभ्यं —^d) K₄ यत् (for च) K₁
 4 5 B₁ 5 D G M₁ 2 तथा (for यथा)

12 K₂ om 12 (cf v l 4) T₂ om 12 (cf
 v l 8) —^b) G₂ ज्ञान (for शास्त्र) K₁ B₁ 2-5 D
 (except D₁) दर्शनात् (for चक्षुषा) —^c) Ś₁ K₂ 4
 D₁ मन्त्रपूतो (K₄ 'तैरु), K₁ B₁ 2-5 D₁ D₁ D₂-6
 मन्त्राहुति, K₅ M₂ मन्त्रपूर्वं (for 'पूत) D₁ ततश्च,
 G₂ हुत, M₂ कृतश्च (for हुतश्च) D₁ [अ]पि (for च)
 K₆ अग्नि —^d) Ś₁ K₂ D₁ अमत्सरत् D₅ अनिद-
 मपमत्सरं

13 K₂ om 13 (cf v l 4) T₂ om 13 (cf
 v l 8) —^a) K₄ हृष्टा (for तुष्टा) K₁ 4 5 B₁ 2-5
 D₁ D₂-6 द्विजातयश्च (for द्विजर्षभाश्च) K₄ [ए]व
 (for [अ]त्र) Ś₁ K₂ D₁ नु (D₁ पु)ष्टा द्विजर्षयश्चैव
 —^b) G₁ धनैरु (for दानैरु) K₄ G₁ धनैरु (for
 विधैरु) —^c) K₄ स (for सु) D₅ विद्धेन (for
 'यु) —^d) Ś₁ K₂ यज्ञैरु; K₄ शास्त्रैरु (for श्राद्धैरु)
 K₄ B₁ 2-5 D (except D₁) चापि (for अपि) K₁

पालनेन विशस्तुष्टाः कामैस्तुष्टा वरस्त्रियः ।
 अनुक्रोशैस्तथा शूद्रा दानशेषैः पृथग्जनाः ॥ १४
 ज्ञातिसंबन्धिनस्तुष्टाः शौचेन च नृपस्य नः ।
 देवा हविर्भिः पुण्यैश्च रक्षणैः शरणागताः ॥ १५
 यदत्र तथ्यं तद्ब्रूहि सत्यसंध द्विजातिषु ।
 यथाश्रुतं यथादृष्टं पृष्टो ब्राह्मणकाम्यया ॥ १६
 श्रद्धेयवाक्यः प्राज्ञस्त्वं दिव्यं रूपं विभर्षि च ।
 समागतश्च विप्रैस्त्वं तच्चतो वक्तुमर्हसि ॥ १७

इति पृष्टो द्विजैस्तैः स प्रहस्य नकुलोऽब्रवीत् ।
 नैपानृता मया वाणी प्रोक्ता दर्पेण वा द्विजाः ॥ १८
 यन्मयोक्तमिदं किञ्चिद्युष्माभिश्चाप्युपश्रुतम् ।
 सक्तुप्रस्थेन वो नायं यज्ञस्तुल्यो नराधिपाः ।
 उञ्छवृत्तेर्वदान्यस्य कुरुक्षेत्रनिवासिनः ॥ १९
 इत्यवश्यं मयैतद्वो वक्तव्यं द्विजपुंगवाः ।
 शृणुताव्यग्रमनसः शंसतो मे द्विजर्षभाः ॥ २०
 अनुभूतं च दृष्टं च यन्मयाद्भुतमुत्तमम् ।

श्राद्धैश्चापि पितृन्महान् (s10)

14 K₂ om 14 (cf. v 1 4) T₂ om 14 (cf v 1 8) —^b) B₁ चापि (for तुष्टा) —^c) G₁ क्रोशास् (s10) (for क्रोशैस्) T₁ तदा Ś₁ K₈ 4 अनुक्रोशेन शूद्राश्च —^d) T₁ G M₁ दानै (for दान) D₅ शिष्टै, T₁ G₁ 2 शेषा, G₈ श्रेष्ठा, M₁ अपि (for शेषै) K₅ दानै शेषा पृथक्पृथक्

15 K₂ om. 15 (cf v 1 4) T₂ om 15 (cf v 1 8) —^b) Ś₁ K₈ 4 D₁ G₁ ह (for न) —^c) K₈ तुष्टाश्च; D₈ पुण्येन (for पुण्यैश्च) K₄ देवाश्च हविर्भिः पुण्यै —^d) K₅ शरणार्थिन, D₅ शरण गता

16 K₂ om 16 (cf v 1 4) T₂ om 16 (cf v 1 8) —^a) D₅ यदयं (for यदत्र) Ś₁ K₈ सत्य, D₁ G₁ कथ्य, G₂ पथ्य (for तथ्यं) T₁ यदत्र तद्ब्रूहि पर —^b) K₁ B₁ 8-5 D₀₁ D₀₁ D₂-8 सत्य सत्य, K₈ सत्त्वसध, K₅ सत्यसध, D₁ सधिरू K₄ सत्यसध स को द्विज —^c) G₁ यथान्याय (for दृष्ट) —^d) K₅ दृष्टो (for पृष्टो) G₁ सपृष्टो ब्रह्मकाम्यया

17 K₂ om 17 (cf v 1 4) T₂ om 17 (cf v 1 8) K₄ om 17 —^a) G₈ प्रज्ञस् —^b) T₁ G₁ 2 दिव्य —^c) B₈ T₁ G M₂ समागतै (G₈ 'मै'श् B₂ तु (for च) G₈ विप्रस् B₈ तु, B₄ च (for स्व) —^d) K₁ 5 B₁ 8-5 D (except D₁) तद्भवान् (for तच्चतो) K₁ B₁ 8-5 D (except D₅ 6) अर्हसि G₈ तन्नो वक्तुमिहाहसि

18 K₂ om 18 (cf v 1 4) T₂ om 18 (cf v 1 8) —^a) K₅ च, B₈ स्, G₈ तै (for स्) —^b) K₁ 4 B₁ 8-5 D (except D₀₁ D₁) प्रहसन् (for प्रहस्य) — Before 18^c, K₅ G₁ ins नकुल उवाच

—^c) K₁ 5 B₁ 5 D (except D₀₁ D₁) मया मया, M₁ मयानृता (by transp) D₄ वाणि (s10) —^d) K₄ वो, K₅ D₁ 6 G₃ चै (for वा) Ś₁ K₈ प्रोक्त धर्मेण चै द्विजा

19 K₂ om 19 (cf v 1 4) T₂ om 19 (cf v 1 8) K₄ om 19-20 —^a) G₃ मत (for हृद्) K₁ B₁ 8-5 D (except D₁) वाक्य, K₅ सर्वं (for किञ्चिद्) —^b) M₁ युष्माक (for 'भिश्च) D₄ अत्र यत् (for चाप्युप) G₈ युष्माभिरभ्युपेक्षितं —^c) B₁ 5 शक्तु, D₅ 6 शक्र (for सक्तु) D₁ नाथ (for नाय) K₁ शक्तुप्रस्थेन दानोय (sic) —^d) K₁ B₁ 8-5 D (except D₁) द्विजर्षभा, K₈ 5 नराधिप — 19^{cf} = 7^{cd} D₀₁ D₅ 6 T₁ om 19^{cf} D₄ om (hapl) 19^c-21^b

20 K₂ om 20 (cf v 1 4) K₄ D₄ om 20 (for both, cf v 1 19) K₈ om (?hapl) 20^a-21^b D₁ om 20 —^a) K₅ T G₁ 2 M यदि (for इति) B₈ मम; D₀₁ तथा (for मया) K₅ D₅ 6 T G₁ 2 M चै (for वो) G₈ यद्यवश्य मयैवैतद् —^b) K₁ B₁ 8-5 D (D₁ 4 om) द्विजसत्तमा —^d) T G₁ 2 M वदतो मे, G₈ तन्मे सर्वं (for दासतो मे) K₁ B₁ 8-5 D (D₁ 4 om) यथातथ (for द्विजर्षभा)

21 K₂ om. 21 (cf v 1 4) D₄ om 21^{ab} (cf v 1 19) K₈ om 21^{ab} (cf. v 1 20) —^b) T G M₁ तन्मया D₅ 6 यन्मयाद्भुतदर्शने — G₂ om 21^{cd}. —^c) K₁ B₁ 8-5 D (except D₁) वदान्यस्य (for यथावृत्त) —^d) K₄ कुरुक्षेत्रे G₈ दान धर्मं च यादत्र

22 K₂ om 22 (cf v 1 4) K₈ om from 22 up to 14 93 15 —^a) K₄ यतो (for येन) B_{0m} ed द्विजा G₈ स्वर्गस्थान च संप्राप्त —^b) K₄ ससुतस्वधा. —^c) K₁ D₈ यथा चार्धं; K₅ तथा चार्धं, G₈ हृदमर्ष.

उञ्छवृत्तेर्यथावृत्तं कुरुक्षेत्रनिवासिनः ॥ २१
स्वर्गं येन द्विजः प्राप्तः सभार्यः ससुतक्षुपः ।

यथा चार्धं शरीरस्य ममेदं काञ्चनीकृतम् ॥ २२

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

९३

नकुल उवाच ।

हन्त वो वर्तीयिष्यामि दानस्य परमं फलम् ।
न्यायलब्धस्य दूक्षस्य विप्रदत्तस्य यद्विजाः ॥ १
धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे धर्मजैर्वहुभिर्वृते ।
उञ्छवृत्तिर्द्विजः कश्चित्कापोतिरभवत्पुरा ॥ २
सभार्यः सह पुत्रेण ससुप्तस्तपसि स्थितः ।
वधूचतुर्यो वृद्धः स धर्मात्मा नियतेन्द्रियः ॥ ३

पष्टे काले तदा विप्रो भुङ्क्ते तैः सह सुव्रतः ।
पष्टे काले कदाचिच्च तस्याहारो न विद्यते ।
भुङ्क्तेऽन्यस्मिन्कदाचित्स पष्टे काले द्विजोत्तमः ॥ ४
कपोतधर्मिणस्तस्य दुर्मिक्षे सति दारुणे ।
नाविद्यत तदा विप्राः संचयस्तान्निवोधत ।
क्षीणौपधिसमावायो द्रव्यहीनोऽभवत्तदा ॥ ५
काले कालेऽस्य संप्राप्ते नैव विद्येत भोजनम् ।

C 14 2717
B 14 80 29
K 14 92 7

K₁ शरीरं च (for 'रस्य) —^d) K₁ T₂ G₈ काचन
(for 'नी)

Colophon om. in K₁-8 B₁ 2-5 D (except D₁)
— Adhy no (figures, words or both) Ś₁ 121, T₁
79, T₂ G₁ 2 78, G₈ 89, M₁ 4 73, M₂ 8 77,
M₃ (inf l_{1n}) 93

93

✍ B₂ is not collated for this adhy

1 K₂ om. 1-11 (cf v l 14 92 4) K₈ om
1-15 (cf v l 14 92 22) —^a) G₈ अत्र (for
हन्त) Ś₁ D₅ ० वर्णयिष्यामि, K₅ D₁ कीर्तं, T
G₁ 2 कथं (for वर्तं) —^b) K₁ ० D₁ D₂-० दानस्य
फलसुत्तम —^c) M₂ 8 वित्तस्य (for सूक्ष्मस्य) —^d)
K₄ विप्रलब्धस्य (for 'दत्तस्य) Ś₁ यद्विघ्न, K₅ G₈ वै
द्विजा, T₁ G₁ मे द्विजा, M₁ च द्विजा (for
यद्विजा) K₁ D₂ ममेदं काचनीकृत, D₁ विप्रलब्धस्य
तद्विधं, M₂ 8 सूक्ष्मस्य द्विजसत्तमा, M₄ दुर्विज्ञेयस्य च
द्विजा

2 K₂ 8 om 2 (cf. v l 1) —^b) G₈ वृत्
—^d) K₁ B₁ 2-5 D (except D₁) तदा (for पुरा)

3 K₂ 8 om, 3 (cf. v l 1) —^a) Ś₁ पुत्रैश्च,

K₄ 5 D₁ T G₁ 2 पुत्रश्च (for पुत्रेण) G₈ M सहभार्यं
सपुत्रश्च —^c) Ś₁ वधूचतुर्यो (sic) B₂ सन्, G₈ च
(for स) K₁ ० D (except D₁) वभूव शुञ्छवृत्त स
—^d) M₄ (inf l_{1n} as in text) धर्मात्मा विजितेन्द्रिय

4 K₂ 8 om 4 (cf v l 1) —^a) D₁ कष्टे, T
G₁ पष्ट (for पष्टे) K₁ ० B₁ 8-5 D G₈ M₄ तदा
(for तदा) K₁ om from विप्रो up to दारुणे
(in 5^b) — G₈ om (hapl) 4^{b,c,d} —^b) D₁ D₂ मुक्ते
D₁ 8 सुव्रत, T G₁ सवृत् — D₁ om (hapl) 4^{c,d}
—^c) T G₁ पष्ट B₁ 8-5 D (D₁ om) तु (for च)
—^c) D₁ D₂ मुक्ते M₄ (inf l_{1n} as in text) तस्मिन्
(for अन्यस्मिन्) K₄ ० कदाचिच्च, T G तु संप्राप्ते (for
कदाचित्स) D₁ मुक्ते च सतत विप्र —^c) D₁ पष्ट
K₅ T G द्विजोत्तमा

5 K₂ 8 om 5 (cf v l 1) K₁ om 5^{a,b} (cf
v l 4) —^a) B₁ 8 4 D (except D₁ D₂) कदाचिद्
(for कपोत) —^b) D₁ दुर्मिक्षमपत्तदा —^c) Ś₁
[अ]विद्यत, K₁ B₂-5 D₁ G विद्यते (for [अ]विद्यत)
D₅ ० विप्रो T न विद्यते तथा विप्रा — D₅ ० om
5^d-6^a —^d) Ś₁ स च यच्च, K₁ सचयस्तु; G₈ सचय
तन् (for 'यस्तान्) —^c) K₁ B₂ D₂ T₂ क्षीणोपधि
K₁ ० D (except D₁, D₂ ० om) समावेशे, S
'वापो (G₈ 'ही) (for 'वायो) —^c) K₁ द्रव्ये B₂ 4
तत (for तदा)

क्षुधापरिगताः सर्वे प्रातिष्ठन्त तदा तु ते ॥ ६
 उच्छंस्तदा शुक्लपक्षे मध्यं तपति भास्करे ।
 उष्णार्तश्च क्षुधार्तश्च स विप्रस्तपसि स्थितः ।
 उच्छमप्राप्तवानेव सार्धं परिजनेन ह ॥ ७
 स तथैव क्षुधाविष्टः स्पृष्ट्वा तोयं यथाविधि ।
 क्षपयामास तं कालं कृच्छ्रप्राणो द्विजोत्तमः ॥ ८
 अथ पृष्ठे गते काले यवप्रस्थमुपार्जयत् ।
 यवप्रस्थं च ते सक्तूनकुर्वन्त तपस्विनः ॥ ९

6 K₂ s om 6 (of v 1 1) D₅ o om 6^a (of v 1 5) —^a) K₁ कालः ; G₈ क्षीणे (for the first काले) Ś₁ स, K₄ च, B₁ [s]थ, D₁ स, G₈ तु (for स्य) K₆ काले कृच्छ्रसु सप्राप्ते — Ś₁ om 6^b —^b) K₆ D₁ S [अ]विष्ट (G₂ 'विद'त (for विष्टे) —^c) K₄ क्षुधार्तश्च तदा सर्वे —^d) B₁ वनातरे, B₅ तदातरे, D₀₁ तदा तु ते; M₁₋₃ तदा कृते (for तदा तु ते) K₄ प्रतिष्ठिति चाश्रमे

7 K₂ s om 7 (of v 1 1) K₄ om (hapl) 7^a —^a) K₅ T G M₄ तथा (for तदा) —^b) K₆ मध्ये Ś₁ D₁ भजति (for तपति) —^c) Ś₁ K₁ B₄ तृष्णार्तश्च, K₄ s D₁ तृषा, D₀₁ दुखा, D_{n1} D₆ उष्मा, D₆ कृष्णा (for उष्णा) —^d) B₁ G₂ विप्रस्तपसि सस्थि (G₂ तिष्ठ)त, T G₁ s नित्य तपसि निष्ठित — K₄ om 7^c —^e) K₆ सप्राप्तवान् (sio), G₈ न प्रा (for अप्रा) D₆ एवं (for एव) —^f) K₁ B D (except D₁) ब्राह्मण क्षुच्छ्रमान्वित, T₂ (inf/in as in text) ब्राह्मण शुक्लमानस

8 K₂ s om 8 (of v 1 1) — Ś₁ om 8^a —^a) K₄ क्षुधार्तश्च (for 'विष्ट) G₂ तथैव च क्षुधा-विष्ट —^b) K₆ स्पृष्ट्वा (for स्पृष्ट्वा) K₁ B₁ s-5 D (except D₁) सार्धं परिजनेन ह (B₁ 'नै सह) (of 7^c) —^c) D₆ क्षमयामास G₈ तत् (for त) —^d) K₆ S (except T₂) सार्धं परिजनेन वै (T₁ G₁ s ह, G₂ च) (of 7^c)

9 K₂ s om 9 (of v 1 1) —^a) K₄ पक्षे (for पृष्ठे) —^b) Ś₁ ते यवप्रस्थमार्जयन्, D₁ यवप्रस्थं समार्जयेत्; S (except G₂) यवाना प्रस्थमार्जयत् —^c) K₁ यवप्रस्थे K₁ s B₁ s D (except D₁) तु तं; B₂ s ष च तत् (B₂ s G₂ तं) B₁ s शक्तून्; D₁ सक्तून् —^d) D₀₁ कुर्वन्तस्ते; G₂ M अकुर्वन्त

कृतजप्याह्निकास्ते तु हुत्वा वह्निं यथाविधि ।
 कुडवं कुडवं सर्वे व्यभजन्त तपस्विनः ॥ १०
 अथागच्छद्विजः कश्चिदतिथिर्भुञ्जतां तदा ।
 ते तं दृष्ट्वातिथिं तत्र प्रहृष्टमनसोऽभवन् ॥ ११
 तेऽभिवाद्य सुखप्रशं पृष्ट्वा तमतिथिं तदा ।
 विशुद्धमनसो दान्ताः श्रद्धादमसमन्विताः ॥ १२
 अनस्यवो गतक्रोधाः साधवो गतमत्सराः ।
 त्यक्तमाना जितक्रोधा धर्मज्ञा द्विजसत्तमाः ॥ १३

10 K₂ s om 10 (of v 1 1) K₄ om (hapl) 10 —^b) K₁ चापि, K₆ [अ]भि च, B₁ s-5 M चाभि (for वह्निं) —^c) D₆ कुडवं कुडव, D₆ कुडवे कुडव; T G₂ M₁ s 4 कुडव कुडव, G₁ M₂ कुडव कुड (M₂ 'द)य, G₈ Cv कुडप कुडप (for कुडवं कुडव) ☞ Cv कुडपपदेन प्रस्थस्य चतुर्भिर्गण्वेको भागः । कुडवे इत्यपभ्रंश भाषा । ☞ — After 10, Ś₁ D₁ ins an addl colophon [Adhy no Ś₁ 122]

11 K₂ s om 11 (of v 1 1) Before 11, Ś₁ D₁ ins नकुल उवाच Ś₁ reads 11^a twice —^a) Ś₁ (second time) S (except G₂) अयागमद् —^b) K₁ अतिथिं (sio) Ś₁ (second time) B₂ T G₁ s M ओक्ष्यतां, K₄ भिक्षितु, K₅ B₁ D₁ ओज्यतां, B₁ D₀₁ ओक्षता (for भुञ्जतां) G₈ बुभुक्षुणां तथातिथि —^c) K₁ गतिं (for [अ]तिथिं) K₁ s B₁ s-5 D (except D₁) प्राप्तं (for तत्र) —^d) D₆ प्रादिष्ट (for प्रहृष्ट) G₂ [s]श्वन्

12 K₂ om 12 (of v 1 1) —^a) K₂ corrupt Ś₁ D₆ सुख प्रश (D₆ 'ष्ण) —^b) K₁ B₁ D₁ T G₂ दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा) B₂ तद् (for तम्) —^c) D₁ मानसा K₆ शाता (for दान्ता) —^d) Ś₁ श्रद्धारूप, K₆ 'शम, M₁ श्रद्धया च (for श्रद्धादम-) T G₁ s पुरसरा (for समन्विता)

13 K₂ om 13 (of v 1 1) —^a) Hypermetric K₂ s B₂ T G₁ s अनस्यवा (for 'स्यवो) K₁ s B₂ s D_{n1} D₂ s जितक्रोधा; B₁ s विक्रोशा, D₀₁ D₆ s विक्रोधा (for गत) D₆ अनस्यवाश्च विक्रोधा. —^b) Ś₁ सर्वे वि; K₂ s सायै वि (sio) (for साधवो) K₁ B₁ s-5 D (except D₁) वीत (for गत) —^c) G₂ त्यक्तमानो K₆ गत (for जित) K₁ B₁ s-5 D (except D₁) त्यक्तमानमदक्रोधा

सत्रहचर्यं स्वं गोत्रं समाख्याय परस्परम् ।
 कुटीं प्रवेशयामासुः क्षुधार्तमतिथिं तदा ॥ १४
 इदमर्घ्यं च पाद्यं च वृषीं चैवं तवानघ ।
 शुचयः सक्तवश्वमे नियमोपार्जिताः प्रभो ।
 प्रतिगृहीष्व भद्रं ते मया दत्ता द्विजोत्तम ॥ १५
 इत्युक्तः प्रतिगृह्याथ सक्तूनां कुडवं द्विजः ।
 भक्षयामास राजेन्द्र न च तुष्टिं जगाम सः ॥ १६
 स उञ्चवृत्तिः तं प्रेक्ष्य क्षुधापरिगतं द्विजम् ।
 आहारं चिन्तयामास कथं तुष्टो भवेदिति ॥ १७

तस्य भार्यात्रवीद्राजन्मद्भागो दीयतामिति ।
 गच्छत्वेष यथाकामं संतुष्टो द्विजसत्तमः ॥ १८
 इति बुवन्तीं तां सार्ध्वीं धर्मात्मा स द्विजर्षभः ।
 क्षुधापरिगतां ज्ञात्वा सक्तूस्तान्नाभ्यनन्दत ॥ १९
 जानन्वृद्धां क्षुधार्तां च श्रान्तां ग्लानां तपस्विनीम् ।
 त्वगास्थिभूतां वेपन्तीं ततो भार्यामुवाच ताम् ॥ २०
 अपि कीटपतंगानां मृगाणां चैव शोभने ।
 स्त्रियो रक्ष्याश्च पोष्याश्च नैवं त्वं वक्तुमर्हसि ॥ २१
 अनुकम्पितो नरो नार्यां पुष्टो रक्षित एव च ।

C 14 2734
 B. 14 90 46
 K 14 92 24

14 K₂ om 14 (cf. v 1 1) —^a) K₂ स्व, K₁ M₂ स्व, G₂ ते (for स) Ś₁ सागोन्य, K₁ B₁ s-s D₁ D₁ D₂-s गोत्र ते (D₂ 'त्राते) (for स्व गोत्र) D₁ ब्रह्मचर्यं समाविष्टा, M₁ ब्रह्मचर्यं ततो गोत्र —^b) K₁ B₁ s-s D₁ D₁ D₂-s तस्य स्या (D₁ ज्ञा) स्वा, K₂ S आख्यायते (K₂ 'य ते, G₂ 'याय, M₂ 'य तु, M₁ 'याते), K₂ तदाख्याय, D₂ s स्यास्वा तस्य (for समाख्याय) D₁ परस्परा —^c) K₂ s D₁ G₁ s M₂ s कुटीं B₁ प्रावेशयामासु, G₁ प्रवेदा यानाम —^d) K₁ क्षुधार्थम् T तथा (for तदा)

15 K₂ om 15 (cf. v 1 1) G₂ om. 15^{ab} —^a) K₁ अघं, D₁ अघं (for अघ्यं) Ś₁ M₁ इद पाद्य (for च पाद्य च) —^b) K₁ ऋषि (sic), K₂ वृषा, K₁ D₁ D₁ D₂ s s वृषी, K₂ B₁ s-s वृषी, D₁ वृषी, D₁ M वृषी, T₂ G₁ वृषी, C_v वृषी (as in text) —^c) B₂ विशुद्धा (for शुचय) B₂ शक्तवश्च —^d) K₂ D₂ नियमोपार्जिता, T₂ G₁ s निय मेना —^e) D₂ प्रतिगृहीष्व D₁ भद्रं —^f) K₂ s B₁ s s D₁ D₂ s दत्तान्, G₂ दत्त K₁ s B₁ s-s D (except D₁) द्विजर्षभ, K₂ द्विजोत्तमान्

16 ^a) G₂ जग्राह (for गृह्याय) —^b) K₁ शक्तूना, D₂ सक्तूना K₁ s s D₂ कुडवं, S कुडवं K₂ s s तथा (for द्विज) —^d) B₂ तु (for च) T₁ G₁ s M ह (for स)

17 ^a) K₂ s D₁ S स उञ्चवृत्ति, K₂ सक्तून् (for स उञ्च) K₂ D₁ D₁ s S स (for त) —^b) B₂ corrupt D₂ द्विधा (for क्षुधा) K₁ D₂-s द्विज

18 ^a) K₁ B₁ s-s D (except D₁) वाक्यं (for राजन्) —^b) Ś₁ देयताम्, D₂ द्राय K₂-s D₁ G₂

अय (for इति) —^c) K₂ गच्छति K₁ [अ]य, D₂ [ए]व (for [ए]व) —^d) K₁ B₁ s-s D (except D₁) परितुष्टो द्विजोत्तम

19 ^a) D₂ एव (for इति) K₂ s बुवाणा G₂ बुवतीमथ सार्ध्वीं ता —^b) K₁ B₁ s-s D (except D₁) भार्यां स द्विजसत्तम —^c) G₂ परिता तां (for परिगतां) —^d) K₁ B₁ s-s D (except D₁) तान्सक्तून् (by transp), K₂ corrupt, K₄ तसक्तून् D₁ D₂ नामिनदत्त — After 19, K₁ B₁ s-s D (except D₁) T₂ ins

178* आत्मानुमानतो विद्वान्स तु विप्रर्षमस्तदा ।

[B₁ D₁ आत्मानुमानतां विद्वान् (for the prior half)]

20 ^a) K₂ s T₂ G₂ M₂ ज्ञान (for जानन्) D₂ s क्षुधाविष्टा —^b) K₂ s श्रान्तां (for श्रान्तां) K₂ s वृद्धा, K₂ D₁ ग्लाना, T₁ G₁ ज्ञानि (sic), G₂ कातां (for ग्लाना) —^c) T₁ सेवतीं (for वेपन्तीं) —^d) K₁ s B₁ s-s D (except D₁) G₂ M₂ ह (for ताम्)

21 Before 21, T₂ G₁ ins ब्राह्मण —^a) D₁ अयि (for अपि) —^b) Ś₁ K₂ मृगाना, K₁ भार्यायां (for मृगाणा) T₂ G₁ भोजने (for शोभने) —^c) K₂ D₁ D₂ रक्ष्याश्च B₂ पूष्याश्च (for पोष्याश्च) —^d) K₁ B₁ s-s D₁ D₂-s न त्वेव, K₄ नैव स्व, D₁ मैव स्व (for नैव स्व) S (except T₂ G₂) नैव वक्तुमिहा र्हसि

22 ^a) Hypermetric Ś₁ K₁ s B₁ s-s D T₂ अनुकम्प्यो Ś₁ नार्या, K₁ B₁ s-s D₁ D₁ D₂-s परत्या; D₁ भार्या (for नार्या) K₂ s s नरोनुकम्पितो भार्याश्च (K₂ नार्या) —^b) D₁ ते, G₂ वा (for च) K₂ s तुष्टो रक्षति एव स (K₄ मानस) — In D₁,

C 14 2737
B 14 90 47
K 14 92 24

प्रपतेद्यज्ञसो दीप्तान्न च लोकानवाप्नुयात् ॥ २२
इत्युक्ता सा ततः प्राह धर्मार्थौ नौ समौ द्विज ।
सक्तुप्रस्थचतुर्भागं गृहाणेमं प्रसीद मे ॥ २३
नस्यं रतिश्च धर्मश्च स्वर्गश्च गुणनिर्जितः ।
स्त्रीणां पतिममाधीनं काङ्क्षितं च द्विजोत्तम ॥ २४
ऋतुर्मातुः पितुर्वीजं दैवतं परमं पतिः ।
मर्तुः प्रसादात्स्त्रीणां वै रतिः पुत्रफलं तथा ॥ २५

पालनाद्धि पतिस्त्वं मे भर्तासि भरणान्मम ।
पुत्रप्रदानाद्वरदस्तस्मात्सक्तून्गृहाण मे ॥ २६
जरापरिगतो वृद्धः क्षुधातो दुर्वलो भृशम् ।
उपासपरिश्रान्तो यदा त्वमपि कर्षितः ॥ २७
इत्युक्तः स तथा सक्तून्प्रगृह्येदं वचोऽब्रवीत् ।
द्विज सक्तूनिमान्भूयः प्रतिगृह्णीष्व सत्तम ॥ २८
स तान्प्रगृह्य भुक्त्वा च न तुष्टिमगमद्विजः ।

the portion of the text from 22° up to 14 96 3^d is lost on missing folios (140-145) —^o T₁ G₁ 2 M तपसो, T₂ तव नो (for यदामो) B₅ धीमान्, D₁ दन्वान्, G₃ दिव्यान् (for वीप्तान्) —^d K₁ स (for न) Ś₁ D₂₋₆ स च लोकान्न चामुयात्, T G₂ न च तद्व्यामुयात्फल — After 22, Ś₁ K₂ 8 D₁ ins an addl colophon [*Adhy name* K₂ D₁ ब्राह्मण वाक्य — *Adhy no* Ś₁ 123] K₁ 5 D₂₋₆ ins after 22

179* धर्मकामार्थकार्याणि शुश्रूषा कुलसतति ।
दारैश्चधीनो धर्मश्च पितृणामात्मनस्तथा ।
न धेत्ति कर्मतो भार्यारक्षणे योऽक्षम पुमान् ।
अयसो महदामोति नरकाश्चैव गच्छति ।

[(L 2) D₂ [अ]धर्मो (for [अ]धीनो) — (L 3) K₁ D₂ 8 नार्या रक्षण (for भार्यारक्षणे) — D₁ 5 om line 4]

23 D₁ missing (cf v 1 22) Before 23, Ś₁ K₂ 8 D₁ ins नकुल उयाच —^o K₂ T₂ इत्युक्त्वा K₂ 4 D₁ तदा (for तत) —^b K₂ B₂ T₂ धर्मार्थानौ (for 'र्थौ नौ) K₂ D₁ D₁ द्विजा, G₂ मुने M₂ 8 धर्मात्मान महामुनि —^o B₂ सक्तून् D₂ 6 चतुर्भागहरण (for 'ग गृहाण) K₂ 4 स्व, D₁ 5 6 सं, T G₁ 2 M₁ 8 [ह]द (for [ह]म)

24 D₁ missing (cf v 1 22) —^o D₁ सति (sic), D. 6 मस्ये, G₂ सत्य (for मस्यं) D₂ अन्यश्च, T G₁ गतिश्च (for रतिश्च) —^b D₁ स्वर्गश्च K₂ D₂ निजिग्या; D₂ -वर्जित —^o K₁ 2 D₂ 4 Cv समाधान; T₁ M₁ गीने, T₂ G₁ सीना, G₂ धीना, G₃ धीना (for 'धीन) —^d G₂ तपश्चद (for काङ्क्षित च) K₁ B₁ 2- D (except D₁, D₁ missing) द्विजपंम

25 D₁ missing (cf v 1 22) —^o K₂ D₁

ऊतुर्, T G Cv आतुर् (for ऋतुर्) K₂ पतिर् (for पितुर्) T₁ वाय (for वीज) —^b B₂ परम दैवत पति, G₂ दैवतं परमा गति —^o D₂ 6 प्रसाद K₁ B₁ 5-5 D (except D₁, D₁ missing) नारीणां, T G₁ स्त्रीणा हि (for 'णा वै) —^d K₁ 8 B₁ 8-5 D (except D₂, D₁ missing) T G₁ 2 रति K₂ -इल (sio) (for फल) K₂ 4 तदा

26 D₁ missing (cf v 1 22) —^o D₁ फल नाद् (for पा^o) K₂ corrupt for स्व मे —^b D₁ च (for [अ]सि) K₁ B₁ 8-5 D (except D₁, D₁ missing) च मे (D₂ ते), K₂ अपि, G₂ मत (for मम) —^o D₂ 6 -प्रसादाद् (for प्रदानाद्) K₂ सुपुत्रदानाद्वरदस् —^d G₂ सक्तून्प्रति (for तस्मात्सक्तून्) K₁ 4 B₁ 8-5 D (except D₁, D₁ missing) प्रयच्छ (for गृहाण)

27 D₁ missing (cf v 1 22) —^o K₂ 2 5 B₂ D₁ परिणतो, G₂ वृत्तो (for 'गतो) —^b K₂ T₂ G₁ M दृढ, T₁ G₂ दृढ (for भृशम्) G₂ क्षुधया च तथा दृढ —^d T G₁ 8 यथा (for यदा) K₂ 4 D₁ असि (for अपि) K₂ 5 D₁ कर्षित

28 D₁ missing (cf v 1 22) —^o Ś₁ K₂ 8 B₂ D₁ तदा, D₂ तप (sio) (for तथा) D₂ क्रूर, D₂ क्रूरान् (for सक्तून्) —^b K₁ B₁ 8-5 D₂-6 T₂ प्रगृह्येन; K₂ corrupt, K₂ प्रगृहीद, G₂ परिगृह्य (for प्रगृह्येद) B₁ 4 ततो (for वचो) —^o B₂ 4 शक्तून्

29 D₁ missing (cf v 1 22) —^o G₂ भुक्त्वा D₁ G₂ तु (for च) —^b K₂ तुष्टिम् (for तुष्टिम्) G₂ मुनि (for द्विज) K₂ तुष्टिं नाम्यगमद्विज — B₂ om 29^{ad} —^o K₂ तमुत्तुष्टिं सलक्ष्य — After 29, K₂ ins

180* तमुवाच तत पुत्र पितर दीनमानसम् ।
प्रश्रयावनतो भूत्वा हेतुयुक्तमिद वच ।

तमुञ्छवृत्तिरालक्ष्य ततश्चिन्तापरोऽभवत् ॥ २९

पुत्र उवाच ।

सकूनिमान्प्रगृह्य त्वं देहि विप्राय सत्तम ।

इत्येवं सुकृतं मन्ये तस्मादेतत्करोम्यहम् ॥ ३०

भवान्हि परिपाल्यो मे सर्वयत्नैर्द्विजोत्तम ।

साधूना ऋद्धितं ह्येतत्पितुर्दृढस्य पोषणम् ॥ ३१

पुत्रार्थो विहितो ह्येष स्याविर्यं परिपालनम् ।

श्रुतिरेषा हि विप्रैर्षं त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ ३२

प्राणधारणमात्रेण शक्यं कर्तुं तपस्त्वया ।

प्राणो हि परमो धर्मः स्थितो देहेषु देहिनाम् ॥ ३३

पित्तोवाच ।

अपि वर्षसहस्री त्वं बाल एव मतो मम ।

उत्पाद्य पुत्रं हि पिता कृतकृत्यो भवत्युत ॥ ३४

वालानां क्षुद्रलवती जानाम्येतदहं विभो ।

वृद्धोऽहं धारयिष्यामि त्वं बली भव पुत्रक ॥ ३५

जीर्णेन वयसा पुत्र न मा क्षुद्राधतेऽपि च ।

दीर्घकालं तपस्तप्तं न मे मरणतो भयम् ॥ ३६

पुत्र उवाच ।

अपत्यमस्मि ते पुत्रस्त्राणात्पुत्रो हि विश्रुतः ।

आत्मा पुत्रः स्मृतस्तस्मात्त्राह्यात्मानमिहात्मना ॥ ३७

C 14 2732
B 14 80 63
K 14 92 41

30 Dn1 missing (cf. v 1 22) —^a) K2 4 प्रयच्छ (for प्रगृह्य) —^o) K1 B5 D3-6 इत्येव, G3 सत्येन (for इत्येव) K2 4 इत्येतत्सुकृत मे हि

31 Dn1 missing (cf. v 1 22) —^a) K5 तवाय (for भवान्हि) K1 च (for हि) K2 5 च (for मे) —^b) D1 सर्वं (for सर्व) Ś1 K1 B1 2-3 Dc1 D2-6 सर्वदेव प्रय (D2 वात्र य) त्तत —^o) K1 परम (hypermetric), B1 2-3 D (except D1, Dn1 missing) T2 यन्मात् (for ह्येतत्) T1 साधूना काक्षमाणाना —^d) D1 धर्मस्य (for वृद्धस्य) K1 B1 D1 6 पालन (for पोषणम्) K2 4 य (K2 त) दृढस्यास्य पोषण

32 Dn1 missing (cf. v 1 22) —^a) K2 विदितो, K5 [s]मिहितो (for विहितो) —^b) Ś1 D1 स्यविरे, K1 B1 2-3 Dc1 D2-3 वार्धके, K2 4 वृद्धाना, T G1 स्ववीर्यं-, G2 स्थाने च (for स्याविर्यं) K5 स्याविर्यं प्रतिपोषणं —^o) G2 ह (for हि) —^d) K1 B1 2-3 D (except D1, Dn1 missing) G3 द्वाश्वती (K1 'त) (for विश्रुता)

33 Dn1 missing (cf. v 1 22) Before 33, G3 ms पिता —^b) D5 वाक्य (s10) (for वाक्य) —^o) K3 D1 प्राणा D5 धर्म —^d) T2 G1 ततो (for स्थितो) D5 देहिषु (for देहेषु)

34 Dn1 missing (cf. v 1 22) G2 om the ref K4 om 34 —^a) K1 -सहस्रा त्व, K2 'जाय, K3 'क्षे त्व; Dc1 'स्त्री च, D1 'क्षेस्त्व; D5 5 'जास्व; D5 T G1 3 'क्ष त्व —^b) D5 एतो वचो (s10) (for एव मतो) —^o) G2 विहिता (for हि पिता) —^d) K1 2 B1 5 Dc1 D2 5 मवेष्टुवात् (B1 5 Dc1 'त), B1 D2 4

[s]भवत्सुत (for भवत्युत)

35 Dn1 missing (cf. v 1 22) —^b) K3 एतम् (for एतद्) K1 5 B1 2-3 D (except D1, Dn1 missing) प्रभो, G3 तव (for विभो) —^o) T1 G1 2 वृद्धो ह्य धारयिष्यामि —^d) D1 बालो (for बली) M5 तव (for भव)

36 Dn1 missing (cf. v 1 22) —^b) K (except K3) B1 2-3 Dc1 D1-4 G2 M1 मां, D5 6 मे (for मा) T1 G1 न मे वाच एव च (submetric), G3 न मा वाचते किल (submetric) —^o) K2 4 T1 G1 तस्वा (for तसं)

37 Dn1 missing (cf. v 1 22) —^a) M4 अस्ति (s10) Ś1 K3 D1 स्वपुत्रस्य, K5 M4 ते तात, D5 ते पुस्य (for ते पुत्रस्य) —^b) K1 त्राणं; K5 प्राणात् (for त्राणात्) K1 B1 2 3 Dc1 D2 3 5 इति श्रुति, B4 D4 6 इति स्मृति (D5 'त), D1 हि नान्यथा, M2 3 [s]पि विश्रुत (for हि वि') —^o) K5 T1 G1 2 M सुत (for पुत्र) B3 स्थितस्य, G1 यत्स्य (for स्मृतस्य) —^d) K1 3 न हि (for त्राहि) T1 G1 M2 4 ममात्मना, G2 महा', M1 मया' (for ह्या') — For 37, K2 4 subst.

181* पुत्रोऽहं तव विप्रैर्षं स्वया पात्योऽस्मि सर्वदा ।

इदानीं तु इमान्सकन्द्रीयता क्षुधिताय च ।

38 Dn1 missing (cf. v 1 22) G3 om the ref —^a) K3 वै (for मे) —^b) K3 G3 बलेन (for दमेन) —^o) Dc1 D2-4 परिक्षितश् (s10), G3 पक्षपातश् —^d) B2 D2 शफूर् D5 5 भादाय (for भादधि) K1 B1 2-3 Dc1 D2-6 T2 सुत (for तत).

कथं सकृन्ग्रहीष्यामि भूत्वा धर्मोपघातकः ।
 कल्याणवृत्ते कल्याणि नैवं त्वं वक्तुमर्हसि ॥ ४७
 पष्ठे काले व्रतवतीं शीलशौचसमन्विताम् ।
 कृच्छ्रवृत्तिं निराहारां द्रक्ष्यामि त्वां कथं न्वहम् ॥ ४८
 बाला क्षुधार्ता नारी च रक्षया त्वं सततं मया ।
 उपवासपरिश्रान्ता त्वं हि वान्धवनन्दिनी ॥ ४९

स्तुपोवाच ।

गुरोर्मम गुरुस्त्वं वै यतो देवतदैवतम् ।

देवातिदेवस्तस्मात्त्वं सकृनादत्स्व मे विभो ॥ ५०
 देहः प्राणश्च धर्मश्च शुश्रूषार्थमिदं गुरोः ।
 तव विप्र प्रसादेन लोकान्प्राप्स्याम्यमीप्सितान् ॥ ५१
 अवेक्षया इति कृत्वा त्वं दृढभक्त्येति वा द्विज ।
 चिन्त्या ममेयमिति वा सकृनादातुमर्हसि ॥ ५२
 श्वशुर उवाच ।

अनेन नित्यं साध्वी त्वं शीलवृत्तेन शोभसे ।

या त्वं धर्मव्रतोपेता गुरुवृत्तिमवेक्षसे ॥ ५३

C 14 2768
B 14 90 79
K 14 92. 57

G₁ M₁₋₂ विव' (for विदी') M₄ माता तव विजी
 (१११ १११ 'व)णांगी —^६) K₁ त्वा (for त्वा)
 K₂ ५ एव म-, B₁ G₂ M₁ विदीणां B₃ ५ T₂ निर्विणा,
 Dc₁ निर्वणां, D₁ विकीणां, M₁ (१११ १११ as in text)
 विजीणां (for विवणां) T₁ G₁ ममीक्ष्य (for निरीक्ष्य)
 —^०) K₂ ५ B₃ ५ कपिना K₂ T G₂ M₁ ५ सुवताचारं,
 K₃ 'घारो, K₅ D₁ 'घारा, G₁ 'तां चामै —^४)
 Dc₁ विकल (for विहल-) K₂ ५ चेतना, K₃ D₁ ०
 M₁ चेतसा, T₁ G₁ तेजस

47 Dn₁ missing (cf v 1 22) —^०) K₁ D_{2-०}
 ग्रहिन्यामि, B₃ ५ Dc₁ D₁ गृही (Dc₁ D₁ 'हि)प्यामि
 —^६) K₂ ५ -देशिक (for चातक) —^०) D₁ M₃
 कल्याणी —^४) K₁ B₁ Dc₁ D₂ नैव, K₂ ५ मैव (K₃
 'वं) T G₁ वक्तु स्वम् (by transp), G₂ वक्तुमिह

48 Dn₁ missing (cf v 1 22) —^०) K₅ B₃ T₂
 G₁ २ M पष्ट G₂ M₂₋₄ काल K₁ भक्षयतु (sic),
 Dc₁ कृत्वती —^६) D₁ T₂ तपोन्विता, G₁ दमा
 (for सम') K₁ ५ B₁ ३-५ Dc₁ D_{2-०} शौचशीलतपोन्विता
 — K₂ ५ om 48^c-49^d —^०) K₁ कृष्णवृत्ति, Dc₁
 corrupt, D₁ उटवृत्ति (for कृच्छ्र') —^४) M₁ रक्षामि
 (for द्रक्ष्यामि) K₂ M त्वा (for त्वा) Ś₁ K₃ ५
 स्वहं, K₁ B₁ ३-५ D (except D₁, Dn₁ missing)
 शुभे, G₁ ५ ह्यह (for न्वहम्)

49 Dn₁ missing (cf v 1 22) K₂ ५ om 49 (of
 v 1 48) —^०) Ś₁ K₂ बाला क्षुधार्ता नारी च —^६)
 Ś₁ K₃ रक्षया Ś₁ K₃ D₁ ५ ० च, Dc₁ हि (for त्वं)
 B₃ मम (for मया) — B. om 49^{2d} —^०) Ś₁ K₃
 B₁ परित्राता, T₁ पतित्राता —^४) D₁ च (for
 हि) K₅ B₃ ५ Dc₁ D_{2-०} T₁ M_{1-३} नदिनि Ś₁ K₃
 B₁ त्वा च (B₁ हि) वाधवनदिनी (B₁ 'नि)

स्तुपा) K₂ ५ om 50^{ab} —^०) B₃ ५ मे, Dc₁ G₃
 हि (for वै) —^६) K₁ पतिं (sic), K₅ तथा; D₅ ०
 ततो (for यतो) —^०) K₂ corrupt. K₅ देवाधिदेवस्,
 Dc₁ देवतादेव, S देवादिदेवस् (T G₁ २ 'देव) K₄
 स्वसुरो मे देवसम —^४) B₁ शकृन् T G₂ ३ आघस्त्व
 K₁ B₁ ५ ५ D (except D₁, Dn₁ missing) प्रभो (for
 विभो) K₂ सकृनादातुमर्हसि (= 52^d)

51 Dn₁ missing (cf v 1 22) —^०) K₂ ५ D₄
 T₁ G₁ देह K₂ G₂ ३ M_{1-३} प्राणाश्च —^६) K₁ B₁ ३
 Dc₁ D₅ T G₁ ३ गुरो K₂ ५ गुरुशुश्रूषणे मम —^०)
 Ś₁ दैव, K₂ ५ D₁ चैव, K₃ धर्म (for विप्र) —^४)
 K₃ प्राप्स्यामि (sic) (for प्राप्स्यामि) K₁ B₁ ३-५ Dc₁
 D_{2-३} अह शुभान् (for अभीप्सितान्) D₅ ० लोकान्प्रा-
 प्यामहे शुभान्

52 Dn₁ missing (cf v 1 22) —^०) K₁ corrupt
 Ś₁ K₃ D₁ ५ M₃ अवेक्ष्य, G₃ अवेक्षार्हा (for अवेक्ष्या)
 T G₁ २ हीति (for इति) K₂ श्रुत्वा, D₁ मत्वा (for
 कृत्वा) K₂ ५ B₁ ३ D_{2-०} [अ]ह (for त्वं) M₁
 अनवेक्ष्य इति कृत्वा —^६) K₁ corrupt T G₁ ३ मां
 (for वा) K_{2-३} B₁ D₁ पुन (for द्विज) —^०)
 K₂ ३ B₃ चिना, S (except G₃) मान्या K₂ ५ मामे
 वम्, M₂ मयैवम् (for ममेयम्) D₅ ० च (for वा)
 D₁ विविलैव महाभाग —^४) B₁ शकृन्

53 Dn₁ missing (cf v 1 22) —^०) Ś₁ K₂₋₄
 B₁ ५ ५ D₁ ५ T₁ साध्वि D₂ अनेन नियता साध्वी,
 D₅ ० 'न साध्वी त्वं नित्यं —^६) K₅ B₃ ५ Dc₁ T₂ M₁
 शोभने (for 'से) — K₁ D_{3-३} om (hapl) 53^{ed}
 —^०) Ś₁ तु (for त्व) K₂ धर्मे K₅ D₂ गुणोपेता
 (for व्रतो) —^४) B₃ ५ Dc₁ समीक्षसे, D₁ अपेक्षसे,
 G₁ ३ त्वे

54 Dn₁ missing (cf v 1 22) —^०) K₁ D_{2-०}

50 Dn₁ missing (cf v 1 22) K₂ ५ वभूर (for

तस्मात्सकृन्प्रहीष्यामि वधूर्नाहिसि वञ्चनाम् ।
 गणयित्वा महाभागे त्वं हि धर्मभृतां वरा ॥ ५४
 इत्युक्त्वा तानुपादाय सकृन्प्रादाद्विजातये ।
 ततस्तुष्टोऽभ्यद्विप्रस्तस्य साधोर्महात्मनः ॥ ५५
 प्रीतात्मा स तु तं वाक्यमिदमाह द्विजर्षभम् ।
 वाग्मी तदा द्विजश्रेष्ठो धर्मः पुरुषविग्रहः ॥ ५६
 शुद्धेन तव दानेन न्यायोपात्तेन यत्नतः ।
 यथाशक्ति विमुक्तेन प्रीतोऽस्मि द्विजमत्तम ॥ ५७
 अहो दानं घुष्यते ते स्वर्गे स्वर्गनिवासिभिः ।

प्रहीष्यामि (s10), B₂₋₅ गृही*, D₁ वदि* —^b) K₁
 M₁₋₃ वधू, K₂ 4 5 B_{1, 2-5} D₁ 2 5 0 वधु; K₂
 तव, D₂ वधु (s10), G₁ वधून (for वधूर) Ś₁ नाहंसि
 K₁ 8 D₁ वचन, G₂ वचिन् —^o) K₆ विशालाक्षि,
 G₃ महाभागा —^a) K₁ 8 B₁ 2-5 D₂₋₆ वरे, K₂ 4
 वर, D₁ वर (for वरा) G₁ त्व हि धर्मपरावृता
 —After 54, Ś₁ K₂ 8 D₁ ins an addl. colophon
 [Adhy no Ś₁ 125].

55 D₁ missing (of v 1 22) Before 55, Ś₁
 K₂₋₄ B₁ ins नकुल उवाच —^a) K₂ ताम् (for
 तान्) —^b) D₁ प्राणान् (for प्रादाद्) —^o) D₂
 सुष्टाम् —^a) K₂ 4 साधो

56 D₁ missing (of v 1 22) D₁ om 56^{ab}
 —^a) Ś₁ K₂₋₄ D₁ तदा, B₁ 5 T G₁ 2 ततो (for तु
 त) —^b) B₂ 4 प्राह (for आह). Ś₁ K₁ D₂ 6 द्विज
 र्षभ, K₂ 5 T₁ G₁ 'भ —^o) K₃ ततो वाग्मी (for
 वाग्मी तदा) Ś₁ K₂ 4 ततो, B₁ T₂ दाता, D₂ 6
 T₁ तथा (for तदा)

57 D₁ missing (of v 1 22) —^a) G₂ अनेन
 सकुदानेन —^b) K₂ न्यायोकालेन (s10), D₁ न्याये
 नोपात्त, S न्यायोपेतेन K₁ 5 B_{1, 2-5} D (except D₁,
 D₁ missing) धर्मत (for यत्नत) —^o) G₁ तथा
 शक्ति (for यथाशक्ति) Ś₁ K₂ प्रदत्तेन; K₁ 5 B₁ 2-5
 D₁ D₂₋₆ विमुक्तेन, D₁ प्रदानेन (for विमुक्तेन). —^a)
 G₂ तव (for द्विज) Ś₁ K₂ 4 D₁ प्रीतस्तेह द्विजोत्तम,
 T G₁ 2 M प्रीतोस्मि तव सुव्रत

58 D₁ missing (of v 1 22) —^a) B₁ अतो
 Ś₁ K₂ घोष्यते ते; K₁ corrupt, K₂ प्रदास्यामि, K₂
 पश्यति*; D₁ हि दानं हि, D₁ योज्यते ते, D₂ दूष्यते
 ते, G₂ विघुष्टंते (for घुष्यते ते) K₄ अहो दाने प्रदा

गगनात्पुष्पवर्षं च पश्यस्व पतितं भुवि ॥ ५८
 सुरर्षिदेवगन्धर्वा ये च देवपुरःसराः ।
 स्तुवन्तो देवदूताश्च स्थिता दानेन विस्मिताः ॥ ५९
 ब्रह्मर्षयो विमानस्था ब्रह्मलोकगताश्च ये ।
 काङ्क्षन्ते दर्शनं तुभ्यं दिवं गच्छ द्विजर्षभ ॥ ६०
 पितृलोकगताः सर्वे तारिताः पितरस्त्वया ।
 अनागताश्च बहवः सुबहूनि युगानि च ॥ ६१
 ब्रह्मचर्येण यज्ञेन दानेन तपसा तथा ।
 अगह्वरेण धर्मेण तस्माद्गच्छ दिवं द्विज ॥ ६२

स्तोसि —^b) K₂ D₁ G₂ निवासिन (for 'मिमि)
 K₂ 4 D₁ स्वर्गैभि (K₂ स्वर्गिभि, D₁ ते स्वर्गे) स्वर्ग
 वासिभि —^a) K₁ B₁ 2-5 D₁ D₂₋₆ पश्यद् (for
 पश्यस्व) B₂ 4 द्विज (for सुवि) Ś₁ K₂ 4 5 G₂ पश्य
 त्व (Ś₁ 'श्यध्व) पतितं द्विज (Ś₁ 'जे) —For 58^{ad},
 D₁ subst

183* गन्ताशु देववर्षाणि अनन्तानि महामते ।

59 D₁ missing (of v 1 22) —^a) S सुरा
 (G₂ 'रं) देवर्षिगधर्वा —^b) D₂ 6 [s]य देव, G₂
 देवर्षि, M₂ च शक्र (for च देव) —^o) K₂ तावतो,
 K₂ स्तुवति (for स्तुवन्तो) —^a) T₁ सुबहूनि युगानि
 च, G₂ सिद्धाश्चापि सुविस्मिता

60 D₁ missing (of v 1 22) —^b) K₂ ब्रह्म
 लोक K₁ B₁ 2-5 D₂₋₆ चराश्च ये, K₂ D₁ निवासिन
 (for गवाश्च ये) —^o) K₁ D₂₋₄ काक्षतो G₂ स्वद्य
 (for तुभ्य) Ś₁ K₂₋₄ D₁ दर्शनं तव काक्षते (K₂ 4
 'ति) —^a) K₁ 5 B₂ D₂₋₆ व्रज (for गच्छ) Ś₁
 K₂₋₄ D₁ द्विजोत्तम

61 D₁ missing (of v 1 22) —^b) D₁ तर्पिता
 (for तारिता) Ś₁ पितरास् D₂ 6 तथा (for स्वया)
 —^o) D₂ अनागश्चैव बहव —^a) G₂ [अ]युतानि (for
 युगानि) K₁ B₁ 2-5 D₁ D₂₋₄ [व]न (for च)
 D₂ 6 युगानि सुबहून्युत

62 D₁ missing (of v 1 22) —^{ab}) K₁ 5
 B₁ 2-5 D₁ D₂ 6 transp यज्ञेन and दानेन D₂ वयसा
 (for तपसा) T₁ तदा —^o) K₁ B₁ 2-5 D₁ D₂₋₆
 असकरेण, D₂ अहकरेण, D₂ अशकरेण (for अगह्वरेण)
 —^a) B₁ व्रज (for गच्छ) K₂ 4 D₁ व्रज (for द्विज)

63 D₁ missing (of v 1 22) —^a) G₁ तपसा
 (for परसा) K₂ B₁ 2-5 यस्व, D₁ युक्तस; D₂

श्रद्धया परया यस्त्वं तपश्चरसि सुव्रत ।
 तस्माद्देवास्तत्रानेन प्रीता द्विजवरोत्तम ॥ ६३
 सर्वस्वमेतद्यस्मात्ते त्यक्तं शुद्धेन चेतसा ।
 कृच्छ्रकाले ततः स्वर्गो जितोऽयं तव कर्मणा ॥ ६४
 क्षुधां निर्णुदति प्रज्ञां धर्म्यां बुद्धिं व्यपोहति ।
 क्षुधापरिगतज्ञानो धृतिं त्यजति चैव ह ॥ ६५
 बुभुक्षां जयते यस्तु स स्वर्गं जयते ध्रुवम् ।
 यदा दानरुचिर्भवति तदा धर्मो न सीदति ॥ ६६

अनवेक्ष्य सुतस्त्रेहं कलत्रस्त्रेहमेव च ।
 धर्ममेव गुरुं ज्ञात्वा तृष्णा न गणिता त्वया ॥ ६७
 द्रव्यागमो नृणां सूक्ष्मः पात्रे दानं ततः परम् ।
 कालः परतरो दानाच्छ्रद्धा चापि ततः परा ॥ ६८
 स्वर्गद्वारं सुसूक्ष्मं हि नरैर्मोहान्न दृश्यते ।
 स्वर्गर्गिलं लोभवीजं रागगुप्तं दुरासदम् ॥ ६९
 तत्तु पश्यन्ति पुरुषा जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ।
 ब्राह्मणास्तपसा युक्ता यथाशक्तिप्रदायिनः ॥ ७०

C 14 275
 B. 14 80 86
 K 14 82 74

यस्तु —^१) Ś1 Ks दुश्चर, B1 भारत (for सुव्रत)
 —^२) K1 D2-5 च दानेन, D1 त्वयानेन (for तवा)
 — After 63°, K1 ins

184* प्रीतात्मा देवता सर्वे यते न तपसा तथा ।

—^१) K1 वदति (hypermetric), K2 प्रीतो (sio)
 K1 B1. 2-5 Dc1 D2-5 ब्राह्मणमत्तम

64 Dn1 missing (cf v l 22) —^१) Gs तस्म-
 र्वम् (for सर्वस्वम्) D1 T G1 एन (for एतद्) Ks
 यस्मान्, B2 D1 तस्मात्ते, T G1 तद्यस्मात् (for यस्मात्ते)
 K1 2 B1 2 5 Dc1 D2-5 सर्वं (B1 धर्म्यं)मेवद्धि (K2 च)
 यस्मात्ते —^२) K1 1 5 D2-5 दत्तं (for त्यक्तं) D3
 तेजसा (for चेतसा) —^३) Ś1 K2-4 D1 कृच्छ्रेण हि,
 K1 वृद्धकाले (for कृच्छ्रं) G2 8 तव (for तत)
 Ś1 स्वर्गं —^४) K3 तेन (for तव) Ks कर्मभि Ś1
 जितवास्तेन कर्मणा, K1 B1 2-5 D2-5 विजित कर्मणा
 त्वया

65 Dn1 missing (cf v l 22) —^१) Ks निरु-
 द्धि, B2 4 निरुद्धि, Dc1 Gs निरुद्धि, D1 निरुद्धि,
 D2 T2 G1 2 M2-4 निरुद्धि, D5 6 निरुद्धि, M1 निरुद्धि
 (for निर्णु) K3 प्रज्ञ, M1 प्रज्ञ —^२) K1 B1 2-
 Dc1 D2-5 धर्म, K2 4 धर्म, G1 धर्म्य- Ś1 Ks D1
 धृति (for बुद्धि) K1 व्यपोहित (sio) —^३) G1 क्षुधो
 परि B1 गत्राणो, Dc1 D1 गत्रोज्ञानो, D5 6
 गत्रारुद्रो (sio), M4 ह्रतज्ञानो (for गत) K2
 क्षुधया चागमज्ञान —^४) K2 4 D5 6 G1 2 चैव हि,
 Ks मानव (for चैव ह) D1 धृतिं चरति चैव हि
 — After 65, T1 G1 M read 67^{ab}

66 Dn1 missing (cf v l 22) —^१) K2 4 ता
 क्षुधा (for बुभुक्षा) T1 G1 2 यस्मात् (for यस्तु) —^२)
 Ś1 Ks D1 Gs जयति, K2 4 भजते —^३) Hyper-
 metric T1 यया K1 B1 5 D (Dn1 missing) स्याद्दे,

K4 दानम्, Ks G2 भावम्, B2 4 स्याद्धि, T G1 भूयात्,
 M2 8 तत्र (for भवति) K2 यदा न रुचिर्भेदान,
 Ks रुचिर्भेदा न भवति —^१) K3 सेवति (sio), B1
 नश्यति (for सीदति) — After 66, T1 G1 2 M read
 68^{ad}

67 Dn1 missing (cf v l 22) T1 G1 M read
 67^{ab} after 65 —^१) Ks गृहम् (for स्नेहम्) K2 4
 उत्तम (for एव च) — K2 4 om 67^{cd} —^२) G1
 सत्यम्, G2 धर्म (for धर्मम्) M2 8 एव Ś1 Ks D1
 मत्वा (for ज्ञात्वा) —^३) G2 निर्गणिता (for न गं)

68 Dn1 missing (cf v l 22) —^१) Ś1 घनागमो,
 Ks धर्मागमो, D1 प्रत्यागतो, D2 Gs द्रव्यागमे —^२)
 K2 T1 M1-8 पात्र, G1 पात्र B2 ज्ञान (for दानं)
 B1 तप (for तत) Ks M4 पात्रादान तत् स्मृत (M4
 पर) — T1 G1 2 M read 68^{cd} after 66 —^३) Ś1
 कालात्, Ks काले, Gs को वा (for काल) K2
 नादात् (by metathesis), Ks दान, Ks T2 तस्मात्
 (for दानात्) —^४) B2 Dc1 क्षुधा (for श्रद्धा) K1
 B1 4 5 D2-5 चैव, M चापि B2 तथा (for तत)
 Ś1 Ks B1 Dc1 D1 T1 G1 8 पर T2 श्रद्धा परतरा तत

69 Dn1 missing (cf v l 22) —^१) Dc1 धर्म
 (for स्वर्ग-) Ks T-द्वार च (T1 हि, T2 तु), Gs
 द्वारस्य (for द्वार सु) —^२) K1 corrupt K2 4 संग
 तोल (sio), Ks M सगा (Ks न)र्गिल (for स्वर्गर्गिल)
 T G1 2 M4 लोभकील, Gs लोहपुर (for लोभवीज)
 —^३) K2-1 D1 राग (K2 राम, K3 जरा)दुर्गं, B1
 रागवतु, G3 राग दत्त (for रागगुप्त)

70 Dn1 missing (cf v l 22) —^१) K B2 5
 D2-5 T G1 2 त तु, B1 4 Dc1 तश्च (for तत्तु) G2
 पश्यंतु —^२) Gs श्राद्ध (for -शक्ति)

71 Dn1 missing (cf v l 22) —^१) K2 4 तु

सहस्रशक्तिश्च शतं शतशक्तिर्दशापि च ।
 दद्यादपश्च यः शक्यता सर्वे तुल्यफलाः स्मृताः ॥ ७१
 रन्तिदेवो हि नृपतिरपः प्रादादकिचनः ।
 शुद्धेन मनसा विप्र नाकृष्टं ततो गतः ॥ ७२
 न धर्मः प्रीयते तात दानैर्दत्तैर्महाफलैः ।
 न्यायलब्धैर्यथा सूक्ष्मैः श्रद्धापूर्तैः स तुष्यति ॥ ७३
 गोप्रदानसहस्राणि द्विजैर्म्योऽञ्जाञ्जुगो नृपः ।
 एकां दत्त्वा स पारक्या नरकं समाप्तवान् ॥ ७४
 आत्ममांसप्रदानेन शिविरीशीनरो नृपः ।

प्राप्य पुण्यकृतांस्त्र्योऽज्ञान्मोदते दिवि मुद्यतः ॥ ७५
 विभवे न नृणां पुण्यं व्यवकत्या म्वर्जितं मनाम् ।
 न यत्तैर्विधिर्विप्र यथान्यायेन संस्त्रितैः ॥ ७६
 प्रोयो दानकष्टं हन्ति लोमान्मर्गं न गच्छति ।
 न्यायशृतिर्हि तपसा दानविश्वर्गमश्नुते ॥ ७७
 न राजस्यैवैष्टुमिर्गिष्ठा विष्टुदक्षिणः ।
 न चाश्वमेधैर्विष्टुभिः कष्टं नममिदं नर ॥ ७८
 गच्छुग्येन हि जितो जल्लोऽस्त्वपानय ।
 विरजो ब्राह्मभवनं गच्छ विप्र यथेच्छकम् ॥ ७९

दानं; D₂ ददा च, (G₂ हि दान (for च दान) —^b)
 D₂ ० ददानि (for 'पि) K₂ दाने ददा ददापि च
 —^a) S₁ M₂-1 क्षापय (sic), T G₁ ३ क्षापय (sic),
 G₂ क्षपि, M₁ क्षान्तं (for क्षपय) T G₁ ० यथा; G₂
 शुचि (for च य) K₂ ३ सर्वे; D₂ [5] दान (for
 दान्या)

72 D₂ missing (cf v 1 22) —^a) H₂ T
 G₁ ३ M [5] पि (for हि) —^b) D₁ क्षपिर्वचन (hyper-
 metric) —^a) T₂ तपसा (for तपसा) K₂ विप्रो;
 D₁ तस्मान्; G₂ चापि (for विप्र) —^b) K₂ नाग
 पृष्ठ; D₁ नाकष्टं K₂ ततो गते, K₂ गतागत; D₁ ०
 ततो गते (sic)

73 D₂ missing (cf v 1 22) —^a) D₂ धर्मा;
 D₂ धर्मान् (for धर्म) K₂ G₁ क्रियते; D₂ D₁ M₂-1
 प्रियते K₁-1 विप्र; D₂ ० तानि (for तात) —^b)
 T G₁ ३ यथा (for दानैर्) T₂ यत्नं (for कष्टं)
 D₂ ० क्षणैर्दानैर्महाफल —^a) G₂ स्वायदत्तैर्महासूक्ष्म
 —^b) G₂ दिव्यते (for तुष्यति)

74 D₂ missing (cf v 1 22) —^a) K₂ गोप्र
 दानं D₂ सद्योपि —^b) B₁ D₂ द्विजे प्रादान्, T
 G द्विजातिभ्यो K₁ D₂ D₁ नृपो नृग (by transp)
 —^a) D₁ om (hapl) 74^a-75^b —^a) K₂ ३ ३ तु (for
 स) S₁ K₂ B₁ परक्या तु, B₁ T G परस्य (G₂ स्वां)
 तु, D₂ तु पारिक्या; M₁ पारकां तु, M₂ ३ परां गां
 तु, M₁ पराक्रान्ता (for स पारक्या) —^b) K₁ B₁ ३
 D₂-० नरकं समपद्यत

75 D₂ missing (cf v 1 22) D₁ om 75^a
 (of v 1 74) —^a) K₂ क्षारममांसं, D₂ ० ना स
 (for 'मास) —^b) M₁ यथा (for नृप) —^a)
 D₂ गदते (sic) (for गो) B₁ T₂ G₁ सुगत, D₂

मान

76 D₂ missing (cf v 1 22) —^a) S₁ K₂ T₁
 M₁ विभवेर; K₁ ३ B₁ D₁ ३ G₁ ३ विभवे D₁ तु
 D₁ हि (for न) —^b) T₂ यच्छक्या (for स्वत)
 ०; K₁-1 D₁ स्वयिने, K₁ [सा] सुविने; D₁ ३ ३
 स्वापि (M₁ 'न) K₁ मप्र; T₂ G₁ न कष्ट; G₁
 तुना (for मन्त्र) —^a) For 76^a, D₁ ३ ३

76^b नृणां पुण्यं स शक्यता च यत्तैर्विधिर्विप्र यथा
 —^a) M₁ न (for न) —^b) B₁ यथाप्यादेन; D₂
 यथान्यायै

77 D₂ missing (cf v 1 22) —^a) K₁ B₁
 ३-1 D₁-1 क्रोधाद्; D₁ ३ क्रोधे D₁ ३ तानि (for हन्ति)
 —^b) K₁ क्रोधाद् (for लोमान्) D₁ स्वर्गे —^a)
 K₁ स्वयं; K₂ स्वार्; K₁ नृपि —^b) K₂ दान
 पृष्ठ; D₁ ३ यत्, G₁ ३ त (for 'पिप) D₁ ३ सर्वम्

78 D₂ missing (cf v 1 22) —^a) D₁ ३ राज
 सुये. —^a) D₁ M₁ om (hapl) 78^a, S₁ reads 1
 twice —^b) B₁ ३-1 D₁ G₁ यत्; D₁ यत्तुम्
 (for विपुल) —^a) D₁ M₁ ३ मम कष्टम् (by
 transp) K₂ समुदित, K₂ सममित, M₁ 'निम

79 D₂ missing (cf v 1 22) K₂ ० om. 79^a
 —^a) K₁ ३ B₁ ३-1 D (D₂ missing) वि (for हि)
 —^b) K₁ B₁ ३-1 D (except: D₁, D₂ missing)
 [क्षपय (for [क्ष]नप). —^a) K₁ B₁ D₁ G₁ ३ M₂ ३
 विरजा K₁ B₁ ३-1 D₁ D₁ ० सदनं; K₂ D₁ भुवन
 (for मं) K₂ ३ स गच्छ ब्रह्मलोक एव —^b) S₁
 यथेच्छित; B₁ ३-1 D₁ D₁ ३-१ यथामुत्त; T G₁ ३
 यथेच्छत, M₁ यथेच्छक K₂ ३ ब्रह्मगो भवन महत्, D₂
 विप्राय च सुग्याय च

सर्वेषां वो द्विजश्रेष्ठ दिव्यं यानमुपस्थितम् ।
 आरोहत यथाकामं धर्मोऽस्मि द्विज पश्य माम् ॥ ८०
 पावितो हि त्वया देहो लोके कीर्तिः स्थिरा च ते ।
 सभार्यः सहपुत्रश्च सस्तुपश्च दिवं व्रज ॥ ८१
 इत्युक्तवाक्यो धर्मेण यानमारुह्य स द्विजः ।
 सभार्यः ससुतश्चापि सस्तुपश्च दिवं ययौ ॥ ८२
 तस्मिन्विप्रे गते स्वर्गं ससुते सस्तुपे तदा ।
 भार्याचतुर्थे धर्मज्ञे ततोऽहं निःसृतो विलात् ॥ ८३

ततस्तु सक्तुगन्धेन क्लेदेन सलिलस्य च ।
 दिव्यपुष्पात्रमर्दाच्च साधोर्दानलवैश्च तैः ।
 विप्रस्य तपसा तस्य शिरो मे काञ्चनीकृतम् ॥ ८४
 तस्य सत्याभिसंधस्य सूक्ष्मदानेन चैव ह ।
 शरीरार्धं च मे विप्राः शातकुम्भमयं कृतम् ।
 पश्यतेदं सुविपुलं तपसा तस्य धीमतः ॥ ८५
 कथमेवविधं मे स्यादन्यत्पार्थमिति द्विजाः ।
 तपोवनानि यज्ञांश्च हृष्टोऽभ्येमि पुनः पुनः ॥ ८६

B 14 2e02
 C 14 80 113
 K 14 82. 11

80 Dn1 missing (of v 1 22) —^a) B1 हि,
 B1 वै, D3 वा (for वो) G3 द्विजश्रेष्ठा K2 ३ एष
 ते (K2 त) ब्राह्मणश्रेष्ठ (K2 'ष्ठ) —^b) K2-3 दिव्य
 (for दिव्यं) M1 स्थानम् (for या) K5 उपागतं
 (for उपस्थितम्) B1 दिव्यं दानमिदं स्मृत —^c)
 K2 ३ आरोहता —^d) B3 Dc1 T2 [s]ह, G1 [s]स्ति
 (for ऽस्ति) K2 ३ ६ D6 T2 पश्यतां, T1 G सत्तम
 (for पश्य माम्) B1 धर्मोह पश्य मां द्विज

81 Dn1 missing (cf. v 1 22) K2 ३ om 81^{ab}
 —^a) K1 B1 (marg as in text) ३ D2-3 वारितो,
 B3 ३ पारितो, Dc1 साधितो, D1 G2 पालितो, T G1
 वाधितो, M द्वाधितो (for पावितो) D1 (also as in
 text) देहो (for देहो) —^b) K1 D2 ३ लोक K5
 च शाश्वती, Dc1 स्थिरा तव, T G स्थिता च वे —^c)
 Dc1 पुत्रस्त्वं, D6 ६ पुत्रेण (for -पुत्रश्च) K3 सभार्य
 ससुतश्चापि —^d) K3 ययौ, K5 श्रय (for व्रज)

82 Dn1 missing (of v 1 22) —^a) Ś1 K1-4
 B1 ३-5 D (except D5, Dn1 missing) G2 ३ M4
 चाक्ये Ś1 K1 ३ B1 ३-5 Dc1 D1-4 धर्मे तु (for धर्मेण)
 —^b) K1 पारम् (for यानम्) D3 द्विज —^{cd}) K1
 B1 ३-5 D (except D1, Dn1 missing) सदर (for
 सभार्य) Ś1 T G transp ससुतश्च and सस्तुपश्च K1
 B1 ३-5 D (except D1, Dn1 missing) M [ए]व (for
 [ए]पि) K1 B1 ३-5 D (except D1, Dn1 missing)
 नत, K2 चया (for ययौ) — After 82, Ś1 K2 ३
 D1 ins an addl colophon [Adhy name K2 D1
 दंष्टृत्तिप्रशामा — Adhy no Ś1 126]

83 Dn1 missing (cf v 1 22) Before 83, Ś1
 K2 ३ D1 ins नकुल उवाच —^a) Ś1 K1 स्वर्गे —^b)
 K2 ३ B3 ३ Dc1 सस्तुपे ससुते वया; S सपुत्रे सस्तुपे
 वया (T2 G3 'दा) —^c) D3 चतुर्थं, G1 चयैण (for
 चतुर्थं) M धर्मज्ञश्च —^d) K3 हि (for जह) Some

MSS निःसृतो K3 D5 ६ बलात् (for वि')

84 Dn1 missing (cf v 1 22) —^a) K2 ३ सर्वं
 (for सक्तु) M -गन्धेन (for गन्धेन) D1 ततो गन्धेन
 पुष्पाणां —^b) T2 G3 ह (for च) —^c) Ś1 B1
 मर्दंश्च D1 T दिव्यपुष्पविमर्दा (T 'र्दा)श्च —^d) Ś1
 K3 श्रुतैर्; D1 साधैर् (for साधोर्) Ś1 K2-3 D1 T2
 -फलैश्; Dc1 वरैश्; G2 -भवैश् (for लवैश्) B3 ३
 T2 शुभे (for च तै) —^e) K5 विप्रस्य तस्य तपसा,
 D5 ६ तपसा तस्य विप्रस्य —^f) B1 काञ्चनी-

85 Dn1 missing (cf. v 1 22) —^a) Ś1 तस्य
 सत्याभ्यसंधस्य, M1 सत्यसधामि —^b) K1 ३ B1
 (marg as in text) ३ ३ D (Dn1 missing) T2 सक्तु
 (for सूक्ष्म) D1 G3 हि (for ह) K2 ३ सूक्ष्मं चा-
 (K4 क्षमाधा)रेण चैव हि —^c) D1 हि मे, D5 ६ इद
 (for च मे) —^d) K1 शात, M2 जात (for शात)
 Ś1 K3 D1 -कौभमयं (D1 सम), K4 B1 कौ (B1 -कु)
 भमयी D5 तथा, D6 तदा (for कृतम्) —^e) K1
 B1 ३ D2-5 पश्यतेम, K2 पश्यते स्व, G3 पश्यतेत

86 Dn1 missing (cf v 1 22) G1 om (hapl)
 86^a-87^b —^a) Ś1 partly damaged. K3 एव मद,
 K5 एतद्विध, D6 corrupt (for एवविध) K1 B1 ३
 D2-3 स्याद्वै, B3 ३ तन्मे, Dc1 स्थानम् (by transp),
 T1 ते स्याद् M2 कथमेवाविधर्मे स्याद् —^b) K1 D2-3
 पार्श्वमन्यद्, B1 ३ पार्श्वमेतद्, B3 ३ Dc1 चान्यत्पार्श्वम्,
 M1 अन्य पार्श्वम् (for अन्यत्पा) Ś1 K2 ३ ३ G3 हृद्
 (for इति) —^c) K1 D2 ३ तपोवनानि, M1 ३
 'दानानि K2 ३ यज्ञ च —^d) K3 सुष्टोभ्येमि; Dc1
 हृष्टेभ्योपि

87 Dn1 missing (cf v 1 22) G1 om 87^{ab}

यज्ञं त्वहमिमं श्रुत्वा कुरुराजस्य धीमतः ।
 आशया परया प्राप्तो न चाहं काञ्चनीकृतः ॥ ८७
 ततो मयोक्तं तद्वाक्यं प्रहस्य द्विजमत्तमाः ।
 सक्तुप्रस्थेन यज्ञोऽयं संमितो नेति सर्वथा ॥ ८८
 सक्तुप्रस्थलवैस्तेर्हि तदाहं काञ्चनीकृतः ।
 न हि यज्ञो महानेप सदृशस्तैर्मतो मम ॥ ८९
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्युक्त्वा नकुलः सर्वान्यज्ञे द्विजवरांस्तदा ।

जगामादर्शनं राजन्विप्रास्ते च ययुर्गृहान् ॥ ९०
 एतत्ते सर्वमाख्यातं मया परपुरंजय ।
 यदाश्चर्यमभूत्स्मिन्वाजिमेधे महाक्रतौ ॥ ९१
 न विस्मयस्ते नृपते यज्ञे कार्यः कथंचन ।
 ऋषिकोटिसहस्राणि तपोभिर्ये दिवं गताः ॥ ९२
 अद्रोहः सर्वभूतेषु संतोषः शीलमार्जवम् ।
 तपो दमश्च सत्यं च दानं चेति समं मतम् ॥ ९३

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

(cf v l 86) —^a) K₁ Dc1 इड (for इम) K₈
 इम यजमह श्रुत्वा —^b) K₅ D₅ ० G₃ धर्मराजस्य B₂
 धर्मत (for धीमत) —^c) K₂ १ आदाय (for आशया)
 D₅ ० परम-, T₂ समनु- (for परया) D₃ प्रोक्ता (for
 प्राप्तो) —^d) D₂ वा (for च) G₁ काचन (B₁₀)
 (for 'नी-) K₂ कृतं

88 Dn₁ missing (cf. v l 22) —^a) T G त(T
 य)त्पुण्य (for तद्वाक्य) K₂ १ तेनोक्तं च मया वाक्य
 —^b) Ś₁ भवति, K₈ भवद्भयो, T G प्रदास्य (for
 प्रहस्य) K₁ B₁ ३-५ D (except D₁, Dn₁ missing)
 प्रहस्य द्राघणर्पमा —^c) K₁ B₁ शक्तु, K₂ सक्तु
 —^d) D₅ ० सन्नितो, M₁ (inf l_{1n} as in text) प्रमितो
 (for सं')

89 Dn₁ missing (cf. v l 22) K₂ १ om 89^{ab}
 —^a) K₁ शक्तु- D₃ -वलैस् (for लवैस्) K₅ पृक्त्य
 (for वैर्हि) Dc1 सक्तुप्रस्थेन चेतन —^b) B₈ M₁
 यदाह —^c) M₁ राजो (for यज्ञे) —^d) K₂ ते
 मतो, T तत्त्वतो, G तन्मतो (for तैर्मतो) — For
 89^{cd}, K₂ १ subst

186* सक्तुप्रस्थेन वो नाय यजस्तुल्यो मतिर्मम ।

90 Dn₁ missing (cf v l 22) MSS om. the
 ref —^a) D₅ ० ह्युक्ते —^b) D₅ ० T₁ G₂ तथा
 (for तदा) —^c) D₂ T₁ G₁ द्वांन (for [अ]द्)
 K₁ B₁ १ D₂-० तेषां (for राजन्) —^d) T G ते च

विप्रा (by transp) B₁ Dc1 यया (for ययुर्) T₂
 गृहं

91 Dn₁ missing (cf v l 22) G₈ om 91^a-93^b.
 Before 91, most N MSS ins वैशंपायन उवाच
 —^c) K₁ B₁ ३-५ D (except D₁, Dn₁ missing) तत्र
 (for तस्मिन्) —^d) T₁ G₂ अश्वमेधे

92 Dn₁ missing (cf v l 22) G₈ om. 92 (cf
 v l 91) G₁ om 92-93 —^a) B₁ विस्मयस्ते न
 नृपते —^b) K₁ कार्ये K₃ M Cv कदाचन —^c)
 Ś₁ K₁ ३ B₃ D₁ -कोटी D₁ -सहस्राणा —^d) D₅ वा,
 T₁ G₂ यद् (for ये)

93 Dn₁ missing (cf v l 22) G₈ om 93^{ab}
 (cf v l 91) G₁ om 93 (cf. v l 92) —^a)
 K₂ अद्रोह —^b) D₂ समोह (for संतोष) T₁ G₂
 शील (for शीलम्) —^c) K₅ दमं Ś₁ तमो दमश्च
 सत्त्वं च —^d) D₅ ० corrupt Ś₁ K₈ D₁ सता (for
 सम) K₂ तत, B₂ तदा, T मम (for सत्वम्)
 K₁ B₁ १ ५ D₂-१ G₈ प्रदान चेति संमित (K₁ 'मित',
 B₁ १ ५ 'मत)

Colophon missing in Dn₁ — Adhy name K₂
 B₂ Dc1 T₂ G₃ नकुलोपाख्यानं, K₅ सक्तुप्रस्थप्रदासा B₁
 उच्छृत्तुपाख्यानं, M₂ कांकलोपाख्यान — Adhy no
 (figures, words or both) Ś₁ 127, K₁ 72, B₁
 86, D₄ 85, T₁ 80, T₂ G₁ १ 79, G₈ 90, M₁ १
 75, M₂ ३ 78

९४

जनमेजय उवाच ।

यज्ञे सक्ता नृपतयस्तपःसक्ता महर्षयः ।

शान्तिव्यवसिता विप्राः शमो दम इति प्रभो ॥ १

तस्माद्यज्ञफलैस्तुल्यं न किञ्चिदिह विद्यते ।

इति मे वर्तते बुद्धिस्तथा चैतद्संशयम् ॥ २

यज्ञैरिष्टा हि ब्रह्मो राजानो द्विजसत्तम ।

इह कीर्तिं परां प्राप्य प्रेत्य स्वर्गमितो गताः ॥ ३

देवराजः सहस्राक्षः ऋतुभिर्भूरिदक्षिणैः ।

देवराज्यं महातेजाः प्राप्तवानखिलं विभुः ॥ ४

यथा युधिष्ठिरो राजा भीमार्जुनपुरःसरः ।

सदृशो देवराजेन समृद्ध्या विक्रमेण च ॥ ५

अथ कस्मात्स नकुलो गर्हयामास तं क्रतुम् ।

अश्वमेधं महायज्ञं राज्ञस्तस्य महात्मनः ॥ ६

वैशंपायन उवाच ।

यज्ञस्य विधिमर्थ्यं वै फलं चैव नरर्षभ ।

गदतः शृणु मे राजन्यथावदिह भारत ॥ ७

पुरा शक्रस्य यजतः सर्व ऊर्चुर्महर्षयः ।

ऋत्विक्षु कर्मव्यग्रेषु वितते यज्ञकर्मणि ॥ ८

हूयमाने तथा बह्वौ होत्रे बहुगुणान्विते ।

देवेष्व्राहूयमानेषु स्थितेषु परमर्षिषु ॥ ९

C 14 218
B 14 91 9
K 14 63 9

94

This adhy is missing in Dn1 (cf v 1 14 93 22) B2 is not collated for this adhy

1 ^a) K5 यज्ञे, B1 यज्ञ- K5 B1 शक्ता, D1 भक्ता (for सक्ता) — ^b) G3 तदा (for तप) K5 B1 शक्ता — ^c) K2 D5 शान्ति, K5 संति, B3 सत्ये (for शान्ति-) K1 1 5 B1 8-5 Dc1 D2-5 T1 G1 8 व्यवस्थिता, M3 व्यवसिका (for मिता) — ^d) D5 6 शमे, S दमो (for शमो) K2 दमम्

2 ^a) K1 तथा, Dc1 सर्वं (for तस्माद्) K2 4 एव (for तुल्यं) — ^b) K1 B1 D2-5 हृदयते (for विद्यते) — ^d) G1 वृत्तिर् (for चैतद्) S न संशय

3 ^a) M1 (inf lin) इष्टा K1 B1 8-5 D (except D1, Dn1 missing) तु, K2 ह, T G च (for हि) K5 राजानो ब्रह्मो (by transp) D5 6 सत्तमा — ^c) M2 तर्हि (for इह) K1 2 D1 कीर्ति — ^d) K1 B1 8-5 D (except D1, Dn1 missing) अवामुयु (D5 सुवज) (for इतो गता)

4 D3 reads 4^b after 4^a — ^b) K5 चाप्त, M1-8 स्वाप्त (for मूरि) D1 देवराज्यं महामते — ^c) D3 महामते (for तेजा) — ^d) K2 4 B3 प्रसु, B1 भुवि, Dc1 दिवि, D5 इष्टा (sic) (for विभु) K5 निखिल महतो महत् — After 4, Dc1 ins

187* यज्ञैस्तपोभिर्विपुलै राजानो द्विजसत्तमा ।

इह लोके परा कीर्तिं विमुच्य दिवि सञ्चिता ।

5 ^a) K B1 8-5 D (Dn1 missing) यदा, T G अतो, M तथा (for यथा) — ^b) D1 भीमसेनपुर सर — ^c) S1 सदृश — ^d) D1 सर्वथा (for समृद्ध्या)

6 ^b) K1 तरक्रु, T G त नृप (for त क्रतुम्) — K2 4 om 6^d After 6, D1 ins

188* इति हेतोर्महाराज नकुलोऽगर्हयच्च तत् ।

कर्म राज्ञो महाबुद्धे धर्म सूक्ष्मो महीपते ।

Colophon

[Colophon. — Adhy name नकुलोपाख्यान समाप्त]

7 ^a) K2 4 च (for द्वे) — ^b) K1 B2 4 Dc1 D2-5 फल चापि (B3 4 Dc1 चैव) नराधिप, K5 D1 M1 फल वै (M1 च) भरतर्षभ — ^c) G5 वै (for मे) S1 K5 D1 गदत शृणु राजेंद्र; Dc1 गदतो शृण्वतो राजन्

8 ^a) K2 D1 यज्ञाते (for यजत) — ^b) D1 ऊचु सर्वे (by transp) — ^c) K2 4 ऋत्विजा S1 K3 यज्ञ- (for कर्म) D1 स्वग्रयेषु, T1 G कुर्वन्सु (for व्यग्रेषु) — ^d) K1 सतते (for वि)

9 K3 om 9^{ab} — ^a) K2 Dc1 G3 तदा, T2 G1 ततो (for तथा) K2 4 D1 यज्ञे, Dc1 होत्रे (for बह्वौ) S1 हूयमाने महायज्ञे, M3 (also as in text)

C 14 2819
B 14 91 10
K 14 93 10

सुप्रतीतैस्तदा विप्रैः स्वागमैः सुखनैर्नृप ।
अश्रान्तैश्चापि लघुभिरध्वर्युष्टुपभस्तथा ॥ १०
आलम्भसमये तस्मिन्गृहीतेषु पशुष्वथ ।
महर्षयो महाराज संबभूवुः कृपान्विताः ॥ ११
ततो दीनान्पशून्ष्टुप्रा ऋपयस्ते तपोधनाः ।
ऊचुः शक्रं समागम्य नायं यज्ञविधिः शुभः ॥ १२
अपविज्ञानमेतत्ते महान्तं धर्ममिच्छतः ।
न हि यज्ञे पशुगणा विधिदृष्टाः पुरदर ॥ १३
धर्मोपघातकस्त्वेप समारम्भस्तव प्रभो ।

नायं धर्मकृतो धर्मो न हिंसा धर्म उच्यते ॥ १४
आगमेनैव ते यज्ञं कुर्यन्तु यदि हेच्छसि ।
विधिदृष्टेन यज्ञेन धर्मस्ते सुमहान्भवेत् ॥ १५
यज्ञं वीजः महस्त्राक्ष त्रिवर्षपरमोर्षितः ।
एष धर्मो महाज्यक्र चिन्त्यमानोऽग्निगम्यते ॥ १६
गतकृतुस्तु तद्वाप्यमृषिभिस्तत्त्वदर्शिमिः ।
उक्तं न प्रतिजग्राह मानमोहवशानुगः ॥ १७
तेषां विवादः सुमहाज्जज्ञे शक्रमहर्षिणाम् ।
जङ्गमैः स्वारिरेवापि यष्टव्यमिति भारत ॥ १८

हृयमाने तथाहृये —^b) K₂ + D₁ मंत्रे (for होत्रे)
K₂ + गुणान्विते K₁ B₁ 8-6 D₁ D₂-6 होत्रे (D₁
वर्द्धा) गुणसमान्विते —^c) K₁ देवैश्च

10 ^a) K₂ + ते प्रतीतैस्; D₁ समनातैस्; D₂ ०
प्रमायुतैस्, T G₂ सुमंतस्तैस्; G₁ सवृतेस्तैस्, G₂ विप्र
तैस्तैस् K₁ + २ B₁ + D₂-० T G₁ + तथा —^b) B₂
सागरे (sic), B₃ सामगै; T₁ G₁ स्वागतं (for 'मै')
K₁ + ६ B₁ 8-6 D₂-० T G₁ सुस्वैर, K₂ स्वस्वैर;
D₁ सुस्वितैर; D₂ सुस्वैर (for सुस्वैर) S₁ नृप,
T G₁ नृभि D₁ स्वागमेषु परंनृप —^c) D₂ शास्त्रांतैश्च,
G₂ अक्रांतैश्च T G₁ बहुभिर (for लघुभिर) K₂ अयत
श्चापि गुरुभिर. —^d) D₂ अलक्ष्य (for अध्वर्यु) B₃
D₁ D₁ तदा (for तथा) G₁ अध्वर्युष्टुपभस्तथा

11 ^a) S₁ K₂-२ M₁-२ + (inf ltn as in text)
आरभ (for आलम्भ) —^b) D₁ reads 11^b twice —^c)
K₂ ग्रहेषु च (for गृहीतेषु) K₂ + अपि (for अथ)
—^d) K₂ + ततो महर्षयो राजन् —^e) K₁ B₁ 8-6
D (except D₁, D₂ missing) चभूयुष्टुपभस्तथा

12 ^a) D₂ om. पशून् —^b) D₂ ते ऋपयस् (by
transp) —^c) D₂ ० चक्र (sic) (for दक्ष) —^d)
G₂ दक्ष (for यज्ञ) D₁ नाय यज्ञविधिं शुभ (sic),
D₁ नाय ज्ञानविधिं श्रुत

13 ^a) K₁ अथ, T₂ उप, G₁ ० अपि (for अथ)
K₁ B₁ 8-6 D₂ 4-6 अपरिज्ञान (K₁ D₂ 'त'मेतत्ते, D₂
तस्य ते अपरिज्ञान —^c) T₁ G₁ सति (for न हि)
B₁ ० + D₁ पशुगण-; B₂ T₂ 'वधो; T₁ G₁ ० बहुगणा
(for पशु) —^d) K₂ D₂ विधिं दृष्ट्वा; B₁ ० +
D₁ वधो दृष्ट. K₂ परतप (for पुरदर) B₃ दृष्ट
परपुरजय

14 ^a) T₁ G₁ दूषकस्, G₂ द्रवकस् (for घातकस्)

D₁ हि (for तु) —^b) K₂ + तत्र (for तत्र) —^c)
S₁ K₂-१ D₁ यज्ञ (for धर्म) K₁ B₁ १- D₁ D₂-०
T यज्ञो (for धर्मो) K₂ नाय धर्मकृताना हि

15 ^a) K₂ + D₁ G₂ न यज्ञ, K₂ यज्ञेन (for त
यज्ञं) —^b) K₂ कुर्वन्ति K₁ B₁ २ D₂-० वेच्छसि;
K₂ ही; D₁ हेच्छथ, D₁ ज्ञेनमि (sic) (for हेच्छमि)
K₂ + कर्तुं यदि तु मन्यते —^c) M₁ धर्म (sic) K₂
सुमहद् T G₁ अभूत् (for भवेत्)

16 ^a) K₁ + २ D₁ D₁ २ यज्ञ, T₂ M यज्ञ,
G₂ २ धर्म (for यज्ञ) L₂ न भवान्यज्ञवीजैश्च —^b)
K₁ परमोर्षितै; K₂ + 'दितं (K₂ 'ते), K₂ 'दितं,
D₁ परिमोर्षितं, S₁ परमस्मि (T₁ G₁ 'मं स्थि तं D₂
सदस्त्राक्ष विपरता (sic) —^c) K₂ एष यज्ञो; D₁ धर्म
एष (by transp) B₃ यज्ञ, D₁ राजन् (for दक्ष)
—^d) K₁ B₁ २-३ D (except D₁, D₂ missing)
महागुणफलोदय; K₂ + विद्यमानोधिगच्छते, T₁ G₁
चित्तयानो नि (G₁ 'नोमि)गम्यते

17 ^a) S₁ K₂-१ स्, M₁ ४ च (for तु) K₂ ह
(for तद्) D₂ वाच्यम् —^c) K₂ + उक्तं त्वं,
D₂ ० तदुक्त (for उक्तं न) —^d) K₁ महान्; K₂
जानन्, B₁ ३ + D₁ D₂-१ M₁-२ + (inf ltn as in
text) मानान्, B₃ काम, D₂ ० मनःग् (for मान)
K₁ + B₁ + ३ D (except D₁, D₂ missing) M₁-२ +
(inf ltn as in text) वदा गत, G₂ वदानुग (as
in text)

18 ^a) T₁ वेपा, G₁ २ एषां K₂ विवशाथ (sic) (for
विवाद) —^b) K₂ + ३ D₁ M यज्ञे (for जज्ञे) S₁
महर्षिणा, K₂ 'णौ, K₂ 'ण K₁ D₂ ० दक्षयज्ञे
महार्मनां (K₁ कथचन); B₁ २-३ D₁ D₂-१ शक्रय (B₃
यत्र य)ज्ञे तपस्विने —^c) S₁ K₂ ३ D₁ चैव; T G

ते तु खिन्ना विवादेन ऋषयस्तत्त्वदर्शिनः ।
 ततः संघाय शक्रेण पप्रच्छुर्नृपतिं वसुम् ॥ १९
 महाभाग कथं यज्ञेऽत्रागमो नृपते स्मृतः ।
 यष्टव्यं पशुभिर्मध्यैरथो वीजैरजैरपि ॥ २०
 तच्छ्रुत्वा तु वचस्तेषामविचार्य बलाबलम् ।
 यथोपनीतैर्यष्टव्यमिति प्रोवाच पार्थिवः ॥ २१
 एवमुक्त्वा स नृपतिः प्रविवेश रसातलम् ।

उक्त्वेह वितथं राजंश्चेदीनामीश्वरः प्रभुः ॥ २२
 अन्यायोपगतं द्रव्यमतीतं यो ह्यपण्डितः ।
 धर्माभिक्राङ्गी यजते न धर्मफलमश्नुते ॥ २३
 धर्मवैतंसिको यस्तु पापात्मा पुरुषस्तथा ।
 ददाति दानं विप्रेभ्यो लोकविश्वासकारकम् ॥ २४
 पापेन कर्मणा विप्रो धनं लब्ध्वा निरङ्कुशः ।
 रागमोहान्वितः सोऽन्ते क्लृपां गतिमाप्नुते ॥ २५

C 14 2637
 B 14 91 29
 K 14 93 28

चापि (for चापि) —^d) Ś1 K2 नेति, D1 चेति (for इति)

19^a) Ś1 K2 तेन, K2 : तत, D1 ते नि- (for ते तु) D1 वृत्ता, M1 : भिक्षा (for खिन्ना) K2 : [अ]विवादेन, D2 विवादे त, T2 विनादेन —^b) K2 दर्शिमि — K1 om 19^{2d} —^c) B1 8-5 Dc1 D2-6 तदा, T G क्षमि (for तत) —^d) K2 D1 : G2 पप्रच्छ — After 19, Dc1 ins

189* धर्ममशयमापन्नान्नस्य ब्रुद्धि महामते ।

20 Before 20, T G ins ऋषय —^{ab}) K2 S महाप्राज्ञ (for 'भाग) K1 2 : D1-6 यज्ञे स्वागमो, K5 बुद्धे स्वागमो (sic), T1 यज्ञेऽत्रागमे, M1 (inf lin) यज्ञे आगमे (for यज्ञेऽत्रागमो) Ś1 D1 G1 8 नृपते स्मृत, K1 D2-6 'सत्तम (K1 D2 : 'म), B1 6 'समन, B2 'सस्मृत, T1 M1 'त सुन, M1 'ते मत, M1 (inf lin) निस्मृत Cv आगमे नृपति स्थित (for 20^b) — K2 repeats 20^{2d} after 21 —^c) G3 बहुभिर्, Cv पशु (as in text) K1 B1 5 D2-6 मुर्यैर् (for मेर्यैर्) —^d) K2 अथ Ś1 K2 D1 अयोपथे, K1 D2-6 M रमैरिति, K2 4 रथैरिति, B2-5 M1 (inf lin) अजैरिति K5 (first time) अथो वालैरयोपथै, (second time) अथ वीजै फरैरपि

21^a) B2 तत श्रुत्वा (for तच्छ्रुत्वा तु) D1 स, T2 च (for तु) K1 B1 3 : Dc1 D-1 G2 8 M वसुश्च, D1 वयम् (for वचश्) —^b) K1 क्षमिचार्य (sic), Dc1 स विचार्य K2 : महाबल, D1 बलाबले —^d) K5 Ms 4 होवाच (for प्रो) — After 21, K5 repeats 20^{2d}

22^a) K1 D2-6 [अ]य, K5 G2 [ए]व, T2 [ए]व (for [ह]ह) K1 B1 2-5 Dc1 D1-5 प्रक्ष, K5 राजा, Dc प्रक्ष्यं (for राजश्) K2 4 उक्ते हि वितथ (K2 ये) राजश् —^d) K1 वेदानाम् (for चेदी) B5 ऋषभ (for ईश्वर) K5 प्रभो, B2-5 Dc1 पुरा (for प्रभु)

— After 22, K1 5 B1 2-5 D (except D1, Dn1 missing) ins

190* तस्मान्न वाच्यं ह्येकेन बहुज्ञेनापि सशये ।
 प्रजापतिमपाहाय स्वयमुवसृते प्रभुम् ।

[(L 1) Dc1 केनापि, D5 6 त्वेकेन — (L 2) Dc1 उपान्याय (for अपाहाय) Dc1 प्रभु, D5 सुव]

— After the above, the same MSS read 26-27, Dc1 repeating 26 in its proper place

23^a) K2 Dc1 D1 M1 अन्यायो (K2 'द्यो)पागतं, M1-3 'योपार्जित D1 वित्तम् (for द्रव्यम्) —^b) K1 B1 5 D2-5 क्षभीक्षण, D1 क्षानीत, S सततं (for क्षतीत) —^c) K1 5 B1 2-5 Dc1 D2-6 धर्माभि (Dc1 'ति शकी (B2 'का) Ś1 damaged, K2 B2 Dc1 T1 त्यजते, K5 यजेत, B1 5 T2 G त्यजति, D1 यतते (for यजते) —^d) K1 B1 D2-6 न स धर्मफल लभे (D5 भवे)त्, B2-5 Dc1 न स धर्मफली भवेत्

24^a) K2 4 वैहिसिको, D1 विध्वंसको, T1 G1 2 चैतदिको (for 'सिको) K5 मूढ, T G ह्येव (for यस्तु) —^b) G2 तदा (for तथा) K1 B1 2-5 Dc1 D2 4-6 पापात्मा पुरुषाधम, D2 8 मा पुरुषर्षम —^d) Ś1 D1 6 G2 8 लोके K (except K2) B1 2-5 D (except D1, Dn1 missing) T G1 कारण (for 'कम्)

25^a) K1 विप्र —^b) M1 4 दान (for धन) K1 B1 2-5 D (except D1, Dn1 missing) प्राप्य (for लब्ध्वा) T1 G1 निरङ्कुश —^c) K2 4 शैवे, K5 सर्वा, B2 शाले (for सोऽन्ते) —^d) K2 4 योनिम् (for गतिम्) Ś1 क्षामुवन्, K1 4 5 B1 2-5 D2-6 T G अश्नुते, K5 Dc1 D1 क्षामुयात्

26 K1 om 26^a-28^b K1 5 B1 2-5 D (except D1, Dn1 missing) read 26-27 after 190* Dc1 reads 26 for the first time, after 190* —^a) Dc1 (both times) येन (for तेन) Ś1 K2 D1 8 तेन

C 14 2233
B 14 91 25
K 14 93 24

तेन दत्तानि दानानि पापेन हतबुद्धिना ।
तानि सत्त्वमनासाद्य नश्यन्ति विपुलान्यपि ॥ २६
तस्याधर्मप्रवृत्तस्य हिंसकस्य दुरात्मनः ।
दाने न कीर्तिर्भवति प्रेत्य चेह च दुर्मतेः ॥ २७
अपि संचयबुद्धिर्हि लोभमोहवशंगतः ।
उद्वेजयति भूतानि हिंसया पापचेतनः ॥ २८
एवं लब्ध्वा धनं लोभाद्यजते यो ददाति च ।
स कृत्वा कर्मणा तेन न सिध्यति दुरागमात् ॥ २९
उच्छं मूलं फलं शाकमुदपात्रं तपोधनाः ।

(M₁ यानि) दानानि दत्तानि —^b) B₁ ६ [ख]शुभ, B₂ ४
Dc₁ (second time) D₁-६ [ख]शुद्ध, Dc₁ (first time)
कृत (for हत) —^c) B₂ तान्त्र (for तानि) K₂
B₁ ६ सर्वम्, B₂ सर्वान्, Dc₁ (second time) मत्स्यम्,
D₁ सतम् (for सत्त्वम्) K₂ B₁ ६ ६ Dc₁ (both times)
अनाहृत्य, M समासाद्य (for अना*) K₁ B₁ D₂-६
तानि (D_० तत) सर्वाण्यनाहृत्य

27 For the sequence in K₁ ६ B₁ ६-६ D (except
D₁, Dn₁ missing), of v l 26 K₂ om 27 (cf
v l 26) —^a) K₁ तस्माद्धर्म, K₂ D₁ T₁ तस्य
धर्म (T₁ 'में), T₂ G₁ तस्याधर्म T₂ प्रवृद्धस्य —^b)
Dc₁ नास्तिकस्य, D_० हिंसि G₁ महात्मन (for दुरा*)
—^c) Ś₁ om. 27^a-30^b —^c) G₁ पूतानि (for दाने न)
T G₂ पूतेनाकीर्तिर्भवति —^d) K₁ B₁ D -६ न प्रेत्य
(for प्रेत्य च) G₂ सु (for the second च) B₁ D_०
दुर्मति

28 Ś₁ om. 28 (cf v l 27) K₂ om 28^a (cf
v l 26) —^a) K₂ पाप, B₂ T₁ अति-, B₁ अभि,
D₁ अप (for अपि) M₁ दुर्बुद्धिर् (for बुद्धिर्हि) Dc₁
अतिसंघाय बुद्ध्या तु —^b) Dc₁ यश्च (for लोभ) T G
वशानुग (for वशगत) —^c) T G यश्च करोति भूतानि
—^d) T₁ G₁ २ हिंसयेत्, G₂ M हिंसयन् T₁ -चेतस
K₁ ६ B₁ ६-६ Dc₁ D₂-६ [ख]पापेनाशुभ (B₁ D₁-६ 'द्ध)
बुद्धिना

29 Ś₁ om 29 (cf v l 27) —^a) K₁ ६ B₁ ६-६
D₂-६ T G मोहाद् (for लोभाद्) K₂ ४ एव लब्ध्वा
धर्ममोहाद् —^b) K₂ ४ ब्राह्मणाय (for यजते यो)
K₁ यो दद्याद्यजतस्य च (s₁₀) —^c) D₁ सत्यवात् (s₁₀)
(for स कृत्वा) —^d) K₂ ४ दुरात्मन (K₁ 'ना) (for
'गमात्) —For 29^a, B₁ ६-६ Dc₁ D₂-६ subst.

दानं विभवतो दत्त्वा नराः स्वयान्ति धर्मिणः ॥ ३०
एष धर्मो महांस्त्यागो दानं भूतदया तथा ।
ब्रह्मचर्यं तथा सत्यमनुक्रोशो धृतिः क्षमा ।
सनातनस्य धर्मस्य मूलमेतत्सनातनम् ॥ ३१
श्रूयन्ते हि पुरा विप्रा विश्वामित्रादयो नृपाः ।
विश्वामित्रोऽसितश्चैव जनश्च महीपतिः ।
कश्यपेनाहिंसेणौ च मिन्धुद्वीपश्च पार्थिवः ॥ ३२
एते चान्ये च बहवः सिद्धिं परमिज्ञां गताः ।
नृपाः सत्यैश्च दानैश्च न्यायलब्धैस्तपोधनाः ॥ ३३

191* यो हि दद्याद्यजेत वा ।

न तस्य स फलं प्रेत्य भुङ्क्ते पापघनागमात् ।

[(L 2) Dc₁ फलमभ्येत्य (for स पत्र प्रेत्य)]

30 Ś₁ om 30^a (cf v l 27) —^a) K₂ ४ उच्छ
मूल, Dc₁ D₂ उच्छ मूल, T G₁ इच्छन्मूल, G₂ उच्छ
मूल, M₁ उच्छमूल —^b) K₂ ४ ६ B₂ ४ T G पान
(for पात्र) K₂ ४ तपोधन, K₂ T G₁ ३ 'न
ॐ C_v तपोवनमित्यत्र रक्षक ताप । ॐ —^c) K₂
विभवते, K₂ 'भावतो, D₂ 'भजते, C_v विभवतो
(as in text) G₂ लब्ध्वा, C_v दत्त्वा (as in text)
—^d) K₂ स्वयान्ति Ś₁ K₁ B₁ ६-६ D₂-६ धार्मिका (for
धर्मिण) K₂ D. ० T G तत (K₁ D₂ ० नर) स्वयान्ति
धार्मिक, K₂ तत स्वर्गमितो गता, Dc₁ नरा स्वयान्ति
धर्मत

31 ") M एव (for एव) K₁ B₁ ६-६ Dc₁ D₂-६
महायो (Dc₁ 'न्यो) गो, K₂ महात्यागो, D₁ महाख्यातो
(for महास्त्यागो) —^b) G₂ तदा (for तथा) —^c)
T G दया (for तथा) —^d) K₂ क्षमा धृति (by
transp) —^e) T G M₁ फलम् (for मूलम्) Ś₁
समागत, K₂ समाहित, B₂ उदाहृत (for सनातनम्)

32 ") K₁ २ ४ Dc₁ D₂ ४ ४ श्रूयते Dc₁ च (for
हि) K₁ B₁ ४ ६ Dc₁ D₂-६ वृत्ता, K₂ ४ ६ M₂-४
सिद्धा, B₂ वृष्टो, D₁ वृद्धा (for विप्रा) M₁ श्रूयते
हि पुरामिन्या —^a) G₂ om 32^a-34^b —^d) Dc₁ D₁
महामति —^e) K₁ B₂ ४ D₂-६ G₂ कश्यपेना (D₂ ४
G₂ 'नो) हिंसेना, K₂ B₁ ६ 'नाष्णि (K₂ 'पि) सेनौ, K₂
'नाहिंसेणौ, K₁ T₂ कश्यपेनाहिंसेना (K₄ 'क्षीणां), K₂
अल्पमनाहिंसेणौ, D₁ कश्यपेनाहिंसेणौ —^f) D₂ ० सिंह
(for सिन्धु) T₁ द्वीपा K₁ ६ D₂ ० पार्थिव, K₄ 'वे

33 G₂ om 33 (cf v l 32) K₂ om 33

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शुद्रा ये चाश्रितास्तपः ।

दानधर्माग्निना शुद्धास्ते स्वर्गं यान्ति भारत ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि चतुर्नवतितमोऽध्याय ॥ ९४ ॥

९५

जनमेजय उवाच ।

धर्मागतेन त्यागेन भगवन्सर्वमस्ति चेत् ।
एतन्मे सर्वभाचक्ष्व कुशलो ह्यसि भापितुम् ॥ १
ततोञ्छवृत्तेर्यद्वृत्त सकुदाने फलं महत् ।
कथितं मे महद्ब्रह्मंस्तथ्यमेतदसंशयम् ॥ २
कथं हि सर्वयज्ञेषु निश्चयः परमो भवेत् ।
एतदर्हसि मे वक्तुं निखिलेन द्विजर्षभ ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
अगस्त्यस्य महायज्ञे पुरावृत्तमर्दिदम् ॥ ४
पुरागस्त्यो महातेजा दीक्षां द्वादशवार्षिकीम् ।
प्रविवेश महाराज सर्वभूतहिते रतः ॥ ५
तत्रायिकल्पा होतार आसन्सत्रे महात्मनः ।
मूलाहारा निराहाराः साश्मकुट्टा मरीचिपाः ॥ ६

C 14 20 1
B 14 92 6
K 14 94 6

—^b) D₅ ० गता निदिं परामित —^c) T G₁ वृषा
(for नृषा) D₅ ० न्यायेद् (for दानेश्) —^d) K₁
तपोधने , D₅ ० तथा धने

34 G₂ om 34^a (cf. v 1 32) —^b) K₅ च
श्रिताम्, D₀₁ वारि' (for चाश्रि') —^c) B₂ -धर्मा
त्मका , T G धर्माश्रिता , M₂ धर्माग्निना (for अग्निना)
K₅ दानधर्माश्रिता मिद्वास् —^d) D₁ चाति (sic) (for
यान्ति) M₂ ० नित्यश् (for भारत)

Colophon missing in D₀₁ — Adhy name K₂ 4
उञ्छवृत्तोपाख्यान, K₅ नकुलोपाख्यान, B₂ ० शत्रुमहर्षि
सत्राद्, T G₁ शुद्धदानप्रशामा (T₂ 'शामन), Bom ed
हिंसाभिश्चधर्मेनिंदा — Adhy no (figures, words or
both) Ś₁ 128, T₁ 81, T₂ G₁ २ 80, G₂ 91,
M₁ 4 76, M₂ ० 79, M₃ (inf lit) 96

95

☞ This adhy is missing in D₀₁ (of v 1 14
93 22) B₂ is not collated for this adhy

1 ^a) D₅ ० धर्मराजन K₅ वित्तेन, D₁ न्यायेन (for
त्यागेन) —^b) K₁ 4 B₁ 2-5 D (except D₁, D₀₁
missing) स्वर्गम्, K₅ M फलम् (for सर्वम्)

2 ^a) Ś₁ K₅ तद्; K₁ B₂-5 D₀₁ D₂-० तस्य;
K₂ 4 ० B₁ D₁ G₁ M₃ तथा, G₂ तदा (for ततो)

Ś₁ K₂ T G₂ [उ]छवृत्तौ, K₂ 4 G₂ [औ]छवृत्तौ (G₂ 'त्त),
G₁ [उ]छवृत्त (for 'वृत्तेर्) K₃ ये (sic) (for यद्)
—^b) Ś₁ (before corr as in text) सकुप्रस्थ , K₂-4
D₁ 'दान , M यज्ञदान (for सकुदाने) T G₁ सकुदानं
महाफल , G₂ ० सकुदान महत्फल —^c) D₁ प्रार्थित
(for कथित) K₁ B₁ ० D₂-० तु, K₂ च, K₄ ०
B₂ 4 D₀₁ T₂ M₁-० ते (for मे) K₁ B₁ ०-० D
(except D₁, D₀₁ missing) मम, K₄ ० M₂-4 महा
(for महद्) —^d) Ś₁ K₂-4 D₁ M₁ सत्यम् (for
तथ्यम्) K₂ M न सशय , T₁ G₁ असशय

3 ^a) G₂ धर्मेषु (for -यज्ञेषु) —^b) D₂ ० [s]भवत्
(for भवेत्)

4 ^a) T₁ G₁ पुरा (for महा)

5 ^a) M अगस्त्यो हि (for पुरागस्त्यो) K₂ 4 अग
स्त्यस्य महाराज

6 ^a) K₁ 2 D₂ 4 अत्र (for तत्र) —^b) K₂-4
आसन्नयज्ञे, T G चासन्सर्वे (for आसन्सत्रे) K₁ महान्पर
(sic) —^c) Ś₁ K₂-4 फलाहारा (for मूला') K₁ B₁
०-० D (except D₁, D₀₁ missing) फलाहारा ; M₂ ०
निलाहारा (for निरा') —^d) K₁ शास् , K₂ 4 ०
D₁ G₂ अश्म (sic), T G₁ ० चाश्म (for साश्म)
K₄ कुट्य , D₁ कुट्ट (for कुट्टा)

7 ^a) Hypermetric Ś₁ K₅ परिष्ट (K₅ 'ष्ट) टिनो,

C 14 2852
B 14 82 7
K 14 94 7

परिवृष्टिका वैधसिकाः संप्रक्षालास्तथैव च ।
यतयो भिक्षवश्चात्र बभूवुः पर्यवस्थिताः ॥ ७
सर्वे प्रत्यक्षधर्माणो जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ।
दमे स्थिताश्च ते सर्वे दम्भमोहविजिताः ॥ ८
वृत्ते शुद्धे स्थिता नित्यमिन्द्रियैश्चाप्यगहिताः ।
उपासते स्म तं यज्ञं भुञ्जानास्ते महर्षयः ॥ ९
यथाशक्त्या भगवता तदन्नं समुपार्जितम् ।
तस्मिन्सत्रे तु यत्किञ्चिदयोग्यं तत्र नाभवत् ।
तथा ह्यनेकैर्मुनिभिर्महान्तः क्रतवः कृताः ॥ १०
एवंविधेस्त्वगस्त्यस्य वर्तमाने महाधरे ।

न वर्षप सहस्राक्षस्तदा भरतसत्तम ॥ ११
ततः कर्मान्तरे राजन्नगस्त्यस्य महात्मनः ।
कथेयमभिनिर्वृत्ता मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ १२
अगस्त्यो यजमानोऽमौ ददात्यन्नं विमत्सरः ।
न च वर्षति पर्जन्यः कथमन्नं भविष्यति ॥ १३
सत्रं चेदं महद्विप्रा मुनेर्द्वादशवार्षिकम् ।
न वर्षिष्यति देवश्च वर्षाण्येतानि द्वादश ॥ १४
एतद्भवन्तः संचिन्त्य महर्षेरस्य धीमतः ।
अगस्त्यस्यातितपमः कर्तुमर्हन्त्यनुग्रहम् ॥ १५
इत्येवमुक्ते वचने ततोऽगस्त्यः प्रतापवान् ।

K1 s D2 Cn वृ Ks 'मृष्टिका, K. + परि(K2: 'र)
मुष्टिका, D1 'वृष्टितो, Ds 'वृष्टिक, T1 पपुष्पका,
T2 G1: पति(T2: 'रि)पुष्टका, Gs परिवृष्टिका, M
परिवृष्टा, Cnp 'वृष्टिका (for 'वृष्टिका) D1 विध
सिका, Ds वैधसिकास, M वैतसिका —^b) K1
D2-1 s स्वप्रच्छा(D2: + s 'क्षा)लास, B1 s सप्रक्षानास,
D1 सप्रक्षयातास, Ds स्वप्रक्षानास, S सप्रक्षालास Bom
ed प्रसंक्षयानास, Cnp क्षप्रक्षालास —^c) K2: + [पृ]व,
G2 [अ]पि (for [अ]त्र)

8 Gs om 8^{ab} —^a) Ks सर्व-(for सर्वे) —^a)
De1 यमे, Gs रेने (sio) (for दमे) K1 B1 s D2-s
सर्वे ते (by transp), B2 ये सर्वे —^a) K1 corrupt
Ks B2-s De1 M तमोदम, D2: +-s हिंसादम, Ds
दमहिंसा, T G1 s मोहदम

9 K1 om 9^a-10^b K2: + om (hapl) 9^{ab} —^a)
S1 Ks शुद्धवृत्ते, De1 वृत्ते शुभे, D1 युद्धे वृत्ते, Ds s
वृत्ते शुद्ध, T G वृद्धे शुद्धे (Gs 'मै)स (for वृत्ते शुद्धे)
T G1 तथा (for स्थिना) —^b) B1 s-s D2-s T2 G2
[अ]वाधिता (for [अ]वाहिता) —^c) K2: s उपामति,
M 'सते Ks T G1 स ते, Gs स्वय (for स त)
B1 s-s D (except D1, Dn1 missing) उपातिष्ठत त
(Ds ते) यज्ञ —^d) K2: s ते भुजाना (by transp),
Ks भुजते स, B1 s-s D (except D1, Dn1 missing)
यज्ञतस्ते (B1 'श्च)

10 K1 om 10^{ab} (cf v 1 9) —^a) K2: + यया
भक्त्या —^b) K2: + तदम्, B2 'थं, M1 यदक्ष
—^c) Do1 यस्मिन् S1 सतेन; K2: s D1 M1 सत्रेन,
M2 s सत्रेण, M4 यज्ञेन (for सत्रे तु) K1 B1 s De1
D2-s यदुत्त, Ds यद्व्यय; M किञ्चिद् (by transp)

K2: + तस्मिन्सत्रे तत् किञ्चिद् —^d) S1 K2: s D1
यद्योग्य, Ks प्रद्योप (for अद्योग्य) K1 B1 s De1 D-s
यद्योग्य च तदामवत्, B2: + यद्योग्य तदा —^e) K2: +
om 10^{ab} —^f) D2: s T G1: s यथा, G2: यदा (for
तथा) D1 मुनिभिर्याजिकैश्चैव —^f) T G बहव (for
महान्त)

11 ^a) K1: + s B1 s-s D2-s G2: M4 (anf lan)
एवविधे, M4 एव विधत् S1 K2: s D1 एववृत्ते स्व(K2:
'विधेस्त्व)गस्त्येन —^b) D1 विधिवद्, T1 G1 वर्धमाने
(for वर्तं) K1 s + B2: + D (except D1, Dn1
missing) त(D2: य)धाधरे (for महा) —^c) Ds
सहस्राणि (for 'क्षस) Ds नैव वर्षमहस्राणि

12 ^a) S1 K2 इति, T1 G1 इह (for अग्नि) K1
D1 निवृत्ता, De1 सवृत्ता —^d) K1 s भवितात्मना
(sio)

13 ^a) S1 K2 वै, K2: + [s]त्र, D1 G M [s]य,
T यद् (for सनौ) —^b) Ds न (for [अ]ज्ञं) M
अमत्सर —^d) G1 अन्यद् (for अज्ञ)

14 ^a) S1 K2-1 D1 [पृ]त्त (for इद्) T1 विप्र
—^b) K2: + वार्षिकी (K2: 'की)(sio), B2: -वर्षक K2:
कथमन्न भविष्यति (= 13^d) —^c) B1 G2 च (Gs हि)
वर्षति (for वर्षिष्यति) K2: देवस्य, B1 देवेशो (for
देवश्च) K1 तत्र वर्षति देवश्च, K2: न वर्षति देवराजो,
K2: न वर्षिष्यश्च तेजश्च

15 ^a) T1 G1 एव (for एतद्) T2 संचिन्त्य, G1: s
सत्यस्य, Gs सत्रस्य (for संचिन्त्य) —^b) S1 K2: s
D1 T तस्य (for अस्य) —^c) K2: + D1 T2 M1-3 [अ]पि

प्रोवाचेदं वचो वाग्मी प्रसाद्य शिरया मुनीन् ॥ १६

यदि द्वादशवर्षाणि न वर्षिष्यति वामवः ।

चिन्तायज्ञं करिष्यामि विधिरेष सनातनः ॥ १७

यदि द्वादशवर्षाणि न वर्षिष्यति वासवः ।

व्यायामेनाहरिष्यामि यज्ञानन्यानतिव्रतान् ॥ १८

वीजयज्ञो मयायं वै बहुवर्षसमाचितः ।

वीजैः कृतैः करिष्ये च नात्र विघ्नो भविष्यति ॥ १९

नेदं शक्यं वृथा कर्तुं मम सत्रं कथंचन ।

वर्षिष्यतीह वा देवो न वा देवो भविष्यति ॥ २०

अथ वाभ्यर्थनामिन्द्रः कुर्यान्न त्विह कामतः ।

स्वयमिन्द्रो भविष्यामि जीवयिष्यामि च प्रजाः ॥ २१

यो यदाहारजातश्च स तथैव भविष्यति ।

विशेषं चैव कर्तास्मि पुनः पुनरतीव हि ॥ २२

अद्येह स्वर्णमभ्येतु यच्चान्यद्वसु दुर्लभम् ।

त्रिषु लोकेषु यच्चास्ति तदिहागच्छतां स्वयम् ॥ २३

दिव्याश्चाप्सरसां संघाः सगन्धर्वाः सकिनराः ।

C 14 2870
B 14 92 25
K 14 94 25

(for [अ]ति) —^d) K₂ Dc M₁ अर्हति, G₁ अर्हमि
— After 15, Ś₁ K₂ D₁ ins an addl colophon
[Adhy no Ś₁ 129]

16 Before 16, K₂ D₁ ins वैशपायन उवाच —^d)
K₁ प्रत्युवाच ह (hypermetric) (for प्रतापवान्) —^c)
K₁ B₁ 2-5 D (except D₁, Dn₁ missing) प्रोवाच
वाक्य (B₂ 4 Dc₁ 'ग्मी) म तदा

17 K₂ M₁ om. (hapl) 17^c-18^b B₁ repeats 17^{cd}
after 19^b —^c) K₂ स्पर्शयज्ञ, G₂ चिन्तायज्ञान् Dc₁
विचाद्यामि (sic) (for करिष्यामि) —^d) T G विधिरेषा
सनातनी (sic) — After 17, K₁ ins 192*

18 K₂ M₁ om 18^{ab} (cf v l 17) K₁ 2 om
18^{ab} K₁ B₁ 2-5 D (except D₁, Dn₁ missing) T
G₁ 2 ins after 18^b K₁ after 17

192* स्पर्शयज्ञ करिष्यामि विधिरेष सनातन ।
यदि द्वादशवर्षाणि न वर्षिष्यति वामवः ।

[(L 1) छे Cv स्पृश्यः पूजार्थं मान्त्रानामिस्पर्शयज्ञ-
वत् । छे T G₁ 2 विधिरेषा सनातनी (sic) (for the post
half) — K₁ om. line 2]

—^c) Ś₁ D₂ T₂ हरिष्यामि, K₂ 4 आहनि* (for आहरि*)
छे Cnp, Cv व्यायामेन, शरीरक्षेणेन । छे —^d) K₂
D₁ अतिव्रत (D₁ 'ता), D₂ क्रमात् — For 18^{cd},
Bom ed subst

193* छेयान्मना हरिष्यामि यज्ञानेवान्यव्रत ।

19 ^a) Ś₁ K₂-4 मया (Ś₁ 'हा रव्यो; K₂ G₂ M₁ 4
मयायं भो, B₂ मया यद्वै, D₁ मया लव्यो, D₂ मया
वैव, T G₁ 2 महारभो, M₂ 2 ममारभो (for मयायं वै)
—^b) Dc₁ बहुवर्ष K₂ 4 समोचित, D₂ समन्वित;
M समाहित — After 19^b, B₁ repeats 17^{cd} —^c)
B₁ 2-5 हुत् (for कृतै) K₂ करिष्येव, K₃ 'व्येष, K₄

व्येष, B₁ 5 'प्यामि, D₁ 'प्यते (for 'ये च) Ś₁
वीजै कृत्ये करिष्येव (sic), K₁ D₂-6 वीजैर्हित करिष्यामि,
Dc₁ एतत्सर्वं करिष्यामि —^d) K₂ नाना, T G नाति,
M नात्त (M₁ न्य) (for नात्र) D₁ सादि (for विघ्नो)
K₂ (sup lin as in text) करिष्यति (for भविष्यति)

20 K₁ om (hapl) 20^a-22^b —^a) K₂ इदय,
G₂ यज्ञ (for शक्य) D₁ मया (for वृथा) K₂
वाक्य (for कर्तुं) K₂ न शक्यमन्यथा कर्तुं —^b) G₂
शक्य (for सत्र) —^c) K₂ S न वर्षिष्यति, D₂
वर्षिष्यतीह Ś₁ K₂ 6 B₁ D₁ देवो वा (D₁ वै) (by
transp), K₁ वासवो, K₂ देवोत्र —^d) Dc₁
वृथायं, T₂ G₂ वा देवो, Bom ed चा वर्ष (for
वा देवो)

21 K₁ om 21 (cf v l 20) —^a) K₂ 8 तु (for
वा) K₂ [अ]त्यर्थनान्, K₂ [अ]भ्यर्थनाम्, T₁ ह्यर्थनाम्,
G₂ [अ]प्यर्थि, M₁ ह्यर्थि (for [अ]भ्यर्थ) D₁ अय
वा वर्षयामिन्द्र —^b) T₁ कार्यं (for कुर्यान्) K₂ D₁
नतु, M₁ (sup lin) नास्तु (for न तु) K₁ B₁ 2-5
Dc₁ D₂-6 न करिष्यति कामत, K₂ कुर्यादिह न का*,
K₃ कुर्वन्नन्विह का* —^d) K₂ वा (for च)

22 K₁ om 22^{ab} (cf v l 20) —^a) Ś₁ K₂ 8
D₁ G₂ यथाहार G₁ दानश्च, G₂ 8 दानं (for -जातश्च)
Dc₁ यो यथैव समाजात, T₁ यो यथाहारयानश्च —^c)
M₂-3 वर्षाणा (for विशेष) K₂ 4 S [अ]पि (for [ए]व)
Dc₁ [अ]सि, D₂ तु (for [अ]सि) Ś₁ K₂ विशेषेणापि
कर्तास्मि —^d) T G M₁ ह (for हि) M₂ 8 लोकाना
च न सदाय

23 ^a) K₂ स्वलम् (sic), Dc₁ स्वर्णम्, D₂ कर्णम्
(for स्वर्णम्) —^b) K₂ अपि, K₃ Dc₁ वस्तु; B₂
भुवि (for वसु) K₁ B₁ 5 D₂-6 किंचन (for दुर्लभम्);
—T₁ om 23^a-25^b —^d) K₁ B₁ 6 D₂-6 [आ]गम्यता;

विश्वावसुश्च ये चान्ये तेऽप्युपासन्तु वः सदा ॥ २७
 उत्तरेभ्यः कुरुभ्यश्च यत्किञ्चिद्भुसु विधते ।
 सर्वं तदिह यज्ञे मे स्वयमेवोपतिष्ठतु ।
 स्वर्गं स्वर्गसदश्चैव धर्मश्च स्वयमेव तु ॥ २५
 इत्युक्ते सर्वमेवैतदभवत्तस्य धीमतः ।
 ततस्ते मुनयो दृष्ट्वा मुनेस्तस्य तपोबलम् ।
 विस्मिता वचनं प्राहुरिदं सर्वे महार्थगतम् ॥ २६
 प्रीताः स्म तव वाक्येन न त्विच्छामस्तपोव्ययम् ।

स्वरेव यज्ञैस्तुष्टाः स्मो न्यायेनेच्छामहे वयम् ॥ २७
 यजान्दीक्षास्तथा होमान्यच्चान्यन्मृगयामहे ।
 तन्नोऽस्तु स्वकृतेर्यज्ञैर्नान्यतो मृगयामहे ॥ २८
 न्यायेनोपार्जिताहाराः स्वकर्मनिरता वयम् ।
 वेदांश्च ब्रह्मचर्येण न्यायतः प्रार्थयामहे ॥ २९
 न्यायेनोत्तरकालं च गृहेभ्यो निःसृता वयम् ।
 धर्मदृष्टैर्विधिद्वारैस्तपस्तप्स्यामहे वयम् ॥ ३०
 भवतः सम्यगेपा हि बुद्धिर्हिंसाविवर्जिता ।

8 (T1 om) च्छतु

24 T1 om 24 (of v 1 23) —^a) T2 यदि,
 G दिवि (for दिव्याश्) B1 s s Dc1 दिव्याप्सरम
 सघाश्च —^b) K1 B1 s-s D (except D1, Dn1
 missing) गधर्वाश्च (for सगन्धर्वा) —^d) B1 s Dc1
 Ds-s मे, D2 ते, M1 मा; M2 s वा (for व)
 B1 s Dc1 D2-s मख (for सदा) K1 ते प्रयासतु
 (sio) ते मख, K2 s B2 s D1 तेप्युपायांतु न (Ks व,
 B2 s मे) सदा (B2 s मख); T2 G तेषि (G2 ते च)
 युष्मानुपासता

25 T1 om 25^{ab} (of v 1 23) —^a) K2 तु
 (for च) —^b) Ś1 K2 B1 G2 विद्यते वसु (by
 transp), K2 वस्तु विद्यते —^d) D1 om 25^{cde/} —^c)
 K1 B1 s s D (D1 om, Dn1 missing) यज्ञेषु, B1
 यज्ञे तु (for यज्ञे मे) —^d) T1 G [उ]पतिष्ठता —^e)
 om 25^f —^e) K1 corrupt. D2 स्वर्गा, M1 स्वर्गे
 G1 स्वर्गस्तदश्, G2 सतश् (for सतश्) —^f) Ś1
 K2 Dc1 D1 M1 s एतु (for एव) Ś1 K2 Dc1 D1
 मे, K1 s B1 च, M1 s वै (for तु)

26 ^a) K2 इत्युक्तं, D1 om, T1 G1 इत्युक्त K1
 एव तु (for एवैतद्) Dc1 यद्य यज्ञविधौ मे वै —^b)
 K1 B1 s-s D (except D1, Dn1 missing) जभत्रत्तपसा
 मुने (K1 D2 s 'ने) — After 26^b, K1 B1 s-s Dc1
 D2-s ins

194* तस्य दीप्ताग्निमहसस्त्वगस्तस्यावितेजस ।

[B1 -सदृशस, D2 महत्स (for सत्स)]

—^c) K1 B1 s-s D2-s हृष्टा, Dc1 सर्वे (for हृष्टा)
 —^d) D1 दृश्यते (for मुनेस्तस्य) K1 B1 s-s Dc1 D2
 s s दृश्यते (Dc1 हृष्टा तत्त) पसो बल —^e) B2 मम;
 D2 s T G1 सर्वे (for सर्वे) — After 26, D2 ins an
 addl colophon [Adhy no 87]

27 Before 27, MSS ins ऋषय उचु —^a) K1
 B1 s D2 s प्रीता स्सस्, K2 प्रीतास्मा, D2 प्रीतास्मि
 (sio), Dc1 प्रीता स्म तपसा ते वै —^b) T G1 ननु
 (for न तु) T1 तपोवन, G 'धन (for 'व्ययम्) Dc1
 तदिच्छामस्तपो वय —^c) K1 B1 s-s D (except D1,
 Dn1 missing) T2 G2 तैर् (for स्वैर्) K1 स, K2
 B1 s-s D (except D1, Dn1 missing) T G स्स (for
 स्मो) —^d) K2 व्यय (for वयम्) K1 कृत यज्ञ
 शुचिमत

28 K1 om 28-29 —^a) Ś1 K2 यज्ञा (sio),
 K2 B1 s Dc1 D2-s यज्ञ, B2 s D2 T G1 s यज्ञ- (for
 यजान्) K2 s Dc1 M2 s दीक्षास्, K2 B1 s-s D2 s-s
 दीक्षा —^b) Ś1 B1 s- Dc1 D2-s om (hapl) 28^c —^c)
 K1 च (for नो) G1 सुहृत्तैर्, G2 तोपितो, M सुहृत्तैर्
 (for स्वैर्) T G2 तयो सवर्षितैर्ष्वैर् —^d) K1 G1
 न्यायतो (for नान्यतो)

29 K1 om 29 (of v 1 28) —^b) K2 B1 s-s
 D2-s स्वकर्माभिरता च (D2 व्य)य —^c) Ś1 G1 om
 (hapl) 29^c-30^b —^c) B1 T1 देवाश्, Dc1 विदाश्,
 D2 M1 वेदाश्, G2 s देवाश् (for वेदाश्) K2-s D1
 ब्रह्मचर्यं च —^d) T G2 s न्यायेन (for न्यायत)

30 Ś1 G1 om 30^{ab} (of v 1 29) —^a) K2
 न्यायतोत्तर- (sio) T G2 s न्यायेन रजि (T1 रचि) ता
 काले —^b) Some MSS निस्तता —^c) K2 B2 Dc1 G2
 om. (hapl) 30^c —^c) B1 धर्मतस्त्रैर्, M2 s 'निष्ठैर्
 K2 s D1 विधिद्वारै, K2 च विधिधैस् (for विधिद्वारैस्)
 T G1 s दृष्टैश्च विधिद्वारैस् (T1 विधिद्वारैस्, G1 धिव
 हानैस्)

31 ^a) Dc1 corrupt Ś1 भवता, D2 'त Ś1 K2 s
 D1 एवैपा, K1 B1 s-s D2-s हृष्टा तु (for एवा हि)
 K2 s भवत सम्यगास्त्वैपा (sio), M1 'त सम्यगेहामृद्

एतामर्हिंसां यज्ञेषु भ्रूयास्त्वं सततं प्रभो ॥ ३१

प्रीतास्ततो भविष्यामो वयं द्विजवरोत्तम ।

विसर्जिताः समाप्तौ च सत्रादस्माद्भ्रजामहे ॥ ३२

वैशंपायन उवाच ।

तथा कथयतामेव देवराजः पुरंदरः ।

ववर्ष सुमहातेजा दृष्ट्वा तस्य तपोबलम् ॥ ३३

असमाप्तौ च यज्ञस्य तस्यामितपराक्रमः ।

निकामवर्षी देवेन्द्रो वभूव जनमेजय ॥ ३४

प्रसादयामास च तमगस्त्यं त्रिदशेश्वरः ।

स्वयमभ्येत्य राजर्षे पुरस्कृत्य बृहस्पतिम् ॥ ३५

ततो यज्ञसमाप्तौ तान्विससर्ज महामुनीन् ।

अगस्त्यः परमप्रीतः पूजयित्वा यथाविधि ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

९६

जनमेजय उवाच ।

कोऽसौ नकुलरूपेण शिरसा काञ्चनेन वै ।

प्राह मानुषवद्वाचमेतत्पृष्टो वदस्व मे ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

एतत्पूर्वं न पृष्टोऽहं न चास्माभिः प्रभाषितम् ।

श्रूयतां नकुलो योऽसौ यथा वागस्य मानुषी ॥ २

C 14 2256
B 14 82 40
K 14 95 2

—^o) G₁ स ताम् (for पृताम्) K₅ B₁ ३-३ D₀₁ एकोय (B₁ ५ 'पि) विधियज्ञेषु —^d) K₂ ५ D₀₁ T G विभो (for प्रभो)

३२^a) K₅ M तव (for ततो) K₃ मन्त्रिण्यामि (sic), B₁ 'म —^b) K₂ चय, K₅ यज्ञे, T₂ वर (for वय) K₁ B₁ ५ D₂-६ वय तु (B₁ च) द्विजमत्तम (D₀ 'मा) —^c) B₅ partly damaged B₁ विसर्जिता K₂ ५ समाप्ते, G₂ 'साश्च D₁ तु (for च) — M₁ om 32^a-34^a —^d) K₂ व्रजास्यह, K₅ T₁ G₁ M₂-३ व्रजेम हि

३३ M₁ om 33 (of v l 32) MSS om the ref —^a) Ś₁ K₃ कामयताम् (for कथं) K₁ B₁ ३-३ D₀₁ D₂-६ तेषां, T₁ G₂ एव (for एव) D₁ तथा कथय मे देव —^b) K₂ D₁ देवदेव, K₃ 'राज —^c) K₂ एव वर्ष महातेजा (sic) —^d) D₀₁ तपोवन (for 'बलम्) B₁ ५ तस्य तत्तपसो घट

३४ M₁ om 34^a (of v l 32) —^a) Ś₁ D₁ T₂ G₂ ३ आसमाप्तौ, K₁ B₁ ३-३ D₂-६ आसमाप्तेश्च K₂ ५ D₁ तु (for च) —^b) M₁ यस्य (for तस्य) —^c) K₂ corrupt B₅ damaged K₁ ५ B₁ ३ ५ D (except D₁, D₀₁ missing) पर्जन्यो (for देवेन्द्रो)

३५ T₂ G₁ om 35^{ab} —^a) K₂ ५ तदा, D₀₁ पुनर् (for च तम्) —^b) K₂ ५ त्रिदशेश्वरं (K₁ 'री) —^c) B₅ अयम् (for स्व) —^d) K₂ बृहस्पति, B₅

महामर्दि

36^a) K₂ वा, D₁ (also as in text) G₁ तु (for तान्) — After 36^b, T G₁ ins

195^a विपिने सत्र नकुलो नकुलोऽन्वर्हितस्तथा ।

—^c) K₅ -प्रीतान्, M₁ -प्रीता —^d) K₂-4 D₀₁ यथा विधि

Colophon om. in K₁ B₁ ५ ५ D₃-६, missing in D₀₁ — Adhy name Ś₁ K₃ अगस्त्ययज्ञममाप्ति, K₅ नकुलोपारयाने अगस्त्योपाख्यान, B₅ D₀₁ D₁ नकुलो पाख्यान, T G₁ अगस्त्ययज्ञविशेष (T₂ शेषकथनं) — Adhy no (figures, words or both) Ś₁ 130, T₁ M₂ ३ 80, T₂ G₁ २ 81, G₃ 92, M₁ ५ 77, M₄ (inf lin) 79

96

☞ B₅ is not collated for this adhy D₃ om this adhy

1 D₀₁ missing up to 3 (of v l 14 93 22) D₁ om 1 D₀₁ सजय (for जनमेजय) —^b) G₃ ह (for वै) B₂ ५ शिरसा काचनीकृत —^c) G₃ मानुषवाग् (for 'वद्) K₂ ५ वाक्यम् (for वाचम्) —^d) K₂ ५ तरपृष्टस्त्व (for एतत्पृष्टो) K₅ व्रीहि (for वदस्व) D₃ ६ न (for मे)

2 D₀₁ missing (of v l 1) —^c) K₃ च, D₁

C 14 2857
B 14 92. 41
K 14 95 3

श्राद्धं संकल्पयामास जमदग्निः पुरा किल ।
होमधेनुस्तमागाच्च स्वयं चापि दुदोह ताम् ॥ ३
तत्क्षीरं स्थापयामास नवे भाण्डे दृढे शुचौ ।
तच्च क्रोधः स्वरूपेण पिठरं पर्यवर्तयत् ॥ ४
जिज्ञासुस्तमृपिश्रेष्ठं किं कुर्याद्विप्रिये कृते ।
इति संचिन्त्य दुर्मेधा धर्षयामास तत्पयः ॥ ५
तमाज्ञाय मुनिः क्रोधं नैवास्य चुक्रुपे ततः ।
स तु क्रोधस्तमाहेदं प्राञ्जलिर्मूर्तिमान्स्थितः ॥ ६
जितोऽस्मीति भृगुश्रेष्ठ भृगवो ह्यतिरोपणाः ।

तु (for न) —^० K₆ वा (for च) K₆ सु- (for प्र) —^d T G₁ तथा K₁ ३-५ B₁ ३-५ D₂ ४-५ वायत (K₆ 'क्वा'स्य, D₆ वाक्य; G₈ वाचास्य D₂ तादृशी (for मानुषी)

3 D₁ missing (of v l 1) —^० B₁ (marg as in text) ५ प्रतापवान् (for पुरा किल) —^० Ś₁ corrupt K₆ तथागाद्धै, T G₂ ३ तमागच्छत्, G₁ तदागाच्च (for तमा) K₆ होमधेनु तथान्याश्च, D₀₁ होमधेनु समागाच्च —^d K₁ ३-५ B₁ ३-५ D (D₃ om, D₁ missing) एव (for चापि) Ś₁ ता; K₆ गा (for ताम्)

4 ^a T G₁ तं (for तत्) K₁ B₁ ३-५ D₂ ४-५ पय (for क्षीर) —^० T G₁ शुचौ तदा, G₂ शुभ शुचौ (for दृढे शुचौ) K₂ ४ D₀₁ D₁ G₂ नवभाण्डे दृढे शुभे (D₁ शुभे दृढे, G₈ तथा शुचौ) —^० K₄ D₀₁ त च; B₁ ३-५ तस्य; D₆ ५ तत्र (for तच्च) Ś₁ K₁ ४-५ B₁ ३-५ D (D₃ om) G₈ क्रोधस्व (sic) (D₀₁ 'स्य), C_v क्रोध स्व (for क्रोध स्व) K₂ त क्रोधश्चररूपेण, T G₁ ३ M क्रोधो नकुलरूपेण —^d Ś₁ पिठिर, K₂ पितर, K₆ निहित, K₄ D₁ M₁ पितर (for पिठर) K₁ B₁ ३-५ D₂ ४-५ धर्मं आविशत्, K₆ T G₂ M पर्यधर्षयत् (K₆ 'न्); G₁ वर्षयत्, G₈ 'वेष्टयत् (for 'वर्षयत्)

5 K₂ ४ D₀₁ D₁ transp 5^{ab} and 5^{cd} —^a K₂ अपि; K₆ ५ T₂ ऋषिं —^० Ś₁ K₂-५ D₀₁ D₁ विप्रये (for विप्रिये) —^० K₂ ४ D₀₁ D₁ हृदं (for हृति) K₁ B₁ ३-५ D₁ D₂ ४-५ धर्मं स, D₆ धर्मान्स (for दुर्मेधा) —^d D₁ तत्पर, T₂ तत्पर (for तत्पय)

6 ^b T G च (for [ए]व) G₈ अस्मै (for अस्य) K₆ यदा, D₁ तप (for तत) K₁ B₁ ३-५ D₁ D₂ ४-५ नैवास्य स चुकोप ह; K₆ न चास्य विदधे क्वचित्,

लोके मिथ्याप्रवादोऽयं यन्वयास्मि पराजितः ॥ ७
सोऽहं त्वयि स्थितो ह्यद्य क्षमावति महात्मनि ।
विभेमि तपसः साधो प्रसादं कुरु मे विभो ॥ ८
जमदग्निरुवाच ।
साक्षाद्दृष्टोऽसि मे क्रोध गच्छ त्वं विगतज्वरः ।
न ममापकृतं तेऽद्य न मन्युर्विद्यते मम ॥ ९
यानुद्दिश्य तु संकल्पः पयसोऽस्य कृतो मया ।
पितरस्ते महाभागास्तेभ्यो बुध्यस्व गम्यताम् ॥ १०
इत्युक्तो जातसंत्रासः स तत्रान्तरधीयत ।

M₁ न चास्य प्रवित्तुकुशे, M₂-4 न चास्मै चुक्रुपे तदा (M₁ 'त) —^० D₁ कुद्वस् (for क्रोधस्) K₁ B₁ ३-५ D (except D₁, D₃ om) ततो राजन्; K₄ समाज्ञाय, G₈ समापेदे (for तमाहेद) K₆ स मुनि क्रोधमाज्ञाय —^d K₁ B₁ ३-५ D₁ D₂ ४-५ ब्राह्मणीं मूर्तिमास्थित — After 6, K₁ B₁ ३-५ D₁ D₂ ४-५ ins

196* जिते तस्मिन्भृगुश्रेष्ठमभ्यभाषदमर्षण ।

7 ^a D₆ [s]सि (sic) (for सस्मि) T₁ ते (for [ह]ति) T₂ G₂ भृगुश्रेष्ठ —^० K₁ भवतो, K₄ भूगतो (for भृगवो) K₁ [s]त्यति, K₄ ह्यनु (for ह्यति) Ś₁ D₆ रोषिणा, K₂ -रोषिण, K₆ रोषित —^० K₆ [अ]पवादो, D₀₁ ह्यवादो B₁ च (for स्य) —^d Ś₁ K₂-4 D₀₁ D₁ [अ]ह (for [अ]स्मि) K₁ B₁ ४ D₁ D₂ ४-५ विनिर्जित; B₆ विवर्जित (for परा जित)

8 ^a G₂ ३ M₁ 4 स्थिते, M₂ ३ जिते (for स्थितो) K₁ ५ B₁ ३-५ D₁ D₂ ४-५ वशे स्थितोह स्वद्यय —^० K₂ G₈ तपसा —^d K₁ ५ B₁ ४-५ D₁ D₂ ४-५ S (except M₂ ३) प्रभो (for विभो)

9 ^a G₈ सम्यग् (for साक्षाद्) —^० K₂ ४ तत्स्वया, T G₁ ३ न माम् (for न मम) K₂ हृतं (for -कृत) K₁ D₁-६ न स्वयापहृत मेघ, K₆ न समाधाकृत तेष (sic), K₆ B₁ ३-५ D₀₁ D₁ D₂ ३ न स्वयापकृत मेघ —^d K₂ M₃ मया, G₈ स्वयि (for मम) K₁ ५ B₁ ३-५ D₁ D₂ ४-५ न च मे मन्युरस्ति वै

10 ^a Ś₁ ते (sic), K₆ G₁ [ह]ति, K₄ D₀₁ D₁ [अ]भि (for तु) K₁ ५ B₁ ३-५ D₁ D₂ ४-५ यान्समुद्दिश्य संकल्प —^० T G M₂ ३ [s]द्य (for सस्य) —^d Ś₁ (before corr) K₆ विम्यस्व (for बुध्यस्व)

पितृणामभिपङ्गात् नकुलत्वमुपागतः ॥ ११
 स तान्प्रसादयामास शापस्यान्तो भवेदिति ।
 तैश्चाप्युक्तो यदा धर्मं क्षेप्यसे मोक्षयसे तदा ॥ १२
 तैश्चोक्तो यज्ञियान्देशान्धर्मारण्यानि चैव ह ।
 जुगुप्सन्परिधावन्स यज्ञं तं समुपासदत् ॥ १३

धर्मपुत्रमथाक्षिप्य सकुप्रस्थेन तेन सः ।
 मुक्तः शापात्ततः क्रोधो धर्मो ह्यासीद्युधिष्ठिरः ॥ १४
 एवमेतत्तदा वृत्तं तस्य यज्ञे महात्मनः ।
 पश्यता चापि नस्तत्र नकुलोऽन्तर्हितस्तदा ॥ १५

C 14 900
 B 14 92 59
 K 14 95 15

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पणवत्तितमोऽध्याय ॥ ९६ ॥

आश्वमेधिकपर्व समाप्तम् ।

11 °) D: ० तेन (for जात) K: -मात्र स (for संत्राय) —^a) K: १ १ B: १-२ Dn: D: ४-८ तत्रैव (for म तत्र) —^a) K: १ स तन्वाम् (for पितृणाम्) K: T: अभिशापात् (for 'पद्मात्') K: B: १ Dn: D: ४-९ च (for तु) —^a) M: उपागम (sic)

12 °) G: १ च (for तान्) K: G: १ स तान्प्रदा (G: 'ता') पयामास — After 12^a, K: १ ins

197* तेनाप्युक्तो महाराज धर्मरानस्य च तदा ।
 अश्वमेधे तदागन्ता शापान्मुक्तो भविष्यति ।
 — K: १ om 12^a —^a) K: B: १ Dn: D: ४-९ क्षिपन्धर्मं (D: 'मं'), Dc: D: १ यदा धर्मस, I G: १ यथा धर्मं —^a) Ś: क्षेप्यसे, G: लप्स्यसे (for क्षे') Ś: K: G: १ तत (for तदा) Dc: D: १ त्वाक्षेप प्राप्स्यसे त्वया, Dn: D: ४-९ शापन्यातमयाप्स्यसि (D: ० 'ति') — After 12, Dc: D: १ read 14^a for the first time

13 °) K: १ B: १ इति (for तत्र) K: Dn: D: [उ]क्त, K: D: ० [उ]क्ति (for [उ]क्ते) K: S इत्युक्ते याज्ञियान्देशान् (K: 'नसर्वान्') —^a) K: १ G: १ हि (for ह) Ś: K: १ B: १-२ Dn: D: ४-९ धर्मारण्य तथैव च —^a) Ś: K: B: १-२ Dn: D: ४-९ G: जुगुप्समानो धावन्स, K: १ धावमानो महाराज —^a) K: १ B: १-२ D: ४-९ त यज्ञ (by transp) K: १ समुपासयत्, Dc: D: G: १ गमत्, T: १ दयत्; M: १ ब्रवत् (for 'सयत्') K: १ देश त (K: १ त देश) समुपासदत्

14 °) K: १ तत प्राप्य (for अथाक्षिप्य) —^a)

k: B: १ सकु (for सकु) B: १ ते सम, D: ० तेन ह (for तेन स) K: १ सकुप्रस्थ निवेद्य स — Dc: D: १ read 14^a for the first time after 12 —^a) K: १ B: १ Dc: D: १ (last two both times) S (except G: १) मुक्तशापस (for मुक्त शापात्) Dc: D: १ (both first time) तदा (for तत) —^a) K: १ यथेष्टमग मत्तदा, Dc: D: १ (both first time) भविष्यति न सशय

15 °) Ś: K (except K: १) Dc: D: १ T G: १ यथा (for तदा) Dn: १ वृत्ते —^a) K: B: १-२ D: ४-९ यज्ञे (D: ० 'ज') तस्य (by transp) — K: १ om 15^a —^a) Ś: K: १ एव (for चापि) —^a) K: [अ] तर्ग तस्य K: [s] भवत्, T: १ तथा (for तदा) — Dc: D: १ (marg) ins after 15 K: १ after 15^b

196* स चापि भगवान्कृष्ण शङ्खचक्रगदाधर ।
 यज्ञियो यज्ञनाथश्च पुण्डरीको जनार्दन ।
 वासुदेवो हरिर्विष्णुरनन्तो भक्तवत्सल ।
 आ समासेर्जगन्नाथो यत्र रक्षितवान्दरि ।
 रक्षित्वा स महाबाहुर्जगाम द्वारका पुरीम् । [5]

[K: १ om line 2 D: १ om lines 2-3]

— K: १ cont

199* पृत्तपुण्यं महाराज शृण्वता भुक्तिमुक्तिदम् ।
 श्रोता च श्रावको यश्च स याति परमां गतिम् ।

Colophon — Adhy name Ś: K: १ १ B: Dc:

D₁ & T G₁ नकुलोपाख्यान — *Adhy no* (figures, words or both) D₀₁ G₂ 93, T₁ 83, T₂ G₁ 2 82, M₁ & 78, M₂ & 81, M₃ (*inf ltn*) 98 — After the above, T G ins a passage given in App I (No 4)

— After the last colophon, S₁ concludes with अस्यानु आश्रमवासिक भविष्यति । तस्यायमाद्य श्लोक ।

जनमे **** ।

** राज्यं **** पाण्डवा मे पितामहा ।
कथमासन्महाभागे धृतराष्ट्रे महात्मनि ।

अस्मिन्प चान्ता । व्यासवाक्यं । सर्वतमरुत्तीय । अनुगीता । वासुदेवगमन । उत्तङ्गोपाख्यान । द्वारिकाप्रवेश । युद्धवर्णन । पाण्डवप्रयाण । निध्युत्वनन । वासुदेवागमनं । परीक्षिज्जन्म । स्त्रीप्रलाप । रत्नानयन । अश्वोत्सर्गं । तदनुसरण । मयूरपुर गमन । अर्जुनव्यामोह । उल्लपीवाक्य । अश्वनिवर्तन । यज्ञ समृद्धि । यूथोच्छ्राय । दक्षिणादान । यज्ञसमाप्ति । अगस्त्य वर्णन । नकुलोपाख्यान चेति ॥

पवाश्वमेधिक प्रोक्त व्यासेनामिततेजसा ।
चतुर्दश तु पर्वतद्वाख्यात ब्रह्मवादिना ।
अत्राध्यायशतं त्रिंशत्रयोऽध्यायाश्च समितम् ।
त्रीणि श्लोकसहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ।
विंशतिश्च तथा श्लोका सख्यातास्त्वदर्शिना ॥

शुभमस्तु ॥

— After the last colophon, K₁ concludes with आश्वमेधिकपर्व समाप्त । सख्या ३.१००

— After the last colophon, K₂ concludes with

आश्वमेधिकपर्व समाप्तं ।

अत परं व्यासाश्रमवासिक पर्वं भविष्यति । यस्यायमाद्य श्लोक ।

जनमेजय उवाच ।

प्राप्य राज्य नरव्याघ्रा पाण्डवा मे पितामहा ।
कथमासन्महाभाग धृतराष्ट्रे महात्मनि ॥

अस्मिन्पर्वणि वृत्तान्तानि । व्यासवाक्य । सर्वतमारुत्तीय । अनुगीता । वासुदेवगमनं । ब्राह्मणगीता । गुरुशिष्यसंवाद । उत्तङ्गोपाख्यानं । सुवर्णानयनं । अश्वपरीक्षा । हयरक्षण । बभ्रुवाहन विजय । अश्वमेधयज्ञ । नकुलोपाख्यान । आश्वमेधिक पर्वं चतुर्दशम प्रोक्तं ॥

अत्राध्यायशतं त्रिंशत्रयोऽध्यायाश्च शब्दिता ।
त्रीणि श्लोकसहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ॥
विंशतिश्च तथा श्लोका सख्यातास्त्वदर्शिभि ।
त्रीण्याहुरविदानानि गात्र पृथिवी सरस्वती ॥

सचत् १७३६ वर्षे शाके १६०१ प्रवर्तमाने उत्तरायणगते श्री सूर्ये वसतऋतौ मासोत्तमवैसापमासे कृष्णपक्षे १३ त्रयोदशी तिथौ सोमवासरे लिखितमिदं ॥ शुभ भवतु ॥ प्रत्यानुशारेण लिखित दोषो न देय ॥ श्री ॥

— After the last colophon, K₂ concludes with

अस्यानु आश्रमवासिक पर्वं । यस्याय प्रतिसधि ॥

जनमेजय उवाच ।

प्राप्य राज्य नरव्याघ्रा पाण्डवा मे पितामहा ।
कथमासन्महाभागे धृतराष्ट्रे महात्मनि ॥

अस्मिन्पर्वण्यमी वृत्तान्ता । व्यासवाक्य । सर्वतमरुत्तीयं । अनुगीता । वासुदेवागमन । उत्तङ्गोपाख्यान । द्वारिकाप्रवेश । युद्धवर्णन । पाण्डवप्रयाण । निध्युत्वनन । वासुदेवागमन । परि क्षिज्जन्म । स्त्रीप्रलाप । रत्नानयन । अश्वोत्सर्गं । मणिपूरगमन । अर्जुनव्यामोह । उल्लपीवाक्यं । अश्वनिवर्तन । यज्ञसमृद्धि । यूथोच्छ्राय । दक्षिणादान । यज्ञसमाप्ति । उच्छ्रुत्युपाख्यान । अगस्त्ययज्ञवर्णन । नकुलोपाख्यान ॥

इत्याश्वमेधिक पर्वं प्रोक्तमेतन्महानुत्तम् ।

अत्राध्यायशतं त्रिंशत्रयोऽध्यायाश्च समता ॥

— After the last colophon, K₃ concludes with

आश्वमेधिकपर्व समाप्त ॥

अत परं व्यासाश्रमवासिकं पर्वं भविष्यति । तस्याद्य श्लोक ।

जनमेजय उवाच ।

प्राप्य राज्य नरव्याघ्रा पाण्डवा मे पितामहा ।
कथमासन्महाभाग धृतराष्ट्रे महात्मनि ॥

अस्मिन्पर्वणि वृत्तान्तानि । व्यासवाक्य । सर्वतनरात्रीय । अनुगीता । वासुदेवागमन । ब्राह्मणगीता । गुरुशिष्यसंवाद । उत्तङ्गोपाख्यानं । सुवर्णानयन । अश्वपरीक्षा । हयरक्षण । बभ्रुवाहन विजय । अश्वमेधयज्ञ । नकुलोपाख्यानमिति । इति आश्व मेधिक चतुर्दशम प्रोक्त ।

अत्राध्यायशतं त्रिंशत्त्रयोऽध्यायाश्च शब्दिता ।

त्रीणि श्लोकसहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ।

विंशतिश्च तथा प्रोक्ता सख्यातास्त्वदर्शिभिः ॥

रामाय नम ॥

— After the last colophon, K₂ concludes with

सपूर्णमाश्वमेधिक पर्व ॥

श्रीमद्रामचन्द्राय नम । करकृतमपराध क्षन्तु सन्त ।
अत परमाश्रमवासपर्व । तस्यायमाद्य श्लोक ।

जनमेजय उवाच ।

प्राप्य राज्य महात्मान पाण्डवा मे पितामहा ।
कथमासन्महाराजे घृतराष्ट्रे महारमनि ॥

— After the last colophon, B₁ concludes with

श्री ॥ श्रीकृष्णाय नमस्तुभ्य महाकालस्वरूपिणे । श्रीहरिः ।

— After the last colophon, B₂ & conclude with

आश्वमेधिक पर्व (B₁ om पर्व) समाप्त ॥

— After the last colophon, B₃ concludes with

समाप्त चेदमाश्वमेधिक पर्व ॥

— After the last colophon, D₁ concludes with

समाप्तमाश्वमेधिक पर्व ॥

संवत् १२०० वर्षे कार्तिकशुक्लपक्षे १० पूर्णमास्यां त्रिंशो बुध
वासरे लिखित पुस्तक ।

— After the last colophon, D₂ concludes with

आश्वमेधिकपर्व समाप्त ।

— After 14 95 15, D₃ concludes with

आश्वमेधिकपर्व समाप्त ।

— After the last colophon, D₄ concludes with

श्रीमदाश्वमेधिकपर्व समाप्त ॥

रेणुका जयति । अन्यातु आश्रमवासिक पर्वं भविष्यति ।
तस्यायमाद्य श्लोक ।

जनमेजय उवाच ।

प्राप्य राज्य महात्मान पाण्डवा मे पितामहा ।

कथमासन्महाराज घृतराष्ट्रे महारमनि ॥

शाकं प्रहेष्टविदित्वेन्दुचयेन युक्ते (१५८९)

सवस्सरेऽतिशुभदे ष्टवगामिघाएये ।

श्रीश्रावणे भृगुदिनेऽपि च शुक्लपक्षे

भृत्या समाप्तमभवच्छुभमाश्वमेधम् ॥

इत्याश्वमेधिकं पर्वं प्रोक्तमेतन्महाद्भुतम् ।

अत्राद्यायादिति प्रोक्ता अष्टौ चात्र प्रकीर्तिता ॥

श्रीणि श्लोकमहद्भ्याणि तावन्त्येव शतानि च ।

विंशतिश्च तथा श्लोका संख्यातास्तत्त्वदर्शिता ॥

भवानिर्जयति । रेणुका जयति । सवत् १०२६ शके १५८९

षुवगमवस्सरे श्रावणशु^० १४ श्रीमत्कविकुलोत्पन्नैः कविना
विश्वकेनाश्वमेधिक पर्वं लिखित्वा रेणुकाचरणेषु समर्पितं तेन
श्रीभगवती प्रीयता । सत्थावधी ०००००० ।

— After the last colophon, D₅ concludes with

आश्वमेधिक पर्व समाप्त ॥

सवत् १८३३ वैश्वसुदि ० गुरौ अश्विनीनक्षत्रे ऐन्द्रयोगे तुला-
लक्ष्मि रात्रिसमये दीपसमीपे अमृतसरसि देशे स्वगृहे श्रीपरम
कृपालुपूज्यपादारविन्दश्रीकृष्णकौरात्मजदेवीसहायद्विजेन पुस्तक
मिदमाश्वमेधिके लिखित ॥ शुभ ॥

सवद्वह्निसिद्धौ (१८३३) मधुशुधि गुरुवारे त्रिंशो घातुरात्रे

ऐन्द्रे योगे तुलायाममृतसरसि नक्षत्रे गृहे चोपदीपम् ।

पुस्तक(क) स्वार्थं परार्थं मधुरिपुरुषपया सर्वशक्तिप्रदान्या

देवीमाहायकेन प्रलिखितमखिल कृष्णकौरात्मजेन ॥

॥ श्रीरामायार्पितमस्तु ॥

— After the last colophon, D₆ concludes with

आश्वमेधिक पर्व समाप्त ।

शुभमस्तु । श्रीरामाय नम । गोविन्दाय नम । माघवाय
नम ।

— After the colophon of App I (No 4), T₁
concludes with

श्रीलक्ष्मीनृसिंहापणमस्तु । हरि ॐ ।

यादृश पुस्तक दृष्ट्वा तादृश लिखित मया ।

अथद्व वा सुवद्व वा सम दोषो न विद्यते ॥

सौम्यनामसवस्सर आश्विजशुद्धपक्षमी बुधवार नाटिक (day)
आश्वमेधपर्वं सपूर्णं ।

अन्नइयाम पिङ्गजटावद्धकलाप

प्रांशुर्दण्डी कृष्णमृगतत्वक्परिधान ।

माक्षाह्लोकान्पावयमान कविमुष्य

पाराशर्यं पर्वसु रूपं विवृणोतु ॥

करकृतमपरार्थं क्षन्तुमर्हन्ति सन्त । रामार्पणमस्तु ।

— After the colophon of App I (No 4), T₂
concludes with

करकृतमपराध क्षन्तुमर्हन्ति सन्त । श्रीकृष्णाय नम ।

— After the colophon of App I (No 4), G₁
concludes with

श्रीवेदव्यासाय नम । श्रीगोपालकृष्णाय नम । आश्वमेधिकं
पर्वं समाप्त । हरि ॐ ।

— After the colophon of App I (No 4), G₂
concludes with

श्रीकृष्णाय नम । आश्वमेधिक समाप्त । हरि ॐ । श्री

गुरुभ्यो नम । ॐ शुभमस्तु ॐ ।

विन्दुदुर्लभिपिहस्तवीधिका

पङ्क्तिभेदपदवृणम् ।

हस्तवेगजमनुद्विपूर्वक

क्षन्तुमर्हथ समीक्ष्य सज्जना ।

— After the colophon of App I (No 4), G₂ concludes with

श्रीअश्वमेधपर्वसमाप्तिर्जाता । श्रीवासुदेवपरमरूपेण नम ।

— After the last colophon, M₂ concludes with

आश्वमेधिक समाप्तं ।

तस्मान्न विस्मय कार्यों धर्मेषु पुरुषै शुभै ।

एव राजा महाबुद्धिरिष्टा भूयोऽश्वमेधकै ।

पद्मभि प्रददौ वित्त धौम्याय बहुकोटिकम् ।

तदादाय मुनिर्दत्त्वा तपसे धनमाश्रित ।

गतेष्वन्येषु मुनिषु वृष्णयो गन्तुमुद्यता ।

एतान्संयुज्य पार्थास्ते वासुदेवमुपस्थिता ।

तदनुग्रहसभूषमादाय च परिक्षितम् ।

तानमवीद्वासुदेय प्रीतात्मा धर्मतो हितम् ।

सत्त्वधर्मरता विप्रान्पालयध्वं दमान्विता ।

वेषु तुष्टेषु तुष्टा स्युः पितरो दैवतानि च ।

रत प्रीतस्तेष्वह च गोषु चैतान्नमस्कुरु ।

इत्युक्त्वा गन्तुमनसममवीरस युधिष्ठिर ।

ये यजन्ति कृपार्थास्त्वा विप्रादिप्रतिमादिषु ।

आरन्ति मानवा नित्यं जपन्ति प्रणयन्ति च ।

स्वस्नानदेशु पापौघनिरिवजैरिवाचल ।

दर्शनास्स्यं ते पुण्य कारणाद्वादकारकान् ।

ज्ञातिक्षयमहादु ख दर्शनात्तद्य शाम्यति ।

शिशोरस्याभिमन्योश्च तद्गतिनो भवाच्युत ।

इत्युक्त पूजित पार्थे परिव्यक्तोऽभिषादितै ।

दीर्घं चानुगत खेदादनुनीय यर्या हरि ।

याला पित्रोर्विद्योगे या सदारसुतबान्धवा ।

पार्था कथंचिस्त्वपुर वीक्षिता वीक्ष्य चायु ।

कृष्णोऽपि पूजिते मार्गे वीक्षितो भुवि यद्गर्त ।

स्वजनेनाचिंतो घेद्म प्रविश्य प्रीतिमानभूत् ।

पार्थश्च कृष्णसंदेश पालयानो विचिन्त्य तम् ।

पितरं मातृभि सार्धं पूजयानोऽत्रसस्सुखम् ।

इत्याश्वमेधिके एकाशीतित्तमोऽध्याय ।

हरि । श्रीगणपतये नम । अविज्ञमस्तु ।

— After the last colophon, M₂ concludes with

श्रीगुरुभ्यो नम । श्रीगुरवे नम । कोष्ठ ९९५ मार्गं तैति (date) एतुतिय (written) पुस्तकमिद समाप्तम् । श्रीगुरुभ्यो नम । शुभमस्तु । हरि । श्रीगणपतये नम । अविज्ञमस्तु ।

— After the last colophon, M₂ concludes with

आश्वमेधिक समाप्तं ।

कर्मणा मनसा वाचा या चेष्टा मम नित्यदा ।

केशवाराधने सा स्याज्जन्मजन्मान्तरेष्वपि ।

॥ शुभमस्तु ॥ हरि ॐ

— After the above, M₂ ins a passage given in App I (No 4)

APPENDIX I

This Appendix comprises a series of additional passages found in different MSS, which were either too long to be included in the foregoing footnotes to the constituted text, or were not sufficiently connected with the main thread of the narration, or were otherwise deemed not important enough for being included in the main critical apparatus

The variants cited below these Appendix passa

ges are of the same order as those cited below the additional (star) passages in the footnotes to the constituted text, so that, in both of them, corrupt readings, discrepant readings of single MSS and minor variants are generally ignored, and obvious scribal errors silently corrected. Furthermore, the variants of the short prose formulaic references (such as सजय टवाच) have been uniformly ignored here

1

After 14 14 17, 8 ins

यथा मनुर्महाराज रामो दाशरथिर्यथा ।
 तथा भरतर्षिहोऽपि पालयामास मेदिनीम् ।
 नाधर्म्यमभवत्तत्र सर्वो धर्मेरचिर्जन ।
 यभूव नरशार्दूल यथा कृतयुग युगम् ।
 फलिमायममविष्ट निवार्य नृपनन्दन । [5]
 भ्रातृभि महितो धीमान्वर्मा धर्मयलोद्भूत ।
 वचर्य भगवान्देव काले देशे यथेप्सितम् ।
 निरामय जगद्भूरष्टुत्पिपासे न किंचन ।
 आधिर्नास्ति मनुष्याणा व्यसने नामवन्मति ।
 प्राक्षणप्रमुस्या वर्णास्ते स्वधर्मोत्तरा शिवा । [10]
 धर्म मन्यप्रधानश्च मत्य मद्रिपयान्वितम् ।
 धर्मात्मनस्य सद्भि स स्त्रीवालात्तुरवृद्धकान् ।
 वर्णक्रमार्पूर्वकृतात्राकालो रक्षणोद्यत ।
 सुवृत्तिवृत्तिदानार्धैर्यज्ञार्थैर्दार्पितैरपि ।
 आमुष्मिक भय नास्ति ऐहिक कृतमेव तु । [15]
 स्वर्गलोकोपमो लोकस्तदा तस्मिन्प्रशासति ।
 यभूव सुखमेवात्र तद्विशिष्टतर परम् ।

मार्य पतिव्रता सर्वा रूपवत्या स्वलकृता ।
 ययोक्तवृत्ता स्वगुणैर्भूतु प्रीतिहेतव ।
 पुमास पुण्यगीलाख्या स्व स्व धर्ममनुव्रता । [20]
 सुखिन सूक्ष्ममप्येनो नाकुर्वन्त कदाचन ।
 सर्वे नराश्च नार्यश्च सतत प्रियवादिन ।
 अजिह्वमनसः शुक्ला वभूतु श्रमवर्जिता ।
 भूपिता कुण्डलैर्हारै कटकै कटिसूत्रकै ।
 सुवासस सुगन्धाख्या प्रायश पृथिवीतले । [25]
 सर्वे ब्रह्मविद् शान्ता सर्वत्र परिनिष्ठिता ।
 वलीपलितहीनास्तु सुखिनो दीर्घदर्शिन ।
 इच्छा न जायतेऽन्यत्र वर्णेषु च न सकर ।
 मनुष्याणा महाराज मर्यादासु व्यवस्थिता ।
 तस्मिन्शासति राजेन्द्र मृगव्यालसरीसृपा । [30]
 अन्योन्यमपि चान्येषु न बाधन्ते वयांसि च ।
 गावश्च गुणभूयिष्ठा सुवालधिसुखोदरा ।
 अपीडिता कर्णगाधैर्हृतव्याधितवरसरा ।
 अवध्यकाला मनुजा पुरुषार्थेषु च क्रमात् ।
 विषयेष्वनिषिद्धेषु वेदशास्त्रेषु चोद्यता । [35]
 सुवृत्ता वृषभा पुष्टा भारसाहा सुखोदया ।
 अतीव मधुर शब्द स्पर्शश्चातिसुखो रस ।

1

(L 1) G₁ महाराजो — (L 2) G₂ भारत (for म^०) — (L 3) G₂ [अ]धमश्च, M [अ]धर्मन् M₁ अमहत् (for अमवत्) T G₂ धर्मपणे (for 'रुधिर') — (L 4) M नृप (for नर-) G₁ ३ यथा कृतयुगे तथा (for the post half) — (L 5) Madras ed निवार्य (for 'र्य') G₁ नृपनन्दन, G₂ कुण्डनन्दन. — (L 6) M धर्माद् (for धीमान्) T₂ यथा (for वर्मो) M₁₋₃ -मलोद्भन (for 'द्वन) — (L 7) M₁₋₃ काले (for देशे) T G₂ यथाविधि (for यथेप्सितम्) — (L 9) G₁ व्याधिर् (for आधिर्) M₁ ३ मन (for मति) — M om lines 10-14 — (L 10) G₁ ३ शुभा (for शिवा) — (L 11) G₂ मद्रिनयान्वित (for मद्रिप^०) — (L 12) G₂ धर्मात्मनस्ये मद्रिस्तु (for the prior half) G₂ वृद्धका (for 'कान्) — (L 13) G₁ वर्णक्रमान्, Madras ed. वर्णक्रमान् G₂ वर्णा क्रमात्पूर्वकृता (for the prior half) G₁ मारववान्, Madras ed मरुवान् (for नाराशो) G₂ आशाया रक्षणोद्यता (for the post half) — (L 14) G अर्पित (for सु^०) G₁ यथाधैर् (for 'धैर्) T₂ दार्पितैर्, G₁ व्याधि^०, G₂ याधि^० (for दार्पि^०) — (L 15) T₂ M आमुष्मिक (for 'भिमक) G₂ M कुन (for कृतम्) — (L 16) T स्वर्गोपमस्तदा लोकम् (for

the prior half) G₂ M₁₋₃ तथा (for तदा) — (L 17) G₁ प्वाय, G₂ प्काय (for प्वाय) G₂ विशिष्टकर (for 'तर). — (L 19) G₁ -वित्ता (for -वृत्ता) G₁ पति- (for प्रीति-) — (L 21) G₂ सुमुखा (for सुखिन^०) G₁ कुर्वन्ति, G₂ [अ]कुर्वन् (for 'वन्त) M₁ ३ कयचन (for कदा^०) — (L 22) M₁ ३ सतत प्रीतिहेतव^० (for the post half) — (L 24) T₁ partly damaged — (L 26) G₁ ३ विप्रा, M सत (for शान्ता) — (L 27) T₁ G₁ ३ -जीविन (for -दर्शिन). — (L 28) G₂ तत्र (for स-यत्र) M₁₋₃ न च (by transp) — (L 29) M₁ मानुषाणां T₂ M₂ मर्यादा सुव्यवस्थिता, M₁ ३ 'दासु स्थितास्थिता, M₂ 'दा सुस्थितिस्थिता (for the post half) — (L 30) G₁ M₂ ३ राजेन्द्रे M₂ मृगव्याला T₁ -सृपा — (L 31) T नृमा (T₂ न मा) नृपान्, G₁ यदाचन, G₂ म जनव, G₂ म मानवा (for वयामि च) — G₂ om line 32 — (L 32) G₁ गाव मक्षीरभूयिष्ठा, M गाव पय प्र^० (for the prior half) T₁ सुवाला सु-सुखोदरा, T₂ 'लधीसुखादरा, G₁ 'ला सुसुखोदरा; M₂ 'रुषिययोधरा (for the post half) — M om lines 33-35 — (L 33) G₁ ३ कर्णगाधैर् (for 'गाधैर्) T₂ G -वरसका (for वरसरा) — (L 34) Madras अवध्य (for अवध्य). — (L 35) G₂ विविधेषु (for विषयेषु).

रूप दृष्टिक्षम रम्य मनोज्ञ गन्धमुद्रमौ ।
 धर्मार्थिकामस्युक मोक्षाम्युदयसाधनम् ।
 प्रह्लादजनन पुण्यं सधभूवाय मानसम् । [40]
 स्यावरा बहुपुष्पाद्या फलच्छायावहास्तया ।
 सुस्पर्शा विपहीनाश्च सुपत्रत्वक्प्ररोहिण ।
 मनोनुकूला सर्वेषा चेष्टा भूत्वापवर्जिता ।
 तथाविधोऽपि राजर्षिस्तद्दृत्तमभवद्भुवि ।
 मर्वलक्षणमंपन्ना पाण्डवा धर्मचारिण । [45]
 ज्येष्ठानुवर्तिन सर्वे वभूवुः प्रियदर्शना ।
 सिंहोरस्का जितक्रोधास्तेजोबलसमन्विता ।
 आजानुवाहव सर्वे दानशीला जितेन्द्रिया ।
 तेषु शामत्सु पृथिवीमृतव स्त्रगुणैर्वसु ।
 सुखोदयाय वर्तन्ते प्रह्लादारारणौ सह । [50]
 मही सस्यप्रवहुला सर्वरत्नगुणोदया ।
 कामधुग्धेनुवन्नोगान्फलनि स सहस्रधा ।
 मन्वादिमि कृता पूर्वं मर्यादा मानवेषु या ।
 अनतिक्रम्य ता सर्वा कुलेषु समयानि च ।
 अन्वशामन्त ते नित्य धर्मपुत्रप्रियकरा । [55]
 महाकुलानि धर्मिष्ठा वर्धयन्तो विशेषत ।
 मनुप्रणीतया वृत्त्या तेऽन्वशामन्वसुधराम् ।
 राजवृत्तिर्हि मा शश्वद्धर्मिष्ठाभूमन्हीतले ।
 प्रायो लोकमनिस्ताव राजवृत्तानुगामिनी ।
 एव भारतवर्षे स्व राजा स्वर्ग सुरेन्द्रवत् । [60]
 शशाम विष्णुना सार्व गुप्तो गाण्डीवधन्वना ।

Colophon

2

After 14 24 20, K: ins

यावद्भुव्यगुणस्तावच्छदीप सप्रकाशयेत् ।
 क्षीणे द्रव्यगुणे ज्योतिरन्तर्धानाय गच्छति ।
 व्यक्त सत्त्वगुणे ह्येव पुरुषो व्यक्तिरीशते ।
 एतद्विप्र विजानीष्व हन्त भूयो प्रवीमि ते ।
 सहस्रेणापि दुर्भेधा बुद्धिमान्सुखमेधते । [5]
 एव धर्मस्य विज्ञेय ससाधनमुपायत ।
 उपायज्ञो हि मेधावी सुखमत्यन्तमश्नुते ।
 यथाध्वानमपाथेय प्रपन्नो मानव क्वचित् ।
 छन्देन याति महता विनश्यत्यन्तरापि वा ।
 तथा कर्मसु विज्ञेय फल भवति मानव । [10]
 पुरुषस्यात्मनि श्रेय शुभाशुभनिर्दर्शन ।
 यथा च दीर्घमध्वान पन्थामेव प्रपद्यते ।
 अदृष्टपूर्वं सहसा तस्वदर्शनवक्रित ।
 प्रासुवन्तो यथाध्वान रथेनेहाशुगामिना ।
 यायादश्वप्रयुक्तेन तथा बुद्धिमता गति । [15]
 उच्चपर्वतमारुह्य नन्वधेक्षेत भृगतम् ।
 रथेन रथिन पश्येच्चैतन्थेन च चेतनम् ।
 यावद्रथपयस्तावद्रथे समुपगच्छति ।
 क्षीणे रथपथे प्राज्ञो रथमुत्सृज्य गच्छति ।
 एव गच्छति मेधावी तत्त्वयोगविधानवित् । [20]
 समाज्ञाय महाशुद्धेरुत्तरादुत्तरोत्तरम् ।
 यथा महार्णव घोरमुद्भव सप्रगाहते ।
 बाहुभ्यामेव समोहाद्वर्धं गच्छत्यसंशयम् ।

— (L 36) T₁ सुवाशां सु, T₂ G₂ सुखमावा, G₁ रमनामा, G₂ हरिमावा (for मारमाहा) — (L 37) T₁ स्पर्शश्चा * सुख रस, T₂ *श्चापि सुख रस, G₁ *श्चातिस्व ममा (G₂ रम), G₂ *श्चातिस्व सर (for the post half) — (L 38) G₂ राज्य (for रम्य) G₁ गधवद्मौ (for मुद्रमौ) — (L 39) G₁ दर्शन (for -माधनम्) — (L 40) T₁ च, M_{1,2} [अ]ति (for [अ] थ) — (L 41) G₂ च सु (for बुद्ध) T₁ फलच्छाय-वहास्तया, M *योपगास्तदा (M₂ *था) (for the post. half) — (L 42) M दुस्पर्श (for सुस्पर्शा) — (L 43) M_{1,2} * मनोरुत्पा (for *कूटा) Madras ed भूनापवर्जिता G₂ M चेष्टाम्भ्या (G₂ *त्ता)पवर्जिता (for the post half) — (L 44) M₁₋₂ हि (for स्रि) T₂ तथैव मोषि राजर्षि, G₁ तथा वभूव रा* (for the prior half) T₁ मद्दृत्तम् (for त) — (L 46) M वृत्तिन

(for -वर्तिन) T₁ G प्रियदर्शिन — (L 47) G₂ तपोबल (for तेजो) — (L 48) M जितारय* (for जितेन्द्रिया) — (L 49) T₁ शस्त्रेषु (for शास्त्र) G₂ M₁₋₂ धरणीम् (for पृथिवीम्) T₁ G₁ M₂ बहु (for वसु) — (L 50) T₁ ताराणै (for *गणै) — (L 51) T₁ G₂ च सस्य-, M₂ (inf) in as above) तस्य प्र- (for सस्यप्र-) — (L 53) M₁₋₂ मानुषेषु (for मानवेषु) M₁ * ये (sic) (for या) — T₂ G₂ om. lines 54-57 — (L 54) M₁ तान्तर्वान् (sic) (for ता सर्वा) — (L 55) G₁ M₁ * * राजानो (for ते नित्य) — (L 57) G₂ M दृष्ट्या (for वृत्त्या) — (L 58) M महीपते (for *तले) — (L 59) G₂ M₁₋₂ लोकागतिस् (for *मतिस्) M₂ लोक- (for राज-) — Colophon. — Adhy no T₁ G₂ 15, T₂ G₁ : M 14

नावया च यथा प्राज्ञो विना प्रजातरित्रया ।
 अक्रान्तमखिल गाहे क्लृप्त सतरति स्वयम् । [25]
 तीर्णो गच्छेरपर पार नावमुत्सृज्य निर्मम ।
 व्याख्यात पूर्वकत्पेन यथा रथपदातिनाम् ।
 मोहात्समोहमापन्नो मा विनाश यथा तथा ।
 मम चेनासिभूतस्य तत्रैव परिदेवने ।
 नाव न शक्यमारुह्य स्थलेऽपि परिभावितुम् । [30]
 तथैव स्थलमारुह्य नाप्सु यातु विधीयते ।
 एव कर्म कृत चित्त विपमस्य पृथक्पृथक् ।
 यथा कर्म कृत लोके तथा तदुपपद्यते ।
 यथैव गन्धो न रसो न रूपस्पर्शशब्दवत् ।
 मन्यतेऽथ मनो बुद्ध्या तत्प्रधान प्रचक्षते । [35]
 यत्तत्प्रधानमव्यक्तमव्यक्तस्य गुणो महान् ।
 महत् प्रधानभूतस्य गुणा * * * * स्मृता ।
 वीजधर्मि यथा व्यक्त तथैव प्रसवात्मकम् ।
 वीजधर्मा महानात्मा वसन्श्चेति न श्रुतम् ।
 वीजधर्मात्त्वहकारं प्रसवत्वे पुन पुन । [40]
 वीजप्रसवधर्माणि महाभूतानि पञ्च वै ।
 वीजधर्मिणमित्याहु प्रसव नैव कुर्वते ।
 विदोषा सर्वभूतानां तेषां चित्त विशेषणम् ।
 एतद्रूपमुदानस्य परम ब्राह्मणा चिदु ।

3

After 14 35 12, Ks B D (except D1), T2 ins

ज्ञान त्वेव पर विद्या सन्यास तप उत्तमम् ।
 यस्तु वेद निरावाध ज्ञानतत्त्व विनिश्चयात् ।

3

Cf 14 47 5^a-9^a and 47 12^a-14^a — (L 1)
 T2 चैव (for त्वेव) Dn1 D2 8 विद्म (for विद्य) Dc1
 ज्ञान ते परा विद्य (for the prior half) B1-4 Dc1
 सन्यासम् — (L 2) B1 2 वेद (for वेद) B2 निराधार,
 D2 *यध (for *वाध) D4 ज्ञान तत्त्व-, D5 6 ज्ञानतत्त्व
 (for *तत्त्व) — (L 3) Dn1 D2 8 धर्मगतित् (for सर्व
 गतिर्) B1 2 म सर्वगतित् (B2 *रु) च्यते, D5 6 म धमान
 निश्चयने (for the post half) — (L 4) Dn1 D2 5 6
 सद्मनाम (for *वाम च) T2 वै (for च) D1 स वास,
 D2 6 पृथक् (for निरास) T2 सद्भि सद् न पश्यति (for
 the post half) — (L 6) T2 य वाम मनुने किञ्चिन्
 (for the prior half) Ks अपि (for अभि) D4
 गन्तो (for मयो) — (L 7) T2 इहलो संस् वनेनेय
 (for the prior half) — (L 9) Dc1 धर्मात्मा (for

सर्वभूतस्थमात्मान स सर्वगतित्तिरिप्यते ।
 यो विद्वान्सहवास च विवाम चैव पश्यति ।
 तथैवैकत्वनानात्पे स तु स्वात्परिसुच्यते । [5]
 यो न कामयते किञ्चिन्न किञ्चिदसिमन्यते ।
 इहलोकस्य एवैव ब्रह्मभूयाय कल्पते ।
 प्रधानगुणतत्त्वज्ञ सर्वभूतविधानवित् ।
 निर्ममो निरहकारो मुच्यते नात्र सशय ।
 अव्यक्त-नीजप्रभवो बुद्धिस्कन्धमयो महान् । [10]
 महाहकारविटप हृन्द्रियाङ्गुरकोटर ।
 महाभूतविशेषश्च विशेषप्रतिशाखवान् ।
 सदापूर्णं सदापुण्यं सदाशुभफलोदय ।
 धाजीव सर्वभूतानां ब्रह्मबीज सनातन ।
 एतज्जात्वा च तत्त्वेन ज्ञानेन परमामिना । [15]
 छित्त्वा चामरत्ता प्राप्य जहाति सृत्युजन्मनी ।

4

T G ins after 14 96 15 M2-4 after 14 96

जनमेजय ।

अश्वमेधे पुरा वृत्ते केशव केधिसूदनम् ।
 धर्ममशयमुद्दिश्य किमपृच्छत्पितामह ।

वैशपायन ।

पश्चिमेनाश्वमेधेन यदा स्नातो युधिष्ठिर ।
 तदा राजन्नमस्कृत्य केशव पुनरब्रवीत् ।
 भगवन्वैष्णवा धर्मा किंफला किंपरायणा । [5]

निर्ममो) — (L 10) Dc1 अत्यक्त (for अव्यक्त) D4
 (marg sec m as above) -द्रव्य- (for -बीज) — (L
 11) B2 मोदाहकार (for महा*) D5 6 T2 इन्द्रियात्तर (T2
 *याङ्गुल) कोटर (for the post half) — (L 12)
 D8 प्राणवत् (for *वान्) — (L 13) Ks B5 Dc1 T2
 शुभाशुभ-, D4 सदापुण्य (for *शुभ-) — (L 14) D8
 धाजीव-, D5 6 धाजीव्य D5 6 वृक्ष (for बीज)
 — (L 15) T2 यत्तज् (for एतज्) B1 4 T2 तत्त्वानि,
 B2 तत्त्व हि (for तत्त्वेन) — (L 16) D8 छित्त्वा,
 T2 मित्त्वा (for छित्त्वा) B8 प्राप (for प्राप्य) Ks
 जहाति (for जहाति)

4

— (L 3) T2 G2 8 M2 8 पश्चमेन (for पश्चि*) — G3
 om line 4 — (L 4) M8 राजा (for राजन्) G1

किं धर्ममधिकृत्याथ भवतोत्पादिता पुरा ।
यदि तेऽहमनुप्राह्य प्रियोऽस्मि मनुसूदन ।
श्रोतव्या यदि मे कृणु तन्मे कथय सुव्रत ।
पवित्रा किल ते वर्मा सर्वपापप्रणाशना ।
सर्वधर्मोत्तमा पुण्या भगवन्वन्मुलोद्भवा । [10]
याञ्च्युत्वा ब्रह्महा गोघ्नो मातृहा गुरुरत्पग ।
पाकभेदी वृत्तघ्नश्च सुरापो ब्रह्मविन्द्यी ।
मित्रविधामवाती च धीरहा ब्रूणहा तथा ।
तपोविक्रयिगर्ध्वं च दानविक्रयिणम्नया ।
आत्मविक्रयिगो मृडा जीवेद्यश्च विकर्मसि । [15]
पापा शठा नैकृतिका डाम्बिका दृपकान्तया ।
रसभेदकरा ये च ये च स्युर्ब्रह्मपातका ।
शूद्रप्रेष्यकराश्चोरा विप्रा ये च पुरोहिता ।
निक्षेपहारिण स्त्रीघ्नान्तया ये पारदाङ्गिका ।
एते चान्ये च पापास्ते सुच्यन्ते तेऽपि क्लिप्विप्वात् । [20]
तानाचञ्च सुरश्रेष्ठ त्वद्भक्त्य नमाच्युत ।
इत्येव कथिते देवे धर्मपुत्रेण ममदि ।
वमिष्टाद्यान्तपोयुक्ता मुनयन्त्रवर्द्धिनि ।
श्रोतुकामा पर गृह्य वर्णवर्ध धर्मसुत्तमम् ।
नथा भागवताश्चैव ततस्त पर्यवारयन् । [25]

युधिष्ठिर ।

तत्त्वतस्तु भवानेव पादमूलमुपागतम् ।
यदि जानामि मा भक्त क्षिण्व वा भक्तवत्सल ।
धर्मगुणानि सर्वाणि वेत्तुमिच्छामि तत्त्वत ।
धर्मन्क्रियय देवेश यद्यनुग्रहभागहम् ।
श्रुता मे मानवा धर्मा वानिष्टा काश्यपास्तथा । [30]
गार्गाया गौतमीयाश्च तथा गोपालकस्य च ।
पराशरकृता पूर्व मंत्रेयस्य च धीमत ।
ओमा माहेश्वराश्चैव नन्दिधर्माश्च पावना ।
ब्रह्मणा कथिता ये च कामाराश्च श्रुता मया ।
धृत्रायणकृता धर्मा काण्डवैश्वानरा अपि । [35]
भार्गव्या याज्ञवल्क्याश्च मार्कण्डेयकृतास्तथा ।
भारद्वाजकृता ये च बृहस्पतिकृताश्च ये ।
कुणेश्च कुणियाहोश्च विश्वामित्रकृताश्च ये ।
सुमन्तुर्जमिनिहृता शाकुनेयास्तथैव च ।
पुलस्त्यपुलहोद्गीता पावकीयास्तथैव च । [40]
अगस्त्यगीता मांडव्या शाण्डिल्याश्चैव पावना ।
वालविल्विकृता ये च ये च सप्तर्षिसि कृता ।
आपस्तम्बकृता धर्मा शङ्खस्य लिखितस्य च ।

एता राना पुन्वृत् (for the prior half) T M₂ १ वाचयन्
(for पुन्) — Before line 5, T₁ G₁ २ M₂ १ ins
युधिष्ठिर — (L 6) C₂ M₁ व (for किं) — (L
7) G₂ ने, M₂ १ वा (for स्मि) — (L 8) G₃ M₁
नान् (for तन्) G₂ वै (for ि) — (L 9) M₁
मर्वे (for मव) — (L 11) T G₁ ३ वच्युत्वा — (L
13) G₃ M₂ ३ ब्रूणहा वीरहा (by transp) — M₁ om
(hapl) lines 14-16 — (L 14) M₂ च ये (for
नथा) — (L 15) G₃ आत्मविक्रयणश्चैव (for the prior
half) — (L 16) Madras ed पापाचाग (for पापा
शठा) T₁ M₂ टावाका M₁ च ये (for तथा) — (L
17) G₃ चैव (for the first ये च) T G₂ M₁ दृपका
(for घातका) — (L 18) M₁ प्रेष्यकान् (for प्रेष्य
कणश्च) — (L 19) T₁ परदाङ्गिका — (L 20) G₃
M₁ बहवो (for पापारते) — Before line 22, T₁ M₂ १
ins वैशवायन — (L 24) M₂ om गृह्य and the
post half. G₃ M₁ मक्तिमनो निरत्यया (for the post
half) — (L 25) T₂ G₁ २ तत म-, G₃ व्रतम्या
(for वनस्त) — G₃ om the ref. — (L 26) G₃
M₂ १ तत्त्वतस्तव मावे (G₃ बोधे) न (for the prior half)
M₂ उपागत — (L 27) G₃ M₁ इति (for यदि)
T₂ शक्त रिनग्ध, G₃ M₁ क्षिण्व भक्त (by transp)

— (L 28) G₃ M₁ युक्तानि (for गुणानि) — (L
29) T₁ G₁ २ M₁ मे ष्व (for देवेश) — (L 31) G₃
गार्गाय M₁ धमा (for तथा) T₁ कायात्किम्य, G₃
M₁ तोवालि* — (L 32) T₂ पाराशरकृता G₁ M₁ पूर्वा
(for पूर्व) G₃ M₁ आश्वेयस्य (for नै*) M₂ तथैवापि
मुलोद्भवा (for the post half) — (L 33) T G₁ २ M₂
उमा, M₂ तथा (for औना) T₁ महेश्वराच्, T₂ G M₂
महेश्वरश्च M₂ नपी (for नन्दि-) — (L 34) T₁ G₃
भापना — (L 35) T₁ धूमयान, T₂ G₂ M₂ धृत्रा (M₂
*मा)यन (for *यण) G₂ ३ वाहा, M₂ ४ काण्डा (for
काण्ड-) — (L 36) G₁ M₂ भार्गवा M₃ याज्ञवल्क्याश्च
M₂ कृणस G₂ M₁ मांडव्या (M₁ *डेया) वाश्यपास्तथा (for
the post half) — (L 37) G₃ भारद्वाजकृताश्चैव (for
the prior half) — (L 38) T₁ G₁ २ कुणेश्च कुणियाहो-
(T₁ *ते)श्च, T₂ कणवेश कुणियाहोश्च, G₃ M₂ कुणेश्च
कुणियाहो (M₂ *वहो)श्च (for the prior half) — G₁
transp lines 39 and 40 — (L 39) G₁ सुमन्तु
जमिनीयाश्च (for the prior half) G₂ शकुनेयास्, G₃
धृनसेनाश्च — M₃ om (hapl) line 40 — (L 40)
T G₂ पावनीयास्, M₂ तान्सीयास् (for पाप*) — (L
41) M₂ मांडव्या G₃ transp मांडव्या and शाण्डिल्या
G₃ M₁ मौलमायि (M₁ य)न, M₂ सौरवभायन, Kumbh

प्राजापत्यास्तथा याम्या माहेन्द्राश्च श्रुता मया ।
 वैय्याघ्रा व्यासगीताश्च विभाण्डककृताश्च ये । [45]
 नारदीया श्रुता धर्मा कापोताश्च श्रुता मया ।
 तथा विदुरवाक्यानि शृगोरक्षिरसस्तथा ।
 क्रौञ्चा मृदङ्गगीताश्च सौर्या हारीतकाश्च ये ।
 ये पिशङ्गकृताश्चापि कौतुपा हसपालका ।
 उद्दालककृता धर्मा औशनस्यास्तथैव च । [50]
 वैशपायनगीताश्च ये चान्येऽप्येवमादय' ।
 एतेभ्यः सर्वधर्मेभ्यो देव त्वन्मुखनि सृता ।
 पावनत्वात्पवित्रत्वाद्विशिष्टा इति मे मति' ।
 तस्माद्धि त्वां प्रपन्नस्य त्वद्भक्तस्य च भावत' ।
 युष्मदीयान्वरान्धर्मान्पुण्यान्कथय मेऽच्युत । [55]

वैशपायन ।

एव पृष्टस्तु धर्मज्ञो धर्मपुत्रेण केशव ।
 उवाच धर्मान्सूक्ष्मार्थान्धर्मपुत्रस्य हर्षित ।
 एव ते यस्य कौन्तेय यत्नो धर्मेषु सुव्रत ।
 स्वत्समो दुर्लभो लोके न कश्चिदिह विद्यते ।
 धर्मः श्रुतो वा दृष्टो वा कथितो वा कृतोऽपि वा । [60]

अनुमोदितो वा राजेन्द्र पुनातीह नरं सदा ।
 धर्मं पिता च माता च धर्मो नाथ सुहृत्तथा ।
 धर्मो भ्राता सखा चैव धर्मं स्वामी परतप ।
 धर्मादर्थश्च कामश्च धर्माद्भोगा सुखानि च ।
 धर्मादैश्वर्यमेवाग्र्य धर्मात्स्वर्गगति परा । [65]
 धर्मो य सेवित, शुद्धस्त्रायते महतो भयात् ।
 धर्माद्भिज्जत्व देवत्व धर्मं प्रापयते नरम् ।
 यदा च क्षीयते पाप कालेन पुरुषस्य तु ।
 तदा सजायते बुद्धिर्धर्मं कर्तुं युधिष्ठिर ।
 जन्मान्तरसहस्रैस्तु मनुष्यत्व हि दुर्लभम् । [70]
 तद्भत्वापीह यो धर्मं न करोति स वञ्चित ।
 कुस्तिता ये दरिद्राश्च विरूपा व्याधितास्तथा ।
 परम्रेण्याश्च मूर्खाश्च न तैर्धर्मं कृत पुरा ।
 ये च दीर्घायुष शूरा पण्डिता भोगिनस्तथा ।
 नीरोगा रूपसपन्नास्तैर्धर्मं सुकृत पुरा । [75]
 एव धर्मं कृत शुद्धो नयते गतिमुत्तमाम् ।
 अधर्मं सेवमानस्तु तिर्यग्योन्यां पतत्यसौ ।
 इदं रहस्य कौन्तेय शृणु धर्ममनुत्तमम् ।

and Madras eds शलमायवा (for चैव पावना) — (L 42) M₂ नालखिद्य- G₈ चैव (for the first ये च) T G₁ M₂ तथा (for कृता) — (L 43) M₂ ये च (for धर्मा) — (L 44) M₂ यद् (for च) — (L 45) G₈ वैय्याघ्रा T G₁ वैय्याघ्रा व्या (T₁ 'व्या व्या-', G₁ 'व्या' मकी- (T₂ 'गी' व्याश्च, G₂ वैय्याघ्रा व्यामिकीयाश्च, M₂ वैय्याघ्रा व्यासकीयाश्च T G₁ वैमीतक, MSS विमडक- — (L 46) G₈ तथा (for श्रुता) G₂ कपोताश्च, G₈ कापोतीया — (L 47) G₈ -गीता च (for वाक्यानि) T₁ G₂ शंभीरमस — (L 48) G₈ कौञ्चो, M₂ क्रौञ्चा M₂ सौरा (for सौर्या) G₈ M₂ तथा (for च ये) — (L 49) G₈ M₂ पिशङ्ग- , M₂ पिशङ्गव (for ये पिशङ्ग- T₂ कौतमाह सवालिका, G₁ काठपासपालका; G₂ कातपासारस पालका, G₈ कौतिया पांसुपालिका, M₂ काता वा पासलालका, M₂ कांतालापासलालका, M₂ कादपावत्सवालिका, Kumbh ed कातपाया सुवालका, Madras ed कौतपा पांसुवालका (for the post half) — (L 51) Kumbh ed आदित (for आदय) — (L 52) G₁ मूलिका स्मृता — (L 53) T₂ G₁ पवित्रा (for विशिष्टा) — (L 54) M₂ र्वा तु, M₂ हि त्व (for हि त्वा) M₂ माभव, Kumbh ed केशव (for भावत) — (L 55) G₈ M₂ परान् (for वरान्) — G₈ om the ref — (L 56) G₈ M₂ उक्त (for पृष्ट) G₈ M₂ माभव (for केशव) — (L 57) T₁ सूक्ष्मान् (for धर्मान्) G₈ M₂ भीमत (for हर्षित) — Before

line 58, MSS ins श्रीभगवान् — (L 59) G₁ M₂ तस्य ते (M₂ मे) (for तस्मै) M₂ न किंचिदुपपद्यते (for the post. half) — (L 61) G₁ [र]व (for [र] ह) G₈ M₂ सदा नर (by transp) Kumbh ed नयतींद्रपद नरं (for the post half) — (L 62) T G₈ M₂ धर्माथ सुहृत्तथा (for the post half) — (L 63) T M₂ परतप — (L 64) T धर्माधर्मश्च कामश्च, G₈ धर्मादर्थं च काम च (for the prior half) — (L 65) G₈ M₂ प्रमो (for परा) — (L 66) G₈ M₂ [स]य (for य) G₈ तत्र (for शुद्धस) — (L 67) G₈ M₂ द्विजत्व देवतात्वं च (for the prior half) Kumbh ed पावयते (for प्राप) T₁ पर, T₂ G₁ नर (for नरम्) — (L 68) G₈ M₂ यद् (for च) M₂ तद् (for तु) — (L 70) M₂ मानुषत्व M₂ लभ्यते (for दुर्लभम्) G₈ मानुष्य त्वतिदुर्लभ (for the post half) — (L 71) G₈ M₂ लभ्वा (for गत्वा) Kumbh ed स्व- (for स) — (L 72) M₂ कुपिता (for कुरिता) T₁ च (for ये) G₈ M₂ च ये (for तथा) — (L 73) Madras ed द्वेष्याश् (for प्रेष्याश्) — (L 75) T₁ G₁ निरोग- G₈ M₂ तैर्धर्मा सुकृता पुरा, M₂ तैश्च धर्मं कृत पुरा (for the post. half) — (L 76) T₂ G₈ M₂ सद्यो (for शुद्धो) — (L 77) M₂ अधर्मं G₈ M₂ सेवमानस्य Kumbh ed अधर्मं सेवते यस्तु (for the prior half) G₁ तिर्यग्योनो G₈ M₂ तिर्यग्योनि नयत्यसौ (M₂ 'सु') (for the post. half).

कवयिष्ये पर धर्मं मम भक्तस्य पाण्डव ।
 इष्टस्त्वमग्नि मेऽत्ययं प्रपन्नश्चापि मा सदा । [80]
 परमार्थमपि ब्रूम किं पुनर्धर्मसहिताम् ।
 इदं मे मानुष जन्म कृतमात्मनि मायया ।
 धर्मसंस्थापनार्थाय दुष्टानां श्वायनाय च ।
 मानुष्य भावमापन्न ये मा गृह्णन्त्यवजया ।
 संसरन्तीह ते मूढास्तिर्यग्योनिष्वनेकश । [85]
 ये च मा सर्वभूतस्य पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषा ।
 मद्भक्तान्सदा शुक्तान्मत्प्रसीप नयाम्यहम् ।
 मद्भक्ता न विनश्यन्ति मद्भक्ता वीतकलमपा ।
 मद्भक्तानां तु मानुष्ये सफलं जन्म पाण्डव ।
 अपि पापेष्वमिरता मद्भक्ता पाण्डुनन्दन । [90]
 मुच्यन्ते पापकैर् नर्वै पद्मः त्रिमिवात्मना ।
 जन्मान्तरसहस्रेषु तपसा भावितात्मनाम् ।
 भक्तिरुत्पद्यते तात मनुष्याणां न सशय ।
 यच्च रूपं परं गुह्यं कृदस्थमचलं ध्रुवम् ।
 न दृश्यते तथा देवैर्मद्भक्तैर्दृश्यते यथा । [95]
 अपरं यच्च मे रूपं प्रादुर्भावेषु दृश्यते ।
 तदर्धयन्ति सर्वाथैः सर्वभूतानि पाण्डव ।
 कल्पकोटिमहस्रेषु व्यतीतेष्वगतेषु च ।
 दर्शयामीह तद्रूपं तद्व्यपश्यन्ति मे सुरा ।

स्थित्युत्पत्तिव्ययकर यो मा ज्ञात्वा प्रपद्यते । [100]
 अनुगृह्णाम्यहं तं वै ससाराण्मोचयामि च ।
 अहमादिर्हि देवानां सृष्टा ब्रह्मादयो मया ।
 प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य जगत्सर्वं सृजाम्यहम् ।
 तमोमूलोऽहमव्यक्तो रजो मध्ये प्रतिष्ठित ।
 ऊर्ध्वं सत्त्वविशालोऽहं ब्रह्मादिसन्त्यसजित । [105]
 मूर्धानं मे दिव्यं विद्धि चन्द्रादित्यौ च लोचने ।
 देवाग्निर्ब्राह्मिणा वक्रं मारुतं श्वसनश्च मे ।
 दिशो मे वाहवश्चाष्टौ नक्षत्राणि च भूयणम् ।
 अन्तरिक्षसुरो विद्धि सर्वभूतावकाशकम् ।
 मार्गो मेधानिलाम्या तु यन्ममोदरमव्ययम् । [110]
 पृथिवीमण्डलं यद्वै द्वीपार्णवनगैर्युतम् ।
 सर्वसधारणोपेतं पादौ मम युधिष्ठिर ।
 स्थितो ह्येकगुणं खेऽहं द्विगुणश्चास्मि मारुते ।
 त्रिगुणोऽग्नौ स्थितोऽहं वै सलिले तु चतुर्गुण ।
 शब्दाद्या ये गुणा पञ्च महाभूतेषु पञ्चसु । [115]
 तन्मात्रसंस्थितं सोऽहं पृथिव्या पञ्चधा स्थित ।
 अहं सहस्रग्रीर्षस्तु सहस्रवदनेक्षण ।
 सहस्रयाहुदरदृक् सहस्रोः सहस्रपात् ।
 घृत्वोर्वा सर्वतः सम्यगत्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ।
 सर्वभूतात्मभूतस्य सर्वव्यापी ततो ह्यहम् । [120]

— (L 78) G₂ M₂ ४ श्रयनाग्निद (M₂ 'तां धर्मं) मुत्तम (for the post half) — (L 79) G₂ M₂ ४ उक्ष (for धर्म) G₂ M₂ ४ तत्र (for मम) — (L 80) T हृष्ट (for इष्ट) M₂ अपि (for जमि) M₂ मेलेव (for मेऽत्ययं) G₁ ३ M₂ चाग्नि (for चापि) — (L 81) M₂ ४ ब्रूयां — (L 83) M₂ ४ धममस्यापनायैव — (L 84) G₂ न मां गृह्णति ये नरा (for the post half) — (L 85) T₂ G₂ M₂ हि (for [र]ह) Kumbh ed मनारान्नाहिं ते मूढास् (for the prior half) — (L 86) Madras ed ज्ञानचक्षुष — (L 87) M₄ तु (for तान्) G₂ सुना, M₂ तना (for मत्ता) — (L 91) Kumbh. and Madras eds पानकै (for पापकै) M₄ मुच्यन्ते सवपापेभ्यः — (L 92) M₄ -महस्रेस्तु (for 'स्रेषु) G₂ भाविनात्मन — (L 93) G₂ M₂ मद्भक्ति विद्यते तात (for the prior half) G₂ M₂ मानुषाणां — (L 97) G₁ २ सर्वाथै G₂ भूनाश्च, M₄ भूतैश्च- (sic) (for भूतानि) — (L 98) T₁ G₂ [जा] गमेषु — (L 99) M₂ [र]ति, M₂ च, M₄ तु (for [र]र) T G₁ २ च (for प्र-) — (L 100) G₂ M₄ -पुष्कर (for व्यय) M₂ सृष्टिस्तिर्यगे हेतु, Kumbh ed स्थित्युत्पत्तिव्ययकर (for the prior half) — (L

101) T₁ तद् (sic) (for त) — (L 102) T₁ भूताना (for देवाना) T₂ स्रष्टा G₁ [s]नरा (for मया) — (L 104) G₁ तमोमूलो (sic) (for 'मूलो) G₂ अव्यक्त G₂ M₄ मध्य, M₂ मध्यात् — (L 105) M₄ ऊर्ध्व- Kumbh ed ऊर्ध्वं मत्त्वं विना लोभ (for the prior half) T₁ G₁ M₄ -मशित, Kumbh. ed -ययत् — (L 107) T G₁ २ गावोसिर्, M₂ वेदासिर् (for देवासिर्) Kumbh. ed ब्राह्मणो G₂ M₄ मरुत T₁ G₂ M₂ श्वसन — (L 108) G₂ M₂ ४ वि- (for च) — (L 109) G₂ M₂ मव- भूतप्रकाशक (for the post half) — (L 111) M₂ चित (for युतम्) — (L 112) M₂ सर्वसधारणैर्युक्त (for the prior half) — (L 114) M₂ ह (for तु) — (L 115) M₂ शब्दादयो (for 'द्या ये) — (L 116) M₂ -सशक. (for सम्यित) G₁ च (for नो) T₁ रयुन (for स्थित) — (L 117) G₂ M₄ सहस्रचरणेषुण (for the post half) — (L 118) T₁ घृत्, M₂ -घृत्, M₄ -घृत्, Kumbh ed घृक् (for -घृक्) G₂ M₄ सह स्राक्ष (for सहस्रोः) — (L 119) T₁ G₂ घृत्वोर्वा, G₁ घृत्वादि, G₂ घृत्वादीन् Kumbh ed अत्यतिष्ठ (for अत्यतिष्ठद्) — (L 120) G₂ नरो (for ततो) T₁ G₁ २ [s]सि (for हि) — (L 121) T₂ संचितो, G₂

अचिन्त्योऽहमनन्तोऽहमजरोऽहमजो ह्यहम् ।
 अनद्योऽहमवध्योऽहमप्रमेयोऽहमव्यय ।
 निर्गुणोऽहमगृहात्मा निर्द्वंद्वो निर्ममो नृप ।
 निष्कलो निर्विकारोऽह निदानममृतस्य तु ।
 सुधा चाह म्रधा चाह स्वाहा चाह नराधिप । [125]
 तेजसा तपसा चाह भूतग्राम चतुर्विधम् ।
 जेहपाशगुणैर्विद्धा धारयाम्यात्ममायया ।
 चतुराश्रमधर्मोऽह चातुर्होत्रफलाशन ।
 चतुर्भूर्तिश्चतुर्व्यूहश्चतुराश्रमभावन ।
 सहत्याह जगत्सर्वं कृत्वा वै गर्भमात्मन । [130]
 शायामि दिव्ययोगेन प्रलयेषु युधिष्ठिर ।
 सहस्रयुगपर्यन्ता ध्राष्टीं रात्रिं महार्णवे ।
 स्थित्वा सृजामि भूतानि जङ्गमानि स्थिराणि च ।
 कल्पे कल्पे च भूतानि सहारामि सृजामि च ।
 न च मा तानि जानन्ति मायया मोहितानि मे । [135]
 मम चैवान्धकारस्य मार्गितन्वयस्य नित्यश ।
 प्रशान्तस्येव दीपस्य गतिर्नैवोपलभ्यते ।
 न तदन्ति क्वचिद्वाजन्यग्राह न प्रतिष्ठित ।
 न च तद्विद्यते भूत मयि यत्र प्रतिष्ठितम् ।
 यावन्मात्र भवेद्भूत स्थूल सूक्ष्ममिदं जगत् । [140]
 जीवभूतो एह तस्मिन्नावन्मात्र प्रतिष्ठितम् ।

किं चात्र बहुनोक्तेन सत्यमेव ब्रवीमि ते ।
 यद्भूत यद्भविष्यच्च तत्सर्वमहमेव तु ।
 मया सृष्टानि भूतानि मन्मयानि च भारत ।
 मामेव न विजानन्ति मायया मोहितानि मे । [145]
 एव सर्वं जगदिदं सदेवासुरमातुपम् ।
 मत्त प्रभवते राजन्मध्येव प्रविलीयते ।

Colophon

वैशपायन उवाच ।

एवमात्मोद्भव सर्वं जगदुद्दिश्य केशव ।
 धर्मान्धर्मात्मजसाथ पुण्यानकथयत्प्रभु ।

भगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव तत्त्वेन पवित्र पापनाशनम् । [150]
 कथ्यमानं मया पुण्य धर्मशास्त्रफलं महत् ।
 यं शृणोति श्रुचिर्भूत्वा एकचित्तस्तपोयुत ।
 स्वर्ग्यं यशस्यमायुष्यं धर्म्यं ज्ञेयं युधिष्ठिर ।
 श्रद्धधानस्य तस्येह यत्पाप पूर्वसंचितम् ।
 विनश्यत्याशु तत्सर्वं मद्भक्तस्य विशेषतः । [155]

वैशपायन उवाच ।

एव श्रुत्वा वच पुण्यं सत्यं केशवभाषितम् ।

अनतो (for अचिन्त्यो) G₃ अनाथो (for अनतो) T G₃
 अवलो (for अजरो) G₂ [s] सि (for हि) — (L 122)
 Kumbh and Madras eds अनाथो (for अनतो) — (L
 123) G₃ M² 4 निर्गुणात्मा (for अगू) G₃ नित्योह (for
 निर्द्वंद्वो) G₃ M² 4 [s] चि (for नृप) — (L 124)
 G₃ M² 4 निर्द्वंद्वो (for निष्कलो) Some MSS निधानम्
 G₃ M² 4 चानृतस्य च (for अमृतस्य तु) — (L 125) G₃
 M² 4 transp सुधा and स्वधा G₃ गृह (for the first
 चाह) G₃ M² 4 स्वाहाकार (M² 4 *रो) (for स्वाहा चाह)
 — (L 127) T₁ जेहपाशंरु, T₂ G₁ *पाश — (L
 128) Kumbh and Madras eds चातुराश्रम (for च)
 T₁ G₃ चतुर्होत्र G₃ फलाशक — (L 129) M² 3
 चतुर्बाहुश्च, Kumbh ed *यद्भूत (for *यद्भूत) M² 3
 चातुराश्रम (for च) T₂ G₃ M² 4 माजनं (M² 4 *न)
 (for भावन) — (L 130) G₃ म्स्वह्याह M² 3 (inf
 lin) गर्भस्यन् (for वै गमन्) — (L 131) G₁ प्रमेयेषु
 (for प्रले) — (L 132) G₃ M² 3 पर्यंत G₁ रात्री,
 M² 3 गयिर् G₃ माष्टी रात्रिमहाहवे (for the post half)
 — (L 133) G₃ स्पिन (for स्पिरा) — (L 135) G₃
 हि, M² 4 ह (for मे) — (L 136) G₃ चैवान्धकारस्य
 (for चैवांध) — (L 137) M² 3 (inf lin) निर्वाणस्य

(for प्रशान्तस्य) M² 3 लक्ष्यते (for लभ्यते) — (L
 138) G₃ नाहं (for राजन्) G₃ यत्र राजन्, M² 3 यत्र
 नाहं (for यथाह न) — (L 139) G₃ मया (for मयि)
 — (L 140) Kumbh ed मित्र (for मात्र) G₃ शरीर
 हि (for भवेद्भूत) G₃ M² 4 स्थूल G₃ कृत्वा, M² 4 क्वचित्
 (for जगत्) — (L 141) G₂ प्रतिष्ठित M² 4 तावन्मात्र
 प्रतिष्ठित (for the post half) — (L 142) G₃ M² 4
 एतद् (for एव) — (L 143) G₃ M² 4 भविष्य तु,
 M² 4 *प्य वा (for *प्यच्च) — (L 144) G₃ M² 4 पाठव
 (for भारत) — Colophon — Sub-parvan M²
 वैष्णवधर्म — Adhy name T₂ G₁ 2 M² 3 भगवत्तत्त्वधन
 — Adhy no T₁ G₃ M² 84, T₂ G₁ 2 83, M² 1,
 M² 4 (inf lin) 99 — (L 149) T₂ G₃ [व] च, M² 4
 [र] ह (for [अ] ध) G₃ M² 3 स्वयं, M² 3 (sup lin) स
 ह (for प्रभु) — (L 150) M² 3 सत्यं (for तत्त्वेन)
 M² 3 पवित्र पावन पर (for the post half) — (L 152)
 M² 3 तपोमय (for *युत) — (L 153) T धर्मज्ञेय, G₃
 धर्म्यं ज्ञान, M² 3 धर्मज्ञान, Madras ed धर्म ज्ञेय (for
 धर्म्यं ज्ञेय) — (L 154) T₁ सर्वं (for पूर्व-) — G₃
 M² 4 om the ref — (L 156) M² 4 तस्य (for पुण)
 M² 4 om from the post half up to the prior half

प्रहृष्टमनसो भूत्वा चिन्तयन्तोऽद्भुत परम् ।
 देवा ब्रह्मर्षयः सर्वे गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
 भूत्वा यत्प्रह्लाशैव गुह्यका भुजगान्तया ।
 बालग्विल्या महात्मनो योगिनन्तत्त्वदर्शिन । [160]
 तथा भागवताश्चापि पञ्चकालमुपात्मका ।
 कौतूहलममायुक्ता प्रहृष्टेन्द्रियमानसा ।
 श्रोतुकामा पर धर्मं वैष्णव धर्मशामनात् ।
 हृदि कर्तुं च तद्वास्य प्रप्रेषु गिरमा नता ।
 ततस्ते वासुदेवेन दृष्टा मौम्येन चक्षुषा । [165]
 विमुक्तपापानालोक्य प्रणम्य गिरसा हरिम् ।
 पप्रच्छ केशव धर्मं धर्मपुत्र प्रतापवान् ।
 कीदृशी ब्राह्मणन्याय क्षत्रियन्यापि कीदृशी ।
 वैश्यन्य कीदृशी देव गति शूद्रस्य कीदृशी ।
 कथं वध्येत पाशेन ब्राह्मणस्तु यनालये । [170]
 क्षत्रियो वाय वैश्यो वा शूद्रो वा वध्येत कथम् ।
 एतत्कर्मफलं ब्रूहि लोकनाथ नमोऽस्तु ते ।

वैशापायन उवाच ।

पृष्टोऽथ केशवो ह्येव धर्मपुत्रेण धीमता ।
 उवाच समारगतिं चातुर्यर्णस्य कर्मनाम् ।

भगवानुवाच ।

शृणु वर्णक्रमेणैव धर्मं धर्ममृता वर । [175]
 नास्ति किञ्चिद्विश्रेष्ठं दुष्कृतं ब्राह्मणस्य तु ।
 ये स्थिता स्युः सदाध्यात्मे सध्या ये चाप्युपासते ।
 यैश्च पूर्णाहुतिं प्राप्ता विधिवज्जुह्वते च ये ।
 वैश्वदेव च ये कुर्युः पूजयन्त्यतिथींश्च ये ।
 नित्यं स्वाध्यायशीलाश्च जपयज्ञपराश्च ये । [180]
 सायंप्रातर्हुताशाश्च शूद्रभोजनवर्जिता ।
 इम्मानृतविमुक्ताश्च स्वदारनिरताश्च ये ।
 पञ्चयज्ञरता ये च येऽग्निहोत्रमुपासते ।
 दहन्ति दुष्कृतं येषां ह्ययमानाप्रयस्त्रयम् ।
 नष्टदुष्कृतकर्माणो ब्रह्मलोकं व्रजन्ति ते । [185]
 ब्रह्मलोके पुनः कामं गन्धर्वैर्ब्रह्मगायकैः ।
 उद्गीयमाना प्रयतैः पूजयमाना स्वयमुवा ।
 ब्रह्मलोके प्रमोदन्ते यावदाभूतसङ्घवम् ।
 क्षत्रियोऽपि स्थितो राज्ये स्वधर्मपरिपालकः ।
 सम्यक्प्रजा पालयिता पञ्जागनिरतः सदा । [190]
 यज्ञदानरतो धीरः स्वदारनिरतः सदा ।
 शास्त्रानुसारी तत्त्वज्ञः प्रजाकार्यपरायणः ।
 विप्रेभ्यः कामदो नित्यं मृत्यानां भरणे रतः ।

of line 159 M₂ पुण्य (for सत्य) — (L 158)
 T₁ देव- (for देवा) — (L 159) G₁ M₂ s यज्ञ
 G₂ भूनयश्चन्द्रगणा (for the prior half) — (L
 160) M₂ बालग्विल्या — (L 161) G₂ यथा (for तथा)
 — (L 162) G₃ M₁ -सनाविष्टा G₃ M₄ प्रहृष्टा
 पन्मर्षव- (for the post half) — (L 164) G₂ M₁ तत्
 (for नता) — (L 165) T₁ M₂ तान् (for ते) T
 M₂ दृष्टान् (for दृष्टा) Kumbh ed लिव्येन (for मौम्येन)
 — (L 166) M₁ त्रिनष्ट (for विमुक्त) G₂ पापाश्च (for
 पापान) G₃ M₄ प्रप्रेषु (for प्रणम्य) — (L 167)
 G₂ M₂-4 धनान् (for धर्म) — Before line 168, MSS
 ins चुषिष्ठि उवाच — (L 168) M₁ [अ]पि (for
 [अ]य) G₂ M₁ कीदृशी क्षत्रियस्य वै (for the post half)
 — (L 169) T₁ मद्दृशी (for the first कीदृशी) — (L
 170) M₁ बद्धन्तु (for वध्येत) G₂ M₄ पापेन (for पाशेन)
 — (L 171) T₂ G₃ विद्यते, M₂ वाच्येन (for व)
 — (L 172) G₂ M₁ s एतत्कथं वैश्व (for the prior
 half) — G₂ om the ref — (L 173) G₂ M₄ स
 पृष्ट केशवश्चैव (for the prior half) — (L 174) G₂
 M₂ सन्धार- (for समार) T G M₂ चातुर्यगस्य — (L
 175) G₂ मर्वाश्रमेण (for वणक) G₃ M₁ [ए]व M₂ s
 भर्मान् (for धर्म) — (L 176) G₂ M₂ s ब्राह्मणस्य

तु दुष्कृत (for the prior half) — After line 176,
 M₂ ins

पञ्चयज्ञरतस्याथ नित्यं मध्योपमेविनः ।

— (L 177) M₂ ध्याने (for [अ]ध्यात्मे) T G₁ s
 M₂ नित्यय (T₁ नित्य य , G₁ शिन्वाय) शोपवीन (T₂ G₁ ती)
 स्यात् (for the prior half) — (L 178) G₂ M₂
 वे (for वैश्व) T G पूर्णाहुतिं T₁ G₁ s प्राप्त-
 M₁ प्राप्त T₁ वै (for वे) — (L 179) G₂ चक्रुः
 (for कुर्यु) — (L 180) G₂ M₄ पञ्च (for जप)
 G₂ M₂ परायणा , M₁ s रताश्च ये (for -पराश्च ये)
 — (L 182) T₁ -विमुक्ताश्च , M₁ -विनिमुक्ता (for विमु
 क्ताश्च) G₂ M₂ s मदा (for च ये) — (L 183) G₂
 M₁ -रता (for -रता) G₂ M₂ s चैव (for वे च) M₂
 om the second ये — G₂ om. line 184 — (L
 184) M₂ दहन्ति (for दहन्ति) M₂ तेषां (for येषा)
 G₁ ह्ययमानास्त्रयोऽथ — (L 186) G₂ M₁ तत , M₂
 चिर (for पुन) M₂ काल (for काम) M₁ -नायने
 (for कै) — (L 187) G₂ M₂ s उपगीयमाना (hyper-
 metric) (for उद्गीय) — (L 189) T G₁ स्थिते G₂
 M₁ स्वधर्मं परिपालयन् (for the post half) — (L
 190) G₂ पालयति , M₁ *यित्वा (for *यिता) G₂ M₁
 स्वधर्म- (for पञ्जाग) — (L 192) M₁ शास्त्रानुकारी

मन्यस्य शुचिर्नित्य लोभदम्भविवर्जित ।
 क्षत्रियोऽप्युत्तमा याति गर्तिं देवनिषेविताम् । [195]
 तत्र दिव्याप्सररोमिस्तु गन्धर्वैश्च विशेषत ।
 सेन्यमानो महातेजा फ्रीडने क्षफपूजित ।
 चतुर्युगानि वै त्रिंशत्क्रीडित्वा तत्र देववत् ।
 इह मानुषलोके तु चतुर्वेदी द्विजो भवेत् ।
 कृपिगोपालनिरतो धर्मान्धेपणतत्पर । [200]
 दानधर्मेऽपि निरतो विप्रशुश्रूषकस्तथा ।
 मन्यस्य शुचिर्नित्य लोभदम्भविवर्जित ।
 ऋजु भ्वदारनिरतो हिंसाद्रोहधियर्जित ।
 वणिग्धर्मान्मुञ्चन्त्यै देवत्राहाणपूजक ।
 वैश्य स्वर्गतिमाप्नोति पूज्यमानोऽप्यरोगर्ण । [205]
 चतुर्युगानि वै त्रिंशत्क्रीडित्वा दश पद्म च ।
 इह मानुषलोके च राजा भवति धीर्यवान् ।
 सुवर्णकोट्य पद्माशद्वत्नानां च शत तथा ।
 हस्त्यश्वरयसयुक्तान्महाभोगाश्च सेवते ।
 श्रयाणामपि वर्णानां शुश्रूषानिरत सदा । [210]
 विशेषतस्तु विप्राणां दामवद्यस्तु तिष्ठति ।
 भयाचितप्रदाता च सत्यसौचसमन्वित ।
 गुरुदेवार्थनरत परदारविवर्जित ।
 परपीडामहूर्त्तप श्रुत्यगं विभर्ति य ।
 शूद्रोऽपि स्वर्गमाप्नोति जीवानामभयप्रद । [215]
 स स्वर्गलोके क्रीडित्वा वर्षकोटिं महातपा ।
 इह मानुषलोके तु वैश्यो धनपतिर्भवेत् ।

एवं धर्मात्पर नास्ति महत्ससारमोक्षणम् ।
 न च धर्मात्पर किञ्चित्पापकर्मव्यपोहनम् ।
 तस्माद्धर्मं सदा कार्यो मानुष्य प्राप्य दुर्लभम् । [220]
 न हि धर्मानुरक्तानां लोके किञ्चिन्न दुर्लभम् ।
 स्वयमुविहितो धर्मो यो यस्त्येह नरेश्वर ।
 स तेन क्षपयेत्पाप सम्यगाचरितेन च ।
 महज यद्भवेत्कर्म न तत्त्याज्य हि केनचित् ।
 स एव तस्य धर्मो हि तेन सिद्धिं स गच्छति । [225]
 विगुणोऽपि स्वधर्मेस्तु पापकर्म व्यपोहति ।
 एवमेव तु धर्मोऽपि क्षीयते पापवर्धनात् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन्देवदेवेश श्रोतु कौतूहल हि मे ।
 शुभस्याप्यशुभस्यापि क्षयवृद्धी यथाक्रमम् ।

भगवानुवाच ।

शृणु पार्थिव तत्सर्वं धर्मं सूक्ष्म सनातनम् । [230]
 दुर्विज्ञेयतम नित्यमत्र भग्ना महाजना ।
 यथैव शीतमुटकमुष्णेन बहुनावृतम् ।
 भवेन्नु तत्क्षणाद्गुण्यं ग्रीतत्त्वं च विनश्यति ।
 यद्योष्ण वा भवेदल्प शीतेन बहुनावृतम् ।
 शीतल तद्भवेत्सर्वमुष्णत्वं च विनश्यति । [235]
 एव तु यद्भवेद्भ्रूरी सुकृत वायु दुष्कृतम् ।
 तदल्प क्षपयेच्छीघ्र नात्र कार्या विचारणा ।

— (L 194) T₁ नभ (for दम्भ) — After line 194, M₂ ins

क्षत्रधर्मरत शूरो देवत्राहाणपूजक ।
 — (L 195) T₁ गर्तिं देवनिषेविताम् (for the post half)
 — (L 196) M₂ त्रिंशत्क्रीडित्वा M₃ च (for तु)
 — (L 198) M₂ त्रिपि (for तत्र) — (L 199) T
 G₂ M₂ मानुष्य (for 'प') G₂ इह मानुष्यके लोके (for
 the prior half) G₂ चतुर्वेदविदो भवेत् (for the post
 half) — (L 200) M₂ कृपिवणिग्या गोपात्र (for the
 prior half) G₂ M₂ स्वधर्मान्धेपणे रत (for the post
 half) — (L 201) G₂ M₂ तानधर्मेष्वनिरतो (for the
 prior half) G₂ M₂ शुश्रूषणस्य, G₂ 'णे G₂ रत
 (for तथा) — (L 202) G₂ दमलोभ- — G₂ om
 (hapl) line 203 — (L 203) M₂ हिंसा (sic) (for
 हिंसा) — (L 204) G₂ M₂ वणिग्धमम् — (L 205)
 G₂ M₂ वणिग्व (M₂ वैश्य स्वर्गमाप्नोति, M₂ वणिग्व
 स्वर्गमा' (for the prior half) — (L 207) G₂ M₂ इ
 इह मानुष्यके लोके (M₂ राजन्) — G₂ M₂ om lines

208-209 — (L 208) G₂ ; M₂ ; सुवर्णकोट्या — (L
 211) G₂ M₂ विशेषेण (for 'पतस्') M₂ [र]व (for तु)
 — (L 212) G₂ नित्य (for सत्य) — (L 213)
 M₂ रति (for -रत) — (L 216) G₂ M₂ ; वर्ष-
 कोटीर् — (L 217) G₂ M₂ ; इह मानुष्यके लोके (for
 the prior half) — (L 218) G₂ कर्म (for महत्)
 — G₂ om (hapl) line 221 — (L 222) G₂ हि
 (for [र]ह) — (L 223) G₂ हि, M₂ ह (for च)
 — (L 224) M₂ च (for तत्) — (L 226) T निर्गुणो
 (for विगुणो) — G₂ om line 227 — (L 227)
 T₁ धर्मेण (for धर्मोऽपि) T₁ G₂ चमण, T₂ -सेवनात्
 (for वर्धनात्) — (L 228) T पर (for श्रोतु)
 — (L 229) T₂ G₂ M₂ -वृद्धिर् — (L 230) M₂ ;
 पंडव (for पार्थिव) — (L 231) T₂ अग्रभग्ना, G₂ इति
 भग्ना, M₂ मतिभिन्ना (for अग्र भग्ना) T₁ मम भक्तैर्महा-
 त्मभि (for the post half) — (L 234) T G₂
 यदोष्ण — (L 235) G₂ M₂ ग्रीतत्त्वं (for 'ल') G₂
 न, M₂ तु, M₂ च (for तद्) — (L 237) G₂

समत्वे सति राजेन्द्र तयोः सुकृतपापयो ।
 गृहितस्य भवेद्बृद्धिः कीर्तितस्य भवेत्क्षयः ।
 रयापनेनानुतापेन प्रायः पाप विनश्यति । [240]
 तथा कृत्वस्तु राजेन्द्र धर्मो नश्यति मानद् ।
 तावुर्मां गृहितौ सम्यग्बृद्धिं यातौ न सशयः ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन न पाप गृह्येद्बुध ।
 तस्मादेतत्प्रयत्नेन कीर्तयेत्क्षयकारणात् ।
 तस्मात्सकीर्तयेत्पाप सत्य धर्मं च गृह्येत् । [245]

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एव श्रुत्वा वचस्तस्य धर्मपुरोऽच्युतस्य तु ।
 पप्रच्छ पुनरप्यन्यान्धर्मान्धर्मात्मजो हरिम् ।

शुबिष्टिर उवाच ।

वृथा च कति जन्मानि वृथा दानानि यानि च ।
 वृथा च जीवितं केषां नराणां पुरुषोत्तम ।
 कीदृशास्तु व्यवस्थास्तु दानं दत्तं जनार्दन । [250]
 इह लोकेऽनुभवति पुरुष पुरुषोत्तम ।
 गर्भस्थे किं ममश्नाति किं बाल्ये वापि केशव ।
 यौवनस्थेऽपि किं कृष्य वाधके वापि किं भवेत् ।
 मात्सिकं कीदृशं दानं राजसं कीदृशं भवेत् ।

तामसं कीदृशं देव तर्पयिष्यति किं प्रभो । [255]
 उत्तमं कीदृशं दानं मध्यमं कीदृशं भवेत् ।
 अधमं कीदृशं दानं तेषां वा वद किं फलम् ।
 किं दानं नयति ह्यूर्ध्वं किं गतिं मध्यमा भवेत् ।
 गतिं जघन्यामथ वा देवदेव त्रयीहि मे ।
 एतदिच्छामि विज्ञातु परं कौतुहलं हि मे । [260]
 त्वदीयं वचनं सत्यं पुण्यं च मधुसूदन ।
 वैशंपायन उवाच ।

एवं धर्मं प्रयत्नेन पृष्टं पाण्डुसुतेन वै ।
 उवाच वासुदेवोऽथ धर्मान्धर्मात्मजस्य च ।
 शृणु राजन्यथान्यायं वचनं तथ्यसुत्तमम् ।
 कथ्यमानं मया पुण्यं सर्वपापव्यपोहनम् । [265]
 वृथा च दश जन्मानि चत्वारि च नराधिप ।
 वृथा दानानि पञ्चाशत्पञ्चैव च यथाक्रमम् ।
 वृथा च जीवितं येषां ते च पदं परिकीर्तिता ।
 अनुक्रमेण सर्वाणि तानि वक्ष्यामि पार्थिव ।
 धर्मज्ञानां वृथा जन्मं लुब्धानां पापिनां तथा । [270]
 वृथा पाकं च येऽश्नन्ति परदाररताश्च ये ।
 पाकमेदकरा ये च ये च स्युः सत्यवजिता ।
 मृष्टमश्नाति यश्चको दृश्यमानस्तु धान्धवै ।
 पितरं मातरं चैव उपाध्यायं गुरुं तथा ।
 मातुलं मातुलानां च यो निहन्याच्छपेत वा । [275]

क्षयते (for क्षयते) — (L 238) G₂ न च (for नति) — (L 239) M₁ गृहितस्य (for गृहि) — (L 241) G₂ M₁ भारत, M₂ मानव (for 'द) — (L 244) M₂ यन्नादेने (for तस्मादेनत्) G₂ M₁ वीर्तन क्षयकारक, M₂ कोटिना क्षयकारिण (for the post half) — (L 245) G₂ M₁ नित्य (for सत्य) T₁ मन्वन्धर्मे निगृह्येत् (for the post half) — Colophon — Sub-parvan T G₁ M₂₋₃ वैशंपायन — Adhy name T G₁ M₂ ३ चातुर्वर्ष्यं (M₂ 'र्षं) विधि — Adhy no T₁ 85, T₂ G₁ २ 84, G₂ 96, M₂ 2, M₃ 83, M₁ 95, M₁ (inf l_{1n}) 100 — (L 247) M₂ [अ]न्य (for [अ]न्यान्) G₂ M₁ नृप (M₁ प) (for हरिम्) — (L 248) G₂ M₂₋₃ वा कति (for यानि च) — (L 249) M₁ जीवन (for जीवित) G₂ M₁ येषां (for केषां) — (L 250) M₁ (inf l_{1n}) [अ]श्वम्यास्तु, Kumbh ed श्वं G₂ corrupt for the prior half — (L 251) G₂ M₁ च, M₂ न (for स्तु) G₂ पुरुषोत्तम — (L 252) T₁ गर्भस्थ G₂ M₁ गर्भस्थे कम चायाति, M₂ म्ये किमुपायाति (for the

prior half) G₂ ३ M₂ ४ च (for वा) — (L 253) G₂ यदने च, M₁ यौवने च (for 'नस्थे) G₂ M₂ ४ बृद्धते च (M₂ 'त्तेषि) (for वार्धके वा) M₂ च (for [अ]पि) — M₁ om (hapl) line 254 — (L 255) G₁ अधम (for तामस) T₁ G₁ दान, M₂ देवांसु (for देव) M₂ ३ क (for किं) T₁ G₁ तेषां वा किं फलं भवेत् (for the post half) — T₁ G₁ om lines 256-257 — (L 257) T₂ G₂ M₂ किं फलं भवेत्, M₃ किं भवेत्फल (for वद किं फलम्) M₁ तेषां यादव किं फल — (L 258) G₂ ३ M₂ ३ ह्यूर्ध्वं G₂ M₂ ३ गतिं कि (by transp) — (L 259) T₁ ते (for ते) — (L 262) G₂ M₂ ४ धर्म — (L 263) G₂ M₂ ४ स (for च) — Before line 264, MSS ins भगवानुवाच — (L 264) M₂ यथा न्याय्य — (L 268) G₂ चेज् (for the first च) — (L 269) G₂ M₂ ४ पण्डव (for पार्थिव) — (L 270) G₂ M₁ तथा (for वृथा) — (L 271) T₁ चात्र (for पाक) G₂ -याव (for -दार-) — G₂ reads line 273 after line 276 — (L 273) T G₁ क्लिश्यमान- (T₁ 'नै)म् (for दृश्य) — (L 274) M₂ गुरुः

ब्राह्मणश्चैव यो भूत्वा सधोपासनवर्जित ।
 निर्महो नि स्वधश्चैव शूद्राणामन्नमुद्विज ।
 मम वा शकरस्यापि ब्रह्मणो वा युधिष्ठिर ।
 अय वा ब्राह्मणानां तु ये न भक्ता नराधमा ।
 वृथा जन्मान्यथैतेषां पापिना विद्धि पाण्डव । [280]
 अश्रद्धया च यद्वत्तमवमानेन वापि यत् ।
 दम्भार्थमपि यद्वत्त यत्पापण्डिहृत नृप ।
 शूद्राचाराय यद्वत्त यद्वत्त्वा चानुकीर्तितम् ।
 रोपयुक्तं तु यद्वत्त यद्वत्तमनुशोचितम् ।
 दम्भार्जितं च यद्वत्त यच्च वाप्यनृतार्जितम् । [285]
 ब्राह्मणस्य च यद्वत्त चौरेणान्यार्जितं च यत् ।
 अभिशास्त्राहृतं यत्तु यद्वत्त पतिते द्विजे ।
 निर्महामिहृतं यत्तु यद्वत्त सर्वयाचकैः ।
 धात्यूस्तु यद्वत्त दानमारूढपतितैश्च यत् ।
 यद्वत्त स्वैरिणीभर्तुः श्वशुराननुवर्तिने । [290]
 यद्भामयाचकहृतं यत्कृतमहृतं तथा ।
 उपपातकित्ने दत्तं वेदविक्रयिणे च यत् ।
 स्त्रीजिताय च यद्वत्त व्यालम्राहिहृतं च यत् ।
 पुरोहिताय यद्वत्तं चिकित्सकहृतं च यत् ।

यद्वणिर्कर्मिणे दत्तं क्षुद्रमन्नोपजीविने । [295]
 यच्छूद्रजीविने दत्तं यच्च देवलकाय च ।
 देवद्रव्याशिने यच्च यद्वत्त चित्रकर्मिणे ।
 रत्नोपजीविने दत्तं यच्च मांसोपजीविने ।
 सेवकाय च यद्वत्त यद्वत्त ब्राह्मणब्रुवे ।
 अग्निहीने च यद्वत्त दत्तं वार्धुपिकाय च । [300]
 यदनाचारिणे दत्तं यत्तु दत्तमनमये ।
 असधोपासिने दत्तं यच्छूद्रग्रामवासिने ।
 यन्मिथ्यालिङ्गिने वत्तं दत्तं सर्वाशिने च यत् ।
 नास्तिकाय च यद्वत्त धर्मविक्रयिणे च यत् ।
 चारकाय च यद्वत्त यद्वत्तं कूटसाक्षिणे । [305]
 ग्रामकूटाय यद्वत्त दानं पार्थिवपुत्राय ।
 वृथा भवति तत्सर्वं नात्र कार्या विचारणा ।
 विप्रनामधरा ह्येते लोलुपा ब्राह्मणाधमा ।
 नात्मानं तारयन्त्येते न दातारं युधिष्ठिर ।
 एतेभ्यो दत्तमात्राणि दानानि च वदन्त्यपि । [310]
 वृथा भवन्ति राजेन्द्र भस्मन्याज्याहुतिर्यथा ।
 एतेषु यत्फलं किञ्चिद्विप्यति कथंचन ।
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च तद्विलुम्पन्ति हर्षिता ।

(810) — (L 275) M₂ मातुलानांश्च M₄ विहन्यात् (for नि*) — (L 276) M₂ : ब्राह्मणाश्च M₄ ये (for यो) G₂ ब्राह्मणांश्चैव ये हित्वा (for the prior half) M₂ सधोपासन G₂ M₄ -वर्जिता — (L 277) T G₂ निर्महो (for निर्महो) G₂ M₂ : यश्च शूद्राणामुद्विज — (L 278) G₁ [अ]य (for [अ]पि) — (L 279) M₂ च (for तु) G₂ यो न भक्तो (for ये न भक्ता) G₂ M₄ नराधिप (for 'धमा) — (L 280) G₂ M₄ पापानां — G₂ M₄ om (hapl.) from the post. half of line 281 up to the prior half of line 286 — (L 283) M₂ शूद्राचारा तु यद्वत्ता (for the prior half) — (L 284) T M₂ रोपयुक्तं, M₈ योपा* (for रोप*) T₂ -शोचति (for -शोचितम्) — (L 285) M₂ [अ]नृतस्यिन (for 'तार्जितम्) — (L 286) G₂ शौर्येण (for 'यो') M₄ [उ]र्जाजित (for [अ]प्या*) — (L 287) T₁ अशस्तापहनं, G₁ प्रदिशस्ताहनं (sic), M₄ अभि-स्तद्व (inf lin 'दु)न T₁ G₁ : om (hapl.) the post. half with the prior half of line 288 — (L 288) M₂ -यत् (for -हनं) G₂ M₄ दत्त (for धृत) — (L 289) G₂ M₄ त्रास्य तु यत्कृतं दानम् (for the prior half) — G₂ M₄ om line 290 — (L 291) G₂ M₄ -याजकृत् (M₄ 'दु)न M₂ यथो मया वृकहनं (for the prior half) M₂ गतम्, M₄ हुत (for दत्त) — (L

293) T₁ -जीविताय (for -जिताय च) — After the prior half, T₁ G₂ M₄ ins

यद्वत्त राजसेविने ।

गणकाय च यद्वत्त यश्चाकारणिकाय च ।

वृषलीपतये दत्तं यद्वत्तं शरुजीविने ।

भृतकाय च यद्वत्त

[(L 2) G₂ M₄ गणिकाय G₂ M₄ यच्च कारणिकाय च (for the post. half)]

— T₁ G₂ M₄ om from the post. half of line 293 up to the prior half of line 296 — (L

297) G₂ M₄ दत्त (for यच्च) T₂ G₂ M₄ चित्रकर्मणे

— (L 300) G₂ : M₄ आदेशिने, Kumbh and Madras ed अदेशिने (for अग्निहीने) M₂ corrupt for the prior half M₂ वार्धुपिकाय (for वार्धुपि*)

— (L 301) M₂ अनाप्रमिणे (810) (for 'चारिणे) G₂ M₄ च (for तु) T₂ अत पर (for अनयये) — (L 302)

T₁ G₁ अयधोपासने — T₂ om (hapl.) the post. half of line 304 and the prior half of line 305 — (L

305) G₂ M₂ : वराकाय (for चार*) G₂ M₄ दत्तं यत् (for the second यद्वत्त) — (L 307) G₂ च (for [अ]य) — (L 308) T₂ G₁ : M₈ विप्राणामथ वा ह्येते (for the prior half) — (L 309) M₂ corrupt

— (L 310) M₂ : सु- (for च) G₂ [अ]य (for

वृथा ह्येतानि दत्तानि कथितानि ममासत् ।
जीवितं तु वृथा येषां तच्छृणुष्व युधिष्ठिर । [315]
ये मां न प्रतिपद्यन्ते शकरं वा नराधमा ।
ब्राह्मणान्वा महीदेवान् वृथा जीवन्ति ते नरा ।
हेतुशास्त्रेषु ये सक्ता कुदृष्टिपयमाश्रिता ।
वेदास्त्रिन्दन्त्यनाचारा वृथा जीवन्ति ते नरा ।
कुशलैः कृतशास्त्राणि पठित्वा ये नराधमा । [320]
त्रिप्रास्त्रिन्दन्ति यज्ञाश्च वृथा जीवन्ति ते नरा ।
ये च दुर्गां कुमारं वा वायुमग्निं जलं रविम् ।
पितरं मातरं चैव गुरुमिन्द्रं निशाकरम् ।
मूढा निन्दन्त्यनाचारा वृथा जीवन्ति ते नरा ।
विद्यमाने धने यस्तु दानधर्मविवर्जितः । [325]
मृष्टमश्नाति यश्चैको वृथा जीवति सोऽपि च ।
वृथा जीवितमाज्यात् दानकालं प्रवीमि ते ।
तमोनिविष्टचित्तेन दत्तं दानं तु यद्भवेत् ।
न तस्य फलमश्नाति नरो गर्भगतो नृप ।
ईर्ष्यामात्मर्यसयुक्तो ऽम्भार्यं चार्थकारणात् । [330]
ददाति दानं यो मर्त्यो बालभावे तदश्नुते ।
भोक्तुं भोगं न शक्नुते व्याधिभिः पीडितो मृशम् ।
ददाति दानं यो मर्त्यो बृद्धभावे तदश्नुते ।
श्रद्धायुक्तं शुचिं स्नात् प्रमत्तश्चेन्द्रियमानसः ।
ददाति दानं यो मर्त्यो यौवने स तदश्नुते । [335]

स्वयं नीत्वा तु यद्दानं भक्त्या पात्रे प्रदीयते ।
तत्सार्धकालिकं विद्धि दानमामरणान्तिकम् ।
सात्त्विकं राजसं चैव तामसं च युधिष्ठिर ।
दानं दानफलं चैव गतिं च त्रिविधां शृणु ।
दानं दातव्यमित्येव मतिं कृत्वा द्विजाय वै । [340]
उपकारवियुक्ताय यद्दत्तं तद्धि सात्त्विकम् ।
श्रोत्रियाय दरिद्राय बहुमृत्याय पाण्डव ।
दीयते यत्पृथगेन तत्सात्त्विकमुदाहृतम् ।
वेदाक्षरविहीनाय यत्तु पूर्वोपकारिणे ।
समृद्धाय च यद्दत्तं तद्दानं राजसं स्मृतम् । [345]
सवान्धिने च यद्दत्तं प्रमत्ताय च पाण्डव ।
फलार्थिमिरपात्राय तद्दानं राजसं स्मृतम् ।
वैश्वदेवविहीनाय दानमश्रोत्रियाय च ।
दीयते तस्करायापि तद्दानं तामसं स्मृतम् ।
सरोपमवधूतं च क्लेशयुक्तमवश्या । [350]
सेवकाय च यद्दत्तं तत्तामसमुदाहृतम् ।
देवाः पितृणाञ्चैव मुनयश्चाप्तयस्तथा ।
सात्त्विकं दानमश्नन्ति तुष्यन्ति च नरेश्वर ।
दानवाः दैत्यसघाश्च ग्रहा यक्षा सराक्षसाः ।
राजसं दानमश्नन्ति वर्जितं पितृदेवतैः । [355]
पिशाचाः प्रेतसंवाश्च कश्मला ये मलीमसाः ।
तामसं दानमश्नन्ति गतिं च त्रिविधां शृणु ।

[अ]पि) — (L 313) M₂ corrupt — (L 314) M₂ : दानानि (for दत्तानि) — (L 315) T₁ G₂ तान् (for तत्) — (L 316) M₂ corrupt G₂ M₂ ये च मां न प्रपद्यन्ते (for the prior half) — (L 317) T₁ G₁ ब्राह्मण, T₂ G₂ M₂ ब्राह्मण T₁ द्विजान् (for नही) M₂ ब्राह्मणा वा मही देवान् — After line 317, G₂ M₂→ ins

ये च निन्दन्ति मां मूढा शकरं वा नराधमा ।

ब्राह्मणं वा द्विजान् देवान् वृथा जीवन्ति ते नरा ।

[(L 1) G₂ repeats line 1 after line 319 — (L 2) M₂ ब्राह्मणं M₂ वेदान् (for देवान्)]

— (L 318) G₂ M₂ दुष्टा (for सक्ता) — (L 320) T₂ G₁ M₂ : कुशलैः (G₁ 'ल') (for कुशलैः) — (L 322) T₁ G₁ : M₂ ये दुर्गां वा कुमारं (M₂ 'र') वा (for the prior half) G₂ M₂ रविं जलं (by transp) — (L 323) M₂ : [अ]पि (for [अ]पि) T₂ G₂ गुरुमिन्द्रं (G₂ 'रु' नि) मतिं शकरं, M₂ गुरुमिन्द्रं निशाकरं (for the post half) — (L 325) T₂ G₂ विद्यमानधनो — (L 326) M₂ [अ]पि (for च) — (L 327) M₂ वदामि (for प्रवीमि)

— (L 330) Kumbh ed मत्सर- (for -मात्मर्ये) G₁ [अ]पि (for [अ]पि) — After line 331, T reads lines 334-335 — (L 332) M₂ : भोगी — (L 335) T₁ दानं ददाति (by transp) — (L 336) M₂ नित्य (for नीत्वा) — G₂ om (hapl) from च युधिष्ठिर in line 338 up to गतिं च in line 339 — (L 341) G₂ दत्तं यत् (by transp) — (L 342) G₂ M₂ -पुत्राय (for मृत्याय) — (L 344) T₂ प्रत्युपकारिणे (for पूर्वोप) — (L 345) T₂ G₂ M₂ दानं (for दत्त) — (L 346) T₂ G₂ M₂ अव्रताय, M₂ अशुद्धाय (for प्रमत्ताय) — (L 347) T₂ M₂ सा (M₂ लो) मादिभिर्, G₂ ऽमादि* (for फलार्थि) — (L 348) G₂ M₂ यत् (for च) — (L 349) M₂ तर्जनाय (for तस्कराय) — (L 350) G₂ अवधुम् G₂ क्रोध-, M₂ क्रोध- (for क्लेश-) — (L 351) M₂ दानं (for दत्तं) G₂ M₂ : तद्दानं तामसं स्मृतं (for the post half) — (L 352) M₂ पितरंश्च (for मुनयश्च) — (L 354) G₂ ग्रह- (for ग्रहा) G₂ M₂ : च (for स-) — (L 355) G₁ M₂ पितृदेवतैः — (L 356) M₂ कश्मला (for कश्मला) — (L 357) G₁ : M₂

साच्चिकाना तु दानानामुत्तम फलमुच्यते ।
 मध्यम राजसानां तु तामसाना तु पश्चिमम् ।
 अमिगम्योपनीताना दानानामुत्तम फलम् । [360]
 मध्यम तु समाहूय जघन्य याचते फलम् ।
 अयाचितप्रदाता य स याति गतिमुत्तमाम् ।
 समाहूय तु यो दद्यान्मध्यमा स गतिं व्रजेत् ।
 याचितो यश्च वै दद्याजघन्या स गतिं व्रजेत् ।
 उत्तमा देविका ज्ञेया मध्यमा मानुषी गति । [365]
 गतिं जघन्या तिर्यक्षु गतिरेषा त्रिधा स्मृता ।
 पात्रभूतेषु विप्रेषु सुस्थितेष्वहिवाग्निषु ।
 यत्तु निक्षिप्यते दानमक्षय्य सप्रकीर्तितम् ।
 श्रोत्रियाणां दरिद्राणा भरणं कुरु पार्थिव ।
 समृद्धाना द्विजातीनां कुर्यात्तथा च रक्षणम् । [370]
 दरिद्रान्मृत्तिहीनाश्च प्रदानै सुषु पूजय ।
 आतुरस्यापथे कार्यं नीरुजस्य किर्मापथं ।
 पाप प्रतिग्रहीतार प्रदातुरुपगच्छति ।
 प्रतिग्रहीतुर्यत्पुण्य प्रदातारमुपति तत् ।
 तस्माद्दानं सदा कार्यं परत्र हितमिच्छता । [375]
 वेदविधावदातेषु सदा द्वादशवर्जिषु ।
 प्रयत्नेन विधातव्यो महादानमयो निधि ।
 येषा दारा प्रतीक्षन्ते सहस्रस्येव लम्भनम् ।

मुक्तोपस्य भक्तस्य तान्निमन्त्रय पाण्डव ।
 आमन्त्रय तु निरादानि न कर्तव्यानि भारत । [380]
 कुलानि सुदरिद्राणा तेषामादा हता भवेत् ।
 मद्भक्ता ये नरश्रेष्ठ मद्भक्ता मत्पगयणा ।
 मद्याजिनो मन्त्रियमास्तान्प्रयत्नेन पूजयेत् ।
 तेषा तु पावनायाह नित्यमेव युधिष्ठिर ।
 उभे मध्येऽपि विष्टामि ह्यन्कन्न तद्भव मम । [385]
 तस्मादष्टाक्षर मन्त्रं मद्भक्तैर्वीतकल्मषं ।
 मध्याकालेषु जस्य सतत चात्मशुद्धये ।
 अन्येषामपि विप्राणा किल्बिष हि प्रणश्यति ।
 उभे मध्येऽप्युपासीत तस्माद्भिप्रो विशुद्धये ।
 दैवे श्राद्धे च विप्र स नियोक्तव्योऽजुगुप्सया । [390]
 जुगुप्सितस्तु य श्राद्धं दहत्यग्निरिवेन्धनम् ।
 भारत मानवो धर्मो वेदा साङ्गाश्चिकित्सितम् ।
 शाजासिद्धानि चत्वारि न हन्तव्यानि हेतुमि ।
 न ब्राह्मणान्परीक्षेत दैवे कर्मणि धर्मव्रित ।
 महान्भवेत्परीवाडो ब्राह्मणाना परीक्षणे । [395]
 ब्राह्मणाना परीवाड य कुर्यात्पुरपाथम ।
 रासमाना शुना योनि गच्छेत्पुरपदूपक ।
 श्वत्त्व प्राप्नोति निन्दित्वा परीवाडात्खरो भवेत् ।
 कृमिर्भेद्यस्यसिमवात्कीडो भवति मत्सरी ।

विधिधां (for विं) — (L 358) Ms च (for तु) Gs
 इत्यने, Ms इत्यते, Kumbh ed अशुने (for उच्यते)
 — (L 360) Gs Ms फलमुत्तम (by transp) — (L
 361) Gs Ms ममानाय (for 'हूय) — (L 362)
 Ms प्रदातो (sio) Gs Ms वै, Ms [s]य (for य)
 — (L 363) Gs Ms वै (for यो) — (L 365) Gs Ms
 देविकी, Ms देवकी Ms मध्यमा मानुषां गति — (L
 366) Gs जघन्यां चैव तिर्यक्षु, Ms गतिजघन्या तित, Ms
 जघन्यां तिर्यक्षु गतिर् (for the prior half) Ms सा त्रिविधा
 (for यथा त्रिधा) Gs Ms मता (for स्मृता) — (L
 367) Ms पात्रीभूतेषु — (L 368) Gs प्रकल्प्यते, Ms
 विक्षिप्यते, Ms प्रक्षि Ms अक्षय Gs Ms सप्रकीर्तिते,
 Ms सफल भवेत् (for सप्रकीर्तितम्) — (L 370) Gs
 कुर्यात् Gs Ms कार्यं तत्प (Ms कार्यं तत्प (for the
 post half) — (L 371) Gs Ms वित्त (for वृत्ति)
 T तु सु, Gs Ms त्व सु (for सुषु) — (L 372) Ms
 [ओ]पथ — (L 373) Ms पाप — (L 376) Gs
 वेदविद्याप्रदानेषु (for the prior half) T Gs तथा, T
 Gs तथा (for सदा) — (L 377) T हि दानव्यो,
 Ms निधातव्यो — (L 378) Ms तेषा दाता (for येषां
 दारा) Gs Ms प्रतीक्षन्ते (for 'क्षन्ते) Gs [उ]प, Ms

[ए]व (for [र]व) — (L 379) Gs Ms भारत (for
 पाण्डव) — (L 380) Ms आमन्त्रय (for आमन्त्रय तु)
 Gs Ms पाण्डव (for भारत) — (L 381) Ms तु (for
 सु) T Gs च मे, Ms हरेत् (for भवेत्) — (L
 382) Gs श्रेष्ठा Gs मद्भक्ता (for मद्भक्ता) — (L
 385) Gs Ms त्रि, Gs [s]भि (for सपि) Gs
 corrupt, Ms अन्कन्न T Gs Ms मत (for मत)
 — (L 388) Kumbh ed विनश्यति (for प्रण) — (L
 389) Ms हि (for सपि) Gs विप्रा Gs विशुद्धया
 — (L 390) T Gs म न योक्तव्यो, T तु नियो, Gs
 corrupt, Ms सन्निधियुक्तो (for स नियोक्तव्यो) Gs
 Ms [s]जुगुप्सित (for 'प्सया) — (L 391) Ms
 तत् (for य) Gs जुगुप्सित न च श्राद्ध (for the prior
 half) — (L 392) Gs पुराण (for भारत) Gs Ms
 सांगा वे (Ms 'गवे)दाश्, Ms सांगा वेदश् Gs चिकिरितता
 — (L 397) Gs Ms सहस्रैव (for गममानां) Gs Ms
 स गच्छेद्भद्रपदूपक (for the post half) — (L 398)
 Gs शुद्ध (sio) (for श्वत्त्व) Ms निन्दित्वा T Gs Ms
 परिवदात् — (L 399) T Gs क्रिमिर् (Gs 'मी) (for
 कृमिर्) Gs Ms परिभूय क्रिमिर्भवति (hypermetrio)
 (for the prior half) Kumbh ed मत्सरात् (for

दुर्वृत्ता वा सुवृत्ता वा प्राकृता वा सुसस्कृता । [400]
 ब्राह्मणा नावमन्तव्या भस्वच्छन्ना इवामय ।
 क्षत्रिय चैव सर्पं च ब्राह्मणं च बहुश्रुतम् ।
 नावमन्येत मेधावी कृशानपि कदाचन ।
 एतन्नयं हि पुरुषं निर्देहदवमानितम् ।
 तस्मादेतत्पयस्नेन नावमन्येत बुद्धिमान् । [405]
 यथा सर्वास्त्रवस्यासु पावको वैवत महत् ।
 तथा सर्वाभिवस्यासु ब्राह्मणो वैवत महत् ।
 च्यव्ना काणाश्च कुञ्जाश्च वामनाङ्गास्तथैव च ।
 सर्वे देवे नियोक्तव्या व्यामिश्रा वेदपारसौ ।
 मन्यु नोत्पादयेत्तेषां न चारिष्टान्समाचरेत् । [410]
 मन्युप्रहरणा विप्रा न विप्रा शस्त्रपाणय ।
 मन्युना घ्नन्ति ते शत्रून्वज्रेणेन्द्र इवासुरान् ।
 ब्राह्मणो हि महद्दैव जातिमात्रेण जायते ।
 ईश्वर सर्वभूतानां धर्मकोशस्य गुप्तये ।
 किं पुनर्यै च कौन्तेय सध्या नित्यमुपासते । [415]
 यस्यास्येन समभ्रान्ति ह्य्यानि त्रिदिर्वाकम् ।
 कव्यानि चैव पितरं किं भूतमधिकं तथा ।
 उत्पत्तिरेव विप्रस्य मूर्तिर्धर्मस्य शाश्वती ।
 स हि धर्मार्थमुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते ।
 स्वमेव ब्राह्मणो भुङ्क्ते स्व वस्ते स्व ददाति च । [420]
 आनृशस्याद्ब्राह्मणस्य भुञ्जते हीतरे जना ।

तस्मात्ते नावमन्तव्या मद्रक्ता हि द्विजा सदा ।
 आरण्यकोपनिषदि ये तु पश्यन्ति मा द्विजा ।
 निगूढं निष्कलावस्थं तान्प्रयत्नेन पूजय ।
 स्वगृहे वा प्रवासे वा दिवारात्रमथापि वा । [425]
 श्रद्धया ब्राह्मणा पूज्या मद्रक्ता ये च पाण्डव ।
 नास्ति विप्रसमं दैव नास्ति विप्रसमो गुरु ।
 नास्ति विप्रात्परो बन्धुर्नास्ति विप्रात्परो निधि ।
 नास्ति विप्रात्परं तीर्थं न पुण्यं ब्राह्मणात्परम् ।
 न पत्रित्रं परं विप्राद् द्विजात्पावनं परम् । [430]
 नास्ति विप्रात्परो धर्मो नास्ति विप्रात्परा गति ।
 पापकर्मममादिह पतन्त नरके नरम् ।
 त्रायते दानमप्येकं पात्रभूते कृतं द्विजे ।
 बालाहिताभयो ये च शान्ता शूद्रास्तवजिता ।
 मामर्षयन्ति मद्रक्तास्तेभ्यो दत्तमिहाक्षयम् । [435]
 प्रदानं पूजितो विप्रो बन्धितो वापि सस्तुत ।
 समापितो वा दृष्टो वा मद्रक्तो दिवमुन्नयेत् ।
 ये पठन्ति नमस्यन्ति ध्यायन्ति पुर्योत्तमम् ।
 तान्स्पृष्ट्वा वायं वा दृष्ट्वा नरं पापं प्रमुच्यते ।
 मद्रक्ता मद्रतप्राणा मद्रता मत्परायणा । [440]
 बीजयोनिविशुद्धा ये श्रोत्रिया सयतेन्द्रिया ।
 शूद्रास्तविरता नित्यं ते पुनन्तीह दर्शनात् ।
 स्वयं नीत्वा विशेषेण दानं तेषां गृहेष्वथ ।

*री) — (L 402) T₁ वैश्य (for सर्प) — (L 404) G₃ पुरुषान् (for 'प) — (L 408) G₃ M₃ व्यगान्कार्णाश्च कुञ्जाश्च (for the prior half) G₃ वामनागाश्च, M₃ नानाश्च — (L 409) T₁ G₂ देवे G₃ विभोक्तव्या (for त्रियो) — (L 410) T G₁ मन्युना (for मन्यु न) G₃ M₃ [अ]रिष्ट, M₃ [अ]रिष्ट (for [अ] रिष्टान्) Kumbh ed सदाचरेत् (for समा) — (L 412) M₂ वै (for ते) — (L 413) G₃ ब्राह्मणा G₃ M₂ महा (for महद्) G₃ M₃ जात- (for जाति) — (L 414) Kumbh ed ब्राह्मणं (for ईश्वर) G₁ कोशानां (for भूताना) M₃ कामस्य (for कोशस्य) — (L 415) G₃ M₂ सधे — (L 416) G₃ M₂ सदाश्रति (for मम) T₁ हवींषि (for ह्य्यानि) — (L 417) G₁ M₂ तन (for तथा) — (L 419) M₃ बहिर (for म हि) — After line 419, M₃ ins
 सर्वस्य ब्राह्मणस्येदं यत्किञ्चिज्जगतीयमम् ।
 श्रेष्ठे नामिजने नेदं सर्वं वै ब्राह्मणोऽश्रति ।
 — (L 420) G₃ दत्ते (for वस्ते) — (L 421) G₃ M₂ तु (for हि) — (L 422) M₃ ये (for हि) — (L 423) M₃ [s]नि (for तु) — (L 424) M₃

निरूढ (for निगूढ) M₃ निष्कलावस्थान् G₃ तत्र, M₃ विप्रान् (for तान्) G₃ M₃ पूजयेत् (for 'य) — (L 425) G₃ M₂ दिवारात्रौ तथैव च (M₃ 'थापि वा) (for the post half) — (L 426) G₃ श्रद्धया ब्राह्मणं पूज्यो (for the prior half) — (L 427) M₃ (sup lin) द्रव्य (for देव) — (L 428) M₃ विप्रसमो (for the both विप्रात्परो) — (L 429) M₂ विप्रमम (for विप्रात्पर) — (L 430) G₃ M₃ विप्रात् (for द्विजात्) — (L 432) G₁ नर — (L 433) G₁ त्रायते Kumbh. ed पात्रम् (for दानम्) M₂ द्विजे कृत (by transp), Kumbh ed तु तद्विजे M₃ (sup lin) पात्रभूतकृते द्विजे — (L 435) M₂ महत्फल, M₃ तदक्षय (for इहा) — (L 436) G₁ सकृत्, G₃ M₃ इत्थं, Kumbh ed मस्कृत (for सस्तुत) — (L 437) T₁ lacuna, G₃ M₃ विप्रो वै (for दृष्टो वा); — (L 438) T₁ पुरुषान्मम, G₃ M₃ 'पान्तु मां, M₂ 'प तु मां (for 'पोत्तमम्) — (L 439) T₂ स, G₂ त (for तान्) M₃ दृष्ट्वा (for स्पृष्ट्वा) G₃ M₂ दृष्ट्वा वा (by transp) — (L 440) T₁ G₁ M₃ मद्रता, T₂ मद्रक्ता (for मद्रता) — (L 441)

निवापयेत्तु यद्भक्त्या तद्दानं कोटिसंमितम् ।
 जाग्रत स्वपतो वापि प्रवासेषु गृहेष्वथ । [445]
 हृदये न प्रणश्यामि यस्य विप्रस्य भावत ।
 सपूजितो वा दृष्टो वा स्पृष्टो वापि द्विजोत्तम ।
 सभापितो वा राजेन्द्र पुनात्येव नर सदा ।
 एव सर्वास्ववस्थासु सर्वदानानि पाण्डव ।
 मद्भक्तेभ्यः प्रदत्तानि स्वर्गमार्गप्रदानि वै । [450]

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वैव सात्त्विक दानं राजस तामस तथा ।
 पृथक्पृथक्त्वेव गर्तं फलं चापि पृथक्पृथक् ।
 भवितुस्तु प्रहृष्टात्मा पुण्य धर्माश्रित पुनः ।
 युधिष्ठिरो धर्मरत केशव पुनरब्रवीत् ।
 बीजयोनिविशुद्धानां लक्षणानि वदस्व मे । [455]
 बीजदोषेण लोकेश जायन्ते च कथं नराः ।
 आचारदोषं देवेश वक्तुमर्हस्यशेषतः ।
 ब्राह्मणानां विशेषं च गुणदोषौ च केशव ।

चातुर्वर्णस्य कृत्स्नस्य वर्तमाना प्रतिग्रहे ।
 केन विप्रा विभ्रोपेण तरन्ते तारयन्ति च । [460]
 एतान्कथय देवेश त्वद्भक्तस्य नमोऽस्तु ते ।

भगवानुवाच ।

शृणु राजन्यथावृत्तं बीजयोनिशुभाशुभम् ।
 येन तिष्ठति लोकोऽयं विनश्यति च पाण्डव ।
 भविष्युतमद्भक्त्यर्थं यस्तु विप्रो यथाविधि ।
 सुबीजं नाम विज्ञेयं तस्य बीजं शुभं भवेत् । [465]
 कन्या चाक्षतयोनि स्यात्कुलीना पितृमातृत् ।
 ब्राह्मादिषु विवाहेषु परिणीता यथाविधि ।
 सा प्रशस्ता वरारोहा तस्या योनिः प्रशस्यते ।
 मनसा कर्मणा वाचा या भवेत्स्वैरचारिणी ।
 सा कुलप्रीतिं विज्ञेया तस्या जातं श्रुपाचकम् । [470]
 दैवे पित्र्ये तथा दाने भोजने सहभाषणे ।
 शयने सहसयन्धे न योग्या दुष्टयोनिजा ।
 न तस्माद्दुष्टयोन्या तु गर्भमुत्पादयेद्बुधः ।
 मोहेन कुरुते यस्तु कुलं हन्ति त्रिपुरुषम् ।

G₁ द्विजा, M₂ विज (for बीज-) — (L 442) T₂ G₈
 शूद्रान्द्रहिता, M₂ श्राद्धिरता — (L 444) G₈ M₂₋₄
 निवापयेत् (for निवा) T₂ G₈ M₂₋₄ मद्भक्त्या (M₄ च्च)
 (for यद्भक्त्या) — (L 445) G₈ विवामे स्वगृहपि वा,
 M₂ विप्रवासे गृहेपि वा, M₄ प्रवामे स्वगृह्ये वा (for the
 post half) — (L 446) G₈ M₄ भारत, M₈ भावित
 (for भावन) — (L 447) G₈ M₂ 4 स (for स-) G₈
 M₄ स्पृष्टो (for दृष्टो) M₄ दृष्टो (for स्पृष्टा) — (L
 448) T₂ हि (for वा) G₈ M₄ [र]ह (for [व]ह) — (L
 450) G₈ M₄ तानि स्वर्गं (for स्वर्गमार्गं) — Colophon
 — Sub parvan T₂ G₈ M₂ 4 वैष्णवधर्म — Adhy name
 T₂ G₁ 2 M₂ 8 ब्राह्मणप्रश्ना (M₂ शमन) — Adhy no
 T₁ 86, T₂ G₁ 2 85, G₈ 97, M₂ 3, M₃ 84, M₄
 96 — (L 451) T₁ M₈ [र]ह, M₂ तु (for [व]ह)
 M₃ तामस राजस (by transp) — (L 452) G₁ पृथक्त्वे
 च (for क्त्वेव) G₈ M₂ 4 पृथक्पृथक्फलं चैव (for the
 prior half) G₈ M₂ 4 गर्तं (for फल) G₈ [व]ह (for
 [अ]पि) — (L 453) M₂ प्रमत्तात्मा (for प्रहृष्टा) M₄
 धर्मश्रुत (for धर्माश्रुत) — (L 454) G₈ M₄ -नित्य (for
 -रत) — Before line 455, MSS ins युधिष्ठिर उवाच
 — (L 456) M₄ लोके च (for लोकेश) — (L
 457) T₂ G₈ M₂ 4 -दोषान् (for दोष) — (L 458)
 M₂ विभ्रोपेण (for 'प च) — (L 459) M₂₋₄ चातुर्व-
 र्णस्य M₄ लोकस्य (for कृत्स्नस्य) T₂ G₈ वर्तमानान्;
 G₁ 'नात् (for 'ना) T₂ परि (for प्रति) — (L

461) T₂ G₈ M₂ 4 एतत् (for एतान्) — (L 462)
 G₁ 8 M₂ 8 (anf lin) 4 यथातथ्य, Madras ed 'तत्त्वं
 (for 'वृत्त) — G₂ reads line 463 twice — (L
 463) G₁ यो नि-, M₂ यो न (for येन) T₂ G₁ 2
 (second time) योगाय (for लोकोऽयं) — (L 464)
 M₄ मद्भक्त्यर्थं — (L 465) G₁ सुबीजा, G₈ M₄ स
 बीज-, M₂ 8 सुबीजो, Kumbh ed स बीज, Madras
 ed स बीजी (for सुबीज) G₈ M₂₋₄ विज्ञेयत् — (L
 466) M₂ या (for स्यात्) — (L 467) T₂ प्राध्या
 द्दिपु M₂ 8 परिणय — (L 468) G₈ प्रशान्ता (for
 प्रशस्ता) G₈ M₄ शुद्ध- (for तस्या) — After line
 468, T₂ G₈ ins

मनसा कर्मणा वाचा या गच्छेत्परपुरुषम् ।
 योनिरस्या नरश्रेष्ठ गर्भाधानं न चार्हति ।
 स्वैरिण्या यस्तु पापात्मा सन्तानार्थमिच्छति ।
 स कुलाभ्यातयत्याशु दश पूर्वान्दशपरान् ।
 दुष्टयोनिं तु यो मोहाद्रेत मिश्रति मूढधी । [5]
 तद्रेतसा समुत्पन्नं पदं विदपि द्विज ।
 साधुभिः स बहिष्कार्यं श्रुपाक इव पार्थिव ।

[(L 1) T₂ कर्मणा मनसा वाचा — (L 2) T₂ G₈
 योनिस्तस्या — (L 7) G₈ इति (for इव)]
 — G₈ M₄ om lines 469-474 — (L 470) T₁ G₈
 तस्या — (L 472) M₂ corrupt — (L 475) G₈

कानीनश्च सहोदश्च तयोभौ कुण्डगोलकौ । [475]
 आरूढपतिताजात पतितस्थापि य सुव ।
 पडेते विश्वचण्डाला निकृष्टा श्वपचादपि ।
 यो यत्र तत्र वा रेत' सिक्त्वा शूद्रासु वा चरेत् ।
 कामचारी म पापात्मा वीज तस्याशुभ भवेत् ।
 अशुभ तद्भवेद्वीज शूद्रा योनिं न चार्हति । [480]
 दूपयत्यपि ता योनिं शुना लीड हविर्यया ।
 शूद्रयोनी पतेद्वीज हाहाशब्दं द्विजन्मन ।
 कुर्यात्पुरीषगर्तेषु पतितोऽस्तीति दु म्वित ।
 मामध पातयत्येव पापात्मा काममोहित ।
 अधोगतिं ब्रजेच्छिप्रमिति शस्त्वा पतेत्तु तत् । [485]
 आत्मा हि शुक्लमुद्दिष्ट देवत परम महत् ।
 तस्यात्सर्वप्रयत्नेन निरुन्ध्याच्छुक्लमात्मन ।
 आयुस्तेजो बल वीर्यं प्रज्ञा श्रीश्च महद्यश ।
 पुण्य च मस्त्रियत्व च लभते ब्रह्मचर्यया ।
 अविभुतग्रहचर्यैर्गृहस्थाध्रममाध्रितं । [490]
 पञ्चयज्ञपरैर्धर्मैः स्थाप्यते पृथिवीतले ।
 साय प्रातस्तु ये सध्या मम्यङ्गित्यमुपासते ।
 नाव वेदमयीं कृत्वा तरन्ते तारयन्ति च ।
 यो जपेत्पावर्ती देवीं गायत्रीं वेदमातरम् ।
 न सीदेष्टतिगृहान् पृथिवीं च ससागराम् । [495]
 ये चास्य दु स्थिता केचिद्ब्रह्मा सूर्यादयो दिवि ।

ते चास्य सौम्या जायन्ते शिवा शुभकरास्तथा ।
 यत्र यत्र स्थिताश्चैव दारुणा पिशिताशना ।
 घोररूपा महाकाया धर्षयन्ति न त द्विजम् ।
 पुनन्तीह पृथिव्या च चीर्णवेदव्रता नरा । [500]
 चतुर्णामपि वेदानां सा च राजनारीयसी ।
 अचीर्णव्रतवेदा ये विकर्मपथमाश्रिता ।
 ब्राह्मणा नाममात्रेण तेऽपि पूज्या युधिष्ठिर ।
 किं पुनर्यस्तु सध्वे द्वे नित्यमेवोपतिष्ठति ।
 शीलमध्ययन दान शौच मार्दवमार्जवम् । [505]
 तस्माद्देवाद्विशिष्टानि मनुराह प्रजापति ।
 भूर्भुव स्वरिति ब्रह्म यो वेदपरम द्विज ।
 स्वदारनिरतो दान्त स विद्वान्स च भूसुर ।
 सध्यामुपासते विप्रा नित्यमेव द्विजोत्तमा ।
 ते यान्ति नरशार्दूल ब्रह्मलोक न सशय । [510]
 सावित्रीमात्रसारोऽपि वरो विप्र सुयञ्जित ।
 नायञ्जितश्चतुर्वेदी सर्वाशी सर्वविक्रयी ।
 सावित्रीं चैव वेदाश्च तुलयातोलयन्पुरा ।
 सदेवर्षिगणाश्चैव सर्वे ब्रह्मपुर सरा ।
 चतुर्णामपि वेदाना सा हि राजनारीयसी । [515]
 यथा विकसिते पुष्पे मधु गृह्णति पट्पटा ।
 समुत्सृज्य रस सर्वं निरर्थकमसारवत् ।
 एव गृहीता सावित्री सर्ववेदे च पाण्डव ।

कामुकश्च (for कानीनश्च) Gs Ms ताहुमौ (for तयोभौ) — (L 476) Ms आरूढपतिताजात — (L 477) Gs Ms निषिद्धा (for निकृष्टा) Gs श्वपचाद् (for श्वपचाद्) — (L 478) Ms मिक्त्वा शूद्रासुपाचरेत् — (L 480) Gs Ms शुद्- (for शूद्रा) — (L 481) Ms [ए]व तद् (for [अ]पि ता) Gs Ms दूपयत्येव त वहि', Madras ed शूद्रा हविर्भुजो ज्वालां (for the prior half) — (L 482) Gs तु तद्, Ms च तद्, Ms ५ पतद् (for पतेद्) — (L 484) Gs माधव (sic) (for मामध) Gs पातयत्येव (for 'दत्येव) — (L 485) Ms ब्रजे (for ब्रजेत्) Gs पतेत् (for 'तेत्तु) — (L 486) Ms अमृत देवन पर (for the post half) — (L 488) Ms महायश — (L 489) Ms पुण्यत्व (for पुण्य च) Gs Ms लभ्यते Ms ब्रह्मचर्यवान् (for 'यया) — (L 491) Ts धरेद्, Ms रतेद् (for -धरेद्) Ts Ms पृथिवीपते (for 'तले) — (L 492) Gs एव (for माय) — (L 493) Ms स्नान (for नाव) Gs वेदमया Gs Ms नाग्यति नरति च — (L 495) Gs नामोदेत् — (L 496) Gs Ms ५ च स्युर (for चाम्य) T Gs सूर्योदयो Gs ब्रह्मा सूर्योदयादिव — (L 497) Gs ब्रह्मा, Ms शिक्त्वा (for शिक्त्वा) Gs स्युना

(for तथा) — (L 498) Gs ये च (for चैव) — (L 499) Gs दपयति (for धर्षं) — (L 500) Gs Ms हि (for [ऋ]ह) Gs Ms हि, Ms वै (for च) Gs न्-व (for -वेद्) Gs Ms द्विजा (for नरा) — Gs Ms-1 om. line 501 — (L 501) Gs ३ हि (for च) — (L 502) Ms अचीर्णवेदव्रता ये T Gs -फलम् (for -पथम्) — (L 503) Ms नराधिप (for युधिष्ठिर) — (L 504) Gs Ms च (for तु) T Ms [अ]वतिष्ठति (T₁ 'ते), Ms [उ]पतिष्ठते — (L 506) T वेदान्, Gs वेद्-, Ms पतान् (for वेदाद्) T Gs Ms विशिष्टान् (for 'ष्टानि) — (L 507) T Gs निरत (T₁ 'तो) (for परम) — (L 509) Gs उपानिता Gs ये वै, Ms चैव (for विप्रा) Ms नियमेन (for नित्यमेव) — (L 511) Gs न- (for सु) — (L 513) Gs Ms-1 [अ]तुलयन् — (L 514) Ms ५ देवा ऋषि- (for स देवर्षि) — (L 515) Ms जाता (for राजन्) — T₁ Gs ३ om line 517 — (L 518) Ms देवेर्वेदेषु पाण्डव (for the post half) — (L 519) Gs Ms एव हि (for तस्मात्तु) Gs सार (for प्राण) — (L 520) T₁ Gs Ms निजिता

वसानु सर्ववेदानां सावित्री प्राण उच्यते ।
निर्जावा हीतरे वेदा विना सावित्रिया नृप । [520]
नायन्नित्तुर्वेदी शीलभ्रष्ट स कुलित ।
श्रीलवृत्तसमायुक्त सावित्रीपाठको वर ।
सहस्रपरमां देवीं शतमध्या दशावराम् ।
सावित्रीं जप कौन्तेय सर्वपापप्रणाशिनीम् ।

शुषिष्ठिर उवाच ।

त्रैलोक्यनाथ हे कृष्ण सर्वभूतात्मको ह्यसि । [525]
नानायोगपर श्रेष्ठ तुभ्यसे केन कर्मणा ।

भगवानुवाच ।

यदि भारसहस्र तु गुग्गुल्वादि प्रधूपयेत् ।
करोति चेन्नमस्कारसुपहार च कारयेत् ।
स्त्रीति य स्तुतिभिर्मां च ऋग्यजु सामभि सदा ।
न तोषयति चेद्विभ्राह्म तुभ्यामि भारत । [530]
ब्राह्मणे पूजिते नित्य पूजितोऽस्मि न सदाय' ।
आकृष्टे चाहमाकृष्टो भवामि भरतर्षभ ।
परा मयि गतिस्तेषां पूजयन्ति च मा हि ते ।
यदह द्विजरूपेण वसामि वसुधातले ।
यस्तान्पूजयति प्राज्ञो मद्भूतेनान्तरात्मना । [535]
तमह स्वेन रूपेण पश्यामि नरपुंगव ।

कुब्जा काणा वामनाश्च दरिद्रा ध्यायितास्तथा ।
नावमान्या द्विजा प्राज्ञैर्मम रूपा हि ते द्विजा ।
ये केचित्सागरान्ताया पृथिव्या द्विजसत्तमा ।
मम रूप हि तेव्येवमर्चिष्वर्चितोऽस्म्यहम् । [540]
बहवस्तु न जानन्ति नरा ज्ञानबहिष्कृता ।
यथाह द्विजरूपेण वसामि वसुधातले ।
अवमन्यन्ति ये विप्रान्स्वधर्मात्पातयन्ति ते ।
प्रेषणं प्रेषयन्ते च शुश्रूषा कारयन्ति च ।
मृताश्चात्र परत्रेमान्यमदूता महाबला । [545]
निकृन्तन्ति यथाकाम सूत्रमार्गेण शिल्पिन ।
आक्रोशपरिवादाभ्यां ये रमन्ते द्विजातिषु ।
तान्मृतान्यमलोकस्थान्निपात्य पृथिवीतले ।
आक्रम्योरसि पादेन क्रूर सरक्तलोचन ।
अग्निवर्णैस्तु सदशैर्यमो जिह्वा समुदरेव । [550]
ये च विप्रान्निरीक्षन्ते पापा पापेन चक्षुषा ।
अब्रह्मण्या श्रुतेर्बाह्या नित्य ब्रह्मद्विपो नरा ।
तेषां घोरा महाकाया वक्रतुण्डा महाबला ।
उद्धरन्ति मुहूर्तेन रजगाश्चक्षुर्यमाज्ञया ।
य प्रहार द्विजेन्द्राय दद्यात्कुर्याच्च शोणितम् । [555]
अस्थिभङ्ग च य कुर्यात्प्राणैर्वा विप्रयोजयेत् ।
सोऽनुपूर्व्येण यातीमात्रकानेकविंशतम् ।

M₁ वा (for हि) G₁ M₁ सावित्र्य (M₁ 'त्र्या)या — (L 521) G₂ यो (for न) G₁ M₂ 4 एव हि यश्चतुर्वेदी (G₁ 'दे) (for the prior half) M₂ कुलित (for कुलित) — (L 522) G₁ पारगो (for -पाठको) T₁ नर (for वर) — (L 523) G₁ शतावरा (for दशावराम्) — (L 524) M₁ प्रणाशनी — (L 525) T₁ वर्षोय, G₁ M₂ 4 मो कृष्ण — (L 526) G₁ M₂ 4 -योगधर (for 'पर) G₁ श्रेष्ठस् G₁ M₁ येन (for केन) — (L 527) G₂ गुग्गुलादि, G₁ 'त्वापि, M₂ 8 'ह्यापि G₁ प्रदीपयेत् (for प्रधूप) — (L 528) G₁ M₂ 4 च (for चेन्) G₁ M₁ उपकाराश्च, M₂ 'हाराश्च — (L 529) G₁ पूजयन्, M₂ 4 पूजयेत् (for स्तौति य) M₂ चैव (for मां च) G₁ M₂ 4 तथा (for सदा) — (L 532) M₁ आकृष्टे चाहमाकृष्टो — (L 533) G₁ 2 परा गतिमेयि तेषां, M₂ पग मयि कृता पूजा G₁ M₁ हि (for च) G₁ च (for हि) M₂ च तान्तकृत्, Kumbh ed द्विज हि ये (for च मां हि त्रै) — (L 534) T यदा, M₂ यथा (for यद्) G₁ M₂ चरामि (for वनामि) — (L 535) G₁ यसात् (for यस्तान्) G₁ मक्तेन (for गतेन) — (L 537) G₁ M₂ 4 काणा कुब्जा (by transp) T G₁ 2 दरिद्र — (L 538) T G₁ 2 नावमभ्या T₁ M₂ 4 रूप — (L

540) G₁ M₁ रूपेषु (for रूप हि) G₁ M₁ [s]मव (for स्म्यहम्) — (L 541) M₁ नराज्ञाननिमिरेण (for न जानन्ति नरा ज्ञान) — (L 542) G₁ M₁ यथा हि, Kumbh. ed यदह (for यथाह) — (L 543) G₁ M₁ विकर्मा पादयति च, M₂ 8 (inf lin) विकर्मोत्पादयति च (for the post half) — (L 544) G₁ M₁ प्रेषयते च मतत (for the prior half) T₂ G₁ M₂ शुश्रूषा — (L 545) T₂ G₁ M₁ मृतास्तान्परप्रेषण (for the prior half) — (L 546) M₂ 8 (inf lin) यथाकाम (for 'काम) G₁ M₂ 4 सूत्रमार्गेण — (L 548) T दूतान् (for मृतान्) G₁ M₁ धरणीतले (for पृथिवी) — (L 549) T₂ क्रूरा, G₁ M₂ 4 क्रुद्धा (for क्रूर) T₂ M₂ 4 लोचना — M₂ om lines 550-553 — (L 550) T G₁ 2 सदशैर्, M₂ सदशैर् G₂ समुदरेव — (L 552) G₁ च ते (for ह्येर्) — (L 553) G₁ M₂ 8 (inf lin) वक्रतुडा (for वक्र) — (L 554) M₂ काकाश्च (for रजगाश्च) — (L 556) G₁ आज्ञामग T G₁ [अ]पि (for वि) — (L 557) T₂ पूर्व्येण (for पूर्व्येण) M₂ यन्त्येव, M₂ यत्येव (for यातीमान्) — (L 558) T G₂ शल्मारोप्यते पश्चात्, G₁ शला

शूलमारोपितो गत्वा ज्वलने परिपच्यते ।
 बहुवर्षसहस्राणि पच्यमानस्त्ववाञ्छितरा ।
 नावसुच्येत दुर्मेघा न वस्य क्षीयते गति । [560]
 ब्राह्मणायाविचार्यैवं ब्रजन्वै घघकाङ्क्षया ।
 शतवर्षमहस्राणि तामिस्त्रे परिपच्यते ।
 उत्पाद्य शोणित गात्रात्सरम्भान्मतिपूर्वकम् ।
 स पर्यायेण चार्तामास्त्रकानेकविंशतिम् ।
 तस्मान्नाहुशलं द्रूयाञ्च शुष्का गिरमीरयेत् । [565]
 न त्रयात्परुहा वाणीं न चैत्रैतानतिक्रमेत् ।
 ये विप्रान्श्रद्धया वाचा पूजयन्ति नरोत्तमा ।
 अर्चितश्च ततश्चैव तैर्भवामि न सशय ।
 तर्जयन्ति च ये विप्रान्क्रोशयन्ति च भारत ।
 आकुटस्तर्जितश्चाह तैर्भवामि न सशय । [570]
 यश्चन्दनैश्चागरूपदीपै-
 रभ्यर्चयेत्काष्ठमयीं ममाचार्याम् ।
 तेनार्चितो नैव भवामि मम्य-
 ग्विप्रार्चनादस्मि समर्चितोऽहम् ।
 विप्रप्रमादाद्दरणीधरोऽह [575]
 विप्रप्रसादादसुराङ्गयामि ।
 विप्रप्रमादाच्च सत्रदिणोऽह

विप्रप्रसादादजितोऽहमस्मि ।

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेवेश दैत्यघ्न पर कौतूहल हि मे ।
 एतत्कथय सर्वज्ञ त्वद्भक्तस्य च केशव । [580]
 मानुषस्य च लोकस्य धर्मलोकस्य चान्तरम् ।
 कीदृशं किप्रमाणं वा किमधिष्ठानमेव च ।
 वरन्ति मानुषा देव केनोपायेन माधव ।
 त्वगस्थिमासनिर्मुक्ते पञ्चभूतविवर्जिते ।
 कथयस्व महादेव सुखदुःखमशेषत । [585]
 जीवस्य कर्मलोकेषु कर्मभिस्तु शुभाशुभै ।
 अनुवदस्व तैः पार्शैर्नीयमानस्य दारुणैः ।
 मृत्युदूतैर्दुराधर्षैर्वैर्द्वारपराक्रमैः ।
 बध्यस्याक्षिप्यमाणस्य विद्रुतस्य यमाजया ।
 पुण्यपापकृतं निष्टेःसुखदुःखमशेषत । [590]
 यमदूतैर्दुराधर्षैर्नीयते वा कथं पुनः ।
 किं वा तत्र गता देव कर्म कुर्वन्ति मानवा ।
 कथं धर्मपरा यान्ति देवताद्विजपूजका ।
 कथं वा पापकर्माणो यान्ति प्रेतपुरं नराः ।

दानेपि ये पश्चात् (for the prior half) G₃ M₁ ज्वलने-
 नापि दहने, M₂ ३ ज्वा (M₃ [inf lin] जा)नेन तु
 विचरन्ति — (L 559) M₁ पश्यमानस्य (for पच्य*)
 M₂ चर्चमान त्ववाञ्छितरा — (L 560) G₁ च मुच्यति,
 G₃ M₁ [अ]वसुचति, M₂ ३ [अ]वसुचति (for 'च्येन)
 T₁ क्रियते, G₂ [आ]क्षीयते (for क्षी*) T₁ G₂ M₂
 मति (for गति) — (L 561) G₁ विचार्यैव, G₃
 [अ]हुलने, M₂ पशुर्भव, M₃ [अ]वसुर्भव, M₁ [अ]पि
 कार्यैव (for [अ]विचार्यैव) G₃ पुरुषो, M₂ ३ मरमाद्, M₁
 व्रतनि (for व्रतन्वै) — (L 562) M₂ ३ शन (for शन)
 G₁ ऋचने (for पच्यने) — (L 564) M₂ ३ यास्त्रेव (for
 यात्रीनान्) — (L 565) T₁ इत्येष्टिर (by transp),
 G₁ इत्येकचित् — (L 566) T G₂ M₃ [ए]नान् (for
 [ए]नान्) — (L 567) G₂ M₁ शुद्धया Kumbh
 ed श्लग्या (for श्रद्धया) M₂ पूजयति (for पूज*)
 G₃ नरोत्तम — (L 568) M₂ ३ मृतवत् (for ननवत्)
 G₂ M₂ ३ युधिष्ठिर (for न मशय*) — (L 569) G₃
 न पूजयति ये विप्रान् T₁ G₁ क्रोशयति (for क्रोश*)
 — (L 571) M₁ मागर (for चागर-) — (L 572)
 G₁ काष्ठमयी, M₂ लोहमयी T₂ पश्चार्वा — (L
 573) G₃ मय (for मन्धवत्) — (L 574) M₂ cor-
 rupt. G₃ M₁ विप्रार्चनादर्शितोह मवानि — (L 577) G₁

सु (for स) : — (L 578) G₃ दयितो (for अजितो)
 — Colophon — Sub-parvan T G₁ ३ M₂ ३ देणवधर्म
 — Adhy name M₂ कृत्वाकृत्यविधि — Adhy no
 T₁ 87, T₂ G₁ २ 86, G₃ 98, M₂ 4, M₃ 85, M₁
 97 — (L 579) T G₂ कौतूहल — (L 580) G₃
 M₂ ३ जनार्दन (for च केशव) — M₁ om lines 581-
 583 — (L 581) G₃ M₂ मनुष्यस्य — (L 582)
 T वै, M₂ च (for वा) G₃ वा (for च) — (L
 583) G₃ केन वा (for मानुषा) — (L 584) M₂
 निमुक्ते M₁ मानुष्ये च विनिमुक्ते (for the prior half)
 — (L 586) T₂ G₂ M₂ ३ जीवस्य स (G₃ य) मलोके तु
 (M₂ 'केषु) (for the prior half) G₃ च (for तु)
 — M₁ om lines 587-590 — (L 587) G₂ वदस्तु,
 G₃ रूपस्य (for वदस्य) G₂ नीयमानस्तु — G₁ om
 (hapl) from the post half of line 588 up to the
 prior half of line 591 — (L 589) T₁ G₂ वद
 स्यात्प्रमाणस्य (for the prior half) T₂ M₂ विद्रुतस्य
 (for विद्रु*) — (L 590) G₂ कृता, G₃ कृतस् (for
 कृत) M₂ पुण्यपापैः कथं निष्टेत्, Kumbh ed *पापकृदा-
 तिष्टेत् (for the prior half) — (L 592) M₂ गता
 देवा, M₃ महान्वै — (L 593) G₃ M₂ ३ धर्मरता

कि रूप कि प्रमाण वा वर्ण को वाच्य केशव । [595]
जीवन्त्य गच्छतो निय यमलोक ब्रवीहि मे ।

भगवानुवाच ।

शृणु राजन्यथावृत्त यन्मा त्व परिपृच्छसि ।
तत्तेऽह कथयिष्यामि मद्भक्त्य नरेश्वर ।
पदशीतिसहस्राणि योजनाना युधिष्ठिर ।
मानुष्यस्य च लोकस्य यमलोकस्य चान्तरम् । [600]

न तत्र वृक्षच्छाया वा न तटाक सरोऽपि वा ।
न चाप्यो दीर्घिका वापि न कूपो वा युधिष्ठिर ।
न मण्डप सभा वापि न प्रपा न निवेतनम् ।
न पर्वतो नदी वापि न भूमैर्विवर ऋचित् ।
न भ्रामो नाश्रमो नापि नोद्यान वा वनानि च । [605]

न किञ्चिदाश्रयस्थान पथि तस्मिन्पुधिष्ठिर ।
जन्तोर्हि प्राप्तकालस्य चेदनावेत्ये वं नृशम् ।
करणस्यकट्रेहस्य प्राणं कण्ठगतं पुन ।
शरीराद्याल्यते जीवो एवशो मातरिश्वना ।
निर्गतो वायुभूतस्तु पद्कोशान्तु कलेऽपरात् । [610]
शरीरमन्यत्तदप तद्वर्णं तत्प्रमाणकम् ।

अदृश्य तत्प्रविष्टस्तु सोऽप्यदृष्टेन केनचित् ।
सोऽन्तरात्मा देहवतामष्टाङ्गो यस्तु सचरेत् ।
छेदनाङ्गेदनाद्वाहात्ताडनाद्वा न नश्यति ।
नानारूपधरैर्धरैः प्रचण्डैश्चण्डसाधनैः । [615]

नीयमानो दुराधर्षैर्मदूतैर्यमाजया ।
पुत्रदारमयैः पार्श्वे सनिरद्वोऽवशो बलात् ।
स्वकर्ममिश्रानुगत कृतैः सुकृतदुष्कृतैः ।
आक्रान्तमान करुण वन्धुभिर्दुःखपीडितैः ।

त्यक्त्वा वन्धुजन सर्वे निरपेक्षस्तु गच्छति । [620]
मातृमि पितृमिश्रापि भ्रातृभिर्मातृलैस्त्रया ।
दारैः पुत्रैर्व्यस्यैश्च रुद्रस्त्रियज्यते पुन ।
अदृश्यमानस्त्रिर्निरश्रुपूर्णमुखेक्षणैः ।

स्वशरीर परित्यज्य वायुभूतस्तु गच्छति । [625]
अन्धकारमपार त महाघोर तमोद्युतम् ।
दुःखान्त दुष्प्रतार च दुर्गम पापकर्मणाम् ।
दुःसहाय दुरन्त च दुर्निरीक्ष दुरासदम् ।
दुरापमतिदुःख च पापिष्ठाना नरोत्तम ।
ऋषिभिः कथ्यमान तत्पारपर्येण पार्थिव ।

(for 'परा) G₂ M₂ ४ देवन (for देवता) — (L 594) G₂ M₁ प्रेत (for पाप-) — (L 595) G₂ द्वे (for the first वा) — (L 596) M₂ यमलोके — After line 596, M₁ ins

वैशंपायन उवाच ।

पञ्चमुक्त सुरश्रेष्ठ पाण्डवेन महात्मना ।

प्रत्युवाच नरश्रेष्ठ धर्मराज जनार्दन ।

— (L 597) G₂ M₂-४ तत्त्वं (for -वृत्त) M₂ ४ मा (for मा) — (L 598) G₂ न मशय (for नरेश्वर)
— (L 599) G₂ M₂ सहस्राणां M₂ योजनानि G₂ M₁ शनानि च (for युधिष्ठिर) — (L 600) T M₂ मानुष्य — (L 601) G₂ तस्य (for तय) M₁ च (for the first वा) — (L 602) G₁ च कूपो, G₂ कूप वा, M₁ दृवा वा (for कूपो वा) — (L 603) G₁ २ वा (for the second न) G₂ M₁ निवेदन (for निके गनर्) — (L 605) T₂ वाश्रितो, M₂-४ नाश्रितो G₂ नोद्यानानि वनानि च, M₂ ४ नोद्यान वाननानि वा (for the post. half) — (L 606) T₁ G₂ विश्वन, M₂ विश्वन, M₁ आश्रय- (for य) M₁ विविद्ध (for शिर्) — (L 607) G₂ M₂ ४ न- (for द्वि) — (L 608) M₁ अपरैश्च G₁ M₂ न्यय (for त्यक्त-) — (L 609) T₁ नोदी, G₂ वाच्ये, M₂ ४ च्याच्यन (for

चाख्यते) — (L 610) G₂ M₁ पद्कोशिक- (for पद्को शान्तु) . — After line 610, G₂ ins

त्वगस्तिस्नायुमज्जानि स्वर्मासुरधिराणि च ।

— (L 611) T तत्प्रमाणवत्, G₁ २ *गन — (L 612) G₂ अदृश्यस् T G₁ त, G₂ M₂-४ न- (for तत्) T G M₁ [अ]दृष्टो न (for 'देन) — (L 614) G₂ M₂ छेदनाङ्गेदनाद्वाहात्, M₂ स देहच्छेदनाद्वाहात् (for the prior half) G₂ M₁ वि- (for न) — (L 615) G₂ दुष्प्रतारने, M₁ चंडविक्रमै (for 'साधने) — (L 616) G₂ M₂ ४ ही (M₁ हि) वमाणो (for नीयमानो) — (L 617) M₂ ४ स (for स) G₂ M₁ [स]वाद्यात् (for सशो) — (L 618) T₂ [अ]व्यगुण, M₂ [अ]नुगतै G₂ M₂ वर्ममिश्राप्यनुगत (for the prior half) M₂ स्वकै (for कृतै) — (L 619) G₂ ४ आक्रान्तमान — (L 620) M₁ निरपेक्ष — (L 621) G₂ M₂ ४ [ए]व (for [अ]पि) — (L 622) G₂ पुत्रैर्व्यस्यैर्दारैश्च T G₁ त्यजते — (L 623) T दारैर् (for दीनेर्) — (L 625) G₂ M₂ महाघोर — (L 626) G₂ M₂ दुःखान्त M₁ दुष्प्रकार M₂ ४ न-निष्ण Madras ed दुष्प्रकार च दुर्गम (for the post half) — (L 627) G₂ M₁ दुःसहाय (for दुःसहाय) — (L 628) G₁ अपि (for अनि-) G₂ ४ M₂ ४ दुर्गै (for दुःख) — (L 629) T₂ G₁ २ M₂ त (for तत्) — (L 630) G₁ M₂ श्रूयमान, G₂ M₁

त्रास जनयति प्राय श्रूयमाणं कथास्वपि । [630]
 भवद्य चैव गन्तव्य तदध्वान युधिष्ठिर ।
 प्राप्तकालेन सत्यज्य बन्धून्भोगान्धनानि च ।
 जरायुजैरण्डजैश्च स्वेदजैरुद्धिर्जनन्या ।
 जङ्गमैः स्थिरजैश्चैव गन्तव्य यमसादनम् ।
 देवासुरैर्मनुष्याद्यैर्वस्वतवशानुगं । [635]
 स्त्रीपुनपुलकैश्चापि पृथिव्या जीवमजितैः ।
 मध्यमैर्धुवमिर्षापि वालैर्बुद्धैस्तत्रैव च ।
 जातमात्रैश्च गर्भस्थैर्गन्तव्य स महापथ ।
 पूर्वाह्ने वापराह्ने वा सध्याकालेऽथ वा पुनः ।
 प्रदोषे वार्धरात्रे वा प्रत्युषे वाप्युपस्थिते । [640]
 प्रवासस्यैर्वेनस्यैर्वा पर्वतस्यैर्जलस्थितैः ।
 क्षेत्रस्यैर्वा नभस्यैर्वा गृहमध्यगतैरपि ।
 मुञ्जद्विर्वा पियद्विर्वा स्वाद्विर्वा नरोत्तम ।
 आसीर्नैर्वा स्थितैर्वापि शयनीयगतैरपि ।
 जाग्रद्विर्वा प्रसुप्तैर्वा गन्तव्यस्तु महापथः । [645]
 मृत्युदूतैर्दुराधर्षं प्रचण्डैश्चण्डशासनैः ।
 आक्षिप्यमाणा ह्यवशा प्रयान्ति यमसादनम् ।
 क्वचिद्गीतं क्वचिन्नस्ते प्रस्वलङ्घिः क्वचिक्कचित् ।

क्रन्दद्विवेदनातैस्तु गन्तव्य यमसादनम् ।
 निर्भस्स्यमानैरुद्धिर्बुधैर्विधूतैर्मयविह्वलैः । [650]
 तुद्यमानशरीरैश्च गन्तव्य तर्जनैः सटा ।
 कण्टकाफीर्णमार्गेण तप्तवालुकपासुना ।
 दह्यमानैस्तु गन्तव्य नरैर्दानविवजितैः ।
 काष्ठोपलगिलाघातैर्दण्डोल्लुमुककशाङ्कुरैः ।
 हन्यमानैर्यमपुर गन्तव्य धर्मवजितैः । [655]
 मेढ शोणितपूयाद्वैर्धक्त्रैर्गात्रैश्च सत्रणैः ।
 दग्धक्षतजकीर्णैश्च गन्तव्य जीवघातकैः ।
 क्रन्दद्विश्च रुद्धिश्च क्रोशद्विश्चापि विस्वनम् ।
 वेदनातैश्च कूजद्विर्विक्रोशद्विश्च विस्वरम् ।
 वेदनातैः पतद्विश्च गन्तव्य जीवघातकैः । [660]
 भग्नपाटोरुहस्ताङ्गैर्भग्नदन्तशिरोधरैः ।
 छिन्नकण्ठोष्ठनासैश्च गन्तव्य जीवघातकैः ।
 शक्तिमिर्भिण्डिपालैश्च शङ्कुतोमरसायकैः ।
 तुद्यमानैस्तु शूलप्रैर्गन्तव्य जीवघातकैः ।
 श्मिन्व्यात्रैर्वृकैः काकैर्मक्ष्यमाणा समन्ततः । [665]
 तुद्यमानाश्च गच्छन्ति राक्षसैर्मांसखादिभिः ।
 महिषैश्च मृगैश्चापि सूकरैः घृपतैस्तथा ।

"माण" — (L 631) M₁ गन्तव्य T₁ G₂ तथाध्वान,
 G₃ M₄ तदध्वान तु — (L 632) T₂ भोग — (L
 633) G₁ श्रद्धजैश्च (hypermetric), G₃ M₂ चाडजैश्च
 G₂ M₃ उद्धिर्च G₃ अपि (for तथा) — (L 634)
 G₁ M₃ जगम- G₃ M₄ सधैश्च (for -नैश्च) G₂
 M₂ ३ गन्तव्य हि यमालय — G₁ repeats line 635 after
 line 649 — (L 635) M₂ देवासुर- — (L 636)
 T₂ G₁ २ मयिनै (for -मजितै) — (L 637) G₁ M₂ ३
 योवनैर्, G₂ याचनेर् (for युवभिर्) G₃ M₄ काले (G₃
 "स्यै") बुद्धैर्वापि (by transp) M₂ [अ]पि (for [ए]व)
 — (L 638) T₁ तु (for म) M₂ -पथ (for पथ)
 — (L 639) M₂ च (for the first वा) G₃ सधि-
 काले G₁ यथा (for स्य वा) — (L 640) M₂ च
 (for the first वा) — (L 641) G₃ वन- (for
 जल-) — (L 642) T₂ G₁ M₂ स्थलमैर्, G₃ प्रहं,
 M₄ कुलं (for नमं) Some MSS ग्रहमध्य — (L
 643) G₃ M₄ लिखद्विर् (for पिबं) M₂ नराधिप (for
 नरोत्तम) — (L 644) G₃ गतैर् (for स्थितैर्) — (L
 645) G₃ सु, M₂ ३ म (for तु) — (L 646) G₃
 प्रसिद्धैश्च (for प्रचण्डैश्च) G₃ M₄ विक्रमैः (for -शासनैः)
 — (L 647) M₂ विवशा, Madras ed विवश (for
 ह्यवशा) G₃ आक्षिप्यमाणो ह्यवश (for the prior half)
 M₂ ३ याति शीघ्र यमालय — (L 648) T G₁ २ स्थितैः

(for मीतै) — (L 650) G₃ M₂ ३ विधुतैर्, Madras
 ed विधुतैर् (for विधुतैर्) — (L 651) G₃ M₄ कल्प
 मान- (for तुद्यं) G₃ M₂ ३ तु (for च) G₃ M₂-३
 स्त्रीजितैः, Kumbh ed तजितैस् (for तजनै) T G₁ ३
 तथा (for सटा) — (L 653) G₃ M₄ मतव्यो (for
 गन्तव्य) — (L 654) T G दग्धोल्लुमुक- (for दण्डो)
 — (L 655) T G₁ M₂ ३ नह्यमानैर् (T₁ "न") (for
 हन्यं) — (L 656) M₂ वक्ष्य (for वक्ष्यैर्) G₃
 M₄ मृणै (for नत्रणै) — (L 657) T₂ द्रत (for
 दग्ध) G₂ ३ M₂ ३ दग्ध (G₃ दह) क्षतत्रणा (M₂ "जा")
 कीर्णैर् (for the prior half) — G₁ २ om line
 658 — (L 658) T₁ निकृद्विश्च (for क्रन्दं)
 M₂ आक्रन्दैश्च कूजद्विर् (for the prior half) T₁ M₂ ३
 विस्वर M₂ विक्रोशद्विश्च विस्वनं — After line 658, T₂
 reads line 660, repeating it in its proper place
 G₃ M₂ ३ om (hapl) line 659 — (L 659) M₃
 वेदनाथैश्च G₁ क्रोशद्विश्चैश्च विस्वर (for the post half)
 — G₃ om (hapl) lines 661-664 — (L 661)
 M₂ ३ -हस्तामैर् Kumbh. ed -जघा- (for -दन्त-)
 — (L 662) G₁ -कठोर (for कण्ठोष्ठ-) G₂ M₂ डि (M₂
 भि) वक्रार्णोष्ठनासैश्च — (L 663) G₂ शक्ति- (for
 शङ्कु) — (L 664) T₁ G₁ M₄ तुद्यमानस्तु — (L
 665) G₃ ककैर् (for काकैर्) — (L 666) M₂ तु

भक्ष्यमाणैस्तदध्वान गन्तव्य मासखादिभिः ।
 सूचीसुतीक्ष्णतुण्डामिर्मक्षिकामि समन्तत ।
 तुद्यमानैस्तु गन्तव्य पापिष्टैर्लघातकैः । [670]
 विस्त्रब्ध स्वामिन मित्र स्त्रिय वा भ्रन्ति ये नरा ।
 शस्त्रैर्निर्भियमानैस्त्वैर्गन्तव्य यमसादनम् ।
 घातयन्ति च ये जीवान्दु खमापाठयन्ति च ।
 राक्षसैश्च श्मिश्चैव भक्ष्यमाणा भ्रजन्ति ते ।
 ये हरन्ति च वस्त्राणि शय्या प्रावरणानि च । [675]
 ते यान्ति विद्रुता नम्रा पिशाचा इव तत्पथम् ।
 गाश्च धान्य हिरण्य च बलात्क्षेत्रगृह तथा ।
 ये हरन्ति दुरात्मान परस्व पापकारिण ।
 पापाणैरुल्मुकैर्दण्डैः काष्ठघातैश्च क्षक्षरैः ।
 हन्यमानैः क्षताकीर्णैर्गन्तव्य तैर्यमालयम् । [680]
 ब्रह्मस्व ये हरन्तीह नरा नरकनिर्भया ।
 आक्रोशन्तीह वा नित्य प्रहरन्ति च ये द्विजान् ।
 शुष्ककण्ठा निम्नदास्ते छिन्नजिह्वाक्षिनासिका ।
 पूयशोणितदुर्गन्धा भक्ष्यन्ते काकजम्बुकैः ।
 चण्डालैर्भीषणैश्चण्डैस्तुद्यमाना समन्तत । [685]

क्रोशन्त करुण घोर गच्छन्ति यमसादनम् ।
 तत्र चापि गता पापा विष्टाकूपेव्यनेकदा ।
 जीवन्तो वर्षकोटीस्तु ह्यिदन्ते वेदनादिता ।
 तत्तश्च मुक्ता कालेन लोके चामिभ्रराधमा ।
 विष्टाभिमिथ्व गच्छन्ति जन्मकोटिदात नृप । [690]
 विद्यमानधनैर्यन्तु लोभदम्भानृतान्वितैः ।
 श्रोत्रियेभ्यो न वृत्तानि दानानि कुरपुगव ।
 प्रीयापादानिन्मन्त्रास्ते हन्यमानाश्च राक्षसैः ।
 क्षुत्पिपासाश्रमावर्तास्तु यान्ति प्रेतपुर नरा ।
 भदत्तदाना गच्छन्ति शुष्ककण्ठास्वतालुका । [695]
 अन्न पानीयमहित प्रार्थयन्त पुन पुन ।
 स्वामिन्क्षुभुक्षातृण्यार्ता गन्तु नैवाद्य शक्नुम ।
 ममाश्च दीयतां स्वामिन्पानीय दीयता मम ।
 इति ब्रुवन्तस्तदूर्तार्यापयन्ति यमालयम् ।

वैशपायन उवाच ।

तच्छ्रुत्वा वचन विष्णो पपात भुवि पाण्डव । [700]
 नि सज्जोऽपि भयग्रस्तो मूर्च्छया सममिडुत ।

(for च) and -घातिभि (for खादिभि) — G₁ om
 (hapL) lines 667-668 — (L 667) T G₂ M₃
 माह्रिपैश्च, G₃ व्याघ्रैश्चापि (for मह्रिपैश्च) G₃ मह्रिपैस्,
 M₃ वृषभैस्, M₄ नवभैस्, Madras ed जयुकेस् (for
 वृषभैस्) M₄ तदा (for तथा) — (L 668) M₂ तदा
 ध्वान (for तदध्वान) T₁ G₂ M₃ भक्ष्यमाणास्तथा (G₂
 *द-, M₃ *दा) ध्वान (for the prior half) M₂ घातिभि
 (for -खादिभि) — (L 669) G₃ सूचिभिस् (for सूचीसु-)
 T तुडाभैर् (for *भिर्) — (L 670) M₃ मधु (for
 बाल) G₂ M₃ पापिष्टैः (M₃ *भि) मधुघातिभि (for the post
 half) — (L 671) G₃ M₄ विस्त्रब्ध (for विस्त्रब्ध)
 — (L 672) M₂ तु (for तैर्) G₃ M₄ तैर्यमक्षय, M₂
 तैर्यमालय (for यमसादनम्) — (L 673) G₃ वाता (for
 जीवान्) T₁ G₁ पापा दुःखाल्लभति च (for the post
 half) — (L 674) Madras ed पिशाचैश्च (for
 श्मिश्चैव) T M₂ च (for ते) — (L 675) G₃
 M₂ [र] ह (for च) T₂ G₂ M₃ शय्या — (L
 676) T₁ पद, G₃ M₃ पुर (for पथम्) — (L
 677) M₂ गां M₂ वा (for the second च) G₁
 बालाद्, G₃ तिलं, M₃ बाल-, M₃ खल (for
 बलाद्) G₃ M₂-क्षेत्र (for क्षेत्र) — (L 678) G₃
 -कर्मण, M₂ -कर्मिण (for -कारिण) — (L 679)
 G₂ कशाघातैश्च, M₂ काष्ठघातैश्च, M₃ काष्ठघातैश्च G₁ ३
 जक्षरै, M₄ जक्षरै — (L 681) G₃ M₄ पातिन
 (for निर्भया) — (L 682) M₂ आक्रोशयति ये

नित्य (for the prior half) G₃ जनान् (for द्विजान्)
 — (L 683) M₂ ऋणवणा (for शुष्ककण्ठा) — (L
 684) T₂ G₂ M₃ ३ दिग्भागा (for दुर्गन्धा) G₃ M₂ ३
 भक्ष्यमाणाश्च जयुकै (for the post half) — (L 685)
 G₃ M₃ निष्पृणैश्च (for भीषणैश्च) M₂ तुद्यमाना (३१०)
 (for तुद्य) — (L 686) M₂ क्रोशति — (L 687)
 G₃ M₄ अन्नं पतिता पापा (for the prior half) — (L
 688) T₂ G₂ M₄ मज्जनो (G₃ *ति, M₄ *ते), G₃
 पाल्यने, M₂ कृजते (for जीवते) G₃ च (for तु)
 M₂ ३ हृदयतो, M₂ कुदयन् G₁ वेदनात्तत, G₂ देवता
 दिता — (L 689) G₃ M₄ नराधिप (for *धमा)
 — (L 690) G₃ शनान्यधि (for -शन नृप) — (L
 691) M₂ ३ वैस् (for यस्) T₁ G₂ विद्यमाने धने वैस्
 (for the prior half) G₃ लोभदम्भानृतैरपि (for the
 post. half) — (L 692) G₃ M₂ दानानि बहुधा नृप
 (for the post half) — M₄ om lines 693-695
 — (L 693) G₂ श्रीषापाशैर् M₂ निबधस् — (L
 695) G₂ -कर्णास्य-, G₃ कठारिध- (for -कण्ठास्य-)
 — (L 696) M₄ प्रार्थयति — (L 697) G₃ M₄ स्वासैर्
 (for स्वामिन्) — (L 698) M₄ स्वादु (for स्वामिन्)
 G₃ M₄ इति (for मम) — (L 699) M₄ ब्रुवाणांस् G₁
 M₂ ३ ते, G₃ M₄ तान् (for तैर्) T₂ G₃ M₄ दूता,
 M₂ दूतान् T₂ G₃ M₄ प्रापयति, G₁ M₃ धावं, M₂ पापा
 यांति (for वापयन्ति) — (L 701) M₃ मयाद् (for मय) .

उतो लच्छ्वा शनं नजा ममाश्वमोऽच्युतेन स ।
नेत्रे प्रक्षाल्य तोयेन भूय वैश्वमप्रयीत ।
भीतोऽस्त्यह महादेव क्षुत्वा मार्गान् विन्रम् ।
केनोपायेन तन्मार्गं तरन्ति पुरुषा सुवन्म् । [705]

भगवानुवाच ।

इह ये धार्मिका लोके जीवधातविवानिता ।
गुरुशुश्रूषणे युक्ता देवब्राह्मणरूजका ।
अन्मान्मानुष्यकालोकात्मभार्या महापान्धवा ।
यमध्वान तु गच्छन्ति यथावत् निगोध मे ।
ब्राह्मणेभ्य प्रदानानि नानारूपाणि पार्थिव । [710]
ये प्रयच्छन्ति विद्वद्भ्यस्ते सुग यान्ति तत्पथम् ।
अत्र ये च प्रयच्छन्ति ब्राह्मणेभ्य सुमस्कृतम् ।
श्रोत्रियेभ्यो विद्रोपेण प्रीत्या परमया युता ।
ते विमानर्महामानो यान्ति त्रिप्रसाल्यम् ।
सेच्यमाना वरस्त्रीमिरप्परोमिर्महापथम् । [715]
ये च नित्य प्रभापन्ते मत्स्य निष्कृतमय वच ।
तेऽपि यान्त्यमलाभ्रार्मिमानैस्त यमालयम् ।

कपिलाद्यानि पुण्यानि गोप्रदानानि ये नरा ।
ब्राह्मणेभ्य प्रयच्छन्ति श्रोत्रियेभ्यो विद्रोपत ।
ते यान्त्यमलवर्णाभिर्विमानैर्वृषयोजितै । [720]
वैवन्वतपुर प्राप्य अप्परोमिर्निषेविता ।
उपानहौ च छद्म च शयनान्यामनानि च ।
विप्रेभ्यो ये प्रयच्छन्ति वस्त्राण्याभरणानि च ।
ते यान्त्यश्वैर्वृषैर्वापि कुञ्जरैरप्यलकृता ।
धर्मराजपुर रम्य सौवर्णच्छत्रोमिता । [725]
ये च भक्ष्याणि दास्यन्ति भोज्य पेय तथैव च ।
स्त्रिगधान्यपि विप्रेभ्यः श्रद्धया परया युता ।
ते यान्ति काञ्चनैर्यानि सुख वैवन्वतालयम् ।
वरस्त्रीभिर्ययाकाम सेच्यमाना सहस्रश ।
ये च क्षीर प्रयच्छन्ति घृत दधि गुड मधु । [730]
ब्राह्मणेभ्य प्रयत्नेन श्रद्धधाना सुसस्कृता ।
चक्रवाकप्रयुक्तैस्तु यानं रुक्ममये शुभं ।
यान्ति गन्धर्ववादित्रै सेच्यमाना यमालयम् ।
ये फलानि प्रयच्छन्ति पुष्पाणि सुरभीणि च ।
हस्युक्तैर्विमानैस्तु यान्ति धर्मपुर नरा । [735]

G₂ M₂ १ नयन (for सपि नय-) G₂ M₁ निक्षेष्टो भयविह्वल-
(for the post half) — (L 702) M₂ पुन मत्स्य
(for इने मत्स्य) T₁ G₁ मनाश्वान्ते — Before line
704, MSS ins जुषिष्ठि उ च — (L 704) G₂ वाक्त्र
दु , M₁ वाक्त्रस्य (for मागस्य) — (L 705) G₂
M₁ शानेन (for [उ]नायेन) M₁ य मार्ग (for तन्मार्ग)
— (L 706) M₁ य इने (for इह ये) G₂ M₁ घानव
(for वात्वि) — (L 707) G₂ M₂ शुश्रूषया
— (L 708) G₂ १ M₁ अन्माननुप्यलोकाते (for the
prior half) G₂ च म (for मह) M₁ सनहाया
महापथा (for the post half) — (L 709) G₁
तदध्वान , G₂ तम , M₁ यना (for यन) G₂ M₁
ते यानि (for गच्छन्ति) — (L 710) T₁ G₁ प्रत्तानि
(for प्रदानानि) G₁ २ पाटव (for पार्थिव) — (L
711) T₁ G₂ M₂ विप्रेभ्यस्त् (for विद्वद्भ्यस्) G₂ सुम्य (for
सुग) T₁ G₂ M₁ च (for पथम्) — (L 712)
G₂ M₁ च ये (by transp) M₁ तु (for सु)
— (L 713) G₂ M₂ १ नन्या (for श्रीला) — (L
715) T₁ [अ]प्परस्त्रीभिर् , M₁ पर (for वर) G₂
M₁ अकृशाभिर् (for अप्परो) G₂ M₁ महापथि , M₂
समतत (for महापथम्) — (L 716) G₂ M₁ प्रिय
(for मत्स्य) — (L 717) M₂ च (for सपि)
G₂ M₁ ते च यालमहाभ्रा (M₁ 'च' गैर् , Kumbh ed
ते यालमलवर्णाभिर् (for the prior half) M₂ १ तु

(for त) T₁ G₁ M₂ (inf l n) विमानैर्वृषयोजितै
(for the post. half) — (L 718) G₂ M₁ कपिलादीनि
दानानि श्रद्धायुक्ताश्च ये नरा -- (L 720) G₂ M₂ १
[आ]त्स्य (for [अ]नत्) T₂ G₂ M₁ हेमभूपितै ,
Madras ed हेमभूपणे (for वृषयोजितै) — (L 721)
M₂ वैवन्वत G₂ M₂ १ रम्यम् (for प्राप्य) Madras
ed निषेविम — (L 724) G₂ चैव (for वापि) M₁
ते यान्तिस्त्रिगधान्ये (for the prior half) G₂ M₁ चापि ,
M₂ वापि (for अपि) G₂ M₂ १ लकृते — (L 725)
G₂ M₁ धनदस्य (for धनराज-) G₂ सुवर्ण- , G₂ सौवर्ण
G₂ M₁ भूपिता — (L 726) M₂ च पार्थिव (for
तथैव च) — (L 727) G₂ स्त्रिगधना च , M₂ १ स्त्रिगधानं
च (for 'दानानि) T₁ G₁ शुद्धया (for श्र) — (L 728)
G₂ M₁ वैवन्वतक्षय — (L 729) T₂ G₂ वार- (for
वर-) G₂ M₁ युवनिषि (for यथाकाम) G₂ M₁ समतत
(for सहस्रश) — (L 730) M₂ १ गुड , M₂ (inf
l n) क्षीर (for घृत) G₁ २ M₂ (inf l n) १ गुड ,
M₂ १ घृत (for गुड) — (L 731) G₂ M₁ प्रयच्छति
(for 'त्नेन) G₂ M₂ १ सुसस्कृत — T₂ repeats line
734 after line 775 — (L 734) G₁ विविधानि
(for सुरभीणि) — (L 735) G₂ हस्युक्तैर्विमानैस्ते
G₂ om from the post half up to the prior half
of line 740 — (L 736) M₁ विविधान — Lines

ये प्रयच्छन्ति विभ्रेभ्यो विधित्रात्र घृताद्भुतम् ।
 ते व्रजन्यमलाभ्रामैर्विमानैर्वायुवेगिभि ।
 पुर तत्प्रेतनाथस्य नानाजनसमाकुलम् ।
 पानीय ये प्रयच्छन्ति सर्वभूतप्रजीवनम् ।
 ते सुवृक्षा सुखं यान्ति विमानैर्हैमचोदितै । [740]
 ये तिलांस्तिलधेनु वा घृतधेनुमथापि वा ।
 श्रोत्रियेभ्यः प्रयच्छन्ति सौम्यभावसमन्विता ।
 सोममण्डलसकाशैर्यनैस्ते यान्ति निर्मलै ।
 गीयमानैस्तु गन्धर्वैर्वसवतपुर नृप ।
 येषां धाप्यश्च कृपाश्च तटाकानि सरांसि च । [745]
 दीर्घिका पुष्करिण्यश्च सजलाश्च जलापाया ।
 यानैस्ते यान्ति चन्द्रभेदैर्व्यघटानिनावितैः ।
 चामरैस्तालवृन्तैश्च धीज्यमाना महाप्रभा ।
 नित्यवृष्टा महात्मानो गच्छन्ति यममाटनम् ।
 येषां देवगृहाणीह चित्राण्यायतनानि च । [750]
 मनोहराणि कान्तानि दर्शनीयानि भान्ति च ।
 ते व्रजन्यमलाभ्रामैर्विमानैर्वायुवेगिभि ।
 पुर तत्प्रेतनाथस्य नानाजनसमाकुलम् ।
 वैवस्वत च पश्यन्ति सुप्रचित्त सुप्रस्थितम् ।
 यमेन पूजिता यान्ति देवसालोक्यतां तत । [755]
 देवानुद्दिश्य लोकेषु प्रपासु करकोद्धृतम् ।

शीतलं सलिल रम्यं तृपितेभ्यो दिशन्ति ये ।
 ते तु तृप्तिं परा प्राप्य सुख यान्ति महापथम् ।
 काष्ठपाहुकदा यान्ति तदध्वान सुख नरा ।
 सौवर्णमणिपीठेषु पादौ कृत्वा रयोत्तमे । [760]
 आरामान्दृक्षपण्डांश्च रोपयन्ति च ये नरा ।
 सप्रर्धयन्ति चाव्यग्रा फलपुष्पोपशोभितान् ।
 वृक्षच्छायासु रम्यासु शीतलासु म्वलकृता ।
 यान्ति ते वाहनैर्विच्यै पूज्यमाना मुहुर्मुहु ।
 सेच्यमाना सुरूपामिरत्तमासि प्रयत्नत । [765]
 स्त्रीभि कनकराणिभिर्यथाकाम यथासुखम् ।
 अश्वयान तु गोयान हस्तियानमथापि वा ।
 ये प्रयच्छन्ति विभ्रेभ्यो विमानै कनकोपमै ।
 सुवर्णं रजत वापि विद्रुम माँत्तिक तथा ।
 ये प्रयच्छन्ति ते यान्ति विमानैः काञ्चनोज्ज्वलैः । [770]
 ते व्रजन्ति वरस्त्रीभि सेच्यमाना यथासुखम् ।
 भूमिदा यान्ति त लोक सर्वकारं सुतर्पिता ।
 उदितादित्यसकाशैर्विमानैर्वृषयोजितै ।
 कन्या ये च प्रयच्छन्ति विप्राय श्रोत्रियाय च ।
 दिव्यकन्यावृता यान्ति विमानैस्ते यमालयम् । [775]
 सुगन्धान्गन्धसयोगान्युष्पाणि सुरसीणि च ।
 प्रयच्छन्ति द्विजाप्रेभ्यो भक्त्या परमया युता ।

737-738 = lines 752-753 — (L 738) T₁ जीव (for जन) — (L 739) M₂ has lacuna from पानीय ते up to सर्वकारे in line 772 G₁ om (hapl) from the post half of line 739 up to the prior half of line 742 — (L 740) M₂ -तृप्तमुखा (for वृक्षा सुखं) — (L 742) M₂ (sup lan) शुद्ध (for सौम्य) — (L 743) Kumbh ed सूर्य- (for सोम) G₁ सकाशा (for शैर्) T₁ निर्मला — (L 744) T₁ G₂ नीयमानासु (for गीयमानैस्). G₂ M₄ नरा (for नृप) — G₁ om line 746 and lines 748-749 M₂ om line 749 — (L 750) G₂ [इ]व (for [इ]ह) G₂ M₁ छत्राण्याभरणानि च (for the post half) — (L 751) T₂ G₂ भारत, M₄ माँत्युत (for यान्ति च) — (L 753) T₁ -पदाकुल (for -समा) — (L 755) M₄ यम (for देव) G₂ M₄ गता (for तत) — (L 756) G₂ M₄ मृतान् (for देवान्) T सरकोद्धृत G₂ M₂ प्रपाशाला ममुद्धृत (sic) (for the post half) — (L 758) G₂ च (for तु) G₂ M₄ प्राप्ता (for प्राप्य) T₁ महारथं, M₄ यमालय (for महापथम्) — (L 759) G₂ M₄ तमध्वान (for तद्) — (L 760) M₂ सुवर्ण G₁ M₂ -पीठे तु (for -पीठेषु) M₄ कृत्वा पादौ (by transp); Madras ed

पादं कृत्वा — (L 762) G₂ ये (for च) T₁ G₁ M₂ [अ]भ्यग्र M₄ पुष्पेश्च (for -पुष्पोप-) Madras ed शोभिता G₁ फल पुष्पापशोभित — (L 763) G₂ स्वयकृता (for स्वकृता) — (L 764) G₁ M₂ यांति तेर्, G₂ M₄ यानैस्तु (for यान्ति ते) — G₂ om lines 765-766 M₄ om 765-768 — (L 765) Madras ed अकृशाभि (for उत्तमाभि) — G₂ reads lines 767-768 after line 770 — (L 767) T₂ G₂ अश्वयान तु गोदान हस्ति (G₂ मणि) दानमथापि वा — (L 768) Madras ed ते यांति (for विभ्रेभ्यो) T₁ G₂ कनको (G₂ वाचनो) उज्ज्वले — (L 769) G₂ विद्रुत G₁ तदा (for तथा) — (L 770) G₂ M₄ कनकोज्ज्वले — (L 771) G₂ वरस्त्रीभि (for वर) — (L 772) G₂ M₄ तल्लोक (for त लोक) M₂ मन्वित (for सुतर्पिता) — (L 773) G₂ विमानैर्विभि शुभै, Madras ed 'नैस्ते यमाय (for the post half) — (L 774) G₂ M₄ च ये (by transp) T₂ G₁ विप्राय श्रोत्रियात्मजां; G₂ M₂ श्रोत्रियाय महात्मने (for the post. half) — (L 775) T₂ G₂ सुरस्त्रीसेविता यांति (for the prior half) — (L 776) M₂ सुगन्ध- G₂ ये फलानि प्रयच्छति (for the prior half) — (L 777) G₂ M₂ द्विजाप्रेभ्यो G₂ M₄ ये भक्त्या परमा युता (M₄ नरा), M₂ भक्त्या ये

सुगन्धा सुष्टुवेपाश्च सुप्रभा क्षविभूषणा ।
यान्ति धर्मपुर यानैर्विचित्ररप्यलंकृता ।
दीपदा यान्ति यानैश्च द्योतयन्तो दिशो दश । [780]
आदित्यमदशाकारैर्दीप्यमाना ह्वाग्नयः ।
गृहावमयदातारो ग्रहे काञ्चनपेदिर्के ।
व्रजन्ति वालसूर्याभैर्धर्मराजपुर नरा ।
जलमाजनद्रातार कुण्डिकाकरकप्रदा ।
पूज्यमाना वरन्त्राभिर्यान्ति तृप्ता महागजैः । [785]
पात्राम्यङ्ग शिरोम्यङ्ग पान पादोदक तथा ।
ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यस्ते यान्यस्यैर्मालयम् ।
विश्रामयन्ति ये विप्रान्श्रान्शानध्वनि कर्शितान् ।
चक्रवाकप्रयुक्तेन यान्ति यानेन तेऽपि च ।
न्वागतेन च यो विप्रान्पूजयेद्रामनेन च । [790]
न गच्छति तदध्वान सुप्त परमनिर्वृत ।
नमो ब्रह्मण्यदेणेन यो मा दृष्ट्वाभिवादयेत् ।
व्रतपत्ययतो निय म सुख याति तत्पथम् ।
नम सर्वमभान्ध्रश्चेत्यस्मिन्त्याय दिने दिने ।
नमस्करोति गोभ्यो य म सुख याति तत्पथम् । [795]
नमोऽस्तु प्रियदत्तायेत्येववादी दिने दिने ।
भूमिमात्रमने प्रात दयनाट्टित्यतश्च य ।

सर्वकामैः स तृप्तात्मा सर्वभूषणभूषित ।
याति यानेन दिव्येन सुख वैवस्वतालयम् ।
अनन्तराशिनो ये तु डम्भाहकारवर्जिता । [800]
तेऽपि सारमयुक्तेन यान्ति यानेन वै सुखम् ।
ये चाप्येकेन भुक्तेन वर्तन्ते डम्भवर्जिता ।
हसयुक्तैर्विमानैस्तु सुख यान्ति यमालयम् ।
चतुर्थेन च भुक्तेन वर्तन्ते ये जितेन्द्रिया ।
यान्ति ते धर्मनगर यानैर्वैर्हिण्योजितैः । [805]
तृतीयदिवसेनेह भुञ्जते ये जितेन्द्रिया ।
तेऽपि हस्तिरथ यान्ति तत्पथ कनकोज्ज्वलैः ।
पष्टाहकालिको यस्तु वर्षमेक तु वर्तते ।
कामक्रोधविनिर्मुक्त शुचिर्नित्य जितेन्द्रिय ।
स याति कुञ्जरस्थस्तु जयशब्दरव्युत् । [810]
पद्मोपवासिनो यान्ति यानैः शार्दूलयोजितैः ।
धर्मराजपुर रम्य दिव्यस्त्रीगणसेवितम् ।
ये च मामोपगाम वै कुर्वन्ते सयतेन्द्रिया ।
तेऽपि सूर्योदयप्ररयैर्यान्ति यानैर्मालयम् ।
अग्निप्रवेश यश्चापि कुरुते मद्रतात्मना । [815]
स यात्यग्निप्रकाशेन विमानेन यमालयम् ।
प्राणास्त्यजति यो विप्रो मा प्रपन्नो ह्यनाशक ।

पन्ना पुना — (L 778) G₂ M₂ 4 ते सुगन्धा सुवेपा
(M₂ 'त्पा)श्च (for the prior half) M₂ वना (for
-पना) M₂ सु (for स्तु) G₂ M₂ भूषिता (for
भूषणा) — (L 779) G₂ चारि (for यानैर्) G₂
M₂ अन्दलहना (M₂ त) — (L 780) G₂ M₂ दीप-
यनो (for दोन) — (L 781) M₂ शालाव (for
आदित्य) G₂ दीपयन (for दीप्यमाना) Madras ed
वया (for दश) — (L 782) M₂ 4 गृहे (for ग्रहे)
— (L 784) G₁ lacuna, G₂ करज (for करक-)
— (L 786) G₂ पात्रामग (for 'भ्यङ्ग) M₂ शिरोम्यङ्ग
न्वान (for 'भ्यङ्ग पान) G₂ M₂ तन (for तथा)
— (L 787) T₁ यथाक्रम, T₂ यथाविधि (for यमालयम्)
— (L 788) G₂ M₂ 4 विश्रामयति G₂ यो मर्त्य, M₂ 4
यो विप्र (for ये विप्रश्च) T G₁ M₂ अध्वान (for अध्वानि)
G₂ M₂ 4 श्रान्तमध्वनि कर्शित (for the post half)
— (L 789) G₂ M₂ यानि G₂ M₂ 4 मो (for ते)
— (L 790) M₁ [र]व (for the first च) G₂
M₂ 4 विप्र (for विप्रात्) — (L 791) T₁ तथा-
ध्वान, G₁ नदा, G₂ M₂ नम (for नम्) — (L 792)
G₂ M₂ 4 वेवाय (for वेवेनि) M₂ [र]त्यात्मान यो
(for यो मा दृष्ट्वा) G₂ मा (for मा) — (L 793)
T₁ व्रतीव, G₂ M₂ प्रयत, M₂ प्रणमत् (for व्रतवत्)
G₂ M₂ सु- (for स) T₁ तत्पथ, M₂ निर्वृत (for

तत्पथम्) — (L 794) T₁ M₂ 8 (step 4n)
-महाम्यद्गु (for सभा) G₂ M₂ [अ]भिधाय, M₂ 'याय
(for 'ह्याय) — G₁ om (hapl) lines 795-796
— (L 795) T₂ M₂ नित्य गा सु (for गोभ्यो य स)
— G₂ om line 796 — (L 796) M₂ नमस्तुभ्य, M₂
तुभ्य चेनि (for [र]चेववादी) — (L 797) M₂ आक्रम्यते
M₂ नर, M₂ तु य (for च य) — (L 798) G₂
M₂ 4 स सर्वकामतृप्तात्मा (for the prior half) G₁ भूषितै
(for 'त) — (L 799) T G₁ M₂ याति M₂ दिव्येन
यानेन (by transp) G₂ सुख वैवस्वतक्षय (for the post.
half) — T₁ om lines 800-803 — (L 800) G₁
दमानुषविवाजिता (for the post half) — (L 802)
G₂ M₂ मक्तेन (sic) — (L 803) M₂ ते चापि हसयुक्तेन,
M₂ हसयुक्तेन यानेन (for the prior half) — (L 804)
G₂ [र]व मक्तेन, M₂ [र]व मक्तेन (for च सु) — (L
805) G₂ चाजितै (for -यो) — G₂ om (hapl)
lines 806-811 — (L 807) M₂ ते च हस्तिपथैर्यानि
— (L 808) T G₂ M₂ पष्टाहकालिको, G₁ पष्टान्ना, M₂
पष्टान्न (for पष्टाह) — (L 810) T₂ G₁ M₂ कुजरसैस्,
M₂ 'रथ्य — (L 812) T₁ G₂ 2 M₂ दिव्य (for रम्य)
M₂ दिव्य स्त्रीगणसेविता — (L 813) M₂ तु (for च)
T₂ नियतेन्द्रिया — (L 815) T₁ अग्निप्रवेशन यश्च (for the
prior half) G₂ कुर्वन्ते — T₁ G₁ om (hapl) lines

स वालाङ्गप्रकाशेन ब्रजेषानेन तत्पथम् ।
 प्रविष्टोऽन्तर्जले यस्तु प्राणास्स्यजति मानव ।
 सोममण्डलकल्पेन याति यानेन तत्पथम् । [820]
 स्वशरीरं हि गृध्राणा मन्मना य प्रयच्छति ।
 स याति रथमुख्येन काञ्चनेन यमालयम् ।
 गोकृते स्त्रीकृते चैव हता विप्रकृतेऽपि च ।
 ते यान्त्वमरकन्यामि सेच्यमाना रधिप्रभा ।
 ये च कुर्वन्ति मद्भक्त्यास्त्रीयात्रा जितेन्द्रिया । [825]
 ते पन्थान महात्मानो यानैर्यान्ति सुनिर्वृता ।
 ये यजन्ति द्विजश्रेष्ठा क्रतुभिर्भूरिदक्षिण ।
 हससारससयुक्तैर्यानिस्ते यान्ति तत्पथम् ।
 परपीडामकृत्वैव श्रुत्यान्विभ्रति ये नरा ।
 तत्पथ ते सुख यान्ति विमानै काञ्चनोज्ज्वलै । [830]
 ये समा सर्वभूतेषु जीवानामभयप्रदा ।
 क्रोधलोभनिर्मुक्ता निगृहीतेन्द्रियास्तथा ।
 पूर्णचन्द्रप्रतीकाशैर्विमानैस्ते महाप्रभा ।
 यान्ति वैवस्वतपुर देवगन्धर्वसेविता ।
 ये मामेकान्तभायेन देव श्यम्यकमेव च । [835]
 पूजयन्ति नमस्यन्ति स्तुवन्ति च दिने दिने ।
 वर्मराजपुर यान्ति यानैस्तेऽर्कसमप्रभै ।
 पूजितास्तत्र धर्मेण स्वय माल्यादिभि शुभै ।

यान्त्येव मम लोक धा रुद्रलोकमयापि वा ।

Colophon

वैशपायन उवाच ।

श्रुत्वा यमपुराध्वान जीवाना गमन तथा । [840]
 धर्मपुत्र प्रहृष्टात्मा वेशव पुनरग्रणीत् ।
 देवदेवेश इत्येव ऋषिसर्वैरमितृत ।
 भवान्भक्तर श्रीमान्सहस्रादित्यमप्रभ ।
 सर्वसम्भव सर्वज्ञ सर्वधर्मप्रवर्तक ।
 सर्वदानफल सांभ्र कथयन्व ममाच्युत । [845]
 दान देय कथ कृष्ण कीदृशाय द्विजाय वै ।
 कीदृश वा तप कृष्या तत्फल कुत्र भुज्यते ।
 एवमुक्त्वा हृषीकेशो धर्मपुत्रेण धीमता ।
 उवाच धर्मपुत्राय पुण्यान्धर्मान्महोदयान् ।
 शृणुवाचहितो राजन्भूत पापघ्नसुचमम् । [850]
 सर्वदानफल सौम्य न श्राव्य पापकर्मणाम् ।
 यच्छ्रुत्वा पुरुष स्त्री वा नष्टपाप समाहित ।
 तत्क्षणात्पूतता याति पापकर्मरतोऽपि वा ।
 एकाहमपि कौन्तेय भूमावुत्पादित जलम् ।
 सप्त वारयते पूर्वान्विनृष्णा यत्र गौर्भवेत् । [855]
 पानीय परम लोके जीवाना जीवन स्मृतम् ।

817-823 — (L 817) G₂ M₂ s मर्त्या (for विप्रो)
 M₂ s [s]पि (for हि) — (L 819) G₂ मन्मना (for
 मानव) — (L 820) M₂ s (sup lin) -तत्पथेन,
 Madras ed -यानेन (for -कल्पेन) — (L 821)
 G₂ -शरीरगणि (for 'र हि) — (L 823) M₂ वापि
 (for चैव) G₁ गोकृते स्त्रीकृते चैव (for the prior
 half) G₂ M₁ तथा, Kumbh ed हत्वा (for एता)
 G₁ -ग्रहेषु (for ऋतेऽपि) T₁ G₂ ये, M₂ s वा (for च)
 — (L 824) T₂ ये (for ते) — (L 825) G₂ [s]पि
 (for च) M₁ मद्भक्त्या — (L 826) G₂ M₁ सुप्त
 नरा (for सुनिर्वृता) — (L 828) G₂ M₁ -युक्तेन (for
 -सयुक्तेर्) G₂ M₁ याति यानेन तत्पथ — (L 829) T₂
 G₂ यो T₂ G₁ 2 नर (for नरा) — (L 830) T₂
 M₂ सु, G₁ 2 म- (for त) T₂ G₂ याति — (L
 834) M₂ ने च (for देव) G₂ पूजिता (for -सेविता)
 — (L 835) G₂ M₂ s मन्मना (for देव) M₁ वा (for
 च) — (L 838) G₂ M₂ s गुणै (for शुभै) — (L
 839) G₁ s [य]व (for [य]व) Kumbh ed धर्म (for
 मम) — Colophon — Sub parvan G₂ s M₂ s देव्यन्
 धर्म — Adhy nam T G₁ यमपुराध्वानवणन, M₂

यमलोकवर्णन — Adhy no T₁ 88, T₂ G₁ 2 87,
 G₂ 99, M₂ 5, M₂ 86, M₂ 98 — (L 840) G₂
 जीवितागमन तथा — Before line 842, MSS ins सुषिष्टिर
 उवाच — (L 842) G₂ M₁ सदा देवेर् (for ऋषिसर्वैर्)
 — After line 842, M₁ reads line 846, repeating it
 in its proper place, — (L 843) T G₁ भगवन्मह
 (G₁ 'व)ञ्छ्रीमन्, G₂ भगवन्भवकर श्रीमन् (hypermetric)
 (for the prior half) M₂ -मनिम (for -मप्रम)
 — (L 844) G₂ M₁ महार (for -ममव) G₂ धर्मश्च
 (for सर्वश्च) — (L 846) G₂ M₂ s (both times)
 हत्वा (for देय) M₁ (both times) द्विजानये (for 'य वै)
 — M₁ om line 847 — (L 847) G₂ वाय (for
 कुत्र) — (L 849) G₂ M₁ धर्मान्पुण्यान् (by transp)
 — Before line 850, MSS ins श्रीभगवानुवाच — (L
 851) G₂ M₂ s -कर्मणा (for 'णान्) — (L 852)
 G₂ M₁ नष्टपापा समाहिता — (L 853) G₂ M₂ s
 यानि. G₂ M₁ -रता अपि (for -रतो ऽपि वा) — (L
 856) M₁ पर (for स्मृतर्) G₂ जीवानां परम विदु- (for
 the post half) — (L 857) G₂ M₂ s शश्वती (for

पानीयस्य प्रदानेन तृप्तिर्भवति पाण्डव ।
 पानीयस्य गुणा दिव्या परलोकं सुखावहा ।
 तत्र पुष्पोदकी नाम नदी परमपावनी ।
 कामान्द्रदानि राजेन्द्र तोयदान यमालये । [860]
 शीतल सलिल तस्या अक्षरममृतोपमम् ।
 शीततोयप्रदातृणा भवेद्विल मुग्धावहा ।
 ये चाप्यतोयदातारं पूयन्तेषा विधीयते ।
 प्रणश्यत्यम्बुपानेन सुमुक्षा च युधिष्ठिर ।
 तृपितस्य न चानेन पिपासापि प्रणश्यति । [865]
 तस्मात्तोय सदा देय तृपितेभ्यो विजानता ।
 अग्नेर्मूर्तिं त्रितैर्योनिरमृतस्य च सभव ।
 अतोऽम्भ सर्वभूताना मूलमि युच्यते बुध ।
 अद्भि सर्वाणि भूतानि जीवन्ति प्रभवन्ति च ।
 तस्मात्सर्वेषु दानेषु तोयदान विशिष्यते । [870]
 सर्वदानतपोयज्ञैर्यथाप्य फल्गुत्तनम् ।
 तस्मै तोयदानेन प्राप्यते नात्र नशय ।
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यस्त्वदानं सुमन्वृतम् ।
 तस्त्वे दत्ता न्वय प्राणा भवन्ति भरतर्षभ ।
 अत्रात्रक च गुरु च अग्ने जीव प्रतिष्ठित । [875]
 इन्द्रियाणि च बुद्धिश्च पुण्येन्यत्रेन नित्यम् ।
 अत्रहीनानि नीदन्ति सर्वभूतानि पाण्डव ।

तेजो यल च वीर्यं च सत्त्वं रूपं धृतिर्धृति ।
 ज्ञानं मेधा तथायुश्च सर्वमग्ने प्रतिष्ठितम् ।
 देवमानवतिर्यक्षु सर्वलोकेषु सर्वदा । [880]
 सर्वकालं हि सर्वेषामग्ने प्राणा प्रतिष्ठिता ।
 अन्नं प्रजापते रूपमन्नं प्रजननं स्मृतम् ।
 सर्वभूतमयं चान्नं जीवश्चान्नमयं स्मृतम् ।
 अग्नेनाधिष्ठितं प्राणं अपानो व्यान एव च ।
 उदानश्च ममानश्च धारयन्ति शरीरिणाम् । [885]
 शयनोत्थानगमनं ग्रहणाकर्षणानि च ।
 सर्वसत्त्वकृतं कर्म चानादेव प्रवर्तते ।
 चतुर्विधानि भूतानि जहमानि स्थिराणि च ।
 अत्राद्भवन्ति राजेन्द्र सृष्टिरेया प्रजापते ।
 विद्यास्थानानि सर्वाणि सर्वयज्ञाश्च पावना । [890]
 अत्राद्यन्माद्यवर्तन्ते तस्मादन्नं परं स्मृतम् ।
 देवा रुद्रादयः सर्वे पितरोऽप्यग्नयस्त्रया ।
 यस्मादग्नेन तुष्यन्ति तस्मादनं विशिष्यते ।
 यस्मादन्नाद्यज्ञा सर्वा कल्पे कल्पेऽसृज्यन्तु ।
 तस्मादन्नात्परं दानं न भूतं न भविष्यति । [895]
 यस्मादन्नात्परं दानं नामुत्रेह च पाण्डव ।
 यक्षरक्षोग्रहा नागा भूता दैत्याश्च दानवा ।

पाण्डव) — (L 858) G₂ M₂ परलोक — (L 860)
 G₂ M₂ कान T₂ M₂-1 नोयदानां — (L 861) G₂
 दिव्यम्, M₂-4 न(M₂ य)प्यान्, Kumbh ed द्यम् (for
 नस्या) Kumbh ed द्यम् — (L 862) G₂ M₂
 क्षीर-, Madras ed भार (for जीव) T G₂ नित्य, G₂
 M₂ दिव्य (G₂ 'व्य) (for नित्य) G₂ M₂ मुग्धावहा
 — (L 863) M₂ भूयम्, M₂ पूय (for पूयम्) — (L
 864) G₂ M₂ 4 प्रदान्यत्यम्बुना (M₂ 'पा)नेन (for the prior
 half) M₂ [न]पि (for च) — (L 865) T₂ G₁ M₂ 3
 [अ]ग्नेन (for [अ]ग्नेन) M₂ 4 पि (for [अ]पि) — (L
 868) G₂ M₂ तस्योय, M₂ त्रैलोक्य (for अतोऽम्भ) — (L
 869) G₂ नन, M₂ अन्न (for अद्भि) — (L 871)
 T प्राप्त (for प्राप्य) — (L 873) M₂ क्षत्रानं सुमन्वृत
 — (L 874) G₂ M₂ तस्माज्जाता (for तस्त्वे दत्ता) G₂
 M₂ 4 पुन्यर्षभ (for भरत) — (L 875) G₂ रेतश्
 (for रक्त) M₂ [अ]ग्ने (for अग्ने) — (L 876) T₁
 lacuna for the first च G₂ [अ]ग्नेन, M₂ [अ]ग्नेन (for
 [अ]ग्नेन) T₁ सुच्यत (for नित्यम्) — (L 877) G₂
 M₂ अग्नेर्देव हि जीवति (for the prior half) — (L
 878) M₂ 4 रू (for वीर्यं) G₂ रूप मत्त (by transp),
 M₂ 4 सत्य (M₂ 'र) वीर्य G M₂ धृतिर्धृति (by

transp), M₂ वल धृति — (L 880) M₂-1
 नानव (for मानव-) T₂ M₂ 4 सवथा — (L
 881) G₂ 3 M₂ सर्वकाल (for 'काल) — (L 882)
 T₁ M₂ प्रजा (M₂ 'जा)पते (for 'पते) — (L 883)
 G₂ M₂ [ए]न (for [अ]न्न) T₂ M₂ जीव (for जीवश्)
 T₁ G₁ M₂ जीवश्चान्नमयं स्मृतं, G₂ M₂ सर्वप्राणमयं स्मृत
 (for the post half) — (L 884) T₂ M₂ 3 [अ]धिष्ठित-
 G₂ M₂ 4 क्षपानो (for अ) — (L 885) T M₂ शरीरिण
 — (L 886) G₂ M₂ 4 गमन — (L 887) T₁
 सत्यमत्त (for सर्वसत्त्व) — (L 888) T G₁ जातानि
 (for भू) — (L 889) G₂ सनातनी (for प्रजापते)
 — (L 890) G₂ यज्ञा सर्वे च पावका (for the post
 half) — T₁ om (hapl) from the post half
 of line 891 up to the prior half of line 896
 — (L 892) G₂ M₂ रुद्रादय (for रुद्रा) G₂ M₂
 सुनयस् (for सप्यग्नयस्) — (L 893) G₂ तस्माद् (for
 य) T₂ G₂ 3 पर स्मृत (for विशिष्यते) — (L
 894) T₂ G₁ 3 M₂ तस्माद् (for य) M₂ अन्न (for
 अन्नाद्) — (L 895) M₂ मूलो (for मूल) — (L
 896) G₂ तस्माद् G₂ M₂ धर्मोयं M₂ कामम् — (L
 898) G₂ M₂ यक्षरक्षोगणा नागा, M₂ 3 ग्रहो नागा (for

तुव्यन्त्यत्रेण यस्मानु तस्मादन्न पर भवेत् ।
 पराब्रह्मपुत्रानो यत्कर्म कुरुते शुभम् । [900]
 तच्छुभस्यैकभागस्तु कर्तुर्भवति भारत ।
 अन्नदस्य त्रयो भागा भवन्ति पुरुपर्षभ ।
 तस्मादन्न प्रदातव्यं ब्राह्मणेभ्यो विशेषत ।
 ब्राह्मणाय दरिद्राय योऽन्नं सवत्सरं नृप ।
 श्रोत्रियाय प्रयच्छेद्द्वै पाकमेदविवर्जित । [905]
 दम्भानृतविमुक्तस्तु परा भक्तिमुपागत ।
 स्वधर्मेणार्जितफलं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 शत वर्षसहस्राणि कामनां कामरूपशृङ्ख ।
 मोदतेऽमरलोकस्थं पूज्यमानोऽपसरोगर्ण ।
 ततश्चापि च्युतं कालान्तरलोके द्विजो भवेत् । [910]
 अग्रमिक्षा च यो दद्याद्दरिद्राय द्विजातये ।
 पण्मासाद्द्वार्षिकं श्राद्धं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 गोसहस्रप्रदानेन यत्पुण्यं समुदाहृतम् ।
 तत्पुण्यफलमाप्नोति नरो वै नात्र सशय ।
 अथ सवत्सरं दद्याद्दरिद्रैश्चैव मयाचते । [915]
 प्रच्छाद्यैव स्वयं नीत्वा तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कपिलानां सहस्रैस्तु यद्देयं पुण्यमच्युते ।
 तत्सर्वमखिलं प्राप्य शकलोके महीयते ।

स शक्रभयने रम्ये वर्षकोटिशतं नृप ।
 यथाकामं महातेजा श्रीद्वल्यम्परसा गणै । [920]
 अग्राजं यस्तु वै दद्याद्द्विजाय नियतव्रत ।
 दशवर्षाणि राजेन्द्र तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कपिलाशतसहस्रस्य विधिवत्तस्य यत्फलम् ।
 तत्पुण्यफलमायाद्यं पुरुरपुरं व्रजेत् ।
 स शक्रभयने रम्ये कामरूपी यथासुखम् । [925]
 शतकोटिसमा राजन्क्रीडतेऽमरपूजित ।
 शकलोकावतीर्णश्च इह लोके महाश्रुति ।
 चतुर्वेदी द्विजं श्रीमाज्जायते राजपूजित ।
 अध्वश्रान्ताय विप्राय क्षुधितायान्नकाङ्क्षिणे ।
 देशकालाभियाताय दीयते पाण्डुनन्दन । [930]
 याचतेऽनं न दद्याद्यो विद्यमाने धनागमे ।
 स लुब्धो नरकं याति कृमीणां कारसूत्रकम् ।
 स तत्र नरं चोरे लोभमोहितचेतन ।
 दशवर्षसहस्राणि क्रिद्यते वेदनादित ।
 तस्माच्च नरकान्मुक्तं कालेन महता हि म । [935]
 दरिद्रो मानुषो लोके चण्डालेष्वपि जायते ।
 यस्तु पासुलपादश्च दूराध्वश्रमकर्षित ।
 क्षुत्पिपासाश्रमं श्रान्तं आर्तं विद्वगतिर्द्विज ।

the prior half) G₁ ३ Ms भूयान्ये च दानवा
 — (L 899) G₁ Ms (sup lin as above) विद्रि-
 प्ये (for पर भवेत्) — (L 900) M₂ युजानो (for
 मुञ्चानो) — (L 901) G₈ [र]द् (for [र]क) — (L
 904) T₁ M₂ ये (for यो) — (L 906) M₂ विनिर्मुक्त
 (for विमुक्तस्तु) — (L 907) M₂ स्वधर्मेणार्जितधनस्
 (for the prior half) — G₈ M₄ om (hapl) lines
 908-912 — (L 908) Kumbh ed and Madras
 ed शत- M₂ सहस्राणां Kumbh ed and Madras
 ed रूपशृङ्ख (for शृङ्ख) — (L 909) T₁ सुर- (for
 स्मर-) M₂ सुरोत्तमं (for स्मरोगणै) — (L
 910) T₂ धन (for च्युत) M₂ इह (for नर-)
 — (L 911) M₂ ३ तु (for च) M₂ द्विजाय वै (for
 द्विजातये) — (L 912) T₂ M₈ पण्मामान्, G₁ पाण्मा-
 साद् G₁ M₂ ३ वार्षिक- (M₂ कं) G₂ प्रच्छाद्य वै स्वयं
 नीत्वा (= var L 916 prior half) — (L 913)
 T₁ lacuna for the post half — (L 914) T₁
 यत् (for तत्) M₂ नास्ति, M₄ नैव (for वै न)
 — M₂ reads lines 915-920 twice — (L 915)
 G₈ मयत्सरे Madras ed -भिक्षाम् M₂ (second time)
 अग्रभिक्षामयाचता (for the post half) — (L 916) G₈
 [र]व (for [र]व) G₈ नीतास्, M₄ नीतस् (for नीत्वा)

M₂ (first time) om शृणु — (L 917) G₈ M₂ (both
 times) ३ सहस्रे M₂ (second time) ३ च (for तु)
 T₂ देव (for देय) M₂ (both times) दत्ते यत्क
 मुच्यते (for the post half) — (L 918) G₈
 M₂ (both times) ३ पुण्यन् (for मर्षन्) — (L
 920) T₁ G₈ क्रीडित्वा — (L 921) T₂ G₁ अन्न च
 (for अग्राज) G₈ च यत्- (for नियत-) — (L 923)
 Prior half, hypermetric T -साहस्र (for -सहस्रस्य)
 M₂ पांडव (for यत्कन्) — (L 924) T₁ यद् (for
 तद्) — (L 926) M₂ ३ दश (for शत) G₈
 M₂ ३ सुर- (for स्मर-) — M₈ om (hapl) lines
 927-928 — (L 927) Madras ed चेद् (for च)
 G₈ M₂ अह्येन (for इह लोके) — M₂ om line 929
 and the prior half of line 930 — (L 929)
 M₄ अथ श्राताय — (L 930) G₈ भूताय (for -याताय)
 M₂ याचते (for दीयते) — (L 931) G₈ याचितो G₈
 M₂ वै (for यो) G₈ धने नृप, M₂ [s]न्नमचये (for
 धनागमे) — (L 934) T₁ M₄ शत- (for दश)
 — (L 935) G₂ [अ]पि (for हि) — (L 936)
 M₂ [उ]व-, Madras ed [ए]व (for [अ]पि)
 — (L 937) G₁ यत् (for यत्) G₈ M₂ ३ तु (for च)
 G₈ दूराध्वक्कम (for श्रम-) M₂ पीडित (for कर्षित)

पृच्छन्वै ह्यन्नदाताग गृहमभ्येत्य याचयेत् ।
 त पूजयेत्तु यत्नेन सोऽतिथि स्वर्गसक्रम । [940]
 तस्मिंस्तुष्टे नरश्रेष्ठ तुष्टा स्यु सर्वदेवता ।
 न तथा हविषा होमैर्न पुष्पैर्नानुलेपनं ।
 अग्नय पार्यं तुन्यन्ति यया ह्यतिथिपूजनात् ।
 कपिलाया तु दत्ताया त्रिविव्रज्ज्येष्ठपुत्रे ।
 न तत्फलमवाप्नोति यत्फल विप्रमोजनात् । [945]
 द्विजपादोदकच्छिन्ना यावत्तिष्ठति मेदिनी ।
 तावत्पुष्करपर्णेन पिबन्ति पितरो जलम् ।
 देवमाल्यापनयन द्विजोच्छिष्टापमार्जनम् ।
 श्रान्तसंवाहन चैव तथा पादावमेचनम् ।
 प्रतिश्रयप्रदान च तथा शय्यासनस्य च । [950]
 एकैक पाण्डवश्रेष्ठ गोप्रदानाद्विप्रियते ।
 पादोदक पाददृत् वीपमध्व प्रतिश्रयम् ।
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यो नोपमर्षन्ति ते यमम् ।
 विप्रातिथ्ये कृते राजन्भक्त्या शुश्रूषितेऽपि च ।
 देवा शुश्रूषिता सर्वे त्रयस्त्रिंशद्भवन्ति ते । [955]
 अभ्यागतो ज्ञातपूर्वो ह्यज्ञातोऽतिथिरुच्यते ।
 तयो पूजा द्विज कुर्यादिति पौराणिकी श्रुति ।
 पादाभ्यङ्गान्नपानैस्तु योऽतिथिं पूजयेन्नर ।
 पूजितस्तेन राजेन्द्र भवामीह न नशय ।
 शीघ्र पापाद्दिनिर्मुक्तो मया चानुग्रहीकृत । [960]

विमानेनेन्दुकल्पेन मम लोक स गच्छति ।
 अभ्यागत श्रान्तमनुव्रजन्ति
 देवाश्च सर्वे पितरोऽग्नयश्च ।
 तस्मिन्द्विजे पूजिते पूजिता स्यु-
 र्गते निराशा पितरो व्रजन्ति । [965]
 अतिथिर्यस्य भ्रमादो गृहात्प्रतिनिवर्तते ।
 पितरस्तस्य नाशन्ति दश वर्षाणि पञ्च च ।
 वर्जित पितृभिरुच्छ्रय स देवैरग्निभि सह ।
 निरय रौरव गत्वा दश वर्षाणि पच्यते ।
 ततश्चापि च्युत कालादिह चोच्छिष्टभुग्भवेत् । [970]
 वैश्वदेवान्तिके प्रासमतिथिं यो न पूजयेत् ।
 स चण्डालत्वमाप्नोति सद्य एव न सशय ।
 निर्वाणयति यो विप्र देशकालागत गृहात् ।
 पतितस्तत्क्षणादेव जायते नात्र सशय ।
 नरके रौरवे घोरे वर्षकोटिं स पच्यते । [975]
 ततश्चापि च्युत कालादिह लोके नराधम ।
 श्वा वै द्वादश जन्मानि जायते क्षुत्पिपासित ।
 चण्डालोऽप्यतिथि प्राप्तो देशकालेऽन्नकाङ्क्षया ।
 अभ्युद्गम्य गृहस्थेन पूजनीयश्च सर्वदा ।
 अनर्चयित्वा योऽश्नाति लोभमोहविचेतन । [980]
 स चण्डालत्वमाप्नोति दश जन्मानि पाण्डव ।
 निराशमतिथि कृत्वा भुञ्जानो य प्रहृष्टवान् ।

— (L 938) T1 G3 M3 श्रान्ति M2 क्षुत्पिपासास्तिनो दीन
 G1 आर्ति, M2 श्रनात्, M4 श्रन- (for श्रान्ति) G3 M4
 विप्रमनिर् — (L 939) G3 एव (for वै हि) G3 M3
 (inf lsn) 4 गृहमभ्येत्य चाग्रया, M2 त्वयाग्रया (for
 the post half) — (L 940) T1 पूजयेत् (for यत्)
 G3 M4 त पूजयति चात्रेन — (L 945) G3 फल न तद्
 (by transp) G3 तत् (for यत्) M2 -भोजने
 — (L 946) T -पादोदके, G3 M4 पादजल- (for -पादोदक-)
 — (L 947) M2 -पात्रेषु, Kumbh ed. -पत्रेण (for
 पर्णेन) — (L 948) G3 M4 देवमाल्यापनयन — After
 line 950, M2 ins

अभ्यङ्गनादि वर्तिकचिन्ता पादावमेचनम् ।

— (L 952) G3 दीप मागप्रतिश्रये (for the post
 half) — (L 954) T G1 2 शुभ्रपते — (L 955)
 M4 भवत्युत्, Kumbh ed अरिदम (for भवन्ति ते)
 — (L 956) G3 M2 4 तु (for हि) — (L
 957) G3 पृषक्, M2 4 (inf lsn) युष (for द्विज)
 — (L 958) M2 -दानैस् (for -पानैस्) G2 [s] निधीन्
 G1 नर — (L 959) G3 M2 4 [ए]व (for [इ]ह)

T1 प्रमवामीह सशय (sic) — (L 960) G3 M2 4
 पाप- (for पापाद्) G3 ग्रह- (for ग्रही) T2 G1 2
 -कृते M3 मया चानुग्रहे कृते (for the post half)
 — (L 965) T1 G3 M2 4 अपि ते (for पितरो) M2
 प्रयाति (for व्रजन्ति) — (L 968) T2 देवैर् (for देवैर्)
 G3 M2 4 मदा (for सह) — (L 969) G3 M2 दृत्-
 (for दश) T2 G2 M3 पच च (for पच्यते) — M3
 om (hnp1) lines 970-975 — (L 970) G3 काले
 दीप (for कालादिह) — (L 972) G1 सत्यन् (for
 सद्य) — (L 973) M4 -कालेतिथि (for -कालागत)
 — (L 976) T नराधिप (for धम) — (L 979)
 G3 प्रत्युद्गम्य, Madras ed अभ्युद्गमा T G1 8 ग्रहसेन
 (sic) G3 M2 4 म (for च) T सर्वथा — (L
 980) Madras ed मोहित- (for -मोहवि-) — (L
 981) T2 M3 आपन्नो (for आमोनि) G3 M4 चडालत्वम-
 वामोति — (L 982) M2 प्रहृष्टधी (for वान्)
 — T2 om line 983 — (L 983) G1 2 M2 किल
 (for [आ]मना) M1 -कफ- (for -कृते) T1 निपा-
 तित — T1 G3 read line 989 after line 983, T2
 after line 982, repeating it in its proper place.

न जानात्यात्मनात्मान विष्टाकूपे निपातितम् ।
 मोघ ध्रुव प्रोर्णयति मोघमस्य तु पच्यते ।
 मोघमन्न सदाश्नाति योऽतिथिं न च पूजयेत् । [985]
 साहोपाङ्गास्तु यो वेदान्पठतीह दिने दिने ।
 न चातिथिं पूजयति वृथा भवति स द्विज ।
 पाकयज्ञमहायज्ञै सोमसस्थाभिरिव च ।
 ये यजन्ति न चार्चन्ति गृहेष्वतिथिमागतम् ।
 तेपा यशोभिकामाना दत्तमिष्ट च यद्भवेत् । [990]
 वृथा भवति तत्सर्वमाशया हि तथा हृतम् ।
 देशकाल च पात्र च स्वशक्तिं च निरीक्ष्य च ।
 अल्प सम महद्वापि कुर्यादातिथ्यमात्मवान् ।
 सुमुख सुप्रसन्नात्मा धीमानतिथिमागतम् ।
 स्वागतेनासनेनान्निरन्नाद्येन च पूजयेत् । [995]
 हित प्रियो वा द्वेष्यो वा मूर्खं पण्डित एव वा ।
 प्राप्तो यो वैश्वदेवान्ते सोऽतिथि स्वर्गसक्रम ।
 क्षुत्पिपासाश्रमार्ताय देशकालागताय च ।
 सकृत्वाज्र प्रदातव्य यज्ञस्य फलमिच्छता ।
 भोजयेदात्मन श्रेष्ठान्विधिवद्भ्यकव्ययो । [1000]
 अन्न प्राणो मनुव्याणामन्नद प्राणदो भवेत् ।
 तस्मादन्न विशेषेण दातव्य भूतिमिच्छता ।
 अन्नद सर्वकामैस्तु सुतुप्त सुप्रलकृत ।
 पूर्णचन्द्रप्रकाशेन विमानेन विराजता ।
 सेव्यमानो वरस्त्रीभिर्मम लोके स गच्छति । [1005]

— (L 984) Ms s सुव, Ms ध्रुव Gs Ms s (*inf* *ln*) s (*sup* *ln*) प्रोर्णयति, Ms पूर्ण* (for प्रोर्ण*)
 Ms s अन्न (for अस्य) — (L 985) Gs तु च,
 Ms स च (for सदा) Gs तु (for च) — (L
 986) Gs सांगोपांग — (L 987) T₁ स (for न)
 Gs Ms s स पठति (for भवति स) — (L 989)
 Gs (second time) [अ]श्रन्ति (for [अ]र्चन्ति)
 — (L 990) Ms तद् (for यद्) — (L 991) Gs
 Ms-s ह (for हि) T₁ Gs हित, Ms-s हृत (for
 हृतम्) — (L 992) Gs Ms s देश (for देश) Gs
 Ms समीक्ष्य तु (Ms च) (for निरीक्ष्य च) — (L 993)
 Ms महत्सम (by transp), Ms स च महद् — (L
 996) Gs Ms s प्रियो वा यदि वा द्वेष्यो (for the prior
 half) — (L 997) Gs य प्राप्तो (by transp), Ms
 प्राप्नोति — (L 998) T Gs देशकालगताय च — (L
 999) Madras ed स्वगस्य (for यज्ञस्य) — (L
 1002) Ms अशेषेण (for वि*) — (L 1003) Gs
 रश्म्यलकृत*, Ms सुव*, Ms स्वभ्य* (for सुप्र*)
 — (L 1004) T₂ G₁ Ms विराजते — (L 1005)

क्रीडित्वा तु ततस्त्वस्मिन्वर्षकोटिं यथामर* ।
 ततश्चापि च्युत कालादिह लोके महायज्ञा ।
 वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो भोगवान्ब्राह्मणो भवेत् ।
 यथाश्रद्ध तु य कुर्यान्मनुष्येषु प्रजायते ।
 महाधनपति श्रीमान्वेदवेदाङ्गपारग । [1010]
 सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो भोगवान्ब्राह्मणो भवेत् ।
 सर्वातिथ्य तु य कुर्याद्द्वर्षमेकमकटमप ।
 धर्माजितधनो भूत्वा पापभेदविवर्जित ।
 देवानिव स्वय विप्रानर्चयित्वा पितृनपि ।
 विप्रानब्राह्मणाशी यस्तस्य पुण्यफल शृणु । [1015]
 वर्षेणैकेन यावन्ति पिण्डानश्नन्ति वै द्विजा ।
 तावद्द्वर्षाणि राजेन्द्र मम लोके महीयते ।
 ततश्चापि च्युत कालादिह लोके महायज्ञा ।
 वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो भोगवान्ब्राह्मणो भवेत् ।
 सर्वातिथ्य च य कुर्याद्यथाश्रद्ध नरेश्वर । [1020]
 अकालनियमेनापि सत्यवादी जितेन्द्रिय ।
 सत्यसधो जितक्रोध शास्त्राधर्मविवर्जित ।
 अधर्मभीरुधर्मिष्ठो मायामात्सर्यवर्जित ।
 श्रद्धधान शुचिर्नित्य पाकमेदविवर्जित ।
 स विमानेन दिव्येन दिव्यरूपी महायज्ञा । [1025]
 पुरदरपुरं याति गीयमानोऽप्सरोगणै ।
 मन्वन्तरं तु तत्रैव क्रीडित्वा देवपूजित ।
 मानुष्यलोकमागम्य भोगवान्ब्राह्मणो भवेत् ।

Gs Ms देव (for मम) — (L 1006) Gs स्वर्गे
 (for तस्मिन्) — (L 1007) Ms विदेशेपूजायते
 (for the post half) — Ms om (hapl) lines
 1009-1011 — (L 1009) Gs श्रद्ध तु य, Ms श्रद्ध-
 भूयस् (for यथाश्रद्ध) Gs Ms s मानुषे (Ms मनुष्ये)पूजायते
 (for the post half) — (L 1011) Gs Ms s-शास्त्रार्थ
 विद्विहान्, Ms वित्प्राप्तो (for तत्त्वज्ञो) — (L 1012)
 T₁ G₁ वर्षकोटिम् (for *मेकम्) — (L 1015)
 Ms विप्रो नाब्राह्मणाशी (*inf* *ln* *प्राप्तमानमाशी) यत्
 — (L 1016) Gs ये (for वै) — (L 1018)
 Gs Ms महीयते (for महायज्ञा) — (L 1019)
 Ms वेदार्थ- (for शास्त्रार्थ) — (L 1020) Gs
 Ms s तु (for च) Gs यथाश्रद्ध — (L 1022)
 Ms s (*inf* *ln*) शास्त्रधर्म, Ms शोका* (for
 शक्ता*) — (L 1026) T₁ Ms s नीयमानो (for
 गीय*) — (L 1027) Gs Ms s च (for तु). Gs
 Ms [ए]क (for [ए]व) Ms वेद- (for देव) — (L
 1028) Gs मनुष्य (for मा*) — (L 1029) Ms

दश जन्मानि विप्रचसामुयाद्राजपूजित ।
जानिस्तरश्च भवति यत्र तत्रोपजायते । [1030]

Colophon

मगवानुवाच ।

अत पर प्रवक्ष्यामि भूमिदानमनुत्तमम् ।
य प्रयच्छति विप्राय भूमिं रम्या सदक्षिणाम् ।
श्रोत्रियाय दरिद्राय साग्निहोत्राय पाण्डव ।
स सर्वकामवृत्तात्मा सर्वरत्नविभूषित ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो दीप्यमानोऽर्कवत्सदा । [1035]
वालसूर्यप्रकाशेन विचित्रव्रजशोभिना ।
याति यानेन दिव्येन मम लोके महायशा ।
तत्र दिव्याङ्गनामिस्तु सेव्यमानो यथासुखम् ।
कामग कामरूपी च क्रीडत्यप्सरमा गणैः ।
यावद्विमर्ति लोकान्चै भूमिं कुरुकुलोद्वह । [1040]
तावद्भूमिप्रद काम मम लोके महीयते ।
न हि भूमिप्रदानाद्द्वै दानमन्यद्विधिष्यते ।
न चापि भूमिहरणात्पापमन्यद्विधिष्यते ।
दानान्यन्यानि हीयन्ते कालेन कुरुपुगव ।
भूमिदानस्य पुण्यस्य क्षयो नैवोपपद्यते । [1045]
ब्राह्मणाय दरिद्राय भूमिं दत्ता तु यो नर ।
न हिंसति नरव्याघ्र तस्य पुण्यफलं शृणु ।
सप्तद्वीपममुद्रान्ता रत्नधान्यसमाकुला ।
स शैलवनदुर्गाद्या तेन दत्ता मही भवेत् ।

भूमिं दृष्ट्वा दीयमाना श्रोत्रियायाग्निहोत्रिणे । [1050]
सर्वभूतानि मन्यन्ते मा ददातीति हर्षवत् ।
सुवर्णमणिरत्नानि धनधान्यवसूनि च ।
सर्षद्वानानि वै राजन्ददाति वसुधा ददन् ।
सागरान्मरित शैलान्समानि विषमाणि च ।
सर्वगन्धरसाश्चैव ददाति वसुधां ददन् । [1055]
क्षोषधी फलसपत्रा नानापुष्पफलान्विता ।
कमलोत्पलपण्डाश्च ददाति वसुधा ददन् ।
धर्मं काम तथार्यं च वेदान्यज्ञास्तथैव च ।
स्वर्गमार्गगतिं चैव ददाति वसुधा ददन् ।
अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैर्यै यजन्ते सदक्षिणैः । [1060]
न तत्फलं लभन्ते ते भूमिदानस्य यत्फलम् ।
श्रोत्रियाय महीं दत्त्वा यो न हिसति पाण्डव ।
तद्दानं कथयिष्यन्ति यावन्नोका प्रतिष्ठिता ।
तावत्स्वर्गोपभोगाना भोक्कार पाण्डुनन्दन ।
सन्यपूर्णो महीं यस्तु श्रोत्रियाय प्रयच्छति । [1065]
पितरस्तस्य वृष्यन्ति यावदाभूतसङ्गवम् ।
मम रुद्रस्य सवितुस्त्रिदशानां तथैव च ।
प्रीतये विद्धि राजेन्द्र भूमिर्दत्ता द्विजाय वै ।
तेन पुण्येन पूतात्मा दाता भूमेर्युधिष्ठिर ।
मम सालोक्यमायाति नात्र कार्या विचारणा । [1070]
यत्किञ्चित्कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकाशिस ।
स च गोकर्णमात्रेण भूमिदानेन शुध्यति ।
सामोपवासे यत्पुण्यं कृच्छ्रे चान्द्रायणेऽपि च ।

प्राप्त्याद् (for आप्तुं) Gs Ms प्राप्त्यादेव पूजित — (L 1030) Gs Ms यत्रैव (for तत्रोप-) — Colophon om in Gs Ms 4 — Sub-parvan Gs वैष्णवधर्म — Adhy no T1 99, T2 G1.2 88, Ms 87 — T Gs 3 Ms-4 om the ref Gs om. lines 1033-1035 — (L 1035) G1.2 Ms यथा (for सदा) — (L 1037) G1.2 लोके — (L 1039) G1.2 कामद् (for 'ग') — Ms om. lines 1040-1041 — (L 1041) T1 G2 Ms काल; G1 काले (for काम) — (L 1045) T1 Ms क्षय — (L 1048) Ms सप्तद्वीपा Kumbh ed रत्नमन्त्रयभकुला (for the post. half) — (L 1049) Ms मवेन्मही (by transp) — (L 1050) Gs Ms [आ]हितामये (for [अ]-ग्निहोत्रिणे) — (L 1051) Gs Ms मे, Ms om, Ms मद् (for मां) Gs [र]ह (for [र]ति) Gs हर्षिता (for हर्षवत्) — (L 1053) Ms राजा (for राजन्) T2 (inf) as above) स्वर्गमार्गगतिं चैव (for the prior half) Ms ददत् — Gs om (hapl) lines

1054-1057 — (L 1055) Ms 4 सर्वगन्धरसान्तेहान् (for the prior half) — T2 repeats lines 1056-1057 after line 1059 — (L 1056) T1.2 (both times) क्षोषधी T1.2 (first time) सपत्रां (for 'त्रा) T1.2 (first time) फलान्विता, Ms फलोपगा, Ms फलोदका (for फलान्विता) — (L 1057) Ms 8 ददत् — (L 1058) G1.2 Ms चार्थे (by transp) Ms धर्मान्कामास्तथार्थं च (for the prior half) — (L 1059) T2 Gs Ms 4 मोक्ष- (for -मार्ग-) G1 गतिश्, Ms गतीश् (for -गति) G2 Ms 4 ददत् — (L 1060) T2 Gs Ms-4 यजति — (L 1061) Gs Ms 4 मवेत्तेषां, Ms भजने ते (for ह्मन्ते ते) — (L 1063) Gs 8 Ms 4 त जना (for तद्दान) — (L 1068) Ms तद्धि (for विद्धि) — (L 1069) Ms स च (for तेन) — (L 1070) Kumbh ed. and Madras ed आप्नोति (for आयाति) Gs Ms 4 मम सालोक्य (Ms 'युज्य)तां याति (for

भूमिगोकर्णमात्रेण तत्पुण्य तु विधीयते ।
सर्वतीर्थाभिपेके च यत्पुण्य मसुदाहृतम् । [1075]
भूमिगोकर्णमात्रेण तत्पुण्य तु विधीयते ।

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेव नमस्तेऽस्तु वासुदेव सुरेश्वर ।
गोकर्णस्य प्रमाणं वै वक्तुमर्हसि तत्त्वत ।
भगवानुवाच ।

शृणु गोकर्णमात्रस्य प्रमाणं पाण्डुनन्दन ।
त्रिंशद्दण्डप्रमाणेन प्रमितं सर्वतोद्दिशम् । [1080]
प्रत्यक्प्रागपि राजेन्द्र तत्तथा दक्षिणोत्तरम् ।
गोकर्णं तद्विदुः प्राहुः प्रमाणं धरणेर्नृप ।
सन्नृप गोदात यत्र सुखं तिष्ठत्ययन्त्रितम् ।
सर्वस्य कुरुशार्दूल तच्च गोकर्णमुच्यते ।
किंकरा मृत्युदण्डाश्च कुम्भीपाकाश्च दारुणा [1085]
घोराश्च वारुणा पाशा नोपसर्पन्ति भूमिदम् ।
निरया रौरवाद्याश्च तथा चैतरणी नदी ।
तीव्राश्च यातना कष्टा नोपसर्पन्ति भूमिदम् ।
चित्रगुप्तं कलिं कालं कृतान्तो मृत्युरेव च ।
यमश्च भगवान्साक्षात्पूजयन्ति महीप्रदम् । [1090]
रुद्रं प्रजापतिं शक्रं सुरा ऋषिगणास्तथा ।

अहं च प्रीतिमात्राजन्पूजयामो महीप्रदम् ।
कृदाभृत्यस्य कृदागो कृदाश्वस्य कृदातिथे ।
भूमिर्देया नरश्रेष्ठ स निधिः पारलौकिकः ।
सीदमानकुटुम्बाय श्रोत्रियायाम्निहोत्रिणे । [1095]
व्रतस्थाय दरिद्राय भूमिर्देया नराधिप ।
यथा हि धात्री क्षीरेण पुत्रं वर्धयति न्ययम् ।
दातारमनुगृह्णाति दत्ता ह्येव वसुधरा ।
यथा विभक्तिं गौर्वत्सं सृजन्ती क्षीरमात्मनः ।
तथा सर्वगुणोपेता भूमिर्देवति भूमिदम् । [1100]
यथा वीजानि रोहन्ति जलसिक्तानि भूपते ।
तथा कामा प्ररोहन्ति भूमिदन्य दिने दिने ।
यथोदयस्तु सूर्यस्य तमः सर्वं व्यपोहति ।
तथा पापं नरस्येह भूमिदानं व्यपोहति ।
दाता दशानुगृह्णाति यो हरेद्दशं हन्ति च । [1105]
अतीतानागतानीह कुलानि कुरपुगव ।
आश्रुत्य भूमिदानं तु त्वा यो वा हरेत्पुनः ।
स वन्द्यो वारुणं पाशैः क्षिप्यते पूयशोणिते ।
स्वदत्ता परदत्ता वा यो हृणेत वसुधराम् ।
न तस्य नरकादोराद्विद्यते निष्कृतिः क्वचित् । [1110]
ब्राह्मणस्य हते क्षेत्रे हन्याद्वादादा पूर्वजान् ।
स गच्छेत्कृमियोनिं च न च मुच्येत जातु स ।

the prior half) — (L 1073) G₃ M₂ 4 नीर्णे (for कृच्छ्रे) — After line 1074, G₃ M₂ and Madras ed 108.

वेदपारायणे यत्तु परं पुण्यमुत्पादयति ।

भूमिं गोकर्णमात्रेण तत्पुण्यं तु विधीयते ।

[(L 1) Madras ed वेदानां पारणे यत्तु (for the prior half) — (L 2) = (var) line 1074 M₂ भूमेर् (for भूमिं) and फल (for पुण्य)]

— (L 1078) G₃ M₂ 4 भे (for वै) M₂ मानद (for तत्त्वत) — (L 1080) G₁ -दिश — (L 1081) T₁ तत्त्वा, G₃ सर्वतो, M₂ त तथा (for तत्तथा). — (L 1082) G₃ धरणे, M₂ इति तत् (for तद्विदुः) — (L 1083) T₁ G₁ 2 M₂ [अ]नद्वित (for [अ]र्षिप्रतम्) — (L 1085) G₃ -पाशाश्च (for दण्डाश्च) — (L 1087) G₃ M₂ तु (for च) — (L 1088) T₁ G₃ M₂ 2 काष्ठा, G₃ कृष्टा (for कष्टा) T₁ M₂ -सर्पति — (L 1090) T₂ स नित्यदा (for महीप्रदम्) — (L 1091) G₃ M₄ पशु (for प्रजा-) — (L 1092) G₃ पूजयति, M₂ 4 *यामि (for *यामो) — (L 1093) M₄ -भृच्छे,

Madras ed -यत्तरय (for मूलस्य) M₂ कृदास्य कृदाभृत्यस्य (for the prior half) M₂ कृदाश्वस्य (for कृदाश्वस्य) — (L 1094) M₂ स- (for स) G₁ नर, G₃ [s]तिधि (for निधि) — (L 1095) G₃ M₂ [आ]दिनामये (for [अ]ग्निहोत्रिणे) — (L 1096) G₃ व्रतस्थाय (for व्रत) — (L 1097) G₃ M₂ 2 (यत्त्वं ह्येव) 2 जनित्री (for हि धात्री) G₃ M₂ ह्यव (for त्वयन्) — (L 1098) G₃ [ए]व (for [ए]व) — (L 1099) G₃ M₂ सृजति — (L 1101) G₃ वीज (for जल) G₃ M₂ भूते (for भूपते) — (L 1102) T₁ यथा (for तथा) — (L 1103) T G₁ 2 M₂ 2 यथोदय, Kumbh ed यथा तेजस् M₂ lacuna for तु सूर्यस्य — (L 1104) G₃ तथा नरस्य तत्प्राप (for the prior half) — M₂ om lines 1105-1155 — (L 1105) M₂ गृह्णाति G₃ पच (for हन्ति) M₂ स (for च) — (L 1106) T₁ G₃ अतीतान्यागतानि च (sic) M₂ कुल (for कुरु) — (L 1107) G₃ 2 M₂ आश्रित्य G₃ M₂ भूमिं वा (M₂ ना) न्यस्तु, M₂ भूमिं न ददाद् (for भूमिदानं तु) T₂ G₁ 2 [S]पाहरेत्, M₂ 2 [S]पह (for वा ह) — (L 1109) M₂ हरेत्तु (for हरेत्) — (L 1112) G₃ स (for the second च)

दत्त्वा भूमिं द्विजेन्द्राय यत्नामेवोपजीवति ।
 गवा शतसहस्रस्य हन्तु स लभते फलम् ।
 सोऽथ गिरास्तु पापात्मा कुम्भीपाकेषु पच्यते । [1115]
 दिव्यैर्षर्महस्रैस्तु कुम्भीपाकाद्विनि स्रुत ।
 इह लोके भवेत्स श्वा शतजन्मानि पाण्डव ।
 दत्त्वा भूमिं द्विजेन्द्राणा यत्नामेवोपजीवति ।
 स मूढो याति दुष्टात्मा नरकानेकविंशतिम् ।
 नरकेभ्यो विनिर्मुक्तः शुना योनिं स गच्छति । [1120]
 हलकृष्टा मही देया सत्रीजा सस्यमालिनी ।
 नय वा सोढका देया दरिद्राय द्विजातये ।
 एव दत्ता मही राजन्प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 सर्वान्क्रामानवाप्नोति मनसा चिन्तितानि च ।
 बहुमिर्षेयुषा दत्ता दीयते च नराधिपै । [1125]
 यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम् ।
 य प्रयच्छति कन्या वै सुरूपा श्रोत्रियाय वै ।
 स ब्रह्मदेवो राजेन्द्र तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 बलीवर्द्धसहस्राणा दत्तानां धुर्यवाहिनाम् ।
 यत्फलं लभते राजन्कन्यादानेन तत्फलम् । [1130]
 गवा शतसहस्रस्य सम्यग्दत्तस्य यत्फलम् ।
 तत्फलं समवाप्नोति य प्रयच्छति कन्यकाम् ।
 यावन्ति चैव रोमाणि कन्याया कुरुपुगव ।
 तावद्दर्षमहस्राणि मम लोके महीयते ।

ततश्चापि च्युत कालादिह लोके स जायते । [1135]
 पण्डङ्गविष्वत्सुर्वेदी सर्वलोकार्चितो द्विज ।
 य सुवर्णं दरिद्राय ब्राह्मणाय प्रयच्छति ।
 श्रोत्रियाय दरिद्राय बहुपुत्राय पाण्डव ।
 विमुक्तः सर्वपापेभ्यो बालसूर्यसमप्रभः ।
 विमानं दिव्यमारूढं कामगं कामभोगवान् । [1140]
 वर्षकोटिं महातेजा मम लोके प्रमोदते ।
 ततः कालावतीर्णश्च सोस्मिल्लोके हि जायते ।
 वेदवेदाङ्गविद्विप्रः कोटीघनपतिर्भवेत् ।
 यश्च रूप्यं प्रयच्छेद्द्वै दरिद्राय द्विजाय वै ।
 कृशवृत्ते कृशगवे स मुक्तः सर्वकिल्बिषै । [1145]
 पूर्णचन्द्रप्रकाशेन विमानेन विराजता ।
 कामरूपी यथा काम स्वर्गलोके महीयते ।
 ततोऽवतीर्णः कालेन लोके चास्मिन्महायशा ।
 सर्वलोकार्चितः श्रीमात्राजा भवति वीर्यवान् ।
 तिलपर्वतकं यस्तु श्रोत्रियाय प्रयच्छति । [1150]
 विद्येयेण दरिद्राय तस्यापि शृणु यत्फलम् ।
 पुण्यं वृषायुतोत्सर्गे यद्योक्तं पाण्डुनन्दन ।
 तत्पुण्यं समनुप्राप्य तत्क्षणाद्विरजो भवेत् ।
 यथा स्वचो मुजङ्गो वै त्यक्त्वा शुद्धतनुर्भवेत् ।
 तथा तिलप्रदानाद्द्वै पापं त्यक्त्वा विशुध्यति । [1155]
 तिलपण्डं प्रयुञ्जानो जाभूतविसृपितम् ।

and चित् (for स) — (L 1114) G₃ फलमश्रुते (for लभते फलम्) — (L 1115) M₂ -पाके स (for -पाकेषु) — (L 1116) M₂ विनिर्गत — (L 1117) G₃ M₂ श्वा वै (for म श्वा) — (L 1118) G₃ द्विजेन्द्राय, M₂ तु देवानां (for द्विजेन्द्राणां) — (L 1119) G₃ स ताननुक्रम याति (for the prior half) T₁ M₂ -विंशत — (L 1121) M₂ मस्याद्व्या बोजमालिनी (for the post. half) — (L 1122) M₂ द्विजाय वै (for द्विजातये) — (L 1123) G₃ दत्त्वा, M₂ स दत्त्वा (for दत्ता) G₃ M₂ स मही (for मही) — (L 1124) G₃ M₂ चिन्तिताननि (for 'तानि च) — (L 1125) T₂ G₂ हीयते न (for दीयते च) — (L 1126) T₁ G₃ यथा (for यदा) — (L 1127) G₁ न- (for न्-) M₂ श्रोत्रियात्मजां (for 'याय वै) — (L 1128) G₃ ब्रह्मदेया, M₂ स 'देयां, Kumbh. ed 'देयो (for 'देवो) — (L 1130) Kumbh. ed. यत्पुण्य (for यत्फल) — (L 1132) M₂ यत्पुण्यफलमाप्नोति (for the prior half) — After line 1132, G₂ M₂ s 113

अग्निहोत्रसहस्राणि पष्टिवर्षशतानि च ।

पितरस्तस्य तृप्यन्ति य प्रयच्छति कन्यकाम् ।

— (L 1133) G₃ -नदन (for -पुगव) — (L 1134) G₃ ब्रह्म- (for मम) — (L 1135) G₃ महीयते (for स जा) — (L 1138) T₁ M₂ जुष्टताय (for दरिद्राय) — (L 1139) G₃ M₂ स (for दि-) M₂ प्रम — (L 1140) G₃ दिव्य विमानमारूढ G₃ -वेगवान्, M₂ रूप (for -भोग) — (L 1141) G₃ M₂ महीयते (for प्रमोदते) — (L 1142) M₂ [s]भि- (for हि) — (L 1143) G₃ महान् (for मदेत्) — (L 1144) G₃ च, M₂ तु (for the first वै) T₁ G₃ द्विजातये (for द्विजाय वै) — (L 1145) T G₃ कृशवृत्ते (hypermetric) (for 'वृत्ते) — After line 1147, G₁ reads line 1158, repeating it in its proper place, and om (hapl) line 1148 — (L 1151) M₂ तस्य पुण्यफलं शृणु (for the post. half) — (L 1153) M₂ -प्राप्त (for प्राप्य) — (L 1154) G₁ हि (for वै) — (L 1156) G₃ M₂ तिलपण्डप्रयुक्तं (M₂

विमान दिव्यमारूढ पितृलोके महीयते ।
 पट्टिर्षसहस्राणि कामरूपी महायशा ।
 तिलप्रदाता रमते पितृलोके यथासुगम् ।
 य प्रयच्छति विप्राय तिलधेनु नराधिप । [1160]
 श्रोत्रियाय दरिद्राय शृणु तस्यापि यत्फलम् ।
 गोसहस्रप्रदानेन यत्पुण्य ममुदाहृतम् ।
 तत्पुण्यफलमाप्नोति तिलधेनुप्रदो नर ।
 तिलाना बुद्धवैर्धस्तु तिलधेनु प्रयच्छति ।
 तावत्कोटिममा राजन्स्वर्गलोके महीयते । [1165]
 अष्टादकतिलं कृत्वा तिलधेनु नराधिप ।
 द्वात्रिंशन्निष्कसयुक्त विपुवे य प्रयच्छति ।
 मद्भक्त्या मद्भक्तात्मा वै तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कन्यादानमहस्रस्य विधिदत्तस्य यत्फलम् ।
 तत्पुण्य समनुप्राप्तो मम लोके महीयते । [1170]
 मम लोकान्तीर्णश्च सोऽम्बिल्लोकेऽभिजायते ।
 ऋग्यजु सामवेदाना पारगो ब्राह्मणर्षभ ।
 गा तु यस्तु दरिद्राय श्रोत्रियाय प्रयच्छति ।
 प्रसन्ना क्षीरिणीं पुण्या मयस्या काम्यगोहिनीम् ।
 यत्किंचिद्दुःकृत कर्म तस्य पूर्यकृतं नृप । [1175]
 तत्सर्वं तत्क्षणादेव विनश्यति न सदाय ।
 यान च वृषमयुक्त दीप्यमानं स्वलकृतम् ।
 आरूढ कामग दिव्यं गोलोकमधिगच्छति ।
 यावन्ति चैत्र रोमाणि तस्या गोस्तु नराधिप ।
 तावद्वर्षसहस्राणि गवा लोके महीयते । [1180]

गोलोकाद्यन्तीर्णं लोकेऽस्मिन्ब्राह्मणो भवेत् ।
 सत्रयाजी वदान्यश्च सर्वराजभिर्गर्धित ।
 तिलं गाव मुरणं चाप्यन्नं कन्या वसुधरा ।
 तारयन्तीह दत्तानि ब्राह्मणैर्मयो महाभुज ।
 ब्राह्मण वृत्तमपक्षमाहितमिदमग्रेषुपम् । [1185]
 तर्पयेद्विधियत्राजन्म निधिं पारलौकिकम् ।
 आहिताग्निं दरिद्रं च श्रोत्रियं च जिनेन्द्रियम् ।
 शूद्राद्भयजितं चैव द्विजं यनेन पूजयेत् ।
 आहिताग्निं यदा पात्रमग्निहोत्रं वेदवित् ।
 पात्राणामपि तत्र पात्रं शूद्राश्च यस्य नोदरे । [1190]
 यच्च वेदत्रयं पात्रं यच्च पात्रं तपोमयम् ।
 असकीर्णं च यत्पात्रं तत्र तारयिष्यति ।
 नित्यं स्वाध्यायनिरतान्प्रकीर्णान्द्रियाश्च ये ।
 पञ्चयज्ञरता नित्यं पूजितास्तारयन्ति ते ।
 ये क्षान्तिदान्ता श्रुतिपूर्णकर्णा [1195]
 जितेन्द्रिया प्राणिवधे निवृत्ता ।
 प्रतिग्रहे मञ्जुचिता गृहस्था-
 स्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्था ।
 नित्योदकी नित्ययज्ञोपवीता
 नित्यन्वाच्यायी वृषलाचवर्जा । [1200]
 ऋतौ गच्छन्निधिवचापि जुह्व-
 न्म ब्राह्मणस्तारयितुं समर्था ।
 ब्राह्मणो यस्तु मद्भक्तो मद्याजी मत्परायण ।
 मयि मन्यन्तकर्म च स विप्रस्तारयेद्भुवम् ।

*दाता च (for the prior half) — (L 1157) G₂
 दिव्य विमानमारूढ (for the prior half) M₂ पितृलोक
 स गच्छति (for the post half) — (L 1158)
 T₂ G₁ (first time) M₂ ष पट्टि, G₂ पट्टिर् (for
 पट्टि) M₂ -तपा (for -यशा) — (L 1161) G₂
 तस्यापि शृणु यत्फलं — (L 1162) G₂ गोसहस्रस्य दत्तस्य
 (for the prior half) T₁ lacuna for the post half
 — (L 1163) T₁ यत्पुण्य, T₂ तत्पुण्य G₂ तिलधेनुप्रदानं
 (for the post half) — (L 1166) G₂ अष्टादश-
 M₂ षडकेम् — (L 1168) M₂ मद्भक्तो G₁ मद्भक्ताय
 महात्मा वै (for the prior half) — (L 1169)
 T₁ त्रिधिवत्तस्य — (L 1171) G₂ लोकेऽन्तीर्णं G₂
 मोहिनीहोत्रो (for सोऽम्बिल्लोके) — (L 1172) M₂ ब्राह्मणो
 भवेत् (for *णभ) — (L 1173) M₂ च (for the
 first तु) G₂ M₂ ब्राह्मणाय (for श्रोत्रियाय) — (L
 1174) G₂ M₂ -रोहिना (for -रोहिनीम्) — (L
 1175) M₂ दुष्कर (for दुष्कृत) — (L 1179) G₂ तस्या
 (for चैव) and मति (for तस्या) — (L 1182)

G₂ M₂ ४ यतायुश्च (for वान्यश्च) — (L 1183)
 G₂ M₂ तिलं गां वसुधरा च (for the prior half)
 M₂ स्वर्णं (for [अ]प्यन्न) G₂ स्वर्णं कन्यां वसुधरां (for
 the post half) — (L 1185) T M₂ ऋ- (for
 वृत्त-) — (L 1188) G₂ M₂ विरत (for -चरित)
 M₂ शूद्राद्भयजितं चैव (for the prior half) — (L
 1189) G₁ २ अग्निहोत्रो (G₂ *द्र), G₂ M₂ साग्नि-
 होत्रश्च, M₂ ३ (*त्/ *in) सदा पात्रं (for अग्नि
 होत्रश्च) — (L 1190) G₂ उत्तम (for अपि तत्)
 — (L 1193) M₂ ६ गूढ, Kumbh. ed and
 Madras ed नित्य- (for नित्य) M₂ ७-नियमाश्च
 (for -निरताश्च) Madras ed [अ]ग्निहोत्रियाश्च — (L
 1194) G₂ M₂ -परा (for -रता) — (L 1195)
 G₂ क्षान्तिदानता, M₂ क्षान्ता ** (for क्षान्तिदानता) M₂
 ये क्षान्तिदाना श्रुतिपूर्णकर्णा — (L 1197) G₂ ३ M₂
 प्रह्वयाश्च (sic) — (L 1199) G₂ M₂ निलोदको — (L
 1201) M₂ धुष्वन् (for जुह्वन्) M₂ ऋतौ च गच्छन्निधि-
 वच जुह्वन् — (L 1203) T G₁ मद्याजी (for मद्याजी)

द्वादशाक्षरतत्त्वज्ञश्चतुर्व्यूहविभागवित् । [1205]
अच्छिद्रपञ्चकालञ्च स विप्रस्तारयिष्यति ।

Colophon.

वैशाखायन उवाच ।

वासुदेवेन दानेषु कथितेषु यथाक्रमम् ।
अवितृप्तस्तु धर्मेषु केशव पुनरग्रवीत् ।
देव धर्माभूतमिदं शृण्वतोऽपि परतप ।
न विद्यते सुरश्रेष्ठ मम वृत्तिर्हि माधव । [1210]
अनहुत्सप्रदानस्य यत्फलं तु विधीयते ।
तत्फलं कथयस्वेह तव भक्तस्य मेऽच्युत ।
यानि चान्यानि दानानि त्वया नोक्तानि कानिचित् ।
तान्याचक्ष्व सुरश्रेष्ठ तेषां चानुक्रमात्फलम् ।

भगवानुवाच ।

पवित्रत्वात्सुपुण्यत्वात्पावनत्वात्तथैव च । [1215]
शृणु धर्माभूत श्रेष्ठ दत्तस्थानहुह फलम् ।
दशधेनुममोऽनङ्गानेकोऽपि कुरुपुगव ।
मेदोमासविपुष्टाहो नीरोग कोपवर्जित ।
युवा मद्ग सुशीलश्च सर्वदोषविवर्जित ।
धुर धारयते क्षिप्रं दत्तो विप्राय पाण्डव । [1220]
स तेन पुण्यदानेन वर्षकोटिं युधिष्ठिर ।

यथाकाम महातेजा रावा लोके महीयते ।
यश्च दद्यादनहुहौ द्वौ युक्तौ च धुरंवरौ ।
सुवृत्ताय दरिद्राय श्रोत्रियाय विशेषत ।
तस्य यत्पुण्यमाख्यातं तच्छृणुष्व युधिष्ठिर । [1225]
सहस्रगोप्रदानेन यत्कोक्तं फलमुत्तमम् ।
तत्पुण्यफलमाप्नोति याति लोकान्स मामकान् ।
यावन्ति चैव रोमाणि तयोरनहुहोर्नृप ।
तावद्दर्पसहस्राणि मम लोके महीयते ।
दरिद्रायैव दातव्यं न समृद्धाय पाण्डव । [1230]
वर्षाणां हि तटाकेषु फलं नैव पयोषिषु ।
यस्तु दद्यादनहुह दरिद्राय द्विजातये ।
स तेन पुण्यदानेन पूतात्मा कुरुपुगव ।
विमानं दिव्यमारूढो दिव्यरूपी यथासुखम् ।
मम लोकेषु रमते यावदाभूतसङ्गवम् । [1235]
गृहं दीपप्रभायुक्तं शय्यासनविभूषितम् ।
भाजनोपस्करैर्युक्तं धान्यपूर्णमलकृतम् ।
दासीगोभूमिसयुक्तं सफलं सर्वसाधनैः ।
ग्राह्यणाय दरिद्राय श्रोत्रियाय युधिष्ठिर ।
दद्यात्सदक्षिणं यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु । [1240]
देवाः पितृगणाश्चैव अन्नयोः ऋपयस्तथा ।
प्रयच्छन्ति प्रहृष्टा वै यानमादित्यसनिभम् ।
तेन गच्छेच्छिष्या युक्तो प्रहृष्टलोकात्मनुत्तमम् ।

— (L 1204) G₁ M₂₋₄ मन्वस्तकर्मा G₃ M₂₋₄ तार-
यिष्यति (for 'वेद्मन्') — (L 1205) M₂ s (anf
lin) चतुर्वेद- (for 'चू-') — (L 1206) G₃
M₁ अच्छिद्र — Colophon — Sub-parvan T G₁ s
M₂₋₄ वैष्णवधर्म — Adhy namo T G₁ s M₂₋₄
सर्वदानसमुच्चय — Adhy no T G₂ 90, G₁ 89,
G₃ 100, M₂ 6, M₃ 80, M₄ 99 — (L 1208)
M₂ स (for तु) G₂ s M₂ s राजा केशवममवीत्
(for the post half) — (L 1212) G₃ M₂
मम (for तव) — (L 1213) G₃ मम च (for
त्वया च) G₃ यानि च (for कानिचित्) — G₃
M₂ s transp lines 1215 and 1216 — (L 1216)
G₃ M₂ शृणु धर्मं नृप (M₂ मविदा) श्रेष्ठ (for the prior
half) M₂ [अ]नहुह — (L 1217) M₁ वै (for
सपि) — (L 1218) G₁ M₂ निरोग — M₄ om
(hapl) line 1219 — (L 1219) M₂ सुशील
वा (for 'लक्ष') T₃ रोष (for 'दोष') — (L
1220) M₂ धारयति G₃ M₂ धुर धरति योनङ्गान्, M₂
धुरधरस्तारयति (for the prior half) — (L 1222) G₃

यथाक्रमं, G₃ 'काल (for 'काम) — (L 1223) T₃
यतो, G₃ M₄ यस्तु (for यश्च) G₃ M₂ s अनङ्गाहौ
— (L 1224) M₁ सुवृत्ताय — (L 1226) M₂ गोसहस्र
(for सहस्रगो-) — (L 1227) G₃ पुण्य (for पुण्य-)
T₂ G₃ M₂ s आसाद्य (for आप्नोति) M₄ सनातनान् (for
स मामकान्) — M₄ om. lines 1231-1233 — (L
1231) M₂ वर्षस्य (for वर्षाणां) — (L 1232) G₃
M₂ s यस्तु (M₂ 'सु) नैवेशिक दद्याद् (for the prior half)
M₂ s द्विजाय वै (for द्विजातये) — (L 1233) G₃
पाकेन प्रीतात्मा (for 'दानेन पू') — (L 1234)
G₃ दिव्य विमानमारूढो — (L 1237) T₃ धनपूर्णम्,
Kumbh ed धनयान्यैर् (for धान्यपूर्णम्) — (L 1238)
M₁ दासीभिर (sup lin 'न्यो) (for दासीगो) G₃
अन्येषां, M₂ s (anf lin) युक्तं वा, M₄ अन्यून (for
सफल) — M₄ om lines 1239-1247 — (L
1241) G₃ M₂ मुनयस्त्वृषयस्तथा (for the post half)
— (L 1242) M₂ -वर्चस (for 'सनिभम्) — (L
1244) Kumbh ed रम्ये (for दिव्ये) G₃ स्त्री-
सहस्रहृतो नित्य (for the prior half) — (L 1246)

स्त्रीसहस्रावृत्ते दिव्ये भवने तत्र काञ्चने ।
 मोदते ब्रह्मलोकस्थो यावदाभूत्सङ्ग्रहम् । [1245]
 शय्या प्रस्तरणोपेता च प्रयच्छति पाण्डव ।
 अर्चयित्वा द्विज भक्त्या चक्रमाद्यानुलेपनं ।
 भोजयित्वा विचित्रान्न तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 धेनुदानस्य यत्पुण्य विधिदत्तस्य पाण्डव ।
 तत्पुण्यं तमनुप्राप्य पितृलोके महीयते । [1250]
 शिल्पनध्ययनं वापि विद्यामर्त्रापधानि च ।
 यं प्रयच्छति त्रिप्रायं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 धार्हिताग्निहस्तस्य पूजितस्यैव यत्फलम् ।
 तत्पुण्यफलमाप्नोति यस्तु विद्यां प्रयच्छति ।
 छन्दोभिः सप्रयुक्तेन विमानेन विराजता । [1255]
 सप्तर्षिलोकान्द्रजतिं पूज्यते ब्रह्मवादिभिः ।
 चतुर्थुगानि च त्रिंशत्तदित्वा तत्र देववत् ।
 इह मानुष्यके लोके विप्रो भवति वेदवित् ।
 त्रिश्रामयति यो विप्रश्चान्तमध्वनिं कर्षितम् ।
 विनश्यति तदा पापं तस्य वर्षकृतं नृप । [1260]
 अथ प्रक्षालयेत्पादौ तस्य तोयेन भक्तिमान् ।
 दशवर्षकृतं पापं व्यपोहति न मशय ।
 घृतेन वाथ तलेन पादौ तस्य तु पूजयेत् ।
 तद्वाद्दशममासुद्द पापमाशु व्यपोहति ।
 धेनुकाञ्चनदत्तस्य यच्च पुण्यमुदाहृतम् । [1265]
 तत्पुण्यफलमाप्नोति यस्त्वेव विप्रमर्चयेत् ।
 स्वागतेन च यो विप्रं पूजयेदासनेन च ।

प्रयुक्त्यानेन वा राजन्स देवानां प्रियो भवेत् ।
 स्वागतेनाप्तयो राजन्नामनेन शतक्रतुः ।
 प्रयुक्त्यानेन पितरः प्रीतिं यान्त्यतिथिप्रिया [1270]
 अग्निशक्तिपितृणां च तेषां प्रीत्या नराधिप ।
 स्ववत्परकृतं पापं तस्य सद्यो विनश्यति ।
 यं प्रयच्छति त्रिप्रायं आगमनं माल्यभूषितम् ।
 न याति मणिचित्रेण रथेनेन्द्राङ्कितनम् । [1275]
 पुण्डरीके तत्र दिव्यनारीविभूषितम् ।
 पष्टिं वर्षमहस्त्राणि क्रीडत्यप्सरसा गणैः ।
 वाहनं यं प्रयच्छेत् ब्राह्मणाय युधिष्ठिर ।
 स यानि रथचित्रेण वाहनेन सुगलयम् ।
 स तत्र कामं क्रीडित्वा सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ।
 इह राजा भवेद्वाजन्नात्र कार्या विचारणा । [1280]
 पादपं पद्भ्यामङ्गीर्णं पुष्पितं फलितं तथा ।
 गन्धमाल्यैरथाभ्यर्च्यं चन्द्राभरणभूषितम् ।
 यं प्रयच्छति त्रिप्रायं श्रोत्रियाय सदक्षिणम् ।
 भोजयित्वा यथाकामं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 जाम्बूनदविचित्रेण विमानेन विराजता । [1285]
 पुरन्दरपुरं याति जयशब्दं ययुत् ।
 ततः शक्रपुरं रम्ये तस्य कल्पकपादप ।
 दटानि चेषितं सर्वं मनसा यद्यद्विच्छति ।
 यावन्ति तस्य पत्राणि पुष्पाणि च फलानि च ।
 तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते । [1290]
 शक्रलोकावतीर्णश्च मानुष्यं लोकमागतः ।

M₂ प्रावरणोपेतां (for प्रस्तरं) — (L 1247) G₂ गप-
 (for वस्त्र) — (L 1250) M₂ तत्पुण्यं तमनुप्राप्य (for
 the prior half) T₁ ब्रह्म (for पितृ-) — (L
 1251) M₂ स्वल्पम् (for हितम्) — (L 1253) G₂
 M₂ : तर्पि (M₂ कल्पि) तस्यैव यत्फलं (for the post
 half) — (L 1254) T G₂ : शय्यां (for विद्या)
 — (L 1259) M₂ : अध्वनि (for अध्वनि) — (L
 1260) M₂ : तस्य पुण्यफलं शृणु (for the post
 half) — (L 1261) M₂ : ततः (for अथ) — (L 1263)
 M₂ : पादं M₂ : यस्तस्य (for तस्य तु) — (L
 1264) M₂ : स (for तद्) — (L 1265) G₂
 M₂ : (anf ltn) : दानस्य (for काञ्चन) G₂
 तु, M₂ : तद् (for च) — (L 1266) M₂ : यस्त्वेव,
 Madras ed यस्त्वेन (for यस्त्वेव) — (L 1268)
 M₂ : वै (for वा) M₂ : भवेत्प्रियं (by transp)
 — (L 1270) M₂ : प्रीणयति (for प्रीतिं यान्ति) — M₂
 om lines 1271-1273 — (L 1271) M₂ : अग्निं शक्रं

(for अग्निशक्रं) — (L 1273) G₂ : M₂ : यानं माल्य-
 विभूषितं (for the post half) — (L 1274) G₂ : M₂
 युक्तेन (for चित्रेण) G₁ [इ] (for [इ]न्द्र-) — (L
 1275) Kumbh ed and Madras ed पुरन्दरासने तत्र (for
 the prior half) G₂ : M₂ : मूषणं (for -नारीवि) M₂
 -भूषितं — (L 1276) G₂ : M₂ : पष्टिं, M₂ : पष्टि
 — After line 1276, T₂ G₂ : M₂ : ins .

इह लोके तु पनवाश्रतुर्वेदी द्विजो भवेत् ।

— (L 1281) M₂ : नफलं (for फलितं) — (L
 1282) T अर्चयित्वा (for अथाभ्यर्च्यं) G₂ : M₂ : गन्ध-
 माल्याभिनं कृत्वा (for the prior half) M₂ : वस्त्रभूषा-
 भूषितं — (L 1287) G₂ : M₂ : तत्र (for ततः) M₂
 कल्पस्य (for कल्पक-) — G₂ om lines 1289-1292
 — (L 1289) G₂ : पर्णानि (for पत्राणि) — (L 1290)
 G₂ : M₂ : शक्र- (for स्वर्ग-) — (L 1291) M₂ : मानुष-
 — (L 1292) G₂ : M₂ : गजाभरथसंपूर्णं (G₂ : णं) (for the

रथाश्वगजमपूर्णं पुर राज्यं च रक्षति ।
 स्थापयित्वा तु मद्भक्त्या यो मत्प्रतिकृतिं नर ।
 आलय विधिवत्कृत्वा पूजाकर्म च कारयेत् ।
 स्वयं वा पूजयेद्भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु । [1295]
 अश्वमेधमहन्नस्य यत्पुण्यं समुद्राहृतम् ।
 तत्फलं समवाप्नोति मन्मालोक्य प्रपद्यते ।
 न जाने निर्गमं तस्य मम लोकाद्युधिष्ठिर ।
 देवालये विप्रगृहे गोघाटे चत्वरैऽपि वा ।
 प्रज्वालयति यो दीपं तस्य पुण्यफलं शृणु । [1300]
 आरुह्य काञ्चन यानं द्योतयन्सर्वतोदिशम् ।
 गच्छेदादित्यलोकं न सेव्यमानं सुरोत्तमैः ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा वर्षकोटिं महातपः ।
 इह लोके भवेद्विप्रो वेदवेदाङ्गपारगः ।
 देवालयेषु वा राजन्प्राह्मणावस्येषु वा । [1305]
 चत्वरै वा चतुष्के वा रात्रौ वा यष्टि वा दिवा ।
 नानागन्धर्ववाद्यानि धर्मश्रावणिकानि च ।
 यस्तु कारयते भक्त्या मद्भतेनान्तरानना ।
 तस्य देवा नरश्रेष्ठ पितरश्चापि हर्षिताः ।
 सुप्रीता मप्रयच्छन्ति विमानं कामगं शुभम् । [1310]
 म च तेन विमानेन याति देवपुरं नरः ।
 तत्र दिव्याप्सरोभिस्तु सेव्यमानं प्रमोदते ।
 देवल्लोकावतीर्णन्तु मोऽस्मिन्ल्लोके नराविपः ।
 वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो भोगवान्प्राह्मणो भवेत् ।

चत्वरै वा सभाया वा विस्तीर्णं वा सभाङ्गणे । [1315]
 कृन्वाभिकुण्ठं विपुलं स्थण्डिलं वा युधिष्ठिर ।
 तत्राग्निं चतुरो मामाञ्ज्वलयेद्यस्तु भक्तिमान् ।
 ममाक्षेपु च मासेषु पाँचादिषु ततो द्विजान् ।
 भोजयेत्पायमं मृष्टं मद्भतेनान्तरात्मना ।
 दक्षिणा च यथाशक्ति ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् । [1320]
 एवमग्निं तु यं कुर्यान्नित्यमेवाचंयस्तु मान् ।
 तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्नियोगं युधिष्ठिर ।
 तेनाहं शकरश्चैव पितरो ह्यहयस्तथा ।
 यास्याम परमां प्रीतिं नात्र कार्या विचारणा ।
 षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि च । [1325]
 सोऽस्वपीतिकरं श्रीमान्मम लोके महीयते ।
 मम लोकावतीर्णश्च मोऽस्मिन्ल्लोके महायथाः ।
 वेदवेदाङ्गविद्विप्रो जायते राजपूजितः ।
 यं करोति नरश्रेष्ठ भरणं ब्राह्मणस्य तु ।
 श्रोत्रियस्याभिजातस्य वरिष्ठस्य विशेषतः । [1330]
 तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्नियोगं युधिष्ठिर ।
 गवां कोटिप्रदानेन यत्पुण्यं समुद्राहृतम् ।
 तत्पुण्यफलमाप्नोति वर्षेणैकेन पाण्डव ।
 काञ्चनेन विचित्रेण यानेनाम्बरशोभिना ।
 म याति मामकं लोकं दिव्यस्त्रीगणसेवितः । [1335]
 गीयमानो वरस्त्रीभिर्नर्पाणां कोटिर्दिशति ।
 क्रीडित्वा मामके लोके तत्र देवैरभिष्टुतः ।

prior half) T G₁ ३ M₁ पर (for पुर) T₂ G₁ M₃
 ऋच्छति, Kumbh ed वक्ष्यति (for रक्षति) — (L 1293) G₃ M₁ स्थापयित्वा (for स्थाप) M₂ कृतिर,
 M₄ कृत G₁ २ वो मद्भक्तिं नर (for the post half)
 — (L 1294) M₂ मक्त्या (for कृत्वा) G₃ M₂ ४
 कामानि (for काम च) — (L 1297) M₂ ४ नमस्तु-
 प्राप्ते (for 'वाप्नोति) — (L 1298) G₃ वद्धा
 (for नन) — (L 1299) T₁ G₁ ३ च (for वा)
 — (L 1301) T₂ G₂ M₁ द्योतयत् M₂ द्योतयतो दिशो
 दृष्ट (for the post half) — (L 1302) M₁ लोके
 (for लोके) M₂ गच्छेदादित्यलोकं (for the prior
 half) G₃ द्विनोत्तमैः, M₂ ४ [s]प्सरोगणैः (for सुगोत्तमैः)
 — (L 1303) G₁ प्रकामं (for म) G₃ M₂ ३ चश
 (for चपा) — (L 1307) G₃ गाधर्व- G₃ M₁ वा
 (for च) — (L 1309) G₃ नोपिता (for हर्षिता)
 — (L 1310) M₄ मप्रता Kumbh. ed सुय (for
 शुभम्) — (L 1311) G₃ देव (for तेन) — (L 1312)
 G₃ हि, M₁ ४ [s]भि- (for प्र) — (L 1313)
 G₂ M₂ ४ च लोकेऽस्मिन् (for नोऽस्मिन्ल्लोके) — (L

1314) G₃ मगवान् (for भोग) — (L 1315)
 G₁ २ M₃ च (for the third वा) G₂ ३ M₃ ४
 सभाङ्गणे, M₂ गृह्णाणे (for नगाङ्गणे) — (L
 1317) M₂ [अ]ग्निश्च G₂ ३ M₂ ३ ज्वालयेद् — (L
 1318) G₂ M₂ ४ तु (for च) — (L 1319) T₁ M₂
 न घ्न मद्भतात्मना (for the post half) — (L 1321)
 G₃ M₂ ४ [अ]चंयेत् (for 'यस्) — (L 1323) M₂
 [अ]पि (for [ए]व) — (L 1325) G₃ षष्टिर् (for
 the first षष्टि) T₁ M₃ षष्टिः, G₃ षष्टिर् (for the
 second षष्टि) — (L 1326) G₂ M₂ ३ [s]न्मिन् (for
 स्मन्) — (L 1329) G₃ नागण (for म) — (L
 1330) G₃ नानस्य (for चातम्य) — (L 1333)
 Kumbh ed मद- (for पुण्ड) — (L 1334) G₃ M₁
 विमानेन (for विचित्रेण) G₃ M₄ चित्रेण (for यानेन)
 T G₂ [अ]बुध- , G₁ M₃ [अ]बुध- (for [अ]म्बर)
 Kumbh ed विमानेनार्कगोभिना (for the post half)
 — (L 1335) M₁ म याति मामके लोके M₂ -वेत्ति
 — (L 1336) T₁ M₂ -विशति — (L 1338)

मानुष्यमवतीर्णस्तु वेदविद्वाहणो भवेत् ।
 करक कुण्डिका वापि महद्वा जलभाजनम् ।
 य प्रयच्छति विप्राय तस्य पुण्यफलं शृणु । [1340]
 ब्रह्मकूर्चं यत्पीते फलं प्रोक्तं यथाविधि ।
 तत्पुण्यफलमाप्नोति जलभाजनदो नर ।
 सुवृत्तं सुप्रमं सौम्यं ब्रह्मेन्द्रियमानसं ।
 हससारसयुक्तेन विमानेन विराजता ।
 स याति वारुणं लोकं दिव्यगन्धर्वसेवितं । [1345]
 पानीयं यं प्रयच्छेद्देवं जीवानां जीवनं परम् ।
 ग्रीष्मकेषु च मासेषु तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कपिलाकोटिदानस्य यत्पुण्यं तु विधीयते ।
 तत्पुण्यफलमाप्नोति पानीयं यं प्रयच्छति ।
 पूर्णचन्द्रप्रकाशेन विमानेन विराजता । [1350]
 स गच्छेच्चन्द्रसदनं सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ।
 त्रिंशत्कोटियुगं तत्र दिव्यगन्धर्वसेवितं ।
 क्रीडित्वा मानुषे लोके चतुर्वेदीं द्विजो भवेत् ।
 शिरोऽभ्यङ्गप्रदानेन तेजस्वीं प्रियदर्शनं ।
 सुमनो रूपवाञ्छुरं पण्डितं च भवेद्द्विज । [1355]
 वस्त्रदायी तु तेजस्वी सर्वत्र प्रियदर्शनं ।
 सुखभोगपतिं श्रीमान्स्त्रीणां नित्यं मनोरमं ।
 उपानहौ च छद्मं च यो ददाति नरोत्तमं ।

स याति नरमुख्येन काञ्चनेन विराजता ।
 शकलोकं महातेजा सेव्यमानोऽप्सरोगणं । [1360]
 काष्ठपादुकदो याति विमानैर्वृषनिर्मितैः ।
 धर्मराजपुरं रम्यं सेव्यमानोऽप्सरोत्तमैः ।
 दन्तकाष्ठप्रदानेन प्रियवाक्यो भवेन्नर ।
 सुगन्धयुतं श्रीमान्मेधामौभाग्यसयुतं ।
 क्षीरं दधिं घृतं वापि गुडं मधुरसं तथा । [1365]
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यः परां भक्तिं गता नरा ।
 ते वृषैरश्वयानंश्च श्वेतस्त्रग्दामभूयिता ।
 उपगीयमाना गन्धर्वैर्यान्तीश्वरपुरं नरा ।
 तत्र दिव्याप्सरोभिस्तु सेव्यमाना ययासुरम् ।
 पटिं चर्पसहस्राणि मोदन्ते देवमनिभा । [1370]
 ततः कालावतीर्णाश्च जायन्ते त्विह मानवा ।
 प्रभूतधनधान्याश्च भोगवन्तो नरोत्तमा ।
 वैशाखे मासि वैशाखे दिवसे पाण्डुनन्दन ।
 वैवस्वतं समुद्दिश्य परां भक्तिमुपागता ।
 अभ्यर्च्य विधिवद्विप्रास्त्रिलान्गुडसमायुतान् । [1375]
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यस्तेषां पुण्यफलं शृणु ।
 गोप्रदानेन यत्पुण्यं विधिवत्पाण्डुनन्दन ।
 तत्पुण्यं समनुप्राप्तो यमलोके महीयते ।
 ततश्चापि च्युतः कालादिह राजा भविष्यति ।

M: अवतीर्ण — (L 1339) M: s कुण्डिका (for कुण्डिका)
 Kumbh ed करका कणिका वापि — (L 1341)
 G: -कूर्चं च (for -कूर्चं) T: ब्रह्मकूर्चं स यत्पीते, M:
 'वे' पय पीते Madras ed युधिष्ठिर (for यथाविधि)
 — (L 1343) G: सुप्रिय, M: सुवृत्त (for सुप्रम) G: s
 M: स वृत्त सप्रमं सौम्यं, Kumbh ed सुवृत्तं सव-
 सौम्य — (L 1345) T: G: M: देव- (for दिव्य-)
 G: -सेवित — T: om (hapl) lines 1346-1352,
 the same portion is damaged in T: — (L 1346)
 M: (sup l. n) जीवित (for जीवन) . — (L 1347) M:
 ग्रीष्मकेषु G: M: ग्रीष्मे चतसृ मासेषु, Kumbh ed ग्रीष्मे
 च त्रिषु मासेषु — (L 1352) M: ममास, M: -शन (for
 -युग) — M: reads from सुमनो (in line 1355) up to
 सुखभोगपति (in line 1357) after line 1358, repeat-
 ing the prior half of line 1355 — (L 1355)
 G: M: s चैव (for चूर्) M: (first time) भवेन्न
 सुमनो शोमान्, (second time) स याति रूपवाञ्छुरं (for the
 prior half) — (L 1356) G: M: पुरुष (for
 तेजस्वी) T वस्त्रदो याति तेजस्वी (for the prior half).
 G: M: तेजस्वी (for सर्वत्र) — (L 1357) M: om.
 शोमान् G: M: सुमनो भवति शोमान् (for the prior

half) G: M: मनोहर (M: 'हरा) (for 'रम)
 — (L 1358) G: नरेश्वर, G: द्विजोत्तम, M: s नरोत्तम
 — (L 1359) M: काञ्चनच्छत्रगोभि वा (for the post
 half) — (L 1361) T G: s M: s काष्ठपादुकदा याति
 T -सयुते, G: M: -सेविते, M: योजिते (for -निर्मिते)
 — (L 1362) G: द्विजोत्तमै (for स्पर्श) M: s
 सेव्यमाना सुरोत्तमै — (L 1363) G: M: नृष्ट (for
 प्रिय-) — (L 1364) G: मेधावी भाग्यसयुत (for the
 post half) — (L 1365) M: दधिघृतं G: M: s
 गुड (for गुह) — (L 1366) M: उपगत (for
 गता नरा) — (L 1367) M: तैर् (for ते) G:
 वृषैर् (for वृषैर्) G: एते, M: श्वते (for श्वत-)
 T: G: M: धामभूयिता, G: M: s -दामभूयितै — (L-
 1368) M: नीयमानाश्च गन्धर्व (for the prior half which
 is hypermetric) G: स्वर्ग-, M: श्व- (for [र] श्व-)
 — (L 1369) G: च (for तु) T G: s M: सेव्यमानो
 — (L 1370) G: पटिर्, Kumbh and Madras eds
 पटि- M: सर्वदेवते (for देवसनिभा) — (L 1371)
 T G: s M: नरा (for तत) — (L 1373) T:
 वैशाखे माघमासे वा (for the prior half) — (L 1375)
 T: G: वीरस (for विप्रास) M: s गुह (for गुह-)

वस्मिन्नेव दिने विप्रान्मोजयित्वा सदक्षिणम् । [1380]
 षोडशपूर्णानि दिव्यानि भाजनानि दिशन्ति ये ।
 ते यान्त्यादित्यवर्गामैर्विमानैर्वरुणालयम् ।
 तत्र दिव्याङ्गनामिस्तु रमन्ते कामकामिन ।
 तप्तोऽवर्तीर्णा कालेन ते चास्मिन्मानुषे पुन ।
 भोगवन्तो द्विजश्रेष्ठा भविष्यन्ति न सशय । [1385]
 अनन्तराग्नी यश्चापि वर्तते व्रतवत्सदा ।
 सत्यवाक्क्रोधरहित शुचि स्नानरत सदा ।
 स विमानेन दिव्येन याति शक्रपुर नर ।
 तत्र दिव्याप्सरोमिस्तु वर्षक्रोष्टि महातपा ।
 क्रीडित्वा मानुषे लोके जायते वेदविद्विज । [1390]
 एकमुक्तेन यश्चापि वर्षमेक तु वर्तते ।
 ब्रह्मचारी जितक्रोध सत्यशौचसमन्वित ।
 स विमानेन दिव्येन याति शक्रपुर नर ।
 दशकोटिसहस्राणि क्रीडित्वाप्सरसा गणै ।
 इह मानुष्यके लोके श्राद्धगो घेद्विद्वजेत् । [1395]
 चतुर्थकाल यो भुङ्क्ते ब्रह्मचारी जितेन्द्रिय ।
 वर्तते चैकवर्षे तु तस्य पुण्यफल शृणु ।
 चित्रार्हणयुक्तेन विचित्रव्रजशोमिना ।
 याति यानेन दिव्येन स महेन्द्रपुर नर ।
 अकृशामिर्वरुणीभिः सेव्यमानो यथासुखम् । [1400]
 ततो द्वादशकोटिं स समा सम्यक्प्रमोदते ।
 शक्रलोकावतीर्णश्च लोके चासिद्धराधिप ।
 भवेद्ब्रह्मणो विद्वान्प्रमावान्वेदपारग ।
 षष्टकाले तु योऽश्नाति वर्षमेकमकल्मष ।
 ब्रह्मचर्यव्रतैर्युक्त शुचि क्रोधविवर्जित । [1405]
 तपोयुक्तस्य तसाथ शृणुन्न फलमुत्तमम् ।

अस्यादित्यप्रकाशेन विमानेनार्कसनिभ ।
 स याति मम लोकान्वै दिव्यनारीनिपेवित ।
 तत्र सार्धैर्मरुद्भिश्च पूज्यमानो यथासुखम् ।
 पश्यन्नेव सदा मा तु क्रीडत्यप्सरसा गणै । [1410]
 पशोपवासं यश्चापि कुरुते मद्रतात्मना ।
 समाप्ते तु व्रते तस्मिन्सर्पयेच्छ्रोत्रियान्द्विजान् ।
 सोऽपि गच्छति दिव्येन विमानेन महातपा ।
 द्योतयन्नभया न्योम मम लोक प्रपद्यते ।
 स तत्र मोदते काम कामरूपी यथासुखम् । [1415]
 त्रिंशत्कोटिसमा राजन्क्रीडित्वा तत्र देववत् ।
 इह मानुष्यके लोके पूजनीयो द्विजो भवेत् ।
 त्रयाणामपि वेदाना साङ्गाना पारगो भवेत् ।
 यश्च मामोपवास वै कुरुते मद्रतात्मना ।
 जितेन्द्रियो जितक्रोधो जितधी स्नानतत्पर । [1420]
 समाप्ते नियमे तत्र भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ।
 दक्षिणा च ततो दद्यात्प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 स गच्छति महातेजा ब्रह्मलोकमनुत्तमम् ।
 सिंहयुक्तेन यानेन दिव्यस्त्रीगणसेवित ।
 स तत्र ब्रह्मणो लोके दिव्यर्षिगणसेवित । [1425]
 शतकोटिसमा राजन्ययाकाम प्रमोदते ।
 तत कालावतीर्णश्च सोऽस्मिन्लोके द्विजो भवेत् ।
 पद्भ्रविच्चतुर्वेदी त्रिंशजन्मान्यरोगवान् ।
 यस्त्यक्त्वा सर्वकर्मणि शुचि क्रोधविवर्जित ।
 महाप्रस्थानमेकाग्रो याति मद्रतमानस । [1430]
 स गच्छेद्विन्द्रसदन विमानेन महातपा ।
 महामणिविचित्रेण सौवर्णेन विराजता ।
 शतकोटिसमास्त्र सुराधिपतिपूजित ।

T₁ M₃ -ममावृत्तान्, T₂ G_{1,2} 'पुनान्, M₂ -समन्विनान्
 — (L 1377) M₂ -दान च (for -दानेन) — (L
 1380) G₈ मदक्षिणैः, Kumbh. ed सुदक्षिण — (L
 1381) G₈ M₄ नव्यानि, M₂ रम्यानि (for दिव्यानि)
 — (L 1383) T₁ काल-, M₄ मर्व- (for काम-)
 — (L 1384) T G₂ [s]वनीण G₁ पु- (for पुन-)
 — M₂ om lines 1386-1437 — (L 1386) M₃
 -राशयश् (for -राशी यश्) M₈ वर्तते G₂ व्रनवान् (for
 'वत्) — (L 1387) G_{1,2} स्नानरति — (L 1388)
 M₄ विमानेन म दिव्येन — T₂ G₈ M₄ om (hapl.)
 lines 1389-1393 — (L 1394) G₂ M₄ -समास्तत्र
 (for -महस्राणि) — (L 1396) T₁ -काले (for
 -काल) — (L 1397) G₈ M₄ वर्तते वर्षमेक यस् (for
 the prior half) — (L 1400) M₃ अप्सरोभिः

(for अकृशा) — (L 1401) G₈ M₄ तत्र (for
 तने) — (L 1402) G₁ तु (for the first च)
 — (L 1404) G₈ षष्ट काल, M₄ षष्टकाल — (L
 1406) G₈ ततो (for तपो) G₂ M₃ [अ]पि (for
 [अ]य) — (L 1408) G₈ M₄ -नरैः (M₄ -जनैः) धृत
 (for -निपेवित) — (L 1412) G₈ M₄ शुचीन्
 (for द्विजान्) — (L 1416) G₈ transp the prior
 half and the post half G₂ नृप (for राजन्) and
 देववत्तत्र (by transp) — (L 1417) G₈ M₄ द्विजो-
 त्तमै (for द्विजो भवेत्) — G₂ 2 om (hapl) lines
 1420-1422 — (L 1422) M₄ दक्षिणाश्च — G₂ M₄
 om (hapl.) line 1425 — (L 1429) G₈ M₄
 -कार्याणि (for कर्माणि) — (L 1430) T₁ G₂ M₃ मम
 (for महा-) — (L 1431) M₄ विराजता (for महा-

नाकपृष्ठे निवसति दिव्यस्त्रीगणसेवित ।
 शक्रलोकावतीर्णश्च मानुषेपूजयाते । [1 435]
 राज्ञा राजा महातेजा सर्वलोकार्चित प्रभु ।
 प्रायोपवेश यश्चापि कुरुते नद्रतात्मना ।
 नमो ब्रह्मण्यदेवायैर्युक्त्वा मघ्न समाहित ।
 अन्तःस्वस्थो जितक्रोधस्तस्य पुण्यफल शृणु ।
 कामग कामरूपी च वालसूर्यसमप्रभ । [1440]
 स विमानेन दिव्येन याति लोकाननामयान् ।
 स्वर्गात्स्वर्गं महातेजा गत्वा चैव यथासुरम् ।
 मम लोकेषु रमते यावदाभूतसङ्घवम् ।
 अग्निप्रवेश यश्चापि कुरुते मद्रतात्मना ।
 सोऽपि यानेन दिव्येन मम लोक प्रपद्यते । [1445]
 ततः सर्वगुणोपेत पश्यन्नपि स मा मदा ।
 त्रिंशत्कोटिसमा राजन्मोदते मम सनिधौ ।
 ततोऽवतीर्णं कालेन वेदविद्ब्राह्मणो भवेत् ।
 कर्षण साधयन्त्यस्तु मा प्रसन्न शुचिद्वत ।
 नमो ब्रह्मण्यदेवायैत्येत मद्रमुदाहरन् । [1450]
 वालसूर्यप्रकाशेन विमानेन विराजता ।
 मम लोक समासाद्य पङ्कोटिं तु प्रमोदते ।
 मम लोकावतीर्णश्च सोऽस्मिँल्लोके नृपो भवेत् ।
 निवेशयति मन्मूर्त्या आत्मान मद्रत शुचि ।
 रुद्रदक्षिणमूर्त्या वा चतुर्दश्या विशेषत । [1455]
 सिद्धैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैव देवलोकेऽपि पूजित ।

गन्धर्वैर्भूतसधैश्च गीयमानो महातपा ।
 प्रविशेत्स महातेजा मां वा शकरमेव वा ।
 तस्यापुनर्भव (sic) राजन्नात्र कार्या विचारणा ।
 गोकृते स्त्रीकृते चैव गुरप्रिप्रकृतेऽपि वा । [1460]
 हन्यन्ते ये तु राजेन्द्र शक्रलोक व्रजन्ति ते ।
 तत्र जान्मूनदमये त्रिमाने कामगामिनि ।
 मन्वन्तर प्रमोदन्ते दिव्यनारीनिषेविता ।
 आश्रुतस्याप्रदानेन दत्तस्य हरणेन च ।
 जन्मप्रभृति यद्दत्तं सर्वं नश्यति भारत । [1465]
 नागोप्रदानत्र पय पिवन्ति
 नाभूमिदा भूमिमयाश्रुवन्ति ।
 यान्यान्कामान्याक्षणेभ्यो ददाति
 तास्तान्कामान्स्वर्गलोके च भुङ्क्ते ।
 यद्यदिष्टतम द्रव्य न्यायेनोपार्जितं च यत् । [1470]
 तत्तद्गुणयते देय तदेवाक्षयमिच्छता ।
 अनुपोष्य त्रिरात्राणि तीर्थान्यनमिगम्य च ।
 अदत्त्वा काञ्चनं ना च दरिद्रो नाम जायते ।
 दान यत्तत्फलं नैति श्रोत्रियाय न दीयते ।
 श्रोत्रिया यत्र नाश्रन्ति न देवास्तत्र भुङ्क्ते । [1475]
 श्रोत्रियेभ्य पर नास्ति परम दैवत महत् ।
 निधान चापि राजेन्द्र तस्माच्छ्रोत्रियभोजनात् ।

Colophon

तपा) — (L 1434) G₁ भवितै (for 'त) — (L 1435) M₄ मानुष्यु — (L 1437) G₈ M₄ कुर्यान् (for चापि) and मद्रनेनानरात्मना (for the post half) — (L 1441) M₂ याति लोकारतु मामकान् (for the post half) — (L 1442) G₂ स्वर्गाद्रम- (sic) (for 'स्वर्ग) — G₈ om lines 1444-1465 — (L 1445) M₂ मम लोक महीयते (for the post. half) — (L 1446) M₄ तत्र (for तत) M₂ 4 एव (for अपि) T₁ मा (for मा) — (L 1449) M₂ 8 (inf lin) कारीप (for कपण) G₂ M₂ (inf lin) साधयेद्, M₂ नेवयेद्, M₄ कारयन् (for माष) M₄ त (for तु) M₂-1 प्रपन्न (for प्रसन्न) — (L 1450) Madras ed उदीरयन् (for उदाहरन्) — (L 1452) G₁ M₂ 8 वर्षकोटि (for पद्कोटि तु) M₂ स (for प्र-) — (L 1453) T M₄ लोकेऽस्मिँल्लोके भवेत् (for the post half) — (L 1454) M₂ निवेशयति तन्मूर्तिम् (for the prior half) — (L 1455) G₁ -दक्षिण- M₂ रुद्र दक्षिणमूर्ति वा — (L 1456) T₁ ब्रह्मर्ष

यश् Ms om चैव G₁ सिद्धैश्च ब्रह्मर्षिभिर् (sub-
 metric), M₄ सिद्धैर्ब्रह्मर्षिसधैश्च (for the prior half)
 M₂ वेदैः सर्वैश्च (for देवलोकैश्च) — (L 1457)
 M₂ गधर्व- (for गन्धर्वैर्) M₄ महातपा (for 'तपा')
 — (L 1459) G₁ न स्यात् (for तस्य) — (L 1460)
 M₂ 4 वापि (for चैव) T G₂ च (for वा) — (L
 1464) T₁ श्रुत्य * (for दत्तस्य) T₂ श्रुत्यस्यामरणेन च
 (for the post half) — (L 1466) G₂ 8 न गो-
 प्रदात् (for नागो) — (L 1467) T₁ G₂ 8 अथा
 पुवनि, T₂ अवाप्तु* (for अथाश्रु*) — (L 1470) M₂
 णिन्य (for द्रव्य) T₁ तद्दमोपार्जितं च यत् (for the post
 half) — (L 1471) G₈ [अ]क्षयम् — (L 1472)
 M₄ तीर्थान्यनुपगम्य तु (for the post half) — (L
 1474) T यद्यद्, M₂ 8 च यत् (for यत्तत्) G₁ चैव,
 G₂ नैव, M₂ 8 नैतत् (for नैति) G₈ हीयते (for
 दी*) — (L 1475) G₈ मुच्यते (sic) — (L 1476) T
 G₈ M₂ 8 दैवत परम (G₈ M₄ 'त तारण, M₂ 'तस्तारण)

युधिष्ठिर उवाच ।

विप्रयोगे शरीरस्य सेन्द्रियस्य विशेषत ।
अन्तरा वर्तमानस्य गति प्राणस्य कीदृशी ।

भगवानुवाच ।

शुभाशुभकृतं सर्वं प्राप्नोतीह फल नर । [1480]

न तु सर्वस्य भूतस्य पञ्चत्व चापि विद्यते ।

पञ्चत्व पाण्डवश्रेष्ठ भूरिभूतिकर नृणाम् ।

तेषां पञ्च महायज्ञान्ये कुर्वन्ति द्विजोत्तमा ।

पञ्चत्व पञ्चभिर्भूतैर्वियोग सप्रचक्षते ।

न जायते न म्रियते पुरुष शाश्वत सदा । [1485]

प्रायेण मरण नाम पापिनामेव पाण्डव ।

येषां तु न गति पुण्या तेषां मरणमुच्यते ।

प्रायेणाकृतकृत्यास्तु मृत्योरुद्विजते जन ।

कृतकृत्या प्रतीक्षन्ते मृत्यु प्रियमिवातिथिम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

पञ्च यज्ञा कथं देव क्रियन्तेऽत्र द्विजातिभिः । [1490]

तेषां नाम च देवेश वक्तुमर्हस्यशेषत ।

भगवानुवाच ।

शृणु पञ्च महायज्ञान्कीर्त्यमानान्युधिष्ठिर ।

यैरेव ब्रह्ममालोक्य लभ्यते गृहमेधिना ।

ऋषियज्ञ ब्रह्मयज्ञ भूतयज्ञ च पार्थिव ।

नृत्यज्ञ पितृयज्ञ च पञ्च यज्ञान्प्रचक्षते । [1495]

तर्पण ऋषियज्ञ स्यात्स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञक ।

भूतयज्ञो बलिर्यज्ञो नृत्यज्ञोऽतिथिपूजनम् ।

पितृनुद्दिश्य यत्कर्म पितृयज्ञ प्रकीर्तित ।

हुत चाप्यहुत चैव तथा प्रहुतमेव च ।

प्राशित बलिदान च पाकयज्ञान्प्रचक्षते । [1500]

वैश्वदेवाद्यो होमा हुतमियुन्यते शुभे ।

अहुत च भवेत्प्रहुत ब्राह्मणाश्रितम् ।

प्राणाग्निहोत्रहाम च प्राशित विधिवद्विदुः ।

बलिकर्म च राजेन्द्र पाकयज्ञा प्रकीर्तिता ।

देविपञ्च महायज्ञान्पाकयज्ञान्प्रचक्षते । [505]

अपरे ब्रह्मयज्ञादीन्महायज्ञविदो विदुः ।

सर्वे एते महायज्ञा सर्वथा परिकीर्तिता ।

बुभुक्षितान्ब्राह्मणास्तु यथादाक्ति न हापयेत् ।

अहन्यहनि ये त्वेतानकृत्वा भुञ्जते स्वयम् ।

केवल मलमक्षन्ति ते नरा न च मशय । [1510]

तस्मात्स्नात्वा द्विजो विद्वान्कुर्याद्वितान्दिने दिने ।

अतोऽन्यथा तु भुञ्जन्त्यै प्रायश्चित्तीयते द्विज ।

महत् (for the post half) — (L 1477) T G₂ :
निदान T₁ M₁ नारनाह, M₂ नान्यत् (for तस्मात्)
— Colophon — Sub parvan T₁ G M₂ : 1 वैष्णवधर्म
— Adhy name M₂ नानाशानविधि — Adhy no
T₁ G₂ 91, T₂ M₄ 100, G₁ : 90, M₂ 7, M₃
89 — (L 1480) T G₁ शुभाशुभ G₂ ऋ (for
ऋत) G₃ M₁ दिव्य (for सर्व) — (L 1481) G₂
M₂ स (for न) T₁ अपि, M₂ नाम (for चापि) G₂
पचते (for वि) G₁ : M₂ पचत्व विद्यते नृप (for the
post half) — (L 1482) G₂ M₂ : पर (for नृणाम्)
— G₁ om (1 hapl) lines 1483-1486 — (L 1483)
M₁ नरोत्तम (for द्विजोत्तमा) — (L 1484) T₂ G₂ M₂
वियोग M₂ : प्रवक्ष्यते (for प्रचक्षते) — (L 1486)
G₂ मारुत (for पाण्डव) — (L 1487) G₂ रति पुण्ये (for
गति पुण्या) T₂ इत्यते (for उच्यते) — (L 1488)
M₂ कृतत्वान्, M₃ कृत्यस्तु, M₄ कृत्यश्च (for कृत्यारतु)
T G₂ M₁ नरा (for जन) — (L 1490) G₁ कृत
(for वय) M₂ ये, M₃ तद् (for सत्र) — (L
1491) G₂ M₂ एतेषां नाम देवेश — (L 1493) G₂ यैरेव
(for यैरेव) G₂ M₂ : लभते T₁ M₂ : गृहमेधिन

(T₁ ना) — (L 1494) T देव, M₂ तृपि-, M₃
ऋमु- (for ऋषि) G₂ M₁ भूत- (for ब्रह्म) G₂ देव,
M₃ ब्रह्म- (for नृत्-) G₁ : M₂ पाडव (for पार्थिव)
— (L 1495) G₂ ब्रह्मयज्ञ (for पितृ) — T₂ om
lines 1496-1497 — (L 1496) T₁ देवयज्ञ, G₂ M₂
ऋमु* (for ऋषि) M₂ स्वाध्याय T₁ M₂ : ब्रह्मयज्ञक
— (L 1497) G₂ च स्यान्, M₂ : हेयो (for यज्ञो)
— (L 1498) M₂ पितृयज्ञ प्रकीर्तित — T₂ om. line
1500 — (L 1500) T₁ M₂ पाकयज्ञ, G₂ M₁ पच-
यज्ञान् (for पाक) T₁ प्रकीर्तिता (for प्रचक्षते) — (L
1502) M₂ तु (for च) T G₂ प्रहुत ब्राह्मणे हुत (for the
post half) — G₁ om (hapl) lines 1504-1506
M₂ : read line 1504 after line 1507 — (L 1504)
T पाकयज्ञ प्रकीर्तित — (L 1506) M₂ ऋषि-, M₃
तृमु- (for ब्रह्म) M₄ यज्ञान् (for महा) — (L
1507) M₂ महायज्ञान् T₂ G₂ सवदा, M₃ ऋषिभि
(for सर्वथा) T मप्र (for परि-) — (L 1508)
M₂ corrupt for the prior half — (L 1509)
G₂ यस् (for ये) M₂ [s]पि (for तु) — (L
1510) T G₂ M₂ ते नित्य ब्राह्मणायमा (for the
post half). — (L 1512) G₁ : प्रायश्चित्तीयते भवे-

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेव नमस्तेऽस्तु त्वन्नक्तस्य जनार्दन ।
बलुमर्हसि देवेश ज्ञानस्य च विधिं मम ।

भगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव तत्सर्वं पवित्र पापनाशनम् । [1515]
ज्ञात्वा येन विधानेन मुच्यन्ते किल्बिषाङ्घ्रिजा ।
मृद च गोमयं चैव तिलान्दभ्रांस्तथैव च ।
पुष्पाण्यपि यथान्यायमादाय तु जलं व्रजेत् ।
नद्यां सत्या न च ज्ञायादन्यत्र द्विजसत्तम ।
सति प्रभूते पयसि नाल्मे ज्ञायात्कदाचन । [1520]
गखोदकसमीपं तु शुचीं देशे मनोहरे ।
ततो मृद्वोमयादीनि तत्र प्रोक्ष्य विनिक्षिपेत् ।
ग्रहिं प्रक्षाल्य पादौ च द्विराचम्य प्रयत्नत ।
प्रदक्षिण समावृत्य नमस्कुर्वान्तु तज्जलम् ।
न च प्रक्षालयेत्तीर्थमग्निर्विद्वान्कदाचन । [1525]
न च पादेन वा हन्याद्दस्तेनान्येन तज्जलम् ।
सर्वदेवमया ह्यापो मन्मया पाण्डुनन्दन ।
तस्मात्तास्तु न हन्तव्यास्त्वद्भिः प्रक्षालयेत्स्थलम् ।
केवलं प्रथमं मजेन्नाह्नानि विमृजेद्बुध ।
तनु तीर्थं समासाद्य कुर्यादाचमनं पुनः । [1530]
गोकर्णाकृतित्वकृत्वा करं त्रिं प्रपिबेज्जलम् ।

द्विस्तत्परिमृजेद्ब्रह्मं पादावभ्युक्ष्य चात्मन ।
शीर्षण्यांस्तु ततः प्राणान्सकृदेव तु सस्पृशेत् ।
बाहू द्वौ च ततः स्पृष्ट्वा हृदयं नाभिमेव च ।
प्रत्यङ्गमुदकं स्पृष्ट्वा मूर्धानं तु पुनः स्पृशेत् । [1535]
आपं पुनस्त्वित्युक्त्वा च पुनराचमनं चरेत् ।
सोकारा व्याहृतीर्वापि सदस्यस्वतिमित्युचम् ।
आचम्य मृत्तिकां पश्चाद्विधा कृत्वा समालभेत् ।
ऋचेदं विष्णुरित्यङ्गमुत्तमाधममध्यमम् ।
आलम्ब्य वारुणैः सूक्तैर्नमस्कृत्य जलं ततः । [1540]
स्रवन्ती चेत्प्रतिस्रोतः प्रत्यर्कं चान्यवारिषु ।
मजेद्वोमित्युदाहृत्य न च प्रक्षोभयेज्जलम् ।
गोमयं च त्रिधा कृत्वा जले पूर्वं समालभेत् ।
सव्याहृतिं सप्रणवा गायत्रीं च जपेत्सुन ।
पुनराचमनं कृत्वा मद्भतेनान्तरात्मना । [1545]
आपो हि षेति तिसृभिर्दभ्रपूतेन वारिणा ।
तथा तरत्समन्दीभिः सिञ्चेच्चतसृभिः क्रमात् ।
गोसूतेनाश्वसूतेन शुद्धवर्गेण चाप्यथ ।
वैष्णवैर्वारुणैः सूक्तैः सावित्रैरिन्द्रदेवतैः ।
वामदेवेन चात्मानमन्यैर्मन्मयसामभिः । [1550]
स्थित्वान्तःसलिले सूक्तं जपेद्वाचाघमर्षणम् ।
सव्याहृतिं सप्रणवा गायत्रीं वा ततो जपेत् ।
आश्वासमोक्षावृणव जपेद्वा मामनुस्मरन् ।

द्विज — (L 1513) G₁ : M₂ देवदेवेश दैत्यघ्न (for the prior half) — (L 1514) M₂ तु (for च) T₂ M₂ विधिर् — (L 1515) M₂ तस्तेन (for तत्सर्वं) — (L 1516) M₂ किल्बिषान् — (L 1517) G₂ M₂ चापि (for चैव) G₁ : M₂ तिल — (L 1519) Kumbh ed स्नात्वा (for सत्यां) T G₂ न तु, M₂ तु न (for न च) — (L 1520) G₂ कर्षचन, M₂ कदा न च (for कदाचन) — (L 1521) G₂ -समीपे G₂ मनोरमे (for 'हरे) — (L 1522) G₂ विप्रो, M₂ : [अ]भ्युक्ष्य (for प्रोक्ष्य) — (L 1523) MSS प्रक्षाल्य — (L 1524) T च (for तु) — (L 1525) M₂ तीरम् (for तीर्थम्) G₂ तीर्थं मृद्विद्वान्, Kumbh ed. विदांस्तीर्थमग्निं (by transp) — (L 1526) G₂ M₂ वा (for तद्) — M₂ om (hapl) lines 1527-1531 — (L 1529) T G मज्जन् (for मज्जन्) T G₂ अगानि T₂ न मृजेद्, G₂ M₂ विमृशेद् (for 'जेद्) — (L 1530) T G₂ तत्तीर्थं स (for तनु तीर्थं) G₂ द्विज, M₂ पुनः (for पुन) — (L 1531) T गोकर्णवत्कर कृत्वा, G₁ : शपुच्छाकृतित्वकृत्वा (for the prior half). T ब्राह्मणञ्च विवेज्जल — (L 1532)

M₂ धीस्तद्, M₂ तत (for द्विस्तद्) — (L 1535) M₂-4 तन (for पुन) — (L 1537) G₂ : सौ- (G₂ ओ)कारव्याहृतिर्वापि — (L 1538) M₂ : मृत्तिकां G₂ M₂ कृत्य (for कृत्वा) — (L 1541) T G₂ स्रवत्यश्, G₁ 'ति, M₂ s (sup in) : स्रव (M₂ 'व)त्वा' M₂ : प्रतिस्त्रोत G₂ corrupt for the post half — (L 1542) T तु (for च) G₁ : M₂ विक्षोभयेज् (for प्रक्षो) — M₂ om. (hapl) from the post half of line 1543 up to the prior half of line 1545 — (L 1544) G₁ : M₂ : सव्याहृती (G₂ M₂ 'ति)क (hypermetrio) T₂ पुनर्जल, G₂ M₂ पुनर्जपेत् (by transp) — (L 1545) M₂ तत (for पुनर्) — (L 1546) T₁ G₁ : अग्नि (for दग्ध-) — (L 1547) M₂ ततस् (for तथा) T₂ G₂ M₂ तथा तरत्सम (T₂ 'म)दिति (for the prior half) — (L 1548) G₁ : चात्मन, M₂ वारमन (for चाप्यथ) — (L 1549) G₂ M₂ वैष्णवैर् (for सावित्रैर्) M₂ वैश्वदेवतैः — (L 1550) M₂-4 वामदेव्येन, Kumbh ed and Madras ed 'देव्येन T₂ अन्यैर्मन्मयसादिभिः; G₂ अन्यैर्ऋषिभ्यः शुभे क्रमात् (for the post half). — M₂

उत्पुत्र्य तीर्थमामाच धौते शुद्धे च वाससी ।
 शुद्धे चाच्छादयेत्कक्षे न कुर्यात्परिपादके । [1555]
 पाशे निवद्धकक्ष्यो यत्कुस्ते कर्म वैदिकम् ।
 राक्षसा दानवा दैत्यास्तद्विष्णुम्पन्ति हर्षिता ।
 तस्मान्मर्वप्रयत्नेन कक्ष्या पाशे न धारयेत् ।
 तत प्रक्षाल्य पादां च हस्तौ चैव मृदा शनं ।
 आचम्य पुनराचामेत्तत मारित्रिया द्विज । [1560]
 जले जलगत शुद्ध न्यल एव स्थले स्थित ।
 उभयत्र स्थितन्त्रसादाचामेत्तान्मशुद्धये ।
 दर्भेषु दर्भपाणि सन्प्राद्युप सुसमाहित ।
 प्रागयामान्त्रत कुर्यान्मद्वतेनान्तरात्मना ।
 सहस्रकृत्व सावित्रीं शतकृत्वस्तु वा जपेत् । [1565]
 ममासे तु जपे तस्मिन्पाविष्या चामिमन्थ्य च ।
 मन्द्देहाना विनाशाय रक्षया त्रिभिपेज्जलम् ।
 उद्गर्गांससीतयाचान्त प्रायश्चित्तजल त्रिपेत् ।
 जयादाय सप्तुपाणि तोयान्यङ्गलिना द्विज ।
 प्रक्षिप्य प्रतिसूर्यं च च्योममुद्रा प्रकल्पयेत् । [1570]
 ततो द्वादशकृत्वस्तु सूर्यस्यैकाक्षर जपेत् ।

तत पडक्षरादीनि पट्ट्व परिवर्तयेत् ।
 प्रदक्षिण परामृश्य मुद्रया स्वमुख तथा ।
 ऊर्ध्वग्राह्यस्ततो भूत्वा सूर्यमीक्षेत्समाहित ।
 तन्मण्डलस्य मा ध्यायेत्तेजोमूर्तिं चतुर्भुजम् । [1575]
 उट्टु त्य च जपेन्मन्त्र चित्र तच्चक्षुरित्यपि ।
 सावित्रीं च ययाशक्तिं जप्त्वा सूक्तं च मामकम् ।
 मन्मयानि च सामानि पुरुषव्रतमेव च ।
 ततश्चालोकयेदकं हसं शुचिपदिस्यूचा ।
 प्रदक्षिण समावृत्य नमस्कृत्य दिवाकरम् । [1580]
 ततस्तु तर्पयेदग्निं ब्रह्माण मा च शकरम् ।
 प्रजापतिं च देवाश्च तथा देवमुनीनपि ।
 साद्गानपि तथा वेदानितिहासान्कृत्वस्तथा ।
 पुराणानि च दिव्यानि कुलान्यप्सरसा तथा ।
 ऋत्स्नमत्सरार्थं च कलाकाष्ठान्तक तथा । [1585]
 श्रुतग्रामाश्च भूत्वानि सरित सागरास्तथा ।
 शैलान्शैलस्थितान्देवानोपधी सवनस्पती ।
 तर्पयेदुपवीती तु प्रत्येकं तृप्यतामिति ।
 अन्वारम्य च सच्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।

om lines 1551-1552 — (L 1552) G₁ 2 M₂ 4
 मव्याद्वी (G₂ 'नि) द्वा (hypermetric) — After line
 1553, M₂ 2 ins

त्रिपद वा जपेन्मन्त्रमष्टाक्षरमथापि वा ।

— (L 1554) G₂ उट्ट्व (for उत्पुत्र्य) T₂ G₂ M₂
 तीन् (for तीर्थन्) — (L 1555) M₂ (inf lin)
 शुद्धे (for शुद्धे) G₂ M₂ (inf lin as above) वा
 (for च) T₂ वन्दे, G₂ M₂ कक्षे, M₂ 2 कुर्या
 (for कर्षे) M₂ 2 (inf lin) 2 (M₂ कु)टिपादके (for
 परि) — (L 1556) G₂ पाशे, G₂ पाशा (for पाशे)
 T₂ कच्छे (for कक्ष्ये) M₂ य (for यत्) M₂ पाशेन
 पट्ट्वक्ष्ये यत्, M₂ पाशेन वदे य कुर्यात्, Kumbh ed
 and Madras ed पाशेन वदा कक्षे यत् — (L 1558)
 T₂ M₂ कच्छ, G₁ 2 वक्ष्या (G₂ 'क्षा) G₁ 2 पाश
 — (L 1559) G₂ चैव — (L 1560) G₂ M₂ पुन
 (for तत) T नत सा (T₂ 'त्तमा)विश्या दिन (sub-
 metric), G₂ माविश्या च पुन पुन, M₂ तच्च माविश्या
 पुन — After line 1560, G₂ Kumbh ed and
 Madras ed ins

प्राद्युखोदद्युखो वापि ध्यायन्वेदान्ममाहित ।

[G₂ प्रांगुखोदर्मसुषुषि]

— (L 1561) G₁ सलसित, — (L 1562) G₂ नात्

शुद्धये — (L 1563) G₂ M₂ तु (for सु) — (L
 1564) M₂ 4 प्राणायाम M₂ कृत्वा (for कुर्यान्)
 — (L 1566) G₂ M₂ (sup lin) समाहितो जपेत्तसात्
 (for the prior half) M₂ वाभिमन्थ — (L 1567)
 G₂ रक्षार्थं निक्षिपेन्नल (for the post half) — (L
 1568) G₂ उदयो (for 'गो) — (L 1569) Kumbh.
 ed तोय M₂ तत (for द्विज) — (L 1571) G₂
 [र]वाक्षर (for [र]का) — (L 1572) G₂ M₂ त्रि-
 कृत्व, M₂ corrupt (for पट्ट्व) — (L 1573)
 M₂ परामृश्य G₁ 2 स्वमुखाने, G₂ M₂ स्वमुख तथा
 — (L 1575) M₂ मा (for मा) — (L 1576)
 M₂ नित्य (for मन्त्र) — (L 1578) T मामकानि
 (for मन्मयानि) G₂ नामानि (for सा) G₁ 2
 तु, M₂ वा (for च) — (L 1579) M₂ [आ]नोकपन्
 T₁ [अ]पि, G₁ 2 M₂ [अ]थ (for [अ]वा) M₂
 corrupt — (L 1580) G₁ 2 M₂ नमस्कृत्वा — (L
 1581) T₂ मां ब्रह्माण (by transp) — (L 1583)
 M₂ यथा (for the first तथा) G₁ 2 M₂ अपि (for
 the second तथा) — M₂ om (hapl) lines
 1584-1586 — (L 1584) G₁ 2 M₂ सर्वानि (for
 दिव्यानि) — (L 1585) G₁ 2 M₂ सवस्तर T
 कालान्कालांतक तथा, G₂ M₂ कलाका (M₂ काल का)लात्मक
 तथा (for the post half) — (L 1587) T सर्वान्
 (for देवान्) T M₂ सवनस्पतीन् — (L 1588) G₁ 2

निवीती तर्पयेत्पश्चादपीनमन्नकृतस्तथा । [1590]
 मरीच्यादीनृपीक्षैव नारदान्तान्महाहित ।
 प्राचीनावीत्यथैतांस्तु तर्पयेद्देवता पितृन् ।
 ततस्तु कव्यवाढाभिं सोम वैवस्वत तथा ।
 ततश्चार्यमण चापि अग्निष्वात्तास्तथैव च ।
 सोमपाश्चैव दग्धैस्तु सतिलैरेव वारिभि । [1595]
 तृप्यध्वमिति पश्चान्तु स्वपितृस्तर्पयेत्तत ।
 पितृन्पितामहाश्चैव तथैव प्रपितामहान् ।
 पितामहीं तथा चापि तथैव प्रपितामहीम् ।
 तथा पितृन्वसुश्चैव मातृष्वसुस्तथैव च ।
 मातर चात्मनश्चैव तथा मातामहीमपि । [1600]
 मातुर्मातामहीं चैव गुरुमाचार्यमेव च ।
 उपाध्यायान्सखीन्वन्धुन्शिष्यत्विग्जातिपुत्रकान् ।
 प्रमीतानानृशस्यार्थं तर्पयेत्तानमत्सर ।
 तर्पयित्वा तथाचम्य ज्ञानवस्त्र प्रपीडयेत् ।

वृद्धिं भृत्यजनस्याहु स्नातकानां च तद्विद । [1605]
 अतर्पयित्वा तान्पूर्वं ज्ञानवस्त्र न पीडयेत् ।
 पीडयेच्छेपुरा मोहाद्देवा सर्पिणास्तास्था ।
 पितरस्तु निराशाश्च शक्वा यान्ति यथागतम् ।
 प्रक्षाल्य तु मृदा पादावाचम्य प्रयत पुन ।
 दग्धेषु दग्धपाणि सन्स्वाध्याय तु समारमेत् । [1610]
 वेदमादौ समारम्य ततोपरि पदक्रमान् ।
 यदधीते स्वय शक्त्या तत्स्वाध्याय प्रचक्षते ।
 ऋच वाथ यजुर्वपि सामगाथामथापि वा ।
 इतिहासपुराणानि यथाशक्ति न हापयेत् ।
 उत्थाय च नमस्कृत्वा दिशो दिग्देवता अपि । [1615]
 ब्रह्माण च ततश्चाग्निं पृथिवीमोपधीस्तथा ।
 वाच वाचस्पतिं चैव मा चैव सरितस्तथा ।
 नमस्कृत्वा तथाद्भिस्तु प्रणवादि च पूजयेत् ।
 ततो नमोऽद्भ्य इत्युक्त्वा नमस्कुर्यात्तु तज्जलम् ।

M₃ च (for तु) M₂ तर्पयाभीति प्रलेक तृप्यतामिति
 वाच्य च — (L 1589) M₁ तु (for च) — (L
 1590) G₁ २ M₃ विद्वान् (for पश्चाद्) M₁ सदा (for
 तथा) — (L 1591) T मुनींश्च, G₃ मनूश्च (for
 ऋषींश्च) M₁ मरीच्यन्नीननृक्षैव T नारदादीन्, G₁ २
 *दाधान् (for *दान्तान्) — (L 1593) G₃ कव्यवाढभिं,
 M₂ *वाढभिं — (L 1594) M₁ वा (for च)
 M₂ चाग्निपु, Kumbh ed ह्य* (for अ*) G₁ निपातं-
 स्तांस्तथैव च (for the post half) — (L 1595) G₁ २
 M₃ दग्धेषु (for दग्धैस्तु) M₂ सोमपास्तु सदग्धैस्तु — (L
 1596) G₁ २ M₃ तृप्यताम् (for *ध्वम्) G₁ तर्पितम्, G₃
 स पितृम् — (L 1598) G₁ २ M₁ corrupt G₁ om
 (hapl) from the post half up to the prior half of
 line 1601 M₁ प्रतितामही — G₂ and Kumbh.
 ed om line 1599 — (L 1599) T तथा पितृष्वस्
 (L *स)श्चैव, G₃ M₃ तथा पितृष्वसा चैव, M₂ मातृष्वसां
 तथा चापि (for the prior half) T₂ मातृष्वस्तथैव च,
 G₃ M₃ मातृस्व (M₃ *व)नार तथैव च (hypermetric), M₂
 तथैव च पितृष्वसां (for the post half) — (L 1600)
 Om. in M₃ G₂ तत्र (for चैव) M₂ मातामह वात्मनश्च
 (for the prior half) — G₃ ins after the prior
 half of line 1600 Kumbh. ed after line 1601

पितृमातृष्वमार च तथा मातामहीमपि ।

[Kumbh ed पितृमातृष्वमारौ च]

—G₂ om the post half and the prior half of line
 1601 — (L 1601) M₂ [अ]पि (for [ए]व) M₂ गुरुन्
 (for गुरुन्) — (L 1602) M₂ चापि (for वधूम्)
 G₁ M₃ शिष्यांश्च, M₂ वधून्- (for शिष्यत्विग्) — (L

1603) G₂ प्रज्ञातान्, M₂ प्रमि* (for प्रमी*) T₂ G₁ २
 M₂ ३ आनृशसार्थ — (L 1604) M₁ त्वय (for तथा)
 G₁ नत्र (for -वस्त्र) — T₂ G₁ ३ M₁ om (hapl.)
 lines 1605-1606 M₃ om line 1605 — (L
 1605) M₂ corruptfor the prior half Kumbh.
 ed वृत्ति (for वृद्धि) G₂ M₂ स्नानपा (M₂ *न
 पा)न (for स्नातकानां) M₂ तद्विदु (for *द)
 — (L 1606) M₃ तत् (for तान्) M₂ ३ प्र (for
 न) — (L 1607) G₂ M₃ चन (M₄ चैन्न)तन्,
 M₂ यदि तन् (for चेतपुरा) G₂ पीडयेत्तु मोहाद्दे (for
 the prior half) G₁ स्रक्पि (for सर्पि-) — (L
 1608) G₂ M₃ ४ च (for तु) G₁ २ M₃ ते, M₁ तु
 (for च) — (L 1609) MSS प्रक्षाल्य G₃
 M₁ च (for तु) G₃ M₄ पादम् (for पादाव्)
 — (L 1611) M₂ समाराधय (for *रम्य) G₁ २ M₃
 ततोपरि परिक्रमान् (M₃ *त्), M₂ तत पत्युपरि*, M₁
 तयोपर्यपरिक्रमान् (sup line *त्) (for the post half)
 — M₃ om lines 1612-1613 — (L 1612) G₁ २
 तु विशल्या, G₃ त्वय शक्त्या, M₂ ३ [स]न्वह शक्त्या
 (for स्व+ शक्त्या) T₁ तत्स्वाध्याय, G₂ यत्स्वाध्याय,
 G₃ स्वाध्याय तत् (by transp) — (L 1613)
 G₁ २ ऋचो (for ऋच) G₃ [अ]ध (for [अ]पि)
 — (L 1614) T₂ G₃ -पुराणान्वा, M₂ *ण वा (for
 *णानि) G₂ निगापयेत् (for न हाप) — (L
 1615) G₂ M₂-4 तु (for च) — (L 1616) T₂
 G₃ M₁ माहाणांश्च (G₃ *णानां) (for ब्रह्माण च) M₂
 ओषधी — (L 1617) T सागरान् (for मा चैव)
 — (L 1618) T [अ]द्भ्यस्तु M₂ नमस्करात्तमद्भिस्तु (for

शृणि सूर्यस्तथादित्यस्तान्प्रणम्य स्वमूर्धनि । [1620]
ततस्त्वालोकयज्ञं प्रणवेन समाहित ।
ततो मामर्धयेत्पुण्यैर्मद्वियैरेव नित्यश ।

युधिष्ठिर उवाच ।

त्वयियाणि प्रसूनानि त्वदधिष्ठानि माधव ।
सर्वाण्याच्चक्ष्व देवेश त्वद्वक्तव्य ममाच्युत ।

भगवानुवाच ।

शृणुन्वावहितो राजन्पुण्याणि प्रीतिकृन्ति मे । [1625]

कुमुद करवीर च चणक चम्पक तथा ।

मल्लिकार्जुनपुत्र च नन्द्यावर्त च नन्दिकम् ।

पलाशपुत्रपुत्राणि दूर्वा मृङ्गकमेव च ।

वनमाला च राजेन्द्र मल्लियाणि विशेषत ।

सर्वेषामपि पुण्याणा सहस्रगुणमुत्पलम् । [1630]

तस्मात्पद्म तथा राजन्पद्मानु शतपत्रकम् ।

तस्मात्सहस्रपत्र तु पुण्डरीक तत परम् ।

पुण्डरीकमहत्तानु तुलसी गुणतोऽधिका ।

वकपुत्र ततस्तस्मात्सौवर्णं तु ततोऽधिकम् ।

सौवर्णानु प्रसूनाच्च मल्लियं नास्ति पाण्डव । [1635]

पुष्पालामे तुलस्यास्तु पत्रैर्मामर्धयेद्बुध ।

पत्रालामे तु शाखामि शाखालामे शिफाफलै ।

शिफालामे मृदा तत्र भक्तिमानर्धयेद्बुध ।

वर्जनीयानि पुण्याणि शृणु राजन्समाहित ।

किङ्किणी मुनिपुत्र च द्रुतूर पाटल तथा । [1640]

तथातिमुक्तक चैव पुनाग नक्तमालिका ।

यौधिक क्षीरिकापुत्र निर्गुण्डी लाङ्गली जपा ।

कर्णिकार तथाशोक शल्मलीपुत्रमेव च ।

ककुमा कोविदाराश्च वैमीतकमथापि वा ।

कुरण्टकप्रसूना च तिल्वक लाङ्गली तथा । [1645]

अङ्गोल गिरिकर्णी च नीलान्येव च सर्वश ।

एकवर्णानि चान्यानि सर्वाण्येव विवर्जयेत् ।

अर्कपुत्राणि वर्ज्यानि चार्कपत्रस्थितानि च ।

ध्यावातपिञ्जुमन्दानि सर्वाण्येव विवर्जयेत् ।

अन्यैस्तु शुरुपत्रैस्तु गन्धवद्भिर्नराधिप । [1650]

the prior half) G₁ Ms पूर्ववत् (for पूर्वयेत्) T
G₂ प्रणम्य च सुपूर्वयेत् (for the post half) — (L
1619) M₂ तु (for सङ्ग) T च (for तु) — (L
1620) T₁ शृणि सूर्य, T₂ शृणीन्मूर्धा T₁ तत् (for
तान्) T₂ G₂ M₂ तर्धयेत् (for तान्प्रणम्य) — (L
1621) T G₂ M₂ s (anf in) 4 मित्त्वा (T₂ G₂
सित्वा) वल्लोकयज्ञं (for the prior half) — (L 1622)
T₂ नित्यश (for "श) — (L 1623) M₂ त्वदधिष्ठानि
(for त्वदधिष्ठानि) — (L 1625) T प्रीणयनि, M₂ s
प्रीणिकानि (for "कृन्ति) — (L 1627) T₂ निष्टिक
(for नन्दिकम्) — (L 1628) M₂ s वा (for च)
— (L 1629) T₁ M₂ s नवमाला M₂ शमी चेति
(for च राजेन्द्र) — G₂ om. the post half of line
1631 and the prior half line 1632 — (L 1633)
M₂ सहस्र M₂ om from the post half of line
1633 up to the post. half of line 1635 — (L
1634) M₂ तिल्वपुत्र (for वक) G₂ M₂ तु स्यात्
(for तस्मात्) — (L 1635) T₁ सुवर्णाच्च T G₂ च
(for तु) — (L 1636) T₁ G₁ 2 M₂ पुष्पालामे
— G₁ om (hapl.) lines 1637-1638 — (L
1637) G₂ पत्रामावे T₁ शाखामावे (for "लामे) T
त्वचापि वा, G₂ M₂ शिफालवै (for फलै) — (L
1638) T स्वगमावे, G₂ शिफामावे, M₂ शिखालामे
T₁ शक्तिमान् (for ग) G₂ M₂ अर्धयेत् (M₂ "तु)
मां (for "वेद्बुध) — After line 1638, T ins

येन केन प्रकारेण तुलसीतलपूर्वकै ।

पुण्ये फलैर्वाप्यन्नाद्यैर्मदाराधनसुत्तमम् ।

— (L 1639) G₂ M₂ समतल (for ममाहित) — (L
1640) M₂ किनिधिर् (for किङ्किणी) G₁ 2 M₂
सुखपुत्र, G₂ मणिमुक्त (for मुनिपुत्र) G₁ चूर्ण,
G₂ M₂ बुद्ध (M₂ "डु) र, G₂ द्रुतूर, M₂ s बुद्ध — (L
1641) T नक्त (T₂ "व) मल्लिक, G₂ M₂ नवमालिका,
Kumbh ed and Madras ed. नक्तमालिका — (L
1642) T₁ यौधिका, T₂ G₂ यूधिक, M₂ योद्धित
(for यौधिक) T₁ M₂ क्षीरिका, G₂ क्षीरिक T₂ निर्गुण्डी
M₂ s जांगली, Kumbh. ed and Madras ed
लांगुली — (L 1643) T₁ पुत्र (for [अ]शोक) G₂
शान्मली, M₂ ग्रन्थली — (L 1644) T M₂ कुमुम
(M₂ "म), G₂ ककुम (for ककुमा) T G₂ कोविदार,
M₂ "रशू M₂ काकुत्या कोविदाश्चैव (for the prior half)
T₂ वैभौतिकम् G₂ M₂ अथापि च, G₂ अथाफली (for "पि
वा) — (L 1645) T₂ G₂ M₂ 4 कुरण्टक G₁
कल्वक, G₂ M₂ तल्वक, M₂ s तिल्वक (for तिल्वक)
T लांगलि, G₁ M₂ लागल, M₂ वातकी, M₂ (anf in)
वानक (for लाङ्गली) — (L 1646) G₁ M₂ अङ्गोलहि-
(M₂ "ल हि) किणीश्चैव, M₂ अङ्गोल गिरिकर्णी च G₂
तिन्पानि (for नी) — (L 1647) T₁ G₂ एकवर्णानि
— G₂ om (hapl) lines 1648-1649 — (L 1648)
G₂ M₂ s अर्क (for चार्क) G₁ M₂ वा (for च),
— After line 1648, M₂ ins

अवर्ज्यैस्त्रैर्यालाम मद्रक्तो मा समर्चयेत् ।
 युधिष्ठिर उवाच ।
 कथ स्वमर्चनीयोऽसि मूर्तय क्रीदशास्तु ते ।
 वैखानसा कथ ब्रूयु कथ वा पाञ्चरात्रिका ।
 भगवानुवाच ।
 शृणु पाण्डव तत्सर्वमर्चनाक्रममात्मन ।
 स्यण्डिले पञ्चक कृत्वा चाष्टपत्र सर्कर्णिकम् । [1655]
 अष्टाङ्गरत्रिधानेन ह्यथ वा द्वादशाक्षरं ।
 वैदिकंरथ वा मधैर्मम सूक्तेन वा पुन ।
 स्थापित मा ततस्तस्मिन्नर्चयित्वा विचक्षण ।
 पुरुष च तव सत्यमच्युत च युधिष्ठिर ।
 अनिरुद्ध च मा प्राहुर्वैखानसविदो जना । [1660]
 अन्ये त्वेव विजानन्ति मा राजन्पाञ्चरात्रिका ।
 वासुदेव च राजेन्द्र सकर्षणमथापि वा ।
 प्रद्युम्न चानिरुद्ध च चतुर्भूतिं प्रचक्षते ।
 पूताश्रान्याश्च राजेन्द्र सजामेदेन मूर्तय ।
 विद्वानर्थान्तरा एव मामेव चार्थयेद्बुध । [1665]
 युधिष्ठिर उवाच ।
 खड्गका क्रीदशा देव कानि तेषां व्रतानि च ।

एतत्कथय देवेश त्वद्वक्तव्य ममाच्युत ।
 भगवानुवाच ।
 अनन्यदेवताभक्ता ये मद्रक्तजनप्रिया ।
 मामेव शरण प्राप्तास्ते मद्रक्ता प्रकीर्तिता ।
 स्वर्ग्याण्यपि यशान्यानि मध्वियाणि विशेपत । [1670]
 मद्रक्त पाण्डवश्रेष्ठ व्रतानीमानि धारयेत् ।
 नान्यदाच्छात्रयेद्वस्त्र मद्रक्तो जलतारणे ।
 स्वस्थस्तु न दिवा स्वप्यानमधुमामानि वर्जयेत् ।
 प्रदक्षिण भजेद्विप्रान्यामश्वत्थ हुताशनम् ।
 न धावेत्पतिते वर्षे नाप्रमिक्षा च लोपयेत् । [1675]
 प्रत्यक्षलवण नाद्यात्सौमक्षनकगुञ्जनौ ।
 ग्रासमुष्टिं गवे दद्याद्धान्याम्लं चैव वर्जयेत् ।
 तथा पर्युपित चापि पक्व परिशुद्धान्गतम् ।
 अनिवेदित च यद्बन्ध तत्प्रयत्नेन वर्जयेत् ।
 विमीतककरञ्जाना द्याया दूर विचर्जयेत् । [1680]
 विप्रदेवपरीवाद न वदेत्पीडितोऽपि सन् ।
 सात्त्विका राजसाश्चापि तामसाश्चापि पाण्डव ।
 मामर्चयन्ति मद्रक्तास्तेपामीदृग्विद्या गति ।
 तामसास्तिमिर यान्ति राजसा रज एव तत् ।

रक्त कुसुदपुष्प च शूलपुष्प च वर्जयेत् ।

— (L 1649) G₁ M₈ व्याघ्राता, G₂ व्याघाता, M₂ ज्याघान (for व्या) T₁ च (for वि-) M₂ गभीनि पितृमेव च (for the post half) — After line 1649, M₂ ins

राजवृक्षप्रयत्नानि यत्नादेव विवर्जयेत् ।

— (L 1650) T सु- (for the first तु) G₈ M₄ पशैश्च; M₂ पुष्यैस्तु — (L 1651) M₂ अवर्जितैर् (for 'ज्यैस्त्रैर्') and सप्तार्चयेत् (for सम) — (L 1654) M₂ उत्तम, M₄ एव ह (for आत्मन) — (L 1655) M₂ स्यण्डिल — (L 1656) T M₄ अथ, G₈ यथा, M₂ [अ]प्यथ (for ह्यथ) — (L 1657) G₁ २ मधैश्च (for वा मन्त्रैर्) — (L 1658) T₂ अतस् (for ततस्) G₈ M₄ पुन पुन (for विचक्षण) M₂ अर्चयित समाहित (for the post half) — (L 1662) M₂ तथा राजन् (for च राजेन्द्र) T₂ M₂ च (for वा) — (L 1663) G₂ M₄ अनिरुद्ध (for चानि) — (L 1664) G₁ २ एनरत्ना (G₂ 'धा'न्यच्च राजेन्द्र (for the prior half) T₁ भेदा स-, M₂ भेदाश्च (for भेदेन) — (L 1665) G₂ M₂ एव (for एव) — After line 1665, T₁ and Madras ed. ins

अत्यन्तभेदरहित गुणपूर्व सदैव हि ।

[Madras ed गुणपूर्ण]

— (L 1668) M₂ मम (for ये मद्-), G₈ -भक्ता मम (for -भक्तजन-) — (L 1669) G₁ २ मद्रक्ताश्च, M₂ मद्रक्तास्ते (by transp) — (L 1670) T (G₁ २ M₁-२ स्वर्गाणि, G₂ शुद्धानि (for स्वर्गाणि) — (L 1671) M₂ एतस्मात् (for मद्रक्त) — (L 1672) M₂ जन (for जल-) G₁ -धारणे (for -तारणे) — (L 1673) G₁ स्वप्स्येन्, G₂ स्वप्यो, G₈ स्वापेन्, M₂ स्वप्, M₄ स्वाप (for स्वप्यान्) — (L 1675) G₈ नोपयेत् (for लोप) — (L 1676) T G₁ २ प्रत्यक्ष T G₂ २ सौमज्जनकस्य (G₈ 'गु')जनान् (G₂ 'जनौ'), G₁ सौभेजनवकुजन (for the post half) — (L 1677) G₂ M₈ (inf l:ns) corrupt — T₁ M₂ om (hapl.) lines 1678-1679 — (L 1678) G₈ पाक (for पक्व) — (L 1679) Prior half, hypermetric G₁ निवेदित (for अनिवे) — (L 1680) T M₂ ४ दूरात्तु (M₂ 'दि-'), G₈ दूरेण (for दूर वि) — (L 1681) T G₁ २ चैद- (for चैव-) T₁ -परिवाद, G₁ M₈ परिवादान् — (L 1682) G₁ [ए]व (for the second [अ]वि) — (L 1683) G₂ मम (for माम्) M₂ ४ -भावाम् (for -भक्तास्) — After line 1683, M₂ ins

सात्त्विका सत्त्वमपञ्चा सत्त्वमेव प्रयान्ति ते । [1685]
ये मिद्धा सन्ति सात्त्व्येन योगसत्त्वबलेन च ।
नभसादित्यचन्द्राम्या पश्यन्ति पदविस्तरम् ।
एकस्त्रम्मे नवद्वारे त्रिस्यूणे पञ्चधातुके ।
एतस्मिन्देहनगरे राजसस्तु सदा भवेत् ।
उदिते सवितर्यस्य क्रियायुक्तस्य धीमत । [1690]
चतुर्वेदविदश्चापि देहे पङ्कपला स्मृता ।
क्षत्रिया सप्त त्रिशेया वैश्यास्त्वष्टौ प्रकीर्तिता ।
नियता पाण्डवश्रेष्ठ शूद्राणामेकविंशति ।
काम क्रोधश्च लोभश्च मोहश्च मद एव च ।
महामोहश्च इत्येते देहे पङ्कपला स्मृता । [1695]
गर्भं स्त्रम्भो ह्यहकार ईर्ष्या च द्रोह एव च ।
पारुष्य क्रूरता चेति सर्षते क्षत्रिया स्मृता ।
तीक्ष्णता निकृतिर्माया शास्त्र्य ढम्भो ह्यनार्जवम् ।
पँशुन्यमनृत चैव वैश्यास्त्वष्टौ प्रकीर्तिता ।
वृष्णा बुभुक्षा निद्रा च आलस्य चाघृणादया । [1700]
आधिश्चापि विवादश्च प्रमादो हीनसत्त्वता ।

भय विच्छ्रवता जाह्व्य पापक मन्युरेव च ।
आशा चाश्रहधानत्वमनवस्थाप्ययन्नणम् ।
आशौच मलिनत्व च शूद्रा ह्येते प्रकीर्तिता ।
यस्मिन्नेते न दृश्यन्ते स वै ब्राह्मण उच्यते । [1705]
येषु येषु हि भावेषु यत्काल वर्तते द्विज ।
तत्काल स विज्ञेय ब्राह्मणो ज्ञानदुर्धर ।
प्राणानायम्य यत्काल येन मा चापि चिन्तयेत् ।
तत्काले वै द्विजो ज्ञेय शेषकालो ह्येतर ।
तस्मान्तु सात्त्विको भूत्वा शुचि क्रोधविवर्जितः । [1710]
मामर्चयेन्तु सतत मन्त्रियत्व यदिच्छति ।
अबोलजिह्व समुपस्थितो धृति-
निघाय चक्षुर्युगमात्रमेव च ।
मनश्च वाच च निगूह्य चञ्चल
भयाश्वित्तो मम भक्त उच्यते । [1715]
ईदृशाभ्यास्मिनो ये तु ब्राह्मणा नियतेन्द्रिया ।
तेषा भ्रातृषु तृप्यन्ति तेन वृसा पितृमहा ।
धर्मो जयति नाधर्म सत्य जयति नानृतम् ।

तियद्यानुपदेवेन तामसा मुक्षते फल्म् ।

नागवक्षा गृह्म्याने राजमा मुजते फल्म् ।

— M₁ om. line 1684 — (L 1685) M₂ मत्पादा
याति मानवा (for the post half) — (L 1686)
M₁ सर्व- (for सन्ति) G₁ : M₂ -सत्त्व-, G₂ -मिद्धि
(for -मत्त्व-) — After line 1687, M₁ ins

युधिष्ठिर ।

कथ मानुपदेहेषु गुरुस्त्रीगुणममवा ।

*** स्तदनुविद्धा भवन्ति मधुसूदन ।

भगवान् ।

— (L 1689) G₂ एवस्मिन् M₁ [आ]चरेत् (for भवेत्)
M₂ आसिन्तु देहे नगरे य वसतीति नच्यू — (L 1690)
G₁ सवितुर्याप्य, G₂ *तुयापि, M₂ *तुयस्य, M₁ *तर्यापि
(for *तयस्य) M₂ उदित्तादित्यत्रिप्रस्य (for the prior
half) — (L 1691) M₂ चतुर्वेदे M₁ तथा (for
स्मृता) — (L 1692) T₂ वैश्यास्त्वष्ट, M₂ वैश्ये त्वष्टौ
— (L 1693) G₂ नियता बांधवश्रेष्ठा — (L 1695) M₂
तथा (for च) — (L 1696) M₂ द्रप (for गव)
M₂ [अ]हकारम् — (L 1697) G₁ : M₂ [ए]व (for
[र]नि) — (L 1698) M₁ तीक्ष्णा च (for तीक्ष्णता)
T₂ दमो, G₁ : स्तमो (for ढम्भो) G₂ [S]पि (for
हि) M₂ शास्त्र्यहभोप्यनाजव, M₂ : शास्त्र्यनभोप्य (M₁
*मो ह्य)नार्जव — (L 1699) M₂ : वैशुन्यम् — (L

1700) M₁ तीक्ष्णा बुभुक्षता निद्रा (for the prior half)
M₂ द्वालस्य, M₄ [अ]प्याल्स्य (for आ) G₂ घृणादय
— (L 1701) M₂ अशुचित्तश्च (for आधिश्चापि) G₁ :
M₂ विपादश्च — (L 1702) G₂ भय (for मय) G₂
M₂ : जाल्य (for जाह्व्य) M₂ om from the post
half up to the prior half of line 1705 T₂ G₂ प्रमादो,
M₁ पापका (for *क) — (L 1703) T₁ आहूय, T₂
असूया, G₂ अशौचा (for आशा च) G₁ : M₂ [अ]मन्त्रण,
G₂ [अ]यन्त्रिण — (L 1704) G₂ अशौच G₂ ह्यता
(for ह्येते) — (L 1705) T G₂ प्र (for न) G₂
M₁ वर्तते (for दृश्यन्ते) T₁ न (for स) — (L
1706) G₂ : M₂ ये (G₂ ए)ध्वेनेषु (for येषु येषु) T M₁
च (for हि) — (L 1707) G₁ : M₂ : काल वै (for
तत्काल) G₂ M₂ दुलम् (for दुबल) — (L 1708)
T G₂ M₁ प्राणायाम च य का (G₂ यत्का)ले यो मां चापि
विचिंतयेत् — (L 1709) G₁ : M₂ : सकाले, G₂
तत्काले T₁ M₁ शेषकाले, G₂ शेष काले G₁ :
M₂ [S]पि (for हि) M₂ शेषकालमधेनर (for the
post half), — (L 1710) T G₁ : असात् (for
त) M₂ हि (for तु) — (L 1711) M₂ यदि
(for यद्) T G₁ : इच्छति (for *ति) — (L
1712) T M₂ धृतौ, G₂ क्रतौ, M₂ धृतौ, M₁ धृति
(for धृतिर्) — (L 1713) T om. च — (L
1714) M₂ : केवल (for चञ्चल) — (L 1715)

क्षमा जयति न क्रोधः क्षमावान्ब्राह्मणो भवेत् ।

Colophon

वैशपायन उवाच ।

दानपुण्यफलं श्रुत्वा तपः पुण्यफलानि च । [1720]

धर्मपुत्रं प्रहृष्टात्मा केशव पुनरब्रवीत् ।

या चैषा कपिला देव पूर्वमुःपादिता विभो ।

होमधेनुः सदा पुण्या चतुर्वक्त्रेण माधव ।

सा कथं ब्राह्मणेभ्यो हि देया कस्मिन्दिनेऽपि वा ।

कीदृशाय च विप्राय दातव्या पुण्यलक्षणा । [1725]

कति वा कपिला प्रोक्ता स्वयमेव स्वयमुवा ।

कैर्वा देयाश्च ता देव श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

एवमुक्तो हृषीकेशो धर्मपुत्रेण ससदि ।

अद्यवीत्कपिलासख्या तासां माहात्म्यमेव च ।

शृणु पाण्डव तत्त्वेन पवित्रं पावनं परम् । [1730]

यच्छ्रुत्वा पापकर्मापि नर पापैः प्रमुच्यते ।

अग्निमध्येन्द्रवा दिव्यामग्निज्वालासमप्रभाम् ।

अग्निज्वालोज्ज्वलच्छृङ्गीं प्रदीप्ताहारलोचनाम् ।

अग्निपुच्छामग्निस्वरामग्निरोमप्रभान्विताम् ।

तामाग्नेयीमग्निजिह्वामग्निग्रीवां ज्वलत्प्रभाम् । [1735]

मुञ्जते कपिला ये तु शूद्रा लोभेन मोहिता ।

पतितास्तान्विजानीयाच्चण्डालसदृशा हि ते ।

न तेपा ब्राह्मणं कश्चिद्गृहे कुर्यात्प्रतिग्रहम् ।

दूराच्च परिहर्तव्या महापातकिनोऽपि ते ।

सर्वकालं हि ते सर्वैर्धर्जिता पितृद्वयैः । [1740]

ते सदा ह्यप्रतिग्राह्या ह्यसभाभ्याश्च पापिनः ।

पिबन्ति कपिला यावत्तावत्तेपा पितामहा ।

अमेध्यमुपमुञ्जन्ति भूम्यां वै श्वसृगालवत् ।

कपिलाया घृतक्षीरदधि तक्रमथापि वा ।

ये शूद्रा उपमुञ्जन्ति तेषां गतिमिमां शृणु । [1745]

कपिलोपजीवी शूद्रस्तु मृतो गच्छति रौरवम् ।

क्लिश्यते रौरवे घोरे वर्षकोटिशतवसन् ।

रौरवाच्च परिभ्रष्टो विद्यायां जायते किमि ।

विद्यागर्तेषु सविष्टो दुर्गन्धेषु सहस्रशः ।

तत्रैव जायमानोऽसौ नोत्तारं तत्र विन्दति । [1750]

ब्राह्मणश्चैव यस्तेषां गृहे कुर्यात्प्रतिग्रहम् ।

Ms (sup len as above) भोगान् (for भयान्) Ms भोगान्निवृत्तो भगवान् स चोच्यते — (L 1716) T G₁ s शा- (G₁ ध्या) निनो, Ms ध्यायिनो (for [अ]प्यायिनो) — (L 1717) T G₂ Ms₂ तेषां, Ms एषां (for तेषां) G₂ च्यते, Ms भोजयति Ms₂ तेषां (for तेन) — Colophon — *Sub parvan* · T Ms₄ वैष्णवधर्म — *Adhy name* Ms₂ गृहस्रधर्मविधि — *Adhy no* T₁ 92, T₂ G₁ s 91, G₂ 102, Ms₂ 8, Ms₃ 90, Ms₄ 101. — (L 1720) Ms₂ धम- (for -पुण्य-) G₁ तत (for तपः) — Before line 1722, MSS ins शुषिष्ठिर उवाच G₁ om lines 1724-1726 — (L 1724) G₂ Ms₂ वै (for हि) — (L 1726) Kumbh ed कथिता (for कति वा) — (L 1727,) Ms₂ शानुम् (for श्रोतुम्) G₂ Ms₂ नाधव (for तत्त्वतः) — Before line 1730, MSS ins भगवानुवाच — (L 1730) G₂ तत्त्वतः (for तत्त्वेन) Ms₂ पवित्रं पापनाशन — (L 1731) G₂ तच्छ्रुत्वा, Ms₂ तच्छ्रुत्वा G₁ s Ms₂ पापात् (for पापैः) — (L 1733) Ms₂ ज्वालोच्चरत् T प्रदीप्तां गौरलोचना (for the post. half) — (L 1734) T₁ G₁ s प्रभाम् (for -पुच्छाम्) — (L 1735) G₁ s Ms₂ वणीम् (for

-जिह्वाम्) — (L 1736) Ms₂ om from the post half up to the prior half of line 1738 G₁ Ms₂ श्रद्धा- (sio) (for शूद्रा) — (L 1737) G₁ -समशो (for -सदृशा) — (L 1738) T क्विचिद् (for कश्चिद्) — (L 1740) T₁ G₂ Ms₂ s सर्वं (for सर्व-) Ms₂ देवतै (for -दे*) — (L 1741) G₂ s Ms₂ om the second हि — (L 1744) Ms₂ स्रुत (for घृत) T Ms₂ च (for वा) — (L 1745) G₁ Ms₂ अपि (for उप) — After line 1747, G₁ s Ms₂ ins

ततश्चापि च्युत कालाच्छ्रानयोनिं न गच्छति ।

while Ms₂ ins

ततश्च सुक्तं कालेन शूना योनिशतं ब्रजेत् ।

— (L 1748) G₁ Ms₂-1 श्वयोन्वाश्र (for रौरवात्) — (L 1749) G₁ s Ms₂ s विद्याक्षुपे (Ms₂ "वर्गे) पु पापिष्ठो (for the prior half) — (L 1750) G₁ s Ms₂ s तत्र तत्रैव जायेत, Ms₂ तत्रैव जायेत तच्च, Kumbh. ed and Madras ed तत्र तत्रोपजायेत (for the prior half) T नोत्कर्ष (for नोत्तार) — (L 1751) Ms₂ चापि (for चैव) — (L 1753) T₁ G₁ s

उत प्रभृति वस्यापि पितरः स्युरमेध्यपा ।
 न तेन सार्धं ममापेक्ष चाप्येकामन व्रजेत् ।
 स नित्यं वर्जनीयो हि दूरात् प्रद्राक्षणावसम् ।
 यत्नेन सह ममापेक्षेकदास्या व्रजेत वा । [1755]
 प्राजापत्यं चरेत्कृत्वा स च तंनव शुष्यति ।
 कपिलोपजीविनः शूद्राय करोति प्रतिग्रहम् ।
 प्रायश्चित्तं भवेत्तस्य विप्रस्यतस्तदाय ।
 ब्रह्मद्वेषं तु कुर्वीत चान्द्रायणमयापि वा ।
 सुष्यते क्विदिपात्तन्मातेन द्राक्षगो हि म । [1760]
 कपिला ह्यग्निहोत्रार्थं यज्ञार्थं च स्वयंभुवा ।
 सर्वं श्लेजं उद्धृत्य द्राक्षणा निर्मिता पुरा ।
 पवित्रं च पवित्राणां मद्रालानां च मद्रलम् ।
 पुण्यानां परमं पुण्यं कपिला पाण्डुनन्दन ।
 तपसा तपः प्रयाग्यं व्रतानां प्रवृत्तनमम् । [1765]
 दानानां परमं दानं निदानं होतव्यमयम् ।
 पृथिव्यां यानि वीर्यानि पुण्यान्याप्रतनानि च ।
 पवित्राणि च रम्याणि सर्वलोकेषु पाण्डव ।
 तेभ्यश्लेजं समुद्धृत्य द्राक्षणां लोकस्मृणा ।
 लोकनिन्तारणार्थं निर्मिता कपिला स्वयम् । [1770]
 सर्वनेजोमयी शेषा कपिला पाण्डुनन्दन ।

सदाश्रुतमयी मेध्या शुचि पावनमुत्तमम् ।
 क्षीरेण कपिलायास्तु दध्ना वं सघृतेन वा ।
 होतव्यान्पद्मिहोत्राणि साय प्रातर्द्विजातिभिः ।
 कपिलाया घृतेनापि दध्ना क्षीरेण वा पुनः । [1775]
 जुहुते येऽग्निहोत्राणि द्राक्षणा विधिवत्प्रभो ।
 पूजयन्त्यनियथांश्चैव परा भक्तिमुपागता ।
 शूद्राणाद्विरता नित्यं दम्भान्श्रुतविवर्जिता ।
 ते यान्त्यादित्यमकाशविमानैर्द्विजसत्तमा ।
 सूर्यमण्डलमध्येन द्राक्षलोकमनुत्तमम् । [1780]
 द्राक्षगो भवने दिव्ये कामना कामरूपिण ।
 द्राक्षणा पूजयमानास्तु मोदन्ते कल्पमक्षयम् ।
 एव हि कपिला राजन्पुण्या मद्रामृतारणि ।
 आदावेवाग्निमध्यात्तु मंत्रेयी द्राक्षनिर्मिता ।
 शूद्राग्रे कपिलायास्तु सर्वतीर्थानि पाण्डव । [1785]
 द्राक्षगो हि नियोगेन निवसन्ति दिने दिने ।
 प्रातरुथाय यो मर्त्यं कपिलाशूद्रमस्तकात् ।
 प्युता भापस्तु शीर्षेण प्रयतो धारयेच्छुचि ।
 स तेन पुण्यतीर्थेन सहसा दग्धकिल्बिष ।
 वर्षप्रयकृत पापं प्रदहत्यग्निवत्तृणम् । [1790]
 शूद्रेण कपिलायास्तु यस्तु प्रावरूपस्पृशेत् ।

ममापेक्ष M: om (hapl) from the post half
 up to the prior half of line 1755 — (L
 1755) T: G: M: ममापेक्ष T: व्रजेत्तन (for 'त
 वा) — (L 1756) T: विवक्षित (T: जरेत्), G:
 M: विदुष्यति (for [व]त् तु) — (L 1757)
 Prior half, hypermetric T: कपिलोपजीविनः शूद्राद्
 (for the prior half) — (L 1758) G: M:
 (sup ltn) चरत् (for चरेत्) G: M: [र]नि,
 M: [s]- (for [व]नत्) — (L 1759) G: M: म
 (for तु) M: दृष्टुर्हर्षं कुर्वीत G: मयो (for अथ)
 — (L 1760) T: G: ब्रह्माद् (for तं) M: तेन स्याद्
 (for एतेन) — (L 1761) T: अग्निहोत्रार्थं G: M:
 M: निप्रार्थे (for यज्ञार्थे) T: G: M: वा (for
 च) — (L 1762) G: सर्वं तत् (for सर्वतत्)
 G: M: सर्वं तत् समुद्धृत्य (for the prior half)
 G: M: निर्मिता द्राक्षणा पुरा — (L 1765)
 G: M: उच्यते व्रतं (by transp) — (L 1766)
 G: M: निदानं (for निदानं) T: G: न न (G:
 निदानं वा तदुच्यते (for the post half) — (L 1769)
 Knubh ed प्युष्य (for तेभ्यश्) G: तेभ्य (for
 तेन) — (L 1770) T: G: निस्तृणाय, G:

विस्तारं M: [र]त् (for [व]त्) — (L 1771)
 T: G: M: श्वेव (M: 'व) (for तेषां) — (L 1772)
 T: मद्रामृतमहाभेध्या, G: 'मवा भेध्या, M: 'वहा भेध्या
 — (L 1773) M: s: (sup ltn as above) चैव (for
 चैव) — (L 1774) G: M: मोक्षयानि (for साय प्रातर्)
 — (L 1775) G: M: नृप (for पुन) — (L 1776)
 M: जुहुते M: सप्त (for प्रभो) — (L 1777) G:
 M: उपाश्रित (for 'वता) — (L 1778) T: M:
 शूद्राग्र (for 'पाद्) T: दम्भान्श्रुत (for दम्भान्श्रुत)
 — (L 1779) G: M: च-कल्पैस्तु (for -स्तकात्)
 — (L 1783) G: M: पुण्यामृतविनारिणी, M: शेषा-
 नन्विनारिणि (sic) (for the post half) — (L
 1784) G: देवाग्नि (for एवाग्नि) G: न-मध्ये, M: s:
 (sup ltn) -होत्राय (for -नष्यात्) G: मंत्रेय M:
 मंत्रेयानिनिर्मिता — (L 1787) M: s: मस्तक (for
 'वाय) — (L 1788) G: M: यद्भयुतामवुषारा
 वै (for the prior half) T: धारयेत्प्रयत (by
 transp), G: M: शिरसा प्रयत — (L 1789)
 M: रत्नानेन (for तीर्थेन) T: न हि, T: सहि)नो, M:
 तक्षणाद् (for सहना) — (L 1790) T: G: M: जन्म
 (for वर्ष) M: कुन (sic) (for कृत) T: कर्म (for

ज्ञानेन तेन पुण्येन नष्टपाप स मानव ।
 त्रिंशद्दर्पकृतात्पापान्मुच्यते नात्र सशय ।
 प्रातरुत्थाय यो भक्त्या प्रयच्छेत्तृणमुष्टिकम् ।
 तस्य नश्यति तत्पाप त्रिंशद्भ्रान्तिकृत नृप । [1795]
 प्रातरुत्थाय मद्भक्त्या कुर्याद्यस्ता प्रदक्षिणम् ।
 प्रदक्षिणीकृता तेन पृथिवी नात्र सशय ।
 प्रदक्षिणेन चैकेन श्रद्धायुक्तस्य पाण्डव ।
 दशरात्रकृत पाप तस्य तद्भक्षयति ध्रुवम् ।
 कपिलापञ्चगव्येन य ज्ञायात्तु शुचिर्नर । [1800]
 स गङ्गाद्येषु तीर्थेषु ज्ञातो भवति पाण्डव ।
 तेन ज्ञानेन तस्यापि श्रद्धायुक्तस्य पाण्डव ।
 दशरात्रकृत पाप तत्क्षणादेव नश्यति ।
 दृष्ट्वा तु कपिला भक्त्या श्रुत्वा हुम्भारव तथा ।
 व्यपोहति नर पापमहोरात्रकृत नृप । [1805]
 यत्र वा तत्र वा चाङ्गे कपिला य स्पृशेच्छुचि ।
 सवत्सरकृत पाप विनाशयति पाण्डव ।
 गौसहस्र च यो दद्यादेकां च कपिलां नर ।
 समं तस्य फल प्राह ब्रह्मलोकं पितामह ।

यस्त्वेका कपिला हन्यान्नर किञ्चिद्विप्रमादतः । [1810]
 गौसहस्र हत तेन भवेन्नात्र विचारणा ।
 यश्चैका कपिला दद्याच्छ्रोत्रियायाहिताम्रये ।
 गवा शतमहस्र तु दत्त भवति पाण्डव ।
 दशैव कपिला प्रोक्ता स्वयमेव स्वयमुवा ।
 यो दद्याच्छ्रोत्रियेभ्यो वै स्वर्गं गच्छति तच्छृणु । [1815]
 प्रथमा स्वर्णकपिला द्वितीया गौरपिङ्गला ।
 तृतीया रक्तपिङ्गलाक्षी चतुर्थी गलपिङ्गला ।
 पञ्चमी वभ्रुवर्णाभा षष्ठी च श्वेतपिङ्गला ।
 सप्तमी रक्तपिङ्गलाक्षी अष्टमी सुरपिङ्गला ।
 नवमी पाटला ज्ञेया दशमी पुच्छपिङ्गला । [1820]
 दशैता कपिला प्रोक्तास्तारयन्ति नरान्सदा ।
 मङ्गल्याश्च पवित्राश्च सर्वपापप्रणाशना ।
 एवमेव ह्यनङ्गाहो दश प्रोक्ता नरेश्वर ।
 ब्राह्मणो बाह्येत्तास्तु नान्यो वर्णं कथंचन ।
 न घातयेत्तु दण्डेन क्षेत्रे वाध्वनि वा द्विज । [1825]
 बाह्येद्दुकृतेनैव शाखया वा सपत्रया ।
 न दण्डेन न यष्ट्या वा न पाशेन च वा पुन ।

पाप) G₁ : प्रहरति (for प्रदहति) M₂ दहत्याभिरिषेधन
 (for the post half) — (L 1791) G₁ : M₂ s च
 (for the second तु) G₁ M₂ (sup in) प्राणान्
 (for प्रातर) — (L 1793) M₂ पूयते (for मुच्यते)
 — (L 1794) T मर्ये (for भक्त्या) M₂ om (hapl)
 from the post half up to the prior half of line
 1796 — (L 1795) G₁ त्रिंशद्दर्प-, Kumbh ed and
 Madras ed 'द्रात्र (for 'द्रात्रि-) — (L 1796) T यो
 (for मद्-) T आसा, G₁ यसात्, G₂ यस्तत्, M₂ यस्तु
 (for यस्ता) — (L 1798) G₁ : M₂ -युक्तेन (for
 -युक्तस्य) — (L 1799) G₂ M₂ दशरात्रि G₂ तत्क्षणा-
 देव नश्यति, M₂ तस्य सद्यो भिनश्यति (for the post
 half) — G₂ om lines 1800-1801 — (L 1800)
 T₁ स्नात्वा (for स्नायात्) — (L 1801) T₁ गगादि-
 पुण्यतीर्थेषु (for the prior half) — T om lines
 1802-1803 — (L 1802) M₂ तस्याशु Kumbh
 ed पाथिव (for पाण्डव) — (L 1803) M₂ याव-
 जीव-, M₁ दशरात्रि (for 'रात्र) — (L 1804) T
 प्रातरुत्थाय यो भक्त्या (for the prior half) G₁ : M₂
 श्रुत्वा हुकारनिश्चन (for the post half) — (L 1805)
 T G₂ नर (for नृप) — (L 1806) G₁ M₁ कपि-
 लाया (for 'लां य) — (L 1807) T G₂ M₂ स
 (for दि-) — (L 1808) M₂ च य (for नर)
 — After line 1808, M₁ ins

यस्त्वेका कपिलां दद्यात्स तस्मात्तु विशिष्यते ।

— G₂ om. lines 1809-1811 M₂ om line 1809.
 — (L 1809) G₂ M₂ s ब्रह्मा लोक- (for ब्रह्मलोके)
 — (L 1810) G₁ M₂ s [ए]व (for [ए]का) M₂ s
 कश्चिद् — (L 1811) T G₂ नात्र कार्यो (for भवेन्नात्र)
 — (L 1812) T M₂ तु (for च) M₂ श्रोत्रियायाभि-
 होत्रिणे (for the post half) — (L 1813) M₂ ते
 (sic) (for तु) — (L 1814) G₁ : M₂ वै, M₂ [ए]ह
 (for the first [ए]व) — (L 1815) G₂ या दद्यात्,
 M₂ या दद्या (sic), M₁ या दत्त्वा (for यो दद्यात्) T₂
 G₂ ता (for तत्) — (L 1816) M₂ सुवर्ण- (hyper-
 metric) (for स्वर्ण-) Some MSS -पिङ्गला — (L
 1817) T₂ M₂ रत्न (for रक्त) Some MSS गल-
 पिङ्गला — (L 1818) G₂ च सुवर्णांभा, M₂ वभ्रुपिंजा
 स्यात्, M₁ 'वर्णांभा — (L 1819) G₂ रत्न-, M₂
 कृष्ण (for रक्त) T₁ सप्तमी पिङ्गलाक्षी च (for the
 prior half) G₁ M₂ त्वष्टमी T₁ सुख- (for सुर-)
 — (L 1820) M₂ चैव (for ज्ञेया) — (L 1821)
 T G₂ नर (for नरान्) M₂ तु या (for सदा)
 — (L 1822) T मगत्प्रशू G₂ विचित्राशू, M₂ विचित्र
 (for पवित्राशू) — (L 1823) M₂ एव (for एव)
 T₁ M₂ ह्यनङ्गाहा T नराधिप, M₂ मनीषिभि (for
 नरेश्वर) — (L 1824) T G₂ कदाचन (for कथंचन)
 — (L 1825) M₁ च (for तु) G₁ : न बाह्येष्व

न क्षुत्पूणाश्रमश्रान्तान्वाहयेद्विकलेन्द्रियान् ।
 अत्सेषु न भुञ्जीयापिनेत्पीनेषु चोदकम् ।
 शुश्रूषोर्मातरश्चैवा पितरस्ते प्रकीर्तिता । [1830]
 भद्रा पूर्वे त्रिभागे तु धुर्यागा वाहन स्मृतम् ।
 विश्रामेन्मध्यमे भागे भागे चान्ते यथासुखम् ।
 यत्र वा खरया कृत्य सदायो यत्र वाध्वनि ।
 वाहयेत्तत्र धुर्यास्तु न स पापेन लिप्यते ।
 भन्यवा वाहयत्राजन्निरय याति रौरवम् । [1835]
 रुधिर पातयेत्तेषा यस्तु मोहाद्भराधिप ।
 प्रह्वहन्वामम पाप तस्य स्यात्पाण्डुनन्दन ।
 तेन पापेन पापात्मा निरय यात्यमदायम् ।
 नरकेषु च सर्वेषु ममान्धित्वा शत शतम् ।
 इह मानुष्यके लोके जलीवर्दी भविष्यति । [1840]
 तस्मान्नु सुक्षिम्बन्विच्छन्द्यानु कपिला नर ।
 कपिला वाहयेद्यस्तु वृषलो लोभमोहित ।
 तेन देवास्त्रयश्चिन्नापितरश्चापि वाहिता ।
 न देवं पितृमिर्नित्य वध्यमान सुदुर्मति ।
 नरकाद्भरक घोर गच्छेदाप्रत्य नृप । [1845]

प्रह्वा रुद्रस्तथाश्रिष कपिलाना गर्ति गता ।
 तस्मात्ते तु न हन्तव्या पूज्यास्ते तु विशेषत ।
 नि श्वसन्ति यदा श्रान्तास्तदा हन्युश्च तत्कुलम् ।
 यावन्ति तेषा रोमाणि तावद्दर्पशत नृप ।
 नरके परिपच्यन्ते तत्र तद्वाहका नरा । [1850]
 कपिला सर्वयज्ञेषु दक्षिणार्थं विधीयते ।
 तस्मात्ता दक्षिणा देया यज्ञेऽप्येव द्विजातिभि ।
 होमार्थं चाभिहोत्रस्य या प्रयच्छेत्प्रयत्नत ।
 श्रोत्रियाय दरिद्राय श्रान्तायामिततेजसे ।
 तेन दानेन पूतात्मा सोऽशिलोके महीयते । [1855]
 यावन्ति चैव रोमाणि कपिलाद्दे युधिष्ठिर ।
 तावद्दर्पसहस्राणि नर स्वर्गं च वर्तते ।
 सुवर्णसुरशर्द्धी च कपिला य प्रयच्छति ।
 विपुत्रे चायने वापि सोऽश्वमेधफल लभेत् ।
 तेनाश्वमेधतुल्येन मम लोकं स गच्छति । [1860]
 स्वर्णशर्द्धी रूप्यसुरा सवत्सा कास्यदोहिनीम् ।
 यस्मैरलकृता पुष्टा गर्न्धर्मात्स्यैश्च शोमिताम् ।
 पवित्र हि पवित्राणा सुवर्णमिति मे मति ।

कपिला (for the prior half) — (L 1826) M₂
 ध्वकृतेन M₂ श्रावया G₂ परि, M₂ च न- (for
 वा स-) — (L 1827) M₂ तु (for च) M₂
 न पापापेन वा पुन (for the post half) — (L
 1828) T₁ G₁ प्रमादांतात्, T₂ M₂ : -प्रमादांतात्,
 M₂ प्रमदान T G₂ न्याकुलेंद्रियान्, M₂ विकलेन्द्रिय
 — (L 1829) T G₂ M₂ : सुत्सेषु T₁ G₂ च,
 M₂ सु, M₂ तु (for न) T₂ वा (for च)
 — (L 1830) G₂ उरवो, M₂ : शुश्रूषेत् M₂ पापनश्
 (for मातरश्च) G₂ ता (for ते) — (L 1831)
 T पूर्वत्र (for पूर्वे त्रि) G₁ : M₂ अदां पूर्वत्रि (G₂ 'वे
 त्रि) भागेन, M₂ अत्र पूर्वे त्रिभागेषु (for the prior
 half) — (L 1832) T विश्वेन्द्र, G₁ M₂ : विश्वा
 (M₂ 'श्र) मो — (L 1833) T G₁ च (for वा)
 — (L 1834) G₂ यत्र (for तत्र) — After line
 1834, G₁ reads line 1837 — (L 1835) M₂ वाद्-
 येद् (for 'यन्) G₂ निरय याति रौरव (for the post
 half) — (L 1836) G₂ M₂ वाहयेत् (for पात)
 T G₁ M₂ नरायण (for 'धिप) — (L 1837) G₁
 M₂ : भ्रूण- (for म्रदा) — (L 1838) G₁ : M₂
 नरक, M₂ नरकान (for निरय) T₁ G₁ M₂ [अ] मशय,
 M₂ सर्वंश्र — (L 1839) M₂ स (for च) — (L
 1843) T₂ त्वितरे (for पितरश्च) T तापिता (for
 वाहिता) — (L 1844) M₂ अवध्यात (for वध्य-
 मान) G₁ : M₂ तु (for सु-) — (L 1845)

G₂ वाप्रत्य T G₂ नर (for नृप) M₂ गच्छे-
 दाप्रत्यतर (for the post half) — (L 1847)
 G₁ : तेन, M₂ तु ते (by transp) M₂ चैव (for
 the second ते तु) G₁ : M₂ पूज्याश्चैव न सशय (for
 the post half) — (L 1748) T₁ G₂ : यथा (for
 यदा) T₁ शान्ताश्च (for श्रान्ताश्च) — (L 1850) M₂
 तत्र (for परि) G₁ M₂ नरकेषूपपच्यते (for the post
 half) M₂ वाहना (for 'का) — (L 1852) G₂ तु
 (for ता) M₂ देया (for देया) — (L 1853) G₂
 सोमार्थ, M₂ होमार्थे G₂ [अ] पि यमस्य (for [अ] मिहोत्रस्य)
 M₂ य प्रयच्छेत् तां नर (for the post half) — (L
 1854) T श्रान्ताय नियतात्मने, G₂ M₂ श्रान्ताय च यतात्मने,
 M₂ प्रशान्ताय यतात्मने (for the post half) — (L
 1855) G₁ : M₂ मम (for सोऽभि) — (L 1856)
 M₂ कपिलाया (for 'लाद्दे) T G₂ M₂ कपिलाया (T 'या)
 नरेश्वर (for the post half) — (L 1857) G₁ : M₂
 सुवर्ण स्वर्गे, Kumbh ed स्वर्गलोके (for नर स्वर्गे) G₁ :
 M₂ : महीयते (for च वर्तते) M₂ दाता स्वर्गे युधिष्ठिर (for
 the post half) — (L 1858) T M₂ य (for च)
 and तु (for य) — (L 1859) T₁ विष्णवे (for विपुत्रे)
 M₂ वा (for च) M₂ च (for वा) G₂ भवेत् (for
 लभेत्) — (L 1861) M₂ सुवर्ण (hypermetrio) (for
 स्वर्ण) G₂ M₂ रूप्यसुरा T M₂ : कास्यदोहनां (M₂
 'नी) — (L 1862) T G₂ M₂ गध, M₂ पुष्पैर् (for

तस्मात्सुवर्णाभरणा दावण्या चाग्निहोत्रिणे ।
 एव दत्त्वा तु राजेन्द्र सप्तपूर्वान्परानपि । [1865]
 तारयिष्यति राजेन्द्र नात्र कार्या विचारणा ।
 अग्निष्टोमसहस्रस्य वाजपेयसम भवेत् ।
 वाजपेयसहस्रस्य अश्वमेध च तत्समम् ।
 अश्वमेधमहस्र च राजसूयं च तत्समम् ।
 कपिलाना महस्त्रेण विधिदत्तेन पाण्डव । [1870]
 राजसूयफल प्राप्य मम लोके महीयते ।
 न तस्य पुनरावृत्तिर्विद्यते कुरुपुगव ।
 प्रयच्छते यः कपिलां सवरसां कास्यदोहिनीम् ।
 तैस्त्रैर्गुणैः कामदुघा च भूत्वा
 नरं प्रदातास्मुपैति सा गौः । [1875]
 स्वकर्मेभिश्चाप्यनुबध्यमान
 तीश्रान्धकारे नरके पतन्तम् ।
 महार्णवे नौरिव वायुनीता
 दत्त्वा हि गौस्तारयते मनुष्यम् ।
 पुत्राश्च पौत्रांश्च कुलं च सर्व- [1880]
 मासप्तम तारयते परत्र ।
 यावन्मनुष्यान्मृषिर्वीं धिर्मर्तिं
 तावत्प्रदातामितीऽपरत्र ।
 ययौपध मन्त्रकृत नरस्य

प्रयुक्तमात्र विनिहन्ति रोगान् । [1885]
 तथैव दत्त्वा कपिला सुपात्रे
 पाप नरस्याशु निहन्ति सर्वम् ।
 यथैव दृष्ट्वा भुजगा सुपर्णं
 नश्यन्ति दूराद्विचक्षा भयार्ता ।
 तथैव दृष्ट्वा कपिलाप्रदान [1890]
 नश्यन्ति पापानि नरस्य शीघ्रम् ।
 यथा त्वच स्वा भुजगो विहाय
 पुनर्नवं रूपमुपैति पुण्यम् ।
 तथैव सुक्त पुरुष स्वपापै-
 विराजते वै कपिलाप्रदानात् । [1895]
 ययान्धकार भवने विलसं
 दीप्तो हि निर्यातयति प्रदीप ।
 तथा नर पापमपि प्रलीन
 निष्कामयेद् वै कपिलाप्रदानम् ।
 यावन्ति रोमाणि भवन्ति तस्या [1900]
 वासान्वितायाश्च शरीरजानि ।
 तावत्प्रदाता युगवर्षकोटिं
 स ब्रह्मलोके रमते मनुष्य' ।
 यस्याहिताग्नेरतिथिप्रियस्य

गन्धैर्) M₁ पूजिता (for शोभिताम्) — (L 1864)
 G₁ 2 M₃ साग्नि, M₂ द्वाग्नि (for चाग्नि-) — (L.
 1867) T -महस्र च, M₂ 'स्रं तु (for 'स्रस्य). G₂
 om (hapl) the post half and the prior half of
 line 1868. M₂ वाजपेय च तत्सम — (L. 1868) T₁
 G₁ 2 M₃ -महस्रं च (for 'स्रस्य) T₁ राजसूय, T₂
 द्वाश्वमेध, M₂ [अ]प्यश्वमेधश् (for अश्वमेध) — T₁ om
 lines 1869-1870, and G₂ reads the same after
 line 1871 — (L. 1869) G₂ M₄ -सहस्रस्य (for 'स्र
 च) — (L 1873) T सचेलां कास्यदोहिनां — For
 line 1873, G₂ M₂ 4 subst.

प्रयच्छते यः कपिलां सवरसां
 कास्यदोषदोहां कनकाग्रशृङ्गीम् ।

[(L. 1) G₂ प्रयच्छति — (L 2) M₂ मर्कास्यदोहां
 (for सारयोप')]

while after line 1873, G₁ 2 M₂ ins

सुवागुरशृङ्गाङ्गीं मर्कालकाग्रशोभिताम् ।

— (L 1874) G₂ कामदुघा (for 'दुघा) T M₁ हि,
 G₂ [अ]ग्नि (for च) — (L 1876) M₂ यत् (for

स्व-) M₁ [अ]य (for [अ]नु-) — (L 1877) T
 G₁ महाधकारे (for तीश्रान्ध') G₁ नरक — (L 1881)
 G₁ M₄ आ सप्तमात् Kumbh ed and Madras ed
 मनुष्य (for परत्र) — (L 1883) G₂ M₂ 4 प्रदाता-
 मते (for 'मितो) G₁ 2 तावत्प्रदातामृत परत्र — (L.
 1884) T₂ G₂ मात्रकृत (for मन्त्र') — (L 1885)
 G₂ विनिहन्ति M₂ रोग — (L 1886) G₂ दात्रे (for
 दत्त्वा) — (L. 1887) G₁ 2 निरस्य (for न') G₂
 [अ]पि (for [अ]शु) M₂ विहस्य सर्वा (sic), M₂
 विहति सर्व — (L 1890) G₂ कपिलाप्रदानात् — (L
 1892) G₁ M₂ वै (for स्वां) — (L 1894) G₂ स
 (for स्व-). — (L 1895) T₁ विराजिते, G₁ विरच्यते,
 G₂ विमुच्यते M₂ प्रतातान् (sic) (for -प्रदानात्)
 — (L 1896) G₁ M₂ यदा (for यथा) T G₂ M₂
 नयनेषु न (G₂ M₂ ल)ग्र — (L 1897) T G₂ M₂ 4
 दीपो G₁ 2 M₃ निर्यामयति, M₂ विवासयितु (for निर्यात-
 यति). T₁ प्रदीप्त्या, G₂ प्रदीप्त, M₂ समर्थ (for
 प्रदीप) — (L 1898) T G₂ M₂ 4 नरे (for नर)
 — (L 1899) T G₂ M₄ निर्यातयेद्, M₂ निर्यामयद्
 (for निष्कामयेद्) M₂ -प्रदानात् — (L. 1901) M₂
 वर्णान्वितायाश् (for वत्सा'). — (L 1902) G₂ M₂ 4

शुद्धाक्षदूरन्व जितेन्द्रियम् । [1905]
मन्यव्रतन्वाध्ययनाव्वितन्व
दत्ता हि गौन्वारयते परत्र ।

Colophon

वैशाखायन उवाच ।

एव श्रुत्वा पर पुण्य कपिलादानमुत्तमम् ।
धर्मपुत्र प्रहृष्टान्ना वैशव पुनरमरीत ।
द्वेयद्वेषेण कपिला यदा मिप्राय दीयते । [1910]
कथ सर्वेषु चाङ्गेषु तन्म्यान्तिष्ठन्ति देवता ।
याश्चैता कपिला प्रोक्ता इमं चैव श्रुत्वा मम ।
नामा कनि मुरध्रेष्ठ कपिला पुण्यलक्षणा ।
कथ वानुगृहीतान्ना मुरं पितृगणैरपि ।
केन युनाश्च वीरेण ध्योनु कौतूहल हि मे । [1915]
युधिष्ठिरैर्गणमुक्त्वा देवान् मन्यवास्तदा ।
गुह्याना परम गुह्य वसुधैवोपचक्रमे ।
शृणु राजन्पवित्र यं रहस्य धर्ममुत्तमम् ।
प्रहणीय मन्यमिदं न श्राप्य हेतुवादिनाम् ।
यदा वामस्य पादां दौ प्रमये गिरिमा मह । [1920]
दृश्येते शानकाल उमाहृ कालविदो जना ।

अन्तरिक्षगतो वसो यावद्दमिं न यास्यति ।
गौन्नावरपृथिवी ज्ञेया तस्माद्देया तु तादृशी ।
यावन्ति धेन्वा रोमाणि स्वन्माया युधिष्ठिर ।
यावन्त्य-मिकताश्चापि गर्भोदकपरिमुता । [1925]
तावद्वर्षमहस्राणि दाता स्वर्गे महीयते ।
सुवर्णाभरणं शृत्वा स्वप्सा कपिला निर्ले ।
प्रच्छाद्य ता तु दद्याद्द्वै सर्वैरर्त्नैरलकृताम् ।
मयमुद्धा मही तेन मशैलचनकानना ।
चतुरन्ता भवेत्ता नात्र कार्या विचारणा । [1930]
पृथिवीदानतुल्येन तेन दानेन मानव ।
मसारमागराशीर्णां याति लोक प्रजापते ।
प्रहृष्टा यदि वा गौहो भ्रूणहा गुरतल्पग ।
महापातकयुक्तोऽपि दानेनानेन शृष्यति ।
इदं पठति य पुण्य कपिलादानमुत्तमम् । [1935]
प्रातरयाय मद्भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ।
मनसा कर्मणा वाचा मतिपूर्वं युधिष्ठिर ।
पाप रात्रिकृतं हन्यादस्वाप्यायस्य पाठक ।
इदमावर्तमानस्यु श्राद्धे यस्तर्पयेद्भोजान् ।
तस्याप्यमृतमश्नन्ति पितरोऽत्यन्तहर्षिता । [1940]
यश्चेत् शृणुयाद्भक्त्या मद्भक्तेनान्तरात्मना ।

युन (for युग) Ms नीर- (for वय) Gs Ms नीट्टी
(for नीट्टि) — (L 1904) Ms यदि (for यस्य)
— (L 1905) Gs Ms (sup lin) आद्याय (for
शुद्धाय) — Colophon — Sub-parcan T Ms 4
वैष्णवपन — Adhy nam Gs Ms कपिलाप्रदमा, Ms
कपिलादानगार्धे कपिलाप्रदमा — Adhy no T 93,
T Ms 102, Gs 92, Gs 103, Ms 9, Ms
91 — (L 1909) Ms वाचदम् (for पुनर्) — (L
1910) T Gs यथा (for दत्ता) — (L 1911) T
Ms (sup lin) तथा, Gs Ms यदा (for कथ) — (L
1912) Ms वा (for च) T Gs Ms त्वे, Ms नाम
(for चैव) — (L 1913) T Gs तत्र, Ms गति (sic)
(for कनि) — (L 1914) Gs Ms 3 तु, Ms च
(for वा) — (L 1915) Ms [अ]पि (for च)
— Before line 1917, MSS ins भगवानुवाच — (L
1917) T वदन्तु च (for वदन्तेव) — (L 1918) T
Gs प्रवदामि (for पवित्र वै) T पवित्र (for रहस्य)
Gs Ms गुह्यम् (for धर्मम्) — (L 1919) Gs गोपनीय
मत्यदिदा (for the prior half) Gs Ms चादिभि
(for चादिनाम्) — (L 1920) T Ms यथा (for
यथा) — (L 1921) T G Ms दृश्येते Ms गान (for
गान) Gs Ms नमाहृमुनिमत्तमा (for the post half)

— (L 1922) Ms अन्तरिक्षे — (L 1923) T Gs तत्पुण्य
चापि तादृश (for the post half) — (L 1924) T
तस्यां, Gs नामि, Ms 4 धेनु (Ms 'नो) (for धेन्वा)
T Ms स्वन्माया, Ms 'तम वा (for 'त्साया) — (L 1927)
T Gs Ms सुवर्णाभरणं Gs सृष्टुणां (for कपिला) Gs
Ms 4 तु य (for निर्ले) — (L 1928) T Gs प्रच्छाद्य
(Gs कपिलां) यदि वा दद्यात्, Ms 4 तिरै प्रच्छाद्य तां (Ms
त्रिप्रच्छात्तां) दद्यात् (for the prior half) T वस्र
(for सर्व-) Ms सर्वैरर्त्नविमूषितां (for the post
half) — (L 1929) Gs Ms 3 नदी (for मही)
T Gs Ms सद्योऽपचक्राम (Gs 'दृणा) (for the post
half) — (L 1930) Ms चतुरता Ms पृथिवीं नात्र
सद्यः (for the post half) — (L 1931) Ms
मापन (sic) (for मानव) — (L 1932) T Gs
मसारमागर नीर्णा — (L 1933) Ms माहृहा (for भ्रूणहा)
— (L 1934) T वा (for ऽपि) Ms दृश्यति (sic) (for
शृष्यति) — (L 1936) Ms भक्त्या (for भक्त्या)
— (L 1937) Gs चापि (for वाचा) — (L 1938)
Gs पाठन T Gs अध्यायस्यास्य (Gs 'स्य तु) पाठक
— (L 1940) T Gs हि (for [अ]पि) Gs Ms
[स]र्तति (for ऽत्यन्त) — (L 1942) Ms पाप सर्वम् (by
transp) Gs Ms 4 शपोदति (for प्रणश्यति) — (L

तस्य रात्रिकृतं सर्वं पापमाशु प्रणश्यति ।
 अत पर विशेष तु कपिलानां धर्मीसि ते ।
 याश्चैता कपिला प्रोक्ता दश राजन्मया तव ।
 तासा चतस्र प्रवरा पवित्रा पापनाशना । [1945]
 सुवर्णकपिला पुण्या तथा रक्ताक्षिपिङ्गला ।
 पिङ्गलाक्षी च या गौश्र यद्वा पिङ्गलपिङ्गला ।
 एताश्चतस्र प्रवरा पुण्या पापप्रणाशना ।
 नमस्कृता वा स्पृष्टा वा हन्ति पाप नरस्य तु ।
 यस्यैता कपिला सन्ति गृहे पापप्रणाशना । [1950]
 तत्र श्रीर्विजय कीर्तिं स्थिता नित्य युधिष्ठिर ।
 एतासा प्रीतिमायाति क्षीरेण तु वृषध्वज ।
 दध्ना तु त्रिदशा सर्वे घृतेन तु हुताशन ।
 पितर पितामहाश्चैव तथैव प्रपितामहा ।
 सकृदत्तेन तुष्यन्ति वर्षकोटि युधिष्ठिर । [1955]
 कपिलाया घृत क्षीर दधि पायसमेव वा ।
 श्रोत्रियेभ्य सकृदृत्वा सर्पपापं प्रमुच्यते ।
 उपवास तु यत्कृत्वा अहोरात्र जितेन्द्रिय ।
 कपिलापञ्चगव्य तु पीत्वा चान्द्रायणात्परम् ।
 सौम्ये सुहृते तप्याश्य शुद्धात्मा शुद्धमानस । [1960]

क्रोधानृतविनिर्मुक्तो मद्भतेनान्तरात्मना ।
 कपिलापञ्चगव्येन समन्त्रेण पृथक्पृथक् ।
 यो मत्प्रतिकृतिं वापि शकराकृतिमेव वा ।
 ज्ञापयेद्विषुवे यस्तु मोऽश्वमेधफल लभेत् ।
 न मुक्तपाप शुद्धात्मा यानेनाम्बरशोभिना । [1965]
 मम लोक व्रजेन्मर्त्यो रद्रलोकमथापि वा ।
 ब्रह्मणा तु पुरा सृष्टा कपिला काञ्चनप्रभा ।
 अधिकुण्डात्परैर्मर्द्दैर्होमधेनुर्महाप्रभा ।
 सृष्टमात्रा तु ता दृष्ट्वा देवा रद्रादयो दिवि ।
 सिद्धा ब्रह्मर्षयश्चैव वेदा साक्षा सहाध्वरा । [1970]
 सागरा सरितश्चापि पर्यता सवलाहका ।
 गन्धर्वाप्सरसो यक्षा पन्नगाश्चाप्युपस्थिता ।
 सर्वे विस्मयमापन्ना शिखिमध्ये महाप्रभाम् ।
 मन्त्रैश्च विविधै सर्वैस्तुष्टुस्तामनेकश ।
 कृताञ्जलिपुटा सर्वे ताम्रशृङ्गी त्रिलोचनाम् । [1975]
 शिरोसि पतिता भूमौ सवत्साममृतारणिम् ।
 ऊचु प्राञ्जलय सर्वे चतुर्ष्वत्र पितामहम् ।
 आज्ञापय महादेव कि ते कर्म प्रियं विभो ।
 एवमुक्त सुरै सर्वैर्ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ।

1943) G₂ तत (for अत), and कपिलाया (for *लानां)
 — (L 1944) M₄ पूर्व (for राजन्) — (L 1945)
 G₁ om (hapl) from the post. half up to the prior
 half of line 1948 G₂ M₂ पुण्या पापप्रणाशना (for
 the post. half) — (L 1946) M₂ रत्नाक्षि (for
 रक्ताक्षि) Some MSS पिङ्गला — (L 1947)
 T₂ G₂ M₂ गौरी (for गौश्र) M₁ पिङ्गाक्षी च यथा
 गौश्र (for the prior half) M₂ या च (for यद्वा)
 T G₂ या चापि मुगपिङ्गला (for the post half)
 — (L 1948) T G₂ ता प्रोक्ता (for प्रवरा) T₁
 प्रणाशका G₂ M₂ पवित्रा पापनाशना (for the post.
 half) — (L 1949) G₁ 2 M₂ दृष्टा (for स्पृष्टा)
 G₂ नमस्यता (for नरस्य तु) — (L 1950) T तस्य,
 M₂ याश्च (for यस्य) T₁ प्रणाशका (for *शना)
 — (L 1951) M₄ तस्य (for तत्र) M₄ शिरा;
 Kumbh ed रक्षाना (for स्थिता) — (L 1952) G₁ 2
 देव म (for एतानां) G₂ प्रियन् (for प्रीतिम्) G₂
 वृषम (for तु वृष) — (L 1953) G₁ 2 M₂ 4 च
 (for the first तु) G₂ M₂-1 च (for the second
 तु) — (L 1956) G₂ M₂ 4 कपिलानां M₂ च (for
 वा) — (L 1957) G₁ M₂-1 नर (for सर्प-) — (L
 1958) G₂ युवांद् (for एता) G₂ M₂ 4 [अ]प्यहोरात्र,
 M₂ राहो (for अहो) — (L 1959) T₂ च (for

तु) T G₂ पिनेच् (for पीत्वा) T₁ चान्द्रायण चरेत्,
 M₂ 2 (sup ln) *णं भवेत् (for *णात्परम्) — (L
 1960) T G₂ दृष्ट (for शुद्ध-) — (L 1963) T G₁ 2
 प्रीतिकृत (for प्रतिकृति) G₂ च (for the first वा)
 — (L 1964) M₂ भवत्या (for यस्तु) T₁ भवेत् (for
 लभेत्) — (L 1965) T G₂ M₂ 4 पूतात्मा (for
 शुद्धात्मा) — (L 1966) G₂ विद्रेन् (for व्रजेन्)
 G₁ 2 M₂ 4 मुक्तो (for मर्त्यो) — (L 1968) T₁
 G₁ 2 M₂ होमधेनु महाप्रभा — (L 1969) M₂ दिशि
 (for त्रिदि) — (L 1970) G₁ 2 M₂ सहाध्वरै
 — (L 1971) G₂ M₂-1 चैव (for चापि) — (L
 1972) G₂ M₂ (sup ln) 4 पर्वताश्र (for पन्नगाश्र)
 — (L 1973) G₁ महाप्रभा — (L 1974) G₁ M₂
 तां तु, G₂ सर्वास् (for सर्वस्) M₂ मन्त्रै स्तोत्रैश्च विविधैस्
 (for the prior half) — (L 1975) T G₂ सतस्र
 (for सर्वे) T त्रिशृङ्गी तां, G₁ नानिशृङ्गी, G₂ M₂
 तां त्रिशृङ्गी (for ताम्रशृङ्गी) — (L 1976) M₂ प्रणता
 (for पतिता) G₁ 2 M₂ शृङ्गां प्रणम्य तां भूमौ (for the
 prior half) G₂ M₂-1 अमृतारणी — After line
 1977, M₂ ins

किमिद देवदेवेभ्य सर्वलोकपितामह ।

— (L 1978) G₁ 2 M₂ ते कुर्म , M₂ कुर्मस्ते (for ते
 कर्म) M₂ प्रभो (for विभो) — (L 1980) M₂ दि

भवन्तोऽप्यनु गृह्णन्तु दोग्ध्रीमेना पयस्विनीम् । [1980]
 होमधेनुगिय ज्ञेया रगग्निं मतर्पयिष्यति ।
 नतोऽग्निस्तर्पितं सर्वानभवन्त्सर्पयिष्यति ।
 प्रीता क्षीरामृतेनासा जातवीर्यंपराश्रमा ।
 जयिष्यय यथाकामं दानवान्मर्षं एव नु ।
 जातवीर्यंरत्नश्यां सस्ववन्तो जितारय । [1985]
 अमख्येयवला सर्वे पालयिष्यय चं प्रजा ।
 पाठिताश्च प्रजा सर्गा भवद्भिरिह घर्मत ।
 पूजयिष्यन्ति वो नित्यं यज्ञैर्विधिधदतिभै ।
 एवमुक्त्वा सुरा सर्वे ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।
 तत महृष्टमनस कपिलायै च द्रु । [1990]
 यन्मालोकहिवायाच ब्रह्मणा त्व विनिर्मिता ।
 तन्मास्पृता पवित्रा च भव पापव्यपोहिनी ।
 ये त्वा दृष्ट्वा नमस्यन्ति नृष्ट्वा चापि करैरनरा ।
 नेया वर्षद्वत् पाप स्वद्वक्ताना प्रणश्यति ।
 अकामदृत्तमजातमष्टय यश्च पानकम् । [1995]
 त्वा दृष्ट्वा ये नमस्यन्ति नरा सर्वमहेति च ।
 नेया तद्विलय याति तन्न सूर्योदये यथा ।
 इत्युक्त्वा न्यै चर दत्त्वा प्रयसुन्ते यथागतम् ।
 लोकनिन्दारणार्याय सा च लोकाश्चचार ह ।

तन्यामेव समुद्रता होताश्च कपिलानव । [2000]
 विचरन्ति महीमेना लोकानुग्रहकारणात् ।
 तस्मान्नु कपिला देया परत्र हितमिच्छता ।
 यथा च दीयते राजन्कपिला ऋग्निहोत्रिणे ।
 तथाग्रशुद्ध्योन्तस्या विष्णुविन्द्रश्च तिष्ठत ।
 चन्द्रवज्रघरौ चापि निष्ठत शुद्धमूलयो । [2005]
 शुद्धमध्ये तथा ब्रह्मा ललाटे गोवृषध्वज ।
 कर्णयोरश्विनीं देवीं चक्षुषो शशिभास्करां ।
 दन्तेषु मरतो देवा जिह्वाया वाक्मरस्वरी ।
 रोमान्ते मुनय सर्वे चर्मण्येव प्रजापति ।
 निशानेषु स्थिता वेदा सपद्मपदक्रमा । [2010]
 नायापुटे स्थिता गन्धा पुष्पाणि सुरभीणि च ।
 अधरे चमव सर्वे मुखे चाग्नि प्रतिष्ठित ।
 माध्या देवा स्थिता कक्षे प्रीवाया पार्वती स्थिता ।
 पृष्ठे च नक्षत्राणा ककुद्देशे नमस्यलम् ।
 अपाने सर्वनीर्यानि गोमूत्रे जाह्नवी म्वयम् । [2015]
 इष्टतुष्टमयी लक्ष्मीर्गोमये वसते सदा ।
 नामिकाया तदा देवी ज्येष्ठा वसति भासिनी ।
 श्रोणीतटस्या पितरो रमा लङ्गूलमाश्रिता ।
 पार्श्वयोस्त्वभयो सर्वे विश्वे देवा प्रतिष्ठिता ।

(for 51) M₁ दोग्ध्रीमेनां चशस्विनीं (for the post half) — (L 1981) T G₁ जणे, M₁ यणे (for ज्ञेया) T₁ G₁ 2 घटीन् — (L 1982) G₁ M₁ अतो (for नतो) — (L 1983) T G₁ 2 पीता (for प्रीता) — (1985) G₁ 2 M₁ इत्येयुना (for 'श्या) M₁ मत्स वनो G₁ 2 M₁ जिर्विधिया (for नितारय) — (L 1986) T G₁ M₁ अने (M₁ 'दै'वमावृता मवाय (for the prior half) T नपयिष्यय, G₁ M₁ नार (for पान) — (L 1937) T रति, G₁ M₁ इव (for इह) — (L 1988) T₁ G₁ 2 M₁ 2 या (for वो) G₁ पूजयिष्यति ना नित्य — (L 1990) M₁ प्र- (for स) G₁ M₁ कपिताया T₁ त्ने — Before line 1991, T₁ G₁ M₁ ins देवा, G₁ देवता, G₁ देवी — (L 1992) T त्व इह (for पूना) G₁ मन (for मव) T₁ M₁ 4 न्यपोहनी — (L 1993) G₁ M₁ तुष्टा (for दृष्टा) T G₁ M₁ 4 नृष्टानि च (for नृष्टा च पि) — (L 1995) M₁ पापक — G₁ M₁ read line 1996 twice — (L 1996) G₁ नां (for त्ना) G₁ M₁ (both first time) तु (for दे) G₁ M₁ (both second time) ये त्वां तुष्टां नमस्यन्ति (for the prior half) T₁ सर्व (for सर्व-) G₁ नरा सर्वे न्मुनिति च (for the post half) — Before line 1999, MSS ins श्रीभगवान् — (L 1999)

G₁ M₁ लोके (for लोक-) T G₁ 3 -निन्दारणार्याय, M₁ -निन्दारणार्यं तु G₁ M₁ निर्मिता ब्रह्मणा प्रभो (for the post. half) — (L 2000) G₁ एव T G₁ ज्ञेयाय, M₁ ज्येष्ठाय (for ज्ञेयाय) G₁ नव (for [अ]नय) — (L 2002) M₁ इच्छतां — (L 2003) G₁ 3 M₁ यथा (for यथा) G₁ M₁ कपिला (for दीयते) G₁ M₁ दीयते (for कपिला) — (L 2004) T₁ G₁ M₁ नया (for तथा) G₁ 2 M₁ च, M₁ तु (for [अ]प्र) G₁ M₁ 3 नस्य G₁ 2 M₁ तिष्ठति — (L 2005) T -याश्च (for चञ्च-) M₁ वा (for च) G₁ चक्रवर्जे च काशेय (for the prior half) — (L 2006) T वृषभ (for गोवृष) — (L 2007) T G₁ 2 M₁ अभिनी G₁ M₁ 3 चक्षुषी — (L 2008) M₁ 2 वै, M₁ च (for वाक) — (L 2009) G₁ 2 M₁ रोमकृषेपु मुनयश्च (for the prior half) — (L 2010) T₁ पद्मपत्रविक्रमा — (L 2013) T₁ G₁ 3 M₁ कक्षे, G₁ कुक्षी (for कक्षे) — (L 2014) T M₁ (step line) 4 नमस्यन्ति, M₁ 3 यन् स्मित (for नमस्यलम्) — M₁ om lines 2016-2017 — (L 2016) T अष्टैश्वर्ययी लक्ष्मीर् (for the prior half) G₁ 3 वसती (sic) G₁ तदा (for सदा) — (L 2018) T₁ G₁ 2 M₁ रामा, G₁ रोम, M₁ उमा (for रमा) — (L

तिष्ठत्युरसि तासां तु प्रीत शक्तिधरो गुह । [2020]
 जानुजङ्घोरुदेशेषु पञ्च तिष्ठन्ति वायव ।
 सुरुमध्येषु गन्धर्वाः सुराग्रेषु च पन्नगा ।
 चत्वार सागरा पूर्णास्तथा एव पयोधरा ।
 रतिर्मैधा क्षमा स्वाहा ध्रुवा शान्तिर्धृति स्मृति ।
 कीर्तिर्दीप्ति क्रिया कान्तिस्तुष्टि पुष्टिश्च संतति । [2025]
 दिशश्च विदिशश्चैव सेवन्ते कपिला सदा ।
 देवा पितृगणाश्चापि गन्धर्वाप्सरसां गणा ।
 लोका द्वीपार्णवाश्चैव गङ्गाद्या सरितस्तथा ।
 ग्रहा पितृगणाश्चापि वेदा साङ्गा सहाध्वरै ।
 वेदोक्तैर्विधिर्मैध्रै स्तुवन्ति हृषितास्तथा । [2030]
 विद्याधराश्च ये सिद्धा भूतास्तारागणास्तथा ।
 पुष्पवृष्टिं च वर्षन्ति प्रनृत्यन्ति च हर्षिता ।
 ग्रहणोत्पादिता देवी वह्निकुण्डान्महाप्रभा ।
 नमस्ते कपिले पुण्ये सर्वदेवैर्नमस्कृते ।
 कपिलेऽथ महासत्त्वे सर्वतीर्थमध्ये शुभे । [2035]
 दातार स्वजनोपेत ग्रहलोक नय स्वयम् ।
 अहो रत्नमिदं पुण्य सर्वदु खममुत्तमम् ।
 अहो धर्माजितं शुद्धमिदमग्र्यं महाधनम् ।

इत्याकाशे स्थिता देवा जल्पन्ति च नमन्ति च ।
 तस्या प्रतिगृहीता च भुङ्क्ते यावद्विजोत्तम । [2040]
 तावद्देवगणा सर्वे कपिलामर्षयन्ति च ।
 स्वर्णशङ्की रौप्यसुरा गन्धै पुष्पैश्च पूजिता ।
 वस्त्राम्यामहताभ्यां तु यावत्तिष्ठत्यलकृता ।
 तावद्यदिच्छेत्कपिला मध्रपूता सुमस्कृता ।
 भूलोकवासिन सर्वाङ्गलोकं नयेत्स्वयम् । [2045]
 भूरश्वः कनक गावो रौप्यमध्र तिला यवा ।
 दीयमानानि विप्राय प्रहृष्यन्ति दिने दिने ।
 अथ त्वश्रोत्रियेभ्यो वै तानि दत्तानि पाण्डव ।
 तथा निन्दन्त्यथारमानमशुभ किं नु न कृतम् ।
 अहो रक्ष पिशाचैश्च लुप्यमाना समन्तत । [2050]
 यास्यामो निरय शीघ्रमिति शोचन्ति तानि वै ।
 एतान्यपि द्विजेभ्यो वै श्रोत्रियेभ्यो विशेषत ।
 दीयमानानि वर्धन्ते दातारं तारयन्ति च ।

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेवेश दैत्यघ्न काल को हन्यकच्ययो ।

के तत्र पूजामर्हन्ति वर्जनीयाश्च के द्विजा । [2055]

2019) T समाधिता (for प्रतिष्ठिता) — (L. 2020)
 G₂ M₂ तस्याम् (for तासां). G₂ शित (for प्रीत)
 G₂ [s]नच, M₂ गुरु (for गुह) — (L. 2023)
 G₂ तस्याम् — (L. 2024) T₂ धृतिर् (for रतिर्)
 M₂ स्वया (for क्षमा) T धृतिमति, G₂ M₂ स्मृतिर्धृति
 (by transp) — (L. 2025) T₂ क्रिया (for क्रिया)
 G₂ M₂ शान्तिस् (for कान्तिस्) G₂ M₂ पुष्टिस्तुष्टिश्च (by
 transp) T समुन्नति (for च सतति) — (L. 2026)
 G₁ : M₂ प्र (for वि) — G₂ M₂ read line 2027
 twice. — (L. 2027) T G₂ (first time) चैव (for
 चापि) M₂ गणै. T₁ सेवन्ते कपिला सदा (for the post
 half) — (L. 2028) M₂ लोक (for लोका) and
 चारि (for चैव) T₁ om. the post half and the
 prior half of line 2029 T₂ गधर्वा (for गङ्गाद्या).
 — (L. 2029) T₂ देवा (for ग्रहा) T₂ G₂ : चैव
 (for चापि) M₂ (२२१/१३३) देवा (for वेदा) G₂
 M₂ तथा (for सह) — (L. 2030) M₂ धर्म (for
 मन्त्रै) T G₁ सदा (for तथा) M₂ स्तुवतो
 हर्षितास्तथा — (L. 2031) T येपि स्वलोकवासिन (for
 the post half) — (L. 2032) M₂ प्रमुचति (for च
 वपन्ति) — (L. 2033) M₂ देवि M₂ ब्राह्मणोत्पादिते
 देवि T₂ G₂ M₂ : प्रभे, Madras ed प्रभो (for
 प्रभा) — (L. 2034) T G₂ देवि (for पुण्ये), T

G₂ M₂ देव (for देवैर्) — (L. 2035) M₂ तं
 (for स्य) — (L. 2036) T नयस्व मां, G₂ नयस्व तां
 (sic) (for नय स्वयम्) — Before line 2039, T
 ins भगवान् — (L. 2039) G₁ M₂ : इत्याकाश,
 M₂ शुद्धाकाशे G₁ : M₂ : ते तु (for देवा) G₁ : M₂
 स (G₂ पू) देवा जपति च (for the post half) — (L.
 2040) T M₂ द्विजोत्तमा — (L. 2041) G₂ M₂ ये,
 M₂ वै (for च) — (L. 2042) M₂ सुवणशृणी (hyper
 metric) (for स्वर्ण) G₁ M₂ : रूप्यसुरा M₂ पूजितां
 T G₁ : गधपुष्पैरलकृता (for the post half) — (L.
 2043) G₂ M₂ अहिताभ्यां (sic) (for अह) — (L.
 2044) T इच्छेत् (for इच्छेत्) G₂ M₂ स्वलकृता (for
 सुसम्कृता) — (L. 2045) M₂ ब्रह्मलोके G₂ M₂ : नय
 (for नयेत्) — (L. 2046) G₂ रूप्य, M₂ रूपम्
 (for रौप्यम्) G₂ रूप (for अन्न) — (L. 2048)
 T वा (for तु) M₂ corrupt, M₂ अथ त्वश्रोत्रिये यस्तु
 (for the prior half) M₂ दद्याद्दानानि पाण्डव — (L.
 2049) G₂ अशुमात् (for भ) — (L. 2050) G₂ अथो
 (for अहो) — (L. 2051) M₂ निरय (for निरय)
 — (L. 2052) T एतान्यथ, M₂ तथैतानि (for एता
 न्यपि) — (L. 2053) T G₂ M₂ हृष्यति (G₂ M₂ ते)
 (for वर्धन्ते) — (L. 2054) G₂ मन्व- (sic) (for हन्य-)
 (L. 2056) G₁ देवा; (for देव) T₁ पूर्वाहिक (for

भगवानुवाच ।

दैव पूर्वाह्निकं ज्ञेयं पैतृकं चापराह्निकम् ।
कालहीनं च यद्दानं तद्दानं राक्षसं विदुः ।
भवत्पुष्टं च यद्भुक्तममृतं च भारत ।
परामृष्टं शुना वापि तद्भागं राक्षसं विदुः ।
यावन्तः पतिता विप्रा जडोन्मत्तादयोऽपि च । [2060]
दैवे च पित्र्ये ये चापि राजन्नाहंन्ति सत्क्रियाम् ।
ह्रीव ह्रीही च कुष्टी च राजयद्मान्वितश्च य ।
अपस्तारी च यश्चापि पित्र्ये नाहंति सत्क्रियाम् ।
चिक्विसका देवलका वृथा नियमधारिण ।
सोमविक्रयिणश्चापि श्राद्धे नाहंन्ति सत्क्रियाम् । [2065]
एकोद्दिष्टस्य ये चात्र भुञ्जते विधिवद्भिजा ।
चान्द्रायणमकृत्वा ते पुनर्नाहंन्ति सत्क्रियाम् ।
गायका नर्तकाश्चैव ध्रुवका वादकास्तथा ।
कथका यौषिकाश्चैव श्राद्धे नाहंन्ति सत्क्रियाम् ।
अनग्रयश्च ये विप्रा प्रेतनिर्यातकाश्च ये । [2070]

सेनाश्चापि विकर्मस्या राजन्नाहंन्ति सत्क्रियाम् ।
अपरिज्ञातपूर्वाश्च गणपुत्राश्च ये द्विजा ।
पुत्रिकापुत्रकाश्चापि श्राद्धे नाहंन्ति सत्क्रियाम् ।
ऋणकर्ता च यो विप्रो यश्च वाणिज्यको द्विज ।
प्राणिविक्रयवृत्तिश्च श्राद्धे नाहंन्ति सत्क्रियाम् । [2075]
शीर्णव्रता गुणैर्युक्ता नित्यं स्वाध्यायतत्परा ।
सावित्रीजाः श्रियावान्तस्ते श्राद्धे सत्क्रियक्षमा ।
श्राद्धस्य द्राह्मणं कालं प्राप्ते दधि घृतं तदा ।
दर्भा सुमनसं क्षेत्रं तत्काले श्राद्धदो भवेत् ।
चारित्रनियता राजन्कृशा ये कृशवृत्तयः । [2080]
अर्थिनश्चोपगच्छन्ति तेभ्यो दत्तं महत्फलम् ।
तपस्विनश्च ये विप्रास्तथा भैक्षचराश्च ये ।
अर्थिनं केचिदिच्छन्ति तेषां दत्तं महत्फलम् ।
एव धर्मविदा श्रेष्ठं ज्ञात्वा सर्वात्मना तदा ।
श्रोत्रियाय दरिद्राय प्रयच्छानुपकारिणे । [2085]
दानं यत्ते प्रियं किञ्चिच्छ्रोत्रियाणां च यत्प्रियम् ।

पूर्वाह्निक) M₁ कर्म (for ज्ञेयं) — (L 2057)
T₁ om च M₁ राजन (for राक्षसं) — (L 2058)
T G₂ अपपुष्ट, Madras ed अवपुष्ट G₂ भक्तम् (for
भुक्तम्) M₂ अत्रतेन (for अन्). — (L 2059)
G₂ M₁ चापि; M₂ लीट (for वापि) G₁ M₂ दान
(for भाग) — (L 2060) M₁ अर्दाना (for यावन्तः).
M₂ यावत्पतिता विप्रा (for the prior half) — (L
2061) M₂ वा, M₁ तु (for the first च). T₁ G₁ :
वित्रिये (for पित्र्ये ये). M₂ om ये G₂ ये राजन्,
M₂ ये वापि, Madras ed. ते विप्रा (for ये चापि)
T₂ दैवे च पित्र्याये च (for the prior half) G₂ हीना
(for राजन्) M₂ सत्क्रियं (for सत्क्रियाम्) — After
line 2061, M₂ ins

छादितश्चावलीदश्च कल्पिपूर्वं च यत्कृतम् ।

रजमा वामिष्टं च तद्दानं राक्षसं विदुः ।

— G₂ om (hapl) lines 2062–2063 — (L 2062)
M₁ (inf lin as above) यश्चापि (for कुष्टी च) T₂
तथा (for च य) — (L 2063) T₂ ये (for यश्)
M₂ (inf lin as above) : [अ]पि (for [अ]पि).
M₁ राजन् (for पित्र्ये) G₁ M₁ नाहंति G₁ M₂ :
सत्क्रियं — (L 2064) M₂ चिक्विसको देवलको G₁ M₂
मिथ्या (for वृथा) T कारण (for चारिण) M₁ वृथा
य नामधारिण — (L 2065) T सत्क्रिया — G₂ om.
line 2066, T₁ reads the same after line 2069
— (L 2066) T₁ एकोद्दिष्टं च, G₂ M₁ 'ष्टे च (for
'ष्टस्य) M₁ तु (for च) M₂ भुञ्जते M₁ विधिवर्जिता

(for 'द्विजा'). — T G₂ om. line 2067 — (L
2068) M₁ ये च (for चैव) G₂ M₂ गायको नर्तकश्चैव
M₂ द्राविका, M₂ पुवगा — G₂ om (hapl) lines
2069–2073. — (L 2069) G₂ कथिका (for कथका)
T₂ G₂ M₁ यौषिकाश्च T मत्क्रिया (for सत्क्रियाम्) — G₂
om. line 2070 — (L 2070) T₂ G₁ M₂ व्रत-
मृत (for प्रेत) M₁ व्रतनिर्घातकाश्च ये — M₁ om
(hapl) lines 2072–2075 — (L 2072) T₁ G₁
ऋण (for गण) M₂ and Madras ed. गण (M₂ 'णि)-
पुत्रश्च यो द्विज — (L 2073) T M₂ (sup lin
पुत्रकश्च (for 'काश्च) M₂ पुत्रिकापूर्वपुत्राश्च (for th
prior half) Madras ed सत्क्रिया — M₂ om
(hapl) lines 2074–2075 — (L 2074) Kumbh
ed and Madras ed रणकर्ता (for ऋण) — (L
2075) T -विक्रयकृत्तैव (for 'वृत्तिश्च) — (L 2076)
T₁ G₂ चीर्णव्रत- M₂ : नित्य- — (L 2077) M₂
श्राद्धे सत्क्रियक्षमा (for the post. half) — (L
2078) Madras ed काल- (for काल) G₁ श्राद्धस्य
द्राह्मणा काला T₁ M₂ : प्राप्त — (L 2079) G₂
om श्राद्धदो — (L 2080) T₂ चारित्रि G₁ : M₂
-निरता, G₂ -नियतो — (L 2082) M₂ : युक्तास
(for विप्रास) G₁ परायणा, G₂ M₂ पराश्च ये (for
'चरा') — (L 2083) M₂ किञ्चिद् (for के') M₂
महा (for महत्) — (L 2084) Kumbh ed. मृतां
(for विदा) T₁ श्रेष्ठान्; G₂ श्रेष्ठ T G₂ M₁ सदा
(for तदा) — (L 2085) G₂ प्रयत्नानुपकारिणे — (L
2086) T G₂ श्रोत्रियाय (for 'याणां) G₂ M₂ फल (for

तत्प्रयच्छस्व धर्मज्ञ यदिच्छसि तदक्षयम् ।
 निरय ये च गच्छन्ति तच्छृणुष्व युधिष्ठिर ।
 गुर्वर्थं वा भयार्थं वा नो चेदन्यत्र पाण्डव ।
 वदन्ति येऽनृत विप्रास्ते वै निरयगामिन । [2090]
 परदारामिहर्तारं परदारामिमर्शका ।
 परदारप्रयोक्तारस्ते वै निरयगामिन ।
 सूचका सधिमेत्तारं परद्रव्योपजीविन ।
 अकृतज्ञाश्च मित्राणां ते वै निरयगामिन ।
 घर्णाश्रमाणा ये बाह्या पापण्डव्याश्च पाण्डव । [2095]
 उपासते च तान्ये तु ते सर्वे नरकालया ।
 वेदविक्रयिणश्चैव वेदानां चैव द्रूपका ।
 वेदानां लेखकाश्चैव ते वै निरयगामिन ।
 रसविक्रयिणो राजन्विपविक्रयिणश्च ये ।
 क्षीरविक्रयिणश्चापि ते वै निरयगामिन । [2100]
 चण्डालेभ्यस्तु ये क्षीरं प्रयच्छन्ति नराधमा ।
 अर्थार्थमथ वा स्नेहात्ते वै निरयगामिन ।
 पशुना दमकाश्चैव तथा नासानुवेधका ।

पुस्त्वस्य हिंसकार्ष्वं ते वै निरयगामिन ।
 अदातारं समर्था ये द्रव्याणां लोभकारणात् । [2105]
 दीनानाथान्न पश्यन्ति ते वै निरयगामिन ।
 क्षान्तान्दानान्ताङ्कशान्प्राजान्दीर्घकालं सरोपितान् ।
 त्यजन्ति कृतकृत्या ये ते वै निरयगामिन ।
 बालानामथ वृन्दानां श्रान्तानां चापि ये नरा ।
 अदत्त्वाश्रन्ति ये मृष्टं ते वै निरयगामिन । [2110]
 एते पूर्वपिंसि प्रोक्ता नरा निरयगामिन ।
 ये स्वर्गं समनुप्राप्तान्ताङ्कशुण्यं युधिष्ठिर ।
 दानेन तपसा चैव सत्येन च दमेन च ।
 ये धर्ममनुवर्तन्ते ते नरा स्वर्गगामिन ।
 शुश्रूषयाप्युपाध्यायाच्छ्रुतमादाय पाण्डव । [2115]
 ये प्रतिग्रहानि स्नेहास्ते नरा स्वर्गगामिन ।
 मधुमासालवेभ्यस्तु निवृत्ता वृत्तवन्तु ये ।
 परदारनिवृत्ताश्च ते नरा स्वर्गगामिन ।
 मातरं पितरं चैव शुश्रूषन्ति च ये नरा ।
 भ्रातृणामपि स्नेहास्ते नरा स्वर्गगामिन । [2120]

प्रियम्) — (L 2087) T₁ M₁ यदि (for यद्) T
 G₂ M₁ महत्फल (for तदक्षयम्) — (L 2088) T तु
 (for च) and ताव् (for तद्) — (L 2089) T₁ G₂
 M₁ corrupt, T₂ तवार्थं (for भयार्थं) M₁ न (for नो)
 — (L 2090) G₂ उपासते च तान्ये तु (for the prior
 half) — (L 2091) G₂ M₁ परदारापहर्तारं (for the
 prior half) — After line 2091, M₂ ins

अनायामप्रदां बालां वृद्धा क्षीणां तपस्विनीम् ।

वञ्चयन्ति नरा ये च ते वै निरयगामिन ।

— (L 2094) G₂ M₁ विप्राणां; M₂ विप्रा वै (for मित्राणां)
 — M₂ om lines 2095-2096 — (L 2095) G₁ 2
 M₂ पापण्डवश्चैव पापिन (for the post half) — (L 2096)
 T उपासिताश् (for *सते) G₁ M₂ एव (for ये तु) G₂
 छिन्न (for सर्वे) T G₂ ते वै निरयगामिन (for the post.
 half) — (L 2097) M₁ चापि (for the second चैव)
 — (L 2098) T₁ लेखिताश्, T₂ G₂ लेखिनश् (for
 लेखकाश्). G₂ चापि (for चैव) M₁ वेदावलेपिन
 श्चापि (for the prior half) M₂ सर्वे (for ते वै)
 — M₂ om (hapl) lines 2099-2104 — (L 2099)
 G₂ भेष- (for विष) — (L 2103) M₁ नाभ्यन्तु (for
 नासानु) — (L 2104) G₁ 2 M₂ पुस्त्वहिंस (Kumbh.
 ed and Madras ed *सा)कराश्चैव (for the prior
 half). — (L 2105) M₂ आदातार (for अ*) and
 द्रव्याद्वय (for *णां) — (L 2106) M₁ दीनानाथान्
 (for *नाथान्) — After line 2106, M₂ ins

प्राप्तानां गवां चैव कन्यानां च युधिष्ठिर ।

येऽन्तरं यान्ति कार्येषु ते वै निरयगामिन ।

उपाध्यायाश्च शृत्वाश्च भ्रातृश्च भरतर्षभ ।

ये त्यजन्ति सभार्याश्च ते वै निरयगामिन ।

— (L 2107) M₁ दांतान्क्षानान् (by transp) T₁
 om कृशान् Madras ed -काल (for -काल)
 — (L 2108) T वै (for ये) — (L 2109) M₁ चैव,
 Madras ed अपि (for अथ) M₂ चैव (for चापि).
 — (L 2110) G₂ damaged G₁ M₂ मृष्टान्, M₂ ते
 लोके (for ये मृष्ट) — M₁ om (hapl) lines
 2111-2116 — (L 2111) G₁ ये पूर्वमृषिभि प्रोक्ता,
 G₂ ** च ऋषिभि प्रोक्ता (for the prior half) G₂
 om नरा — (L 2112) T उपमुजति, G₂ *समासात्,
 M₂ 2 तु नरा यान्ति (for समनुप्राप्तात्) — (L 2115) G₂
 damaged T G₂ शुश्रूषाभिरुपाध्यायात्, M₂ 2 शुश्रूष्यु*
 (for the prior half). — After line 2116, M₂ ins

प्रतिपादा[पत्र] स दाता च श्रद्धयाश्रद्धयापि वा ।

दातारश्चापि विधानां ते नरा स्वर्गगामिन ।

क्षमावन्तश्च धीराश्च धर्मकार्येषु प्राथिता ।

मङ्गलाचारयुक्ताश्च ते नरा स्वर्गगामिन ।

— (L 2117) T₁ वृत्तपूर्वया, T₂ वृत्तपूर्वये, G₂ वृत्त
 वतये, M₂ व्रतितश्च ये (for वृत्तवन्तु ये) — (L 2118)
 G₁ M₂ ये (for च) — (L 2121) T₁ M₂ 4 -कालेषु

ये तु भोजनकाले तु नियताश्चातिथिप्रिया ।
द्वाररोध न कुर्वन्ति ते नरा स्वर्गगामिन ।
वैवाहिक तु कन्याना दरिद्राणा च ये नरा ।
कारयन्ति च कुर्वन्ति ते नरा स्वर्गगामिन ।
रसानामय वीजानामोषधीना तयैव च । [2125]
दातार धन्द्वयोपेतास्त्रे नरा स्वर्गगामिन ।
क्षेमाक्षेमं च मार्गेषु समानि विपमणि च ।
अर्थिना ये च वक्ष्यन्ति ते नरा स्वर्गगामिन ।
पर्वद्वये चतुर्दश्यामष्टम्या संच्ययोर्द्वयो ।
आर्द्राया जन्मनक्षत्रे विषुवे श्रवणे तथा । [2130]
ये ग्रान्यधर्मविरतास्त्रे नरा स्वर्गगामिन ।
हृन्वकन्यविधान च नरकस्वर्गगामिनौ ।
धर्माधर्मौ च कथितौ भूय किं श्रोतुमिच्छसि ।

Colophon.

युधिष्ठिर उवाच ।

इदं मे तत्त्वतो देव वक्तुमर्हस्यदोषत ।

हिसामकृत्वा यो मर्त्यो ब्रह्महत्यामवामुयाद् । [2135]

भगवानुवाच ।

ब्राह्मण स्वयमाहूय भिक्षार्थं कृशवृत्तिनम् ।
ध्यान्नास्तीति यः पश्चात्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ।
मध्यस्थस्येह विप्रस्य योऽनूचानस्य भारत ।
वृत्तिं हरति दुर्वृद्धिस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ।
गोकुलस्य नृपातस्य जलान्ते वसुधाधिप । [2140]
उत्पादयति यो विघ्न तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ।
यः प्रवृत्ता धृतिं सत्या शास्त्र वा मुनिभिः कृतम् ।
दूषयत्यनभिज्ञो यस्तु विद्याब्रह्मघातकम् ।
आश्रमे वा वने वापि ग्रामे वा नगरेऽपि वा ।
अग्निं यः प्रक्षिपेत्कुद्धस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् । [2145]
चक्षुषा वापि हीनस्य पद्भोर्वापि जडस्य च ।
हरेर्द्वे यस्तु सर्वस्व त विद्याब्रह्मघातकम् ।
शोषाद्वा यदि वा द्वेषादाक्रुष्टस्त्रिजितोऽपि वा ।
ऋतौ क्षिय वा नोपेयात्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ।

(for काले तु) Madras ed नियाताश्च — (L 2123) G₂ M₂ 4 तु (for च) — After line 2124, M₂ ins

तापमानां तु ये दाने ये स्वशक्ता नरेश्वर ।
धर्मोपदेश कुर्वन्ति ते नरा स्वर्गगामिन ।
दानानामुपदेश च तपसो नियमस्य च ।
व्रतानामपि ये कुयुक्ते नरा स्वर्गगामिन ।
ये च मार्गोपदेशारत्तथा सक्रमकारिण । [5]
मार्गशुद्धिकरा ये च ते नरा स्वर्गगामिन ।

साय प्रातः सदा सध्यां नित्यं ये चाप्युपासते ।

— M₂ om (hapl) lines 2125-2131 — (L 2127)
G₁, M₂ क्षेम क्षे (G₂ मक्षे) म (for क्षेमाक्षेम) — G₂
om. (1hapl) lines 2128-2131 — (L 2128) M₂
अधर्मा ये, M₂ येनिधिनां (for अधिर्नां ये) — M₂ om.
lines 2129-2132 — (L 2130) Madras ed [s] य वा
(for तथा) — (L 2131) T G₁ -निरतास् (for -वि*)
— (L 2132) G₂ -निदान (for विधान) G₂ 2
-गामिन (for *नी) — (L 2133) G₁, M₂ 2 श्रोतु
किम् (by transp) — Colophon — Sub-parvan
T₁ G₂ M₂ 4 देव्यवधर्म — Adhy name M₂ सर्वधम-
विधि — Adhy no T₁ 94, T₂ M₂ 103, G₂, 2
93, G₂ 104, M₂ 10, M₂ 92 — (L 2136)
T₁ आगन्य (for आहूय) G₂ दीक्षार्थं, M₂ भिक्षुक (for
भिक्षार्थं) G₂ 2 M₂ भिक्षार्थं शृण्विकर्षित (for the post

half) — (L 2137) M₂ विचाद् (for आहुर)
— (L 2138) T₁ G₂ दरिद्रस्य (for मध्यस्थस्य) — (L
2139) M₂ विचाद् (for आहुर) — After line 2139,
G₁ 2 M₂ read lines 2144-2145 — (L 2140) T
G₂ जलार्धमभिधावत* (for the post half) — (L
2141) T विघ्न करोति यो मत्स्य* (for the prior half) M₂
विचाद् (for आहुर) — M₂ om (hapl) lines 2142-2145
— (L 2142) G₂ damaged G₂ M₂ प्रवृत्ता वा धृति*
सन्त्यक्, M₂ य प्रवृत्त धृत सन्त्यक् T₁ तां (for वा)
— (L 2143) T [अ] विधेयोऽहं, Madras ed [अ] न-
भिज्ञाय (for *ज्ञो यत्) M₂ दूषयेत्परमार्थं वा (for the
prior half) T G₂ आहुर (for विचाद्) — M₂ transp
lines 2144 and 2145 — (L 2144) G₂ च (for
वा) G₁ 2 M₂ [आ] लये (for वने) M₂ ग्रामेषु (for
ग्रामे वा) — (L 2145) M₂ विचाद् (for आहुर)
— (L 2146) M₂ विप्र- (for वापि) T G₂ मत्स्य च,
G₂ 2 पद्भोर्वापि, M₂ सकुलस्य, M₂ मूकस्य च (for पद्भो
र्वापि) Some MSS जडस्य M₂ वा (for च)
— (L 2147) T आहुर (for विचाद्) — After line
2147, G₂, 2 M₂ ins.

गुरु त्वकृत्य इकृत्य अनिकन्य च शासनम् ।

वर्तते यस्तु मृदात्मा तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ।

— (L 2148) M₂ आक्रुष्ट (for *ष्ट) — After line
2148, M₂ ins.

यावत्सारो भवेद्दीरस्त्रनाशे यन्व दु स्थिति । [2150]
तत्सर्वस्व हरेद्यो वै तमाहुर्महाघातकम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

सर्वेषामपि दानाना यन्तु दान विशिष्यते ।
अमोज्यान्नाश्च ये विप्रास्तान्प्रवीहि सुरोत्तम ।

भगवानुवाच ।

अन्नमेव प्रशसन्ति देवा ब्रह्मपुर मरा ।
अन्नेन सदृश दान न भूत न भविष्यति । [2155]
अन्नमूर्जस्कर लोके अन्नात्प्राणा प्रतिष्ठिता ।
अमोज्यान्नानिमात्रान्वक्ष्यमाणान्प्रियोध मे ।
दीक्षितस्य कर्ष्यस्य बद्धस्य निकृतस्य च ।
अभिशास्तस्य पण्डस्य पाकमेदकरस्य च ।
विक्रितस्य सर्वस्य तथा चोच्छिष्टमोलिन । [2160]
उग्रान्न सूतकान्न च शूद्रोच्छेषणमेव च ।
द्विपदन्न न भोक्तव्य पतिवान्न च यच्छुतम् ।
तथा च पिशुनस्यान्नं यन्नविक्रयिणस्तथा ।

शौल्पतन्तुवायाश्च कृतघ्नस्यान्नमेव च ।
अभ्यष्टस्य निपादस्य रङ्गावतरकस्य च । [2165]
सुवर्णकर्तुर्वैणस्य शस्त्रविक्रयिणस्तथा ।
सूताना शौण्डिकाना च वैद्यस्य रजकस्य च ।
स्त्रीजितस्य नृशस्य तथा माहिपिकस्य च ।
अनिर्दशानां प्रेतानां गणिकानां तथैव च ।
वन्दिनो धृतकर्तुश्च तथा धृतविद्रामपि । [2170]
परिवित्तस्य यद्वान्न परिवेनुस्तथैव च ।
यश्चाग्निदिविषुर्विप्रो दिविषूपपनिस्तथा ।
तयोरप्युभयोरन्न राजश्चापि विवर्जयेत् ।
राजाश्च तेज आटत्ते शूद्राश्च ब्रह्मवर्षसम् ।
आयु सुवर्णकाराश्च यशश्चर्मावकृन्तिन । [2175]
गणान्न गणिकाश्च च लोकेभ्य परिवृन्तति ।
आयुश्चिकित्सकस्याश्च शुकु तु वृपलीपते ।
विष्ठा चार्धुपिकस्याश्च तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ।
तेषा त्वगस्थिरोमाणि मुद्गे योऽन्न तु मन्नयेत् ।
अमात्यान्नमथैतेषा भुक्त्वा तु त्रियह क्षिपेत् । [2180]

मातरं पितरं वापि तथादत्तमयं सुतम् ।

त्यजेन्न तरुणीं भार्यां त विद्याद्ब्रह्मघातकम् ।

— (L. 2149) M₂ च (for वा) G₁ M₂-4 विद्याद्
(for आदुर्) — G₂ M₂ om (hapl) lines 2150-
2151 — (L. 2150) M₂ विन्न (sic), M₄ दीनश्च
(for धीरश्च) M₂ नाशयेत् (for तन्नाशे) M₄ दुस्थित
— (L. 2151) M₂ 4 विद्याद् (for आदुर्) — (L.
2152) G₂ M₂ 4 एव (for अपि) — (L. 2153) M₂
अमोज्याश्च च विप्राणां (for the prior half) M₂ तन्मे
ब्रूहि (for तान्मवीहि) G₂ नरोत्तम (for सुरो) — (L.
2154) G₂ देवा ब्रह्मर्षयं सुरा (for the post half)
— (L. 2156) Kumbh. ed and Madras ed अन्नात्
M₂ (sup lin as above) अन्न — (L. 2157) G₁ 2
M₂ मया (for इमान्) M₂ सर्वान् (for राजन्) G₁
M₂ निबोधत — (L. 2158) G₁ 2 M₂ (also as
above) 8 क्रुद्धस्य (for व) T G₂ M₄ निगच्छन् तु
(for निकृतस्य च) M₂ तु (for च) — (L.
2159) G₁ 2 M₂ अभिशप्तस्य (for शस्तस्य) G₂ दृढस्य
(for पण्डस्य) M₂ भेदरस्य (for करस्य) G₁ तु
(for च) — (L. 2160) G₂ damaged G₁ M₂ 4
दृतस्य (for सर्वस्य) — G₂ om from the post. half
of line 2161 up to the prior half of line 2166
G₁ om (hapl) lines 2162-2164 — (L. 2162)
T तदस्यान्न, M₂ न गच्छात् (for न भोक्तव्य) T₂ om.

च T₁ यच्छुत, M₂ 8 अनन्धिन (for च यच्छुतम्)
— M₂ om (hapl) lines 2164-2166 — (L.
2165) G₁ M₂ अवष्टकनिपादाभ्यां (for the prior half)
T रगावतरणस्य च (for the post half) — (L.
2166) T G₂ शाल्- (for शस्त्र) — (L. 2167)
G₁ 2 M₂ शौण्डिकानां T G₂ M₄ चेलनिर्घेनकस्य च,
M₂ वेत्तनिर्घेनकस्य च (for the post half) — (L.
2169) G₂ अनिर्दशानां M₂ अनिर्दशाश्च प्रेतान् (for the
prior half) M₂ गणिकाश्च — (L. 2170) G₂ वदिनां
T वदिनां द् (T₂ च) वदन्तूनां (for the prior half) — (L.
2171) G₂ M₂ विक्रितश्च (for विकृतस्य) — (L. 2172)
T M₂ [अ]प्र (for [अ]प्र) — (L. 2173) M₂ अन्न
(for अन्न) G₁ M₂ राणां, M₂ अन्न (for राशश्च)
— After line 2173, M₂ 2 ins

गोष्ठकस्य च कुण्डस्य राजाश्च चापि वजयेत् ।

— (L. 2175) M₂ तेजश्च (for यशश्च) M₂ om from
मावकृन्तिन up to लोकेभ्य in line 2176 — (L.
2176) G₂ गणिकानां G₁ 2 M₂ वीरिन (for वृन्तति)
— (L. 2177) G₂ पूय, G₂ M₂ पूयश्च, M₄ मूत्र
(for आयुश्च). G₁ च, M₂ त, M₂ तद् (for तु)
— (L. 2178) G₂ damaged T विष्ठा (for विष्ठा)
M₂ विष्ठां वाधुशिकायाश्च (for the prior half) T
तान्, G₂ तु (for तत्) M₂ पातयेत्कुण्डगोष्ठयो (for
the post half) — (L. 2179) T₁ तेषा (for तेषां)
— (L. 2180) M₂ तथा (for अथ) G₂ अमत्याश्च च वै

मत्या भुक्त्या मरुद्वापि प्राजापत्य चरेद्विज ।
दानानां च फलं यद्वै शृणु पाण्डव तत्पत ।
जलदन्वृत्तिमाप्नोति सुखमक्षयमश्वद ।
निरुदन्नु प्रजामिष्टा दीपदश्वसुरत्तमम् ।
भूमिदो भूमिमाप्नोति दीर्घमायुर्हिरण्यद । [2185]
गृह्णोऽप्याणि वेश्मानि रूप्यदो रूपमुत्तमम् ।
घामोदश्वन्द्रमान्त्रोऽयमधिमालोऽयमश्वद ।
अनदुह ध्रिय जुष्टा गोदश्व मघ्नविष्टपम् ।
यानशरण्याप्रदो नार्पामश्वपंमभयप्रद ।
धान्यद शाश्वत मात्स्य द्राक्षदो द्राक्षमान्यताम् । [2190]
सर्वेषामेव दानानां द्राक्षदान विप्रियते ।
हिरण्यभूगवाधाजवस्त्रशरण्यामनादिषु ।
योऽर्चितं प्रतिगृह्णाति ददात्यर्चितनेव च ।
सायुर्मा तच्छत्रं स्वर्गं नरकं च विपर्यये ।
अनृत न यदेदिष्टा तपन्नत्या न विन्मयेत् । [2195]
नार्थोऽप्यपवदेद्विप्राय दद्या परिशीतयेत् ।
यत्नोऽनृतेन क्षरति तप क्षरति विन्मयान् ।
आयुर्विप्रायदादेन दानं तु परिशीतनान् ।
एक प्रनायने जन्तुर्ग्रेक एव प्रमीयते ।

एकोऽनुमुद्रे सुष्टतमेरुश्रामोति दुष्कृतम् । [2200]
मृत शरीरसुरसृज्य काष्टलोष्टसम क्षितौ ।
विमुग्गा बान्धवा यान्ति धर्मस्तमनुपतंते ।
अनागतानि कार्याणि कर्तुं गणयते मनः ।
शरीरक समुद्दिश्य स्मरते नूनमन्तक ।
तस्माद्भर्ममहायोऽस्तु धर्मं सचिनुयात्पदा । [2205]
धर्मैण हि सहायेन तमन्तरति दुस्तरम् ।
येषा तटाकानि बहुदकानि
सभाश्च कृपाश्च प्रतिश्रयाश्च ।
अक्षप्रदानं मधुरा च वाणी
यमस्य ते निर्विषया भवन्ति । [2210]
Colophon
युधिष्ठिर उवाच ।
अनेकान्त बहुद्वार धर्ममाहुर्मनीषिण ।
किंलक्षणोऽस्मां भवति तन्मे भूहि जनार्दन ।
भगवानुवाच ।
शृणु राजन्समासेन धर्मोऽर्थाचविविधकमम् ।
आहिंसा सत्यमस्तेयमानृदास्य दम शम ।

नेना, Ms अमायापनन्धेषां (for the prior half) T
Ms इदं (submetric) (for विदद) Ms श्वेषु Gs
मुक्त्वा त्वयमेकद, Ms मुक्त्वा तुदना भिवेत्, Ms
(vaf lan) मुक्त्वा तु तदश्व इवेत् (for the post half)
—(L 2181) Gs कत्वा, Gs Ms मत्थो, Ms मुक्त्वा
(for कदा) Gs न (for वा) —(L 2182) Ms
चायत् (for दद) Gs नान (for तरा) —(L 2183)
Ms वाग्निम् (for त्वान्) T G अमायदन् — After
line 2183, T₁ reads lines 2185-2189, T₁ om lines
2185-2186 —(L 2185) Ms भूमिन् (for भूमिम्)
— After line 2185, T₁ G₁ read lines 2190-
2191 —(L 2186) Some MSS द्राक्षो (for तृ)
—(L 2187) Ms अय (for अयि) T₁ अश्व गृह्णोऽयम्
(for the post half) —(L 2188) Madras
ed अय (for अय) G₁ Ms गोणे गान्धोऽयम्भुते, G₂
गोत्रश्च विविष्टव, Ms गोणे श्वान्य विष्टा (for the post
half) — T₁ om line 2190-2191 —(L 2190)
G₁ Ms मोन्दना (for मान्यनाम्) —(L 2191)
G₂ Ms 4 तु प्र (for त्र) —(L 2192) Ms अश्व्या
मनादिषु —(L 2193) G₁ Ms [s]त्विन T Ms
वा (for च) —(L 2194) G₂ उभौ तु (for
नायुभौ) G₂ Ms 4 तु (for च) —(L 2195)
G₁ विदाम् (for इदाम्) —(L 2196) G₂ Ms

[अ]निर्मयेत् (for [अ]पवदेत्) Ms विप्र (for विप्रां)
—(L 2197) Ms शिवम् (for the first क्षरति)
—(L 2199) Ms प्रार्थने (for प्रजा) T Ms
प्रमीयते (for प्रमी) —(L 2200) T G₂ हि (for
स्तु) Ms एव च (for नाप्नोति) —(L 2202)
Madras ed वाच्छति (for चनेने) —(L 2203) T
G₂ Ms जन, Ms नर (for मन) —(L 2204)
T समुद्दिश्य, Ms पर कीदृश्य (for समुद्दिश्य) G₂ शरीर
वपमुद्दिश्य, Ms शरीर वपमुद्दिश्य (for the prior half)
—(L 2205) Ms धर्म (for धम) G₂ Ms तु, Ms
[s]स्ति (for स्तु) G₂ धर्मान् (for धर्म) T धर्म
मयायवान्मत्ता (for the post half) —(L 2207)
Ms सभा प्रयाश्च (for वद्वृत्तानि) —(L 2208) Ms
कृपाश्च कृपाश्च (for सभाश्च कृपाश्च) G₁ Ms प्रया
(G₁ मा गृहा)श्च, Ms प्रया प्रतिश्रया (for प्रतिश्रयाश्च)
—(L 2210) Ms निर्वचना (for निर्विषया) —Colophon
—Sub-parvan T G Ms वैष्णवधम —Adhy name
Ms भोज्याभोज्यविविधि —Adhy no T₁ 95, T₂
G₁ 94, G₂ 105, Ms 11, Ms 93, Ms 104
—(L 2211) Ms एक न बहुविध —(L 2212)
Ms न (for नन्) Ms सुश्वर (for जनान्) —(L
2215) Ms नियत (for निश्चिन) G₁ Ms निमग्न्य च
रथम् (for the post half) —(L 2216) T G₁

आर्जव चैव राजेन्द्र निश्चित धर्मलक्षणम् । [2215]
 ब्रह्मचर्यं तप क्षान्तिर्मधुमासस्य वर्जनम् ।
 मर्यादायां स्थितिश्चैव शम शौचस्य लक्षणम् ।
 बाल्ये विद्या निषेवेत यौवने दारसंग्रहम् ।
 वार्धक्ये मौनमातिष्ठेत्सर्वदा धर्ममाचरेत् ।
 ब्राह्मणाश्चाधमन्येत गुरून्परिवदेष च । [2220]
 यतीनामनुकूल स्यादेव धर्म सनातन ।
 यतिर्गुरुर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरु ।
 पतिरेव गुरु स्त्रीणां सर्वेषां पार्थिवो गुरु ।
 यद्गृहस्थार्जित पापं ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।
 निर्देहिष्यति तत्सर्वमेकरात्रोपितो यति । [2225]
 दुर्वृत्ता वा सुवृत्ता वा ज्ञानिनोऽज्ञानिनोऽपि वा ।
 गृहस्थैर्यतय पूज्या परत्र हितकाङ्क्षिणि ।
 एकदण्डी त्रिदण्डी वा शिखण्डी मुण्डितोऽपि वा ।
 कापायदण्डधारोऽपि यति पूज्यो युधिष्ठिर ।
 अपूजितो गृहस्थैर्वा तथा चाप्यवमानित । [2230]
 यतिर्वाप्यतिथिर्वापि नरके पातयिष्यत ।
 तस्मान्नु यत्नत पूज्या मन्त्रका मत्परायणा ।
 मयि सन्त्यस्तकर्माण परत्र हितकाङ्क्षिणिः ।
 प्रहरेन्न द्विजान्प्राज्ञो गां न हन्यारकृदाचन ।

भ्रूणहत्यासम चैतदुभय यो निषेवते । [2235]
 नाम्नि मुखेनोपयमेन्न च पादौ प्रतापयेत् ।
 नाथ कुर्यात्कदाचित् न पृष्ठं परितापयेत् ।
 नान्तरागमन कुर्यान्न चामेध्य विनिक्षिपेत् ।
 उच्छिष्टो न स्पृशेदग्निमाशां चस्थो न जातुचित् ।
 श्वचण्डालादिभि स्पृष्टो नाङ्गमग्नौ प्रतापयेत् । [2240]
 सर्वदेवमयो वह्निस्तस्माच्छुद्धं सदा स्पृशेत् ।
 प्रासमूत्रपुरीपस्तु न स्पृशेद्द्विहिमात्मवान् ।
 थावत्तु धारयेद्वेग तावदप्रयतो भवेत् ।
 पचनाग्निं न गृहीयात्परवेक्ष्मनि जातुचित् ।
 तेन पक्वेन चाग्नेन यत्कर्म कुरुते शुभम् । [2245]
 तच्छुभस्य फलस्यार्धमग्निदस्य भवेत्शुभ ।
 तस्माच्छुभतर कर्म प्रकुर्यादविनाशितम् ।
 प्रमादाद्यदि वाज्ञानात्तस्य नाशो भविष्यति ।
 गृहीयान्तु मथित्वा वा श्रोत्रियागारतोऽपि वा ।
 युधिष्ठिर उवाच ।
 कीदृशा साधवो विप्रा केभ्यो दत्त महत्फलम् । [2250]
 कीदृशेभ्यो हि दातव्यं तन्मे ब्रूहि जनार्दन ।
 भगवानुवाच ।
 अक्रोधनाः सत्यपरा धर्मनित्या जितेन्द्रिया ।

मांसवि- (for -मांसस्य) — (L 2217) T G₁ s
 स्थितश्च T₁ सदा, G₁ s M₂ s ; शम (for शम)
 — (L 2218) M₂ सग्रह (for 'हम्') — (L 2219)
 G₂ M₂ वार्धके, M₂ स्वाविये (for वापक्ये) M₂ मोक्षम्
 (for मौनम्) T₁ G₁ s सर्वथा (for 'दा') — (L
 2220) M₂ स (for च) . — T₁ om. (hapl.) line 2223
 — (L 2223) M₂ ब्राह्मणो (for पार्थिवो) — (L 2225)
 G₂ द्विज (for यति) — (L 2226) G₂ दुर्वृत्त वा सुवृत्त
 वा . — After the prior half of line 2227, T reads
 the post half of line 2233 and the prior half of
 line 2233 G₁ om. line 2228 — (L 2228)
 Kumbh, ed शिखी वा, Madras ed. शिखितो (for
 शिखण्डी) M₂ शिखी मुडी तथैव च (for the post half)
 — (L 2229) T₁ माप्रधारो, T₂ माप्रदण्डो; G₂ दृ-
 माप्रो, M₂ 4 -माप्रसारो (for -दण्डधारो) G₁ 2 न सशय
 (for युधिष्ठिर) — (L 2231) G₁ 2 पातयिष्यति
 — (L 2232) Madras ed यतय (for यत्नत) — (L
 2234) G₁ 2 M₂ विप्रो (for प्राज्ञो) — (L 2235)
 G₂ M₂ चैव, M₂ 2 (197/ 197) पापम् (for चैत्)
 — (L 2236) M₂ [अ]ग्निर् (sic) (for [अ]ग्नि) — (L
 2237) M₂ न च पृष्ठं प्रतापयेत् (for the post half)

— M₂ om (hapl) lines 2238-2240 — (L
 2241) M₂ सर्वदेवमयो अग्निस् (for the prior half)
 G₂ तदा (for सदा) M₂ 2 तस्माच्छुद्धकर स्पृशेत् — (L
 2242) T न स्पृशेद्द्विहिमात्मवान् (for the post half)
 — T₂ om line 2243 — (L 2243) M₂ वारयेद्
 (for धार) G₂ M₂ अग्नि (for वेग) G₂ M₂ तावत्तु
 प्रयतो भवेत् (for the post half) — (L 2244) M₂
 पचनाग्नीन् — (L 2245) G₁ 2 M₂ तस्मिन् (for तेन)
 — (L 2246) M₂ 4 फल च (for फलस्य) G₂ तत्कर्मण
 शुभरयार्थम् (for the prior half) — (L 2247) T₂
 G₂ शुभकर G₁ 2 M₂ 2 तस्माद्गृह (M₂ 'चूली') गतं बद्धि
 (for the prior half) M₂ अविनाशन — (L 2248)
 G₂ मुजानस्य (for वाशानात्) — (L 2249) M₂
 प्रगृहात् (sic) (for गृहीयात्) M₂ त (for तु) — (L
 2250) M₂ तेभ्यो G₁ 2 M₂ महा- (for महत्)
 — (L 2251) T G₂ वीदृग्भ्यो हि प्रदातव्य (for the
 prior half) — (L 2252) G₂ M₂ दमे रता (for
 जितेन्द्रिया) — (L 2253) G₁ M₂ महा (for महत्) .
 — (L 2254) G₂ अमानिता (for 'न) M₂ अदृष्टार्या
 (for वृष्टार्या वि-) — After line 2254, T₁ reads lines
 2258-2259 — (L 2255) G₁ महा (for महत्) — G₂

वाहना माघवो विप्रान्तेभ्यो दत्त महफलम् ।
अमानिन सर्वसहा दृष्टार्या विजितेन्द्रिया ।
सर्वभूतहिता मैत्रास्तेभ्यो दत्त महफलम् । [2255]
अलुब्धा शुचयो वैद्या हीमन्त मन्यवादिन ।
श्वधर्मनिरता ये तु तेभ्यो दत्त महफलम् ।
साङ्गाश्च चतुरो वेदान्योऽधीयीत दिने दिने ।
शूद्राश्च यस्य देहे न तत्पान्नमृययो विदु ।
प्रजाश्रुताभ्या वृत्तेन शीलैः च समन्वित । [2260]
तारयेत्तच्छुलं सर्वमेकोऽपीह युधिष्ठिर ।
गामश्वमश्च विच वा तद्विधे प्रतिपादयेत् ।
निशम्य च गुणोपेत ब्राह्मण साधुसमतम् ।
दूरादाहृत्य सङ्गम्य त प्रयत्नेन पूजयेत् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

धर्माधर्मविधिर्देव सम भीष्मेण भाषित । [2265]
भीष्मवाक्यात्सारभूत वद धर्म सुरेश्वर ।

भगवानुवाच ।

अश्वेन धार्यते सर्वे जगदेतच्चराचरम् ।
अश्वप्रभवति प्राण प्रत्यक्ष नास्ति मंदाय ।
कलय प्रीडयिचापि देशे काले च शक्ति ।
दातव्य मिश्रधे चाश्वनात्मनो भूतिमिच्छता । [2270]
विप्रमध्वपरिश्रान्त बाल वृद्धमयापि वा ।

अर्धयेद्ब्रह्मस्वीतो गृहस्यो गृहमागतम् ।
क्रोधमुत्पतित हित्वा सुशीलो धीरतन्त्र ।
अर्धयेदतिथिं प्रीत परत्र हितभूतये ।
अतिथिं नावमन्येत नानृता गिरमीरयेत् । [2275]
न पृच्छेद्गोत्रचरण नाधीत वा कटाचन ।
चण्डालो वा शपाको वा काले य कश्चिदागत ।
अश्वेन पूजनीय स परत्र हितमिच्छता ।
पिषाय तु गृहद्वारं सुक्ते ह्येक प्रहृष्टवत् ।
स्वर्गद्वारपिधान वै कृत तेन युधिष्ठिर । [2280]
पिद्वन्द्वेवानृपीन्विप्रानतिथींश्च निराश्रयान् ।
यो नरः प्रीणयत्यश्वैस्तस्य पुण्यफल महत् ।
कृन्वापि पाप बहुशो यो ऽद्यादश्वमर्थिने ।
ब्राह्मणाय विशेषेण सर्वपाप प्रमुच्यते ।
अन्नदः प्राणदो लोके प्राणद सर्वदो भवेत् । [2285]
तस्मादश्व विशेषेण दातव्य भूतिमिच्छता ।
अन्नं ह्यमृतमित्याहुरन्न प्रजनन स्मृतम् ।
अन्नप्रणाशे सीदन्ति शरीरे पञ्च घातवः ।
यल यलवतो नश्येदश्वहीनस्य देहिन ।
तस्मादश्व प्रदातव्य श्रद्धयाश्रद्धयापि वा । [2290]
आदत्ते हि रसं सर्वमादित्य स्वगमस्तिभि ।
वायुस्तस्मात्समादाय रस मेघेषु धारयेत् ।
तत्तु मेघगत भूमौ शक्रो वर्षति वाहशम् ।

M₁ om. (hapl) lines 2256-2257 — (L 2257) T M₂
च (for तु) G₁ महा- (for महद्) — (L 2258)
M₂ तु (for च) Kumbh ed and Madras ed [s]वी-
येन (for 'वीत) — (L 2259) G₂ M₂ नो देहे (for
देहे न) T G₁ M₂ न (for तद्) — (L 2260) T
G₂ transp वृत्तेन and शीलैः G₂ समन्वित', M₂ च
वनेन च (for च समन्वित) — (L 2261) M₂ च (for
तद्) G₁ ऋ, M₂ हि (for [र]ह) — (L
2262) T अन्नमश्च (by transp) T₂ G₂ तद्वि-
(sic) — (L 2263) G₁ M₂ तु (for च) M₂
गुणोपेतो G₁ M₂ साधु (M₂ -)नमित — (L 2264)
M₂- आहृत्य (for आहृत्य) — (L 2265) M₂ मवधर्म-
(for धर्मा) G₁ त्वेव, M₂ ऋन्ने (for देव) G₁ ः
भीम (for मन) G₁ M₂ सापिन — (L 2267)
M₂ अश्वेन (for अश्वेन) — (L 2268) M₂- अश्व-
प्रवति हि प्राणा (for the prior half) M₂ [अ]त्र (for
[अ]स्ति) — (L 2269) G₁ M₂ तु, G₂ यो (for
[अ]पि) G₁ M₂ ष- (for षे) G₁ [s]पि, M₂
तु (for च) — (L 2271) T G₁ विप्रमध्वपरिश्रान्त
M₂ इदम् (for इदम्) — (L 2273) G₂ सुशीलो

(sic) (for 'जे) — (L 2274) T G₁ विप्र (for
प्रीत) M₂ [र]ह च (for हित-) M₂ परत्र हित-
मिच्छता — (L 2275) T शुक्लं (for [अ]नृता) G₂ शुक्लं
गिरमीरयेत् (sic) (for the post. half) — (L 2276)
M₂ -चरणे, M₂ 'नो T₁ नातिधीत, T₂ G₂ अतिथिं वा
(for नाधीत वा) — (L 2277) T₁ M₂ चांडालो
— (L 2278) G₂ स्याद्, M₂ च (for स) G₁ M₂
अश्वेन पूजनीया स्यु — (L 2279) M₂ य पिषाय (for
पिषाय तु) Madras ed योन्न (for ह्येक) G₂ M₂ ः
प्रहृष्टवान् — (L 2282) M₂ यो रह (for यो नर) M₂
शुचु (for महद्) M₂ तस्य पुण्य महत्फल — (L
2283) G₂ M₂ तु (for [अ]पि) G₂ M₂ द्याति
(for दद्याद्) — M₂ om (hapl) lines 2286-
2289 — (L 2286) G₂ M₂ प्रयत्नेन (for विशेषेण)
— (L 2287) M₂ पर (for स्मृतम्) — (L 2290)
G₁ विशेषेण (for प्रदातव्य) — (L 2291) G₁ आदि-
तस्य, M₂ 'ल स्यैर् (for 'ल स्य-) — (L 2292)
M₂ रम मेघे निषापयेत् (for the post. half) — (L
2293) G₂ त, M₂ यद् (for तद्) T G₂ वै रस,

तेन दिग्धा भवेद्देवी मही प्रीता च पाण्डव ।
 तस्या सस्यानि रोहन्ति यैर्जोवन्त्यखिला प्रजा । [2295]
 मांसमेदोऽस्त्रिमज्जाना सभवस्तेस्य एव हि ।
 एवं सूर्यश्च पवनो मेघः शक्रस्तथैव च ।
 एक एव स्मृतो राशिर्यतो भूतानि जजिरे ।
 भवनानि च दिव्यानि दिवि तेषां महात्मनाम् ।
 नानासस्थानरूपाणि नानाभूतयुतानि च । [2300]
 चन्द्रमण्डलशुभ्राणि किङ्किणीजालवन्ति च ।
 तरुणादित्यवर्णानि स्यावराणि चराणि च ।
 अनेकशतसख्यानि सान्तर्जलवनानि च ।
 सत्र पुष्पफलोपेता कामदा सुरपादपा ।
 वाप्यो वीथ्य सभा कृपा दीर्घिकाश्च सहस्रश । [2305]
 घोषवन्ति च यानानि युक्तान्यथ सहस्रश ।
 भक्ष्यभोज्यमया शैला वासास्याभरणानि च ।
 क्षीरन्नवन्त्य सरितस्तथा चैवान्नपर्वता ।
 प्रासादा पाण्डरा शुभ्रा शय्याश्च कनकोज्ज्वला ।
 अन्नदास्तत्र तिष्ठन्ति तस्मादन्नप्रदो भवेत् । [2310]

Colophon

M₂ वामव , M₃ ४ तद्रस (for तादृशम्) — (L 2294)
 G₂ दीप्ता , M₂ ४ स्त्रिगधा (for दिग्धा) M₂ एव (for
 देवी) M₂ मम (for मही) T G₂ पार्थिव , Kumbh
 ed भारत (for पाण्डव) — (L 2297) M₂ ४ एवमन्नं
 च सूर्यश्च पवन शक्र एव च — (L 2298) G₁ स्थितो
 (for स्मृतो) — After line 2298, M₂ ४ ins

प्राणान्द्रदाति भूतानां तेजश्च भरतर्षभ ।
 अन्नदानेन मप्रीता त्रेवाश्च पितृभि सह ।
 तस्मात्तेजो यशो वीर्यं बलायुधृतय सन् ।
 श्रद्धयाश्च प्रदातव्यमिति पौराणिकी श्रुति ।
 अन्नदानात्तु ये लोकास्तादृशेषु च युधिष्ठिर । [5]
 [(L 4) M₂ अन्नदान (sic) (for 'यात्र)]

— (L 2299) M₂ पावनानि (for भव) — (L
 2300) G₂ सस्यानि (for सस्थान) G₁ नानास्थितानि
 भूतानि (for the prior half) G₂ M₂ भूति , M₂ ४
 भूमि- (for भूत-) G₁ M₂ -गतानि (for युतानि)
 — (L 2304) G₁ तत्र (for तत्र) — (L 2305) T₂
 दिग्धा , G₂ विध्य (sic) (for वीथ्य) T₂ सर , G₂
 सदा (for सभा) T₁ वाप्यो वीर्यान्पर कृपा , G₁ वाप्यो
 पेयु समा कृपां (sic) (for the prior half) M₂ ४ [ए]व
 सर्वश (for च सहस्रश) — After line 2305, G₁ ३
 M₂ read lines 2307-2308 — (L 2306) M₂ ४ च
 (for [अ]य) . — (L 2309) G₁ ३ प्राणात्- G₁ ३

युधिष्ठिर उवाच ।

अन्नदानफल श्रुत्वा प्रीतोऽस्मि मधुसूदन ।
 भोजनस्य विधिं वक्तुं देवदेव त्वमर्हसि ।

भगवानुवाच ।

भोजनस्य द्विजातीना विधानं शृणु पाण्डव ।
 स्नात शुचि शुचौ देशे निर्जने हुतपावक ।
 मण्डल कारयित्वा तु चतुरश्र द्विजोत्तम । [2315]
 क्षत्रियश्चेत्ततो वृत्त वैश्योऽर्धेन्द्रसमाकृतम् ।
 आर्द्रपादस्तु भुञ्जीयात्प्राङ्मुखश्चासने शुचौ ।
 पादाभ्या धरणीं स्पृष्ट्वा पादेनैकेन वा पुन ।
 नैकवासास्तु भुञ्जीयात् चान्तर्धाय वा द्विज ।
 न भिन्नपात्रे भुञ्जीत पर्णपृष्ठे तथैव च । [2320]
 अन्न पूर्वं नमस्कुर्व्यात्पृष्ठेनान्तरात्मना ।
 नान्यदालोकयेदन्नाश्च जुगुप्सेत तत्पर ।
 जुगुप्सितं च यच्चान्न राक्षसा एव भुञ्जते ।
 पाणिना जलमुद्धृत्य कुर्यादन्नं प्रदक्षिणम् ।
 अपेयं तद्विजानीयात्पीत्वा चान्द्रायण चरेत् । [2325]
 परिवेषजलादन्यत्पेयमेतत्तु मघ्नवत् ।

M₂ ३ प्रहारा (for पाण्डरा) M₂ आत्रा (sic) (for शुभ्रा)
 — (L 2310) M₂ अन्नदानांस्तु तिष्ठति G₁ ३ अन्नदान
 (for तस्मादन्न) T₁ M₂ भव (for भवेत्) — Colophon
 — Sub-parvan T G₂ M₂ ४ वैष्णवधर्म — Adhy
 name M₂ अन्नविशेष — Adhy no T₁ 96, T₂
 105, G₁ ३ M₂ 95, G₂ 106, M₂ 12, M₂ 94
 — (L 2311) M₂ [अ]सुर- (for मधु) — (L 2314)
 G₂ शुद्ध (for शुचि) — (L 2315) G₁ ३ M₂ च
 (for तु) — (L 2316) M₂ वैश्यस्यार्धेन्द्रमनिभ , M₂
 वैश्यश्चेन्मुसलाकृति (for the post. half) — (L 2319)
 M₂ ४ नानतर्धाय (for न चान्त) M₂ वै (for वा) T
 G₂ M₂ पुन (for द्विज) — (L 2320) M₂ ४ भादे
 (for पात्रे) — (L 2322) T [अ]न्यन् (for [अ]न्यद्)
 T अन्न , G₂ अश्रन् (for अश्रान्) M₂ वा पुन , M₂ ४
 तत्पुन (for तत्पर) — (L 2323) M₂ तु तच् (for च
 यच्) — (L 2325) G₂ आपोशनं तु तत्पीत्वा (for the prior
 half) G₂ दिनश्च , M₂ ३ मुक्त्वा (for पीत्वा) — (L
 2326) M₂ ४ परिवेष (for 'वेष-) G₁ ३ अन्यत् , M₂
 एव , M₂ ४ एव (for एतत्) T₂ मघ्नवत् — (L
 2327) M₂ चैव (for कुर्यात्) T समन्नास् M₂ च
 (for तु) — (L 2328) M₂ प्राणाहुतेर् — (L
 2329) G₂ समाहित T M₂ प्राणाहुतिर् — (L

पञ्च प्राणाहुती कुर्यात्सम तु पृथक्पृथक् ।
यथा रसं न जानाति विह्वा प्राणाहुतौ नृप ।
तथा समाहित कुर्यात्प्राणाहुतिमत्न्द्रित ।
विदित्वाश्रमयाज्ञाद् पञ्च प्राणाश्च पाण्डव । [2330]
यः कुर्यादाहुती पञ्च तेनेष्टा पञ्च वायव ।
अतोऽन्यथा तु भुञ्जानो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्वल ।
तेनाशेनासुरान्प्रेतान्प्राशस्तर्पयिष्यति ।
वक्त्रप्रमाणान्पिण्डाश्च प्रसेदेकैकश पुन ।
वक्त्राधिकं तु यत्पिण्डमारमोच्छिष्टं तदुच्यते । [2335]
पिण्डावशिष्टमन्यञ्च वक्त्रनि सूतमेव च ।
अभोज्य तद्विजानीयाद्भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
स्वमुच्छिष्टं तु यो मुञ्के यो मुञ्के मुक्तभोजनम् ।
चान्द्रायणं चरेत्कृद्वा प्राजापत्यमयापि वा ।
पिबत पतिते तोये भोजने मुखनि सूते । [2340]
अभोज्य तद्विजानीयाद्भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
पीतशेषं तु तन्नाम न पेयं पाण्डुनन्दन ।
पिबेद्यदि हि तन्मोहाद्द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ।

पानीयानि विवेचेन तस्यात्र द्विजसत्तम ।
अनुच्छिष्टं भवेत्तावद्यवद्भूमौ न निक्षिपेत् । [2345]
मौनी वाप्यथ वामौनी प्रहृष्ट सयतेन्द्रिय ।
सुञ्जीत विधिवद्दिप्रो न चोच्छिष्टं प्रदापयेत् ।
सदा चात्याशनं नाद्यान्नातिहीनं च कर्हिचित् ।
यथाग्नेन व्यथा न स्यात्तथा सुञ्जीत नित्यदा ।
उदक्यामपि चण्डालश्चान् वा रुरुमेव वा । [2350]
सुञ्जानो यदि वा पश्येत्तदन्नं च परित्यजेत् ।
सुञ्जानो ह्यत्यजन्मोहाद्द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ।
केशकीटावपन्नं च मुखमारुतधीजितम् ।
अभोज्य तद्विजानीयाद्भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
उत्थाय च पुनः स्पृष्टं पादस्पृष्टं च लङ्घितम् । [2355]
अन्नं तद्राक्षसं विद्यात्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ।
राक्षसोच्छिष्टं भुङ्क्ष्वि सप्त पूर्वान्परानपि ।
निरये रौरवे घोरे स्वपितृन्पातयिष्यति ।
तस्मिन्नाचमनं कुर्याद्यस्मिन्पात्रे स मुक्तवान् ।
यद्युत्तिष्ठत्यनाचान्तो मुक्तवानासनात्तत् । [2360]

2330) M₂ : विदित्वा चान्नमज्ञात् — (L 2333) T
G₁ [अ]नेन (for [अ]नेन) — (L 2334) T G₁ M₂
प्रमाण (for 'णान्) M₂ विदित्वा (for पिण्डाश्च)
— (L 2335) M₂ वक्त्रानिधिक (for 'धिकं तु) M₂
om from यत्पिण्डम् up to स्वमुच्छिष्टं तु in the prior
half of line 2338 — (L 2336) G₁ : M₂ अन्न च,
M₂ अन्येषुद् (for अन्यञ्च) G₁ : M₂ वक्त्रानि सूतमेव वा
(M₂ च) — (L 2338) G₂ स्वमुष्ण (for स्वमु-
च्छिष्टं) G₂ om one यो मुञ्के G₁ मुक्तिमोदन, G₂
कांस्यभाजने, M₂ मुक्तवाजने (sic), M₂ मुक्तभाजन (om
line 'मोदन) (for 'भोजनम्) — After line 2339,
G₁ : M₂ ins

स्त्रीपात्रमुद्धरं पापं स्त्रीगामुच्छिष्टमुक्त्वा ।
तथा महं च यो मुञ्के स मुञ्के मघमेव हि ।
न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिस्त्वरदारिणि ।

— (L 2340) G₁ : पिबतस्तु तथा तोय (for the prior
half) — (L 2341) M₂ भवेदन्न (for विजानीयाद्)
— M₂ : om (hapl.), lines 2342-2343 — (L,
2342) T नतोयम् (for तन्नाम) and अपेय (for न
पेय) — (L 2343) G₁ : M₂ [र]द् (for हि)
— G₂ om lines 2344-2345, — (L 2344) M₂
पानीयादि (for 'यानि) and पात्रेण (for तत्पात्र)
— (L 2345) M₂ यावत्तावद् (by transp) T वि-
(for न) — (L 2346) M₂ हि (for [अ]पि)

G₂ मुजन्, Kumbh ed and] Madras ed भूमौ
(for [अ]मौनी) G₁ : M₂ नावलोक्या (M₂ न वालोक्य)
दिशस्तथा (for the post half) — (L 2347)
T G₁ M₂ : न चोच्छिष्टानि चावपेत् (M₂ धापयेत्, M₂
वापयेत्) (for the post half) — (L 2348)
G₁ M₂ : चाल्यशन, M₂ चाल्यशित G₂ नासहीन
(for नाति) M₂ न (for च) — (L 2349)
T₁ यथा चेच्छा ****, T₂ यथा चेच्छा यथा पथ्य, G₁
यथाग्नेन विधानस्य, G₂ M₂ यदा (M₂ 'था) चेच्छा यदा
(M₂ 'था) न स्यात्, M₂ यथा देहव्यथा न स्यात्, M₂
यथान्नेच्छा यदा न स्यात् (for the prior half) — (L
2350) M₂ : अथ (for अपि) T₁ वा यद्गम्, G₁ :
युक्तम्, M₂ कुक्कुटम् (for वा रुरुम्) M₂ च (for the
second वा) — (L 2351) T₂ G₂ M₂ : पश्येत्तु (for
वा पश्येत्) M₂ तदा (for तद्) M₂ तु (for च)
— (L 2352) M₂ न त्यजन् (for ह्यत्) — (L 2353)
T G₂ : कीटोपपन्न, M₂ 'कीटाभि' (for 'कीटाव') M₂
नीतिन — (L 2354) G₁ तद्भोज्य M₂ द्विजातीनां (for
विजानीयाद्) — (L 2355) G₂ तु (for the first
च) M₂ मुक्त (for स्पृष्ट) T G₁ : पदास्पृष्ट (for
पाद्) M₂ न पादस्पृष्टलघित — (L 2357) G₁ : M₂
पूर्वापरान् T दश पूर्वान्द्रशपराण् (for the post half)
— (L 2358) G₁ : M₂ नरके (for निरये)
M₂ रौरवे नरके घोरे T G₂ : स (for स्व) — (L
2359) G₂ तस्मान् (for तस्मिन्) T₂ M₂ : मदि (for
पात्रे). — (L 2360) T G₁ यद् (for यदि)

ज्ञानं सद्यः प्रकूर्वात सोऽन्यथाप्रयतो भवेत् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

तृणमुष्टिविधानं च तृणमाहात्म्यमेव च ।

इक्षो सोमसमुद्भूतिं वलुमर्हसि मानद ।

भगवानुवाच ।

पितरो वृषभा ज्ञेया गावो लोकस्य मातर ।

सासां तु पूजया राजन्पूजिता पितृमातर । [2365]

सभा प्रपा गृह चापि देवतायतनानि च ।

शुष्यन्ति शकृदा यासां किं पूतमधिकं तत ।

प्रासमुष्टिं परगवे दद्यात्स्वरसरं तु यः ।

भकृत्वा स्वयमाहारं व्रतं तत्सार्धकालिकम् ।

गावो मे मातरः सर्वा पितरश्चैव गोवृषा । [2370]

प्रासमुष्टिं मया दत्ता प्रतिगृह्णन्तु मातरः ।

इत्युक्त्वानेन मन्त्रेण सावित्र्या वा समाहितः ।

अभिमन्त्र्य प्रासमुष्टिं तस्य पुण्यफलं शृणु ।

यत्कृतं दुष्कृतं तेन ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।

तस्य नश्यति तत्सर्वं दुःस्वप्नं च विनश्यति । [2375]

तिलाः पवित्राः पापघ्ना नारायणसमुद्भवा ।

तिलाभ्र्वाद्दे प्रशसन्ति दानमेतदनुत्तमम् ।

तिलान्दद्यात्तिलान्भक्ष्यात्तिलान्प्रातरुपस्थशेत् ।

तिळं तिलमिति ब्रूयात्तिला पापहरा हि ते ।

क्रीताः प्रतिगृहीता वा न विक्रेया द्विजातिभिः । [2380]

भोजनाभ्यङ्गनाहानाद्योऽन्यत्तु कुरते तिलैः ।

कृमिर्भूत्वा श्वपिष्टाया पितृभिः सह मज्जति ।

तिलान्न पीडयेद्विप्रो यद्भ्रतक्रे स्वयं नृप ।

पीडयन्दि द्विजो मोहाश्रकं याति रौरवम् ।

इक्षुवशोद्भव सोमः सोमवशोद्भवा द्विजा । [2385]

इक्षुं पीडयेत्तस्मादिक्षुघात्याग्मघातकः ।

इक्षुदण्डसहस्राणामेकैरेण युधिष्ठिर ।

श्रद्धास्यामवामोति प्राक्षणो यद्भ्रपीडकः ।

तस्मान्न पीडयेद्विष्णुयद्भ्रचक्रे द्विजोत्तम

Colophon.

युधिष्ठिर उवाच ।

समुच्चयं तु धर्माणां भोग्याभोग्यं तथैव च । [2390]

श्रुतं मया स्वल्पसादादापदमं प्रवीहि मे ।

भगवानुवाच ।

दुर्भिक्षे राष्ट्रसयाधे त्वाशौचे स्मृतसूतके ।

धर्मकालेऽप्यनि तथा नियमो नैव लुप्यते ।

दूराप्यगमनात्स्त्रियो द्विजालामेऽथ शूद्रतः ।

अकृताश्च च यत्किंचिद्गृहीयादात्मवृत्तये । [2395]

आतुरो दुःखितो वापि भयार्तो वा बुभुक्षितः ।

M₁ यद्युच्छिष्टस्त्वनाचातो भुक्त्वा पात्रात्ततः स्वयः — (L 2361) T G₁ पतितो (for [अ]प्रयतो) — (L 2362) T₁ M₂ निल (for तृण) — (L 2363) G₂ M₁ -ममुद्भूत T माधव (for मानद) — (L 2364) M₂ मातर — (L 2365) G₂ देवता (for मातर) — (L 2366) M₂ सदा (for सभा) T G₂ M₂ गृहांश् (for गृह) — (L 2367) M₂ तासां T₁ G₂ M₂ भूतम् (for पूतम्) — (L 2368) T गवे दद्यात्, G₂ पर गावे (for परगवे). T परं (for दद्यात्) — (L 2369) G₁ M₂ प्रातस्तत् (for व्रत तत्) T लोकद (for -कालिकम्) — (L 2370) M₁ मे (for मे) — (L 2371) G₁ दत्त G₂ प्रासमुष्टिर्मया दद्या G₁ गृहीत — (L 2372) M₂ [अ]नेनापि (for [उ]क्त्वानेन) Kumbh ed गायत्र्या (for सावित्र्या) — (L 2373) M₂ दद्यात्तु प्रासमुष्टिं यत् (for the prior half). M₁ दद्यात्तस्य (for तस्य पुण्य) — (L 2375) T₂ दुःस्वप्नम् — G₂ om (hapl) line 2377 — (L 2377) M₂ च तद् (for पतद्) — (L 2378) G₂ M₁ तिल (for the second तिलान्) G₂ भक्षेत्, M₂ दद्यात् (for भक्ष्यात्) — (L 2379) T G₂ तिलास्तिला,

M₁ तिलास्तिलान् (for तिल निलम्) G₂ ब्रूयुत् (for ब्रूयात्) — (L 2380) G₂ M₂ (inf) as above कृत्वा (G₂ क्रीत्वा) प्रतिगृहीत्वा वा — (L 2381) M₁ अन्यत्र (for योऽन्यत्तु) — (L 2384) T पीडयेत्तु, M₂ 'यापि, M₁ 'या हि (for 'यन्दि) — (L 2385) G₂ M₁ सोमवशोद्भवो द्विज — (L 2386) M₂ इक्षुं M₁ पानयेत् (for पीड) T₂ G₂ M₂ इक्षुघाता (M₁ 'तो) त्मघातक (for the post half) — (L 2387) T नरापि (for युधिष्ठिर) — (L 2388) Kumbh ed द्विजश्चेत् (for प्राक्षणो) T₁ G₂ M₂ -पीडित, M₁ पीडन — (L 2389) G₂ M₂ इक्षु. — Colophon. — Sub-parvan G₂ M₂ वैष्णव- (M₂ विष्णु) धर्म — Adhy name M₂ भोजनाविधि — Adhy no T₁ 97, T₂ 106, G₁ M₁ 96, G₂ 107, M₂ 13, M₂ 95 — (L 2390) G₂ M₂ च (for तु) Madras ed च केशव (for तथैव च) — (L 2392) G₁ [S]प्याशौचे, M₂ आशौचे (for स्वाशौचे) — (L 2393) G₁ येन (for नैव) G₂ M₂ नियमोर्थो (M₂ 'मस्थो) न तु (M₁ लि) व्यते — (L 2394) M₂ तु (for स्य). — (L 2395) G₂

भुञ्जन्विधिना विप्रः प्रायश्चित्तीयते न च ।
निमञ्चितस्तु यो विप्रो विधिवद्वन्द्वकथ्ययो ।
मासान्यपि च भुञ्जान प्रायश्चित्तीयते न च ।
अष्टौ तान्यवतत्रानि आपो मूल घृत पय । [2400]
हविर्ब्राह्मणकामाय गुरोर्वचनमौपवम् ।
भद्राक्तो विधिवत्कर्तुं प्रायश्चित्तानि यो नर ।
त्रिदुपा वचनेनापि दानेनापि विशुध्यति ।
अनृतावृतुकाले वा दिवा रात्रौ तथापि वा ।
प्रोपितस्तु स्त्रियं गच्छेद्यायश्चित्तीयते न च । [2405]

युधिष्ठिर उवाच ।

प्रदास्यां कीदृशा विप्रा निन्द्याश्चापि सुरेश्वर ।
मष्टकायाश्च क कालस्तन्मे कथय सुप्रत ।

भगवानुवाच ।

सत्यसन्धं द्विज रष्ट्वा स्थानाद्रेपति मास्कर ।
पृथ मे मण्डल मित्वा याति ब्रह्म सनातनम् ।
कुडीन कर्मकृद्द्वैचलया चाप्यानृशान्यवान् । [2410]
हीमानृजु सत्यवादी पात्र सर्व इमे द्विजा ।
पृते चाप्रासनस्थास्तु भुञ्जाना प्रथम द्विजा ।
तस्या पङ्क्त्यां च ये चान्ये तान्पुनस्त्येव दर्शनात् ।
मङ्गला ये द्विजश्रेष्ठा मङ्गला मन्परायणा ।

तान्पङ्क्तिपावनान्विदि पूज्याश्चैव विशेषत । [2415]
निन्द्यान्शृणु द्विजाप्राजद्वपि वा घेदपारगान् ।
ब्राह्मणच्छेदना लोके चरत पापकारिण ।
अनभिरनधीयानः प्रतिग्रहरुचिस्तु य ।
यत्र कुत्र तु भुञ्जानस्तु विद्यात्पङ्क्तिदूपकम् ।
मृतसूतकपुष्टाहो यश्च शूद्राक्षमुद्दिनः । [2420]
अह चापि न जानामि गतिं तस्य नराधिप ।
शूद्राक्षरसपुष्टाहो ह्यधीयानोऽपि नित्यदा ।
जपतो जुह्वतो वापि गतिरूर्ध्वा न विद्यते ।
आहिताग्निश्च यो विप्र शूद्राद्याश्च निवर्तते ।
पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा ब्रह्म त्रयोऽस्य । [2425]
शूद्रप्रेषणकर्तुश्च ब्राह्मणस्य विशेषत ।
भूमावन्न प्रदातव्यं श्वसृगालसमो हि स ।
प्रेतभूत तु य शूद्रं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्धर ।
अनुगच्छेक्षीयमान धिरात्रमशुचिर्भवेत् ।
त्रिरात्रे तु तत पूर्णं नदीं गत्वा सनुद्रगाम् । [2430]
प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ।
अनाथ ब्राह्मणं प्रेत ये बहन्ति द्विजोत्तमा ।
पटे पदेऽश्वमेधस्य फलं ते प्राप्नुवन्ति हि ।
न तेपामशुभं किञ्चित्पापं वाशुभकर्मणाम् ।
जलावगाहनादेव सद्यः शौचं विधीयते । [2435]

अकृत्वात्रं G Ms तु (for च) G1 अनु- (for-आत्म-)
— (L 2396) T तथातो, G2 तथातो (for सयातो)
— (L 2397) G2 s Ms 4 मुजानो (for मुजन्)
— After line 2397, Ms ins
यत्किञ्चिदपि कुर्वाणो विद्वद्रुचिनियोगः ।
तेषां वचनमामर्थ्यात्प्रायश्चित्तीयते न च ।
— Ms reads lines 2398-2399 after line 2405
— (L 2398) Ms निमञ्चयन् — (L 2399) G1 s
Ms 4 नामादीन्यपि मुजानः — (L 2401) Kumbh. ed
and Madras ed -कान्या च (for -कामाय) — (L
2402) G2 आयतो (for अशक्तो) — (L 2403)
Ms च (for the second [अ]पि) Ms युधिष्ठिर (for
विशुध्यति) — Ms om. lines 2404-2405 — (L
2404) T G1 रात्रौ वा यदि वा दिवा (for the post.
half) — (L 2405) Ms प्रोपितं तु त्रियां गच्छेत्
— (L 2406) Ms 3 प्रयस्ता — (L 2407) T G2
Ms य (for क) — (L 2408) Ms सत्यसंधाद्विजान्
G2 चलति (for वेपति) — (L 2410) G1 Ms वा
(for च) — (L 2412) Ms च; Madras ed
ने (for तु) — (L 2413) G1 s Ms 3 तु (for the
first च) — (L 2414) G1 s मङ्गला (for मङ्गला),

— (L 2416) G2 निधानपि शृणुष्वेमान् (for the
prior half) G2 Ms वेदात (for वा वेद-) G2
अविवादेन पारणा — (L 2417) Ms 3 ब्राह्मणान् T
काले (for लोके) G1 s Ms चरत G2 -चारिण
(for -का) T यश्चरन्पापकारक (for the post.
half) — (L 2418) T द्विज, G2 च य (for तु
य) — T2 om (hapl) lines 2419-2420 — (L
2419) G2 Ms तत्र (for कुत्र) T1 G2 Ms च (for
तु) Kumbh ed यतस्तवस्तु मुजानस G1 ब्रह्म (for
पङ्क्ति) — (L 2420) G1 Ms तु (for च) — T1
ins after line 2420 T2 after 2418

अच्छाकुडुर्धमपरो महानहमिति जुवन् ।

— (L 2422) T2 om, G2 [s]पि (for हि) G1 s
हि (for sपि) — (L 2423) Ms मुजतो (for जुह्वतो)
G ऊर्ध्व — (L 2424) Ms तु (for च) T G2
विप्रो य (by transp) Ms शूद्राक्ष नाभिवर्तते — (L
2426) Ms युधिष्ठिर (for विशेषत) — (L 2427)
T मूत्यां पिड, G2 s Ms मूत्यामत्र — (L 2428)
G2 Ms (sup lin) दुर्धम (for दुर्धर) — (L
2429) T2 Ms 3 गच्छन् (for गच्छेन्) — (L
2434) Ms यत् (for न). — (L 2437) T1 न

शूद्रवेदमनि विप्रेण क्षीर वा यदि वा दधि ।
निर्दूतेन न भोक्तव्यं विद्धि शूद्राजमेव तत् ।
विप्राणां भोक्तुकामानामत्यन्तं चाज्ञकाङ्क्षया ।
यो विभ्रं कुरुते भर्त्यस्ततो नान्योऽस्ति पापकृत् ।

सर्वे च वेदा सह पङ्क्तिभिः [2440]

सांख्यपुराण च कुले च जन्म ।

नैतानि सर्वाणि गतिर्भवन्ति

शीलन्यपेतस्य नृप द्विजस्य ।

प्रहोपरागे विपुवेऽयनान्ते

पित्र्ये मघासु स्वसुते च जाते । [2445]

गयेषु पिण्डेषु च पाण्डुपुत्र

दत्त भवेन्निकसहस्रतुल्यम् ।

वैशाखमासस्य च या तृतीया

नवम्यसौ कार्तिकशुक्लपक्षे ।

नमस्यमासस्य च कृष्णपक्षे [2450]

अयोदशी पञ्चदशी च माषे ।

उपलुब्धे चन्द्रमसो रवेश्च

श्राद्धस्य कालो ह्ययनद्वये च ।

यस्त्वेकपङ्क्त्यां विषय ददाति

जेहात्रयाद्वा यदि वार्यहेतो । [2455]

धूरं दुराचारमनात्मवन्त

ग्रहणमेन मुनयो वदन्ति ।

इहैकस्य नामुत्र अमुत्रैकस्य नो इह ।

इह चामुत्र चैकस्य नामुत्रैकस्य नो इह ।

धनानि येषां विपुलानि सन्ति [2460]

नित्यं रमन्ते परलोकमूढाः ।

तेषामयं शत्रुवरम्लोको

नान्यं सदा देहसुखे रतानाम् ।

ये योगयुक्तास्त्रपसि प्रसक्ता

स्वाभ्यायशीला जरयन्ति देहम् । [2465]

जितेन्द्रिया भूतहिते निविष्टा-

स्तेषामसौ नायमरिभ्रलोकाः ।

ये धर्ममेव प्रथमं चरन्ति

धर्मेण लब्ध्वापि धनानि काले ।

दारानवाप्य क्रतुमिर्जयन्ते [2470]

तेषामयं चैव परश्च लोकाः ।

ये नैव विद्यां न तपो न दानं

न चापि मूढा प्रजने यतन्ते ।

वृत्तेन; T₂ निवृत्तेन, G₂ निवर्तेन, M₂ निदृतेन (for निर्दृतेन). G₂ तु (for न). — (L 2438) G₁ : M₂ चात्र (M₂ भोक्तु) काक्षिणां. — (L 2439) M₂ विभ्रं तु (for यो विभ्रं) and [s]न्यो न (by transp) — (L 2440) T G₂ : हि (for च) — (L 2441) M₂ सांग (for सांख्य) — (L 2444) M₂ [s]यने च (for नान्ते) — (L 2445) M₂ [s]प- (for च) — (L 2446) T G₂ M₂ पक्षेषु, Madras ed सर्वेषु (for पिण्डेषु) — M₂ : om lines 2448-2449 — (L 2449) Madras ed अनवदासौ (for नवम्यसौ) — (L 2450) G₂ तु (for च) — M₂ om. from line 2453 up to the prior half of line 2488 — (L 2453) M₂ [s]वि (for हि). — After line 2453, T₁ G₁ M₂ ins

पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं

दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो मनुष्य ।

This is followed by lines 2460-2461 in G₁ and by lines 2460-2463 in M₂ — G₂ ins after line 2453 G₁ after line 2461 M₂ after line 2463

श्राद्धं कृतं तेन समा सहस्रं

रहस्यमेतत्पितरो वदन्ति ।

— (L 2454) M₂ पक्षौ — (L 2456) M₂ दुरात्मा नम् (for चारम्) — (L 2457) M₂ स्वाभ्यायघात (for ग्रहणमेन) G₂ : कवयो (for मुनयो) — After line 2457, M₂ reads lines 2464-2471 G₂ reads lines 2458-2459 after line 2471. — (L 2458) G₁ चैवास्य; G₂ चैकस्य (for [प]वैकस्य) M₂ (sup. ins) बहु (for इह). — (L 2459) T₁ lacuna G₂ partly damaged T₂ अमुत्रेह न कस्यचित् (for the post half) — G₂ reads lines 2460-2463 after line 2475 — (L 2461) G₂ लोकमुत्तमा (for लोकमूढा) — (L 2462) G₂ गणान्न (for चरण) — (L 2463) Madras ed नान्यत् (for नान्य) T G₁ मुख (for सदा) M₂ देहसौख्ये — (L 2464) G₂ : M₂ चैव मुक्तात् (for योगयुक्तात्) G₂ : M₂ प्रयुक्ता (for प्रसक्ता) — (L 2466) M₂ निप्रास्तया (for जितेन्द्रिया) — (L 2467) G₁ चापि परश्च, M₂ नाम रिपुष- (for नायमरिभ्रं). — (L 2468) T₁ om ये — (L 2469) G₂ धर्माणि (for धर्मेण) G₂ : लब्धानि (for लब्ध्वापि) — (L 2471) G₂ [s]वि (for the second च) — G₂ om lines 2472-2520. — (L 2472) G₂ M₂ ये (M₂ प) पां न

न चापि गच्छन्ति सुखानि भोगा-
स्तेषामय चैव परश्च नास्ति । [2475]

युधिष्ठिर उवाच ।

भारारयण पुराणेश योगावास नमोऽस्तु ते ।
श्रोतुमिच्छामि काल्न्धेन धर्मसारसमुच्चयम् ।
भगवानुवाच ।

धर्मसार महाराज मनुना प्रोक्तमादित ।
प्रवक्ष्यामि मनुमोक्त पौराणं श्रुतिसहितम् ।
अग्निचित्कपिला सत्री राजा मिश्रुर्महोदधि । [2480]

इष्टमात्रा पुनन्त्येते तस्मात्पश्येत तान्सदा ।
गौरिकस्यैव दातव्या न बहूना युधिष्ठिर ।
सा गौर्विक्रयमापन्ना दहत्याससम कुलम् ।
बहूना न प्रदातव्या गौर्विंश शयन स्त्रिय ।
तादृग्भूत तु तद्दान दातार नोपतिष्ठति । [2485]

आक्रम्य ब्राह्मणैर्भुङ्कमनार्याणां तु वेदमनि ।
गोमिश्र पुण्यं तच्चेपां राजसूयाद्विशिष्यते ।
मा ददात्विति यो म्रयाद्भ्यस्तौ ब्राह्मणेषु च ।
तिर्यग्योनिशत गत्वा चण्डालेषूपजायते ।

— ब्राह्मणस्व-तु देवस्व-त्रिदश च यद्वनम् । [2490]
गुरोश्चापि हृत राजन्स्वर्गस्यमपि पातयेत् ।
धर्म जिज्ञासमानाना प्रमाण परम श्रुति ।
द्वितीय धर्मशास्त्राणि तृतीय लोकसंग्रह ।

आ समुद्राश्च यत्पूर्वादा समुद्राश्च पश्चिमात् ।
हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यमार्यावर्तं प्रचक्षते । [2495]

सरस्वतीद्विपद्भ्योर्देवन्धोर्यदन्तरम् ।
तद्देवनिर्मित देश ब्रह्मावर्तं प्रचक्षते ।
यस्मिन्देशे य आचार पारंपर्यक्रमागत ।
वर्णानां सान्तरालाना स सदाचार उच्यते ।
कुरुक्षेत्र च मत्स्याश्च पाञ्चाला शूरसेनय । [2500]

एते ब्रह्मर्षिदेशास्तु ब्रह्मावर्तादनन्तरा ।
एतद्देशप्रसूतस्य सकाशादप्रजन्मन ।
स्व चारित्र्यं तु गृह्णीयु पृथिव्यां सर्वमानवा ।
हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्य यथाग्विशसनान्दपि ।
प्रत्यगैव प्रयागान्तु मध्यदेश प्रकीर्तित । [2505]

कृष्णसारस्तु चरति मृगो यत्र स्वभावत ।
स ज्ञेयो याज्ञियो देशो म्लेच्छदेशस्तत्र परम् ।
एतान्विज्ञाय देशास्तु सश्रयेयुर्द्विजातय ।
शूद्रस्तु यस्मिन्कस्मिन्वा निवसेद्वृत्तिकर्षित ।
आचारप्रभवो धर्मो ह्यर्हिसा सत्यमेव च । [2510]

दान चैव यथाशक्ति नियमाश्च यमै सह ।
वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैर्निषेकाद्विद्विजन्मनाम् ।
कार्यं शरीरसत्कार पावनः प्रेत्य चेह च ।
गर्भहोमैर्जातकर्मनामचौलोपनायनै ।
स्वाध्यायैस्तद्गतैश्चैव विवाहजातकव्रतै । [2515]
महायज्ञैश्च यज्ञैश्च ब्राह्मीय क्रियन्ते तनु ।

(for ये नैव) — (L 2473) T₂ यजते (for यतन्ते)
— (L 2474) M₂ भोग M₂ ये चापि गच्छति परस्य
मार्या. — (L 2475) M₂ तेषामय नैव परश्च लोकः
— (L 2476) G₂ M₂ लोकावास (for योगा) — (L
2479) T वक्ष्यामि मनुना प्रोक्त (for the prior half)
G₂ M₂ पुराण M₂ -समित (for -सहितम्) — (L
2486) G₂ M₂ च (for तु) — (L 2487) M₂
पुण्यवत् (for पुण्य तद्) — (L 2488) G₂ M₂
गोपु च, M₂ गोरभि, M₂ गवां तु (for गव्यस्तौ)
Kumbh. ed ब्राह्मणेषु च गोपु च (for the post. half)
— (L 2489) M₂ ब्रह्मयोनि (for तिर्यग्योनि) M₂
देवत्वमधिगच्छति (for the post. half) — (L 2490)
T च (for तु) M₂ तु (for च) — (L 2491)
G₂ स्वर्गस्यान् (for 'स्यम्) M₂ स्वर्गाच्च नरक नयेत्
(for the post. half) — (L 2492) T प्रथम;
G₂ अपर (for परम) — (L 2493) T G₂ s
लोकमग्रह — (L 2494) M₂ s आसमुद्रा (M₂ 'द्र)श्च
M₂ s वै (for यद्) M₂ आसमुद्रश्च पश्चिमात् (for the

post half) — (L 2495) G₂ M₂ s मध्ये (for
मध्यम्) G₂ मध्यावर्त (for 'आर्यां') — (L 2496)
T सारावती- (for सरस्वती) — (L 2497) M₂ s त
(for तद्) M₂ s निर्जित (for निर्मित) — (L
2499) M₂ सदाचार स उच्यते — (L 2500) M₂
मत्स्यश्च, M₂ मत्स्यानां M₂ शूरसेनका — (L 2501)
M₂ अनतर — (L 2502) M₂ अय्य (for अग्र-).
— (L 2503) T G₂ स्व- (for स्वं) M₂ चरित्र G₂.
M₂ च (for तु) T तु गृह्णीयात्, M₂ निरीक्षति.
— (L 2504) T M₂ मध्ये — (L 2505) M₂ च (for
तु) — (L 2506) T सरते, G₂ चरते. — (L-
2507) M₂ s याज्ञिको (for 'यो) and त्वत् (for तत्)
— (L 2508) G₂ M₂ s सश्रयेरन् (for 'येयुर) — (L
2509) M₂ s निविशेद् (for निवसेद्) — (L 2510) G₂ s
आचार (for 'र-) M₂ -प्रथमो (for -प्रभवो) — (L
2511) M₂ [अ]पि (for [ए]व) and नियमानि (for 'माश्च)
— (L 2512) G₂ क्रतुभि (for कर्मभि) — (L
2513) M₂ कुर्वुं (for कार्यं) — (L 2514) M₂

धर्मार्थौ यत्र न स्यातां शुश्रूषा वापि तद्विधा ।
 विद्या त स्मिन्न वसव्या शुभ धीजसिरोपरे ।
 लौकिक वैदिक वापि तथाध्यात्मिकमेव वा ।
 यस्माज्ज्ञानमिदं प्राप्तं तं पूर्वमभिप्रादयेत् । [2520]
 सव्येन सव्यं सगृह्य दक्षिणेन तु दक्षिणम् ।
 न कुर्यादेकहस्तेन गुरो पादाभिवादनम् ।
 निषेकादीनि कर्माणि यं करोति यथाविधि ।
 अध्यापयति चैत्रेण स त्रिमो गुरुरुच्यते ।
 कृत्वोपनयनं वेदान्योऽध्यापयति नित्यशः । [2525]
 सकल्पान्सरहस्याश्च स चोपाध्याय उच्यते ।
 साह्यांश्च वेदानध्याप्य शिक्षयित्वा घृतानि च ।
 विवृणोति च मन्त्रार्थानाचार्यं सोऽभिधीयते ।
 उपाध्यायाद्दशाचार्यं आचार्याणां द्वातं पिता ।
 पितु द्वातगुणं माता गौरवेणातिरिच्यते । [2530]
 तस्मात्तेषां घशे तिष्ठेत्तच्छुश्रूषापरो भवेत् ।
 भवमानादि तेषां तु नरक स्यादसंशय ।
 हीनाङ्गानतिरिक्त्वाङ्गान्विद्याहीनान्वयोधिकान् ।
 रूपद्रविणहीनांश्च जातिहीनांश्च नाक्षिपेत् ।
 क्षपता यत्कृतं पुण्यं क्षप्यमानं तु गच्छति । [2535]

क्षप्यमानस्य यत्पापं क्षपन्तमनुगच्छति ।
 नास्तिक्यं यत्रनिन्द्रां च देवतानां च कुत्सनम् ।
 द्वेषं दम्भं च मानं च क्रोधं तदक्षयं च वर्जयेत् ।

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवत्सखं भक्तस्य मम धर्मजनप्रिय ।
 धर्मं पुण्यतमं देवं पृच्छत कथयन्म मे । [2540]

भगवानुवाच ।

यदेतदग्निहोत्रं वै रष्टं वर्णत्रयस्य तु ।
 मध्नमद्यद्भुतं सम्यग्विधिना चाप्युपासितम् ।
 आहिताग्निं नयत्यूर्ध्वं सपत्नीकं सबान्धवम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं तद्ब्राह्मणेर्देवं होतव्यं क्षत्रियं कथम् ।
 वैश्यं च देवदेवेशं कथं वा सुहुतं भवेत् । [2545]
 कस्मिन्कालेऽथ वा कस्य आधेयोऽग्निं सुरोत्तम ।
 आहितस्य कथं वापि सम्यगाचरणं भवेत् ।
 कस्यस्य किमात्मानं स्थानं किं कस्य वा विभो ।

गर्भे, M₄ गर्ह (for गर्भ-) M₃ जातकर्मेर् — (L. 2515) T G₂ तु, M₂ च (for तद्) G₂ M₃ तपो-
 मिश्र (for त्रैक्षेत्र) — (L. 2517) G₂ यद्दि, G₂
 M₄ यत्य (for यत्र) T च (for वा) — (L. 2518)
 M₄ अवक्तव्या (for न वक्त) M₂ न तत्र विद्या वक्तव्या
 (for the prior half) — (L. 2520) M₃ समा
 ज्ञानम् (for यस्माज्ज्ञा) M₃ ततो ज्ञानागमप्राप्त (for
 the prior half) T₂ M₂ तद् (for त) — (L.
 2521) T G₂ M₄ सव्येन सव्यं स्रष्टव्यो (for the prior
 half) and दक्षिण (for 'णम्) — (L. 2522) T
 पादाभिबदन — (L. 2523) G₂ कार्याणि (for कर्माणि)
 M₄ कुर्यात्तु (for करोति) M₂ विधानत, M₃ यथा विधि
 — M₄ om (hapl) lines 2525-2526 — (L. 2525)
 M₂ कृतोपनयनाद्दिदान् G₂ transp. वेदान् and यो M₂
 om यो — (L. 2526) T सकल्पान्, G₂ सकल्प
 — (L. 2527) M₂ सांगान्वेदान्य अध्याप्य (for the prior
 half) M₄ क्षपयित्वा (for शिक्ष) — (L. 2528)
 G₂ सोपजायते (for सोऽभिधी) — (L. 2529) G₂
 आनाय तु (for 'याणां) T₂ शतान् (for शत) — (L.
 2530) M₂ दशतमा (for दशतगुण). — After line
 2530, G₂ and Kumbh. ed ins

एतेषामपि सर्वेषां गरीयाश्चानन्दो गुरुः ।

गुरो परतरं किञ्चिद् भूतं न भविष्यति ।

— (L. 2531) G₁ : M₃ शुश्रूषापरो भवेत्. — (L.
 2532) G₂ तु (for हि) T अथेतेषां (for हि तेषां तु).
 G₁ : नरकं स्यान्न सशय, M₂ 'कान्याति सर्वश', M₄
 'कान्यात्यमशय (for the post. half) — (L. 2533)
 M₃ वयोनिगान् (for 'धिकान्) — (L. 2534) M₄
 corrupt for the prior half G₂ M₄ न वाचा
 स्वाक्षिपेद्भुष — (L. 2535) M₄ शस्रस्य (for शपता)
 T₁ G₁ च, G₂ हि (for तु) M₂ उपैति वै (for तु
 गच्छति) — (L. 2537) M₂ निद्रन (for कुत्स
 नम्) — (L. 2538) G₂ दम्भ (for दम्भं) M₄
 मौन (for मान). G₁ : M₂ वि (for the third च)
 — Colophon — Sub-parzan T M₂ वैष्णवधर्म; M₃
 विष्णुधर्म — Adhy-no T₁ 98, T₂ 107, G₁ :
 M₂ 97, G₂ 108, M₂ 14, M₂ 96. — (L.
 2539) G₁ : M₂ स्वभक्तस्य दृष्टीकेश धर्माध (M₂ मम ध-
 र्मेभजानत — (L. 2541) M₂ तद् (for यद्) T₂ G₂
 दृष्टं (for सृष्ट) T₁ तद् (for तु) — (L. 2542) G₂
 M₂ : विधानाच् (for विधिना) — (L. 2543) M₂
 नयामि (for नयति) — (L. 2546) G₁ : कथं, M₂
 तथा (for सथ वा) G₂ तस्य, Madras ed तस्मिन्
 (for कस्य) T G₁ आधेयो, M₂ चा (for आ)
 — (L. 2548) M₂ : लज्जासय (for कस्य) G₂
 आत्मा स (for आत्मान) M₂ तस्य (for कस्य)
 — G₂ om line 2549. — (L. 2549) G₂ क (for

कतराम्बिन्दुते स्थाने किं वनेदाग्निहोत्रिक ।
 अग्निहोत्रनिमित्तं च किमुपच पुरानव । [2550]
 कथमेवाय ह्यन्ते प्रीयन्ते च सुरा कथम् ।
 विधियन्मन्त्रवद्वस्यया पूजितास्त्वद्यय कथम् ।
 का गार्ति वदता श्रेष्ठ नयन्ति अग्निहोत्रिण ।
 दुर्हुताश्चापि भगवत्पित्रात्तास्ययोऽग्रय ।
 किमाहितान्ते कुर्वन्ति दुश्शोर्णा वापि केशव । [2555]
 उन्मत्ताभिस्तु पापात्मा का योनिं देव गच्छति ।
 पृतत्यवै समानेन भक्त्या ह्युपगतस्य मे ।
 धनुर्महंनि मरंज सर्वावान् नमोऽस्तु ते ।

भगवानुवाच ।

शृणु राजन्महापुण्यमिदं वर्मासृत् परम् ।
 यत्तु वारयते पुत्रान्प्राप्तगानग्निहोत्रिण । [2560]
 प्रहृष्टेनासृज लोकानहमार्दा महाधुते ।
 सृष्टोऽग्निमुत्पत्त पूर्व लोकाना हितकाम्यया ।
 यन्नादग्रे स भूताना सर्वेषा निर्मितो मया ।
 तस्मादग्नीत्वमिहित पुराणैर्मनीषिण ।
 यस्मानु सर्वेषु येषु पूर्वमस्मिं प्रदीयते । [2565]

आहुतिर्दीप्यमानाय तस्मादग्नीति कीर्यते ।
 यस्माच्च नयति ह्यस्या गार्ति विप्रान्सुपूजित ।
 तस्माच्च नयनाद्राजन्वेदेवपूजित कीर्यते ।
 यस्माच्च दुर्हुत सोऽयमल भक्षयितु क्षणात् ।
 यजमान नरश्रेष्ठ प्रच्यादोऽग्निस्तत स्मृत । [2570]
 सर्वभूतात्मको राजन्देवानामेष वै सुखम् ।
 प्रथम मन्मुपासृष्टो लोकार्थे पचन प्रभु ।
 सृष्टमात्रो जगत्सर्वमनुमैच्छ पुरा खलु ।
 तत प्रशमित सोऽग्निरुपास्यैव मया पुरा ।
 सततोपासनात्मोऽयमौपायन इति स्मृत । [2575]
 आहुति सर्वमात्प्यात तस्मिन्त्वमति सोऽनल ।
 आवसथ्य इति स्यातस्तेनासौ प्रहृष्टादिभि ।
 तस्मिन्पञ्च महायज्ञा चर्तन्ते यस्य धर्मत ।
 सोममण्डलमध्येन गतिस्तस्य द्विजन्मन ।
 ते च सप्तर्षय सिद्धा सयतेन्द्रियबुद्धय । [2580]
 गता ह्यमरसायुज्यमेकाग्र्यर्चनतत्परा ।
 अपरे चावसथ्य च पचनाग्निं प्रचक्षते ।
 तस्मिन्पञ्च महायज्ञा वैश्वदेवश्च चर्तते ।
 स्थालीपाकं च गार्हं च सर्वे ह्यस्मिन्प्रतिष्ठिता ।

किं) T: पृष्ठे (for वनेद्) T G: होत्रक — (L 2550) M: अग्निवय (for 'होत्र) — (L 2551) M: कुं — (L 2552) T: च, T: G: हि (for तु) — (L 2553) M: के नयति (for नयन्ति हि) T: M: ४ -होत्रिण — (L 2554) G: मुहुतात्, M: अहं (for दुर्हु) M: [अ]वपूनाश्च (for [अ]पि भगवन्) and तथा (for प्रयो) — M: om line 2555 — (L 2555) G: दुश्शोर्णा — (L 2556) T विच्छिन्नाग्निस्तु पानात्मा, G: M: उच्छि (M: 'त्स) प्राग्निस्तु पा' (for the prior half), M: दास्यानि (for गच्छ) T कां योनिं नग्निगच्छति — (L 2557) M: [अ]भ्युप (for ह्युप-) — (L 2558) G: २ सर्वेषां च, Kumbh. ed सर्वाधिक, Madras ed 'रवक (for 'वान) — (L 2559) T: महानाग, G: यथापुण्यम् (for महापुण्यम्) M: इम (for इ) M: मद्दत्, M: वर (for परम्) — (L 2560) M: कश्यपे (for ना) G: यज्ञान् (for युक्तान्) — (L 2561) M: ३ [अ]स्तुत् (for [अ]स्तु) T मर्हसिपते (for मन्मथो) — (L 2562) T: सृष्टाग्निः, T: सृष्टोऽग्निः, G: सृष्टाग्निं (for सृष्टाऽग्निः) — (L 2564) M: अग्निस्तु (for अग्नि) T: [अ]ग्निहोत्र T G: M: महापिनि, M: ३ महापिनि (for मनीषिण) — M: om lines 2566-2568 — (L 2566) T आहुति, G: आहुती (for 'तिर्) T अग्निश्च, G: २ M: चा (G: त्व) र्गीति (for अग्नीति), G: ३ कश्यपे, M: चोच्यते (for कीर्त्यते)

— M: om (hapl) lines 2567-2568 — (L 2567) G: २ तु नयति, G: M: नयतीति (for 'ति हि), T G: [अ]य M: विप्रः G: सुपूजितान् — (L 2568) Madras ed यस्मात् (for त) G: ३ कश्यपे (for कीर्त्य) — (L 2569) M: तु (for च) T दुर्हुत, G: दुर्हुत (sic), M: ३ जुहुत (for दुहुत) — (L 2571) M: ३ एव (for एव) — (L 2572) T पावक प्रभु, G: पचनाग्रयो, M: ३ पावन प्रभु, M: वचन (sup lin पचन) प्रद — (L 2573) G: सृष्टमात्रे M: हर्तुम् (for अस्तुन्) G: [अ]ग्निः (for खलु) — (L 2574) M: आहुत्या (for तत प्र) G: M: उपायन (for 'स्यैव) T उपाया (T: 'सी) नो मया पुन' (for the post half) — (L 2575) M: पूर्वम् (for मोऽयम्) G: औपासनाग्निं स्मृत (for the post half) — (L 2576) M: पूर्वम् (for सर्वम्) T आस्याता, G: २ 'ति — (L 2577) T: अवधार्य (for आवसथ्य) — (L 2580) Madras ed तेन (for ते च) — (L 2581) G: गता (for गता) — (L 2582) T: त, M: तु (for the second च) — (L 2583) M: ४ वैश्वदेव (for 'देवश्च) — (L 2584) T: G: M: गार्हं M: ३ स्थालीपाकश्च गृ (M: 'कादिगृ) षाश्च (for the prior half), T G: [s]वि,

गृहकर्मवहो यस्मात्तस्माद्गृहपतिस्तु सः । [2585]
 आपासन चावस्यं सम्य पचनपावकम् ।
 आहुर्ब्रह्मविद् केचिन्मतमेतन्ममपि च ।
 अग्निहोत्रप्रकार तु शृणु राजन्तमाहित' ।
 त्रयाणां गुणनामानि बह्वीनामुच्यते मया ।
 गृहाणां हि पतिष्व हि गृहपत्यमिति स्मृतम् । [2590]
 गृहपत्य तु यस्यासीत्तस्यासीद्गार्हपत्यता ।
 यजमान तु यस्मात्तु दक्षिणां तु गर्ति नयेत् ।
 दक्षिणाग्निं तमाहुस्त दक्षिणायतन द्विजा ।
 आहुति सर्वमाख्यात हवन हन्यवाहनम् ।
 सर्वहृष्यवहो वह्निर्गतश्चाहवनीयताम् । [2595]
 यस्त्वावस्य जुहुयान्मूलाग्निं विधिवद्विज ।
 आवस्य तु ये चाग्निं पचनाग्निं प्रचक्षते ।
 तेषां स भागतो वह्नि सम्य इत्यग्नीषीयते ।
 आवस्यस्तु यो वह्नि प्रथम' स प्रजापति ।
 ब्रह्मा च गार्हपत्योऽग्निस्तस्मादेव तु सो भवेत् । [2600]
 दक्षिणाग्निस्त्वय रुद्र' क्रोधार्त्ता चण्ड एव स ।
 अहमाहवनीयोऽग्निरा होमाद्यस्य वै सुखे ।

सभ्योऽग्निः पञ्चमो यस्तु स्कन्ध एव नराधिप ।
 पृथिवी गार्हपत्योऽग्निरेवमग्नित्रय स्मृतम् । [2605]
 वृत्तो हि गार्हपत्योऽग्निर्यस्माद्गृहा च मेदिनी ।
 अर्धचन्द्राकृति ख वै दक्षिणाग्निस्तथा भवेत् ।
 चतुरश्र तत स्वर्गं निर्मल यन्निरामयम् ।
 तस्मादाहवनीयोऽग्निश्चतुरश्रो भवेन्नृप ।
 जुहुयाद्गार्हपत्य यो भुव जयति स द्विज । [2610]
 जुहोति दक्षिणाग्निं य स जयत्यन्तरिक्षकम् ।
 पृथिवीमन्तरिक्ष च दिवं चर्षिगणै सह ।
 जयत्याहवनीयं यो जुहुयाद्भक्तिमान्द्विज ।
 आग्निमुख्येन होमस्तु यस्य यज्ञेषु वर्तते ।
 तेनाप्याहवनीयत्व गतो वह्निर्महाद्युतिः । [2615]
 आ होमाद्योऽग्निहोत्रेषु यज्ञे वा यत्र सर्वैश ।
 यस्माद्गस्मिन्प्रवर्तन्ते ततो ह्याहवनीयता ।
 यस्त्वावस्य जुहुयान्मूलाग्निं विधिवद्विज ।
 स तु सप्तर्षिलोकेषु सपत्नीकः प्रमोदते ।
 यश्चाप्युपासते सम्य विधिवत्प्रयतात्मवान् । [2620]

G₂ M₂ च (for हि). — (L 2585) T G₁
 कर्मवहो, M₄ 'सहो (for 'वहो) T G₁ स्मृत (for
 तु, स') — (L 2586) T गार्ह, G₂ सद्य, M₂
 गृह्य (for सम्यं) — (L 2588) G₂ -प्रकार च, G₂
 -प्रमाण तु, M₂ -प्रकरण — (L 2589) T G₁ सदा
 (for मया). — (L 2590) M₂ गार्हपत्यम् (for
 गृह') — (L 2591) T [अ]ग्नि (for [आ]ग्नीर्) G₁
 तसा*द्, G₂ तसाचद्, M₂ 'तस्य तद्, M₂ स तसाद्,
 Madras ed तससाद् (for तस्यासीद्). — (L 2592)
 T यक्षाग्निर् (for यसात्तु). M₄ यजमानस्य यसाद्दि (for
 the prior half) — (L 2593) M₂ तद् (for
 तम्) T G₂ तद्, M₄ तु, Madras ed ते (for
 the second त) M₂ s (sup ltn as above)
 दक्षिणत्वाच्च तद्दि' (for the post half) — (L
 2594) T₁ आख्याता, T₂ G₂ 'ति G₂ पचन, M₂ s
 वहन (for हवन) Madras ed ह्य्य वै वहनं स्मृत
 (for the post half). — After line 2595,
 M₂ reads lines 2614-2617 M₂-4 om line 2596
 — (L 2596) G₂ यद्वा (for यस्तु) — G₂ om
 (hapl.) lines 2597-2618 — (L 2597) T आव-
 स्ये T₁ यक्षाग्नि, T₂ G₂ यक्षाग्नि (G₂ 'ग्नि), Madras
 ed. स चाग्नि M₂ पाचनाग्नि — (L 2598) G₁ s सम्यम्
 — (L 2600) M₂ वै, M₄ तु (for च) G₁ s
 तस्मिन् (for तसाद्) G₁ s M₂ हि (for तु) T₁

G₁ M₄ [s]भवद् (for भवेद्) — (L 2601)
 G₁ M₂ s स्वय (for त्वय). M₂ च (for स').
 — (L 2603) M₂ s सभ्याग्नि. T₂ [s]ग्निव (for
 यस्) — (L 2604) G₂ दक्षिण, M₂ 'णा. — (L
 2605) G₁ s M₂-4 स्वर्गम् — (L 2606) G₂
 [s]य, M₂ वै, M₄ च (for हि) — (L 2607) T
 चौर (for खं) — (L 2608) M₂ s (anf ltn) भवेद्
 (for तत'). Madras ed तु (for यन्) M₂ निराश्रयं
 (for 'मयम्) T चतुरश्रो यत स्वर्गो निर्मितोय निरामय'.
 — (L 2609) T विधीयते (for भवेन्नृप) — (L 2610)
 T जुहुयाद्गार्हपत्याग्नी यो भुव जयते द्विज. — (L 2611)
 M₂ जुहुयाद् (for जुहोति) T जुहोति दक्षिण यस्तु (for
 the prior half) — (L 2612) G₁ s ऋषिगणै
 (for चर्षि') — (L 2613) T [आ]हवनीयो M₂
 भक्तितो, M₄ शक्तिमान् (for भक्ति') G₁ नर, M₂
 मयि (for द्विज) — (L 2615) T M₄ हि (for
 [अ]ग्नि) M₂ [आ]हवनीयस्तु (for 'यत्व) G₁ महात्मन'
 (for 'द्युति') — (L 2616) G₂ अग्नि- (for योऽग्नि)
 M₂ यज्ञो वा, M₄ यज्ञा ये, Madras ed. यज्ञैवां (for
 यज्ञे वा) — (L 2617) M₂ अग्नि (for अस्मिन्) T₁
 स*, T₂ तेन (for ततो) — (L 2618) T मुलाग्नि
 (T₂ 'ग्नि) (for मूलाग्नि) — (L 2619) M₂ वै
 (for तु) T -लोके तु (for -लोकेषु) M₂ स सप्त
 ऋषिलोकेषु — (L 2620) M₂ [अ]भ्युपामते — (L

जयेत्स वाक्यं सर्वं तथा त्वृषिसभामपि ।
 भग्नीनामय वाग्नेस्तु यस्य होम प्रदीयते ।
 इष्टो भवति सर्वाभिरभिहोत्र च तद्भवेत् ।
 त्रयाणा यजमानस्य चातुर्होत्रमिति स्मृतम् ।
 हो इत्येव विपादो वै विपादो दु खमुच्यते । [2625]
 दु खं तापत्रयं प्रोक्तं ताप हि नरक विदुः ।
 तस्माद्दे त्रायते दु खायजमान हुतोऽनल ।
 तस्मात्तु विधिवद्योक्तमभिहोत्रमिति श्रुतौ ।
 तदभिहोत्रं सृष्ट वै ब्रह्मणा लोककर्तृणा ।
 वेदाश्चाप्यभिहोत्रार्थं जज्ञिरे न्वयमेव तु । [2630]
 अभिहोत्रफला वेदा श्रीलवृत्तफलं श्रुतम् ।
 रतिपुत्रफला द्वारा दानभोगफलं धनम् ।
 त्रिवेदमन्त्रयोगाद्भिहोत्रं प्रवर्तते ।
 ऋग्यजु साममि पुण्यैः स्याप्यते सूत्रसयुतैः ।
 वमन्ते ब्राह्मणस्य स्यादाधेयोऽभिर्नराधिप । [2635]
 वमन्तो ब्राह्मण प्रोक्तो वेद्योनि म उच्यते ।
 अग्न्याधेय तु येनाय वसन्ते क्रियते नृप ।

तस्य श्रीर्षेणवृद्धिश्च ब्राह्मणस्य विवर्धते ।
 क्षत्रियस्याग्निराधेयो ग्रीष्मे श्रेष्ठं स वै नृप ।
 येनाधानं तु वै ग्रीष्मे क्रियते तस्य वर्धते । [2640]
 श्री प्रजा पशवश्चैव वित्त तेजो बल यश ।
 शरद्रात्रेऽप्य वैश्यस्य ऋष्याधानीयो हुताशन ।
 शरद्रात्र स्वयं वैश्यो वैश्ययोनि स उच्यते ।
 शरद्याधानमेव वै क्रियते येन पाण्डव ।
 तस्यापि श्री प्रजायुश्च पशवोऽर्थश्च वर्धते । [2645]
 पशव सर्वं पूर्वैते त्रिभिर्वेदैरलकृता ।
 अभिहोत्रायवर्तन्ते वैरिद भ्रियते जगत् ।
 ग्राम्यारण्याश्च पशवस्तथा वृक्षास्तृणानि च ।
 फलान्योपधयश्चापि ऋग्भिहोत्रकृते हि ता ।
 रसा जेहास्तथा गन्धा रत्नानि मणयस्तथा । [2650]
 काञ्चनानि च लोहानि ऋग्भिहोत्रकृतेऽभवन् ।
 आयुर्वेदो धनुर्वेदो भीमासा न्यायविस्तर ।
 धर्मशास्त्रं च तत्सर्वमभिहोत्रकृते कृतम् ।
 छन्द शिक्षाश्च कल्पाश्च तथा स्याकरणं नृप ।

2621) G: Ms-4 स जयेद् (by transp), G: म
 सयो Ms: यामय, Ms दुज्य (for वाक्य) G:
 मपि (for सर्व) G: तथा ऋषि-; Ms तथापृषि-, Ms
 तथा ऋषि- (for तथा त्वृषि) — (L 2622) Ms यतो
 (for यस्य) Ms: प्रदीयते (for प्रदी) — G: om.
 lines 2623-2625 — (L 2623) G: Ms-4 सवा (Ms
 'वो)दिर् — (L 2624) G: ग्रामाद्, Ms ग्रामाद्, Ms
 (sup lin as above) ग्रामनाद् (hypermetric), Madras
 ed ग्रामाय (for त्रयाणां) Ms-4 चाभिहोत्रम् (for चातुर्हो)
 Ms: अतिमृत् (for रति नृत्नम्) — (L 2625) G: Ms
 Ms हो इत्येव, Kumbh. ed हो इत्येव G: विपादो (for
 विपादो) — (L 2626) T G: तावन्नय (for तापत्रय)
 Ms च (for हि) — After line 2626, G: Ms in:

आध्यात्मिकं चाभिरैवमाधिमौत्रिकमेव च ।

पतत्तापत्रयं प्रोक्तनात्मविद्धिं परतप ।

[(L 1) G: आधिभूतिकम्]

— (L 2627) G: Ms यस्माद् — (L 2628) G:
 इत् — (L 2630) G: होत्राश्च (sic), G: होत्रं च, G:
 होत्रात्, Ms (sup lin) होत्रं तु (for होत्रार्थ) — (L
 2632) G: Ms-4 नारी (for दारा) T: धानाभोग;
 G: दत्तमुक्त-, Ms दानहोम (for 'भोग) — (L
 2633) G: Ms: प्रवक्षते (for प्रवर्तते) — (L
 2635) T G: [आ]त् (for स्याद्) — (L 2636)
 G: Ms ज्यो (for प्रोक्तो) Ms: ऋद् (for
 वेद) — (L 2637) Ms: अभिर्धानं (sic), Ms अग्न्याधान

(for 'धेय) G: [s]नय (for नृप) — (L 2638)
 Ms पुष्टिश्च (for वृद्धिश्च). G: ब्राह्मण स (for 'णस्य)
 — (L 2639) T: G: श्रेष्ठे T तथैव च, Ms स
 उच्यते (for म वै नृप) — (L 2640) Ms योऽग्न्या
 धान (for येना) — (L 2641) T G: Ms (sup
 lin) प्रजा (for प्रजा) — (L 2642) T: शरद्रात्री,
 G: 'दृती, G: 'त्पति (for 'द्रात्रे) T G: तु
 (for स्य) T G: [अ]पि (for हि) G: [आ]धानयो
 (sic), Ms [अ]ग्न्याधेयो (for [आ]धानीयो) — (L
 2643) T: Ms: शरद्रात्र, T: 'द्रात्रि, G: 'द्रात्री (for
 'द्रात्र) — (L 2644) Ms चैव (for येन) — (L
 2645) G: Ms [आ]यु (for [अ]पि) G: Ms प्रजा-
 पुष्टि, Ms 'श्रायु (for 'युश्च) T चैव (for 'स्यश्च)
 — (L 2647) T: तैरेव (for वैरिद) G: वैरिद्रियगतेर्जगद्,
 Ms वैरिद्र प्रीयते ज* (for the post. half) — (L 2648)
 Ms वृक्ष- (for वृक्षात्) — (L 2649) Ms: [जो]पधयश्च
 Ms फलानि च बहुन्यास्तु (for the prior half) G: Ms
 अग्नि, Ms: चाग्नि (for ऋग्भि) Ms-होत्रे G: इति;
 G: च ता, Ms कृत; Ms च हि (for हि ता) — (L
 2651) Ms काञ्चनापानि (for 'नि च) Ms: च (for
 हि) T: G: Ms भवेद्, G: कृत (for स्यवन्).
 — Ms: om lines 2652-2653 — (L 2652)
 Lacuna in G: for the prior half Ms वेदाश्चैव चं
 सर्वंश्च (for the post. half) — (L 2654) T: G:
 Ms: शिक्षा. T: कल्पश्च; G: कल्प. G: तथा स्याकरे-

शास्त्र ज्योतिर्निरुक्तं चाप्यभिहोत्रकृते कृतम् । [2655]
 इतिहासपुराण च गायत्र्योपनिषत्तथा ।
 भायर्वणानि कर्माणि चाभिहोत्रकृते कृतम् ।
 यच्चैतस्यां पृथिव्या हि किञ्चिदस्ति चराचरम् ।
 तत्सर्वमभिहोत्रस्य कृते सृष्ट स्वयमुवा ।
 अभिहोत्रस्य दर्शस्य पौर्णमासस्य चाप्यथ । [2660]
 यूपेष्टिपशुबन्धानां सोमपानक्रियावताम् ।
 तिथिनक्षत्रयोगानां सुहृत्करणालम्बनाम् ।
 कालस्य वेदनार्थं तु ज्योतिर्ज्ञानं कृतं पुरा ।
 ऋग्यजु साममन्त्राणां श्लोकतत्त्वार्थचिन्तनात् ।
 प्रत्यापत्तिविकल्पानां छन्दो ज्ञानं प्रकल्पितम् । [2665]
 वर्णाक्षरपदार्थानां सधिलिङ्गं विवक्षितम् ।
 नामधातुविवेकार्थं पुरा न्याकरणं कृतम् ।
 यूपवेद्यध्वरार्थं तु प्रोक्षणश्रवणाय तु ।
 यज्ञदैवतयोगार्थं शिक्षाज्ञानं प्रकल्पितम् ।
 यज्ञपात्रपवित्रार्थं द्रव्यसंभारणाय च । [2670]
 सर्वयज्ञविकल्पाय पुराकल्पं प्रकल्पितम् ।
 नामधातुविभक्तीनां तत्त्वार्थनियमाय च ।

सर्ववेदनिरुक्तानां निरुक्तमृषिभिः कृतम् ।
 वेद्यर्थं पृथिवी सृष्टा संभारार्थं तथैव च ।
 इध्मार्थमथ यूपार्थं ब्रह्मा चक्रे वनस्पतिम् । [2675]
 ग्राम्यारण्याश्च पशवो जायन्ते यज्ञकारणात् ।
 मन्त्राणां विनियोगं च प्रोषिता श्रावणं तथा ।
 भनूयाजप्रयाजाश्च मरुतां शसिनस्तथा ।
 उद्गातृश्चैव साक्षा वै बलिप्रस्थानमेव च ।
 विष्णुक्रमणां क्रमणं दक्षिणावभृथं तथा । [2680]
 त्रिकालमर्चनं चैव स्थानेषूपहृतं तथा ।
 देवताप्रहणं मोक्षं हविषां श्रवणं तथा ।
 नावबुध्यन्ति ये विप्रा निन्दन्ति च पशोर्वधम् ।
 ते यान्ति नरकं घोरं रौरवं तमसावृतम् ।
 शतवर्षसहस्राणि तत्र स्थित्वा नराधमा । [2685]
 क्रिमिमिर्भक्ष्यमानाश्च तिष्ठेयुः पूयशोणिते ।
 यूपस्तु मन्त्रसंस्कारैरेषां वै पशवस्तथा ।
 यजमानेन सहिता स्वर्गं यान्ति नरेश्वर ।
 यावत्कालं हि यज्वा वै स्वर्गलोके महीयते ।
 तावत्कालं प्रमोदन्ते पशवो ह्यध्वरे हता । [2690]

णानि च. — (L 2655) Lacuna in G₁ T₂ G₃ M₂
 ज्योतिर्ज्ञानं, M₁ ज्योति-शास्त्रं T हि, M₂ om. (for
 [अ]वि) M₂ भवेत् (for कृतम्) — (L 2656)
 M₂ इतिहासं T₁ G₁ M₂ -पुराणाश्च M₂ वा (for
 the second च) — (L 2657) G₁ स अथर्वणानि
 M₂ भवेत् (for कृतम्) — (L 2658) T [ए]नत्स्यात्,
 G₁ M₁ तस्यां (for [ए]नस्यां) G₂ तु (for हि)
 — (L 2660) M₂ पूर्णमासस्य — (L 2662) G₁
 -कल्पात्मिकं, G₂ 'गात्रमक' — (L 2663) M₂ कालस-
 (for कालस्य) T तज् (for तु) M₁ om. (hapl)
 from the post half up to, the prior half of line
 2668 G₁ ज्योतिर्ज्ञानं (for 'ज्ञानं) — (L 2665) M₂
 -विकल्पार्थं T शब्द (for छन्दो) — After line 2665,
 T reads lines 2670-2672 — (L 2666) M₂ सधि
 G₂ -लिङ्गं T₂ सधिलिङ्गविवक्षितं, G₁ 'गविवक्षितां, M₂
 'गविवक्षितं (for the post half) — (L 2667)
 T -विकल्पार्थम्, M₂ -विवेयार्थं (for -विवेकार्थं) T इत्
 (for पुरा) G₁ स पुराणकरणं स्मृतं (for the post.
 half) — (L 2668) M₂ यूपवेद्यध्वरार्थं तु; M₂
 'न्येयस्वरार्थं तु (for the prior half) T M₂ प्रोक्षणश्रा-
 (M₂ 'ण श्रा)वणाय तु, G₁ 'णाश्रवणादिकं, G₂ M₂
 'गाश्रवणाय तु — (L 2670) G₂ स M₁ संभारणाय.
 — (L 2671) M₂ -विकल्पार्थं (for 'ल्पाय). — (L
 2672) G₁ नानाधातु- (for नाम') G₂ स -विकल्पानां,

M₂ -विभक्तानां M₁ तत्त्वार्थं G₁ -नियमानि (for 'माय).
 — (L 2674) G₂ विद्वि तां, M₂ पृथिवीं G₂ M₁ सृष्टा
 — (L 2675) T लुगर्थम्, G₁ M₁ इज्यार्थम् (for इध्मा').
 G₂ सर्व- (for अथ) M₂ स वनस्पतीन् — (L 2676)
 M₂ स्यते (for जा') M₁ याग (for यज्ञ) — (L
 2677) T₁ प्रेषितं श्रवणं, T₂ M₂ स प्रेषिताश्रा (M₂ 'श्र-
 वणं, G₂ स प्रेषितश्राप (G₂ 'व)क, Madras ed प्रेषित
 श्रवणं — (L 2678) T₁ G₂ अनुज्याजाश्च मरुतां,
 G₁ अनुज्याजाश्च प्रयाजाश्च (hypermetric) (for the
 prior half) T M₁ शसन (for शसिनस्) — (L
 2679) M₂ उद्गात्रं, M₁ उद्गातृश्च (for 'दृश्) M₂
 उद्गातृत्वं च साम्नां वै (for the prior half) G₂ प्रति
 (for बलि). — After line 2679, T₁ reads lines
 2682-2684, repeating lines 2683-2684 after line
 2681 — (L 2680) G₂ क्रमणाद् (for 'ण). M₁
 दक्षिणावभृथम् — (L 2681) M₁ [उ]पभृत् (for 'दत्)
 — (L 2682) M₂ श्रवणं (for -श्रवणं) T₁ चैव (for
 मोक्षं) G₁ M₁ श्रवणं (for श्रवणं) — (L 2685) G₁
 शतं M₂ तत्र (for स्थित्वा) — (L 2686) T वे
 (for च) — After line 2686, G₁ s read lines
 2690-2695. — (L 2687) M₂ ज्योपध्या, M₂ रक्षां वै
 (for पर्यां वै) — (L 2688) T G₁ सदिता. — (L
 2689) T₁ यज्वा M₁ स्वर्गं (for -स्वर्गं). — After
 line 2689, G₁ s ins

वृक्षा यूपत्वमिच्छन्ति पशुत्व पशवस्तथा ।
 तृणानीच्छन्ति दर्भत्वमोषध्यश्च हविष्यताम् ।
 सोमत्व च रता सर्वा वेदित्व वै वसुधरा ।
 यस्मापशुत्वमिच्छन्ति पशव स्वर्गलिप्सया ।
 तस्मात्पशुवधे हिंसा नास्ति यज्ञेषु पाण्डव । [2695]
 अहिंसा वैदिक कर्म ब्रह्मकर्मैति तस्मृतम् ।
 वेदोक्त ये न कुर्यन्ति हिंसातुल्या क्रतु द्विजा ।
 मद्य शूद्रत्वमायान्ति प्रेत्य चण्डालतामपि ।
 गावो यज्ञार्थमुत्पन्ना दत्रिणार्थं तथैव च ।
 सुवर्णं रजत चैव पात्री कुम्भार्थमेव च । [2700]
 दर्भा मस्तरणार्थं तु रक्षमा रक्षणाय च ।
 यजनार्थं द्विजा सृष्टान्तरका दिवि देवता ।
 क्षत्रिया रक्षणार्थं तु वैश्या वार्त्तानिमित्तत ।
 शुश्रूपायं त्रयागा तु शूद्रा सृष्टा म्वयमुवा ।
 एवमेतज्जगत्सर्वमग्निहोत्रकृते कृतम् । [2705]
 नावयुष्यन्ति ये चैतज्जरास्तु तममा वृता ।
 ते यान्ति नरक घोर रौरव नाम विद्युतम् ।
 रौरवादिप्रमुक्तास्तु क्रिमियोर्नि व्रजन्ति ते ।
 ययोक्तमग्निहोत्राणा शुश्रूषन्ति च ये द्विजा ।
 वैदंत्त सुहुत चेष्ट दत्तमध्यापित भवेत् । [2710]
 एवमिष्ट च पूतं च यद्विष्टं न्रियते नृप ।

तत्सर्वं सम्यगाहृत्य चादित्ये स्थापयाम्यहम् ।
 मया स्थापितमादित्ये लोकस्य सुकृत हि तत् ।
 धारयेत्तत्सहस्रांशु सुकृत ह्यग्निहोत्रिणाम् ।
 यावत्काल तु तिष्ठन्ति लोके चाप्यग्निहोत्रिण । [2715]
 तावत्तेषां हि पुण्येन दीप्यन्ते रविणाम्बरे ।
 स्वर्गे स्वर्गं गतानां तु वीर्याद्भवति धीर्यवान् ।
 तत्र ते ह्युपयुजन्ति ह्यग्निहोत्रस्य यत्फलम् ।
 समानरूपा देवानां तिष्ठन्त्याभूतसङ्घवम् ।
 वृथामिना च ये केचिदह्यन्ते ह्यग्निहोत्रिण । [2720]
 न तेऽग्निहोत्रिणा लोक मनसापि व्रजन्ति वै ।
 वीरघ्नास्ते दुराचारा सुदरिद्रा नराधमा ।
 विकला व्याधिताश्चापि जायन्ते शूद्रयोनिषु ।
 तस्माद्प्रोषितानिर्ल्यमग्निहोत्र द्विजातिभि ।
 होतव्य विधिवद्वाजसूध्वमिच्छन्ति ये गतिम् । [2725]
 आत्मवत्तत्र मन्तव्यमग्निहोत्र युधिष्ठिर ।
 न स्याज्य क्षणमप्येतद्गृहीतव्य द्विजातिभि ।
 वृद्धत्वेऽप्यग्निहोत्र वै गृह्णन्ति विधिवद्विजा ।
 शूद्राश्चाद्विरता वान्ता सयतेन्द्रियबुद्धय ।
 पञ्चयज्ञपरा नित्य क्रोधलोभविवर्जिता । [2730]
 द्विकालमतिर्याश्रैव पूजयन्ति च भक्ति ।
 तेषां सूर्योदयप्रग्यैर्विमानैर्वायुवेगिभिः ।

तावत्कालं वसेयुन्ते पशवश्चापि हर्षिता ।

— (L. 2690) M₁ हि (for प्र) — (L. 2692) G₁ : अहिंस्त्वम्, Madras ed. अहिंस्त्वम् (for दमत्वम्). T वै (for च) — (L. 2693) T सर्वे (sic) G₁ M₁ च (for वै) — (L. 2696) G₁ : तस्मृत (for तस्मृतम्) — (L. 2698) Some MSS चटाळताम् — (L. 2700) M₁ [अ]पि (for [ए]व) G₁ पात्र (for पात्री) — (L. 2701) G₁ om (hapl) from the post half up to the prior half of line 2703 — (L. 2702) M₁ सुवि (for विवि) — (L. 2705) T G₁ एव (for एतज्) — (L. 2706) T ना (T₁ अ) व्रजानति (for व्रजन्ति) M₁ यच् (for ये) T G₁ वेदान्, G₁ चैव, G₁ चैत (sic) (for चैतन्) — (L. 2707) T प्र (for ते) — (L. 2709) M₁ -होत्राणि — (L. 2710) T तु तद्य, G₁ M₁ : तु दत्त (for दत्त मु-) — (L. 2712) T G₁ तु ममाहृत्य (for मन्यगा) and आदित्ये (for चा) — (L. 2713) T₁ M₁ हि यद्, G₁ हित, M₁ : कृत (for हि तद्) — (L. 2714) T₁ G₁ स (for तद्) — (L. 2715) T G₁ हि (for तु) T G₁ M₁ लोकाश् (for लोके) — (L. 2716) T तेजोन्य, G₁ ते वदि,

G₁ [ए]व हि, G₁ M₁ ते वाद्य (for तेषां हि) M₁ : रविरम्बरे — (L. 2717) T G₁ M₁ न ते, M₁ स्वर्गाद् (for स्वर्गे) T G₁ स्वग- (for स्वर्ग) T नित्याद् (for वीर्याद्) — (L. 2718) M₁ [s]भ्युप (for एष) G₁ : मुजति, G₁ मुजीत, M₁ -युज्यति M₁ च (for हि) G₁ : तद् (for यद्) — (L. 2719) M₁ देवानां (for देवानां) — (L. 2720) T G₁ वय (sic) (for च ये) T वा, G₁ च (for हि) — (L. 2721) M₁ : हि (for ते) G₁ लोके "M₁ : ते (for वै) — (L. 2722) T विरक्ताम् (for वीर इ) T मदोद्विक्ता, G₁ : दरिद्रास्तु (for सुदरिद्रा) — (L. 2724) T₁ चाप्रोषितैर् (for अप्रो) T G₁ : ह्यग्नि (for अग्नि) — (L. 2725) M₁ : चेद् (for ये) T₁ ऊर्ध्वा गच्छन्ति ये गतिं (for the post half) — (L. 2726) G₁ : आत्मवद्भावमतव्यम्, M₁ : ज सत्रमेतत्स्याद् (for the prior half) — (L. 2727) T एतदि, G₁ : इत्येतद् (for अप्येतद्) G₁ प्रगृहीत, G₁ : M₁ प्रहीतव्य — (L. 2728) G₁ पृथक्त्वे, M₁ : वार्धक्ये (for वृद्धत्वे) G₁ : M₁ : ये (for वै) T पृथक्त्वे त्वग्निहोत्रान्ते — (L. 2729) T शूद्राश्च- (for 'नाद्) — (L. 2730) T₁ G₁ रता (for परा) G₁ : लोभ

मम लोके प्रमोदन्ते दृष्ट्वा मा च युधिष्ठिर ।
मन्वन्तर च तत्रैक मोदित्वा द्विजसत्तमा ।
इह मानुष्यके लोके जायन्ते द्विजसत्तमा । [2735]
बालाहिताग्रयो ये च शूद्राणाद्विरता सदा ।
क्रोधलोभविलिर्मुक्ता प्रात ज्ञानपरायणा ।
यथोक्तमग्निहोत्र वै जुह्वते विजितेन्द्रिया ।
आतियेया सदा सौम्या द्विकाल मत्परायणा ।
ते यान्त्यपुनरावृत्तिं मित्वा चादित्यमण्डलम् । [2740]
मम लोक सपत्नीका यानि सूर्योदयप्रभैः ।
तत्र बालार्कसकाशा कामगा कामरूपिण ।
ऐश्वर्यगुणसपत्ना क्रीडन्ति च यथासुखम् ।
इत्येपा ह्याहिताग्नीना विभूति पाण्डुनन्दन ।
ये च देवद्युतिं केचिन्नन्दमाना ह्यबुद्धय । [2745]
प्रमाण न च कुर्वन्ति ते यान्ति ह्यक्षय तम ।
प्रमाणमितिहास च वेदान्कुर्वन्ति ये द्विजाः ।
हे यान्त्यमरसायुज्य नित्यमास्तिव्यबुद्धय ।

Colophon.

युधिष्ठिर उवाच ।

चक्रायुध नमस्तेऽस्तु देवेश गरुडध्वज ।
चान्द्रायणविधिं पुण्यमाख्याहि भगवन्मम । [2750]
भगवानुवाच ।
शृणु पाण्डव तत्त्वेन सर्वपापप्रणाशनम् ।
पापिनो येन शुच्यन्ति तत्ते वक्ष्यामि सर्वश ।
ब्राह्मणः क्षत्रियो वापि वैश्यो वा चरितव्रत ।
यथावत्कर्तुंकामो यस्तस्त्येय प्रथमा क्रिया ।
शोधयेत्तु शरीरं स्व पञ्चगव्येन यन्नित । [2755]
शरीर कक्षपक्षान्त तत कुर्वीत पावनम् ।
शुद्धवासा शुचिर्भूत्वा मौर्झीं बध्नीत मेखलाम् ।
पालाशदण्डमादाय ब्रह्मचारिव्रते स्थित ।
कृतोपवास पूर्व तु शुकप्रतिपदि द्विज ।
नदीसगमतीर्थेषु शुचौ देशे गृहेऽपि वा । [2760]
गोमयेनोपलिप्तेऽथ स्थण्डिलेऽग्निं निधापयेत् ।
आधारावाज्यभागौ च प्रणव व्याहृतीस्तथा ।
वारुणैश्चापि पञ्चैव हुत्वा सर्वान्यथाक्रमम् ।
सत्याय विष्णवे चेति ब्रह्मर्षिम्योऽथ ब्रह्मणे ।

क्रोध- — (L 2731) G₂ M₂ s अतिरिषि T₁ भोजयति
(for पूज) M₂ s स (for च) G₂ मक्षित, M₂ s
शक्ति (for भक्ति) — (L 2734) T₁ G₂ मोदिता,
G₁ मुदिता, M₄ मोदते — M₄ om (hapl.) line 2735
— (L 2735) T G₂ M₂ भवति (for जायन्ते) M₂
पुगवा (for -सत्तमा) — (L 2736) T शीलाहिताग्रयो
(for बाला) — (L 2737) G₂ व्रत- (for प्रात-)
— (L 2738) G₁ जुह्वति M₂ s सयतेन्द्रिया (for विजि)
M₄ ये जुह्वति जितेन्द्रिया — (L 2739) G₁ अतियेया T
सन्म्यग्, G₂ सौम्या (sic) (for सौम्या) T₁ नारायणपरायणा,
T₂ चांद्रायण* (for the post half) — (L 2740)
G₂ स्वैस्य (for चादित्य-) — (L 2742) T G₂
-चारिण (for -रूपिण) — (L 2743) T G₂ -सुख
(for -गुण) T क्रीडते — (L 2744) M₄ इत्येपा
(for इत्येपा) T₁ G₁ इत्येषाम्या (G₁ *मा) हिताग्नीना
— (L 2745) G₁ s द्युति केचिन्नन्द (G₂ *प) माना द्युति
दूर्भ्यत्यबुद्धय — (L 2746) T प्र- (for च) T₂
ये (for ते) M₂ s [र]ह (for हि) G₁ s ते यावी-
हापि दुर्गणि (for the post. half) — (L 2747)
G₁ मर्षोक्ष, G₂ सत्रान्दि (for कुर्वन्ति) M₂ s वेदान्नि
प्रान्तपाध्वरान् (for the post half) — Colo; hon.
— Sub-parvan T M₂ s श्री (T₁ om श्री) वैष्णवधर्म-
शास्त्र, G₂ धर्मशास्त्र, M₂ विष्णुधर्म — Adhy name

M₂-4 अग्निहोत्रप्रशसा (M₂ *शंसन) — Adhy no T₁
99, T₂ 108, G₁ s M₄ 98, G₂ 109, M₂ 15,
M₂ 97 — (L 2749) T योगेश (for देवेश) — (L
2750) M₄ चद्रायण- T पुरुषोत्तम (for भगवन्मम)
— (L 2751) M₂ सत्येन (for तत्त्वेन) — (L 2753)
M₂ s वैश्य- शूद्रो (for वापि वैश्यो) — (L 2754)
T₂ [S]य (for यत्) T₂ यन्मन्ये (for तत्त्वेय) T
प्रथम (for *मा) — (L 2755) T₁ शोधयेत्त्व शरीर
तु, T₂ *त्वशरीरे त्व (for the prior half) M₂
मन्नित G₂ पचगव्यैरतन्नित — (L 2756) G₂ सशिर
(for शरीर) T G₂ कक्षपक्षौ (G₂ *रक्षां) तत कुर्वन्,
G₁ M₄ Madras ed सशिर- कृष्णपक्षति (G₁ *सौ पु,
M₄ [nyf lin] *क्षस, Madras ed. *क्षे तु (for the
prior half) M₂ s कुर्यात्तु (for कुर्वीत) G₂ M₄
(sup lin) वापन (for पावनम्) T G₂ शिरसो वपन तथा
(for the post. half) — (L 2757) G₁ s शुद्धनासा
(for शुद्ध) — (L 2758) M₂ पलाश-, M₄
पालाश G₁ M₄ ब्रह्मचारी — (L 2759) M₂-4
-प्रतिपद T द्विजा — (L 2760) G₂ देशेषु (for
-तीर्थेषु) T नदीषु समदेशेषु (for the prior half)
— (L 2761) G₂ लिप्तेन (for -लिप्तेऽथ) — (L
2762) T M₂-4 प्रणव- T G₂ M₄ व्याहृति — (L
2763) G₁ s M₂ s वारुण (M₄ *णां) (for *पैश) M₂ s
[अ]य, M₄ [ए]व (for [ए]व) — (L 2764) T M₂ s

विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्य प्रजापतय एव च । [2765]
 पद्भूत्वो जुहुयात्पश्चात्प्रायश्चित्ताहुतिं द्विज ।
 ततः समापयेद्गार्भिं शान्तिं कृत्वाय पौष्टिकम् ।
 प्रणम्याग्निं च सोमं च भस्म धृत्वा तथात्मनि ।
 नदीं गत्वा विविक्तात्मा सोमाय वरुणाय च ।
 आदित्याय नमस्कृत्वा ततः स्नायात्समाहित । [2770]
 उचीर्योदकमाचम्य त्वासीनं पूर्वतोमुख ।
 प्राणायामं ततः कृत्वा पवित्रैरभिषेचनम् ।
 आचान्तस्त्वभिबीक्षेत चोर्ध्वंवाहुर्दिवाकरम् ।
 कृताञ्जलिपुटं पश्चात्कुर्याच्चैव प्रदक्षिणम् ।
 नारायणं वा रुद्रं वा ब्रह्माण्डमयं वापि वा । [2775]
 वारुणं भद्रसूक्तं वा प्राग्भोजनमयापि वा ।
 घोरमृगमयं वापि तथा चाप्यघमर्षणम् ।
 गायत्रीं मम वा देवीं सावित्रीं वा जपेत्ततः ।
 ततश्चाष्टादशं वापि महद्भजनं वापरम् ।
 ततो मध्याह्नकाले चैव पायमं यावकं हि वा । [2780]
 पाचयित्वा प्रयत्नेन प्रयतं सुममाहित ।
 पात्रं तु सुममादाय सौवर्णं राजतं तु वा ।
 ताम्रं वा मृन्मयं वापि ऋद्धुस्वरमयापि वा ।

वृक्षाणां याज्ञियानां तु पर्णैराद्वैरकुत्सितैः ।
 पुटकेन तु गुप्तेन चरेद्भैक्षं समाहित । [2785]
 ब्राह्मणानां गृहाणां तु सप्तानां नापरं व्रजेत् ।
 गोदोहमात्रं तिष्ठेत्तु वाग्यतः सयतेन्द्रिय ।
 न हसेद्य न धीक्षेद्य नामिमापेत वा स्त्रियम् ।
 दृष्ट्वा मूत्रं पुरीषं च चण्डालं वा रजस्वलाम् ।
 पतितं च तथा श्वानमादित्यमवलोकयेत् । [2790]
 यो हि पादुकमारुह्य सर्वदा प्रचरेद्विज ।
 तं दृष्ट्वा पापकर्माणामादित्यमवलोकयेत् ।
 ततस्त्वावसथं प्राप्तो भिक्षां निक्षिप्य भूतले ।
 प्रक्षाल्य पादावा जान्वोर्हस्तावाकर्ष्य पुन ।
 आचम्य वारिणा तेन चर्हि विप्राश्च पूजयेत् । [2795]
 पञ्च सप्तयं वा कुर्याद्भागान्भैक्षस्य तस्य वै ।
 तेषामन्यतमं पिण्डमादित्याय निवेदयेत् ।
 ब्रह्मणे चाग्नेये चैव सोमाय वरुणाय च ।
 विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो दद्याद्भक्षयथाक्रमम् ।
 अवशिष्टमथैकं तु वक्त्रमात्रं प्रकल्पयेत् । [2800]
 अद्भुत्यग्रे स्थितं पिण्डं गायत्र्या चामिमघ्रयेत् ।
 अद्भुलीभिस्त्रिभिः पिण्डं प्राश्नीयात्प्राद्युखं शुचि ।

[ए]व (for [र]नि) T Gs [ऽ]पि (for स्य) — (L 2765) M₂ s [अ]पि (for [ए]व) G_{1,2} M₄ [ऽ]य प्रजापतये तथा, M₂ s स प्रजापतयेपि च (for the post. half) — (L 2766) G₁ M₂ s पद्भूत्वा, M₄ पद्भूत्वा T M₄ प्रायश्चित्ताहुतीर् T G₁ M₂ द्विजा — (L 2767) G₂ अग्ने G₂ M₄ पौष्टिकं — (L 2768) G_{1,2} चार्भिं (by transp) G₂ s M₂ दिग्वा, G₂ M₄ दत्त्वा, M₂ दिग्वा (for घृत्वा) G_{1,2} यथात्मनि, G₂ [अ]य वरुणि — (L 2769) G₁ s विशुद्धात्मा, G₂ विविक्तात्मा, M₂ s *कात्ता, M₂ विमुक्ताय (sup lin *त्मा) (for विविक्तात्मा) — (L 2770) M₄ समाहृत (for *हित) — (L 2771) G₁ चासीन, M₂ s स्वा* (for स्वा*) M₄ पूर्वतोमुख — (L 2773) G₁ om च — (L 2774) G₁ s मित्वा (for पश्चात्) — (L 2775) G₁ च (for the third वा) T Gs स्वाध्याय (T₁ ब्रह्मणं ब्राह्मणं तथा, M₄ [अ]प्यय स्वाध्यायमेव वा (for the post. half) — (L 2776) M₂ s आरण (M₄ *पय) (for वारुण) T यम; G₂ M₄ मम (for मन्त्र) T M₂ s च (for the first वा) M₂ s om. the post. half and the prior half of line 2777 — (L 2777) G₂ वीरुन्म (for *म्रम्) T च (for वा) — (L 2778) G₁ s M₄ देवीं वा (by transp) M₂ s ततो जपेत् (by transp,) — (L 2779) G₁ s M₄ शते

वा (M₄ च) (for ततश्च) M₄ च (for the first वा) T₂ च (for the second वा) — (L 2780) M₂ s वा (for वै) — (L 2781) T Gs तु (for तु) — M₄ om (hapl) lines 2782-2785 — (L 2782) Madras ed तत (for तु तु) T Gs M₂ ततः पात्रं समादा (M₂ *धा)य (for the prior half) T₁ तथा, G₂ हि वा (for तु वा) — (L 2783) Some MSS मृगमय — (L 2784) T₁ याज्ञियानां, G₁ s M₂ s याज्ञिकानां — (L 2785) T₁ च (for तु) — (L 2786) M₄ च (for तु) G₁ s चापर, M₂ s न परं (for नापर) — (L 2787) G₁ तिष्ठेत्तु, M₄ तिष्ठेद्य M₄ om (hapl.) the post. half and the prior half of line 2788 — (L 2788) G₂ न हसेद्य च धीक्षेद्य G_{1,2} स्त्रिय, M₄ स्त्रिया — (L 2789) G_{1,2} M₄ वा (for च) M₄ दृष्ट्वा पुरीषं मूत्रं च M₄ च (for वा) — T₂ M₂ om (hapl) lines 2791-2792 — (L 2791) G₂ आक्रम्य (for आरुह्य) G₁ सर्वथा प्रपथेद्विज — (L 2793) M₂ s स्वावसथ (for त्वा*) M₄ प्राप्य (for प्राप्तो) M₂ भिक्षात्र (for भिक्षां नि) — (L 2794) T Gs M₄ s पादावाजान् (G₂ M₄ *नु), M₂ पाणिपादौ द्वौ (for पादावा जान्वोर) T हस्तम् M₄ s (sup lin) आकोपर M₂ आजान् हस्तकौ पुन. — (L 2799) T G₁ चैव, G₂

यथा च वर्धते सोमो हसते च यथा पुन ।
 तथा पिण्डाश्च वर्धन्ते हसन्ते च दिने दिने ।
 त्रिकालं ज्ञानमस्योक्तं द्विकालमथ वा सकृत् । [2805]
 ग्रहचारी सदा वापि न च वस्त्रं प्रपीडयेत् ।
 स्थाने न दिवसं तिष्ठेद्ब्रह्मैवी वीरासनं व्रजेत् ।
 भवेत्स्थान्दिलशापी वाप्यथ वा वृक्षमूलिक ।
 चकलं यदि वा क्षौमं शाणं कार्पासकं तु वा ।
 आच्छादनं भवेत्तस्य वस्त्रार्थं पाण्डुनन्दन । [2810]
 एव चान्द्रायणे पूर्णं मासस्यान्ते प्रयत्नवान् ।
 ग्राहणान्मोजयेद्भक्त्या दद्याच्चैव च दक्षिणाम् ।
 चान्द्रायणेन चोर्णेन यत्कृतं तेन दुष्कृतम् ।
 तत्सर्वं तत्क्षणादेव भस्मीभवति काष्ठवत् ।
 ग्रहहत्याय गोहत्या सुवर्णस्तैन्यमेव च । [2815]
 भ्रूणहत्या सुरापानं गुरोर्दारिद्र्यतिक्रमं ।
 एवमन्यानि पापानि पातकीयानि यानि च ।
 चान्द्रायणेन नश्यन्ति वायुना पासवो यथा ।
 अनिर्दशाया गोक्षीरमौष्ट्रमादिकमेव च-।
 मृतसूतकयोश्चाश्च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् । [2820]
 उपपातकिनश्चाञ्च पतितान् तथैव च ।
 शूद्रस्योच्छेषणं चैव भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।

भाकादास्य तु हस्तस्थमासनस्थं तथैव च ।
 परहस्तस्थितं चैव भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 अथाग्नेदिधिपोरञ्जं दिधिपूपपतेस्तथा । [2825]
 परिवेत्तुस्तथा चाञ्च परिवित्ताञ्चमेव च ।
 कुण्डाञ्च गोलकाञ्च च देवलाञ्च तथैव च ।
 तथा पुरोहितस्याञ्च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 सुरासव विष सर्पिलक्षा लवणमेव च ।
 तैलं चापि च विक्रीणन्दिजश्चान्द्रायणं चरेत् । [2830]
 एकोद्विष्टं तु यो भुङ्क्ते दिनमध्यगतोऽपि य ।
 भिन्नभाण्डे तु यो भुङ्क्ते द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ।
 यो भुङ्क्तेऽनुपनीतेन यो भुङ्क्ते च स्त्रिया सह ।
 यो भुङ्क्ते कन्यया सार्धं द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ।
 उच्छिष्टं स्थापयेद्द्रोपो यो मोहाद्भोजनान्तरे । [2835]
 दद्याद्वा यदि समोहाद्द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ।
 तुम्बकोशातकं चैव पलण्डुं गृह्णन् तथा ।
 छद्मकं लघुन चैव भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 तथा पर्युषितं चाञ्च पक्कं परगृहागतम् ।
 विपक्कं च तथा मासं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् । [2840]
 उदक्यया शुना वापि चण्डालैर्वा द्विजोत्तम ।
 दृष्टमञ्च तु भुञ्जानो द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ।

अन्यन्, G₂M₄ दद्याद् (for अन्न) — (L 2800) T
 G₈ तथा (for अथ) — (L 2801) T अगुलीभिस्त्रिभि,
 G₈ "ह्यग्रस्थित (for "त्रे स्थित) M₄ -मभित्त (for मन्त्रयेत्).
 — (L 2802) M₃ पुन (for शुचि) — (L 2803)
 T तथा (for the second यथा) — (L 2807) G₈
 स्थानेषु दिवसे तिष्ठेद् (for the prior half) M₃ सैरासन
 (for वीरा) — (L, 2808) T₂ व्रते (for भवेत्) M₃ स
 च (for the first वा) T G₁ s om [अ]पि M₄ मूलक
 (for मूलिक) — (L 2809) M₄ वाप्यथ (for यदि
 वा) T G₈ शोण M₂-4 कार्पासिक Kumbh ed and
 Madras ed तथा (for तु वा) — (L 2810) T G₁
 M₃ वस्त्रार्थं — (L 2811) T प्रयत्नत — (L 2812)
 G₈ M₂-4 तु (for the second च) — (L 2815) G₁
 M₃ स च (for [अ]थ) T -स्तैयम् (for -स्तैन्यम्) M₂-4 वा
 (for च) — (L 2816) G₁ M₃ 4 -त्यतिक्रम — (L.
 2817) T G₈ तपनीयानि (for पातकी) M₃ कानिचिद्
 (for यानि च) — (L 2819) M₃ 4 वा (for च)
 — (L 2820) T G₁ s भक्त्या (for भुक्त्वा) — (L
 2821) T G₈ पतितानां — M₄ om (hapl) lines
 2822-2826 G₁ om (hapl.) from the post half of
 line 2822 up to the prior half of line 2837
 G₃ om (hapl) lines 2823-2828 T₁ M₃ read

lines 2823-2824, after line 2828 — (L 2823)
 Madras ed अथ सस्त (for आसनस) — After line
 2824, M₃ ins

आसन्दीत्यस्तु यो भुङ्क्ते शयनीयगतोऽपि च ।
 यो भुङ्क्ते वा सहस्यस्तु द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ।

— (L 2825) T₂ तथाग्ने-, M₃ s अयाग्र M₃ s
 अपि (for तथा). — (L 2826) T₁ M₃ -परिवित्तेत्
 (for "वेत्तुत्) T₁ परिवेत्ताञ्चमेव च, M₃ परिवित्तुस्तथैव
 च (for the post half) — (L 2829) M₃ s
 सु (M₃ पु) रामांस (for "सव) M₄ घृत (for विषं)
 — (L 2830) M₃ सोम (for चापि) — (L 2831)
 G₃ M₄ जन, M₃ जल- (for दिन)- M₃ यो भुङ्क्ते
 जलमध्यगं (for "thé post half) — (L 2832) G₈
 भडिपि, Kumbh ed and Madras ed भडियु (for
 -भाण्डे तु) — (L 2834) M₄ चैव (for सार्धं) G₃
 M₃ कन्यया सह यो भुङ्क्ते — (L 2837) M₃ तुष G₈
 -कोशातकीं M₃ तुष कोशातकीं चैव M₃ फल्लु. — (L
 2838) T G₈ घृताक, M₃ 4 चि (M₄ छि) वाकं (for छद्मक).
 M₃ जग्ध्वा (for भुक्त्वा) — M₂ 4 om (hapl.) lines
 2839-2840 — (L 2839) G₁ 2 द्विज (for तथा)
 — (L 2841) M₃ उदक्या वा (for "क्यया) T G₃ s च

एतत्पुरा विशुद्धयर्मृपिमिश्रित व्रतम् ।
पावनं सर्वपापानां पुण्य पाण्डव चोदितम् ।
एतेन वसवो रुद्राश्चादित्याश्च दिव गता । [2845]
एतदाद्य परं गुह्यं पवित्रं पावनं स्मृतम् ।
ययोक्तमेतद्यं कुर्याद्विज पापप्रणाशनम् ।
स दिव याति पूतात्मा निर्मलादित्यमनिभः ।

Colophon

वैशपायन उवाच ।

केशवेनैवमुक्ते तु चान्द्रायणविधिक्रमे ।
अपृच्छत्पुनरन्याश्च धर्मान्धर्मात्मजो नृप । [2850]

युधिष्ठिर उवाच ।

सर्वभूतपते श्रीमन्सर्वभूतनमस्कृत ।
सर्वभूतहितं धर्मं सर्वत्र कथयस्व मे ।

भगवानुवाच ।

यद्द्विजजनस्यापि स्वर्गं सुखकरं भवेत् ।
सर्वपापप्रशमनं तच्छृणुष्व युधिष्ठिर ।
कार्तिकाथास्तु ये मासा द्वादशैव प्रकीर्तिताः । [2855]

तेष्वेकमुक्तनियमं सर्वेषामुच्यते मया ।
कार्तिके वस्तु वै मासे नन्दाया सयतेन्द्रियः ।
एकमुक्तेन मद्रको मासमेकं तु वर्तते ।
जलं वा न पिबेन्मासे नान्तरं भोजनात्परम् ।
आदित्यरूपं मां नित्यमर्चयन्सुममाहितः । [2860]
व्रतान्ते भोजयेद्विग्रान्दक्षिणा सप्रदाय च ।
क्रोधलोभविनिर्मुक्तस्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
विधिवत्कपिलादाने यत्पुण्यं समुदाहृतम् ।
तत्पुण्यं समनुप्राप्य सूर्यलोके महीयते ।
ततश्चापि च्युतं कालासुररूपेऽप्युपजायते । [2865]
मार्गशीर्षं तु यो मासमेकमुक्तेन वर्तते ।
कामं क्रोधं च लोभं च परित्यज्य यथाविधि ।
स्नात्वा चादित्यरूपं मामर्चयेन्नियतेन्द्रियः ।
जपश्लेषं तु गायत्रीं मामिका वाग्यतं शुचिः ।
मासे परिसमासे तु भोजयित्वा द्विजाञ्छुचीन् । [2870]
तानर्चयति मद्रकत्या तस्य पुण्यफलं शृणु ।
अग्निहोत्रे कृते पुण्यमाहिताग्नेस्तु यद्भवेत् ।
तत्पुण्यफलमासाद्य यानेनाम्बरशोभिना ।
सप्तर्षिलोके चरति यथाकामं यथासुखम् ।

(for वा) M₄ च्छालैश्च नृपोत्तम — (L 2842) T दृष्टमन्न
न मुजीयाद् (for the post half) — G₈ om. line 2843
— (L 2843) T चरित — (L 2844) G₁ ३ M₈
मृतानां (for पापानां) M₂ ३ चोत्तम (for चोदितम्)
— (L 2845) T om the first च — (L 2846)
T G₈ पवित्रं पापनाशनं (for the post half) — (L
2847) T₁ -प्रणाशनं — G₈ om line 2848 — (L
2848) T₁ दिव स (by transp) T G₂ विमलादित्य-
सनिभं — Colophon. — Sub-parvan T G₂ M₄
वैष्णवधर्मं, G₈ M₂ धर्मशास्त्रं, M₈ विष्णुधर्मं — Adhy-
nams G₁ ३ M₂-३ चान्द्रायणविधि — Adhy no T₁ 100,
T₂ M₄ 109, G₁ २ 99, G₈ 110, M₂ 16, M₈ 98
— (L 2849) T₂-[ए]वमुक्तस्तु, M₂ [ए]नदास्थाने — (L
2850) M₂ ३ अप्यन्यान् (for अन्यांश्च) — (L 2851)
T₂ -नमस्तु ते, M₂ स्कृत — (L 2852) M₂ सर्वं त्व,
M₄ धर्मं (for सर्वं) G₁ ३ न (for मे) — (L
2853) T₂ G₈ M₂-३ स्वर्गं M₂ सुखतर (for 'कर)
— (L 2855) MSS कार्तिकाथास्तु M₂ ३ [ए]ति (for
[ए]व) — (L 2856) G₁ ३ M₄ [ए]व (for [ए]क-)
T₂ -मक्त, G₂ M₂ मुक्ति- (for मुक्त-) — (L
2857) MSS कार्तिके T मासे वै (by transp) M₂
सयतो नर- (for 'तेन्द्रिय) — (L 2859) T₂ मास (for
मामे) T₁ G₁ जलपानं पिबेन्मासम् (for the prior
half) T₁ G₁ अतरा (for नान्तर) — (L 2860)

T₁ G₁ -पुत्र (for रूप) M₂ ३ मा (for मां)
M₂ वापि (for नित्यम्) G₈ अर्चयेत् (for 'यन्) M₂
नित्यमर्चन्तमाहित — (L 2861) M₂ मासति (for
व्रतान्ते) M₂ दक्षिणा T₁ च (for सं-) T₂ G₁ ३ M₂ ३
ददेत्पुन- (for सप्रदाय च) — (L 2864) M₂ ३ प्राप्त-
(for प्राप्य) T मम (for सूर्य) — (L 2865)
M₄ कुरुष्वेषु (sic) (for पुरुषेषु) T दिशा वर्षेषु जायते.
— After line 2865, T M₂ ins

तत्र स्थित्वा चिरं कालमसिन्धिप्रो भविष्यति ।

M₈ cont. M₂ ins after line 2865

तत्र प्रकामं क्रीडित्वा मानुषेऽप्युपजायते ।

राजराजादितो विप्रं कोटीधनपतिर्भवेत् ।

— (L 2866) G₁ मार्गशीर्षे T G₈ य- क्षिपेत् (for
वर्तते) — (L 2867) T₁ G₁ काम (sic) (for काम)
— (L 2868) M₂ सयतेन्द्रिय — (L 2869) M₄ च
(for तु) T₁ मामेकां (sic), T₂ ममेकां, M₈ मामकीं
— (L 2870) G₁ ३ शुचि (for शुचीन्) — (L
2871) T G₁ ३ अर्चयति — (L 2872) T कुते, M₂
तु ते (for कृते) G₈ पुण्ये G₈ M₄ च (for तु)
— (L 2873) M₄ पुण्य — (L 2874) G₁ ३ स
ह सप्तर्षिलोके (for the prior half) G₈ M₂ ३ यथा
काल (for 'काम) — (L 2876) M₄ प्रकाश (for

ततश्चापि च्युत कालाद्धरिवर्षेषु जायते । [2875]
 तत्र प्रकाम क्रीडित्वा राजा पश्चाद्भव्यति ।
 पौषमास क्षपेदेवमेकभुक्तेन यो नर ।
 अर्धयज्ञेव मा नित्य मद्भतेनान्तरात्मना ।
 अहिंसासत्यसहित. क्रोधहर्षविवर्जित ।
 एव युक्तस्य राजेन्द्र शृणु यत्फलमुत्तमम् । [2880]
 विप्रातिथ्यसहस्रेषु यत्पुण्यं समुदाहृतम् ।
 तत्पुण्यं समनुप्राप्य शक्यलोके महीयते ।
 श्वकीर्णस्तत कालादिलावर्षेषु जायते ।
 तत्र स्थित्वा चिर कालमस्मिन्विप्रो भविष्यति ।
 माघमास तथा यस्तु वर्तते चैकमुक्ततः । [2885]
 मदर्धनपरो भूत्वा डम्भक्रोधविवर्जित ।
 मामिकामपि गायित्रीं सप्याया तु जपेद्बुध ।
 दत्त्वा तु दक्षिणामन्ते भोजयित्वा द्विजानपि ।
 नमस्करोति तान्भक्त्या मद्भतेनान्तरात्मना ।
 त्रिकाल ज्ञानयुक्तस्य तस्य पुण्यफलं शृणु । [2890]
 नीलकण्ठप्रयुक्तेन यानेनाम्बरशोभिना ।
 पितृलोकं व्रजेच्छ्रीमान्सेवमानोऽप्सरोगणैः ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा भद्राक्षेपजायते ।
 ततश्च्युतश्चतुर्वेदी विप्रो भवति भूतले ।
 य क्षपेत्फाल्गुन मासमेकभुक्तेन जितेन्द्रिय । [2895]
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्येतन्मन्त्रं जपेत्सदा ।

पायस भोजयेद्विप्रान्चतान्ते सयतेन्द्रिय ।
 मदर्धनपरोऽक्रोधस्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 विमान सारसैर्युक्तमारूढ कामगामि च ।
 नक्षत्रलोके रमते नक्षत्रसदृशाहृति । [2900]
 ततश्चापि च्युत कालात्वेतुमालेषु जायते ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा मानुषेषु मुनिर्भवेत् ।
 चैत्रमास तु यो राजन्नेकभुक्तेन वर्तते ।
 ब्रह्मचारी तु मद्भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 यदग्निहोत्रिण पुण्यं यद्योक्तं व्रतचारिण । [2905]
 तत्पुण्यफलमासाद्य चन्द्रलोके महीयते ।
 ततोऽवतीर्णो जायेत वर्षे रमणके पुनः ।
 भुक्त्वा कामांस्ततस्त्रस्मिन्निह राजा भविष्यति ।
 वैशाखे यस्तु वै मासमेकभुक्तेन वर्तते ।
 द्विजमप्राप्तने कृत्वा भुञ्जन्भूमौ च वाग्यत । [2910]
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यर्धयित्वा दिवाकरम् ।
 घृतान्ते भोजयेद्विप्रांस्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 फलं यद्विधिवत्शोकमग्निष्टोमातिरात्रयो ।
 तत्पुण्यं फलमासाद्य देवलोके महीयते ।
 ततो ह्यैमवते वर्षे जायते कालपर्ययात् । [2915]
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा विप्र पश्चाद्भव्यति ।
 ज्येष्ठमासं तु यो राजन्नेकभुक्तेन वर्तते ।
 विप्रमप्राप्तने कृत्वा भूमौ भुञ्जन्याविधि ।

*म) — (L 2877) T G₁ 2 M₂ 3 पौषमास T₂ G₁
 क्षिपेद् T G₂ यस्तु (for एवम्) T वै (for यो) G₂
 (also as above) द्विज (for नर) — (L 2878)
 M₄ आदित्य (for मां नित्य) M₂ अर्धयज्ञेव तु मां नित्य T
 G₂ मद्भक्तेन (for मद्भतेन) — (L 2879) M₂-4 -निरत'
 (for -सहित) T G₂ क्रोधाद्यायावि (G₂ 'दि)वर्जित
 — (L 2881) M₂ विप्रातिथि- T सहस्रे तु (for 'क्षेपु)
 — (L 2882) M₂-1 फल (for पुण्य) G₂ M₂ -प्राप्त
 (for -प्राप्य) — M₄ om. line 2883 — (L 2883)
 Madras ed अवतीर्णस् (for 'कीर्णस्) — (L 2884)
 G₁ लोके (for विप्रो) — (L 2885) T₁ om च
 M₂ 3 -युक्तिन', M₄ -भक्तन' — (L 2886) T
 ममारुचन (for मद') — (L 2887) T₂ तथा मम,
 G₂ एकाहम्, M₂ मामिकां वा (for मामिकाम्) G₁
 सावित्रीं (for गायित्रीं) M₂ पुन, M₄ द्विज (for बुध)
 — (L 2889) T G₂ तान्सर्वान्, M₂ 3 मद्भक्त्या — (L
 2890) G₂ त्रिकाल- (for 'ल) T₂ -सयुक्तस् (for
 -युक्तस्य) G₁ त्रिकालज्ञानयुक्तस्य — (L 2891) G₁ -प्रस-
 क्तेन (for -प्रयु') — (L 2892) M₄ शीघ्र (for श्रीमान्)

G₂ सेवमानो — (L. 2895) T₂ क्षिपेद्, G₁ 3 M₂ चरेत्
 (for क्षपेद्) G₁ 3 M₂ [5]व्यसशय (G₁ 'यं), M₂ 3
 न सत्रय (for जितेन्द्रिय) — (L 2896) M₄ [र]त्युक्त्वा
 (for [र]त्येतन्) G₂ जपन्सदा, M₂ उदाहरत् (for
 जपेत्सदा) — (L 2898) G₂ तदचन M₂ 3 भूत्वा
 (for उक्त्वा). — (L 2900) M₂ सुख नक्षत्रलोकेषु
 (for the prior half). — G₁ om line 2902 — (L.
 2903) M₄ -भक्तेन. — After line 2903, the sequence
 of lines in T is 2910-2912, 2921, 2914-2916,
 2909, 2910-2912 (r), 2913, 2906-2908, 2917-
 2920, 2921 (r) T om. lines 2904-2905 — (L.
 2904) G₂ M₂ मद्भक्तस् — (L 2905) M₄ यद्योक्त-
 M₂ ब्रह्मचारिण (for व्रत') — M₄ om. lines 2907-
 2908 — (L 2907) T रामणके — (L 2908) T
 भुक्त्वा भोगांस्ततस्तस्माद् (for the prior half) — M₄ om
 lines 2909-2914 — (L 2909) G₁ 2 M₂ वैशाखे यस्तु
 वै मासे (for the prior half) and श्लोक- (for एक-) G₂
 -भक्तेन — (L 2910) T (first time) अग्नाशि (T₂ 'स)
 न G₂ स (for च) T (first time) नित्यश' (for

नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्युक्त्वा समाहित ।
 इन्मानृतविनिर्मुक्तस्य पुण्यफलं शृणु । [2920]
 चीर्णे चान्द्रायणे सम्यग्यत्पुण्यं समुदाहृतम् ।
 तत्पुण्यफलमासाद्य देवलोकं महीयते ।
 भयोत्तरकुरुष्वेव जायते निर्गतस्तत ।
 ततश्चापि च्युत कालादिह लोके द्विजो भवेत् ।
 भाषादमासं यो राजत्रेकभुक्तेन वर्तते । [2925]
 ब्रह्मचारी जितक्रोधो मदर्थनपरायणः ।
 विप्रमग्रासने कृत्वा भूमौ सुञ्जितेन्द्रियः ।
 कृत्वा त्रिषवणं ज्ञानमष्टाक्षरविधानत ।
 ब्रवान्ते भोजयेद्विप्रांन्पायसेन युधिष्ठिर ।
 शुद्धोदनेन वा राजस्तस्य पुण्यफलं शृणु । [2930]
 कपिलाशतदानस्य यत्पुण्यं पाण्डुनन्दन ।
 तत्पुण्यफलमासाद्य देवलोकं महीयते ।
 ततोऽवतीर्णं काले तु शाकद्वीपे प्रजायते ।
 ततश्चापि च्युत कालादिह विप्रो भविष्यति ।
 श्रावणं य क्षपेन्मासमेकमुक्तेन वर्तते । [2935]
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्युक्त्वा मामर्थयेत्सदा ।
 विप्रमग्रासने कृत्वा भूमौ सुञ्जयथाविधि ।
 पायसेनार्थयेद्विप्राञ्जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
 लोभमोहविनिर्मुक्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कपिलादानस्य यत्पुण्यं विषिदत्तस्य पाण्डव । [2940]
 तत्पुण्यं समनुप्राप्य शकलोकं महीयते ।

ततश्चापि च्युत कालादिह द्वीपे प्रजायते ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा विप्रो भवति मानुषे ।
 यस्तु भाद्रपद मासमेकमुक्तेन वर्तते ।
 ब्रह्मचारी जितक्रोध सत्यसधो जितेन्द्रियः । [2945]
 विप्रमग्रासने कृत्वा पाकमेदविवर्जितः ।
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्युक्त्वास्य चरणौ स्पृशेत् ।
 तिलान्वापि घृतं वापि ब्रवान्ते दक्षिणा ददत् ।
 मन्त्रकस्य नरश्रेष्ठ तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 यत्फलं विधिवत्प्रोक्तं राजसूयाश्वमेधयोः । [2950]
 तत्पुण्यफलमासाद्य शकलोकं महीयते ।
 ततश्चापि च्युत कालाज्जायते धनदालये ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा राजा भवति मानुषे ।
 यश्चाप्याश्वयुज मासमेकमुक्तेन वर्तते ।
 मद्रायत्रीं जपेद्भक्त्या मद्रतेनान्तरात्मना । [2955]
 द्विसध्यं वा त्रिसध्यं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ।
 विप्रमग्रासने कृत्वा सयतेन्द्रियमानसः ।
 ब्रवान्ते भोजयेद्विप्रास्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 अश्वमेधस्य यत्पुण्यं विधिवत्पाण्डुनन्दन ।
 तत्पुण्यफलमासाद्य भम लोके महीयते । [2960]
 ततश्चापि च्युत कालादिह द्वीपे प्रजायते ।
 तत्र भुक्त्वा महाभोगानत्र विप्रपरो भवेत् ।

Colophon

वाच्यते) — (L 2914) T₂ M₂ ३ पुण्य- (for पुण्य)
 — (L 2916) G₂ M₂ ३ मोदित्वा (for क्रीडित्वा) — (L
 2917) T च्येष्टमाते G₁ ३ विप्रो द्वेक- (for राजत्रेक-) M₄
 -भक्तेन — (L 2918) M₂ जितेन्द्रिय (for यथाविधि)
 — (L 2919) G₁ M₂ [र]त्युचरन् (for [र]त्यर्चयन्)
 M₄ यथाविधि (for समाहित) — (L 2920) M₄
 कामक्रोध (for इन्मानृत-) T विमुक्तस्तु (for -विनिर्मुक्तस्य)
 — (L 2921) M₄ चीर्ण- (for चीर्णे) — (L
 2922) G₁ तत्पुण्य T तपोलोके, G₁ शकं (for
 देव) — (L 2923) G₁ ३ कुरुते वर्ये (for कुरुष्वेव)
 — (L 2925) Madras ed भक्तेन — (L 2927)
 M₂ मुञ्जभूमौ (by transp) M₄ द्विजोत्तम (for जिते-
 न्द्रिय) — (L 2928) Madras ed त्रिषवण G₁
 -विधारित (for 'नत) — (L 2930) G₁ ३ M₂ ४
 शुद्धोदनेन (for शुद्धोदनेन) G₁ ३ M₂ राजेन्द्र (for वा
 राजस्य) — (L 2931) G₂ M₂ दश- (for -शत)
 M₂ दत्तस्य (for दानस्य) — (L 2932) M₄ भम
 (for देव-) — (L 2933) Madras ed कालेन
 (for काले तु) T स (for प्र-) — (L 2935)

G₁ क्षिपेन् M₄ भक्तेन. T G₂ M₂ नयु (T 'य-
 त', G₂ पांडव, M₂ ३ (sup line as above) भक्तिमान्
 (for वर्तते) — (L 2936) T G₂ अर्चयन् — (L
 2938) G₂ M₂ ३ [अ]र्चयन् (for 'वेद्) M₂ विप्रो — (L
 2940) Hypermetric T M₂ कपिलादस्य, G₂ 'दशस्य;
 M₂ 'शतस्य (for 'दानस्य) M₂ कपिलादानपुण्य यद् (for the
 prior half) — (L 2941) M₂ ३ -प्राप्त — T₂ om
 line 2942 — (L 2942) M₂ महीयते (for प्रजा")
 — (L 2943) G₂ मानुष — (L 2944) Madras ed
 -भक्तेन — (L 2947) M₂ तु (for [अ]त्य) — (L
 2948) T₁ G₁ ३ om. the first वा M₂ तिलान्वाप, M₂
 'न्यपि (sic) (for 'न्वापि) Madras ed घृतान् T ददेत्,
 G₂ ददन्, M₂ दिशेत् (for ददत्) — (L 2954)
 T₁ -युजि, M₂ -युजेन् (sic) (for -युज) Madras
 ed -भक्तेन — (L 2955) T₁ महत्पुण्य, T₂ जपत्रित्य
 (for जपेद्भक्त्या) — After line 2956, T ins

नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्युक्त्वा प्रणम्य च ।
 — (L 2957) T₂ विजितेन्द्रियमानस — (L 2959) M₂
 अश्वमेधे च (for 'धस्य) — T G₂ om line 2961

युधिष्ठिर उवाच ।

एव सवत्सर पूर्णमेकमुक्तेन य क्षिपेत् ।
तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्ममाचक्ष्व केशव ।

भगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव मन्य मे वचनं पुण्यमुत्तमम् । [2965]
यत्कृत्वाय वा कृत्वा नर पापै प्रमुच्यते ।
एकमुक्तेन वर्तेत नरः सवत्सर तु य ।
ब्रह्मचारी ह्यथ शायी जितक्रोधो जितेन्द्रिय ।
शुचि ज्ञानरतो व्यग्रः सत्यवागनसूयक ।
अर्चयन्नेव मा नित्य मद्रतेनान्तरारमना । [2970]
सध्योस्तु जपेन्नित्य मद्रायत्रां समाहित ।
नमो ब्रह्मण्यदेवायैत्यसकृन्मां प्रणम्य च ।
विप्रमग्रासने कृत्वा यावक भैक्षमेव च ।
भुक्त्वा तु वाग्यतो भूमावाचान्तस्य द्विजन्मन ।
नमोऽस्तु वासुदेवायैत्युक्त्वा तु चरणौ स्पृशेत् । [2975]
मासे मासे समासे तु भोजयित्वा द्विजाशुचीन् ।
संवत्सरे तत पूर्णे दद्यात्तु व्रतदक्षिणाम् ।
नवनीतमयीं गां वा तिलधेनुमयापि वा ।
विप्रहस्तच्युतैस्तोयै सहिरण्यै ममुक्षित ।
तस्य पुण्यफलं राजन्कथ्यमानं मया शृणु । [2980]
दशजन्मकृतं पाप ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।
तद्विनश्यति तस्याशु नात्र कार्या विचारणा ।

युधिष्ठिर उवाच ।

सर्वेषामुपवामाना यच्छ्रेयः सुमहत्फलम् ।
यश्च नि श्रेयस लोके तद्भवान्वक्तुमर्हति ।

भगवानुवाच ।

शृणु राजन्यधापूर्वं यथा गीतं तु नारदे । [2985]
तथा ते कथयिष्यामि मद्रक्षाय युधिष्ठिर ।
यस्तु भक्त्या शुचिर्भूत्वा पञ्चम्या मे नराधिप ।
उपवामव्रतं कुर्यान्निकालं चार्धयस्तु माम् ।
सर्वकृतुफलं लब्ध्वा मम लोके महीयते ।

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन्देवदेवेदा पञ्चमी नाम का तव । [2990]
तामह श्रोतुमिच्छामि कथयस्व ममाच्युत ।

भगवानुवाच ।

पर्वद्वयं च द्वादश्यां श्रवणं च नराधिप ।
तत्पञ्चमीति विख्याता मध्विया च विशेषतः ।
तस्मान्तु ब्राह्मणश्रेष्ठैर्मन्त्रिवेशितवृद्धिभिः ।
उपवासस्तु कर्तव्यो मध्वियार्थं युधिष्ठिर । [2995]
द्वादश्यामेव वा कुर्यादुपवाममशक्तवन् ।
तेनाहं परमा प्रीतिं यास्यामि नरपुंगव ।
अहोरात्रेण द्वादश्यां मार्गशीर्षे तु केशवम् ।
उपोष्य पूजयेद्यो मा सोऽधमेघफल लभेत् ।

— (L 2962) G₂ M₁ तत्र (for अत्र) M₂ 4 द्विजवरो, M₃ विप्रवरो. G₂ ततो विप्रो मवेन्नर — Colophon om in T — *Sub-parvan* M₁-4 वैष्णव(M₂ विष्णु)-धर्म — *Adhy name* G₁ 2 M₂ एकमुक्तिविधि, M₂ एकमुक्तिविधान — *Adhy no* G₁ 2 100, G₂ 111, M₂ 17, M₃ 99, M₄ 110 — (L 2963) T पुण्यम् (for पूणम्) M₂ 4 -मक्तेन. T₂ सक्षिपेत्, G₂ M₂ 3 य क्षिपेत्, M₃ वर्तेते (for य क्षिपेत्) — (L 2964) T विद्रास् (for यद्वै) — (L 2965) M₄ सत्त्वं (for सत्यं) — (L 2966) T G₂ कृत्वा वा (by transp) G₂ य कृत्वा तु व्रत चैतन्, M₂ तच्छ्रुत्वाय कृतो वापि (for the prior half) G₂ वि- (for प्र-) — (L 2970) M₂ अचक्षेव तु (for 'यक्षेव) T₁ मा नित्य, M₄ मादित्य (for मा नित्य) — (L 2971) G₁ 2 M₂ जपन् — (L 2973) G₂ अग्रासन and मक्ष्यन्. — (L 2974) G₁ 2 M₂ भूत्वा (for भूमाव्) — (L 2975) M₂ देवदेवाय (for वासु) — (L 2977) M₂ कृतदक्षिणा, M₄ घृतदक्षिणा (for व्रत) — (L 2978) M₂ भेत्तु (for गां वा) — (L 2979) M₂ स हि

पुण्ये (for महिरण्ये) — (L 2980) M₂ वक्ष्यमाण (for कथ्यमाण) — After line 2980, T G₂ and Madras ed ins an addl colophon. — *Sub-parvan* T G₂ वैष्णवधर्म — *Adhy no* T₁ G₂ 100, T₂ 110 — (L 2984) G₂ M₂ 3 अहंसि — (L 2985) T₂ M₂ 4 मया (for यथा-) M₂ नर्व (for -पूर्वं) G₂ मोदते (for नारदे) Kumbh. ed. मयामीह तु मोदते (for the post. half) — (L 2986) G₂ यथा (for तथा) M₂ मद्रक्षय (for 'क्षाव) — (L 2987) G₂ M₂ 3 (inf lsn) यो (for मे) — (L 2988) M₄ उपवाम G₁ क्षाय (for क्षयात्) G₁ यो (for च) G₂ तु स, M₄ युष (for तु माम्) — (L 2991) G₁ 2 M₂ अनव (for अच्युत) — (L 2992) G₁ 2 M₂ पर्वद्वये G₂ M₂-4 द्वादश्या — (L 2993) Madras ed. मत्तंचमी — (L 2994) M₂ तस्माद्भागवतैर्मन्त्रैः (for the prior half) — (L 2995) G₁ 2 विशेषतः (for युधिष्ठिर) — (L 2998) G₂ अहोरात्र च (for 'रात्रेण) G₁ 2 M₄ मार्गशीर्षेण, G₂ 'पे च (for 'पे तु) — (L 2999) T धीमान् (for यो मां) — (L 3000)

द्वादश्या पुष्यमासे तु नाम्ना नारायण तु माम् । [3000]
उपोष्य पूजयेद्यो मा वाजपेयफल लभेत् ।
द्वादश्या माघमासे तु मामुपोष्य तु माघवम् ।
पूजयेद्य समामोति राजसूयफल लभेत् ।
द्वादश्या फाल्गुने मासि गोविन्दाग्यमुपोष्य माम् ।
अर्घयेद्य समामोति ह्यतिरात्रफल नृप । [3005]
द्वादश्या मासि चित्रे तु मा विष्णु मनुष्योप्य य ।
पूजयन्द्वाप्तोति पौण्डरीकस्य यत्फलम् ।
द्वादश्या मामि वैशाखे मधुसूदनमजितम् ।
उपोष्य पूजयेद्यो मा सौऽग्निष्टोमस्य पाण्डव ।
द्वादश्या ज्येष्ठमासे तु मामुपोष्य त्रिविक्रमम् । [3010]
अर्घयेद्य समामोति गत्रा मेघफल नृप ।
आपाटे वामनाग्य ना द्वादश्या मनुष्योप्य च ।
नरमेघस्य स फल प्राप्नोति भरतर्षभ ।
द्वादश्या श्रावणे मामि श्रीधराग्यमुपोष्य माम् ।
पूजयेद्य समामोति पद्मयज्ञफल नृप । [3015]
मासे भाद्रपदे यो मा हृषीकेशाग्यमर्घयेत् ।
उपोष्य स समामोति सौत्रामणिकल नृप ।
द्वादश्यामाश्वयुष्यामे पद्मनाभमुपोष्य माम् ।
अर्घयेद्य समामोति गोमहत्तफल नृप ।
द्वादश्या कार्तिके मामि मा दामोदरमजितम् । [3020]

उपोष्य पूजयेद्यस्तु सर्वक्रतुफल लभेत् ।
केत्रलेनोपवासेन द्वादश्या पाण्डुनन्दन ।
यत्फल पूर्वमुद्दिष्ट तस्यार्धं लभते फलम् ।
श्रवणेऽप्येवमेव मा योऽर्घयेद्भक्तिमान्तर ।
मम सालोक्यमामोति नात्र कार्या विचारणा । [3025]
मासे मासे समभ्यर्च्य क्रमशो मामतन्द्रितः ।
पूर्णे सवत्सरे कुर्यात्पुन सवत्सरार्घनम् ।
एव द्वादशवार्षं यो मद्भक्तो मत्परायण ।
अविघ्नमर्घयानस्तु मम सालोक्यमाप्नुयात् ।
अर्घयेत्कीर्तिमान्यो मा द्वादश्या वेदसहित्वाम् । [3030]
स पूर्वांकफल राजल्लभते नात्र मशय ।
गन्ध पुष्प फल तोय पत्र वा फलमेव वा ।
द्वादश्या मम यो दद्यात्ततो नान्योऽस्ति मखिय ।
एतेन विधिना सर्वे देवा शक्रपुरोगमा ।
मद्भक्ता नरदारूल स्वर्गान्गोस्तु भुञ्जते । [3035]
वैशपायन उवाच ।
एव वदति देवेशे केशवे पाण्डुनन्दन ।
कृताञ्जलि म्नाग्रमिद भक्त्या धर्मात्मजोऽग्रवीत् ।
युधिष्ठिर उवाच ।
सर्वलोकेश देवेश हृषीकेश नमोऽस्तु ते ।

M: पौषमामस्य (for पुष्यनामे तु) — (L. 3001) T G: स
मघो, M: यन्तु, M: य स (for यो मां) Kumbh.
ed वाजिमेघ (for वाजपेय) — (L. 3003) G: स
आप्तोति (for ममां) M: वाजपेय (for राजसूय-) — (L.
3004) T: G: M: मामे — (L. 3005) G: स आमोति
(for ममां) — (L. 3006) M: चैत्रमासे (for मामि चैत्रे),
and मां च विष्णुमुपोष्य तु (for the post half) — (L.
3007) T M: पूजयेत्सममा (M: 'वा'मोति, G: Madras
ed पूजयन्क (G: 'यत्')मामोति, M: पूजयेद्य स चा' (for
the prior half) M: पौण्डरीकफल नृप — (L. 3008)
G: -मखिक (for मखियम्) M: उपोष्य यो मां वैशाखे
द्वादश्या मधुसूदन — (L. 3009) M: पूजयेत्फलमामोति
(for the prior half) T G: अग्निष्टोमफल लभेत् — (L.
3013) T: पूजयन्कलमामोति, M: पूजयेद्यरमेघस्य (for the
prior half) T: नरमेघस्य यत्फल, T: G: M: प्राप्नुयात्तर-
(T: 'शृप')नत्तम, M: स फल प्राप्नुयात्पु — M: om
(hapl) lines 3014-3015 — (L. 3014) G: मासे
— (L. 3015) M: अर्घयेद् (for पूज') M: स चाप्तोति
(for ममां) — (L. 3016) G: M: मामि M: हृषी-
केशमुपोष्य तु (for the post. half) — (L. 3017) M:

अर्घयेत्फलमामोति म्नाग्रमणि नृपोत्तम — (L. 3018) T मासि
— (L. 3019) M: स चाप्तोति (for ममां) G: नर-
(for नृप) — (L. 3020) G: M: मासे G: -सखिक
(for 'तम्) — (L. 3023) M: नर, Kumbh. ed
नृप (for फलम्) — (L. 3024) T: श्रावणे T: G:
तु (for सपि) — (L. 3025) M: आयाति (for आमोति)
— (L. 3028) G: पत्र, G: एतद् (for एव) M: s
-वर्षाणि (for -वर्ष यो) — (L. 3029) M: अविघ्नेन
(for 'भम्) Kumbh. ed मायुज्यम् (for सालोक्यम्)
T अश्रुते (for आमुयात्) M: तत्सालोक्यमवामुयात् — (L.
3030) M: s अभ्यसे (M: 'चंये')त्प्रतिमास यो (for the
prior half) — (L. 3031) T: प्राप्य मद्भक्ते (for
राजल्लभते) — (L. 3032) M: s तथा (for the first
फल) T: अर्घयेद्य (for पत्र वा) G: जलम्, Madras
ed मूलम् (for the second फलम्) — (L. 3033)
G: M: तत्समो न, M: ततो न्यो वा (for ततो नान्यो)
M: पुष्यकृत् (for मखिय) — (L. 3035) G: s M:
-लोकान् (for -भोगान्) — (L. 3037) T G: M: s
कृताञ्जलिपुटस्तोत्रमि (G: 'स्तत्र इ')द भक्त्याम्यु (T: 'क्त्याप्यु-
G: 'क्त्या द्यु)वाच इ (G: च) — (L. 3038)
M: नम (for स्तु ते) — (L. 3039) G: s नित्य

महस्रथिरसे तुभ्य सहस्राक्ष नमो नम ।
 त्रयीमय त्रयीनाथ त्रयीस्तुत नमो नम । [3040]
 यज्ञात्मन्यज्ञसभूत यज्ञनाथ नमो नम ।
 चतुर्भूते चतुर्बाहो चतुर्व्यूह नमो नम ।
 लोकात्मल्लोककृन्नाथ लोकावास नमो नमः ।
 सृष्टिमहारकर्त्रे ते नरसिंह नमो नम ।
 भक्तप्रिय नमस्तेऽस्तु भक्तवत्सल ते नम । [3045]
 ब्रह्मावास नमस्तेऽस्तु ब्रह्मनाथ नमो नमः ।
 रुद्ररूप नमस्तेऽस्तु रुद्रकर्मरताय ते ।
 पञ्चयज्ञ नमस्तेऽस्तु सर्वयज्ञ नमो नमः ।
 कृष्णप्रिय नमस्तेऽस्तु कृष्ण नाथ नमो नम ।
 योगावास नमस्तेऽस्तु योगनाथ नमो नम । [3050]
 हयवक्र नमस्तेऽस्तु चक्रपाणे नमो नम ।
 पद्मभूत नमस्तेऽस्तु पद्मायुध नमो नम ।

वैशपायन उवाच ।

भक्तिगद्गदया वाचा स्तुवत्येव युधिष्ठिरे ।
 गृहीत्वा केशवो हस्ते प्रीतात्मा च न्यवारयत् ।
 निवार्य च पुनर्वाचा भक्तिनन्न युधिष्ठिरम् । [3055]
 वक्तुमेव नरश्रेष्ठ धर्मपुत्र प्रचक्रमे ।

भगवानुवाच ।

अन्यवल्किमिदं राजन्मा स्तौषि नरपुगव ।
 तिष्ठ पृच्छ यथापूर्वं धर्मानिव युधिष्ठिर ।

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवस्त्वत्प्रसादानु स्मृत्वा स्मृत्वा पुन पुन ।
 न शान्तिरस्ति देवेश नृत्यतीव च मे मन । [3060]
 इदं च मम सप्रभ वक्तुमर्हसि माधव ।
 कृष्णपक्षेषु द्वादश्या पूजनीय कथं भवान् ।

भगवानुवाच ।

शृणु राजन्यथातत्त्वं तत्सर्वं कथयामि ते ।
 फलं तु कृष्णद्वादश्यामर्चनाया फलं मम ।
 एकादश्यामुपोष्याथ द्वादश्यामर्चयेत्तु माम् । [3065]
 विप्रानपि यथा लाभ भोजयेद्भक्तिमात्रम् ।
 स गच्छेद्दक्षिणामूर्तिं मां वा नात्र विचारणा ।
 चन्द्रसालोक्यमथ वा ग्रहनक्षत्रपूजितम् ।

Colophon

वैशपायन उवाच ।

केशवेनैवमाख्याते धर्मपुत्र पुन प्रसुम् ।

(for तुभ्य) M₁ [s]स्तु ते (for नम) — T om line 3040 M₁ om (hapl) lines 3040-3041 — (L 3041) M₂ [s]स्तु ते (for नम) — (L 3042) M₁ [s]स्तु ते (for नम) — (L 3043) T G₈ M₈ लोकनाथेऽथ, M₁ सर्वलोकेश (for लोककृन्नाथ) T लोकाधार, G₈ लोवज्येष्ठ, M₂ s (य्य/ लन) लोकनाथ (for लोकावास) G₁ s [s]स्तु ते (for नम) — (L 3044) T₁ G₂ s चर्ते (for -कर्ते) M₂ s नारसिंह — T₁ om (hapl) lines 3045-3052 M₁ om (hapl) line 3045 T₂ reads lines 3045-3046 after line 3048, G₈ reads them after line 3050 M₂ om from the post half of line 3045 up to the prior half of line 3048 — (L 3046) M₂ ब्रह्मावास, M₁ ब्रह्मरूप (for ब्रह्मावास) — (L 3047) M₈ रौद्र- (for रुद्र-) G₈ M₁ रुद्ररूप-पगय ते — After line 3048, Madras ed ins

सृष्टिमहारकर्त्रे ते रुद्रप्रिय नमोऽस्तु ते ।

— T₂ om (hapl) lines 3049-3050 G₈ om. (hapl) line 3049 — (L 3049) M₂ transp the prior half and the post half G₁ M₃ om (hapl.) the post half and the prior half of line 3050 — (L 3050) G₁ योगप्रिय (for योगावास) M₁ योगावास, Kumbh ed and Madras ed योगिनाथ (for योग).

— (L 3051) G₁ s [s]स्तु ते (for नम) — (L 3054) M₁ दक्षिणे (for केशवो) T₁ स, T₂ स, M₂ s तु (for त) — (L 3055) T₁ म (for च) T G₁ s चाह (for वाचा) — (L 3056) G₈ M₁ एव (for एव) G₂ s M₂ s नरश्रेष्ठ — (L 3057) M₁ मा M₂ स्तौषि मां (by transp) — (L 3058) G₁ s धर्मपुत्र (for धर्मानिव) — (L 3059) T प्रमात्र, G₈ M₂-1 प्रसाद (for 'दात्) — (L 3060) G₁ s M₈ मे देव (for देवेश) — (L 3061) M₁ इम (for इद) M₂ इदं च सम्यक्प्रथं त्वं (for the prior half) T G₈ केशव, M₂ मानद (for माधव) — (L 3062) T G₈ पक्षे च, M₂-4 -पक्षे तु (for -पक्षेषु) M₂ s अर्चनीय (for पूज) — (L 3063) G₂ यथा तत्र, M₂-4 यथा तस्य Madras ed पूर्व (for सर्व) M₂ [अ]ह (for ते) — (L 3064) G₁ s परम, M₈ वर तु (for फलं तु) T M₁ अर्चनाद्यत्, G₈ 'नाया (for 'नायां), M₂ अह (for फल) — (L 3066) T यथायोग (for 'हाम) — (L 3067) M₂ s मम (for मां वा) — (L 3068) T सायुज्यम् (for -सालोक्यम्) M₁ नक्षत्रग्रहपूजित — Colophon. — Sub parvan T M₂ s वै (T₂ श्रीवै)-पुण्यधर्म — Adhy name G₁ s M₂ s उपवामविधि' — Adhy no T₁ 102, T₂ M₁ 111, G₁ s 101,

पप्रच्छ दानकालस्य विधेयं च विधिं नृप । [3070]

युधिष्ठिर उवाच ।

देव किं फलमाख्यात दानस्य विपुत्रेषु च ।
सूर्येन्दूपप्लवे चैव दत्ते दाने च यत्फलम् ।

भगवानुवाच ।

शृणुष्व राजन्विपुत्रे मोमार्कग्रहणेषु च ।
धृतीपातेऽयने चैव दानं स्वादक्षयं नृप ।
राजस्ययनयोर्मध्ये विपुत्र सप्रचक्षते । [3075]

ममरात्रं दिने तत्र मध्याया विपुत्रे नृप ।
ग्रहाहं शकरश्चापि निष्ठामं महिवां सकृत् ।
क्रियाकरणकार्याणामेकीभावं चकारणात् ।
धस्माकमेकीमूतानां निःफलं तत्परं पदम् ।
तन्मुहूर्तं परं पुण्यं राजन्विपुत्रसजितम् । [3080]

तदेवाद्यान्तरं ग्रहं परं ग्रहेति कीर्तितम् ।
तस्मिन्मुहूर्ते सर्वेऽपि चिन्तयन्त परं पदम् ।
देवाश्च पितरो रुद्रा वसवश्चाश्विनौ तथा ।
साध्या विश्वे च गन्धर्वा सिद्धा ग्रहर्षयस्तथा ।
सूर्यादयो ग्रहाश्चैव सागरा सरितस्तथा । [3085]

मरुतोऽप्सरसो नागा यक्षराक्षसगुह्यका ।
पूते चान्ये च राजेन्द्र विपुत्रे सयतेन्द्रिया ।

नोपवासां प्रयत्नेन भवन्ति ध्यानतत्परा ।
अन्नं गावास्तिलान्मूर्तिं कन्यादानं तथैव च ।
गृहमाच्छादनं धान्यं वाहनं शयनं तथा । [3090]

यच्चान्यच्च मया प्रोक्तं तत्रयच्छ युधिष्ठिर ।
दीयते विपुत्रेष्वेव श्रोत्रियेभ्यो विशेषतः ।
तस्य दानस्य कौन्तेय क्षयो नैवोपपद्यते ।
वर्धतेऽहरहं पुण्यं तद्दानं कोटिसमितम् ।
विपुत्रे स्नपनं यस्तु मम कुपार्द्धरस्य वा । [3095]

अर्चनं च यथान्यायं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
दशजन्मकृतं पापं तस्य सद्यो विनश्यति ।
दशानामश्वमेधानामिष्टानां लभते फलम् ।
विमानं दिव्यमारूढं कामरूपी यथासुखम् ।
स याति मामकं लोकं रुद्रलोकमयापि वा । [3100]

तत्रस्यैर्देवगन्धर्वैर्गीयमानो यथासुखम् ।
दिव्यवर्षसहस्राणि कोटिमैकं तु मोदते ।
ततश्चापि च्युतं कालादिह लोके द्विजोत्तम ।
चतुर्णामपि वेदानां पारगो ग्रहविद्भवेत् ।
चन्द्रसूर्यग्रहे वापि मम वा शकरस्य वा [3105]

गायत्रीं मामिकां वापि जपेद्यं शकरस्य वा ।
शङ्खतूर्यनिनादैश्च कांस्यवण्डास्त्रैरपि ।
कारयेत्तु ध्वनिं भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ।

G₂ 112, M₂ 18, M₃ 100 — (L 3069) G₂ केन्द्रवे च (for 'वेन') M₂ ननाख्यातो, M₃ [ए]वमाख्यातो G₁ M₂ पुन पुन, G₂ तु त प्रनु, M₃ पुन प्रनु, M₄ प्रनापवान् (for पुन प्रनुम्) — (L 3070) M₂ ३ अर्च्छद् (for पप्रच्छ) — (L 3071) G₂ २ विपुत्रेष्वनोश्चर (for the post half) — (L 3072) M₂ om. (hapl.) from the post half up to the prior half of line 3074 G₁ ३ वक्तुमहमि य (G₂ त) त्कल (for the post half) — (L 3074) G₁ व्यतीपातदिने चैव, G₂ 'पानायने चैव M₂ दत्त (for दान) G फल (for नृप) — (L 3075) T₂ G₂ ३ M₄ मध्य — (L 3076) G₁ २ सने रात्रि (G₂ 'त्रि-), M₂ सनरात्रि, M₄ सने च त्रि (for सनरात्र) G₂ दिन M₂ त्रिसध्यां (for सध्यायां) — (L 3077) G₁ विक्रमं सदितं सकृत् (for the post. half) — (L 3078) M₂-१ -कारण (for -करण) G₁ -कारणत्व- (hypermetric), M₂ -भूतत्व- (for भावत्व-) — (L 3079) G₁ निष्कृति, Madras ed निष्कल (for निष्कल) G₂ पर पर, M₂ पद पर (by transp) — (L 3080) M₄ त (for तन्) T G₂ दिव्य (for पुण्य) M₄ विपुत्र (for विपुत्र) — (L 3082) T G₂ एतन् (for तस्मिन्) G₁ ३ M₂ तु (for ऽपि) G₁ चिन्तयति

M₂ परस्पर (for पर पदम्) — (L 3083) M₂ शक्रश्च (for देवाश्च) — (L 3084) G₁ २ M₂ च विश्वे (by transp), G₂ M₄ विश्वे स — (L 3085) G₁ २ M₂ सोमादयो (for सूर्यां) M₂ ३ सोमो ग्रहगणाश्चैव (for the prior half) G₁ ३ सरित सागरास्तथा — (L 3086) M₂ ३ चाप्सरो (for अप्सरसो) M₂ यक्षा (for यक्ष) — (L 3087) G₂ ३ विपुत्रे (for विपुत्रे) — (L 3089) M₂ गाव T₂ तथा (for तिलान्) M₂ कन्याम् (for मूर्ति) M₂ अन्यदन्यच्च तादृशं (for the post half) — (L 3090) G₁ ३ आयतन (for आच्छादन) — (L 3091) T G₂ प्रोक्त (for प्रोक्त) — (L 3092) M₂ ३ [ए]व (for [ए]व) — (L 3093) G₁ २ M₂ क्षय — (L 3095) G स्नापन, M₂ स्नपना — (L 3096) G₁ २ अर्चनां M₂ ३ पञ्चगव्येन विशिषत् (for the prior half) — (L 3099) M₂ आरूढ — G₁ om (hapl.) lines 3100-3101 — (L 3100) M₄ ग्रह- (for रुद्र) — (L 3101) M₂ तत्र वै (for तत्रस्यैर्) — (L 3102) T सहस्राणां, M₂ 'स्र तु (for 'स्राणि) — (L 3103) M₂ द्विजो भवेत् (for द्विजोत्तम) — (L 3104) T G₂ ब्राह्मणो (for ब्राह्मविद्) — (L 3105)

गान्धर्वैर्होमजप्यैश्च शब्दैरुत्कृष्टनादिभिः ।
दुर्वलोऽपि भवेद्राहु सोमश्च बलवान्भवेत् । [3110]
सूर्येन्दूपप्लवे चैव श्रोत्रियेभ्यः प्रदीयते ।
तत्सहस्रसम भूत्वा दातारमुपतिष्ठति ।
महापातकयुक्तोऽपि यद्यपि स्यान्नरो नृप ।
निलेपस्तक्षणादेव तेन दानेन जायते ।
चन्द्रसूर्यप्रकाशेन विमानेन विराजता । [3115]
याति सोमपुर रम्य सेन्यमानोऽप्सरोगणैः ।
यावदृक्षाणि लिप्यन्ति गगने शशिना सह ।
तावत्कालं स राजेन्द्र सोमलोके महीयते ।
ततश्चापि च्युत कालादिह लोके युधिष्ठिर ।
वेदवेदाङ्गविद्विष्य कोटीघनपतिर्भवेत् । [3120]
युधिष्ठिर उवाच ।
भगवस्तव गायत्री बुध्यते तु कथं नृभिः ।
किं वा तस्या फलं देव ममाचक्ष्व सुरेश्वर ।
भगवानुवाच ।
द्वादश्या विपुले चैव चन्द्रसूर्यग्रहे तथा ।
अयने श्रवणे चैव न्यतीपाते तथैव च ।
अश्वत्थदर्शने चैव तथा महर्शनेऽपि च । [3125]

जह्वा तु मम गायत्रीमथ वाष्टाक्षरं नृप ।
आर्जितं दुष्कृतं तस्य नाशयेन्नात्र सदाय ।
युधिष्ठिर उवाच ।
अश्वत्थदर्शनं चैव किं त्वदर्शनसमितम् ।
एतत्कथय देवेश पर कौतूहलं हि मे ।
भगवानुवाच ।

अहमश्वत्थरूपेण पालयामि जगन्नयम् । [3130]
अश्वत्थो न स्थितो यत्र नाह तत्र प्रतिष्ठित ।
यत्राह सस्थितो राज्ञश्च अश्वत्थापि तत्र वै ।
यस्त्वेनमर्थयेन्नक्त्या स मा साक्षात्समर्चति ।
यस्त्वेन प्रहरेत्कोपान्मामेव प्रहरेतु स ।
तस्मात्प्रदक्षिणं कुर्यान्न छिन्द्यादेनमन्वहम् । [3135]
व्रतस्य पारणं तीर्थमार्जवं तीर्थमुच्यते ।
देवशुश्रूषणं तीर्थं गुरुशुश्रूषणं तथा ।
गुरुशुश्रूषणं तीर्थं तीर्थज्ञानस्य धारणम् ।
नराणां पोषणं तीर्थं गार्हस्थ्यं तीर्थमुच्यते ।
आतिथेयं परं तीर्थं मतिथिस्तीर्थमुच्यते । [3140]
ब्रह्मचर्यं परं तीर्थं त्रेतामिस्तीर्थमुच्यते ।
मूलं धर्मं तु विज्ञाय मनस्तत्रावधार्यताम् ।

G₁ : ज्योमिन्, M₂ धान्नि (for वापि) — (L 3107)
Kumbh. ed -स्वनैश्चैव (for निनादेश्च) — (L 3108)
M₂ महत् (for शृणु) — (L 3109) T G₂ गधर्वैर्
G₂ गधर्वैर्वा मध्वमैश्च (for the prior half) G₁ : जप्तेर्
(for शब्दैर्) G₁ -नामभिः, M₂ : -नादिभिः (for
-नादिभिः) — (L 3110) G₂ M₂ हि, M₂ [s] भि-
(for सपि) . — (L 3111) M₂ यद्दे (for चैव) T₂
ग्रहणे विपुले चैव (for the prior half) — (L 3112)
G₁ M₂ : -गुण (for -सम) T -तिष्ठते — (L 3113)
M₂ -सयुक्तो (for युक्तोऽपि) G₁ : नरोत्तम (for नरो
नृप) — (L 3114) G₁ : निष्पापस् (for निले)
T₂ नादेन (for दानेन) — (L 3118) T महाराज (for
स राजेन्द्र) — (L 3119) M₂ नराधिप (for युधिष्ठिर)
— (L 3120) T कोटि (for कोटी-) — (L 3121)
G₁ M₂ : जप्यते (for बुध्यते) G₁ : विभो, M₂ मया
(for नृभिः) — (L 3122) M₂ : सन्ममाचक्ष्व केशव
(for the post. half) — (L 3123) T G₂ [s] पि
वा (for तथा) — (L 3124) M₂ अयने ग्रहणे पुण्ये (for
the prior half) T₂ व्यतिपादे — (L 3125) G₂
-दर्शनेनैव, M₂ : 'नेनापि (for 'ने चैव) G₁ M₂
महर्शनेन (for 'नेऽपि) — (L 3126) G₁ : M₂
जप्या (for जह्वा) M₂ [अ] षाक्षरी — (L 3127) T
G₂ अर्जितं M₂ यावत्जीव विनाशयेत् (for the post. half)

— M₂ om lines 3128-3129 — (L 3128) T₁ G₂
-दर्शने. G₁ किंचिद् (for किं त्वद्) — G₁ om. line
3131 — (L 3133) T₁ मा (for मां) — (L
3134) M₂ य (for स) — (L 3135) T₂ एवम्
(for एनम्) — M₂ : read lines 3136-3281 after
line 3329 — (L 3136) M₂ : चरण (for पारण)
G₂ पूर्णम् (for तीर्थम्) M₂ om (hapl.) from the
post. half up to the prior half of line 3150
Madras ed सर्वतीर्थेषु पांडव (for the post. half)
— (L 3137) T₁ देवे, G₂ वेद- (for देव-) M₂ :
द्विज- (for गुरु) T₁ G₁ त्रेतामिस्तीर्थमुच्यते (for the
post half) — After line 3137, Madras ed ms.

पुत्रस्य पारणं तीर्थमार्जवं तीर्थमुच्यते ।

— G₁ om line 3138 and the prior half of line 3139.
— (L 3138) T द्विज-, G₂ पितृ- (for गुरु) M₂ :
ज्ञान, Madras ed अर्थ (for तीर्थ) G₂ M₂ : पारण
(for धारणम्) G₂ मातृशुश्रूषणस्तथा (for the post. half).
— (L 3139) G₂ : दाराणां (for न) G₂ तोषण (for
पो) M₂ : दारमतोषणं तीर्थं — (L 3140) G₂ :
M₂ : आतिथेया G₁ : ब्रह्मतीर्थं सनातन (for the post
half) — (L 3141) T गुरुशुश्रूषणं तथा (for the post.
half) — (L 3142) G₂ M₂ : मूलं ष (M₂ 'लष) र्मस

गच्छ तीर्थानि कौन्तेय धर्मो धर्मेण वर्धते ।
द्विविध तीर्थमित्याहुः स्यान्नर जङ्गम तथा ।
स्यावराजङ्गमं श्रेष्ठ ततो ज्ञानपरिग्रहम् । [3145]
कर्मणापि विशुद्धस्य पुरुषस्येह भारत ।
हृदये सर्वतीर्थानि तीर्थमूतः स उच्यते ।
गुरुतीर्थं परं ज्ञानमवस्तीर्थं न विद्यते ।
ज्ञानतीर्थं परं तीर्थं ब्रह्मतीर्थं मनातनम् ।
क्षमा तु परम तीर्थं सर्वतीर्थेषु पाण्डव । [3150]
क्षमावतामप्य लोके परश्चैव क्षमावताम् ।
मानितोऽमानितो धापि पूजितोऽपूजितोऽपि वा ।
आकृष्टस्वर्जितो वापि क्षमावास्तीर्थमुच्यते ।
क्षमा दम् क्षमा दानं क्षमा यज्ञ क्षमा तप ।
क्षमाहिंसा क्षमा धर्म क्षमा चेन्द्रियनिग्रह । [3155]
क्षमा दया क्षमा यज्ञ क्षमयैतद्भूत जगत् ।
क्षमावान्प्राप्तुयात्स्वर्गं क्षमावान्प्राप्तुयाद्यश ।
क्षमावान्प्राप्तुयान्मोक्षं तस्मान्मा तीर्थमुच्यते ।
आत्मा नदी भारतपुण्यतीर्थ-
मात्मा तीर्थं सर्वतीर्थप्रधानम् । [3160]
आत्मा तु यज्ञ सततं मन्यते वै

स्वर्गो मोक्ष सर्वमात्मन्यधीनम् ।
आचारनैर्मल्यसुपागतेन
सत्यप्रसन्नक्षमशीतलेन ।
ज्ञानाम्बुना स्नाति च यो हि नित्यं [3165]
किं तस्य भूय सलिलेन कृत्यम् ।
युधिष्ठिर उवाच ।
भगवन्सर्वपापघ्नं प्रायश्चित्तमदुष्करम् ।
त्वद्भक्तस्य सुरश्रेष्ठ मम त्वं वक्तुमर्हसि ।
भगवानुवाच ।
रहस्यमिदमत्यर्थमश्राव्य पापकर्मणाम् ।
अधार्मिकाणामश्राव्यं प्रायश्चित्तं ब्रवीमि ते । [3170]
पावनं ब्राह्मणं दृष्ट्वा मद्रतेनान्तरात्मना ।
नमो ब्रह्मण्यदेवायैत्यसिवादनमाचरेत् ।
प्रदक्षिणं च त्रिं कुर्यात्पुनरष्टाक्षरेण तु ।
तेन तुष्टो नरश्रेष्ठ तत्पाप क्षपयाम्यहम् ।
यत्र कृष्टा वराहस्य मृत्तिका शिरसा वहन् । [3175]
प्राणायामशतं कृत्वा नर पापैः प्रमुच्यते ।
दक्षिणावर्तं शङ्खाद्वा कपिलाशुक्लौऽपि वा ।
प्राक्स्रोतसं नदीं गत्वा ममापवनसन्निधौ ।

विशय — (L 3145) G₂ परिग्रहाद् — (L 3147) M₂ मृतस्य (for 'मृत' स) — (L 3148) G₂ M₂ गुरुत्, M₂ कुरु (for गुरु) T एतत् (for अतत्) — (L 3149) T ज्ञानं (for ज्ञान-) T G₂ M₂ तपस् (for पर) — (L 3150) M₂ तत् (for तु) and भारत (for पाण्डव) — (L 3151) T G₂ M₂ परलोकं (for परश्चैव) — (L 3153) M₂ तापिनो (for तजिनो) — (L 3154) T G₁ : क्षमा यज्ञ, M₂ क्षमाशय (for क्षमा दानं) T G₁ : M₂ मत्स्य, M₂ यज्ञ (for यज्ञ) G₁ : M₂ दानं (for तपः) — (L 3155) M₂ -विग्रहं (for -नियहं) — (L 3156) M₂ शीलं (for दया) M₂ यज्ञ G₁ : M₂ [ए]व (for [ए]वद्) — After line 3156, G₁ : M₂ ins

क्षमावान्प्राप्तुयान्मोक्षं तस्मान्मा तीर्थमुच्यते ।

— M₂ om. (hapl.) line 3157 — (L 3158) G₁ : सायु स, Madras ed. तीर्थं स (for सा तीर्थम्) G₂ तन्माच्छ्रेष्ठा क्षमोच्यते (for the post half) — (L 3159) T -तीथा — (L 3160) T आत्मा (for आत्मा) — (L 3161) T आत्मा यज्ञं सामं चात्मानं (T₂ य)था वै, G₂ M₂ आत्मा यज्ञं (M₂ 'त) सममात्मन्यथा वै, M₂ : Madras ed आत्मा यज्ञं सर्व-मात्मन्यथैव (Madras ed 'थो वै) — (L 3162) T

आरमप्रधान, M₂ 'न्यधीत — (L 3163) G₂ आचार्य- (for 'र-) T G₂ M₂ : आचा (G₂ 'था) रवस्वातरक्षाङ्कि- (T₁ 'क्षाङ्क-, M₂ 'गाङ्कि)नेन — (L 3164) G₂ -क्षण- (for -क्षम) T₁ सत्यं प्रसन्नं क्षणशीतलेन, T₂ सत्यं प्रनादक्षमं, G₁ : सत्यं क्षमानिस (G₂ 'स्त)ङ् — (L 3165) G₂ पूर्णांबुना, M₂ ज्ञानं पुरा (for ज्ञानाम्बुना) T G₁ : M₂ हि (for च) T यश्च नित्यं, G₁ : M₂ नित्यमेव (for यो हि नित्यं) — (L 3166) G₂ भोगेन धनेन (for मूय सलिलेन) G₁ : तीर्थं (for कृत्यम्) — (L 3167) M₂ : सुदुष्कर — (L 3168) M₂ नर (for सुर-) M₂-1 वक्तुं त्वम् (by transp) — (L 3169) M₂ अत्यतम् (for अत्यर्थम्) G₂ M₂ : पापकर्मिणां — (L 3170) M₂ अवैष्णवानाम् (for अधार्मिकाणाम्) — (L 3172) M₂ [र]स्यभिवाच यथाविधि (for the post. half) — (L 3173) Kumbh. ed. and Madras ed य (for त्रि) — (L 3174) M₂ नरण्यात् (for 'श्रेष्ठ) G₁ : M₂ तेन तुष्टेन (G₂ 'ष्टे तु) विप्रेण (for the prior half) T क्षमयामि (for क्षपं) — (L 3175) G₁ : पोत्रकृष्टा, M₂ : क्षेत्रकृष्टा (M₂ 'ज्णां) (for यत्र कृष्टा) — (L 3176) M₂ वि- (for प्र) — (L 3177) M₂ -शख — (L 3178) M₂-1 मम सूक्तेन सत्यं (for the post half) — M₂ reads line 3179 twice — (L 3179) G₂ M₂ (second time) सकृदेव हि (G₂ तु)

सलिलेन तु य स्नायात्सकृदेव रविग्रहे ।
 तस्य यत्सचित पाप तत्क्षणादेव नश्यति । [3180]
 मस्तकान्नि सृतेस्तोयैः कपिलाया युधिष्ठिर ।
 गोमूत्रेणापि य स्नायाद्गोहिण्या मम वा दिने ।
 विप्रपादच्युतैर्वापि तोयै पाप प्रणश्यति ।
 नमस्येद्यस्तु मद्भक्त्या शिशुमार प्रजापतिम् ।
 चतुर्दशाङ्गसयुक्त तस्य पाप प्रणश्यति । [3185]
 ततश्चतुर्दशाङ्गानि शृणु तस्य नराधिप ।
 शिरो धर्मो हनुर्ग्रहा पुच्छावुत्तरदक्षिणौ ।
 हृदय तु भवेद्विष्णुर्हस्तौ स्याता तथाश्विनौ ।
 अग्निर्मध्य भवेद्वाजिल्लिङ्गं सवत्सर भवेत् ।
 मित्रावरुणकौ पादौ पुच्छमूल हुताशन । [3190]
 तत पश्चाद्भवेदिन्द्रस्तत पश्चात्प्रजापति ।
 अमय च तत पश्चात्स एव ध्रुवसंज्ञित ।
 एतान्यङ्गानि सर्वाणि शिशुमारप्रजापते ।
 पिबेत्तु पञ्चगव्य य पौर्णमास्यामुपोष्य तु ।
 तस्य नश्यति तत्सर्वं यत्पाप पूर्वसचितम् । [3195]
 तथैव ब्रह्मकूर्चं तु समग्रं तु पृथक्पृथक् ।

मासि मासिः पिबेद्यस्तु तस्य पाप प्रणश्यति ।
 पाप च ब्रह्मकूर्चं च शृणु मन्त्र च भारत ।
 पालाश पद्मपत्र वा ताम्र वाय हिरण्यमयम् ।
 सादयित्वा तु गृह्णीयात्तनु पात्रमुदाहृतम् । [3200]
 गायत्र्या गृह्य गोमूत्र गन्धद्वारेति गोमयम् ।
 आप्यायस्वेति च क्षीर दधिक्राव्णेति वै दधि ।
 तेजोऽसि शुक्रमित्याज्य देवस्येति कुशोदकम् ।
 आपो हि ष्ठेति सगृह्य यवचूर्णं यथाविधि ।
 ब्रह्मणे च यथा हुत्वा समिद्धे च हुताशने । [3205]
 आलोढ्य प्रणवेनैव निर्मथ्य प्रणवेन तु ।
 उद्धृत्य प्रणवेनैव पिबेत्तु प्रणवेन तु ।
 महतापि स पापेन त्वचेवाहिर्विमुच्यते ।
 मद्र न इति य पाद पठेद्वत्सहितां यथा ।
 अन्तर्जले वाथादित्ये तस्य पाप प्रणश्यति । [3210]
 मम सूक्त जपेद्यस्तु नित्य मद्भक्तमानसः ।
 न पापेन तु लिप्येत पद्मपत्रमिवाम्भसा ।

Colophon

(for सलिलेन तु) M¹ सलिलेन (for सकृदेव) M² सलिले
 रविग्रहे, M³ (first time) सलिले चावगाहयेत् (for the
 post. half) —(L 3183) G¹ : M² विप्रपादाच् —(L
 3184) G¹ : शिशुमार- M² शिशुमार प्रजापति —(L
 3185) G¹ -सरिक (for -सयुक्त) G² : तत्क्षणादेव
 नश्यति (for the post half) — After line 3185,
 M² : ins.

युधिष्ठिर ।

चतुर्दश सुरश्रेष्ठ नस्याङ्गानि प्रजापते ।

क्रमेण नामतस्तानि वक्तुमर्हसि मानद ।

भगवान् ।

—(L 3186) G² M² युधिष्ठिर (for नराधिप) —(L.
 3187) M² : यमो (for धर्मो) G¹ वृषाव्, G² पृषाव्
 (for पुच्छाव्) —(L 3188) G¹ : असौ, M² : हस्ते
 (for हस्तौ) —(L 3189) G¹ : M² अग्निर् (for
 अग्निर्) M² : सवत्सरो G² लिंगस्यांत यथा भवेत् (for
 the post half) —(L 3190) M² मित्रावरुणतौ
 G¹ : M² ऊरुद्रह (for पुच्छमूल) —(L 3191)
 M² : अत (for तत) T¹ G² गृहस्पति (for प्रजा
 पति) —(L 3192) G² उमय (for अ*) T G²
 ध्रुव (for तत) —(L 3194) T पचगव्येन, G²
 *गव्य स (for *गव्य य) M² : उपोषित —(L
 3197) T मामे मासे G² क्षिपेद् (for पिबेद्)

—(L 3198) M² तत्र, Kumbh. ed तत्र (for
 मन्त्र) M² पात्र च ब्रह्मकूर्चस्य मन्त्र च शृणु भारत —(L
 3199) M²-4 पलाश —(L 3200) G² सायित्वा
 (for साद*) M² पूर्वम् (for पात्रम्) —(L 3201)
 T¹ गायत्रिया (hypermetric) M² गृह्यते मूत्र, Kumbh.
 ed गृह्यते मूत्र (for गृह्य गोमूत्र) —(L 3202) G²
 गो (for च) T² ऋषेति, G² ऋव्णेति, M² ऋवि-
 ण्णेति (hypermetric) (for ऋव्णेति) M² दधितक्रेति
 तथा दधि (sic) —(L 3203) T तेज शुक्रमसीत्याज्य,
 G² : तेजोसि शुक्रमसीत्याज्य (hypermetric), M² :
 आज्य शुक्रमसीत्येव (for the prior half) G¹ : त्वेति
 (hypermetric) (for [इ]ति) —(L 3204) G¹ आपो
 हि ष्ठेत्तृचा गृह्य M² यवपूर्द M² यथाक्रम (for *विधि)
 —(L 3205) T² ब्रह्मणेति (for *जे च) M² तथा.
 M² हुत्वा ब्रह्माहुनी सर्वा (for the prior half) T
 समिषैश्च M² : ससृद्धेऽपि यथाविधि —(L 3206)
 G¹ : निर्मथ्य, M² : उद्धृत्य. —(L 3207) M² निर्मथ्य
 (for उद्धृत्य) —(L 3209) T G² पार्थ (for
 पाद) G¹ पठन्, M² जपेद् (for पठेद्) G¹ : सदा,
 G² इमां, M² : सम, M² अय (for यथा) —(L
 3210) G¹ [अ]न्यादित्ये —(L 3211) T पठेद् (for
 जपेद्) —(L 3212) M²-4 न स पापेन लिप्येत
 —Colophon. —Sub-parvan T M² शीवैष्णवधर्म,

युधिष्ठिर उवाच ।

कीदृशा ब्राह्मणा दुग्धा भावशुद्धा सुरेश्वर ।
यत्कर्म सफलं नेति कथयन्व नमाच्युत ।

भगवानुवाच ।

शूयु पाण्डव तन्मर्वं ब्राह्मणाता ययाक्रमम् । [3215]
सफलं निष्फलं चैव तेषां कर्म व्रजामि ते ।
त्रिदण्डधारणं मौनं जटाधारणमुपहनम् ।
वल्कलानिनमसामो धृतचर्याभिर्धेचनम् ।
अग्निहोत्रं वने वान्तं स्वाध्यायं दानमाक्रिया ।
सर्वाण्येतानि वै सिप्या यदि भागो न निर्मलः । [3220]
अग्निहोत्रं वृथा राजन्वृथा वेदान्नाथैव च ।
शीलेन देवान्मुष्यन्ति श्रुतयन्त्रं कारणम् ।
क्षान्तं दान्तं जितक्रोधं जितमानं जितेन्द्रियम् ।
वनस्य ब्राह्मणं मन्ये शोषां शूद्रा इति मृता ।
अग्निहोत्रं व्रतपरान्वाध्यायनिष्ठाशुचौन । [3225]
उपवामरनान्दानान्दान्देवा ब्राह्मणास्त्रिदु ।
न जानि पृथगे राजन्गुणा कल्याणकारणा ।
चण्डाल्यपि गृन्मस्य त देवा ब्राह्मणं त्रिदु ।

मन शौचं कर्मशौचं कुलशौचं च भारत ।
शरीरशौचं वान्शौचं शौचं पञ्चविधं स्मृतम् । [3230]
पञ्चस्येतेषु शौचेषु हृदि शौचं विशिष्यते ।
हृदयस्य तु शौचेन स्वर्गो गन्तव्यं मानवा ।
अग्निहोत्रपरिश्रमं प्रमत्तं क्रयविक्रये ।
वर्णमकरकर्ता च ब्राह्मणो वृषलैः समः ।
यस्य वेदश्रुतिर्नष्टा कर्षकश्चापि यो द्विजः । [3235]
विकर्मणेनो कान्तेय स वै वृषल उच्यते ।
वृषो हि धर्मो विशेष्यमनस्य यं कुरुते लयम् ।
वृषलं तं त्रिदुर्देवा निदृष्टं श्वपचाटपि ।
मृत्निर्मिदं प्रतामिर्यं शूद्रं स्तौति मानवः ।
न च ज्ञा स्तौति पापा मामा माक्रोशयेद्दृशम् । [3240]
शरत्तौ तु यथा क्षीरं ब्रह्म वै वृषले तथा ।
दुष्टतामेति तन्मर्वं श्रुता लीढं हविर्यथा ।
अहानि वेदान्ब्रह्मणो मीमासा न्यायविक्रमः ।
धर्मशास्त्रं पुराणं च विद्या ह्येताश्चतुर्दश ।
यान्युक्तानि मया सम्यग्विद्याम्यानानि भारतः । [3245]
उत्पत्तानि पवित्राणि पावनार्थं तथैव च ।
तन्मात्तानि न शूद्रस्य स्पृष्टव्यानि युधिष्ठिर ।

M₂ वैन्दे धनशस्त्रे, M₃ विष्णुभ - Adhy name M₂
प्रायश्चित्तविधि - Adhy no T₁ G₁ : M₂ 102, T₂
M₃ 112, G₂ 113, M₃ 12 - (L 3213) M₂ भावात्
(for भाव) - (L 3214) M₂ दत्तन्मदल नैति (for
the prior half) G₁ : [अ]नव (for [अ]च्युत) - (L
3215) M₂ युधिष्ठिर, M₃ विद्रेयत (for ययाक्रमम्)
- (L 3216) T₂ G₂ M₂ [र]ति (for [र]व) - G₂
om line 3217 - (L 3217) M₂ गारिण G₁ नदन
(for नुदन्म्) - (L 3218) M₂ नवामा - (L
3219) M₂ : स्वाध्यायो G₁ : दान- (for दान) M₂
-सक्रिया (for -सक्रिया) - (L 3221) M₂ यथा (for
the second वृथा) G₂ देवान् (for वेदान्) - After
line 3221, M₂ : ins

शीलहीनस्य विप्रस्य शीलं स्वस्य साधनम् ।

- (L 3222) M₂-s वेदान् (for वेदास्) G₂ शीलेन
देवान्मुष्यन्ममा पितरस्त्वया - (L 3223) M₂ जिनान
(for जिनात्मान) - (L 3224) G₂ अद् (for
अस्य) G₂ दृति (for मृता) - (L 3226) T₂ G₂
-ननवर्गम्; M₂ परान्तात्मा (for -गान्ता) - (L 3227)
G₁ : न जान्या पूर्वतो गजन्, M₂ : न जानिपृथयास्ते राजन्
(for the prior half) M₂ : कल्याणकारका - (L 3228b)
T₁ M₂ उक्तम् (for ब्राह्मणं) - (L 3231) M₂ : [र]पु
च, M₂ [र]व तु (for [र]विषु) G₁ धृति- (for हृति)

- (L 3233) T -रिस्रष्टा T G₁ : प्रमत्ता, G₂ प्रमद्वा
G प्रयविक्रये (G₂ 'य) - (L 3234) T -कर्तारो (for
कर्ता च) T ब्राह्मणा वृषलं नमा - (L 3235) G₂
वस्य वेदश्रुतिनास्ति (for the prior half) G₁ कर्षकश्चापि
यं द्विजा - (L 3237) M₂ : धर्मो हि (by transp)
- (L 3238) T G₂ जिज्ञानीवान् (for त्रिदुर्देवा) M₂ :
निदृष्टा G₁ श्वपचाटपि - (L 3239) G₂ स्मृतिर्निर्;
M₂ दृति (for मृति) T G₂ मृताभिर, M₂ मृताभि
(for मृताभिर) M₂ : यं स्तौति वृषलन्तु मा; M₁ नृद
नौनीति नां नर (for the post half) - (L 3240)
M₂ स (for च) T G₂ ममाक्रोशयेद्दृश (T also
नृप), M₂ म ममाक्रोशयेद्दृश, Madras ed. म तु चंडाल
द्व च (for the post half) - (L 3241) T₁
श्वपुत्रो, T₂ श्वपुत्र, G₁ श्वपुत्रो, G₂ श्वपुत्र (for श्वपुत्रो)
T₂ G₂ च (for तु) G₁ ब्रह्मण (for वृषले) T G₂
ब्रह्मणस्य विन (G₂ प्रा)दयति - (L 3242) T G₂
अदृष्टो क (T₂ 'दृष्ट, G₂ 'दृष्टो दृष्टतामेति, M₂-s अदृ
(M₂ 'दृष्ट) दृष्टतामेति (for the prior half) G₂
तीर्थ (for लीढ) - (L 3243) T पदचतुर्वेदा, G₂
पदच सर्वेषां, M₂ चतुरो वेदा (for वेदान्ब्रह्मणो) - (L
3244) T G₂ पुराणं धर्मशास्त्रं च (for the prior half)
- (L 3245) G₁ यदि (for याभि) - (L 3246)

सर्वं तच्छूद्रसंस्पृष्टमपवित्रं न सशय ।
 लोके श्रीण्यपवित्राणि पञ्चामेध्यानि भारत ।
 श्वा च शूद्र श्वाकश्चेत्यपवित्राणि पाण्डव । [3250]
 देवल कुकुटो यूप उदक्या वृषलीपति ।
 पञ्चैते स्युरमेध्याश्च स्पष्टन्या न कथंचन ।
 स्पृष्टैतानष्ट वै विप्र सचेलो जलमाविशेत् ।
 मद्भक्तान्शूद्रसामान्यानवमन्यन्ति ये नरा ।
 नरकेष्वेव तिष्ठन्ति वर्षकोटिं नराधमा । [3255]
 चण्डालमपि मद्भक्त नावमन्येत बुद्धिमान् ।
 अवमत्य पतन्त्येव रौरवे नरके नरा ।
 मम भक्तस्य भक्तेषु प्रीतिरभ्यधिका नृप ।
 तस्मान्मद्भक्तभक्ताश्च पूजनीया विशेषत ।
 कीटपक्षिमृगाणा च मयि संन्यस्तचेतसाम् । [3260]
 उर्ध्वामेव गतिं विद्धि किं पुनर्ज्ञानिना नृणाम् ।
 पत्र वाप्यथ वा पुण्य फल वा जलमेव वा ।
 ददाति मम शूद्रोऽपि शिरसा धारयामि तत् ।
 विप्रानेवार्धयेद्भक्त्या शूद्र प्रायेण मत्प्रिय ।
 तेषां तेनैव रूपेण पूजां गृह्णामि भारत । [3265]

वेदोक्तेनैव मार्गेण सर्वभूतहृदि स्थितम् ।
 मामर्धयन्ति ते विप्रा मत्यायुज्यं व्रजन्ति ते ।
 मद्भक्तानां हितायैव प्रादुर्भाव कृतो मया ।
 प्रादुर्भावाकृति काचिदर्धनीया युधिष्ठिर ।
 आसामन्यतमा मूर्ति यो मद्भक्त्या सनर्धति । [3270]
 तेनैव परितुष्टोऽह भविष्यामि न संशयः ।
 मृदा च मणिरत्नैश्च ताम्रेण रजतेन वा ।
 कृत्वा प्रतिकृतिं कुर्यादर्धना काञ्चनेन वा ।
 पुण्य दशगुण विद्यादेतेषामुत्तरोत्तरम् ।
 जयकामोऽर्धयेद्राजा विद्याकामो द्विजोत्तम । [3275]
 वैश्यो वा धनकामस्तु शूद्र पुण्यफलप्रिय ।
 सर्वकामा स्त्रियो चापि सर्वान्कामानवाप्नुयु ।

Colophon.

युधिष्ठिर उवाच ।

कीदृशानां तु शूद्राणां नातुगृह्णामि चार्धनम् ।

उद्देगस्तव कस्मान्तु तन्मे ब्रूहि सुरेश्वर ।

भगवानुवाच ।

अव्रतेनाप्यभक्तेन स्पृष्टा शूद्रेण चार्धनाम् । [3280]

G₁ 2 M₄ सुवनार्थ (for पाव°) T G₈ युधिष्ठिर (for तथैव च) — (L 3247) G₈ शूद्रान्ये, M₂ 8 शूद्राद्यै T स्पष्टन्यानि (for स्पष्ट°) M₂ 8 तथैव च (for युधिष्ठिर) — (L 3248) G₁ सर्वं, M₄ सर्वं च (for सर्वं तत्) M₂ 8 -वमन्यत्थम् (for -सस्पृष्टम्) — G₈ om lines 3249-3250 — (L 3250) T शूद्रश्च (by transp) — (L 3251) G₁ 2 गायक (for देवल°) G₈ काक यूपश्च (for कुकुटो यूप) G₁ 2 उदक्या — (L 3252) T₂ य प्रते, G₁ पचैव (for पञ्चैते) T युधिष्ठिर, G₈ कदाचन (for कथंचन) — (L 3253) M₂ [ए]तानि च (for °नष्ट) — (L 3254) G₈ सामान्याद्, M₄ चण्डालान् — G₈ om (hapl) lines 3255-3257 M₂ om. lines 3255-3256 — (L 3255) G₂ -कोटीर् (for कोटि°) — (L 3257) T₂ अवमन्य, G₁ 2 °मानाद्, M₂ °पत्य (for °मत्य) T पतति G₂ M₂ 4 नरके रौरवे (by transp) T नरा — (L 3258) T G₈ M₄ मद्भक्त- (for भक्तस्य) G₁ 2 मम (for नृप) — (L 3259) G₂ भक्तस्य (for मद्भक्त) M₄ मम प्रीतिकरा नृप (for the post. half) — (L 3260) G₈ मानसां (for °चेतसाम्) — (L 3261) M₄ ऊर्ध्वम् — (L 3262) G₁ 2 M₄ [अ]प्याप, M₂ 8 तोयम् (for जलम्) — M₄ om. line 3263 — (L 3263) T G₈ त (for तत्) — (L 3264) Madras ed शूद्र (for शूद्र°) T G₈ प्रायाश्च, G₂ प्रायश्च (for प्रायेण) T₁ G₂ M₂ 8 मत्प्रियान् — (L 3265) T G₁ 8 तस्य (for तेषां) — (L 3267) M₂ 8

सायुज्यं यांति ते मयि (M₂ °म) (for the post half). — (L 3268) T G₂ M₄ ब्राह्मणानां, M₂ 8 भक्तानां तु (for मद्भक्तानां) — (L 3269) T G₁ प्रादुर्भावाकृति — (L 3270) G₂ अग्रतमा (for अन्य°) M₂ 8 असामान्य तमां मूर्ति (for the prior half) M₂ 8 मे भक्त्या (for मद्भक्त्या) — (L 3272) T G₂ 8 M₄ मृदश्म- (for मृदा च) — (L 3273) G₂ मूर्तीनां (for अर्चना) — (L 3274) M₄ कुर्याद् (for विद्याद्) — (L 3275) M₂ 8 जयेद् (for °र्धयेद्) G₈ नित्य फलैः पुण्यैर् (for राजा विद्या कामो) T [S]र्वयेद्भिज (for द्विजोत्तम°) — (L 3276) G₁ 2 सुख (for पुण्य-) Madras ed शूद्र पुण्य फल स्त्रिय (for the post half) — (L 3277) G₁ 8 सर्वकाम T G₂ M₂ 8 सर्वकामप्रियो (T₁ G₂ °या वापि (for the prior half) M₂ 8 सर्व- (for सर्वान्) T₁ G₁ समामुयात् (G₁ °यु) (for अवामुयु) — Colophon — Sub-parvan T₂ G₁ 2 M₂ वैष्णवधर्म — Adhy nama G₁ 2 भक्तार्चनविधि — Adhy no T₁ 104, T₂ M₄ 113, G₁ 2 M₂ 103, M₂ 20, G₈ 114 — (L. 3278) G₈ भगवतानां (for कीदृशानां तु) G₈ विप्राणां (for शूद्राणां) T₂ नाम (for नाजु-) G₈ M₂ -गृह्णामि (for °सि) G₂ [अ]र्चनम् — (L. 3279) G₈ इत्युक्तं ते यत्तु पूर्वं (for the prior half) T G₂ M₂ 8 सुरोत्तम (for सुरेश्वर) M₂ 8 तन्ममाचक्ष्व केशव (for the post. half) — M₄ om (hapl) lines 3280-3289 — (L 3280) G₈ स्पृष्टां विधिविजितां, M₂ 8 स्पृष्टा शूद्रेण

तां चर्जयामि यनेन श्रपाकविहितामिव ।
नन्वह शकरश्चापि गावो विप्रान्त्रयैव च ।
अश्वत्यो मम रूपाणि मन्यमेतद्युधिष्ठिर ।
पुत्रत्रय हि मद्रक्तो नावमन्येत कर्हिचित् ।
अवमानितमेतनु दहत्यामसम जुलन् । [3285]
अश्वयो ब्राह्मणा गावो मन्मयास्तारयन्ति ह ।
तस्मादेतप्रयत्नेन त्रय पूजय पाण्डव ।

युधिष्ठिर उवाच ।

ब्राह्मणेनैव देहेन शूद्रत्व कयमाप्नुयात् ।
ब्रह्म वा नश्यति कथं वक्तुं देव स्वमहसि ।

भगवानुवाच ।

कूपस्नान तु यो विप्रं कुर्याद्वाद्दशवार्षिकम् । [3290]
स तेनैव शरीरेण शूद्रत्वं यात्यनशयम् ।
यस्तु राजाश्रयेणैव जीवेद्द्विदशवार्षिकम् ।
स शूद्रत्वं वनेद्विप्रो वेदानां पारंगोऽपि मन् ।
पत्तने नगरे वापि यो द्वादशममा वसेत् ।
स शूद्रत्वं वनेद्विप्रो नात्र कार्या विचारणा । [3295]
उत्पाटयति यं पुत्रं शूद्राया कामतो द्विज ।
तस्य कायगतं ब्रह्म मद्य एव विनश्यति ।
मद्यपी स्त्रीसुत्रं मोहादाम्बाटयति यो नर ।
तस्य कायगतं ब्रह्म मद्य एव विनश्यति ।

य सोमलतिका विप्रं केवलं भक्षयेद्दृया । [3300]
तस्य कायगतं ब्रह्म सद्य एव विनश्यति ।
मैथुनं कुरुते यस्तु जिह्वाया ब्राह्मणो नृप ।
तस्य कायगतं ब्रह्म मद्य एव विनश्यति ।
विप्रं च दुर्लभं प्राप्य दुर्मार्गैरिवमादिभिः ।
विनाशयन्ति ये तनु ताभ्योचामि युधिष्ठिर । [3305]
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मद्यियो यो युधिष्ठिर ।
जातिभ्रंशकरं कर्म न कुर्याद्दिदृशुः द्विज ।

Colophon.

युधिष्ठिर उवाच ।

देशान्तरगते विभ्रे सयुक्ते कालधर्मणा ।
शरीरनाशो सप्राप्ते कथं प्रेतविकल्पना ।

भगवानुवाच ।

श्रूयतामाहिताग्नेस्तु तथा भूतस्य मस्त्रिया । [3310]
पालाशवृन्तैः प्रतिमा कर्तव्या कल्पचोदिता ।
श्रीणि पष्टिदातान्यादुरस्तीन्त्यस्य नराधिप ।
तेषां विकल्पना कार्या यथाशास्त्रविनिश्चयम् ।
अश्रीत्यर्थं शिरसि च श्रीवाया दश एव च ।
याह्नोश्चापि दात दद्याद्गुलीपु पुनर्दश । [3315]
उरसि त्रिंशत् दद्याज्जठरे चापि विंशतिम् ।

याचना (for the post half) — (L 3281) G राजेन्द्र
(for यत्नेन) — M₂ 2 om line 3282 — (L.
3282) T अह च (for नन्वह) G₂ वेत्वेत्ताविदिप्रो गौक्षैव
च द्योहना — (L 3283) Madras ed [s]नर (for
नर) G₁ रूप हि (for रूपाणि) G₂ 3 वदन् (for नत्यम्)
M₂ 1 गावो विप्रास्तथाश्वत्य नन रूप युधिष्ठिर — (L 3286)
T G₂ M₂ अश्वत्या M₂ ब्राह्मणो G₂ M₂ हि (for ह)
— (L 3288) T M₂ ब्राह्मणेन देहेन, M₂ णा स्वेन
रूपेण (for the prior half) M₂ आमुयु (for 'यात्)
G₁ 2 कथं शूद्रत्वमाप्नुयात् — (L 3289) G₂ ब्रह्महा न्य-
स्यति कथं, M₂ तेषां ब्रह्म कथं नश्येद् (for the prior half)
G₂ एतद्, M₂ एव (for देव) — (L 3291) M₂
पाण्डव, M₂ [अ]मद्य G₂ शूद्र एव न मद्य (for the
post half) — After line 3291, M₂ ins

शूद्रग्रामेऽप्य वाग्देवः कुर्याद्दशवार्षिकम् ।

गृह्णीकमपि कुर्वाणा शूद्रत्वं याति ते द्विजा ।

— (L 3293) T म (for मन्) M₂ प्रत्य चडालतामपि
(for the post half) — (L 3294) T G₂ M₂ पट्टे
(for पत्तने) — (L 3296) G₂ शूद्रायां काममोहित
— (L 3297) M₂ ममम् (for मद्य) — After line
3297, T M₂ 3 read lines 3300-3301 G₁ om

line 3298 — (L 3298) T₁ G₂ मद्य G₂ M₂ 4
द्विज (for नर) — (L 3302) G₂ पाडुनन्त, M₂
कामगो द्विज (for ब्राह्मणो नृप) — (L 3305) T₂ G₂
विनाशयति T₂ एतद् (for ये तद्) G₂ M₂ तद् (for
ताम्) — After line 3305, T M₂ ins

शूद्रस्त्रीमङ्गमो यस्तु सदा ब्राह्मणदणक ।

परहिमापरो यस्तु त तु शोचामि भारत ।

— (L 3306) M₂ मस्त्रियाय (for 'यो यो) — G₂ om
line 3307 — Colophon. — Sub parcan T G₁ 2
M₂ 3 वैष्णवधर्मं, M₂ वैष्णवे धर्मशास्त्रे — Adhy no
T₁ M₂ 105, T₂ M₂ 114, G₁ 104, G₂ 115,
M₂ 21 — (L 3308) M₂ 3 देशांतरगणो विप्र T G₁
सयुते, M₂ 3 सयुक्तं M₂ कालधर्मिण — (L 3309)
M₂ 3 आहिताग्निं सुरश्रेष्ठ (for the prior half) T
G₁ 3 प्रेतत्वकल्पना — (L 3310) G₂ आहिताग्निस्तु
— (L 3313) G₁ 3 M₂ 3 -विनिश्चित (for 'क्षयम्)
— (L 3314) M₂ 3 तु शिरसि (for शिरसि च) G₂
शतम् (for दश) — (L 3316) G₁ उरमस्, M₂ 3
उरस T G त्रिंशत् M₂ 3 विंशति, Madras ed. 'नि-
— (L 3318) M₂ शतपूर्वक्ष (for 'पूर्वोन्तु) M₂ 3 तदर्थ

वृषणे द्वादशार्धं तु शिक्षे चाष्टार्धमेव च ।
 दद्यात्तु शतमूर्धोस्तु पठ्यर्धं जानुजङ्घयो ।
 दश दद्याच्चरणयोरेपा प्रेतस्य निष्कृति ।
 युधिष्ठिर उवाच ।
 विशेषतीर्थं सर्वेषामशकानामनुग्रहात् । [3320]
 भक्ताना तारणार्थं वै वक्तुमर्हसि धर्मत ।
 भगवानुवाच ।
 प्रवर सर्वतीर्थाना सत्य गायन्ति सामगा ।
 सत्यस्य वचन तीर्थमर्हिसा तीर्थमुच्यते ।
 तपस्तीर्थं दया तीर्थं शील तीर्थं युधिष्ठिर ।
 अल्पसतोपण तीर्थं नारी तीर्थं पतिव्रता । [3325]
 सतुष्टो ब्राह्मणस्तीर्थं ज्ञान वा तीर्थमुच्यते ।
 मङ्गल सतत तीर्थं शकरस्य विशेषत ।
 यतयस्तीर्थमित्येव विद्वांसस्तीर्थमुच्यते ।
 शरण्य पुरुषस्तीर्थमन्नदस्तीर्थमुच्यते ।
 त्रैलोक्येऽस्मिन्निरुद्धिज्ञो न विभेसि कुतश्चन । [3330]
 न दिवा यदि वा रात्राबुद्धेः शूद्रलङ्घनात् ।
 न भय देवदैत्येभ्यो रक्षोभ्यश्चैव मे नृप ।

शूद्रवक्राच्युत ब्रह्म भयं तु मम सुर्वत ।
 तस्मात्सप्रणव शूद्रो मन्नामापि न कीर्तयेत् ।
 प्रणव हि पर ब्रह्म नित्य ब्रह्मविदो विदु । [3335]
 द्विजशुश्रूषण धर्मं शूद्राणा भक्तितो मयि ।
 तेन गच्छन्ति ते स्वर्गं चिन्तयन्तो हि मा सदा ।
 द्विजशुश्रूषया शूद्र पर श्रेयोऽधिगच्छति ।
 द्विजशुश्रूषणादन्यन्नास्ति शूद्रस्य निष्कृति ।
 रागो द्वेषश्च मोहश्च पारुष्य च नृशसता । [3340]
 शाठ्य च दीर्घवैरित्वमतिमानमनार्जवम् ।
 अनृत चापवादश्च पैशुन्यमतिभोभता ।
 हिंसा स्तेय मृपावादो वञ्चना रोपलोभता ।
 अबुद्धिता च नास्तिक्व भयमालस्यमेव च ।
 अशौच चाकृतज्ञत्व दम्भता स्तम्भ एव च । [3345]
 निकृतिश्चाप्यविज्ञान जातके शूद्रमाविशेत् ।
 दृष्ट्वा पितामह शूद्रमभिभूत तु तामसै ।
 द्विजशुश्रूषण धर्मं शूद्राणां तु प्रयुक्तवान् ।
 नश्यन्ति तामसा भावा शूद्रस्य द्विजभक्ति ।
 पत्र पुष्पं फल तोय यो मे भक्त्या प्रयच्छति । [3350]

(for पृष्ठार्धं) — (L 3319) M₂ s एपा प्रेतविकल्पना
 (for the post. half) — After line 3319, M₂ s
 ins

एव विकल्पना कृत्वा कुर्वादिप्रत्य सरङ्कितम् ।

— (L 3320) G₂ अनुग्रह — (L 3321) G₂ भूतानां
 तारणाथाय (for the prior half) T तत्पन (for धर्मत)
 — (L 3322) G₁ s पावनं, G₂ प्रचार (for प्रवर)
 M₁ सत्य सत्यवतां वर — (L 3323) G₂ वचनात् G₁
 एव च (for उच्यते) — (L 3324) M₂ s दानतीर्थ
 (for तपस्तीर्थ) — (L 3325) M₂ s अर्थ (for
 अल्प-) — (L 3326) M₂ s ब्राह्मण M₁ सतुष्टा
 ब्राह्मणस्तीर्थ T₁ G₁ s ज्ञानवाच (for ज्ञान वा) — (L
 3327) I G₂ M₂ s मङ्गला M₂ s om the post
 half T तु वा तथा (for विशेषत) — (L 3328)
 G₁ s M₂ [ए]व (for [ए]व) M₂ s om (hapl) मिलेव
 विद्वांस्तीर्थ — (L 3329) G₂ शरण्य M₂ पुरुष M₁
 शरण्य पुण्यपुरुषो (for the prior half) G₁ s अभय
 (for अनयम्) — After line 3329, T and Madras
 ed ins

विद्याविनीतवस्तीर्थं धर्मवक्ता विशेषत ।

— While M₂ s read lines 3136-3281 after line
 3329 G₂ om line 3330 — (L 3331) G₂ दिवा
 वा (for न दिवा) — (L 3332) M₁ मम (for देव-)

T G₂ राक्षसेभ्यश्च (for रक्षोभ्यश्चैव) M₁ मय (for नृप)
 — G₂ om lines 3333-3335 — (L 3333) T₂
 शूद्रवक्रच्युत, M₂ वक्राच्युत M₁ मयद (for भय तु)
 M₂ s भयं तु सुमहन्मम (for the post. half) — (L
 3334) M₂ s मन्नामानि — (L 3335) G₁ s M₁
 लोके ब्रह्म (G₁ नित्य) (for ब्रह्म नित्य) — (L 3338)
 T द्विजशुश्रूषणात् — (L 3339) G₁ अन्या, G₂ धर्म
 (for अन्यन्) G₂ प्राप्नुवति च पुष्कल (for the post
 half) — G₂ om line 3340 — (L 3340) T
 रागद्वेषौ, M₂ s रागद्वेषश्च (M₂ ए) G₂ चानृशसता (for
 च नृ) — (L 3341) G₂ शौच (for शाठ्य) M₂
 वैरत्वम् — (L 3342) T G₂ दुष्ट (for अनृत) G₁
 om, M₂ s [अ]पवाद च T₂ M₂ पैशुन्यम् T G₂ s
 अतिलोलना (for मृता) — M₂ om lines 3343-3345
 — (L 3343) T परीवादो (for मृपा) T द्वेपलोभता, G₂
 रोपयुक्तता, M₂ रोपलोभता — G₂ om from the post
 half of line 3344 up to the prior half of line 3346.
 — (L 3345) T₁ आशौच T स्तमतापि (for स्तम्भ एव)
 — (L 3346) M₂ निष्कृतेश्च (for निकृतिश्च) T [अ]व
 ज्ञान (for [अ]वि) T M₂ s जनने, G₂ विज्ञान (for
 जानके) T₂ आविशश्च — (L 3347) Kumbh. ed
 सृष्टा (for दृष्टा) T₁ पितामहा, G₂ तु तामह (for
 पितामह) — (L 3349) M₂ s (sup lin. as above)

तदह भक्त्युपहृत मूर्धा गृह्णामि शूद्रत ।
 अन्त्यजो वापि य कश्चित्सर्वपापसमन्वित ।
 यदि मा सतत ध्यायेत्सर्वपापै प्रमुच्यते ।
 विद्याविनयसपन्ना ब्राह्मणा वेदपारगा ।
 मयि भक्तिं न कुर्वन्ति चण्डालसदृशा हि ते । [3355]
 वृथा दत्त वृथा जप्त वृथा चेष्ट वृथा हुतम् ।
 वृथातिथ्य च तत्तस्य यो न भक्तो मम द्विज ।
 यत्कृत च हुत चापि यदिष्ट दत्तमेव च ।
 अभक्तिमत्कृतं सर्वं राक्षसा एव भुञ्जते ।
 स्यावरे जङ्गमे वापि सर्वभूतेषु पाण्डव । [3360]
 समत्वेन यदा कुर्यान्मद्भक्तो मित्रशत्रुषु ।
 आनृशस्यमर्हिंसा च दया सत्यमयार्जवम् ।
 अद्रोहश्चैव भूताना मद्भक्ताना व्रत नृप ।
 नम इत्येव यो भूयान्मद्भक्त श्रद्धयान्वित ।
 तस्याक्षयो भवेन्नोक श्वाकस्यापि पाण्डव । [3365]

किं पुनर्यं यजन्ते मा याजका विधिपूर्वकम् ।
 मद्भक्ता महत्तप्राणा कथयन्तश्च मा सदा ।
 बहुवर्षसहस्राणि तपस्तप्यति यो नर ।
 नासौ पदमवाप्नोति मद्भक्तैर्यदवाप्यते ।
 मामेव तस्माद्राजेन्द्र ध्याहि नित्यमतन्द्रित । [3370]
 अवाप्स्यसि तत् सिद्धिं द्रक्ष्यसे परम पदम् ।
 अपार्यक प्रभापन्ते शूद्रा भागवता इति ।
 न शूद्रा भगवद्भक्ता विप्रा भागवता स्मृता ।
 द्वादशाक्षरतत्त्वज्ञश्चतुर्व्यूहविभागावित् ।
 अच्छिद्र* पञ्चकालज्ञ स वै भागवत स्मृत । [3375]
 ऋग्वेदेनैव मा होता यजुषाध्वर्युरेव च ।
 सामवेदेन चोद्गावा पुण्येनामिष्टुवन्ति माम् ।
 अयर्षशिरसा चैव नित्यमायर्षणा द्विजा ।
 स्तुवन्ति सतत ये मा तेऽपि भागवता स्मृता ।
 वेदाधीना सदा यज्ञा यज्ञाधीनास्तु देवता । [3380]

मयि (for द्विज-) G₈ विप्रशुश्रूषणात्पर (for the post. half) — G₈ om line 3350 — (L 3351) G₂ प्रीत्युपहन (for भक्त्यु*) M₂ गृह्णामि — (L 3352) G₁ अग्रजो, M₂ चढालो (for अन्त्यजो) — (L 3353) M₂ स पापेभ्यः* (for सर्वपापै) — (L 3354) T₁ सपन्न M₂ विद्याभिजनसपन्ना (for the prior half) — After line 3354, G₈ ins

वेदान्निविदुषो नित्य मम भक्ता प्रकीर्तिता ।
 — G₈ om line 3355 — (L 3355) M₂ कुर्वतश्च M₂ सद्गुणो — (L 3356) G₁ दान (for दत्त) G₁ तप (for जप्त) M₄ वृथाहृत वृथा कृत (for the post. half) — (L 3357) T₂ G₈ नित्य, M₂ तीर्थ (for [अ]तिथ्य) T यत् (for तत्) M₂ सर्व (for तस्य) — M₂ s ins after line 3357 T after line 3367 M₁ after addl insertion after line 3367

वृथा ज्ञान वृथा ध्यान वृथा योगपरिग्रह* ।
 ब्रह्मचर्यं वृथा तस्य मम भक्तो न स द्विज ।
 नाह्वयन्ते न पूज्यन्ते न श्राप्यन्ते कर्त्तव्यन ।
 तेनास्रयोऽग्निहोत्रेण यो न भक्तो मम द्विज ।

[(L 1) M₂ वृथा ध्यान वृथा ज्ञान (for the prior half) — (L 2) T M₂ यो न भक्तो मम (T 'यि) द्विज (for the post. half) — (L 3) M₂ न ह्यते T M₂ श्राप्यन्ते (for श्राप्यन्ते) — (L 4) T मयि (for मम) M₂ तेनाग्निश्चात्र होत्राणि, M₂ तेनाग्निहोत्रहोमेन (for the prior half)]

— (L 3359) M₂ अवेप्यन्नकृत्त सर्व (for the prior half) — (L 3361) T₁ M₂ (sup l₁n) यथा, M₂ s (sup l₁n as above) दयां (for यदा) — (L 3362)

G₁ तथाजं, M₂ तथाजं, M₁ दमार्जव (for अथा*). Madras ed. दम सत्य तथाजं — (L 3363) M₂ अद्रोह G₁ मद्भक्तानां (for मद्भक्तानां) — (L 3364) Madras ed मद्भक्त — (L 3365) G₁ तस्याक्षया भवे ह्योवा* (sic), M₂ तस्य मामक्षयो लोक G M₂ पार्थिव (for पाण्डव) — (L 3366) G₁ सादरा, G₂ सदार, G₂ M₁ साधका (M₁ क), M₂ साधवो (for याजका) — After line 3367, M₄ ins

सर्वे ते गतिमुर्ध्वा हि लभन्ते नात्र मशय ।

— (L 3368) M₂ तपस्तप्यति ये नरा (for the post. half) — (L 3370) M₂ राजर्षे, M₁ कौतिय (for राजेन्द्र) G₁ ध्यायन्, G₈ M₁ याहि (for ध्याहि) — (L 3371) G₁ M₁ च पर, M₂ च पद (for परम) M₂ मम (for पदम्) M₂ द्रक्षस्येव पद महत् (for the post. half) — (L 3373) T₁ विप्र (for विप्रा) — After line 3373, T M₂ s ins

सर्ववर्णेषु ते शूद्रा य क्षमता जनार्दने ।

— (L 3374) T₁ G₁ s M₁ चतुर्वेद- (for 'च्युर्) — (L 3375) G₂ अच्छिद्र- (sic) M₂ कालज्ञ M₂ सर्वे (for स वै) — M₂ om lines 3376-3377 — (L 3376) T हि (for [ए]व) G₁ होता च (for मा होना) G₈ ऋग्वेदेन * चाध्वसुहोता च यजुषा तथा — (L 3378) T [ए]व — (L 3379) T G₁ यो (for ये) T₁ G₁ वै (for सपि) — After line 3379, M₂ s ins

वैखानसेन विधिना चतुर्वेदपठनेन वै ।
 चतुर्मुखविधानज्ञा सत्तर्वैशतिविग्रहे ।

देवता प्राज्ञणापीनास्तगाद्विप्रास्तु देवता ।
 अनाश्रियोच्छ्रय नास्ति सुखमाश्रयमाश्रयेत् ।
 न्द्र समाश्रिता देवा रुद्रो प्राज्ञणमाश्रित ।
 प्राज्ञा मामाश्रितो राजन्नाह कंचिदुपाश्रित ।
 ममाश्रयो न कश्चिन्नु मर्षयामाश्रयो ह्यहम् । [3385]
 एवमेतन्मया प्रोक्तं रहस्यमिदमुत्तमम् ।
 धर्मप्रियस्य ते राजप्रियमेव समाचर ।
 हृद् पवित्रमाख्यानं पुण्यं वेदेन ममितम् ।
 य पटेन्मामक धर्ममहन्पुण्यं पाण्डव ।
 धर्मो विवर्धते तस्य मुद्धिश्चापि प्रसीदति । [3390]
 पापक्षयमुपैत्येव कत्याण च विवर्धते ।
 एतत्पुण्यं पवित्रं च पापनाशनमुत्तमम् ।
 श्रोतव्यं श्रद्धया युक्तं श्रोत्रियैश्च विदोषत ।
 श्रावयेद्यस्त्विद भक्त्या प्रयतोऽथ शृणोति वा ।
 स गच्छेन्मम सायुज्यं नात्र कार्या विचारणा । [3395]
 यश्चेद श्रावयेच्छ्रद्धां मद्भक्तो मत्परायण ।
 पितरस्तस्य तृप्यन्ति यात्रदाभूतामप्लवम् ।
 वैशापायन उवाच ।
 श्रुत्वा भागवतान्धर्मान्साक्षाद्विष्णोर्जगद्गुरो ।
 प्रहृष्टमनसो भूत्वा चिन्तयन्तोऽद्भुता कथा ।
 ऋषय पाण्डवाश्चैव प्रणेमुस्त जनार्दनम् । [3400]
 पूजयामास गोविन्द धर्मपुत्र पुन पुन ।

देवा प्रहर्षयं गिद्धा गन्धर्वाप्सरसमन्था ।
 भूता यथा प्रहर्षयं गुह्यता भुजगामन्था ।
 वात्सल्यव्या माण्मानो योगिनस्तपदर्शिनः ।
 तथा भागवताश्चापि पञ्चकालमुपासता । [3405]
 र्वाहृत्स्यमायुषा भागवन्भक्तिमागता ।
 श्रुत्वा तु परमं पुण्यं वैष्णवं धर्मशामनम् ।
 विमुक्तपापा प्लाप्ते ममृत्तास्तक्षणेन तु ।
 प्रणम्य गिरसा विष्णुं प्रतिनन्द्य च तं कथाम् ।
 द्रष्टारो द्वाष्टाया वै यय मर्षे जगद्गुरुम् । [3410]
 इति प्रहृष्टमनसो ययुर्वैष्णवे मह ।
 सर्वे प्र विगणा राजन्ययुः स्यं स्य नियेननम् ।
 गतेषु तेषु मर्षेषु वेदय वेदिता तदा ।
 मन्मार दास्य राजन्स्य च सान्त्वहिना मह ।
 ममीपन्मोऽभयमूक्तो याति देवेन चामयीत् । [3415]
 ततो विपण्यवदना पाण्डवा दुरुपोत्तमम् ।
 अज्ञानं मूर्ध्नि मयाय नैर्गुरुमुपागच्छुः ।
 विद्वन्स मत्त कृष्णं नोपुरां पराम्नादा ।
 कृष्णोऽपि भगवान्देव पृथामामन्व्य चाउत्तर ।
 उत्तराह च गान्धारीं विदुः द्रौपदीं तथा । [3420]
 ह्यगद्वैशापायन ध्याममृष्टीनन्वांश्च मन्त्रिण ।
 सुमद्रामात्मजयुतामुत्तरां स्पृश्य पाणिना ।
 निर्गन्त येऽमनन्मगादाग्रेह नहारयम् ।

जन्ममृष्टीमद्भक्ता नित्यं च दशवर्जिता ।
 ये पूजयन्त मां नित्यं ते वै भागवतोत्तमा ।

— (L 3381) Ms: से देवा (for देवता) G: प्रवीणिता (for तु देवता) — (L 3382) Ms: [उ]च्छ्रयो G: विप्रेष्यक्षाश्रय नास्ति (for the prior half) — (L 3383) Ms: ३ प्राज्ञणम् (for प्राज्ञ) — (L 3385) G: [अ]श्रितो (for [अ]श्रयो) Ms: ४ किंचिद् (for कश्चिद्) — G: om line 3387 — (L 3387) G: सदाचर, Ms: समाचरे — (L 3388) Ms: पुण्य वेदैश्च ममित (for the post. half) — (L 3389) Ms: ३ भारत (for पाण्डव) — (L 3390) G: [स]पि (for पि) Ms: [ए]व (for [अ]पि) — (L 3391) T: उदेत्येव; G: Ms: उपैत्येव. G: [अ]पि (for पि) — (L 3392) G: Ms: पापनाशनमुत्तम — (L 3393) Ms: ३ मद्भक्तश्च (for श्रोत्रियैश्च) — (L 3394) T G: Ms: पठते (for प्रयतो) Ms: य (for स्य) — (L 3396) T त्विन्, Ms: ३ चैव (Ms: 'व) (for वेद) — Ms: om line 3398 — (L 3399) G: नानमा (for मनसो) T G: ३ Ms: महर्षयं, Ms: [स]द्भुता

कथां — (L 3400) T G: Ms: पांडवाश्च, प्रहृष्टं पूर यतो जनारन — (L 3401) Ms: पन्माना च (for पने पुत्र) Ms: धर्मराजो युधिष्ठिर (for the post. half) — (L 3403) G: ऋषयश्च द्वाष्टानानो (for the prior half) — (L 3405) G: दधा (for तथा). Ms: [ए]व (for [अ]पि) — (L 3405) G: नगनद्भक्तिमागता, Ms: 'क्तिनो गता (for the post. half) — (L 3407) Ms: युद्ध (for पुण्यं) — (L 3409) G: Ms: तत्र कथा (for तं कथाम्) — Ms: om line 3410 — (L 3411) Ms: पुनर् (for यदुर्) Ms: दधागत यदुर्वा मर्षे ऋषिगणे सह — Ms: om line 3412 — (L 3412) Ms: ३ इपि (for ऋषि) — (L 3413) Ms: तेषु तेषु तु सर्वेषु (for the prior half) T: G: तथा, Kumbh ed इति (for तदा) — Ms: om lines 3414-3416. — (L 3415) G: पादि (for यादि) — (L 3417) T G: तंजलि — (L 3418) G: वीर्यचन (for विद्वन्) G: आनेत्यराय (for 'तराम्) G: तन (for तथा) — (L 3419) G: [अ]श्रवाद् (for [या]र्षवद्) — (L 3421) Ms: चानन्व्य (for अन्वांश्च) — (L 3423) G: निगद्य वेदमनदपस्या (for the prior half). — (L

वाजिसि सैन्यसुग्रीवमेवपुष्पचलाहकै ।
 युक्त च ध्वजभूतेन पतनेन्द्रेण धीमता । [3425]
 अन्वाररोह चाप्येन प्रेम्णा राजा युधिष्ठिर ।
 अपास्य चाशु यन्तारं दारकं सूतमत्तमम् ।
 अभीशून्प्रतिजग्राह स्वयं कुरपतिसदा ।
 उपारुह्यार्जुनश्चापि चामरच्यजनं शुभम् ।
 रुक्मदण्डं वृहन्मूर्ध्नि दृधावामिप्रदक्षिणम् । [3430]
 छत्रं शतशलाकं च दिव्यमाल्योपशोमितम् ।
 वैहृयमणिदण्डं च चामीकरविभूषितम् ।
 दधार तरसा भीमं छत्रं तच्छार्ङ्गवन्धिन ।
 भीमसेनार्जुनौ चापि यमौ चाप्यरिसूदनौ ।
 पृष्ठतोऽनुययु कृग मा शब्दं इति हर्षिता । [3435]
 त्रियोजने ध्यतीते तु परिष्वज्य च पाण्डवान् ।

विसृज्य कृष्णस्नान्सर्वान्प्रणतान्द्वारका ययौ ।
 तथा प्रणस्य गोविन्दं तदा प्रभृति पाण्डवा ।
 कपिलाद्यानि दानानि ददुर्धर्मपरायणा ।
 मधुसूदनवाक्यानि स्मृत्वा स्मृत्वा पुन पुन । [3440]
 मनसा पूजयामासुर्हृदयस्थानि पाण्डवा ।
 युधिष्ठिरस्तु धर्मात्मा हृदि कृत्वा जनार्दनम् ।
 तद्भक्तस्तन्मना युक्तस्तथाजी तत्परोऽभवत् ।
 पवमेतत्पुरावृत्तं वैष्णवं धर्मशासनम् ।
 मया ते कथितं राजन्पवित्रं पापनाशनम् । [3445]
 तच्छृणुष्व महाराज विष्णुप्रोक्तं कुरुद्वह ।
 तेन गच्छसि नान्येन तद्विष्णो परमपदम् ।

Colophon

3426) G₁ राना प्रेम्णा (by transp) — (L 3427)
 T च म, M₁ चाश (for चाशु) — (L 3428) T G₁ :
 M₁ : कुरपतेस् T₁ M₁ तथा (for तदा) — (L 3429)
 T G₁ M₁ उप (M₁ 'पा') गृह्य (for उपारुह्य) G₁ : M₁
 चामर T च्यजने शुभे (T₂ 'म') — (L 3430) M₁
 रुक्मदण्ड T₁ महत्, T₂ महा-, G₁ M₁ वहन् (for
 वृहन्) G₂ मूर्ध्ना T आशु, G₁ अपि, M₁ अय (for
 अमि-) — After line 3430, G₂ ins

तथैव भीमसेनोऽपि रथमारुह्य वीचवान् ।

— (L 3431) G₁ चित्र (for छत्र) — (L 3433) G₂
 M₁ शार्ङ्गवन्धन — After line 3433, G₂ ins

उपारुह्य रथं शीघ्रं चामरच्यजने शुभे ।

नकुरत् सहेदेवश्च धूयमानो जनार्दनम् ।

— (L 3434) T₂ [ए]व (for [अ]पि) G₂ भीमसेनोर्जुन-
 श्वेव, G₂ माद्रीसुनावपि तदा (for the prior half) G₂
 गच्छतो, M₁ : यमाव् (for यमौ च) — After line
 3434, Madras ed ins

माद्रीपुत्रो तथा राजन्कृष्णस्याप्यरिसूदनौ ।

— (L 3435) M₁ सो (for सा) T₁ भूषिता, M₁
 मापिण, Madras ed हर्षिता (for 'ता') — (L 3438)
 G₁ : M₁ तदा, M₂ तत् (for तथा) M₁ तथा (for
 तदा) — (L 3439) T कपिलादीनि M₂ विष्णु- (for
 धर्म-) — (L 3440) G₂ कृष्णेनोक्तानि धर्माणि (for the
 prior half) — (L 3441) T₂ G₂ शिरसा (for मनसा)
 M₂ हृदिसि पत्र पाण्डवा (for the post half) — (L
 3442) M₂ [स]य (for तु) — (L 3443) T G₁ :
 M₁ तन्मनो (for 'ता') — Before line 3444, T₁ G₁
 ins वैष्णवायन — (L 3444) G₁ : उक्त (for एतत्)
 — After line 3445, G₂ ins

पुण्यं यशस्यमायुष्यं पुष्टिदं कीर्तिवर्धनम् ।
 G₂ om line 3446 — (L 3446) M₁ कुरुष्व (for
 शृणुष्व) T M₂ : त्रितयस्व सदा विष्णुमप्रमत्तं कुरुद्वह
 — Colophon — Sub-parvan T G₁ : M₂-4 त्रै (T₂
 M₂ श्रीवै) णवधम — Adhy nam₂ T भगवद्धारकाप्रयाण
 — Adhy no T₁ 106, T₂ M₁ 115, G₁ : 105,
 G₂ 116, M₂ 22, M₃ 104
 — After the colophon, M₂ ins

नमो नारायणाय शिव शिव नारायण शिव शिव नारायण
 शिव शिव शिव शिव राम राम कृष्ण कृष्ण कृष्ण । इत्यन्त
 काले जल्पजन्तुर्जीवितं मे जहासीत् ।

आद्यं शब्दं कथ्यते तस्य मुक्तिं ।

त्रीला नत्रो तिष्ठतोऽन्या ऋणस्यो ।

हरि । श्रीगणपतये नमः । अविघ्नमस्तु ।

— After the colophon, M₃ ins

हरि श्रीगुरुभ्यो नमः । गुरुभ्यो नमः । कोष्ठ ९९५ आमत
 कश्चि नायर ३० तीयतिकण्डरामत्तकोमन् । एतुतिय आश्वमेधिक
 पर्वं ग्रन्थं । शुभमस्तु श्रीगुरुभ्यो नमः । पञ्जारे कोविलक वक
 आश्वमेधिकं (sup lin 'धीय') ग्रन्थम् ।

[Date Kollam 995 Kanya month Sunday Tenth
 Scribe Kanda Ramattakoman Owner Padri-
 ññare Kovilakam (Zamorin State Library)]

— After the colophon, M₁ ins

आश्वमेधिक समाप्त ।

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा

बुद्ध्यात्मना वानुसुतस्वभावः ।

करोमि यद्यत्सकल परस्मै

नारायणायेति समर्पयामि ॥

वैष्णवधर्मशास्त्रभाग पित्रे ग्रन्थं वरुति एतुदि कृष्टियिरिक्तु ॥
 [अथ वैष्णवधर्मशास्त्रभागोऽन्यस्मिन्काले मातृकामानीय लि-
 खित्वा योजितः ।]

NOTES

1

11-16 Cf 2 55 7-8 These do not refer to the actual words used by Vidura before, but only give the substance

15 मेदीभूत — The expression has occurred in Uddyogaparvan before, cf 5 36 71 मेद is the centre pillar round which the bulls move मेदीभूत thus means 'being the main prop or support'. The reading मेदीभूत may mean 'being the brain.'

18 There is no doubt that वीरस्य is the correct reading, वीरस्य must have been substituted by some as Vidura can hardly be called a Vira in the accepted sense of the word Vidura could be a धर्मवीर like दयावीर

2

16, 17, 19 स्रवधर्म, मोक्षधर्म, युद्धधर्म and दानधर्म were explained to Yudhishthira in Śāntiparvan and Ānūśāsanaparvan

3

8 नरमेघ — Human sacrifice There is no doubt that the practice of offering human beings as sacrificial victims was prevalent in ancient times The story of Śunahsepa in the Aitareyabrāhmana (VIII) is well-known in this connection

6

23 The presence of a corpse in the way is a bad omen. To avoid any evil effects, a person, in such a case, usually turns back a little and then proceeds

26 It is not clear why Nārada advises Marutta to tell a lie about his entering the fire Perhaps Nārada was afraid of being cursed by Saṁvarta

9

29 The first line can not be satisfactorily explained It is difficult to find out the correct reading on the strength of the MSS Nilakantha reads न गण्डिकाकारयोग करेणु and explains (unconvincingly) as

follows — नग पर्वत वीयते विहायमा गच्छन्तीनि वी पक्षी अत्यो वी, विका मक्षिका मशकादिस्तस्या आकारेण योगोऽन्या स्तीनि रूपम् अणु सूक्ष्म को कुर्वे कृच्छान्दम भौवादिकत्वम् । करेणेति पाठे करोमीत्यध्याहार । पाथोधि को कर्तुमगस्त्य इवाह पर्वत मपि नशकीवर्तु ममर्थोऽसीत्यथ । न गण्डिका जगमो नो करेणुरिति पाठे तु करेणुहस्ती मम, पेगावन गण्डिका युद्ध त्रिविहभाषाप्रमिद्धे तां प्रति जगमो गतिशीलो न भवतीति नो, अस्ति येरावनवाहनस्य मे शत्रुजय ईपत्वर इत्यथ । गण्डिकाशस्त्रस्तालव्यादिरिह शेषः, इन्द्रो हन्ति वृषभ गण्डिकानामिति मन्त्रवणाद् दशमस्कन्ध तात्पर्यम् ।

The line as it stands may mean—a fierce or rushing female elephant is no cause for concern, I do not regard that as dangerous

The second line is irrelevant Agni had tauntingly asked Indra to explain how it came about that Vṛtra snatched away the world from Indra, even though Indra was very powerful Indra's answer that he does not partake of the Soma offered by the enemies (that is, he does not accept any invitation from the enemies) is beside the point.

31 The Cyavana-episode is found in—Rv 10 9

10

29 Jaimini-Āśvamedha refers to the three kinds (red, blue and virile) of bulls in the description of Yudhishthira's Āśvamedha

30 Cf. आविश्चिनस्य कामप्रे विश्वे देवा सभासद इति । Cf 12 29 19 The Jaimini-Āśvamedha drops the Saṁvarta Indra episode, and only refers to Marutta's gold left over the Himalayas

11

18 स्वराविशेषानुपूर्वमाश्रस्वरूपे ऋगक्षरव्यातिरिक्त यद् गान तद् रथन्तरम् । (सामयिकभाष्य) रथन्तर is a Sāman sung in the रथन्तर metre

13

3rd Cf द्वे पदे वन्यमोक्षाय न ममेति ममेति च ।
ममेति वच्यते जन्तुर्न ममेति विमुच्यते ॥

(Uttaragītā 2 45-46)

14

1 समाशान्त्यत has good support, Śi reads समाशान्त which makes no sense. It was therefore proposed to retain समाशस्यत (which is the usual form) found in a larger number of MSS

16

The Jaiminī Aśvamedha drops the whole of the अनुगीता episode (Adhyāya 16-50)

12 Kṛṣṇa refers to the Kāśyapa-Brahmana teaching as a पुरातन इतिहास which apparently means that the doctrines in the Anugītā are more ancient than those in the Bhāgavadgītā अनुगीता, however, connotes 'A supplement to the Gītā'

In this Adhyāya, the Indra-Vṛtra fight frequently referred to in the Rgveda, is interpreted metaphysically. Indra is the Ātman and Vṛtra the Ahankāra. Vṛtra successively envelops Pṛthivī, Waters, Tejas, Vāyu and Ākāśa (the five elements), which means Pṛthivī (the gross body), Waters (the subtle body), Tejas (the light), Vāyu (the vital breath), Ākāśa, (void) are falsely regarded as Ātman, the Highest Reality. When Vṛtra entered Indra (Ātman) himself, there arose the doubt about the real nature of Ātman, but thanks to the teachings of Vasistha, Indra got rid of this Moha, and was able to realise Ātman properly. Indra could undo the evil effects of Ahankāra by his Vajra (right knowledge or Viveka)

40 परतप—Kāśyapa is addressed here as परतप, which is hardly suitable. This must be regarded as a slip due to the fact that it is Kṛṣṇa who is narrating the whole episode to Arjuna who can be appropriately called परतप

19

42 Telang who reads माण्ड for क्रोध translates the verse as follows—As one placing any property in his store-room should fix his mind on the property, so placing one's mind in one's body and (keeping) the passages confined, one should there look for the self and avoid heedlessness (Sacred Books of the East, Vol VIII p 253) The reading माण्ड is supported by Śi (which also reads निक्षिप्य)

and is perhaps simpler. In the verse as we read it काय is compared to क्रोध, आत्मन् to माण्ड which is to be searched for. The proper sense of the verse depends upon what we understand by निक्षिप्य. The verse seems to emphasise what Gaudapāda calls the अमनीभाव for the realisation of the Ātman, then निक्षिप्य ought to mean 'having discarded'. The idea in that case would be—Just as a person wishing to find out the treasure deposited in the store-room, should concentrate his mind only on the treasure, discarding all thoughts about the room, one wishing to realise the Ātman, should discard all thoughts about the mind through the sense-organs duly controlled, in respect of the body. The verse is clumsily worded in any case. मनमैव प्रदीपेन महानात्मानि दृश्यन्ते, in verse 44 below seems, however, to go against the above idea.

49 As the Brahmana was not directly speaking to Kṛṣṇa, मा वाक्यमुक्त्वा, must be taken to mean 'having reported to me'

56-57 Cf. Gītā IX 32-33

21

The पुरातन-इतिहास about the ten होतृs is narrated by the Brahmana.

The ten Hotṛs are the five Karmendriyas and five Jñānendriyas

The ten offerings are Śabda, Śparśa etc and Kriyā, Gati etc (of the Jñānendriyas and Karmendriyas)

The ten fires are—दिशो वायु रविश्चन्द्र पृथ्वीसी विष्णुर्वेव च । इन्द्र प्रजापतिमित्रमश्रयो दश

17 (वाक्) गौरिव प्रसवलेपा —Cf the description of सृजता वाक् in the *Uttararāmacarita*, V 31—

कामान्दुग्धे विप्रकर्षत्यलक्ष्मीं
कीर्तिं सते दुष्कृतं या हिनस्ति ।
तां चाप्येता मातर मङ्गलानां
धेनु धीरा सृजतां वाचमाहु ॥

22

This Adhyāya describes the सप्तहोतृविधान (a पुरातन इतिहास). The seven Hotṛs are the five Jñānendriyas, Manas and Buddhi.

23

This Adhyāya contains the पञ्चहोत्रविधान (a पुरातन इतिहास) The five Hotrs are—Prāna, Apāna, Udāna, Samāna and Vyāna

Cf the dispute about supremacy among the sense-organs, described in the Chāndogya (I 2) and Brhadāranvaka (VI 1) Upaniṣads

25

This Adhyāya contains the चातुर्होत्रविधान The four होत्रs are Karana, Karman, Kartt and Moksa

7 अह strictly speaking ought to refer to the Brāhmana who is the speaker The context shows that it refers to the Ātman

14-16 अत्र — The reference is to the passage— तस्मैव विदुषो यत्प्रवृत्तना यजमान अथ पत्नी इतरनिष्प, इरो वेत्ति नानि रहितेऽ शिञ्ज etc Mahānārāvanopaniṣad, khanda, 25, Cf also khanda, 11^{ab}

26

This Adhvāya contains the instruction given by Prajāpati to the serpents, gods and sages (also a पुरातन-इतिहास) When asked what would give Śreyas, Prajāpati uttered अ (प्राज्ञर मद्र) The serpents interpreted अ as biting (presumably by noting the movements of the lips), the gods as giving gifts, and the Maharṣis as अन्न (The Asuras who are not mentioned before took it as अन्न, 10^{ab}) Cf., for a similar situation, the Brhadāranvaka V-2 1-3, where Prajāpati utters the syllable अ, which is taken to mean दान्मद्र, दत्त, and दयध्वम् respectively by the gods, men and Asuras In Latin also D D D stands for Dat, Dicit, Dedicat (gives, devotes and dedicates)

27

2 महद्गन् Cf Śānkarabhyāśya on the Chāndogya (VI 14 3), where the Saṁsāra is elaborately compared to a forest

19 The Saptarṣis are here said to be वनिष्ठप्रमुखा

28

This Adhyāya contains the Adhvaryu-Yati Saṁvāda (a पुरातन-इतिहास) criticizing the Himsā in the sacrifice The Yati stands for the Ahimsā-dharma

The Adhvaryu has no proper reply to give, he only pleads that he is acting according to the traditional Śāstra

22 Ksara is said to be स्वभाव The Gitā says स्वभावोऽस्मान्मुच्यते

29

This Adhyāya contains the Kārtavīrya Samudra Saṁvāda (a पुरातन-इतिहास) which emphasizes the Ahimsā cult

1 The Brāhmanī is described here as मामिनी, which is not quite suitable

16 काऽस are probably the Khasis

30

The ancient episode of Alarka is narrated here to emphasize the doctrine योगान्नास्ति परं सुखम् ।

31

7-12 These are the Gāthā sung by Ambarīsa

32

The Brāhmana Janaka Saṁvāda (a पुरातन-इतिहास) is described here to advise that avarice for external objects should be eschewed

33

4 Telang (who reads वेति for वेत्ति) translates— 'Sovereignty over the whole world, and even over heaven, that or else this knowledge, (of these two) knowledge is my only wealth' The idea in the verse appears to be that real knowledge regards the sovereignty over the whole world or even over heaven as being on the same level (तथा), real knowledge is one's true wealth

34

Kṛṣṇa tells Arjuna that the Brāhmana represents Manas, and the Brāhmanī the Buddhi, and he himself is the Ksetrajña Here ends the Brāhmana-Brāhmanī Saṁvāda

35

Another पुरातन इतिहास, Guru-Śiṣya-Saṁvāda is

narrated here, dealing with the nature of Mokṣa

31 नोपैति यावद्ध्यात्मं तावदेताग्र पश्यति — Nilakanṭha seems to disregard the न in एताग्र पश्यति. The meaning seems to be that so long one has not acquired the metaphysical knowledge, one does not see these (Jyotis, Ākāśa etc in the preceding line) in their proper perspective

36-38

These three Adhyāyas describe the तामस, राजस and सत्त्विक Gunas in detail

39

In this Adhyāya are described the three Gunas (Sattva, Rajas and Tamas) as mutually mixed up, as they are not found independently existing anywhere. Each Guna is found in the other two, may be in a very small proportion

40

2 The महानात्मा is said to be known as धृति, स्मृति, etc. What authority the writer has in his mind cannot be ascertained

41

This Adhyāya is the smallest (containing only five verses) in this Parvan. It describes the Ahankāra

42

This Adhyāya deals with various topics, such as the dissolution of the Mahābhūtas, with the subtle Bhūtas surviving the Pralaya, the five Karmendriyas and Jñānendriyas, with their Adhyātma, Adhibhūta and Adhidivata forms, the four fold creation of beings, the means for securing Brahman by crossing over the terrible ocean of Moha etc

43

This Adhyāya describes the Vibhūtis, on the lines of the Bhagavadgītā, but gives more details

1 मत्स्य गुण is the Rajas quality

3 While the Gītā mentions only the अश्वत्थ as the best of trees, here we have as many as seven or eight claiming that honour

5 The Gītā mentions the Meru and the Himālaya; here we have nearly a dozen mountains pointed out

9 वेदानामृषय — The Gītā says वेदानां सामवेदोऽश्

15 Umā is the best amongst the ladies

19 Dharma and Adharma are described categorically as Ahimsā and Himsā

44

2 अविष्ट is the first नक्षत्र, and शिशिर the first season (the Gītā says ऋतूनां कुसुमाकर)

6 The cow is the best of the चतुष्पद animals, and the Brāhmanas are the best amongst human beings

11 Viṣṇu is the Ātman of Brahmadeva

14 Rudra is said to be the Lord of the Gods, Dānavas, Naras, Kinnaras, Yakṣas, etc

16 The Householder's state (गृहस्थ) is the best (in accordance with the Manusmṛiti)

45

This Adhyāya describes the Kālacakra (wheel of time) and the state of a householder

16 The five Mahāyajñas are — Devayajña, Rṣiyajña, Pitṛyajña, Bhūtajajña and Manusyajajña

46

This Adhyāya describes in detail the duties of Brahmacharya, Vānaprastha, and Saṃnyāsa modes of life.

47

16 अन्तरात्मन् is here said to be अचेतन. Perhaps अचेतन इव is the meaning, or अन्तरात्मन् refers only to the भूतात्मन्

48

Different views about Brahman are noticed here, such as Brahman being Avyakta, Anāmaya, Puruṣa, Sattva etc. In this connection are referred the Cārvākas, Tārkikas, Mīmāṃsakas, Nihilist Bauddhas, Viṣṇuāvādī Bauddhas, Advaitins, Dvaitins, Bhedābheda-vādins, Vaiśeṣikas, Kālavādins, etc

49

This Adhvāya describes the importance of the path of knowledge (Jñāna mārga) Once again, it is pointed out that Ahimsā is the Kṛtya par excellence and Jñāna is the highest good (Nihśreyas) Then is described the nature of the Sa'tva and Ksetrajñā, their union and separation One who is obsessed with the idea of Mamatva (something belonging to him) gets entangled in Saṁsāra, and as he wills, so he becomes.

The creation of the Saṁsāra, from Pradhāna (Avyakta), Mahat, Ahambhāra, Bhūtabhāra, etc is described The five elements, their respective Gunas, the twelvefold form of Tejas and Vāyu, the tenfold form of Gaudha, the sixfold form of Rasa, etc are also pointed out

The Adhyāya winds up with the declaration that the Highest Puruṣa is beyond Avyakta, and he who reaches Him, secures Mokṣa (Ānantya)

50

This Adhyāya contains the description of the Brahmaratha (on the lines of आत्मानं गच्छिन् विद्धि etc in the Kathopaniṣad) and the Brahmavāna Manas is said to be the Bhūtātman and Adhishthātṛ of every thing All creation takes place naturally (स्वभावतः)

12 विश्वकृते दिवा —These are presumably the Prajūpatis

The importance of Tapas and Dhyānayoga is stressed Those who value Karman are extremely dull witted The Puruṣa is constituted of Vidyā, not of Karman Those who are A-akta and Samadarśins reach the highest goal, viz. Mokṣa

The pupil, thus advised by the preceptor, acted accordingly and secured Mokṣa

On being asked by Arjuna—who was the pupil and who the preceptor?—Kṛṣṇa told him—'I am the preceptor and my mind is the pupil', and advised Arjuna to bear in mind what had been told (all this had been taught at the commencement of the War)

and to shape his conduct in conformity with the same.

Here the Anugītā proper ends (though in some MSS the rest of the Parvan is called the Anugītā-parva) and the narrative is continued from the fifteenth Adhyāya where Kṛṣṇa had expressed his desire to go back to Dvārakā

The Anugītā portion (Adhyāyas 15-50) contains several passages taken bodily from the Bhagavad-gītā, and attempts to supplement or expand several topics from the Gītā More than once it is stated that the instruction in the Anugītā had been conveyed to Arjuna when Kṛṣṇa instructed him at the beginning of the battle The title Anugītā therefore is significant The writer, however, wants to bolster up the instruction given here by calling to his aid several Purātana Itihāsas as he calls them Whatever in the Bhagavad-gītā was regarded as sketchy or incomplete is made complete as in the instruction about Yajñacakra, Kālacakra, the Trigunātma nature of all objects in the universe, the Vibhūtis of the Lord, the nature of the Piānas, Yoga technique, and so forth On the whole, however, the Anugītā does not appear to have made any additional contribution to the philosophical thought contained in the Bhagavad-gītā *

The Jaimini Aśvamedha makes no reference to the Anugītā at all, which is quite irrelevant to the matter in hand, viz the Aśvamedha of Yudhisthira

50 गजनाह्वय—Hastināpura, bearing the appellation गज Telang (p 394, S B E Vol VIII), curiously enough, translates गजनाह्वय नगर as 'to the city of Gajasa', which is obviously a mistake

51

23-29 Announcing one's name and then falling at the feet strictly in the order of precedence is in accordance with the आचार्यम्

30 इत्थार—विदुर, according to the Śāstra,

माक्ष्मण कुशलं पृच्छेत्, क्षत्रवन्धुनामयम् ।

वैश्य क्षेम समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च ॥

(Manusmṛti II 127)

* It is proposed to publish an edition of the Anugītā, with Introduction, notes etc, hence the notes given here are necessarily scanty

कुशल should not have been used in connection with Vidura (who was a दामीपुत्र) But as Vidura's father was the Brāhmana Vyāsa, Vidura appears to have been treated as a Brāhmana

52

Uttanka had apparently been quite absorbed in his penance and so had not heard any news about the actual battle fought He had expected that all would turn out well, owing to the efforts of Kṛṣṇa for reconciliation between the Kauravas and the Pāṇdavas But when he learnt of the disastrous end of the war, he charges Kṛṣṇa for not having done his best to avert the war, calls him Mithyācārīn, and threatens to curse him

Kṛṣṇa appeals to Uttanka not to waste his penance-fruit by cursing him in a hurry, he should first hear him in order to get a proper appraisal of the situation.

54

This whole episode appears to be irrelevant and absurd. It is impossible to explain why Uttanka suddenly flies into a rage and as suddenly cools down, why Kṛṣṇa shows his 'World form' to Uttanka, indulging in self glorification as the Highest, why Indra appears disguised as a Mātanga and so forth

The only plausible explanation appears to be that as the Anugītā did not refer to the Viśvarūpa (which forms an important episode in the Bhagavadgītā), some one thought that the lacuna ought to be filled in some way

55

Adhyāyas 55-58 which describe the previous history of Uttanka, are obviously an interpolation as the first verse of Adhyāya 58 directly refers to the last verse of Adhyāya 54

The Ādiparvan (Pauṣyaparvan) has also described the story of Uttanka who was famous for his Guru-bhakti. There is not any material difference between the two versions

In the Pauṣyaparvan, Uttanka is the pupil of Veda and the name of Veda's wife is not given

Here, the preceptor and the preceptor's wife are Gautama and Ahalyā Uttanka has become a very old man before Gautama allows him to take to the Grhasthāsrama Gautama transforms Uttanka into a handsome young man and offers his daughter to him in marriage Ahalyā asks Uttanka to bring the Manikundalas of the wife of Saudāsa as Gurudakṣiṇā

In both the versions, Uttanka's attempt to bring the Manikundalas is described practically in the same way

56

Uttanka goes to Pātāla when the Kundalas were carried there by Takṣaka, aided by Indra, and secures the Kundalas with the help of Fire

While in the Ādiparvan, the reference to Takṣaka is relevant as that directly leads to the Sarpaśattra by Janamejaya the story of Uttanka hardly serves any purpose here

5 षष्ठे काले—On the sixth part of the day In the case of kings, the sixth part is 3 P M. to 4-30 P M when the king is free from all engagements (See Kautilya's Arthashastra, and Daśakumāracarita which give the ideal time-table for a king Kālidāsa also says, षष्ठे भागे (काले) त्वमपि दिवमस्वात्मनश्छन्दवती । (Vikramorvaśya II 1) But here Saudāsa is a cannibal and he speaks of the षष्ठकाल as the आहारकाल The Rākṣasas are said to be usually active at the प्रदोषकाल (evening, night-fall) in search of their prey षष्ठकाल must therefore be understood to mean the period 7-30 P M to 10-30 P M The six Kālas are also given as (1) प्रातः, (2) सगवः, (3) मध्याह्नः, (4) अपराह्नः, (5) सायाह्नः and प्रदोषः which is the sixth (the भोजनकाल of the Rākṣasas) Monier Williams explains षष्ठे काल as 'at noon' and also as 'in the evening of the third day.' (षष्ठकाल—one who eats only at the sixth meal time, that is, who passes five meals without eating and has no meal till the evening of the third day—

षष्ठकालकालता मास संहिताजप एव वा ।

(Manusmṛti XI 200)

The day (twelve hours) is also divided into five parts (each part consisting of 144 minutes) Thus—

(1) प्रातः — 6 A. M. — 8-24 A. M.

(2) सगवः — 8-25 A. M. — 10-48 A. M.

(3) मध्याह्न — 10-49 A M — 1-12 P M

(4) अपराह्न — 1-13 P M — 3-36 P M.

(5) मानाह्न — 3-37 P M. — 6 P M

प्रदोष (coming after मध्याह्न), the beginning of night — 6 P M. — 8-24 P M, is the पष्ठका

24 In verses 22 and 23, Devas (Suras), Yaksas and Mahoragas (Nāgas) are described as being intent upon snatching away the ear rings. In verse 24, Yakṣas are substituted by Rākṣasas. The reading चक्राणाम् for नागानाम् would substitute the Rākṣasas for Nāgas. The discrepancy cannot be easily explained.

57

2 एषा गतिः—The present state of the king as a cannibal अन्वया गतिः—no other alternative or no other means than securing the favour of Uttanḥa to end this calamity एतन्मे मतम्—I somehow or other entertain the hope that I might be restored to my normal form, if the request of Uttanḥa is granted.

58

Kṛṣṇa goes to Dvārakā. The festivities on the Rāvataka (which is described as 'King of mountains') are pictured in an exaggerated manner.

59

Kṛṣṇa's father Vasudeva asks him to give the details of the Mahābhārata battle, which he had witnessed personally. Kṛṣṇa summarises the incidents naming the different C-in C's on the side of the Kauravas and the Pāṇḍavas.

8-9 चम् used as synonymous with अक्षौहिणी

16 सेना also seems to mean the same as अक्षौहिणी.

Amarakośa II 8 81-82 states—

एकेमेकत्रया त्रयश्चा पक्षि पञ्चपदातिका ।
पत्रयङ्गैस्त्रिगुणैर् नवैर् क्रमादाख्या यथोत्तरम् ।
मेनासुस्त्र उल्हनगणौ वाहिनी प्रवना चम् ।
अनीकिनी दशानीकिन्योऽक्षौहिणी ।

—That is, an army is usually divided into nine units— (Ādiparvan, 1 2 15-19)

Name	Chariot	Elephant	Horse	Foot-soldier
<i>Patti</i>	1	1	3	5
<i>Senāmukha</i>	3	3	9	15
<i>Gulma</i>	9	9	27	45
<i>Gana</i>	27	27	81	135
<i>Vāhinī</i>	81	81	243	405
<i>Prtanā</i>	243	243	729	1,215
<i>Camū</i>	729	729	2,187	3,645
<i>Anīlinī</i>	2,187	2,187	6,561	10,935
<i>Akṣauhini</i>	21 870	21,870	65,610	109,350

The Nītiprakāśikā gives the number of elephants as ten times the above, and the number of horses as 1000,3000,9000, etc., and the number of Foot-soldiers as 100000,300000, etc., so that an Akṣauhini would have 21870 Chariots, 218700 Elephants, 21,870,000 Horses and 2,187,000,000 Foot soldiers!

9 Śikhandin is said to be the Netr during the first ten days. It appears that Dhṛstadumna was the Netr for all the eighteen days, as described earlier. Śikhandin is called the Netr probably because he knocked out Bhīṣma.

60

Kṛṣṇa had skipped over the murder of Abhimanyu, so as not to add to the agonies of Vasudeva, but Subhadra insisted upon Kṛṣṇa describing that episode. Kṛṣṇa then described how Abhimanyu, fighting single-handed with many warriors was ultimately murdered by the son of Duhśāsana, and how Prthā had advised Subhadra to submit to the workings of Fate, and to look after the pregnant Uttarā (Abhimanyu's wife).

70

The Pāṇḍavas returned from the Hīmalayas, with plenty of gold. Vyāsa gave his sanction for the Aśvamedha by Yudhiṣṭhira. Yudhiṣṭhira requests Kṛṣṇa to perform the Aśvamedha himself. Kṛṣṇa courteously refused to do that and said Yudhiṣṭhira was the fittest person for that job.

71

Vyāsa fixed upon the Purnimā in the month of Caitra for the consecration of Yudhiṣṭhira and the

horse was duly let loose, with Arjuna as the Guardian of the horse. Yudhishthira warned Arjuna not to engage in fight unnecessarily and to invite all the kings to attend the sacrificial ceremony

72

21 ममारोत्तरत पूवम्—The horse moved to the East taking a northerly course. To go to the East first was regarded as auspicious. In the *Kathāsaritsūgara*, in describing the course of the *Digvijaya* of Vatsarāja, the writer gives the reason why the East should be tackled first. Apparently the same formula obtains in the case of the sacrificial horse also.

24 म्लेच्छा — Mlecca connotes any non Aryan people

73

1 त्रिगर्णं country was to the north of Hastināpura, as in accordance with verse 21 in the last *Adhyāya*, the horse had moved on to the North.

7 The Trigartas (*Saṁśrīptakas*) had been defeated by Arjuna on the 13th day of the *Mahābhārata* war. So, Arjuna was unwilling to fight with them, in conformity with the advice of Yudhishthira—'Kings who had already lost their kinsmen, should not be killed.'

74

1 प्राग्ज्योतिष is usually taken to be the modern Assam.

76

1 Then the horse entered the *Saindhava* country. It is a long long way from *Prāgyjotiṣa* (the Eastern most part) to the *Sindhu* region on the West. One would have expected the itinerary of the horse to be described more rationally, but as the horse was to be allowed to move freely, there is no room for any objection. (In the *Digvijaya* of Arjuna in the North, in the *Sabhāparvan* *Prāgyjotiṣa* is mentioned among the countries in the North.)

21-24 Arjuna was completely overwhelmed, and the gods, the *Saptarṣis*, *Brahmarṣis* etc had to pray for Arjuna's victory.

77

33 Parikṣit who was hardly a few months old at that time is called here *पर्वीरहन्* which represents

what Parikṣit was going to be in future. The reading *पर्वीरह* is obviously due to the desire to avoid the apparent absurdity in calling the infant Parikṣit a *पर्वीरहन्*.

46 The horse then reached the *Manipūra* region. For *Manipūra*, there is the reading *Manalūra* (*Manipūra* is possibly the Sanskrit rendering of *Manalūra*).

Dr Gustav Oppert in his *Weapons etc of the Ancient Hindus* (pp 145-152), after discussing the views of Wheeler, who is of opinion that *Manipūra* is the modern 'Munnipur in the extreme east beyond the Bengal frontier—a secluded valley lying between Eastern Bengal and Burmah, and the people appear to be a genuine relic of the Ancient *Nāgas*' and of Prof Lassen who places *Manipūra* on the Eastern coast of India south of *Chicole* at the mouth of the *Lāngulya* river, comes to the conclusion that *Manipūra* or *Manalūra*, must be located somewhere near *Madura* (in some chronicles, Arjuna is said to have married the daughter of the *Pāndya* king of *Madurā*). Dr Oppert remarks—'The affection with which the *Pāndavas* are remembered in India, and especially in the South, seems to me not only due to the interest which the story of their sufferings, their bravery, and final victory excited everywhere, but also to some cause by which their memory was effectually kept alive. We must not forget that Arjuna is the presumed ancestor of the *Pāndyas*'.

79

11-12 The expiation for the murder of a *Brāhmaṇa* is given in the *Yājñavalkya smṛti* as follows—

शिरःकपालीध्वजवान् निश्चाद्री कर्म वेदयन् ।

ब्रह्मा दादाशान्तिं विनमुक्त्वा शुद्धिमाप्नुवात् ॥

—That is, the culprit was to pass twelve years, living on alms, exhibiting the head skeletons of the person murdered, and announcing his heinous crime to all. Though this passage only mentions the *Brāhmaṇa* killer, *Aparārka* refers in this connection to the passage *मातरं पितरं इत्वा सोदरं भ्रातरं तथा । अनेन विधिना --*, hence as M. M. *Vāsudevashastri* *Abhyankar* points out, the expression *ब्रह्मा* should be taken to include the *पितृहन्* also.

Babhravāhana is afraid that he would be required to go through the terrible ordeal of covering himself with his father's skin, and of wearing the head skeletons, if he did not end his life.

83

5 कौशलात्—tactfully

86

Arjuna then was on the way to Hastināpura It was the Purnimā of the month of Māgha and only a month remained for the Sacrifice to commence

91

उपमनेद्यन्—made Draupadī to sit or lie near The Śatapathabrāhmana and other works describe this function at great length, along with the obscene dialogue carried on by the three queens (Mahisī, Vāvatā and Parityaktā) It appears that during the period when the *Mahābhārata* received its present shape the obscene features connected with the उपमनेद्यन् had completely fallen into abeyance

Similarly, the Pūrāṇa or the Revolving Cycle of Legends, which was gone through throughout the year when the horse was on its journey, is not even so much as mentioned in this context, while there are gorgeous descriptions of the mountains of food and rivers of wine consumed during the performance of the sacrifice (Read in this connection articles by the present writer, 'The Āśvamedha' and 'The Pūrāṇa or Revolving Cycle of Legends'—Annals, B O R I, Vol XXX and XXXIII)

वृत्तान्तिस्तुति 15 उपलक्षणे वृत्तया This appears to go with वृत्त in 4^a (Mantra, Dravya and Śraddhā being the three वृत्तयः) But the word वृत्तान्तिस्तुति cannot be properly explained as connected with वृत्तम् The expression may be connected with वृत्तान्तिस्तुति also In that case वृत्त cannot be properly explained

4, 9, 48 Here पृथक् means the period, 3 P M to 4-30 P M

96

The explanation about the Nakula episode given here is hardly convincing The whole episode could be regarded as an interpolation, being tacked on at the end But it appears all the same that the writer was reflecting conscientiously the views about Hinṣā in his own times Public opinion seems to have undergone a great change during the time when the *Mahābhārata* incidents actually took place, and the

time when the *Mahābhārata* took its present shape The Hinṣā doctrine fervently promulgated by Buddha and Mahāvira, and widely preached by Aśoka, had secured a firm hold two or three centuries before the Christian era, and this is usually regarded to be the period when the *Mahābhārata* was completed Full credit must be given to the writer for courage shown in describing the Nakula episode as having happened at the Āśvamedha sacrifice itself

The Vaiṣnavadharmaśāstra interpolation

The Āśvamedhikaparvan has the distinction of having a very big interpolation or addition (constituting about 1700 ślokas), which is shown by us as Appendix

The Southern Recension MSS contain this portion which is omitted in all MSS representing the Northern Recension Sāyana in his *Parāśaramādha vīya* (B S S Vol I) and Vādirāja, the author of the *Lakṣanālakāra*, have quoted from this section as P P S Sastrī has pointed out.

It is a purely sectarian (Vaiṣnavite) work, very conveniently tacked on to the Āśvamedhikaparvan at the end At the conclusion of the Āśvamedha sacrifice, Yudhiṣṭhira requests Kṛṣṇa to describe the Vaiṣnavadharmā in all its aspects, ritualistic, philosophical, etc Gods and Brahmaṇas also, desirous of listening to this Dharma saṁvāda, come there Kṛṣṇa discourses on various matters, such as—

- (1) The Varnāśramadharmanas
- (2) The nature of the three fold Dāna
- (3) Praise of Brāhmanas and devotees of the Lord
- (4) Yama loka
- (5) The fruits of Toyānnadāna, Bhūdāna, Kanyā dāna, Godāna etc
- (6) The five Mahāyajūas, Pitṛtarpana, etc
- (7) Kapilādāna
- (8) Āpatddharma etc

There is not much of philosophy here, the Section being intended for the glorification of Vaiṣnavadharmā, and devotion to the Bhagavat Attention is drawn even to trivial matters, like how one should take a bath or put on his clothes On the whole, this Section can have an appeal only to those who are followers of the Bhāgavata-dharma

CONCORDANCE OF THIS EDITION

with the Bombay, Calcutta, and Madras (P P S Sastri's) Editions

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
1*	1 1	Not numbered	—
2*	—	—	—
3*	—	—	—
1 1-10	1 2-11	1-10	1 1-10
1 11 ^{ab}	1 12 ^{ab}	11 ^{ab}	1 10½
1 11 ^{cd}	1 12 ^{cd}	11 ^{cd}	1 11
1 12-15 ^{ab}	1 13-16 ^{ab}	12-15 ^{ab}	1 12-15 ^{ab}
4*	—	—	1 15 ^{cd}
1 15 ^{cd}	1 16 ^{cd}	15 ^{cd}	1 15½
1 16-19	1 17-20	16-19	1 16½-19½
2 1-3	2 1-3	20-22	2 1-3
5*	2 4 ^{ab}	23 ^{ab}	2 3½
2 4 ^{ab}	—	—	2 4½ ^{ab}
2 4 ^{cd}	2 4 ^{cd}	23 ^{cd}	2 4½ ^{cd}
2 5-10	2 5-10	24-29	2 5½-10½
2 11 ^{ab}	2 11 ^{ab}	30 ^{ab}	2 11
2 11 ^{cd} -12 ^{ab}	2 11 ^{cd} -12 ^{ab}	30 ^{cd} -31 ^{ab}	2 12
6*	—	—	2 12½
2 12 ^{cd}	2 12 ^{cd}	31 ^{cd}	2 13½ ^{ab}
2 12 ^{ef}	2 13 ^{ab}	32 ^{ab}	2 14 ± 13½ ^{cd}
2 13-14 ^{ab}	2 13 ^{cd} -14	32 ^{cd} -33	2 15-16 ^{ab}
2 14 ^{cd}	2 15 ^{ab}	34 ^{ab}	2 16 ^{cd} ± 19½ ^{cd}
2 15	2 15 ^{cd} -16 ^{ab}	34 ^{cd} -35 ^{ab}	2 17
2 16 ^{ab}	2 16 ^{cd}	35 ^{cd}	2 17½
2 16 ^{cd} -17 ^{ab}	2 17	36	2 18½
7*	—	—	2 19½ ^{ab}
2. 17 ^{cd} -18 ^{ab}	2 18	37	2 20½
2 18 ^{cd}	2 19 ^{ab}	38 ^{ab}	2 21
2 19-20 ^{ab}	2 19 ^{cd} -20 ^{cd}	38 ^{cd} -39	2 22-23 ^{ab}
2 20 ^{cd}	2 20 ^{ef}	40	2 23 ^{cd}
3. 1-4 ^{ab}	3. 1-4 ^{ab}	41-44 ^{ab}	3. 1-4 ^{ab}
8*	—	—	—
3. 4 ^{cd} -12 ^{ab}	3. 4 ^{cd} -12 ^{ab}	44 ^{cd} -52 ^{ab}	3. 4 ^{cd} -12 ^{ab}
Con. 1			

Crit. Ed	Bom. Ed.	Cal Ed	Madras Ed
3 12 ^{cd}	3. 12 ^{ed}	52 ^{ed}	3. 12½
3 13-14 ^{ab}	3 13-14 ^{ab}	53-54 ^{ab}	3 13½-14½ ^{ab}
3. 14 ^{ed}	3 14 ^{cd}	54 ^{ed}	3 14½ ^{ed} ± 12 ^{ed}
3 15-19	3 15-19	55-59	3. 15½-19½
9*	3 20 ^{ab}	60 ^{ab}	—
3 20 ^{abed}	3. 20 ^{ed} -21 ^{ab}	60 ^{ed} -61 ^{ab}	3 20½
3 20 ^{ef}	3 21 ^{ed}	61 ^{ed}	3 21
3 21-22	3 22-23	62-63	3. 22-23
4 1-6	4 1-6	64-69	4 1-6
4 7 ^{ab}	4 7 ^{ab}	70 ^{ab}	4 6½
4 7 ^{ed}	4 7 ^{ed}	70 ^{ed}	4 7
4 8-10	4. 8-10	71-73	4. 8-10
4 11 ^{ab}	4 11 ^{ab}	74 ^{ab}	4 10½
4 11 ^{cd}	4 11 ^{ed}	74 ^{ed}	4 11
4 12-16	4 12-16	75-79	4. 12-16
4. 17 ^{ab}	4 17 ^{ab}	80 ^{ab}	—
10*(subst 17 ^{ab})	—	—	4. 17 ^{ab}
11*	—	—	4 17½
4 17 ^{ed}	4 17 ^{ed}	80 ^{ed}	4 17 ^{ed}
4 18-23	4. 18-23	81-86	4. 18½-23½
4 24 ^{ab}	4. 24 ^{ab}	87 ^{ab}	4 24
4 24 ^{cder}	4 24 ^{ed} -25 ^{ab}	87 ^{ed} -88 ^{ab}	4 25
4 25-26	4 25 ^{ed} -27 ^{ab}	88 ^{ed} -90 ^{ab}	4 26-27
4 27 ^{ab}	4 27 ^{ed}	90 ^{ed}	4 27½
4. 27 ^{cder}	4 28	91	4 28½
5 1-7 ^{abcd}	5 1-7	92-98	5 1-7
5 7 ^{ef}	5 8 ^{ab}	99 ^{ab}	5 7½
5 8 ^{a ed}	5 8 ^{cd} -9 ^{ab}	99 ^{ed} -100 ^{ab}	5 8½
5. 8 ^{ef}	5. 9 ^{ed}	100 ^{ed}	5. 9
5 9 ^{ab}	5 10 ^{ab}	101 ^{ab}	5 10 ^{ab}
12*	5 10 ^{ed}	101 ^{ed}	5. 10 ^{ed}
5 9 ^{ed}	5 11 ^{ab}	102 ^{ab}	5 10½
5 10-11 ^{abcd}	5 11 ^{ed} -13 ^{ab}	102 ^{ed} -104 ^{ab}	5 11½-12½
5 11 ^{ef}	5 13 ^{ed}	104 ^{ed}	5 13
5 12-26	5 14-28	105-119	5 14-28
6 1-22	6 1-22	120-141	6 1-22
13*	—	—	—
6 23-33	6 23-33	142-152	6 23-33

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
7 1-5	7 1-5	153-157	7 1-5
14*	—	—	7 5½
7 6-14 ^{ab}	7 6-14 ^{ab}	158-166 ^{ab}	7 6½-14½ ^{ab}
7 14 ^{ed}	—	—	7 14½ ^{ed}
15* (subst 14 ^{ed})	7. 14 ^{ed}	166 ^{ed}	—
16*	—	—	—
7 15-27	7 15-27	167-179	7 15½-27½
8. 1-6 ^{ab}	8 1-6 ^{ab}	180-185 ^{ab}	8 1-6 ^{ab}
17*	—	—	—
8 6 ^{ed}	8 6 ^{ed}	185 ^{ed}	8 6 ^{ed}
8 7 ^{abcd}	8 7	186	8 7
8 7 ^{ef}	8 8 ^{ab}	187 ^{ab}	8 7½
8 8 ^{ab}	8 8 ^{ed}	187 ^{ed}	8 8½ ^{ab}
8 8 ^{ed}	8 9 ^{ab}	—	8 8½ ^{ed}
8 9-11	8 9 ^{ed} -12 ^{ab}	188 ^{ed} -191 ^{ab}	8 9½-11½
18*	—	—	8 12½
8 12 ^{ab}	8 12 ^{ed}	191 ^{ed}	8 13½ ^{ab}
19*	—	—	8 13½ ^{ed}
8 12 ^{ed} -15	8 13-16 ^{ab}	192-195 ^{ab}	8 14½-17½ ^{ab}
20*	—	—	—
8 16-18	8 16 ^{ed} -19 ^{ab}	195 ^{ed} -198 ^{ab}	8 17½ ^{ed} -20½ ^{ab}
21*	8 19 ^{ed}	198 ^{ed}	—
8 19 ^{ab}	8 20 ^{ab}	199 ^{ab}	8 20½ ^{ed}
8 16 ^{ed}	8 20 ^{ed}	199 ^{ed}	8 21
8 20-21	8 21-22	200-201	8 22-23
22*	8 23 ^{ab}	202 ^{ab}	—
8 22 ^{ab}	8 23 ^{ed}	204 ^{ab}	8 24 ^{ab}
8 22 ^{ed}	8. 24 ^{ab}	202 ^{ed}	8 24 ^{ed}
8 23 ^{ab}	8 24 ^{ed}	203 ^{ab}	8 24½
8 23 ^{ed} -24 ^{ab}	8 25	203 ^{ed} , 204 ^{ed}	8 25½
8 24 ^{edef}	8 26	205	8 26½
—	—	206 ^{ab}	—
8 25-28 ^{ab}	8 27-30 ^{ab}	206 ^{ed} -209	8 27½-30½ ^{ab}
23*	—	—	—
8 28 ^{ed} -30	8 30 ^{ed} -32	210-212 ^{ab}	8 30½ ^{ed} -32½
24* (L 1-14)	—	—	8 33½-39½
24* (L 15)	—	—	8 40
8 31 ^{abed}	8 33	212 ^{ed} -213 ^{ab}	8 41

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
25*	—	—	8 42-43 ^{ab}
8 31 ^{cf}	8 34 ^{ab}	213 ^{cd}	8 43 ^{cd}
8 32 ^{ab}	8 34 ^{cd}	214 ^{ab}	8 44 ^{ab}
26*	—	—	8 44 ^{cd} -45 ^{ab}
8 32 ^{cds'}	8. 35	214 ^{cd} -215 ^{ab}	8 45 ^{cd} -46 ^{ab}
27*	—	—	8 46 ^{cd}
8 33-35 ^{ab}	8 36-38 ^{ab}	215 ^{cd} -217	8. 47-49 ^{ab}
8 35 ^{cd}	8 38 ^{cd}	218	8 49 ^{cd}
9 1-37	9 1-37	219-255	9 1-37
10. 1-2	10 1-2	256-257	10 1-2
10 3 ^{ab}	10 3	258	10 2½
10 3 ^{cd} -4 ^{ab}	10 4	259	10 3½
10 4 ^{cds'}	10 5	260	10 4½
28*	—	—	10 5
10 5-24	10 6-25	261-280	10 6-25
10 25 ^{ab}	10 26 ^{ab}	281 ^{ab}	10 25½
10 25 ^{cd}	10 26 ^{cd}	281 ^{cd}	10 26
10 26-36	10 27-37	282-292	10 27-37
11 1-6	11 1-6	293-298	11 1-6
11 7 ^{ab}	11 7 ^{ab}	299 ^{ab}	11 6½
11 7 ^{cds'}	11 7 ^{cd} -8 ^{ab}	299 ^{cd} -300 ^{ab}	11 7½
11 8-18	11 8 ^{cd} -19 ^{ab}	300 ^{cd} -311 ^{ab}	11 8½-18½
11 19	11 19 ^{cds'}	311 ^{cd} -312 ^{ab}	11 19½
11 20 ^{ab}	11 20 ^{ab}	312 ^{cd}	11 20½ ^{ab}
11. 20 ^{cd}	11 20 ^{cd}	313	11 20½ ^{cd}
12 1-3 ^{abcd}	12 1-3	314-316	12 1-3
12. 3 ^{cf}	12 4 ^{ab}	317 ^{ab}	12 3½
29*	—	—	—
12 4 ^{abcd}	12 4 ^{cd} -5 ^{ab}	317 ^{cd} -318 ^{ab}	12 4½
12 4 ^{cf}	12 5 ^{cd}	318 ^{cd}	12 5½ ^{ab}
12 5 ^{ab}	12 6 ^{ab}	319 ^{ab}	12 5½ ^{cd}
30*	—	—	—
12. 5 ^{cds'}	12 6 ^{cds'}	319 ^{cd} -320 ^{ab}	12 6½
12 6	12 7	320 ^{cd} -321 ^{ab}	12 7½
12. 7 ^{ab}	12 8 ^{ab}	321 ^{cd}	12 8
12 7 ^{cds'}	12 8 ^{cds'}	322	12 9
12 8-10	12 9-11	323-325	12 10-12
12 11 ^{abcd}	12 12	326	12 13

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
12 11 ^{ef}	12 13 ^{ab}	327 ^{ab}	12 14 ^{ab}
12 12 ^{ac'd}	12 13 ^{ef} -14 ^{ab}	327 ^{ef} -328 ^{ab}	12 14 ^{ef} -15 ^{ab}
12 12 ^{ef}	12 14 ^{ef}	328 ^{ef}	12 15 ^{ef}
12 13-14	12 15-16	329-330	12 16-17
13 1-9 ^{ab}	13 1-9 ^{ab}	331-339 ^{ab}	13 1-9 ^{ab}
31*	13 9 ^d -10 ^{ab}	339 ^{ef} -340 ^{ab}	—
13 9 ^{ef}	13 10 ^{ef}	340 ^{ef}	13 9 ^{ef}
13 10-11	13 11-12 ^{ab'ef}	341-342	13 10-11
13 12 ^{ab}	13 12 ^{ef}	343 ^{ab}	13 11½
13 12 ^{def}	13 13	343 ^{ef} -344 ^{ab}	13 12½
13 13-17 ^{abcd}	13 14-18 ^{abcd}	344 ^{ef} -349 ^{ab}	13 13½-17½
13 17 ^{ef}	13 18 ^{ef}	349 ^{ef}	13 18
13 18 ^{ab}	13 19 ^{ab}	350 ^{ab}	13 19 ^{ab}
13 18 ^{ef}	13 19 ^{ef}	350 ^d	13 19 ^{ef} ± 20½
13 19	13 20	351	13 20
13 20-21	13 21-22	352-353	13 21½-22½
14 1-4	14 1-4	354-357	14 1-4
14 5 ^{ab}	14 5 ^{ab}	358 ^{ab}	14 4½
14 5 ^{def}	14 5 ^{def}	358 ^{ef} -359 ^{ab}	14 5½
14 6-9 ^{ab}	14 6-9 ^{ab}	359 ^{ef} -362	14 6½-9½ ^{ab}
32*	—	—	—
14 9 ^{ef}	14 9 ^{ef}	363 ^{ab}	14 9½ ^{ef}
14 10-12 ^{abc}	14 10-12	363 ^{ef} -366 ^{ab}	14 10½-12½
14 12 ^{ef}	14 13 ^{ab}	366 ^{ef}	14 13
14 13-16	14 13 ^d -17 ^{ab}	367-370	14 14-17
14 17	14 17 ^{def}	371	15 1
App 1 (No 1)	—	—	15 2-31½
15 1-2	15 1-2	372-373	16 1-2
15 3 ^{ab}	15 3 ^{ab}	374 ^{ab}	16 2½
15 3 ^{ef} -5 ^{ab}	15 3 ^{ef} -5 ^{ab}	374 ^{ef} -376 ^{ab}	16 3½-4½
15 5 ^{ef}	15 5 ^d	376 ^{ef}	16 5
15 6	15 6	377	16 6
33*	—	—	—
15 7-29 ^{abcd}	15 7-29	378-400	16 7-29
15 29 ^{ef}	15 30 ^{ab}	401 ^{ab}	16 29½
15 30 ^{abcd}	15 30 ^{ef} -31 ^{ab}	401 ^{ef} -402 ^{ab}	16 30½
15 30 ^{ef}	15 31 ^{ef}	402 ^{ef}	16 31
15 31-34	15 32-35	403-406	16 32-35

Crit Ed	Bom Ed	Cal. Ed	Madras Ed.
16 1-10 ^{ab}	16 1-10 ^{ab}	407-416 ^{ab}	17. 1-10 ^{ab}
34*	16 10 ^{ed}	416 ^{cd}	—
16 10 ^{cd}	16 11 ^{ab}	417 ^{ab}	17. 10 ^{ed}
35 ^r	16 11 ^{ed}	417 ^{ed}	—
16 11-14	16 12-15	418-421	17 11-14
16 15 ^{ab}	16 16 ^{ab}	422 ^{ab}	—
36* (subst 15 ^{ab})	—	—	17 15 ^{ab}
16 15 ^{cd} -24 ^{abcd}	16 16 ^{cd} -25 ^{abcd}	422 ^{cd} -431	17. 15 ^{ed} -24
16 24 ^{ef}	16 25 ^{ef}	432 ^{ab}	17. 24½
16 25-27 ^{ab}	16 26-28 ^{ab}	432 ^{cd} -434	17. 25½-27½ ^{ab}
16 27 ^{cd}	16 28 ^{ed}	435	17. 27½ ^{ed}
16 28-37 ^{abcd}	16 29-38	436-445	17 28½-37½
37*	16 39 ^{ab}	446 ^{ab}	—
16 37 ^{ef}	16 39 ^{ed}	446 ^{ed}	17 38
16 38 ^{ab}	16. 40 ^{ab}	447 ^{ab}	17 38½
16 38 ^{cd} -39 ^{ab}	16 40 ^{cd} -41 ^{ab}	447 ^{cd} -448 ^{ab}	17 39½
16 39 ^{edef}	16 41 ^{cd} -42 ^{ab}	448 ^{cd} -449 ^{ab}	17 40½
16 40-41 ^{abcd}	16 42 ^{cd} -44 ^{ab}	449 ^{cd} -451 ^{ab}	17. 41½-42½
16 41 ^{ef}	16 44 ^{ed}	451 ^{ed}	17. 43
16 42-43	16 45-46	452-453	17 44-45
17 1-5	17 1-5	454-458	18 1-5
38*	—	—	18 6 ^{ab}
17 6-7 ^{ab}	17 6-7 ^{ab}	459-460 ^{ab}	18 6 ^{cd} -7
17. 7 ^{cd}	17 7 ^{cd}	460 ^{ed}	18 7½
17 8-12	17 8-12	461-465	18 8½-12½
17 13 ^{ab}	17 13 ^{ab}	466 ^{ab}	18 13
17 13 ^{cd} -14 ^{ab}	17 13 ^{ed} -14 ^{ab}	466 ^{ed} -467 ^{ab}	18 14
17 14 ^{ed}	17 14 ^{cd}	467 ^{cd}	18 14½
17 15-17 ^{abcd}	17 15-17	468-470	18. 15½-17½
17 17 ^{ef}	17 18 ^{ab}	471 ^{ab}	18 18
17 18-19	17 18 ^{ed} -20 ^{ab}	471 ^{ed} -473 ^{ab}	18 19-20
17 20 ^{ab}	17 20 ^{ed}	473 ^{ed}	18 20½
17 20 ^{edef}	17 21	474	18 21½
17 21	17 22	475	18. 22½
17 22 ^{ab}	17 23 ^{ab}	476 ^{ab}	18 23
17 22 ^{cd} -23 ^{ab}	17 23 ^{cd} -24 ^{ab}	476 ^{cd} -477 ^{ab}	18 24
17 23 ^{edef}	17 24 ^{cd} -25 ^{ab}	477 ^{cd} -478 ^{ab}	18 25
17. 24 ^{ab}	17 25 ^{ed}	478 ^{cd}	18 25½

Crit Ed	Bom Ed.	Cal Ed	Madras Ed
17 24 ^{cd}	17 26	479	18 26½
17 25 ^{abc}	17 27 ^{abcd}	480	18 27½
17 25 ^{ef}	17 27 ^{ef}	481 ^{ab}	18 28
17 26-34 ^{ab}	17. 28-36 ^{ab}	481 ^{cd} -489	18 29-37 ^{ab}
17. 34 ^{cd}	—	—	18 37 ^{cd}
39* (subst 34 ^{cd})	17 36 ^{cd}	490 ^{ab}	—
17 34 ^{ef}	17 36 ^{ef}	490 ^{cd}	18 37½
17 35 ^{abcd}	17 37	491	18 38½
17 35 ^{ef}	17 38 ^{ab}	492 ^{ab}	18 39
17 36 ^{abcd}	17 38 ^{cd} -39 ^{ab}	492 ^{cd} -493 ^{ab}	18 40
17 36 ^{ef}	17 39 ^{cd}	493 ^{cd} ½	18 40½
17. 37-39	17 40-42	494-496	18 41½-43½
18 1-6 ^{abcd}	18 1-6	497-502	19 1-6
18 6 ^{ef}	18 7 ^{ab}	503 ^{ab}	19 6½
18 7 ^{abcd}	18 7 ^{cd} -8 ^{ab}	503 ^{cd} -504 ^{ab}	19 7½
18 7 ^{ef}	18 8 ^{cd}	504 ^{cd}	19 8
18 8-13	18 9-14	505-510	19 9-14
40*	—	—	—
18 14-17	18. 15-18	511-514	19 15-18
41*	—	—	19 19
18 18-28	18 19-29	515-525	19 20-30
18 29-34	18 30-35	526-531	19 31-36
19 1-3 ^{ab}	19. 1-3 ^{ab}	532-534 ^{ab}	20 1-3 ^{ab}
42*	—	—	20 3 ^{cd}
19 3 ^{cd}	19 3 ^{cd}	534 ^{cd}	20 3½
19 4-12	19 4-12	535-543	20 4½-12½
43*	19 13	544	—
19 13-24 ^{ab}	19 14-25 ^{ab}	545-556 ^{ab}	20 13½-24½ ^{ab}
44*	—	—	—
19 24 ^{cd}	19 25 ^{cd}	556 ^{cd}	20 24½ ^{cd}
19. 25-28	19 26-29	557-560	20 25½-28½
45*	—	—	—
19 29 ^{ab}	19 30 ^{ab} ± 32 ^{ab}	561 ^{ab} ± 563 ^{ab}	20 29½ ^{ab}
46*	19 30 ^{cd}	561 ^{cd}	—
47*	19. 31 ^{ab}	562 ^{ab}	—
19 29 ^{cd}	19. 32 ^{cd}	563 ^{cd}	20 29½ ^{cd}
19 30 ^{ab}	19 31 ^{cd}	562 ^{cd}	20 30
19 30 ^{cd}	19 33 ^{ab}	564 ^{ab}	20 30½

Crit Ed.	Bom Ed	Cal Ed.	Madras Ed
19. 31-32 ^{ab}	19 33 ^{cd} -34 ^{cd}	564 ^{cd} -565	20 31½-32½ ^{ab}
19 32 ^{cd}	19 34 ^{ef}	566 ^{ab}	20 32½ ^{cd}
19 33-37 ^{abcd}	19 35-39	566 ^{cd} -571 ^{ab}	20 33½-37½
19 37 ^{ef}	19 40 ^{ab}	571 ^{ed}	20 38½ ^{ab}
19 38 ^{abcd}	19 40 ^{cd} -41 ^{ab}	572	20 38½ ^{cd} -39½ ^{ab}
19 38 ^{ef}	19 41 ^{cd}	573 ^{ab}	20 39½ ^{cd}
19 39-40 ^{abcd}	19 42-43	573 ^{cd} -575 ^{ab}	20 40½-41½
19 40 ^{ef}	19 44 ^{ab}	575 ^{cd}	20 42
19 41	19 44 ^{cd} -45 ^{ab}	576	20 43
19 42 ^{ab}	19 45 ^{cd}	577 ^{ab}	20. 43½
19 42 ^{edef}	19 46	577 ^{cd} -578 ^{ab}	20 44½
19 43-45 ^{ab}	19 47-49 ^{ab}	578 ^{cd} -580	20 45½-47½ ^{ab}
48*	19 49 ^{cd}	581 ^{ab}	—
19 45 ^{cd} -46	19 50-51 ^{ab}	581 ^{cd} -582	20 47½ ^{cd} -48½
49*	19 51 ^{cd}	583 ^{ab}	—
19 47-48 ^{ab}	19 52-53 ^{ab}	583 ^{cd} -584	20 49½-50½ ^{ab}
19 48 ^{cd}	19 53 ^{cd}	585	20 50½ ^{cd}
19 49-51	19 54-56	586-588	21 1-3
19 52 ^{ab}	19 57 ^{ab}	589 ^{ab}	21 3½
19 52 ^{cd}	19 57 ^{cd}	589 ^{cd}	21 4
19 53-58 ^{abcd}	19 58-63	590-595	21 5-10
19 58 ^{ef} -59 ^{ab}	19. 64	596	21 11
19 59 ^{edef} -60	19 65-66	597-598	21 12-13
20 1-4	20 1-4	599-602	22 1-4
20 5 ^{ab}	20 5 ^{ab}	603 ^{ab}	22 4½
20 5 ^{cd}	20 5 ^{cd}	603 ^{cd}	22 5
20 6-13	20 6-13	604-611	22 6-13
20 14 ^{ab}	20 14 ^{ab}	612 ^{ab}	22 13½
20 14 ^{cd} -16 ^{ab}	20 14 ^{cd} -16 ^{ab}	612 ^{cd} -614 ^{ab}	22 14½-15½
20 16 ^{edef}	20. 16 ^{edef}	614 ^{cd} -615 ^{ab}	22 16½
20 17-22 ^{ab}	20 17-22 ^{ab}	615 ^{cd} -620	22 17½-22½ ^{ab}
50*	20 22 ^{cd}	621 ^{ab}	22. 22½ ^{cd}
20 22 ^{edef}	20 23	621 ^{cd} -622 ^{ab}	22 23½
51*	—	—	—
20. 23-24 ^{abcd}	20. 24-25	622 ^{cd} -624 ^{ab}	22. 24½-25½
20. 24 ^{ef}	20. 26 ^{ab}	624 ^{cd}	22. 26½ ^{ab}
20. 25-26 ^{ab}	20. 26 ^{cd} -27 ^{abcd}	625-626 ^{ab}	22. 26½ ^{cd} -27½
20. 26 ^{cd}	20. 27 ^{ef}	626 ^{cd}	22. 28

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
20 27	20 28	627	22 29
21 1 ^{ab}	21 1 ^{ab}	628 ^{ab}	23 1 ^{ab}
52*	—	—	—
21 1 ^{cd}	21 1 ^{cd}	628 ^{cd}	23 1 ^{cd}
53*	21 2-5	629-632	—
54* (L 1-2)	21 6	633	—
54* (L 3)	—	—	—
55*	—	—	—
21 2 ^{ab}	21 7 ^{ab}	634 ^{ab}	23. 1 $\frac{1}{2}$
21 2 ^{cd} -4 ^{ab}	21 7 ^{cd} -9 ^{ab}	634 ^{cd} -636 ^{ab}	23 2 $\frac{1}{2}$ -3 $\frac{1}{2}$
21 4 ^{cd}	21 9 ^{cd}	636 ^{cd}	23 4
21 5-14 ^{abcd}	21 10-19 ^{abcd}	637-646	23 5-14
21 14 ^{ef}	21 19 ^{ef}	647 ^{ab}	23 14 $\frac{1}{2}$
21 15-18 ^{ab}	21 20-23 ^{ab}	647 ^{cd} -650	23 15 $\frac{1}{2}$ -18 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
21 18 ^{cd}	21 23 ^{cd}	651	23 18 $\frac{1}{2}$ ^{cd}
21 19-21	21 24-26	652-654	23 19 $\frac{1}{2}$ -21 $\frac{1}{2}$
22 1-6	22 1-6	655-660	24 1-6
22 7-8	22 7-8	661-662	—
22 9-10	22 9-10	663-664	24 7-8
56*	—	—	—
22 11-12	22 11-12	665-666	24 9-10
22 13	22 13	667	—
22 14-29	22 14-29	668-683	25 1-16
23 1-4	23 1-4	684-687	26 1-4
23 5	23 5	688	—
23 6-10 ^{abcd}	23 6-10 ^{abcd}	689-693	26 5-9
23 10 ^{ef}	23 10 ^{ef}	694	26 9 $\frac{1}{2}$
57*	—	—	—
23 11-12	23 11-12	695-696	26 10 $\frac{1}{2}$ -11 $\frac{1}{2}$
23 13 ^{ab}	23 13 ^{ab}	697 ^{ab}	26 12
23 13 ^{cd}	23 13 ^{cd}	697 ^{cd}	26 12 $\frac{1}{2}$
23 14-15 ^{abcd}	23 14-15	698-699	26 13 $\frac{1}{2}$ -14 $\frac{1}{2}$
23 15 ^{ef}	23 16 ^{ab}	700 ^{ab}	26 15
23. 16 ^{ab}	23 16 ^{cd}	700 ^{cd}	26 15 $\frac{1}{2}$
23. 16 ^{cd}	23 16 ^{ef}	701	26. 16
23. 17	23. 17	702	26. 17
23. 18 ^{ab}	—	—	26. 18 ^{ab}

Crit. Ed.	Bom Ed	Cal. Ed.	Madras Ed
58*	—	—	—
28. 18 ^{ed}	—	—	26 18 ^{ed}
28. 18 ^{er}	—	—	26 18½
59*	—	—	—
60*	—	—	—
23 19-21 ^{abed}	23 18-20 ^{abed}	703-705	26. 19½-21½
23 21 ^{er}	23 20 ^{er}	706	26. 22
28. 22 ^{ab}	28. 21 ^{ab} ±22 ^{ed}	707 ^{ab} ±708 ^{ed}	26. 22½±24
23 22 ^{edef}	23. 21 ^{ed} -22 ^{ab}	707 ^{ed} -708 ^{ab}	26. 23½
23 23-24	23. 23-24	709-710	26 25-26
24 1-5	24 1-5	711-715	27 1-5
24 6 ^{ab}	24 7 ^{ab}	717 ^{ab}	27. 6 ^{ab} ±9 ^{ab}
24 6 ^{ed} -7	24 7 ^{ed} -8	717 ^{ed} -718	27. 6 ^{ed} -7
24 8	24. 6	716	27 8
24 9 ^{ab}	24 9 ^{ab}	719 ^{ab}	27. 9 ^{ed}
24 9 ^{ed}	24 9 ^{ed}	719 ^{ed}	27. 9½
24. 10-12 ^{abed}	24. 10-12	720-722	27 10½-12½
24 12 ^{er}	24 13 ^{ab}	723 ^{ab}	27. 13
24. 13	24 13 ^{ed}	723 ^{ed}	27. 13½
24 14	24 14	724	27 14½
24 15-17	—	—	27 15½-17½
24 18-20	24 15-17	725-727	27. 18½-20½
App 1 (No 2)	—	—	—
25 1-3	25 1-3	728-730	28 1-3
25 4 ^{ab}	25. 4 ^{ab}	731 ^{ab}	28 3½
25 4 ^{edef}	25 4 ^{edef}	731 ^{ed} -732 ^{ab}	28 4½
25 5-12	25 5-12	732 ^{ed} -740 ^{ab}	28 5½-12½
25 13 ^{ab}	25. 13 ^{ab}	740 ^{ed}	28 13
25 13 ^{ed} -14 ^{ab}	25 13 ^{ed} -14 ^{ab}	741	28 14
25 14 ^{ed}	25 14 ^{ed}	742 ^{ab}	28 14½
25 14 ^{er}	25 14 ^{er}	742 ^{ed}	28 15
25 15-16	25 15-16	743-744	28 16-17
25. 17 ^{ab}	25 17 ^{ab}	745 ^{ab}	28. 17½
25 17 ^{ed}	25 17 ^{ed}	745 ^{ed}	28. 18
26. 1 ^a	26. 1 ^a	746 ^a	29. 1 ^a
61*	26. 1 ^b	746 ^b	29. 1 ^b
26 1 ^b	26 1 ^d	746 ^d	29. 1 ^d
26 1 ^e	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
26 1 ^d	26 1 ^e	746 ^e	29. 1 ^e
26 2-18	26 2-18	747-763	29 2-18
27 1-4 ^a	27 1-4 ^a	764-767 ^a	30 1-4 ^a
27 4 ^b	27 4 ^b	767 ^b	—
27 4 ^c	27 4 ^c	767 ^c	30 4 ^b
27. 5 ^{ab}	27. 5 ^{ab}	768 ^{ab}	30 4 ^{cd}
27 5 ^z	27 5 ^z	768 ^z	30 4 $\frac{1}{2}$
27 6-8	27 6-8	769-771	30 5 $\frac{1}{2}$ -7 $\frac{1}{2}$
27 9	27 9	772	—
27 10	—	—	—
27 11	27 10	773	30 9 $\frac{1}{2}$
27 12	27 11	774	30 8 $\frac{1}{2}$
27 13 ^{ab}	27 12 ^{ab}	775 ^{ab}	—
27 13 ^{cd}	27. 12 ^{cd}	775 ^{cd}	—
62* (subst 13 ^{cd})	—	—	—
27 14-25	27. 13-24	776-787	30 10 $\frac{1}{2}$ -21 $\frac{1}{2}$
28 1-4 ^{ab}	28 1-4 ^{ab}	788-791 ^{ab}	31 1-4 ^{ab}
63 ^e	—	—	—
28 4 ^c	28 4 ^c	791 ^c	31 4 ^c
28 5-22	28 5-22	792-809	31 5-22
28 23 ^{ab}	28 23 ^{ab}	810 ^{ab}	31 22 $\frac{1}{2}$
28 23 ^{cd} -24 ^{ab}	28 23 ^{cd} -24 ^{ab}	810 ^{cd} -811 ^{cd}	31 23 $\frac{1}{2}$
28 24 ^{cd}	28 24 ^{cd}	811 ^{cd}	31 24
28 25	28. 25	812	31 25
28 26 ^{ab}	28 26 ^{ab}	813	31 26 ^{ab}
28 26 ^{cd}	28 26 ^{cd}	814	31 26 ^{cd}
28 27-28	28 27-28	815-816	31 27-28
29. 1-3	29 1-3	817-819	32 1-3
29 4 ^{ab}	29 4 ^{ab}	820 ^{ab}	32. 3 $\frac{1}{2}$
29 4 ^{cd}	29 4 ^{cd}	820 ^{cd}	32 4
29 5-22	29 5-22	821-838	32 5-22
30 1-7	30 1-7	839-845	33. 1-7
30 8 ^{ab}	30 8 ^{ab}	846 ^{ab}	33 7 $\frac{1}{2}$
30 8 ^{cd}	30 8 ^{cd}	846 ^{cd}	33 8
64*	—	—	—
30 9-10	30 9-10	847-848	33 9-10
30 11 ^{ab}	30 11 ^{ab}	849 ^{ab}	33 10 $\frac{1}{2}$
30 11 ^{cd}	30. 11 ^{cd}	849 ^{cd}	—

Cut Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed.
30 12-13	30 12-13	850-851	33 11½-12½
30 14 ^{ab}	30. 14 ^{ab}	852 ^{ab}	33 13
30 14 ^{cd}	30 14 ^{cd}	852 ^{cd}	—
30 15-16	30 15-16	853-854	33. 14-15
30 17 ^{ab}	30 17 ^{ab}	855 ^{ab}	33 15½
30 17 ^{cd}	30 17 ^{cd}	855 ^{cd}	—
30 18-19	30 18-19	856-857	33 16½-17½
30 20 ^{ab}	30 20 ^{ab}	858 ^{ab}	33 18
30 20 ^{cd}	30. 20 ^{cd}	858 ^{cd}	—
30 21-22	30 21-22	859-860	33 19-20
30 23 ^{ab}	30 23 ^{ab}	861 ^{ab}	33 20½
30 23 ^{cd}	30 23 ^{cd}	861 ^{cd}	—
30 24-25	30 24-25 ^{abc}	862-863	33. 21½-22½
65*	30 25 ^{ef}	864	33 23
30 26 ^{abax}	30 26	865	33 24
30 26 ^{ef}	30. 27 ^{ab}	866 ^{ab}	33. 24½
30 27-28 ^{abcd}	30 27 ^{cd} -29 ^{ab}	866 ^{cd} -868 ^{ab}	33 25½-26½
30 28 ^{ef}	30. 29 ^{cd}	868 ^{cd}	33. 27½ ^{ab}
30 29 ^{abcd}	30. 30	869	33. 27½ ^{cd} -28½ ^{ab}
66*	30 31 ^{ab}	870 ^{ab}	—
30 29 ^{ef}	30 31 ^{cd}	870 ^{cd}	33 28½ ^{cd}
30 30	30. 32	871	33 29½
30 31	30 33	872	—
67* (subst 31)	—	—	33. 30½
31 1-10	31 1-10 ^{abcd}	873-882	34. 1-10
68*	31 10 ^{ef}	883	34 10½
69*	—	—	—
31 11-13	31 11-13	884-886	34 11½-13½
32 1-2	32 1-2	887-888	35 1-2
32 3 ^{ab}	32 3 ^{ab}	889 ^{ab}	35 2½
32 3 ^{cd} -4 ^{ab}	32 3 ^{cd} -4 ^{ab}	889 ^{cd} -890 ^{ab}	35 3½
32 4 ^{cd}	32 4 ^{cd}	890 ^{cd}	35 4
32 5-11 ^{abcd}	32 5-11	891-897	35 5-11
70*	32 12 ^{ab}	898 ^{ab}	—
32 11 ^{ef}	32 12 ^{cd}	898 ^{cd}	35 11½
32 12-15	32 13-16	899-902	35 12½-15½
32 16 ^{ab}	32 17 ^{ab}	903 ^{ab}	35 16
32. 16 ^{cd}	32 17 ^{cd}	903 ^{cd}	35 16½

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
32 17-19	32 18-20	904-906	35 17½-19½
32 20	32 21	907	—
32 21-25	32 22-26	908-912	35 20½-24½
33 1-5 ^{ab} ^{cd}	33 1-5	913-917	36 1-5
33 5 ^{ef} -6 ^{ab}	33 6	918	36 6
33 6 ^{cd}	33 7 ^{ab}	919 ^{ab}	36 6½
33 7	33 7 ^{cd}	919 ^{cd} -920 ^{cd}	36 7½
33 8 ^{ab}	33 8 ^{ab}	920 ^{cd}	36 8½ ^{ab}
33 8 ^{cd}	33 8 ^{ef}	921	36 8½ ^{cd}
34 1-5	34 1-5	922-926	37 1-5
34 6 ^{ab}	34 6 ^{ab}	927 ^{ab}	37 5½
34 6 ^{cd}	34 6 ^{cd}	927 ^{cd}	37 6
34 7-8	34 7-8	928-929	37 7-8
34 9 ^{ab}	34 9 ^{ab}	930 ^{ab}	37 8½
34 9 ^{cd}	34 9 ^{cd}	930 ^{cd}	37 9
34 10-12	34 10-12	931-933	37 10-12
35 1-4	35 1-4	934-937	38 1-4
35 5 ^{ab}	35 5 ^{ab}	938 ^{ab}	38 4½
35 5 ^{cd}	35 5 ^{cd}	938 ^{cd}	38 5
35 6-8 ^{ab} ^{cd}	35 6-8	939-941	38 6-8
35 8 ^{ef}	35 9 ^{ab}	942 ^{ab}	38 8½
35 9	35 9 ^{cd} -10 ^{cd}	942 ^{cd} -943 ^{ab}	38 9½
71*	35 10 ^{cd} -12	943 ^{cd} -945	—
35 10 ^{ab}	35 13 ^{ab}	946 ^{ab}	38 10½ ^{ab}
72*	—	—	—
35 10 ^{cd} ^{ef} -11 ^{ab}	35 13 ^{cd} -14 ^{cd}	946 ^{cd} -947	38 10½ ^{cd} -11½
35 11 ^{cd}	35 14 ^{ef}	948	38 12
35 12	35 15	949	38 13
App 1 (No 3)	35 16-22	950-957	—
35 13	35 23	958	38 14
35 14 ^{ab}	35 24 ^{ab}	959 ^{ab}	38 14½
35 14 ^{cd}	35 24 ^{cd}	959 ^{cd}	38 15
35 15 ^{ab}	35 25 ^{ab}	960 ^{ab}	38 15½
35 15 ^{cd} -16 ^{ab}	35 25 ^{cd} -26 ^{ab}	960 ^{ef} -961 ^{ab}	38 16½
35 16 ^{cd}	35 26 ^{cd}	961 ^{cd}	38 17
35 17-22	35 27-32 ^{abcd}	962-967	38 18-23
35 23 ^{ab}	35 32 ^{ef}	968 ^{ab}	38 23½
35 23 ^{cd}	35 33	968 ^{cd}	38 24

Crit Ed.	Bom. Ed	Cal. Ed.	Madras Ed.
35. 24-30 ^{abcd}	35 34-40 ^{abcd}	969-975	38. 25-31
35 30 ^{ef}	35 40 ^{ef}	976 ^{ab}	38. 31½
35 31 ^{abcd}	35 41	976 ^{cd} -977 ^{ab}	38 32½
35 31 ^{ef}	35 42 ^{ab}	977 ^{cd}	38. 33
35. 32-33	35 42 ^{cd} -44 ^{ab}	978-979	38. 34-35
73*	—	—	—
35 34	35 44 ^{deef}	980	—
35 35	35 45	981	—
35. 36-40	35. 46-50	982-986	38 36-40
36. 1-8	36 1-8 ^{abcd}	987-994	39 1-8
74*	36 8 ^{ef}	—	—
36 9	36. 9	995	39 9
36. 10	36. 10	996	—
36. 11-15	36. 11-15	997-1001	39 10-14
36 16 ^{ab}	36. 16 ^{ab}	1002 ^{ab}	39. 14½
36. 16 ^{cd} -18 ^{ab}	36 16 ^{cd} -18 ^{ab}	1002 ^{cd} -1004 ^{ab}	39. 15½-16½
36 18 ^{cd}	36 18 ^{cd}	1004 ^{cd}	39. 17
36. 19-21	36 19-21	1005-1007	39. 18-20
36 22 ^{ab}	36. 22 ^{ab}	1008 ^{ab}	39. 20½
36. 22 ^{cd}	36 22 ^{cd}	1008 ^{cd}	39. 21
36 23-26	36 23-26	1009-1012	39 22-25
36 27 ^{ab}	36. 27 ^{ab}	1013 ^{ab}	39. 25½
36. 27 ^{cd} -28 ^{ab}	36 27 ^{cd} -28 ^{ab}	1013 ^{cd} -1014 ^{ab}	39 26½
36 28 ^{cd}	36. 28 ^{cd}	1014 ^{cd}	39. 27
36. 29-36	36 29-36	1015-1022	39. 28-35
37 1-9 ^{ab}	37 1-9 ^{ab}	1023-1031 ^{ab}	40 1-9 ^{ab}
37 9 ^{cd}	—	—	40. 9 ^{cd}
75* (subst. 9 ^{cd})	37 9 ^{cd}	1031 ^{cd}	—
37 10	37. 10	1032	40. 10
76*	37 11 ^{ab}	1033 ^{ab}	—
37 11 ^{ab}	37. 11 ^{cd}	1033 ^{cd}	40. 10½
37 11 ^{cd} -13 ^{ab}	37 12-13	1034-1035	40 11½-12½
37 13 ^{deef} -15	37. 14-16	1036-1038	40 13½-15½
37 16 ^{ab}	37 17 ^{ab}	1039 ^{ab}	40 16
37. 16 ^{cd}	37. 17 ^{cd}	1039 ^{cd}	40 17 ^{ab}
77* (subst 16 ^{cd})	—	—	—
37 16 ^{ef}	37. 17 ^{ef}	1040	40 17 ^{cd}
37 17	37 18	1041	40, 18

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
38 1-13 ^{abcd}	38 1-13	1042-1054	41 1-13
38 13 ^{ef}	38 14 ^{ab}	1055 ^{ab}	41 13½
38. 14 ^{ab}	38 14 ^{cd}	1055 ^{cd}	41 14½ ^{ab}
38 14 ^{cd}	37 14 ^{ef}	1056	41 14½ ^{cd}
38. 15	38 15	1057	41 15½
39 1-16 ^{ab}	39 1-16 ^{ab}	1058-1073 ^{ab}	42 1-16 ^{ab}
39 16 ^{cd}	39 16 ^{cd} ±21 ^{ab}	1073 ^{cd} ±1078 ^{ab}	42 16 ^{cd}
39 17-20	39 17-20	1074-1077	42 17-20
39 21 ^{ab}	39. 21 ^{cd}	1078 ^{cd}	42 21 ^{ab}
39 21 ^{cd} ^{ef}	39 22	1079	42 21 ^{cd} -22 ^{ab}
39. 22	39 23	1080	42 22 ^{cd} -23 ^{ab}
39. 23 ^{abcd}	39 24 ^{abcd}	1081	42 23 ^{cd} -24 ^{ab}
39 23 ^{ef}	39 24 ^{ef}	1082	42 24 ^{cd}
39 24	39 25	1083	42 25
40 1-2	40 1-2	1084-1085	43 1-2
40 3	40. 3	1086	43 2½, 3
40 4-7 ^{abcd}	40 4-7	1087-1090	43 4-7
40 7 ^{ef}	40 8 ^{ab}	1091 ^{ab}	43 7½
40 8 ^{ab}	40 8 ^{cd}	1091 ^{cd}	43 8½ ^{ab}
40 8 ^{cd}	40 12 ^{ab}	1095 ^{ab}	43 8½ ^{cd}
40 8 ^{ef}	40. 12 ^{cd}	1095 ^{cd}	43 9
40 9	40 13	1096	43. 10
41 1-5	41 1-5	1097-1101	44 1-5
42 1-3	42 1-3	1102-1104	45 1-3
	±40 9-11	±1092-1094	
42. 4-7	42 4-7	1105-1108	45 4-7
42 8 ^{ab}	42 8 ^{ab}	1109 ^{ab}	45 7½
42. 8 ^{cd} -9 ^{ab}	42. 8 ^{cd} -9 ^{ab}	1109 ^{cd} -1110 ^{ab}	45 8½
42 9 ^{cd}	42 9 ^{cd}	1110 ^{cd}	45 9
42 10-17	42 10-17	1111-1118	45 10-17
78*	42 18 ^{ab}	1119 ^{ab}	—
42 18-26	42 32 ^{cd} -41 ^{ab}	1138 ^{cd} -1142 ^{ab}	45 18-26
42 27-30 ^{ab}	42 41 ^{cd} -44	1142 ^{cd} -1145	45 27-30 ^{ab}
	= 18 ^{cd} -21	= 1119 ^{cd} -1122	
79*	42. 45 ^{ab}	1146 ^{ab}	—
42. 30 ^{cd}	42. 22 ^{ab}	1128 ^{ab}	45. 30 ^{cd}
42 31	42 22 ^{cd} -23 ^{ab}	1128 ^{cd} -1124 ^{ab}	45. 31
42. 32 ^{ab}	42 23 ^{cd}	1124 ^{cd}	45. 31½

Cutt Ed	Bom Ed.	Cul Ed	Madras Ed
42 32 ^{cd}	42 24 ^{ab}	1125 ^{ab}	45. 32
42 33-38	42 24 ^{cd} -30 ^{ab}	1125 ^{cd} -1131 ^{ab}	45 33-38
80*	42 30 ^{cd} -31 ^{ab}	1131 ^{cd} -1132 ^{ab}	—
42. 39	42 31 ^{cd} -32 ^{ab}	1132 ^{cd} -1133 ^{ab}	45 39
42 40	42 45 ^{cd} -46 ^{ab}	1146 ^{cd} -1147 ^{ab}	45 40
42 41	42 46 ^{cd}	1147 ^{cd} -1148 ^{ab}	45 41
42 42-49 ^{ab}	42 47-54 ^{ab}	1148 ^{cd} -1155	45. 42-49 ^{ab}
81*	—	—	—
42 49 ^{cd} -50	42 54 ^{cd} -55	1156-1157 ^{ab}	45 49 ^{cd} -50
82*	—	—	45 50½
42 51-56	42 56-61	1157 ^{cd} -1163 ^{ab}	45 51½-56½
83*	42 62 ^{ab}	1163 ^{cd}	—
42 57 ^{ab}	—	—	45 57½ ^{ab}
42. 57 ^{cd} -58	42 62 ^{cd} -63	1164-1165 ^{ab}	45 57½ ^{cd} -58½
42 59 ^{ab}	42 64 ^{ab}	1165 ^{cd}	45 59
42 59 ^{cd} -61 ^{ab}	42 64 ^{cd} -66 ^{ab}	1166-1167	45 60-61
42 61 ^{cd}	42 66 ^{cd}	1168	45. 61½
42 62	42. 67	1169	45 62½
43 1-3 ^{abcd}	43 1-3	1170-1172	46 1-3
43 3 ^{cd}	43. 4 ^{ab}	1173 ^{ab}	46 3½
43 4-6	43 4 ^{cd} -7 ^{ab}	1173 ^{cd} -1176 ^{ab}	46 4½-6½
43 7 ^{ab}	43 7 ^{cd}	1176 ^{cd}	46 7
43 7 ^{cd} -10 ^{abcd}	43 8-11 ^{ab}	1177-1180 ^{ab}	46 8-11 ^{ab}
43 10 ^{cd}	43 11 ^{cd}	1180 ^{cd}	46. 11 ^{cd}
43 11-18 ^{abcd}	43 12-19	1181-1188	46 12-19
43 18 ^{cd}	43 20 ^{ab}	1189 ^{ab}	46 19½
43 19 ^{ab}	43 20 ^{cd}	1189 ^{cd}	46 20
43. 19 ^{cd} -25 ^{ab}	43 21-26	1190-1195	46 21-26
43 25 ^{cd}	43 27	1196	46 27
43 26 ^{ab}	43 28 ^{ab}	1197 ^{ab}	46 27½
43 26 ^{cd}	43 28 ^{cd}	1197 ^{cd}	46 28
43. 27-40	43 29-42	1198-1211	46. 29-42
44. 1-3 ^{abcd}	44 1-3	1212-1214	47. 1-3
44. 3 ^{cd}	44. 4 ^{ab}	1215 ^{ab}	47 3½
44. 4 ^{ab}	44. 4 ^{cd}	1215 ^{cd}	47. 4
44 4 ^{cd} -5 ^{abcd}	44 5-6 ^{ab}	1216-1217 ^{ab}	47. 5-6 ^{ab}
44. 5 ^{cd}	44. 6 ^{cd}	1217 ^{cd}	47. 6 ^{cd}
44. 6-21	44. 7-22	1218-1233	47. 7-22

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
45. 1-20	45 1-20	1254-1253	48 1-20
84*	—	—	48 20½, 21½
45 21-25	45 21-25	1254-1258	48 22½-26½
46 1-19 ^{ab}	46 1-19 ^{ab}	1259-1277 ^{ab}	49 1-19 ^{ab}
46 19 ^{cd}	46 31 ^{cd}	1289 ^{cd}	49 19 ^{cd}
46 20-25 ^{abcd}	46 32-37	1290-1295	49 20-25
46 25 ^{ef} -26 ^{ab}	46 38	1296	49 26
46 26 ^{cd}	46 19 ^{cd}	1277 ^{cd}	49 27 ^{ab}
46 27	46 20 ^{abcd}	1278	49 27 ^{cd} -28 ^{ab}
85*	46 20 ^{ef}	—	—
46 28 ^{abcd}	46 21	1279	49 28 ^{cd} -29 ^{ab}
46 28 ^{ef}	46 22 ^{ab}	1280 ^{ab}	49 29 ^{cd}
46 29 ^{ab-cd}	46 22 ^{cd} -23 ^{ab}	1280 ^{cd} -1281 ^{ab}	49 30
46 29 ^{ef}	46 23 ^{cd}	1281 ^{cd}	49 31 ^{ab}
46 30-31 ^{abcd}	46 24-25	1282-1283	49 31 ^{cd} -33 ^a
46 31 ^{ef}	46 26 ^{ab}	1284 ^{ab}	49 33 ^{cd}
46 32-35	46 26 ^{cd} -30 ^{ab}	1284 ^{cd} -1288 ^{ab}	49 34-37
46 36 ^{ab}	46 30 ^{cd}	1288 ^{cd}	49 37½
46 36 ^{cd}	46 31 ^{ab}	1289 ^{ab}	49 38
46 37-48 ^{abcd}	46 39-50	1297-1308	49 39-50
46 48 ^{ef}	46 51 ^{ab}	1309 ^{ab}	49 50½
46 49	46 51 ^{cd} -52 ^{ab}	1309 ^{cd} -1310 ^{ab}	49 51½
46 50 ^{ab}	46 52 ^{cd}	1310 ^{cd}	49 52
46 50 ^{cd} -51 ^{ab}	46 53	1311	49 53
46 51 ^{cd}	46 54 ^{ab}	1312 ^{ab}	49 53½
46 52-55 ^{ab}	46 54 ^{cd} -57	1312 ^{cd} -1315	49 54½-57½ ^{ab}
46 55 ^{cd}	46 58	1316	49 57½ ^{cd}
47 1-13 ^{abcd}	47 1-13	1317-1329	50 1-13
47 13 ^{ef}	47 14 ^{ab}	1330 ^{ab}	50 13½
47 14 ^a	47 14 ^c	1330 ^c	50 14½ ^a
47 14 ^{bcd}	—	—	50 14½ ^{bcd}
86* (subst 14 ^{cd})	47 14 ^d -15 ^{ab}	1330 ^d -1331 ^{ab}	—
47 14 ^{ef}	47. 15 ^{cd}	1331 ^{cd}	50 15
47 15-16	47 16-17	1332-1333	50 16-17
48 1 ^{abcd}	48. 1 ^{abcd}	1334	51 1
48. 1 ^{ef}	48 1 ^{ef}	1335 ^{ab}	51 1½
48. 2-6 ^{abcd}	48 2-6 ^{abcd}	1335 ^{cd} -1340 ^{ab}	51. 2½-6½
48. 6 ^{ef}	48. 6 ^{ef}	1340 ^{cd}	51. 7

Crit Ed.	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
48 7-13	48 7-13	1341-1347	51 8-14
48 14-16 ^{abcd}	49 1-3	1348-1350	52 1-3
48 16 ^{ef}	49. 4 ^{cd}	1351 ^{ed}	52. 4 ^{ab}
48 17 ^{ab}	49 4 ^{ab} ±6 rd	1351 ^{ab} ±1353 ^{ed}	52 4 ^{cd}
48 17 ^{ed}	49 5 ^{cd}	1352 ^{cd}	52 5 ^{ab}
48 18 ^{ab}	49 6 ^{ab}	1353 ^{ab}	52 5 ^{cd}
48 18 ^{ed} -19 ^{ab}	49 7	1354	52 6
48 19 ^{ed}	49 5 ^{ab}	1352 ^{ab} =1355 ^{ab}	52 6½
48 19 ^{ef}	49 8 ^{ab}	1355 ^{cd}	52 7½ ^{ab}
48 20 ^{ab}	49 8 ^{cd}	1356 ^{ab}	52 7½ ^{cd}
48 20 ^{ed}	49 8 ^{ef}	1356 ^{ed}	52 8
48 21-23 ^{ab}	49 9-11 ^{ab}	1357-1359 ^{ab}	52 9-11 ^{ab}
48 23 ^{ed}	49. 12 ^{ed}	1360 ^{ed}	52 11 ^{ed}
48 24 ^{ab}	49 11 ^{ed}	1359 ^{ed}	—
48 24 ^{cd}	49 12 ^{ab}	1360 ^{ab}	52 11½
48 25-29	49 13-17	1361-1365	52 12¼-16½
49 1 ^{ab}	50 1 ^{ab}	1366 ^{ab}	53 1 ^a
87*	50 1 ^{ed}	1366 ^{cd}	—
49 1 ^{cd} -3	50. 2-4 ^{ab}	1367-1369 ^{ab}	53. 1 ^{cd} -3
49 4	50 4 ^{edef}	1369 ^{ef} -1370 ^{ab}	53 4
49 5-9 ^{abcd}	50 5-9 ^{abcd}	1370 ^e -1375 ^{ab}	53 5-9
49 9 ^{ef}	50 9 ^{ef}	1375 ^{cd}	53 10 ^{ab}
49 10-12 ^{abcd}	50 10-12	1376-1378	53 10 ^{ed} -13 ^{ab}
49 12 ^{ef}	50 13 ^{ab}	1379 ^{ab}	53 13 ^{ed}
49 13	50 13 ^{cd} -14 ^{ab}	1379 ^{cd} -1380 ^{ab}	53 14
49 14	50 14 ^{edef}	1380 ^{ed} -1381 ^{ab}	53. 15
49 15	50 15	1381 ^{ed} -1382 ^{ab}	53 16
49 16 ^{ab}	50 16 ^{ab}	1382 ^{ed}	53 16½
49 16 ^{cd}	50 16 ^{cd}	1383 ^{ab}	53 17
49 17 ^{ab}	50 17 ^{ab}	1383 ^{ed}	53 18 ^{ab}
88*	—	—	—
49 17 ^{ed}	50 17 ^{ed}	1384 ^{ab}	53 18 ^{cd}
49 18-31	50 18-31	1384 ^{ed} -1398 ^{ab}	53 19-32
49 32 ^{abc}	50 32 ^{abc}	1398 ^{cd} -1399 ^a	53 33 ^{abc}
89* (subst 32 'c)	—	—	—
49 32 ^d	50 32 ^d	1399 ^b	53 33 ^d
49 33-42 ^{abcd}	50 33-42	1399 ^{ed} -1409 ^{ab}	53 34 43
49 42 ^{ef}	50. 43 ^{ab}	1409 ^{ed}	53 43½

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Marias Ed
49 43 ^{ab}	50 43 ^{cd}	1410 ^{ab}	53 44
49 43 ^{cd} -44 ^{ab}	50 44	1410 ^{cd} -1411 ^{ab}	53 45
49 44 ^{cd}	50 45 ^{ab}	1411 ^{cd}	53 45½
49 45 ^{ab}	50 45 ^{cd}	1412 ^{ab}	53. 46
49 45 ^{cd} -47 ^{ab}	50 46-47	1412 ^{cd} -1414 ^{ab}	53 47-48
49 47 ^{cd}	50 48 ^{ab}	1414 ^{cd}	53 48½
49 48 ^{ab}	50 48 ^{cd}	1415 ^{ab}	53 49
49 48 ^{cd}	50 49 ^{ab}	1415 ^{cd}	53 49½
49 49-50 ^{ab}	50 49 ^{cd} -50	1416-1417 ^{ab}	53 50½-51½ ^{ab}
49 50 ^{cd}	50 51	1417 ^{cd}	53 51½ ^{cd}
49 51 ^{ab}	50 52 ^{ab}	1418 ^{ab}	53 52
49 51 ^{cd}	50 52 ^{cd}	1418 ^{cd}	53 52½
49 52	50 53 ^{abcd}	1419	53 53½
49 53 ^{ab}	50 53 ^{cd}	1420 ^{ab}	53 54½ ^{ab}
49 53 ^{cd} -55	50 54-56 ^{ab}	1420 ^{cd} -1422	53. 54½ ^{cd} -56½
90*	50 56 ^{cd}	1423	—
50 1-10 ^{abcd}	51 1-10 ^{abcd}	1424-1433	54. 1-10
50 10 ^{cd}	51 10 ^{cd}	1434 ^{ab}	54 10½
50 11	51 11	1434 ^{cd} -1435 ^{ab}	54 11½
50 12 ^{ab}	51 12 ^{ab}	1435 ^{cd}	54 12
50 12 ^{cd}	51 12 ^{cd}	1436	54 13
50 13-19	51 13-19	1437-1443	54 14-20
50 20 ^{ab}	51 20 ^{ab}	1444 ^{ab}	54 20½,
50 20 ^{cd}	51 20 ^{cd}	1444 ^{cd}	54 21
50 21-25	51 21-25	1445-1449	54 22-26
50 26	51 26	1450	54 26½, 27
50 27-32	51 27-32	1451-1456	54 28-33
91*	51 33	1457	—
50 33 ^{abcd}	51 34 ^{abcd}	1458	54 34
50 33 ^{cd}	51 34 ^{cd}	1459 ^{ab}	54 34½
50 34-37	51 35-38	1459 ^{cd} -1463 ^{ab}	54 35½-38½
92*	—	—	—
50 38-39 ^{ab}	51 39-40 ^{ab}	1463 ^{cd} -1464	54 39½-40½ ^{ab}
50 39 ^{cd}	51 40 ^{cd}	1465	54 40½ ^{cd}
50 40-49	51 41-50	1466-1475	54 41½-50½
50 50 ^{ab}	51 51 ^{ab}	1476 ^{ab}	54 51
93* (L 1)	—	—	54 51½
93* (L 2-3)	—	—	54 52½

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
93* (L 4)	—	—	54 53
93* (L 5)	—	—	54 54 ^{ab}
50 50 ^{cd} -51	51. 51 ^{cd} -52	1476 ^{cd} -1477	54 54 ^{cd} -55
51 1	52 1	1478	55 1
51 2 ^{ab}	52 2 ^{ab}	1479 ^{ab}	55 1½
51 2 ^{c'}	52 2 ^{cd}	1479 ^{cd}	55 2
51 3-7	52 3-7	1480-1481	55 3-7
94*	—	—	55 7½
51. 8	52 8	1485	55 8½
95*	—	—	—
51 9	52 9	1486	55 9½
51 10 ^{ab}	52 10 ^{ab}	1487 ^{ab}	55 10
51 10 ^{cd} -13 ^{ab}	52 10 ^{cd} -13 ^{ab}	1487 ^{cd} -1490 ^{ab}	55 11-13
51 13 ^{cd}	52 13 ^{cd}	1490 ^{cd}	55 13½
51 14-15	52 14-15	1491-1492	55 14½-15½
51 16 ^{ab}	52 16 ^{ab}	1493 ^{ab}	55 16
51 16 ^{cd} -20 ^{ab}	52 16 ^{cd} -20 ^{ab}	1493 ^{cd} -1497 ^{ab}	55 17-20
51 20 ^{cd}	52 20 ^{cd}	1497 ^{cd}	55 20½
96*	—	—	55 21
51 21-22	52 21-22	1498-1499	55 22-23
51 23 ^{ab}	52 23 ^{ab}	1500 ^{ab}	55 23½
51 23 ^{cd}	52 23 ^{cd} -24 ^{ab}	1500 ^{cd} -1501 ^{ab}	55 24½
51 24-26 ^{cd}	52 24 ^{cd} -27 ^{ab}	1501 ^{cd} -1504 ^{ab}	55 25½-27½
51 26 ^{cd} -27 ^{ab}	52 27 ^{cd} -28 ^{ab}	1504 ^{cd} -1505 ^{ab}	55 28½
51 27 ^{cd}	52 28 ^{cd} -29 ^{ab}	1505 ^{cd} -1506 ^{ab}	55 29½
51 28-29 ^{ab}	52 29 ^{cd} -30	1506 ^{cd} -1507	55 30½-31½ ^{cd}
51 29 ^{cd}	52 31 ^{ab}	1508 ^{cd}	—
97* (subst 29 ^{cd})	—	—	55 31½ ^{cd}
98* (subst 29 ^{cd})	—	—	—
99*	—	—	—
51 30 ^{ab}	52 31 ^{cd}	1508 ^{cd}	55 32½ ^{ab}
100*	—	—	55 32½ ^{cd}
51 30 ^{cd}	52 32 ^{ab}	1509 ^{ab}	55 33
51 31-34 ^{ab}	52 32 ^{cd} -36 ^{ab}	1509 ^{cd} -1513 ^{ab}	55 34-37
51 34 ^{cd}	52 36 ^{cd}	1513 ^{cd}	55 37½
51. 35-38	52 37-40	1514-1517	55 38½-41½
51 39 ^{ab}	52 41 ^{ab}	1518 ^{ab}	55 42½ ^{ab}
101* (subst 39 ^{ab})	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
51 39 ^{ed} -48	52 41 ^{ed} -50	1518 ^{ed} -1527	55 42½ ^{ed} -51½
102*	—	—	55 52½
51 49-56	52 51-58	1528-1535	55. 53½-60½
52 1-7 ^{ab}	53 1-7 ^{ab}	1536-154 ^{ab}	56 1-7 ^{ab}
52 7 ^{ed}	53 7 ^{ed}	1542 ^{ed}	—
103* (subst 7 ^{ed})	—	—	56 7 ^{ed}
104*	—	—	56 8 ^{ab}
52 8 ^{ab}	53 8 ^{ab}	1543 ^{ab}	56. 8 ^{ed}
52 8 ^{ed}	53 8 ^{ed}	1543 ^{ed}	56 8½
52. 9-15 ^{ab}	53 9-15 ^{ab}	1544-1550 ^{ab}	56 9½-15½ ^{ab}
52 15 ^{ed}	—	—	56 15½ ^{ed}
105* (subst 15 ^{ed})	53 15 ^{ed}	1550 ^{ed}	—
52 16 ^{ab}	53 16 ^{ab}	1551 ^{ab}	56 16
52 16 ^{ed} -17 ^{ab}	53 16 ^{ed} -17	1551 ^{ed} -1552	56. 17-16 ^{ab}
106*	—	—	—
52 17 ^{ed}	53 18 ^{ab}	1553 ^{ab}	56 18 ^{ed}
52 18-19 ^{ab}	53 18 ^{ed} -19 ^{ed}	1553 ^{ed} -1554	56 19-20 ^{ab}
52 19 ^{ed}	53 19 ^{ed}	1555	56 20 ^{ed}
52 20-26	53 20-26	1556-1562	56 21-27
53 1-2 ^{ab}	54 1-2 ^{ab}	1563-1564 ^{ab}	57 1-2 ^{ab}
107*	—	—	57 2 ^{ed} -4 ^{ab}
53 2 ^{ed}	54 2 ^{ed}	1564 ^{ed}	57 4 ^{ed}
53 3-4 ^a	54 3-4 ^a	1565-1566 ^a	57 5-6 ^a
108* (L 1)	54 4 ^b	1566 ^b	57 6 ^b
108* (L 2)	54 4 ^c	1566 ^c	—
53 4 ^b	—	—	—
53. 4 ^c	—	—	57 6 ^c
53 4 ^d	54 4 ^d	1566 ^d	57. 6 ^d
53 5-9	54 5-9	1567-1571	57 7-11
53 10 ^{ab}	54 10 ^{ab}	1572 ^{ab}	57. 11½
53 10 ^c	54 10 ^{ed} -11 ^a	1572 ^{ed} -1573 ^{ab}	57 12½
53 11-15 ^{ed}	54 11 ^{ed} -16 ^{ab}	1573 ^{ed} -1578 ^{ab}	57. 13½-17½
53 15 ^{ed}	54 16 ^{ed}	1578 ^{ed}	57 18
53 16-22	54 17-23	1579-1585	57 19-25
54 1-5 ^a	55 1-5 ^a	1586-1590 ^a	58 1-5 ^a
109*	—	—	—
54 5 ^b	55 5 ^b	1590 ^b	58 5 ^b
110*	55 5 ^{ed} -6 ^{ed}	1590 ^{ed} -1591	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed.	Madras Ed
54 5 ^{cd}	55 6 ^{ef}	1592	58 5 ^{cd}
111*	—	—	58 6-10
54 6 ^{ab}	55 7 ^{ab}	1593 ^{ab}	58 10½
54 6 ^{cd}	55. 7 ^{cd}	1593 ^{cd}	58 11
54 7-8	55. 8-9	1594-1595	58 12-13
112*	—	—	—
54 9-16	55 10-17	1596-1603	58. 14-21
54 17 ^{ab}	55 18 ^{ab}	1604 ^{ab}	58 21½
54 17 ^{cd}	55. 18 ^{cd} -19 ^{ab}	1604 ^{cd} -1605 ^{ab}	58 22½
54. 18-30 ^{abcd}	55. 19 ^{cd} -32 ^{ab}	1605 ^{cd} -1618 ^{ab}	58 23½-35½
54 30 ^{ef}	55. 32 ^{ef}	1618 ^{cd}	58 36
54 31 ^{ab}	55 33 ^{ab}	1619 ^{ab}	58 37 ^{ab}
113*(subst 31 ^{cd})	—	—	—
54. 31 ^{cd}	55 33 ^{cd}	1619 ^{cd}	58 37 ^{cd}
54 31 ^{ef}	55 34 ^{ab}	1620 ^{ab}	58 37½
54 32-35 ^{ab}	55 34 ^{cd} -37 ^{abcd}	1620 ^{cd} -1623	58 38½-41½ ^{ab}
54 35 ^{cd}	55 37 ^{ef}	1624	58 41½ ^{cd}
55 1-3	56 1-3 ^{abcd}	1625-1627	59 1-3
55 4	56 3 ^{ef} -4 ^{ab}	1628	59 4
55 5-12 ^{abcd}	56 4 ^{cd} -12 ^{ab}	1629-1636	59 5-12
55 12 ^{ef}	56. 12 ^{cd}	1637 ^{ab}	59. 12½
55 13	56 13	1637 ^{cd} -1638 ^{ab}	59 13½
55 14 ^{ab}	56. 14 ^{ab}	1638 ^{cd}	59 14
55 14 ^{cd}	56 14 ^{cd} -15 ^{ab}	1639	59 15
55 15-21	56 15 ^{cd} -21	1640-1646	59 16-22
55 22 ^{ab}	56 22 ^{ab}	1647 ^{ab}	59 22½
55 22 ^{cd} -23 ^{ab}	56 22 ^{cd} -23 ^{ab}	1647 ^{cd} -1648 ^{ab}	59 23½
55 23 ^{ef}	56 23 ^{cd}	1648 ^{cd}	59 24
55 24-27	56 24-27	1649-1652	59 25-28
55 28 ^{ab}	56. 28 ^{ab}	1653 ^{ab}	59 28½
55 28 ^{cd}	56. 28 ^{cd}	1653 ^{cd}	59 29
55 29-35	56 29-35	1654-1660	59 30-36
56 1-3	57 1-3	1661-1663	60 1-3
56 4-5 ^{ab}	57 4-5 ^{ab}	1664-1665 ^{ab}	60 4½-5½ ^{ab}
56 5 ^{cd}	57 5 ^{cd}	1665 ^{cd}	60 5½ ^{cd} ± 3½
56 6-8 ^{abcd}	57 6-8 ^{abcd}	1666-1668	60 6½-8½
56 8 ^{ef}	57 8 ^{ef}	1669 ^{ab}	60 9
56 9-10 ^{ab}	57 9-10 ^{ab}	1669 ^{cd} -1670	60 10-11 ^{ab}

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
56 10 ^{ca}	57 10 ^{ca}	1671	60 11 ^{ca}
56 11-14	57 11-14	1672-1675	60 12-15
56. 15 ^a	57 15 ^{ab}	1676 ^{ab}	60 15½
56 15 ^{ca}	57 15 ^{ca}	1676 ^{ca}	60 16
56 16-28	57 16-28	1677-1689	60 17-29
57. 1-3	58 1-3	1690-1692	61 1-3
57 4 ^{ab}	58 4 ^{ab}	1693 ^{ab}	61 3½
57 4 ^{ca}	58 4 ^{ca}	1693 ^{ca}	61 4
57. 5-6 ^{actca}	58 5 6	1694-1695	61 5-6
114*	58 7 ^{ab}	1696 ^{ab}	61 7 ^{ab}
57 6 ^c	58 7 ^{ca}	1696 ^{ca}	61 7 ^{ca}
57 7-19	58 8-20	1697-1709	61 8-20
57 20 ^{ab}	58 21 ^{ab}	1710 ^{ab}	61 20½
115*	58 21 ^{ca} -22	1710 ^{ca} -1711	—
57 20 ^{ca}	58 23 ^{ab}	1712 ^{ab}	61 21½ ^{ab}
116*	58 23 ^{ca} -24 ^{ca}	1712 ^{ca} -1713 ^{ab}	—
57 21 ^{ab}	58 24 ^{ca}	1713 ^{ca}	61 21½ ^{ca}
57. 21 ^{ca}	58 25 ^{ab}	1714 ^{ab}	61 22
57 22-24 ^{ca}	58 25 ^{ca} -27	1714 ^{ca} -1716	61 23-25 ^{ab}
117*	58 28 ^{ab}	1717 ^{ab}	61 25 ^{ca}
57 24 ^{ca}	58. 28 ^{ca}	1717 ^{ca}	61. 25½
57 25-26	58 29†	1718-1719	61 26½-27½
57 27-29 ^{ab}	58 30-32 ^{ab}	1720-1722 ^{ab}	61 28½-30½ ^{ab}
118*	—	—	—
57 29 ^{ca} -32	58 32 ^{ca} -35	1722 ^{ca} -1725	61 30½ ^{ca} -33½
57 33 ^{ab}	58 36 ^{ab}	1726 ^{ab}	61 34
57 33 ^{ca}	58 36 ^{ca}	1726 ^{ca}	61 34½
57 34	58 37	1727	61 34½ †
57 35-41	58 38-44	1728-1734	61 36½-42½
57 42 ^{ab}	58 45 ^{ab}	1735 ^{ab}	61 43
57 42 ^{ca} -43 ^{ab}	58 45 ^{ca} -46 ^{ab}	1735 ^{ca} -1736 ^{ab}	61 44
57 43 ^{ca}	58 46 ^{ca}	1736 ^{ca}	61 44½
57 44-54	58 47-57	1737-1747	61 45½-55½
119*	58 58	1748	—
57 55-56	58 59-60	1749-1750	61 56½-57½
58 1-8 ^{ca}	59 1-8	1751-1758	62 1-8

† 58 29 consists of four lines

† Misprint for 61 35½ in Madras ed

Crit. Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
58. 8 ^{ff}	59 9 ^{ab}	1759 ^{ab}	62 8½
58. 9	59. 9 ^{cd} -10 ^{ab}	1759 ^{cd} -1760 ^{ab}	62 9½
58. 10	59. 10 ^{cd} -11 ^{ab}	1760 ^{cd} -1761 ^{ab}	62 10, 10½
58 11 ^{ab}	59 11 ^{cd}	1761 ^{cd}	62 11½ ^{ab}
58. 11 ^{cd}	59. 12 ^{ab}	1762 ^{ab}	62 11½ ^{cd}
120*(subst 11 ^{cd})	—	—	—
58 12 ^{bcd}	59 12 ^{cd} -13 ^{ab}	1762 ^{cd} -1763 ^{ab}	62 12½
58 12 ^{ff}	59 13 ^{cd}	1763 ^{cd}	62 13
58. 13 ^{abcd}	59 14	1764	62 14
58. 13 ^{ff} -14 ^{ab}	59. 15	1765	62 15
121* (L 1)	—	—	62 15½
121* (L. 2-3)	—	—	63. 16½
121* (L 4)	—	—	62 17
121* (L 5-7)	—	—	62 18-19 ^{ab}
58 14 ^{cd}	59 16 ^{ab}	1766 ^{ab}	62. 19 ^{cd}
58. 15-18 ^{ab}	59. 16 ^{cd} -19 ^{abcd}	1766 ^{cd} -1769	62 20-23 ^{ab}
122*	—	—	—
123*	—	—	—
58 18 ^{cd}	59 19 ^{ff}	1770 ^{ab}	62 23 ^{cd}
58. 19-20 ^{ab}	59. 20-21 ^{cd}	1770 ^{cd} -1771	62 24-25 ^{ab}
58 20 ^{cd}	59 21 ^{cd}	1772	62 25 ^{cd}
59 1-10	60 1-10	1773-1782	63 1-10
59. 11 ^{ab}	60 11 ^{ab}	1783 ^{ab}	—
124*(subst 11 ^{ab})	—	—	63 11 ^{ab}
59. 11 ^{cd} -14	60 11 ^{cd} -14	1783 ^{cd} -2786	63 11 ^{cd} -14
125*	—	—	—
59 15-21 ^{ab}	60 15-21 ^{ab}	1787-1793 ^{ab}	63 15-21 ^{ab}
126*(subst 21 ^{cd})	60 21 ^{cd}	1793 ^{cd}	—
59 21 ^{cd}	—	—	63 21 ^{cd}
127*	—	—	—
59 22-36	60. 22-36	1794-1808	63 22-36
60. 1-2	61 1-2	1809-1810	64 1-2
60. 3 ^{ab}	61 3	1811 ^{ab}	64 3 ^{ab}
60. 3 ^{cd} -4	61. 4-5 ^{ab}	1811 ^{cd} -1812	64 3 ^{cd} -4
128*	—	—	—
60. 5-24	61. 5 ^{cd} -25 ^{ab}	1813-1832	64. 5-24
60 25 ^{ab}	61. 25 ^{cd}	1833 ^{ab}	64. 24½
60. 25 ^{cd}	61. 26 ^{ab}	1833 ^{cd}	64. 25

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
60 26 ^{ab}	61 26 ^{cd}	1834 ^{ab}	64 26 ^{ab}
60 26 ^{cd}	61 27	1834 ^{cd}	64 26 ^{cd}
60 27-32 ^{ab}	61 28-33 ^{ab}	1835-1840 ^{ab}	64. 27-32 ^{ab}
129*	—	—	—
60 32 ^{cd}	61 33 ^{cd}	1840 ^{cd}	64 32 ^{cd}
60 33-41	61 34-42	1841-1849	64 33-41
61 1-6	62 1-6	1850-1855	65 1 6
61 6 ^{ef}	62 7 ^{ab}	1856 ^{ab}	65 6½
61 7-8 ^{abcd}	62 7 ^{cd} -9 ^{ab}	1856 ^{cd} -1858 ^{ab}	65 7½-8½
61 8 ^{ef}	62 9 ^{cd}	1858 ^{cd}	—
130* (subst 8 ^{ef})	—	—	65 9½ ^{ab}
61 9 ^{ab}	62 10 ^{ab}	1859 ^{ab}	65 9½ ^{cd}
61 9 ^{def}	62 10 ^{cd} -11 ^{ab}	1859 ^{cd} -1860 ^{ab}	65 10½
61 10 ^{ab}	62 11 ^{cd}	1860 ^{cd}	65 11½
61 10 ^{cd}	62 12 ^{ab}	1861 ^{ab}	65 11
61 10 ^{ef}	62 12 ^{cd}	1861 ^{cd}	65 12
61 11-19	62 13-21	1862-1870	65 13-21
62 1-3 ^{abcd}	63 1-3	1871-1873	66 1-3
62 3 ^{ef}	63 4 ^{ab}	1874 ^{ab}	66 3½
131* (subst 3 ^{ef})	—	—	—
62 4-14 ^a	63 4 ^{cd} -14 ^{abc}	1874 ^{cd} -1884 ^{abc}	66 4½-14½ ^a
132*	—	—	66 14½ ^{bcd} -15½ ^a
62 14 ^{bcd} -15	63 14 ^d -16 ^{ab}	1884 ^d -1886 ^{ab}	66 15½ ^{bcd} -16½
133* (L 1-8)	—	—	66 17½-20½
133* (L 9)	—	—	66 21
133* (L 10-13)	—	—	66 22-23
133* (L 14)	—	—	66. 23½
133* (L 15-16)	—	—	66 24½
62 16 ^{accd}	63 16 ^{cd} -17 ^{ab}	1886 ^{cd} -1887 ^{ab}	66 25½
62 16 ^{ef}	63 17 ^{cd}	1887 ^{cd}	66 26
62 17-22	63 18-23	1888-1893	66 27-32
62 23 ^{ab}	63 24 ^{ab}	1894 ^{ab}	66 32½
62 23 ^{cd}	63 24 ^{cd}	1894 ^{cd}	66 33½ ^{ab}
134*	—	—	66 33½ ^{cd}
63 1-7 ^{abcd}	64 1-7 ^{abcd}	1895-1901	67 1-7
63 7 ^{ef}	64 7 ^{ef}	1902 ^{ab}	67 7½
63 8	64 8 ^{abcd}	1902 ^{cd} -1903 ^{ab}	67 8½
63 9-13	64 8 ^{ef} -13 ^{ab}	1903 ^{cd} -1908 ^{ab}	67 9½-13½

Crit Ed	Bom Ed	Cal. Ed	Madras Ed
63 14 ^{ab}	64 13 ^{ed}	1908 ^{ed}	67 14½ ^{ab}
63 14 ^{ed}	64 13 ^{ef}	1909	67 14½ ^{ed}
63 15-17	64 14-16	1910-1912	67 15½-17½
64 1-4	65 1-4	1913-1916	68 1-4
64 5 ^{ab}	65 5 ^{ab}	1917 ^{ab}	68 4½
64 5 ^{edef}	65 5 ^{cd} -6 ^{ab}	1917 ^{ed} -1918 ^{ab}	68 5½
64 6-7 ^{ab}	65 6 ^{ed} -7	1918 ^{ed} -1919	68 6½-7½ ^{ab}
135*	65 8-9	1920-1921	68 7½ ^{ed} -9½ ^{ab}
64 7 ^{ed}	65 10 ^{ab}	1922 ^{ab}	68 9½ ^{ed}
64 8-16 ^{abcd}	65 10 ^{ed} -19 ^{ab}	1922 ^{ed} -1931 ^{ab}	68 10½-18½
64 16 ^{ef}	65 19 ^{ed}	1931 ^{ed}	68 19
64 17 ^{ab}	65 20 ^{ab}	1932 ^{ab}	68 19½
64 17 ^{ed} -18 ^{ab}	65 20 ^{ed} -21 ^{ab}	1932 ^{ed} -1933 ^{ab}	68 20½
64 18 ^{ed}	65 21 ^{ed}	1933 ^{ed}	68 21
64 19-20	65 22-23	1934-1935	68 22-23
65 1-3	66 1-3	1936-1938	69 1-3
65 4	66 4	1939	69 3½, 4
65 5-22	66 5-22	1940-1957	69 5-22
65 23 ^{ab}	66 23 ^{ab}	1958 ^{ab}	69 22½
65 23 ^{ed}	66 23 ^{ed}	1958 ^{ed}	69 23
65 24-29	66 24-29	1959-1964	69. 24-29
66 1-17 ^a	67 1-17 ^x	1965-1981 ^a	70 1-17 ^a
136*	—	—	—
66 17 ^{bcd} -19	67 17 ^{bcd} -19	1981 ^{ed} -1983	70 17 ^{ed} -19
67 1-4	68 1-4	1984-1987	71 1-4
67 5 ^{ab}	68 5 ^{ab}	1988 ^{ab}	71 4½
67 5 ^{cd} -6 ^{ab}	68 5 ^{cd} -6 ^{ab}	1988 ^{ed} -1989 ^{ab}	71 5½
67 6 ^{edef} -12 ^{ab}	68 6 ^{ed} -12 ^{abcd}	1989 ^{ed} -1995	71 6½-12½ ^{ab}
67 12 ^{ed}	68 12 ^{ef}	1996 ^{ab}	71 12½ ^{ed}
67. 13-15	68 13-15	1996 ^{ed} -1999 ^{ab}	71 13½-15½
67 16 ^b	68. 16 ^{ab}	1999 ^{ed}	71 16½ ^{ab}
137*(subst 16 ^{ab})	—	—	—
67 16 ^{ed} -24 ^{ab}	68 16 ^{ed} -24 ^{ab}	2000-2007	71 16½ ^{ed} -24½ ^{ab}
67 24 ^{ed}	68 24 ^{ed}	2008	71 24½ ^d
68 1-23	69 1-23	2009-2031	72 1-23
138*	—	—	—
68 24 ^{ab}	69 24 ^{ab}	2032 ^{ab}	72. 24 ^{ab}
139* (L 1)	—	—	72 24 ^{ed}

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
139* (L 2)	—	—	72 $\frac{1}{2}$ 24 $\frac{1}{2}$
139* (L 3)	—	—	72 25 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
68 24 ^{cd}	69 24 ^{ed}	2032 ^{ed}	72 25 $\frac{1}{2}$ ^{ed} ± 26
69 1-3 ^{abcd}	70 1-3	2033-2035	73 1-3
69 3 ^{ef} -5 ^{ab}	70 4-5	2036-2037	73 4-5
69 5 ^{cd}	70 6 ^{ab}	2038 ^{ab}	73 5 $\frac{1}{2}$
69 6-7 ^{abcd}	70 6 ^{ed} -8 ^{ab}	2038 ^{ed} -2040 ^{ab}	73 6 $\frac{1}{2}$ -7 $\frac{1}{2}$
69 7 ^{ef}	70 8 ^{cd}	2040 ^{ed}	73 8 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
140*	—	—	73 8 $\frac{1}{2}$ ^{ed}
69 8 ^{abcd}	70 9	2041	73 9 $\frac{1}{2}$
69 8 ^{ef}	70 10 ^{ab}	2042 ^{ab}	73 10 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
69 9 ^{ab}	70 10 ^{ed}	2042 ^{ed}	73 10 $\frac{1}{2}$ ^{ed}
69 9 ^{cd}	70 11 ^{ab}	2043 ^{ab}	73 11
69 10-11	70 11 ^{ed} -13 ^{ab}	2043 ^{ed} -2045 ^{ab}	73 12-13
141*	—	—	—
69 12	70 13 ^{ed} -14 ^{ab}	2045 ^{ed} -2046 ^{ab}	73 14
142*	—	—	73 15-17
69 13-20 ^{ab}	70 14 ^{ed} -21 ^{abcd}	2046 ^{ed} -2053	73 18-25 ^{ab}
69 20 ^{cd}	70 21 ^{ef}	2054	73 25 ^{ed}
70 1 ^{abc}	71 1 ^{abc}	2055 ^{abc}	74 1 ^{abc}
143*	71 1 ^d -2 ^a	2055 ^d -2056 ^a	—
70 1 ^d -13	71 2 ^{bcd} -14 ^{ab}	2056 ^{bcd} -2068 ^{ab}	74 1 ^d -13
70 14 ^{ab}	71 14 ^{ed}	2068 ^{ed}	74 14 ^{ab}
70 14 ^{ed}	71 14 ^{ef}	2069	74 14 ^{ed}
70 15-19	71 15-19	2070-2074	74 15-19
70 20 ^{ab}	71 20 ^{ab}	2075 ^{ab}	74 20 ^{ed}
70 20 ^{cd}	71 20 ^{cd}	2075 ^{ed}	74 20 $\frac{1}{2}$
70 21 ^{abcd}	71 21	2076	74 21 $\frac{1}{2}$
70 21 ^{ef}	71 22 ^{ab}	2077 ^{ab}	74 22
70 22 ^{ab}	71 23 ^{ab}	2078 ^{ab}	74 23 ^{ab}
70 22 ^{ed}	71 22 ^{ed} = 23 ^{ed}	2077 ^{ed} = 2078 ^{ed}	74 23 ^{ed} = 20 ^{ab}
70 23-24 ^{abcd}	71 24-25	2079-2080	74 24-25
70 24 ^{ef}	71 26 ^{ab}	2081 ^{ab}	74 25 $\frac{1}{2}$
70 25 ^{ab}	71 26 ^{ed}	2081 ^{ed}	74 26 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
70 25 ^{cd}	71 26 ^{ef}	2082	74 26 $\frac{1}{2}$ ^{ed}
71 1-6 ^a	72 1-6 ^a	2083-2088 ^a	75 1-6 ^a
71 6 ^{bcd}	72 6 ^{bcd}	2088 ^{bcd}	75 6 ^{bcd}
144*(subst 6 ^{bcd})	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed.
71 7 ^{abcd}	72. 7	2089	75 7
71 7 ^{ef}	72 8 ^{ab}	2090 ^{ab}	75 7½
71 8	72 8 ^{cd} -9 ^{ab}	2090 ^{cd} -2091 ^{ab}	75 8½
71 9 ^{ab}	72. 9 ^{cd}	2091 ^{cd}	75 9
71 9 ^{cd}	72 10 ^{ab}	2092 ^{ab}	75 9½
71 10	72 10 ^{cd} -11 ^{ab}	2092 ^{cd} -2093 ^{ab}	75 10½
71 11 ^{ab}	72 11 ^{cd}	2093 ^{cd}	75 11½ ^{ab}
71 11 ^{cd}	72 11 ^{ef}	2094	75 11½ ^{cd}
71 12-13	72 12-13	2095-2096	75 12½-13½
71 14 ^{ab}	72 14 ^{ab}	2097 ^{ab}	75 14
71 14 ^{cd} -16 ^{ab}	72 14 ^{cd} -16 ^{ab}	2097 ^{cd} -2099 ^{ab}	75. 15-16
71 16 ^{cd}	72 16 ^{cd}	2099 ^{cd}	75 16½
71 17-26	72 17-26	2100-2109	75 17½-26½
72 1-7 ^{ab}	73 1-7 ^{ab}	2110-2116 ^{ab}	76 1-7 ^{ab}
72 7 ^{cd}	73 7 ^{cd} = 19 ^{cd}	2119 ^{ab} = 2121 ^{ab}	76 7 ^{cd}
72 8-13 ^{ab}	73 8-13 ^{ab}	2119 ^{cd} -2124	76 8-13 ^{ab}
72 13 ^{cd} -14	73 13 ^{cd} -14	2125-2126 ^{ab} = 2116 ^{cd} -2117	76 13 ^{cd} -14
72 15 ^{ab}	73 15 ^{ab}	2126 ^{cd} = 2118 ^{ab}	76 14 ^{ab} †
72 15 ^{cd}	73 15 ^{cd}	2127 ^{ab}	76 14 ^{cd} †
72 15 ^{ef}	73 16 ^{ab}	2127 ^{cd}	76 15½ §
72. 16-17	73 16 ^{cd} -18 ^{ab}	2128-2129	76 16½-17½
72 18 ^{ab}	73 18 ^{cd}	2130 ^{ab} = 2118 ^{cd}	76 18½ ^{ab}
72 18 ^{cd}	73 19 ^{ab}	2130 ^{cd}	76 18½ ^{cd}
72 19-22	73 20-23	2131 ^{cd} -2135 ^{ab}	76 19½-22½
72 23 ^{ab}	73 24 ^{ab}	2135 ^{cd}	76 23
72 23 ^{cd} -24 ^{ab}	73 24 ^{cd} -25 ^{ab}	2136	76 24
72 24 ^{cd}	73 25 ^{cd}	2137 ^{ab}	76 24½
72 25-27 ^{ab}	73 26-28 ^{ab}	2137 ^{cd} -2139	76 25½-27½ ^{ab}
72 27 ^{cd}	73 28 ^{cd}	2140	76 27½ ^{cd}
73 1-5	74 1-5	2141-2145	77 1-5
73 6 ^{ab}	74 6 ^{ab}	2146 ^{ab}	77 5½
73 6 ^{cd}	74 6 ^{cd}	2146 ^{cd}	77 6
73 7-19	74 7-19	2147-2159	77 7-19
145*	—	—	77 20
73 20-23 ^{ab}	74 20-23 ^{ab}	2160-2163 ^{ab}	77 21-24 ^{ab}

† Misprint for 76 14½, ‡ Misprint for 15½^{ab}, § Misprint for 15½^{cd} in Madras ed

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed.	Madras Ed
73 23 ^{cd}	—	—	77 24 ^{cd}
146*(subst 23 ^{cd})	74 23 ^{cd}	2163 ^{cd}	—
73 24-31	74 24-31	2164-2171	77 25-32
147*	—	—	77 33 ^{ab}
73 32-33 ^{ab}	74 32-33 ^{ab}	2172-2173 ^{ab}	77 33 ^{cd} -34
73 33 ^{cd}	74 33 ^{cd}	2173 ^{cd}	77 34½
73 34	74 34	2174	77 35, 35½
148*	—	—	—
74 1-7 ^{ab}	75 1-7 ^{ab}	2175-2181 ^{ab}	78 1-7 ^{ab}
74 7 ^{cd}	75 7 ^{cd}	2181 ^{cd}	—
149*(subst 7 ^{cd})	—	—	78 7 ^{cd}
74 8-20	75 8-20	2182-2194	78 8-20
75 1-26	76 1-26	2195-2220	79 1-26
150*	—	—	80 1
76 1-32	77 1-32	2221-2252	80 2-33
77 1-3	78 1-3 ^{ab} ^{cd}	2253-2255	81 1-3
77 4 ^{ab}	78 3 ^{ef}	2256 ^{ab}	81 4 ^{ab}
77 4 ^{cd} -7 ^{ab} ^{cd}	78 4-7 ^{ab}	2256 ^{cd} -2259	81 4 ^{cd} -7
77 7 ^{ef}	78 7 ^{cd}	2260 ^{ab}	81 7½
77 8	78 8	2260 ^{cd} -2261 ^{ab}	81 8½
77 9 ^{ab}	78 9 ^{ab}	2261 ^{cd}	81 9
77 9 ^{cd} ^{ef}	78 9 ^{cd} -10 ^{ab}	2262	81 10
77 10 ^{ab}	78 10 ^{cd}	2263 ^{ab}	81 10½
77 10 ^{cd} -11 ^{ab}	78 11	2263 ^{cd} -2264 ^{ab}	81 11½
77 11 ^{cd}	78 12 ^{ab}	2264 ^{cd}	81 12
77 12-22 ^{ab} ^{cd}	78 12 ^{cd} -23 ^{ab}	2265-2275	81 13-23
77 22 ^{ef}	78 23 ^{cd}	2276 ^{ab}	81 23½
77 23 ^{ab}	78 24 ^{ab}	2276 ^{cd}	81. 24
77 23 ^{cd} ^{ef}	78 24 ^{cd} -25 ^{ab}	2277	81. 25
77 24-28 ^{ab} ^{cd}	78 25 ^{cd} -30 ^{ab}	2278-2282	81 26-30
77 28 ^{ef}	78 30 ^{cd}	2283 ^{ab}	81 30½
77 29-32 ^{ab} ^{cd}	78 31-34	2283 ^{cd} -2287 ^{ab}	81 31½-34½
77 32 ^{ef}	78 35 ^{ab}	2287 ^{cd}	81 35
77 33-39 ^{ab} ^{cd}	78 35 ^{cd} -42 ^{ab}	2288-2294	81 36-42
77 39 ^{ef}	78 42 ^{cd}	2295 ^{ab}	81 42½
77 40 ^{ab}	—	—	81 43½ ^{ab}
77 40 ^{cd} -41 ^{ab}	78 43	2295 ^{cd} -2296 ^{ab}	81 43½ ^{cd} -44½ ^{ab}
77 41 ^{cd}	78 44	2296 ^{cd}	81 44½ ^{cd}

Crit Ed	Bom Ed.	Cal Ed	Madras Ed
77 42	78 45	2297	81 45½
77 43 ^{bd}	—	—	81 46
151*(subst 43 ^{ab})	78 46 ^{as}	2298 ^{at}	—
77 43 ^{ed}	78 46 ^{ed}	2298 ^{ed}	81 47 ^{ab}
77 44 ^{ab}	78 47 ^{ed}	2299 ^{ed}	81 47 ^{ed}
77 44 ^{ed}	78 47 ^{as}	2299 ^{ab}	81 47½
77 45	78 48	2300	81 48½
77 46	78 49	2301	82 1
78 1-2	79 1-2	2302-2303	82. 2-3
78 3	79 3	2304	82 3½, 4
78 4-25	79 4-25	2305-2326	82 5-26
78 26	79. 26	2327	82 26½, 27
152*	—	—	—
78. 27-32 ^{as}	79 27-32 ^{at}	2328-2333 ^{ab}	82 28-33 ^{ab}
153*	—	—	—
78 32 ^{ed} -33	79 32 ^{ed} -33	2333 ^{ed} -2334	82. 33 ^{ed} -34
78 34 ^{ab}	—	—	82 35 ^{ab}
78 34 ^{ed} -37	79 34-37 ^{ab}	2335-2338 ^{ab}	82 35 ^{ed} -38
154*	79 37 ^{ed}	2338 ^{ed}	—
78 38-39	79 38-39	2339-2340	82. 39-40
79 1-18	80 1-18	2341-2358	83 1-18
80 1-22	80 19-40	2359-2380	84. 1-22
81 1	80 41	2381	85 1
81 2	80 42	2382	85 1½, 2
81 3-21	80 43-61	2383-2401	85 3-21
82 1-4	81 1-4	2402-2405	86 1-4
82 5 ^{ab}	81 5 ^{ab}	2406 ^{ab}	86 4½
82 5 ^{cd e f}	81 5 ^{ed} -6 ^{ab}	2406 ^{ed} -2407 ^{ab}	86 5½
82 6-10	81 6 ^{ed} -11 ^{ab}	2407 ^{ed} -2412 ^{ab}	86 6½-10½
82 11 ^{ab}	81 11 ^{ed}	2412 ^{ed}	86 11
82 11 ^{ed}	81 11 ^{ef}	2413 ^{ab}	86 12 ^{ab}
82 12-13 ^{ab}	81 12-13 ^{ab}	2413 ^{ed} -2414	86 12 ^{ed} -13
82 13 ^{ed}	81 13 ^{ed}	2415 ^{ab}	86 13½
82 14	81 14 ^{ab ed}	2415 ^{ef} -2416 ^{ab}	86 14½
82 15-21	81 14 ^{ef} -21 ^{ab}	2416 ^{ed} -2423 ^{ab}	86 15½-21½
82 22 ^{ab}	81 21 ^{ed}	2423 ^{ed}	86 22
82 22 ^{ed}	81 22 ^{ab}	2424 ^{ab}	86 22½
82 23-24 ^{ab}	81 22 ^{ed} -23	2424 ^{ed} -2425	86 23½-24½ ^{ab}

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
82 24 ^{cd}	81 24	2426 ^{ab}	86 24½ ^{cd}
82. 25-32 ^{ab}	81 25-32 ^{ab}	2426 ^{cd} -2433	86 25½-32½ ^{ab}
82 32 ^{cd}	81 32 ^{cd}	2434	86 32½ ^{cd}
83 1-6	82 1-6	2435-2440	87 1-6
155*	—	—	87 7 ^a
156*	—	—	—
83 7 ^a	82 7 ^a	2441 ^a	—
83 7 ^{1cd}	82 7 ^{1cd}	2441 ^{bcd}	87 7 ^{bcd}
83 8 ^{ab}	82 8 ^{ab}	2442 ^{ab}	87 7½
83 8 ^{cd} -9 ^{ab}	82 8 ^{cd} -9 ^{ab}	2442 ^{cd} -2443 ^{ab}	87 8½
83 9 ^{cd}	82 9 ^{cd}	2443 ^{cd}	87 9
83 10-22 ^{ab}	82 10-22 ^{ab}	2444-24.6 ^{ab}	87 10-22 ^{ab}
83 22 ^{cd} -23 ^{ab}	—	2456 ^{cd} -2457 ^{ab}	87 22 ^{cd} -23 ^{ab}
83 23 ^{cd} -26	82 22 ^{cd} -25	2457 ^{cd} -2460	87 23 ^{cd} -26
157*	82 26	2461	—
83 27	82 27	2462	87 26½, 27
83 28-30	82 28-30	2463-2465	87 28-30
84 1-11	83 1-11	2466-2476	88 1-11
158*	83 12 ^{ab}	2477 ^{ab}	—
84 12 ^{ab}	83 12 ^{cd}	2477 ^{cd}	—
84 12 ^{cd}	83 13 ^{ab}	2478 ^{ab}	88 11½
84 13-16 ^{abcd}	83 13 ^{cd} -17 ^{ab}	2478 ^{cd} -2482 ^{ab}	88 12½-15½
84 16 ^{cd}	83 17 ^{cd}	2482 ^{cd}	88 16
84 17-19	83 18-20	2483-2485	88 17-19
85 1 ^{abcd}	84 1	2486	89 1
85 1 ^{cd}	84 2 ^{ab}	2487 ^{ab}	89 1½
85 2-9 ^{abcd}	84 2 ^{cd} -10 ^{ab}	2487 ^{cd} -2495 ^{ab}	89 2½-9½
85 9 ^{cd}	84 10 ^{cd}	2495 ^{cd}	89 10
85 10-23	84 11-24	2496-2509	89 11-24
86 1 ^{ab}	85 1 ^{ab}	2510 ^{ab}	89 25 ^{ab}
159*	—	—	89 25 ^{cd}
86 1 ^{cd} -2 ^{ab}	85 1 ^{cd} -2 ^{ab}	2510 ^{cd} -2511 ^{ab}	90 1
86 2 ^{cd}	85 2 ^{cd}	2511 ^{cd}	90 1½
86 3-5	85 3-5	2512-2514	90 2½-4½
86 6	85 6	2515	90 5, 5½
86 7-11	85 7-11	2516-2520	90 6½-10½
160*	—	—	—
86 12	85 12	2521	90 11½

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
161*	85 13 ^{ab}	2522 ^{ab}	90 12½ ^{ab}
86 13 ^{ab}	—	—	90 12½ ^{cd}
86 13 ^{cd}	85 13 ^{cd}	2522 ^{cd}	90 14
86 14	85 14	2523	90 13½
86 15 ^{ab}	85 15 ^{ab}	2524 ^{ab}	90 15 ^{cd}
86 15 ^{cd}	85 15 ^{cd}	2524 ^{cd}	90 15½
86 16 ^{ab}	85 16 ^{ab}	2525 ^{ab}	90 15 ^{ab}
86 16 ^{cd}	85 16 ^{cd}	2525 ^{cd}	—
86 17-19	85 17-19	2526-2528	90 16½-18½
162*	—	—	90 19
86 20-21	85 20-21	2529-2530	90 20-21
163*	—	—	90 22 ^{ab}
86 22 ^{ab}	85 22 ^{ab}	2531 ^{ab}	90 22 ^{cd}
86 22 ^{cd}	85 22 ^{cd}	2531 ^{cd}	90. 22½
86 23-26 ^{abc}	85 23-26 ^{abc}	2532-2535 ^{abc}	90 23½-26½ ^{abc}
164*	—	—	—
86 26 ^d	85 26 ^d	2535 ^d	90 26½ ^d
87 1-8	85 27-34	2536-2543	91. 1-8
165*	—	—	—
87 9 ^{ac} ^{ed}	85 35	2544	91. 9
166*	—	—	91 10 ^{ab}
87 9 ^{ef}	85 36 ^{ab}	2545 ^{ab}	91 10 ^{cd}
87 10-16 ^{ab}	85 36 ^{cd} -42 ^{ac} ^{ed}	2545 ^{cd} -2551	91 11-17 ^{ab}
87 16 ^{cd}	85 42 ^{ef}	2552	91 17 ^{cd}
88 1-4 ^{ab}	86 1-4 ^{ab}	2553-2556 ^{ab}	92 1-4 ^{ab}
167*	—	—	—
88 4 ^{cd} -10	86 4 ^{cd} -10	2556 ^{cd} -2562	92 4 ^{cd} -10
88. 11	86 11	2563	92 10½, 11
88 12-21	86 12-21	2564-2573	92 12-21
89 1-3	87. 1-3	2574-2576	93 1-3
89 4 ^{ab}	87 4 ^{ab}	2577 ^{ab}	93 3½
168*	87 4 ^{cd}	2577 ^{cd}	—
89 4 ^{der}	87. 5	2578	93 4½
89 5 ^{abcd}	87 6 ^{abcd}	2579	93 5½
89 5 ^{ef}	87 6 ^{ef}	2580 ^{ab}	93 6
89 6-10 ^{abcd}	87 7-11	2580 ^{cd} -2585 ^{ab}	93 7-11
89 10 ^{ef}	87 12 ^{ab}	2585 ^{cd}	93 11½
89. 11-16	87 12 ^{cd} -18 ^{ab}	2586-2591	93 12½-17½

Cnt Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
89 17	87 18 ^{cd} -19 ^{ab}	2592	93 18, 18½
89 18-23	87 19 ^{cd} -25 ^{ab}	2593-2598	93 19½-24½
169*	—	—	—
89 24	87 25 ^{cd} -26 ^{ab}	2599	93 25½
89 25	87 26 ^{cd} -27 ^{ab}	2600	94 1
170*	87 27 ^{cd}	2601 ^{ab}	—
89 26 ^{ab}	—	—	94 2 ^{ab}
171*(subst 26 ^{ab})	87 28 ^{ab}	2601 ^{cd}	—
89 26 ^{cd}	87 28 ^{cd}	2602	94 2 ^{cd}
90 1 ^a	88 1 ^a	2603 ^a	94 3 ^a
172*	—	—	—
90 1 ^{l'cd}	88 1 ^{b'cd}	2603 ^{b'cd}	94 3 ^{l'cd}
90 2 ^{ab'cd}	88 2	2604	94 4
90 2 ^{ef}	88 3 ^{ab}	2605 ^{ab}	94 4½
90 3-11	88 3 ^{cd} -12 ^{ab}	2605 ^{cd} -2614 ^{ab}	94 5½-13½
90 12	88 12 ^{cd'ef}	2614 ^{cd} -2615 ^{ab}	94 14½
90 13-17 ^{ab'cd}	88 13-17	2615 ^{cd} -2620 ^{ab}	94 15½-19½
90 17 ^{ef}	88 18 ^{ab}	2620 ^{cd}	94 20½ ^{ab}
173*	88 18 ^{cd}	2621 ^{ab}	94 20½ ^{cd}
90 18-27	88 19-28	2621 ^{cd} -2631 ^{ab}	94 21½-30½
174*	—	—	94 31
90 28-39 ^{ab}	88 29-40 ^{ab}	2631 ^{cd} -2642	94 32-43 ^{ab}
90 39 ^{cd}	88 40 ^{cd}	2643	94 43 ^{cd}
91 1-2 ^{ab'cd}	89 1-2	2644-2645	95 1-2
175*	—	—	—
91 2 ^{ef}	89 3 ^{ab}	2646 ^{ab}	95 2½
91 3-16	89 3 ^{cd} -17 ^{ab}	2646 ^{cd} -2660 ^{ab}	95 3½-16½
91 17 ^{ab}	89 17 ^{cd}	2660 ^{cd}	95 18 †
91 17 ^{cd}	89 18 ^{ab}	2661 ^{ab}	95 17½
91 18	89 18 ^{cd} -19 ^{ab}	2661 ^{cd} -2662 ^{ab}	95 18, 18½
91 19-24 ^{ab'cd}	89 19 ^{cd} -25 ^{ab}	2662 ^{cd} -2668 ^{ab}	95 19½-24½
91 24 ^{ef} -25 ^{ab}	89 25 ^{cd} -26 ^{ab}	2668 ^{cd} -2669 ^{ab}	95 25, 25½
91 25 ^{cd}	89 26 ^d	2669 ^{cd}	95 26½ ^{ab}
91 25 ^{ef}	—	—	95 26½ ^{cd}
91 26-35	89 27-36	2670-2679	95 27½-36½

† Misprint for 95 17 in Madras ed

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
176*	89 37-38	2680-2681	—
91 36-39	89 39-42	2682-2685	95. 37½-40½
91 40 ^a	89 43 ^a	2686 ^a	95 41½ ^a
177*	—	—	95 41½ ^b
91. 40 ^{bcd}	89 43 ^{bcd}	2686 ^{bcd}	95 41½ ^d -42½ ^{ab}
91 40 ^{ef}	89 44 ^{ab}	2687 ^{ab}	95 42½ ^{cd}
91 41 ^{ab}	89 44 ^{cd}	2687 ^{cd}	95 43½ ^{ab}
91 41 ^{cd}	89 44 ^{ef}	2688	95 43½ ^{cd}
92 1-8	90 1-8	2689-2696	96 1-8
92 9 ^{ab}	90 9 ^{ab}	2697 ^{ab}	96. 8½
92 9 ^{cd}	90 9 ^{cd}	2697 ^{cd}	96 9
92. 10-17	90 10-17	2698-2705	96 10-17
92 18 ^{ab}	90 18 ^{ab}	2706 ^{ab}	96. 17½
92 18 ^{cd} -19 ^{abcd}	90. 18 ^{cd} -19	2706 ^{cd} -2707	96 18½-19½ ^{ab}
92 19 ^{ef}	—	—	96 19½ ^{cd}
92 20-22	90 20-22	2708-2710	96. 20½-22½
93. 1-2	90 23-24	2711-2712	97 1-2
93 3 ^{ab}	90 25 ^{ab}	2713 ^{ab}	97 2½
93. 3 ^{cd} -4 ^{abcd}	90 25 ^{cd} -26	2713 ^{cd} -2714	97 3½-4½ ^{ab}
93 4 ^{ef} -5 ^{abcd}	90 27-28 ^{ab}	2715-2716 ^{ab}	97 4½ ^{cd} -5½
93 5 ^{ef}	90 28 ^{cd}	2716 ^{cd}	97 6½ ^{ab}
93. 6-7 ^{abcd}	90 29-30	2717-2718	97 6½ ^{cd} -8½ ^{ab}
93 7 ^{ef} -15 ^{abcd}	90 31-39 ^{ab}	2719-2727 ^{ab}	97. 8½ ^{cd} -16½
93 15 ^{ef}	90 39 ^{cd}	2727 ^{cd}	97 17
93 16-19	90 40-43	2728-2731	97 18-21
178*	90 44 ^{ab}	2732 ^{ab}	—
93 20-22 ^{ab}	90 44 ^{cd} -46	2732 ^{cd} -2734	97 22-24 ^{ab}
93. 22 ^{cd}	90 47 ^{ab}	2737 ^{ab}	97 24 ^{cd}
179*	90 47 ^{cd} -49 ^{ab}	2735-2736	—
93 23 ^{ab}	90 49 ^{cd}	2737 ^{cd}	97 24½
93 23 ^{cd}	90 50 ^{ab}	2738 ^{ab}	97 25
93 24-27	90 50 ^{cd} -54 ^{ab}	2738 ^{cd} -2742 ^{ab}	97 26-29
93 28 ^{ab}	90 54 ^{cd}	2742 ^{cd}	97 29½
93 28 ^{cd}	90 55 ^{ab}	2743 ^{ab}	97 30
93 29 ^{ab}	90 55 ^{cd}	2743 ^{cd}	97 31 ^{ab}
93 29 ^{cd}	90 55 ^{ef}	2744	97 31 ^{cd}
180*	—	—	—
93 30-36	90 56-62	2745-2751	97 32-38

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
93 37	90 63	2752	97 39
181* (subst 37)	—	—	—
93 38 ^{ab}	90 64 ^{ab}	2753 ^{ab}	97 40 ^{ab}
93 38 ^{cd}	90 64 ^{cd}	2753 ^{cd}	97 40 ^{cd}
182* (subst 38 ^{cd})	—	—	—
93 39-57	90 65-83 ^{abcd}	2754-2772	97 41-59
93 58 ^{ab}	90 83 ^{ef}	2773 ^{ab}	97 60 ^{ab}
93 58 ^{cd}	90 84 ^{ab}	2773 ^{cd}	97 60 ^{cd}
183* (subst 58 ^{cd})	—	—	—
93 59-63 ^{o e}	90 84 ^{cd} -89 ^a	2774-2778 ^{afg}	97 61-65 ^{abc}
184*	—	—	—
93 63 ^d -75	90 89 ^b -101 ^{ab}	2778 ^d -2790	97 65 ^d -77
93 76 ^{ab}	90 101 ^{cd}	2791 ^{ab}	97 78 ^{ab}
185* (subst 76 ^{ab})	—	—	—
93 76 ^{cd} -84 ^{abcd}	90 102-110 ^{ab}	2791 ^{cd} -2799	97 78 ^{cd} -86
93 84 ^{ef}	90 110 ^{cd}	2800 ^{ab}	97 86 $\frac{1}{2}$
93 85 ^{abcd}	90 111	2800 ^{cd} -2801 ^{ab}	97 87 $\frac{1}{2}$
93 85 ^{ef} -86 ^{ab}	90 112	2801 ^{cd} -2802 ^{ab}	97 88 $\frac{1}{2}$
93 86 ^{cd}	90 113 ^{ab}	2802 ^{cd}	97 89
93 87-89 ^{ab}	90 113 ^{cd} -115	2803-2805 ^{ab}	97 90-92 ^{ab}
93 89 ^{cd}	90 116 ^{ab}	2805 ^{cd}	97 92 ^{cd}
186* (subst 89 ^{cd})	—	—	—
93 90 ^{ab}	90 116 ^{cd}	2806 ^{ab}	97 93 ^{ab}
93 90 ^{cd}	90 117	2806 ^{cd}	97 93 ^{cd}
93 91-93	90 118-120	2807-2809	97 94-96
94 1-4	91 1-4	2810-2813	98 1-4
187*	—	—	—
94 5-6	91 5-6	2814-2815	98 5-6
188*	—	—	—
94 7-14	91 7-14	2816-2823	98 7-14
94 15 ^{ab}	91 15	2824 ^{ab}	98 15 ^{ab}
94 15 ^{cd} -19	91 16-20 ^{ab}	2824 ^{cd} -2828	98 15 ^{cd} -19
189*	91 20 ^{cd}	—	—
94 20-22	91 21-23	2829-2831	98 20-22
190*	91 24	2832	—
94 23-25	91 27-29	2835-2837	98 23-25
94 26-27	91 25-26	2833-2834	98 26-27
94 28-29 ^a	91. 30-31 ^a	2838-2839 ^a	98. 28-29 ^a

Page	Adhy	Stanra	Line			
47	12	1	5	read	निर्द्धं	for निर्द्धं
55	15	33*	1	"	(sic)	after पूर्वदा
56	15	24	4	"	सत्यवादिनि	for सत्यं
62	16	36	2	"	जरा रोगाश्	" जरारोगाश्
71	18	15	4	"	K ₂ s D ₁	" K ₂ s D ₁ 4
73	18	32	1	ins	K ₂ om 32 (cf v 1 30)	before — ")
80	19	48*	1	read	श्रुतिमँडोके	for श्रुतिमँडोके
80	19	46	5	"	46	for 47
83	20	13	2	"	M ₁ (sup lin)	" M ₁
85	20	24	2	"	हविभूत	" हवि भूत
90	22	1	1	"	14	" 12
94	23	4	6	"	D ₁	" D ₂
96	23	18	1	delete	cf 20	
96	23	20	1	"	cf 18	
101	25	9	9	ins	, D ₁ om	after D ₁
101	25	9	10	read	B ₁ (marg as in text) M ₁ पद्यते	for B ₁ s (both marg) -गृह्यते
101	25	15	2	"	, D ₁ om	after D ₁
102	25	17	2	"	D ₁ c	for D ₁ -s
102	26	61*		"	समद्वमु	" समद्वमु
103	26	10	2	"	D ₁ c	" D ₁ s
109	28	63*		"	समेत्य (sic)	" समेत्य
117	30	21	2, 3	"	11 ^b	" 10
119	31	6	2	ins.	, D ₁ om	after D ₁
120	31	7	9	delete	D ₁	" K ₂
120	31	9	6	read	D ₂	for D ₂ . 4
120	31	10	9	ins	, D ₁ om	after D ₁
121	31	13	3	read	D ₁ c	for D ₁ -s
124	32	25	7	"	D ₂ D ₁ c दुर्चारस्यानि	after चार्त्विन
124	32	25	10	delete	T G ₁ corrupt	
129	35	71*		read	कश्च न	" कश्चन
142	38	15	5	read	B ₁ D ₀	for B ₁ D ₀ G ₂
144	39	7	6	"	B ₁	" B ₁ . 2
145	39	16	6	"	first	" second
145	39	21	3	"	G ₂ s	" D ₂ s
145	39	23	4	"	K ₂ s	" K ₂ s D ₁
146	40	3	9	ins	hyphen	after लि
160	43	29	7	read	तथा	for तदा

Page	Adhy	Stanza	Line			
172	46	29	8	<i>read</i>	स्वादयेत्	<i>for</i> स्वाद'
175	47	2	2	<i>ins</i>	, D ₁ om.	<i>after</i> D ₁
175	47	3	4	"	(D ₁ om)	" D
177	48	1	3	<i>delete</i>	Dc ₁	
177	48	1	3	<i>read</i>	D ₃ e	<i>for</i> D ₁₋₃
178	48	7	2	"	एतिर्	" एतिर्
182	49	3	2	"	K ₃	" K ₃ G ₁
185	49	27	11	<i>delete</i>	D ₁ e	
185	49	29	7	<i>read</i>	G ₁	<i>for</i> G ₁ s
189	50	4	2	"	Dc ₁ D ₁₋₃	" Dc ₁ D ₁₋₄
200	51	48	6	"	48	" 49
297	79	11	3	<i>delete</i>	D ₃ M ₁ ममायत्ता	

(iii) Appendix

Page	App	No	Line	<i>read</i>	<i>for</i>
368	I	2	36	पुष्टा	पुष्टा
389	I	4	725	च्छन्न	च्छन्न
399	I	4	1133	कुरुपुगव	कुरुपुंगव

(iv) Concordance

Page	Column	Lines	<i>read</i>	<i>for</i>
XXIV	1	23 and 29	59 21 ^{ca}	126* (subst 21 ^{ca})
			126* (subst 21 ^{ca})	59 21 ^{ca}

